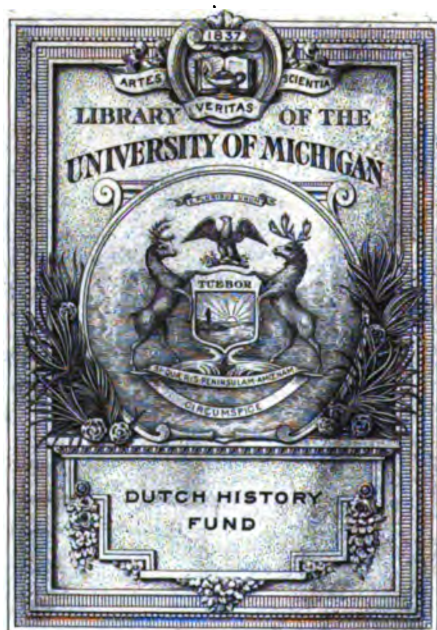

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

LETTEROEFENINGEN

VOOR

185[illegible]

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1807.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA EN COMP.
1807.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling, behelzende eene opgave van regelen, volgens welken uit het gebruik, 't welk Jesus en de Apostelen van verscheidene plaatsen des Ouden Testaments gemaakt hebben, de waare meening dier plaatsen bepaald wordt. Door JUSTUS LUDOVICUS OVERDORP, *Predikant te Noordwijk binnen. Aan wien de Gouden Eereprijs is toegewezen. — Te Amsterdam, en in 's Haege, bij* J. Allart *en* B. Scheurleer. *In gr. 8vo. 532 Bl.*

Van tijd tot tijd levert ons het achtingwaardig Haagsch Genootschap, tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, lezenswaardige Verhandelingen, over belangrijke onderwerpen. Deze van den kundigen OVERDORP verdient ook geprezen te worden, zoo uit hoofde van den arbeid, aan de bewerking besteed, als ook van wege de menigvuldige goede denkbeelden, die wij hier in 't midden gebragt vinden.

't Is bekend, dat door de Joden en andere ongeloovigen 't gezag van Jesus en de Apostelen, ook ten dezen aanzien, heftig is bestreden, dat deze zich dikwijls op plaatzen van het O. Testament beroepen hebben, die eenen geheel anderen zin en bedoeling schijnen te hebben, dan die zij 'er aan geven. Dit heeft, in vroegere en latere tijden, echte voorstanders van het Christendom doen bedacht zijn op hulpmiddelen, ter verdediging van deze handelwijze van den Goddelijken Stichter des Christendoms en de voortplanters zijner weldadige Leer. Drie stelzels hebben inzonderheid veel bijval gekregen. Velen hebben, in navolging van Clemens den Alexandrijner en Origenes, aan de Schriften des Ouden Verbonds, behalven den letterlijken zin, nog eenen verborgenen, hoogeren of geestelijken zin toegekend, van welken de Apostelen de echte uitleggers waren. Anderen kwam het, met Socijn en Huig de Groot, voegelijker voor, in alle, of al-

thans de meeste aanhalingen niets anders, dan eene bloote, en dikwijls zeer geringe gelijkvormigheid van gevallen en perſonen te erkennen. Coccejus en diens aanhang beweerden liever, dat men, in 't geheele Oude Testament, bijna niets dan voorzeggingen, of ſchaduwen en beelden van het N. T. aantreft, namen ook de eigenlijkſte voorzeggingen van andere volken, zoo wel als die van Juda en Iſraël, doorgaans letterlijk, of ten minſten voorbeeldig en zinnebeeldig op, als voorzeggingen van de vijanden der Christelijke Kerk, en der grootſte gebeurtenisſen, ſcheuringen, voor- en nadeelige lotgevallen, die 'er in zijn voorgevallen. — 't Tweede heeft, vooral in onze tijden, veel toejuiching gekregen, nadat men 't denkbeeld, dat Jeſus en zijne Apostelen zich, doorgaans, naar den denktrant der Joden, en hunne manier van betogen en verklaren, zouden geſchikt hebben, heeft aangenomen. De Eerw. OVERDORP meent, hierover meerder licht te kunnen verſpreiden. In hoe verre hij evenwel daarin geſlaagd zij, vermeten wij ons niet te beoordeelen. De Beſtuurders van 't Haagſche Genootſchap hebben 'er zoo veel genoegen in genomen, dat zij aan deze Verhandeling den gouden eereprijs toegewezen hebben. Ondertusſchen is datgene, waarnaar eigenlijk was gevraagd, *eene opgave van regelen, volgens welken uit het gebruik, 't welk Jeſus en de Apostelen van verſcheidene plaatzen des Ouden Testaments gemaakt hebben, de waare meening dier plaatzen bepaald wordt*, ſlechts op weinige bladzijden afgedaan. De Schrijver erkent de moeielijkheid van dezen eisch, en geeft voor zijne wijze van doen de navolgende redenen: „ Ik heb," zegt hij, „ dit het best geoordeeld op het einde dezer Verhandeling te doen, *deels*, omdat 'er, naar mijne gedachten, eene beſchouwing van het verſchillende gebruik, door Jeſus en zijne Apostelen, van het Oude Testament gemaakt, moest voorafgaan, en 'er enige vaste gronden, waarop vervolgens kon gebouwd worden, moesten gelegd worden; *deels*, omdat ik het hoogstnoodig oordeelde, dit geheele onderwerp, dat men dagelijks ingewikkelder maakt, om ons daardoor dit uitnemend hulpmiddel, tot verſtand der Godlijke Schriften, te ontnemen, eens, naar mijne geringe kragten, in het licht te ſtellen; *deels*, eindelijk, omdat ik het veiliger oordeelde enige weinige regels, meest alle uit het te vooren bewezene afgeleid, te laten

ten volgen, dan, gelijk anderen gedaan hebben, een aantal derzelver vooraf uit te denken, op te geven, van vooren (*à priori*) te beredeneeren en te staven, die toch altijd bleken meer geschikt te zijn naar de bijzondere denkwijze der Schrijvers over dit onderwerp, en hunnen uitlegkundigen smaak, dan om eenen veiligen weg aan te wijzen, langs welken men het doel moet trachten te bereiken." Hij verdeelt zijne Verhandeling in vier deelen. In het *eerste* beschrijft hij den uitwendigen vorm, of de wijze, waarop Jesus en de Apostelen gewoon waren de Schriften des O. Testaments aan te halen, bl. 35—137. In het *tweede* het verschillend en veelvuldig gebruik, dat de Schrijvers van het Nieuwe Testament van het Oude gemaakt, en de oogmerken, waartoe zij 'er zich op beroepen hebben, bl. 138—402. In het *derde* het belang van die verschillende soorten van aanhalingen, om de waare meening dier aangevoerde plaatzen des Ouden Testaments te verstaan, bl. 403—484. In het *vierde* volgen dan eindelijk eenige regelen, volgens welken wij tot de waare meening en bedoeling der in het Nieuwe Testament aangehaalde plaatzen geraken kunnen, bl. 485—522. In een Naschrift van 10 bl. worden nog eenige bedenkingen geopperd, ter wederlegging van den Hoogleeraar *Lotze*, in wiens Inleiding, nadat deze Verhandeling bijna afgewerkt was, in 't licht verschenen, ook een geheel hoofddeel aan dit onderwerp is toegewijd geworden.

Ons naauw bestek laat niet toe, van deze, wat al te wijd uitgeloopene Verhandeling, een uitvoeriger verslag te geven. Wij schrijven hier alleen nog eenige door den Heer OVERDORP vastgestelde grondregelen, waaruit 's mans denkwijze, over het voorname geschilpunt, genoegzaam blijkt, ter neder. (1) Men kan niet ontkennen, dat 'er bloote accommodatien in het N. T. *nu en dan* voorkomen. (b. v. Rom. II: 24. X: 18.) (2) Wanneer uit eene plaats van het Oude Testament een leerstuk wordt betoogd, dan wordt dit leerstuk in die plaats ook waarlijk geleerd, of hetzelve kan, door een wettig gevolg, daaruit afgeleid worden. (b. v. Rom. III: 10—18.) (3) In zulke plaatzen des Ouden Testaments, die voor eene verschillende verklaring vatbaar zijn, moet diegene de voorkeur hebben, die ons in het Nieuwe Testament gegeven wordt, of waartoe wij ten minsten in het Nieuwe Testament duidelijke wenken vin-

 den.

den. (b. v. Job XXXIII: 23, 24.) [Niets verwondert ons meer, dan dat de Schrijver, na *Muntinghe* en anderen gelezen te hebben, nog eene uitlegging voorstaat, die tegen den geheelen geest van 't boek Job zoo zeer inloopt.] Ps. CIV: 4. [Hier krijgt de harde verklaring van *Klinkenberg* boven die van *Muntinghe*, *van Vloten*, *van Hamelsveld* en anderen, die met den aart der Hebreeuwsche Dichtkunst zoo veel beter strookt, de voorkeur.] Hagg. II: 7. [Bij deze plaats mogt van andere, nog al met redenen bekleede uitleggingen van *de Groot*, *Doederlein*, *Bauer* en anderen, ook wel eenig gewag gemaakt zijn.] (4) Wanneer uit eene aangehaalde plaats wordt betoogd, dat hetgeen van den Messias in dezelve wordt gezegd, op geen ander persoon past, dan is het zeker, dat, in die aangevoerde plaats, ook waarlijk van den Messias alleen en rechtstreeks wordt gesproken. (b. v. Hand. II: 25–31, 34.) (5) Zoo menigmaal eene plaats des Ouden Testaments in het Nieuwe op Jesus Christus, zijn persoon, leven of lotgevallen, hetzij door Hemzelven, hetzij door een zijner Apostelen, wordt toegepast, dan wordt ook altijd in die plaats letterlijk van Hem gehandeld, of Gods laatste oogmerk doelde op Hem. [De Schrijver kan zich dus niet met die Uitleggers vereenigen, die hier en daar, of ook wel dikwijls, in den eersten letterzin, aan Hiskia, Zerubbabel, de Maccabeeuwsche Vorsten en anderen, en te gelijk, in een tweeden of hoogeren zin, aan Jesus Christus denken. Daar hij echter evenzeer de accommodatie, op de meeste plaatzen, verwerpt, kon 't niet wel missen, of hier en daar moesten gedrongene uitleggingen voor den dag komen, b. v. van Joann. XIX: 36. Gal. III: 16.] (6) Zoo menigmaal Jesus en zijne Apostelen de formulieren: *dit is geschied, opdat vervuld zou worden*, of, *toen is vervuld geworden:* gebruiken, dient men die aangehaalde plaatzen voor letterlijke, of ten minsten voorbeeldige voorzeggingen te houden. [Dit is bij Matth. II: 15, 17, 23. XIII: 35 en andere plaatzen moeielijk vol te houden.] (7) Dikwijls staat eene Messiaansche voorzegging midden onder dingen, die tot veel vroegere gebeurtenissen behooren. [Daartoe is de toevlucht genomen, om de aanhaling van Jes. VII: 14. VIII: 23. IX: 1. XXVIII: 16 en dergelijke voorzeggingen goed te maken.] (8) Vele reeds vervulde voorzeggingen staan met andere, nog onvervulde, in eenen onafscheidelijken zamenhang, en

kon-

konden dus, als vervuld, worden aangehaald, omdat zij dit ten deele reeds waren, ten deele ons leerden, dat ook het onvervulde alzoo eens gefchieden zal. [Dit wordt aangenomen, *om aan het gebruik van zommige plaatzen, als bevattende, volgens Jefus en de Apostelen, Mesfiaånfche voorzeggingen, een goeden draai te geven. b. v. Jef. XL: 3—5. XLII: 1—4. XLIX: 4—6. LXI: 1, 2. Zach. IX: 10.]

Wij doen gaarne aan de geleerdheid en fchranderheid van den Eerw. OVERDORP, waardoor hij zijne gevoelens met fchijnbare redenen weet aan te prijzen, hulde; maar kunnen niet ontkennen, dat wij hem, over 't geheel, nog te zeer gehecht vinden aan die wijze van uitlegging der oude Godfpraken, die, uit kwalijk verftaane aanhalingen, aan den leeftijd, waaruit zij herkomftig zijn, denkbeelden opdringt, die in den zamenhang der Profetifche Schriften in 't geheel niet voegen.

D. FRANS VOLKMAR REINHARD'S *Proeve over het Plan, het welk de Stichter des Christendoms tot heil der Wereld ontwierp. Eene Bijdrage tot de bewijzen voor de waarheid van den Christelijken Godsdienst. Te Amfterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1806. *In gr. 8vo. XXXII en 492 bladz.*

Dit voortreffelijk Werk is reeds, federt 1787, aan onze Landgenoten bekend uit eene Nederduitfche vertaling, vervaardigd naar de *tweede* Hoogduitfche uitgave van 1783, waarvan wij ook destijds verflag gedaan hebben (*). Eene *derde* Hoogduitfche uitgave zag, ten jare 1789, het licht, en had boven de vorige dit vooruit, dat zij verrijkt was met een onderzoek naar de middelen, van welken Jefus zich, ter uitvoering van zijn groot plan, heeft bediend, en inzonderheid, of hij zich daarbij ook den invloed van geheime verbintenisfen heeft willen ten nutte maken; tot welk onderzoek toenmalige aanvallen op het Christendom hem noopten. De *vierde* en *laatfte* uitgave, eindelijk, verfcheen negen jaren later, en heeft daardoor eene aanmerkelijke aanwinst bekomen, dat de inhoud en aart van

(*) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroeff.* II. bl. 270.

van het plan van Jesus, in dezelve, veel zorgvuldiger en duidelijker, dan in de vorige uitgaven, ontwikkeld is, waartoe de schriften, over den inhoud en de uitgebreidheid van dit plan, die in de laatste jaren zijn uitgekomen, den Schrijver hebben verplicht; als ook, dat 'er eene uitvoerige schets van het geheele Werk is bijgevoegd geworden. De Eerw. WOLTERBEEK verdient onzen dank voor de moeite, die hij wel heeft willen op zich nemen, om ook deze laatste geheel omgewerkte uitgave in 't Nederduitsch over te brengen. De vorige Nederduitsche uitgave beslaat niet meer dan 184 bladz. Deze is tot 426 bl. uitgedijd. Zij is daarenboven verrijkt met een aantal geleerde Aanteekeningen van den Schrijver, waarbij de Vertaler ook nog eenigen gevoegd heeft. Zij vullen te zamen 64 bladzijden. Die van den Amsterdamschen Kerkleeraar hebben ten doel, of het een en ander gezegde des Schrijvers op te helderen, ten einde misvatting voor te komen, of het gestelde door den Heer REINHARD wat meer te ontwikkelen. In een enkeld geval vond hij zich genoodzaakt, den Schrijver tegen te spreken. Zij zijn deels letterkundig, deels betreffende de uitlegging van deze en gene plaatzen van het N. Testament, de bevestiging van sommige gezegden van den Schrijver, en de wederlegging van gewaagde onderstellingen. Eenigen derzelven zijn zeer belangrijk, en uit allen leert men den Heer WOLTERBEEK kennen, als genoeg voorzien van vereischte kundigheden en bekwaamheid, om ook eens iets oorspronkelijks te leveren, waartoe wij hem, op grond van deze proeve, openlijk uitnodigen.

De geest van 't Werk van den uitmuntenden REINHARD zelven behoeft niet op nieuw aangekondigd te worden. 't Zal niemand berouwen, de nadere ontwikkeling, opheldering en bevestiging van zijne denkbeelden, over het weldadig ontwerp van Jesus, tot heil der wereld, in deze nieuwe uitgave oplettend na te gaan. Wij vertrouwen, dat dezelve niet minder goedkeuring zal wegdragen, dan de voorgaanden, die alom, met algemeene toejuiching, zijn ontvangen, en beschouwen dit Werk, als eene schatbare bijdrage, tot verdediging van den ontwijfelbaar Goddelijken oorsprong van het Christendom, en de onvergelijkelijke grootheid van deszelfs altijd eerbiedwaardigen Stichter.

De Jeugd aangespoord tot ene vroege Godsvrucht en gewaarschuwd tegen een onbetamelijk genot van zinnelijke vermaken, in twee Leerredenen, uitgesproken door E. TINGA, *Theol. Doct. en Prof. en Akademiepred. te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1806. *In gr. 8vo. 55 Bl.*

Dit leezenswaardig stukje behelst een tweetal Leerredenen, wier nuttigen inhoud de titel aanwijst. Zo ras hetzelve bij ons ter tafel kwam, herinnerden wij ons met vermaak des Eerw. P. LOOSJES *Redevoeringen voor Neêrlands Jongelingschap*, en het soortgelijk Werkje van den beroemden FORDYCE, waaruit wij in onze jeugd veel voordeel trokken tot opbouw in zedelijkheid. Volvaardig juichten wij des de edelaardige en deugdlievende Jongelingschap der Hoogeschoole te Groningen toe, op wier vereerend aanzoek Prof. TINGA de laatste deezer Leerredenen in het licht zendt. Hem betuigen wij daarenboven onzen dank, die, wederom blijkens het Voorberigt, meer dan gevraagd wierd ons bij de uitgave levert, of uit eigen beweeging eene andere, de eerstgeplaatste, Leerreden almede in druk laat uitgaan, als zijnde die van een nabuurig onderwerp en bedoeling. Beiden trouwens wierden zij van den Prediker bij den aanvang van het Academisch Jaar in 1805 en 1806 uitgesproken, en verdienden zij, als lessen behelzende voor de Jeugd tot aankweeking *eener vroege Godsvrugt* en *regeling van haare vermaaken*, hand aan hand, tot openbaare en duurzaame stichting, ter wereld ingezonden te worden.

Wat de gezegde onderwerpen deezer Leerredenen betreft, zij prijzen zich door hun uiterst en blijvend aanbelang, veel meer dan door nieuwheid van behandeling of bewijsredenen, ter leezinge aan. Ook zocht voorzeker zijn Hooggel. zich niet van dien kant te onderscheiden. Wij meenen het hierom noodeloos te zijn, een uittreksel te geeven van deezen zijnen waardigen arbeid, en laaten zelfs de hoofdverdeelingen achterwege, het in deezen voor voldoende aanziende, zo wij alleen de Teksten, Pred. XII: 1 en Pred. XI: 9, vermelden, wier aandachtige leezing den leiddraad aantoont, welken de Heer TINGA welgepast volgde. Wij veroorloven ons

slegts

slegts in het voorbijgaan te vraagen, of de Redenaar niet sterkere klem aan zijn betoog had mogen geeven, indien hij de *Epitrope*, de schijnbaare *vergunning*, onzes inziens in Pred. XI: 9 opgeslooten, en daarna van Salomo door den bijgevoegden wenk van het Goddelijk oordeel gewraakt, krachtiger had doen gevoelen, en nagevolgd ware in zijne voordragt of aandrang? Wij vertrouwen dit zoude het voorkomen eener *Verhandeling* nog meer hebben doen wegvallen in deeze zijne *Leerreden*, die (laaten wij zulks ten gevalle des aanzoeks van de Academische Jeugd hier opmerken) ons toeschijnt op oorspronglijkheid ruim zo veel aanspraak te hebben als de eerste. Beiden intusschen draagen zij overvloedig bewijs van eene bekwaame hand en penne. Beschaafdheid en zuiverheid van taal, nadruk, duidelijkheid en kracht van stijl, korte en welgeronde volzinnen, en eene vloeiende welspreekendheid, getuigden ons, dat zij het werk zijn van eenen rijkbegaafden Redenaar. Netheid van behandeling, blijkbaar in eene juiste schikking van stoffe en bondigheid van betoog, tekende den wijsgeerigen Denker. De kiesche onderscheiding, eindelijk, tusschen hetgeen geoorlofd en verboden is, en bevallige maar deftige ernst in het geheel, verpligtte ons, den Prof. TINGA onder de ervaarenste en schranderste Predikers van Christelijk geloof en zeden in ons Vaderland den hoogen rang toe te kennen, dien hij, in gevolge van zijnen Stand, met luister bekleedt. — Ziet hier een enkelen trek: „ En, op„ dat ik alles in korte woorden samenvatte, rekent „ Gij (Jongeling) het niet volstrekt nodig, dat alle „ zulke plaatzen des vermaaks vermijd worden, op „ welke de gezondheid gekrenkt, de driften ontijdig „ opgewekt, de hartstogten te zeer geroerd, de ver„ beelding misleid, de eerbaarheid gekwetst, de on„ schuld ligt verlooren wordt? Zoude God den Jonge„ ling, die hierin misdoet, niet voor zijn gerichte een„ maal trekken?" Maar genoeg! wij willen niet zo ongunstig van onze Landgenooten, van onze Jeugd in het algemeen oordeelen, dat zij niet, op het voorbeeld van die der Hoogeschoole te Groningen, reikhalzen zouden om deeze Leerredenen te leezen.

Over-

Overdenkingen, bij gelegenheid van den overgang van den Grave F. L. VAN STOLBERG *tot de Roomsche Kerk, allen onzijdigen Christenen ter ernstige overweging voorgesteld. Uit het Hoogduitsch. Alom te bekomen.* 1806. *In kl.* 8*vo. VIII en* 48 *bladz.*

De vreemde overgang van den Grave F. L. VAN STOLBERG, uit de Luthersche Kerk tot de Roomsche, heeft wijd en zijd te meer opzien gebaard, naar mate men zich van 's mans opgeklaarde begrippen algemeen overtuigd hield. 't Is aan sommigen twijfelachtig voorgekomen, of die verandering wel uit edele beginselen voortgevloeid zij; maar wij willen liever denken, dat de brave man, even als *Frans Voorhout*, wiens overgang, voor eenigen tijd, ook zoo veel geruchts gemaakt heeft, onder de Protestanten zoo veel oneenigheid bespeurd hebbende, omtrent de gewigtigste leerstukken van het Christendom, zich tot de Roomschen heeft gewend, omdat hij bij dezen in tegendeel overeenstemming in gevoelens meende te ontdekken, en zich ter goeder trouwe had laten overtuigen, dat hunne Leer voor onfeilbaar kan gehouden worden.

In 't stukjen, welk wij hier aankondigen, tracht de *ongenoemde Schrijver, tot wegneming van den verkeerden* indruk, *dien zoodanige stap van een man*, als STOLBERG, zou kunnen maken, met eenige bewijzen, die uit het leerstellige der Roomsche Kerk en uit de Geschiedenissen zijn ontleend, en op onloochenbare daadzaken steunen, aan te toonen, dat men waarlijk geen rede heeft, om op de eendracht, eensgezindheid, overeenstemming en onfeilbaarheid dier Kerk te roemen, en het dus te verwachten is, dat STOLBERG en allen, die zich dit hebben laten wijsmaken, zich, bij de uitkomst, jammerlijk zullen te leur gesteld zien. Hier wordt, onder anderen, melding gemaakt van 't verschil der Roomschen onder elkanderen, of het oordeel van den Paus boven het oordeel van eene Kerkvergadering moet gesteld worden; van de geschiedenis der Pauzen, onder welken de een den anderen van dwaling heeft beschuldigd, en niet een eenige van dwalingen kan vrijgepleit worden, en der Kerkvergaderingen, van welken de eene veroordeelde, 't geen de andere had beslist;

van 't volstrekt gemis van bewijzen voor de zekerheid en onfeilbaarheid der Leere, die de Roomsche Geestelijkheid hare Leken opdringt, en waaromtrent zij geen redelijk onderzoek toelaat; van 't verbod aan de Leken, om den Bijbel te lezen, tenzij 'er ten minsten gezorgd worde, dat de gemeene man alleen zulke vertalingen in handen krijge, die van Roomsche Schrijveren afkomstig zijn, en 't stempel der Kerkelijke goedkeuring hebben; van 't even groot gezag, dat zij aan zoogenaamde Overleveringen toeschrijven: alle dingen, die wel zeer dikwijls gezegd zijn, maar bij zoodanige gelegenheid, welke aanleiding gaf tot dit geschrift, wel eens weder mogen erinnerd worden.

Het Leven van Waarmond en Vrolijkhart. Eene Bijdrage tot de Volkslectuur. Iste Stukje. Te Hoorn, bij J. Breebaart. 1806. *In kl.* 8vo.

W. VAN VLOTEN, zoo wij wel onderricht zijn, Christenleeraar bij de Hervormde Gemeente te *Schermerhorn*, bedacht op een middel, om de vervallen Diaconiekas aldaar eenigzins te herstellen, werd te rade, om iets ten haren voordeele te schrijven, 't geen eenig uitzicht gaf op een goed vertier, en alzoo tot hare instandhouding zou kunnen dienen. Hij koos daartoe een verdicht verhaal van het leven van *Waarmond* en *Vrolijkhart*, geschikt voor de volkslectuur.

Waarmond wordt beschreven als een vroom man, op 't land woonachtig, reeds in zijne vroege jeugd, door den dienst van zijn Leeraar, tot zelfskennis, geloof en bekeering gebragt, getrouwd met eene vrouw van dezelfde godsdienstige geaartheid; beiden als lieden, die aan hunne drie kinderen eene zeer goede opvoeding, naar hunnen stand, gaven, zeer stichtelijk zamen leefden, hun beroep naarstig waarnamen, en ook zeer prijslijk waren in den omgang met hunne medemenschen. *Vrolijkhart*, een welgezeten boer, ook een braaf, stipt eerlijk man, maar niet zoo nadenkend en naauwlettend, met opzicht tot het Godsdienstige, wierd op zekeren avond, met *Waarmond* in gesprek geraakt, door denzelven, over onderscheidene punten, waarvan het eene aanleiding gaf tot het andere, ernstig onderhouden: over de nuttigheid van het dagelijks lezen in den Bijbel, over 't kerkgaan, over zoogenaamde fijnheid, over

de

de noodzakelijkheid van geloof en bekeering, als men zou verlangen in den hemel te komen, over het kaartspelen en dergelijken. Hij bekleedt zijne ſtellingen doorgaans met goede redenen. Maar *Vrolijkhart* heeft 'er vrij wat tegen in te brengen, en men kan niet zeggen, dat zijne tegenredenen altijd even goed opgelost zijn. En, 't geen ons wat bevreemdt, hij blijft tot 't einde toe op zijn ſtuk ſtaan, zoodat *Waarmond*, wel verre van hem overtuigd te hebben, affcheid neemt met den vroomen wensch, dat hij toch ook eens een oprecht vriend van Jeſus mogt worden. Maar mogelijk zal een volgend ſtukjen ons 's mans bekeering melden.

Wij wenſchen ondertusſchen, dat, door de uitgave van dit boekje, het loflijk oogmerk van den Schrijver ten minſten in zoo verre moge bereikt worden, dat vermogende lieden, den goeden wil van den Eerw. VAN VLOTEN ziende, iets tot onderſteuning der Diaconie bijdragen. Ook meenen wij, de nog ſteeds heerſchende volksbegrippen, in 't Hervormde Kerkgenootſchap, in aanmerking nemende, ons wel eenig vertier van dit volksboekjen te mogen voorſtellen. Wij hopen maar, dat al dat ſchrijven voor den gemeenen man aan de uitbreiding van waare verlichting niet hinderlijk worde. 't Ontbreekt althans onder ons niet aan bekwame mannen, van wier uitmuntende vermogens en veel-omvattende kennis men ook wel lettervruchten van een voortreffelijker aart zou mogen verwachten.

Verhandeling over de Voorbehoedmiddelen tegen de Kinderziekte, ter gelegenheid der tweede jaarlijkſche Vergadering van het Amſterdamsch Genootſchap ter bevordering der Koepok-inënting voor minvermogenden, uitgeſproken in de Engelſche Kerk, op den 1 van Nov. 1805, *door den Voorzitter* CORNELIUS HENRICUS A ROY, *Med. Doct. Te Amſterdam, bij* L. van Es, 1806. *In gr.* 8vo. 74 *Bladz.*

Eigene ondervinding, gevoegd bij die van anderen, nevens eene uit gelijkvormigheid beſluitende redenering, maken, ook in de Geneeskunde, de grondſlagen van het ware uit. Zij zijn de kenmerken der *Em-*

Empyrische, of uit ondervinding in 't werk gesteld wordende Geneeskunde, die bij de Ouden in waarneming en in de opgenoemde redenering bestond, zoodat zij zorgvuldig op de gelijkheid of ongelijkheid der ziekte letteden, en daarnaar die middelen bezigden, van wier heilzame uitwerkselen zij, uit ervaring, in gelijke gevallen, overtuigd waren geworden. Dan van meerdere waarde is die Redenerende Geneeskunde, welke, op Practische regelen gebouwd, wel volgens ondervindelijke kennis te werk gaat, maar daarmede tevens eene beredeneerde voorzigtigheid paart, in het gebruik der geneesmiddelen, naar aanleiding van ziekten en den aard der middelen zelven; en hij alleen verdient den naam van eenen waren Geneesheer, die aldus redenerende, zijne geneeswijze in 't werk stelt.

Na deze algemeene aanmerking bepalen wij ons tot een overzigt van deze belangrijke Verhandeling van den geachten Geneesheer A ROY, welke zich door zaakrijkheid en beredeneerdheid kenmerkt. Zij bepaalt zich tot de volgende aanmerkingen.

Met de zorg om aanstekende en besmettelijke ziekten voor te komen; met alles aan te wenden, om zich voor dezelve te beveiligen, hield men zich van de vroegste tijden reeds onledig, daar ook tevens niets natuurlijker zijn kon. Offschoon, op zoodanig eene wijze, de Melaatschheid, de Pest en andere besmettelijke ziekten uit *Europa* verbannen waren, had men zich echter nog niet opzettelijk bezig gehouden met de uitroeijing der Kinderpokken, wier geweld zoo groot is, dat zij bijkans de gansche wereld door woeden, en had daartoe geene bijzondere maar algemeene middelen aangewend. — Vele vooroordeelen; — als de vermeende onmogelijkheid om deze ziekte te kunnen voorkomen, en daarbij het denkbeeld alsof de Pokken voor aangeboren moesten gehouden worden; het verkeerd begrip, alsof de dampkring, waar deze ziekte heerscht, geheel besmet was, en deze besmetting niet konde ontweken worden, of dat ook kleederen en alle andere dingen, in de lucht, met de uitwaseming der Pokken bezwangerd, besmettend werden, waardoor men de besmetting zelve niet konde voorkomen; en eindelijk het verderfelijk begrip, om de kinderen liever aan de natuurlijke besmetting bloot te stellen, dan gedurig in de vrees voor de ziekte te blijven, hoe onzeker dan ook de uitkomst zijn mogt: —

de-

deze allen waren het, die, hoe ongegrond ook, als de voorname oorzaken der onverschilligheid omtrent deze besmettelijke ziekte, konden aangemerkt worden. Het tegenstrijdige gedrag zelfs der Geneeskundigen, zoodat de een zich voor, de ander zich tegen derzelver voorbehoeding verzettede, moest een werkzaam middel worden ter nutteloosmaking van de gansche leer der Voorbehoeding.

Ondanks dit alles bepaalde men zich echter, van de vroegste tijden, tot ontelbare middelen, ter stuitinge der ziekte en ter afweringe harer besmetting. Deze allen verkregen den naam van Voorbehoedmiddelen. RHAZES prees de zindelijkheid van het ligchaam en eenen gepasten levensregel aan, gevoegd bij het gebruik van eenige geneesmiddelen, waaronder de kamfer; — GLAUBER beroemde zich op zijne *Panacéa*, uit spiesglas, salpeter en zout van wijnsteen bestaande; — DIGBY stelde de uitdrukking van het bloed uit de navelstreng, vóór derzelver ontbinding, als een middel voor, in den waan dat de Kinderpokken uit het bloed haren oorsprong namen; — ETTMULLER roemde de tinctuur van myrrhe, met het verzoete kwikzilver en jalappe vermengd; — de groote BOERHAVE meende een middel in eene vermenging van kwik en spiesglas, — LOBB in de aethiops mineralis uit kwik en zwavel bereid wordende, te kunnen vinden; — ROSEN VAN ROSENSTEIN bezigde en beroemde zich op pillen uit calomel, kamfer, aloë en quajac bestaande; — BERKELEY op het teerwater; — MONRO op de jeneverbezien; — CASIMIR op de tinctuur van kina in het een of ander gedistilleerd water; — PAULET gaf den voorrang aan de mercurius dulcis; — terwijl VAN DEN BOSCH vooral zich beijverde, om, tot de voorbehoeding, de mercuriaal- en spiesglas-middelen aan te prijzen.

Deze waren de voornaamste, doch, na behoorlijke en verstandige overweging en toetsing, meestal onvoldoende, ten minsten zeer onzeker bevondene Voorbehoedmiddelen. Na eene volkomene overtuiging dat de Besmetting alleen de oorzaak dezer ziekte was, en dat dezelve door haar alleen voortgeplant werd, dacht men eene andere wijze van handelen uit; daartoe sloeg men twee verschillende manieren voor; de eerste in eene afzondering van den zieken, en in eene vermijding van alles wat de ziekte voortplanten kon; de tweede in eene kunstige mede-

deeling der ziekte, door de Inenting, bestaande. Schoon vele daadzaken voor het nut der afzondering pleiten, vooral indien zij in alles stiptelijk kon waargenomen worden, blijven 'er echter nog verscheidene belangrijke bedenkingen daaromtrent. Zal zij en kan zij in alle landen uitvoerlijk wezen? Zijn 'er tegen dezelve niet eene menigte van burgerlijke en' huishoudelijke zwarigheden in te brengen? Zou men daardoor niet mannen van hunne vrouwen, ouders van hunne kinderen afrukken, en maken de onderlinge handelbetrekkingen de uitvoering niet onmogelijk? Om deze en meer andere belangrijke redenen, kan deze afzondering niet als een onfeilbaar, zeker middel beschouwd en aangewend worden. De Inenting dus moest, als het beste en het eenigste bekende middel, om het gevaar der ziekte te vermijden, ja de ziekte zelve voor te komen, beschouwd worden. Als zoodanig werd zij ook openlijk op bijna alle Hoogescholen geleeraard en aangeprezen; talloos waren de Geschriften, die over dit onderwerp in 't licht verschenen: dan, ondanks dit alles, was de Inenting niet in staat geweest, de Kinderpokken in 't algemeen voor te komen of te vernietigen. Onder de redenen daarvan moeten geteld worden de onverschilligheid van vele en de tegenwerking van niet weinige Geneeskundigen, waardoor natuurlijk een afschrik moest ontstaan om zich en de zijnen aan zulk eene twijfelachtige kunstbewerking over te geven; — eene andere moet men zoeken in het besef van 't gevaar, waarmede de Inenting somtijds gepaard gaat; zij voorkomt de ziekte niet, en deze kan na de Inenting soms geweldig zijn. Alle jaargetijden lieten dezelve niet toe; zwangerheid en vele andere omstandigheden maakten de Inenters huiverig om de bewerking te verrigten. Het Bestuur zelf scheen zich dezelve weinig aan te trekken; in tegendeel zag men, dat zij door hetzelve in sommige Steden verboden werd. Hierbij kwam nog, dat, de ingeënte pokjes zelfs besmettelijk zijnde, de inenting de besmetting zelve moest voortplanten, daar men met de eerste niet altijd even voorzigtig te werk ging. — Zoude voorts de Inenting de natuurlijke Kinderziekte geheel uitroeijen, dan moest zij noodwendig algemeen gemaakt worden; ja dan eerst zou men in staat zijn, dezelve geheel te vernietigen. Velen hebben daartoe het oogmerk gehad en de middelen aangewezen. Zal het echter mogelijk zijn, deze zoo algemeen

in te voeren? Hoe vele talrijke zwarigheden, van den kant van het *Bestuur* zoo wel, als van de zijde der genen, die men *wilde* inenten, doen zich hier niet voor! Wie zal *zich het* regt aanmatigen om eigendunkelijk over zijne *natuurgenooten* te beschikken? — Is het dus blijkbaar, dat men dit, om menigvuldige redenen, niet heeft kunnen en nooit zal vermogen te bereiken, dan spreekt het van zelve, dat men ook nimmer de ziekte, door die Inenting, zal kunnen uitroeijen, maar veeleer de Epidemie zal bevorderen. — De Kinderziekte heeft men dus noch door voorbehoedmiddelen of tegengiften, noch door afzondering, noch door de inenting der natuurlijke smetstoffe, tot heden toe, kunnen uitroeijen. Dan eindelijk heeft men, lof zij de nagedachtenis van EDUARD JENNER! in de Koepokken een middel gevonden, dat, met de grootste oplettendheid onderzocht en door ontelbare proeven bevestigd, het eenige en onfeilbare tegengift der Kinderziekte mag genoemd worden, dat alleen in staat zijn kan om den Mensch van de *Kinderziekte* voor altoos te bevrijden. Met de voorgaande Voorbehoedmiddelen vergeleken, en in aanmerking genomen, dat men steeds op *ware Koepokken* bedacht zij, moet ieder onbevooroordeelde dit toestemmen. Zij veranderen de gesteldheid van het ligchaam, dat is, zij nemen de vatbaarheid van hetzelve *voor de Kinderziekte, zonder welke geene pokken ontstaan, voor altoos weg; schoon de wijze hoe* ons onbekend is. *De beweging, echter, welke de* Koepoksmet in het ligchaam, door middel der zenuwen, doet ontstaan, schijnt waarschijnelijk deze verandering te weeg te brengen, door welke beweging de vatbaarheid voor de ziekte vernietigd wordt. De Koepokken zijn het ware *specificum* tegen de Kinderziekte; zij moeten, bij nadere overweging, de voorkeur boven alle andere Voorbehoedmiddelen, en alzoo boven de gewone inenting, hebben; schoon het onverstandig en roekeloos zijn zou, de gewone inenting der Kinderpokken, die immers reeds boven alle anderen het zekerste was en als een weldadig geschenk mogt aangemerkt worden, te verachten en geheel te willen afschaffen. Het blijft nogtans zeker, dat de Koepok-inenting zich boven de gewone aanbeveelt, doordien zij eene ligtere en geringe ziekte te weeg brengt, geene misvormingen veroorzaakt, en het bewezen is, dat zij de besmetting niet voortplant. Hierdoor vooral verkrijgt zij eene grooter waarde. Aan alle voor-

wer-

werpen kan zij medegedeeld, in iederen leeftijd, in ieder saisoen in 't werk gesteld worden. Zij moet, indien men wezenlijk de Kinderziekte wil uitroeijen, verre boven de gewone geschat worden. Het eenigste middel, om dit in zijne volkomenheid te bereiken, is gelegen, in de Koepok-inenting algemeen te maken. Dit onder een wijs en voorzigtig Bestuur volvoerd wordende, hoe velen zouden dan niet bij het leven behouden worden! Gode zij intusschen den hartelijksten dank voor de ontdekking van dit middel; terwijl de nagedachtenis van EDUARD JENNER tot bij het laatste nageslacht in zegening blijven, en een ieder zich beijveren moet om den minvermogenden dit middel mede te deelen.

Ziet daar den hoofdzakelijken inhoud van deze uitmuntende en alle aanprijzing verdienende Verhandeling. Wij konden dat alles niet aanstippen, waaromtrent de Heer A ROY, ter opheldering, verklaring en bewijs, breedvoerig was; terwijl wij ons thans veroorloven, omtrent een en ander, iet aan te merken en bij te voegen.

Wat het gevoelen van VAN DEN BOSCH betreft, in de Verhandeling (bladz. 21) door den Heer A ROY medegedeeld, omtrent den Koning MITHRIDATES, die, door POMPEJUS overwonnen zijnde, zich te vergeefs door vergift trachtte om 't leven te brengen, en dit *aan het gedurig gebruik van tegengiften toeschrijft, waardoor hij zoodanig eene hebbelijkheid had verkregen, dat hij eindelijk door de sterkste vergiften onaangedaan bleef*, om alzoo de werkingen zijner middelen, als tegengiften voor het pokgift, te kunnen verklaren; zijn wij het in dit opzigt volkomen eens met den Heer A ROY, die de oorzaak van dit verschijnsel bij MITHRIDATES in 's Konings gewoonte meent te moeten zoeken, om dagelijks vergiften te gebruiken. Vele bewijzen levert de Geneeskunde op, dat onze levende vezelen zoodanig aan tegennatuurlijke prikkels gewennen kunnen, dat zij den indruk derzelven in 't geheel niet meer, ten minsten niet gelijk in den natuurlijken staat gevoelen, noch door dezelve aangedaan worden, en alzoo de *reactie* door gewoonte verdoofd is, of, volgens lateren, hare opwekbaarheid (*incitabilitas*) verliezen. Onder anderen wordt dit bevestigd door het verschijnsel, dat onze ingewanden zeer dikwijls, door een te menigvuldig en herhaald gebruik van sterke purgeermiddelen, voor dezelve ongevoelig worden.

Dat de natuurlijke pokken door besmetting ontstaan, is

is zeer zeker waar; maar dat deze *alleen* door besmetting van den eenen persoon op den anderen voortgeplant worden, is wel waarschijnlijk, maar nog niet volkomen zeker, naar ons inzien. Wij gelooven, dat de aard der smetstoffe nog niet genoeg bekend is, om zeker te kunnen beslissen, hoedanig zij in ons ligchaam opgenomen worde. Leert de ondervinding niet, dat de pokken hier en daar *Sporadisch* gevonden worden en slechts eenen enkelen aantasten, zonder dat daardoor eene Epidemie ontstaat? Regeren zij niet menigwerf, of in een huis alleen, of ook zoodanig, dat een of meerdere bewoners van dezelve bevrijd blijven, offchoon zij zich niet ontzien met den zieken om te gaan, gelijk Recensent daarvan zelf het voorbeeld zag, terwijl eerst een zeer geruimen tijd daarna, toen reeds het huisgezin volkomen gezond was en in den geheelen omtrek geene pokken te vinden waren, deze vrijgeblevenen, hoewel zich intusschen aan geene Epidemie blootgesteld hebbende, de pokken kregen. Wij willen toegeven, dat de bijzondere geschiktheid ter ontvanging der smetstoffe bij dezen nog niet werkzaam genoeg ware; maar 'er was geene Epidemie, waar dus de onmiddellijke besmetting? Wij gelooven, dat dus ook andere omstandigheden aanleiding tot de Kinderziekte kunnen geven.

De Heer A ROY toont als verstandig en voorzigtig Geneesheer te handelen, wanneer hij de gewone Inenting, om de voortreffelijkheid van die der Koepokken, niet veracht of afgeschaft wil hebben, zoo als zijn Ed. (bladz. 66 en 67) te kennen geeft. Wij, schoon voorstanders van de Koepok-inenting, gelooven nogtans met een' onzer geachtste en beroemdste Hoogleeraren, dat 'er een en ander ten voordeele der gewone Inenting zou kunnen aangevoerd worden; schoon wij het, aan den anderen kant, met den kundigen A ROY eens zijn, dat die der Koepokken boven alle de overige behoedmiddelen de voorkeur verdient.

De waarschijnlijkste wijze, waarop de Koepokken de vatbaarheid voor de Kinderziekte schijnen weg te nemen, door eene beweging in het ligchaam, door middel der zenuwen, te doen ontstaan, en die verandering in het gestel voort te brengen, waardoor de vatbaarheid vernietigd wordt, (door den Heer A ROY bladz. 62 en 63 opgegeven) komt ons niet onaannemelijk voor; schoon wij gelooven, dat het met de verklaring daarvan, even

als met die omtrent de werking der meeste geneesmiddelen, zeer twijfelachtig is, en wij ook hier gerust het *latet* van GAUBIUS bezigen kunnen. En offchoon wij daaromtrent al niet ftellig kunnen beflisfen, zoo doet zulks niets ter vermindering van de waarde der zaak zelve, daar ons de dagelijkfche ondervinding van de nuttigheid en de heilzame uitwerkingen van die middelen overtuigt. Laat het dan al eens eene tegenwerping worden, dat de Koepok-inenting niet voor altijd de vatbaarheid vernietigt, (hetgeen wij voor ons echter gelooven, doch de ondervinding alleen zal moeten leeren,) zoo is het toch zeker, dat zij de befmetting der Kinderziekte wegneemt, zoodat men dezelve in eene Epidemie veilig kan appliceeren.

Wij houden, met den Schrijver, de tegenwerping, door fommigen gemaakt, dat 'er weinige overeenkomst tusfchen de Kinder- en Koe-pokken is, en het dus onwaarfchijnlijk is, de eerfte door de laatfte uit te roeijen, (bladz. 64 en 65) als weinig beteekenend; daar het ons, na de lezing van onderfcheiden berigten, van diegenen, die zich met de *vaccine* opzettelijk bezig hielden, gebleken is, dat iemand, de echte Pokken gehad hebbende, in 't geheel geene, of zoo al, dan enkel plaatfelijke Koepokken verkrijgen kan, en iemand, indien hij flechts met de *ware* Koepokken ingeënt zij, naderhand geene ware maar onechte verkrijgt.

Niet ongepast zou het ons voorgekomen zijn, indien de Heer A ROY nog eenige belangrijke tegenwerpingen tegen de Koepok-inenting in zijne Verhandeling had aangevoerd en wederlegd, welke ook nog heden plaats hebben en veld winnen, en zich veelal tot eene optelling bepalen van de nadeelige gevolgen, die bij de Koepokken plaats gehad of zouden kunnen plaats hebben. Het zou hem, als verftandig voorftander, niet moeijelijk geweest zijn te beweren, dat de Koepokken niet alleen eene plaatfelijke ongefteldheid, maar eene ziekte van 't geheele bewerktuigd geftel veroorzaken; dat de natuur, door eene verkeerde behandeling in hare werking geftoord, fomwijlen, als zoo vele pogingen om de niet behoorlijk bewerkte ftof te ontlasten, uitflag en chronifche ziekten zal kunnen te weeg brengen; en dat de oorzaak daarvan, of in eene onvoorzigtige of verkeerde behandeling, of ook wel in de aanwending van de onechte Koepokftof, ja van de echte zelve, te zoeken is;

wel-

welke echte stof, volgens waarnemingen, haar *specifiek* vermogen, *door* verscheidene omstandigheden, verliezen, en, *niet* op den behoorlijken tijd aangewend, ontaarden *kan*; terwijl men voorzeker het veiligst met de heldere *stof* van den eenen tot den anderen arm dadelijk inent, wil men van den goeden uitslag der inenting zeker *zijn*.

Dan wij moeten eindigen, en doen *zulks*, met de *lezing* dezer Verhandeling, niet alleen elken Geneeskundigen, maar ook den verstandigen Huisvader, wien het belang zijner kinderen ter harte gaat, aan te prijzen, en, met den Heere A ROY de nagedachtenis van EDUARD JENNER zegenende, wenschen wij den bloei en voorspoed van het Amsterdamsch Genootschap ter bevordering der Koepok-inenting, en hopen dat een menschlievend Bestuur zich de zaak dezer Inenting ernstig moge aantrekken, niet alleen door haar te bevorderen, maar ook door de natuurlijke besmetting te stuiten.

Geneeskundige Verhandeling over de oorzaken, onderscheiding en genezing der Febres Catharrhales of Zinkingkoortsen, welke zich zedert eenige jaren meer dan voorheen in de Nederlanden vertoond hebben; opgesteld door den Heere JAN PETERSEN MICHELL, *Med. Doct.* Tweede *Druk. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1806. *In gr. 8vo. 128 Bladz.*

Oordeelden Bestuurderen van het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, te Vlissingen*, deze Verhandeling, als eene beantwoording van hunne vraag, in den jare 1784, niet alleen den Gouden Eereprijs, maar bovendien eenen afzonderlijken druk waardig; beantwoordde een ruim vertier aan hun lofwaardig oogmerk, — dan zou dit reeds voldoende kunnen geoordeeld worden ter harer aanprijzing. Dan boven dit alles vinden wij ons verpligt, hare lezing en herlezing allen Geneeskundigen ten sterksten aan te prijzen, zegenen de nagedachtenis van den ons te vroeg ontrukten Schrijver, die zich, buiten andere geschriften, ook door deze Verhandeling, eenen wezenlijken roem verworven heeft, en moeten aan den Uitgever onzen dank betuigen, die tot eene tweede uitgave van dezelve besloot. De Verhandeling zelve, met zoo veel oordeel en juistheid geschreven, laat geen uittreksel toe; ook dit achten wij

onnoodig, daar wij veilig vooronderſtellen mogen, dat zij in aller Geneeskundigen handen is. Mogten wij den waardigen MICHELL nog onder Amſtels Geneesheeren tellen, dan gelooven wij, dat hij, bij de thans zoo menigvuldige afwisſelingen en vochtigheid van den dampkring, en bij de tegenwoordige levensvijanden, wier aantal door weelde en andere heerſchende ondeugden zoo zeer vermeerderd is, meer dan ooit zijne ſtelling zou bewaarheid vinden, dat de aanmerkelijke vermeerdering der Catharrhale Koortſen aan de verzwakte geſteldheid en de te groote gevoeligheid der ligchamen toe te ſchrijven is.

Belangrijk vooral is dat gedeelte der Verhandeling, 't welk over de *Complicatien* der Catharrhale Koortſen handelt, en de Geneeskundigen op de ſpoedige verzwakking en de onderſteuning der levenskrachten opmerkzaam maakt; iets, dat vooral in onze dagen, bij de thans plaatshebbende Koortſen, die van eenen zamengeſtelden aard ſchijnen te zijn, te ſtade komt, daar men met het gebruik van braak-, purgeer- en andere, alsdan wezenlijk verzwakkende, ſchoon op den behoorlijken tijd en in de vereischte omſtandigheden heilzame middelen, niet te omzigtig kan te werk gaan; daar die Koortſen niet zelden in den beginne reeds verſterkende middelen, vooral wanneer zij in den herfst onder de gedaante van Rotkoortſen voorkomen, vereiſchen. De Verhandeling zelve geeft dit genoegzaam te kennen; wij prijzen daarom andermaal hare lezing ten ernſtigſten aan, houden haar onmisbaar voor elken Geneeskundigen, en bevelen haar ook bijzonder, daar zij in onze moedertale geſchreven is, de Dorps-Genees- en Heelmeesters aan.

Bibliotheek der oude Letterkunde. IIIde Stuk. Te Amſterdam, bij J. ten Brink, Gz. *In gr. 8vo. 156 Bl.*

Dit ſtukjen van de langzaam uitkomende *Bibliotheek der oude Letterkunde* (*) behelst twee oorſpronglijke Verhandelingen en eene Vertaaling uit LUCIANUS; al-

(*) Het Tweede Stukjen verſcheen reeds in 1804, en werd door ons naar verdienſte aangeprezen in de *Algem. Vaderl. Letteroefeningen* van dat Jaar, bl. 387 env.

alles met bijgevoegde aantekeningen. Van ieder deezer ſtukken zullen wij den Leezer eenig verſlag geeven.

I. Allereerst dan ontmoeten wij eene *Verhandeling over de Echtſcheiding bij de Romeinen, beſchouwd als eene hoofdbron van het bederf hunner zeden.* — Eene uitmuntende Verhandeling, welker Schrijver nogtans, om ons onbekende redenen, niet heeft goedgevonden zijnen naam aan het hoofd van zijn Werk te plaatzen. Indien men ons wel onderricht heeft, kan zijn oogmerk niet geweest zijn verborgen te blijven, als hebbende dit ſtuk wel eens gebruikt ter voorleezinge in een letterkundig gezelſchap. Ondertusſchen, daar hij niet heeft verkozen zich openlijk te noemen, willen wij zijn ſtilzwijgen eerbiedigen, en zelfs onze gedachten daarover niet uiten, ſchoon voor onszelven verzekerd, dat de melding van zijnen naam der Bibliotheek van oude Letterkunde luister zoude bijzetten, en den Uitgeever niet onvoordeelig zijn. — Doch laat ons den inhoud der Verhandelinge beknoptlijk opgeeven.

Na aangemerkt te hebben, dat men doorgaans het verregaande zedenbederf bij de Romeinen toeſchrijft aan derzelven ſteeds toeneemende macht en rijkdommen, na de vernieling hunner gevaarlijkſte mededingeren en het plonderen der bloeiendſte Steden; dat ook die oorzaaken inderdaad daartoe het haare hebben gedaan, zegt de Schrijver met recht (*): „ Maar men moest bedenken, „ dat tot eene zoo groote verbastering zeer waarſchijnelijk meer dan eene oorzaak heeft medegewerkt: „ door op eene ſlechts zijn oog te vestigen, ziet men „ ligt eene andere, niet min wigtige, voorbij. Ik wil „ het wagen, van dit zoo verregaand zedebederf eene „ bron aan te wijzen, geheel onderſcheiden van die, „ welke men gewoonlijk opgeeft, eene bron, te Rome „ zelf ontſproten, ouder dan de zegepraal over ANTIOCHUS of Corinthus, ouder zelfs dan de oorlog met „ HANNIBAL." Hij meldt daarop het voorbeeld van SP. CARVILIUS, die, omtrent het jaar 520 na Rome's bouwing, zich van zijne Vrouw ſcheidde uit naauwgezetheid, omdat hij, geene kinderen bij haar verwekkende, vreesde niet te zullen voldoen aan zijnen eed bij de Cenſors afgelegd. De Schrijver geeft hierop (†) eenige aanmerkingen nopens het oogmerk van de inſtelling des hu-

(*) Bl. 320. zijnde de bladzijden doorloopend.
(†) Bl. 323 env.

huwelijks door de Wetgeevers der oude Volken, b. v. CECROPS, welk hij niet zo zeer vindt in de voortteeling, als wel in de geregelde opvoeding van kinderen door Vader en Moeder beiden, in het doen ophouden van twisten uit ijverzucht en liefdedrift voortspruitende, in het inboezemen van denkbeelden van kuischheid en welvoegelijkheid aan de beide kunnen, en in derzelver heilrijke vereeniging. Hij merkt aan, dat hetzelfde oogmerk in de huwelijkswetten van ROMULUS duidelijk doorstraalt, en toont, dat, al eens toegestaan zijnde, dat menschen, die in eenen onvruchtbaaren echt leeven, met andere persoonen gehuwd, kinderen zouden verwekken, en daardoor den Staat voordeel aanbrengen, dit voordeel geenzins zoude opweegen tegen het nadeel, hetgeen uit het toestaan en de menigvuldigheid der echtscheidingen moest voortspruiten (*). — De Wet der XII Tafelen stond den Man het verbreeken van den band des huwelijks toe, maar niet dan om de gewichtigste redenen (†). Maar die Wet, welker toepassing nooit te vooren noodig was geweest, was ten tijde van CARVILIUS te oud om veel klems te hebben. Het voorbeeld was dus gegeven, en werd schielijk gevolgd om redenen van veel minder aanbelang, en het kwaad steeg welhaast tot die hoogte, dat Man en Vrouw beide, zonder eenige andere beweegoorzaak dan zucht tot verandering en wulpsche losbandigheid, zich van elkander scheidden, om, in het volgende oogenblik, nieuwe, maar even onbestendige, verbindtenissen aan te gaan. — De Schrijver toont daarop met voldingende redenen, welke heillooze uitwerksels de menigvuldigheid der echtscheidingen moest hebben, door het verwaarloozen van de opvoeding der kinderen en het aanmoedigen der ontucht. Men weet, hoe ook de Roomsche Schrijvers, welke de Heer ... aanhaalt, zich daarover hebben uitgelaten. — Onder het leezen deezer Verhandelinge dachten wij reeds, dat zij met een bijzonder opzicht op het in den Revolutionairen tijd in Frankrijk gebeurde was opgesteld; en het slot toonde, dat wij ons niet vergist hadden. Gaarne wilden wij dit slot overneemen, maar wij hebben onze ruimte noodig tot de twee overige stukken, en raaden den Leezer, vooral die omtrent de schadelijkheid eener onbeperkte vrijheid der echtscheidinge nog eenigen twijffel mogt hebben, het stuk

(*) Bl. 325. (†) Bl. 327.

stuk zelve zich *eigen* te maaken en met oplettendheid te overweegen.

II. De *tweede* Verhandeling, hier voorkomende, is van den *Heere* JERONIMO DE VRIES, en reeds in het jaar 1800 voorgelezen in het Genootschap *Concordiâ et Libertate.* Zij heeft tot onderwerp het *Leven van den Wijsgeer* ANAXAGORAS, en moet ten minsten van nog *ééne* gevolgd worden; op den titel wordt zij *eerste Verhandeling* genoemd. In de Inleiding spreekt de Schrijver eerst van de Dichters; als de vroegste Leeraars en Beschaavers van het nog ruwe menschdom; vervolgens van de zeven Grieksche Wijzen, allen bekleed met openbaar gezag, uitgezonderd alleen THALES, den grondlegger der Ionische School. Hij werd daarin opgevolgd door ANAXIMANDER, en deeze door ANAXIMENES, wiens Leerling ANAXAGORAS was. ANAXAGORAS werd geboren, omtrent 500 jaaren voor onze jaartelling, te Clazomene. Vroeg verloor hij zijnen Vader, welke hem groote goederen en uitgestrekte landerijen naliet. Zijne *zucht voor wijsgeerig onderzoek maakte hem afkeerig van* zich te belasten met derzelver bezorginge; of naar eenige waardigheid in het Staatsbestuur te dingen. Hij stond zijne goederen af aan zijne naastbestaanden, en begaf zich na Miletus, om daar de lessen van ANAXIMENES te hooren. Te Miletus leide hij zich toe op de *Natuurkunde, Wiskunde en Sterrekunde,* en werd de *gunsteling zijns Leermeesters, maar hoorde waarschijnelijk* ook *zijnen Stadgenoot* HERMOTIMUS (*). Op zijn 20ste jaar begaf hij zich naar Athene, ten einde, zegt de Schrijver, zijne Wijsbegeerte te versieren met de Dichtkunst en Welsprekendheid (†), welke toen daar bloeiden. ANAXIMENES, door ouderdom niet meer in staat

(*) Van deezen zegt de Fabel, dat zijne ziel nu en dan haar lichaam verliet om vergelegen landen te bezoeken, nieuwe kundigheden op te doen, en daarmede weder huiswaarts te keeren, totdat eens zijne vijanden, bij eene zulke afweezigheid der ziele, het lichaam verbrandden, en de arme ziel van haare woonplaats beroofden. Zie bl. 361 en de Aantek. bl. 391. Misschien was de man onderhevig aan flaauwten of epileptische toevallen. — Hoe het zij, de Schrijver van het *Iter per mundum* CARTESII ontleende waarschijnelijk van deeze fabel zijnen geestigen inval. *Rec.*

(†) Bl. 361.

ftaat om lesfen te geeven, verlangde ANAXAGORAS tot zijnen opvolger. Deeze voldeed aan dat verzoek, keerde naar Miletus, en hield daar de School van ANAXIMENES, waarfchijnelijk tot aan deszelfs dood, maar vertrok toen weder naar Athene, en gaf daar met grooten roem zijne lesfen. De Schrijver waagt hierop de ftelling, dat ANAXAGORAS zich in het huwelijk begaf (*). Hiermede wordt het verhaal van des Wijsgeers leeven afgebroken, om in eene tweede Verhandeling weder te worden aangebonden. Het overige van *deeze* wordt befteed aan een beknopt verflag van deszelfs Leer en Gevoelens, welke, zo wel als de bijzonderheden van zijn leeven, in de achtergevoegde Aantekeningen veel breeder ontvouwd en met de getuigenisfen der Ouden geftaafd worden. Van dezelve kunnen wij geen uitvoerig bericht geeven. De Schrijver befteedt aan een kort beftek van hetgeene hij te vooren breedvoeriger had voorgefteld omtrent zeven bladzijden zijner Aantekeningen. Ziehier evenwel een woord over de wording der waereld. Hij ftelde twee beginfels, het eerfte de *Stof*, alzo, volgens hem, uit niets niets konde voortkomen, en hetgeen men ontftaan of vergaan noemt, niets anders was dan eene nieuwe zamenvoeging of affcheiding. bl. 404. De ftof was dus eeuwig en beftond uit kleine gelijkfoortige deelen, welke hij *Homoiomerien* noemde, bl. 405, 406. Deeze lagen oorfpronglijk verward door elkander, bl. 410 env. tot dat het tweede beginfel, het *Verftand*, (zo noemde hij de Godheid) haar in orde fchikte en de Waereld in haare tegenwoordige gedaante bragt. bl. 414 env. Vroegere Wijsgeeren van de Ionifche School hadden ook wel de werking des Verftands in de vorming der Waereld erkend; maar bij hen was dat Verftand met de Stoffe vereenigd omtrent gelijk de Ziel met het Lichaam, vanwaar het ook wel in laateren tijd door fommigen de Ziel der Waereld (*Anima Mundi*) genoemd werd. ,, Bij ANAXAGORAS" daartegen, zo als de Schrijver aanmerkt, ,, was de Godheid geen *deel der wereld* . . .

,, maar

(*) Bl. 363. De Heer DE VRIES erkent zelve, in de Aantekeningen bl. 391, dat men nergens gewag vindt van het Huwelijk of van de Vrouw onzes Wijsgeers. Maar dewijl de Ouden uitdrukkelijk fpreeken van deszelfs Kinderen, denkt hij, dat een Man van dat character ook wel eene wettige Vrouw zal gehad hebben. *Rec.*

„ maar geheel *op zichzelve*, een *zuiver*, heilig verſtand,
„ afgeſcheiden van alle ſtof en vermenging.” Hij voegde *het eerst* „ bij de ſtof het Verſtand, als twee *onderſcheidene* beginſels, die met elkander van nature niets gemeens hadden, en nimmer iets gemeens zouden gekregen hebben, zoo niet het verſtandige en werkende beginſel, tot het lijdende of werkelooze komende, zijne magt en goedheid op hetzelve had doen werken, en dit heelal aldus had zaamgeſteld.” Men ziet hieruit, dat de ſchepping der ſtoffe uit niet eene zwaarigheid was, welke ANAXAGORAS even weinig als vroegere of laatere Wijsgeeren konde te boven komen. Maar hij verhief zich verre boven zijne Voorgangeren, in het denkbeeld, hetgeen hij zich vormde van de Natuur en de Eigenſchappen der Godheid. Doch hierover moet men onzen Schrijver nazien, zo wel als over des Wijsgeers begrippen aangaande de Zedeleer en Natuurkunde. De laatſte waren zo als men ze in die vroege tijden verwachten konde, wanneer de kunst van waarneemen zo weinig behartigd wierd en men nog geheel onvoorzien was van de naderhand uitgevonden werktuigen. — Dat ANAXAGORAS het vallen van eenen ſteen uit de Zon zoude voorſpeld hebben (bl. 444 env.) is hoogstwaarſchijnelijk eene fabel; maar zij herinnerde ons *de ſteenen uit de Maan*, waarmede, niet lang geleden, ſommigen zo veel op hadden. Met veel genoegen hebben wij deeze Verhandeling gelezen. Misſchien had de Heer DE VRIES zijne Aantekeningen hier en daar wat kunnen bekorten; maar zijne breedvoerigheid daarin beſchouwen wij als den weligen groei van eenen jongen boom, die nogtans goede vruchten voortbrengt, en in het vervolg nog betere belooft. Eene aanmerking veroorlove hij ons. Bl. 438, r. 10. v. o. noemt hij den Heer WIJTTENBACH zijnen *onvergelijkelijken Leermeester*. Wij hebben te groote achting voor den Hoogleeraar, om niet overtuigd te zijn, dat hij die uitdrukking, als overdreven, zal afkeuren.

III. Het derde en laatſte ſtukjen is eene Vertaaling van de *Vergadering der Goden* van LUCIANUS. De Vertaaler heeft zich niet genoemd; doch men zal hem gemaklijk herkennen uit andere proeven, welke door de zelfde bekwaame hand zijn geleverd. Ons bericht van de tegenwoordige zal maar kort zijn. De eerſte Aantekening, achter de Vertaaling geplaatst, zullen wij overneemen,

men, om onze Leezers met den inhoud bekend te maaken. „ Wij vertrouwen, " zegt de Schrijver, „ dat
„ het den Lezeren dezer *Bibliotheek* niet onaangenaam
„ zijn zal, ter afwisseling van den ernstigen inhoud
„ der twee eerste stukken van dit *Nommer*, hier de ver-
„ taling te vinden van eene *Zamenspraak* van LUCIA-
„ NUS, waarin deze geestige Schrijver, onder den per-
„ soon van MOMUS, het verregaand bijgeloof zijner
„ eeuw bespot. Hij verzint namelijk, dat er onder de
„ Goden in den hemel zelve eindelijk over sommige
„ ergerlijke en onverdragelijke misbruiken, die bij hun
„ ingeslopen waren, bijzonder over de onbehoorlijke
„ vermeerdering van hun aantal, gemor ontstaan, en
„ op voorstel van MOMUS, die zich over alle deze din-
„ gen met zijne gewone vrijmoedigheid uitlaat, een
„ Besluit ontworpen is, ten einde een plegtig onder-
„ zoek te doen naar den titel van elk der jongere of
„ buitenlandsche Goden, en naar de wijze, waarop hij
„ aan zijne Godheid gekomen is. In het voorbijgaan
„ ontvangen ook de oudere Goden ... hun deel. WIE-
„ LAND ... voegt er met regt bij, dat dit stuk in gees-
„ tigheid voor geen ander der werken van LUCIANUS
„ onderdoet," enz. — Een klein staaltjen willen wij
afschrijven, waarin JUPITER zo tamelijk de mantel wordt
uitgevaagd. Op bladz. 459 zegt MOMUS: „ Gij, JU-
„ PITER! hebt de eerste aanleiding gegeven tot derge-
„ lijke misbruiken, en onze vergadering zou door zoo
„ vele bastaarden niet ontsierd zijn geworden, indien
„ gij u niet met sterfelijke vrouwen ingelaten, en dan
„ in deze, dan in eene andere gedaante haar bezocht
„ hadt, zoo dat wij beducht waren, dat iemand u als
„ stier zou in handen krijgen en slachten, of dat een
„ goudsmid u als goud zou verwerken, en gij in plaats
„ van JUPITER eene halsketen, een armband of een
„ oorring zoudt worden. Gij zijt het echter ontsnapt,
„ en hebt op die wijze den hemel met deze halfgoden
„ opgevuld," enz. Bij de woorden: *Gij zijt het echter ontsnapt*, heeft de Heer ... deeze aantekening: „ Aldus
„ geloof ik de woordjes πλὴν ἀλλὰ te moeten opvatten.
„ Hoe het *insuper* van den *Latijnschen* vertaler, of het
„ *zu allem ueberfluss* van WIELAND hier in den zamen-
„ hang eenigen zin kan hebben, zie ik niet." Recensent ziet het ook niet; maar of de Heer ... wel de rechte vertaaling getroffen hebbe, is bij hem toch twijffelach-

schtig. De woorden πλὴν ἀλλὰ zijn, naar zijn inzien, de afgebroken taal van iemand, die van het onderwerp, waarover hij sprak, afstapt, om tot een ander over te gaan of weder te keeren. Hij zoude daarom liever vertaalen: *Doch dit* [t. w. de gevaaren, die JUPITER in de gedaante van eenen stier of van eenen gouden regen had geloopen] — *Doch dit daar gelaten, gij hebt op die wijze, enz.*

Het moeit ons te moeten zeggen, dat dit stukjen op vrij slechter papier gedrukt is dan de twee voorige. Indien dit geschied is om daardoor den prijs te verminderen en zo het vertier te vergrooten, vreezen wij, dat de Uitgeever zijn oogmerk niet zal bereiken. Het zoude ons smarten, indien de onverschilligheid onzer Landgenooten omtrent de oude Letterkunde hem noodzaakte tot dergelijke middelen zijne toevlucht te neemen.

Lotgevallen op eene Reize van Madras over Tranquebaar naar het Eiland Ceilon. Door JACOB HAAFNER. *Met Plaaten. Te Haarlem, bij* A. LOOSJES, PZ. 1806. *In gr. 8vo.* 367 *Blz.*

Een' in ons midden leevenden Schrijver, die reeds meermaalen, met zijn' naam, te voorschijn tradt (*), en die, eenigen tijd geleden, den Gouden Eerprijs bij TEIJLERS *Godgeleerd Genootschap* behaalde, door zijn Antwoord op de Vraag, de Zendelingen en Zendelings-genootschappen betreffende, welk Antwoord wij eerlang in druk verwagten — zulk een' Schrijver te verdenken, dat hij van een gedeelte zijner Leevensgeschiedenisse een Roman maakt, zal niet ligt aanneemelijk voorkomen. — Men zegt, en met veel waarheids, van deezen en geenen, wier Leevensrol zonderling voort- en afloopt: *men zou 'er een Roman van kunnen schrijven*; en zal men, dit Stuk doorleezen hebbende, moeten erkennen, dat de Lotgevallen van den Heer HAAFNER veel van het Romaneske hebben. Hij zelve verklaart, „dat het geene verdichtzelen, maar waare gebeurtenissen zijn, en eenige schakels uit de lange keten der vreemde en wonderlijke lotgevallen zijns leevens."

HAAFNER betuigt, „dat het hem onmogelijk is, aan de menschheid onteerende gruweldaaden, die de *Engelschen* in gindsche landen gepleegd hebben, en nog geduurig pleegen, te

(*) Zie, onder andere, eenige belangrijke Berigten wegens het Eiland *Ceilon*, in ons *Mengelwerk* voor 1801 en 1802; alwaar de Schrijver zijnen naam HAFNER heeft gespeld.

te denken, zonder met een billijken toorn en verontwaardiging tegen hen te zijn aangedaan. — Uit het weinige, dat ik in den loop van dit Werk van de *Engelſchen* zeg, zal men genoegzaam kunnen zien, hoe zwaar en vreeslijk de ijzeren arm der *Europeaanen* op deze landen ligt, en welke ongehoorde rampen door willekeurige overheerſching, door onverzadelijke goudzucht, over deze beklaagenswaardige en ongelukkige Volken verſpreid en uitgeſtort worden."

De Schrijver geeft voorts zijne ruime denkwijze wegens menſchenmin in deezer voege op. „Ik ben altijd een doodvijand van dwingelandij en dwingelanden geweest; ik verfoei en verafſchuw (beter: *heb een afſchuw van*) alle onrechtvaardigheid en wreedheid; ik acht alle menſchen, van wat verwe, Natie of Godsdienst zij ook mogen zijn, als mijne medemenſchen en broeders: wie hierin even als ik denkt, die zal 'er zich niet aanſtooten, maar, in tegendeel, met genoegen zien, dat ik de onſchuldige en onderdrukte *Indiaanen* verdeedig en voorſpreek, en hunne Tijrannen met ſchande zoek te overlaaden. Wie van een ander gevoelen is, voor zulk een' is mijn boek niet, en hij vermaake zich mijnenthalve liever met het leezen der *Spaanſche* Tijrannij bij de verovering van *Mexico* en *Peru*, of iets dergelijks."

Dat wij den, ten tijde der hier geboekte voorvallen, achttienjaarigen Reiziger, die van zijn elfde jaar reeds rondgezworven en veel leeds beproefd hadt, eenigzins vergezellen, en den hoofdinhoud deezes Werks onzen Leezeren doen kennen.

Het I H. vermeldt, met de reisontmoetingen, die verre van de aangenaamſte zijn, HAAFNER's aankomst en verblijf te *Nagapatnam*, met de verrigtingen aldaar in dienst der O. I. Maatſchappije, en zijn vertrek van daar. — Met 's Schrijvers aankomst te *Sadras* of *Sadraspatnam*, zijn gelukkig leeven en ſchoone uitzigten aldaar, vangt het II H. aan; doch eene onverwagte gebeurtenis vernietigde op eenmaal al zijne hoop. Naa een berigt van HYDER ALI en diens Oorlog tegen de *Engelſchen*, welke uitborst toen hij omtrent twee jaaren te *Sadras* hadt gewoond, vermeldt hij, hoe het gerugt liep, dat het ook op de *Hollanders* gemunt was; doch zij kreegen de geruststellende verzekering van den Nabab, dat zij niets te vreezen hadden, indien zij zich ſlegts onpartijdig hielden en alle betrekkingen met de *Engelſchen* vermijdden. Hij hieldt zijn woord; zij leefden, te midden van den oorlog, in rust. „Doch onze zekerheid," ſchrijft hij, „was van geen langen duur: een vijand, niet min woedend en wraakzuchtig dan HYDER ALI, doch oneindig trouwloozer en verraadelijker, overviel ons, als een roover, in het eenzaame woud, den zorgloozen reiziger overvalt." — Op een maaltijd, bij het Opperhoofd JACOB PIETER DE NEYS, werden zij door een *Engelsch* Opperhoofd geſtoord,

die den uitgeborsten Oorlog tusschen *Engeland* en *Holland* bekend maakte, en, uit naam van Kapitein GEORGE MACKAY, *Sadras* ter overgave opeischte. Treffend is de beschrijving der ontsteltenisse des gezelschaps, weetende dat zich aan de *Engelschen* in de *Indiën* op discretie over te geeven, zo veel is als *hun* de volle vrijheid van eene algemeene plundering toe te *staan*; en dit, zegt HAAFNER, was het doelwit van MACKAY. Die trouwlooze, die, twee dagen te vooren, een schijnbaar vriendlijk bezoek, doch ingerigt om alles op te neemen, bij DE NEYS hadt afgelegd, ging HAAFNER, die alleen op *Sadras* de *Engelsche* taal sprak, de Capitulatie voorstellen. In het onderhoud liet deeze zo veel moeds als verontwaardigings blijken tegen eenen verwaatenen, die eerst de Capitulatie wegsneet; dezelve naderhand terug eischte en teekende, en hierop last gaf om op te breeken; het voorheen duister kamp was eensklaps verlicht, en flikkerde aan alle kanten met flambouwen; trommels en trompetten lieten zich hooren; alles was in beweeging.

Treffend is het III H. 't geen de Inneeming van *Sadras* vermeldt, den schelmschen trek van MACKAY ontvouwt, de vernieling van *Sadras* beschrijft, en de algemeene vlugt der Inwoonderen. — Zijne ontmoetingen te *Madras*, werwaards zij werden opgezonden, die vreemd waren, doch in 't einde niet weinig goeds beloofden, begrijpt het IV H. — Niet zonder verontwaardigende aandoening vinden wij in H. V. vermeld, het laaten vergaan der Proviantschepen, door de *Engelschen*, bij een wel te voorzienen Orcaan, te *Madras*. HAAFNER's stijl, die doorgaans zwellende, althans vol vuurs is, stelt in deezer voege de voorteekens van dien Orcaan voor: „ De ontroerde elementen — de gansche natuur — verkondigde zijne aannadering op menigerlei wijzen. De geregelde wind had opgehouden te waaijen; zwaare buijen, uit elken hoek geboören, verdrongen elkanderen, en eigenden zich, in haastige ongestadigheid, een kort gebied der lucht toe. Men zag afgrijslijke monsters hunne diepe schuilhoeken verlaaten, en na de oppervlakte der zee stijgen; het strand was met wier, schelpen, en andere voortbrengzels, die de zee uit haaren kookenden boezem opgaf, als bedekt; vaak spreidde zich een rosagtige gloed, niet ongelijk de verre en flaauwe schemering van brandende dorpen, dreigend langs den hemel; onophoudelijk beefden de bladeren van den Pipal of Wortelboom (*), de maan rees in ongewoone grootte, en de zon ging bloedig onder. Uit onbekende oorden verscheenen eensklaps eene menigte van onweerszwaluwen; schaaren van meeuwen en andere zeevogels kwamen in onophoudelijken aantocht van den gezigt-

(*) Banian of Wortelboom; zijne bladeren beeven altijd, bij een aannaderend onweer of storm.

zigteinder aanfnellen; van verre hoorde men reeds hun ongerust gefchreeuw, en in haastige vlugt ijlden zij om het ftrand te bereiken. — Ook verkondigden de landdieren het dreigende gevaar, ja ook zij hebben van den hemel een vonkje van voorgevoel ontvangen. Digt in een gedrongen ftonden de kudden in troepen bij elkander; diep fteenende, ftaroogden zij telkens na omhoog; of zij lieten de hoofden treurig en neerflagtig hangen en vergaten hunne weide. De honden verheften bij tusfchenpoozen een naar en akelig gehuil, en het wild fchool weg in het diepfte der bosfchen; met angftig gepiep vloogen de vogels heen en weder; men hoorde niet meer het fchelle gezang der krekels, noch het eenluidend gefjerp der fpringhaanen; de vorfchen zelfs waren ftom en kwamen niet te voorfchijn — alles was met fchrik vervuld — alles vlugtte en verborg zich — en de lucht en het veld waren welhaast ledig van leevende weezens." Niet min treffend is de befchrijving van den woedenden Oceaan met de noodlottige gevolgen.

Deeze worden, met den Hongersnood, en de affchuwelijke wreedheid der *Engelfchen*, in het VI H. breeder afgemaald. Bedoeld vertrek van daar met eene Weduwe, haare Dogter en twee kinderen; deeze vertrekken, en hij niet aan boord! Hij mist zijne ANNA, de Dogter der Weduwe van zijnen Vriend, welk Meisje hij vuurig beminde. Befchrijving van het ellendig *Madras*. — Van daar vertrekt hij; wordt aangehouden, en in arrest gebragt. Het VIII H. geeft ons zijn verhoor, het toevertrouwen van Brieven van den Gouverneur MACHARTNEY, en zijn vertrek te verftaan.

Met het X H. landt hij weder te *Sadras*. Het vernielde *Sadras* herinnert hem de daar voorheen gefmaakte geneugten, met veel vuurs befchreeven. Dit vervolgt het XI H. en, onder andere, dien vermaaklijkften tijd zijns leevens zich herinnerende, is zijne taal: „ Als ik mijnen voorigen ftaat met mijnen tegenwoordigen overwoog; als ik dit eenzaame en verwoeste dorp, deze akelige ftilte, die rondsom mij heerschte, met alle de verfchillende tooneelen van vermaak en gewoel, van bezigheid en hanteering, van tevredenheid en welvaard, van overvloed en vrolijkheid, vriendfchap en eendragt vergeleek; als ik mij herinnerde, hoe gelukkig wij, hoe gelukkig alle de inwoonders van die plaats waren, en in welk een rampzaligen ftaat de weinig overgebleevene, die het zwaard en de hongersnood nog had gefpaard, rondzwor- ven; als ik bedagt, dat alle deze elende, deze fchriklijke omkeering, het werk was van een kleinen hoop geweldenaars, die zich Christenen noemen! dan... Neen! nooit zal of kan ik een Vriend der *Engelfchen* zijn." Welk een aantal herinneringen worden hartroerend befchreeven! Het wedervinden van zijn eigen verlaaten en verwoest huis is treffend, maar

hoogst

hoogst gelukkig het aantreffen van zijn' nog wel voorzienen kelder, waaruit hij spijsvoorraad enz. op reis medeneemt.

Vertrek van *Sadras* — een Storm — het uiterst leevensgevaar en wonderbaare redding, vermeldt het XII H. Die redding beschreeven hebbende, en den eersten maaltijd, naa dezelve gedaan, barst hij uit: „ô God! met welk eene dankbaarheid tot u, nam ik dit maal! hoe zeer was mijne ziel van uwe goedheid doordrongen! Gij hadt mij het leeven op nieuw geschonken! Gij trokt ons als met uwe hand uit het verderf! Op het oogenblik, dat wij uit de duisternis, die ons omringde, in de armen des doods dachten neder te zinken, schoot gij uwe bliksemstraalen door het zwarte uitspanzel, om ons te lichten en tot een wegwijzer te dienen! — Het was in de daad eene wonderlijke redding! de meeste mijner Leezers zullen dit waarschijnlijk toevallig noemen; ik heb dezelve echter altijd uit een ander oogpunt beschouwd, en dit vertrouwen op de Godlijke Voorzienigheid heeft mij, in andere hachlijke omstandigheden mijns leevens, van groot nut geweest."

Bij het voortzetten der reize worden zij door een man aan de kust bedroogen; komen te *Alamparvé*. Hij wordt gevangen genomen door de Ruiters van HYDER ALI. Hij redt zich door zijne stoutmoedigheid, en, door eene onverhoopte ontmoeting van eenen van hem verpligten, herkrijgt hij zijne vrijheid, en vertrekt, naar luid van het XIII H. De Zeereis, en hoe hij het maakt met de hem toebetrouwde Brieven van Lord MACKARTNEY, met de komst te *Pondicery*, maaken het XIV H. uit. Het volgende brengt ons, met veele reisontmoetingen, op de reede van *Tranquebar*, waar hij zijne ANNA met haare Moeder, en, naa armoede geleden te hebben, zijn reisgoed wedervindt. Hoe treffend is deeze ontmoeting, en het verhaal der lotgevallen dier Vrouwe met haare kinderen! Zijne verliefdheid op ANNA woelt sterk.

Der *Deenen* hachlijken toestand in *Tranquebar* vermeldt H. XVI, alsmede HAAFNER's besluit om de kust te verlaaten. Hij doet het met ANNA, daar haare Moeder een ander plan heeft. De Graaf VAN BONVOUX wordt een lastig Reisgenoot. Het XVII H. ontdekt een verraadlijk ontwerp der *Engelschen*, beschrijft reisgevaaren en hoogst onaangenaame ontmoetingen met den gemelden Graaf, met eenige reisbijzonderheden, die, in onaangenaamheid en hachlijkheid teffens toeneemen, zo uit hoofde van het weêr, als ter oorzaake van het gedrag des Graafs; deeze alle worden in het XVIII en XIX H. op een zeer onderhoudenden trant vermeld, en met de onverhoopte redding besloten.

De Landing op het Eiland *Caradiva*, bij de *Hollanders Amsterdam* geheeten, geeft eene wending aan de treurgeschiedenis. Leevendig en roerend is de beschrijving van het loopen der

der van dorst smagtenden na een Waterput; het houden van een Middagmaal; de Wandeling; de bekroonde Liefde; twist met den onrustigen Graaf. Dit is de inhoud van H. XXI.

Eindelijk te *Jaffanapatnam* geland, is HAAFNER weder zo gelukkig van eene oude kennis aan te treffen, 'er een aangenaam verblijf te vinden, en van den lastigen Graaf, die ook daar kwam, af te geraaken. — Wij kunnen niet meer doen dan deeze wenken geeven.

Geen twijfel kan 'er, onzes bedunkens, vallen, of dit Werk, hier en daar met belangrijke ophelderende Aanteekeningen des Schrijvers verrijkt, zal onze Landgenooten smaaken. In het Voorberigt meldt hij ons, dat zijn voorneemen eerst was, eene door hem gedaane Reis door het binnenste van *Ceilon* in 't licht te geeven, waartoe dit Werk als eene Inleiding was bestemd; doch men vondt beter, het als een Werk op zichzelve te laaten verschijnen. Draagt deeze Proeve goedkeuring weg, dan zal dit Werk zeker volgen. Wij durven hiervan het gunstigste spellen.

Landreis door Griekenland, met name den Peloponnesus, naar Konstantinopel, Albanien, en andere gedeelten des Turkschen Rijks. Door F. H. C. L. POUQUEVILLE, *Med. Doctor, Lid der Commissie van Kunsten en Wetenschappen in Egypte, enz. gedaan in* 1798—1801. *Behelzende mede een verslag van de Lotgevallen der Fransche Gevangenen in Turkije. Met Platen. Iste Deel. In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jr. 1806. *In gr. 8vo. Behalven de Voorberigten,* 445 *bl.*

Zo weinige oorspronkelijke, zulk eene menigte van vertaalde Reisbeschrijvingen levert ons Vaderland op, en dagelijks groeit deeze voorraad, terwijl het niet aan Leezers mangelt van dit slag van Boeken, zelfs onder de zodanigen, die, hoe weinig toegerust met Aardrijkskundige kennis, hoe weinig bezield door zucht om nutte weetenschap te gaderen, echter smaak vinden in die over 't geheel onschadelijke tijdkorting. Nu, een KOTZEBUE moge dezulken doen lagchen en vermaaken door zijn vernuft, indien hij maar hunne gronden van Godsdienst niet ondermijne! Wij kondigen hier een Werk aan, dat onderhoudend is voor allen, en belangrijk tevens voor den Minnaar der Oudheid, Aardrijkskundigen en Wijsgeer, maar inzonderheid voor hem, die zich op de kennis toelegt van Menschen en Volkeren: een Werk, dat bovendien alle aanspraak heeft op nieuwheid van stoffe; eenen lof, dien wij zo zeldzaam geeven mogen aan hedendaagsche Reizen. Terwijl men heinde en verre, in de voorgaande eeuwe, onher-

herbergzaame *Wereldgewesten* en *Woestenijen* doorkruiste; onbekende *Zeeën* bezeilde; Europa van Gibraltar tot de Noordkaap opnam; *vooral* in Frankrijk en Italien kwalijk een plekje gronds *onbekend* liet blijven, — scheen het alsof de *Peloponnesus*, nu *Morea*, hoe vermaard in den ouden tijd en Geschiedenissen, *niet* meer de aandacht trok van Geleerden en Reizigers. *Niet*, dat wij dit van *Griekenland* in het algemeen, bijzonder van *Attica*, willen gezegd hebben; maar van het opgenoemd Gewest herinneren wij ons geene opzettelijke Beschrijving in onze Moedertaale, na en behalven die van O. DAPPER, in 1688 uitgegeeven; en deeze nog is geene *Reize* door den Geneesheer gedaan, maar opgesteld in 's *Mans kamer* uit vroegere berigten. Ook de Hr. CHANDLER, wanneer hij op zijnen terugtogt uit *Klein Azien*, over *Griekenland*, Korinthe en eene of andere plaatze aan de Noordelijke of Wester Zeekust van Morea aandeed; verdient, met opzicht tot dat Landsgenaauwelijks van ons vermeld te worden. Kortom, *zo* ooit een Volk, ondanks den roem zijner Vooronderen, bij andere meer gelukkige Natien in diepe vergeetelnis nederzonk ten dage van zijne onderdrukking en verguizing, dan mogen wij zeggen, dat *zulk een lot den Peloponnesus* bejegende, nadat de Oostersche Overheersching aldaar de Grieken, *als slaaven*, kluisterde, in den aanvang der XVIIIde Eeuwe. Te eerder hierom, en wegens het verschil van leefwijze en zeden, mogen wij in den Hr. POUQUEVILLE over het hoofd zien, dat hij zelve meermaalen van *Morea* spreeke, als niet begreepen onder den naam van het beschaafd Europa. Doch wenden wij ons tot zijne Landreize, *die hij, niet door moed en weetlust aangepord, naar deeze voorheen zo bloeiende oorden, met eenen gezetten zin ondernomen heeft, maar veeleer door den noodlottigen dwang des Oorlogs, welke* hem, *als Krijgsgevangen*, met weinige lotgenooten, op dit Schiereiland aan wal bragt en rondvoerde.

Met BUONAPARTE en de Commissie van Kunsten en Weetenschappen, was de Hr. POUQUEVILLE, als Geneesheer, vertrokken naar Egypte, alwaar hem (naar zijne misschien te sterke opgave) *het volslagene verlies zijner gezondheid* noodzaakte, den terugtogt naar Italien weder aan te neemen met Nov. 1798: althans, bij zijne harde ontmoeting op die reize, en volgende mishandelingen, vinden wij geene melding van eenige hem bijgebleeven zwakheid of kwijning. Dan, hoe het hiermede zij, op de kust van Calabrien viel hun schip eenen *Zeeroover* uit *Barbarijen* des nachts in handen, wiens beeltenis (de *eenige Plaat* in dit Deel) tegen over den titel gevonden wordt. De Roover had, bij het vallen van den avond, hunne Livorneesche Tartaan voor een Napolitaansch vaartuig gehouden, alzo aan boord geklampt, hun uitgeschud en gevangen. Voor *Franschen* herkend, scheen hun een beter lot te wachten; maar

juist wanneer POUQUEVILLE met weinigen zich aan boord van de Tartaan bevond om kleederen af te haalen, daagt 'er een Fregat, vervolgt den Kaper, en laat hun in handen van den Tetuaanschen Prijsmeester, die de Fransche vlagge ophees. — Door deezen wierden zij in het einde, op 1 Dec., daar men aan boord onkundig was wegens den Oorlog met de Porte, te *Navarin* aan wal gezet, en vonden hier niets beters dan nieuwe roofzucht, geweldenaarij en banden. Na een verblijf van 8 dagen (*) aldaar, vertrokken zij, onder een geleide van Albaneezen, op last van den Pacha des Lands, dwars over *Messenien*, eerst op *Andreossa*, en stonden daar, bij hunne aankomst in den duister, aan de woede van een oproerig grauw ten doel. Zij vervolgden des anderen daags hunne reize, en toogen, de zeekusten verlaatende, langs eenen rijzenden grond, door eene aangenaame, en, in het harte van onze wintermaand, nog weelige, landstreek, op het hoog gebergte aan van den *Taygetus*, dat *Messenien* van *Laconien* scheidt. Hier bragt hun eene engte van den berg *Vourcano*, of *Hermaeum* der Ouden, in *Arcadien*, en wel eerst te *Londari*, dat te onregt voor *Megalopolis* gehouden wordt, maar volgens POUQUEVILLE het vermaarde *Leuctra* is, bekend door eene zegepraal der *Arcadiers* op die van Sparta, en door de dapperheid van EPAMINONDAS met zijne Thebaanen. Vandaar zich eindelijk op weg begeevende, kwamen zij, door het dal van *Tegéa*, des anderen daags te *Tripolitza*, de Hofplaats van den Pacha, en Hoofdstad des Lands. Intusschen mag men hieruit het gebrekkige onzer Aardrijkskundige kennis omtrent *Morea* opmaaken, dat deeze Stad op de Kaarten, die wij hebben nagezien, niet te vinden is, en zelfs geenen naam heeft in den druk van HOMANN, door SACHIENS (in 1758) uitgegeeven (†). Wij plaatzen hierom te eerder dit volgend berigt van onzen Reiziger, die van de Hoofdstad zegt: „ dat zij uit de overblijfselen van „ *Megalopolis*, *Tegéa*, *Mantinéa* en *Pallantium*, is zamenge„ steld, zonder juist op de plaats van ééne dier steden ge„ bouwd te zijn. Zij ligt 10 uuren westwaarts van *Argos*, „ 3½ uuren ten zuiden van *Mantinéa*, een klein uurtje noord„ waarts van *Tegéa*, in eene ruime vlakte, aan den voet des „ bergs *Roino*" (dat is, *overblijfsfelen*, *ruïnen*,) „ oudtijds

„ *Mæ*

(*) Men leest hier bij het vertrek uit *Navarin*, en alzo bij vergissing, de dagteekening wederom van 1 (niet 8) December.

(†) Wij bedienden ons, behalven van algemeenere Landkaarten, van die van SEUTTER en VAN DER AA, beiden *over Morea*; maar konden op haare naauwkeurigheid niet roemen. — Beter, en grootendeels tot ons genoegen, konden wij de Reize van POUQUEVILLE nagaan in den Franschen *Atlas* voor den *Togt van Anacharsis door Griekenland*, op wien ook de Schrijver zich omtrent de ligging van *Olympia* en *Sparta* beroept, en welks waarde wij toetzen mogten, doordien in *deeze Landreize* de oudere en nieuwere naamen beide van Steden, Bergen en Rivieren, in den Peloponnesus, vermeld zijn.

„ *Mënalus*." Veel had deeze Stad, gelijk trouwens geheel dit schoon Gewest, te lijden van de woede der Albaneezen, die, in 1770, Morea te vuur en te zwaard zetteden, het land in eene woestijn en grafkuil veranderden, en bij het bezwijken der stad (wij melden dit enkel staal van barbaarschheid uit veelen door POUQUEVILLE bijgebragt) „ in dezelve binnen twee „ uuren tijds drieduizend hoofden deeden vallen." Als gedenkstukken dier ijsselijke moordtooneelen vindt men 'er nog het *Moscovisch Kerkhof*, en „ de schedels van twee stapels „ menschenhoofden, welke op deezen bloedigen grond wer„ den opgerigt." Ook mag men hieruit reeds de flordigheid en zwakheid afleiden van het Turksch bestuur, dat men zo onmenschte rooversbenden, niet anders dan gedeeltelijk, vermogt weg te zenden, of door strengheid te onder te brengen, en 'er nog een overblijfsel derzelven te *Calavryta*, een stadje in het bergachtig deel van *Achaien*, woonen zoude.

Maar keeren wij naar *Tripolitza* en tot het Reisverhaal des Schrijvers terug. Onder de voornaamere huizen dier Hoofdstad munt het Paleis van den Pacha, een uitgestrekt houten gebouw, boven allen uit, en zou wel twaalfhonderd man kunnen bergen. Aldaar, en wel in den ledigen *Haram*, wierden zij door Pacha MOUSTAPHA voor eene maand gevangen gehouden; waarna zij, tegen de aankomst van den nieuwen Pacha ACHMET, het vrouwenvertrek ruimen, en hun aanzienlijker verblijf, in het harte van den strengen winter, (Jan. 1799) wisselen moesten tegen de slechte wooning van eenen armen en baatzuchtigen Griek, waar zij zo weinig voor regen, sneeuw en wind, als voor de dieverij van den huiswaard, zich veiligen mogten. Met de Intreede van den nieuwen Pacha in het bewind, van wiens inhaaling, en zijn eerste gehoor bij deezen, POUQUEVILLE verslag doet, kreeg nogtans zijn lot eene gunstiger wending, bekwam hij meerdere vrijheden, en wierd hij (als BRUCE voormaals in *Abyssinien*) tot Lijfarts ten Hove bevorderd. Behalven andere bezoeken en den aanloop van nieuwsgierigen, kreeg hij het eerst eene aandoenlijke toespraak van twee vermagerde en deerlijk uitgeschudde Fransche Soldaaten uit de Bezetting van *Zante*. Zij waren te Tripolitza ziek achtergelaaten, wanneer hunne makkers, kort te vooren, bij de verovering van dat Eiland door de vereenigde Russische en Turksche Vlooten, ondanks het gesloten verding (*capitulatie*), krijgsgevangen gemaakt, te *Castel Tornese*, aan wal gezet, naar de Hoofdstad van Morea vervoerd, voorts over *Argos*, *Korinthen* en *Thebe* naar Konstantinopel opgezonden, en aldaar, met de uiterste ontrouw en wreedheid, in den *bagno* (de gevangenis voor galeiboeven en slaaven) geworpen wierden. Hier trof hun vervolgens onze Reiziger in dien akeligen toestand aan, en deelden zij hem het verhaal van hunnen togt en lijden mede, dat in dit Werk, als eene gewigtige

 bij-

bijdraage, is ingevlochten. Nog dient van ons opgemerkt, dat POUQUEVILLE, om kleene bijzonderheden, weinig belangrijk voor den Leezer, achterwege te laaten, met zijne komst te *Tripolitza* zich minder ſtrikt bepaald heeft, om zijne volgende ontmoetingen en togten in den vorm van een Dagverhaal voor te ſtellen, maar integendeel zijne eigen waarneemingen, reizen, en aan hem medegedeelde berigten, tot een geheel te zamenbragt, en op den leest ſchoeide van eene regelmaatige Verhandeling.

Iets zendt de Hr. POUQUEVILLE vooraf omtrent de oude aardrijkskundige verdeeling van den *Peloponneſus* in zeven Gewesten, en van die van het hedendaagſche *Morea* in 24 *Villaïetis*, of landſtreeken, beſtuurd door zo veele *Codja Bachis* (*Hoofden der Grijsaards*, *Griekſche Geronten* of *Opzienders*) allen aan den Pacha van drie Paardeſtaarten, welken de Porte benoemt, onderhoorig. Daarna begint hij het verſlag van *drie* zijner togten, waarin hij het Schiereiland doorkruiste. Deeze mag men voor zo veele uitſtappen houden, gedaan uit de Hoofdſtad, als het gemeene middenpunt, welke, benevens het omgelegen bekoorlijk *Arcadien*, een gewest, dat, onder een beter Beſtuur, op nieuw een aardsch Paradijs worden konde, inzonderheid door onzen Schrijver geſchetst en beſchreeven is.

Bij den eerſten togt verreisde hij over *Mantinea* ten noordwesten, naar het gebergte omſtreeks het reeds genoemd *Calavrita*; en bezocht hij voorts de kust van *Achaien*, zijnen weg langs den *Lepantſchen* of *Korinthiſchen* Zeeboezem, van *Patras* tot *Vostitza* (welligt het oude *Egium*) neemende. Hier trekt vooral 's Mans opgaave van de ruwe en woeste natuur onze aandacht, ter plaatze waaromſtreeks voor eene reeks van eeuwen het *Achaiſche Verbond* geſlooten wierd. Ook voert de Reiziger ons over den Berg *Vodi*, den hoogſten van Arcadien, alwaar een nevel, gelijk aan dien op den top der Alpen, het uiterst vergezicht hindert; en hangt hij, tot Kaap *Rhium* genaderd, een keurig Tafereel op van den vermaarden Zeeſlag, in 1571 aldaar door *Don* JAN VAN OOSTENRIJK op de Turken bevochten; waarmede de Vertaaler wil, en wij met hem, dat de Beſchrijving van onzen Vaderlandſchen HOOFT mag vergeleeken worden (*).

's Mans volgende togt ſtrekte zich meer westelijk uit naar *Elis* of *Belvedere*, ten einde die oorden in oogenſchouw te neemen, waar de wereldberoemde *Olympiſche ſpelen* weleer gehouden zijn. *Sinano*, waar nog de puinhoopen gevonden worden van een theater en van het worſtelperk, lag in den weg, en levert voor het overige weinig meer dan eenige armzalige hutten, ter plaatze, daar voorheen het trotſche *Megalo-*

po-

(*) Zie de *Nederl. Hist.* Boek VI. bl. 209—221, of in den Druk van 1704 bl. 224—226.

polis (de *groote Stad*) praalde. Het gebergte der Centauren, *Pholoë*, tusschen gezegden kant van *Arcadien* en *Elis*, biedt den *Lalioten* eene schuilplaats, vanwaar deeze struikroovers de vreedzaame dalbewoonders ontrusten. En het trotsche *Olympia*, dat zijnen naam gaf aan gezegde Grieksche speelen, is niet meer; men vindt in deszelfs stede het dorp *Miraca*; en „ de „ overstroomingen van den *Alpheus*, (nu *Roufia*) die bij kee„ ren zeer verre buiten zijne oevers treedt, heeft (*hebben*) „ het grootste gedeelte van den *Altis* en van *Olympia* met zand „ en aarde bedekt; ook is 'er de grond door de bladeren der „ boomen en andere bestanddeelen der planten verhoogd."

Zeer merkwaardig eindelijk is wederom de derde reize van POUQUEVILLE, naar het zuiden gerigt, die alzo het gebied van Sparta, van den *Taygetus* af tot aan Kaap *Ténarus*, ons kennen leert. Over *Tegéa* vertrok hij derwaarts door eene bergëngte van gedachte keten, het natuurlijk bolwerk van *Laconien*, welk trouwens over het geheel een bergachtig aanzien heeft, met tusschen in gelegen fraaie en vruchtbaare dalen, waar langs de *Eurotas*, thans gezegd *Vaſilipotamos* (of *Koningsrivier*), afstroomt. Met rede is onze Reiziger uitvoerig over *Mistra*, eene niet onaanzienlijke, maar „ nieuwe Stad, buiten kijf van „ de puinhoopen der aloude Hoofdstad (*Sparta*) gebouwd, „ schoon een half uur van derzelver ligging verwijderd." Ook getuigt hij, „ dat, behalven den naam van *Sparta*, schier alles „ weg is, wat nog van die edele Stad overig is, welke meer dan „ twee onzer uuren in den omtrek had;" en om zulks hier met een woord aan te teekenen, weinig beter lot wedervoer de voornaame Grieksche Steden in het algemeen, gelijk zulks uit ons verslag van deeze Landreize alreeds ten deele is op te maaken, en voorts door POUQUEVILLE omtrent *Tegéa*, *Argos*, *Mycene* enz. elders in dit Werk wordt opgemerkt. Met genoegen vooral vonden wij hier in 's Mans Reisverhaal ingevlochten zijne wijsgeerige waarneemingen over den aard der huidige inwoonders van *Laconien*, over het geheel niet ongelijk aan dien van hunne wakkere Voorzaaten. Alleen de *Kakovouniotes*, die zich aan den gezegden uithoek, Kaap *Tenarus*, onthouden, schetst hij als laage en befaamde kustroovers. Met lof daarentegen gewaagt hij van de *Mainoten*, naar het gebergte *Maina* dus genoemd, alwaar zij een afzonderlijk en vrijheidminnend Volk uitmaaken: deezen zijn wel oorlogszuchtig en gretig naar buit, maar tevens arbeidzaam, stout, onverzaagd en edelmoedig, bekend met weinige behoeften, en een waardig nakroost der *Spartaanen*, naar wien zij het meeste zweemen. Zelfs omtrent de *Laconiers* in het algemeen velt POUQUEVILLE een vereerend oordeel; en daar hij deezen schetst, in tegenoverstelling van de *Arcadiers*, deelen wij te eerder die fraaije plaats onze Leezers mede. —— „ De *Laconiers* ver„ schillen even zeer in kleeding als in zeden, van hunne na-

„ buren, de *Arcadiers*. Dezen dragen den herdersftaf, en
„ zijn tot het vreedzame landleven geftemd; de *Spartanen*
„ daarentegen bezingen de gevechten, zijn levendig, onrustig,
„ tig, en opvliegend van aard. De *Arcadier* bekommert zich
„ over niets voorbij den gezigteinder zijner dalen en beekjes;
„ jes; de moedigere *Laconier*, met meer veerkracht bezield,
„ zendt zijne wenfchen tot den erfvijand der Turken (de
„ Rusfen) heen, en verlaat wel eens zijn Vaderland, om hem
„ den arm te leenen. Maar zelfs buiten zijn land, roemt hij
„ 'er altijd op, een kind van *Sparta* te zijn, en dat met eene
„ trotsheid, die zijnen haat, zijne hooggevoeligheid, en de
„ verachting zijner onderdrukkeren aanduidt. De een, in eene
„ grove pij gekleed, die zijne vrouwen en dochters bereid
„ hebben, bewerkt matten, perst het fap uit olijven en den
„ wijn uit druiven, melkt zijne geiten en fchapen, verkoopt
„ dan in de ftad hetgeen hij misfen kan, en keert met zijne
„ kleine winst weder vreedzaam naar zijne bosfchen terug.
„ rug. De nabuur van den *Taygetus* daarentegen fmeedt wapenen,
„ penen, en kleedt zich, overeenkomftig met zijn' inborst,
„ met donker geverfde ftoffen, hij handelt de bijl, doet
„ reizen met karavanen, of onderneemt krijgstogten, kortom
„ hij zoekt de gevaren op, waarin hij zich fchijnt te verlustigen."
„ tigen." Uit deeze plaats en het reeds aangevoerde ontwaart een kundig oog ligtelijk den opmerkzaamen en menschkundigen Reiziger, welberekend voor de taak, die hij vervolgens aanflaat, om, in het algemeen en in geregelde orde, eerst het Bestuur van *Morea* te fchetzen, voorts in het breede de zeden en gebruiken der *Peloponnefiers* te befchrijven, daarna ook de natuur van hunnen grond en ziekten te leeren kennen, en eindelijk, om, naar zijn gemaakt beftek, 's Volks huisfelijke gefteldheid, Godsdienst en vooroordeelen op het naauwkeurigst af te beelden. — Van zulk een aangelegen Tafereel, door POUQUEVILLE uitvoerig bewerkt, kunnen wij zeker onze Leezers geen volkomen overzicht geeven, hoezeer anders de nieuwigheid van het onderwerp ons verlokken moge. Wij willen hierom toch niet geheel ftilzwijgen, of hun tot 's Mans arbeid heenenzenden zonder eenigen fmaak van deeze zijne Verhandeling. Wij mogen toch wel enkele bloemen zamelen uit dien vollen hof.

(*Het flot hierna.*)

Voor-

Voorlezingen over F. J. GALL's *Hersen-schedelleer*, *door* J. R. DOORNIK, *Med. Doct. Amst. bij* W. Holtrop. 1806. *In gr.* 8vo. 130 *Bladz.*

Zeer velen, die deze Voorlezingen in de Maatschappijen *Felix Meritis* en *Doctrina & Amicitia* bijwoonden, hebben den Schrijver tot derzelver uitgave doen besluiten, schoon hij zelf de overtolligheid daarvan schijnt te erkennen, vooral nadat GALL's eigene mondelijke voordragt te *Amsterdam* door STUART's *Herinneringen* aan de vergetelheid is onttrokken. Aan die *zeer velen* laat hij zijne verdediging over, indien hij, gelijk hij zegt, *kon* geoordeeld worden, overtollig de lijst der schriften over dit onderwerp vermeerderd te hebben. *Recensent* vindt zich tot dit oordeel gedrongen. Al had toch GALL zelf zich niet te *Amsterdam* laten hooren, en al had STUART deszelfs Lessen niet gemeen gemaakt, nogtans zou deze uitgaaf overtollig hebben mogen heeten, na hetgeen alreeds door VROLIK, STUART en DOORNIK zelven, bij wijze van uittreksel, vertaling en beoordeeling, was in het licht gegeven over de Hersen-schedelleer; en wel bijzonderlijk na de uitgave van VON SELPERT's aanteekeningen, door den *Doctor* zelven met eene Voorrede begeleid. Dankbaar mogten alzoo velen zijn voor de moeite, welke zich DOORNIK had gegeven, om hun te onderhouden met datgeen, hetwelk hij wegens deze leer uit onderscheidene opgaven had te zamengebragt; onvoegzaam was derzelver aandrang op de overtollige gemeenmaking van *dien arbeid, en zeer zwak de toegevendheid voor dezen aandrang, waarvan* DOORNIK *zelf de onvoegzaamheid* het best kon gevoelen. *Van den kant der wijsgeerige* beschouwing en voordragt der onderscheidene neigingen, gesteldheden en werkzaamheden van 's menschen geest mogen deze Voorlezingen opmerkelijker voorkomen, dan eenige andere opgaven van GALL's Hersen-schedelleer: maar van deze zijde juist zouden zij GALL zelven het meest misbaagd hebben, wiji het daaruit schijnen kan, als hadde hem wijsgeerige bespiegeling tot natuurkundige onderstellingen gebragt, daar hij allerstelligst verklaard heeft, door loutere toevallen tot opmerking, door opmerking tot onderzoek, en door onderzoek tot waarnemingen gebragt te zijn, wier som hij geheel van achteren opgemaakt en als zijne bevindingen geboekt heeft. LEUNE, als wijsgeerige beschouwer voorzeker niet gelijk te stellen met den scherpzinnigen en diepdenkenden DOORNIK, maar toch mede tot alle werktuigen der geestvermogens inleidende door eenig wijsgeerig *voorstel*, heeft ten minste deswege zeer kwaden dank bij GALL behaald, (zie STUART's *Herinneringen* bl. 59). — De opgaaf en het aantal der werktuigen in de hersenen is niet overeen-

komstig met derzelver aanwijzing door GALL te *Amsterdam* gedaan; ook ontbreken hier alle die wederleggingen van tegensprekeradezer leer, waaraan GALL de helft zijner lessen schier geheel besteed heeft, en die zoo veel belangrijker zijn, als zich die tegenspraak nog gedurig verheft. Wilde zich de schrandere DOORNIK verledigen, om het nog niet wederlegde in die tegenspraak ten *toetse* te brengen, gelijk hij ons reeds een zoo meesterlijken toets van GALL's leer gegeven heeft, daarvoor zou *Recensent* het *publiek* oneindig meer verpligt achten, dan voor deze Voorlezingen, die nu vooral niet hadden moeten gedrukt worden. — Eene zorgvuldiger beoefening der *Nederduitsche* taal mag *Resencent* niet onaanbevolen laten aan eenen man, die meermalen als Schrijver voortreedt, en wien men wel gaarne eenige taal-onnaauwkeurigheden wil vergeven om het gewigt zijner zaken, maar die toch de keurigheid van onzen tijd op de zuiverheid der tale niet zal kunnen verachten.

LUBBERTI DRIEBERG, Dissertatio inauguralis juridica de vi et efficacia librorum mercatoriorum. Groningae 1806.

De Groningsche Hoogeschool heeft sedert eenigen tijd vooral het oog van den oplettenden beschouwer op hare Regtsgeleerde voortbrengselen getrokken, en de doorgaande voortreffelijkheid der Regtsgeleerde Akademische Verhandelingen aldaar schijnt indedaad deze bijzondere aandacht te regtvaardigen.

Wij maken geene zwarigheid, onder deze soort van Verhandelingen ook de voor ons liggende van den Heer RIETBERG *over de kracht der Koopmansboeken* te rangschikken; zij is met oordeel en met vele ook praktische kennis van zaken geschreven. In eene Voorrede spreekt de Schrijver, die reeds vroeger de waardigheid van Doctor in de Wijsbegeerte met veel lof, zoo wij hooren, verkregen heeft, met oordeel over den Koophandel in 't algemeen, deszelfs opkomst, voortgang en voortreffelijkheid, zoowel als over de voornaamste bronnen van onzen Nederlandschen Koophandel, en toont ook met de latere voortbrengselen der Duitsche letterkunde hieromtrent wel bekend te zijn. Na deze algemeene bedenkingen, welke in een kort begrip al het beste behelzen, wat men daarover bij andere Schrijvers vindt, gaat de Schrijver tot zijn eigenlijk onderwerp over, welks behandeling hij in vijf Hoofdstukken verdeelt. Het *eerste* Hoofdstuk handelt over den oorsprong der Koopmansboeken, onderzoekt derzelver aard en bedoeling, en toont aan, hoe dezelve van geringe beginselen allengs meer uitgebreid zijn geworden. Het *tweede* geeft de vereischten van goede Koopmansboeken op uit derzelver bedoeling; en toont aan, dat dezelve, om kracht van bewijs te hebben, 1. een ter goe-

der

ter naam en faam staanden Koopman onderstellen, 2. door den Koopman zelven of zijnen zaakgelastigden, of boekhouder, moeten geschreven zijn, 3. duidelijk en leesbaar moeten zijn, 4. onder elkanderen moeten overeenstemmen; zoodat 'er tusschen het Grootboek, Memoriaal en Journaal overeenkomst zij, 5. de oorzaak der schuld duidelijk moeten uitdrukken, en eindelijk 6. de schulden en de credieten gelijkelijk moeten bevatten. Het *derde* onderzoekt, of hier eene stilzwijgende overeenkomst plaats heeft, en tot welke soort van overeenkomsten dezelve behoort gebragt te worden. Het *vierde* handelt over de kracht van bewijs, welke in dergelijke boeken gelegen is, en betoogt, dat dezelve wel eenige kracht van bewijs hebben, doch alleen dan, wanneer van elders bewezen kan worden, dat 'er werkelijk tusschen den Koopman en zijnen prætensen debiteur zaken loopende geweest zijn; en het *vijfde* eindelijk zoekt de tegenwerpingen op te lossen, welke tegen des Schrijvers gevoelen kunnen ingebragt worden.

Het is waar, Recensent is het niet overal met den Schrijver eens; doch het is hier de plaats niet, in regtsgeleerde onderzoekingen te treden, en over het algemeen is deze Verhandeling inderdaad zoo goed geschreven, dat bij dezelve gerust aan allen, die in dergelijke onderwerpen eenig belang stellen, kan aanbevelen.

Nieuwe stichtelijke Liederen, voor de Huisgezinnen en Gezelschappen der Christenen: door JOHANNES HAZEU, CS. ZOON. *Met nieuw gecomponeerde Zangwijzen, die, even zoo gemakkelijk als de Psalmen, gezongen en gespeeld kunnen worden: door* DIRK VAN DER REIJDEN, NS. ZOON. *Met 54 Muziek-Plaaten. Te Amsteldam, bij* W. van Vliet. 1806. *In gr. 8vo.* 308 *Bl.*

Vier-en-vijftig Liederen, elk op eene bijzondere, en wel geheel nieuwe, door den kundigen DR. VAN DER REIJDEN N. Z. te *Rotterdam* vervaardigde, Zangwijze gestemd, voor een tweestemmig gezang ingerigt, en daarin van het gewone Kerkgezang vooral ook verschillende, dat zij op heele en halve noten gezongen worden. Op een afzonderlijk blad voor ieder gezang is ook de Basstem gevoegd, waarbij men tevens de *gemoedsbewegingen*, waarmede het lied gezongen moet worden, aangeteekend vindt. Een noodig berigt van den Componist omtrent dit een en ander gaat vooraf. Het spijt ons zeer, dat dit Werk nu eerst, nadat de nieuwe Liederen bij het Hervormd Kerkgenootschap zijn ingevoerd, is aan het licht gebragt; niet alleen toch had het een en ander, dat de Heer V. D. REIJDEN, nopens de verbetering van het gewoon *Choraalgezang*, en de Heer HAZEU, nopens de bekwaamheid van genoegzame voorwerpen

 in

in ons Vaderland tot het vervaardigen van *nieuwe Zangwijzen*, zegt, opmerking verdiend; maar wie weet, hoe de nieuwe vinding, van ook de *gemoedsbewegingen* aan te wijzen, den Heeren Verzamelaars der Kerkgezangen had behaagd, en of wij dan nu ook niet het genoemd Genootschap met de woorden *Ernstig*, *Eerbiedig verheven*, *Weinig klagende*, *Uitlokkend vrolijk*, *Verheffende*, *Bedachtzaam vrolijk*, *Statig vrolijk*, *Veel vrolijk*, *Eerbiedig vrolijk*, *Uitdagende met sterk geluid*, *Deftig roemende*, *Ernstig vrolijk*, *Eerbiedig roemende*, *Enkel eerbied*, *Kinderlijk*, enz. boven die Gezangen zouden mogen geluk wenschen! Het zou, wel is waar, niet zeer gemakkelijk geweest zijn, de regte meening dezer woorden aan het verstand te brengen van iederen leek, en bij sommige boeren-gemeenten zou men misschien daartoe nog eenen opzettelijken voorzanger, onderwijzer, of soort van drilmeester, behoeven; dan welligt hadden Heeren Gecommitteerden voornoemd van hunnen Drukker J. ALLART (wien toch aan het *ernstig*, op den duur, zingen van die Gezangen nog al iets gelegen ligt!) ook nog wel een matig *honorarium* voor zulk eenen persoon kunnen bedingen, die dan de Gemeenten rondreizen kon, en aan wiens bekwaamheden voor zulk eenen post wij voor ons geen oogenblik zouden twijfelen, zoodra hij zijne proeve gedaan had b. v. met het reeds alom door dit Koningrijk vermaarde *Twee-en-dertigste* Gezang uit dien Bundel, (*Uw Adam was*, — *Uw Eva was*, enz. enz.) en hij slechts éene Gemeente geleerd had, dit verwonderlijk Zangstuk *ernstig*, dat is *zonder lagchen*, te zingen. In de daad de vermaning: „ *ernstig*," had boven dit lied vooral gevoegd.

Wat den inhoud der Liederen van den Heer HAZEU betreft, het: „*Met Kerklijke Goedkeuring*." op den rug van het titelblad, is reeds bewijs, dat, wat de *regtzinnigheid* betreft, men dezelve gerust eene plaats in het *Euangelisch Gezangboek* der Hervormden mogt aanwijzen; en in dichterlijke waarde behoeft geen derzelven voor velen althans van het straks genoemde te wijken. Zie hier een paar coupletten uit een der Kersliederen:

Juicht nu vrolijk, ongetroosten!
't Blij orakelwoord heeft kracht;
Juicht: „ de heilster gloord' in 't oosten,
„ Jezus is aan 't licht gebragt!"
Hij, op wien al d'Englen staaren,
d'Albeheerscher vol genaê,
Deed zich door zijn Moeder baaren,
In een Karavansera. —

Juicht nu vrolijk, Reisgezellen!
Neen; 't was u nog duisternis;

Her-

Herders moesten u vertellen
Dat dit Kind de Schilo is;
Herders moesten u doen hooren:
„ In het veld van Efrata
„ Juicht men: Jezus is gebooren,
„ In een Karavansera!”

Intusschen is dit lied in ons oog juist het uitmuntendste niet; de meesten der overigen zouden ons beter bevallen; „ *Jezus Hemelvaart*” valt daar voor ons open; de laatste verzen van hetzelve geven wij onzen Lezeren als eene betere proeve, aan welke deze Verzameling over het geheel toch ook meer gelijk is:

Nu, Triumf! Triumf! gezongen,
Lieve Heiland! maar ons lied
Is te zwak, en Englentongen
Hebben wij op aarde niet:
Voer ook onze ziel naar boven,
Om volmaakter U te loven;
Och, ontboei ons van het stof!
Leer ons 't rechte hemelleven,
Om U dankend eer te geeven,
En te juichen uwen lof! —

Doe uw Rijk, ô Heiland! komen;
Zet het uit van zee tot zee;
Wil het ongeloof betoomen;
Voer het zegevierend mee!
Zend alom uw Rijksgezanten,
Om uw heilbanier te planten,
Groote Koning vol genad'!
Zijn wij hier nog strijdgenooten,
Eens neemt G' al uw lieve looten
Tot U, Heer! Halleluja! —

De Melodijen in dezen Bundel zijn, over 't geheel genomen, schoon, en gecomponeerd in den geest van elk Lied.

Het Hollandsche Spreekwoord: 't Is al geen goud wat 'er blinkt, Ironiesch Allegoriesch verklaard; of de waereldsche Kermismarkt. Door ARENT FOKKE, SIMONSZ. *Grootje Reden heeft gelijk! Met eene Caricatuurplaat. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1806. *In gr. 8vo.* 80 *Bl.*

Een paar oude moedertjes, *Reden* en *Ondervinding*, doen niet Nichtje; het *Zieltje* van den mensch, over 's wereldskermismarkt eene wandeling, daar men voor *rust* en *genoegen* zo alles kopen kan, hetgeen het jonge meisje wonder wel behaagt,

haagt, waarvan de oude Tantes haar echter wijslijk terug houden, keuvelende voor de kramen van *Rang*, *Rijkdom* en *Roem*, te midden in al het gedrang, hare wijze spreuken; en leidende eindelijk het Zieltje naar buiten, waar haar schrander Nichtje *Verstand* bij 'haren ouden Vader, Baas *Overdenking*, en hare brave Moeder, Vrouw *Deugd*, ook winkel hield, waarin, ook bij het heldere daglicht, de echte kostbare waaren heerlijk blonken; gelijk zij daar dan ook zich voor Nichtje *Zieltje* de paerel van het *blank Geweten*, het borstsieraad der *Vrijheid van Hartstogten*, den haairband van de *Rust*, benevens verscheidene kransjes van *Weldadigheid*, aanschaffen. Zeer aardige dichtstukjes bij de kraam des *Rijkdoms* en van den *Rang*, als ook na den koop der echt goede waaren, verlevendigen en versieren het belangrijk en onderhoudend verhaal, welke allen met het *Grootje Reden had gelijk*, bij herhaling sluiten; hetgeen wel ieder Lezer met al zijn hart nogmaals herhalen zal. Zo geeft de Schrijver ons de kern, de voortreflijke zedeles van de gouden spreuk op den titel gemeld; nadat hij achter alvorens, op zijne wijze, den letter had toegelicht, en over het goud en het blinken, en dat het al geen goud is, wat, vooral in 's werelds kermiskramen, bij het kaarslicht blinkt, het nodige had gezegd. Eene bekende zaak naar het schijnt, maar waarvan de herinnering nodiger wordt, naar mate de waarschijnlijkheid toeneemt, dat het den eerlijken Hollander nog wel eens gaan kon als den eenvoudigen *Bielefeldschen* en *Courlandschen* landman, die, in een krijgsman hervormd, weleer eens herwaards toog, en het koper als *opima spolia*, omdat het zo blonk, met zich voerde. De Heer FOKKE houdt het niet onmooglijk, dat wij hier te lande nog wel eens het ideaal van goud zouden kunnen verliezen. „ Als wij slechts opmerken," zegt hij, „ op „ welke wijze het denkbeeld eener zaak geheel uit het ge„ heugen der menschen gewischt wordt, zullen wij, „ laas! al het gene wat daar bij plaats heeft, ook bij het be„ grip van goud onder ons aantreffen. Eerst namentlijk „ verminderen de zaaken, welker denkbeeld zelfs eindelijk „ verlooren gaat, in getal. Daarop worden, om die ver„ mindering zoo veel mogelijk aan te vullen, dingen, die „ 'er een' zweem of gelijkenis naar hebben, ingevoerd, „ en men behelpt zich daarmede tot die insgelijks afneemen „ en verminderen; maar zodra die ook geheel in minder en „ minder gelijkenis ontaarten, geraakt eindelijk het geheele „ eerste ideaal van het oorspronglijke verlooren en vergeeten. „ Even als waar men, voorheen, een Engelsche lamp gebrand „ heeft, en die uitgaande een dikke kaars opsteekt, doch „ die eindelijk ook afbrandende, zich bij een nachtkaarsje „ behelpt, dat verteerd zijnde, ons geheel in het duister „ laat zitten. —— Is niet," vraagt hij een weinig verder, „ het

„ het loutere goud, dat onze voorouders, in den weleer
„ bloeijenden tijd onzes lands, tot hunne lighaamssieraaden
„ en prachtige huisraaden bezigden, in *Or de Manheim* en
„ galanteriegoud veranderd? Dit *Or de Manheim* kan eindelijk
„ lijk verguld koper worden, en het koper zelf ten laatsten
„ verdwijnende, is het geheel niet onmooglijk, dat deze,
„ nu reeds beginnende, afneeming eindelijk in eene volstrekte
„ strekte vergetelheid ontaarte." — Dan, liever dan onzen Schrijver hier verder te volgen, willen wij een brokje van een der discoursen van de oude Tantes bij eene of andere kermiskraam voor onze Lezers uitkippen. Het volgende slaan wij juist op:

„ Kind wat ben je mal! zie je nou al die prullen voor goud aan, en wou je dat alles zo graag hebben — wel hoden bewaard ons! wat zou je toch met die vodden doen? 'Er is wel wat anders noodig, dochter, als al die mode- en poppenkraamen. Hoor, we zullen liever als je wat grooter en wijzer wordt, reis een goed stuk goud koopen, dan weet je wat je hebt, en dat is altijd zijn geld weer waardig." Komen ze dan aan de *Rangkraam*, waar zo veel mooije blinkende Eertijtels, bezegelde Pergamenten, mooije gekleurde Printen van Stambomen en zulke keurlijke vergulde en gecouleurde Wapens te koop hangen, dat 'er het hart van verdaagt, en die door de mooije illuminatie van die kraam zo blinken, dat men, als men geen geld tot koopen bij zich hadde, wel haast in verzoeking zou komen, om zo een of ander mooi goud Wapen, Kroon of Ordensband stilletjens te grissen, en dan aan de haal te gaan; dat ook wel dikwijls geschiedt, waarom 'er ook veel stille wachts rendom die kraam loopen; nu, dan moest je Grootje *Reden* reis hooren baselen: „ Zou men nou niet zeggen," zo gaat het haar dan af, „ dat al die nesten, die dat vreemde goed daar uitstalt, kostelijke waar waren? Mijn lieve kind geloof me, *'t is al geen goud wat hier blinkt*; 't is geen duit waard, van daag koop je 't, en morgen is 't al kapot, en al blijft 't heel, 'er is zo veel onderhouden en dagelijks schoonmaken aan, dat het elk, die 't heeft, schrikkelijk verveelt, zo dat sommigen het zelfs uit verdriet wegsmijten. En daar geeven de menschen hun kostelijke goed, hun *rust* en *genoegen* voor, wel ik kan nijdig worden als ik het zo zie. Kijk me daar nou die Voddemarkt en dien Prullen-koopman reis aan! Wat schreeuwt die *Rangkraamer* in zijn half gebrooken Parlevinksche taal, en wat een licht en wat een drukte! Zou men nou niet zeggen, dat de menschen altemaal dol waren, om zulke landbedervers vet te mesten." enz. In het gedrang der *Hartstogten* krijgt Grootje *Reden* van tijd tot tijd zo wat stompen en stooten, waardoor ze dan haar discours door een „ *Hei jij keerel! kan je niet zien? — Malle jongen! is me dat daar*

een

een ftomp geven" enz. wel eens afbreekt, en Grootje *Ondervinding* valt haar nu en dan ook al eens in, b. v. „ Ja, je zegt daarvan, maar mensch! dat heb ik zelf met mijn eigen zondige oogen . . . dat ik zo fpreek — duizendmaal gezien. — Hoe dikwijls heb ik kinderen gekend, die uit die *Rangkraam* die vodden gekocht hadden — maar, vrouw'! het was verdriet. — De een brak zijn ftar eer hij ze nog regt bekeeken had, den ander werd zijn lint morsfig en dan zwaaiden 'er allerhande klappen van Papa of Mama die het hem gegeven had." enz. enz. Dan wij verzenden den Lezer naar het waarlijk fnaaksch gefchrift, waarachter hij nog eene en andere ophelderende of bevestigende Aanteekening vinden zal; terwijl de verklaring in het Voorberigt, dat niet die *Rang*, welke met ware verdienften gepaard gaat, niet die *Rijkdom*, welke rondom zich nut en welvaard ficht, die *Roem*, welke het loon van brave daden en nuttige uitvindingen is, door Grootje *Reden* bedoeld worden, den Schrijver tegen iedere verkeerde uitlegging waarborgt.

De Ervenis en de Broeders; twee Romans in Brieven. Door A. LAFONTAINE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Amfterdam, bij* L. A. C. Hesfe. 1806. *In 8vo. 293 Bl.*

Ook onder den Titel van:

Nieuwe Romans van WIELAND, LAFONTAINE, SCHILLING *en anderen. Ifte Deel.*

De fchriften van LAFONTAINE vermenigvuldigen zich zo zeer, nu ook onder ons, dat wij den moed bijna opgeven, om onze taak ten zijnen aanzien behoorlijk af te werken; want naauwlijks hebben wij de eene Roman van hem afgehandeld, of eene andere ligt weder op ons te wachten, en eene derde is reeds op weg, zodat wij Schrijver en Vertaler naauwlijks kunnen bijhouden; en hoe maakt het dan het lezend publiek! — hoe maakt het de Schrijver zelve! — Het dagelijks brood is de eenige fpijs, welke op den duur den verkwikkenden fmaak behoudt; maar dit zijn Romans toch niet; en het „ *te veel is ongezond*" geldt vooral omtrent deze verfnaperingen voor den geest. — Dan ter zake:

Een vriend fchrijft aan een' vriend. Mama, anders een goed moedertje, meent nog van adel te zijn, en hoopt op eene rijke ervenis van eenen broeder in de Indiën; hare kinderen moeten groot in de wereld worden: Papa denkt eenigzins anders; dan, daar deze gefchiedenis voorviel, fchijnen de vrouwen, vooral als het geld en de adel van hare zijde komen moet, zo wat baas te zijn. De zoon, die deze brieven fchrijft, laat zich

door

door moeder toch niet dwingen; hij kende ander en beter geluk; en, dat misschien nog meer afdeed, 'er was ook reeds een meisje in 't spel, waarmede hij in kennis geraakt was op eene vrij zonderlinge wijze. De ervenis komt, en nu wordt Jauitje gedwongen, den minnaar, aan wien zij met toestemming harer ouderen haar hart schonk, op te offeren, om een groter partij te doen; en zij wordt nu eindelijk ook ijdel, trotsch en boos, zo wel als ongelukkig. De zoon volgt, met toestemming des vaders, de keuze van zijn hart, en leeft nu, van de moeder verstoten, onder een vreemden naam, als rentmeester op een kleen landgoed, armelijk genoeg. De jongere zuster trekt met eenen bozen verleider op, die haar, toen haar geld op was, laat zitten. Het medelijden der moeder ontwaakt; zij trekt met deze ongelukkige op het land; dan het was te laat, en dit mishandelde kind bezwijkt onder den last der doorgestane ellende. Nu breekt het hart der moeder, en eene verzoening met den zoon, die met vrouw en kind gelukkig in zijne armoede leefde, maar nu ook rijk wordt, volgt onmiddelijk. Kort hierop sterft ook de echtgenoot der oudste dochter; deze vat nu de hoop op, om eenmaal ook nog gelukkig te worden; en zo is de rust in de familie hersteld. Ziet dit is DE ERVENIS.

Nu volgen DE BROEDERS. Eén schrijft alle deze brieven. Hier is het nu een vader, die zijne kinderen al hoger en hoger wil doen klimmen; ook een gedwongen huwelijk; een zoon, die zich niet dwingen laat; eene zonderlinge kennismaking, waaruit een huwelijk wordt; en eindelijk ook eene rijke ervenis; — echter lopen de verhalen genoegzaam uiteen. Een der zonen offert zijne liefde op aan des ouders wil, maar gaat nu ook geenen stap verder, en leeft met de hem opgedrongene vrouw op het land tot des vaders grievend verdriet. De ander huwt in stilte zijne geliefde; doch, daar het ontdekt wordt, volgt scheiding, en voor hem gevangenis, daar hij zich door den vader tot geen ander huwelijk laat dwingen; hij ontsnapt, maar laat zich vrijwillig weder vangen, toen hij van den dood zijner geliefde verzekerd was. De vader ontslaat hem toch, en hij leeft moed- en werkloos; tot dat hij, de beschimpingen moede, de wereld doorzwerft. Na jaren komt hij bij den geliefden broeder, die na den dood zijner eerste vrouw met het meisje van zijn hart gehuwd was; dan deze is niet volkomen gelukkig; zijn zoon uit het eerste huwelijk had zich tegen het genoegen der ouderen, aan een arm onbekend meisje verloofd: dan alles schikt zich nog, daar oom nu in dit meisje zijne dochter, en bij haar zijne vrouw vindt, die zich eeniglijk had dood gehouden, opdat men haren echtgenoot op vrije voeten zou stellen. Eene rijke ervenis uit Engeland ontnam nu de ouders des jongelings allen bezwaar; en, daar de oude heer reeds lang ten grave was, vindt nu het geluk nergens beletsel.

Ook

Ook nu geven wij iets van datgeen, hetwelk ons in LAFONTAINE's schriften het meest behaagt, en waarin dit boekje ook niet geheel arm is: „, Zonder zeden is de beste staatsinrichting niets, en met zeden is de slechtste goed; en waaruit „, ontstaan de zeden anders dan uit den schoot van gelukkige „, éénsgezinde familien? Maak de menschen huislijk in liefde „, en familieééndragt, dan zijn zij deugdzaam, dan staat het „, algemeen geluk vast en onwrikbaar. Zeg wat gij wilt, uit „, familieliefde spruit al het goede. Daar heen keert alles terug. „, Alle andere zijn slechts uitlopers uit dezen wortel. Uit de „, liefde kiemt de boom des menschlijken levens."

Rudimenta der Engelsche Tale, of beknopte Inleiding in de Engelsche Spraakkunst, veelal naar den Tweeden Druk van het Engelsch van N. WANOSTROCHT, *Doctor in de Regtsgeleerdheid; door* GERBRAND BRUINING, *Remonstrantsch Gereformeerd Predikant en Werkend Lid van het Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Te Rotterdam, bij* W. Locke. 1807. *In 12mo. 167 bl.*

Aan de zulken onzer Landgenooten, die de Engelsche taal eenigzins van nader bij wenschen te bezigtigen, vertrouwen wij dat de Remonstrantsch Gereformeerde Leeraar BRUINING, met de vertaaling en omwerking van deeze oorspronkelijk Engelsche *Rudimenta*, geen kleinen dienst gedaan heeft. Alwat in eene *Rudimenta*, in 't algemeen genomen, wordt verlangd, vindt men hier op eene zeer geregelde en geleidelijke wijze, en, naar het ons is voorgekomen, zeer naauwkeurig voorgesteld. In 't bijzonder heeft dit Werkje geene geringe waarde, omdat de Heer BRUINING zich bevlijtigd heeft, de Engelsche uitspraak, zoo van de letteren als lettergreepen, die nog al iet moeijelijks heeft, zoo veel zulks door omschrijving konde geschieden, aan te wijzen; waarin de Heer W. LOCKE, als daartoe zeer bevoegd, hem tot Gids verstrekte. Hoewel het onderrigt van eenen Leermeester altijd zijne nuttigheid heeft, alwie, egter, van de Taalkennis in 't algemeen eenig denkbeeld heeft, zal ook voor zichzelven van deeze Spraakkunst een nuttig gebruik kunnen maaken. De natuur van dit Geschrift gebiedt, met deeze algemeene aanprijzende aankondiging ons te vergenoegen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Geschiedenis der Menschheid naar den Bijbel, door H. MUNTINGHE. *IVde Deel. Te Amsterdam*, bij J. Allart. 1805. *In gr. 8vo.*

Met groot genoegen vervolgen wij de aankondiging van den voortgang van dit voortreffelijk Werk, waaraan de doorkundige, voor dezen arbeid regt berekende, Hoogleeraar MUNTINGHE zoo veel vlijt blijft besteden, dat wij het onder de beste voortbrengselen van den tegenwoordigen tijd, tot handhaving van de waarde der Schriften des Ouden Verbonds, durven rangschikken.

'Er begint nu een geheel nieuw Tijdperk, *van Moses tot op Jezus Christus*. Het bevat verscheidene eeuwen, en vertoont ons de gesteldheid van het Israëlitische volk, zoo wel als van andere volkeren, door velerhande omwentelingen gedurig veranderd, waarom het zeer gepast in onderscheidene Afdeelingen gesplitst wordt, van welken de *eerste* gaat van Moses tot op Jozua, de *tweede* van Jozua tot op de Babylonische gevangenis, de *derde* van de Babylonische gevangenis tot op de geboorte van Jezus, de *vierde* eindelijk van daar tot aan de sloping van het Joodsche Gemeenebest. —— De eerste wordt in dit Boekdeel alleen afgehandeld, in zes Hoofdstukken.

Het *eerste* betreft de geschiedenis van het verblijf der Israëliten in Egypte; hunnen toestand en betrekking tot andere volkeren; het oogmerk van God met hun; en de geschiedenis van Moses, in zoo verre dezelve op dat oogmerk betrekkelijk was. Hier komen zeer gewigtige aanmerkingen voor, zoo over 't karakter en de vorming van Moses, als over de nuttige strekking van 't verblijf der Israëliten in Egypte, om dit volk tot het ontvangen van een bijzonder godsdienstig onderwijs voor te bereiden. —— Het *tweede* handelt over de geschiedenis der Israëliten, van de roeping van Moses

tot op de Sinaïtische wetgeving. Deze wordt hier in 't waare licht geplaatst, de geest en het doel van de wet der tien geboden duidelijk aangewezen, en de geheele geschiedenis van den uittocht der Israëliten uit Egypte, en wel bijzonder ook de wonderen, daarbij voorgevallen, beknoptelijk opgehelderd. — In het *derde* wordt de staatkundige en zedelijke gesteldheid des Israëlitischen volks nader ontwikkeld, in gevolge de inrichting, door de Mosaische wetten gemaakt. Dit Hoofdstuk, 't welk het uitvoerigste en belangrijkste is, vertoont ons den waaren aart der geheele Mosaische Godsdienst- en Zeden-leer; beider overeenstemming, wat de hoofdzaak betreft, met die der Eerstvaderen, ook ten aanzien van de ingevoerde Godsdienstplechtigheden; en hetgeen eigendommelijk was aan de Mosaische inrichting. Daartoe wordt in 't bijzonder gebragt (1) de nadere ontwikkeling van de leer nopens God, (2) de bijzondere betrekking, welke God tot Israël aannam, als deszelfs eigenlijk gezegde Koning (de *Godsregering*), (3) en het op die betrekking gegronde stelsel der nieuwe godsdienstige en staatkundige orde van zaken, welke Moses, op Godlijken last, onder Israëls volk instelde. Hier wordt eerst onderzoek gedaan naar de bronnen, uit welken de Mosaische wetten afkomstig zijn; vervolgends derzelver waare aart, in zoo verre zij tot het Israëlitische volk, en deszelfs zedelijke en godsdienstige beschaving, betrekking hadden, opengelegd; en eindelijk nagespoord, welke betrekking deze Mosaische wetgeving had op de volmaaktere opvoeding van het menschdom door het Euangelie. Uit alles, dus onderling vergeleken zijnde, trekt de Schrijver dit besluit, dat de Mosaische wetgeving wel niet de beste is, welke 'er ooit aan een volk kan gegeven worden; maar dat zij de beste was, welke aan de Israëliten ten dien tijde gegeven kon worden. — Nu volgt, in het *vierde* Hoofdstuk, eene vergelijking van de inrichtingen der wetgeving van Moses, met die, welke onder andere volkeren plaats gehad hebben, en die bijzonderlijk beroemd zijn, te weten van Lykurgus, Drako en Solon. — In het *vijfde*, eene korte beschouwing en toelichting van datgeen, uit de Israëlitische geschiedenis, hetwelk, van de wetgeving af tot aan den dood van Moses, op de geschiedenis der menschheid eenige betrekking heeft. Daartoe behoort het geduurig herhaald

murmureeren van dit volk tegen Jehova en Moses; de zwaare oproeren, hieruit meermalen ontstaan met de vreesselijkste gevolgen, die echter zoo weinig afschrikten, dat zij 'er telkens op nieuw toe vervielen; onderscheidene, door Gods bijzondere tusschenkomst mislukte, pogingen der Moabiten en Midianiten, om de Israëliten te vermeesteren, of althans te verzwakken; de geschiedenis van Bileam, enz. — In het *zesde*, een beknopt overzicht van het behandelde gedeelte der Israëlitische geschiedenis, naar de opgave van ongewijde Schrijvers, benevens eene zoo veel mogelijk naauwkeurige vergelijking van de beschaving der Israëliten met die van andere toen bekende volken, in 't bijzonder met die der Egyptenaren, Edomiten, Kananieten, ook der Grieken.

Men ziet uit deze korte opgave, hoe veel verscheidenheid van gewigtige onderwerpen de Hoogleeraar ook in dit Deel behandelt. Allerwege ontdekt men 's mans uitgestrekte belezenheid, en met hoe veel oordeel hij, van 't geen anderen hem voorgeärbeid hebben, zich weet te bedienen. Hij kiest doorgaans 't beste, bevestigt, 't geen anderen reeds gezien hadden, dikwijls met nieuwe, veelal welgegronde bewijzen, geeft niet zelden gepaste wenken tot nadere onderzoekingen; en verspreidt, in dit eene Boekdeel, over de grondvesting van den Joodschen staat, en daar uit voortgevloeide geheele volgende geschiedenis van dit nog altijd merkwaardige volk, veel meer licht, dan men uit honderd en meer anderen, ja ook uit de beste Schrijvers over dit onderwerp, kan verkrijgen. Een aantal geleerde Aanmerkingen, in waarde gelijk aan de voorgaande, is ook hier achteraan gevoegd.

Over sommige bijzonderheden zou men evenwel verschillend kunnen denken. Om iets te noemen, valt onze aandacht op 't geen de Hoogleeraar bl. 299—301 zeer waarschijnelijk stelt, ten aanzien van de inzichten, die ten minsten eenige nadenkende Israëliten omtrent de wijze der vervulling der beloften, reeds aan hunne voorvaderen, omtrent het heil door Jezus Christus aan te brengen, zoo men meent, gedaan, zouden gehad hebben. Verre van in te stemmen met die Typische uitleggers, die de oude Israëliten alles bepaaldlijk laten vooruitzien, neemt hij evenwel iets aan, waarvoor geen grond hoegenaamd is in de geschiedenis, en schijnt

 dit

dit alleenlijk, bij gevolgtrekking, af te leiden uit eenige gezegden in de Schriften des Nieuwen Verbonds, die, bijaldien ze iets van die natuur bewijzen kunnen, dan ook vrijheid geven tot nadere bepalingen, die de Heer MUNTINGHE, met 't hoogste recht, geenzins wil gemaakt hebben.

Het Lijden van den Messias, naar de Propheeten en Evangelisten, door W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1806. *In kl. 8vo.* 95 *Bl.*

Na eene korte *Inleiding*, waarin de Schrijver, naar aanleiding van het door Moses gestelde kenmerk van de echtheid en godlijkheid eener Prophetie, de uitkomst namelijk van het voorspelde, Deut. XVIII: 22, als zeker aanneemt, dat in alle, door hem met de geschiedenis van het lijden van Jesus vergelekene, plaatzen uit het Oude Testament, eigenlijke voorspellingen van 't geen Jesus heeft geleden, voorhanden zijn, uit hoofde van de overeenstemmin gderzelven met de uitkomst; na deze Inleiding worden eenige der voornaamste voorzeggingen van en toepassingen op het lijden van den Messias, in de Godspraken des Ouden Verbonds verspreid, naar de orde der vervulling bijeen gevoegd. De eerste voorzegging is Zach. XIII: 7, de laatste Jes. LIII: 9. Daarop volgt dan de geschiedenis van het lijden van Jesus, volgends de berichten der vier Euangelisten, in zekere orde gerangschikt, en, in een doorloopend verhaal, tot één gebragt: waarbij zich de Heer DE PERPONCHER van zijne eigene overzetting, die doorgaans veel gepaster is, dan de gewoone van den Staten-Bijbel, heeft bediend.

Ook dit boekje kan, in dien kring van Lezers, voor welken het door den verdienstelijken Schrijver bestemd is, zijne nuttigheid hebben. Anderen, die door 't lezen van de Schriften van KONIJNENBURG, REGENBOGEN en anderen, over de oude voorspellingen, op onderscheidene begrippen, over de aanhalingen van voorzeggingen uit het Oude Testament in het Nieuwe, zijn opmerkzaam gemaakt, zullen 'er zich minder mede voldaan vinden.

Iets voor het Hart, op den weg naar de Eeuwigheid. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij G. S. Leeneman van der Kroe. 1805. *In gr. 8vo. 742 Bl.*

Indedaad nog al iets; althans letters genoeg! Maar wat nu het innerlijk gehalt betreft? — toch meer dan niets. Voor sommigen, verstandige brave Christenen, wel maar weinig, — voor anderen denkelijk vrij wat meer, en welligt dat dezen en genen, ook brave en vrome Christenen, hier vrij wat aangenaam voedsel vinden. Leer en pligt wordt hier niet vaneen gescheiden, en de Schrijver toont te weten, dat al wat men gelooft in het Christendom tot beöefening leiden moet. Wij zagen daarom dit zware Boekdeel wel gaarne in handen van vele gemoedelijke maar bevooroordeelde menschen, wier doorgaande lecture hen niet zelden nog verder doet afdwalen, terwijl hunne denkbeelden steil, zo als men 't noemt, en geheel on-euangelisch zijn. Den zodanigen kan dit Werk nuttig zijn. Maar anderen, wier godsdienstige kennis helderer en duidelijker is, wier denkbeelden aan de meerdere beschaving en verlichting van onze latere dagen geëvenredigd zijn, die het eenvoudige Apostolische werkdadige Christendom goed verstaan en daarin voedsel voor hun hart zoeken, zal het, offchoon hunne leerstellige begrippen al niet veel van die des Schrijvers mogen verschillen, toch bij de lezing van dit Boek telkens bedroeven, dat hier de waarlijk goede wijn zo verwaterd is! In één woord, dit Werk komt, indien wij ons niet zeer bedriegen, uit de school der Hernhutters; en die nu maar eenigzins met den geest en toon van dat Christengenootschap bekend is, behoeft van ons geene nadere aanwijzing, wat hij hier al of niet verwachten kan. Hij voelt dan ook wel, wat des Schrijvers meening zij met zijne verklaring, dat hij geenszins iets systhematischs wilde ontwerpen; — ons was het Werk systhematisch genoeg; — hetgeen hij 'er bijvoegt, dat hij niet wilde onderrigten, en nog minder verscheidene stoffen breedvoerig ontwikkelen, laten wij gelden; voor ons bevat het dikke Boekdeel weinig leerzaams, en waarlijk wij klagen over de kortheid niet! Des Vertalers verontschuldiging wegens het

 stij-

ſtijve en gedrongene, het Hoogduitſche in de overzetting, en zijne taalfouten, om de(n) originele(n) zin niet te verlammen, is waarlijk niet overbodig; de man vreesde zeer, dat hij door beſchaving reden geven zou om hem van vermetelheid te beſchuldigen! Een aantal plaatſen hebben wij bij het doorbladeren aangeſtipt, die bijzonder onze opmerkzaamheid trokken; voor onze Lezers willen wij tot eenige weinige ons bepalen. De Schrijver denkt, 'er is tusſchen de ſchepping en den val der menſchen iets, misſchien *veel* gebeurd, waarvan niets is opgeteekend, en geeft daar iets van op, het welk hij echter voor niets meer gehouden wil hebben dan zijne *beſpiegeling*. Het komt hier op neder: de mensch was voortreflijker zelfs dan de engelen; dit maakte den nijd van den Duivel gaande, die hem daarom wilde verleiden, „De eerſte pogingen nogtans mislukten hem, hier„ over misnoegt, trad hij voor God, het welk hem „ niettegenſtaande zijn afval en zijne verſtooting uit den „ Hemel ſomtijds geoorloofd was, en nog is, vermits „ hij de aanklager der gelovigen is. God hield hem „ nu zijne vergeefſche aanvallen op den mensch voor, „ en prees deszelfs ſtandvastigheid. De duivel and„ woordde ten naasten bij zoo, als in later tijden we„ gens den getrouwen *Job*, dat het geen kunst was „ getrouw te zijn, zoo lang men aan geen verbod was „ onderworpen, derhalven ook geen overtreding konde „ plaats hebben. God had ſlechts den mensch iets te *ver„ bieden*; dan zoude Hij weldra zien hoe ver zijne ge„ trouwheid ging. Deze uitdaging des duivels moest „ evenredig de geregtigheid Gods en de waardigheid „ des menſchen beandwoord worden. Wat de vijand „ eischte kon hem ligt toegeſtaan worden; 'er was geen „ gevaar bij; de mensch had genoegzame kracht in „ zich getrouw te zijn en te blijven: het kwam alleen „ op zijnen hem bij zijne ſchepping gegevenen vrijën „ wil aan." enz.

§. 24. „ Hij was reeds in 's moeders lichaam onze „ dadelijke *Verzoener*, als onze Verzoener werd hij gebo„ ren." — § 28. „ De besnijdenis des Zoons Gods is „ vereerens en aanbiddenswaardig, daardoor trad hij als „ mensch en plaatsvervanger der menſchen plegtig in het „ verbond met God, het welk hij ook onverbrekelijk hou„ den moest en wilde, en hij deed het alle zijne menſchelij-

„ke gedachten, woorden en handelingen waren volkomen „daaraan beantwoordende. — Wanneer nu zijne geloovi„gen bij het onwankelbaarste voornemen, hare pligten „tegen God in volle kracht willen vervullen, doch uit „zwakheid daarin terug blijven, — zoo is het voor hen „een overgewigtige en toereikende troost, dat de vol„maakte en onbewegelijke, en tot aan het einde stand„houdende getrouwheid van Christus, in het houden „van het met God gesloten verbond, hen voor God „toegerekend wordt." — § 75. „Straks na zijn kos„telijk gebed, het heerlijkste onder allen, dat men ooit „gehoord of gelezen heeft, verliet Hij de zaal des Nacht„maals, verliet Jerusalem, en betrad Gethsemané. — „(Men bedenke den toestand zijns harten, op den weg „daar heen!) — Dikwijls was Hij te voren op deze „plaats geweest, vol van een bang voorgevoel, van dat „geene wat Hem hier overkomen moest. Nu echter was „het niet meer slechts *voorgevoel*; de marteling zelve trad „binnen, die folterende marteling zijner ziele. — Ik ben „niet in staat deze ellende te beschrijven, slechts dat „wil ik mijn eigen hart gaarne voorhouden, *wat* toch ei„gentlijk zijne heilige ziel in dezen schrikvollen toestand „bragt. — Ach, het was de last der gezamentlijke zonde „aller zondaren, die van Adam af geleefd hadden, toen„maals leefden, *en nog leven zouden tot den jong„sten dag.* Schrikkelijke last! *Deze had Hij als het Lam* „Gods gedragen, van zijne ontvangenis af. Nu moest „Hij ze voor den troon der beledigde geregtigheid Gods „brengen, en als borg der menschen 'er voor, zoo boe„ten, als of Hij zelf en *alleen* alle deze zonden had be„gaan; zoo moest Hij daar voor genoeg doen. — Het „was de geheele *toorn* Gods, die alle zondaren, met „alle hunne zonden verdiend hadden." — § 555. „Op „geenen weg wordt zoo veel geweend, als op den weg „naar de eeuwigheid, en geen wordt zoo dikwijls en zoo „rijkelijk als het ware met tranen bevochtigd, als het „smalle pad, dat ten leven leidt."

Sommige uitdrukkingen klinken al heel zonderling; b. v. bl. 606. „*Hoe is het* MIJN *en* DIJN *naar Chris„tus zin te behandelen?*"

Over het Gebed sprekende, had de Schrijver gezegd, dat Jesus Christus *ook daarom* gaarne de stem der zijnen hoort, omdat het hem gelegenheid geeft, den biddenden in het hart te *antwoorden*; hieromtrent geeft

 hij

hij ons nog het volgend berigt: „ Eeuwig zij Gods ont-
„ ferming daar voor geprezen, dat Christus, tot wien
„ wij met alles zoo geheel gewezen zijn, in alle flechts
„ mogelijke betrekking, en in den volkomenften zin, *on-*
„ *navolgelijk* is. Zoo is het ook met zijne ftemme in
„ der geloovigen harten. Men behoeft daarbij niet te
„ vreezen van het fpoor verleid te worden. De Dui-
„ vel kan zich wel als een Engel des lichts vermom-
„ men, maar niet als Christus; neen, zoo waar als God
„ leeft, nooit en in geen geval. Dat is hem voor al-
„ toos en eeuwig *verboden*. Hij mag alle overigen ftem-
„ men nabootfen kunnen: de ftem van Jefus zekerlijk
„ *niet*. Men noemt hem wel met recht een duizend-
„ konftenaar, maar zoo ver reikt zijne konst toch
„ *niet*. *Christus* ftem, de ftem des goeden herders in
„ het harte zijner Hem volgende fchapen is volftrekt
„ onnabootfelijk, en onderfcheidt zich van alle andere
„ ftemmen, ook door het haar verzellende *gevoel* der-
„ mate, en zoo *geheel*, dat ze volftrekt niet miskend
„ worden *kan*."

„ Wie nog niet weet, wat dat zeggen wil, met
„ den ontfermer in Geest en geloove vertrouwelijk om
„ te gaan, dien is dit als eene vreemde taal. Wie hem
„ echter als arts der zielen kent, en Hem aanhangt,
„ die verftaat mij en bevestigt het, dat dit, wat ik
„ zeg, geene dweeperij maar zalige regtzinnigheid
„ is." enz.

Wij verftaan waarlijk den Schrijver hier niet, en ver-
blijden ons zeer, dat hem de fleutelen des Hemelrijks
niet zijn toevertrouwd!

Indien men dit Boek bij zijne dagelijkfche huisaandacht
gebruiken wil, heeft de Schrijver het ook daartoe in-
gerigt, door den inhoud in 366 kleine ftukjens, nage-
noeg van dezelfde grootte, af te deelen. Nu, het-
geen misfchien een ander' ftichten kon, zou voor ons,
en hun, die gefticht worden als wij, tijdverkwisting
kunnen zijn. Wij zouden een aantal andere Werken,
bij voorb. van een' EWALD, SEILER, ROSENMULLER,
zeer veel liever voor den Huisgodsdienst aanprijzen.

Onderwijs in den Godsdienst voor jonge lieden, *door* H. C. SERRURIER. *In 's Hage*, *bij* Vosmaer en Zoonen, 1806. *In gr. 8vo. 64 Bl.*

Wel mogen wij onze Natie gelukwenschen met het verschijnen van dit niet vertaald geschrift; bij alle verstandigen en weldenkenden moet het ter haarer eere dienen. Men klaagt, namelijk, dat bij veelen van de aanzienlijksten in den Lande, van den Godsdienst weinig werks gemaakt, en haar een niet zeer gunstig hart wordt toegedraagen. Op deeze voetstoots uitgestorte klagte ontmoeten wij hier eene gelukkige uitzondering. Een aanzienlijk *Amsterdamsch* Regent, sieraad van den Raad der Hoofdstad, de Heer SERRURIER, verledigt zich, om, ten behoeve zijner kinderen, een kort en eenvoudig onderwijs in den Godsdienst, nevens eene breeder ontwikkeling van het historisch gedeelte der Schriftuure, op te stellen, en door den druk algemeen verkrijgbaar te maaken. Een man van zoo veel aanziens, uitgebreide kunde, menigvuldige diensten, vroeg en laat, en tot op den huidigen dag nog, den Vaderlande en zijnen medeburgeren beweezen, als zijne Excellentie de Ridder VAN KINSBERGEN, bemoedigt den Heer SERRURIER in zijnen arbeid, en spoort hem tot de uitgave van zijn Werkje aan. Eenige baate, hoopen en vertrouwen wij, zullen deeze voorbeelden doen, om sommigen, die min gunstig over den Godsdienst denken, tot staan te brengen, en te doen zien, dat uitgebreide kunde en gezond verstand met zucht voor godsdienstige kennis en betragting, op de Openbaaring gegrond, zich zeer wel laaten overeenbrengen. Op de Heeren KINSBERGEN en SERRURIER tog laat zich de aantijging geenzins toepassen, dat godsdienstigheid wel eens in zwakheid van verstand haaren grondslag heeft, als moetende zij beiden onder de verlichtste mannen der eeuwe gerangschikt worden.

Wat voorts den inhoud van dit boekje aangaat, dezelve is doelmaatig, en naar de vatbaarheid der daarbij belanghebbenden berekend. Het historische gedeelte der Schriftuure, naar *Recensents* begrip eene hoofdvereischte in een kinder-vraagboekje, beslaat wel het grootste vak. Leerstukken, welke het Hervormd

Kerkgenootschap, waartoe de Heer SERRURIER behoort, bij onderscheiding kenmerken, worden 'er niet in behandeld, maar alleen die groote en algemeene waarheden, omtrent welke de Christenen meestal het onderling eens zijn. Ten besluite worden de voornaamste zedepligten opgeteld, en over Doop en Avondmaal, zonder deswegen in geschil te treeden, in 't gemeen gesproken. — Zoo veel wat aangaat het doorgaand beloop van dit leerboekje.

Hier konde *Recensent* eindigen, ware het niet dat hem onder het leezen iets ware voorgekomen, zulk een opgeklaard inzigt omtrent hetgeen in de Bijbelstudie en het recht verstand der gewijde Schrijveren, vooral de Apostelen, moet worden in acht genomen, dat wij ons genoopt vinden ter overneeminge van het bedoelde gedeelte. Hetzelve behelst een antwoord op de algemeene vraag, „ wat men bij de overweging der *on-* „ *twijffelbare leerstukken* des Bijbels steeds in 't oog „ hebbe te houden." Hierop doet de Heer SERRURIER den leerling antwoorden: „ Dat de *Bijbel* in „ *zeer onderscheidene tijden en omstandigheden*, door *zeer* „ *onderscheidene personen*, en met *zeer onderscheidene* „ *oogmerken* is geschreven, en van welke *onderscheidene* „ *oogmerken* wij niet volledig onderrigt kunnen zijn, „ zoo als dit bijzonder plaats heeft met opzigt tot „ de *brieven der Apostelen*, dewijl dezelven veelal zijn „ ingerigt ter *beantwoording van voorstellen*, 't zij „ schriftelijk, of bij monde aan de *Apostelen* gedaan, „ *ter bestrijding van dwalingen*, en *ter bestuuring van* „ *bijzondere Gemeenten*, doch welke *voorstellen*, *dwa-* „ *lingen en toestanden* der *Gemeenten* zomtijds slechts „ gedeeltelijk, en zomtijds geheel niet, ter onzer „ kennis zijn gekomen: en dit is ook de reden dat de „ *Apostelen* zich nu en dan schijnen tegen te spreken, „ welke zwarigheid evenwel te gemakkelijker geheel „ vervalt, wanneer men zich daar beneven erinnert, „ dat de *Apostelen* dikwils *tegenstrijdige uitersten* hadden „ te bestrijden, en dus in sommige gevallen op zekere „ leerstellingen meer opzettelijk moesten aandringen „ en blijven staan dan in andere, wanneer zij die „ zelfde leerstellingen als ondersteelde waarheden kon- „ den aanmerken; waarbij men verder niet uit het oog „ moet verliezen de *onderscheidenheid van stijl van de* „ *Apostelen zelven*, *en het nog grooter en wezenlijker*

„ *on-*

„ *onderscheid tusschen den stijl der Oosterlingen in 't algemeen en den onzen*; want, en ter dier tijd, en ook nu „ nog, waren en zijn de Oosterlingen gewoon hunne „ denkbeelden zeer veel sterker uit te drukken dan wij, „ zoo dat, indien men aan hunne uitdrukkingen de „ geheele kragt der woorden wilde hegten, die wij 'er „ in onzen stijl aan voegen, men niet alleen noodzakelijk andere denkbeelden zoude vormen, als (dan) „ de bedoeling der Schrijveren was, en dus in groote „ dwalingen vervallen; maar, door alles letterlijk op „ te nemen, zoude men de ongerijmdste onwaarheden „ staande houden, hetwelk door veele voorbeelden ten „ duidelijkste is aan te toonen." — Op eene vraag, „ hoe men dan bij dit onderzoek zich te gedragen hebbe," volgt dit tot antwoord: „ dat wij, om voor „ alle uitersten, waartoe wij zoo gemakkelijk neigen, „ bewaard te blijven, in het nasporen *der ontwijffelbare* „ *leerstukken van den geopenbaarden Godsdienst*, nooit te „ zeer op enkele en bijzondere uitdrukkingen in den „ Bijbel blijven staan, waar uit zoo veele, en nimmer „ eindigende, geschillen zijn voortgekomen: maar dat „ wij *deze leerstukken uit den algemeenen en steeds heerschenden geest der Bijbelsche geschriften moeten opmaken*, en dat wij in de verdere bijzonderheden elks „ anders welmenende overtuiging liefderijk dragen."

Mogten deeze regels door alle Schriftuurverklaarders worden in acht genomen!

Catechismus ten gebruike van al de Kerken des Franschen Rijks. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij H. Gartman *en* J. S. van Esveldt Holtrop. 1806. *In kl.* 8*vo.* 140 *Bl.*

Een breedvoerig uittreksel van, ja zelfs het uiten van ons gevoelen over, dit geschrift achten wij geheel onnoodig, daar reeds eene tweede uitgave voorhanden, en alzoo ook de nieuwsgierigheid van het lezend publiek meer dan overvloedig bevredigd is. Wij wenschen echter onze Landgenooten met dezen Catechismus, nu in onze taal, van harte geluk! De Roomsch-catholijke leek wordt door denzelven volkomen gerust gesteld, dat, bij al de meerdere vrijheid van geweten

en

en verdraagzaamheid, het toch wel de Roomsch-catholijke leer is, die in Frankrijk geleeraard wordt; — de Protestantsche Kerkleeraar, gedurig aangezocht om toch de Roomsch-catholijke stellingen vooral ook met zijne leerlingen te toetsen, vindt hier een' gepasten leiddraad, waarbij de gewone tegenwerping: *dit gelooft de tegenwoordige Roomschgezinde niet meer*, geheel en al wegvalt; — en, bedriegen wij ons niet, dan wordt ook het zwaarmoedigste Hervormde moedertje, bij de lezing, de ijdele vrees ten eenenmale benomen, dat hare *wel onderwezene* kinderen, hoe jong dan ook, ooit den Roomschen Godsdienst met eenige overtuiging zouden omhelzen. Bedriegen wij ons niet, zeggen wij; wij zijn Protestantsch, en wij laten het den Roomschgezinden broeder vrij, ook hierin anders te denken.

Dissertatio inauguralis Chirurgico Medica *de Praecipuis Herniis Spuriis*. Pro gradu Doctoratus publice defensa 17 Maji 1806. a LEONARDO POPTA S. F. Worcumi Frisiorum, Typis *Is. Verwey* expressa.

In deze welgeschrevene Akademische Verhandeling handelt de Schrijver over de zoogenaamde voornaamste valsche of onware Breuken, bepaalt zich in de Eerste Afdeeling tot de Waterbreuk (*Hydrocele*), en verdeelt dezelve in drie soorten; in het watergezwel van het celwijs weefsel des balzaks, in dat van de schederok der ballen, en in dat van de schederok der zaadstreng.

Over de eerste handelt hij in het Eerste Hoofdstuk, verdeelt dezelve in eene plaatselijke ziekte, die zich alleen tot den balzak bepaalt (*idiopathica*), en in zoodanig eene, welke met eene andere ziekelijke gesteldheid vergezeld gaat (*symptomatica*), van welke laatste hij twee waarnemingen, als voorbeelden, uit eene verbreking van de schederok van een der ballen en uit eene verscheuring van den pisweg ontsproten, mededeelt. De Schrijver geeft daarop de kenteekenen op, die zoo wel de *idiopatische* als *symptomatische* vergezellen, en besluit dit Eerste Hoofdstuk met een overzigt en bepaling der geneeswijze van beiden, daaronder uitwendig aangelegde geneesmiddelen en inkervingen (*scarificationes*) brengende.

In het Tweede Hoofdstuk bepaalt hij zich tot de *Hy-*

drocele van de schederok der ballen, geeft derzelver kenteekenen en de wijze op, hoedanig zij van andere breuken kan onderscheiden worden, gaat daarna tot de voorzegging en geneeswijze over, dezelve in eene *palliative* en *radicale* verdeelende; tot de eerste brengt hij de aftapping, en met betrekking tot de tweede toetst hij die middelen, welke daartoe door onderscheidene Heelkundigen zijn aangeprezen.

Zij wordt dan verkregen,

1. Door de doorsnijding in de lengte van de scherok.
2. Door de uitroeijing van den geheelen zak.
3. Door brandmiddelen.
4. Door een *seton*.
5. Door aanwending van eene *turunde*.
6. Door inspuiting.

Bij de opgave van de wijze, op welke iedere *methode* in 't werk gesteld wordt, — iets, hetgeen de Schrijver zeer naauwkeurig volvoert, — onderzoekt hij de moeijelijkheden en nadeelen, aan welke iedere, naar zijn oordeel, op zich zelve onderhevig is; en *Recensent* voelt zich gedrongen, hierbij zijne aanmerkingen en gedachten mede te deelen.

Menigvuldig waren en zijn de verschillen der Heelkundigen omtrent de keuze der kunstbewerking ter volkomene genezing der *hydrocele*; dan in zoodanige, ja in alle Heelkundige gevallen, oordeelen wij, dat de aanwijzing van sommigen en de verklaring van anderen, met betrekking tot het gevaar en de moeijelijkheid, niets ter zake afdoen. Komt het in de Heelkunde niet vooral op eene zekere *habitude* aan? Neemt een handig Heelmeester niet wel eens het ongemak door zulk eene methode geheel weg, welke nogtans, bij eene naauwkeurige beschouwing, in geenen deele voor de beste te houden zij? Toont de Schrijver dezer Verhandeling zelf niet, dat iedere van de aangevoerde geneeswijzen ter radicale genezing hare nadeelen in hebbe? En wie zal beslissen, welke de beste van allen zij? Moet in zulke gevallen een beredeneerd onderzoek de keuze niet beslissen? En nu, dit in 't oog houdende, moeten wij, na een bedaard en onpartijdig onderzoek en overzigt naar en over de voor- en nadeelen van iedere methode, besluiten, dat de *geheele doorsnijding van de scheder ok*, welke methode door den Schrijver van bladz. 28 tot 32 beschreven en onderzocht wordt, (schoon daarbij verklarende *huicque operatio-*

tione (operationi) in omni casu primas non esse dandas, (naar ons inzien, de veiligste en zekerste manier is, om de Waterbreuk *radicaal* te genezen; eene manier, op welke de kundige BELL honderd vijf-en-zestig lijders gered heeft.

De Schrijver schijnt de methode met het *seton* (zoo wij wél lezen) boven alle andere te stellen, vooral dan, wanneer de Heelmeester zich verzekerd houden kan, dat de *hydrocele* van de schederok der ballen aanwezig is. Wij voor ons gelooven ook, dat deze *operatie* vooral in de eenvoudige en geenszins zamengestelde *hydrocele* in 't werk gesteld kan worden. Vooral ook dan zou zij met het grootste nut kunnen verrigt worden, wanneer men dat nadeel wegnemen kon, dat toch meestal plaats grijpt, hierin bestaande, dat 'er eene sterke verettering ontstaande, en de openingen met de snoer aangevuld zijnde, de stof alsdan geenen weg tot ontlasting vinden kan. En dit plaats grijpende, zal men dan niet, om dezelve eenen weg te baanen, tot eene geheele opening moeten besluiten? En nu, hoe weinig zal dan die methode verschillen van de doorsnijding zelve?

Dat de methode, welke zich tot de *inspuiting* bepaalt, zijne nadeelige gevolgen hebben kan, kunnen wij niet tegenspreken. Het is waar, dat, vooral wanneer het gebrek zamengesteld is, onberekenbare nadeelen en verwoestingen door dezelve kunnen worden veroorzaakt; maar de vraag is toch, of zij in eene eenvoudige *hydrocele* niet van zeer veel nut zijn kan, en of men in 't algemeen zeggen mag *eam maximis premi difficultatibus* (zie bladz. 68.) *Recensent* ten minsten, schoon voor *de geheele doorsnijding* zijnde, zag verschillende gelukkige radicale genezingen door de inspuiting met rooden wijn, en vernam uit geloofwaardige monden, dat daardoor in Hospitalen vele radicale genezingen waren bevorderd, zonder eenige nadeelige gevolgen.

Wat de overige *methoden* aangaat, stemmen wij volkomen in de bedenkingen van den Schrijver, die nu in het Derde Hoofdstuk over de *hydrocele* van de schederok van den *funiculus spermaticus* handelt, en zich tot de opgave van de ontleedkundige vergelijking van dien *funiculus* bij de Dieren met dien van den Mensch bepaalt, welke door den geleerden CAMPER zoo keurig verrigt is; gaat daarop tot de beschrijving der ziekte zelve, hare oorzaken, kenteekenen, benevens tot die tee-

teekenen over, waardoor zij van andere breuken onderscheiden kan worden; en geeft daarna de middelen op, door welke men haar genezen kan, daartoe, naar ons inzien met grond, de doorsnijding in de lengte, als het radicale middel, aanprijzende.

In het Eerste Hoofdstuk van de Tweede Afdeeling bepaalt de Schrijver zich tot de beschouwing van de Vleeschbreuk (*Sarcocele*), geeft de verschillende gevoelens van onderscheidene Heelkundigen omtrent deze breuk op, en meent, volgens het Tweede Hoofdstuk, dat dezelve in drie soorten, in eene *scirrheuse*, *cancreuse* en *sarcomateuse*, verdeeld moet worden, van welke hij ieder in 't bijzonder de beschrijving en oorzaken opgeeft; terwijl hij eindelijk in het Derde Hoofdstuk de geneeswijze behandelt, in eene wegneming van den bal, bij de Heelkundigen onder den naam van *castratie* bekend, bestaande; zijne Verhandeling besluitende met eene Waarneming over eene gelukkige genezing eener Pisopstopping, uit eene kneuzing van den balzak, den bilnaad en *penis* ontstaan, en door eene doorboring van de pisblaas door den endeldarm, naar de *methode* van FLEURANT, hersteld (*). Wij hadden gaarne gezien, dat de bekwame Schrijver daarbij de redenen opgegeven had, waarom hij, in dit geval, die *methode* boven die van MERY, in den blaassteek boven de schaambeenderen bestaande, verkozen hebbe. Wij, voor ons, meenen de gegrondste redenen te hebben, om, na een onpartijdig onderzoek der aangevoerde bedenkingen van hun, die de *methode* van den eersten boven die van den laatsten verkiezen, en na eene bedaarde overweging van de tegenwerpingen, uit de waarnemingen van den Hoogleeraar BONN, tegen die van FLEURANT, in de meeste gevallen die van MERY boven deze te stellen; vooral dan, wanneer 'er eene behoorlijke oprijzing van de pisblaas boven de schaambeensvereeniging plaats heeft. De redenen zelve op te geven, waarom wij die van MERY boven die van FLEURANT stellen, laat ons bestek niet toe.

Wij prijzen de lezing dezer Akademische Verhandeling gerustelijk aan, en meenen dezelve eene plaats waardig naast de uitmuntende Verhandeling, over de Waterbreuk, van den beroemden BELL.

(*) In het Nederduitsch door den Schrijver medegedeeld in het *Mengelwerk* der *Letteroeff.* voor 1800. No. II.

Spe-

Specimen medicum inaugurale, *de multiplici Emeticorum in Medicina usu*, quod publico examini submittit FR. VAN DER BREGGEN, CORN. FIL. Lugduno-Batavus, 19 Aprilis 1806. — *Over het veelvuldig gebruik der Braakmiddelen in de Geneeskunst.*

Is in eenig gedeelte der Geneeskunst het welwikkend en juist beslissend oordeel van den Geneesheer een onmisbaar vereischte, het is zulks voornamelijk in het gebruik der *Braakmiddelen*, die toch uit eigen aard als gif werken op het dierlijk gestel, en die daarom door het zorgvuldigste beleid alleen, bij het voorschrift van derzelver hoedanigheid en hoeveelheid, in heilzame geneesmiddelen kunnen verkeerd worden. Een zeer belangrijk onderwerp mag het alzoo geacht worden voor den aankomenden Geneesheer, om zich allervlijtigst toe te leggen op de kennis van het gebruik, hetwelk daarvan kan gemaakt worden in velerleije ongesteldheden; en eene allerwezenlijkste aanprijzing zijner geschiktheid voor de zoo gevatelijke als weldadige kunst, aan welke hij zich toewijdt, mag het geacht worden, wanneer hij van zijn oordeel zoo wel, als van zijne kunde, ten dezen aanzien doet blijken, bij eene openbare proef zijner *Academische* oefeningen. Zulk eene proef heeft *Doctor* VAN DER BREGGEN gekozen, en dezelve schijnt in *Recensents* oordeel zoo wel uitgevallen, dat hij *Amsterdam*, alwaar VAN DER BREGGEN zich heeft nedergezet, eenen zeer geschikten Arts durft beloven van dezen Jongman, wanneer genoegzame eigene ervaring hem in staat stelt tot eene oordeelkundige toepassing zijner vlijtig verzamelde kundigheden.

Het Leeven van GEORGE WASHINGTON, *uit deszelfs oorspronglijke Papieren zamengesteld door* JOHN MARSHALL, *Opperrichter in de Vereenigde Staaten. Uit het Engelsch. IIIde Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. *In gr. 8vo.* 311 *Bl.*

Op den zelfden uitvoerigen trant, zamenstemmende met het doel des Leevensbeschrijvers van deezen waarlijk grooten Man, waarvan wij, de voorgaande

Dee-

Deelen aankondigende, de reden hebben opgegeeven; gaat dit Werk voort (*). Den loop van dit Deel, met de vermelding van eene en andere bijzonderheid, op te geeven; is derhalven onze taak in deezen.

De groote ſtrijd om de Vrijheid werd niet zonder tusſchenkomende nederlaagen geſtreeden. Het IX H. waarmede dit Deel aanvangt, vermeldt die van den Generaal ARNOLD op de meiren. Bij het vermelden van veele krijgsverrigtingen, ſlaat de Schrijver het oog op andere voorwerpen, die, ſchoon van minder belang, te gewigtig waren om voorbij te gaan. Van dien aart was het aandeel, dat de talrijke oorlogzugtige Stammen van Wilden, die dat onafmeetelijk grondgebied, ten westen der Vastigheden, door de *Europeaanen* aangelegd, bewoonen, zich uitſtrekkende van de noordlijke grenzen van *Canada* tot aan de Golf van *Mexico*, in deezen ſtrijd mogten neemen. Derzelver geſteldheid en betrekking tot de *Engelſchen* veroorzaakten WASHINGTON geene geringe beſlommeringen. Hij wendde zijne poogingen aan, niet om hun in den oorlog in te wikkelen, maar 'er hun buiten te houden. — Sterk waren de tegenwerkingen, met welke hij te worſtelen hadt, en van dien aart, dat men, ingevolge van de Staatkunde door WASHINGTON aangepreezen, eenige poogingen aanwendde, om de bedoelingen des vijands, die de *Indiaanen* tegen de Vereenigde Staaten wapenen wilde, tegen te gaan, door een tweeduizendtal in *Americaanſchen* dienst te neemen. Dit ſlaagde bij deeze en geene Stammen; bij andere niet; doch het Volk, in dienst der *Americaanen* getreeden, verliet het Leger, wanneer men 't meest noodig hadt.

Groot was de mishandeling, die de *Engelſchen* der *Americaanſche* krijgsgevangenen aandeeden; groot ook de bemoeijing van WASHINGTON, om derzelver lot te verzagten; en deedt hij veele, ſchoon veelal vergeefſche, poogingen bij het Congres, om de ſtrenge maatregelen, in wedervergelding beraamd, af te maanen. Men kan 's Mans verrigtingen daaromtrent niet leezen, zonder zijne menschkunde te bewonderen.

De poogingen ter zee, door de *Americaanen* aangewend, deeden uitſteekenden dienst; ſchoon ook van ramp op

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor 1805. bl. 534. en voor 1806. bl. 434.

op ramp beloopen. De Geschiedschrijver, tot zekere hoogte in 't verhaal der *Americaansche* lotgevallen, die met de Leevensgeschiedenis zijns Helds in een zo nauw verband staan, gekomen zijnde, maakt nu en dan eene algemeene aanmerking. Zo schrijft hij onder andere: „ Thans vertoonde zich het buitengewoone tooneel van dertien onderscheidene Volkplantingen, die in den beginne geen wetgeevend gezag hadden, en naderhand, toen zij Staaten werden, Regeeringsbestuuren kreegen, die geheel van elkanderen afhingen; die gezamenlijk, of door zichzelven, of door hunne afgevaardigden, eenen lastigen oorlog voerden tegen eene der magtigste Natien des aardbodems; die legermagten op de kostbaarste zo wel als op de gevaarlijkste wijze aanwierven; die verafgelegene expeditien ondernamen, en eene genoegzaame, schoon geringe zeemagt, zonder koophandel en zonder inkomen bijeenbragten. Het goed vertrouwen vervulde de plaats van geregelde inkomsten; doch het vereischte ook al den ernst en geestdrift, die toen in de harten der *Americaanen* brandde, en voor eenen tijd alle berekening van koele en bevoordeelende voorzigtigheid ter zijde legde, om deeze plaatsvulling daar te stellen. Het Congres vaardigde Papieren-geld uit, en verbond het goed vertrouwen van hun, die 't zelve bijeengeroepen hadden, tot inlossing van 't zelve." — De geschiedenis des Papieren-gelds, daar in omloop gebragt, is keurig en leerzaam. — Hoe veelen, uit verscheidenerlei oorzaaken, ook verflaauwden, toen de strijd allengskens een hachlijker aanzien kreeg, was de geestgesteldheid over 't algemeen beslisfend. Alle onderhandeling met *Engeland* werd door de Onafhanglijk-verklaaring op eens den bodem ingeslaagen, en 'er bleef geen andere weg tot vrede over, dan dien men door het zwaard verkrijgen mogt. Hoe hachlijk dit ware, kan men leeren uit de vermelding der hoofdgebreken bij het *Americaansche* Leger ten dien tijde, in het slot deezes Hoofdstuks vermeld.

Dit ontvouwt het volgende X H. in 't breede. De moedbetooningen gingen nu en dan met verlies gepaard; doch, te midden hiervan, was WASHINGTON's taal, bij de wisseling van de krijgskans, „ dat wij uit deeze omstandigheden de vertroosting ontvangen om te weeten, dat de gevoelens des Volks zeer voor de Vrijheid zijn; dat de vijand, laat hij zo onverwagt en spoedig verschij-

schijnen als hij wil, ons niet strafloos kan aanvallen." — Het XI H., desgelijks den gevoerden krijg verhaalende, dient ter verdere staaving. Wij kunnen ons tot geene bijzonderheden, hoezeer zij ons uitlokken, inlaaten. — Het XII H. stelt ons voor oogen de genomene maatregelen om eene gemeenschap tusschen het *Engelsche* Leger en deszelfs Vloot te verhinderen, 't welk hij eindelijk verkrijgt. 't Beleid en de moed van WASHINGTON blinken hier uit.

Geen grootspraak laat de Leevensbeschrijver hooren, wanneer het XIII H. in deezer voege aanvangt: „ Terwijl 'er gebeurtenissen van verschillenden aart en groot aanbelang in het Noorden voorvielen, hieldt de Generaal WASHINGTON, met eene krijgsmagt, bestendig minder dan die des vijands, en worstelende met opeengestapelde moeilijkheden, die uit gebrek aan wapenen, kruit en lood, kleederen en leevensmiddelen voortvloeiden, en omringd door een volk, waarvan veelen zeer misnoegd waren, evenwel in de Middenstaaten, zonder een aanmerkelijk verlies, eenen hardnekkigen doch ongelijken strijd gaande." — De ontruiming van *Tyconderoga*, hier met alle de omstandigheden vermeld, gaf een schok aan de Vereenigde Staaten, waartoe men niet voorbereid was. Wanneer men, kort naa de voordeeligste berigten van daar ontvangen te hebben, vernam, dus drukt zich de Leevensbeschrijver uit, „ dat eene plaats, aan welker verschansingen zoo-veel geld en arbeid besteed was, die men als een sleutel van het gansche Oostlijk Departement beschouwde, en onderstelde een guarnizoen te bevatten, ten naasten bij gelijk aan de vijandlijke krijgsmagt, zonder een beleg ontruimd was; dat een artillerie-trein, bestaande uit eenhonderd en acht-en-twintig stukken geschut, benevens al de bagagie, krijgs- en mondbehoeften, of in de handen des vijands gevallen, of vernield waren; dat het Leger, op deszelfs aftocht, was aangegreepen, verslagen en verstrooid geworden: toen men alle deeze bijzonderheden vernam, heerschte eene groote verwondering en verslagenheid in alle klassen van menschen, en het gedrag der krijgsbevelhebberen werd bijna algemeen veroordeeld." Hoog liepen de verdenkingen en beschuldigingen van verraad. — Op de voorstellingen van den Generaal WASHINGTON, werd het onderzoek der Officieren uitgesteld, tot den tijd, dat de staat der zaaken zulk een maatregel zou kunnen toelaaten: en, toen

men naderhand een naauwkeurig onderzoek deedt na het gedrag der Generaals, werden zij van alle blaam te eenemaal vrijgesproken.

De moed en taal van WASHINGTON, in dien benarden toestand, verdient onze vermelding. „ Schoon," dus luidt het verhaal des Schrijvers, „ de tegenwoordige staat der zaaken in het Noorden een zeer duister aanzien hadden, ontdekte WASHINGTON dat 'er evenwel nog één flaauwe lichtstraal doorbrak, en hij voedde steeds de hoope, dat 'er, met behoorlijk aangewende pogingen, nog veel goeds uit de tegenwoordige rampen kon voortvloeijen." — In eenen Brief aan den Generaal SCHUYLER, die te *Tyconderoga* het bevel gevoerd hadt, drukt WASHINGTON zich in deezer voege uit. „ De ontruiming van *Tyconderoga* en den Berg *Independence* is eene gebeurtenis, die mij veel leedweezen veroorzaakt, en ten uitersten verbaasd doet staan, om dat ik voor dezelve nog geene reden vinden kan. Deeze slag is in de daad gevoelig en brengt ons zeer in verlegenheid. Niettegenstaande de zaaken, voor het tegenwoordige, een donker en akelig uitzicht hebben, hoop ik echter, dat de mannoedige tegenstand welhaast de voortgangen van den Generaal BURGOYNE paalen zal zetten, en dat het vertrouwen op eenen gewenschten uitslag hem maatregelen bij de hand zal doen vatten, die in de gevolgen voor ons voordeelig zijn. Laat ons derhalven niet wanhoopen. Onze toestand heeft reeds te vooren een donker aanzien gehad, doch is naderhand zeer verbeterd. Zoo hoop ik zal het nu ook gebeuren. Zo 'er nieuwe zwaarigheden opkomen, moeten wij ook nieuwe pogingen in 't werk stellen om dezelve te boven te komen, en aan de behoeften der omstandigheden te doen evenaaren." Welk een bedaarde moed!

Een zamenloop van gebeurtenissen, en wel bijzonder de genomene maatregelen van BURGOYNE, scheenen WASHINGTON reeds te doen voorzien de gebeurtenis, welke naderhand voorviel, en hem dat plan te doen ontwerpen, het welk eerst aanleiding gaf tot dien zamenloop van ongelukken, waarmede BURGOYNE naderhand te worstelen hadt: althans, des berigt gekreegen hebbende, schreef hij den Generaal SCHUYLER: „ Ik geloof, dat het Leger van BURGOYNE vroeg of laat eenen geduchten schok ondergaan zal; en ik houde mij overtuigd, dat de zege, die hij nu behaald heeft, zijnen on-

ondergang bewerken zal. Volgens uwe opgave schijnt hij zijn gedrag zoo in te richten, dat van allen voor ons het gunstigste is." — Dit ontvouwd hebbende, besluit hij: „ In zulk eene gebeurtenis zou men de geledene verliezen beginnen te vergeeten, en ten zelfden tijde eene beschouwing van eigene veiligheid opvatten, en allen mogelijken bijstand verleenen."

In de daad, WASHINGTON hadt, dit schrijvende, een goed doorzigt in het toekomende. Het volgend Deel zal het ons leeren. Genoeg hebben wij van het tegenwoordig voor ons liggende gezegd.

Verzameling van Waarneemingen omtrent de Dierkunde en vergelijkende Ontleedkunde, gedaan in den Atlantischen Oceaan, het binnenste van het Nieuwe Vasteland, en de Zuidzee, geduurende de Jaaren 1799 *tot* 1803, *door* ALEXANDER VAN HUMBOLDT *en* AIMÉ BONPLAND. *Uit het Fransch. Met Plaaten. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In gr. 4to. 44 Blz.*

Bij het aankondigen van het zeer kort Uittrekzel van J. C. DELAMETHERIE, wegens de Reis der Heeren VAN HUMBOLDT en BONPLAND (*), gewaagden wij van het reeds in 't licht verschijnen der eerste Aflevering des overheerlijken Werks in het oorspronglijke, onder den bovenstaanden Titel. Gemelde kleine Stukje, mogten wij schrijven, kon tot eene voorbereidende Inleiding dienen tot het *groot geheel*, en de begeerte, om 't zelve in handen te krijgen, eer opwekken dan voldoen. De afgifte des aanvangs verzekert ons hiervan ten vollen. Rasser, dan wij verwagt hadden, ontvingen wij dezelve.

Voeglijk, ja noodig, is het, dat wij, deeze in handen krijgende, onze Leezers niet onkundig laaten van 't geen de Uitgeever deezer *Nederduitsche* Vertaaling, wegens dit belangrijk Werk, zijnen Landgenooten te verstaan geeft. „ Langen tijd," schrijft hij, in een Berigt, „ heb ik in overweging gestaan, hoedanig ik de *Nederduitsche* Uitgave van de Reis van HUMBOLDT en BONPLAND, op de geschiktste wijze, zoude daarstellen, en ben eindelijk tot het besluit gekomen om in dezen den

(*) Zie onze *Lett. voor* 1806. bl. 72.

den voet te volgen van de *Fransche*. De Reis dier Heeren is zoo eenig in hare soort, de Waarneemingen, op dezelve gedaan, zijn zoo ten uitersten gewigtig, dat alle derzelver bijzonderheden de aandacht van alle ware Liefhebbers der Natuurkunde en Natuurlijke Historie verdienen. Echter onderscheiden zich dezelve in bijzondere Klassen, en het geen b. v. den Starrekundigen aanstaat, kan deze of gene Beoefenaar der Dier- en Plantkunde menen wel te kunnen ontberen. Intusschen behoort alles tot de *Reis* van de Heeren HUMBOLDT en BONPLAND, en treedt dus onder dien *Algemeenen Titel*, eveneens als het *Fransch*, in het licht; terwijl echter de inrigting zoodanig gemaakt is, dat de Liefhebbers der Starre-, der Dier- en der Plantkunde, enz. zich afzonderlijk van die gedeelten kunnen voorzien; doch ook de Liefhebbers van het Reisverhaal, zoo het beknopte als het groote, ook niet genoodzaakt zijn, om die Stukken, welke afzonderlijke Takken van Wetenschap betreffen, tegen hun dank te nemen; schoon zeker de uitmuntende Waarneemingen van die groote Reizigers wel verdienen, dat men zich van het volledig geheel voorzie. — Hoewel men thans zeer gehecht schijnt aan het gr. 8vo. formaat, achtte ik deze Reis best in 4to. te geven, omdat de Platen dan des te minder te lijden hebben; terwijl ik echter voornemens ben, het Reisverhaal ook in gr. 8vo. voor des begerende verkrijgbaar te maken. Vooral zal het 4to. formaat hun welkom zijn, die de Werken van BUFFON over de Dieren in dit formaat bezitten."

De Boekhandelaar LOOSJES brengt ook ter kennisse van de liefhebberen den volledigen inhoud van de uit te geeven onderscheidene Deelen deezer Reize, bestaande in de volgende *zes* Afdeelingen: I. Proeve over de Geographie der Planten, of Natuurkundig Tafereel der Landen omtrent den Equinoctiaal, gegrond op waarneemingen en meetingen, gedaan van den tienden graad Zuider tot den tienden graad Noorder Breedte. — II. Verzameling van Waarneemingen omtrent de Dierkunde en vergelijkende Ontleedkunde, gedaan op den *Atlantischen Oceaan* enz., met gekleurde en ongekleurde Plaaten. — III. Beknopt Verslag der Reize na de Keerkringen, gedaan in het binnenste van het Vasteland, in de op den Titel vermelde jaaren. — IV. Verslag van Starrekundige Waarneemingen en Afmeetingen, gedaan op het Nieuwe

Vas-

Vasteland. — V. Groote Reis na de Keerkringen. — VI. *Plantæ Equinoctiales*, verzameld te *Mexico*, op het Eiland *Cuba*, in de Provincien van *Caracas*, van *Cumana* en *Barcelona*, op de *Andes* van *Nieuw Grenada*, *Quito* en *Peru*, alsmede aan de Boorden van de *Rio Nigro*, de *Orenoco*, en de *Rivier der Amazonen*; met Platen.

Ziet daar den ganſchen en veelbevattenden inhoud deezes door en door beärbeiden Werks van Mannen, met eenen onvermoeiden geest van waarneeming bezield. De korte Voorreden des Heeren HUMBOLDT geeft te verſtaan, wat wij te wagten hebben in de IIde boven gemelde Afdeeling, waarvan de vier eerſte Verhandelingen, hier medegedeeld, zijn van den Heere HUMBOLDT, en beſtaan in Voorleezingen, door hem, in den jaare 1804, te *Parijs*, bij de eerſte Klaſſe van het Nationaal Inſtituut, gedaan. Van dezelve moeten wij een bepaalder verſlag doen.

De Eerſte Verhandeling is *over het Tongbeen en het Strottenhoofd bij de Vogels, de Aapen en de Krokodil.* De Schrijver handelt in dezelve over het Strottenhoofd en de Lugtpijp van zommige Vogels der Keerkringen; vervolgens over het geluid der Aapen, bijzonder over het Strottenhoofd van den *Simia ſeniculus* en zekere *Sapajou*, die eene verſcheidenheid ſchijnt van den *Simia oedipus* van LINNÆUS. Hij voegt 'er bij nog eenige aanmerkingen over het Tongbeen bij de Krokodillen, en de gedeeltlijke beweeging van derzelver Tong. — Zonder de vier keurig uitgevoerde Plaaten kunnen wij geen genoegzaam denkbeeld geeven van deeze Verhandeling; dan, ſchoon blijkbaar voor Ontleedkundigen bepaald geſchikt, ontmoet men, ten opzigte van de Vogel- en Dier-ſoorten in dezelve betrokken, verſcheide ophelderende aanmerkingen van een algemeener aart, die voor allen weetenswaardig zijn, en licht over die Geſlachten verſpreiden. Wij zullen 'er, naa deeze algemeene aanmerking, niet op ſtilſtaan, om plaats te beſpaaren voor het verſlag der volgende Verhandelingen van eenen eenigzins algemeener aart. — Hadde men de eerſte Aflevering ten lokaas ingerigt, men zou een ander ſtuk vooraan gezet hebben; doch het doel der Uitgeeveren is te edel voor zulk eene kunſtenarij.

Over eene nieuwe ſoort van Aapen, ontdekt aan de oostlijke ſchuinte der Andes, loopt de Tweede Verhandeling.

 In

In dezelve merkt de Heer HUMBOLDT op, dat, niettegenstaande het groot aantal Aapen, die door de Natuurkundigen beschreeven zijn, het egter waarschijnlijk is, dat men nog niet het tiende gedeelte kent der geenen, die in de daad bestaan. In *Africa*, en zelfs in het *Zuidlijk America*, vindt men uitgestrekte vlakten van tachtigduizend mijlen in het vierkant, die, tot hiertoe, door niet eenen *Europeaan* bezogt zijn. Hij voegt 'er bij, dat de meest bekende Aapen, in de nieuwste en met de grootste pragt uitgegeevene Werken, tot dus verre, nog zo onvoldoende en onvolkomen voorgesteld zijn, dat zij, die de individus leevende gezien hebben, dezelven bezwaarlijk in de uitgegeevene Afbeeldingen zouden herkennen. Hij staaft deeze berispende aanmerking met voorbeelden.

Onder het groot aantal nieuwe *Sapajous*, welke hij gelegenheid gehad heeft, op zijne reis na de Keerkringen, te beschrijven, verkiest hij eenen Aap uit de vlakten van *Mocoa*, merkwaardig door zijne overeenkomst met den Leeuw van *Africa*; waarom hij 'er den naam van *Leoncito* aan geeft. Deeze Aap is zeer zeldzaam, zelfs in zijn vaderland: niet meer dan twee hadt hij 'er van kunnen te zien krijgen. Zijne waarneemingen, daarop gedaan, deelt hij mede, en geeft 'er eene gekleurde Afbeelding van. „ De *Leoncito*, of *Simia Leonina*, is niet langer dan zeven of acht duim, zonder den staart, die de lengte heeft van het lijf, mede te rekenen. Hij is een der kleenste en fraaiste Aapen, die wij gezien hebben. Hij is leevendig, vrolijk, speelziek, maar, gelijk de meeste der kleene Dieren, ligt vertoornd. Wanneer hij kwaad wordt, rijst het haair van zijne keel om hoog, dat zijne gelijkheid aan den Leeuw van *Africa* vermeerdert." De beweegingen van dit Aapje waren zo snel en zo aanhoudend, dat de Schrijver veel moeite hadt in het afteekenen. Hem werd verzekerd, dat de *Leoncito* in de hutten der *Indiaanen* van *Mocoa*, in den huislijken staat, voortteelde.

De Derde Verhandeling betreft den *Eremophilus* en den *Astroblepus*, *twee nieuwe geslachten van de orde der Apodes*. Hij vangt dezelve aan met deeze opmerking: „ Wanneer men zich op de *Cordellera de los Andes* tot aan de hoogten van tweeduizend zeshonderd Toises en zelfs daar boven begeeft, vindt men groote Kommen en Meiren van eene aanmerkelijke uitgestrektheid. Het is vreemd

vreemd te zien, dat, terwijl de grond aldaar nog bedekt is met een schoon vrugtbaar groen, terwijl de bosschen vervuld zijn met Zoogdieren, en de lugt met eene groote verscheidenheid van Vogels, het water, de meiren en rivieren, zoo weinig bewoond wordt. De oorzaak van dit verschijnzel behoort ongetwijfeld tot de Aardklootkunde; het behoort tot de gewigtige verborgenheden, aangaande den oorsprong en de verhuizing der soorten. — De verbaazende Meiren, die de Stad *Mexico*, ter hoogte van elf honderd en zestig Toises, omringen, bevatten niet meer dan twee soorten van Visschen." Om de twee hier beschreevene te kennen, heeft men de Afbeeldingen, daarbij gevoegd, noodig.

Eene nieuwe soort van Pimeladus, uitgeworpen door de Vuurbergen in het Rijk van Quito, verschaft de stoffe tot de Vierde hier voorkomende Verhandeling. Van dit zonderling verschijnzel gaven wij voorheen reeds eenig verslag; waarom wij thans mogen volstaan met daartoe over te wijzen (*).

Genoeg hebben wij bijgebragt, om, door een onopgesmukt berigt, de zo belangrijke, zo zeer ter bevordering van nuttige kundigheden strekkende Onderneming, aan te prijzen bij onze Landgenooten; ten einde den Uitgeever in staat te stellen, om het Werk, op den begonnen voet, voort te zetten. Kosten noch moeite verklaart hij te zullen ontzien, en den prijs zo gematigd mogelijk te zullen stellen. In de daad, is de prijs deezer Afleveringe daarvan een staal, dan kan men zich veel onderrigts voor een maatigen prijs belooven. — De Vertaaler heeft zich veel moeite gegeeven, om zijnen Landgenooten goed werk te leveren. — De Plaaten beantwoorden ten vollen aan de beschrijving.

(*) Zie ons *Mengelwerk voor* 1805. bl. 309.

Lotgevallen en Ontmoetingen op eene mislukte Reize naar de Kaap de Goede Hoop, in de Jaaren 1804, 1805 *en* 1806, *in Brieven aan eenen Vriend, door* H. POTTER. *Met Plaaten. Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. 1806. *In gr. 8vo.* 167 *Bl.*

Verre de meeste Zeereizen, zo die in onze eigene taal oorspronglijk geschreeven zijn, als die wij aan

aan de vertaalpenne, in dit bij onze Landgenooten zo geliefde vak, verschuldigd zijn, werden, gelijk zulks eigenaartig is, gedaan door Lieden, wier beroep de Zeevaard was, en ten dienste hunner Medebevaarderen der groote Wateren, en leerzaam onderrigt van andere reisgezinden, vervaardigd. Zeldzaam vloeiden ze uit de penne van eenen Christen-leeraar. Zonderlinge omstandigheden moeten daartoe aanleiding gegeeven hebben.

De Eerw. POTTER onderhoudt ons deswegen, in zijn Voorberigt, waaruit wij zullen ontleenen, wat onze Leezers bekend maakt met de aanleiding tot het doen en het beschrijven van deeze Zeereize.

Door den Raad der *Asiatische* Bezittingen werd de Eerw. POTTER, Leeraar der Gereformeerde Gemeente te *Peins*, in *Friesland*, beroepen tot Predikant aan de *Kaap de Goede Hoop*. De Oorlog, naa een zo korten Vrede weder uitgeborsten, vertraagde zijne reis na de plaats zijns Beroeps, en maakte het derwaards trekken met Vrouw en Kinderen onmogelijk. In 't einde deedt zich eene gelegenheid op, om alleen derwaards te vertrekken. Van hier de Reis, in dit Boekdeeltje aanvanglijk verhaald. ,, Het is waar," schrijft hij, ,, de Lotgevallen en Ontmoetingen, die ik op de reize had, waren niet geheel vreemd of volstrekt buitengewoon, maar evenwel ook van die natuur, dat zij op verre na niet elken reiziger, en nog minder op eene enkele reize, overkomen; en deze, gevoegd bij mijne opmerkingen en aanteekeningen, betreklijk de landen en plaatzen door mij bezogt, oordeelden mijne Vrienden van dat belang, dat zij dezelve met genoegen lazen, en mij tot derzelver openlijke uitgave aanspoorden, waartoe ik eindelijk bewilligde."

Wij twijfelen in geenen deele, of hij zal Leezers in ruimen getale vinden, die hem gaarne op zijne Reize vergezellen; althans wij kunnen verklaaren, dat wij dit Boekdeeltje, 't geen een derde des geheelen Werks bevat, met zonderling genoegen lazen. — Zeker wijkt het wel eens af van den gewoonen trant der Reisverhaalen; dan dit is het charactermaatige des Schrijvers, en moet, bij den billijken oordeelaar, eer aanprijzing dan minagting doen gebooren worden. De Predikant straalt 'er veelerwegen in door; doch geen Predikant van eenen somberen stempel: gepaste ernst wordt af-

afgewisseld door aanmerkingen van eene vrolijker aart; zo verre de over 't algemeen geenzins vrolijke ontmoetingen gehengen. Welgekoozene Dichtregelen zetten aangenaamheid bij aan deeze Brieven.

Kortlijk willen wij den Inhoud deezes Eersten Deels schetzen. De eerste Brief is uit *Leer* in Nov. 1804 gedagteekend. Eigenaartig behelst dezelve het affcheid van zijne voorige Standplaats *Peins*, waar hij elf jaaren gestaan, veel zuurs en zoets gesmaakt, veel goeds en kwaads ondervonden hadt; ten opzigte van het laatste schrijft hij, „ verfoeilijken ondank, haatlijken laster en schandelijke verguizing ondervonden te hebben." Treffend is het affcheid van de zijnen, toen hij na *Leer* trok, om aldaar scheepsgelegenheid, hem opgedaan, te vinden.

De teleurstelling van een schielijk vertrek doet hem te *Leer* meer dan eene maand blijven. Dit geeft hem gelegenheid, om ons met die *Eemsstad*, in den tweeden Brieve, nader bekend te maaken. Een derde Brief geeft eene gansche afwisseling; daar de gelegenheid zich opdeedt, om nogmaals een Landreisje te doen, over *Groningen*, *Friesland*, *Overijssel* en *Gelderland*, in den *Haag*, en van daar te land weder terug na *Oostfriesland*. Bij zijne wederkomst was de scheepsgelegenheid daar; en geeft hij berigt van Schip en Tochtgenooten. Dan verlaat hij *Leer* niet, zonder ons, in den vierden Brieve, die plaats en omliggende nader te doen kennen. — Wij moeten hier iets affchrijven. „ Gij vraagt mij, mijn Vriend! in uwen laatsten, wat ik denk van de *Oostvriezen*? en of mij de ommegang met hun wel bevalt? Ik ben niet lang genoeg in dit land geweest, om u eene schets van het karakter des *Oostvrieschen* Volks te kunnen geeven; doch voor zo verre ik de inwoonders deezes lands bij ondervinding kenne, moet ik zeggen, dat ik ze vriendelijk, gedienstig, onopgesmukt, gul, menschlievend en veelal opregt vinde; en dus kan het niet anders, mijn Vriend! of de ommegang met dit volk moet mij wel bevallen, of ik zou niet weeten hoe ik de menschen wenschen zou. — De gewoone en dagelijksche manier van leeven komt het meeste overeen met die van de Provincie *Groningen*; alleen op feesten en plegtige zamenkomsten haalen zij zeer breed uit, en vertoonen weinig minder, dan eene *Engelsche* rijkheid en overvloed op hunne tafels, in de me-

menigte en verschillende soorten van spijs en drank. Vooral wordt 'er de wijn niet gespaard; men drinkt meest goeden Bourdeauxen wijn onder het eeten, dan volgt de Portwijn, en dan rijkelijk Champagne, waarmede de maaltijd besloten wordt. Zij zijn liefhebbers, bij zulke gelegenheden, als zij hunne vrienden onthaalen, van lang aan tafel te zitten, rijkelijk te eeten van de geduurig afwisselende schotels, en veel te drinken. Meermaals is het mij gebeurd, dat ik, in zulk een vriendenkring, 's avonds ten zeven of acht uuren aan tafel ging, en 's morgens ten vijf of zes uuren eerst wederom van dezelve opstond. — Zo lang ik hier geweest ben, heb ik menigvuldige gelegenheid gehad op te merken, dat men hier zeer genegen is eenen vreemdeling vermaak aan te doen, hem te regt te helpen, en hem het leeven zo aangenaam te maaken als mogelijk is."

Het tooneel van 's Schrijvers bespiegelingen verandert. *Leer* wordt voor *Embden*, en die Stad voor het Schip verwisseld: dit vermeldt ons de vijfde Brief, met veele juist geplaatste bedenkingen. — In den zesden Brief, van boord geschreeven, vangt de Zeereis aan, met zee-ontmoetingen en het zeemans leeven, zo vreemd voor onzen Reiziger; dan hij weet 'er zich naar te schikken. — Hoe aandoenlijk was voor hem het laatste gezigt van een Vaderlandschen tooren! hoe leevendig beschrijft hij een storm, en de aandoeningen, welke bij denzelven zijne geheele ziel vervulden! De bedaarde storm doet hem over 't gezigt der *Engelsche* kusten uitweiden.

De zevende Brief is in de *Spaansche Zee* geschreeven. Deeze geeft hem gelegenheid tot opwekkende bespiegelingen. Hij predikt, des verzogt, op Zondag voor zijne Reisgenooten en Medeschepelingen. — Afwisselend is de achtste Brief, vermeldende het voorbijgevaaren *Madera*, *Porto Sancto*, de *Canarische Eilanden*, de *Piek van Teneriffe*; ontmoeting van een Kaper, die gelukkig afliep. POTTER's avondbespiegelingen op zee zijn zeer gepast en schoon. — In den negenden Brief verandert 's Reizigers lot, daar zij op de reize gestopt en door een *Engelsch* Oorlogschip genomen worden, en met een schriklijk onweer worstelen, met veel aandoening beschreeven.

Naa dit onweer ging de reis voorspoedig; zij *pas-*

seer-

feerden de Linie. Bekend is het, dat bij meest alle Volken te dier gelegenheid aan scheepsboord eene Plegtigheid plaats grijpt. POTTER beschrijft die aan boord des Schips, waarop hij zich bevondt, in deezer voege, in den tienden Brieve. „ Indien 'er op het schip persoonen aan boord zijn, die de Linie nooit zijn gepasseerd, zijn deeze, volgens dat oude Zeegebruik, verpligt zich te laaten doopen en scheeren; of, zich niet aan die plegtigheid onderwerpende, dan eene andere offerande aan den Zeegod Neptunus toe te brengen. Niemand wordt daar van uitgezonderd. De matroozen, die de uitvoerders van dit bedrijf zijn, benoemen twee van de leelijkste, of die zij tot het speelen van deeze rol het geschiktste oordeelen, uit hun midden, om de persoonen van den Zeegod Neptunus en zijne vrouw te verbeelden, waarbij dan nog eenige lijftrawanten gevoegd worden. Deeze hooge persoonen worden vervolgens zo afschuwelijk opgekleed en besmeerd, als gij u met mogelijkheid kunt voorstellen. Dus opgesierd, zet men ze op een praalwagen, zijnde doorgaans een affuit van een kanon, of iets dergelijks, en worden op denzelven zeer prachtig het dek rondgereeden. Vervolgens worden de persoonen, die onder de verpligting van te moeten offeren liggen, van den oppersten af tot den jongsten en laagsten, opgeroepen, om voor den Zeegod, die aangekondigd wordt als uit de diepte der wateren te zijn opgekomen, te verschijnen, ten einde hem eene behoorlijke hulde te bewijzen. Men verschijnt voor den monstreuzen Zeegod. — Een van zijne bedienden vraagt, of men de Linie gepasseerd is, of niet; en zo niet, of men dan genegen is, dien God der Wateren de verschuldigde hulde te bewijzen, en zich ten dien einde te laaten scheeren en doopen: waarop men dan gemeenlijk antwoordt, dat men zich niet gaarne aan zulk eene plegtigheid onderwerpt, maar niet ongenegen is, den Zeegod eene andere en zeker meer behaagende offerande, als een bewijs van hulde, toe te brengen, en wel eene, zo als gij gemaklijk denken kunt, van wijn, brandewijn, enz. En zo gaat dit onderzoek van den een tot den anderen, tot dat de beurt aan de matroozen gekomen is, die zich, veelal niet in staat zijnde om eene andere offerande te offeren, aan de doopplegtigheid moeten onderwerpen. — Tot dat einde is voor op het dek eene kuip met water geplaatst, en een pot met zwartzel en vet onder elkaâr gemengd,

mengd, terwijl Neptunus zelf het scheermes, voorał daartoe gemaakt van een verroesten ijzeren uitgetakten hoepel, op zijde heeft. De Zeegod en zijne vrouw begeeven zich met hunne koets naar het daartoe bestemde doop- en scheer-huis: de doopeling gaat in de kuip met water, wordt ingezeept met het zwarte smeerzel, en dan geschooren door een der lijftrawanten, welke verrigting voor den lijder niet heel gemaklijk toegaat, en dan wordt hij ten besluite overstort met emmers vol zeewater, zo dat hij van het hoofd tot de voeten druipt van zout-water en zwartzel; en zo gaat dit van den eenen tot den anderen, tot dat de geheele plegtigheid besloten wordt met water te werpen op elk, dien men maar treffen kan: dan worden de beloofde offergeschenken opgehaald; en vervolgens de avond in algemeene vreugde en vrolijkheid doorgebragt."

Met eene plegtigheid van eenen anderen aart vangt de elfde Brief aan; het vieren van Sint-Jan, Patroon der Vrijmetzelaaren. Verscheide der Scheepsgenooten waren Leden van die Societeit; de Schrijver behoorde 'er niet toe. Dit geeft hem aanleiding, om den Vriend, aan wien hij schrijft, een voorstander der Vrijmetzelaaren, des te onderhouden, en zijne bedenkingen over dit Lidmaatschap mede te deelen. — De hoop, om van de *Engelschen* weder vrijgelaaten te zullen worden, verdwijnt. Het Schip wordt op het sleeptouw genomen, en komt daardoor in een lastigen en gevaarlijken toestand.

Deeze verbetert niet, wanneer het *Engelsche* Oorlogschip, om op andere schepen, die in 't gezigt waren, te jaagen, het Schip aan zich zelve overliet. Dit, en de kommervolle toestand, daaruit gebooren, is de inhoud van den twaalfden Brief. Zij krijgen gebrek aan water en gekookte spijze; schoon het regende, konden zij geen dan zout water vangen; daar alles zo ziltig aan boord was: dan hij beurt zich op, en troost zich met de beste troostgronden, uit den Godsdienst ontleend; ten slot schrijvende: „ ô Mijn Vriend! het is mij thans zo ruim om 't hart; angstige, pijnlijke vooruitzigten en bekommeringen kwellen mij in 't geheel niet; ik ben zo gelaaten, zo gerust, zo wel te vrede in mijn lot, als ik ooit was. Bulderende stormen, vliegende winden, hemelhooge golven, snelschietende bliksemstraalen en kraakende donders maaken mij niet meer ver-

vaard,

waard', maar vervullen mij veeleer met een diep ontzag en stillen eerbied voor, en onwankelbaar vertrouwen op dat goedertieren Weezen, dat in de hoogte en in de diepte heerscht, met eene almagt, wijsheid en goedheid, die geene paalen kent. — — ô Het ga dan zo het ga, dat gevoel, dat ondervind ik." —

Daadlijk genot van een gunstig vooruitzigt doet hem den laatsten Brief deezes Deels aanvangen: „ ô Mijn Vriend! u te beschrijven 't geen ik thans gevoel, is mij onmogelijk — mijne gewaarwordingen zijn te veel en te sterk, om ze geregeld op het papier te kunnen brengen. Ons lijden heeft een einde; het is niet meer op eene ongestuime zee, geslingerd door stormen en onweders — worstelende met gebrek, gefolterd door de akeligste vooruitzigten, dat ik deeze letteren voor u schrijve; maar op eene veilige, voor alle winden gedekte reede; bij het streelend vooruitzigt van nu eens uit te rusten van zo veel kwelling en verdriet, mij nu eens te ververschen; en in het verrukkend schilderagtig gezigt van eene fraaije stad, hooge bergen, groene boomen en aanlachende velden." — Hij bevondt zich in de Baai van *St. Helena*.

Wij zien de beschrijving van *St. Helena*, met verdere Reisontmoetingen, in het tweede Deeltje te gemoet. Geen onbevallig gezigtje van de *Stad en Haven van St. Helena* siert dit Deeltje, benevens het Silhouet des Schrijvers op den gegraveerden Titel.

Landreis door Griekenland, met name den Peloponnesus, naar Konstantinopel, Albanien, en andere gedeelten des Turkschen Rijks. Door F. H. C. L. POUQUEVILLE, *Med. Doctor*, enz. *gedaan in* 1798—1801. *Iste Deel.*

(Vervolg.)

Morea, waarin oudtijds 111 Steden bloeiden, wordt nu begroot op vierhonderd en negentienduizend Inwooners, als 400,000 Grieken, 15,000 Turken, voorts Jooden. Het Landsbestuur, hebben wij gezegd, is den Pacha en 24 hem onderhoorige *Cadja Bachis* toebetrouwd. Behalven de *landtax*, betaalt 'er een iegelijk, die geen Turk, en boven de 12 jaaren oud is, zeker hoofdgeld (of *caratch*) ter waarde van omstreeks 3 gulden; en eene derde belasting, of *tusschengeld*, die zich over de voortbrengsels der nijverheid en de huizen uitstrekt, en zo willekeurig geheven wordt, dat de

Grieken dezelve op ⅓ van hunne zuivere winst berekenen. Nog trekken de Pachaas hunne inkomsten bij de aanstelling van een nieuwen Kerkvoogd, en is daar de Geestelijkheid verdeeld in *Metropolitaanen*, *Aartsbisschoppen*, en *Bisschoppen*. Inzonderheid worden de Grieken onderdrukt en mishandeld door de knevelaarij van hunne eigen Landgenooten, de *Codja Bachis*, doorgaans de laagste en verachtelijkste handlangers van de Landvoogden des Sultans, die hun wangedrag op hunne beurt door de vingeren zien: en zodanig is daar de slordigheid van het *despotiek* bestuur, dat het op *Regeeringloosheid* uitloope, de ouderdom en nijverheid zelve blootstaan voor den euvelmoed van jonge en baldaadige Turken, en de rampzalige Griek dagelijks van deezen, gelijk een slaaf, gegeisterd en geslaagen worde. Wij gaan den deerlijken en armhartigen toestand van de Turksche Krijgsmagt, als welbekend, met stilzwijgen voorbij: alleen dat dezelve eerder tot geessels dan wel verdeedigers des Lands geschikt zijn, laat zich opmaaken uit den volgenden karaktertrek van POUQUEVILLE, die hun teekent, als

(*Féroces dans les champs, tremblans dans les batailles.*)

Vermetel binnen 's muurs, maar bevend in den slag.

Tusschen de lasteringen van den Gel. PAUW, en de vleiende vooringenomenheid van den Heere GUYS, kiest onze Schrijver, ten aanzien van de Grieken, wijzelijk den middenweg. De Moreërs (zegt hij) zijn sterk gespierd, en hun voorkomen is vol van uitdrukking, maar door de slavernij verbasterd. Doorgaans is hun omgang geestig, doch zij zijn geveinsd, listig, verwaand, praatziek, en daarbij leugenachtig, ja meineedig. Zij hellen tot wellust, — hunne taal vloeit over van beelden en gelijkenissen, — veel hebben zij den mond vol van Vrijheidsmin, maar zij kennen haare waarde niet, en zouden bij eene omwenteling blootelijk de zegepraal beoogen van hunnen Godsdienst. Zij haaten de Christenen, die het gezag van den Paus erkennen, sterker dan wel de Turken. — Hunne Vrouwen verdienen doorgaans den prijs der schoonheid, en misschien ook dien der deugd. Althans hoe dom anders en verwaarloosd in haare opvoeding, steeken zij zeer tot haar voordeel af bij de Turksche, verbasterd door veelwijverij en de gruwelen van daar oorspronkelijk, die zich, op het voorbeeld van het Serail des Sultans, over de sexe ook in dit Wingewest verspreiden. — Wie met de aloude Grieken niet onbekend is, en den tegenwoordigen staat van domheid gadeslaat, waarin die van Morea gedompeld zijn, zal zich kwalijk verwonderen, dat 'er een ijsselijk bijgeloof

haar-

heerſche, het welk tot belagchelijke grillen overſlaat en den Volksgeest boeit. Zogenaamde *Heidens* worden vooral bij de jongeren der ſexe en gehuwde vrouwen geraadpleegd, en geweldig vreest men 'er voor het *kwaade oog*, den *Ahrimanes* der Oosterlingen, of boozen geest. Uit veele ſtaaltjes voeren wij een enkel aan. „ Wanneer men onder 't prijzen „ van een kind, of iets anders, zorg draagt van *knoflook* te „ ſpreeken, of te *ſpuwen*, dan is aanſtonds de Booze geke„ tend en de kracht der betovering verbroken." POLYPHEMUS, de Siciliaanſche Cyclops, bij THEOCRITUS, was reeds met deezen vreemden waan doortrokken (*). En, gelijk men altoos zich zocht te hoeden voor woorden van kwaade beduidenis, zo zal men niemand, als bij ons, verwenſchen; niet te zeggen: *haal u de Duivel!* maar liever aan dien vloek dusdanige omſchrijving geeven: „ *dat hij, die wijd en breed* „ *van hier is, u met zich neeme!*" —— De opvoeding bij de Grieken is zeer gebrekkig, en bepaalt zich meest tot ligchaamsbeſefening. Hunne ſpelen, althans de worſteling en ſchijfworp, trekken nog duidelijk naar die der Ouden: de onderſcheiden Volksaard in de Gewesten van Morea geeft vooral aan den dans, waarop zij zeer verſlingerd zijn, eene meer of min krijgshaftige, wreede en woeste gedaante! In de huizen van den wellust treft men daarentegen die dartelheid van bewee gingen nog aan, die alle zedigheid kwetst, en van HORATIUS (onder den naam van *Motus Ionici*) voorlange gegispt wierd. Liefhebbers zijn zij ook nog van gezangen, dichtkunde, ſpreuken, en de oefening van hun vernuft; dan in hoeverre moet niet ten deezen het nageſlacht onderdoen voor zijne hoogberoemde Voorzaaten! —— Bejammerenswaardig bovenal is de toeſtand van den Griekſchen Godsdienst in dit Land. Slechts de hoogere Geestelijkheid is eenigzins meer en beter verlicht; maar de laagere, en met naame de *Papaas*, zijn laag, hebzuchtig, jammerlijk dom, geheel onweetend, en vol van ondeugd en bijgeloof. Het Volk hangt dus onder zulke geleiders alleen gewigt aan plegtig Kerk- en Feestgebaar, onderhoudt zijne vasten met de

(*) Idull. VI. 39 & 40. — Alwaar POLYPHEMUS, na het prijzen van zijne ligchaamsſchoonheid, voortgaat te zeggen:

Ὡς μὴ βασκανθῶ δὲ, τρὶς εἰς ἐμὸν ἔπτυσα κόλπον;
Ταῦτα γὰρ ἁ γραῖα με Κοτυτταρὶς ἐξεδίδαξεν.

„ *Tunc ego ne caperer propriæ ſub imagine formæ,*
„ *Ter ſecreta ſinus tetigi ſputamine nostri:*
„ *Sicut anus docuit nos iſta Cotyttaris olim.*"

Ex verſione nob. Eobani.

de uiterste en overgedreeven strengheid, en bekomt voor meer of minder geld, naar dat de gierigheid der *Papaas* zich laat verzadigen, den aflaat voor zonden, de echtscheiding, het duivelbannen, alles, met één woord, waarover bedrog en huigchelaarij zich een ingebeeld gezag of vermogen wisten toe te eigenen bij eene steekeblinde menigte. De Huwelijken en Lijkplegtigheden worden verrigt met groote staatzij. Bij de Bruiloft, Vastenavond, en andere Feesten, mangelt het aan luidruchtig vermaak en onmaatigheid niet: en ter gelegenheid van Begraafenissen heeft men nog het gemaakt vertoon van droefheid en geween van daartoe, als van ouds, gehuurde klaagvrouwen. Verders, daar bijgeloof en slaafsche onderdrukking zo groote hinderpaalen in den weg stellen tegen het versieren van den geest met nutte kennis en weetenschap, bevindt zich eigenaardig Morea ten deezen aanzien in zeer ongunstigen toestand; en eenige nieuwere Fransche schriften, in de Landtaal overgezet, koesteren alleen voor het vervolg een flaauwe hoop op meerdere verlichting. Hunne pleitzucht en de inhaaligheid der Rechtbanken bewaarheidt geduuriglijk LAFONTAINE's beruchte Fabel van *de Pleiters en den Oester*. Hunne Geneeskunde is in handen van vreemde gelukzoekers en slordige kwakzalvers. Leed doet het ons, dat wij hier onzen Schrijver niet vergezellen kunnen in zijne keurige bijdraage omtrent de *Landziekten*, en de navorsching van derzelver voornaamere oorzaaken in de luchtsgesteltenis en levenswijze der Inwoonders. Omtrent de Pest en aansteekende ziekten, merkt hij onder anderen op, dat de besmetting en hevigheid van haare woede verergert door de bijgeloovige vreeze en fellen volksangst voor die plaage; daar schrik alleen, zijns oordeels, en naar dat van de Heeren HELMOND en GAUBIUS, vermogende is, om veelen *de pest* zelve op het lijf te jaagen. Ook moeten wij onaangeroerd laaten, wat wij anders met ongemeen genoegen lazen, omtrent de bronnen van welvaart in Morea, rijk in menigerleie voortbrengselen van den grond; waar overvloed is aan kudden en driften van vee, aan vogelen en wild; waar boschen de bergen versieren, geboomte, heesters en geurige kruiden, of moes en graan van onderscheiden aard voorhanden is; waar olij, wijn, en melk en honig vloeit, en bovendien de zeeboezems en wateren ter vischvangst uitlokken. Nogtans is daar de akkerbouw, en het toezicht op rivieren en haar' loop, te zeer verwaarloosd, kwijnt 'er de handel, en mangelt het, in zo gezegend een Land, aan kundige en wel ervaaren arbeiders voor menigerlei handwerk. Kortom, alles draagt in den Peloponnesus blijk, hoezeer voornaamelijk de Regeeringsvorm den Volksgeest ten onder houde, en hinderlijk zij dat dit Gewest niet wederkeere tot zijnen voorigen bloei.

Nog hebben wij onzen Reiziger te vergezellen bij zijnen laat-

[illegible] togt door dit Schiereiland, en wel naar deszelfs oostelijken hoek, of *Argolis*, waarna hij te regt gezegd mag worden *Morea* over en weder te hebben doorgekruisd. Hij bespaarde hiervan het verslag, om ten slot te dienen van dit Deel, en zulks met alle rede. Na een verblijf immers van 7 maanden alhier, moest hij, opontboden van den Sultan, en onder geleide van Albaneezen, *Tripolitza* verlaaten. Met zijne reisgenooten zette hij den 30 Maij 1799 op weg tusschen de bergen *Artemisius* en *Parthenius* door, togen zij *Argolis* in tot op *Naupli di Romania*. Behalven hetgeen hij hier merkwaardigs, omtrent *Lerna*, *Argos*, *Mycene* en het *Nemeïsche woud*, en andere voorwerpen, of ontmoetingen op reis, heeft aangeteekend; gewaagt hij van een grootsch gedenkstuk der oudheid, welk thans den naam draagt van *strata Halilbey*. Het is „ een verbaazend groote trap, die, met treden van ruw „ zwartachtig marmer, langs een steilen bergrug naar beneden „ leidt, aan de kanten steenen leeningen heeft, en met hoeken „ loopt, gelijk in de *Alpen* en *Pyreneën*, zoodat zij (de Rei„ zigers) vooruit zijnde, een gedeelte der karavane als boven „ hun hoofd zagen zweven." Te *Naupli*, welke sterkte en voornaame stad POUQUEVILLE breedvoerig beschrijft, werd hij met de zijnen beleefdelijk door den Franschen Handelcommissaris geherbergd; en juist dit goed onthaal verbitterde daarna het scheiden en hun lot, wanneer zij op den 4 Junij aan boord gingen, en op nieuws de hardheid van hun Krijgsgevangenschap bij de Turken ondervinden moesten op den Zeetogt door den *Archipel* en *Dardanellen* naar Konstantinopel, alwaar men hun, (den 16 Junij) aangekomen, daadelijk in het Kasteel der Zeven Torens opsloot.

Na dit hoofdzaakelijk overzicht deezer wijsgeerige *Landreize*, die door nieuwigheid, verscheidenheid, en gewigt van zaaken, zich bij veelen ter leezinge aanprijst, achten wij het overbodig, uit te weiden in den lof van dit Werk, als ware het niet blijkbaar, dat zich de arbeid van POUQUEVILLE boven het gros van gelijknaamige schriften verheft. Liever betuigen wij onzen dank aan den kundigen Vertaaler, die dit geschenk ons levert, en daarbij zijnen smaak, en beleezenheid in de Ouden, vereerend aan den dag legt. Men achte het dus geenzins tot verkleening der innerlijke waarde van deeze lettervrucht gezegd te zijn, wanneer wij ons hier eene enkele aanmerking veroorloven, het minder gewigtige hieronder (*) aan-

(*) Behalven de onnaauwkeurigheid, door ons vermeld in eene voorige Noot, twijfelen wij zeer aan de echtheid der aangehaalde plaats uit de *Andria* van TERENTIUS; *Ecce tibi dono quinque.* (Zie bl. 224.) Wij herinneren ons ten minsten die woorden niet, en hebben dezelve bij gemelden Latijnschen Schrijver ook bij naziening niet weeten te vinden. Mogelijk echter zal de Vertaaler in staat zijn, bij de uitgave eens volgenden Deels, ons hierover inlichting te geeven. — Zonderling

aanwijzen. Wij oordeelen tog dat de Schrijver in zijn Reisverhaal niet genoeg met onderscheidinge opgeeft, wat hijzelve als ooggetuige gezien en uit eigen waarneemingen heeft opgemaakt, en wat hij daarentegen uit de berigten van anderen, laat het zijn op de plaats zelve, ontleende. Die verwarring der gronden van weetenschap mishaagde ons, die, zonder juist de naauwkeurigheid van POUQUEVILLE in het navorschen en toetzen van het gezag der opgegeevene stukken te wantrouwen, gaarne nogtans voor onszelven oordeelen, en gewoon zijn in éénen Ooggetuige meer gewigt te stellen, dan in veelen der Reizigers, die op hooren zeggen zich verlaaten. — Voorts doet het ons leed, dat wij onzen Landgenoot, wiens welbedreeven hand en pen tot het vertaalen ons ten vollen gebleeken is, van overhaasting in zijnen arbeid niet mogen vrijpleiten. Daaraan toch willen wij liefst eene en andere taalfout, en *Fransche* of voor ons duistere spreekmanieren, toekennen, die wij, de voornaamsten althans, in eene kleene lijst hier bijvoegen (*). Hij moge zich daarvoor hoeden onder het

ing is het, dat in dit Werk, in LI Hoofdstukken verdeeld, en op de Lijst en in den Tekst, Hoofdst. XLIII ontbreeke. —— Ongetwijfeld schuilt 'er een misslag op bl. 435, alwaar POUQUEVILLE zegt, dat zij, omstreeks *Tine* (of *Tenos*) den *Monnik van Andros* voorbijgezeild, en naar *Chios* den steven wendende, „ *Samos* ten *Zuiden* en op aanmer„ kelijken afstand zagen." Intusschen is dit Eiland *Samos* niet meer dan ten *Zuidoosten* van *Chios* afgelegen; en daar zij alleen derwaarts koersten, zal daar ter plaatse *ten Oosten*, of *Oost ten Zuiden*, naar onze gissing, moeten geleezen worden. — Wij beroepen ons op de Landkaarten van den Archipel.

(*) Omtrent de spelling veroorloven wij ons noode bedenkingen te opperen, die ligt naar vitterije zweemen; echter twijfelen wij, of zich de Vertaaler verdeedigen kan, wegens het gebruik der *d* aan het einde van *jagd*, *venatio*, en in den 3den persoon des tegenwoordigen tijds van werkwoorden, die deeze letter niet hebben in de *onbepaalde wijze* (of *infinitivus*) als *gevoelen*, *verbitteren*, enz. Maar vreemd klonk ons in de ooren het woord *kreidaarde* op bl. 406; de meening zal toch *krijtaarde* zijn? — Omtrent de geslachten der naamwoorden is ook de Vertaaler verre van naauwkeurig te zijn; zulks blijkt reeds uit onze aanhaalingen, en konden wij door andere voorbeelden toonen. Doch geheel mag het voor eenen Man van letteren niet door den beugel, dat hij op bl. 219 de *oude Sibillen*, of bl. 422 *Vrouwen*-manlijk maakt, en zulke grove taalfouten schrijft, als eenen iegelijk in het oog moeten vallen, en wij juist hierom minder bedekken. — Wij mogen insgelijks de *Gallicismen*, en andere kwalijk verstaanbaare uitdrukkingen, met stilzwijgen niet voorbijgaan, of moeten onopgemerkt althans geenzins gehengen, dat Vertaalers onze moederspraak misvormen. Ziet hier dan 't een en ander. *Levenslange Ambtenaars*. — Bl. 75. „ Het „ water der bron *ontleden*, ten einde 'er in het baden als anderzins „ gebruik van te maaken." Zo hier op eene Chemische proeve gedoeld wordt, hadden wij liever, duidelijkheidshalve, gezien, dat men *scheidkundig onderzoeken* bij voorkeuze vertaald had. — Bl. 196. *onwillekeurig* voor *onwillige* traanen. — Bl. 288. „ het getal der roovers *beliep zich* (se monta, *beliep*) tot dertig." — Bl. 300. „ *heeft zich* „ *een*

het bearbeiden der twee nog overige Deelen, waarna wij zeer verlangende zijn.

„ *een Griek gevonden*" (s'a trouvé un Grec) voor, werd 'er een Griek gevonden. — Bl. 305. „ Men *geeft zich* antwoord," voor, men antwoordt, of men geeft zich *een* antwoord. — Bl. 307 en bl. 426. „ De bosschen *behelzen* veele herten," en, „ rotzen, welke veel geschut „ *behelzen*" (contiennent). *Bevatten*, of eene omschrijving, zoude hier beter vallen. — De woorden, eindelijk, *verouderen* voor *verouden*, en *uitwademen* voor *uitwaassemen*, op bl. 357 en 416, zouden wij liefst onder de drukfouten rangschikken; meenende genoeg aangevoerd te hebben ten bewijze, dat de onbekende Vertaaler zijnen arbeid met te veel verhaasting volbragt heeft.

Leijden in hare Ramp, op den 12 Januarij 1807. Door J. ROEMER. *Te Leijden, bij* de Gebroeders Murray, Herdingh *en* du Mortier. 1807. *In gr. 8vo.* 93 *Bl.*

Zoo veel spoeds als de Schrijver in het zamenstellen, hebben de Uitgeevers van dit Werkje met het drukken en verspreiden gemaakt. Gelijken dank zullen beiden daarmede bij veelen onzer Landgenooten behaald hebben, bij wien, zoo dra hun het algemeen gerugt wegens *Leijdens* rampzalig ongeval ter oore was gekomen, straks de wensch om een eenigzins uitvoerig narigt, raakende de bijzonderheden, zal ontstaan zijn. Eenige voldoening daaromtrent konden de Nieuwstijdingen opleveren, doch, egter, slegts stukswijze en gedeeltelijk. Wat het Werk van ROEMER aangaat, hoewel het, zoo als hij zelve, in het *Voorberigt* erkent, niet zodanig is geschreeven „ als hij in kalme dagen gaarne „ zoude hebben willen schrijven," twijfelen wij, egter, geenzins, of het zal met vrij algemeen genoegen ontvangen worden, zoo om de wijze van voordragt over 't geheel genomen, als om zijne naauwkeurigheid, waaraan wij zeer gunstige getuigenis hebben hooren geeven; terwijl de nu en dan zwellende stijl de geestdrift verkondigt, van welke de Schrijver onder het opstellen wierdt bezield. „ Niet zoo onverwachts (zoo vangt het verhaal aan) vliegt de bliksem door de lucht, gevolgd door den schrikkelijksten donder, als op Maandag den 12 Januarij, des namiddags kwartier over vier uren, de hemel eensklaps in volle vlam geraakte, die terstond door den vervaarlijksten slag werd gevolgd, welke de aarde uit hare naven dreigde te stooten, en algemeenen schrik en verwoesting verspreidde — een slag, welke allerontzettendst klonk in de ooren der bewoners van Leijden, en daardoor, toen zij in de omliggende plaatsen, ja zelfs te Utrecht, Zwol en Amsterdam gehoord werd, reeds de schrikkelijkste verwoesting van bijna

 een

een derde gedeelte der Stad had aangeregt." (In het nabuurig *Katwijk*, egter, werd de slag in 't geheel niet gehoord.) De oorzaak der ramp was het springen van een Kraakschip, toebehoorende aan ADAM VAN SCHIE, het welk, buiten *Amsterdam*, aan *Ouderkerk*, bij den Kruidmolen van HASSELAAR, met 37000 ponden buskruid belaaden, door *Leijden* moest passeeren, en reeds 's morgens ten half tien uure in het Rapenburg, tusschen de Koepoorts- en St. Jakobs-grachten, zijne touwen hadt vastgemaakt; wordende de oorzaak van het springen van het schip door sommigen toegeschreeven aan het booren in een der kruidvaatjes, met oogmerk om daaruit iets te vervreemden, door anderen aan het in brand vliegen van spek, welk de knegts, bij des Schippers afwezigheid, zouden gebraaden hebben. Ondoenlijk is het ons, uit hoofde van ons bepaald bestek, van het verhaal een doorloopend verslag te geeven. Gelijk op ons, zoo zullen ook op de Leezers gemengde aandoeningen komen indringen: deels van inwendige blijdschap over het betoon van hulpvaardigheid, zoo door den Koning als andere menschenvrienden uit verscheiden Steden geoeffend, alle welken het karakter onzer Natie tot eere verstrekken; deels van grievend hartenleed over de tooneelen van verwoesting en menschelijke ellende, die op en in den omtrek, ja zelfs op een aanmerkelijken afstand van het Rapenburg, geopend waren, hier van deerlijk gehavende of in puinhoopen veranderde woningen, ginds van geknotte, verminkte en jammerlijk gesmoorde en omgekomene menschelijke lichaamen.

Daar wij tot geene bijzonderheden kunnen afdaalen, willen wij, egter, niet nalaaten, het volgende over te neemen, als eene kleine teekening, welke van het geheele tafereel eenig denkbeeld kan doen vormen. „ Daar ligt het prachtige Rapenburg, altijd door vreemdelingen bewonderd, door Inwoners geroemd, nu in bergen van puin veranderd! Daar, op den hoek van de Nieuwsteeg, aanschouwt gij alleen de buitenmuren van het prachtige gebouw van den Heer *van Noort*, die, deerlijk gewond, met zijne Echtgenoote en Zoon, door de hulp van *G. Muller*, *L. Ott* en *C. Emeisje*, deszelfs instorting is ontweken, maar die, als een warm vriend der oudheid, het gewigtigste verlies in derzelver gedenkstukken lijdt. Naast dit gebouw stonden weleer twee woningen: in de eerste werd het kind van den Heer *van Staveren*, aan de borst der gewonde minne, verpletterd, terwijl beide Echtgenooten onder het puin bedolven, schoon van alle goederen beroofd, nog in het leven behouden werden: in de andere werd de geliefde Dochter van den Heer *Romswinckel* verbrijzeld. Gindsche puinhoop is de woning van den welsprekenden en nog voor Kerk en Vaderland levenden (Hoogleeraar) *Rau*. Zij is vernietigd, en met dezelve de veeljarige arbeid dezes Geleerden. Men redde zij-

zijne Echtgenoote en Kinders, maar zijn Behuwdbroeder *Fr. E. C. van Randwijk* werd onder het puin aan zijne geliefde Gade ontrukt: — kermende en doodelijk gewond werden zijne dienstboden van onder de steenhoopen weggehaald. — Gene ingestorte huizing was de vreedzame verblijfplaats van den Leeraar *Broes*. Behoed voor levensgevaar, is zijn verlies groot. — Aanschouwt daar aan den overkant, bijna regt over het gesprongen schip, welks kiel nog in het water lag, de woonplaats van den grijzen *van Stralk*, en verneemt sidderend, hoe deze man met de zijnen de rampzaligste slagtoffers dezer gebeurtenis werden. Zijne eenige Dochter, gehuwd aan den Heer *Pieter Rietmulder*, Commis van de Financie van Holland, was met dezen haren man herwaarts gekomen, om haar eerste kind, nog geen negen weken oud, de waardige Grootouders te laten zien. Voor deze zou die dag een dag van blijdschap wezen. Lang had men naar denzelven verlangd. Vele bloedverwanten waren genodigd — maar, ach! de dood drong in dit verblijf der onschuldigste vreugde. De Moeder kwam om met haar Kind, Echtgenoot, Ouders; en de schrikkelijke uitbarsting vernielde eene gansche gelukkige familie. Elf zielen lagen onder deze puinhoopen. Ook daar onder een deugdzaam, beminnelijk meisje, de vreugde harer Moeder, de zestienjarige *Maria Jacoba Opstal*.

„ Smartelijk was ook deze ijsselijke slag voor den Metselaar *H. van Roomburg*, wiens dierbare Vrouw *Johanna Uljee*, met hare zuigeling, meid en minne, onder de puinhoopen zijner woning verbrijzeld werd.

„ *Zieltreffend* was ook de dood van den achting- en eerbiedwaardigen Hoogleeraar *A. Kluit*, en zijne godvruchtige Echtgenoote. Vreedzaam bij elkander zittende, stortte zijne woning in, en beide kwamen ellendig om. —

„ Gelukkig is de eerwaardige grijsaard, Professor *van de Wijnpersse*, de verwoesting ontkomen. Hij zat in zijne kamer te lezen, toen dezelve instortte: de muren en balken lieten den altijd bedaarden Man eene ruimte, om zich uit dit levensgevaar te redden.

„ Noodlottiger was deze verwoesting voor deszelfs ambtgenoot, den letterkundigen *Luzac*. Hij was gegaan om den natuurkundigen *Bennet* te bezoeken, maar de dood overviel hem, toen ook reeds de Echtgenoote van dezen zijnen waardigen Vriend, de godsdienstige, deugdzame *Magdalena Maria Tak*, op de ijsselijkste wijze plotselijk was omgekomen." — Maar de veder bezwijkt ons onder het overschrijven van zoo veel jammers; terwijl wij van onze aandoeningen eene aangenaame verpoozing gewaarworden door het berigt, hier voorhanden, aangaande verscheiden voorbeelden van edelmoedige

 hulp-

hulpbetooninge, door bekenden en onbekenden geoeffend; onder welke laatste wij wel mogen noemen het geschenk, door ROEMER niet vermeld, van vijf-en-twintigduizend Dakpannen, uit *Amsterdam* aan de Regeering van *Leijden* gezonden door eenen Menschenvriend, die, in het oeffenen van stille weldaadigheid vermaak scheppende, uit nederigheid zijnen naam heeft willen verborgen houden.

Misschien zal sommigen onzer Leezeren, wien ROEMER's verhaal niet in handen valt, niet onwelkom zijn het volgende berigt wegens de schade, door de Hoogeschool en Kabinetten geleeden: „ De Hoogeschool heeft wel niet zwaar geleden. De binnen en buiten glazen zijn, even als aan het Raadhuis, en bijna alom, tot gruis vermorzeld, maar in het *Theatrum Anatomicum* zijn alle glasramen geheel verbrijzeld — een groot gedeelte van de goot en spanplaat aan de zuid-oostzijde van het gebouw is weggeslagen, alle de binnenmuren zijn gescheurd en van één geweken; alle de deuren binnen het gebouw van hare hengsels afgerukt, sommige geheel verbroken, en de stukken eenige voeten verwijderd. Hoe deerlijk dit kunstgebouw ook geteisterd is, het verlies der *preparaten* is insgelijks aanmerkelijk: zoo is van het Kabinet van (wijlen) Prof. *Albinus* een aanzienlijk gedeelte verbrijzeld; dat van Prof. *Rau* heeft veel geleden. Van de *preparaten in liquor* uit dat van (wijlen) Prof. *van Doeveren* is meer dan de helft verwoest of beschadigd. Niet minder heeft onder den schok der verwoesting geleden het gebouw van het voormalig Genootschap; *Kunst wordt door Arbeid verkregen*, op de Langebrug. Behalve eene groote schade aan alle de vertrekken, is de fraaije gehoorzaal geheel onbruikbaar geworden, het levensgroote beeld van Apollo is ter neêrgeslagen en verpletterd: het *Pan Poëticum* vergruisd, de uitmuntend gelijkende beeldtenissen der Dichters beschadigd en alom verstrooid, lusters, spiegels en kostbaarheden gebroken — misschien het geheel voor altijd verwoest."

Brieven aan Sophië, door Mr, RHIJNVIS FEITH. *Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1806. *In gr.* 8*vo*. 202 *Bladz.*

Niet zoo zeer de *Kantiaansche* Wijsbegeerte te wederleggen, als wel hare onvereenigbaarheid met het *Christendom* aan te wijzen, is, volgens 's Dichters verklaring, het doel dezer Brieven, hetwelk hij met al zijn vermogen heeft willen treffen, opdat niemand, inzonderheid niet de jeugd, zich zou laten verleiden tot hare beoefening door het voorgeven van anderen, als ware zij volkomen vereenigbaar met het *Eu-*

angelie. Het is deze uitdrukkelijke doelbepaling in het Voorberigt, waartegen bij den *Recensent* de volgende bedenkingen zijn gerezen. Welke waarde heeft de bestrijding eener Wijsbegeerte zonder wederlegging harer grondstellingen? Schijnt de onthouding van hare wederlegging bij hare bestrijding niet eene erkentenis harer onwederlegbaarheid? En moet alzoo zulk eene bestrijding niet tegen haar eigen oogmerk uitloopen? Wat zal toch de onvereenigbaarheid van het *Kantianisme* met het *Euangelie* bewijzen, indien de gronden van het eerste onwederlegd blijven? Zijn zij onwederlegbaar, dan immers is het bewijs dier onvereenigbaarheid eene regtstreeksche opoffering van het *Euangelie*, hetwelk onaannemelijk wordt, zoodra het met onwederlegbare gronden strijdt? Zal ook de leergierige jeugd wel wederhouden worden door de bloote verzekering, het *Kantianisme* is met het *Christendom* onvereenigbaar? Zal dit niet veeleer den weetlust prikkelen, en zelfs de ijdele eerzucht gaande maken, welke zich op gewaande sterkte van geest en ingebeeld ongeloof verheft? En zal de jeugd dan niet juist datgeen het allereerste missen, hetgeen men niet bedoeld heeft te geven, eene voor 's handsche wederlegging van deze Wijsbegeerte? Is het ook niet geheel buiten den geest onzer tijden, de Wijsbegeerte eeniglijk te willen bestrijden van de zijde harer onvereenigbaarheid met het *Euangelie*? Zulk eene bestrijding voegde beter aan vroegere eeuwen; nu zal men dezelve eenen monniksstrijd noemen, die niets tegen het licht der waarheid vermag. — Houdt zich FEITH van de onvereenigbaarheid tusschen *Kantianisme* en *Euangelie* ten volle verzekerd, dat hij dan voor 's hands wederlegge, en deze wederlegging bevattelijk make voor het eenvoudigste verstand, zoo zal hij aan die verpligting voldoen, welke zulk eene overtuiging hem moet opleggen. *Recensent* heeft deze overtuiging voor zichzelven niet, noch is ook daartoe door deze Brieven gebragt. Hij gevoelt zich, integendeel, door deze uiterste pogingen der menschelijke rede gebragt tot het allerlevendigst gevoel der volstrekte behoefte van hoogeren troost en steun, zoo dat hem, om eens eene *Kantiaansche* uitdrukking te gebruiken, *Euangelie* het *postulaat* zijner menschheid worde. Of nu alle *Kantianen* dit nevens hem gevoelen, gelijk een BEKENN het doet, en of zij, die dit nevens hem gevoelen, met dezen BEKENN hiervan eeniglijk uitgaan en daarbij eeniglijk blijven in de aanneming der Goddelijkheid des *Euangeliums*, dan of zij met hem gedrongen worden tot het ernstigst onderzoek der geschiedkundige bewijzen voor deze Goddelijkheid (*), dit doet tot de groote zaak

(*) Dat BEKENN deze geschiedkundige bewijzen, als eigenlijk *niets bewijzend*, *het verstand veelal vruchteloos vermoeijend*, en als *koud voor het hart en de verbeelding*, ter zijde gesteld heeft voor den grond, uit

zaak zelve niet, welke hem het *Kantianisme* ook daarom hoogstbelangrijk maakt, omdat hij door deszelfs troosteloosheid bij de onwederlegbaarste uitspraken der rede, den rijkdom der genade in de Openbaring oneindig hooger heeft leeren waarderen.

De Brieven zelve zijn vijf in getal. In den tweeden schijnt de Dichter de grondstellingen van KANT wegens 's menschen kenvermogen te willen wederleggen, en alzoo datgeen met de daad te doen, hetgeen hij gezegd had niet te willen. Maar zijne bedenkingen bevestigen veeleer de grondstelling, dat men de dingen op zichzelve niet kent, juist omdat men niet weet, wat en hoeveel 'er tot den vorm behoore, waarin wij ze opnemen, (bl. 36—39.) De Dichter zelf toch zegt:

Het menschelijk vernuft, hoe ver het door moog' dringen,
Treft nooit den vorm der ziel, treft nooit den aard der dingen.

En dankbaar erkent hij:

'k Misken 's mans waarde niet. Als denker blijft hij groot.
'k Ving menig lichtstraal op, die uit zijn stelsel sproot.
'k Draag achting aan zijn zucht, om reine deugd te kweeken,
En haar op zinlijkheid en laag belang te wreken.

Eerst de derde Brief zal de onvereenigbaarheid bewijzen van het *Kantianisme* en het *Euangelie*. Vooraf gaat een berigt, hoe averegts en onwaardig de vereeniging van beiden door sommigen wordt beproefd: dit echter bewijst de onvereenigbaarheid van beiden nog geenszins. De grondstelling der *Critische* Wijsbegeerte, dat al ons *kennen* en *weten* zich binnen den grens der *ervaring* bepaalt, en dat zij van al het *bovenzinnelijke* geene *kennis* of *wetenschap* mogelijk stelt, — zie daar het gansche bewijs der onvereenigbaarheid van deze Wijsbegeerte en het *Euangelie*: maar is de *Euangelie*-geschiedenis dan buiten de ervaring, en als zoodanig niet aannemelijk naar alle gronden van geschiedkundige zekerheid; en vordert het *Euangelie kennis* en *wetenschap* van al het bovenzinnelijke, of louter *geloof*, hetwelk een *Apostel* zelf tegen het *aanschouwen* overstelt? — Na dit zoogenaamd bewijs erkent de Dichter zelf de overeenkomst dier Wijsbegeerte met het *Euangelie* in den eisch der heiligheid:

De

uit heilig pligtbesef en bitter schuldgevoel ontleend, heeft deszelfs Vertaler aangetoond in zijn geschrift, hetwelk *antikritiek* moet heeten tegen den *Letteroefenenden Recensent*, doch daarvan niets heeft, behalve de beschuldiging van *onkunde*, *vooroordeel*, *gebrek aan wakkerheid*, ja van *krankzinnigheid*, gemengd met zonderlinge betuigingen van achting. — In den *Recensent der Recensenten*, No. 7 en 8.

De eenstemmigheid van wil en wet in ons gemoed
Is eerste hoofdbeding, naar KANT, van 't Hoogste-goed.
Men noemt haar Heiligheid. Ze is dus, bij al ons pogen,
Hier een volkomenheid, ver boven ons vermogen.
Daar echter, als beding, de rede zelf haar stijft,
En ook beoefning ze als noodwendig vordren blijft,
Kan ze in een' voortgang, door geen tijd aan zich te binden,
Nooit door het graf gestuit, alleen haar waarheid vinden;
Maar deze, ook dees werd droom bij ieder doodsgevaar,
Zoo niet ons redelijk deel in ons onsterflijk waar'. —
Hoe veel, als redelicht in dit bewijs gehuldigd,
Is niet de Wijsbegeerte aan 't Christendom verschuldigd?

De vierde Brief valt het *Kantianisme* aan van die zijde, van welke men dit hier voorzeker minst verwachten zou. De onderlinge twisten en verwijten der leerlingen van KANT worden hier aangevoerd, en wel met zoo veel gewaande kracht, dat deze Brief aldus aanheft:

SOPHIË! een Vrouw, als gij, behoeft slechts enkle wenken,
Om elken schijn te zien, en zelve door te denken.
Dus slechts nog één beroep op uw gezond verstand,
En dan, gerust vaarwel aan 't Leergebouw van KANT.

Dacht de Dichter hier niet eenmaal aan de twisten en onderlinge verketteringen der *Christenen*, en gevoelde hij of al de kracht der wederwerking, of liever, gelijk het waarlijk is, de volstrekte krachteloosheid niet van zulk eene tegenbedenking?

De vijfde Brief is aan de verheffing van het *Euangelie* boven deze Wijsbegeerte gewijd, en is geheel naar *Recensents* hart geschreven. Hoogst aanprijsselijk is die Brief voor elk, die ongelukkig genoeg is, om zich met deze of eenige Wijsbegeerte alleen sterk genoeg voor den rampspoed, moedig genoeg tegen den dood, gerust genoeg voor de eeuwigheid te achten. De vergelijking tusschen JEZUS en KANT, tusschen het *Euangelie* en de *Wijsbegeerte*, is slechts voor *Recensents* gevoel wat stuitend: de Wijze van *Nazareth*, gelijk Hij meermalen genoemd is, moge door het Ongeloof overgesteld kunnen worden tegen den Wijsgeer van *Koningsbergen*; de eerbied van den *Christen* voor de kracht en de wijsheid Gods, die zich in JEZUS openbaarden, stoot zich aan zulke tegenoverstellingen. Duldelooa kond zijn ten minste voor des *Recensents* gevoel de regels:

Hoe zeer moet, ook nog dan, hier KANT voor JEZUS zwichten!

Hoe zeer moet hier een KANT voor JEZUS achterstaan!

Recensent, niets toegevende aan den Dichter in blakenden ijver voor het onvergelijkelijk, en voor den verlichtsten denker zoo onmisbaar, als voor den rampspoedigen sterveling onwaardeerbaar *Evangelie*, had wel gewenscht, dat FEITH al zijn dichtvermogen eenigslijk ten koste had gelegd aan een doorwrocht stuk over dat onderwerp, waarvan de laatste zijner vijf Brieven slechts eene proef mag heeten. Zulk eene stof zou ook meer aanleidelijk zijn geweest tot eigenlijke dichttafereelen, dan de dorre bestrijding van een wijsgeerig stelsel; over welke verkiezing echter de *Kantianen* niet veel kunnen zeggen, wijl zij voorgegaan zijn in wijsgeerig dichtwerk, hetwelk men te voren met geschiedkundig fabelwerk zou vergeleken hebben!

Van de zijde der dichtkunde zijn deze Brieven ook niet wel te vergelijken bij 's mans vroegere meesterstukken. De verzen vloeijen glad genoeg, om den meester ook bij deze ondankbare stof te doen kennen: maar aan dichterlijken tooi is doorgaans eene blijkbare armoede. Slechts bij enkelde gedeelten verheft zich 's Dichters geest, die dan ook met zijne geheel eigene kracht op ziel en zinnen werkt. Gaarne haalt *Recensent* zulke plaatsen aan, die den Lezer het drooge dezer beoordeeling eens dichtwerks mogen vergoeden. De troosteloosheid van KANT's leer, wegens de onvolkomenheid van alle menschelijke deugd bij de onverbiddelijkheid van derzelver eisch als grond van alle gelukwaardigheid, brengt den Dichter op het volgende beeld:

Zoo staart de Reiziger, bij 't eenzaam ommedolen,
Waar nacht en duisternis hem 't uitzicht houdt verholen,
En 't onweer telkens meer om zijne treden zinkt,
Een welfiend dwaallicht aan, dat in de verte blinkt.
Hij smacht naar redding en het schijnt hem voor te zweven.
Hij volgt het angstig na, door vrees, door hoop gedreven.
Inmiddels 't onweer barst met woede op eenmaal uit.
't Is louter bliksemstraal, waar 't scheemrend oog op stuit.
Een vuurstroom kaatst te rug uit afgrond en uit kolken.
Reeds brult de donder, kraakt en ratelt door de wolken.
Ach! moedloos rilt zijn hart de hagchlijke uitkomst aan.
In ieder donderslag hoort hij zijn nooduur slaan.
Aemechtig zinkt hij neer en voelt zijn krachten zwichten;
Maar 't vleijend vonkje schijnt op nieuw hem voor te lichten;
Nu schouwt hij 't aan zijn zij', dan op een' afstand weer;
Nu blinkt het in zijn oog, en ijlings is 't niet meer —
Dan, eensklaps houdt het stand en schijnt hem in te wachten;
Hij staart, voelt nieuwe hoop, en snelt met dubble krachten,
Tot dat hij ijlings in een' afgrond nederstort,
En 't laatste vonkje hoop met hem verzwolgen wordt.

Uit-

Uitmuntend zijn, na de aanwijzing van het eigenaardige in den stijl van JOANNES, bij het verhaal der opwekking van LAZARUS, deze regels:

God! zoo ik dit verhaal van list verdacht moet honen,
Ik zou de onnozelheid op 's moeders schoot mistrouwen!

De minachting voor de eenvoudigste begrippen, en de zucht naar een onvoldoend doordenken bestreden hebbende, zingt de Dichter:

Zoo vliedt het stil geluk den sterveling hier beneên.
Hij volgt het onvermoeid langs eindelooze Zeên,
En tart voor zijn bezit 't geweld der beide Polen;
Maar 't blijft zijn leven lang voor zijnen wensch verscholen;
Terwijl het ongezocht den Landbewoner streelt,
En zoete levensvreugd in schaamle hutten teelt,
Of de Onschuld, naauw ontwaakt, in 't wiegjen aan komt gloeijen,
En met de moedermelk in 't mondjen schijnt te vloeijen.

Eindelijk moge hier nog het volgend overschoon tafereel volgen van SOPHIE's zielerust, alvorens zij de *Kantiaansche* Wijsbegeerte kende.

Vriendin! herdenk dien tijd! hoe zalig was uw lot!
Geheel de schepping was u schaduwbeeld van God,
't Insekt u waarborg van ontfermend Alvermogen,
En uw bestemming was geen raadsel in uwe oogen.
Gij zaagt Gods vadernaam op 't minste straikjen staan;
Gij hoordet zijne stem in 't ritslen van de blaên;
Het koeltje ruischte u toe: van Hem komt alle zegen!
En 't beekje aan uwe zij' morde u zijn liefde tegen.
Dit spreidde een vrolijk licht op alles om u heên.
De zielrust, waar gij zweefde, omwapperde uwe schreên,
Zij ademde uit uw borst, blies op uw paden rozen,
En deed natuur voor u met dubblen wellust blozen.
Gij minde de eenzaamheid. Geen worm knaagde aan uw hart.
Geen donkre toekomst baarde u in 't vooruitzicht smart.
Gij zaagt in 't verst verschiet altijd den zelfden Vader,
En kwaamt Hem en 't Geluk door JESUS Leer steeds nader.
Zoo bleef deze aarde u schoon; maar op haar schoonste paên
Lachte u eèn eedler vreugd uit beter wereld aan.
Dit uitzicht bleef u bij, wat ooit u werd ontnomen,
En 't zeekre woord uws Gods deed u geen dwaling schromen.
Op alles las uw oog gerust: vergankelijkheid!
En smaakte 't zorgloos, op zijn kwijning voorbereid.
Niets eindigs vuurde u aan, of kon die driften wekken,
Die, bij het kleenst gemis, het hart ten beul verstrekken.

Voldaan met God, verzoend met leven en met dood,
Was 'u, in vreugd en smart, zijn goedheid even groot,
Zaagt ge in zijn' reinen wil uw' leidsman hier op aarde,
Uw' zeekren gids naar 't rijk, waarop uw zielsoog staarde,
En met een' kalmen blik op 't eindeloos verschiet,
Ontroofde ruimte of tijd u uwen wellust niet.

Zeer belangrijke aanhalingen uit voor- en tegenschriften over de *Critische* Wijsbegeerte begeleiden deze Brieven, waarachter nog een naschrift volgt over KANT's *Christendom*, hetwelk 's mans vriend en leerling BOROWSKI erkend heeft zeer onvoldoende geweest te zijn, en in verlichting niet verder gegaan te zijn dan tot 1742 en 1743, zijnde hem de zoo belangrijke vorderingen der Christelijke Godgeleerdheid en heilige Uitlegkunde na dien tijd schier ten eenemale onbekend gebleven. Bijzonderheden, die ongetwijfeld hoogstbelangrijk zijn, schoon KANT's geloof of ongeloof ten dezen aanzien niets doet tot zijne Wijsbegeerte, die toch afgezonderd van zijnen persoon moet beoordeeld worden. Al wat persoonlijk is, komt aan *Recensent* duldeloos voor in het onderzoek der waarheid: ter eere van FEITH wenschte hij wel, dat hem deze drie regels niet uit de pen waren gestort:

Geloof intusschen niet, dat ik partijdig zij,
Of KANT gelijk stel met dat aantal aterlingen,
Dat ons zijn onbeschheid als godspraak op wil dringen.

Mogt men dit aanstootelijke en al het verder aangemerkte over 's mans arbeid verschoonende voorbijzien, om den ijver, die den Dichter voor den *Euangelie*-schat bezielt! Om denzelven is hij thans zoo dierbaar aan *Recensents* hart, als hij aan hetzelve ooit in vroegere jaren was om zijne verteederende zangen.

Uitvoerig Verhaal hoe Ernst Haverveld van een' Boer een Vrijheer is geworden. Door C. G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. v. d. Heij. 1806. *In 8vo.* 490 *Bladz.*

Hoe uitmuntend iedet geschrift van dezen man voor de opvoeding, voor de jeugd, of ook voor den minbeschaafden, minvermogenden burgerstand is, welk eene deugd hij aanprijst, hoe beminlijk en gemakkelijk hij iedere les van levenswijsheid voordraagt, — en wat wij al meer tot lof van dezen Schrijver konden zeggen, is reeds, ook door ons, zo dikwils gezegd, en wordt door onze Landgenoten ook zo algemeen

meen erkend, dat wij het geheel onnodig achten hierover telkens op nieuws uit te weiden. In de daad, die één geschrift van SALZMAN kent, kent in zo verre alle de overigen, dat hij vooraf reeds weet of zij hem al dan niet zullen behagen; en die eenmaal in dit soort van goede spijs smaak vond, voelt wel dat door SALZMAN hem niet anders dan gezond en smaaklijk voedsel zal worden opgedischt; ook dit Verhaal moet hem op nieuws in deze overtuiging bevestigen.

ERNST HAVERVELD, een boer, niet onder de gegoedsten of aanzienlijksten, werd eindelijk een Vrijheer, dat is een braaf en zeer edel mensch, vrij van de overheersching zijner hartstochten, driften en begeerten. Hij leefde in zijnen stand alzo volkomen vergenoegd, vrij van zorgen, kommer, processen-ziekten, en bijna van alle ellende, die in groote huizen zoo wel als in kleine woont. Hij had alzo de vrijheid, de ware eenige echte vrijheid verworven, die hem geene veranderde omstandigheden, geen menschlijk geweld, geen toeval, geen magt hoegenaamd ontroven konden. Hoe hij zo geworden was? Eens maakte hem de Fransche vrijheid en het geluk in Frankrijk door 't hoofd; het stond hem toen te huis tegen, en hij wilde derwaards; maar zeker braaf Christen-leeraar, en ook een zeer aanzienlijk, en, 't geen meer zegt, een zeer braaf man, hielpen hem met leer en voorbeeld te recht, leerden hem de echte vrijheid kennen, en hoe hij die in ieder land en in iederen levensstand bezitten kon. De Voorzienigheid verzorgde hem al spoedig aanhoudende gelegenheid tot oefening, en hij kwam dikwils op eene zware proef. Aldra meende hij dat hij reeds vrij was, maar op den duur leerde hij het ware en wijze van de vermaning van zijnen vriend, den Predikant. „ HAVERVELD! HAVERVELD! HAVERVELD! vertrouw u zelven niet te veel! Ziet gij deze witte heren, die ik onder den hoed heb? toen zij nog bruin waren, kampte ik reeds om de vrijheid, en kampte, en kampte tot mijn hoofd sneeuwwit werd. Ik heb niet vergeefsch gekampt. De withoofd is veel vrijer dan de bruinhoofd. Maar als ik zeggen zou dat ik geheel vrij was, dan zou ik het moeten liegen. Zoo lang wij in dit ligchaam steken, hebben wij ook begeerten, en als wij die negen-en-negentig maal overwonnen hebben, dan verheffen zij zich de honderdste keer weder, en men loopt gevaar van haar overwonnen te worden." HAVERVELD kampte ook moedig, standvastig en gelukkig, zodat wij hem vele lezers en vele navolgers wenschen. Zijn lezer maakt misschien de aanmerking, dat zo veel toevalligs in zijne geschiedenis zamenloopt; dit zij nu zo; maar wij lezen het boek om de pit, niet om den dop; om de innerlijke waarde, niet om het uiterlijk kleed, hoewel ook dit hier, gelijk altijd bij dezen Schrijver, niet onbevallig zit; en wij vonden geene enkele les, die wij onuitvoerlijk of overdreven houden.

Willem en Klaartje, of de voorbeeldige Pastoor; zedelijk Tooneelstukje, met Zang, door ADRIAAN VAN DER WILLIGEN. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1806. *In 8vo.* 49 *Bl.*

Een vaderlandsch stukje, alhoewel slechts eene verdichting, en op geene gebeurde daadzaak in de geschiedenis gegrond. Het heeft tot den vijandlijken inval der Engelschen in het jaar 1799 betrekking, en de lezer of aanschouwer plaatst zich op een dorpje aan de grenzen. Zeker jongeling trof het lot, dat hem tot den krijgsdienst opriep; daardoor wordt eene oude moeder met hare blinde dochter hulpeloos, en een beminde meisje is in angst en vrees over den geliefden. Maar een ander, niet begunstigd minnaar, de neef en erfgenaam van den Pastoor; stelt zich in zijne plaats op de edelmoedigste wijze, daartoe door zijnen oom aangemoedigd, wiens menschlievende gevoelens, ongeveinsde edele verdraagzaamheid, en geheel eerwaardig karakter, te sterkere werking doen, omdat de alzo geholpen jongeling, met de zijnen; den Hervormden Godsdienst belijdt; terwijl zekere bij uitstek slechte en huichelachtige Roomsch-Catholijke vrouw haren verfoeilijken rol meesterlijk, maar vruchteloos speelt, en, opdat aan de voldoening der aanschouwers niets zou ontbreken, zeker verachtlijk gegageerd soldaat mede nog loon naar werk ontvangt. Het stukje, welks zedelijk doel niet te miskennen is, zou ons nog meer voldoen, zo het niet door zogenoemde *Vaudevilles* VERFRANSCHT was; bij de lezing althans doet dit tusschen beiden eens zingen, wanneer het immers niet meer natuurlijk wordt te pas gebragt, op ons gevoel eene zeer onvoordeelige uitwerking. Dan — *chaqu'un son gout.* Voor den slotzang is de Muzijk 'er bijgevoegd.

Het Plan tot een Blijspel, Blijspel, in één Bedrijf. Het Hoogduitsche van ARRESTO *vrij gevolgd. Te Leeuwaarden, bij de* Wed. J. P. de Boy. *In 8vo.* 68 *Bl.*

De Overste van Reitz wilde met zijnen zoon, den Luitenant, eens eene aardige grap hebben; hij bepraat deszelfs verloofde om zich te kleden als een boerinnetje; dan Mijnheer de minnaar, door zijnen bedienden en spitsbroeder onderricht, speelt nu zeer goed zijn rol, de minnares wordt in goeden ernst vertoornd, en Papa heeft waarlijk berouw. Dan alles komt te recht, daar de Freule den minnaar van zijne trouwloosheid overtuigen zal, en de schriftlijke belofte, die hij haar zo even gegeven had, tot dat einde voor den dag brengt: want, in stede van zo iets, had hij het lieve boerinnetje eenen brief aan zijnen vriend, den Blijspeldichter, in de hand gestopt, waarin hij hem verzocht, geheel die geschiedenis eens te bewerken tot een Blijspel; en Papa en het meisje zien nu beiden dat de Heer Luitenant hen heerlijk gefopt heeft. Dit is het hoofdbeloop van dit waarlijk niet onaardig stukje, dat op het Tooneel, vertrouwen wij, zeer wel zal voldoen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling over den Invloed der Kerkelijke Hervorming in de Zestiende Eeuw, door den Heer LEULIETTE, *Hoogleeraar aan de Centraale School te Versailles. Van welke Verhandeling door het Nationaal Instituut van Frankrijk vereerende melding is gemaakt, bij de beoordeeling der ingekomene Stukken ten Antwoord op de volgende Vraag: Hoedanigen Invloed had de Hervorming van* LUTHER *op den Staatkundigen toestand der onderscheidene Staaten van Europa, en op den voortgang der Verlichting? Te Amsterdam, bij* J. van der Heij. 1806. *In gr. 8vo. Behalven het Voorwerk* (XXVIII.) 136 *Blz.*

Wanneer wij de vertaaling van de *Proeve over den Geest en Invloed der Kerkhervorminge van* LUTHER, door CHARLES-VILLERS, het door 't Nationaal Instituut met den Eereprijs bekroonde Antwoord op de Vraag, in den Titel uitgedrukt, behelzende, in onze Letteroefeningen aankondigden, mogten wij dezelve aanvangen: „Een hoogstgewigtige Geschiedkundige Vraag voortreffelijk beantwoord!" en door twee Berigten toonen, dat dit geene Magtspreuk was, maar eene Oordeelvelling, op de zaak zelve gegrond (*). — Van een ander ingekomen Antwoord maakte het Nationaal Instituut loflijke melding; gelijk de Voorreden des Werks van VILLERS uitwijst. — Ten tijde der *Nederduitsche* uitgave van VILLERS hadt de Vertaaler dit Stuk nog niet gezien; dan, het in handen gekreegen hebbende, twijfelde hij niet, daar het voorgaande Stuk zijnen Landgenooten zo aangenaam geweest was, ook deeze Verhandeling vertaald aan te bieden. De Heer EWIJK heeft, even als bij het voorgaande Werk, eenige Aanteekeningen tot opheldering 'er aan toegevoegd.

Met

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805. bl. 439 en 484.

Met geene ongepaste gelijkenis zendt hij deeze Vertaaling ter wereld in, ontleend van het beschouwen eens schilderstuks van een grooten Meester, en het daarop volgend bezigtigen eens stuks van een minderen Meester, waarin egter trekken voorkomen, die hem dringen uit te boezemen: *Ook dit is schoon!* — Hoewel Vertaalers niet altoos in de waardeering en aanprijzing eens door hun in 't licht gezonden Werks te vertrouwen zijn, dunkt het ons, dat de Heer EWIJK eene zeer goede Recensie gegeeven heeft van deeze Verhandeling. — Hij schrijft: „ De Hoogleeraar LEULIETTE beschouwt zekerlijk zijn onderwerp niet zoo geheel van alle zijden en in alle deszelfs deelen als de Heer VILLERS; in zijne Verhandeling heerscht niet die juiste orde, die grondige geleerdheid en regelmatige behandeling, welke het Werk van den Heer VILLERS zoo grootlijks doet uitmunten; doch ook zijne Verhandeling draagt de blijken van eenen wijsgeerigen geest, en van eene opgeklaarde wijze van denken, welke eenen Schrijver behoort eigen te zijn, zal hij zoodanig een onderwerp waardiglijk behandelen: terwijl in dezelve eene krachtige en dikwerf roerende welsprekendheid gevonden wordt, waardoor de lezing grootlijks wordt veraangenaamd."

Wanneer wij onze Leezers enkel verzekerden, dat dit naar waarheid gezegd is, zouden wij hier kunnen eindigen. Maar wij vonden het Stuk te schoon, om 'er zo van af te stappen. Te regt merkt de Vertaaler op, dat 'er een groot onderscheid zich opdoet tusschen VILLERS en LEULIETTE; daar de eerste in *Duitschland* aanleiding kan bekomen hebben om over de Protestanten zo gunstig te denken, en de ander zijn werk opstelde in *Frankrijk*, onder het oog van een Gouvernement, 't welk den Roomsch-Catholijken Godsdienst belijdt. Behalven de beweegreden ter vertaalinge, daaruit ontleend, wilde de Heer EWIJK aan de Verlichting, welke in onze dagen maar al te zeer en met te veel schijn van reden bestreeden wordt, ook door de vertaaling van dit Stuk medewerken. Hierover deelt hij zijne denkbeelden mede. LEULIETTE heeft, in zijne Voorreden, de tegenwoordige bestrijders der Verlichting in zijn Vaderland met duidelijke trekken afgemaald, en zeer veel aangevoerd, 't geen ook op andere Landen toepasselijk is. — Mogt het heir van *Obscuranten*, ook in ons Land groot, en 's Schrijvers en 's Vertaalers bedenkingen, hun betref-

zende, leezen, zich schaamen, en aflaaten, de blindheid van het oude *Pausdom* onder de *Protestanten* te willen invoeren!

Dan wij hebben beloofd, de grondtrekken deezer Verhandelinge op te geeven. — De Heer LEULIETTE toont, met den aanvange, ten vollen te begrijpen, wat 'er tot eene volkomene beantwoording der Vraage vereischt wordt. Hij geeft eene fraaije schets van de zegepraal des *Christendoms*, 't welk hij in twee tijdperken beschouwt; onder de vervolging zugtende, en heerschende geworden. Een oogslag werpt hij op de Pauslijke Magt, bijzonder op GREGORIUS DEN GROOTEN, die niet kiesch was in de keus der middelen om de Heerschappij der Kerke aan alle zijden uit te breiden: „men meent ook," voegt hij 'er nevens, „dat hij de uitvinder was van de Leer „des Vagevuurs; eene Leer, welke de Apostelen en de „eerste Christenen geheel onbekend was; en die de „Geestelijkheid eene onuitputbare bron van rijkdom „opende; terwijl zij door dezelve eene groote heer„schappij verkreeg over alle zwakke geesten, gelijk ook „over de Vorsten, die dikwerf zoo gemaklijk te onder„werpen zijn als de onbeschaafde menigte." Dit wordt in verscheide Vorsten getoond, en daarbenevens een welgeschilderd tafereel opgehangen van den beklaagenswaardigen toestand van *Europa* in de Eeuwen der onweetenheid.

Het onmeetelijk gezag der Pausfen was het uitwerkzel eener menigte van bijzondere omstandigheden. Juist is de opmerking: „Terwijl de Vorsten Godgeleerden „werden, hielden de Pausen op, het te zijn; zij be„moeiden zich alleen met de Staatkunde; met alle dwa„lingen deden zij hun voordeel, terwijl zij zich tevens „van het weinige nog overgeblevene licht bedienden „om hunne oogmerken te bereiken, daar zij bij uit„sluiting zich hetzelve toeëigenden." Naa een BERNARDUS, ARNAUD VAN BRESCIA, HUSS, HIERONYMUS VAN PRAAG, en den *Italiaanschen* Dichter vermeld te hebben, komt de Schrijver tot LUTHER.

„Alles," zo drukt de Schrijver zich uit, „scheen „voorbereid te zijn voor eene belangrijke Hervorming; „doch 'er was een Man noodig, die met eene uitge„strekte kennis vele andere talenten vereenigde, en „die door het geluk en de omstandigheden in die mate „begunstigd werd, dat Vorsten en Volken genegen wa-

„ ren zijne ftem gehoor te geven. Deze Man [LUTHER] nogtans verfcheen eerst eene eeuw na de „ ftraf zijner voorgangeren. Hij leerde, fchreef, verhief zijne donderende ftem, en overtuigde velen; het „ verftand der menfchen werd werkzaam, het werd verlicht; de Natien ontwaakten uit eenen langdurigen „ flaap; vele burgerlijke inftellingen werden verbeterd, „ en het menschlijk geflacht niet meer zoo grootlijks „ vernederd; vlijt en koophandel ontfloegen zich van „ hunne flaaffche ketenen; door de plaatshebbende vervolging ontwikkelden zich groote en verhevene karakters, en door dezelve werden de moed, de ijver, „ de kundigheden der vlugtelingen naar andere ftreken „ overgebragt; het beste gedeelte, eindelijk, der oude wereld, en ook een groot deel der nieuwe, onderging „ eene verandering, waarop de menschlijke Rede trotsch „ kan zijn."

Welgemaald is de fchilderij van de Pausfen, die in dit tijdvak regeerden, inzonderheid die van LEO DEN X. Ten aanziene van LUTHER zelven merkt hij te regt op: „ wij zullen hem in alle zijne verrigtingen niet volgen; „ de worfteling, welke hij moest uithouden, is zoo wel „ door vinnigen haat, als door vooringenomene geestdrift, onder verfchillende trekken, meer dan eenmaal „ afgemaald; doch het is zijn leven niet, hetwelk wij „ moeten befchrijven, het is zijn invloed, dien wij „ moeten fchetfen; dat wij dus den Man vergeten, en „ ons alleenlijk met gebeurde zaken bezig houden."

Door LUTHER werd de Schoolfche Godgeleerdheid verbannen. Dien Hervormer met zijne Medeftanders befchouwt de Verhandelaar als nieuwe NATHANS, nieuwe JESAIASSEN, die, met geduchte ftraffen, de wreedheid der Vorften en bovenmenschlijke trotsheid van de Goden der Aarde beftraften; geestdrift en moed opwekten; de vrijheid van het *Duitfche* Rijk moedig verdeedigden; in andere Rijken heilzaame Omwentelingen te wege bragten; alomme het der Maatfchappije nuttig vlijtbetoon aanmoedigden, en Volksvoordeelen daarftelden; de Zedeleer uit een gezellig oogpunt befchouwden.

De Schrijver erkent, dat de Omwenteling, door de Hervorming te wege gebragt, overal geen vreedzaam aanzien hadt. Woeste Dweepers fchaarden zich onder den ftandaart der nieuwe Leer. Hier worden de eerfte *Wederdoopers*, met derzelver woedende en onzinnige Opper-

perhoofden, naar verdienften afgefchetst. Dan, daarlaatende, in hoe verre de *Doopsgezinden* tot de gemelden in betrekking ftaan, hangt hij eene allervoordeeligfte fchilderij van deezen op. Wij fchrijven alleen het flot af: „ Gelukkige Maatfchappijen! uw eenvoudig en treffend „ voorkomen is van meer belang voor den waren Wijsgeer, dan de befchouwing van trotfche Steden, van „ gedenkftukken door eene eerzuchtige weelde opgerigt, en van zegetekenen beftemd om de daden van „ fommige Helden te vereeuwigen!"

Sierlijk draagt LEULIETTE voor, hoe de onftaatkundige geweldenarijen, omtrent de Aanhangers der Nieuwe Leere te werk gefteld, deezen alleen de keuze lieten tusfchen Ballingfchap of den Dood, tusfchen eene grootmoedige vlugt of eene laf hartige verzaaking hunner gevoelens; terwijl men hun hierdoor drong tot die uitwijkingen, welke het eene Land verrijkten door de verliezen en rampen van het andere, en wier uitwerkzelen voordeelig waren voor het Menschdom. Dit geeft gelegenheid tot het fchetzen van treffende Tafereelen, die de Hervorming luister bijzetten.

Het ontbreekt niet aan veragters der Hervormeren van de XVIde Eeuw; dan onze Schrijver vaart hun in den fchild, en toont vervolgens, hoe door de Hervorming het Burgerlijk Gezag van den Priefterftand is afgefcheiden, en het vrij onderzoek aangemoedigd. Hoe zeer in bekooring om over te neemen de fchets van den ftaat der onkunde in de onhervormde Rijken, met dien der opgeklaarde kundigheden in de hervormde, moeten wij dezelve wederftaan, om nog plaats ter verdere ontvouwing deezer Verhandelinge over te houden.

Hij erkent, dat de Hervorming in alle Landen, waar dezelve doordrong, den geest der vervolginge geenzins uitdoofde; maar merkt op, „ dat men in *Holland*, in „ de eerfte tijden der Hervorming, wijs genoeg was „ om alle vervolging te beletten. — De ongerijmde twisten," voegt hij 'er nevens, „ tusfchen de *Gomaristen* en *Arminianen* zouden den dood van BARNEVELD niet ten gevolge gehad hebben, wanneer „ het belang van den eerzuchtigen MAURITS niet gevorderd had, dat deze ftoutmoedige verdediger „ der *Bataaffche* Onafhankelijkheid vallen moest, ten „ einde de Republiek, welke door het vernuft van „ de-

„ dezen grooten Man verdedigd werd, te gemakkelijker
„ te kunnen onderwerpen."

De Hervormers deeden het menschdom de gewigtigste diensten, door de Regtsoefening te verbeteren, de willekeurige magt der Vorsten te fnuiken en door algemeen nuttige instellingen te doen vervangen. De Schrijver toont steeds met ons Land veel op te hebben. Wij kunnen den lust niet wederstaan, om LEULIETTE hier te laaten spreeken. „ De invloed der nieuwe godsdienstige gezindten was nergens duidelijker te bespeuren dan in „ de *Nederlanden*; de *Hollanders* heroverden hunne vrijheid op eenen grond, die hen aanhoudend door de „ Zee betwist wordt; zij verijdelden alle de pogingen van PHILIPS II, daar integendeel de bloeijende „ Steden van *Braband*, en de vruchtbare streken, „ die door de *Schelde* bevochtigd worden, hare ketenen hernamen, in weerwil van de wreedheden des „ Hertogs van ALVA, en in weerwil dat veertig duizend slagtoffers om wraak riepen, en van hunne „ nakomelingen de straf hunner beulen vorderden. De „ *Hollanders* nu hadden den ouden Godsdienst afgezworen; doch de andere Provincien hadden denzelven behouden: deze laatste hadden de omwenteling „ alleen ten halve daargesteld, waarom zij voor haar „ ook van geen nut was; zij wilden den Troon alles ontrooven, doch lieten het Altaar alles behouden; terwijl dit laatste het Huis van *Oostenrijk* ten „ dienste stondt en de Republikeinsche geestdrift vernietigde. — Dit bewijs is van geenen wijsgeerigen „ aard, maar ontleend uit de Geschiedenis; redeneringen kan men bestrijden, maar hoe zou men gebeurde zaken kunnen tegenspreken?"

Voorts toont de Schrijver het allen in 't oog loopend onderscheid tusschen Landen, door *Hervormden* en *Roomschen* bewoond; alsmede, hoe egter de Hervorming invloed hadt op Landen, die dezelve niet omhelsden.

Keurlijk is de schilderij der *Jesuiten*, en van LOYOLA, Tijdgenoot van LUTHER, en de tegenstelling van die beiden, alsmede van de Pausen ten dage van LUTHER. Eene breede Aanteekening, over de Hervormers en dier bijzonder Character, heeft de Schrijver hier geplaatst; en, zo hij vermeldt, is dezelve getrokken uit een Tafereel der oude en hedendaagsche Geschiedenis, door

hem

hem vier jaaren geleden opgesteld; welke aanhaaling bewijst, dat hij, ten dien tijde, omtrent dit belangrijk onderwerp dezelfde denkbeelden koesterde, als op dit oogenblik. Verscheide volgende Aanteekeningen, vermeldt hij, zijn mede uit dat zelfde Werk ontleend.

Schoon LEULIETTE, gelijk wij, hem volgende, opmerkten, de Geschiedenis des Leevens van LUTHER voorbijstapt, laat hij niet na, eene kenschets van dien Hervormer op te hangen, en daar nevens die van ERASMUS en MELANCHTON te plaatzen.

„ Uit al het aangevoerde," vermeldt hij, „ kan men „ ligtelijk zien, dat de verbreiding der Leere van LU„ THER bevorderd werd door eene menigte van omstan„ digheden, waarvan 'er sommige zoo bijzonder wa„ ren, dat de Protestanten den vinger Gods in dezelve „ meenden te bespeuren; doch de Wijsgeerte, die „ zich minder door geestdrift vervoeren laat, beschouwt „ deze verbazende Omwenteling als het werk van eeni„ ge groote Mannen, en is van oordeel, dat het vele „ Natien dikwerf alleen aan de leiding van het een of an„ der verheven vernuft ontbroken heeft, om eene geheel „ nieuwe gedaante te verkrijgen." De Vertaaler maakt hieromtrent eene aanmerking, die de aandagt verdient.

LEULIETTE is van oordeel, dat, ware LUTHER niet verscheenen, CALVIJN de rol eens Hervormers niet zou gespeeld hebben. Hij vergelijkt die Mannen bij elkander, stelt CALVIJN laag; dan deeze wordt door den Vertaaler, in eene Aanteekening, eenigzins gehandhaafd.

Treffend zijn de trekken, door den Schrijver opgegeeven, van de Geschiedenis der Godsdienstige Onlusten in zijn Vaderland, *Frankrijk*. Wederom komt *Holland* bij hem boven. „ *Holland*, het welk van nature zoo arm „ is, voorzag in zijne behoeften door de beoefening „ der deugden van spaarzaamheid en vlijt, terwijl „ het zich hierdoor in staat stelde om de Volken gewig„ tige lessen te geven."

Wij eindigen dit ontleedend uittrekzel met eene slotaanmerking des Schrijvers, die niet kan nalaaten te treffen. „ Had *Duitschland* onder de heerschappij gestaan „ van éénen Meester, de Leer van LUTHER zou zeker „ zijn verworpen geworden. Dit is meer dan gissing: „ want de beheerscher van eenen grooten en wijduit„ gestrekten Staat neemt gewoonlijk zijne toevlugt tot „ eenen Eerdienst, wiens luister indruk maakt op de

 „ me-

„ menigte. Zijn gezag moet op eenen grooten afftand „ nog hetzelfde vermogen hebben, en de Geestelijk„ heid komt hem hierin krachtdadig te hulp."

Men plaatse dit Boekdeeltje vrij naast het grooter en uitgebreider Stuk van VILLERS!

De verwoesting van den twaalfden Januarij, voorgesteld als eene algemeene ramp, in eene Leerrede over I Cor. XII: 26a, *door* J. TEISSEDRE L'ANGE, *Leeraar bij de Walsche Gemeente te Haarlem. Te Haarlem, bij* J. Enschedé en Zonen. 1807. *In gr. 8vo.* 31 *Bl.*

Kerkelijke Redevoering over Luc. XIII: 1—5. *naar aanleiding van den verwoestenden ramp, welke de Stad Leijden getroffen heeft, enz. door* F. VAN TEUTEM, *Leeraar bij de Remonstrantsch-Gereformeerden te Utrecht. Te Utrecht, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. 1807. *In gr. 8vo.* 27 *Bl.*

De eerste dezer Leerredenen, vervaardigd op uitnoodiging van de Magistraat der Stad Haarlem, is door den Eerw. L'ANGE uitgesproken, ten einde zijne Gemeente tot liefdadigheid omtrent het ongelukkige Leijden op te wekken. De Hoogleeraar SIEGENBEEK, wiens woning insgelijks grootendeels vernield werd, hield zich eenige dagen te Haarlem op bij den Eerw. L'ANGE, zijnen Zwager, ten wiens huize zijne Echtgenoote en Kind toevlugt genomen hadden. Hier vertaalde bij deze Leerrede, die door hem, als gevloeid uit de volheid van een gevoelig en deelnemend hart, met genoegen gelezen werd, en met welke te vertalen, op verzoek der Uitgeveren, die, gelijk den Druk der Fransche, zoo ook dien der Hollandsche, geheel ten voordeele van Leijden bestemden, hij begreep, dit edelmoedig oogmerk te moeten ondersteunen.

De woorden van den Ap. Paulus, *zoo één lid lijdt, zoo lijden alle de leden mede*, dienen den Eerw. L'ANGE tot tekst, bij de beschouwing van de Ramp, der Stad Leijden overgekomen, als gemeen aan het gansche Vaderland. Als zoodanig doen de *Menschelijkheid*, de *Vaderlandsmin*, en de *Christelijke Liefde*, dien rampspoed kennen. Treffend zijn de tafereelen, uit de gemelde oogpunten beschouwd, welke de Redenaar van deze zoo eenige

ge als ontzettende Gebeurtenis ophangt. Het tweede deel der Leerrede besteedt hij, niet ter regtvaardiging (dit toch zou beleedigend zijn voor verlichte en weldenkende Christenen) maar ter hartelijke aanprijzing van *algemeene hulpbetooningen*, *algemeene pogingen tot herstel* en *edelmoedige opofferingen*. Eindelijk de verbeelding vestigende op het aandoenlijk schouwspel van een gansch Volk, dat eene ongelukkige Stad te hulp snelt, voorspelt hij, uit kracht der Christelijke Liefde, *die hem alles goeds doet gelooven en hopen*, en op grond van het voorbeeld, door den Koning, Staatsdienaren, Raadslieden en Overheden gegeven, dat alle Ingezetenen, met geestdrift, tot verzachting van den rampspoed der ongelukkige Leijdenaren, milde offers, uit edele beginselen, zullen toewijden.

De tweede Leerrede, mede voortgevloeid uit een gevoelig en deelnemend hart, en opgesteld na het aanschouwen van de uitwerkselen der volstrekt onbeschrijfelijke verwoesting, is door den Eerw. VAN TEUTEM uitgesproken, voornamelijk, ter voorkoming van verkeerde gevoelens nopens de Voorzienigheid, welke bij zoodanige gelegenheden bij velen ontstaan. Het gebeurde *met de Galileërs*, *en de verpletterden onder den Toren in Siloa*, Luk. XIII: 1—5 vermeld, geeft zijn Eerw., na behoorlijke toelichting dier woorden, aanleiding, om aan de begrippen zijner Toehoorderen eene gepaste rigting te geven. Hij houdt de leden zijner Gemeente wel te verlicht, om van hun te denken, dat zij de ongelukkige Leijdenaars als boven anderen strafwaardig zouden beschouwen — doch rekent het echter van belang, de les des Heilands in den tekst, en diens aanwijzing, diep in den geest en het hart te prenten, ten einde te minder door sombere gedachten, bijgeloovigheid, of woeste twijfelingen, van het spoor der Voorzienigheid te worden afgetrokken. — Rampen zijn door ons, kortzigtigen, niet te houden voor bijzondere straffen; — wij zien, dat hier in dit oefenschool lief en leed vermengd is, en dat ten dien opzigte eenerlei den goeden en boozen wedervaart, — en dat Jezus en zijne Apostelen ook hierin tot voorbeelden dienen. — Algemeene rampen, als zij buitengewoon hard aankomen, treffen doorgaans het sterkst; terwijl dagelijksche onheilen geen indruk maken; — in de laatste berusten wij gemakkelijk; bij de eerste ontstaat dikwijls

 twij-

twijfeling; waarom? — wij vergeten, dat wij, kortzigtigen, naar onze wijze van zien, de dingen schatten, en, hoe zwak, alles willen doorgronden. Dit geeft misrekening, en veelal verkeerde gevolgtrekking, die ongerijmde eischen voortbrengt, even alsof God gedurig wonderen zou moeten verrigten, om de vrije bedrijven der menschen, wanneer zij schadelijk worden, te stuiten. — Gods wegen zijn voor ons niet *in alles* te doorgronden; wij moeten hier in geloove, wij kunnen niet in aanschouwen wandelen; maar dit geloove geeft ook eenen zoo redelijken als genoegzamen grondslag tot kinderlijk vertrouwen, dat de Hemelsche Vader in alles het heil bedoelt zijner kinderen. — Aan deze zijde des grafs kunnen wij niet dieper indringen; de Eeuwigheid zal eerst opklaren, 't geen ons hier ontroert en verwart. — Intusschen weten wij, dat wij uit alles nut moeten trekken, en, gelijk uit het goede dankbaarheid, zoo uit het kwade voorzigtigheid en geregtigheid leeren. — *Leijdens* ramp is een spiegel van 's werelds ijdelheid; soortgelijke ongevallen kunnen ook ons overkomen, en die hier 't leerzaamst toepast, bereikt ook best van dezen kant de bedoeling der Voorzienigheid, zoo verr' wij dezelve kunnen nasporen. — Daarenboven is hierdoor ook weder gelegenheid geopend, om de edelste pligten van erkentenis en menschlievendheid te oefenen, waardoor ook ten dezen opzigte licht uit duisternis kan voortkomen. — Deze overdenkingen, doorvlochten met treffende herinneringen aan de deerniswaardige bijzonderheden van Leijdens ramp, worden met klaarheid en kracht ontwikkeld. Men kon in dezen geene wijsgeerige juistheid eischen; de koelheid van den Wijsgeer streed met het gevoel van den getroffen Menschenvriend; ook gedoogde de kortheid des tijds, waarin het opstel vervaardigd werd, niet, de meeste oplettendheid en beschaving aan hetzelve te besteden. Ook aan deze Leerrede, ten voordeele van de ongelukkigen te Leijden gedrukt, wenschen wij, nevens de eerste, een goed vertier, en tevens de bevordering van redelijk geloof en ongeveinsde Christelijke liefde.

De

De onwaardeerbare prediking van de vergeving der zonden: als de allernoodzakelijkste en allerkrachtigste voorgesteld, aan de Euangelische Gemeente, te Bunzlau; door E. G. WOLTERSDORF; *Euangelisch Leeraar aldaar. Te Amsterdam, bij* B. Haring. 1806. *In gr.* 8*vo.* *XVI en* 126 *Bl.*

Eene ellendige preek, meer dan eene halve eeuw oud, moet nu te voorschijn komen, om de geschiedenis der ongelukkige geschillen onder de Lutherschen hier te lande, en de daaruit ontstaane scheuring, voornamelijk in de Amsterdamsche Gemeente, eens weder op te halen en te helpen vereeuwigen. Zij is, tot dat einde, behalven met een Voorbericht van den Vertaler, waaruit men den man al rasch leert kennen, met eene menigte onder den tekst bijgevoegde aanmerkingen verrijkt, alle met bittere vervolgzucht uit de pen gestoten, de eene hatelijker dan de andere. Dezen, bij zijnen aanhang zeker hooggeprezen, arbeid heeft M. SOONLE, MARTENZ, op zich genomen. 't Geen ERNST GOTTLIEB WOLTERSDORF, in zijnen tijd, tot berisping van sommige, naar zijn oordeel, van 't hoofddoel der Euangelieprediking verre afgewekene, zedepredikers, scherp en heftig gezegd heeft, wordt nu, door dezen heethoofdigen Kettermaker, op de zoogenaamde nieuwmodische deugdenpredikers in de Luthersche Kerk, met bijvoeging van allerlei scheldnamen, op de ruwste wijze toegepast. Zij heeten bij hem *schandvlekken van den grooten Luther, nieuwlichtsche predikers,* ook wel *nieuwe duisterlingen dezer eeuwe, vertrappers der reine waarheid, die alleen in staat zijn, om naamchristenen nog erger te maken, dan zij zijn, namelijk tot verfijnde heidenen, verstoorders der Euangelische Luthersche Kerk, die droevige scheuringen in de Gemeenten, als te Amsterdam, Harlingen en Hoorn, verwekken, dieven en moordenaars, verbondbrekers, heimelijke Socinianen,* enz. enz. enz.

Zie hier nog eenige staaltjes van SOONLE's Godgeleerde begrippen. „Een enkelen droppel van het dierbaar bloed van Jesus Christus heeft," zegt hij bl. 68, „oneindig meerder kracht, om de zonden uit te delgen, en de ziel te reinigen, dan vele bergen van gebrekkige en onvolmaakte deugden!" — Op bl. 52 en vervolgends be-

beweert de aanmerkingmaker in 't breede, dat zij, die het bestaan der *kwade Engelen* ontkennen, ook ontkennen, dat 'er een *hel* is, dat den *duivel en zijne Engelen* een eeuwig vuur bereid is. „ Welk eene helsche boosheid!" zegt hij, en wordt, onder dit voorstel, zoo ontroerd over de boosheid van die Godslasteraars, die dit durven tegenspreken, en alzoo de zielen der menschen vermoorden, dat hij 'er God en den Zaligmaker bij aanroept, en voor hun om genade en bekeering bidt!! — Eens, in de Kerk, door een zoogenoemden Leeraar, voor eene Zuster der Gemeente, die zich in doodsnood bevond, hoorende bidden, was hij ook vreesselijk ontsteld, toen deze zich de navolgende bede, — hij durft ze haast niet noemen, uit vrees, dat men dezelve niet met bedaardheid zal kunnen lezen; — „ blijft, is 't mogelijk, blijft bedaard, Lezer!" is zijn woord; — toen dan deze, wiens naam, zegt hij, de eere niet zal hebben, in dit Schrift genoemd te worden, zich de navolgende verschrikkelijke bede veroorloofde: *God wilde haar die hemelsche gelukzaligheid schenken, welke Hij den vromen, den deugdzamen, had toegedacht!!!*

C. A. WAHL, *Geschiedkundige Inleiding in alle de Boeken des Bijbels, geschikt ter voorbereiding tot een Christelijk onderwijs, en voor Ongeleerden. In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jr. 1806. *In gr. 8vo. XXXII en 270 Bl.*

Door dit handboek worden de reeds voorhanden zijnde hulpmiddelen, om, ook bij ongeleerden, het verstandig en nuttig gebruik der gewijde schriften te bevorderen, al wederom vermeerderd. Voor hun, die tot de meer uitvoerige *Inleidingen* van EICHHORN, MICHAËLIS, BAUER, HAENLEIN, LOTZE en anderen geen toegang hebben, of deze schriften, als te veel geleerde kennis vooruitstellende, niet genoeg verstaan, kan dit beknopt werkje van grooten dienst zijn.

Na eenige weinige voorafgaande algemeene aanmerkingen, over den Godsdienst in 't algemeen, en wel bijzonder den Geopenbaarden, waartoe zoo wel de Mosaische, als de Christelijke, behoort, en over den Bijbel, als de bron van beider kennis, wordt over de echtheid, ge-

geloofwaardigheid, goddelijkheid, en de verzameling dier schriften in twee onderscheidene Bundels, en in 't bijzonder over ieder schrift, over het eene meerder, over het andere minder, b. v. over deszelfs schrijver, tijd, inhoud, gebruik, en wat meer wetenswaardig geöordeeld wordt, ook voor ongeleerde lezers, veel goeds gezegd. Ook over de zoogenaamde *Apocryphe* boeken, derzelver inhoud en waarde, wordt, in een Aanhangsel op de boeken des *Ouden Verbonds*, gehandeld.

Als eene eerste, of nagenoeg eerste proeve van zoodanig onderwijsboek verdient deze arbeid geprezen te worden. Wij noemen het eene eerste, of nagenoeg eerste proeve: want 't kleine boekje van F. C. ZANGE, door onzen kundigen Landgenoot, den Eerw. VISSER, Predikant te *Warns*, voor eenige jaren, mede uit 't Hoogduitsch vertaald, uitgegeven, was meer ingericht naar de behoefte van schoolkinderen. De Inleiding van WAHL is voor uitgebreider kring geschikt, en kan in de daad, met hulp van eenen kundigen onderwijzer, zeer veel nuts stichten. Had nu evenwel de Eerw. J. VAN HULST, Leeraar der Doopsgezinden te *Kampen*, die, bij de door hem ondernomene vertaling, hier en daar eene aanteekening gevoegd heeft, van zich kunnen verkrijgen, om het gebrekkige en voor verbetering vatbare over 't geheel te verhelpen, waartoe wij vertrouwen, dat het een kundig leerling van den geleerden HESSELINK niet aan bekwaamheid zou ontbroken hebben, dan had, uit de vrije navolging van het oorspronkelijke schrift, een meer volledig en voor de behoeften van hun, voor welken het bestemd is, meer berekend werk kunnen in 't licht verschijnen.

De volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd, tot verheerlijking van God en tot bevordering van nuttige natuurkennis, in Redevoeringen, door J. A. UILKENS, *Art. Lib. Mag. Phil. Doct. enz. en Christen-Leeraar bij de Hervormden te Eenrum. IIIden Deels 1ste Stuk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr. 8vo. 488 Bl.*

Deze voortzetting des nuttigen arbeids, welke zoo zeer het verstand en hart des Schrijvers tot eere verstrekt, als deszelfs doel uitnemend is, was door ons reeds vroeger aangekondigd, indien wij dit Deel eerder ent-

ontvangen, en niet meer dan één beletsel, na het ontvangen, ons verslag van deszelfs belangrijken inhoud vertraagd hadde.

Hetgeen wij bij de vorige berigten nopens dezen arbeid tot lof vermeld hebben, durven wij hier gerustelijk herhalen. Behalve het eenvoudige en veelbevattende, heerscht 'er eene levendigheid in deze Redevoeringen, welke, uit gepaste afwisseling geboren, en dikwerf door 't bevallige en zwierige in den stijl veraangenaamd, van dat gevoel getuigenis geeft, 't welk, bij 't beschouwen van 't schoone en nuttige in de Natuur, het hart doet ontgloeijen in dankbaren eerbied jegens den aanbiddelijken Schepper. Dit boezemt ons te meer hoogachting in voor den Schrijver, naarmate de blijken dezer gevoelens bij velen der nieuwerwetsche Wijsgeeren en Natuurbeschouwers niet alleen te vergeefs gezocht, maar te dikwijls vervangen worden door de kenmerken der vernederendste trotsheid, welke de oogen van hun bedwelmd verstand te zeer benevelt, om, met eenvoudigen en ongeleerden, het onzienlijke Gods, of deszelfs volkomenheden, in de schepselen op te merken.

Dewijl deze Redevoeringen nu reeds zeer veel bevatten, uit hoofde van den onuitputtelijken rijkdom der voorwerpen, die zich ter beschouwing aanbieden, hebben wij met genoegen gezien, dat de Schrijver van zijn voornemen heeft afgezien, om, namelijk, in één Deel de Natuurlijke Geschiedenis te bevatten, of van dezelve eene algemeene schets te geven. Van hier dat dit derden Deels eerste Stuk, behalve de algemeene beschouwing der Natuurrijken, de Klasse der *Zoogdieren* en *Vogelen* alleen behelst; terwijl in een tweede Stuk de vier overige Klassen zullen begrepen worden.

De onderwerpen zijn op gelijke wijze als de voorgaande in de twee eerste Deelen behandeld. De Schrijver heeft getracht, door het raadplegen der nieuwste en beste Schrijvers, deze wetenschap voor te dragen overeenkomstig de tegenwoordige gesteldheid der Natuurlijke Geschiedenis. Uit hoofde van de aanhalingen uit, en de verwijzingen tot de beste, zoo vroegere als latere en nieuwste Schrijvers, is dit Werk zeer geschikt om den liefhebberen in de bijzondere vakken tot handleiding te dienen ter verdere nasporing; terwijl men, door ingelaschte brokken uit de verschillende Schrijvers, derzelver manier en voordragt kan leeren kennen.

Ge-

Gelijk het tweede Deel, door de bijzondere Natuurkunde, of eene opgave en verklaring van de verschijnselen der Natuur, te bevatten, als op zich zelf staande kon worden aangemerkt, maakt ook het derde Deel, over de *Natuurlijke Historie*, op zich zelf een geheel uit; hetwelk den genen herinnerd wordt, die, als bijzondere liefhebbers der Natuurlijke Historie, wel dit Deel, zonder daarom het geheele Werk te nemen, zich zouden willen aanschaffen.

Als eene Inleiding tot de Natuurlijke Historie, wijst de Eerw. UILKENS ons in de Eerste Redevoering aan, hoe behoefte de oorsprong dezer wetenschap was, welker geschiedenis van daar tot de vroegste tijden opklimt, en zulks met vermelding van 't geen, ten dezen opzigte, van MOZES af tot op LINNÆUS, de Rangschikker, en BUFFON, de Prediker der Natuur, en ook sedert dezen, bij zeer verschillende Schrijvers gevonden wordt. De noodzakelijkheid en schoonheid dezer wetenschap geene breede aanprijzing behoevende, vindt men voorts gewag van de verdeeling der natuurlijke ligchamen, en van de kunstige stelsels, door BUFFON, ROBINET en CAMPER verworpen.

De Tweede Redevoering handelt over de bewerktuigde ligchamen in het algemeen, en over het dierenrijk in het bijzonder. Hier wordt gesproken over bewerktuiging, leven en levenskracht, over de voortplanting der bewerktuigde ligchamen, over de vormdrift, en zoo gewone als buitengewone herstellingskracht. De Schrijver erkent hierin het duistere en voor den mensch onnaspeurlijke. Het *Leven* noemt hij bovenal eene onbegrijpelijke kracht, nog onbegrijpelijker dan alle verborgene krachten in de Natuurkunde. Hij merkt te regt aan, dat ook in dezen ('t geen niet zelden gebeurt) de benoeming van het verschijnsel als eene natuurkundige verklaring wordt opgedischt, en laat het slechts bij eene vraag blijven, 't geen, naar zijn oordeel, echter door den Geneesheer DOORNIK zoude betoogd zijn, „ of niet de levenskracht in de beide bewerktuigde „ Rijken tot de eerste en algemeene grondkracht van „ aantrekking en afstooting zou kunnen gebragt wor„ den, zoodat de vorming en menging der stoffen den „ grond der verschillende verschijnselen uitmaken?" — Dan de eigenlijke *verklaring* zal misschien wel evenzeer een geheim blijven als die van den groei en de voortplanting

ting der bewerktuigde levende wezens. Verre is het 'er af, dat wij de verdiensten van BLUMENBACH zouden willen miskennen; maar hetgeen de Heer UILKENS op het voetspoor diens Schrijvers voordraagt, heeft ons die duistere zaak niet verhelderd, welke de Schepper misschien daarom als met een ondoordringbaar floers wil bedekt houden, opdat de vermetele stervelingen, bij het ontdekken, nog niet meer, en hunne afhankelijkheid, en het scheppend vermogen des Algenoegzamen Formeerders, zouden voorbijzien. DRELINCOURT, leerling van BOERHAVE, heeft 262 ijdele veronderstellingen nopens deze voortplanting uit de schriften zijner voorgangeren opgegeven: BLUMENBACH verzekert, dat het stelsel van DRELINCOURT het 263ste is; maar wie waarborgt ons, mogen wij vragen, dat een ander schrander vernuft eerlang dat van BLUMENBACH niet voor het 264ste zal verklaren?

Zeer fraaije aanmerkingen bevat vervolgens deze Redevoering over de herstellingskracht bij de levenden, die weder even verwonderlijk is, daar zich alles na den dood zoo spoedig schikt ter ontbinding. — Na de opgave van de kenmerken en eigenschappen der Dieren in het algemeen, wordt over de verdeeling van het Dierenrijk gesproken. Reeds in het *Scheppingsberigt* vinden wij eene verdeeling der Dieren, schoon dezelve onbepaald en onvolkomen is. ARISTOTELES onderscheidde dezelve in *Vivipara* en *Ovipara*, en de onderdeeling van de Viervoetige Dieren werd opgemaakt uit de gesteldheid van derzelver hoeven, klaauwen of vingers. PLINIUS, en later GESNER en ALDROVANDUS, bemoeiden zich niet veel met eene rangschikking. RAY bragt het eerst de Dieren van iedere hoofdsoort onder geslachten en soorten; maar ten dezen opzigte hebben de grootste diensten bewezen LINNÆUS, stellende 6, BRISSON 9, DAUBENTON 8, en de laatste Fransche Geleerden 12 Klassen — welke laatsten op eene uitslaande Tafel zijn aangeduid.

Eindelijk wordt deze Redevoering besloten met eene ontvouwing der kenmerken van de Zoogdieren in 't gemeen, welke zeer gepast is ingerigt, om den overgang voor te bereiden tot de beschouwing van de merkwaardigste Zoogdieren, zoo wel in hunne gedaante en eigenschappen, die zij hebben, als in het nut, 't welk zij aanbrengen, of ten opzigte van het gebruik, 't welk de menschen 'er van kunnen maken. Ter aanwijzing van

de

de orde, die in de volgende beschouwingen gehouden wordt, dient eene tweede uitslaande Tafel voor de verdeeling der Zoogdieren in IX Orden en 49 Geslachten, benevens derzelver soorten, volgens de laatste rangschikking, door Prof. BLUMENBACH ontworpen. Onmiddellijk achter deze Tafel is nog eene andere gevoegd, voorstellende de rangschikking der Zoogdieren volgens DE LA CEPEDE, in het Nationaal Musæum te *Parijs* ingevoerd.

De Natuurlijke Geschiedenis van den Mensch, en deszelfs voortreffelijkheid, is het onderwerp van de Derde Redevoering. Op eene klare en tevens de ziel in eerbied ontvonkende wijze is vooral dit onderwerp behandeld. Het eerste gedeelte dezer Redevoering is gewijd aan de beschouwing der bestanddeelen van 's menschen ligchaam, en vooral der beenderen, spieren en zenuwen. — Daarna wordt beweerd, dat de Mensch een op zich zelf staand Geslacht uitmaakt, en, in weerwil van de verscheidenheden, uit éénen algemeenen stam is voortgesproten. De Heer UILKENS schijnt nog niet verlicht genoeg te zijn, om, naar de droomerijen dier nieuwerwetsche Wijsgeeren, wien de philosophie der mode doet raaskallen, het gevoelen aan te nemen, dat de *Hand der Nature* den Mensch als *Dier* aan de Aarde gaf — indedaad eene zeer wijsgeerige stelling! — dat de Mensch misschien Eeuwen lang als Dier op de Aarde heeft rondgekropen; dat hij eindelijk, men weet niet hoe, een *floot* heeft gekregen, waardoor hij begreep, dat hij toch wat meer dan een Dier was; en dat hij toen geheel en alleen zichzelven als *Redelijk* wezen vormde. Ook zal, naar wij vernemen, de Hr. UILKENS eerlang door eenen *kundigen Geneesheer* kunnen geholpen worden van eene leelijke ziekte, de *ouderwetsche denktrant* geheten, volgens welke men oudtijds, en helaas ook nu nog de Hr. UILKENS (blijkens bl. 78 env.) meende, dat de menschen uit éénen stam, en wel uit Azië, waren voortgesproten; en volgens welke men zich zelfs op het Scheppingsberigt en de verdere gewijde Oorkonden beriep! — Van deze kwale zal de Heer UILKENS, zoo hij maar innemen wil, kunnen geholpen worden door een Recipé, 't welk eerlang in druk staat uit te komen, en waarvan reeds de voornaamste ingredienten onlangs, hier te lande, zoo als wij gehoord hebben, met de ware Charletannerie der moderne Wijsgeeren, zijn uitgevent.

Het laatste gedeelte dezer Redevoering loopt over de zamenstemming van ligchaam en ziel, de voortreffelijkheid van het eerste, en deszelfs ledematen, — over 's menschen heerschappij over de dieren, — zijne geschiktheid om in alle luchtstreken te leven, — zijn aandoenlijk maar vast gestel en levensduur, — zijn spraakvermogen, — en eindelijk zijne vatbaarheid voor volmaking. „ Verheven redelijk wezen!" — dus eindigt deze Redevoering, 't welk wij als een enkeld staaltje willen afschrijven — „ Verheven redelijk wezen! dat in „ uwe voortreffelijkheid een uitvloeisel der Goddelijke „ volmaaktheid bezit, en met deze gedachten u tot den „ Eeuwigen verheffen kunt! dat een weinig minder dan „ de Engelen gemaakt, met eer en heerlijkheid bekroond „ zijt, — welk een veelvermogende spoorslag is deze „ uwe grootheid, om door edele bedrijven u derzelve „ waardig te gedragen! Kruip niet met de wormen in het „ stof der aarde; zoek niet met de dieren enkel zinne„ lijk genot. Volmaak uwen geest, streef naar steeds „ hogere volkomenheid, breid uwe kundigheden uit, „ kweek in uw hart alle schoone deugden aan; — be„ oefen vooral den Godsdienst van Jesus, en gelijk gij „ dan een nuttig en gelukkig burger op aarde zijt, zult „ gij eens een zalig bewoner van den Hemel worden; „ want onsterflijkheid is uwe bestemming!" — (bl. 106)

Uit het bijgebragte zal men genoegzaam den nuttigen arbeid van den Heer UILKENS kunnen kennen. Om echter onze Lezers nog meer ter bevordering van het vertier dezes Werks aan te moedigen, ten einde de kennis der Natuurlijke Historie te helpen verbreiden, zullen wij nog den inhoud der volgende Redevoeringen opgeven, welker *vierde* over de vierhandige, vliesvleugelige en losgevingerde Knaagdieren (Apen, Meerkatten, Vledermuizen, Eekhoorn, Muizen, Rotten, Konijnen, enz.) handelt. Het opschrift der *vijfde* is: Roofdieren en derzelver belang in de huishouding der Natuur (Stekelvarken, Mol, Wezel, Das, Hond, Wolf, Luiaard, Schildvarken, enz.) In de *zesde* wordt gesproken over de eenhoevige Zoogdieren en de herkaauwende met gespletene klaauwen (Paard, Kemel, Schaap, Bok, Os, Rendier, Muskusdier, enz.) De veelhoevige, zwempootige en walvischaardige Dieren (Zwijn, Olifant, Rivierpaard, Zeehond, Walvisch, Dolphijn, en vele anderen) maken het onderwerp uit der ze-

levende; terwijl in de *achtste* Redevoering de Natuurlijke Historie der Vogelen beschreven, en bijzonder over de Roofvogels gehandeld wordt. (Trekvogels, Roofvogels enz.), en hierbij vinden wij eene derde uitslaande Tafel van de verdeeling der Vogelen in IX Orden en 79 Geslachten, benevens derzelver soorten, volgens Prof. BLUMENBACH.) In de *negende* en laatste Redevoering wordt de beschouwing voortgezet der Land- en Watervogelen, bijzonder der zulken, die ter veraangenaming onzes levens strekken (Papegaai, Leeuwrik, Vink, Kanarievogel, schoone Vogelen); voorts die tot onderhoud van ons leven strekken (Hoen, Duif enz.); en eindelijk dezulken, die door zeldzame gedaante of levenswijze zich onderscheiden. (Koekoek, Pelikaan enz.)

Ziet hier de onderwerpen, welker behandeling het nuttige met het aangename vereenigt, dewijl men niet alleen de bijzondere eigenschappen der zoo zeer verschillende Dieren, maar ook vooral het nut en 't genoegen, 't welk de Mensch van dezelve kan trekken, vindt aangewezen. Wij zien de voortzetting van dezen arbeid met verlangen te gemoet, bij welke ons de Schrijver ook belooft de bearbeiding van zulke onderwerpen, die onder den algemeenen inhoud van: *Philosophie der Natuurkunde en Natuurlijke Geschiedenis* kunnen gebragt worden, en tot welke onder andere behooren: de zachte opklimming en aaneenschakeling in het geschapene (waarover wij ons herinneren, eene fraaije Verhandeling van DE LUC, in de Werken der Haarlemsche Maatschappij, gelezen te hebben, offchoon daarin het idé van BONNET en anderen wordt tegengesproken); — betoog, dat de Schepper een algemeen plan met eene oneindige verscheidenheid in zijne schepselen gevolgd heeft; — over de instandhouding der Natuur-rijken, en alzoo van de liefde in het Dierenrijk, van de woningen, vijandelijkheden, natuur- en kunst-driften der Dieren, enz. enz.

Wij sluiten onze aankondiging met het berigt, dat eene Plaat, voorstellende een *Olyphanten-gevecht*, welke afbeelding de Schrijver betuigt verschuldigd te zijn aan den Heer C. DE COCK, weleer verdienstelijk Afgevaardigde van onze O. I. Maatschappij, dit Werk versiert; welks beschrijving, bl. 361 en 362 voorkomende, overwaardig was, zoo ons bestek het gedoogde, ter aanprijzing van dit Werk hierbij gevoegd te worden.

Staatkundig Nederland; een Woordenboek tot de Biographische Kaart van dien naam; door Mr. JACOBUS SCHELTEMA. *IIden Deels 1ste Stuk.* L—S. *Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1806. *In gr. 8vo. 354 Bl.*

Daar wij, bij de beoordeeling van het Eerste Deel deezes Werks, en oorsprong en aart breedvoerig gemeld, en die aankondiging met het vereerend Staatsbesluit van den 10 Februarij des voorigen jaars, ten opzigte van des Schrijvers arbeid, besloten hebben, mogen wij derwaards onze Leezers verwijzen (*). Ter voldoeninge van onzen door het voorgaande Deel opgescherpten weetlust zo wel, als om dit Vaderlandsch Werk nader te doen kennen, namen wij gretig dit vervolg op. Onder de veelvuldige waarlijk groote en braave, die elks bewondering wekken, elks hoogachting wegdraagen, treffen wij laage en slegte Karakters aan. Ouden, laateren en Tijdgenooten, doch reeds overledenen, komen ons te vooren. Hoe bezwaarlijk valt ons de uitkipping van eenig straal! te meer, daar wij, door ons bepaald bestek, tot kortheid verpligt zijn.

Eene uitvoerige schilderij vinden wij opgehangen van SIMON VAN SLINGELANDT, *Raadpensionaris van Holland.* Het zal onze Leezers niet verdrieten, zich eene poos bij dezelve op te houden. Hij werd gebooren 1664 en stierf 1736. „ Onze geschiedenis levert niemand, wiens zedelijke en staatkundige waarde zoo algemeen erkend zijn, dan dezen man, die om wijsheid, trouw, eerlijkheid en standvastigheid, gebleken bij den dienst van den Staat, gedurende vijf-en-veertig jaren, met reden door Mr. H. VAN WIJN wordt voorgedragen als geboren tot heil van zijne tijdgenooten en tot een spiegel voor de nakomelingschap.

„ De tijdgenooten zegenden den Staatsman, die *Europa* in Vrede behoedde, en schonken hem ook om zijne pligtsbetragting in alle betrekkingen den welverdienden lof; de nakomeling, die zijne verdiensten onbevooroordeeld en geheel kan overzien, en nu

(*) Zie *Letteroef.* 1806. bl. 168.

nu kan nagaan, welke diensten hij onder andere bewees aan 's lands geldmiddelen, bevestigt dezen lof, en wij Nederlanders verheffen ons thans met reden op den landgenoot, die zonder praal, zonder vertooning, door zijne stille wijsheid den meesten invloed had op de regeerders van *Europa* en de balans der volksbelangen gedurende vele jaren in handen hield.

„ Hij was de zoon van GOVERD VAN SLINGELANDT, (deeze is in het voorige *Art.* beschreeven) opgevoed door dezen waardigen man, en den niet min beroemden SIMON VAN BEAUMONT, zijns Moeders Broeder, strekte hij welhaast beiden tot eer, en volgde reeds in 1690 zijnen Vader in het gewigtig ambt van Secretaris van den Raad van State.

„ Zorgvol was de tijd van zijne bediening. Eerst deelde deze Staat bijzonder in de schade van den oorlog, die door de omwenteling in *Engeland* veroorzaakt was en in 1697 door den Vrede van *Rijswijk* geëindigd, eerlang door dien krijg gevolgd werd, welke *Europa*, om de Spaansche Successie, van 1702 tot 1713 in vuur en vlam stelde. 's Lands schatkist was door de aanstrenging van alle kragten tot op den bodem toe geledigd; de toestand was na den vrede bijna hopeloos, zoodat zelfs in 1715 het kantoor der Generaliteit gedurende tien maanden gesloten werd. SLINGELANDT schafte raad met den Thesaurier-Generaal JACOB HOP, en had weldra het genoegen het landscredit te zien herleven. *Hij* werkte destijds bijzonder tot het houden eener buitengewone Vergadering, en verwierf zeer veel roem door het zamenstellen van het heerlijk vertoog, *over de defecten van de toenmalige Constitutie der Regering van den Staat en der middelen van redres*, gesteld met oogmerk van voorlichting van de uitgeschrevene vergadering in 1716. Na den Staat en vele van de Ingezetenen bewaard te hebben voor de gevaren van den Actiehandel, die het Nationaal Bankeroet van *Frankrijk* ten gevolge had, strekte hij zijne uitzigten tot het herstellen van 's Lands middelen te water, en het is aan zijne wijsheid en naarstigheid het meest toe te schrijven, dat het Generaal Plakaat op de Convoijen en Licenten in 1725 werd uitgegeven: hetzelve is altoos erkend als een meesterstuk van gezonde regeerkunde.

„ In dit jaar werd hij tot Thesaurier-Generaal verkozen; ook in dezen kring hield hij zijnen roem staan-

 de.

de. De voorredenen van de jaarlijksche Staaten van Oorlog, gedurende zijne bedieningen als Secretaris en Thesaurier-Generaal gesteld, bevatteden telkens het helderst overzigt van het verledene met juiste toepassing op het toekomende en zijn hoogstlezenswaardig, ook als modellen van destigen en door eenvoudigheid klaren schrijfstijl.

,, Uit deze loopbaan werd hij geroepen tot het ambt van Raadpensionaris, destijds in een Stadhouderloos tijdvak even belangrijk als ten tijde van de WITT, doch minder gevaarlijk. Hij bediende dit ambt negen jaren en ijverde bijzonder voor het Wener verdrag. De lof zijner toenmalige verrigtingen is verder best vermeld door vreemden; welken lof wij als niet verdagt gebaseerd lijk durven overnemen. ,, Niemand bekleedde het ambt ,, van Raadpensionaris met grooter bekwaamheden, met ,, meerder waardigheid van karakter, of met diepzinniger doorzigt van de gesteldheid en de belangen van zijn ,, land en van andere landen. Hij was, wel is waar, Raadpensionaris in vreedzame tijden, doch het was door ,, voorzigtige tewerkstelling van welberadenheid en verstand, dat hij deze dagen vreedzaam maakte, niet alleen voor dit Gemeenebest, maar ook voor *Europa*. ,, Hij volvoerde grooter dingen in de stilte van het kabinet, ,, dan die andere Staatsmannen deden uitblinken te midden dier bewegenissen van binnenlandsche onlusten of ,, buitenlandschen krijg, welke door wijsheid dikwijls ,, zouden zijn voorgekomen, en wier gevolgen altoos ,, verderflijk zijn. De Faam verheft altijd met luidere ,, stemme dat verstand, het geen zich vertoont in onrustige tijden, dan het veel verhevener, het welk zulke ,, tijden voorziet en belet op te dagen. SLINGELANDTS ,, tegenwoordigheid strekte tot eer der Vergaderingen, ,, waarin hij voorzat; en zijn naam werd met eerbied ,, genoemd in de kabinetten van *Weenen*, *Londen* en *Versailles*. Hij zette eene nieuwe waardigheid en invloed ,, bij aan den post door hem bekleed, schoon dezelve ,, vóór zijnen tijd van zoo veel gewigt en aangelegenheid ,, geweest was in de Vereenigde Gewesten, door de bekwaamheden en verdiensten zijner uitmuntende voorgangeren.' *The Monthly Review April* 1784.

,, Men zoude met dit alles alleen op het karakter van SLINGELANDT kunnen aanmerken, dat hij de doorzettendheid van DE WITT en de voortvarendheid van baar

PAR

RAR. FAGEL miste." [Met verlof des Schrijvers: vorderden de tijdsomstandigheden en de gevallen die doorzettendheid, die voortvaarendheid?]

„ SLINGELANDT stierf op 1 December 1736. O. Z. VAN HAREN hoorde op dien dag de volgende aanmerkelijke en door de uitkomst bevestigde woorden van DON LOUIS D'ACUNHA, een man van negentig jaren en het orakel der vreemde Ministers: „ de Staat heeft zijn hoofd „ verloren, en zal het misschien zoo lang (FRANÇOIS) „ FAGEL leeft zich staande houden; maar als die sterft, of „ zijnen invloed verliest, zal het niet anders zijn den (dan) „ onrust en verwarring.' Zie Geuzen bl. 315. Dezelfde Schrijver zegt verders, dat tusschen PATINHO, eerste Minister van Spanje, en SLINGELANDT, een doorstraalende naijver was, waar het middenpunt van den staatshandel zou zijn, of te Madrid of in 's Hage. De laatste zag zijne wenschen vervuld.

„ Hij was gehuwd (1) aan SUSANNA DE WILDT, bij wie hij een zoon naliet, later Ontvanger-Generaal van Holland, (2) aan JOHANNA COESVELD.

„ Zijne waarde als Staatkundig Regtsgeleerde zullen wij nader gedenken. Hij was een groot kenner der Grieksche taal; in dezelve waren de Brieven van Paulus zijne liefste lezing. Hoe veel wijsheids zijne Brieven bevat hebben, kan eenigzins worden opgemaakt uit het berigt, dat een der geleerdste en verstandigste Boekhandelaaren in Engeland duizend guinies bood voor de Brieven tusschen SLINGELANDT en MARLBOROUGH gewisseld: Lord DELAWAR deed dit aanbod aan den zoon: het werd afgeslagen. Montl. Rev. l. c.

„ CHESTERFIELD geeft verders in zijne Brieven vele en zeer belangrijke berigten over de verdiensten en het karakter van SLINGELANDT. Zie D. XII. bl. 10 van de Fransche Druk 1796. Plaatsgebrek verbiedt ons om 'er iets van over te nemen. Zie verders WAGENAAR D. XVIII, XIX, en VAN WIJN Bijvoegzels, vooral ook zijne eigene Staatkundige Geschriften, die nimmer genoeg door aankomende Regenten kunnen gelezen worden. Zijne Afbeelding is bij WAGENAAR D. XVIII. 452. Wij missen eene goede Levensbeschrijving; wij kunnen zelfs geene Lofrede aanwijzen."

Men leeze hier nog, wat SCHELTEMA van een laateren Raadpensionaris zegt. — „ LAURENS PIETER VAN DEN

SPIEGEL, *eerst Raadpensionaris van Zeeland, daarna van Holland*, geb. 1737. gest. 1800, was geboortig te *Goes* en zoon van LAURENS en CORNELIA PETRONELLA DUVELAAR; in zijne vroege kindschheid trok zijne schranderheid de aandacht van den wijzen WILLEM VAN CITTERS, die destijds zijne toekomende vermaardheid durfde voorspellen.

,, Roem van geleerdheid en bekwaamheid baande hem spoedig den weg tot ambten; langs dien van Secretaris en Burgemeester van *Goes*, en Secretaris der Staaten van *Zeeland*, steeg hij tot dat van Raadpensionaris, en betoonde zich in alles een man van grooten bedrijve.

,, Aan zijn beleid wordt het voornaamentlijk toegeschreeven, dat *Zeeland* in Junij 1787 de belangen van den Stadhouder toeviel, en dat de omwenteling aldaar zoo veel vroeger plaats had. Naar het oordeel van velen hebben de gruwelijke plunderingen en mishandelingen, welke deze gebeurtenissen vergezelden en waarbij zeker sommige *Zeeuwsche* Regenten zich ten minsten door nalaatigheid verdacht maakten, ook eene vale nevel over zijnen roem verspreid; andere kennen hem hiervan vrij; volgens CAILLARD was hij destijds gevaarlijk ziek.

,, Naauwlijks was de omwenteling algemeen, of hij werd als den geschiktsten man beschouwd om den zwaaren last van het ambt van Raadpensionaris van *Holland* te torschen: ook in dezen betoonde hij vele werkzaamheid; en hij had ontegensprekelijk een groot aandeel in de voornaamste gebeurtenissen van dien tijd, als de alliantien met *Engeland* en *Pruissen*, het deelneemen in de Conventie te *Pilnitz* enz. De beschrijving en beoordeeling van dit alles zij overgelaten aan volgende tijden.

,, Natuurlijk was het, dat tegen den man, die in zulk een stormtijd, als wij beleefd hebben, aan het roer stond, de stem van velen zich verhief. Hij bleef echter aan het roer, hoe groot het gevaar van vervolging door partijgeest voor hem ook mogte zijn, tot dat het hem uit de handen werd genomen; door deze kloekmoedigheid rees zijne waarde in het oog van zijne tegenstanders, dan dezelve had voor hem bittere gevolgen. Hij werd op 3 Feb. 1795 door politieke magt gevangen genomen, en sedert, onder verschillende meer of min bezwaarende omstandigheden, gevangen gehouden in de kastelenij van den Hove van *Holland*, op het Huis in 't *Haagsche* Bosch, op de *gevangen-*

gen-poort, en op het kasteel te *Woerden* tot in December 1798. wanneer hij zijn ontslag niet aannam, dan met een deftig protest van door gebruik te maaken van destijds gegeevene amnestie, het regt om hem in hegtenis te neemen en te houden niet te hebben erkend.

„ Sedert leefde hij bij zijn huisgezin te *IJsselstein*. In den zomer 1799 trok hij na *Lingen*, alwaar destijds de Erfprins van ORANGE en vele uitgeweekenen waren. Hij stierf aldaar op den 7 Mei 1800 aan eene beroerte, en liet tien kinderen na bij CORNELIA DIGNA OSSEWAARDE.

„ Het schetzen en beoordeelen van zijn karakter durven wij niet onderneemen, Zijne zeldzaame en uitgestrekte kundigheden ook in de *Nederduitsche* taal, de Oudheden, de Geschiedenis en de Regtsgeleerdheid zijn door niemand in twijfel getrokken. Zij blijken daarenboven uit zijne geschriften, welke wij nader zullen gedenken. Wenschlijk ware het, dat de door hem bewerkte geschiedenis van de *Unie van Utrecht* in het licht werd gegeeven: de *Brieven* en *Negotiatien* van hem in 1803 uitgegeeven, zijn zeer belangrijk, als veel licht verspreidende over zijn bedrijf: de *Nadenking van een Staatsman* is ook aanmerkelijk. Bij het eerste werk is eene afbeelding van zijn gelaat gevoegd.

„ In de geschriften van onzen tijd is veel over hem gezegd, dan moeilijk is de aanwijzing van echte bescheiden bij de hitte der tijden. In het werk getijteld R. L. BOUWENS *aan zijne Committenten* 1797 vindt men zeer aanmerkelijke aantekeningen van den Griffier FAGEL, aangaande gesprekken met den Raadpensionaris gehouden, bl. 148 en volg."

Geen der Leezeren van dit Werk kan ontgaan, hoe dikwerf SCHELTEMA's anders fiksche hand wederhoudend schijnt te beeven, als het Persoonen geldt, die zeer onlangs van het Staatstooneel zijn afgetreeden. Dit is te bejammeren: veel, dat Tijdgenooten weeten en schrijven, geraakt op die wijze in 't vergeetboek; en kan men, zo veel nader aan de gebeurtenissen, het waare van het valsche dikwerf best schiften. Althans wij herinneren ons, in de *Not. van Zeeland*, (die zo wel gehoudene Notelen) op 't laatst van VAN DE SPIEGEL's Raadpensionarisschap in *Zeeland*, het een en ander geleezen te hebben, 't geen als welgestaafd mag aangenomen worden; behalven veele bijzonderheden, te vinden in de

Verzameling van Stukken in de zaak van Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL, zeker den Schrijver niet onbekend.

Reeds ontvingen wij de laatste Letteren van dit gedeelte deezes belangrijken en hoogst verdienstelijken arbeids.

Nieuwe Mengelingen, door Mr. WILLEM BILDERDIJK. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. W. IJntema en Comp. 1806. *In gr. 8vo. 314 Bl.*

Ter naauwernood hadden wij dit boekdeel begonnen te lezen, toen ons een gezegde van ALBERT DURER, over het schilderwerk van GEERTGEN VAN ST. JANS, in den zin kwam: *Wahrhafftig er ist ein Mahler im Mutters Leib gewesen!* Dit gezegde bleef ons bij tot het einde des bundels. Inderdaad, meesterlijk is overal de versificatie; zoo gemakkelijk, zoo vloeijend, zoo welluidend het *gebondene*, dat men naauwelijks gelooven kan dat het niet geheel vrij en ongedwongen als ongebonden rede daar weg daar heen geschreven is; en, om hoogere verdiensten aan te roeren, welk eene gedurige vinding! welke schilderingen! hoe eigenaardig alles naar zeden en tijden, en dat met woorden zoo kiesch, zoo keurig, uitgedrukt! hoe stout hier! hoe teeder wederom daar! — Ja, zoo treurden de Egyptenaren! zoo groeteden de Joden! zoo spijzigden de Romeinen! zoo speelden de Grieken! — Met deze en honderd dergelijke uitroepingen braken wij ons lezen gedurig af. Het scheen zelfs dat wij de meeste dezer gedichten niet stil lezen konden; die bij ons zaten, moesten ons aanhooren, of.... Maar mij dunkt wij hooren den Lezer zeggen: *Niet dan louter exclamatien! Heet dat Recensie?* — „Ja! zulke Verzen moet men niet *recenseeren*, maar *uitroepen!*" — *Eilieve bedaar! gij deedt beter ons dat schoone te laten proeven, en te bewijzen, dat al ...* „Bewijzen? Kunstgewrochten, voortbrengsels van het vrije en weelderige vernuft, *analiseeren?* Neen, dat kunnen wij niet." — *Nu, zoo houden wij uwe loftuitingen voor een ijdel windgesnor.* — „Neen, dat dulden wij nog minder; dan zullen wij u liever iets van het schoone laten proeven, en trachten het u als met den vinger aan te wijzen, hoe onvolledig dit dan ook zijn moge.

Het eerste Gedicht, hier voorkomende, is eene Romance, *Asenedę* genaamd. Hier is hetgeen tusschen Jozef en Potifars beminde voorviel bezongen; het verhaal echter is geheel veranderd, en de Dichter geeft daarvan in zijne *Aanmerkingen over de Asenede* de redenen op. De vinding en verdediging beide zijn in allen gevalle een groot Vernuft waardig. Wij zouden echter ook onder die genen behooren, die met bl. 19 het gedicht

dicht hadden laten eindigen — maar neen! zoo zouden wij het *ingenieuse*, fijn gedachte en meesterlijk eenvoudig uitgedrukte der ontdekking van Jozefs onschuld gemist hebben.

De Koning ziet de schouderslip
  Den gespriem afgescheurd:
Maar Hemel! hoe ontroert zijn ziel!
  Om wat hij meer bespeurt!

Wat vindt hij? (Hemel, 't is uw wil,
  De waarheid breekt hervoort.)
De vingren, stijf in 't kleed gedrukt:
  Het kleed, daar van doorboord.

Doch waar? Van achtren in den sleep,
  Die, reikende aan den grond,
In 't vluchten, ja, te grijpen was,
  Maar niet, van die weêrstond.

Die vingermerken opgescheurd
  Tot onder aan den rand,
En dien in kronkels saamgeperst
  Van 't knijpen van de hand.

Men vindt dit misschien laag; nietsbeduidend — en echter is het, onzes oordeels, regt kunstig. De eenvoudige Natuur met een bespiedend oog na te gaan, en de zaken keurig uit te drukken zoo als ze waarlijk zijn, dit doet de Kunstenaar; hierin komen alle Schilders, Dichters, en wie meer de beeldende Kunsten beoefenen, overeen. Alles, echter, moet zonder schijnbare kunst geschieden, en nimmer plat uitgevoerd zijn. De zaak schijnt gemakkelijk, en echter is ze zeer moeijelijk. Dezelve is eene zeer noodzakelijke vereischte; zij behoort tot het schilderachtige der Poëzij. Men mag dit wel ernstig overdenken in onze dagen, waarin bijna alle Dichters, behalve BILDERDIJK, te weinig letten op dat eenvoudig begluren der natuur, op die zachte toetsen en partijen der kunst. Men zoekt op den duur te veel sterksprekende beelden, en verwaarloost de stille en bevallige groepen. De God der Poëzij is geen sterkgespierde Hercules, maar een bevallige en fiere Apollo. — Dan, om na dezen uitstap tot de *Assenede* terug te keeren, hoe regt *locaal* is de aanhef:

Geheel Egipte was in rouw;
  In rouw om Thammus dood,
En 't strenge Jaarfeest duurde nog,
  Dat alle vreugd verbood.

De

De fisters zuisden door de lucht,
Gemèngeld met geween,
En alles hijgde naar den dag,
Dat Apis weêr verscheen.

Alleen de minlijke Asseneed, *enz.*

En zoodanig is het geheele gedicht. Dit *locale* is eene niet minder noodzakelijke vereischte; dit geeft leven aan de schilderij, daar het ons als op de plaats zelve brengt. *Studie*, derhalve, op soortgelijke plaatselijke kundigheden, vóór men aan het dichten valt, is allernoodzakelijkst. Hieromtrent is BILDERDIJK altijd en overal de meester: het eigenaardige der plaatsen en personen straalt in alle zijne gedichten uitmemend door.

Hoe eenvoudig en tevens krachtig is, in dezelfde *Asseneide*, dit couplet:

Des meisjens weeke borst bezweek,
En kon dit niet weêrstaan;
Maar bad den God dien hij aanbad,
En, met dien God, hem aan.

Doch allertreffendst komt ons dat gedeelte voor, waar Jozef haar, in razende droefheid over haar aanstaand huwelijk met Potifar, zijns meesters groete brengt, waarna

Hij zwijgt, en kust den zoom van 't kleed,
Dat langs haar schouders plooit.
Hij wacht haar andwoord knielend af,
En zij, zij blijft verstrooid.

Hoe schilderachtig is reeds dit! hoe naar den aard des lands het kussen van den zoom des kleeds! hoe veel zwier geeft het plooijen van het kleed langs de schouders! en eindelijk, hoe regt natuurlijk, hoe fijn gedacht is de wezenloosheid, de verstrooijing! — zij schijnt het nog niet te begrijpen; — *Jozef nu op de kniën? — voor haar?* Zij bekomt —

In 't einde, met een' diepen zucht,
Die uit haar binnenst schiet:
„ Rijs (zegt zij), dierbre Jozef, rijs!
„ Die plaats is de uwe niet."

Hoe veel gevoel, hoe veel uitdrukking zit 'er in den laatsten regel! Zij ontwikkelt 't echter nader, als ware zij bevreesd niet genoeg verstaan te zijn.

„ Ach,

„ Ach, zoeter lage ik aan uw knién
„ Bevrijd van dezen dwang,
„ In Gozens onvergeetbaar dal
„ Te luistren naar uw' zang!

„ Ach, zoeter lage ik aan uw knién
„ Te weenen in het stof,
„ Dan Jozef aan mijn' voet te zien
„ In dit afgrijslijk Hof!"

Dan laten wij ons bedwingen; wij kondigen niet de *Afgemade*, maar den gaafschen bundel aan. Meesterlijk fraai zijn ook *Lucretia* en *Achilles in Scyros*; dan, daar wij, in onze keuze, tot weinige en minder zamenhangende voorbeelden ons moeten bepalen, kunnen wij van deze Meesterstukken niet meer zeggen, dan dat zij zijn zoo het hoort, tegt Grieksch en Latijnsch, dat is, de zeden, gewoonten, tafel-, huissieraden, citer, met één woord, alles is zoo als men het daar gevonden zou hebben. Men zou misschien kunnen aanmerken, dat in den tweeden regel van de *Lucretia* gesproken wordt van *Adelaars*, die echter naderhand eerst der Romeinen veldteekens wierden; dan ter verdediging hiervan zou misschien nog wel iets te vinden zijn. Meer opmerkings zal 't baren, dat de Geschiedenis op het slot geheel veranderd is. Het is een fijn geschilpunt, wel eens eene afzonderlijke overweging waardig, of en in hoe verre de Dichter zich aan de geschiedkundige waarheid houden moet; — wij voor ons geven hier veel toe, zoo de waarheid in de natuur, zeden en gebruiken, maar stipt in acht genomen wordt, en het een het ander niet tegenspreekt.

Tot eene andere proeve van BILDERDIJK's zeldzame verdiensten, kiezen wij het kunstig schilderen eener Tooverheks, in het Verhaal, genaamd *het Slot van Damiate*.

Hij neemt zijn toevlucht tot gevloekte tooverkracht.
Een monster, in het hart van Scythië opgebracht,
Een snoode Wichlares, in 't Kunstgeheim bedreven
Van helsche gruwelrijm, dat d'afgrond dwingt te beven,
De zilvren nachtschijf in haar hemelkreits beroert,
En de oogsten door de lucht op andere akkers voert,
Verschijnt op zijn bevel, om door heur aaklig zingen
Mijn maagdelijke borst tot zijne min te dwingen.
Zij naakt, de dag verbleekt: haar oogen, ijslijk hol,
Versteenen wien zij ziet. — De ontzachlijke Tooverkol
Aanschouwt me. Een dof geluid schijnt in haar borst te kermen,
En jaagt me eene ijzing aan. Zij kruist haar vleeschlooze armen
Tot driewerf in de lucht, en zwaait heur wichelroe,
En gilt met heesche stem den Vorst der Geesten toe.

Het ratelt onder de aard als van verborgen donder !
De bodem schudt en beeft: men wacht een vreeslijk wonder !
Maar siddrend roept mijn mond den naam mijns Heilands uit,
En 't helsch gespook verdwijnt in daavrend schrikgeluid.
De Best ligt, als verplet, ter aarde neêrgeslagen.
Ik zie in 't dor geraamt' het angstig harte jagen
En kloppen door de borst. Hier is mijn macht te kleen;
Dus zegt ze, en vliegt op eens door muur en welfsel heen.

Wat dunkt u, Lezer, van zulk eene vinding en schildering? Zoo wordt de Dichtkunst, heigeen zij zijn moet, *eene sprekende schilderij.* Waar deze tafereelen gemist worden, ligt de anders levendige en vlugge *Poëzis*, zoo niet te slapen, ten minste te dutten. De *Natuur* moet men nabootsten. De Schilder- en Dichtkunst, dit is een ieder bekend, zijn Zusters. ARISTOTELES en alle zijne Theoretische kinderen, kindskinderen en achterkindskinderen hebben dit opgemerkt. Wie de Moeder van beide geweest is, zegt ons ANSLO, als hij zingt:

. . . Vrouw Natuur ter wereld heeft gebragt
De Schilderkunst en Dichtkunst t'eener dracht.

Het zijn dus niet alleen Zusters, maar Tweelingen, van welke de Natuur de Moeder is. Eene *natuurlijke schildering* behoort dus tot hare eerste bestanddeelen; met andere woorden, is eene hoofdvereischte. *Wie de Natuer allernaest volgt*, zegt VONDEL, *die is de rechte Apelles*; en wij stemmen dit gaarne toe, mits men altijd aan het *schilderen* blijve, en overal de regte smaak doorstrale. Dit laatste nu kan men best erlangen door eene vlijtige beoefening der Ouden, of liever in het algemeen door een aandachtig beschouwen van voorbeelden, en die, het zij alleen, of onder eens anders leiding, op te merken, en op te vangen als fijnere deelen, door voorgangers of tijdgenooten gestookt; die wij dan dankbaar weder ten onzen gebruike, mits behoorlijk gemengd en verwerkt in onze poëtische stookketel, als sterke *spiritus* in onze Poëzij overbrengen.

Navolging, die, als een afgeleid beekje, haar water tot groei en levendigheid minzaam mededeelt; navolging, behoorlijk gebruikt, is niet alleen geoorloofd, maar zelfs noodzakelijk en ten hoogste lofwaardig. Dezelve kan van enkelde plaatsen, of van geheele gedichten zijn. Van beiderlei soort weet BILDERDIJK zich meesterlijk te bedienen. Van de laatste soort zijn de beide Lofzangen naar KALLIMACHUS, in dezen bundel voorhanden. Wij voor ons verkiezen altijd *Navolgingen* boven *Vertalingen*. Het is hier de plaats niet, en zou ons te ver afleiden, dit met klem van redenen te betoogen; genoeg is 't, dat wij de hier voorkomende Lofzangen,

gen, en bovenal die van *Diana*, tot proefstukken der kunst in dit vak durven aanbevelen. Wilt gij zien, Lezers, hoe de Cyclopen werken, en hoe een meester in de dichtkunst zijne versificatie *schikt* naar het onderwerp? wat de keus der woorden, het *zij* zacht of stootend, hard of liefelijk, ruw of beschaafd, op de uitdrukking der zaken vermag? hoe een goed *musikaal* gehoor, hoe de juiste kennis der zacht- of hardheid, lang- of kortheid der lettergrepen, hoe de juiste plaatsing der klemtoonen den dichter der natuur in zijne schildering te stade komt? — verzelt Diana en hare Nymfen

. . . . . naar 't geslacht der Titans, grof van vuist,
Dat d'ijzren moker voert en in Lipare huist.
Lipare! een nieuwe naam, dien geene Aaloudheid kende,
Eer nog Saturnus zoon de wareldteugels mende.
Gij vondt ze aan 't aanbeeld van den vlammenden Vulkaan
Met opgeheven' arm om 't gloeiend ijzer staan.
Zij zwoegden aan een kreb voor God Neptunus rossen.
De Nymfen sidderden op 't aanzien dier Kolossen:
't Gebergt van Ossa scheen hun kleiner op 't gezicht.
Een eenig schrikbaar oog gaf in hun voorhoofd licht.
Maar dit, dit eenig oog, als vier paar beukelaren,
Geleek ze als met de vlam eens bliksems aan te staren!
't Geluid van 't aanbeeld dat door rots en welfsel klonk,
Zoo vaak de hamerslag op 't vonklend smeedwerk zonk,
't Ontzachlijk luchtgezuis ten blaasbalg uitgedrongen,
En, zelf de holle zucht van hun verschroeide longen,
Doordringt haar 't hart met schrik en ijzing. 't Ingewand
Der Etna beeft er van, en 't gantsch Trinakrisch strand.
't Naburig Latium weêrgalmt; en 't naastgelegen
En rotsig Cyrnus springt, als blode hinden plegen,
Met berg en grondvest op, wanneer dit woest gespuis
Voor d'ijsbren ovenbrand van 't gloeiende fornuis
Bij elken nieuwen slag hun reuzenkracht verspillen,
Om 't gruwbre steelgevaart' der hamers op te tillen,
En 't, opgeheven, met verdubbling van hun macht,
Weêr neêr te ploffen op de smeêstaaf die 't verwacht.
Geen wonder, zoo het hart dier teedre maagdenspruiten
Voor 't aanzien, voor 't gedruisch, zich-zelf scheen toe te sluiten:
Het kleene Godenkroost weêrstaat dien afschrik niet,
Wen 't al te weeldrig kind de moeder niet ontziet,
En zij den Titan roept. Dan koomt, met roet bestreken,
Merkuur-zelf, als Cykloop, van door een wolkmuur breken,
En buldert dat het dreunt. Flux beeft het arme wicht,
En schuilt in moeders schoot, de handen voor 't gezicht.
Maar gij, veel jonger nog, van schrik noch angst bewogen,
(Want naauwlijks hadt gy nog uw derde jaar voltoogen,

Daar

Daar ge op Latones arm, gedrongen door Vulkaan,
Aan wien zij 't kraamgeschenk beducht was af te staan,
In deze smisf' gebracht, die monsters zaagt en kuste)
Wen Brontes u omhelsde en op zijn knien hutste,
Zaagt met een' dartlen lach zijn' borsteligen huid,
En trokt hem op de borst een gantsche hairvlok uit,
Die ge aan uw moeder toonde, en als een zegepandtjen
Om hoog hieft. Brontes draagt van 't speelziek kinderhandtjen
Dat teeken eeuwig in den kalen boezemplek,
En koos geen Koningskroon voor de eer van dit gebrek.

Om het regt fraaije hiervan te vatten, en het oor te scheppen, moet men het meer dan eens lezen; — *lezen*, zeggen wij, dat is *goed* lezen, zoo als men verzen lezen moet; en hoe weinigen kunnen dit! Wilt gij hiervan een blijk, hoort den *Gijsbrecht van Amstel* of andere dichtstukken op het Tooneel reciteeren, (want *reciteeren* of lezen komt hier op hetzelfde uit;) nu eens laat men een woord uit, dan weder voegt men 'er een in; men verplaatst, verdraait, verandert naar willekeur, zoo het rijmwoord slechts behouden is. Die in een schoon vers een woord verandert, kladt in een heerlijk schilderij. Wij zouden, zoo wij ruimte hadden, met de aangehaalde plaats zulks duidelijk kunnen bewijzen, en gemakkelijk eene menigte welgekozene, juist geplaatste, aardig gegroepte, daar alleen welklinkende en geestig de zaak nabootsende woorden kunnen bijbrengen. Voortreffelijke KALLIMACHUS, zie hier eene Navolging, uwen Zang waardig! — *waardig*, zeggen wij; inderdaad wij hadden niet gaarne de keus, of wij hier liever KALLIMACHUS dan BILDERDIJK wilden zijn. Maar men zal zeggen, dit wordt u ook niet gevraagd; en men heeft gelijk: wij houden over het geheel ook zeer weinig van *comparatieve* beoordeelingen; zij gaan altijd mank.

Uitnemend komt ons in dezen bundel voor het Gedicht

'S LEVENS BEKER.

Tenentque
Pocula tetra homines, et inumbrant ora coronis.
LUCRETIUS.

Laat smaragden en saffieren
's Levens brozen beker sieren;
  Laat robijn en diamant
  Schittren om zijn' gouden rand;
Laat hem roos en anemonen
Met het geurigst kransjen kroonen;
  Laat de tintelende wijn
  Gloeien door zijn kristallijn;

Laat

Laat hij tot den boord geschonken,
Vrolijk schuimen, dartel vonken,
En verlokken oog en hart;
Laat hij met zijne eerste teugen
't Onbedreven hart verheugen;
Ach, wat geeft hij toch dan smart!

Duizend die hem vrolijk grijpen,
Maar met harde vingers nijpen,
Breekt en barst hij in de hand.
Dan beklagen zich de droeven,
Dat zy 't vocht nog naauwlijks proeven,
Of de zoetheid ligt in 't zand.

Andren netten pas de lippen,
Of zij laten hem ontglippen,
En zij doen de zelfde klacht.
Andren, die er groots meê pralen,
Laten 't nat er in verschalen,
En verliezen geur en kracht.

Andren zwelgen! Maar met horten,
En zij plengen, druipen, storten,
En verkwisten 't kostbre vocht.
ô Hoe zeldzaam, die ter degen
's Levens vollen beker leêgen,
Die hem wel genieten mocht!

Doch men grijp' hem wel en handig,
Hou hem vast, en drink hem leeg,
Ernstig, matig, en verstandig!
Ach, wat is het, dat men kreeg?
De eerste mondvol mag dan smaken,
En de dorst ons gaande maken
Door een soort van prikklend zoet;
't Week verhemelt' zachtjens streelen;
Liefstijk door den gorgel spelen;
En doen maag en hersens goed.
Maar hoe zoet het eerst moog schijnen,
Al die wellust gaat verdwijnen;
Al wat smaakte gaat er af;
Ieder teug valt immer banger;
En de nasmaak wordt steeds wranger;
Ja, het laatst' is enkel draf.

Neen, men moog om krans of bloemen
Of om uiterlijken praal
Mij dien schoonen beker roemen;
Ik, ik dronk hem, dien pokaal!

Ik, ik weet, wat wreede zorgen
In die wellust zijn verborgen
Die zijn eerste teug ons geeft!
'k Heb in maag en ingewanden
't Zuur vol scherpte voelen branden,
't Geen zijn zoetheid in zich heeft!
'k Ken de naweên van die teugen,
Die een oogenblik verheugen;
'k Heb hunn' nasmaak in den mond:
En mocht me iemand in dit lijden,
Van den laatsten drop bevrijden,
Dat waar een blijde stond!

Welk eene kunst, welk eene versificatie! gemakkelijker, vloeijender, welluidender heeft VONDEL en inderdaad geene onzer Dichteren zijne verzen gemaakt. In het werktuigelijke der kunst heeft BILDERDIJK het, onzes oordeels, zoo ver gebragt, dat men, door zijne versificatie verlokkerd, met moeite de verzen van andere Dichters leest. Dan, komen wij tot het meer zakelijke, meer verhevene der kunst. Hoe regt *antiek* is de beker in den aanhef! hoe juist, hoe fraai uitgedost! hoe schittert, hoe bekoort hij! hoe verlokkend *tintelt* voor ons daarin de wijn! *schuimen*, *vonken*, hoe wel gekozen zijn deze woorden! Dan de groote kunst zit in het fijn gedachte en kiesch uitgedrukte der geheele schildering. De een *grijpt* hem, *nijpt* hem met *harde* vingers, en doet hem *barsten*; de ander *net* (hoe! uitnemend is dit woord hier gekozen) pas de lippen, of hij *ontglipt* hem; een derde *praalt* 'er mede, en laat *het nat 'er in verschalen*, zoo dat geur en kracht verloren gaan; een vierde *zwelgt* — en hoe zwelgt hij? — zoo als men zwelgt, *met horten*; en wat is het gevolg? — *plengen*, *druipen*, *storten en verkwisten van 't kostbre vocht*. Welk eene verhevene eenvoudigheid heerscht in dit gansche Gedicht, zoo wel in de gedachte, als in de uitvoering! Zoo ziet men, dat het *simplex sigillum veri* ook in de Dichtkunst eenige klem houdt. Wij voor ons hadden het slot wel wat luchtiger willen hebben; het geheel had dan, naar ons denkbeeld, beter houding; maar het blijft echter zichzelven niet ongelijk. Welk eene kunst ligt 'er in dat *prikkelend zout*, *'t week verhemelte*, *liefelijk door den gorgel spelen*, *doen maag en hersens goed*, en eindelijk dat

— *in maag en ingewanden*
't Zuur vol scherpte voelen branden,
't Geen zijn zoetheid in zich heeft!

Ja zoo is, zoo streelt, zoo prikkelt de wijn! — *Waarheid! Natuur!* mogten alle onze beroemde Dichters op uwe altaren zulke offers brengen. Dan, eer wij van dit Gedichtje afstappen, veroorlove men ons deze kleine aanmerking. In het

motto uit LUCRETIUS staat *tetra*; LUCRETIUS schreef *saepe*. Zulke veranderingen keuren wij niet geheel af; vele Spectators kregen wij *anders* aan den hals; maar wij zien dan toch liefst, dat de veranderde woorden met eene onderscheidende letter gedrukt worden.

Wij willen de grenzen eener Recensie niet al te ver overschreden, en daarom geene verdere proeven bijbrengen uit min ernstige en lossere gedichten, die op eene meer geestige leest geschoeid zijn. Schoon het Attisch zout deze versjes op vele plaatsen smakelijk maakt, bevielen zij *ons* in dezen bundel niet het meest. Wij weten niet regt hoe het komt, wij sloegen ze eerst over en zochten naar iet anders. Men had ze bij elkander moeten zetten, achteraan. Zij hebben ongetwijfeld hunne verdiensten; maar BILDERDIJK moet, zoo 't ons voorkomt, niet *aardig verwitten*, hij *schildert* te schoon!

De Duitsche Kachels, (een Gedicht, 't welk uitstekend fraai is en inderdaad veel waarheids bevat) *Aan een Engelsch Meisjen*, en dergelijke, bevallen ons om eene andere reden niet. Al dat afzigtig schilderen van Brunswijk.... Maar wij treden ons Recensiewerk te buiten; men vraagt slechts van ons, hoe is het dichtwerk? en daarover hebben wij ons gevoelen gezegd. *De Dichtkunst*, *den Achilles in Scyros*, *Het Geweten*, *Messias* en andere gedichten roemden wij nog gaarne; maar het is tijd te eindigen. — *Te eindigen? hoe! niets van de Opdragt?* — Nu ja.... voor dit tweede Deel is eene Opdragt: A SA MAJESTÉ LE ROI D'HOLLANDE.

Wij durven BILDERDIJK op deze zijne twee regels *gratis assurantie teekenen*:

De roem der laatste Nageslachten,
Zie daar hetgeen gij hebt te wachten! (*)

Wahrhaftig 'er ist ein Dichter im Mutters Leib gewesen!

Leiden's Ramp geene Gods-straf. Uitgegeven ten voordeele van de ongelukkige Leidenaren. Amst. bij J. S. van Esveldt Holtrop. 1807. *In gr. 8vo. 8 Bl.*

In de Geschiedenis van ons Vaderland kennen wij geene meer ontzettende en ijsselijke gebeurtenis, dan de ramp, welke den 12 Jan. l. l. Leijden trof; immers geen ongeluk trof sterker en meer onverwacht. In één oogenblik wordt een groot en wel het beste gedeelte van eene aanzienlijke Stad volkomen ge-

(*) Ode aan de Dichtkunst, bl. 183 van dit Deel.

gelijk aan eene platgeschotene vesting; spoediger dan het door eene aardbeving mogelijk was, wordt alles een puinhoop; en huizen, schatten en menschen zijn weg! — Allen zijn gerust in hunnen gewonen kring; ieder acht zich veilig; de jeugd in de school, de huisvader aan zijnen arbeid, de moeder bij haar kind, de geleerde op zijn boekvertrek, enz..... een schip met buskruid springt in de lucht; een enkele vonk (wie zal zeggen *hoe?*) en daar ligt de Stad in puin, de menschen begraven onder hunne woningen, verpletterd of met den dood worstelende! — Indedaad dit ongeval maakt den diepsten indruk op elk gevoelig mensch; ja hij is geen mensch, die het zonder ijzen kan nadenken; dan, zo mogelijk, wordt het daardoor nog treffender, dat het juist Leijden trof, eene Stad voor ieder vaderlandsch hart zoo dierbaar en belangrijk, wier naam het kind onder ons reeds met zekeren eerbied noemt, en waaraan geen Nederlander ooit zijne groote verpligting zal vergeten. Een echt en omstandig verhaal van deze droevige gebeurtenis, ons op publiek gezag beloofd, blijft in onze vaderlandsche geschiedenis altijd een gedenkstuk, en perst onzen laatsten nakomeling nog altijd de tranen uit het oog; hoewel hij daar dan toch ook zal aangeteekend vinden, dat het tegenwoordig geslacht de groote verdiensten van Leijden aan Vrijheid en Godsdienst in het geheugen had, en aan de kinderen der brave voorvaderen nu naar vermogen overvloedig liefde en trouw vergeldt.

Het is niet vreemd dat de teekenpen en graveernaald spoedig zich bezig houdt om het geheugen dezes treurigen ongevals te vereeuwigen, en dat ook de Dichter zich daartoe gedrongen voelt. Het onderwerp is indedaad voor de Dichtkunst geschikt, en wij verwachten van den vaderlandschen kunstenaar bij deze gelegenheid meer dan een meesterstuk. Intusschen met een meesterstuk is men niet zo spoedig gereed; en daar in den eersten oogenblik menschlievende zucht, om door zijn talent iets bij te dragen tot hulp der ongelukkigen, meer dan aesthetisch gevoel, de dichtpen zo aanstonds deed opvatten; daar men zich haastede, opdat men ook alzo eenig geld voor Leijden bijeen kreeg; zo viel het ons niet zeer uit de hand, dat ons tot nog toe geen meesterstuk onder de oogen kwam. Die dichtvruchten, hoe dan ook, vereischen intusschen dat wij ze aanmelden; opdat onze Lezer wete, of hij bij den koop nog iet anders erlangt, dan dat hij een aalmoes aan Leijden doet. Vijf liggen 'er reeds voor ons, allen, zo wij meenen, ten voordeele van Leijden gedrukt; de een dezer Dichteren is den ander' in tijd maar weinig vooruit geweest, en het „*sat cito si sat bene*" mag dan aan hun allen gelden.

Den Heere E. S. (zoo noemt zich deze Dichter) is de lier zeer wel toevertrouwd. Den geest van het stuk geeft

de

de titel duidelijk op; dan, indien wij ons niet bedriegen, is deze zang zijne geboorte verschuldigd aan misverstand. Wij hopen en wij gelovendook niet, dat eenig Christen-leeraar het ongeluk voor eene eigenlijke straf voor Leijden of de slagtoffers van de ramp houdt, en den Christelijken leerstoel heeft gemisbruikt ter beschuldiging van zoo vele braven, ook van onnozele kinderen; of geleerd heeft, dat God op Leijden zo bijzonder vertoornd was, en zich daarom op die ongelukkigen heeft gewroken. Intusschen kan de uitval des Dichters alleen op zulk eenen gemunt zijn, en zijne harde woorden zijn ook, alleen uit zulk een oogpunt beschouwd, te verontschuldigen. — Dan geheel iet anders is de leer van eene allesregerende, zeer bijzondere Voorzienigheid, zonder welker bestuur zelfs geen hair van ons hoofd nadeel lijdt, en het denken aan een zedelijk doel ook bij ieder gewoon of ongewoon ongeval. De predikers dezer leer zullen het toch, hopen wij, niet zijn, die deze Dichter *verwaten huichelarèn* noemt, en welke hij (tot lering en verbetering?) onder anderen toevoegt:

Gewis, uw godgeleerde kennis
Is de allerhoogste heiligschennis:
Gevloekt is uwe ontzinde taal.
Wien uwe leering kan behagen,
Diens God is slechts een aartstijran, enz.

Bij den Hoogleeraar RAU b. v., wiens woning mede een puinhoop werd, valt, hetgeen dit vers van *eigen hoogmoed*, van *splinter en balk* zegt, van zelve geheel en al weg, en ziet hier 's mans woorden: „ Oui, elle est propre cette calamité à „ nous inspirer l'étonnement et l'horreur; mais etoit elle l'effet „ du hazard? Arriere de nous, desolante pensée, monstre, qui „ voudroit nous arracher notre plus douce consolation, pour ne „ nous ouvrir que l'abime du desespoir! Non, c'est l'Eternel qui „ l'a fait: c'est un Dieu sage, juste et bon, qui a visité cette „ malheureuse ville." — Zodanige gezegden zijn, wel is waar, vatbaar voor misduiding; maar het tegengestelde is dit even zeer, b. v. hetgeen de Dichter zingt:

Hoe! als, door 't blikſemvuur getroffen,
De tak eens eiks, in 't nederploffen,
Het dartelende wichtje plet....,
Is dit de wil van de Albehoeder?
Of heeft slechts eene tedre moeder
Op 't groeijend onweêr niet gelet?

Dit couplet, zeggen wij, kan men ook wel zo uitleggen, dat de tedere moeder iederen troost mist en tot wanhoop

 komt;

komt; wanneer men den Christen-leeraar, die het [illegible], ook met regt kon vragen:

Heeft Jezus, dien gij zegt te vreezen,
Een rijk van duisternis gesticht?

Het is intusschen wel mogelijk, dat een Christen-leeraar hier of daar te veel heeft willen bijzonderen, en zich eene of andere onbezonnene uitdrukking ontvallen liet. Maar dit is toch ook wel eens bij den KANTIAAN het geval, wanneer hij in proza of poëzij zijne leer voordraagt: „dat ieder denk„beeld van straf in het rijk der zedelijkheid de vrijheid „krenkt, en den redelijken aanleg smoort"?

Iliacos intra muros peccatur et extra.

Aan den Geest van BARTHOLD SCHWARTZ, *in leven Bedelmonnik te Mentz, en Uitvinder van het Buskruid, enz. Toegewijd aan het Genootschap* Doctrina et Amicitia. *Te Amsterdam, bij* J. B. Elwe. 1807. *In gr. 8vo. 15 Bl.*

Dit stuk is in een tegenovergestelden geest van het vorige; het ongeluk, waardoor de uitvinder van het buskruid ellendig omkwam, is, volgens dezen Dichter, wel degelijk Godlijke straf; hij noemt die uitvinding een *gevloekten vond*, en herhaalt tot *zesmaal* toe in dit korte lied, dat op denzelven

—— bij zijn geboorte, een onvergeetbaar teeken
Van Gods verdoemenis in vuur geschreven stond.

Deze Dichter maakt zich even driftig als de vorige; maar het is alleen tegen den Geest van dien overledenen Monnik, en niet tegen de geheele Geestelijkheid, dat zijne drift uitbarst. Intusschen maakt hij zich zo verschriklijk boos, dat hij het Godlijk vermogen verlangt om *zelfs de geesten met bliksemen te slaan*, opdat hij zijnen moed eens regt aan den overledenen koelen mogt; maar daar deze manœuvre met den bliksem hem niet wordt toegestaan, zo komt de Geest 'er nu met poëtische scheldwoorden en vloeken nog af. Echter zal de Schim alleen voorwaardelijk gevloekt zijn; en, zo het eens bewezen werd, dat SCHWARTZ aan de bedoelde uitvinding onschuldig was, neemt de Dichter voorzeker zijne verwenschingen terug. Edelmoedig is het echter niet, eenen dooden te vloeken en te haten, en dat wel om eene immers ook nuttige vinding, waarvan hij de gevolgen onmogelijk berekenen noch vooruit kon zien. De magtspreuk, dat na de uit-

uitvinding van het kruid de Oorlog zo veel wreeder en bloediger geworden is, wordt, naar onze gedachte, door de Geschiedenis weerlegd; en dat nu dapperheid en persoonlijke moed niets meer gelden, moge de Dichter bij den tegenwoordigen Krijgsman verantwoorden.

Intusschen mag men toch in zulk een dichtstuk juist voor iederen trek het strengst bewijs niet vorderen; evenwel het al te zeer overdrevene verwekt altijd gelach. Een' enkelen zet op SCHWARTZ hadden wij voor ons laten gelden.

De teekening van Leijdens ongeluk is ons beter bevallen, en over het geheel zijn de verzen vloeijende; het brengen van den naam van onzen Koning in ééne lettergreep evenwel uitgezonderd, in de volgende regels, waarmede Leijden wordt aangesproken:

Maakt u-waarts Koning LOUIS *zich, in de Nederlanden*
Een' scepter waardig, zij zijn ook dien Koning waard.

Ook bevalt ons de woordspeling met *Leijden*, dat zoo veel te *lijden* had, niet regt. Dan *chaqu'un son gout!* Van sommige bijzonderheden bij het treurig geval geven eenige aanteekeningen ons berigt.

Het verslag van deze beide Stukken achten wij voor ditmaal genoeg.

Karakterschets der Mannen, gegrond op menschkundige waarnemingen. Eene wederga van de Karakterschets der Vrouwen. Door C. F. POCKELS, *Geheimraad van den Hertog van Brunswijk-Luneburg. Uit het Hoogduitsch. Iste Deel. Te Groningen en Amsterdam, bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. 1806. *In gr. 8vo. 387 Bl.*

Toen ons het vroegere Werk van dezen Schrijver, zijne *Karakterschets der Vrouwen*, ter hand kwam, zijn wij hem nagenoeg op den voet gevolgd, en gaven wij onze Lezers een voor ons bestek vrij uitvoerig verslag van den loop des Werks en iedere voorkomende bijzonderheid; nu echter veroorloven wij ons eene meerdere kortheid in ons verslag, daar wij het genoegzaam bekend mogen onderstellen, hoezeer de Schrijver voor zijne taak berekend is, en in welk eenen onderhoudenden leerzamen trant hij zijn onderwerp behandelt; terwijl, in zo ver ook onze voorlichting daartoe mogt verlangd worden, wij geenszins twijfelen of, door het vroegere Werk werd onze Lezer reeds genoegzaam van ons gunstig gevoelen verzekerd; en gewis is hij dan ook in zijne verwachting niet te leur gesteld, wanneer hij zich nu wederom diepe-

menschenkennis, onpartijdige waarneming, overvloedig onderrigt, en vele voortreflijke aanmerkingen, ter bevordering van zijne zedelijke verbetering en veredeling, al vooraf heeft beloofd.

Vooringenomenheid met zijn eigen geslacht zal men den Heere POCKELS niet ligt kunnen te last leggen; en was het hem in zijn Boek over *de Vrouw* onmogelijk of hier en daar moest hij haar wel eens eene onaangename waarheid zeggen, nu krijgt de Man dan ook zijn deel, en wij gunnen onze Vrouwen nu ook gaarne de vreugd, die haar de vergelijking over het geheel toch geven zal, ja wij verheugen ons bij voorraad regt hartlijk over het innerlijk genoegen, dat zij zullen gevoelen bij de lezing van de vele plaatsen in dit Boek, waar de Schrijver zelf wederom op de Vrouw terug komen moest, en waar zij dan doorgaans zeer voordeelig uitkomt; en wij schromen ook geenszins hier ter neder te schrijven, dat ieder man, die geene ongeveinsde genegenheid en achting gevoelt voor het echte vrouwlijke karakter, ook zo als dat nu nog, bij al het gebrekkige in de wereld, voorkomt bij waarlijk onbedorvene vrouwen of meisjes, en die haar niet gaarne onschuldig genoegen gunt en onschuldig genoegen geeft, al is het dan ook al, in een of ander opzigt, ten zijnen koste; dat, zeggen wij, zulk een man in de beschaafde zamenleving niet behoorde geduld te worden. Wij twijfelen ook geen oogenblik of ieder vrouwtje zal nu wel met dezen Schrijver volkomen verzoend zijn.

Een ieder voelt dat dit Werk bij het vorige behoort, en dat men, bij de beoordeeling van menschenwaarde, man en vrouw niet scheiden kan, daar de weldadige natuur toch beiden eeniglijk voor elkander gevormd en berekend heeft. Intusschen, bij zo menig geschrift van onderscheidene waarde over de Vrouw, ontbrak ons nog van den Man eene volledige schets. De Schrijver althans kende zodanig Werk niet, en wij even weinig als hij. Het ontwerpen van deze schets, en de behoorlijke onpartijdigheid daarbij, was daarenboven uit deszelfs aard moeilijk; en het spreekt van zelve, dat, daar iets algemeens en aan allen eigen vereischt werd, de vele en dikwijls vrij algemeene eigenheden en uitzonderingen de taak verzwaren; en vereischen ook deze gedurige melding. Wij verblijden ons daarom, dat deze arbeid in zo goede handen kwam, en twijfelen geenszins of bij den afloop des Werks zullen wij, misschien wel niet volkomen bevredigd, doch voor 't minst zeer veel verder gevorderd en op den besten weg geholpen zijn, in dit belangrijk onderwerp voor den onderzoekenden geest.

„ In het eerst mogt de Schrijver den Man volstrekt slechts als een tot gezelligheid bestemd zinnelijk wezen teekenen, in zoo verre hij zich door *zijne grootere physieke sterkte*,

en

in zijn levendiger hartstogtelijker krachtgevoel, als het ware in alle punten zijner zamenstelling van het teedere geslacht onderscheidt, en daardoor in de schepping der levenden het hooge karakter der *Manheid* aantoont. In de voorstelling van dit oorspronkelijke krachtgevoel van den Man, die, bij eene hoogere vorming, aan zijne zedelijke en verstandige vermogens door eene wonderbare bewerktuiging zelf een werkzamer leven mededeelt, moesten zich de grondlijnen in het karakter van het Kind, den Jongeling, den Man, den Grijsaard en den verzwakten voegen, en dan eerst konden de *resultaten* (uitkomsten) volgen, welke uit het geheele levendiger gevoel- en denkvermogen van den Man, met betrekking tot zijn *geslachtkarakter*, ontstaan. De Schrijver volgt in de voorstelling dezer resultaten die orde, waarin ons de Mensch zelf *psychologisch*, naar zijn *zinnelijken*, vervolgens naar zijnen *zinnelijk veredelden* vorm, en eindelijk naar dien van zijnen *geest*, *als werkend redelijk wezen*, verschijnt, — eene voorstelling, welke, zoo als hij gelooft, aan de geheele schets houding en aaneenschakeling geeft, en ook overal door ongeleerde, doch beschaafde, lezers in derzelver zamenhang bevat kan worden. Zoo de Schrijver de teekening van het dus gestelde karakter van den Man niet enkel *pathologisch* (hartstogtkundig) maar ook volgens zijne blijvende gemoedsgesteldheid op den trap van vrije krachtoefening van den geest, heeft voorgesteld; zoo zal zij door eene historisch-redenerende verhandeling over het *karakter van den Man als heerscher over de teedere Vrouw*, naar de onderscheidene graden van beschaving, hare volkomenheid verkrijgen."

Dusverre de Inleiding; nu geven wij uit den Inhoud de hoofdtitels der behandelde zaken slechts op. I. *Algemeene aanmerkingen over het onderscheid der Geslachten.* II. *Algemeene physieke oorspronkelijkheid van den Man.* (Overwigt van kracht en leven in hem, enz.) III. *Oorspronkelijkheid zijner zinnelijke natuur. Zinnelijk temperament.* (Algemeene oorzaken daarvan; vooral uitvoerig het karakter zijner liefde.) IV. *Zinnelijke natuur van den Man in zijne overige begeerten.* (Hier beviel ons vooral des Schrijvers vertoog over den natuurlijken *afkeer* van het andere geslacht tegen den drank.) V. *Zinnelijke natuur van den Man, in zoo verre zij een gevolg van de overmaat zijner geslachtsliefde en zijn levensgenot is.* (Verzwakking, enz.) Dusverre loopt dit Eerste Deel, en liever dan nu in de bijzonderheden alles na te gaan, geven wij onze Lezers eene proeve, waartoe wij het slot van de IIIde Afdeeling opzettelijk kiezen, omdat wij nu en dan wel eens het haatlijk origineel aantroffen van deze teekening, en of het alzo dan ook door onze overneming eenig goed mogt doen; geheel echter kunnen wij dezelve niet afschrijven. De Schrijver spreekt van den gewonen *vrouwen*-

des-

despoot, zo als hij hem noemt, welken hij van de eigenlijke vrouwenhaters (*Misogin*) onderscheidt, omdat zijne verbittering zich slechts tot één vrouwlijk individu bepaalt; hij is de pijniger zijner eigene echtgenoote.

„Deze fijne vrouwenbeulen, zoo als men hen voornamelijk in de hoogere standen, en meestal onder de geleerden aantreft, zijn, bij alle uiterlijke beschaafdheid, en bij alle fijnheid van eene kunstige wellevendheid, bijna altijd de wreedaardigsten, omdat zij alles aan de door hun gehaate vrouw *volgens grondstellingen* berispen, en bij hunne hardheid als het ware *consequent* en *systhematisch* te werk gaan. Daardoor, dat deze Mannen in het eerst het onbeschaafde, of het door de natuur eenvoudige Meisje schielijk zochten te verheffen, zonder eene werkelijke beschaving van hetzelve vast te stellen, moet het lijden der ongelukkige slechts des te heviger worden, omdat zij zich door den eeuwigberispenden Man niet slechts gedrukt, maar ook, wegens hare aangenomene ijdelheid, oogenblikkelijk beleedigd gevoelt. Alle halfbeschaving, welke hij zelf haar heeft gegeven, en die zij uit liefde voor hem zich liet opdringen, of die zij als een nieuw kleed harer *garderobe* zeer gaarne aannam, verstrekt haar naderhand toch weder ten verwijte, en wordt haar in 't vervolg als iets onvolmaakts, iets dagelijks en iets smakeloos verweten, en zelfs wel beklaagd. Zij wordt als eene armzalige scholierster behandeld, die op hare schoolbank niet verder op kan schikken, en tot een eeuwig stilstaan veroordeeld is. Zij durft geen eigen vrij oordeel wagen, zoo de huisstiran het niet veroorlooft; zij mag slechts denken en spreken zoo als hij het voorschrijft; zij leest altijd in zijne oogen, hoe zij moet handelen, en of zij misdaan heeft, dan niet; zij beeft voor zijnen beoordeelenden blik, zoo als de willooze slaaf voor den geesel van zijnen heer, en gevoelt zich misschien reeds gelukkig genoeg, wanneer haar kwelgeest haar slechts van openbare bespotting en verwijten in de gezellige bijeenkomsten verschoont.

„Die beleedigende handelwijze, welke deze Mannen ter vernedering hunner Vrouwen houden, is dikwijls even zoo overdacht en bijtend als onregtvaardig. Hunne berisping is niet zoo zeer opvliegend, voor eenige oogenblikken stormachtig, hetwelk zich nog verdragen laat; maar zij is *ontledende*, zij lost het gebrekkige in de onvoldoende Echtgenoote tot in deszelfs geringste deelen op, en stelt de beschaamdheid in hare te sterk geteekende naaktheid ten toon: dit met den bestraffenden ernst der koele reden gezegd, welke geene vergiffenis toelaat, dit geheel met een bijtend vernuft en bespottend gelach, of met verachting en verwerping voorgedragen, kan de arme Vrouw, onder de klaauwen van zulk eenen bestudeerden duivel, tot vertwijfeling brengen. Zij wordt onder de gronden zij-

zijner ijskoude *kritiek* verpletterd of langzaam gedood, alle verkeerdheden van den bitſen tiran ſtorten op haar neder, alle zonden zijner ontſtelde verbeeldingskracht, van zijn verzwakt zenuwgeſtel, van zijn tot dolheid toe prikkelbaar karakter, zijn hatelijk wantrouwen, zijne geheel bedorvene natuur, moet de ongelukkige en onſchuldige dragen, en zij heeft geene andere, offchoon ook hier krachtelooze, wapenen, dan hare tranen.

,, Daarbij moet zij dagelijks hooren, dat zij met andere betere, *beminnenswaardiger* en bekwamere Vrouwen, en derzelver kundigheden en hoogere beſchaafdheid, liefdeloos vergeleken wordt; dat de vreeslijke *Huisrecenſent* dezelve met de keurigſte loffpraken vereert, en zijne eigene Vrouw met de uitgezochtſte berisping verdrukt; dat hij met eene andere echtgenoote oneindig gelukkiger gelooft te kunnen zijn," enz.

,, Niet minder martelend voor de ongelukkige is de zwaarmoedige geſtemdheid dezer kwelgeesten, in zoo ver zij daardoor te verſtaan geven dat de Vrouw de oorzaak dezer geſtemdheid is, of ook wegens hare zwakheden niets ter genezing van dezen gemoedstoeſtand kan bijdragen. In dezen toeſtand weet de ongelukkige Vrouw niet eens, hoe zij den *ſubtilen* en verfijnden despoot weder met zich zal verzoenen; zij moge de wijsheid der geheele wereld raadplegen, door welke toverkunst de koele Echtgenoot weder kan gewonnen worden; zij moge zichzelve een leven rooven, aan hetwelk een nimmer rustende vergiftige worm knaagt, van denwelken haar niets dan de dood kan ſcheiden. Zij doorloopt de geſchiedenis haars levens en haars huwlijks, en kan misſchien niet een enkelen grond dier duistere mannelijke luim vinden; — de brave heeft altijd gaarne haren pligt betracht, en daarvoor moet zij nu met een ſnood wantrouwen, met eene *ſultaniſche despotie*; met eene verſchrikkelijke koelheid van den Man, met zijnen medelijdend op haar nederzienden hoogmoed, met zijne onverzettelijke eigenzinnigheid, met de kinderlijke gevoeligheid eenes zwaarmoedigen berispers beloond worden. Zij bidt, zij weent, zij verdubbelt hare tederheid, zij doet meer, dan hij van regtswege eiſchen kan, zij brengt zijner hoonende geaardheid het grootſte offer, zij geeft het liefſte en beste weg, om de wrevelige, nijdige onvergenoegdheid weder tot de rede terug te brengen, en het geſtorvene hart met nieuwe vreugde te bezielen; wreedaardig wordt zij echter met haren geneesdrank afgewezen, of een ſomber, verſtokt en moordend *zwijgen* is het geheele antwoord, hetwelk der goedaardigſte liefde wordt gegeven. Van *zulke* handen wil de barbaar geene verkwikking, het is ſlechts eene gewone vrouw, welke hem die brengt, eene ſlavin van het huiswezen; eene koningin moest hem dezelve toereiken, zoo de dwaas genezen zou worden.

Arm,

Arm, ongelukkig geslacht! hoe vele dwazen van deze soort mogen 'er wel niet onder die Mannen zijn, welke het algemeen zijne helden, zijne geliefkoosde Schrijvers, zijne *humana mundi*, zijne *sentimenteele* leeraars der deugd, zijne *filosofen*, kortom zijne wereldwijzen noemt!

,, De ondragelijkste van alle Vrouwen-tirannen zijn die welke alle tegenspoeden en verdrietelijkheden hunnes levens op hunne Vrouwen doen nederstorten," enz.

Wij zien de volgende Deelen met verlangen te gemoet.

Wandelingen met mijne Kweekelingen. (Naar het Hoogduitsch) van F. A. L. MATTHÄI. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1806. *In kl. 8vo. 124 Bl.*

De gegrondheid van het *segnius irritant animos dimissa per aures, &c.* begreep, naa SALTZMAN en anderen, de Schrijver van dit Werkje. Of hij zijnen voorganger geleezen, dan of deeze MATTHÄI's spoor betreeden hebbe, blijkt ons niet. Dat al wandelende zijne Kweekelingen te onderwijzen zijne nuttigheid heeft, mag niet in twijfel getrokken worden. Terwijl de beweeging de gezondheid des lichaams bevordert, ontvangt de geest, door aanschouwen van de voorwerpen zelve, spoediger en naauwkeuriger indrukken van dezelve, dan door eene enkele beschrijving of teekening. Door een berigt of beschrijving van zodanige Wandelingen moet de kragt des indruks zekerlijk iets verminderen; met dat alles is zulks van nuttigheid niet ontbloot, inzonderheid voor de Jeugd, wier anders dikmaals vlugtige aandagt op die wijze eenigzins geboeid wordt. MATTHÄI's oogmerk is, zijne Leerlingen met de Rijken der Natuure en derzelver onderscheidene voorwerpen althans oppervlakkig bekend te maaken. Hierin slaagt hij doorgaans niet ongelukkig. Daar het hem ondoenlijk was, de voorwerpen zelve voor oogen te brengen, doet hij, van tijd tot tijd, eene Vertelling in de School, loopende veelal over de voortbrengzels van andere gewesten, welke hij met zijne Kweekelingen niet kon bezoeken. In den stapel van Kinder-leesboeken kan ook dit Werkje eene voegzaame plaats beslaan.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Dissertatio Exegetica, &c. d. i. *Uitlegkundige Verhandeling over sommige plaatzen uit de Handelingen der Apostelen en uit de Brieven van* PAULUS, *tot de Geschiedenis van deezen Apostel behoorende, door* A. W. HASELAAR, *beroepen Predikant te ter Aa. -Leijden, bij* D. du Saar. 1806. 8*vo*. 172 *Bl.*

Deeze Verhandeling werd, blijkens den titel, welken wij, ter bespaaringe van ruimte, verkort hebben, opgegeven, door den Schrijver, onder voorzitting van den Hoogleeraar JO. VAN VOORST, openlijk verdedigd den 29sten November des laatstafgelopen jaars. Voor deezen hebben wij wel eens gelegenheid gehad om den waardigen Heere VAN VOORST onzen dank te betuigen voor de lettervruchten, welke wij van zijne hand ontvingen, en niet alleen der Geleerdheid en Oordeelkunde, maar ook der Gematigdheid en Bescheidenheid des Hoogleeraars den verdienden lof te geeven. Thans worden wij door den Eerwaardigen A. W. HASELAAR onthaald op eene proef der vorderingen, welke hij, bij het onderwijs van gemelden zijnen Leermeester, heeft gemaakt. Zedert eenige jaaren schijnt het, bij meer dan ééne Hooge School in ons Vaderland, meer gebruikelijk te worden, dat Jongelingen, welken zich den predikdienst gewijd hebben, alvoorens de Academie te verlaaten, door het openlijk verdedigen eener Verhandelinge, eenig blijk geeven van hunne naarstigheid en van den voortgang, welken zij gemaakt hebben in hunne oefeningen. Dit is alleszins prijswaardig, en wij wenschen, dat, bij de grootere bescheidenheid in het behandelen van betwiste onderwerpen in het godsdienstige, welke in onzen leeftijd heeft plaats gegrepen, dit gebruik moge stand houden en van tijd tot tijd algemeener worden. Wij willen niet zeggen, dat iemand niet zijn verblijf aan eene Hooge Schoole nuttig kan besteed hebben, en recht geschikt zijn voor den

eerwaardigen post, welken hij in het vervolg wenscht te bekleeden; al heeft hij nooit eene proef van zijne bekwaamheid in openbaaren druk gegeven. Maar zekerlijk zoude het voor veelen eene niet overtollige aanspooring zijn om zich met te meerderen ijver op hunne studiën toe te leggen, indien zij vooraf wisten, dat een zo openlijk bewijs hunner vlijt en bekwaamheid verwacht wierd van allen, die wenschen met eere tot hunnen nieuwen stand over te gaan. Wel weeten wij dat van alles misbruik kan gemaakt worden, en dat eene dergelijke proef niet altijd een zeker blijk is van des Schrijvers *eigene* kundigheden. Maar van verstandige en rechtschapen Leermeesters mag men vertrouwen, dat zij in zaaken van deezen aart geen bedrog zullen gedoogen, veel minder, uit belangzucht of partijdige gunst, daartoe medewerken. En wanneer dit al eens gebeurde, is voor hun, welken de persoonen kennen, het bedrog doorgaans niet moeielijk te ontdekken. — Doch laat ons overgaan tot het Stuk, welks titel wij hebben opgegeven, en waaromtrent bij niemand eenig vermoeden zal vallen. Het draagt onbetwistbaare blijken van des Schrijvers belezenheid, gezond oordeel en bescheidenheid.

Na eene korte Inleiding over het aanbelang der Vergelijkinge van de Handelingen der Apostelen met de Brieven van den H. PAULUS, en over het licht, dat zij elkander wederzijds bijzetten, en na erkentenis zijner verplichtinge aan den Hooggeleerden Voorzitter, gaat de Schrijver over tot zijn onderwerp, hetgeen hij in twee Afdeelingen heeft gescheiden.

In de Eerste, van bl. 4 tot 78, worden de drie onderscheiden verhaalen der bekeeringe van Apostel PAULUS, HAND. IX, XXII en XXVI voorkomende, met elkander vergeleken, eerst in het algemeen, daarna meer in bijzonderheden. De Schrijver toont daarbij, hoe deeze verhaalen met elkander overeenstemmen en onderling elkander ophelderen; terwijl het verschil, hetgeen men hier en daar in de uitdrukkingen ontmoet, juist zodanig is, als men natuurlijk mag verwachten bij iemand, die, eenig geval, waarvan hij goede kennis heeft, op onderscheiden tijden verhaalende, zich niet altoos bedient van dezelfde woorden, en zelfs somtijds eene omstandigheid voorbijgaat, waarvan hij bij eene andere gelegenheid melding maakt; zonder dat men hem daarom van strijdig-

digheid tegen zichzelven kan beschuldigen, of zijne geloofwaardigheid in twijffel trekken; gelijk de Eerw. HASELAAR te recht aanmerkt, bl. 30. Doorgaans is hij gelukkig hierin geslaagd, en verre de meeste zijner aanmerkingen zullen bij alle kundigen gereeden bijval vinden, schoon men omtrent sommige van hem moge verschillen, of zijn oordeel opschorten. Veele voorbeelden van de eene en de andere soort bij te brengen, oordeelen wij onnoodig, en het zoude, misschien, veelen onzer Leezeren juist niet aangenaam zijn, indien wij hunne aandacht vermoeiden met taalkundige aanmerkingen. Iets dienen wij evenwel te zeggen. Zo zijn wij dan volkomen eens met den Schrijver, dat de *Broeders*, van welken HAND. XXII, 5 gesproken wordt, *Jooden*, de hoofden der Synagogen te Damascus zijn, en dat men, om 'er *Christenen* onder te verstaan, de woorden van den Apostel moet wringen, bl. 29. — Zo ook, dat, HAND. IX, de laatste woorden van het 5de en het grootste gedeelte van het 6de vers niet oorspronglijk door den Euangelist geschreven, maar ten deele uit H. XXII, 10, ten deele uit H. XXVI, 14, met bijvoeginge van nog eenige woorden, door den eenen of den anderen afschrijver in den tekst zijn ingelascht; misschien uit eenen verkeerden ijver om het verhaal vollediger te maaken, bl. 39, 40. — Ook voldoet de uitlegging bl. 60 gegeven aan de woorden van Paulus, HAND. XXII, 19, 20, ons beter dan eenige andere, waarvan de Schrijver gewaagt. — Niet zo zeker zijn wij omtrent het gevoelen van den Heere HASELAAR bl. 30, reg. 7 v. o. dat de woordvoeging van LUCAS, HAND. IX, 2, gebrekkig zoude weezen. Recensent ziet 'er ten minsten niets meer in dan eene zeer gewoone uitlaating, of Ellipsis. — Hetgeen bl. 25, r. 1 staat, dat het werkwoord ἀκούω met den vierden naamval pleegt te zamengevoegd te worden, lijdt zijne uitzonderingen, waarvan men voorbeelden kan zien bij WETSTEIN over HAND. IX, 1. — In het zelfde Hoofdstuk, vs. 7, leest men, dat de reisgenooten van PAULUS *wel de stem hoorden*, (die tot hem sprak) *maar niemand zagen*; en ondertusschen zegt de Apostel zelve Hoofdst. XXII, 9. *Die met mij waren, zagen wel het licht . . . maar de stem des geenen, die tot mij sprak, hoorden zij niet.* De Schrijver, na verscheiden gevoelens van anderen, ter overeenbrenginge van deeze schijnbaar strijdende verhaalen, gemeld, en afgekeurd te hebben, geeft bl. 48 zijne

eigene gedachten op, welke nogtans, zoveel Rec. zien kan, niet verschillen van die van GROTIUS, welke eene bladz. vroeger aangehaald waren. Ook beroept de Hr. HASELAAR zich in zijne Verhandeling op aanmerkingen van wijlen den Hooggel. VALCKENAAR, hem HASELAAR medegedeeld, waarschijnelijk uit des Hoogleeraars *Dictata*, door zijnen Leermeester. In die *Dictata* nu leest Rec. „ Deeze zwaarigheid scheen DRUSIUS allergrootst. Zij „ verdwijnt, wanneer men alleenlijk let op de verschil„ lende constructie van het werkwoord ἀκούειν in deeze „ plaatzen. De reisgenooten van PAULUS kunnen ge„ zegd worden ἀκούειν τῆς φωνῆς, schoon τὴν φωνὴν οὐκ „ ἀκούοντες; het eerste betekent *het geluid hooren*; het an„ dere, *de woorden des spreekenden verstaan*." Deeze uitlegging stemt in met die van DE GROOT, en van onzen Schrijver. Rec. houdtze ook voor het beste middel om de zwaarigheid weg te neemen; evenwel kan hij niet ontveinzen, dat HAND. XXII, 7, ἤκουσα τῆς φωνῆς ook gezegd wordt van woorden, *welke men verstaat*. Zoude men ook kunnen zeggen, dat ἀκούειν met den tweeden naamval op beide wijzen kan gebruikt worden, maar met den vierden alleen van hooren met verstaan der woorden?

Het overige deezer eerste Afdeelinge, van bl. 62 tot 78, bevat het *Gebruik van de gemaakte vergelijkinge tot het beoordeelen van de waarheid der gebeurtenisse*. Hiervan kunnen wij alleenlijk zeggen, dat de Schrijver zich met nadruk en bondige bewijzen verzet tegen de poogingen der geenen, die, gelijk uit de Euangelische Geschiedenis in het algemeen, zo in het bijzonder uit dit voorval, al het wonderdaadige en bovennatuurlijke zoeken weg te haspelen. Ondertusschen verwondert het ons, bij des Schrijvers belezenheid, nergens eenig gewag te vinden van het uitmuntende Werkjen van LYTTLETON over de Bekeering van Apostel PAULUS.

De Tweede Afdeeling loopt van bl. 79 tot 163, en handelt over de *Vergelijking van sommige plaatzen uit de Brieven van* PAULUS *met deszelven Geschiedenis, zo als zij in de* HANDELINGEN *verhaald wordt*. Wij kunnen hiervan geen bijzonder bericht geeven. Genoeg zij dat de bedoelde plaatzen genomen zijn uit de Brieven aan de Galatiers, aan de Corinthiers, aan de Philippensen en aan Timotheus; en dat sommige derzelve met andere gezegden, in het Boek der Handelingen voorkomende, verge-

le-

leken, andere op zichzelve beschouwd worden. Ten opzichte van de moeielijke plaats I COR. XV, 32, brengt de Hr. HASELAAR bl. 105 env. verscheiden gevoelens van anderen bij, welke hem niet aanneemelijk voorkomen, en stelt eindelijk dus zijn eigen voor. „Ik denk „ daarom eerder, dat hier gezien wordt op een voorval, „ hetgeen wij elders niet verhaald vinden. Het is be„ kend, dat het getal der vijanden, en wel zeer verbit„ terde vijanden, van PAULUS overal groot was; en dat „ te Ephesus ook menschen van die soort waren, schijnt „ men te kunnen besluiten uit de oproerigheden door „ DEMETRIUS verwekt, welke na het schrijven van „ deezen Brief [den 1sten aan de Corinthiers] ontston„ den. En wanneer wij het woord in eenen figuurlijken „ zin neemen, komt de melding van Ephesus hier niet „ kwalijk te pas... Evenwel moet men erkennen, dat „ de uitdrukking [*tegen de beesten vechten*] eigenaartiger „ is, wanneer men 'er iets onder verstaat, dat niet over„ al, maar alleen te Ephesus, is voorgevallen. Wat, „ indien men eens tot die verschrikkelijke doodstraf be„ sloten hebbe, maar, door tusschenkomst van GODS „ bijzondere Voorzienigheid, dat besluit niet zij uitge„ voerd?... De meening zoude dan zijn: *Indien ik te „ Ephesus den wilden dieren ware voorgeworpen, wat voor„ deel zoude mij dat aangebragt hebben?*" enz.

Van bl. 163 tot aan het einde wordt gesproken over de verschillende gevoelens der Geleerden, raakende den tijd des doods van Apostel PAULUS; of hij, naamelijk, uit zijne eerste gevangenis te Rome, waarmede het Boek der HANDELINGEN eindigt, ontslagen zij, naderhand nog eenige reizen gedaan hebbe, maar vervolgens voor de tweede maal gevangen genomen, en niet lang voor NERO's dood zij omgebragt; dan kort na het einde der twee jaaren, waarvan LUCAS spreekt HAND. XXVIII, 30, den marteldood ondergaan hebbe. Men weet, dat beide gevoelens hunne voorstanders hebben, en het eerste voordeezen genoegzaam algemeen plagt aangenomen te worden. De Heer HASELAAR weegt de voornaamste redenen voor beide beknoptelijk tegen elkander, en schoon hij zich niet duidelijk verklaare, kan men echter zien, dat hij meest overhelt tot het laatste. Ten minsten benaarstigt hij zich om te doen zien, dat de Brieven van PAULUS met dat gevoelen zeer wel kunnen overeengebragt worden. Onze ruimte verbiedt ons in dit geschil te

treeden, hetgeen zich in weinige regels niet laat verhandelen.

Tot slot moeten wij aanmerken, dat wij onder het leezen twee schrijffeilen ontmoet hebben, welke zekerlijk door verhaast schrijven uit de pen gerold en naderhand niet opgemerkt zijn. De eerste is bl. 4. reg. 3 v. o. alwaar BERENICE de *Vrouw* van AGRIPPA genoemd wordt. Zij was zijne *Zuster*. Wel hield men hem verdacht van met haar in eenen bloedschendigen minnehandel te leeven (*); maar nimmer erkende hij haar openlijk als zijne Gemalin. — Bladz. 138, reg. 1, wordt gezegd, dat PAULUS (HAND. XVIII, 1) van Athene na Corinthus gereisd zijnde, aldaar (vs. 11) bleef *per duo fere lustra*; dat is, *geduurende bijkans tien jaaren*. Vanwaar deeze zonderlinge misslag kome, is bezwaarlijk te gissen. Waarschijnelijk moet hij toegeschreven worden aan een oogenblik van onoplettendheid en overijlinge; want LUCAS zegt uitdrukkelijk ter aangehaalde plaatze, dat de Apostel zich te Corinthus *onthield een jaar en zes maanden*. — Den besten en kundigsten kan een dut overvallen, en wij bedoelen met deeze aanwijzing geenzins eene berisping van een Werk, dat wij met veel genoegen hebben geleezen, en welks Schrijver wij van harte lust en vermogens wenschen om met ijver voort te gaan in de loopbaan, welke hij met lof is ingetreden.

(*) JUVENALIS Sat. VI. vs. 155 seqq.

Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, opgericht in 's Haege, voor het Jaer 1804. Te Amsterdam en in 's Haege, bij J. Allart *en* B. Scheurleer, 1806. *Te zamen 495 bl.*

Deeze beide Verhandelingen verdienen onder de besten, die, in de laatste jaren, door 't Haagsche Genootschap, tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, uitgegeven zijn, gerangschikt te worden. Derzelver Schrijvers toonen, met de stof, die zij, naar aanleiding eener uitgeschrevene Prijsvraag, behandeld hebben, regt bekend, en geheel en al berekend te zijn voor het verlangde onderzoek. Die van den Hoogleeraar SURINGAR, te *Lingen*, aan wien de Gouden Eereprijs is toegewezen, wint het, in volledigheid en naauwkeurigheid.

heid. Zij behelst eene duidelijke, wel zamenhangende, en op de beste uitlegregels gegronde opgave van de Leer des Bijbels, inzonderheid des Nieuwen Verbonds, aangaande het laatste algemeene gericht, 't welk Jesus Christus over de wereld houden zal, en verdedigt dezelve, met de overtuigendste redenen, tegen onderscheidene misvattingen en vreemde vooronderstellingen, die, vooral in de laatste jaren, daaromtrent zijn ter bane gekomen. De voornaamste hiertoe behoorende schriften, die een groot getal uitmaken, zijn den geleerden Schrijver bekend geweest, en van dezulken, die min of meer met zijne gevoelens overeenstemmen, is overal noodige partij getrokken. 't Beste, dat men, over deze moeielijke stof, in vele grootere en kleinere geschriften verspreid vindt, is hier, met snedig oordeel des onderscheids, in eene juiste orde, ter regter plaats, zamengebragt, de vrucht van eigen nadenken daarbij gevoegd, en, daar de beslissing moeielijk viel, doorgaans 't beste, ter nadere overweging, in 't midden gebragt.

De kundige REDDINGIUS, met Zilver bekroond, komt, in de hoofdzaak, met zijnen mededinger overeen, en heeft ook zijne taak, over 't geheel genomen, voortreffelijk uitgevoerd. Zijne Verhandeling breidt zich echter niet zoo ver uit tot alle bijzonderheden, die tot het aangewezen onderwerp behooren, terwijl hij zich ook niet van alle die hulpmiddelen schijnt te hebben kunnen bedienen, die aan SURINGAR zijne rijke voorraadschuur opleverde. Maar dit gebrek wordt wederom vergoed door verscheidene eigene, dikwijls zeer aannemelijke gedachten, die geene geringe maat van gezond verstand en gegronde Bijbelkennis aan den dag leggen. De schrijftoon van SURINGAR onderscheidt zich door innemende bescheidenheid, waarmede hij ook over anders denkenden zijn oordeel uit, en hunne verschillende gevoelens wederlegt. Die van REDDINGIUS valt meer in het beslissende, en heeft hier en daar eenige scherpheid.

Beiden verdienen zeer veel dank voor 't geen zij, door dezen loffelijken arbeid, toegebragt hebben, om 't gezag van Jesus en de Apostelen, en derzelver Goddelijke Leer, ieder op zijne wijze, te helpen handhaven.

De Leer der Verzoening met God, naar den Bijbel. Door ALBERT BRUINING, *Predikant te Pietersbierum.* Te *Amsterdam*, bij A. B. Saakes, 1806. *In gr. 8vo.* 83 *Bl.*

Wij weten niet regt, hoe wij 't met den Schrijver van dit boekjen hebben. In de *Opdragt* aan zijnen Vader, P. BRUINING, Predikant te Wirdum in Vriesland, spreekt hij eerst, als van zichzelven alleen, daarna in dier voege, alsof ook nog anderen aan dit opstel deel hadden. In den laatstgenoemden toon is ook de *Voorrede* gesteld. Of dit nu alleen naar de wijze der Redenaars geschied zij, dan of de Schrijver waarlijk de hulp van een' of ander' naburig Vriend gehad hebbe, is voor ons raadzelachtig.

Hoe het daarmede zij, de Schrijver zegt: „De gewoone opvatting en verklaring van dit leerstuk (*de Leer der Verzoening met God, naar den Bijbel*) kwam ons te gekunsteld voor; dit wekte onzen lust en ijver, om den eenvoudigen zin en de waare meening der Heilige Schriften omtrent hetzelve na te gaan en op te sporen." Zijne Verhandeling bevat twee Hoofddeelen. *Eerst* wordt onderzocht, welke de aart en het doel der zoenoffers onder het Oude Verbond waren; *daarna*, welke de aart en het doel van Jesus dood, als het offer voor onze zonden, zij.

Met opzicht tot het *eerste*, wordt vooraf iets gezegd over den oorsprong der offeranden in 't gemeen, en beweerd, dat de eerste menschen zich, door eerbied en dankbaarheid, gedrongen vonden, om der Godheid een geschenk te brengen van die goederen en gaven, welke zij voor zichzelven in waarde hielden en noodzakelijk achtten, en dat de hoogste Godheid deze offers, als blijken van eerbied en dankbaarheid, in gunst en welgevallen hebbe aangenomen, en, zoo ver zij uit een opregt en dankbaar hart voortvloeiden, met zegeningen achtervolgd; dat God zich naar dat kleine begrip der menschen, die zich verbeeldden, dat men de Godheid alzoo waarlijk dienst deed, ook nog in later tijd heeft willen schikken, door nadere bepalingen omtrent de wijze, op welke hij zoodanigen zinnelijken eerdienst wilde uitgeoefend hebben.

ben. Hiertoe behoorde dan ook de Goddelijke verordening omtrent de *zoenoffers*, wier eigene aart, uit de bepalingen, in het Wetboek van Moses gemaakt, wordt opgegeven, en vastgesteld, dat het doel derzelven was, den zondaar tot belijdenis van zijne misdaad te brengen, tot berouw te wekken, tot verbetering te verbinden, en hem alzoo, langs den weg van bekeering, vergeving voor begaane zonden te doen zoeken en vinden. — Hiermede wordt dan vervolgends het bloedig lijden en de wreede kruisdood van Jesus, beschouwd als een offer voor de zonden, vergeleken, en de meest aangenomene stelsels, omtrent het doel van deze opoffering, tegengesproken. Dat Jesus, door zijn lijden en dood, Gods toorn, tegen het zondig menschdom ontstoken, voor ons zou gedragen hebben, om 'er ons alzoo van te verlossen en te bevrijden, oordeelt hij strijdig met de geschiedenis van Jesus lijden, en met de natuur der zaak. Wil men liever aannemen, dat Jesus de uitwerksels van Gods toorn, de straffen namelijk, die wij verdiend hadden, in onze plaats gedragen heeft, om 'er ons van te bevrijden; ook dit vindt hij ongerijmd, en geheel onbestaanbaar, zoo wel met den aart van Goddelijke straffen, als met 't geen Jesus werkelijk ondergaan heeft. 't Geen, om de zaak meer wijsgeerig te verklaren, anderen 'er op uitgevonden hebben, dat Jesus lijden en dood gediend hebbe tot opluistering van Gods volmaaktheden, dat God daarin zijne gestrenge rechtvaardigheid geopenbaard, en tevens zijne onbegrensde zorg voor het behoud van zondige menschen daardoor verzekerd hebbe; dit vindt hij even onbewijsbaar, als de vooronderstelling ongegrond is, waarop het rust, de welbekende, door ANSELMUS verzonnen, leer van eene noodzakelijkheid der voldoening. De Schrijver is van oordeel, dat het groote doel van den dood van Jesus alleen geweest is, de menschen te verbeteren, en daardoor bekwaam te maken voor de gunst van God, die zij, alzoo verbeterd zijnde, door berouw en bekeering kunnen verkrijgen, en dat derhalve de dood van Jesus, als offer voor de zonden, in deszelfs doel, juist overeenkomt met dat der zoenoffers, door Moses ingesteld. De voortreffelijkheid van dit offer, boven de Mosaische, zal alleen hierin bestaan, dat het niet alleen krachtig is, om ons uitwendig te reinigen, en alzoo den toegang tot Gods troon te openen; maar om het hart te verbeteren, en alzoo vol-

komene vergiffenis van alle zonden, zonder uitzondering, te doen verkrijgen.

Die met de Godgeleerde geschillen over dit onderwerp, sedert de tijden der SOCINUSSEN dikwijls vernieuwd, en vooral in de laatste jaren, door de Schriften van PRIESTLEI, EBERHARD, STEINBART en vele anderen, telkens verlevendigd, niet is onbekend gebleven, zal hier niet veel aantreffen, dat niet door anderen dikwijls gezegd, en even dikwijls (met hoe veel grond, beslissen wij niet) tegengesproken is.

De geduchte Ramp der Stad Leiden, godsdienstig beschouwd, of Leerrede over Luc. XIII: 1—5. Den 25 Jan. 1807 uitgesproken door D. C. VAN VOORST, *Leraar bij de Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. Te Amst. bij* R. van Lochem. *In gr. 8vo. 68 Bl.*

Eene zeer uitvoerige predikatie, waarin de verklaring van den tekst ruim twaalf bladzijden beslaat; het tweede stuk is eene soort van omschrijving en beklag van het voorgevallene te Leiden; en de toepassing bevat, behalve de Stedelijke Publikatie aangaande de Collecte ten behoeve dier Stad, (welke echter hier niet gedrukt voorkomt) het een en ander dat reeds eene matige toepassing zou opleveren, en nog daarenboven ook 21 — zegge *eenëntwintig!* — aanmerkingen, of opwekkende lessen. Trouwens, daar de eerste predikbeurt van den Leeraar VAN VOORST eerst den 25 Jan. inviel, had zijn Eerw. ook den tijd tot eene meerdere uitvoerigheid; zodra hij het ongeluk vernam, reisde hij naar Leiden, waar hij zijn éénigen broeder heeft; op de puinhopen vielen hem de woorden van zijnen tekst in, hij bepaalde zich aanstonds om daarover te handelen; hetgeen hij bij eene tweede reis naar Leiden zag en vernam, versterkte hem in dit zijn voornemen, gelijk hij hetzelve dan ook, *met Gods hulp, onder veel aandoening*, heeft uitgevoerd. Onder de predikatie zijn vele aantekeningen, en achter dezelve een *Naschrift* van nog eenige bladzijden gevoegd. En dit een en ander heeft de Leeraar nu, tot een blijvend *gedenkteeken* van het ongeluk te Leiden, aan het licht gebragt; *'er mag*, zegt hij, en dit te recht, *wel meer dan één gedenkteken van die geduchte verwoesting overblijven.*

Hoe weinig ruimte wij ook hebben bij het aantal geschriften, die ons bij deze zelfde gelegenheid ter hand kwa-

kwamen, dit *Gedenkteken* eischt toch dat wij ons niet te zeer binden aan ons misschien anders wat al te bepaald bestek; van ieder deel dezes opstels zeggen wij een enkel woord.

EERSTE DEEL. De vraag, die Jesus gedaan werd, was eene strikvraag; maar de Zaligmaker hield zich alsof hij de bedoeling niet vattede. Pilatus was geen wreedaard; de Galileërs waren denkelijk oproermakers, welker straf rechtvaardig was. Josephus meldt dit geval niet, enz. De toren te Siloäm was misschien een gevangenhuis, de verpletterden welligt gevangene oproermakers, Jesus leer is: „ die door buitengewone oordeelen getroffen worden, zijn daarom juist de snoodsten niet." *Gij zult insgelijks vergaan*, doelt niet alleen op Jerusalems verwoesting: *op eene of andere geduchte wijs omkomen*, is de zin; in alle gevallen zou de dood geducht zijn, als die hen brengen zou voor Jesus richterstoel. In 't voorbijgaan wordt hier Matth. XXVI: 63, 64. opgehelderd: *van nu af aan (de een wat vroeger, de ander wat later) zult gij sterven.*

TWEEDE DEEL. Na eenige nodige waarschuwingen: men moet naar geen ramp vragen enkel uit nieuwsgierigheid of uit praatzucht, er niet naar horen met vermaak of los en ongebonden, met geen vermaak en spotzucht, al was ook de ongelukkige onze vijand, maar onderzoeken „ wat wil God ons en anderen daardoor leeren?" komt de Leeraar daarop, hoe men het gebeurde te Leiden *niet mag aanmerken*, naar den tekst. De beschrijving van het ongeluk volgt hierop; de ramp is *onbegrijpelijk*, *ongelofelijk*, en gaat, zo niet *alle*, de meeste rampen zeker verre te boven. Bij de verwoesting van *Pompeji*, *Lissabon*, *Praag*, — van *Haarlem* en *Naarden*, in den Spaanschen oorlog, — van *Sluis in Vlaanderen* en *Schoorldam*, in onzen leeftijd, kon men toch vooraf nog vermoeden hebben van eenig gevaar enz.; maar hier te Leiden geldt, 't geen men anders wel eens te onrecht zegt: *dit* of *dat* is nooit gebeurd. Hierop verledigt de Leeraar zich tot eenen aandoenlijken uitroep, over zijn *geliefd*, zijn *dierbaar* Leiden, waarin zijn Eerw. sierlijk invlecht dat hij zes jaren te Leiden gestudeerd heeft, dat Leiderdorp, waar hij drie jaren Predikant was, een kwartier uurs van de Stad ligt, dat hij in dezelve vele vrienden heeft, ook zijn éénigen broeder, die met zijn geliefd gezin gelukkig behouden is; — midden in dezen

uit-

uitroep valt den Leeraar nog in, het fpringen van het Kruidmagazijn in zijne vaderftad, Delft, A°. 1654. Dan, alhoewel het leven van een minvermogenden wel even dierbaar is als dat van een rijken, dat ongeluk trof een minder aanzienlijk deel van die ftad; men kon aldaar gemaklijker tien of meer, dan in Leiden ééne der verwoeste woningen weder opbouwen. — Na dit tusfchenverhaal wordt de uitroep weer voortgezet: *Geene ramp, gelijk die van u, mijn dierbaar Leiden! — Ik heb verftomd* enz. *uwe lijken, uwe puinhopen, uwe verwoesting, uwe omkering aanfchouwd!* enz. Nu volgt eene befchrijving van het ijslijke; hetgeen de Leeraar met het wel zeventienmaal herhaald: *verbeeldt u!* opnoemt; en waaronder wij ook den *pannen- glas-* en *ramen- regen* gemeld vinden.

Derde deel. De Amfterdamfche Gemeente wordt opgewekt tot *bidden*: 1) voor de dieven, (te Leiden op het puin.) 2) Voor de onbezonnene en vrolijke aanfchouwers. 3) Voor de geredden van onder het puin. 4) Voor de gekwetften. 5) Voor hen, die de ongelukkigen helpen. 6) Voor hen, die dierbare panden verloren. 7) Voor die hun goed of veel daarvan verloren. 8) Opdat niemand nijdig worde. 9) Met dankzegging dat het ongeluk nog niet grooter was. 10) Voor Leidens herftel. Na deze opwekking tot bidden voor *tienerlei* menfchen, of in *tienerlei* opzicht, volgt eene aanmaning tot mededeelzaamheid; en hier komt nu de bovengemelde Stedelijke Publikatie voor, waarop dan vermaningen volgen om het rechte nut te trekken uit die ramp. Deze lesfen zijn *elf* in getal: 1) De verwoesting is geen toeval. 2) Men tone er den vinger van God in op te merken. 3) Men danke God dat ons zo iets niet trof. 4) Men merke op, hoe onzeker onze bezitting is, 5) hoe onverwacht wij van de onzen kunnen beroofd worden; 6) hoe onzeker ons doodsuur is. 7) Geene ramp is zo groot, of wij kunnen die met Gods hulp overleven. 8) Men blijve aan de middeloorzaken niet hangen; vloeke niet op den uitvinder van 't kruid, op den fchipper, enz. 9) Men denke niet dat de ongelukkigen grooter zondaars waren. 10) Het antwoord op de vraag: *waarom trof hen dit ongeluk?* blijft voor de eeuwigheid bewaard. 11) Deze ramp moet aan onze bekeering dienstbaar zijn. Hier neemt de Heer van voorst de bedreiging in zijnen tekst wederom op, en meent, dat éene der bedoelingen van God

met

met het gebeurde te Leiden is, de inwoonders van Holland, en wel *bijzonder* die van Amsterdam, te waarschuwen. Trouwens zints een dertig, veertig jaren is men in die Stad, in het waarnemen van den openbaren en huislijken Godsdienst, het bidden over tafel, en het godsdienstig onderwijs van jeugd en dienstboden, zeer verergerd; van daar dat 'er de zedeloosheid ook zo groot is. (En daarom dan Leidens ongeval?) — De Leeraar weet niets van de toekomst, doch twijfelt niet om de bedreiging over te nemen; wij vergaan toch ook op *dergelijke* wijze, als wij *verarmen*, als wij *uitteeren*, al is 't dan niet door *maar eenen* schok; menig een, zegt hij, zou liever eensklaps onder de puinhopen wegzinken. Voorts — de dood komt doorgaans onverwacht. Het slot geeft den bekeerden een vertroostend woord.

Het *Naschrift* wijst eenige abuizen aan in het voorlopig bericht bij *Cornel* en *van Baalen* uitgegeven, en geeft nog eene en andere bijzonderheid van meer of minder belang. Het meest trok onze aandacht de gissing, die de Heer VAN VOORST maakt over de oorzaak van het ongeluk: „het haardjen, in het voor- of achter-onder, „kan doorgebrand geweest zijn, of 'er is een kooltjen „achter het plaatjen geraakt; men vindt toch door„gaans maar een dun plaatjen voor het hout;" en opmerkelijk is zijne stellige verklaring, dat hij met zekerheid weet, dat de Schippers, die kruid varen, daaromtrent zo gerust zijn, dat zij, zonder eenige bedenking, vuur stoken, en roken. — Van de aantekeningen onder de Leerrede deelen wij eeniglijk nog deze mede, „*dat men een steenen brug in Amsterdam een* Sluis *noemt.*"

Bundel van Aanspraken, Gebeden en Leerredenen, gedaan te Leijden op den 18*den en* 25*sten van Louwmaand* 1807, *door de Predikanten*, J. ROLDANUS, L. EGELING, *Prof.* S. F. J. RAU, N. SCHOTSMAN, H. PROPER *en* W. BROES, *op voordragt van den Ed. Groot Achtb. Magistraat van gemelde Stad, uitgegeven, ten behoeve van de ongelukkige Ingezetenen. Te Leijden, bij* A. en J. Honkoop. *In gr.* 8*vo.* 123 *Bl.*

Wij zouden het deelnemend gevoel en den godsdienstigen geest onzer Natie te kort doen, indien wij ons niet verzekerd hielden, dat deze bundel reeds in

vele handen is; en wij voegen 'er het vertrouwen bij, dat ieder dezer godsdienstige opstellen overal dankbare goedkeuring vindt. Hoe was het de vier, eerst op den titel genoemde, Leeraren mogelijk, reeds den eerstvolgenden Zondag de Gemeente voor te gaan, en dit alzo te doen! Alle deze Aanspraken zijn eenvoudig en hartelijk, ordelijk, aandoenlijk, treffend; het hartstochtelijk gevoel niet te veel gespaard, noch ook te veel opgewekt; in dezelve ademt de echte godsdienstige geest; ootmoed voor God, en door het oog op Hem troost en moed. De Eerw. SCHOTSMAN bepaalde zich bij een tekst, (*Amos* III: 6b); zijne voorgaande Ambtgenoten verkozen zulks ditmaal niet. Wij kunnen van ons niet verkrijgen, deze stukken met elkanderen te meten; ieder van dezelve doet eer aan des stellers verstand en hart. Prof. RAU, wiens aanspraak hier in het oorspronglijk Fransch gegeven wordt, en Ds. BORLING, wiens zacht gevoel en ongekunstelde welsprekendheid ons ongemeen bevielen, hebben 'er hunne gebeden bijgevoegd. Wij weten, dat het huis van Prof. RAU ingestort, en dat van Ds. SCHOTSMAN mede verwoest is. — De Leerredenen van Ds. PROPER, die door het verlies van een dierbaar kleinkind, en Ds. BROES, die door de geheele vernieling van zijne woning en bezitting, beiden zo zeer deelden in de bittere ramp, zijn weluitgewerkte Leerredenen; de eerste over *Joan.* XIV: 1, de tweede over *Psalm* CII: 15. Natuurlijk gaat ieder dezer Predikers zijnen eigenen gang, en hadden zij eene bijzondere, meer bepaalde bedoeling; maar beiden leveren, althans in ons oog, indien wij de omstandigheden in acht nemen, een voortreflijk stuk. Zodat wij geen oogenblik twijfelen, of ieder godsdienstig Lezer wenscht, met ons, de Hervormde Gemeente te Leiden hartelijk geluk, dat alle deze waardige mannen, gelijk ook hare overige Leeraren, gespaard zijn bij het ontzettend ongeval; terwijl wij vertrouwen, dat derzelver zo welgemeende, verstandige, Christelijke pogingen, en alle hunne liefde en trouw, veel hebben bijgedragen, en aanhoudend nog bijdragen, ter opbeuring en vertroosting van zo vele ongelukkigen; en op den duur ter bevordering van ware gelukzaligheid, in ieder lotgeval, door verlichte kennis en warme godsvrucht, krachtig zullen medewerken.

Be-

Bedestond, op den eersten Zondag, na den ontzettenden Ramp, der Stad Leijden overgekomen, gehouden in het Kerkgebouw der Remonstranten, door JAN VAN GEUNS, *Predikant bij de Doopsgezinden aldaar. Te Leijden, bij* A. en J. Honkoop. *In gr. 8vo. 32 Bl.*

„ *Ook wij hebben met onze zielen God begeerd in den* „ *nacht; ook wij moeten met onzen geest, die in ons* „ *binnenste is, Hem vroeg zoeken: want daar nu zijne* „ *gerichten op aarde zijn, zoo verlangen ook wij gerech-* „ *tigheid te leeren.*" Dit is alles, wat wij hier vinden van den tekst, JES. XXVI: 9, en dat behoorde ook zo, naar ons gevoel, in dien oogenblik; als *motto*, en aanwijzing tevens van den indruk, dien 't ongeluk werkelijk maakte en verder maken moest, kon de Eerw. VAN GEUNS wel geene meer gepaste keuze doen. Natuurlijk gaat een enkel woord over het gebeurde vooraf. *Wat moeten wij van het gebeurde denken?* is daarop allereerst de vraag. Hier wijst de Leeraar op God, en doet opmerken, zijne magt, goedheid, wijsheid, regtvaardigheid, (in al den tegenspoed, door ons Vaderland zoo vele jaren aaneen geleden, en ook in deze zoo allervreeslijkste bezoeking, erkent ook VAN GEUNS de tuchtigende Voorzienigheid;) en eindelijk wijst hij aan, hoe God ook bij deze gebeurtenis zich betoont den Onbegrijpelijken. Eene tweede vraag is: *Wat moeten wij in dezen doen?* — ootmoedig bukken voor God, — ons verbeteren; en wel bijzonder is zulk een ramp eigenaardig geschikt om ons op te wekken tot het afleggen van alle haat, nijd, tweedracht, twist en partijschap; hetgeen zij ook reeds aanvanglijk heeft uitgewerkt. Voorts is het pligt, zich deelnemend te verheugen over elkanders redding en welzijn, en dankzegging en gebeden tot God op te zenden. Eene laatste vraag: *Wat mogen wij nu verder vertrouwen?* — op deze is het antwoord kort; de Leeraar vertrouwt, dat ware godsdienstigheid bij velen het gevolg zal zijn van het ongeluk; en *ook in het tijdelijke*, zegt hij, *hebben wij nog wel iets te hopen en te verwachten, misschien meer zelfs dan wij nu nog bidden en denken kunnen.* Ook de verliezen van waarde panden enz. worden hier aangestipt; en is geheel deze Rede ingericht om troost en moed, door echte godsdienstige beginselen, in te boezemen.

Het

Het voor- en na-gebed is bij dit opstel mede gevoegd; beiden zijn kort, maar vol gevoel, en recht ootmoedig, Christelijk. Aandoenlijk moet het voor spreker en hoorders vooral geweest zijn, daar VAN GEUNS aanstipt, hoe hij zelve het slagtoffer der verwoesting had kunnen zijn, *hadde ik te dier ure mijn eigen plan mogen volgen, en ware ik niet hierin schijnbaar toevallig verhinderd*, enz. De Leeraar moest juist dat uur catechiseren in zijne Kerk, (welk gebouw zoo zeer geteisterd is, dat het voor den Godsdienst vooreerst althans onbruikbaar werd, waarom ook deze Bidstond in de Remonstrantsche Kerk gehouden is) en meende dan vooraf iemand aan het huis van de Wed. SCHNEITHER te bezoeken; — men verzocht hem dringend, zijne Catechisatie uit te stellen; hij bewilligde ongaarne, en onder beding dat men het de leerlingen zou afzeggen! Eene van deze werd toevallig vergeten; zij is derwaarts op weg, hoort den slag, keert terug, en vindt noch moeder noch woning meer! Dit bericht ons eene aantekening. — De Heer VAN GEUNS maakt eenige verontschuldiging over de uitgave; deze geschiedt op verzoek van vrienden en ten voordeele der ongelukkigen; hij noemt zijn stuk een opstelletje, in *zeer weinige* uren, onder velerlei afleidingen en aandoeningen, vliegend als 't ware op 't papier geworpen: dan wie zou onredelijk of ongevoelig genoeg zijn, op zulk een tijdstip iets anders te verwachten? Daarenboven beklaagt zich wel niemand de lezing, en het bevreemdt ons zeer, (wij kunnen niet nalaten dit hier op te merken) dat de Magistraat van Leiden ook dezen Leeraar niet, zo wel als de Hervormde, tot de uitgave heeft aangezocht; dit opstel behoort bij dien Bundel gevoegd te worden, waarin het voorzeker eene plaats verdiende.

Scheikundige Mengelstoffen, bestaande in Waarnemingen en Proefnemingen, enz. uit de nieuwste en beste Schrijvers en ondervinding verzameld, enz. door B. TIEBOEL, *Medelid van de Hollandsche en andere Maatschappijen, en Oud-Apothekar te Groningen. Iste Stuk. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1806. *In gr. 8vo.* 104 *Bl.*

De Heer TIEBOEL, te *Groningen*, levert ons hier weder een aangenaam en nuttig geschenk zijner

ner werkzaamheid. Wij vinden hier een aantal van 70 onderwerpen van verschillenden aard, zich of tot de geneeskundige, of pharmaceutische, of technische Scheikunde bepalende. Belangrijk vooral komen ons die waarnemingen voor, welke de ontleding der zamenstellende deelen van vele enkelvoudige geneesmiddelen (*simplicia*) ten oogmerk hebben, en onder dezen vinden wij die van de Kraanoogen, van de Cassia Fistula, Rhabarber, Scilla, Cortex Cascarillae, van de Kina, Castoreum, Senebladeren, Opium en anderen. De kennis immers der naast zamenstellende deelen is de weg om de geneeskrachten der ligchamen te leeren kennen; iets, dat *op bladz.* 91, als ook in de Voorrede, wordt te kennen gegeven. Zoodanig eene kennis moet ongetwijfeld goede gevolgen hebben bij het voorschrijven of vermengen van onderscheidene geneesmiddelen; schoon 'er voorzeker, aan den anderen kant, een stalen geheugen vereischt wordt voor den Geneesheer, om zich aan het ziekbed de zamenstellende deelen der voor te schrijvene en te vermengene geneesmiddelen voor den geest te brengen, en daarbij na te gaan, of het eene welligt het andere zou ontleden; terwijl 'er tevens in de Geneeskunde verscheidene geneesmiddelen bij elkander gevoegd worden, en 'er menig een bestaat, wier zamenstellende deelen lijnregt tegen elkander aanloopen, en wier uitwerkselen, in den ziekelijken toestand van ons bewerktuigd gestel, de ondervinding als heilrijk verklaart: aanmerkingen, wier gegrondheid de Heer TIEBOEL, gelijk wij vertrouwen, zal moeten erkennen.

Bij het doorlezen dezer Mengelstoffen vinden wij (bladz. 89.) eenige proefnemingen medegedeeld, door den Heer HAAS met het Castoreum genomen, ten oogmerk hebbende om deszelfs naast en afgelegene zamenstellende deelen te doen kennen; waarbij wij gaarne gezien hadden, dat de kundige Verzamelaar had aangemerkt, dat die proefnemingen van HAAS met Castoreum genomen zijn, nog met zijne huid en celwijs weefsel omgeven; iets, dat een aanmerkelijk verschil oplevert, dan of men de Castoreum, van beiden geheel ontdaan en bevrijd, aan de ontleding onderwerpt: want alsdan, lezen wij in de uitmuntende Akademische Verhandeling van den jongen Geneesheer BONN over het Castoreum, welke wij voor volledig houden, dat *het slijmig in wa-*

ter oplosbaar zoutachtig gedeelte en de Lympha of vrije stof niet tot de eigenlijke zamenstellende deelen van het Castoreum, als zoodanig op zichzelf ontleed, behooren, maar aan zijn celwijs weefsel eigen zijn; terwijl het ons, over 't geheel genomen, toeschijnt, dat de ontleding, door den Heer HAAS in 't werk gesteld, niet als de naauwkeurigste kan aangemerkt worden.

Gaarne deelden wij iets uit dit belangrijk Werkje mede; dan ook dit zou weinig afdoen ter berekening van deszelfs waarde; wij eindigen alzoo met den wensch, dat wij eerlang met een tweede Stukje vergast worden, waartoe wij hopen dat de hoogbejaarde Uitgever zich, door de noodige krachten en een ruim vertier, zal in staat gesteld zien.

Over eenige gewigtige pligten opzigtelijk de Oogen. Ter onderrigting en waarschuwing. Door L. OLING. *Amsterdam en Leeuwarden, bij* W. Holtrop *en* G. M. Cahais. *In gr. 8vo.*

Geene zintuigen dragen voortreffelijker kenmerken eener schoone bewerktuiging, geene zijn voor den mensch belangrijker, dan de Oogen. Geen wonder dat velen zich onledig hielden met middelen en raadgevingen ter bewaringe derzelven; — ook onder den opgegeven titel ontvangt men een lezingwaardig en gansch niet onnuttig Werkje. Hetzelve bevat eenige hoofdregelen met betrekking tot de bewaring van het gezigt. De eerste, en naar ons inzien belangrijke, bepaalt zich tot het betoog van de noodzakelijkheid der gelijkvormigheid van licht bij 's menschen verrigtingen: — de Schrijver leidt daaruit, onder andere, de voor- en nadeelen der schermen af, en beweert, dat de lampen met schermen voorzien, bij een aanhoudend gebruik, het beste gezigt verzwakken moeten; en niet ten onregt, wijl 'er alsdan eene ongelijke verdeeling van licht plaats grijpt, daar de omringende voorwerpen, in 't donker geplaatst zijnde, tegenstrijdige uitwerkselen voortbrengen, en het oog eenen te plotselingen overgang gewaar wordt; en prijst hierom het gebruik van meer dan eene uit zuiver wit wasch bereide kaars, als het beste licht, aan.

Onder den 3den hoofdregel, zich tot den raad bepalende, om zijne oogen, bijzonder wanneer men eenige verzwakking bespeurt, in eene vrije lucht en verre uitzig-

ligten bezig te houden, brengt de Schrijver ook eenige oorzaken, die de verzwakking der oogen kunnen te weeg brengen, en bepaalt zich daarbij tot de plaatselijke bading der oogen met koud water, als kunnende op zekere tijden van nut zijn, maar ook, op verkeerde tijden toegepast, even zoo nadeelig worden; en schoon wij voor ons verzekerd zijn, dat men niet te omzigtig met het aanwenden daarvan kan te werk gaan, en het koude water in verscheidene oogontstekingen niet voordeelig is, zagen wij echter meermalen, en nog onlangs, in ligte ontsteking, roodheid en pijn der oogen, de nuttige uitwerking van de zoogenoemde oogbekertjes, die, met koud water gevuld, tot zoo lang op het oog gehouden worden, dat het water laauw geworden is.

Onder vele anderen verklaart de Schrijver ook in dit Hoofdstuk de Leesglazen schadelijk en nutteloos, wil niet dat men staande met het hoofd werke, doordien daardoor meerdere ligchaamskrachten verloren gaan. Wij voor ons intusschen meenen gegronde redenen te hebben, om, na hetgeen TISSOT en anderen over de Ziekten der Geleerden gezegd hebben, het staande te werken bij hun, die veel met het hoofd arbeiden en vele uren op hunne studeerkamer doorbrengen, ten hoogste aan te prijzen.

Omtrent dit Werkje veroorloven wij ons nog eene aanmerking. Het komt ons voor, dat hetzelve zeer veel goeds in zich bevat; dan wij vinden daarin tevens juist niet de beste orde in acht genomen, en een en ander te veel gewrongen en ineengezet. Ook komen in hetzelve gezegden voor, die wij daarin liever gemist wilden hebben; onder andere is het voor ons een nietsbeteekenend bewijs, dat de deugd ook in dat opzigt haar loon door zichzelve zou verkrijgen, wanneer men in gevorderden ouderdom geene meerdere gezigtssterkte voorwende, dan men wezenlijk bezit, en dat hierom de openhartigste menschen die genen zijn, die het op het langst uithouden. (Zie bladz. 34.) Daarenboven gelooven wij, dat 'er in onze dagen weinigen zouden gevonden worden, die zulks wilden voorwenden, daar een bril immers tot den heerschenden smaak behoort, en men hierdoor niet eens opmerkt, of ouden van jaren dezen uit een gezigtsgebrek, dan wel uit smaak, bezigen, en het laatste dus reeds toereikende is om dezulken van dergelijke krachtsvertooning te doen afzien!

Regtsgeleerd, Practicaal, en Koopmans Handboek; ten dienste van Regters, Practizijns, Kooplieden, en allen, die een algemeen overzicht van Regtskennis verlangen: door Mr. JOANNES VAN DER LINDEN, *Advocaat te Amsteldam. Te Amsteldam, bij* J. Allart. 1806. *In gr. 8vo. 590 Bl.*

Dat een algemeen overzigt van Regtskennis voor alle standen voordeelig is, zal wel door niemand ontkend worden; en hoezeer wij ook het gevoelen van die genen billijken, welke beweren, dat eene halve kennis in die soort van zaken allernadeeligst is, en veel meer, dan volslagen onkunde, aanleiding tot twistgedingen geeft, zoo gelooven wij echter dat dit meer toepasselijk is op eene halve en verkeerde kennis van de bijzonderheden (*details*) dan wel op een algemeen overzigt van de gronden van Regtsgeleerdheid. Wij hebben ons derhalve altijd over het volslagen gemis van een geschikt Handboek ter verkrijging van zoodanig eene kennis beklaagd; immers was het Burgerlijk, Regtsgeleerd, Notariaal en Koopmans Handboek, laatstelijk in het jaar 1761 herdrukt, daartoe volkomen ongenoegzaam, en de prulwerken van eenen KERSTEMAN c. s. konden hier niet in aanmerking komen (*). Thans hebben wij een boek voor ons liggen, waardoor de Heer VAN DER LINDEN, een man, wiens grondige regtsgeleerde kennis door andere proeven reeds genoegzaam bekend en gestaafd is, in die behoefte heeft getracht te voorzien, en, naar ons inzien, ook werkelijk oneindig beter, dan een zijner voorgangeren, voorzien heeft. Wij moeten derhalve onze Lezers iets nader met hetzelve bekend maken; bij de aanmerkingen, welke wij hier en daar bij ons verslag zullen voegen, altijd in het oog houdende, dat het eigenlijk doelwit van den Schrijver was, *te schrijven tot onderrigting van hun, die, des Regts onkundig zijnde, een algemeen gegrond denkbeeld van Regt en Praktijk begeeren te erlangen.*

Op

(*) Wij willen hier vooral niet onder begrepen hebben *de Vaderlandsche Regten* van den Heer VAN NOOTEN. Dit boek behelst veel goeds, schoon het voor een Handboek zeker wat breed is, en wij hopen even zeer, dat hetzelve nog eens zal afgewerkt worden, als het ons verwonderd heeft, daarvan hier ter plaatse met geen woord melding gemaakt te vinden.

Op eene korte Voorrede, waarin de Schrijver het oogmerk en de strekking van zijn werk opgeeft, volgt eene Inleiding, *over de noodige onderrigtingen tot den aanleg, zoo van de Studie der Regtsgeleerdheid, als van eene uitgelezene Regtsgeleerde Bibliotheek*, welke 74 bladzijden beloopt, doch, naar ons inzien, voor meer dan drie vierde deelen overbodig is, wanneer wij dezelve beschouwen als geschikt voor hun, welke het om geene grondige kennis der Regtsgeleerdheid, maar alleen om een algemeen *overzigt* van Regtskennis te doen is. Het zoude een *tamelijk* goed stuk zijn in eene algemeene inleiding tot de Regtsgeleerde studie op Hooge Scholen of Athenaea, maar *hic non erat his locus*, en in een werk van dezen aard is al wat te veel is nadeelig.

De regtsgeleerde kennis wordt vervolgens tot vier hoofdtakken door den Schrijver te rug gebragt; tot Burgerlijke Regtsgeleerdheid, tot Lijfstraffelijke Regtsgeleerdheid, tot de Manier van Procedeeren, en eindelijk tot de Regtsgeleerdheid betrekkelijk den Koophandel; welke 4 takken dan ook vervolgens in vier boeken door den Schrijver behandeld worden.

In het eerste boek wordt derhalve de Burgerlijke Regtsgeleerdheid behandeld. Hierin is de Schrijver over het geheel de orde van het Romeinsch regt gevolgd; handelende eerst, na eene beschouwing van de wetten in het algemeen, van de regten der menschen, naarmate van hunnen verschillenden stand (*jus personarum*), en vervolgens van het regt der menschen op en tot de onderscheiden zaken (*jus rerum*), met weglating echter van eene opzettelijke behandeling van het derde *objectum juris*, namelijk de *actiës*, als welker natuur hij meestal bij elk der regten, uit welker hoofde zij gegeven worden, opheldert. Het stellige regt vinden wij op deze wijze dan ook meestal naauwkeurig en duidelijk ontwikkeld, en ten dezen aanzien is dit boek voor den niet-regtsgeleerden van zeer veel waarde; doch, wanneer het op wijsbegeerte en wijsgeerige bepaling van Regten aankomt, moeten wij openhartig verklaren, dat wij den Schrijver verre bij zijnen tijd ten achtere gevonden hebben; en wij behoeven deskundigen slechts op de 3 eerste paragraphen der eerste afdeeling, en de onderscheiding des Schrijvers tusschen beheering of regt op eene zaak (*jus in re*) en in schuld of regt tot eene zaak (*jus ad rem*) te wijzen, om verzekerd te zijn, dat dezen hier van ons geen breeder

der betoog voor het gezegde vorderen zullen. Voor het overige zoude het misschien zoo wel hier als elders zijn nut gehad hebben, indien de Schrijver tevens zijne Lezers met de terminologie van onzen onsterfelijken DE GROOT had bekend gemaakt, hetwelk voor hen, welken de Schrijver vooral als zijne Lezers onderstelt, misschien meer nut, bij den lust tot een nader onderzoek, zoude gehad hebben, dan de bijvoeging der latijnsche *termini artis*; schoon wij dezen daarom geenszins afkeuren.

Het tweede boek is aan de Lijfstraffelijke Regtsgeleerdheid toegewijd, en handelt, volgens de verdeeling, welke tegenwoordig meestal algemeen gevolgd wordt, eerst over de misdaden en straffen in het algemeen, en vervolgens over de verschillende soorten van misdaden en derzelver straffen in het bijzonder. Dit gedeelte echter van het voor ons liggend werk is ons verre weg het minst voorgekomen. Reeds de namen der Schrijveren, door den Heer VAN DER LINDEN als zijne beste voorgangers aangehaald, deden ons vermoeden, dat de wetenschappelijke beoefening van dit deel der Regtsgeleerdheid niet zijne hoofdstudie was; doch een naauwkeuriger onderzoek heeft ons daarvan volkomen overtuigd; ja wij schromen niet te zeggen, dat de twee eerste afdeelingen, over misdaden en straffen in het algemeen, beneden het middelmatige zijn; terwijl ook de rangschikking der onderwerpen, en de bepaling der bijzondere misdaden, waaraan zoo veel gelegen ligt, het zelfde gebrek aan wijsgeerige naauwkeurigheid verraden, waarvan wij boven gesproken hebben. Men spreekt van toerekening zonder derzelver natuur te bepalen, van voornemen om te misdoen (*conatus delinquendi*) zonder eenige algemeene beginselen daaromtrent voor te dragen; men verwart godsloochening met godslastering, door de eerste tot eene soort van de laatste te maken, enz. enz.; want wij zouden hier bij elken paragraaf moeten stilstaan, indien wij ons bij de bijzondere onnaauwkeurigheden bepalen wilden. Genoeg zij het gezegde in het algemeen, om vooral jonge beoefenaars dezer wetenschap te waarschuwen van zich hier niet onbedacht aan een' leidsman over te geven, welke hun, in de meest gewigtige omstandigheden, of geene, of gebrekkige en onvoldoende aanwijzingen zoude geven.

Het derde boek, over de Manier van Procedeeren in burgerlijke en lijfstraffelijke zaken handelende, is verre

weg

weg het beste. Hier is de Schrijver in zijn vak; en wij moeten dit gedeelte, dat wij met ongemeen genoegen gelezen hebben, aan volstrekt allen aanprijzen, die, in een kort bestek, de algemeene gronden onzer Hollandsche praktijk wenschen ontwikkeld en voorgedragen te zien.

Het vierde en laatste boek betreft den Handel; en hier is, bij zeer veel goeds, wederom zeer veel gebrekkigs en overtolligs. Als overtollig beschouwen wij *ter dezer plaatse* de bedenkingen over de Geschiedenis des Handels hier te lande, en de oorzaken van deszelfs bloei en verval, zoo wel als de middelen tot deszelfs herstel, als hetwelk tot de Regtsgeleerdheid zeker niet behoort. Als gebrekkig is ons des Schrijvers werk ter dezer plaatse voorgekomen, wanneer wij hem de geheele Regtsgeleerdheid des Handels, met uitzondering van de Zeeregten en Wisselhandel, alleen tot het regt der *Compagnieschappen* bepalen zien; terwijl de geheele overige Regtsgeleerdheid des Handels tot *één* paragraaf, of vier bladzijden, bepaald wordt, waardoor natuurlijk vele belangrijke vragen omtrent de Mercantile Regtsgeleerdheid onbeäntwoord blijven. Doch als goed, en meestal zeer goed, is ons hier alles voorgekomen, wat de Schrijver omtrent de Zeeregten, Avarijen, Bodemerijen, Assuranties en Wisselregt, uit de beste Schrijvers omtrent die onderwerpen, zijnen Lezeren mededeelt.

En hiermede gelooven wij genoeg gezegd te hebben omtrent een werk, hetwelk voor hen, voor welken het geschreven is, zeer nuttig kan zijn, doch uit hoofde der overhaasting, waarmede het zigtbaar is bijeengebragt, op lange na niet datgene is, wat het had *moeten*, en, den Schrijver in aanmerking genomen zijnde, had *kunnen* worden.

St. Domingo, of het Land der Zwarten in Hayti en deszelfs Omwenteling. Door MARCUS RAINSFORD. *Naar het Engelsch. Met Plaaten en Kaarten. In twee Deelen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1806. *In gr. 8vo. 410 Bl.*

De titel deezes Werks roept voor onzen geest op, eene menigte van ontzettende Gebeurtenissen, nog zo korten tijd geleden op *St. Domingo* voorgevallen; Gebeurtenis-

ten, die, behalven den afstand des tooneels, op 't welk zij voorvielen, als verdrongen zijn door de veelvuldige groote lotgevallen op het vasteland van *Europa* en in onze nabijheid.

Volgens den Heere RAINSFORD, bestaat 'er van *Hispaniola* noch van *St. Domingo* eene bijzondere Geschiedenis in eenige taal. Onvermeld, egter, bleef het op verre na niet. De in de Voorrede opgegeevene bekende Schrijvers wijzen het tegendeel uit, zo wat de vroegere als de laatere Gebeurtenisfen betreft. Hij vermeldt deeze bronnen, en wijst derzelver zuiverheid of onzuiverheid aan.

De Heer RAINSFORD onderwierp, in den jaare 1801 en 1802, eenige ruwe en onvolkomene denkbeelden, de beschrijving van dit Eiland betreffende, aan het oordeel van het Publiek; de oplettenheid, welke zij bij eenige kundige lieden verwierven, strekte hem ten spoorslag om dit uitvoeriger Werk ter hand te neemen. Hetzelve is bestemd om een beknopt en onzijdig verslag te geeven van de vroegere Geschiedenis der *Spaansche* Volkplanting, en daarin het onstaatkundige van wreedheid en de misslagen van onregtvaardigheid open te leggen, zonder aanzien van allen volksvooroordeel of gewoonte. — Ten aanziene van de *Fransche* Volkplanting zet hij dezelfde wijze van beschouwing voort; en, kwam het aan op het voorstellen van het character der zulken, wier schitterende maar verschriklijke bedrijven naar geenen anderen maatstaf konden beoordeeld worden, dan verkiest hij de kennis der menschlijke natuur te baat te neemen. — In het beschrijven der Geschiedenis van den tegenwoordigen tijd (,, die hachlijke en misschien haat verwekkende onderneeming," gelijk hij zich uitdrukt) heeft hij ,, liever verkoozen die daadzaaken, waar de zodanige te vinden waren, welke de algemeene toestemming reeds hadt bekragtigd, op te geeven, dan zijne eigene meeningen in derzelver plaats te stellen; en waar het noodig was de laatste voor te draagen, heeft hij dezelve met de uiterste behoedzaamheid onderzocht en gestaafd. De geschiedenis van zijn eigen verblijf te *Kaap François* en *Fort Dauphin* is eene onopgesmukte vertelling van een ouden Krijgsman (*), die op de kronkel-

(*) De Schrijver was, ten tijde der uitgave van zijn eerste Werk, (waarvan dit eene voltooijing is) vierëntwintig jaren

kelpaden des leevens beproefd, en in de gastvrijheid eener *Indiaanſche* hut even gelukkig is, als in die van een luistervol rijk; maar nogthans niet ongevoelig voor ieders eigene en uitſluitende voortreflijkheden, noch gezind om die van den eenen aan den anderen toe te eigenen, of eenen van beide voorbij te zien. — Ten aanzien van de handelingen der *Zwarte Republiek*, heeft hij groote zorgvuldigheid aangewend, om het midden der waarheid te houden tusſchen eene menigte van onderling ſtrijdende berigten: en, ten einde hunne waare inzigten en bedoelingen te beter te doen bevatten, heeft hij veel oplettenheid beſteed, om hunnen echten geest in de vertaaling hunner oorſpronglijke ſtukken mede te deelen." — Wij oordeelden dit te moeten afſchrijven, omdat wij het Werk met deeze aanduiding overeenkomſtig gevonden hebben.

In groote vakken is dit Werk verdeeld. Het I H. voert ten opſchrift: *Een beknopt historisch berigt van de Volkplantingen in Hispaniola en St. Domingo, van de ontdekking van Hayti door* COLUMBUS *af, tot den tijd van deszelfs hoogst geklommen voorſpoed in* 1789. Daar de Heer RAINSFORD ten oogmerk heeft, in dit gedeelte een eenvoudig verhaal van gebeurde zaaken te geeven, onthoudt hij zich van de betoverende ſchilderij eener romaneske beſchrijving, waartoe het hem anders aan geen ſtof zou ontbreeken, en bepaalt zich tot zodanige Schrijvers, die voor waarheidlievend bekend ſtaan. — In de opgave van het lot der vroegſte Volkplanteren treffen wij eene allerkeurigſte vermelding aan van de *Bukkaniers*; een naam, ontleend van hunne van de Wilden overgenomene manier om het dierlijk voedzel te bereiden, dat zij langzaam droogden, of veeleer rookten, over vuuren van groen hout, op plaatzen, die, naar de *Spaanſche* uitſpraak, *Bukkens* genoemd worden, en welke gewoonte nog bij de *Spanjaarden* behouden is. 't Geen hij van deeze zeldzaame Zeeſchuimers vermeldt, is hoogst leezenswaardig, maar voor onze overneeming te lang.

Wij treeden ook al dat vroege, hoe leezenswaardig ook, voorbij, en melden alleen, hoe, volgens onzen Schrijver, naa het afloopen van den ſtrijd tusſchen Groot-

ren Officier geweest in dienst van zijne *Groot-Brittannische Majesteit.*

Groot-Brittansje en deszelfs *Americaansche* Volkplantingen, de *Spaansche* regeering meer belang begon te stellen in haare bezittingen in dien oord; dat van dit tijdstip af, tot aan het begin der beweegingen van de omwenteling in 1789, de *Fransche* Bezitting in *St. Domingo* tot eene hoogte opklom, die niet alleen alle andere Volkplantingen, maar ook het begrip van den Wijsgeer en Staatsman te bove ging: „ de weelde," het zijn de eigen woorden van RAINSFORD, „ haarer bijzondere inwoonderen, en haar openbaare luister en grootheid, verbaasde den reiziger; haare opstapeling van rijkdommen deedt het Moederland versteld staan, en met verrukking werd zij aanschouwd door de nabuurige bewoonderen der *Antillische* Eilanden. De staatkundigen in *Europa* zuchtten om haar bezit, gelijk als van eene rijke schoonheid, die door alle bekoorelijkheden de aanbidderen tot zich trekt; maar zij zuchtten te vergeefs: zij was bestemd om den grond te leggen van een Gemeenebest, even zoo zonderling als verschriklijk, het zij het bij de uitkomst strekken moete om aan afgetrokkene begrippen weezenlijkheid te geeven, of om een nieuw en doorluchtig Rijk te stichten in een gedeelte der wereld, waar men deszelfs bestaan voorheen onmogelijk achtte."

Dit Hoofdstuk wordt besloten met eene Beschrijving, zo van het *Spaansche* als van het *Fransche* gedeelte des Eilands, toegelicht door eene zeer fraaije Kaart, voor het Werk geplaatst, en eene Grondteekening van de Stad *Kaap François*, zo als zij was vóór de Omwenteling. Schoon de Schrijver zich onthoude van eene beschrijving van de natuur, de eigenschapnen en wijze van aankweeking dier voortbrengzelen, welke de verscheidene voorwerpen van den handel deezes Eilands uitmaaken, als Suiker, Koffij en Katoen, dewijl de berigten daarvan te vinden zijn in Werken, bijzonder aan deeze onderwerpen toegewijd; geeft hij aan den voet der bladzijden eenig verslag van de Kakao en Indigo, twee rijke voortbrengzelen van *St. Domingo*.

Het II H. voert ten opschrift: *Oorsprong van den geest van Omwenteling van den tegenwoordigen tijd in St. Domingo*. Naa eenige algemeene wijsgeerige aanmerkingen over den Omwentelingsgeest, zijn doel nader bepaalende, vermeldt hij: „ Het zou eene misvatting zijn, zoo ie-

iemand zich verbeeldde, dat men hier de bedoeling hadt, het gedrag der Planters in 't algemeen te berispen, of den opstand van onderhoorigen, van welk eene soort ook, in een gunstig licht voor te stellen, veel min hunne zaak te verdeedigen; ik bepaal mij alleenlijk tot het opgeeven van daadzaaken, die noodzaaklijk bij het onderwerp behooren, het welk ik voorneemens ben voor te draagen."

Rainsford beschrijft den *Africaanschen Neger*; erkent de goede en kwaade hoedanigheden, aan denzelven toegeschreeven. Hij vindt den grond des opstands meest in de zeden der Volkplantelingen; wij moeten dit weinige daaruit ontleenen. „De Planter, in stede van zulk eene magt en deugd ten toon te spreiden, waardoor hij eerbied en ontzag konde inboezemen, was een zwakke wellusteling, die, in een ligtzinnig gestoei met de slavinnen van zijne velden, het heilzaame van zedelijke grondbeginzelen, en de welvoeglijkheid, geheel vergat. De uitwerkzels van zulke voorbeelden, ten aanzien van persoonlijke deugd, zelfs buiten derzelver betrekking tot de pligten van den Godsdienst, zijn onbetwistbaar; en men behoeft niet vernederd te zijn tot de laagte van den verachtelijksten Slaavenstand, om te ontdekken, dat de gevolgen der ongebondenheid, die des volks deugd ondermijnt, den onfeilbaaren grondslag leggen tot opstand en omwentelingen."

't Geen onze Schrijver over den Slaavenhandel schrijft, schoon hij zich daartoe niet bepaald zette, verdient geleezen te worden. Overeenkomstig met zijne waarneemingen, mag hij dit Hoofdstuk te regt in deezer voege besluiten: „Hoe veel beter zou het voor henzelven, en misschien voor het menschdom, geweest zijn, indien de Planters deezer bekoorelijke en bloeiende Volkplanting, gelukkiglijk achtgeevende op de teekenen der tijden, door het verloochenen van eene laatdunkende zucht tot heerschappij en eene onmaatige begeerte naar winst, de vijandigheid dergenen, wier belang zelf hen tot een minnelijk verdrag zou genoopt hebben, veel liever verzacht dan aangehitst hadden, en, door het verligten der ellenden van een staat, die in zijne beste gedaante zoo slecht is, de toegenegenheid gewonnen hadden van diegenen, van wier arbeid, in den tegenwoordigen staat van zaaken, al wat tot welvaart en voorspoed bevorderlijk was, noodzaaklijk moest afhangen. Eene gedeeltlijke inschiklijkheid

ter

ter gunste van hen, die, uit hoofde van hunne kleur zelve, ten halve aanspraak hebben op een staatkundig aanweezen, zou voldoende geweest zijn, benevens een weinig achting voor de zedelijkheid van een volk, hetwelk dezelve allermeest noodig heeft, en eene hervorming in hunne eigene zielen, voor zoo ver die in de menschlijke natuur kan vallen. Dit zou de menschen, die thans in eene treurige ballingschap verkwijnen, indien zij niet haastiglijk als slagtoffers hunner valsche staatkunde zijn omgekomen, in het bezit gelaaten hebben van een Eiland, dat de roem der nieuwe en een magtige steun der oude wereld was. Indien zij dan naar eenige meer wettige middelen, ter voortzetting van den arbeid in hunne Volkplanting, hadden omgezien, zouden zij welligt, hoewel niet dan langzamerhand, een duurzaamer grondslag voor de welvaart hunner nakomelingschap, dan het erfdeel van onmaatigen rijkdom, gelegd, en eene regtmaatige aanspraak gehad hebben op de goedkeuring der menschlijke maatschappij."

Een nieuw doch allerakeligst tooneel schuift het III H. op; het behelst de *Geschiedènis van de grondlegging en voltooijing der Onafhanglijkheid van St. Domingo*: men beschouwe slegts dit kleine gedeelte: „ In twee maanden van den opstand waren 'er meer dan tweeduizend blanke persoonen, van allerlei stand en jaaren, omgekomen; het bleek, dat twaalfhonderd Familien, uit den overvloed, tot zulk eenen staat van ellende waren vervallen, dat zij, zelfs ten aanzien van kleeding en onderhoud, geheel van de liefdaadigheid van het algemeen of van bijzondere persoonen afhingen. 'Er waren honderd en tachtig suiker- en omtrent negenhonderd koffij- en indigo-plantadien vernield, en de gebouwen door vuur verteerd. — Van de zijde der Oproerigen rekende men, dat 'er meer dan tienduizend waren omgekomen in de onderscheidene gevaaren, aan hunne ijsselijke manier van oorlogvoeren verknogt, behalven verscheide honderden door den arm des geregts (*)." — Dit wordt in veele bijzonderheden uitgebreid, en eindelijk de toebrenging van den doodlijken slag, op den 20 Junij 1793, vermeld.

(*) Veel volgt de Schrijver hier de *Geschiedkundige Beschouwing van St. Domingo*, door BRIJAN EDWARDS, in drie Stukken vertaald, ten jaare 1802, bij A. LOOSJES PZ. uitgegeven.

Vervolgens komen de *Britten* op dit tooneel van verwoesting; dier handelingen worden in 't breede opgegeeven, Krijgsmagt en Verraad namen zij te baate, en alles liep hoogst ongunstig voor hun af. De *Engelsche* Schrijver voegt 'er ten slot bij: „ Zodanig was het einde deezer rampspoedige onderneeming, welke vijf jaaren lang de vleiendste uitzigten en de eigenliefde van het Britsche Rijk hadt gevoed, en waaraan, in den laatsten tijd, het dierbaar leeven van zoo veelen en buitenspoorige sommen van 's lands geld waren opgeöfferd. Dat zij al te onberaaden was aangevangen, zal altijd moeten erkend worden."

Veel bekends hielden de voorgaande Hoofdstukken in; het IV en laatste deezes Deels maakt ons bekend met minder algemeene; het beschrijft ons den *Toestand der zeden in St. Domingo, ten tijde van de vestiging der Onafhanglijkheid; benevens een verhaal der bijzonderheden van een bezoek, door den Schrijver aan het Eiland gegeeven.* Hij hadt gelegenheid om den toestand en het vermogen deezes volks te beoordeelen; zijne eigene waarneemingen onder hun, geduurende zijne gevangenschap gemaakt, treffen wij hier aan, en teffens veele stoffe tot bewondering.

Als *Engelsch* krijgsman zette hij koers van *Jamaica* na *Martinique*, om zich aldaar bij zijn Regiment te voegen; ontmast kwam hij te *St. François*, en gaf zich voor een *Americaan* uit. Gunstig werd hij door TOUSSAINT, den Held van dit nieuwe Rijksgebied, ontvangen, en verkeerde onder de Ingezetenen, die de *Gelijkheid* uitoefenden, allerminzaamst; woonde eene Wapenschouwing bij, welke hem verrukte; zag een hier afgebeelden Tempel, door de *Zwarten* ter gedagtenis van hunne verlossing opgerigt. Zo gunstig was het onthaal, hem aangedaan, dat, hoewel hij een diepen indruk hadt van de noodzaaklijkheid om op zijne hoede te zijn, 'er veel meer onverschilligheid, dan hij bezat, toe noodig zou geweest zijn, om den magtigen aandrang te wederstaan tot de verkeering met een volk, welks leevenswijze zich in het licht der edelmoedigste gastvrijheid vertoonde, en belangrijke voorwerpen ter beschouwing aanboodt. Hij verkreeg toegang tot de meeste huizen, alwaar de verkeering hem onderrigt of genoegen konde verschaffen; ook versmaadde hij, op andere tijden, de hut der Negers niet, hoewel in de daad minder aantrekkelijk. Dit verschaft hem overvloedige gelegenheid om de zeden enz, dee-

deezer nieuwe Republiek op te merken, 't welk met bewondering zal geleezen worden.

'Zodanig was het onthaal, hem daar bejegend, dat hij met smert scheidde van eene plek gronds, welke hij te vooren met gevaar van zijn leeven zou gepoogd hebben te ontwijken. — Dan wederom werden zij door storm genoodzaakt, te *Fort Dauphin*, nu *Fort Egalité*, binnen te loopen. Hier voor een Spion aangezien, werd hij gevat, ondervraagd, in eene gevangenis geworpen, waar hij in gestaage verwagting verkeerde dat zijn einde ras daar zou weezen. In eene zonderlinge getraliede gevangenis deedt hij waarneemingen op 't geen 'er rondsom gebeurde. Opbeurenden troost en verkwikking verkreeg hij in dien staat van eene schoone *Zwartinne*, die hem bij herhaaling voor de tralien bezogt; waarvan ook eene aartige Afbeelding den printgraagen Leezer vergast. Aandoenlijk is deeze beschrijving. Nooit heeft hij kunnen te weeten komen, wie zij was, die hem met opbeuringen in de vreeze des doods versterkte. Bezoek ontving hij ook van den Schipper, die egter ten laatsten hem den volgenden dag als den dag verkondigde, op welken hij zou worden opgehangen.

'Dan die dag was de dag zijner bevrijding. TOUSSAINT, in stede van het gevelde doodvonnis te bekragtigen, gaf last, den gevangenen RAINSFORD te ontslaan, en hem zijne reis te laaten voortzetten, gepaard met een uitdruklijk bevel, hetwelk met veel bitsheid, maar tevens met de grootste edelmoedigheid, werd overgebragt, dat hij nooit na dit Eiland moest terug keeren zonder behoorelijke Paspoorten. — Hij vertrok, en bereikte Martinique.

Dichterlijke uitboezeming op den Ramp der Stad Leijden. Te Utrecht, bij de Wed. J. van Terveen en Zoon. 1807. *In gr. 8vo. 14 Bl.*

Deze uitboezeming is van den Heer PROVO KLUIT; hij had in de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leijden op den 6 Febr. eene spreekbeurt; bij het vernemen van het ongeluk dier Stad koos hij dit onderwerp, en, eer hij nog van de omstandigheden naauwkeurig onderricht was, had hij reeds dezen Zang gereed. Hierop vernam hij echter, dat ook de vergaderplaats van die Maatschappij onbruikbaar

baar geworden was, en dat hij alzo zijn stuk daar niet zou kunnen uitboezemen; van deze teleurstelling geeft hij het Publiek reeds den 26 Januarij bericht, en daar hij tevens de uitboezeming in 't licht gaf, zo verloste hij van deze zijne lettervrucht nog vóór den tijd; met welke vroegtijdige en voorspoedige bevalling wij hem van harte geluk wenschen.

Zijn Ed. maakt bij deze gelegenheid wereldkundig, dat hij ter leniging van Leijdens ramp heeft ingeschreven zo veel hij gemeend heeft te moeten inschrijven, — dat hij daarenboven het voordeel der uitgave van dit Dichtstuk almede daarvoor bestemt, — en nog daarenboven de kosten van den druk voor zijne rekening neemt; eindelijk had hij ook voor het ongelukkig *Leijden* de moeite over, om ieder exemplaar eigenhandig te tekenen, ter voorkoming van laag gewin, door eenen nadruk; het getal der exemplaren, en alzo de moeite en last, die hem dit laatste veroorzaakt heeft, verzwijgt hij nederig, en daarvoor heeft hij alzo zijnen loon nog niet weg.

Deze Dichter zong *met een benepen hart*; dus mag de kritiek niet streng zijn. Zier hier het tweede couplet:

Kunstminnaars! draagt mijn' zang geduldig!
'k Vraag dit op mijner Magen graf.
'k Was Leijdens ramp een offer schuldig,
En leg dien pligt hier nedrig af.
De Weduw, die, met stil erbarmen,
Haar' penning uitreikt aan den Armen,
Smaakt reeds het loon der zaligheid.
En, zoudt Gij, Mannen! Leedgenooten!
Mij, om mijn kunsteloos lied, verstooten?
Dit waar' geene edelmoedigheid.

De aandrang, die de Dichter hier gebruikt, vertoont in den eersten opslag ik weet niet wat; maar als men een weinig nadenkt, ziet men dat het waarlijk weinig meer dan [illegible], schijn en geen wezen is. 'Er is immers nog al eenig onderscheid tusschen het vrouwtje uit de Euangelien, dat haren noodpenning brengt, en den man, die, zo als men spreekt, ook een duit in het zakje leggen wil? Het „*ik kan niet meer geven*," wordt door den Dichter in 't geheel niet, of althans niet voelbaar genoeg, uitgedrukt. Wij vatten ook niet, wat het woord *reeds*, in den zevenden regel, zeggen moet: krijgt die Weduw dan te veel in des Dichters oog, en meent hij dat hem meer nog toekomt? Of is juist het tegengestelde zijne meening? wil hij zeggen dat hij wel met wat minder te vreden is, en geene zo groote pretensie maakt? Of bedoelt hij eene rijke weduw? — maar de zaligheid van deze, die zij voor éénen penning koopt, zal

zo

zo groot niet zijn! — Het is ons waarlijk duister. — Ook twijfelen wij of dat *verstooten* hier het juist gekozene woord wel zij. Vreesde de Dichter, dat men hem als Lid van de Maatschappij der Nederl. Letterk. removeren zou?

Nog eene aanmerking veroorloven wij ons. De vernieling van Lissabon, Messina, Calabrië, enz. — treffend is de vergelijking van deze met Leijdens ramp; dáár was nog eenig voorteken, eenige waarschuwing — maar niet bij deze ijslijke gebeurtenis; te Leijden was alles gerust, en geheel onvoorbereid:

Hier speelt het knaapje, met zijn' broeder,
In schuldelooze vrolijkheid.
De zuigling lonkt en roept zijn' moeder;
Zoo lagchend als de zaligheid,
Die zij zoo aanstonds weltevreden,
Met haar gezin, staat in te treden,
Van allen jammer onbewust.
Zij komt en reikt het bei' hare armen.
Nu zal zij 't koestren — voeden — warmen. —
Eén enkle schok ... en alles rust! —

Ongelukkiger keus dan juist dit woord *rust* had de Dichter hier niet kunnen doen: 't is waar, door de *lagchende zaligheid* in eenen vorigen regel was de Lezer 'er al eenigzins op voorbereid; maar nu mist toch het geheel de bedoelde werking. Of wilde de Dichter *Leijdens ramp geen ramp, Leijdens ongeluk indedaad geluk*, — wilde hij zo iets hier schilderen? zonder eenige smart — zonder eenigen angst of schrik — in een oogenblik in de zalige *rust*, in Abrahams schoot! — *o terque quaterque beati!* Indedaad hij trof doel, zo dit zijne meening was.

Tafereel van het rampzalig ongeval, op den 12 Jan. 1807, door het in de lucht springen van een vaartuig met buskruid aan de beroemde Stad Leijden overgekomen. Ten voordeele derzelver Stad gedicht, door BENJAMIN COHEN JACOBSZ. *Te Amsterdam, bij* S. A. Proops. *In gr. 8vo. 10 Bl.*

Na het lezen van de vele treurige berichten en Klaagzangen, en nadat ons oog reeds moede van weenen is, dwingt dit kunstgewrocht ons bij iederen regel eenen glimlach af, en schijnt opzetlijk vervaardigd om een weinig te vervrolijken. Het is toch eene dichterlijke beschrijving van Leijdens ongeluk; — *quis tali a fando temperet a lachrymis!*

het is wel zo; maar beproeft het, Lezers! *at risum teneatis amici*, hoezeer ook uw hart door deelnemend gevoel verbroken is. Maar hoe komt toch boert en spotternij bij Leijdens ruïnen te pas? Neen waarlijk de Dichter COHEN JACOBSZ. spot niet met Leijdens ongeluk, maar hij geeft ons afleiding van gedachten, en vervrolijkt ons, door zijn grappig opeengehoopt rijm, den herhaalden weerklank, genoegzaam in iederen regel; maar zelden toch schoot hier zijne vinding te kort; en zo komen nu en dan de zeldzaamste denkbeelden bijeen, en hebben wij het aardigst contrast. Het dichtstuk heeft daarenboven zo geheel en overal het voorkomen van ernst, en wordt daardoor zo meesterlijk koddig; nergens vergeet de Dichter zijne rol; het is met de meeste zorg bearbeid: zo dat wij het — in de verzameling van een liefhebber van het comieke — de onsterflijkheid beloven.

De Dichter laat alles *verstommen* en tevens *brommen*. De *Kerken werken*, ja zij *parsten* dat zij *knarsten*, tot dat zij van den grond tot aan de toppen *barsten*. De *deuren scheurden*, de *daken kraken*, de *muuren schuuren*, de *glazen razen*, daar ze in aller *oogen vlogen*; terwijl aan alle *kant* de *brand* zich *voedt* en *woedt*. De klokken *benglen* en *vermenglen* 't droef *geluid*, van bleeke schrik en angst, van pompers en van *spuit*, enz.

Maar wij moeten toch eenige regels, om den waren aard van dit kunstgewrocht te doen kennen, in haar geheel afschrijven:

De Menschen wenschen *in dien* Nood *verschrikt den* Dood!
Wanhopend vlugt men heen, *'t* Gevaar *was al te groot.*
De Mannen spannen *onvermoeid uit mededoogen*,
Hun krachten zamen, *met vertwijfling in hunne oogen*;
De Grijzen ijzen! *alle* Wijzen *zoeken raad*;
Men spoed *met* moed, — *men vliegt tot redding door de straat*;
De Vrouwen en de Kind'ren hind'ren *jamm'rend beide*;
Terwijl 't onnozel Wicht aan Moeders borsten schreide;
Helaas! — *dit is een* Ramp *daar aangebragt door* Kruid,
Dat naar de wolken vloog *zeer* hoog *met* Volk *en* Schuit;
Daar ligt er één verplet, — *gindsch vliegt één tot den* Hemel;
Een *daar wordt weggerukt*, *in 't midden van 't gewemel*;
Gantsch Rapenburg *stort in*! — *welk huis bleef overend?*
Daar sluipt *en* kruipt *er* Een; *bebloed*, — *gekneusd*, — *geschend*; — enz.

Een weinig verder komt de Koning vóór, aan wien de Dichter den verschuldigden lof geeft. Wij moeten ons, hoe ongaarne ook, onthouden om deze proeve te vergrooten; ons bestek gedoogt dit niet; alleen geven wij deze regels nog:

De Majesteit *van* Kroon *en* Deugd *rust op zijn schedel;*
Hij juicht bij braave daân, en maakt Cunaeus *edel.*

De zekerheid, waarvan hij in 't slot melding doet, dat Leijden uit haar puin nog hooger als (dan) voordezen rijzen zal, gaf onzen Landgenoot welligt eenen zo vrolijken dichtluim.

Bij het Ongeval 't welk de Stad Leijden getroffen heeft op Maandag den 12 Jan. 1807.

Onder dezen titel ontvangen wij een Klaagzang; die zich wel maar zeldzaam boven het middenmatige verheft, maar toch even zeldzaam daar beneden daalt; terwijl eenige regels ons de ramp recht aandoenlijk tekenen. Het verschijnen van Vader VAN DER WERF op het puin (daar zijn graf als door den schok geöpend wordt voorgesteld) is eene uitmuntende vinding; jammer maar dat de Dichter dezelve niet meerder en beter heeft uitgewerkt. Hij doet aan de schim eene aanspraak, verbeeldt zich een' straal in derzelver oog te zien, en laat haar met den vinger omhoog wijzen; hierop meent hij dat een Engel van den Hemel daalt, en dat deze Engel onze Koning is. Nu maakt hij zelve het besluit op, — vergunt Vader VAN DER WERF geen woord, zendt hem aanstonds weg, daar hij nu zijn hoofd gerust wederom kan neerleggen. — Ook deze Zang wordt met den welverdienden lof van Koning LODEWIJK besloten, en is dezelve met F. B. getekend.

ZELUCO. *Door* JOHN MOORE, *M. D. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. W. IJntema en Comp. 1807. *In gr. 8vo. 360 Bl. Behalven de Voorrede des Vertaalers.*

Zeven jaaren bijkans na de Hollandsche uitgave van *Dr.* MOORE's *Eduard*, verschijnt deszelfs *Zeluco* onder ons in druk, een werk van soortgelijken aanleg, uitgebreidheid en houding, waarom het dan ook door den Drukker, bij zijne *aankondiging*, niet te onpas een *Pendant* genoemd is van dien Roman. Mogelijk is 'er een enkele onder onze Leezers, die, van eenen stijveren en ouderwetschen trant, zo weinig wenscht bekend te zijn met den eersten als laatsten van deeze *Romans*; maar over het geheel, houden wij ons verzekerd, is die bloote *titel* genoeg, om, buiten eenige aanprijzing zelfs, een werk, dat daarmede pronkt, in handen te brengen van een aantal nieuwsgierigen, en zogenoemde lieden van smaak in beiderleie sexen der fatsoenlijke wereld. Wat ons aangaat, wij verlangen gehouden te worden voor Mannen, wier leeftijd

wel boven het zwak der jeugd verheven is, dan echter vrij van de norsheid des ouderdoms; wij trachten ons te hoeden tegen alle ligtvaardige vooringenomenheid en verwerping, en stellen eene hooge waarde op alle voortbrengselen van vernuft, schranderheid en menschenkennis, in welke wij geestige scherts en nuttig onderhoud tot opbouw van goede zeden aangelegd en bearbeid vinden. Daar veelen evenwel der hedendaagsche Schrijveren de vlugge pen opvatten en een aantal boekdeelen ter wereld instooten met hunne magere en *romaneske* verhaalen of ongezouten boert; en daar vooral de gedienstige hand van hongerige Vertaalers ons zulken voorraad, bij onze Nabuuren vergaderd, gestadig toewerpt; erkennen wij rondborstig, dat onze maag eenigen afkeer heeft van dergelijke raauwe en onbekookte spijze, om niet te zeggen hoezeer zij walgt van gerechten, die, ten aanzien van het zedelijke, naar bederf rieken. De naam van wijlen JOHN MOORE intusschen boezemde ons onwillig eenen streelenden voorsmaak in: bevoorens hadden wij ons vergast aan zijne *Reizen*, *Mordaunt*, en *Eduard*; dien wij, in onderscheiding van den schrijftrant door FIELDING, RICHARDSON en GOLDSMITH gevolgd, eenen *Spectatoriaalen Roman* noemen mogen, en naast hunne onsterfelijke werken op eene lijst stellen zouden. Ook ontschoot het ons niet bij deeze hooge verwachting van den *Zeluco*, den laatsten zijner Schriften, waarnaar wij met ongeduld verlangden. In den *Eduard* schetste hij de zeden zijner eigene Landgenooten; nu verstoutte zich de Wijsgeerige Reiziger, met den besten uitslag nogtans, het tooneel van den Roman in een uitheemsch gewest, in Italië, voornaamelijk te doen speelen; en op hetzelve zo groote verscheidenheid van Characters uit het Zuiden van Europa en andere wereldoorden in werking te brengen, als wij, opzichtelijk Engeland, in den *Eduard* aantreffen. In deezen is een braaf, edelmoedig en dapper Jongeling de hoofdpersoon, welken Gij, behalven in de zwakheid van *Tomas Jones* omtrent de sexe, met deezen *Vondeling* van FIELDING ten meesten vergelijken zoudt: hier, in den *Zeluco*, ontmoet Gij eene *gepersonifieerde Ondeugd*, (gelijk hem de Vertaaler noemde) maar noch het aanstootelijke en weinig kiesche van FIELDING's penseel, noch dat gevaarlijke en behaagelijke van *Lovelace*'s vernuft, welk ons in deezen snoodaard bij RICHARDSON zelven mishaagt (*). Niet te onregt heeft bereids onze Land-

(*) Van hier dat *Lovelace* aan zeer veele Vrouwelijke Leezeressen altoos te *veel behaagen* inboezemt, en 'er is, die, wegens zijn vernuft, de ondeugd kan over het hoofd zien in den verfoeielijken Ligtmis. — Verg. *het Leven van* RICHARDSON, door Mej. BARBAULD, bl. 82, geplaatst voor het Iste Deel van des Schrijvers *Briefwisseling*; naar welker voortzetting, of de uitgave der volgende Deelen, wij sedert 1805 vruchteloos wachten.

genoot, in diens Voorrede, MOORE verdeedigd, dat hij, om allen afschrik van het kwaade in te boezemen, den Held zijner Geschiedenis bij uitstek zwart en zedeloos geschilderd heeft; hoewel wij toch voor de eere van deszelfs Voorganger RICHARDSON met een enkel woord alhier herinneren, dat de booze en verfoeielijke Minnaar in de *Clarissa* slechts eene tweede rol heeft, en, met al zijne begaafdheid, door de glansrijke verhevenheid dier Heldinne genoeg beschaamd en verdonkerd wordt. Wil men voorts opmerken, dat MOORE zijnen *Zeluco* eene grootere hoeveelheid en verscheidenheid van wanbedrijven doet pleegen, dan wij althans verhoopen dat een enkel *individu* zou kunnen begaan; het lust ons niet, hierover den Zedeschrijver te gispen, die zulks welligt noodig oordeelde om het geschetste *voorbeeld* van uitgestrekter leeringe te maaken, en de mogelijkheid, waartoe de natuur des menschen veraarden kan, op het sterkst te doen uitkomen. Meermaalen is de bedenking tegen de hooge volmaaktheid van eenen *Grandisson* en *Clarissa* geöpperd, en wederlegd; maar wat ten deezen gezegd wierd, mag voorzeker in den omgekeerden zin omtrent den *Zeluco* gelden. Wij ten minsten duiden het niet zeer ten kwaade, dat het Vernuft aan *éénen Romanheld* toeëigene, wat misschien de Natuur in *twee* of *meerdere* persoonen daadelijk uitlevert; en zo lange de uiterste trap van Zedelijkheid onbepaald is, tot welken een mensch opklimmen of ook afdaalen kan, zo lange onthouden wij ons van stoutelijk te beslissen, of een anders welgeschetst Tafereel der Verbeeldinge tegen de *waarschijnlijkheid* zondige. Deezen lof althans verdient MOORE, dat hij, „ de kronkelpaden der ondeugd vol„ gende, en schilderende de afschuwelijke trekken der snood„ heid, die onaangenaame taak eens Schrijvers" voor zijne Leezers alzo veraangenaamd heeft door *zijne* bewerking, dat wij dezulken ongelukkig noemen mogen, „ die het gezicht „ van zijne schilderij niet kunnen verdraagen," en wij, op den wenk des Vertaalers, met volle waarheid mogen erkennen, dat ons de leezing en herleezing van dit werk bijzonder vermaakt, en ook gesticht heeft. Want in den *Zeluco* vinden wij wel het tafereel van het menschelijk leven met volle waarheid van de ongunstigste zijde afgebeeld; de tegenstelling nogtans van hetgeen onze natuur meest beminnelijk en verheven heeft, nergens uit het oog verlooren; zo dat de aanslagen der boosheid niet zelden faalen, of uitloopen tot haare straffe; maar deeze ook gelukkende, dan nog de Ondeugd, door allen luister van voorspoed heen, en midden onder het genot der wereld, bij uitstek rampzalig doorschijne: weshalven JUVENALIS Dichtregelen, *Sat.* 13 v. 192-198, op den titel van deezen Roman met volle regt geplaatst zijn. Door invlechting nu der menigerleie characters, gevallig bijwerk, en kleene teekeningen, die echter veelal tot den zamenhang des geheels of het verband

band der Geschiedenis behooren, wordt het onmogelijk, in weinige woorden den inhoud van den *Zeluco* derwijze voor te draagen, dat het verhaal geen drooger houding krijge en min bevallig worde, dan het in waarheid is. Te meer verliest men bij zulk een kort-begrip, dewijl de Doctor zijne vinding minder aan zonderlinge en romaneske ontmoetingen, dan aan eene getrouwe en menschkundige schetze der gewoone levenstooneelen, hield gewijd. De nieuwsgierigheid des van onze Leezers tot 's Mans eigen pen verwijzende, waagt zich alleen de onze aan de volgende hoofdtrekken, omtrent dit Iste Deel.

Zeluco, uit een adelijk geslacht te Palermo in Sicilië geboortig, verraadt al vroeg, nog bij het leven zijns *Vaders*, en vooral na *deszelfs* dood, een slegten inborst. Hij is onstuimig, oploopend, en woedende van aard, die ligt tot wreedheid helt. De dwaaze toegeevendheid en averegtsche toejuiching zijner Moeder, dwaaslijk ingenomen met haaren fraaien jongen, helpt deszelfs bederf voltooien. Aanzien en rijkdommen, benevens de vleierij van pluimstrijkers en afhangelingen, kweeken diens trots en euvelmoed, die rasch alle nuttige beoefening versmaadt, zich eenigtijk toelegt om in de *groote* wereld te schitteren, en, in zijne ijdelheid, op den prachtigen krijgsrok eens Officiers verslingert. Weldra den kleeneren kring en verkeering van zijne Moeder vliedende, ijlt hij naar Napels, om bot te vieren aan zijne reeds gezette zucht voor het spel, verkwistende levenswijze, en de vermaaken der Hoofdstad. Hier, nogtans, is de toelaage zijner Moeder, hoe ruim die ware, niet genoegzaam voor zijnen onverzaadelijken wensch. Dus, gezweept door een vuurig verlangen om zijne eigen bezittingen meester te worden, keert hij naar huis, en wordt aldaar voor het eerst *misdaadig*, door eene aanzienlijke jonge dame ten val te brengen door zijne verleiding; terwijl hij, vervolgens betrokken in een tweegevegt, waarin de *ondeugd* zegeviert, zich tegen alle vervolging weet te dekken. Naar Italië overgestoken met zijn vaderlijk erfdeel, viert hij op nieuw aan zijne praalzucht bot, en baadt hij zich in wellusten; tot dat de Man, die zich in al dien tijd geenzins den dwaaze Moeder bekreunde, om zijne verwarde zaaken te redden, nogmaals naar Sicilië wederkeert, en aldaar, tot vergelding van haare onberaaden liefde, die oude vrouwe uitzuigt, ja onder menigerlei verwijt en hartzeer ten grave helpt. In deezen neteligen toestand ziet hij naar middelen uit om zijn fortuin te maaken in den Spaanschen Dienst, door voorspraak van eenen Oom aan het Hof te Madrid. Alvoorens hij hierin slaagde, vangt hij te Palermo eenen nieuwen minnehandel aan met zekere Dame, die echter, (ondanks de list van Zeluco, de verliefdheid der jonge Dochter, en de zwakheid van haaren Vader) door het verstand en de wijsheid van haare Moeder, gelukkig behouden

Mijst voor eenen beteren Gade. Dit verhaast Zeluco's vertrek naar Madrid, van waar hij vervolgens met zijn Regiment naar Cuba, als Officier in gezegden Dienst, te scheep gaat. Reeds in Europa, en bij eene ontmoeting aan de speeltafel, had hij bewijs gegeeven van geweldaadige onverschrokkenheid en wraakzucht; thans in een ander werelddeel en met gezag bekleed, slaat hij, de krijgstucht misbruikende, tot laage mishandeling der soldaaten over, en duldt hij geenen tegenstand. Dit maakt *Zeluco* vast meer en meer het voorwerp van den algemeenen haat en verfoeijing, en haalt hem de ernstige en welverdiende bestraffing van den waardigen Opperbevelhebber op den halze; waarna hij, van toen af den Dienst moede, zijn fortuin beproeft, door eenen Vriend trouweloos den voet te ligten in diens voorgenomen huwelijk met eene rijke en bejaarde Weduwe, en door zich zelve aan deeze te verbinden. Dan, welk eene genegenheid onze in schijn verliefde Minnaar en Echtgenoot veinsde, en hij eene Vrouw, die den ouderdom van 50 jaaren bereikt had, verwekken mogt, het éénige, waarop zijn harte vlamde, was haar groote schat. Om deezen meester te worden, verbergt hij zijnen afkeer van den krijg, maakt haaren kommer voor zijn leven gaande, door de aanstaande uitbarsting des oorlogs aan haar te doen boodschappen, en bereikt hij dus zijnen dubbelen wensch, den afstand haarer bezittingen, en zijnen afkoop van den Dienst. Maar gedaan is het nu ook met zijne tederheid, die, tot haat en kwelzucht overslaande, 's mans Gade welras van verdriet en leed doet wegkwijnen en sterven. *Zeluco* is nu een aanzienlijk Planter, ongelukkig wel is waar te midden zijner rijkdommen, doch tevens volijverig om deeze door onmaatigen arbeid der slaaven te vermeerderen, en om zijn eigen zielsgekwel aan deezen te wreeken. Zo voert hij zijne onmenschelijkheid ten top, en misbruikt hij zijne onbepaalde magt over die ongelukkigen door het vertreeden der slaavenwetten, waarvan MOORE met nadruk de zwakheid aantoont, terwijl hij niet minder het onbetaamelijke en onchristelijke der slaavernije door kracht van redenen voldingt. Intusschen smeedt *Zeluco*, die niets ontziet, waartoe de drift hem aanspoort, een nieuw ontwerp tot overspel met de Vrouw van eenen Portugees, zijnen Vriend; hetwelk van den Man ontdekt en heimelijk door een dolksteek gewroken zijnde, onzen Geweldenaar, van doodsgevaar ten laatsten hersteld, tot zulk eene list en gruwelijke wederwraak opwindt, die kwalijk iemand zonder siddering leezen zal, en welke toch door het beleid en de tusschenkomst van eenen braaven Arts gelukkiglijk geen doel treft. Intusschen had de wellustige gierigaard onnoemelijken schat gewonnen, en, daar de Westindiën hem verders niets beloofden, stevent hij naar Europa, en vertreist, na een kort verblijf in zijne Vaderstad, om in het prach-

ti-

lige Napels te leeven, en zich in dartelheid en menigerlei ondeugd te baaden. Veel moeten wij thans daarlaaten, hetgeen *Zeluco* nader kenschetst, en tot zijne levensgeschiedenis aanhoorig is. Wij vergenoegen ons, het meest gewigtige te melden. Aldaar wierd hij ingeleid bij Signora *Sporza*, eene bejaarde en in veele opzichten achtingwaardige Dame, die met een maatig vermogen in de groote wereld te leeven wist en achting te verwerven. Door deeze geraakt *Zeluco* in kennis en verkeer met haare Nicht, de Weduwe van den Kolonel *van Seidlits*, en derzelver schoone, verstandige en allezins beminnelijke Dochter *Laura*, eene hoofdpersoon der Geschiedenis. Het gezicht dier bevallige jonge Dame in de Opera betovert daadelijk den wellustigen Man, en hoe meer hij dezelve ziet en bezoekt, te sterker ontvlamt zijne booze drift. Gereed is hij, op den kwalijk beraaden voorslag van Mevrouw *Sporza*, om door zijnen invloed ten Hove de Wed. *van Seidlits* aan zich te verpligten, met den gelukkigen uitslag van zeker voor haar aangelegen regtsgeding te bespoedigen. Maar hoezeer de overgedreeven gastvrijheid der eerstgenoemde Signora, *Zeluco's* bezoeken en minnehandel oogluikend aan haar huis gedoge; hoezeer ook de vooringenomenheid der beweldaadigde Moeder voor hem pleite; alle zijne konstenaarijen, gewoone treken, veinzerij en listen, zijn bovendien onvermogende om zijnen aanslag op het hart van *Laura* te doen gelukken, die, van natuure omzichtig, tevens gewaarborgd is door eene tedere drift voor zekeren heldhaftigen *Carlostein*, den Vriend haars Broeders, in de vroege kindsheid haar ingeboezemd. Te vergeefs verstout zich alvoorts de Ondeugd, om *Laura's* braave Moeder, gevoelig als zij is voor pracht en staatzij, en gebukt gaande onder den last van afhangelijkheid en kleenheid haarer bezittingen, door een aanzienlijk aanbod heimelijk en geheel op zijne zijde te trekken. Deeze wijst met verontwaardiging het ontijdig geschenk van de hand, en noodzaakt alzo den Man, zijne bedoelde omkooping onder een glimp van edelmoedigheid te bemantelen; en, daar ook zijn poogen, om jaloersheid te verwekken, op *Laura* niets vermag, is hij ten laatsten verpligt tot eerlijker voorslagen te komen, hoe strijdig anders met zijne eigenbaatige denkwijze en slordige beginselen. Maar wat zich ook de trotsheid van eenen *Zeluco* nu beloove van zulk eene hooggestelde opoffering van zichzelven, en van de begunstiging der Moeder, niets wederhoudt de jonge Dame, om hem met alle zijne rijkdommen en opgevijzelde verbeelding af te wijzen. Noode verduurt de Onverlaat zulk eene rondborstige maar toch volstagen verwerping, die eerst zijne woede gaande maakt, daarna hem het middel van losbandige verstrooiing bij zijne verwijdering naar Rome doet aangrijpen; weldra, evenwel, wordt hij naar den eenigen zeilsteen zijner liefdedrift te Napels terug gevoerd.

Mevrouw *Spórza*, intusschen, onderrigt wie *Zeluco* was, ontvangt hem met meerdere koelheid, en eenen tegenzin, welken de listige en argwaanige Minnaar door den glimp der welleevendheid heenen ziet. Zij, echter, laat deszelfs bezoeken, onder den titel van Vriend van den Huize, toe, en zwijgt van haare ontdekkingen bij beide haare Bloedverwanten; (welke bijzonderheid ons eenigzins onwaarschijnlijk dacht.) *Zeluco* des, in ongunst bij deeze Dame, verheelt zijnen wrok; en is verpligt, om doel te treffen bij *Laura*, naar eenen anderen voorspraak en medehulp om te zien: ook vindt hij dien in den Biegtvader van het huis, den Monnik *Pedro*, eenen schijnheiligen en slimmen *Epicurist*. Hem geeft hij de voorkeuze boven eenen anderen Vader *Mulo*, Bloedverwant der Dames, welken ons de Schrijver leert kennen, door de keurige Geschiedenis te vermelden van Mevr. *van Seidlits* Huwelijk met den Protestantschen Kolonel van dien naam in Pruissischen Dienst, onlangs gestorven, na die godsdienstige en ruimere Kerkbegrippen beleefd te hebben, waarvan zijne Vrouw, door den ijveraar opgewekt, hem wel te vergeefs, doch zonder krenking van wederzijdsche liefde, gepoogd had af te brengen. Ten laatsten smeedt *Zeluco*, op eenen wenk van zijnen loozen Medestander *Pedro*, een verschrikkelijk ontwerp om *Laura* aan zich te verpligten, door haar, bij eenen nachtelijken hertogt van den brandenden Vesuvius, uit handen van *vermeende* roovers te verlossen. Zijne wraakzucht bedoelde tevens haaren schrik te vermeerderen, door eenen zijner eigene werktuigen en vermomde bedienden bevel te geeven, om een pistool, heimelijk van hem met scherp geladen, de gehaatte Signora *Spórza* op het aangezicht los te branden. Het geweer weigerde, en, weder overgehaald, treft het schot den verraader, die als ter hulpe toesnelt, in den schouder. Ofschoon gekwetst, was hij toch vermogende, om zijne rol, te gelijk met *Pedro*, in dit bedrijf te speelen; waarna, door deszelfs tusschenspraak bij de Dames, zijn lijden en gevaar ten breedsten wordt uitgemeeten, om alzo *Laura* te vertederen, op welke dit toeval en snood verzonnen list, haares ondanks, eenen verbaazenden indruk maaken. — Dus, in het midden der verwarring, eindigt dit Deel; en, vermits de Voorrede van den kundigen Vertaaler onzen angst verdubbelt voor die beminnelijke jonge Dame, van welke thans Mevr. *Spórza* door een uitstapje naar Rome verwijderd is, moeten wij vreezen, dat zij weldra het slagtoffer zal worden van de dankbaarheid eener vooringenomen Moeder, en, ondanks haare omzichtigheid, zal nederstorten in de armen van den haatelijken Minnaar, die zijne strikken spant tot haaren val en ijsselijke ramp. — Het doet ons leed, dat wij, wegens de uitvoerigheid van dit, nogtans zeer onvolkomen, uittreksel, geen woord bijkans daar mogen bijvoegen tot lof der schoone bewer-

werking en belangrijke aanmerkingen van MOORE, ingevlochten in zijn verhaal. Trouwens men kent dien Meester, zijn krachtig penseel en bevallige teekening. — Wij kunnen niet af, den Vertaaler onzen dank te betuigen voor de weluitgevoerde taak, en verlangen naar de spoedige uitgave van het tweede en laatste Deel, wanneer wij ook eene proeve zullen geeven uit het werk zelve, waartoe voor tegenwoordig de plaats ontbreekt.

Prijsverhandeling over de Vrouwelijke Opvoeding. Door Mevr. D. *Amsterdam, bij* W. Holtrop. 1806. *8vo. 75 Blz.*

De Maatschappij van Konsten en Weetenschappen te *Montauban*, in aanmerking nemende, hoe veel invloeds de vorming van het vrouwelijk verstand en hart op het geluk der Mannen hebbe, doch tevens, den invloed eener voegzame Opvoedinge om daarin doel te treffen, vond geraden, in den jare 1803, eene Prijsvraag uit te schrijven, luidende: „ Welke soort van Opvoeding is voor de Vrouwen de meest geschikte, om de Mannen in maatschappij gelukkig te maken?" — 't Is Mevr. D., aan welke de Eereprijs werd toegewezen.

Dit Werkje laat eigenlijk geen uittreksel toe, en wij zouden van hetzelve slechts eene bloote aankondiging hebben kunnen geven, met een kort antwoord, dat de in hetzelve opgegevene soort van Opvoeding, naar ons inzien, in haar geheel niet de geschiktste, ter bereiking van het genoemd oogmerk, zijn zal of kan, ware het niet dat de achting voor het vrouwelijk geslacht eenige aanmerkingen op hetzelve van ons afvorderde; schoon ons bestek niet toelaat, alle de hier voorkomende denkbeelden, onze levensgezellinnen onwaardig, en ook hare waarde als menschen verduisterende, te wederleggen; wij bepalen ons dus tot eenige.

Zoo wel uit den Titel, als uit de Voorrede des Vertalers, zien wij, dat het aangekondigde Werkje door eene Vrouw geschreven is; en dit grieft ons, daar wij nu indedaad niet weten, wat wij van haar geschrift over eene zaak, welke al zeer belangrijk is en een zeer gezond oordeel vereischt, denken moeten: zij immers velt over hare Kunne een zeer onmenschlievend vonnis; een vonnis, dat, juist omdat zij eene Vrouw is, op haarzelve tevens moet toegepast worden, daar zij zich op bladz. 25 dus uitdrukt: *in weerwil van der Vrouwen genis van aanleg; niettegenstaande de onmogelijkheid*, (onmogelijkheid, let wel!) *waarin zij zich bevinden, om een denkbeeld, een ontwerp, te achtervolgen, en ongeacht hare zwakheid in deszelfs volvoering*, enz. en op bladz. 29 en 30: *de gewoonte oefent op den Man een groot vermogen, maar heeft*

op de Vrouwen een nog veel onbepaalder gebied; zij lopen in eenen kring van denkbeelden rond, waaruit haar geene afwijking mogelijk is; zij hebben weinige oorſpronkelijke denkbeelden, te weinig van die, welke onmiddelijk weder anderen doen ontſtaan; zij wijken geenszins van haren gewonen ſlender af, om dezelfde reden, die de weetnieten hunnen ganſchen leeftijd behouden, waaraan men den naam van vooroordeelen geeft, zonder derzelver drijfveêren immer te kunnen ſchiften; en eindelijk bladz. 71: *offchoon de natuur de Vrouwen de nodige genie onthouden heeft, om de Maatſchappij door hare kennis voor te lichten*, enz. En dit alles zegt eene Vrouw zelve, en waagt het dan nog, om over de opvoeding harer Kunne, omtrent welke wij zulk een oordeel willen, kunnen noch mogen vellen, te ſchrijven! Moet men dan haar geſchrift niet als een voortbrengſel van *genie van aanleg*, als uit *geene achtervolgende denkbeelden* beſtaande, als *zonder oorſpronkelijke denkbeelden*, enz. beſchouwen? want hoe kan een wezen als eene Vrouw, volgens haar gevoelen, iets voortbrengen, dat in de daad de tegenovergeſtelde hoedanigheden van den geest vordert?

Op bladz. 8 vinden wij deze raadgeving: *Het is van zeer veel belang, dat het ontluikende Meisje, van hare vroegſte kindsheid af, wete, hoe zeer zij door hare minderheid voor den Man zwichten moet.* Behalve dat men reeds verkeerd handelt met het meisje van hare vroegſte kindsheid dit in te prenten, zou hetzelve bovendien, wanneer men in alle gevallen dezen raad opvolgde, daardoor juist aan meerdere verleiding blootgeſteld worden, daar zij, het geloof aan hare volſtrekte minderheid den ruimen teugel vierende, door het mistrouwen harer krachten en harer eigene zelfſtandigheid, voor de woeste hartstogten der mannen eerder gevaar loopt te zwichten.

Welk eene verkeerde raadgeving tevens, is het voor Ouders en Opvoeders, het jonge meisje *onbillijkheden en onregtvaardigheden te doen ondergaan, ten einde haar aan die van eenen Echtgenoot te gewennen* (bladz. 39 en 62.) Rampzalige en ontoereikende toevlugt! Sluit die raad niet tevens het denkbeeld in, dat de Echtgenoot onbillijkheden en onregtvaardigheden omtrent de Vrouw in 't werk ſtelt of zal ſtellen? en wat is verfoeijelijker, dan onbillijk en onregtvaardig te handelen? Een Man, die de waarde zijner Vrouw op den regten prijs ſtelt, die den echten zin van dat woord volkomen gevoelt, kan en vermag zulks nooit. Neen, wij beklagen alsdan de Vrouw, die geen regtmatig zelfgevoel bezit, dat alle willekeurige onderdrukking verfoeit. De Vrouw kan, zeggen wij met den menschkundigen POCKELS, in eenige gevallen met haren blik en haar fijner levensgevoel verder reiken dan de zoo helder ziende Man, en dan treedt zij, als 't ware, als zijne [illegible] en wegwijzer op. Haar [illegible] ge-

vaar-

vaardiger, vooral dien zij werkelijk helderer dan hij ziet. De Vrouwelijke eigenzinnigheid kan zelfs dikwijls *pligt* worden, wanneer de Man met zijn lomp *egoismus* wil doordringen, en misschien alleen door de standvastige tegenspraak der Vrouw gered kan worden.

Verlichte Moeders! zegt de Schrijfster op bladz. 58, *beschrijf uwe Dogter eenen Echtgenoot als haren meester, en het huwelijk als het graf van hare vrijheid, als eenen staat van moeilijkheden, van lijden, van tegenstrijdige betwistingen.* Den afkeer van het huwelijk bevorderende, en zedelijkheid tevens verwoestende, is deze raad. Waarom het jonge meisje den man, die eenmaal haar vertrouwdste vriend worden moet, zoodanig af te schilderen, daar eene hieruit te ontstane vrees voor den Echtgenoot alle liefde eenmaal bij haar moet uitwisschen? Waarom den schoonsten band der scheppinge, de echtverbindtenis, met zulke afzigtelijke kleuren afgemaald? Hoe zal de Vrouw, haren tegenzin al eens overwinnende, haren Echtgenoot kunnen gelukkig maken, daar zij, het huwelijk zich dus voorgesteld ziende, deszelfs geluk niet gevoelen en waarderen kan?

Wij zouden schier twijfelen, of de hierop nu volgende onzedelijke magtspreuk uit de pen eener Vrouw heeft kunnen vloeijen: *Vrees daarom niet, o Moeders! dat 'er van de zijde uwer Dogter jegens hem verwijdering zal ontstaan; de aantrekking, die de natuur tusschen de twee geslagten heeft gevestigd; de gewoonte om hare pligten te vervullen, en de overtuiging, dat haar met iederen Man, wie hij ook wezen mag, hetzelfde lot verbeidt, zijn genoegzaam, om haar sterk te hechten aan hem, dien zij hare hand zal waardig keuren.* Wij gevoelen meer het diepvernederende, dat hierin voor de Vrouw gelegen is, dan wij kunnen uitdrukken. Hare liefde zou alsdan bloot *instinct*, hare getrouwheid geenszins besef van pligt, maar enkel gewoonte zijn? Verbeidt haar met iederen Man een en hetzelfde lot? Zal mannelijke braafheid alsdan niet voor persoonlijke en uiterlijke bekoorlijkheden moeten onderdoen; en zal het meisje juist dan niet gevaar loopen, wezenlijk eene ongelukkige verbindtenis aan te gaan? — Maar wat vragen wij! Immers *heeft de Natuur de Vrouwen de noodige genie onthouden, om de Maatschappij door hare kennis voor te lichten* (zie bl. 71); en is 't niet eene *Vrouw*, die schrijft?

Het best van alles heeft ons het fraai geteekend en gepointeerd Titelplaatje bevallen, maar vooral de tegenoverstaande Dichtregelen des Vertalers op hetzelve; welk een en ander waarlijk ook in de zonderlingste en sterkste tegenstelling staat met den inhoud van het boekje. Wij willen onze Lezers op dit versje nog vergasten.

Wat heilrijk oord, gehuld in zagt en smeltend licht,
Vertedert hier 't gevoel, betovert het gezigt....!
't Is 't oord, waar liefde en trouw vereenigd ademhalen,
En vrede en nijverheid de bron des heils doen straalen;
Waar een aanminnig kroost van tedre huwlijksmin
Het reinst genoegen schenkt aan 't edel huisgezin;
Waar huisselijke deugd maatschaplijk heil ontwikkelt,
En all' wat haar omringt tot deugd en vriendschap prikkelt;
Gelijk de stille beek, die kalm daar henen vloeit,
En bloem en plantgewas weldadiglijk besproeit.

Bekoorlijk tafereel van zoo veel zaligheden!
Gij vormt dit aardsche dal tot een verrukkend Eden;
Gij schetst den Echten-staat als 't wenschelijkst geluk;
Uw verw verzagt den grond van tegenspoed en druk.

All' wat een Echtgenoot zich als geluk kan denken,
Kan zijne Wederhelft in dubble maat hem schenken:
Haar kieschheid, tederheid, haar zagte en buigzame aart
Dwingt hem tot trouw en deugd, wen zij die zamen paart;
Zij doet het huisgezin in vrede en vriendschap blaken:
Zij, — zij alléén kan 't heil der maatschappij volmaken.
Van al het aardsch geluk, den sterveling vergund,
Is 't pronkstuk der natuur, - de vrouw, - het middenpunt.

De Tooneelspeeler tegen dank. Blijspel, in één Bedrijf. Naar 't Hoogduitsch van A. VON KOTZEBUE, *door* H. BINGER. *Te Amsterdam, bij* H. Moolenijzer. *In 8vo. 46 Bl.*

Waarschijnlijk een *extempore*. Zeker Toneel-directeur, die zijne kleding en voorkomen zeer spoedig weet te veranderen, doet, ingevolge eener weddingschap, den Hofmeester van zekeren Graaf, tegen zijnen dank, eene rol spelen; en het is waarlijk grappig, dat hij dien ouden knorrepot en vijand van het Toneel ten slotte met recht kan toevoegen: *Mijnheer! ik ben de Directeur, en heb u reeds op de lijst mijner troep genoteerd; gij hebt zo even in een klein stukjen heel ordenlijk gedebuteerd.* Voorts, gelijk wij zeiden, wij houden het stukje voor een *extempore*.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Geschiedenis, Lotgevallen en het Karakter van SALOMO, *door* J. L. EWALD. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1806. *In gr. 8vo.* 348 *Bl.*

Onder de Schriften van den Heidelbergschen Hoogleeraar EWALD, die ook bij onze Landgenooten met veel goedkeuring ontvangen zijn, verdient zijne *Beschrijving van de Levensgeschiedenis van* DAVID, in 1801 en 1802 in 't Nederduitsch vertaald uitgegeven, eene voorname plaats. Die van SALOMO, waaraan de Hoogleeraar TINGA wel wederom de hand heeft willen leenen, kan te regt beschouwd worden als een vervolg op de voorgaande. De Heer Vertaler zegt met allen grond, dat zij ook alle kenteekens draagt van des Schrijvers doorzicht, menschkunde en welwikkend oordeel. Het onderwerp is niet minder belangrijk. Salomo was niet alleen, gedurende eene reeks van jaren, Koning over Israël, niet alleen een mensch van het tederst gevoel, een uitmuntend dichter en schrander opmerker, maar wierd, in zijne eeuw, door wijsheid het voorwerp der verwondering van zijne eigene en vreemde natien. Hij ondernam en voltooide, met het warmste gevoel van godsdienstigheid, den tempelbouw. En nogthans heeft men dezen grooten man, met verbazing, tot een ongodsdienstig en onzedig gedrag zien vervallen. EWALD heeft getracht, dit uit zijne opvoeding, uit zijn temperament, en uit de omstandigheden, waarin hij zich bevond, te verklaren, en daaruit gewigtige lessen, ter bevordering van waare en bestendige levenswijsheid, afgeleid. De naspooring van Salomo's karakter dient hem niet alleen tot verklaring der geschiedenis van dezen waarlijk zonderlingen man, maar ook tot beter verstand van zijne schriften.

De geschiedenis en het karakter van Salomo worden eerst overwogen in negen Afdeelingen van dezen inhoud.

(1) Geest van Salomo's eeuw. (2) Geboorte en opvoeding van Salomo. (3) Salomo de jongeling. Zijne neiging tot liefde, en liefdegezangen. (4) Salomo's throonbeklimming, en geest zijner regering. (5) Inrichting des hofs, en der geldmiddelen. Grenzen des rijks. (6) Tempelbouw en inwijding. Salomo's overige gebouwen. (7) Salomo's wijsheid en kundigheden. Zijn naam in vreemde landen. (8) Salomo van alles meer dan verzadigd, zoekende naar verborgene wijsheid. Gevolgen hiervan. (9) Salomo's wijsgeerig berouw. De wijsgeerte van den oververzadigden, levensmoeden Koning, zijne terugkering tot de eenvoudige wijsheid des Godsvereerers, en zijn dood. — Dan volgen nog eenige Gedachten, door de geschiedenis van Salomo gewekt. (1) Over vatbaarheid voor genot, en over genot. (2) Over de gevolgen der weelde. (3) Over het ontstaan, de bekoring en gevaren der verborgene wijsheid. (4) Over de natuur en grenzen der verdraagzaamheid. — En eindelijk nog iets, over den ouderdom van het boek de Prediker. Dit Iets zegt de Schrijver van den Heer DREIER, een jongen geleerden, ontleend te hebben. Het bevat eene korte beantwoording van de letterkundige gronden van EICHHORN tegen de oudheid van dit boek. Zulke geleerde onderzoekingen vallen zoo zeer niet in het vak van EWALD. Men kan omtrent dit onderwerp in 't Academisch Strijdschrift van onzen geleerden VAN DER PALM en anderen vrij beter te regt raken.

Meer eigen aan den geachten EWALD zijn vele menschkundige en allezins gepaste aanmerkingen over 't leerzaame en waarschouwende, dat voor de beschaafde standen in onze eeuw, in de overweging van 't karakter en de lotgevallen van Salomo, ligt; en wel bepaaldelijk in zijne opvoeding, zijnen trek tot liefde, zijne zucht tot genot, zijne begeerte naar wetenschap, zijne neiging voor kostbare praal, zijne hooggedrevene verdraagzaamheid, en in de wijze, waarop zijne wijsgeerte zich vormde en wijzigde. Evenwel ook hierin heeft de Schrijver zich ook van andere wegwijzers gelukkig weten te bedienen. In de voortreffelijke Moraal van REINHARD, eene waarlijk onuitputbare bron van zedelijk onderwijs, was hem veel, zeer veel vóórgearbeid. Maar niet elk heeft de begaafdheid, om van zoodanige gegevene wenken zoo veel partij te trekken, als de schrandere EWALD,

ook

ook in dit boek, op de hem eigene, altijd bevallige, den Lezer doorgaans onweerstaanlijk met zich voortslepende schrijfwijze, gedaan heeft. 'Er is voor elk, die wijsheid zoekt, veel uit te leeren.

Proeve van Betoog, dat wij ons aan den eigenlijken zin dier Voorzeggingen moeten houden, welke eene wederkeering der Joden naar hun Land; en eene tweede komst van Gods Zoon op aarde, om over hen te regeren, doen hopen. Te Amsterdam, bij W. Brave. *In gr. 8vo. 80 Bl.*

De Schrijver van dit stukjen zegt aanleiding tot dit opstel gekregen te hebben, door het lezen van een werkjen, onlangs uitgegeven, onder den titel: *Teekenen en Voorboden van Jesus tweede komst* (*), waarin ondersteld wordt, hetgeen bewezen moest worden: namelijk, dat men zich aan den eigenlijken en letterlijken zin dier Voorzeggingen moet houden, welke die gebeurtenissen doen hopen. Deze taak heeft hij dan op zich genomen. Hij verdeelt de hiertoe betrekkelijke Voorzeggingen in twee klassen: in zulken, welke eene wederbrenging der Joden in het land hunner voorvaderen, zonder daaruit weder verdreven te worden, bevatten; en in zulken, welke eenen nakomeling van David beloven, die over de Joden, geduurende dien gelukstaat, zal regeren.

Alle Voorzeggingen van het *eerste soort*, meent hij, als 't ware eene uitbreiding en nadere verklaring te beschouwen der beloften, reeds door Moses aan 't volk gedaan, voor hunne bezitneming van het beloofde land, Deuter. XXX. Hij brengt daartoe, en wel onbetwistbaar, naar zijn inzien, de volgende plaatzen: Jes. XI: 2–6, 11–16. LX. LXI: 4, 7. LXII: 4, 8, 9, 12. LV: 18, 19, 21, 22. Jerem. XXX: 3, 10, 11. XXXI: 12. XXXIII: 14–26. Amos IX: 14, 15. Uit vergelijking van deze, zou men 'er ook nog Jes. XXV: 6, Zach. VIII: 11–15. en anderen, die anders op zich zelven minder kracht hebben, toe kunnen brengen. — De *tweede soort* van Voorzeggingen acht hij bevestigingen

(*) Zie ons verslag *Vaderl. Letteroef.* 1806. bl. 523.

gen en opheldering en te zijn der belofte aan David gedaan, omtrent eenen bestendigen troonsopvolger, 2 Sam. VII: 16. En dan brengt hij daartoe Ps. LXXXIX. Jer. XXIII: 5-7. XXX: 9. XXXIII: 14-26. Ezech. XXXVII: 21-26. En dan ook nog dezulken, die, anders meer twijfelachtig, uit de zoo even genoemde veel licht schijnen te ontvangen, als Ps. II. Jes. XXXII: 1-4. en anderen.

Maar nu komt 't voornamelijk aan op 't voorgenomen betoog, dat wij ons aan den eigenlijken zin der aangehaalde Voorzeggingen moeten houden. Dit wordt op de volgende aanmerkingen gegrond: (1) De Voorzeggingen van latere Godsmannen zijn nadere bevestigingen, uitbreidingen en verklaringen der hoofdvoorzeggingen van de lotgevallen des nageslachts van Abraham, en hunne regeringsvorm. Is de hoofdbelofte eigenlijk te verstaan, derhalven ook de nadere uitbreiding derzelve. [Deze gevolgtrekking gaat geenzins door.] (2) Bij eene oneigenlijke verklaring der Voorzeggingen, betrekkelijk der Joden toekomstigen uitwendigen bloeistaat, gaan die tijdelijke en uitwendige voorrechten verloren, en verdwijnen in het niet, die zulk een voornaam gedeelte van Gods wegen met Abrahams nakroost uitmaken. [Maar dit is nu de vraag, of waarlijk die tijdelijke en uitwendige voorrechten zich zoo verre uitstrekken?] (3) Bij de Profeten vinden wij, in de reeds vervulde Voorzeggingen, zulk eene naauwkeurigheid in de teekening, zelfs van bijzonderheden, veel meer, dan wij van voren van Voorzeggingen zouden durven verwachten. [Moeten daarom *alle* bijzonderheden, die in den dichterlijken stijl der Profeten voorkomen, eigenlijk verklaard worden?] (4) Hetgene de Profeten van eenen bloeienden en gelukkigen staat der Joden in volgende dagen voorspellen, is wel degelijk onderscheiden van een algemeen Godsrijk op aarde, en 'er is een onderscheidend kenmerk bij hun, van Messias opperbewind over alles, en van een koninklijk bewind over de Joden. [Dat is voor andere, zeer voorname Uitleggers, zoo duidelijk niet.] (5) De roeping der Heidenen dragen zij voor in betrekking tot hun Volk, maar toch als van hun en hunnen gelukstaat onderscheiden. [Hieruit volgt nog niet, dat 'er grond is voor zoodanige bijzondere uitzichten, waarop men de Joden wil doen hopen.] (6) Ook de wenken, die wij in het N. T. aantreffen, beslissen, voor het behouden van

den

den eigenlijken zin der genoemde Voorzeggingen. Hiertoe brengt de Schrijver Hand. I: 6, 7. Luk. III: 20. Matth. XIX: 28, 29. Luk. XXI: 24. [Deze plaatzen komen ons geenzins zoo beslisfend voor. In de *eerste* besluit hij uit eene uitdrukking, gegrond op een algemeen volksbegrip, tot de waarheid eener stelling, die zich nog veel verder zou uitstrekken. In de *tweede* volgt hij eene verkeerde uitlegging van de spreekwijs *wederopregting aller dingen*. Bij de *derde* moet men ongerijmde denkbeelden aannemen, als men alles eigenlijk wil opgevat hebben. De uitdrukking, *tot dat de tijden der Heidenen vervuld zullen zijn* (in de laatste uit Lukas) zegt zoo veel als *tot 't einde der wereld*.] (7) Geene redeneringen van het onmogelijke en onwaarschijnelijke van zulke gebeurtenissen, als de Voorzeggingen, eigenlijk verstaan, doen verwachten, kunnen van kracht zijn, om van den eigenlijken zin af te wijken, tegen zoo vele gronden, om 'er ons aan te houden. [Zulke redeneringen laten zich evenwel nog al hooren, als die gronden niet zoo vele, en niet zoo krachtig zijn, als men zich wel heeft wijsgemaakt. Zeer merkwaardig is ons ondertusschen deze gedachte van den Schrijver voorgekomen, die wij bl. 45 aantreffen: „Wie toch," zegt hij, „kan zich ontdoen van de gedachte, dat daarom misschien ook de Voorzienigheid NAPOLEON, volgends zijne eigene verklaring zijnes ondanks, zoo groot maakt, dat alles voor Frankrijk zwichten en onderdoen moet, en elke poging tot wederstand HEM slechts grooter en magtiger maakt; opdat hij, of een zijner opvolgers, een Cyrus voor de Joden, die Europa bewoonen, zijn zal?"

Aldus, op zijne wijze, het voorgenomen betoog volbragt hebbende, laat de Schrijver 'er nog eene aanwijzing op volgen van den invloed, welken het geloof en de hoop op de gebeurtenisfen, die de eigenlijke zin der Godspraken, omtrent het toekomstig lot der Joden, doet verwachten, hebben kan en moet. Het kan, meent hij, van invloed zijn op ons eerbiedig geloof aan de Godlijke openbaring, ons bedaard doen blijven, en zielekalmte verschaffen, onder de groote en ontzettende gebeurtenisfen, die wij beleven, en ons besturen ten aanzien van de wijze, hoe wij moeten arbeiden aan de zaligheid der Joden, waartoe wij thans eene niet te wraken opwekking bespeuren. Dit ziet op gemaakte ontwerpen, bij 't Engelsche en Nederlandsche Zendeling-Ge-

nootschap, om nu ook omtrent de Joden (of men aan het groote plan, tot bekeering der Heidenen, niet genoeg had) iets dergelijks te beproeven. Maar nu wil dan ook onze Schrijver, om zich gelijk te blijven, bij de bekeering der Joden, niet aangedrongen hebben, om van de gebruiken der Mosaïsche wet af te zien. Genoeg, dat men hen bewege, om Jesus van Nazareth als den Messias te eerbiedigen, en uit den hemel te verwachten tot hun heil. Hij veroordeelt daarom geheel zeer den raad, dien men onlangs aan eenige bekeerde Joden te Vianen, ook door Hoogleeraaren zelfs, deswegens heeft laten geven, met de verzekering, dat, indien zij hunne kinderen lieten besnijden, Christus hun niet nut was. Of deze zich nu daarover zullen verantwoorden, moet de tijd leeren.

Leerrede over de gedachten en gevoelens, welke Christenen behooren te hebben bij treffende rampen, die anderen zijn overgekomen. Volgens Lucas XIII: 4, 5. *Naar aanleiding van het vreesfelijk ongeval, 't welk de Stad Leijden getroffen heeft. Door* PHIL. SILVERGIETER HOOGSTAD, *Predikant te Zwammerdam. Te Leijden, bij* D. du Saar. 1807. *In gr. 8vo. 24 Bl.*

Eene zeer eenvoudige, hartelijke Leerrede, over een welgekozenen tekst; verstaanbaar voor allen, naar ieders behoeften berekend, zonder eenige vertooning van geleerdheid of kunst; maar met veel oordeel gesteld; *woorden van waarheid en gezond verstand.* Het is een vlugtig opstel; reeds den eerstvolgenden Zondag werd deze Leerrede uitgesproken; dan wij zien niet, wat men in zodanig eene Gelegenheids-preek meer verlangen zou; en de nog jonge Leeraar komt ons voor een man te zijn van genoegzame kunde, een goed en vlug oordeel, en eene zeer gemaklijke vaardigheid in het mededeelen zijner denkbeelden, zodat zijne Leerredenen hem indedaad, om zeer goed te zijn, juist niet zeer veel tijd en moeite behoeven te kosten. Men kan dus, zonder eenige vrees, dat men zich de kleine uitgave (die daarenboven eene aalmoes voor Leiden is) beklagen zal, ook dit Stukje bij het overige voegen, dat men reeds ter gedachtenis van het treurig ongeval verzameld heeft.

Op-

Opwekking tot opmerkzaamheid op 's Heren geduchte daden; naar aanleiding van Ps. XLVI: 9. *Gedaan te Hilversum, den* 18 *Januarij* 1807, *door* F. HAM, *Predikant aldaar. Ten voordeele van het ongelukkig Leijden. Te Amst. bij* W. Brave. *In gr. 8vo.* 24 *Bl.*

Er ontstaan somtijds, en zelfs onverwachts, de grootste verwoestingen op aarde; — toen wij zagen dat dit het eerste hoofddeel dezer Leerrede wezen zou, en dat de Eerw. Redenaar met den Zondvloed begon, hadden wij ons *exspectat judicium* reeds in de pen; doch na de lezing houden wij het gaarne terug. Deze geschiedkundige waarheid toch wordt niet betoogd; maar, daar de Leeraar vooral ook aan de verwoesting van zijn dorp door eenen fellen brand, in 1766, wilde herinneren, en door deze herinnering het deelnemend gevoel voor Leijden krachtig opwekken, zo is het ophalen van deze en gene ramp voorzeker niet ongepast; echter, indien de Leeraar hiertoe juist niet een afzonderlijk hoofddeel genomen, maar, bij wijze van inleiding, kort het een en ander gebeurd onheil, breeder dat van Hilversum, en eindelijk uitvoeriger het nu gebeurde te Leiden, hadde aangevoerd, dan had, naar ons gevoel, het geheel eene betere houding gekregen: maar ieder heeft zijne eigene wijze van doen. Het tweede deel betoogt, *dat alle zodanige verwoestingen van den Heer zijn;* het derde behandelt de waarheid: *dat wij ook daarover, zo wel als over 's Heren zegeningen, ernstig moeten nadenken, en daaruit leering voor onszelven zoeken te trekken.* De Eerw. HAM erkent, het stuk is met overhaasting opgesteld; 's mans gemeente verlangde de uitgave, zo ter herinnering van derzelver vroegere ramp, als nu van het ongeluk te Leiden; en de geheel stichtelijke Leerrede is van dien aard, dat wij, zonder eenig bezwaar, den Predikant, nu bij de uitgave, (zo als de Eerw. Broeders Ouderlingen zeker bij de mondelijke voordragt zullen gedaan hebben) zegen op zijnen arbeid mogen wenschen.

Zijn alle de Christen-geestelijken Huichelaars? of uitnodiging, tot een Mondgesprek, aan den Maaker van den Lierzang, getiteld Leiden's ramp geene Gods-straf. *Te Amsterdam, bij* W. Brave. *In gr. 8vo. 64 Bl.*

„ *Misverstand*," zeiden wij onlangs, bij de beöordeeling van het hier bedoelde gedicht; „ *misverstand*," zeggen wij nu ook, na de bedaarde lezing van dit tegenschrift; en wij twijfelen geen oogenblik, of het meerderdeel onzer Lezeren zeide toen en zegt nu ook met ons: „ *misverstand*." Intusschen, wat toch een *misverstand* niet kan uitwerken! daar krijgt nu de Heer Zeloot voor de hooge wijsgeerte van EM. KANT, zo maar in eens, *zeven* brieven op zijn dak, van een godgeleerden Kampvechter, en daarin eene uitdaging *in forma* tot een wijsgeerig en godgeleerd gevecht, in eigen persoon, en wel niet in geschrifte, maar bij monde, en voor 't oog en oor van zo velen van het geëerd publiek, als de gedaagde zelve zal verkiezen. Indedaad, zo herleeft dan de geest der vroegere Ridders hier te lande, en zonderling genoeg! Maar van den godgeleerden Zeloot is het toch minder edelmoedig, dat hij nu alvorens de alarmklok trekt; en wil, dat het Gouvernement, en alle de Geestelijken, (de Joden alleen uitgezonderd) en daarenboven nog iedere Gemeente, rekenschap en bewijs zullen afvorderen van den Dichter. Edelmoediger evenwel verschiet hij vooraf reeds eenige pijlen, en toont zo wat van zijne wapenen.

De Lezer voelt intusschen wel, waarover men vechten zal; zo hij anders ons vorig Stukje bij de hand heeft, sla hij onze beöordeeling van het Dichtstuk nog eens op. De Uitdager meent, geene kwalijk begrepene of eenigzins overdrevene uitdrukking van dezen of genen Kerkleeraar, maar de leer eener wijze en goede Voorzienigheid, zo als die door *iederen* Christenleeraar, indien hij anders geen deugniet is, geloofd en gepredikt wordt, en met toepassing ook op Leidens ramp, blijkens alle de in 't licht gegevene Leerredenen, werkelijk gepredikt is, wordt door den Dichter bedoeld; en dus moet hij ten aanzien van alle Geestelijken hier te lande (de Joodsche alleen uitgezonderd) gezongen hebben: *De dienaars van 't Opperwezen doven het redenlicht — zij zijn verwaten*

hui-

huichelaren — zij kallen — zij neemen 's Rechters schaal in de hand — hunne godgeleerde kennis is de allerhoogste heiligschennis — hunne ontzinde taal is gevloekt — zij brullen — zij zijn zuffende dweepers — zij leggen het knellend juk van zielendwang en priesterlogen op den hals, enz. Hij bewijst, althans tracht te bewijzen, dat de bedoeling geene andere kan geweest zijn; en doet dit waarlijk zoo, dat wij vertrouwen de Dichter zal zelve voelen dat hij aanleiding gegeven heeft tot zodanig misverstand, en dat hij zich niet naauwkeurig, niet voorzigtig heeft uitgedrukt. Den inhoud der zeven Brieven willen wij niet breedvoerig opgeven; die dezelve leest, en zich hetgeen wij den Dichter gezegd hebben herinnert, ziet aanstonds, dat de Kantiaansche Zeloot, naar ons gevoel, hier toch een weinig te erg behandeld wordt; ofschoon wij het den Theölogischen Kampvechter niet kwalijk nemen, dat hij hem een weinig den bol wascht. Maar nu is 't ook schrifts genoeg; en wij verheugen ons zeer, dat de Schrijver der Brieven verklaart, dat het spiegelgevecht met de pen niet zal worden voortgezet. Het mondgesprek echter, vertrouwen wij, heeft voortgang. Trouwens, de handschoen is geworpen; zodra de Dichter zijn' naam noemt, komt ook de Uitdager met den zijnen voor den dag. De Gedaagde bepaalt het *wanneer* en *waar*, en *benoemt zo vele getuigen*, *als hij verkiest*, mits hij zijne partij een gelijk getal veroorlooft. Zo de Dichter zich onttrekt, en naamloos bij geschrift zijne partij wilde aanvallen, verklaart deze hem voor *een laffen bloodaart*, *aller verachting waardig*. Waarlijk, dat wordt ernst! zo iets laat zich geen eerlijk Hollander zo maar zeggen! Misschien, echter, wordt het gevecht nog verhoedt, door eene veelvermogende tusschenkomst.

Oordeelkundige Beschouwing van de Stelsels van Zedekunde der beroemdste Wijsgeeren, van ARISTOTELES *tot op* KANT: *waarin, voornamelijk, de Zedeleer van den laatsten uitvoerig verklaard en beoordeeld wordt. Door* CHRISTIAN GARVE. *Uit het Hoogduitsch. Te Leijden, bij* L. Herdingh. 1807. *In gr.* 8*vo.* XXIV *en* 389 *Bl.*

De minnaar van een onpartijdig onderzoek der wijsgeerige begrippen over den hoogstbelangrijken grond der zedelijke verpligting mag zich verheugen over dit werk van den voortreffelijken GARVE, en over deszelfs overbrenging in onze tale door den veelbelovenden VAN VOLKOM. Den allereersten grond en algemeenen grondregel der zedelijke verpligting op te delven, was de eigenlijke taak der zedelijke wijsbegeerte, aan welke zich, na SOCRATES vooral, schier alle wijsgeeren hebben beijverd, met dit gevolg echter, dat zich onder hun veelvuldige gezinten hebben onderscheiden, waarvan elk den vermoeden grond als onbetwistbaar vasthield, en dien der overigen niet slechts als onbestaanbaar verwierp, maar zelfs als volstrekt vijandig voor de zaak der deugd op het heftigst bestreed. Alzoo is het gebleven tot op onzen tijd. De geest van partijschap voor de waarheid en tegen de leugen, welke geest den *adel* onzer ziele kenmerkt, heeft zich doorgaands voor het leerstelzel, als ware het de onfeilbare waarheid zelve, en tegen het daarmede verschillend begrip, als kon er geene waarheid in zijn, laten innemen door zoo velerlerje driften en inzigten, als de zwakheid onzer zinnelijke natuur en de laagheid der gewone karakters verraden. Boven beiden toont zich de edele GARVE verheven, daar hij als verklaarder en beoordeelaar optreedt van de zedekundige stelzels der beroemdste wijsgeeren, van ARISTOTELES tot op KANT, zonder dat hem de vurigste geestdrift voor de waarheid ooit zijne eigene oordeelvellingen voor onfeilbaar, of zelfs zijne verklaring van anderer gevoelens voor onbedriegelijk doet aanzien. „ Wanneer ik zeg: *de Wijsgeeren vóór* KANT, „ dan bedoel ik daardoor de Wijsgeeren die ik voor„ namelijk bestudeerd heb; en dat wel in dien zin, „ zoo als *ik* hun gevoelen begrepen, en, misschien met

„ mis-

„ mijne eigene denkbeelden vermengd, tot *mijne* Wijs-
„ geerte gemaakt heb. Men plaatse derhalve, op dat
„ ik doorgaans der waarheid getrouw blijve, aan alle
„ plaatsen, daar ik tegen de Kantische Wijsgeerte eene
„ *andere* overstelle, *mij zelven*, en men beschouwe dát
„ gene, wat ik aan de laatste als hare meening toe-
„ ken, als de geheele slotsom van mijn eigen onder-
„ zoek en nadenken." Dus laat zich GARVE ten dezen
aanzien hooren, terwijl hij bij zijne voordragt en oordeel
wegens KANT zegt: „ Ik heb misschien wat te dik-
„ wijls, in de *verklaring* van het Kantisch leerstelsel
„ der *zeden*, *mijne denkbeelden*, onder die van KANT,
„ *geschoven*; nog veel ligter kon het gebeuren, dat ik
„ *in deszelfs* beoordeeling *mijne vooroordeelen*, onder de
„ waarheden, gemengd had." Voorzeker is het nu de
groote vraag, heeft GARVE in de voordragt en beoor-
deeling van alle die wijsgeerige stelzels nu zoo wezen-
lijk gefeild, als hij zich met reden feilbaar achtede? of
kan men in beiden veilig op hem afgaan? Het laatste te
verzekeren, *zou de zonderlingste tegenstrijdigheid zijn*
met hetgeen hier zoo even tot lof van 's mans beschei-
denheid is ter nedergesteld; doch wat het eerste betreft,
is het voegzaam hier over te nemen, wat zijn uitmun-
tende vertaler in deszelfs voorrede gezegd heeft. „ Of nu
„ GARVE bekwaamheid genoeg bezeten hebbe, om deze
„ taak, naar behooren, af te werken, of hij in den
„ *geest der vroegere en latere wijsgeeren genoegzaam*
„ *zij ingedrongen*; dit is eene vraag, die alleen kan
„ beantwoord worden door hem, die zijne verdien-
„ sten kent; die weet, hoe de studie der ouden eene
„ zijner geliefkoosde bezigheden uitmaakte; hoe veel
„ tijds en vlijt hij besteed hebbe, aan het vertalen en
„ verklaren hunner werken; waartoe ik alleen aan den
„ lezer, de vertaling van CICERO's werk *over de Plig-*
„ *ten*, en zijne overzetting van de twee eerste boeken
„ van de *Zedeleer van* ARISTOTELES, en zoo vele andere
„ stukken in zijne *Versuchen* en *Aufsätzen* wil herinneren;
„ daar zijne *Abhandlungen*, *Betrachtungen* en *Karakter-*
„ *schetsen*, hem ons tevens als een groot Wijsgeer en
„ Zedeleeraar, die in vele opzigten zijnen eigen weg
„ bewandelt, en veel tot opheldering van gewigtige
„ zedekundige begrippen heeft toegebragt, leeren ken-
„ nen. Ten minste ik, die zoo menig aangenaam uur

„ met

,, met het overdenken zijner schriften heb gesleten, ,, vind geen' grond, om deze getuigenis terug te nemen. Hij zou als zoodanig, misschien, meer gekend en geacht zijn geworden, indien niet het groote licht, dat, in den bloei zijns levens, te Koningsbergen opging, de zachte stralen, welke er van hem afdaalden, door zijnen helschitterenden glans verdoofd en verdreven had."

Dit gansche hoogstbelangrijke werk was oorspronkelijk slechts eene inleiding tot GARVE's overzetting van de twee eerste boeken der *aristotelische* zedeleer, maar toch door hemzelven als eene afzonderlijke verhandeling aan KANT opgedragen op eene wijze, die beide deze mannen evenzeer vereert. Wegens de orde en den inhoud van dit werk geeft de vertaler deze keurige schets. ,, Het is eene galerij, — van groote mannen, ,, — niet van helden, — werelddwingers; — maar van ,, leeraars der deugd, — vrienden der menschheid. ,, Deze allen zijn, naar de tijd-orde waarin zij leefden, in reij[ij]en geschaard. Wij kunnen, indien het ,, ons behaagt, langs hunne afbeeldsels henen wandelen, en derzelven trekken beschouwen — en bewonderen. Een, die in staat is, om ons te verklaren 't ,, geen zij, tot beschaving en veredeling des *menschdoms*, gedacht en geschreven hebben, wandelt met ,, ons; hij maakt ons op hunne bijzondere trekken *opmerkzaam*, en voert hen, als ware het, sprekende in. Het fijn ziftende en naauwkeurig passende gelaat ,, eens ARISTOTELES roept ons als toe: Mensch! houd ,, den middelweg! de alles omvattende en stoute blik van ,, ZENO: volg de natuur, het zinnebeeld der Godheid! ,, terwijl ons het ten hemel geslagen oog van den leeraar der hoogste wijsheid, de spreuk in het hart ,, drukt: bemin uwen God! — en zoo wandelt men ,, deze eerbiedwekkende zaal ten einde; terwijl wij, ,, bij elk beeld, nieuwe stof tot leering opzamelen. Eer ,, wij die echter verlaten, worden wij, voor het laatst, ,, door onzen leidsman verzocht stil te staan, bij het ,, beeld eens mans, waardoor de rei[ij] gesloten wordt: — ,, den grooten KANT, — eenen wijsgeer, die de grootste en verbazendste omwenteling in de beschouwende ,, en beoefenende wetenschappen gemaakt, en eene wijsgeerte gesticht heeft, welke zich op de puinhoopen

„ van alle oude wijsgeerige stelsels verheft! — Geen „ wonder, dat wij genoodzaakt worden, om ons het „ langst met deszelfs beschouwing bezig te houden!"

Ons bestek gedoogt niet, ons in deze aankondiging bij elk dier stelzels op te houden; maar het algemeen belang, hetwelk wij door dezelve voor dit boek wenschen te verwekken, vordert, dat wij bijzonder stilstaan bij GARVE's beoordeeling der *Christelijke* en der *Kantische* zedeleer.

Het heeft dan GARVE behaagd, ook CHRISTUS in de rij der *wijsgeeren* te laten optreden, en den grondslag *zijner zedeleer* op wijsgeerige gronden te beoordeelen. *Recensent* wil niet verbergen, dat hem dit mishaagt, daar toch CHRISTUS nooit als *wijsgeer* is opgekomen, maar als *Godsgezant*, met uitdrukkelijke verklaring: *mijne leer is de mijne niet, maar des genen, die mij gezonden heeft*; en daar zijne gansche leer, voor geloof en zeden beide, wanneer men haar dit Goddelijk gezag onttrekt, een *zamenvoegzel van onbewezene stellingen* is, waarmede men onder *zamenhangende* en beredeneerde leerstelzels der wijsgeeren niet eens behoort op te komen. JEZUS sprak als magthebbende, niet als de gewone *Joodsche* leeraars. Gelijk, echter, zijn hoog gezag zich geenszins onttrok aan dezen, wanneer zij hem in redetwist wilden brengen, maar zijne wijsheid hun *gereedelijk door bewijzen op den man aan tot zwijgen bragt; zoo* behoeft de *Christen*, wanneer de wijsgeeren, met *ontkenning of ter zijde stelling van de Goddelijkheid* zijnes *Euangeliums*, hetzelve voor de regtbank van hun oordeel trekken, geene onbevoegdheid des geregtshofs te doen gelden, wel verzekerd, dat geen eindige geest het werk des oneindigen kan beschamen. Het oordeel van GARVE over het *Christelijk* grondbeginzel: *de gehoorzaamheid en liefde Gods*, valt ook alzins ter eere uit van den *Christelijken* Godsdienst, merkwaardig om zijne uitbreiding en invloed, ter eere tevens van het grondbeginzel zelve, als eenvouwdiger en duidelijker dan eenig ander, als staande in zeer naauwe en duidelijke betrekking op de gelukzaligheid, en als vereenigd met zedekundige voorschriften voor alle voorvallen des levens, die zoo vele Godspraken geacht worden; maar wijst nogtans hetzelve als *wijsgeerig grondbeginzel* af, omdat de wil van God vroeger moet gedacht worden dan deszelfs gehoorzaming, en alzoo dit beginzel niet het

eer-

eerste zou kunnen zijn, — omdat ook deze *gehoorzaamheid* slechts een *afgeleide* en alzoo *geen eerste pligt* zou wezen, en omdat *alle gehoorzaamheid blind is*, terwijl de deugd zelve moet *zien*, ja, omdat de gedachte aan eenen Opperheer, waarvan het denkbeeld van willekeurige straffen en belooningen niet zou kunnen afgescheiden worden, de reinheid der deugd buiten allen twijfel zou bevlekken; — ook zou het door de uitkomst gebleken zijn, dat, alhoewel in de *Christelijke* leer alles vereenigd was, wat op edele of onedele gemoederen kon werken, de verklaring van hare stellige voorschriften aanleiding had gegeven tot invoering van menschelijk gezag in den Godsdienst en verwaarloozing van alle beoefening der wetenschappelijke zedeleer. — Op deze uitspraak merkt VAN VOLKOM te regt aan, dat JEZUS geen oogmerk heeft gehad, eenen grondregel der wetenschappelijke zedeleer op te geven, — dat alle gehoorzaamheid niet blind is, — dat de *Euangelische* gehoorzaamheid even zoo *ziende* is als de deugd, wijl zij de deugd zelve is, de uitspraken der rede gehoorzamende, onder welke de gehoorzaming van Gods *wil*, in de uitspraken der rede kennelijk, de allereerste, de allereenzelvigste is, — dat een afgeleide pligt even rein moet wezen als het hooger beginzel, waaruit hij zuiver afgeleid wordt, en dat ook de *Christen* de gehoorzaming Gods niet *zuiver* acht, die alleen op de vergelding des loons oogt. — Behalve dit aangemerkte meent *Recensent* nog te moeten vragen: waarom wordt dit grondbeginzel het *Christelijke* genoemd? Het was immers ook het *Mozaïsche?* want JEZUS heeft het uitdrukkelijk uit de wet aangehaald, wanneer men hem naar den weg ten eeuwigen leven vroeg (*). Het was slechts niet het *wijsgeerige* grondbeginzel, dat wil zeggen, de wijsgeeren hadden het slechts niet ingevoerd in hunne zedeleer, maar het was toch het waarachtig *zedelijk* grondbeginzel in den mensch, aan welks *eenvouwdigheid* en *natuurlijke sterkte* GARVE al deszelfs invloed op alle rangen van menschen toeschrijft. Waarom moet al verder de wil van God eerder gedacht worden, dan de gehoorzaamheid aan God? Is het gezag des wetgevers niet vroeger dan de wet, die met dat gezag wordt

(*) MATTH. XXII: 37, 38. LUC. X: 25—28.

wordt voorgeschreven? — Bestaat niet de gehoorzaamheid in de gereedheid ter opvolging, wat de wetgever zal gebieden? — Hoe kan ook de gehoorzaamheid door GARVE *blind* genoemd worden, daar hij zelf zegt: „ze„kerlijk wordt dit bij God aanstonds duidelijk; daar „bij hem de hoogste wijsheid, goedheid en magt vere„nigd zijn: drie dingen, welke den grond tot alle heer„schappij leggen, en die, wanneer zij vereenigd zijn, „den grond van de regtmatigste heerschappij uitmaken." (op bladz. 140.) — De vraag, *waarom ben ik verpligt God te gehoorzamen*, vindt alzoo immers bij hemzelven een gereed antwoord, hetgeen [dezelfde vraag, *waarom moet ik de redewet gehoorzamen*, niet ligt vinde bij het voorschrift der zuivere deugd, die zelfs de vraag van het *waarom* bezwarelijk gedoogt. — Zou het ook wel zoo geheel onmogelijk zijn, de denkbeelden van *willekeurige* vergelding af te scheiden van het denkbeeld aan eenen *Opperheer*, wanneer men zelfs al *stellige* vergelding door *willekeurige* verstaan wilde? of zou ten minsten die onafscheidbaarheid van deze denkbeelden wel meer drukken op dit grondbeginzel, dan op dat der *practische* rede, welke de begelukzaliging der gelukwaardigen eene harer *noodzakelijke vereischten* acht, en hare opvolging den naam van *zuivere deugd* geenszins laat verliezen, schoon die deugd tevens *gevoegd* hebbe op de vervulling van dit *noodzakelijk vereischte?* — Eenig grondbeginzel, eindelijk, naar de uitkomst te beoordeelen, kon immers GARVE niet vergen, en alzoo komt hier toch even min de verbasterde of verwaarloosde zedekunde der kerke, als hetgeen de leeraars ooit van *blinkende zonden* der *Heidensche* deugden gezegd hebben, te pas? — Het is *Recensents* taak niet, het antwoord na alle deze vragen op te maken; het is hem genoeg, door dezelven slechts zoo veel te hebben doen bemerken, dat GARVE, als *wijsgeerig Regter* over dit grondbeginzel, hetwelk hij het *Christelijke* genoemd heeft, nog veel had moeten beantwoorden, alvorens hij aan hetzelve zijne gave toestemming voor de wijsbegeerte onttrok; hetwelk de eer van den *Christelijken* Godsdienst, hoe zeer dan ook door dezen wijsgeer gevierd, erkend, ja verheven, niet toeliet onopgemerkt te laten voorbijgaan.

Na zich lang bedroefd te hebben over de wederzijdsche bitterheden bij de voor- en tegenstanders van de

Kritische wijsbegeerte, welke Rec. zeer hoog acht en steeds dienstbaar beschouwt ter hoogere waardering van het *Euangelie*, hetwelk in zijn oog als Goddelijke openbaring alles genadiglijk aanvult, waarin de zuivere rede te kort schiet, is het een wellust geworden voor het hart van den *Rec.*, in GARVE den bescheiden, liefderijken, hoogachtenden, maar onvooringenomen en vrijmoedigen voordrager en beoordeelaar te vinden van de gevoelens eenes mans, wiens naam alleen den roem verduisterd heeft, dien zijne eigene wijsgeerige oefeningen anders voorzeker zouden verworven hebben. „ Het zal mij niet „ bevreemden, — zegt GARVE bij den aanvang dier beoordeeling, — wanneer ik verneem, dat ik KANT niet „ verstaan heb; het is met anderen, vóór mij, ook zoo „ gegaan; en ik weet, dat ik beter van mijne eigene „ denkbeelden rekenschap geven, dan in die van anderen indringen kan. Ik zal mij ook niet vernederd achten, indien kundige regters oordeelen, dat mijne verklaring van KANT's stelsel niet geheel vrij is van gebreken, en dat mijne tegenwerpingen zwak zijn; want, daar ik er verre van af ben, om mij met KANT, „ in diepdenkendheid en wijsgeerig vernuft, gelijk te stellen, erken ik, veeleer, dat ik meer voor de *Wijsgeerte des levens* geschikt, en in de hoogere velden der „ fijnste bespiegelingen niet geheel te huis ben, en derhalve ligtelijk mij zelven bedriegen kan. — *Ik zal*, „ intusschen, alles doen, wat ik kan; (en waarlijk, ik „ heb toch ook de wijsgeerte van KANT lang en zorgvuldig onderzocht). Ik zal de zaak zeggen, zoo „ goed als ik die weet; ik zal ze eerlijk beoordeelen, „ zoo als zij mij wezenlijk toeschijnt, *Sine ira & studio quorum caussas procul habeo*" Hierop merkt de vertaler de onheuschheid aan van het gewone: *gij verstaat* KANT *niet!* en zegt: „ mijns inziens, en behoudens „ beter oordeel, heeft GARVE zeer goed KANT verstaan, hetwelk ik met plaatsen uit de *Kritieken* zou „ kunnen bewijzen; — maar wat zou de aanhaling van „ deze of gene plaats helpen? men zou, door het naslaan derzelve, slechts brokken opdoen, en Fragmenten-koppen zijn vijanden van alle ware wijsgeerte!" De voordragt bepaalt zich hier ook niet eeniglijk tot de zedeleer van KANT, maar tot het gansche stelzel zijner wijsbegeerte, hetwelk dan ook in zijn geheel beoordeeld wordt, eerst met erkentenis van

deszelfs verdiensten, daarna met opgave van deszelfs gebreken. De verdiensten worden tot een viertal gebragt. De *eerste* is de nieuwheid en waarheid, oorspronkelijkheid en praktikale bruikbaarheid van sommige begrippen en stellingen, welke bijzonder aan hetzelve eigen zijn; — als, dat elk mensch zijn eigen wetgever moet zijn; — dat elk mensch een laatste doeleinde der natuur is, en niemand een ander als een bloot middel behandelen mag; — en de grensscheiding van ons kenvermogen. — De *tweede verdienste* is de strenge stelzelmatige zamenhang van deze wijsbegeerte, zoo dat GARVE zegge: „ ik ken onder alle Wijsgeeren (met uitzon„ dering eeniglijk van mijnen vriend ARISTOTELES) gee„ nen zoo standvastigen zelfdenker, als KANT is, die „ het geluk hebben mogt, dezelfde denkbeelden jaren „ lang bij zich te koesteren, dezelve altijd even waar te „ vinden, altijd aan dezelve voort te arbeiden, derzel„ ver draden door meer takken der wetenschappen heen „ te voeren, zonder dezelve te breken." — De *derde verdienste* is in het *roerende* en *zielverheffende* dezer wijsbegeerte gelegen, hetwelk zelfs in eenige van derzelver fijnste gedeelten heerscht, inzonderheid, zoo als die door KANT zelven zijn verklaard. De *strengheid* zijner zedeleer zelve en zijn begrip van het *verhevene* doen dit aan een edel hart gevoelen. — De *laatste verdienste* wordt hierin gesteld: „ dat de wezenlijke inhoud en zin van dit „ stelzel niet volkomen overeenstemt met de daarin „ heerschende wijze van voorstellen en spraak, en de „ eerste wel minder eigendommelijkheid, maar toch in„ derdaad meer waarheid bevatten." Wel eene zonderlinge en vrij onverstaanbare opgave van eene verdienste, maar toch in bevattelijken zin gemeend, dat, namelijk, KANT de man van gevoel is gebleven bij alle zijne wijsbegeerte en hare stroefheid, en dat dit gevoel zelfs zijn gansche stelzel verwarmt. — Even zoo vele *gebreken* worden 'er in KANT's zedeleer opgeteld, nadat hij de voordragt reeds verscheidene bedenkingen tegen het overige stelzel dier wijsbegeerte zijn ingebragt. Het *eerste gebrek* is de schijn van vele onbewezene stellingen, om des stelzels wille aangenomen en onder de grondbeginzelen vermengd; als het groote onderscheid tusschen de *theoretische* en *praktische* rede, — de schifting van de *zinnelijke* en *bovenzinnelijke* wereld, — de vrijheid van den mensch alleen voor het bovenzinnelijke, en, dus de

tweevouwdigheid van den mensch, — de stelling der wankelbaarheid van alle zinnelijkheid en bloot verstand bij de onbedriegelijkheid en standvastigheid der *praktische* rede. — Het *tweede gebrek* wordt gesteld in de afwezigheid of ongenoegzaamheid der drijfveren tot nakoming der wet. — Het *derde* is het gebrek aan inhoud of stof van KANT's zedewet, daar die zedewet zelve slechts de form der pligten kan geacht worden. — Het *laatste* wordt in de ongelijkmatigheid van sommige wezenlijke stukken des stelzels gezegd te heerschen, doch eeniglijk aangewezen, in de aanneming van de denkbeelden der *gelukwaardigheid* en *gelukzaligheid* bij een stelzel, hetwelk de deugd door uitzigt op vergelding bezoedeld acht. De grondstellingen of *kategorische imperativen* dezer zedeleer worden eindelijk nog beoordeeld, waarvan de eene, die elken anderen mensch als doel op zichzelven en nooit als louter middel wil behandeld hebben, hoog geprezen, doch de andere, die het zedelijk goede eener daad daarin stelt, dat zij eene algemeene wet zou kunnen worden, met drie bedenkingen bezwaard wordt. De *eerste* is, dat de overeenstemming der rede in alle menschen onbewezen is; de *tweede*, dat het bij dezelve toch nederkomt op het algemeene welzijn, als de grond van algemeene wetten; de *derde*, dat de toepassing niet minder moeijelijk is, dan het steeds geacht is, een wijs wetgever der volkeren te kunnen zijn, — zoodat de eenvouwdige regel van het *Euangelie*, „doe eenen anderen, hetgeen gij u gedaan zoudt wenschen," het hier in gereedheid en in veiligheid zeer ver zou winnen. — De vertaler is het doorgaands eens met GARVE in zijne bedenkingen tegen deze wijsbegeerte, en voegt 'er nog eenige eigene hier en daar bij, in *Recensents* oordeel niet onwederleglijk voor den schranderen *Kantiaan*, indien men die wegens het *heterogene* der gelukwaardigheid en gelukzaligheid in dit stelzel uitzondert, — doch toont zich overal niet minder eenen hoogachter van die zelfde wijsbegeerte. *Recensent* kan zich niet onthouden hier nog te laten volgen, hetgeen GARVE opgeeft als het gansche stelzel dezer zedekunde, ontdaan van alle kunstwoorden, en hetgeen VAN VOLKOM daarbij aanteekent. „De rede, de opperste bestuur„ster van den kleinen Staat, welken wij *mensch* noemen, „is ook de eenige wetgeefster voor zijne *vrije* en *zedelijke* „daden. De voorschriften der wetgevende rede hebben

„voor-

„ voornamelijk betrekking op de schikking en beperking der zinnelijke begeerten en drijfveren, waardoor zij alleen op de, in de zinnenwereld voorvallende, daden der menschen, invloed hebben kan. De gehoorzaamheid aan de wet der rede heet *pligt*, en is met dwang en moeite verbonden, zoo lang de *neigingen* van den mensch met zijnen redelijken wil in tweestrijd zijn. Zij heet *Deugd*, en wordt gemakkelijk en aangenaam, zoodra de begeerten volkomen met de rede overeenstemmen; dat echter bij den mensch in dit leven nooit geschiedt. De uitoefening van den pligt, zal den mensch reeds *hier*, door de *waarde*, welke hij daardoor in zijne eigene oogen verkrijgt, en door de *achting*, welke hij van tijd tot tijd voor de wet zelve krijgt, beloonen, (inzooverre 'er namelijk in deze achting iets van *liefde* en dus van *vermaak* vermengd is:) en de deugd zal van God, in een toekomend leven, met eene volkomene *gelukzaligheid* beloond worden."

„ Welk redelijk en braaf mensch zal niet dit stelsel uit den grond van zijn hart onderschrijven (*)?"

(*) „Maar wie ziet dan ook niet, mijn geliefde GARVE! dat KANT eigenlijk *niets nieuws* gezegd heeft? De Kantiaan zal mismoedig vragen: is dat nu de hervorming, door dien grooten wijsgeer in de zedeleer gemaakt? moest hij daartoe zoo vele jaren lang *denken*? zoo vele *kunstwoorden* uitvinden? Misschien moet men het hier gezegde van GARVE wel voor eene *satyre* in den smaak van RABENER houden. Ik maak alleen deze aanmerking, om mijnen verstandigen lezer hier aan het denken te helpen: over *wijsgeeren*, *wijsgeerte*, en algemeen *menschengevoel*.

DE VERT."

De Mensch, zoo als hij voorkomt op den bekenden Aardbol, beschreven door MARTINUS STUART, *en afgebeeld door* JAQUES KUIJPER. *IVde Deel. Te Amst.* bij J. Allart. *In gr. 8vo. 267 Blz.*

Van de voortzetting deezes keurigen Werks moeten wij berigt geeven, en, naa ons beroepen te hebben op onze aanprijzende beoordeelingen der drie voorgaande

Deelen (*), verslag doen van den inhoud, met de aanstipping van eene en andere bijzonderheid.

Het eerste Volk, 't welk wij hier ontmoeten, zijn de *Groenlanders*, uit veele Werken bekend, en voornaamlijk uit den vrij uitvoerigen *Tegenwoordigen staat van Groenland en Straatdavids* van D. CRANTZ, die genoegzaam alleen hem ten geleider dient. Het weezenlijke, uit die drie Deelen getrokken, en door de inkleeding in den stijl van STUART niet weinig verfraaid, treffen wij hier aan.

Om ons de Bewooners des *Lands van Labrador* te doen kennen, bedient zich de Schrijver voornaamlijk van HEARNE, LA FITEAU, CRANTZ, LA PEROUSE en KALM. Het weetenswaardigste, die Volken betreffende, is hier in eene aanvallige schikking bijeengevoegd. Bovenal zijn 's Schrijvers aanmerkingen raakende de *Esquimoos*, over welke zo veel geschils valt, treffelijk.

Het *Creek-Bondgenootschap* beschrijvende, vangt hij in deezer voege aan: „ De naam van *Creeks* is de bijzondere naam der kustbewoners van *Florida*. Hunne overwinnende wapenen hebben hun doen zegevieren over alle de overige stammen van dat gansche gewest en van *Georgia* tevens. Deze allen wisten zij, even als de *Romeinen* geheel *Italie* weleer, onder hun eigen volk in te lijven, het welk hun tot eene Mogendheid verhief, die zeer aanzienlijk geworden is, zints zij geleerd hebben, den landbouw te waarderen, een bondgenootschappelijk bewind te stichten, voor de algemeene rust en veiligheid te zorgen, en, bovenal, den invoer van geestrijke dranken te verhinderen. Dit bondgenootschap bestaat uit meer dan zestig steden, dorpen of stammen, wier bevolking, men zegt, dat zeventig duizend menschen bedraagt, en mag met regt een middenstand geacht worden tusschen de *Europeesche* beschaafdheid bij de vereenigde Staten van *America*, hunne naburen, en tusschen de woeste horden der Inborelingen." Bij deeze deedt ons STUART in het laatstvoorgaande Deel toeven. Gaarne zal de Leezer deeze belangrijke Maatschappij van Menschen, door BARTRAM en MILFORD naauwkeurig en in veele bijzonderheden beschreeven, van naderbij leeren kennen. Wij tekenen 'er alleen uit op, dat, volgens BARTRAM, de Godsdienstigheid deezer Volken zo groot is,

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1803, bl. 202. — voor 1804, bl. 242, en hier boven, bl. 66.

is, dat hij, in zekere ſtad, op den zondag eene plegtige ſtilte bemerkte, en, op zijne vraag naar de rede hiervan, vernam, dat de *Indiaanen* deezen dag, den heiligen dag van het blanke volk, ook gaarne vierden, als aan denzelfden Grooten Geest gewijd. — Wij konden, dit leezende, niet nalaaten te denken, hoe veel geſchikter dit Volk voor de aanneeming des *Christendoms* zou weezen, dan de zo gansch wilde Volken, bij welken men hetzelve wil invoeren. Intusſchen vinden wij hier van geene Zendelingen gerept.

Mexico trekt voorts des Menſchenbeſchrijvers aandagt, en bepaalt hij dezelve tot het oude of eigenlijke *Mexico*, thans *Nieuw-Spanje* geheeten, en doet ons den Inbooreling kennen, zo als hij 'er onder vreemde heerſchappij verzonken ligt; daar hij toch de ontvlugters der *Europeeſche* Veroveraars onderſcheidenlijk genoeg heeft doen kennen in de meer woeste *Noord-Indiaanen* en *Nauwdowesſies*, zo wel als in het meer beſchaafde *Creekbondgenootſchap*. F. S. CLAVIGERO en ST. SAUVEUR volgt hij grootendeels. — Van de omzigtigheid om ons waare troniebeelden te leveren, kan ons ten waarborge ſtrekken de volgende Aantekening: „ De beelden, welke wij in CLAVIGERO gevonden hebben, komen niet overeen met de naauwkeurige beſchrijving van hem overgenomen; daar zij ons gelaatstrekken voorſtellen, waarin de teekenaar de waarheid geheel voorbij gezien heeft, om bijna *Griekſche* omtrekken te leveren. Bij zijne beſchrijving zijn ons te ſtade gekomen de uitmuntende afbeeldingen van W. RALEIGH in *Hiſtoria Novi Orbis*, Francof. 1590, ons daartoe goedgunſtig verleend uit de Nationale Boekerij." — Schoon de tegenwoordige *Mexicaanen* beſchrijvende, kan hij niet nalaaten het oog terug te ſlaan op de oude Bewoonders deezer ſtreeken, en van derzelver vorderingen in veele opzigten te gewaagen. Zonderling, dat, daar de oude *Mexicaanen* tabak rookten, met eenige ſpecerij geprikkeld, uit kleine pijpjes van hout, riet of kostbaarer ſtof, den rook geheel inzwolgen, zonder dien uit te blaazen, waartoe zij zich den neus digt hielden, de tegenwoordige *Mexicaanen* zo geheel van dit gebruik zijn te rug gekomen, dat men naauwlijks eenen tabakrookenden *Mexicaan*, en geen ſnuiver hoegenaamd in *Nieuw-Spanje* vindt. — Den tegenwoordigen toeſtand deezes Volks vermeld hebbende, ſchrijft STUART ten ſlot: „ Alle de tegenwoordige weldadige inrigtingen voorkomen noch de

onderdrukking noch de ellende dezer menschen. Maar zelden toch worden hunne klagten gehoord, door hunne verwijdering van den troon, wiens volkomenste weldaden zelve nooit deszelfs stichting zouden kunnen regtvaardigen op den *Mexicaanschen* grond; noch het verlies der vrijheid en onafhankelijkheid doen vergeten aan de *Mexicanen*, die zich nimmer zonder bittere smarte de geschiedenis hunner voorvaderen kunnen herinneren, noch zonder diepe treurigheid hunnen eigen laag vernederden staat kunnen gevoelen, ten zij het *Euangelie* voor hun hart eene vergelding worde, waarbij hun alle vroegere grootheid, met afgoderij en bijgeloof gepaard, diep verachtelijk schijne."

Op het geleide van J. J. HARTSINCK, LESCAILLIER en STEDMAN, leert hij ons de Inwoonders van *Guiana* kennen. Aan de kusten van dit Land hebben zich *Spanjaarden*, *Hollanders* en *Franschen* met Volkplantingen nedergezet: dan noch deeze *Volkplantingen*, noch de *Negers*, op dezelven tot den landbouw gebezigd, noch de Inbooreliingen des lands, die op de Volkplantingen zelve worden gevonden, maar de Inbooreliingen alleen, in derzelver onafhangelijken staat, verre verwijderd van de *Europeesche* Volkplantingen, maaken de voorwerpen uit, tot welken onze menschbeschouwende Schrijver zich bepaalt. Veelvuldig en zeer merkwaardig zijn de uitgeleezene bijzonderheden. Onder deeze vonden wij merkwaardig genoeg te onzer overneeminge het verslag van de vrijerij der *Guianeren*. „ De veelwijverij is hun geoorlofd. Het staat elken man vrij, zoo vele vrouwen te nemen, als hij kan onderhouden, en ze ook te rug te zenden, als hij het goed vindt, zonder zelfs voor haar verder onderhoud te zorgen. Elk dier vrouwen bewoont eene afzonderlijke hut met hare kinders: eene derzelven is nogtans zijne meestbegunstigde, op wier trouw hij zeer jaloersch is. Zij trouwen altijd in hun eigen geslacht, zelfs in den tweeden graad van bloedverwantschap. Zij beschouwen hunne nichten als hunne aanstaande vrouwen en nemen ze reeds als zoodanig aan, eer zij drie of vier jaar oud zijn, wanneer zij inmiddels eene bijzit zoeken, welke zij, bij de volwassenheid derzelven omtrent het twaalfde jaar, van de hand zenden. Een goed visscher en jager te zijn, maken de verdiensten uit van den jongeling, dien, bij sommige stammen, het meisje zelve kiest. Zij geeft hem hare keuze

te

te kennen, door hem eenigen drank aan te bieden of eenig hout voor zijn vuur; de aanneming daarvan is de verloving, en dien zelfden dag hangt de vrijster hare hangmat naast die van haren vrijer; den volgenden dag reeds maakt zij zijn eten en drinken gereed, en daarmede is het gansche huwelijk voltrokken. — Ook de jongman doet zijne keuze, en biedt aan derzelver voorwerp eenig wildbraad aan, door hem gevangen. Wanneer zij dit aanneemt, vraagt hij: „ Wilt gij mijne vrouw zijn?" waarop het jawoord genoeg is, wordende het huwelijk voltrokken, zoodra hut en huisraad gereed zijn, en besloten met een feest, waarop men zich dronken drinkt. Bij andere Stammen heeft eene plegtiger verbindtenis door de wederzijdsche ouders en bloedverwanten plaats. Bij sommigen wordt de huwelijksplegtigheid voorafgegaan door een langdurig vasten der bruiden, het geen haar zoo mager als geraamten in den echt doet treden; doch waar de bruiloft weder zoo veel statelijker gevierd wordt."

A. DE ULLOA en ST. SAUVEUR volgt STUART in de beschrijving der Inwoonderen van *Quito*. Wie wordt niet verrukt door de beschrijving van het Plantenrijk in dien oord? „ Het is niet slechts bekorelijk door de rijkste verscheidenheid van soorten, maar bijzonder door de vereeniging van schier alle jaargetijden in dezen overheerlijken bloemhof der natuur, waar alle de eigenschappen van den gullen herfst, alle de beloften van de schoone lente, al het rijpende van den zomer en al het rustende van den winter vereenigd zijn. Tevens vindt men zich als betoverd, wanneer men de groeizaamheid zich onophoudelijk ziet herstellen, en den bladerloozen naast den bladrijken, den bloeijenden naast den rijpen vruchtboom ziet staan; ja, wanneer men aan denzelfden boom dikwijls reeds nieuwe bloesems en gezette vruchten ziet, terwijl hij nog zijne volwassene vrucht niet heeft laten vallen. — Ook brengt het aanmerkelijk verschil van grond eene zonderlinge afwisseling van zaaitijd en oogst voort, zoo dat men somtijds aan de eene zijde der bergen den arbeid van de lente en aan de andere zijde dien van den herfst ontmoet. — Overvloed en keurige smaak van vruchten en granen zijn de gevolgen van zulk eene vruchtbaarheid. Moeskruiden alleen worden 'er niet rijkelijk gevonden." — Van de Inwoonders deezes Gewests bepaalt zich STUART tot de *Indiaanen*. Om iets ten hunnen opzigte te vermelden: „ Onophoudelijk is men

men werkzaam om hun met den geest des *Christendoms* eigen te maken, doch men vordert zoo weinig, bij hunne domme onverschilligheid, dat den ijverigsten onderwijzer de moed ontzinkt, daar zelfs de krachtigste voorstellingen wegens een ander leven, noch ook de dadelijke nadering van het uur des doods, iets hoegenaamd op hunnen geest vermogen. De dansen, waarmede de *Indianen* den ommegang van het hoogwaardige der *Roomsche* Kerk vergezellen, en waarin zij de rollen van Engelen willen vervullen, zijn zelfs zoo strijdig met allen gevoel van Godsdienst, dat men zich waarlijk verwonderen moet, hoe de *Roomsche* Kerk zich ooit zulk eene uitbreiding des *Christendoms* heeft kunnen aantrekken. — De ergernis wordt zoo veel te grooter, wanneer men op hunne gewone dansen ziet, welke meer eene zamenstelling zijn van de ontuchtigste gebaarden, dikwijls door daden achtervolgd, dan eene regelmatige en bevallige beweging des ligchaams." Groot, egter, is hier het onderscheid tusschen de bewooners der Steden en groote Dorpen, met die meer afgezonderd leeven. Hier ook vindt men de oude *Peruaanen* geschetst.

Van de *Patagoniers* spreekende, komt de twist wegens de reusagtige grootte deezer Menschen in opmerking: de uitslag is de verwerping van die overdreevene berigten, en de erkentenis, dat zij de kloekste en sterkste menschen zijn, die men nog kent. Ook deeze maaken *eene uitzondering* op het algemeen gebruik van rooktabak.

Cooks, parkinsons, la perouses en forsters berigten doen ons de *Vuureilanders* kennen als de armste en ellendigste zo wel als de domste van alle menschlijke schepzelen. Wij geeven slegts eenige trekken op, welke dit uitwijzen. Hunne voornaamste spijs bestaat in schelpvisch, afgewisseld door raauw, halfverrot zeehondenvleesch, welker traanagtig vet hun eene verkwikking is. Behalven hunnen mosselkorf hebben zij geen huisraad dan eenige blaazen, die bij hun onze vlessen vervangen, en waaruit zij zuigende den dorst aan eenvoudig water lesschen. — Hunne wooningen vertoonen hun, even als hunne kleeding, op den laagsten trap der beschaaving. Zij zijn niet meer dan hutten, bestaande uit eenige paalen, schuins in den grond geplant, zo dat zij van boven elkander raaken, en eene soort van kegel vormen, even als bijenkorven. Aan de windzijde zijn ze met eenige takken en wat gras, of ook met dierenvellen bedekt; aan

de

de zijde onder den wind is omtrent het achtste gedeelte van den omtrek open, zo wel voor ingang als schoorsteen. Een weinig gras, langs den binnenwand gespreid, dient tot legerstede en zitplaats, terwijl de grond zelf ten disch strekt.

Naa het reeds gemelde, wegens de voorzorge, om ons, zo veel mogelijk, egte Afbeeldingen te leveren, is het bijkans overbodig hier bij te voegen, dat KUIJPER's graveerstift, niet min dan STUART's pen, de eer deezes fraaijen Werks ophoudt.

Reize door de Bataafsche Republiek, in den jaare 1800, *in Brieven, door* R. FELL, *met Aanteekeningen van* KARL MURHARD. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1806. *In gr. 8vo.* 281 *Bl.*

Zeer wijdverschillend van Vreemdelingen beoordeeld te worden, is het lot van alle Volken, die voor dusdanig eene Vierschaar verschijnen. Dan het is geene onbehaaglijke bezigheid voor den liefhebber der Mensch- en Volkkunde, daarop het oog te vestigen, en te zien, wat zij, ten voordeele of ten nadeele, hebben opgesteld, en der wereld voor waarheid zoeken op te dringen. Partijdigheid speelt 'er niet zelden de hoofdrol in, inzonderheid wanneer de Beoordeelaar uit een Volk afstamt, zeer met zichzelve ingenomen. —— Behaagen heeft, ondanks de gebreken, de *Nederlander* gevonden in de *Brieven over de Vereenigde Nederlanden*, door J. GRABNER, *Luitenant in dienst van de Republiek*, uit het *Hoogduitsch* vertaald, ten jaare 1792, bij den Uitgeever deezes Werks in 't licht gekomen. Van eenen *Duitscher* wedervoer onze Natie meer regts, dan zij immer van eenen *Engelschman* ontving, die, zo verre onze kundigheid des reikt, eenpaarig een allerongunstigst vonnis over den *Nederlander* vellen, zo dat men het Boek bezwaarlijk ten einde brengt, en, het geleezen hebbende, met ongenoegen wegzet.

De *Engelsche* Heer FELL, wiens werk wij hier voor ons hebben, is eene uitzondering op zijne Landgenooten; hij vindt bij ons veel goeds, veel prijzenswaardigs; schoon zijne waarneemingen veelal ter loops gedaan zijn, en 'er dus veele miszettingen onder loopen. De *Hoogduitsche* Vertaaler deezes Werks, geenzins onbedreeven

in de kunde van ons Land, heeft 'er een aantal aanmerkingen op gemaakt, en 'er ophelderingen aan toegevoegd, door den *Nederduitschen* Vertaaler deels overgenomen, waar hij ook de zijne bijvoegde. Gaarne hadden wij de laatste vermeerderd gezien; dan hij geeft, in zijn Voorberigt, reden, waarom deeze niet meerder zijn, en moeten wij ons daarmede te vrede houden.

De Heer FELL is geen Reiziger, die met opzet hier te lande kwam, met oogmerk om onze Natie te schetzen. Door een *Franschen* Kaper genomen en in *den Briel* opgebragt, ontmoette hij een allerheuschst onthaal, en nam 't besluit, om, zich van Passen voorzien hebbende, eene reis door de *Bataafsche Republiek* te doen. Van deeze Reis geeft hij, in een aantal Brieven, berigt.

Veel verpligtings betuigt FELL aan den *Franschen* Generaal CHORIÉ, schoon hij *Hollands* afhanglijkheid van *Frankrijk* met donkere kleuren schetst. Naa op reis *Maaslandssluis*, *Delft* en de doorgereeden streeken beschreeven en over 't algemeen loflijk daarvan gesproken te hebben, nadert hij *Rotterdam*. Die Handelstad geeft hem aanleiding om te spreeken van een bijzonder Plunderings-Systema, met goeden uitslag een tijdlang tegen de *Londensche* en *Amsterdamsche* Assuradeurs door rijke en aanzienlijke Kooplieden te *Rotterdam* in werking gebragt, doch den bodem ingeslaagen. —— Hoewel onze Reiziger op 't een en ander in *Rotterdam* vrij veel hebbe aan te merken, vindt hij 'er veel te prijzen. Over de verwantschap tusschen die Stad en *Engeland* weidt hij uit, en straalt zulks met kennelijke trekken door in het vrij uitvoerig tafereel van de *Fransche* Omwenteling daar ter Stede, en de uitwerkingen daarvan.

In den akeligen storm van 9 Nov. 1800 zette de Reiziger zijne reis van *Rotterdam* na *'s Gravenhage* voort. Alle voorwerpen hadden, door de verwoesting van den storm, een deerlijk voorkomen; dan door dit alles heen behaagden zij den Reiziger. *'s Gravenhage* beviel hem bij uitstek. Van de schilderstukken in *'t Huis in 't Bosch* geeft hij een bijzonder berigt, alsmede van de daar nog overgebleevene zeldzaam- en kostbaarheden. Hij betreurt het vervoeren van het Kabinet der Natuurlijke Historie en het Museum des geweezen Stadhouders. —— *Scheveningen* doet hem over 's Stadhouders

ders vertrek breeder schrijven, dan men, in eene reize van dien aart, verwagten mogt, en daaraan het een en ander wegens het Stadhouderschap hegten, inzonderheid den laatsten Prins betreffende: de Geschiedenis der Omwenteling beslaat geene geringe plaats. — De Schrijver voelt, bij 't begin van den *zevenden Brieve*, zijne verwijdering van de voorwerpen, tot welke hij met genoegen te rug keert, en van den *Scheveningschen* weg schrijft. Dan welhaast komen wij weder tot den Stadhouder te rugge, bij de vermelding van de verandering in Schouwburgvermaaklijkheden zints dien tijd en het toen gebeurde aan de Grooten in den Lande. Het allernadeeligst berigt van den *Boekhandel*, door hem gegeeven, wordt door den Vertaaler met regt gegispt.

Ondanks alle de door FELL opgegeevene verminderingen, verliet hij dit bevallig Vlek met wederzin. Met de jaagschuit weder na *Rotterdam* vaarende, roemt hij die wijze van reizen, als goedkoopheid, bepaalden reistijd en veiligheid met elkander vereenigende. Het tabakrooken krijgt egter een afkeurenden zet. Van *Rotterdam* na *Leijden* reizende, krijgt *Delft* in het doorreizen eene beurt.

Leijden bevalt onzen *Engelschman*. Hij roemt de Academie, en prijst, in 't algemeen, wat tot die stichting behoort. Hij spreekt van de daar vervallende Fabrieken.

Haarlem heeft het geluk van over 't algemeen den *Engelschman* te behaagen. Op het tabakrooken heeft onze Reiziger het zeer gelaaden; het krijgt te *Haarlem* bijzonder eene beurt, schoon wij niet weeten dat zulks daar meer dan elders plaats vindt. Het Orgel in de Groote Kerk ontvangt den verdienden lof. Het *Museum* der *Hollandsche* Maatschappij wordt geroemd, en het gebrekkige wegens TEIJLERS Stichting in eene aantekening verbeterd.

In *Amsterdam* worden de *Hollandsche* Dienstboden verre boven de *Engelsche* gepreezen, en de staat dier Volksklasse in de *Vereenigde Gewesten* veel gunstiger dan de *Engelsche* voorgesteld. Het rijden in eene toesleede was onzen *Engelschman* zo vreemd als het vaaren in eene jaagschuit; dan het eerste droeg niet zo zeer zijne goedkeuring weg. De reden, die hij geeft van het weinig gebruik der koetzen op raderen, is even belachlijk, als de zaak zelve ongegrond. — Voldaan was hij over het voor niet viseeren der passen, en geeft zijne Landgenoo-

ten deswegen een veeg; voldaan was hij over den *Franschen* Kommandant, die hem voor eene elendige Herberg, waar hij eerst gebragt was, eene betere wees. Het Stadhuis met de aankleve van 't zelve droeg zijne goedkeuring en lof weg. Niet vreemd dat een *Engelschman* zich verbaasde over de weinige geregtlijke strafoefeningen. De Waag viel hem zeer af, en wordt als een slegt gebouw voor zulk eene Koopstad beschreeven. De zindelijkheid eeniger andere *Hollandsche* Steden geroemd hebbende, vaart hij uit tegen de morsigheid van *Amsterdam*. — Zo min FELL over de Beurs voldaan was, zo hoog was zijne voldoening over *Felix Meritis*. Den ouden eernaam van *Amsterdam*, welke haar *die welbestuurde Stad* titelde, kent hij haar toe, en wijst zulks in eenige opzigten aan, dezelve boven *Londen* verheffende: Veel waarlijk voor een *Engelschman!* — Dan de Tugt- en Gevangenhuizen draagen op verre na zijne goedkeuring niet weg, even min als de Speelhuizen.

De Kerken te *Amsterdam* worden met lof beschreeven. De verdraagzaamheid krijgt verdienden prijs. Iets vindt men van de onderscheidene gezindheden, en de Armgestichten worden geroemd. De Schouwburg komt 'er vrij wel af. De schets van de *Hollandsche* Vrouwen is vrij gunstig, schoon 'er veel aan ontbreekt. De Vrijheidsliefde der *Amsterdammeren* brengt den Schrijver weder op de Landsgeschiedenissen, en bovenal op de jongste Omwentelingen, bijzonder zo verre zij die Koopstad betroffen, waarin men het een en ander aantreft, in andere Geschiedverhaalen meer ingewikkeld vermeld; of de Schrijver alles met voldingende bewijzen zou kunnen staaven, is eene andere zaak. Op dit gedeelte zouden veele aanmerkingen te maaken zijn; gelijk men eene en andere vindt aan den voet der bladzijden, inzonderheid wat de geleverde Zeeslagen en den Inval der *Engelschen* en *Russen* betreft. Maar al te waar is over het geheel zijne beschrijving van den vervallen Koophandel en Zeevaard. De gunstige uitzigten op verbetering, door hem geschetst, zijn welmeenend, dan tot nog toe agtergebleeven. Wij moeten, ten deezen aanziene, even als van al het voorgaande, den Leezer tot het Werk zelve wijzen.

Aan de Afbeelding des *Hollanders* geeven wij plaats. „ Het uitzigt van den *Hollander* is, zijn beroep moge „ zijn wat het wille, eerlijk, vrijmoedig en opregt; en „ de eenige onbehaagelijke trek is eene zekere behoed-

„ zaam-

„ zaamheid, die aan argwaan grenst. Opvoeding, „ voorbeeld en gewoonte hebben de meeste *Hollandsche* „ Kooplieden eene overhelling tot gierigheid, of liever „ eene hevige begeerte om bijeen te zamelen, ingeboe-„ zemd; maar ik geloof, dat geene Natie meer dan deeze „ lof verdient, wegens haare naauwgezette eerlijkheid en „ onomkoopbaare braafheid, en ik mag hier wel bijvoe-„ gen, ook wegens haare vaderlandsliefde, zugt voor „ het algemeene welzijn en weldaadigheid. Welke Stad „ in *Europa* kan op rijkere arm-inrigtingen roemen dan „ *Amsterdam?* De inrigting (het bovengemelde *Felix* „ *Meritis*) tot uitbreiding van weetenschaplijke kennis, „ en ter bevordering van de schoone kunsten, is nog in „ haare kindschheid; maar haar nut is reeds beproefd, „ en in weinige jaaren kan het de oudste en geleerdste ge-„ zelschappen in *Europa* op zijde streeven."

De uitstap na *Broek* en *Zaandam* geeft gelegenheid tot waarneemingen, die men meermaalen wegens deeze Dorpelingen hoorde; dezelve zijn over 't algemeen waar, doch wat sterk gekleurd.

Holland is het voornaam voorwerp van FELL's vlugtige beschouwing geweest. In weinig bladzijden worden *Utrecht* en de Stad *Nijmegen* afgedaan.

De Schrijver, 't geen niet oneigen was in zijn Verhaal, zo veel van Omwentelingen gesproken hebbende, besluit zijn Werk met deeze betuiging: „ Welke ver-„ anderingen ook de Omwenteling in de zeden en ge-„ bruiken der *Hollanders* moge te wege gebragt hebben, „ houd ik mij echter overtuigd, dat bij deeze Natie nog „ eene ruime maate van oud *Bataafsche* deugd, braaf-„ heid en eere gevonden wordt; dat de echte grond-„ beginzelen der Vrijheid nergens beter begreepen of lee-„ vendiger bewonderd, hoewel door ongelukkige om-„ standigheden achter aan gesteld of onbehoorlijk aan-„ gewend worden, en nergens de huislijke en gezellige „ pligten heiliger worden in acht genomen dan hier. — „ Mogt een spoedige Vrede deeze Natie tot de betragting „ der deugd meer en meer aanmoedigen!" — Men houde, dit Werk leezende, in gedagte, het op den titel aangeduide jaartal der gedaane Reize, 1800.

Fruitkundig Woordenboek, enz. gevolgd naar het Hoogduitsch van J. C. CHRIST *en het Engelsch van* W. FORSIJTH, *door* J. F. SERRURIER. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1806. *In gr. 8vo.* 517 *Bl.*

In onze vorige aankondiging van dit Werk (*), gaven wij een eenigzins uitvoerig verslag van deszelfs oogmerk, aanleg en uitvoering, en zijn sedert door deskundigen in ons gunstig gevoelen van deszelfs uitgebreide nuttigheid versterkt geworden. Recensent schreef hetzelve alstoen, bij misvatting, toe aan den Franschen Kerkleeraar van dien naam; doch vernam naderhand, dat het door deszelfs Broeder is vervaardigd, die zich op eene loffelijke wijze omtrent de Œconomie en Landbouw heeft verdiend gemaakt; hetgeen echter omtrent deszelfs wezenlijke waarde niets verandert. Ook dit tweede Deel, waarmede die arbeid in zoo verre is afgelopen, beantwoordde ten vollen aan onze verwachting, en is door de bijgevoegde zeventien uitstaande Platen, niet alleen van den Heer FORSIJTH, maar ook uit het doorwrochte boek van den Hoogleeraar CHRIST ontleend, voor de Hovenierskunst, in 't praktikale, ten uitersten belangrijk geworden. Wij bevelen het hun, die zelf planten en 't snoeimes behandelen, ten ernstigsten. Liever, echter, dan ons hierover breeder uit te laten, zullen wij onze Lucullussen in de Fruitkunst eenige bedenkingen en waarnemingen, zoo als wij die onder de hand opraapten, ter aanprijzing mededeelen.

Het vak der Appelen, Kersen, Peren, Perziken en Pruimen, is, onder anderen, zoo verbazend uitgebreid, dat wij het als eene wezenlijke volmaking der kunst beschouwen, alle derzelver verschillende soorten veel vollediger, dan ergens elders, onder één oogpunt aan te treffen. Zoo meldt onze Schrijver, dat de verdienstelijke Vrijheer VAN TRUCHSESS, in Franken, in den *Neuen Teutschen Obstgärtner*, niet minder dan 314 Kersen-soorten heeft opgegeven. Het is, ondertusschen, zeker, dat, naardien vele dezelfde namen dragen, een aanmerkelijk gedeelte daarvan, bij eene nadere klassifikatie, wegvalt. In de Alphabetische lijst van onzen Schrijver vinden wij dus maar 260 soorten; en nu oordeele de Lezer, welk eenen onvermoeiden arbeid het gekost heeft, ieder derzelven, met eene genoegzame naauwkeurigheid, te doen kennen, en het karakteristieke van elk derzelven op te ge-

(*) Zie onze *Letteroefeningen* des vorigen Jaars, bl. 481.

geven. Het zelfde heeft ook plaats omtrent de Peren, waarvan wij hier een ongemeen volledig verslag vinden, en welker getal, in eene Alphabetische orde, alleen bijna 400 soorten bedraagt. Dit aantal wordt echter vermeerderd door een bijvoegsel van eenige nieuwe soorten van Peren, sedert de laatste jaren, in Brabant, uit zaad gewonnen, en onzen Schrijver door den Heer J. B. MONS, Lid van 't Nationaal Instituut van Frankrijk, medegedeeld; en waarbij hij nog gelieft te voegen, dat, „ indien hij van meer andere Liefhebbers, „ ook in dit Land, een genoegzaam aantal belangrijke bij- „ dragen van dien aard ontvangen mogt, hij dezelven gaarne „ verzamelen, en, als een Vervolg op dit Woordenboek, „ wil uitgeven:" eene verzekering, die ons gerust stelt, dat de Heer SERRURIER, gelijk het den waren, nijveren Landbouwer voegt, niets wil verzuimen, om, van tijd tot tijd, den liefhebberen zijner kunst voor te lichten, en zijn Werk meerder volmaaktheid te geven. Het artikel van de tamme Kastanje is, inzonderheid, op eene zoo nuttige als aangename wijze behandeld; en daar men die voordeelige vrucht, inzonderheid door de aankweeking van den waardigen Heere DRUMAN, in Overijssel, met zulk een goeden uitslag heeft voortgezet, is 't waarlijk der moeite waardig, dat alle liefhebberen der Tuinkunst zoodanige voortbrengzelen op eene krachtdadige wijze bevorderen. Over de bewaring der Kastanjes, vooral in den winter tegen de vorst, als anderzins, verdient onze Schrijver gelezen en gevolgd te worden. Van sommige minder smakelijke vruchten zou men ook tot andere einden een nuttig gebruik kunnen maken. Zoo zagen wij., onder anderen, bij de Kornoeilles aangemerkt, „ dat, daar zij ook „ gaarne beesterachtig groeijen, men dezelve insgelijks goed „ tot heggen kan gebruiken, die zeer digt groeijen, 10 tot „ 12 voeten hoog kunnen worden, en, uit hoofde van het „ fraaije glansrijke blad, zeer sierlijk staan:" iets, hetgeen men, althans in eenige van onze gewesten, niet schijnt te weten, of althans niet genoeg beproefd te hebben.

Over 't algemeen vonden wij ook zeer lezenswaardige aanmerkingen en proeven, om onze beste vruchten, niet alleen vroeger en grooter dan de gewone te verkrijgen, maar ook om dezelve op den regten tijd te plukken, en bovenal de vruchtbaarheid der boomen zelven te bevorderen. Wij moeten hiervan iets opgeven. Bij voorbeeld, om ons vroege en groote vruchten te verschaffen, lezen wij (bl. 136.) „ In 't „ voorjaar, even voor dat de knoppen openbarsten, maakt „ men in die takken, welke met vruchtoogen bezet zijn, eene „ handbreed van den stam af, twee sneden tot op het hout, „ omtrent een vierde duim van elkander, en schilt voorzigtig- „ lijk den bast daaruit, zoo dat zich een witte ring om den „ tak vertoont, welke geheel zonder schors is. Vervolgens

„ legt

„ legt men een ſtuk mos, met aarde gevuld, daar om heen, en
„ omwindt hetzelve met bast van Moscoviſche Matten. Zulke
„ takken, welke een duim dik, en ook nog dikker mogen we-
„ zen, groeijen en bloeijen desniettegenſtaande even welig
„ voort, de vruchten welke zij voortbrengen worden eenige
„ weken vroeger rijp, en zijn wel een vierde grooter dan die
„ der overige takken." Omtrent het vruchten-plukken meldt
hij (bl. 421) „ moet men ten opzigte van fijne tafelvruchten
„ zekere regelen in het oog houden, wier al of niet opvolging
„ op derzelver ſmaak eenen zeer beſlisſenden invloed hebben.
„ Zij moeten, namelijk, een uur na zonne-opgang geplukt
„ worden, als wanneer zij door de koelte van den nacht en
„ door den dauw verkwikt zijn, terwijl haar de felle hitte van
„ den dag voor een groot gedeelte van haren geur berooft,
„ en zij op dat tijdſtip geplukt wordende, denzelven nimmer
„ weder erlangen, gelijk zulks met meest alle planten het
„ geval is. —— Om zich hiervan te overtuigen, plukke
„ men ſlechts eene peer des morgens kort na zonne-opgang,
„ en beware ze op eene koele plaats; men plukke dan eene
„ andere midden op den dag en wanneer de zon het *felst*
„ brandt, en proeve nu beiden na elkander, als wanneer men
„ naauwelijks zal kunnen gelooven, dat deze beide *vruchten*
„ geheel onder dezelfde omſtandigheden gegroeid en *rijp ge*-
„ worden, en ſlechts op verſchillende uren van den dag ge-
„ plukt zijn."

Veel is 'er geſchreven en aan de hand gegeven, om de meerdere vruchtbaarheid der boomen te bevorderen; *en wie* zou niet wenſchen deswegens de best beproefde *middelen te* kunnen aanwenden? en dan gelooven wij niet, dat *men ergens* beter, dan bij onzen Schrijver, kan ter ſchole gaan. Zie hier met welk eene bondigheid hij dit, omtrent de Hoogſtammen, behandelt. „ De onvruchtbaarheid daarvan kan men (zegt hij
„ bl. 183) op driederlei wijze onfeilbaar doen ophouden:

„ Het eerſte middel is de lating. Vroeg in 't voorjaar, na-
„ melijk, ſnijdt men met de punt van een mes op twee of drie
„ plaatſen door den buitenſten bast heen tot op den binnen-
„ ſten groenen bast, en wel van de kroon af tot onder aan den
„ ſtam: moetende zulks aan de Noordzijde geſchieden.

„ Het tweede middel beſtaat daarin, dat men aan de tak-
„ ken, eene hand breed van den ſtam af, den bast, ter breed-
„ te van een duim, afſchille, zoo dat de geſchilde plaats zich
„ als een witte ring vertoont. Dit moet insgelijks vroeg in 't
„ voorjaar, en vóór dat de ſappen rijzen, geſchieden.

„ Het derde middel, om een boom vruchtbaar te maken,
„ is: dat men half Junij, wanneer het zeer droog weêr is, den
„ bast onder aan den ſtam, ter hoogte van een voet, rondom
„ afſchille; waarbij men echter het fijne vlies, hetgeen over
„ het hout uitgeſpreid is, niet moet kwetſen. Dit wordt jaar-

„ lijks

„ lijks herhaald, en de boom wordt telkens een voet hooger ge„ schild, tot dat men eindelijk aan de takken komt. De geschilde plaats wordt altijd van zelve, vóór den winter, weder „ met een jonge schors overtrokken, en de loofoogen veran„ deren in vruchtoogen.

„ Men doet zulks in dier voege, dat men ter hoogte van „ één voet rondom eene insnede maakt, vervolgens den bast „ van boven naar beneden in smalle strepels verdeelt, en ein„ delijk dezelven één voor één voorzigtiglijk daar aftrekt."

Ten slotte zullen wij hier nog bijvoegen een paar aanwijzingen of raadgevingen, welke gewisselijk de aandacht onzer tuinliefhebberen verdienen, en voor welker mededeeling zij ons zullen dankweten. Het eerste betreft de voorbehoedselen tegen een nadeeligen regen in den bloeitijd. „ *Aanhou„ dende koude regens zijn* (zegt hij) *op dat tijdstip zeer scha„ delijk*; de bevruchting wordt daardoor vertraagd en verhin„ derd, de bloesems verleppen, en het ongedierte heeft den „ tijd om zich in dezelve te nestelen en de vrucht in haren „ oorsprong te vernielen.

„ *Het beste middel, om de nadeelige gevolgen van derge„ lijke regens en van zware mist in den bloeitijd te voor„ komen, is, dat men de bloeijende boomen dagelijks her„ haalde reizen ter deeg schudt*, ten einde de nattigheid daar „ afvalle. Ook bij goed weêr is dit schudden niet kwaad, „ omdat het ongedierte daardoor verontrust, en gedeeltelijk „ geweerd wordt."

Het tweede behelst een raad om het schadelijke der Tuinslakken voor te komen en te keer te gaan. Het is wel waar, *deze vijand vertoont zich niet in zulk eene verschrikkelijke gedaante, doch is daarom niettemin geschikt om ons eene menigte van onheilen te berokkenen*; en dan geldt ook hier de aanmerking van een Engelsch Schrijver, dat wij oneindig meer verpligt zijn aan den man, die ons een' goeden raad aan de hand geeft tegen een Muggensteek, dan tegen een Leeuwenbeet, naarmate wij van den eersten meer te lijden, van den laatsten minder te vreezen hebben.

„ Om in de Moestuinen de Slakken te vangen (zegt hij bl. „ 472) is 'er een goed middel. Men neemt 's avonds bosjes „ stroo, doopt dezelven in water, en verspreidt ze hier en „ daar: zoo dra de zon opgaat, kruipen de slakken liever on„ der deze natte bosjes dan onder de drooge kluiten, en men „ behoeft ze dan slechts te verzamelen en aan de Hoenders of „ Eenden voor te werpen."

Wegens taal en stijl hebben wij bij dit Deel niets bijzonders aan te merken; alleen omtrent de spelling meldt onze Schrijver, in de Voorrede: „ dat hij in dit tweede Deel eene andere „ spelling gebezigd heeft, als een gevolg (gelijk hij zegt) „ van de invoering en vaststelling eener eenparige spelling, „ door

„ door het Hoogst gezag." Hierin zijn wij het met den Heer SERRURIER gansch niet eens. Wij erkennen, zoo zeer als iemand, de hooge noodzakelijkheid, dat ook dit eenmaal bij onze schoone taal op eenen vasten voet wierd gebragt, en dat ook deze een' standaard van gelijkmatigheid mogt verkrijgen, die haar tot hiertoe bij zoo vele anderen ontbrak, en die in 't vervolg onzen Schrijveren het grammatikale werk oneindig zal verligten; doch wij hebben ook, aan den anderen kant, *gelijkheid van spelling* in een en 't zelfde Werk, als een hoofdvereischte beschouwd, en tweederlei spelling in het zelfde Boek komt ons in de daad voor als de figuur van iemand, die van het hoofd tot den broeksband *à l'anticque*, en van daar tot het voetschoeisel *modern* gekleed is.

Wij hopen en vertrouwen, dat dit Fruitkundig Woordenboek in ons Vaderland zoo veel aanmoediging en Lezers zal vinden, dat welhaast eene nieuwe uitgave, met de gewenschte bijvoegsels en vermeerderingen, zal noodig wezen; en dat dan onze Schrijver, door ook het eerste Deel op die zelfde leest van spelling te schoeijen, dit wanstaltige zal wegnemen.

Volledig Leerstelsel van kunstmatige Ligchaams-oefeningen, eene Bijdrage tot de Opvoeding der Jeugd, gevolgd naar het Hoogduitsch van J. C. F. GUTSMUTHS, *Hofraad, en Leeraar op de Kweekschole van den Heere* SALZMANN, *te Schnepfenthal, door* JAN VAN GEUNS, *A. L. M. Phil. Doct. Predikant bij de Doopsgezinden te Leijden, enz. Iste Deel. Met Platen. Te Leijden en Haarlem, bij* Du Mortier *en* Loosjes. 1806. *In gr. 8vo. Behalven de Voorberigten, 322 bl.*

Alvoorens wij onze Leezers nader bekend maken met dit aangekondigd Werk, zullen wij een woord zeggen van deszelfs Vertaaler en diens *Voorberigt*. De Eerw. J. VAN GEUNS, hoewel niet opgeleid of geplaatst in het zelfde Beroep en geleerde bezigheden, als zijn beroemde Vader, de Arts en Hoogleeraar M. VAN GEUNS, doet zich nogtans bij deezen aan ons voor, als bevriend met de Vaderlijke Letteroefeningen, en daarvan niet geheellijk afgeweeken. Van laatstgenoemden herinnert men zich een aantal Academische Redevoeringen, en de laatere uitgave (1801) zijner *Staatkundige handhaving van der Ingezetenen gezondheid en leven*: waardoor zich inzonderheid deeze, thans hoogbejaarde, Schrijver bij veelen lof en goedkeuring verwerven mogt. En nu betuigt ons de Zoon, bezield door gelijken ijver en menschlievende bedoeling: „ Reeds lange was ik, bij mijzelven, overtuigd, dat „ men, bij al het goede en heilzame, 't welk 'er in onze da„ gen, over opvoeding en onderwijs, geschreeven wordt, te

„ veel uit het oog verliest, dat kinderen ook ligchamen heb-
„ ben, dat die ligchamen, niet alleen voor gezondheid, maar
„ ook voor sterkte en volmaking vatbaar zijn, en dat dit laat-
„ ste, grootelijks, invloed heeft, of ten minste hebben kan,
„ mede op de Vorming van verstand en hart." Volmondig stemmen wij deeze tastbaare waarheid toe; en wie onzer Leezeren, dien het vooroordeel, en de smaak, of liever de dwaasheid, onzer tijden niet geheel verblindt, zal dezelve niet, schoon mogelijk met eenen blos van schaamte en zelfsbeschuldiging, erkennen moeten? Wij wenschen dus het Vaderland daarmede geluk, dat onze VAN GEUNS, niet zonder eenen wenk en aanspooring van zijnen hooggeachten Vader, de vertaaling van het oorspronglijke Werk van GUTSMUTHS ondernomen heeft; daar zeker geen ander Leerboek voor de *Ligchaamsoefeningen der Jeugd* in onze moedertaal, geen beter ook elders, zo ver wij weeten, voorhanden is. In den beginne vond de Leeraar, tot deezen zijnen arbeid in tusschenuuren, eenen vermogenden spoorslag in de streelende hoop, dat hij van daar eenig nut zou mogen gaderen voor de opvoeding van zijn eigen zesjaarig Zoontje. Maar de dood van dit geliefde en eenige pand der ouderlijke tederheid nam eensslags dat streelend uitzicht weg, verbitterde de aangevangen taak, en belettede eigenaardig, dat 's Mans Rede, niet dan met moeite, en nadat de eerste indruk des leeds door tijdsverloop verzacht was, over den treurigen hartstogt de zegepraal behaalen konde. Ten laatsten evenwel overwon de bedoeling, om werkzaam te zijn ten algemeenen nutte, alle de zwaarigheden bij den regtschapen Leeraar en Christen; en, zo anders zijne vertaaling, of arbeid, aan dit Werk van GUTSMUTHS besteed, eenige toegeevendheid in de beoordeeling vereischte, wij zouden dezelve verschuldigd zijn aan zulk een bedwang van Vaderlijke grievenis, als zich de Eerw. VAN GEUNS bij deeze taak moest opleggen. Daarlaatende het betoog der nuttigheid en noodzaakelijkheid van kunstmaatige Ligchaamsoefeningen, dewijl dit stuk door zijnen Schrijver voldongen wierd, heeft zich de Vertaaler met rede bepaald, om deswege de woorden en het gezag der oudere en laatere Wijsbegeerte in te roepen en aan te voeren. Dus vinden wij hier de plaatzen uit PLATO, LUCIANUS, PLAUTUS, CICERO, SENECA, andere Grieken en Romeinen van naam, en voorts het oordeel van beroemde *Geneesheeren*, inzonderheid ook dat van SELLERT, REINHARD, en verdere geachte Mannen, wel tet mede bijgebragt. Verders, om de *mogelijkheid* der voordeelen, van gezegde *ligchaamsoefeningen* te wachten, in eens buiten kijf te stellen, vergast ons de Vertaaler op een berigt wegens de Schoole van SALZMAN te *Schnepfenthal*, 3 uuren van Gotha, in Thüringen, opgerigt, bij welke GUTSMUTHS reeds zedert jaaren onderwijst in het bedoelde vak der Opvoedinge. Deeze aldoenlijke Inrigting,

 ver-

verslag doende, van de bekoorlijke ligging van het gesticht, van de begaafdheid des Heeren SALZMAN en andere bij ons minder bekende Leermeesters, van de voortreffelijke orde en wijze inrigtingen der Kweekschoole, maar vooral van de blijde welvaart, vlugheid en krachten der Jeugd, zich na ernstiger bezigheid verlustigende in menigerlei onschuldig en doeltreffend spel, wierd overgenomen uit een Hoogduitsch berigt van een' der Leermeesteren; doch zal voorzeker hier te lande meerdere aandacht en geloof verdienen, wegens het onzijdiger getuigenis van twee oordeelkundige Mannen, den Hoogleeraar VAN BEEK CALKOEN en den Eerw. RUISBURG, door wien, op hunne Duitsche reizen, de Schoole bezocht, en daarvan gunstig verslag aan hunnen Vriend, den geachten Vertaaler, is medegedeeld.

Tot verdere aanprijzing, eindelijk, van het Werk, dat voor ons ligt, beroept zich de Eerw. VAN GEUNS op het onthaal, dat dit Geschrift ontvangen heeft bij onze Nabuuren, en in de meest beschaafde oorden van Europa. Want, naar eene vroegere uitgave, is hetzelve reeds in het Fransch, Engelsch en Deensch vertaald, en ziet daarvan eene tweede, door onzen Landgenoot gevolgd, zedert 1804, in Duitschland het licht; terwijl, dat meer beslissend gekeurd zal worden, behalven HUFELAND en *Recensenten*, de vermaarde NIEMEIJER en REINHARD deezen arbeid van GUTSMUTHS met hoogen lof vereerd hebben. Indien wij derhalven gewoon waren te zeer bij anderen op te zien of ons geheel te verlaaten op het gevoelen zelfs van meest vermaarde Geleerden, of zo wij achtten dat onze Landgenooten zich daarmede vergenoegen zouden, mogten wij thans de pen nederleggen en ons eigen *oordeel doen* zwijgen na deeze gezaghebbende goedkeuring van Uitheemschen. Maar de Vertaaler zelve, wij betuigen hem des onzen dank, heeft het oorspronglijke niet overgebragt, gelijk hij dat vond. Tot verbetering van den stijl veroorlofde hij zich, vooral in de eerste Hoofddeelen, zekere verzachtingen, waardoor het zwellende en overgedreevene getemperd wierd. Voorts besnoeide hij, wat zijns inziens wijdloopig *was* voorgesteld, en lichtede hij de beschrijvingen toe, die hem minder duidelijk scheenen. Tot aanvulling, eindelijk, bediende hij zich van een gelijksoortig Hoogduitsch Werk des Heeren G. U. A. VIETH; ja smolt hij hetzelve derwijze met dat van GUTSMUTHS in, dat uit die beiden één geheel wierd zamengesteld, waarvan het laatste doorgaans de grondstof bleef, en niet dan op de aangeweezene plaatzen door invulsel uit het eerstgenoemde van nabuurig gehalte is afgewisseld. Aangemoedigd door dit voorbeeld eener oordeelkundige bewerking, durven wij dan ook met bescheiden vrijmoedigheid onze taak, omtrent dit stuk, gelijk het in onze handen komt, voortzetten; nadat wij den kundigen VAN GEUNS, in het voor-

bij-

bijgaan, zo wegens deszelfs verstandige Aanteekeningen in dit Deel onder den Tekst geplaatst, als wegens zijne taalkundige kieschheid in deeze zijne Overzetting, gepreezen hebben (*). Want waarlijk te dikwerf wordt onze rijke en bevallige moederspraak door de onkunde en overhaasting van behoeftige Vertaalers verwrongen en verbasterd, dat wij het tegendeel niet met een zeker genoegen en lof vermelden zouden. Maar ter zaake. Hoe vreemd misschien de dus genoemde fatsoenlijke en in waarheid overbeschaafde wereld moge opzien tegen den titel en inhoud van dit Werk, en wat de ijdele nieuwsgierigheid van deezen of genen, tot eigen onderzoek te traagen, Leezer welligt van ons verlangen zoude, wij zien geene rede om onzen Schrijver stap voor stap te volgen in zijne belangrijke en met eene schroomvallige naauwkeurigheid uitgewerkte redekavelingen, nog minder in de ontwikkeling en voordragt van zijn *volledig Leerstelsel*, waarvan nu het Iste Deel is uitgegeeven, en het IIde of laatste ten bekwaamen tijde volgen zal, ten ware de Vertaaler, zo als wij hoopen, genoeg aanmoediging vinden mogt bij zijne Landgenooten, om 'er, als een *derde*, bij te voegen een ander Werk des Schrijvers, *over de Spelen der Jeugd tot oefening en versterking van Ligchaam en Geest ingerigt.* Trouwens hoe gaarne wij wenschen mogten eenig voldoend en duidelijk verslag te doen van de kunstmaatige Ligchaamsoefeningen door GUTSMUTHS aangepreezen, wij zouden hiervan moeten afzien, omdat derzelver beschrijving moeielijk te verstaan is zonder behulp van Plaaten, gelijk 'er een *tental* achter dit Deel gevonden wordt met 27 figuuren of beelden, *tot opheldering dienende.* Maar, alvoorens de Heer GUTSMUTHS aanvangt met zijn Leerstelsel te ontwikkelen en voor te draagen, heeft hij dat in VII Hoofddeelen over het algemeen willen doen kennen, beredeneerd en aangepreezen; waarvan ziet hier den voornaamen en waarlijk gewigtigen inhoud, in een kort begrip verzameld.

H. I. *Kunstmaatige ligchaamsoefening*, gelijk dezelve onder beschaafde Volkeren, en ondergeschikt aan meer verheven bezigheid, in eene verstandige opvoeding mag worden ingevlochten, heeft *bepaaldelijk ten doel*, het bevorderen eener duurzaame gezondheid, het harden en sterken des ligchaams, en het scherpen der zintuigen tot juistheid van waarneeming; voorts,

(*) De Vertaaler zelve erkent, dat 'er misschien hier of ginds drukfeilen in dit Werk zijn overgebleeven; die hij niet goedvond op eene lijst te brengen. Wij hebben ook weinige opmerkenswaardige aangetroffen, en oordeelen geene andere hier te moeten aanteekenen, dan die op bl. 134, waar *Pelopenes* voor *Peloponnesus*, en *bedevaarten* als werkwoord, in stede van *bedevaarten doen*, geleezen wordt.

stoorts, om de noodige vaardigheid, vlugheid of buigzaamheid van lijf en leden daar te stellen, en aan den mensch eene schoone, lustige en welgevormde gedaante en houding te geeven.

H. II. De *ondervinding* leert, hoezeer de kinderen der natuur ten deezen uitsteeken boven de Europeaanen, zonder dat echter de ongeoefende zielsvermogens van de eersten gezegd mogen worden niet te staan in eene gelukkige overeenstemming met hunne forsche en *manlijke* ligchaamen; terwijl het omgekeerde plaats heeft onder eene verfijnde opvoeding; van waar dus de *noodzaakelijkheid* valt af te leiden eener meerdere oefening van het jeugdige lijf en leden.

H. III. Bij eene nadere beschouwing van den *mensch*, die bestaat uit ziel en ligchaam, krijgt deeze redekaveling meer klem, en blijkt de waarheid, dat men, om onze *geheele natuur* tot den hoogsten trap te volmaaken, het een en ander deel niet behoore te veronachtsaamen.

H. IV. Maar *de toestand der beschaafde Maatschappijen*, zo als dezelve daadelijk is, en bovenal *de gevolgen eener verfijnde levenswijze*, voldingen middagklaar de verwaarloozing van *kunstmaatige* ligchaamsoefeningen. De houten, logge en boersche, maar grove gestalte van onze landbouwers, gravers en dagloonens, al vroeg en dikwerf te rasch aan zwaaren arbeid gewend, verraadt duidelijk, dat alleen hunne spieren ten deele in werking gebragt, de overigen bij mangel van oefening verzwakt zijn, en het hun alzo aan vlugheid of handigheid, en moed bij gevaaren, ja ook aan schoonheid van ligchaam ontbreeke. Handwerkers en ambachtslieden komen over het algemeen nader aan het beeld van volkomenheid, dat zich de Schrijver voorstelt te vormen. Dan ten meesten wijken zij 'er van af, die een zittend leven leiden, of zoonen der weelde en ledigheid zijn. Hunne kleur, wankele gezondheid, magtelcosheid en zenuwkwaalen, hunne zwaarmoedigheid en zwakheid van geest, hunne overhelling tot dweeperij en een gemakkelijk leven, welk alles GUTSMUTHS in het breede en keurig ontvouwt, getuigen sprekende, hoezeer hun ligchaam kwijne aan gebrek van dat ander hoogstnoodig *voedsel*, welk de *beweeging* is of aanbrengt.

H. V. Intusschen de gewoone middelen, waarvan men zich hiertegen in meest alle Landen bedient, zijn, bij aandachtige overweeging, onvermeikende om gezegde kwaad te weeren. Steeds geraaken nuttige oefeningen des ligchaams en spelen meer en meer in onbruik, hecht men daaraan een denkbeeld van schande, tuurt men ter uitspanning op hont gevlekte en voor de zeden gevaarlijke *kaarten*, vergeet men zich in schouwburgen en operas, die weinig ingerigt zijn ten behoeve van eene welfustige jeugd; en zoude nog al het *danssen* de meeste aandacht in deezen verdienen. Zekerlijk, zegt

zegt de Heer GUTSMUTHS, „is *dit* eene voortreffelijke oefening, „ wanneer men 'er al het voor de eerbaarheid gevaarlijke „ van wilde afzonderen, zich bepaaldelijk op het kunstmatige, schoone en edele toelag, niet enkel den nacht 'er toe „ te baat nam, en teedere, aan geene sterke beweging gewone, gestellen, niet zoo geweldig, als doorgaans het geval „ is, zich liet vermoeijen en in het zweet dansen. Duitsche, „ Fransche en sommige Russische dansen zijn dan nog wel, „ uit dit oogpunt beschouwd, de besten," — en wil de Vertaaler, in eene *noot*, vooral de *menuet* en de *horenpijp* niet vergeten hebben: terwijl Rec. zich veroorloft bij deezen het wulpsche en verschrikkelijk gierend *walsen* op het sterkste te wraaken. — „ De jagt en krijgsoefening," vervolgt de Schrijver, „ kunnen van geene *algemeene* nuttigheid „ zijn." — Terwijl andere, hoe goede maatregelen, voor de gezondheid der Jeugd tot hiertoe op de Schoolen genomen, te kort schieten voor het bedoelde einde.

H. VI. Dus komt dan de Heer GUTSMUTHS terug tot zijne *kunstmaatige ligchaamsoefeningen*, en het aantoonen *van het bepaald uitwerksel en nut*, dat dezelve voortbrengen kunnen en belooven. Hij wil naamelijk, om dit kortelijk te zeggen, door vereenigde beschaaving van ligchaam en geest, en de *geheele* oefening vooral van ons *stoffelijk* deel, den mensch opvoeren tot de hoogstmogelijke voortreffelijkheid, tot die overeenstemming (*harmonie*) van beiderleie onze redelijke en stoffelijke beginselen, waaraan en PLATO en ROUSSEAU gedacht hebben. Het jammert ons, dat wij in dit belangrijk stuk het betoog van GUTSMUTHS niet kunnen volgen; door ruggezicht op het I Hoofdd. vorme men zich eene, hoe flaauwe, schetze van het beloop deezer redekavelingen, of liever men zie dezelve na bij den Leeraar, tot welken wij onze Leezers moeten verwijzen. Wij vergenoegen ons, ten teken van het belangrijke zijner Verhandelingen, met deeze proeve aan te voeren. — „ Men „ oefene dan niet alleen de ziel en de verstandelijke vermo- „ gens, maar ook het ligchaam, en men zal op die wijze, „ niet alleen de zedelijkheid in het algemeen bevorderen, „ maar ook het te vroeg en verkeerd ontwikkelen der drift tot „ de andere sexe, op de best mogelijke wijze, tegengaan." „ Dit is de weg," zegt de Heer VIETH, „ dien de natuur zelve „ voorschrijft, en die oneindig veel beter het gewenschte „ doel zal doen bereiken, dan het afschaffen van broeken, *in- „ fibulatie* en de uitgezochtste vermaningen. Bij het bestendig zitten worden bepaaldelijk die deelen van het ligchaam te veel gebroeid, en dus ook geprikkeld, waardoor „ als dan, bij het opgroeijen, de vochten hier te veel na „ (*naar*) toe vloeijen. Worden, daarentegen, de krachten, op „ eene andere wijze, aangewent(*d*); zoo is de toevloed naar „ deze deelen minder sterk. Welk een heerlijk, geheel na-

 „ tuur-

„ tuurlijk middel geven alzoo de kunstmatige ligchaamsoe-
„ feningen om jonge knapen voor geheimen wellust te be-
„ waren, waarover men, in onze dagen, zoo veel gefchre-
„ ven, ik mogt haast zeggen, gefchreeuwd heeft! Laat de
„ jonge mensch, vooral in de jaren, als zich de nu bedoel-
„ de driften beginnen te ontwikkelen, over dag, zich moede
„ loopen, fpringen, worftelen, voltigeeren, enz. de voor
„ dezen dag vermoeide natuur zal geene uitwegen zoeken.
„ Zinkt hij als dan, des avonds, vermoeid, na een fober
„ avondeten, op zijne harde, ligt gedekte, legerftede ter
„ neder; zoo zal de flaap hem overvallen, eer hij aan iets
„ anders denken kan." enz. Want wij moeten nu afbreeken, om te zeggen, dat de Schrijver, in

H. VII, zijn ontwerp nader aandringt, door op te merken, hoe men wel de Grieken en Romeinen leest, hunne Schrijvers drukt, herdrukt en verbetert, maar niets daaruit tot oefening en vorming van het ligchaam fchijnt te willen ontleenen. GUTSMUTHS, daarentegen, voldingt de mogelijkheid, om hun, ten minften zo veel noodig, na te volgen, en wil, op het fpoor van eenen FRANK en anderen, dat men, achterlaatende het meer gevaarlijke der aloude fpelen, onder een goed toezicht en geregeld onderwijs, ook het belang der Jeugd ten deezen zal ter hand neemen; terwijl hij voorts eene en andere *tegenbedenking* op zijne leer en voorgeflaagene oefeningen verftandiglijk poogt uit den weg te ruimen. Het verdient in het algemeen geen twijfel, dat de bewijsredenen en het betoog van GUTSMUTHS *onwederleggelijk* en van de uiterfte aangelegenheid te achten zijn; waarom wij ook geene zwaarigheid maaken, *dit Boek*, en de meeste daarin befchreevene oefeningen, *inzonderheid* de meest aanzienlijken, den Krijgsftand, en met *naame op de* Kostfchoolen, ja zelfs aan de Academien in ons Vaderland, ten fterkften aan te prijzen: dan toch wij voeden eenigen fchroom, of niet de bedenking eener meerdere verwildering van de Jeugd, door zulke oefeningen gehard, van den Schrijver te ligt gefteld worde, en of hij niet, ingenomen met zijn ftokpaardje, het nut van zijne wijze van opvoeden eenigzins overdrijve; alzo wij het bezwaarlijk achten, dat, en de Jeugd, en de Onderwijzers, die *maate* zullen weeten te houden, of te raamen, die, toereikende tot de volmaaking des ligchaams, echter niet hinderlijk zijn zal aan die van den geest. Want bij ons is het uitgemaakt, dat de onderftelde voortreffelijkheid of *harmonie* des menfchen, waarop de Heer GUTSMUTHS, in navolging van andere Wijsgeeren, toelegt, kwalijk meer dan eene harsfenfchim is, die, wegens de bepaaldheid onzer vermogens, en het ftrijdige der beginfelen onzer natuure, nimmer bereikt zal kunnen worden. Zo lange wij des hoofd voor hoofd niet voor *alles* gefchikt zijn, moet gewis ook de ligchaamelijke opvoeding geenzins op ééne leest gefchoeid wor-

worden, indien de Jongeling tot eenen Leeraar van den Godsdienst of Krijgsheld, tot eenen *Zeevaarende* of Landbouwer, tot eenen Geleerde en Handelaar, dan wel voor een werkzaam beroep en ambacht, zal worden aangelegd en bekwaam gemaakt. Maar genoeg hiervan in het voorbijgaan; wij zoeken toch niet het minste den invloed tegen te werken van een Boek, dat wij voor veelen zeer gewigtig keuren, en roemen; en dat ons niet minder zou behaagen, wanneer de kundige Vertaaler, die erkent hetzelve hier en daar bekort te hebben, nog meer de wijdloopigheid der Hoogduitsche penne besnoeid, alle *herhaalingen* weggebragt, en dus de voordragt, in de VII eerste Hoofddeelen althans, bondiger ineengewerkt had. Met

H. VIII begint eigenlijk de Schrijver zijn *volledig Leerstelsel van kunstmatige Ligchaamsoefeningen*, door eene opgave te doen der *noodige inrigtingen*, *grondtrekken*, en *verdeeling dier oefeningen*. Vervolgens handelt hij, telkens met aanwijzing der beste *leerwijze*, *voorbereidselen* en *voorzichtigheidsregelen*, in H. IX, over *het gaan* en *loopen*; in H. X, over *het springen*, *alleen met de onderste ledematen*, zo *in de hoogte* als *in de verte* en *naar beneden*, het zij *met* of *zonder toeloop*. In H. XI spreekt hij van *het springen met behulp der bovenste ledematen*, en onderwijst in het breede omtrent het *voltigeeren* of *paard-springen*; gewaagende daarna van de *tafel-* en *balk-sprongen*, alsmede van den *Gezelschaps-sprong* of *Bokje-over*; en leerende eindelijk, hoe men in het *polsspringen*, op de onderscheiden wijzen, *in de hoogte*, *in de verte*, en *naar beneden*, *met* of *zonder toeloop*, zich te oefenen en te besturen hebbe. Het XII of laatste Hoofddeel besluit met eenige lessen over *het tillen*, *dragen*, de *rugoefening*, *trekken*, *duwen* of *stooten*, als voorbereidselen tot de Worstelkunst. Wegens het nuttige, noodzaakelijke, of bedenkelijke en ook misschien gevaarlijke van eene of andere deezer oefeningen, willen wij ons niet tot Regters opwerpen. Wij moeten echter regt doen wedervaaren aan het naauwkeurige en volledige van des Schrijvers Leerstelsel, en in aanmerking neemen, dat hier alleen oefeningen vermeld worden voor eene *beschaafde* Jeugd. Wij zouden slegts verlangen, dat (H. X) iets gezegd ware nopens het uitspringen uit voortgetrokken jaagschuiten of van hollende rijtuigen, dat voor den ongeoefenden dikwerf zo treurigen uitslag neemt. Wij wilden ten laatsten nog wel onzen Schrijver, als Leermeester, en zijn onderrigt, uit een of ander staal, aan onze Leezers doen kennen; maar reeds hebben wij ons met hem zo lange opgehouden, dat wij liever zulks uitstellen tot de uitgave van het IIde Deel.

 Dich-

Dichterlijk Tafereel der Stad Leijden, in den avond en nacht van den 12den van Louwmaand 1807. *Door Mr.* R. H. ARNTZENIUS. *Uitgesproken in de Maatschappij voor Natuur- en Letterkunde, in den Hage, onder de Zinspreuk:* Diligentia. *In den Haag, bij* de Gebroeders van Cleef. 1807. *In gr. 8vo.* 23 *Bl.*

Een dichterlijk tafereel, indedaad van eenen *Dichter*, met algemeene toejuiching door eene zeer geachte Maatschappij aangehoord, op verzoek van derzelver Bestuurders uitgegeven, en almede ten behoeve van Leiden gedrukt. Dit alles is eene zoo sterke aanbeveling, dat wij 'er niets willen bijvoegen. Die eenigen smaak voor poëzij heeft, maakte zich dit stuk reeds eigen, en voorzeker niemand vond zich te leur gesteld. Wij zijn slechts verlegen, welke coupletten wij, zo voor hun, wien hetzelve nog niet onder de oogen kwam, als vooral ook tot sieraad onzer Letteroefeningen, willen uitkiezen. En toch geven wij gaarne eene kleine proeve; welaan, de volgende verzen moeten ieder voldoen:

Maar! hoe die oogen af te wenden,
Dat puin te onttrekken aan 't gezicht,
Den zetel van zo wreede ellenden,
Waar onder zo veel jammers ligt?
Bluscht! bluscht de vlammen, Leijdenaren!
Die 't duister pogen op te klaren;
Wier gloed u al uw leed vertoont,
Toledo's schim zweeft in uw muren,
En dartelt, grijnzend, door de vuren,
Omdat in Leijden wanhoop woont.

Neen, Burgers! ziet met starende oogen,
Waar niet een enk'le traan in blinkt,
Het overschot van uw vermogen,
Waarop de bouwval nederzinkt.
Licht zult gij daar uw kroost en vrinden,
Uw vrouwen en uw vad'ren, vinden,
En zo veel gouds, als nodig is,
Om met een zachter aard te dekken
Die dooden, die geen schatten wekken,
En 't geld voor hun begravenis!

Daar zwerft ge, rondom uwen koning,
Op de ingestorte daken rond:
Op gevels van der oud'ren woning,
Waar ge éénmaal 't heil des levens vondt.

Nu ziet, meêdogend, de een op d'ander;
Nu treurt ge, nu beklaagt ge elkander,
Thans even arm! en even rijk!
En naakt, als bij uw komst in 't leven,
Zijt ge, in 't geen u is bij-gebleven,
Als schepsl'en Gods, elkaêr gelijk.

Ach! als ik dáár den vorst zie weenen,
Met den berooidsten onderdaan,
En, op dien eigen duin van stenen,
Den adel en 't gebrek zie staan;
Als dáár, vergetend rang en standen,
Zij allen saam, op voet en handen,
Rond klout'ren, in de duisternis;
Als dan hun naam mij klinkt in de ooren,
Dan vraag ik, in mij zelv' verloren,
Wat menschelijke grootheid is.

Lierzang, aan Leijdens Burgerij, bij gelegenheid van den verschrikkelijken ramp binnen Leijden voorgevallen, door het springen van een schip, met kruid beladen, enz. Te Amsterdam, bij P. J. Uijlenbroek. *In gr. 8vo. 34 Bl.*

Ook aan dezen Zang ontzeggen wij alle dichterlijke waarde niet; en offschoon wij het met den maker, ANTHONIJ JUSTUS ZUBLI, volkomen eens zijn, dat het goede hart in hetzelve het voornaamste is, zo zijn toch verscheidene brokken schoon en dichterlijk. Het zijn *drie Zangen*, hoewel de titel 'er maar eenen noemt. De eerste teekent het ongeluk; de tweede roemt den Koning, zijne weldadigheid, die der Natie, en zingt het uitzicht van Leiden op herstel; ten slotte echter wordt het onherstelbaar verlies door den dood van zo velen opgehaald; en dit maakt den overgang tot den derden Zang, die den troost van den Godsdienst vermeldt. Tot een staal geven wij uit den tweeden Zang, wat de Dichter voor Leiden vooruitziet; en deze regels zijn voorzeker de minsten niet:

Ja, Leijdens rampspoed is geleden;
Uw spintuig zal tot schrik van Elbe en Oder knarren,
Uw weefgetouwen, als voorheen,
Tot spijt van Schot en Ier en Brit en Noorman, snorren.

Uw verfkuip zal, uit uwen wal,
Op 't schoonst uw droogveld weer door kleur bij kleur schakeren;
Uw zaal-, uw grein-, uw laken-hal,
Bezwangerd van uw vlijt, uw winkels weer stofferen.

's Lands

's Lands krijgsman, noch 's lands vloteling,
Ja, zelfs uw koning, zal voortaan geen eerkleed dragen,
Noch sierfel aan den heldenkling,
Dan 't geen uw spoel heeft in uw scheering ingeslagen.

Hoe vreeslijk zal dit grootsch besluit
Het nijdig Albion, Germanje, in de ooren klinken!
Zoo wordt uw rampspoeds stroom gestuit.
Zij zullen op hun beurt als gij in armoe zinken.

Ja, zo des konings doel gelukt,
Verheft gij u eerlang in Hollands steden orden.
Dan ziet de Brit, alom gedrukt,
't Verarmde Leijden ras 't verrijkte Londen worden.

Ras? eerlang? — zo zingt de *Dichter*; maar evenwel, vreezen wij, zal het een hard hoofd zijn, dat dit nog beleeft!

Aan LOUIS NAPOLEON. *Lierzang, in de gewone Vergadering van de Dichtkundige Maatschappij*, Kunstliefde spaart geen Vlijt, *uitgesproken door Mr.* P. R. FEITH. *In 's Hage, bij* Vosmaer en Zonen. 1807. *In gr. 8vo. 5 Bl.*

Een loflied op onzen Koning, wiens weldadigheid echter hier eeniglijk geroemd wordt. In meer dan een opzigt zal deze Lierzang bijval vinden.

Ik zoek geen' Vorst ten troon verheven,
Wiens hand den heilgen schepter zwaait,
De hulde van een hart te geven,
Dat naar 't belang der tijden draait;
'k Ben een Bataaf, — een vrijgeboren, — enz.

Doch kiezen wij een ander couplet ter proeve. De Dichter brengt Pallas bij het tooneel der verwoesting:

Minerva, wat uw leed bewegen,
Zag troosteloos op dien puinhoop neêr,
Zij sprak met tranen in hare oogen:
„ Hier stond een tempel mij ter eer!
„ Wat Godheid dorst zijn slooping wagen!" —
Zij hield haar' blik op Mars geslagen.
Mars was onschuldig aan dien val! —
Hij sprak: — „ „ Zou ik uw glorie schenden,
„ „ 'k Wil u mijn' eigen' Broeder zenden,
„ „ Die 't Heiligdom herstellen zal!" "

In

In den eersten opslag schijnt hier de vinding aardig; dan bij een weinig nadenken vervalt dit aardige geheel en al. Des Dichters bedoeling valt iedereen' in het oog; maar het compliment is zoo fraai niet, als het wel schijnt: die broeder moest immers noch opwekking noch zending behoeven? en behoefde die in de daad ook niet. Ook is de *anachronismus* te stootend; Mars had dan liever moeten zeggen: „ zo ik uw heiligdom had willen verwoesten, dan had ik u mijnen broeder niet gezonden, die nu reeds bij de hand, en daadlijk de trooster en hersteller is." Het hindert ook, dat men zich zodanig eenen broeder van Mars uit de oude Fabelleer niet herinnert; *wij weten dus niet, bij wien de bedoelde* hooge persoon *hier* vergeleken wordt. Daarenboven, als men dan de toepassing maken moet, (en zonder die beteekent geheel het gezegde niets) zo werd de bedoelde Broeder van Mars niet uit eigene beweging gezonden, maar eeniglijk op een ernstig en plegtig verzoek, hetwelk door nog zeer wel bekende, aanzienlijke Mannen verrigt werd; dit aanzoek nu wordt hier in een beklag van Minerva, de Godin der Wijsheid, veranderd; dan de geschiedenis ligt nog te versch in het geheugen, dan dat men zodanig eene afwijking van de waarheid, zelfs in een dichtstuk, met genoegen lezen kan. Geheel deze speling is dus valsch vernuft.

Gedachten aan Leiden in lijden: door J. VAN OS. *In 's Hauge, bij* Vosmaer en Zoonen. 1807. *In gr. 8vo. 6 Bl.*

De woordspeling op den titel is van geheel dit vers nog wel het vernuftigste; en, gelijk bij den gang zijner denkbeelden, zoo bindt zich de Dichter ook bij de versmaat, naar het ons voorkomt, aan regel noch orde; zoodat dit liedeke, als men het zingen wil, *op eene geheel nieuwe voois* zal gaan. Ziet hier eene proeve:

Waar waart ge, ô! stille rust van 't leeven,
Waar waart ge, ô vriendlijke avondstond?
Vlood gij naar vlders heen? en het ons aaklig zuchten
Bij eenen donderenden mond?....

Een weinig verder:

Voorzichtigheid, dat ze ons bestuure,
Bij 't Godgeheiligde gebed;
De roekloosheid doet ons slechts zinken,
Zoo God niet redt.

Wat zegt ze? olie in de lampen!
De Heer koomt onverwacht!
Uwu heilgen olie in uw lampen,
In allen nacht:
De Heer koomt onverwacht.

Leijdens Ramp herdacht, in de gewoone Vergadering van de Dichtkundige Maatschappij, in 's Haage, onder de spreuk: Kunstliefde spaart geen vlijt, *door Mr.* T. VAN LIMBURG. *In 's Haage, bij* Vosmaer en Zoonen. 1807. *In gr. 8vo.* 7 *Bl.*

Dit stukje kenmerkt wel juist den grootsten meester niet, maar men leest het toch met genoegen; het beschrijft de ramp, en geeft godsdienstigen troost.

Ter gedachtenis voor Leijden, 12 Januarij, 1807. *Te Hoorn, bij* J. Breebaart. 1807. *In gr. 8vo.* 31 *Bl.*

Een uitvoerig stuk, voor het grootste gedeelte eenvoudig schoon en dichterlijk; enkele coupletten evenwel kon men missen, en door eene aanmerkelijke bekorting had het dichtstuk in waarde gewonnen. Deels is het onderwerp de *algemeene* ramp, deels het treurig verlies der vriendschap. Mevrouw BENNET was de vriendin van de Dichteres, die zich A. M. M. noemt. Van hier het rouwbeklag en de klaag- en troosttoonen voor den echtgenoot zo wel als voor de vriendschap. Zuiver godsdienstig gevoel prijst deze Zangen vooral ook aan. Dusverre spraken wij van het eerste uitvoerige stuk. Van het daar achter gevoegde kleinere, geteekend F. v. H....... *oud 12 jaar*, zeggen wij alleen maar, dat het voor *zo klein een* jongen of zo klein een meisje waarlijk al wel *zo is!* — Mama of Papa heeft het immers niet nagezien?

Tweeklank op de ijslijke verwoesting de Stad Leijden bejegend. Geteekend *T. Leidensis*, en gedrukt bij *J. van Thoir.* In gr. 8vo. 1 Bl.

Met dit stukje is niemand bekocht; men leest het in een oogenblik, dus eer men het nog koopt, en weet dus vooraf dat het niets beduidt. Men geeft eenvoudig een aalmoes.

Zoo gaat het in de Wereld. Door AUGUST LAFONTAINE. *IIIde Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1806. *In gr. 8vo.* 360 *Bl.*

Het vervolg en slot der Geschiedenis van *Eduard en Margaretha, of de spiegel des menschelijken levens.* Reeds bij het

het vorig Deel zagen wij het moeilijk in, om eenig denkbeeld te geven van den loop des verhaals, ten zij wij ons bestek zeer ver wilden te buiten gaan; wij stipten enkel eene en andere hoofdbijzonderheid aan, en gaven onze gedachte te kennen, dat het volgend Deel ieder bezwaar wel zou opruimen. In deze hoop zijn wij ook niet te leur gesteld; alles wordt opgehelderd en krijgt eene zeer gelukkige wending; ieder der geliefden gaat het naar wensch; zelfs komt het ongelukkige DOORTJE weder te voorschijn, is eene gelukkige moeder, en beleeft nog schoone dagen. De ondeugende krijgt loon naar werken. Eeniglijk smart het ons, dat de Heer LODEWIJK VAN MEURS zo uit pure liefde den geest geeft; dan dit kon niet wel anders, daar het schoone LOTJE toch maar éénen man te gelijk kon huwen, en, zodra zij de onschuld van haren vroegeren geliefden erkende, natuurlijk ten zijnen behoeve over hare hand beschikken moest. Jammer intusschen dat de brave man zich aan met geene kinderlijke liefde en eerbied vergenoegen kon; jammer van den edelen man, wiens geheele geschiedenis naar waarheid in dezen eenen regel te lezen is: *Hij deed nimmer eene levende ziel het geringste leed.* Zijne asch moge in vrede rusten, en dat hij vele navolgers had! Wij stemmen het zijnen braven broeder van harte toe, als hij zegt: „De aarde zou „ een paradijs en geen pijnkamer, een hemel en geene hel zijn, „ indien men op de helft der grafzerken" (naar waarheid) „ uw opschrift schrijven kon," ('s mans bediende, de brave JACOB, had voor zijnen overledenen Heer dit grafschrift vervaardigd,) „ slechts op een derde gedeelte, als ik wel indenk hoe „ wij menschen bestaan; een vierde gedeelte zelfs zoude nog „ zeer veel zijn: — hoe meer ik nadenk, hoe minder grafzerken ik vind, welke dit opschrift verdienen. — Goede „ God! hoe dikwijls, hoe aanhoudend zoude de vreugde „ niet onder de menschen wonen, zoo wij elkanderen niet „ het geringste leed deden."

Overigens, wij houden deze Roman geenzins voor de minste van dat aantal voortreflijke, die wij reeds van deze zelfde hand ontvingen; gerust prijzen wij ze aan; en menige uitmuntende zedeles, menig roerend tooneel, waarvan waarheid en deugd het kennelijk doel is, zal, vertrouwen wij, voortreflijke werking doen. Treffend vooral was ons het verhaal, daar men den zoon van het verlorene DOORTJE herkent, en ware het daartoe niet te uitgebreid, zo deelden wij het onze Lezers mede; nu geven wij enkel den aanvang, het voorspel als 't ware, waardoor het hart van den Lezer reeds vooraf in de regte stemming komt: zekere BOUWER, DOORTJES zoon, werd onbekend als Architect in het huis van een der Heeren VAN MEURS ingeleid. Hij schrijft aan zijne moeder:

„ Men ontving mij met goedhartige vriendelijkheid: oom HENDRIK lag mij het plan van het huis voor, en toonde mij, welke veranderingen hij verlangde te maken.

„ Maar,

„Maar," voegde hij 'er bij, en wees met den vinger op eene kamer: „die kamer moet niet aangeraakt worden: met alle de anderen kunt gij doen wat gij wilt."

„Ik was nieuwsgierig waarom juist deze ééne kamer moest blijven. „Moet dezelve," vroeg ik, na een poos zwijgens, „volstrekt geheelenal zoo blijven? het zal ons in den aanleg hinderen."

„Ja, dat moet zoo," antwoordde hij lagchende; „ik zal 'er u de reden van zeggen, indien gij een oud man een weinig overdreven gevoel vergeven kunt. — *Zie*, in deze kamer zijn wij allen geboren, en mijne ouders zijn in dezelve gestorven; zij bevat dus de levensgeschiedenis van onze geheele familie: die vier wanden hebben het eerste geschrei en de laatste zuchten der VAN MEURSEN gehoord: en, om u de waarheid te zeggen, als de hoogmoedige duivel mij soms bekruipt, dan ga ik in dit kamertje, en plaats mij in den hoek, waarin mijn wieg plag te staan, of aan het ledikant, waarin mijn vader gestorven is: — om kort te gaan, dit kamertje laat zich tot een zedelijk huismiddeltje gebruiken. — Voor mijn broeder LODEWIJK echter bevat het meer; hij treedt 'er in als een hoogepriester in het heilige der heiligen. — Kom met mij, gij zult alles op de plaats zelve zien."

„Wij gingen alle drie in de kamer, die nog hare oude meubelen en tapijten behouden had. „Ziet gij," hernam oom HENDRIK, „ik heb gedaan wat ik konde: dit *is* het kerkhof onzer kindsheid, onzer jeugd, en een eerwaardig gedenkteeken onzer ouderen. Hier, dit ledikant," — hij *trad 'er naar* toe, en trok de rooden zijden gordijnen open, — „*het bruidsbed* mijner moeder, is zevenmaal haar kraambed *geweest*, en eindelijk haar sterfbed geworden: tusschen deze vier stijlen heeft de moedervreugde haren troon, en de dood zijn altaar gehad! ook ik hoop, zoo God het will', hier te sterven. — Het zoude goed zijn, broeder, dat in ieder huis zulk een ledikant stonde: zoo dikwils ik het zie, word ik ernstig; het herinnert niet slechts aan den dood, zoo als het doodshoofd, en het *memento mori* der Karthuisers, maar ook, en dat meer zegt, aan het gansche leven, van het uur der geboorte af tot aan den laatsten snik toe; 't is het tooneel, waarop alle de bedrijven van het leven gespeeld worden; en LODEWIJK," — hij werd zeer ontroerd, — „als ik eenmaal op dit tooneel het laatste bedrijf gespeeld zal hebben, en gij dan, als aanschouwer en medespeler, het gordijn voor mij laat vallen," — dit zeggende, schoof hij de gordijnen weder toe. — „dan geve God dat gij zeggen kunt: *Hij heeft zijne rol goed gespeeld.*"

* In de *Lett.* No. IV. bl. 172. laatste regel, is eene drukfout; 'er staat: *sali a fundo*; moet zijn: *salia fundo*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. H. VAN DER PALM Oratio inauguralis *de oratore sacro, literarum divinarum interprete*, publice habita d. XX Sept. 1806. Lugd. Bat. apud *A. et J. Honkoop*. 1806. 4to. pp. 35.

In 1796 had de Heer VAN DER PALM het Hoogleeraarambt in de Oosterſche Talen en Joodſche Oudheden, aan de Leijdſche Hoogeſchool, met eene Redevoering aanvaard, *de Literis Hebraicis exornandis*, d. i. *over de wijze, waarop men de Hebreeuwſche Letterkunde meer luister zou kunnen bijzetten*; drie jaren later wederom, bij gelegenheid van het nederleggen van de waardigheid van *Rector Magnificus* bij deze Hoogeſchool, eene Redevoering gehouden *de Muhammede, religionis Islamiticæ, et Imperii Saracenici conditore*, d. i. *over Muhammed, den Stichter van den Islamitiſchen Godsdienst* (*) *en het Saraceenſche Rijk*. Geene van deze Redevoeringen is tot hiertoe in 't licht verſchenen. Nu evenwel heeft de Hoogleeraar zijne, in 't voorleden jaar uitgeſprokene, Redevoering niet willen terug houden. Men weet, dat in 1799, bij 't vertrek van den Heer VAN DER PALM, destijds door de hooge Regering tot andere werkzaamheden geroepen, 't Hoogleeraarambt in de Oosterſche Talen, met 't geen daartoe behoort, aan den Heer RAU op nieuw is opgedragen geworden. Deze had, een weinig vroeger, ook den post van *Poëſeos et Oratoriæ Sacræ Profesſor* bekomen. En nu zijn wij, uit een der Nieuwspapieren, onderricht,

(*) Niet *Ismaëlitiſchen*, zoo als in de *Narratio* van Prof. TE WATER *de rebus Academiæ Lugduno Batavæ* etc. p. 244 verkeerdelijk wordt opgegeven: welke grove drukfout de Heer VAN DER PALM, bij deze gelegenheid, aanwijst en verbetert.

richt, dat, toen de Heer VAN DER PALM onlangs zijn voornemen, om naar Leijden te rug te keeren, aan Heeren Curatoren had bekend gemaakt, door dezen, met overleg en goedvinden van beide Hoogleeraren, zoodanige fchikkingen zijn gemaakt, volgends welke aan den Heer VAN DER PALM alleen 't laatstgenoemde gedeelte der Profesfie van den Heer RAU is afgeftaan. Dezen voor hem nieuwen post heeft dan nu de Heer VAN DER PALM welgepast aanvaard met de Redevoering, die wij thans aankondigen.

De Hoogleeraar heeft daarmede geene ligte taak op zich genomen. Hij ftelt zich een nader onderzoek voor, omtrent een zeer belangrijk, federt lang betwist onderwerp, dat zich van meer dan eenen kant laat befchouwen, *welke* namelijk *voor de beste wijze van prediken moet gehouden worden?* De Hoogleeraar treedt in zoo verre de voorftanders der zoogenaamde oude Hollandfche preêkmethode bij, dat hij de beste wijze van prediken acht te beftaan in de *uitlegging der Heilige Schrift.* Tot bepaling evenwel van zijne waare meening, geeft hij duidelijk genoeg te verftaan, dat hij verre af is van die lang verouderde manier van prediken te willen herfteld zien, volgends welke men, met miskenning van 't waare doel van Kerkelijke Redevoeringen, en geheel verzuim van zaaklijk onderricht, ter bevordering van nuttige ftichting, en zonder eenig werk van waare welfprekendheid te maken, zich alleen toeleide op eene droge en fchrale Schriftverklaring, of liever fmakeloze woordenzifting en walchelijke vertooning van in 't geheel niet te pas komende taalgeleerdheid. Hij wil alleen eene gezonde, deftige en nuttige Bijbelverklaring aanprijzen, die men met genoegen en vrucht kan bijwoonen, en die regt gefchikt is, om de toehoorders met eerbied en hoogachting voor de gewijde bladen, en met verhevene en goddelijke gezindheden te vervullen. Hij vordert tot zoodanige Schriftverklaring, *vooreerst*, dat zij de waare meening der Schrijveren richtig, en, zoo veel mogelijk, naauwkeurig en ongekunfteld uitdrukke; *verder*, dat zij beknopt, en tevens duidelijk, wel geregeld en rijk zij. (Men moet dan niet flechts ftilftaan bij de woorden, maar vooral ook de zaken zelven ontwouwen, in de gedachten, bedoelingen en aandoeningen der Schrijveren indringen, de waarheid, nuttigheid en goddelijkheid van hunne gezegden aantoonen enz.)

enz.); *eindelijk* ook bevallig, en tot dat einde voorzien van gepasten sierade. —— Dat nu de gewijde Redenaar zich voornamelijk op zoodanige Schriftverklaring moet toeleggen, wordt met eenige redenen gestaafd. Niet alsof men, zonder verklaring der Heilige Schrift, niet voortreffelijk kon prediken. Dit wil hij niet beweeren, en brengt voor het tegendeel het voorbeeld van den beroemden MASSILLON bij; maar 't komt hem evenwel voor, dat deze en andere voortreffelijke Redenaars nog *nuttiger*, deftiger en verhevener *zouden gepredikt hebben*, bijaldien zij zich ook van eene *gepaste Schriftverklaring* bediend hadden. Deze oordeelt *hij*, dat gevorderd wordt, 1) door *'t hoofddoel* der instelling van 't predikambt, waarvan de openbare lezing en verklaring der Schrift, van de vroegste tijden af, een voornaam deel uitmaakte; 2) door de uitgestrekte nuttigheid van zoodanige Schriftuitlegging; 3) *door de waardigheid*, die dezelve aan alle voorstellingen *bijzet*.

Dit alles wordt, *in deze Redevoering*, met smaak en oordeel des onderscheids, en met bevallige, doorgaans zuivere taal, behandeld, en, zoo veel wij zien kunnen, de nuttigheid der Bijbelverklaring, in de openbare Leerredenen, ontegenzeggelijk betoogd. 'Er blijft echter nog al het een en ander te vragen over. *Als bij voorbeeld*, of dit dan, bij elke Leerrede, behoort te *geschieden*, en of men niet *somtijds*, over sommige onderwerpen, immers in deze en die gehoorplaats, met even veel nut en even doelmatig zou kunnen prediken, zonder daarmede eene opzetlijke Schriftverklaring te vereenigen? Of men zelfs bij sommige gelegenheden, b. v. op dank- en bede-dagen, bij de avondmaalsplegtigheid, en op de feesttijden, niet voegelijker, en meer overeenkomstig 't doel der godsdienstige zamenkomsten, de Bijbelverklaring kan achterlaten? Of men niet 't hoofdonderwerp der reden, en de meer bijzondere daartoe betrekkelijke leeringen, uit eene weinig of geene uitlegging behoevende schriftuurplaats zou kunnen ontleenen, en de geheele behandeling daarnaar inrichten, zonder zich juist met eigenlijk gezegde Bijbelverklaring op te houden, in hoedanigen vorm ons, onder anderen, de beroemde BLAIR zoo vele waarlijk schoone, sommige in de daad meesterlijke Leerredenen heeft geleverd? De Hoogleeraar zal zich, vertrouwen wij, om-

trent dit een en ander, in zijne Lesfen over de *oratoria facra*, wel nader verklaren. Wij hebben deze aanmerking alleen willen maken, ten bewijze, dat wij deze Academifche Redevoering, waarin zoo veel waars, zoo veel fraais, zoo veel, dat, zoo als 't ons voorkomt, thans vooral een woord op zijn tijd is, in 't midden gebragt wordt, met bijzondere oplettendheid gelezen hebben; terwijl wij de Koninklijke Hoogefchool hartelijk geluk wenfchen met de terugkomst van zulken uitmuntenden Onderwijzer.

Zestal Leerredenen, uitgefproken in de Nederduitfche Kerk te London, door H. POTTER, *toenmaals beroepen Predikant naar de Kaap, thans van die betrekking ontflagen en buiten vaste bediening. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1806. *In gr. 8vo.* 117 *Bl.*

Een zestal lezenswaardige Leerredenen over de volgende onderwerpen: (1) De Goddelijke goedkeuring, het zalig voorregt van een godsdienftig mensch, Pf. XXXVII: 23. (2) Godsdienftigheid de bron van volksgeluk en voorfpoed, en Ongodsdienftigheid die van volksrampen en elenden, Jef. I: 19, 20. *Uitgefproken op eenen algemeenen Vast- en Bid-dag.* (3) Het zalig voorregt van een op God vertrouwend mensch, Pf. LXXXIV: 13. (4) Het troostrijke van de verwachting van een leven na dit leven, Job XIX: 25, 26. *Lijkrede op* L. H. SCHIPPERS PAAL. (5) De dankbare Christen, 1 Thesf. V: 18. *Na de viering van het Avondmaal des Heeren.* (6) De uitnemende voortreffelijkheid der hemelfche boven de aardfche gelukzaligheid, Openb. XXI: 4.

De Eerw. POTTER, voorheen te *Peins*, in Vriesland, Predikant geweest zijnde, was tot den dienst der Kerke, op de *Kaap de Goede Hoop*, beroepen, maar, van eene hoogst noodlottige en mislukte reize naar de verlangde plaats zijner beftemming, in October 1805 in Engeland aangeland, twee maanden later te Londen gekomen, en daar in kennis geraakt bij den Predikant der Hollandfche Kerk, WERNINCK, voor wien hij, geduurende deszelfs kort daarop gevolgde afwezigheid uit Londen, den dienst bij de Gemeente, omtrent drie maanden lang, heeft waargenomen. Juist in dien tijd viel 'er iets voor, dat den Eerw. POTTER in groote verlegenheid

bragt.

bragt. De voormalige Predikant bij de Londensche Gemeente, L. H. SCHIPPERS PAAL, die zich destijds, op reis van Holland naar Demerary, te Londen bevond, kwam daar te sterven, en de Heer POTTER wierd verzocht, niet alleen den in Engeland gebruikelijken lijkdienst, bij de begrafenis, te doen, maar ook den volgenden dag eene Lijkrede te houden. Hiertoe door dringende verzoeken zich hebbende laten overhalen, moest hij zich ook laten welgevallen, dat deze Leerrede, op kosten van den Kerkeraad, gedrukt wierd. In zijn Vaderland teruggekeerd, wierd hij aangezocht, om *dezelve* hier op nieuw te laten drukken; en zoo *komt dan nu dezelve*, met de treffende aanspraken, gedaan bij gelegenheid van de plegtige begrafenis in het Koor der Hollandsche Kerk, en bij 't graf, in dezen bundel te voorschijn. De Leeraar vond goed, 'er nog vijf andere, die hij zich verzekerd hield, dat door zijne vrienden en bekenden niet met tegenzin zouden ontvangen worden, *bij* te voegen. En wij twijfelen niet, of deze Leerredenen *zullen wel* lezers vinden, die hem voor de gemeenmaking van deze vruchten van zijnen arbeid zullen danken.

De Lijkrede op PAAL, schoon met zoo veel overhaasting opgesteld, bevat vele goede gedachten, gepaste erinneringen, en nuttige opwekkingen, geheel en al ingericht naar de aandoenelijke omstandigheden, in welke de Leeraar was opgetreden. In den *tekst*, die ten gronde ligt, *neemt hij* die uitlegging aan, die men voorheen algemeen vaststelde, maar de meeste Uitleggers van onzen tijd onbestaanbaar oordeelen te zijn met den geest van dit boek. Hij stelt vast, dat Job geene de minste hoop op zijne toekomstige lichamelijke herstelling gevoed, en dus met deze woorden: *Ik weet, mijn Verlosser leeft* enz. zijne verwachting van een beter leven en onverderfelijk ligchaam uitgedrukt heeft. Op deze verklaring worden 's mans vermaningen en opwekkingen, bij deze gelegenheid, gegrond. De Redenaar had liever een tekst moeten kiezen, waarvan de uitlegging meer zekerheid heeft. Denkelijk had hij de bekende werken van H. A. SCHULTENS en MUNTINGHE toen niet bij de hand, om 'er vooraf eens op te kunnen nagezien worden.

De andere Leerredenen hebben ook hare verdiensten. 't Zijn welgeregelde opstellen over gewigtige onder-

werpen, regt geschikt om godsdienstige gevoelens op te wekken en te versterken. Die hun Godgeleerd stelzel, in elke aanwijzing tot beoefening van het Christendom, en dus ook in elke Leerrede, hoedanig 't onderwerp zijn moge, verlangen ingeweven te zien, zullen met deze Leerredenen, vooral met de drie eersten, minder voldaan zijn. Ook onzes erachtens kon hier en daar van de dringende beweegredenen van de waare Christenleer, tot ongeveinsde en standvastige deugd, en onbepaald vertrouwen op God, meer partij getrokken zijn.

Handboek der Bijbelsche Literatuur, *door* J. J. BELLERMAN, *gewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, en buitengewoon Hoogleeraar in de Wijsgeerte aan de Hoogeschool te Erfurt, enz. enz. Naar de tweede Uitgaaw, uit het Hoogduitsch, door* S. VAN HOEK, *Predikant te Aalburg en Heesbeen. Iste Deel. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. 1806. *In gr. 8vo.* XVIII en 218 *Bl.*

In een Handboek alle de Hoofdstukken der Bijbelsche Literatuur, kort en echter ook, zoo veel mogelijk, in de grondbeginzelen volledig, te bevatten, en de Hulpwetenschappen, tot beter verstand der Bijbelsche Schrijvers, voor te dragen; zie hier het doel van den geleerden Schrijver, met de bearbeiding van het voortreffelijk Werk, waarvan wij het eerste Deel voor ons hebben. Het bevat datgene, dat de Schrijver *Bijbelsche Archaeologie* noemt, en wel der *Aarde*, van den *Mensch*, der *Literatuur* en der *Kunst*.

Hier wordt *eerst* gehandeld over den oorsprong der aarde, en de omwentelingen, door welken zij voor de tegenwoordige schepselen bewoonbaar wierd; *daarna* over de eerste menschen, derzelver vatbaarheden, ontwikkeling, levenswijze en verblijf; *vervolgends* over de schrijftaal, als den grondslag der Literatuur, en de overige wetenschaplijke kundigheden; *eindelijk* over de vroegste kunstblijken, en derzelver trapswijze beschaving en verbetering.

De tweede Afdeeling zal de *Bijbelsche Aardrijksbeschrijving* behelzen. Daarvan zijn ons drie Deelen, nog al vrij wat uitvoeriger dan dit eerste, federt lang ter hand gekomen. Hierop moest dan de Geschiedenis der merk-

merkwaardigste gebeurtenissen, zoo wel des Hebreeuwschen als andere volkeren, met gedurige betrekking op den Bijbel, en in zoo verre dezelven daarin voorkomen, met de Chronologie en Genealogie, volgen; voorts de Bijbelsche Natuurkunde en Natuurgeschiedenis, Mythologie en Geschiedenis der Goden, en allerlei Oudheden, Bijbelsche Kunstgeschiedenis, betreffende de Bouwkunst, Beeldhouwkunst, Toonkunde enz., en eindelijk ook nog een historisch Bericht van alle de Bijbelsche Schrijvers. Van dit alles heeft de Schrijver nog niets geleverd, 't geen wij toch hopen dat hij eenmaal doen zal.

Men vindt reeds, in dit eerste Deel, zoodanige verscheidenheid van wetenswaardige zaken, in een kort bestek bijeenverzameld, en met zoo veel naauwkeurigheids behandeld, dat wij ons alles goeds van de voortzetting van dezen roemwaardigen arbeid mogen voorstellen. BELLERMAN is een van die weinige Geleerden, wier schriften van deze soort men klassiek mag noemen. Voor de taak, die hij op zich nam, geheel berekend, en bekend met de beste bronnen, onderzoekt hij alles grondig, velt daarover doorgaans een juist oordeel, en schrijft de vrucht van lange en diepe navorschingen met weinig omslag kort en duidelijk ter neder. 'Er is zeer veel uit dit Boek te leeren. Wij hopen, dat een goed vertier den Vertaler en Uitgever tot aanmoediging moge strekken, en dat de overhelling van den Schrijver tot deze en gene, voor sommige Lezers mogelijk al te vreemd klinkende gevoelens, niemand zal afschrikken, om het geheele Werk, waarvan zoo veel partij te trekken valt, onbevooroordeeld door te gaan en, zoo als het verdient, door te studeren.

De Waarheid van den Christelijken Godsdienst, uit deszelfs inwendige Voortreffelijkheid betoogd. Naar het Engelsch van den Heere JENYNS. *Geheel op nieuw bewerkt en vermeerderd. In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1806. *In gr. 8vo.* 126 *Bl.*

Al voor lang was het oorspronkelijk Werkje van den Heere JENYNS aan den Recensent bekend, en herinnert hij zich, hoewel hij het, over 't geheel genomen, met genoegen las, daar tegen bij zichzelven de

meeste bedenkingen te hebben ingebragt, welke door den Omwerker van hetzelve geopperd worden. De Heer JENYNS, namelijk, een man van aanzien en geleerdheid, weleer tot de klasse der Ongeloovigen behoord hebbende, zette zich vervolgens tot een naauwkeurig onderzoek van den Christelijken Godsdienst, met het gevolg, dat hij van deszelfs Goddelijken oorsprong overtuigd wierdt, en het bewijs, welk die omwenteling bij hem hadt voortgebragt, in eene ontwikkelde voordragt, zijnen Landgenooten mededeelde. Dit bewijs was eeniglijk en geheel ontleend van de inwendige voortreffelijkheid, behelzende een betoog, dat zodanig een stelzel van Godsdienst en Zedeleere, als in de Euangelien voorkomt, met geene mogelijkheid het werk heeft kunnen zijn van eenig mensch, of eenig bijzonder genootschap van menschen, en nog veel minder van die *geringe*, *onweetende* en *ongeleerde* mannen, welke dit met zulk een gelukkig gevolg aan de waereld ontdekten en bekend maakten; en dat dit derhalven, buiten *twijfel*, moet bewerkt zijn door tusschenkomst eener Goddelijke kragt, dat is, dat het zijnen oorsprong aan God moet *verschuldigd* zijn. Zoo veel kragts stelde de Heer JENYNS in dit bewijs, dat hij hetzelve, afgescheiden van de, dus genoemde, Historische bewijzen, de Voorzeggingen, de Wonderwerken, het Leeven, Lijden en de Opstanding des Zaligmaakers, als alleen voldoende en *volkomen* aanmerkte. Dit mishaagde veelen, welke in die bewijzen geen klein belang stellen. Onder deeze bevondt zich een man van smaak en kunde, die, van het Werkje van den Heere JENYNS tot onderwijs zijner kinderen zich bedienende, dat gebrekkige opmerkte, en daarom te raade wierdt, het Geschrift in zoo verre om te werken en uit te breiden, dat de ontbreekende Historische bewijzen, niet bij wijze van aanteekeningen, maar in den tekst zelven, en met des Schrijvers redeneeringen onmiddelijk verbonden, wierden ingelascht. Dit alles geschiedde in de Engelsche taal, te Amsterdam bij den Heer GEYLER *en Comp.* gedrukt, uit welke het nu in het Nederduitsch vertaald ten voorschijn is gekomen. De meeste deezer bijzonderheden zijn overgenomen uit het *Voorberigt* van den kundigen en achtenswaardigen Heere LUBLINK, voor dit Werkje geplaatst. Hierop volgt eene Opdragt des Vaders aan zijne Kinderen, in welke hij, onder andere, aan dezelven verslag doet van

de bijgevoegde invullingen, en van de redenen voor zijn doen. Recensent heeft thans voor zich liggen een Exemplaar, door den hem onbekenden Bewerker aan den Uitgeever van dit Maandwerk gezonden, waarin dezelve de moeite wel heeft willen neemen, zijne invullingen enz. door aanstreeping met de pen aan te wijzen. Dezelve zijn menigvuldig, doch met het oorspronkelijke in een zeer goed verband gebragt.

Zonder de paalen van zijn bestek te overschreeden, ziet Recensent geene kans tot een doorloopend verslag van den inhoud deezes Geschrifts. Intusschen kan hij van zich niet verkrijgen, de Leezers van des Heeren JENYNS' *denkwijze* geheel onkundig te *laaten*. Van hier dat *hij* de moeite zich wel wil getroosten, de *drie Voorstellen*, onder welke dezelve zijn bewijs bevat, af te schrijven.

„ EERSTE VOORSTEL. Wij bezitten thans een boek, „ onder den tijtel van Nieuwe Testament.

„ TWEEDE VOORSTEL. Uit dit boek kan een geheel nieuw stelsel van Godsdienst afgeleid worden, „ zoo met betrekking tot het *voorwerp*, als tot de *leerstellingen*, niet alleen oneindig verheven boven, maar „ zelfs niet te vergelijken met iets dat ooit te voren „ in 's menschen hart is opgekomen.

„ 1. Dit *voorwerp* of *doelwit*, hetwelk strekt om dit „ leven te beschouwen, *als een staat van beproeving*, *om* „ *ons voor te bereiden tot het Koningrijk der hemelen*, *en ons* „ *geschikt te maken om de zaligheden daarvan te smaken*, „ *is nieuw*, *en echter met de rede overeenstemmende*.

„ 2. Deze *leerstellingen* bevatten denkbeelden van „ GOD en den *mensch*, en van het *tegenwoordig* en *toekomend* leven, volstrekt niet gelijkende aan eenig ander denkbeeld, immer aan de hand gegeven vóór deze „ bekendmaking.

„ 3. Wordt de meerdere verhevenheid van dezen „ Godsdienst betoogd:

„ *a*. Uit het *persoonlijk karakter* van deszelfs „ *Stichter*.

„ *b*. Uit den staat van den Godsdienst vóór zijne „ verschijning op aarde.

„ DERDE VOORSTEL. Uit dit boek kan ook verzameld worden een stelsel van Zedekunde, in welk ieder zedelijk gebod, *gegrond op de rede*, tot een hooger trap van zuiverheid en volmaaktheid gebragt is,

„ dan

„ dan in eenig ander van de voornaamste wijsgeeren, in
„ vorige tijden: — waarin geen gebod, dat op eene
„ *valsche stelling* steunt, gevonden wordt; — en menig
„ *nieuw gebod* is bijgevoegd, voornamelijk overeenstem-
„ mende met het nieuw ontwerp of doelwit van dezen
„ Godsdienst.

„ 1. De Geboden, gegrond *op de rede*, zijn tot een
„ hoogeren graad van zuiverheid en volmaaktheid, door
„ den Christelijken Godsdienst, gebragt.

„ 2. De Geboden, *steunende op valsche stellingen*,
„ zijn door denzelven verbeterd.

„ 3. De *nieuwe voorschriften* zijn meer overeenstem-
„ mende met het oogmerk van dezen nieuwen Godsdienst,
„ in tegenoverstelling van de meest beroemde Heiden-
„ sche deugden."

Uit dit alles maakt de Heer JENYNS het besluit op, ten voordeele van den Goddelijken oorsprong des Christelijken Godsdiensts, reeds boven vermeld.

Recensent kan niet nalaaten, zoo wel aan den Heere JENYNS, als aan den hem onbekenden Omwerker en Vermeerderaar van dit Geschrift, zijne hulde van *hoogachtinge* op te draagen, in den vuurigen *wensch*, dat het, in de gedaante, in welke het thans verschijnt, moge medewerken ter versterkinge van veelen in het geloof in JESUS CHRISTUS, als den van God gezondenen Leeraar en Zaligmaaker; waartoe het, zijns *bedunkens*, tot eene zeer gepaste bijdrage kan verstrekken.

Leerboek der Verloskunde, *door* H. A. BAKE, *in leven Med. Doct., Lector der Verloskunde en practiserend Vroedkundige, laatste Commissaris tot de zaken van de Geneeskundige Staatsregeling, in den Hage, en Lid van onderscheidene geleerde Genootschappen. Met Platen. Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. 1806. *In gr. 8vo. 487 Bladz.*

Het zal, dunkt ons, onzen Lezeren niet ongevallig zijn, een kort historiesch berigt mede te deelen omtrent het ontstaan van dit allerbelangrijkst Leerboek, uit de Voorrede, voor hetzelve door den voormaligen Agent van Nationale Opvoeding, en Lid van den Raad van Binnenlandsche Zaken, den Hooggeleerden Heer J. H. VAN DER PALM, geplaatst, ontleend.

De

De Heer TH. VAN KOOTEN, in den jare 1799 Agent der Nationale Opvoeding, werd, bij een Besluit van het toenmalig Uitvoerend Bewind, geauthoriseerd tot het doen opstellen van eene korte, duidelijke Verhandeling, of *Handboek voor Vroedvrouwen*, betrekkelijk alles, wat, zoo bij natuurlijke als tegennatuurlijke Verlossingen, is te observeeren, ten einde die gevallen te kunnen onderscheiden, waarin een Vroedmeester behoort te worden ingeroepen, en wijders, om, tot het vervaardigen der gemelde Verhandeling, een geschikt persoon, op de meest convenabele wijze, te engageeren.

Daarop opende de Secretaris van genoemden Agent, de te vroeg afgestorvene J. VAN HEEKEREN, eene Correspondentie met den Leijdschen Doctor en Lector in de Vroedkunde, nu wijlen Dr. BAKE, die zich tot deze taak bereidwillig verklaarde. Deze gaf, reeds in Julij 1799, aan den Heer V. D. PALM, toenmaals Agent, eene uitvoerige schets van den aanleg en inhoud zijns Werks, en, in October van het daarop volgend jaar, eene uitgebreide proeve van deszelfs wijze van behandeling, welke aan het oordeel van deskundigen onderworpen en door dezen goedgekeurd zijnde, de Schrijver tot een geheel voltooide. Hij zond zijn Werk, onder bovengenoemden titel, aan den gemelden Raad, op den 4 Mei 1802; dan de uitgave werd vertraagd door het overlijden van den Heer VAN HEEKEREN, in wiens handen, als Commissaris tot de Geneeskundige Staatsregeling, hetzelve gesteld was, om het te onderzoeken, daarover met andere kundige Mannen te raadplegen, en zijne beoordeeling en aanmerkingen aan gezegden Raad toe te zenden. Door dit sterfgeval bleef het onderzoek opgeschort; en het was niet dan op den 3den Januarij 1804, dat de Raad besloot, het Werk, bij vervanging van den Heer VAN HEEKEREN, toe te zenden aan den Amsterdamschen Geneesheer D. HEILBRON, die reeds gedurende het leven en nu na den dood van VAN HEEKEREN in onderscheidene geneeskundige zaken geraadpleegd was geworden. Deze Heer deelde vele belangrijke aanmerkingen mede, en gaf eene allezins lofwaardige en aanprijzende getuigenis van het Werk; besluitende, *dat hetzelve als zeer geschikt tot het oogmerk kon aangeprezen worden.*

De Heer BAKE maakte een dankbaar gebruik van de medegedeelde aanmerkingen des Heeren HEILBRON; overzag

zag aldus zijn Leerboek, en stelde het andermaal in handen van den gezegden Raad, die het eindelijk aan den Hooggeleerden Heer M. VAN GEUNS, ten onderzoek, opdroeg. Deze velde, bij missive in dato 23 April 1805, over hetzelve een allergunstigst oordeel; verklarende, dat hetzelve *genoegzame vereischten bezat van* meer dan gewone *volledigheid en naauwkeurigheid*, *om*, met veel vrucht, *in het licht gegeven te kunnen worden*, *ten gebruike voor Vroedvrouwen* in het algemeen, *ten einde te strekken tot een Handboek*, *waarin zij*, *voor alle aan haar in haar bedrijf voorkomende gevallen*, *de aanwijzing zouden kunnen vinden*, *hoe zich te gedragen*. Eenige aanmerkingen, het uiterlijke des Werks betreffende, had de Hoogleeraar 'er bijgevoegd; en ook van deze zou de Schrijver ongetwijfeld gebruik gemaakt hebben, indien een onverwachte dood hem niet der Maatschappije en zijn gezin ontrukt had.

Ziet hier den oorsprong van dit uitmuntend Leerboek. Recensent, die zich in gegronde oordeelvelling met bovengenoemde Beoordeelaars niet wil gelijk stellen, gevoelde nogtans, bij het doorlezen, dat zij hetzelve onbevooroordeeld en naar waarde den welverdienden lof hadden toegezwaaid. Met een wezenlijk genoegen doorlas hij het, vereert de bekwaamheden van den overledenen Schrijver, die zich ook door meer andere Werkjes verdienstelijk maakte, en oordeelt dat hij zich de *hulde der menschheid* en de zegenende nagedachtenis van het vrouwelijke hart heeft waardig gemaakt. Kon Recensent dat alles aanwijzen, wat in dit Leerboek, als zoo vele bijdragen tot bevordering van vrouwenheil, te vinden is, hoe gaarne zou hij dit niet doen, indien het bestek van dit Maandwerk hem zulks vergunde. Geheel van hetzelve afstappen, wil hij nogtans niet. Deszelfs strekking zal hij zijnen Lezeren mededeelen.

Drie hoofdvragen stelde zich de Schrijver bij de vervaardiging voor.

Vooreerst. Hoedanig moet eene Vroedvrouw zijn, zal zij zich, met gegronde hoop op eenen gelukkigen uitslag, zoo wel voor haarzelve, als voor hare zwangere natuurgenoote, in de Maatschappij, op het gewigtig werk der Verloskunde toeleggen?

Ten tweeden. Wat moet zij weten, zal zij met regt tot het beoefenen der Verloskunde worden toegelaten?

Ten derden. Wat moet zij, volgens die hoedanigheden

den en die kunde, welke de twee vorige vragen in haar vereifchen, ter behouding van de vrouw en het kind, in alle verloskundige gevallen, welke binnen het bereik van hare vermogens zijn, in het werk ftellen?

Het Werk zelf verdeelde hij voorts in drie Afdeelingen. Na eene inleiding om het voortreffelijke der Verloskunde te beroogen, en den ftaat van volkomenheid aan te wijzen, waarin zij zich thans bevindt, befchrijft hij, in de eerfte Afdeeling, de ligchaams- en ziels-hoedanigheden, welke eene Vroedvrouw bezitten moet; daaromtrent *vinden wij* vele belangrijke menschkundige *aanmerkingen* opgeteekend, en verlangen niet zelden naar *zoodanige vereischten* en hoedanigheden bij verfcheidene Vroedvrouwen, die zoo vaak door haar verkeerd gedrag, ter harer eigene oneere, haar edel en gewigtig handwerk fchandvlekken. — Ook in deze Afdeeling vinden wij de vraag beantwoord, of het beter zij, dat eene Vroedvrouw gehuwd of ongehuwd zij? De Schrijver meent, en ook wij ftemmen met hem daarin volkomen, dat de ongehuwde ftaat boven den gehuwden te verkiezen zij; vooral dat deze laatfte nimmer als een noodzakelijk vereischte voor de Vroedvrouw befchouwd moet worden; ook zoodanige vrouw, zelve moeder zijnde, en zich in het laatfte tijdperk harer zwangerheid bevindende, zal niet in allen opzigte aan hare verpligting, en aan de vereischt wordende dienften bij Barenden, voldoen kunnen; terwijl zij zich, door *huisfelijke* omftandigheden, meestal niet behoorlijk op de kennis van het Vroedkundige toeleggen kan.

De tweede Afdeeling behelst de kundigheden, welke eene Vroedvrouw, zal zij haren pligt wél waarnemen, bezitten, wat zij weten moet: daartoe brengt de Schrijver de bijzondere deelen, welke zij kennen moet; 1°. aan de vrouw zelve, 2°. aan het kind, 3°. de deelen, welke de vrucht aan de moeder verbinden. In het tweede Hoofdftuk, wat zij aangaande die deelen weten moet; 1°. van het bekken, 2°. van de zachte deelen, 3°. van de zwangerheid, 4°. van de vrucht, 5°. hetgeen de geboorte van een kind, door eene natuurlijke, niet natuurlijke of tegennatuurlijke verlosfing, betreft, 6°. van de nageboorte en derzelver gevolgen, 7°. van de gefteldheid der moeder en van het kind, na de verlosfing.

De derde Afdeeling, bevattende het gebruik, hetwelk eene

eene Vroedvrouw, ten nutte der zwangere, barende en kraam-vrouw, van hare verkregene kundigheden maken, wat zij als Vroedvrouw doen moet; bepaalt zich de Schrijver in het eerste Hoofddeel tot het in- en uitwendig onderzoek; 1°. wijze om beiden in 't werk te stellen, 2°. oogmerk van hetzelve, 3°. wat men door hetzelve kan gewaar worden. Het tweede Hoofddeel bevat den verstandigen raad en de hulp der Vroedvrouw, gedurende de zwangerheid; 1°. in het aftappen der urin, 2°. in het toedienen van een clysma, 3°. bijstand in andere toevallen der zwangerheid. Het derde Hoofddeel onderzoekende, welke hulp eene Vroedvrouw in en na de verlossing aan de barende vrouw en het kind kan toebrengen; geeft 1°. die op, welke in eene natuurlijke verlossing vereischt wordt; 2°. die, welke de *Vroedvrouw* aan de barende vrouw en het kind gedurende en na eene niet natuurlijke verlossing kan toebrengen; en de Schrijver besluit zijn Werk, met 3°. den pligt der Vroedvrouw in die gevallen voor te stellen, in welke de hulp van eenen Vroedmeester noodig is. In dit *Hoofd*stuk vinden wij het onderzoek behandeld omtrent de Nageboorte, in hoe verre men deze kan en mag bevorderen. Hoogstverderfelijk was het vooroordeel omtrent dit gedeelte der Verloskunde, zoo wel bij oude Vroedkundigen, als zulks ongetwijfeld nog bij menige Vroedvrouw plaats heeft. Mogt de barende zich met de geboorte van haar kind verheugen, thans was zij beangst voor de terugblijving der nageboorte; deze moest dadelijk, volgens vroegere meeningen, afgehaald worden. De bekwame Vroedmeester JAN DE REUS, te Harlingen, heeft omtrent dit onderwerp, in zijn *Onderwijs in de Verloskunde*, bij de uitgave van den tweeden druk, een Aanhangsel gevoegd, dat den oplettenden heeft doen zien, hoe gevaarlijk het in de meeste gevallen is, de nageboorte te willen verlossen; in het voor ons liggend Leerboek wordt de onvoorzigtigheid van zoodanig iets duidelijk aangetoond; en wij twijfelen nu niet, of alle vooroordeel daaromtrent zal bij de Vroedvrouwen afgelegd worden. Zij kunnen in dit opzigt op de barende vrouw, die omtrent dit stuk niet zelden een verkeerd denkbeeld koestert, onbedenkelijk veel invloeds hebben; en, doordien wij in dit stuk volkomen met den Schrijver instemmen, willen wij zijne woorden gebruiken, te meer, daar ook deze van nut zijn kunnen bij den verstandigen

echtgenoot, die, zich alzoo met eenige kennis daaromtrent verrijkt hebbende, eenen zoo gewigtigen invloed op zijne wederhelft oefenen kan. Men wachte zich, zegt de kundige BAKE, om het verlangen der vrouw onvoorzigtig te voldoen; het eigenlijk gezegd afhalen der nageboorte komt niet dan zeer zelden te pas; doorgaans wordt die, indien 'er geene werkeloosheid in de baarmoeder plaats heeft, door de zamentrekking van dat ingewand losgemaakt en uitgedreven: voor dat dezelve door de hulp der natuur is losgemaakt, is men genoodzaakt, *indien men de nageboorte afhalen wilde, zoo veel te meer kracht op den navelstreng in het werk te stellen; dit vooral moet men vermijden, wil men geene verdere onheilen bewerken*, enz.

Ook omtrent den zoogenoemden fluitband oordeelt de Schrijver regtmatig, dat men zorgen moet dat deze ten minste de breedte van twee handbreedten heeft; deze moet om den buik stevig vastgespeld worden; men late het verderfelijk vooroordeel varen, alsof men zich, in deszelfs plaats, van eenen smallen en als tot een koord gedraaiden overhoeks gevouwen doek of luier bedienen moest; welke alsdan, met alle mogelijke kracht, om het bovenste gedeelte van den buik, om de ribben zelfs der kraamvrouwe, door twee vrouwen aangehaald en met een dubbelden knoop in de linkerzijde wel stevig toegeknoopt wordt: — hoe zeer benaauwt men daardoor de kraamvrouw niet, en belemmert hare ademhaling; terwijl bovendien zulks een onvoldoend hulpmiddel is. Dan de breede fluitband heeft, zoo als de ondervinding leert, zijne groote nuttigheid; hij kan zelfs, door steun te geven, de uitdrijving der moederkoek bevorderlijk zijn; men zorge tevens, dat deze band, wanneer de buik dunner wordt, meer en meer toegehaald worde.

Wij vinden ook onder deze Afdeeling gewag gemaakt van de verlossing, door het inbrengen der hand en de omkeering der vrucht, wanneer men zekere teekenen van haar leven gewaar wordt, uit den schoot der stervende moeder te volbrengen, ook om deze zelfs na den dood der barende in het werk te stellen; en te regt; men vertrage hierin niet, ondanks den tegenstand in de ontijdige liefde der nabestaanden. Wij vinden geen gewag gemaakt van dat vroedkundig geval, waar het of op het behoud der moeder, of op dat van het kind aankome, zoodat de eene zonder het verlies van het andere, en om-

eene ... trent ... kraijing ... wde ... Sg. ... d' ... p ... den worden: dit geval heeft ... g tot zeer veel twist gegeven, ... an de moeder, de ander dat van ... eten in 't oog houden; dan, naar ... dit voor het behoud der moeder vol... lijk, daar het dierlijk leven van het moederlijken schoot bedolven ligt, van ... s, en, alle de aan hetzelve verbondene ... en van het werktuigelijk leven afhangende, ... dus gelijk is aan dat van de plant. Dan ... ordeelde de Schrijver, dat in zoodanig ge... ijk ook in alle andere, waar niet zelden vroed... ge werktuigen vereischt worden, de hulp van den geoefenden Vroedmeester moest ingeroepen wor... , en hij slechts een Leerboek voor Vroedvrouwen ervaardigde. Omtrent de inroeping der hulpe van eenen Vroedmeester, oordeelt de Schrijver, dat de Vroedvrouw zich voor eene kleinmoedige besluiteloosheid, *en tevens* voor eene te groote stoutmoedigheid, te wachten hebbe; — wij voor ons gelooven, dat dit laatste niet zelden plaats grijpt: vele barenden zijn welligt van deze stoutmoedigheid de ongelukkige slagtoffers geworden, waar de bekwame hand en het meerder doorzigt des kundigen Vroedmeesters veel, zoo niet alles, had kunnen herstellen.

Wij herhalen het, belangrijk, en volkomen aan het oogmerk beantwoordende, is dit Leerboek, dat bovendien met eenige ophelderende Platen voorzien is, die, schoon enkelde omtrekken zijnde, tot het oogmerk voldoende zijn zullen. Schoon op dit Leerboek, wanneer het met het naauwkeurigst oog en met eenen van eigene denkwijze moeijelijk af te brengen geest beschouwd wordt, hier en daar eenige bedenkingen zouden kunnen gemaakt worden; zoo zien wij deze ligte gebreken in een Werk, dat in zijn geheel zoo volledig, en bovendien door eenen Man vervaardigd is, die zelf de Verloskunde zoo vele jaren uitoefende, gaarne over 't hoofd. Ook de aanmerkingen, die Recensent door Vroedkundigen op hetzelve hoorde maken, waren zeer ontoereikende; en het griefde hem zelfs, onder dezelve dit Werk te hooren berispen, als *te volledig* voor Vroedvrouwen; — verkeerd denkbeeld nogtans, dat hij echter nog uit een goed en geenszins baatzuchtig oogmerk wil afleiden: — kan een Leerboek, van welk een' aard ook, en voor-

vooral dan zoodanig een als voor ons ligt, te volledig zijn? neen, de onpartijdige zal hetzelve met ons de Vroedvrouwen ernstig aanprijzen. Mogt door hetzelve de dankbare nagedachtenis aan den bekwamen Schrijver verzekerd; vermeerdering van kundigheden onder onze Vroedvrouwen verspreid; de uitoefening der edele Verloskunde zelve verbeterd; het heil der dierbare Kunne bevorderd, en hetzelve een geschikte leiddraad geacht worden van hun, die zich tot het geven van vroedkundig onderwijs geroepen zien! Dan wierd het edel doel des Schrijvers, en het oogmerk van Bestuurderen, die tot de vervaardiging aanleiding gaven, bereikt.

Hydrostatische Verhandeling, behelzende Aanmerkingen op de Stelling: Vloeistoffen wegen in gelijksoortige Vloeistoffen. Met een Voorberigt, ter beantwoording van de Aanmerkingen, vervat in een Brief van den Heer M. VAN MARUM. *Door* G. HESSELINK. *Te Amsterdam, bij* J. W. IJntema en Comp. 1807. *In gr. 8vo. Te zamen* 48 *bladz.*

De Verhandeling van den Hr. HESSELINK kan of in haarzelve en in het afgetrokkkene beschouwd worden, of wel in zamenhang met het twistgeding, dat ter dier gelegenheid tusschen den Schrijver en den Heer VAN MARUM ontstaan is. Om welke redenen de Maatschappij te Haarlem geweigerd heeft deze Verhandeling te plaatsen, is ons onbekend: alleen weten wij uit een Brief, door den Hr. VAN MARUM aan den Hr. HESSELINK ingerigt, en op den 23 Maart 1806 in druk uitgegeven, dat door ieder der drie Adviseurs, welke de Maatschappij benoemd had, het plaatsen van dat geschrift *om redenen door hen bijgebragt zeer* wierd afgeraden: welke die redenen zijn, wordt niet gemeld: echter had de Hr. HESSELINK bij het inzenden van zijn Stuk aan den Hr. President schriftelijk vertoond, om welke redenen zijn Hooggel. oordeelde te kunnen verwachten, „ dat, in„ gevalle van afkeuring, hem de noodige inlichting zou„ de gegeven worden over het abusive van zijne stelling: „ vooral in eene zaak als deze, daar het 'er niet op aan „ kwam, om, zoo als doorgaans, het gebrekkige eener „ Verhandeling aan te toonen; maar de quaestie zich „ alleen bepaalde tot hetgeen *waar* of *valsch* is in eene „ zaak,

„ zaak, daar zulks met genoegzame mathematische ze„ kerheid bevestigd, en door duidelijke proeven kon „ aangetoond worden." Aan den Hr. HESSELINK is echter geene inlichting gegeven, maar alleen berigt, dat zijn opstel ter zijde gesteld was. Geene inlichting dan van zijne Medeleden kunnende verkrijgen, heeft de Hr. HESSELINK zijne gedachten over deze zaak aan de Liefhebbers der Natuurkunde voorgedragen; en zulks in de verwachting, „ dat 'er wel iemand zijn zoude, die „ hem zijn misslag, zoo die 'er begaan is, onder het „ oog zoude willen brengen." Zijn Hooggel. deed dit eerst, in het begin van Maart 1806, in de Latijnsche tale, zonder echter dat Stukje, door openlijke uitgave, algemeen verkrijgbaar te stellen; en geeft het thans, in de Nederduitsche taal, in 't licht: zijnde dit laatste Stuk de Verhandeling zelve, die aan de Maatschappij was toegezonden, met een Voorberigt verrijkt, waarin de Schrijver den reeds gemelden Brief des Heeren VAN MARUM beantwoordt.

Dat, wanneer door vreemden, dat is lieden, welke niet tot eene geletterde Maatschappij behooren, Verhandelingen ingezonden worden, de Maatschappij, na gedaan onderzoek, dezelve aanneemt of terug zendt, zonder ze, in dit laatste geval, met aanmerkingen te doen vergezellen, laat zich hooren. Maar wanneer één Lid van eene Maatschappij, die derhalve met zijne medeleden genoegzaam gelijk in kunde geschat is geworden, om met dezen tot één ligchaam te kunnen behooren, een Stuk inzendt, behelzende eene, ware of gewaande, ontdekking van een misslag in de besluiten uit eene bekende proef afgeleid; daarover inlichting aan zijne medeleden vraagt; bij het inzenden duidelijk te kennen geeft, dat het hem om in dit stuk verlicht te worden waarlijk te doen is, en niet om de eere te genieten dat eene Verhandeling van zijn opstel zoude geplaatst worden; en men hem echter die inlichting weigert; hebben wij moeite om dit overeen te brengen met hetgeen wij ter goeder trouwe altijd gedacht hebben, en nog denken, een der grootste voordeelen te zijn van vereenigingen van geleerde mannen, d. i. van geletterde Maatschappijen, te weten onderlinge verlichting, discussien over gevoelens, gezamenlijke medewerking tot het bevestigen der waarheid of bestrijden van dwalingen: en het doet ons leed te ontwaren, terwijl toch de Hr. VAN MARUM ons berigt, dat

men hier volgens den bij de Maatschappij aangenomen regel is te werk gegaan, dat dit voordeel of bij de Maatschappij te Haarlem niet in gebruik is, of ten minste in het tegenwoordig geval geen plaats heeft gehad. Wij gaan liever tot de Verhandeling zelve over.

Het hoofddoel derzelve is, te onderzoeken, of zekere proef, waaruit *tot nu toe* alle de Natuurkundigen besloten hebben dat *water in water weegt*, van dien aard is, dat dit besluit daaruit regtmatig kan worden afgeleid: waarbij dan nog eenige aanmerkingen komen over de vraag zelve, weegt water in water? of meer algemeen, wegen vloeistoffen in hare eigene vloeistoffen?

De Ouden, dat is die Ouden van later datum, welke men Scholastieken noemt, en anderen, die vóór den tijd der gevestigde proefondervindelijke Natuurkunde geleefd hebben, stelden, dat *de vloeistoffen niet in hare eigene vloeistoffen wegen*; gebruikende, daar zij in het Latijn schreven, het dubbelzinnig woord *gravitare*. BOYLE deed, om hen te wederleggen, eene proef, die naderhand op de volgende wijze door alle Natuurkundigen is herhaald: namelijk; men hangt een digtgesloten flesje, in water gedompeld, aan den arm eener balans; brengt hetzelve met een tegenwigt, in de andere schaal gelegd, in evenwigt; men opent het flesje, doch zoo dat de stop 'er aan blijve hangen, opdat het water 'er in vloeije; alsdan wordt het evenwigt naar den kant van het flesje verbroken; als het vol is, maakt men weder evenwigt; dit bijvoegsel is gelijk aan het water, dat het flesje bevat. Over de proef wordt niet getwist. BOYLE en anderen besluiten, dat het evenwigt wordt gebroken door de werking van het in het flesje ingetreden water op de balans: — de Hr. HESSELINK ontkent de regtmatigheid van dit besluit.

Wij hebben zijne proeven herhaald, zijne redenen overwogen: en hoewel wij voorheen in het gevoelen van allen stonden, zijn wij van de verkeerdheid van het besluit door de Verhandeling van den Hr. HESSELINK overtuigd geworden, zonder dat al wat de Hr. VAN MARUM in zijnen Brief daar tegen zegt, ons tot ons vorig gevoelen heeft kunnen doen terugkeeren.

Hetgeen immers in de proef geschiedt, is enkel dit: zoo lang het flesje digt is, werkt het op de balans door zijn gewigt, *minus* de persing, die het water oefent op het *volumen*, dat het uiterlijke van de gesloten fles be-

ſlaat: zoodra de fles geopend en met water gevuld is; werkt de fles op de balans door zijn gewigt, *minus* alléén de perſing, die het water oefent op de ſtoffagie van de fles zelve. Daar nu die perſing veel geringer is dan die in het eerſte geval, moet 'er uit volgen, dat het flesje in het tweede geval ſterker op de balans werkte dan in het eerſte; en daar het verſchil dier beide perſingen juist is die van het water binnen in het flesje bevat, is ook het verſchil van perſing gelijk aan het gewigt van die hoeveelheid water; zonder dat het water zelve in het minſte of geringſte op de balans zelve werke of wege; dat echter zijn moest, zoude het beſluit, door BOYLE en anderen uit deze proef afgeleid, waar zijn.

Dit alles wordt in de Verhandeling van den Schrijver met juiste redeneringen en proeven aangetoond: waaronder die van het emmertje uit wasch gemaakt, onzes inziens, zeer keurig is. Wij zeiden, dat de Scholastieken, in het Latijn ſchrijvende, het dubbelzinnig woord *gravitare* gebruikten; en in de daad men gebruikte de woorden *gravitas* en *pondus*, *gravitare* en *ponderare*, door elkander, en als van gelijke beteekenis; het is eerst nadat de leer van GALILÆUS genoegzaam was doorgedrongen en in den tijd van NEWTON, en dus nadat BOYLE over deze zaak geſchreven heeft, dat men behoorlijk heeft onderſcheid gemaakt tusſchen *gravitas*, zwaartekracht, of *grave esſe*, zwaar zijn, *gravitare*, zwaartekracht uitoefenen, en *pondus*, gewigt, of *pondus habere*, gewigt bezitten, of *ponderare*, wegen. Door zwaartekracht (*gravitas*) verſtaat men de kracht, waardoor alle ligchamen naar de aarde vallen of trachten te vallen, en die in alle, groote of kleine, dezelfde is, zoodat (den tegenſtand der lucht daargelaten) een ligt veertje even ſnel valt als een ſtuk goud, en dezelfde zwaartekracht bezit. Door gewigt (*pondus*) verſtaat men de uitwerking, welke alle de deeltjes van een ligchaam, te zamen genomen, door die kracht, op een ander ligchaam bij trekking of perſing oefenen, en welke derhalve aan het getal der deeltjes of aan de *masſa* evenredig is. Vraagt men nu, of *vloeiſtoffen in hare eigene vloeiſtoffen zwaar zijn?* hangt het antwoord af, gelijk de Hr. HESSELINK zeer wel heeft ingezien, of men hier door *zwaar zijn* verſtaat *grave esſe*, zwaartekracht bezitten, dan wel *pondere agere*, *ponderare*, door zijn gewigt *werken*, *wegen*: want alhoewel men thans de juiste bepaling en beteekenis dier

woorden kent, noemt men ze nog willekeurig door elkander: men zegt b. v. *gravitas specifica*, soortgelijke zwaarte, in plaats van *pondus specificum*, soortgelijk gewigt: men zegt, het goud is zwaarder (*gravius est*) dan zilver, in plaats van, is gewigtiger, of heeft een grooter gewigt (*ponderosius*). Vraagt men dan: zijn vloeistoffen in hare eigene vloeistoffen zwaar? en bedoelt men daardoor: behouden de deelen der vloeistoffen, in die zelfde vloeistoffen, hare zwaartekracht, en werken zij door dezelve? is het antwoord, ja: en de Hr. HESSELINK en allen stemmen dit toe. Bedoelt men integendeel door de vraag dit: een gedeelte van eene vloeistof in die zelfde vloeistof gedompeld, werkt het door zijn gewigt op den arm van eene balans, of weegt het? is het antwoord: het weegt in dien zin niet, het werkt niet op de balans, het oefent daarop geen gewigt uit. Dat nu de Ouden of Scholastieken de stelling ook in dien zin genomen hebben, zoude niet moeijelijk vallen te betoogen, met eenige hunner Werken aan te halen: het zal genoeg zijn, de plaats van BOYLE, door den Hr. HESSELINK aangevoerd, en hetgeen dezelve voorafgaat, te raadplegen. En dat de nieuwere Natuurkundigen de stelling der Ouden, in dien zin genomen, door de bewuste proef hebben willen wederleggen, en het in het flesje ingevloeid water, als wezenlijk op de balans werkende, en daardoor het evenwigt brekende, beschouwd hebben, blijkt genoegzaam uit hunne redeneringen, in de plaatsen door den Hr. HESSELINK aangehaald. Dat zij hier in die wederlegging misgetast hebben, is ons duidelijk door den Hr. HESSELINK aangetoond: dat de Ouden in den zin, dien wij in de tweede plaats hebben opgenoemd, gelijk hadden, is ook waar: en die aanmerking heeft men aan den Hr. HESSELINK te danken.

Deszelfs uitlegging van de proef, waarin men de lucht weegt, is ook zeer juist: de zaak is waar: men kent uit die proef het gewigt van de hoeveelheid lucht, in den bol bevat; maar men *weegt* ze eigenlijk niet: men weegt (even als in de voorgaande proef met het flesje en met water) enkel het verschil der persingen, die de buitenlucht oefent op den bol van lucht geledigd en op den bol vol lucht; dit verschil nu is gelijk aan het gewigt van de hoeveelheid lucht, die de bol bevat; en zoo men al hier eens wilde blijven bij het denkbeeld dat men de lucht *weegt*, zoude deze wonderspreuk plaats hebben,

 dat

dat men met den bol, de lucht weegt, haar gewigt bepaalt als de lucht 'er niet in is: immers als de lucht 'er in is, weegt men alleen het glas, en wat 'er aan vast is; als de lucht 'er uit is, het glas *minus* de persing, die de lucht op den bol oefent, dat is, *minus* het gewigt van de lucht, die de bol bevat: dat is wederom, dat gewigt wordt dan kennelijk.

Wij hebben de redenen opgegeven, waarom wij het gevoelen van den Hr. HESSELINK omhelzen; en wij zeggen hem dank, dat hij den misslag, sedert anderhalve eeuw begaan, heeft leeren kennen. Zijne Verhandeling, die, naar ons inzien, duidelijk en keurig gesteld is, en waarvan wij de lezing en overdenking aan alle de beoefenaren der Natuurkunde aanprijzen, is dan bij ons een stuk *van belang*: niet omdat zij het veld der Natuurkunde door nieuwe ontdekkingen verrijkt, maar omdat *zij* eene veronderde en algemeen aangenomen dwaling verbetert, en tevens een nieuw bewijs oplevert van de *omzigtigheid*, waarmede men te werk moet gaan, *als men* besluiten uit proeven afleidt. Hoeveel dergelijke misslagen zijn 'er veelligt nog niet, die wij even blindelings op gezag van groote mannen aannemen, en die het der moeite waardig zoude zijn te ontdekken en kennelijk te doen worden; al ware het dan ook, dat zij de *dus verre algemeen erkende grondbeginselen der Waterweegkunde* mogten betreffen, over welke de Hr. VAN MARUM *verklaart* dat het van belang is dat niet getwist worde. *Maar* het zij ons geoorloofd zijn Ed. te vragen, of dan, hetgeen eenmaal als grondbeginsel is aangenomen, geen onderwerp meer van nader onderzoek mag uitmaken? en of, indien men bij zoodanig onderzoek mogt vinden dat een aangenomen grondbeginsel of ongegrond of niet genoegzaam gegrond is, men zulks niet zoude mogen verkondigen? Wij houden ons overtuigd, dat het voor de Natuurkunde van zeer groot belang zoude zijn, dat 'er, behalve de Maatschappijen, waarin men ten doel heeft de wetenschap door nieuwe ontdekkingen te verrijken, eene, uit de kundigste Mannen bestaande, werd opgerigt, die zich enkel bezig hield met de reeds gedane proeven te herhalen, te onderzoeken, te *verificeeren*; de juistheid der besluiten, die men 'er uit afgeleid heeft, gelijk mede de reeds aangenomene stellingen en grondbeginsels, na te gaan: veelligt zoude men dan vrij wat misslagen ontdekken: en deze te ontdekken, te verbeteren, en

ver-

vervolgens op te geven, is van zeer groot belang. Wij vreezen, wel is waar, dat, indien 'er alsdan, over die grondbeginselen, geschillen ontstonden, over welke Geleerden als over eene *zaak van belang* mogten komen te spreken, de Hr. VAN MARUM misschien wel alsdan, even als hij nu zeide *van Geleerden, onder welke hij vernomen had dat men van het aangevangen geschil met den Hr.* HESSELINK *als van* eene zaak van belang *sprak*, ook zoude zeggen, *dat hij vermeend had van die Geleerden een ander oordeel te mogen verwachten*. Wat ons betreft, wij vinden ons nimmer in de verwachting, die wij van Geleerden hebben, te leur gesteld, als wij bespeuren, dat zij anders denken dan wij. Wij eerbiedigen alle Geleerden, al zouden zij hemelsbreed met ons in gevoelen verschillen: wij prijzen allen, die zich, al ware het maar bij wijze van uitspanning, op de Natuurkunde toeleggen, al zouden 'er dan onder hen geene Geleerden, geene kundige Mannen van den eersten rang, geene VAN MARUM's gevonden worden; en wij zouden niet gaarne met vernedering of laatdunkendheid van dezelve spreken. De Hr. VAN MARUM, integendeel, heeft van zich kunnen verkrijgen, om, in zijnen Brief aan den Hr. HESSELINK, van de Leden der Maatschappij *Felix Meritis*, te Amsterdam, in wier tegenwoordigheid de Hr. HESSELINK zijne proeven genomen had, te zeggen: ,, het ,, verwondert mij niet, dat vele uwer *in de Waterweeg-* ,, *kunde weinig bedrevene* toehoorders" enz. en nog eens: ,, hoe voldingend ook uwe proefnemingen aan uwe *min-* ,, *bedrevene toehoorders* mogen voorgekomen zijn" enz. Maar, zoude men den Hr. VAN MARUM mogen vragen, heeft dan de Hr. HESSELINK zich, ter staving van zijn gevoelen, in plaats van op proeven en bewijzen, op de goedkeuring of het oordeel van zijne toehoorders beroepen? Immers neen. Alleen zegt de Hr. HESSELINK, in eenen Brief van 7 Maart 1806, dat ,, zijne ,, bedenkingen bijval vonden bij hen, op wier oordeel ,, hij meende bijzonderen prijs te moeten stellen." Of de Leden van die Maatschappij zich *gezamenlijk* over de zaak hebben geuit? ja of zij wel allen eenstemmig over de zaak in verschil denken? — het een en ander is ons onbekend. Of, al hadden zij zulks gedaan, zij dan nog in eenig opzigt zouden verdiend hebben, om, door den Hr. VAN MARUM, zoo maar, zonder noodzakelijkheid, doorgestreken, en voor weinig bedreven gehouden te wor-

worden; en of veelligt een, op kiesche beleefdheid gestelde, menschenvriend niet zoude kunnen oordeelen, dat die uitdrukkingen van den Hr. VAN MARUM, jegens eene, zoo dan niet enkel en alleen uit Geleerden bestaande, echter achtingwaardige en loffelijke Maatschappij, de palen der bescheidenheid te buiten gaan? Wij laten het aan het oordeel van het onzijdig publiek over, om te beslissen, of het gedrag van den Heer VAN MARUM niet nog eene sterkere berisping verdiend had, waarvan wij ons echter met opzet hebben willen onthouden.

Reize door Frankrijk, in gemeenzaame Brieven, door ADRIAAN VAN DER WILLIGEN *aan den Uitgeever. Met Plaaten. IIIde Stuk. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. 207 Bl.*

Wanneer men, daadlijk op reis zijnde, goed gezelschap aantreft, kort zulks den tijd dermaate, dat men, om zo te spreeken, eer men het bemerkt, ter bedoelde plaatze aankomt: zo gaat het ook, als men eene onderhoudende reis leest; men is aan 't einde, eer men het gewaar wordt: dit laatste ondervonden wij meermaalen; dan allertreffendst in deeze Reize door *Frankrijk*, welker derde en laatste Stukje, 't welk met de twee voorige één bekwaam Boekdeel uitmaakt, wij thans aankondigen.

Wij zullen onzen Vaderlandschen Reiziger van verre volgen, en onze Leezers met eene en andere door hem opgemerkte bijzonderheid bekend maaken.

Met den achttienden Brieve verlaat de Reiziger *Toulouse*, den weg neemende na *Bagnères*: hoe veel genoeglijks ziet men met hem op dit tochtje! en dit volduurt, als men te *Bagnères* is aangekomen, welks baden beschreeven worden; doch pleizieriger was ons het landreisje van daar, vol heerlijke landgezigten en afwisseling van tooneelen; onder deeze een schrikbaarend en gevaarlijk, door den Reiziger dus beschreeven: ,, *St. Sauveur* voorbij zijnde, is de weg door eenige boomen en struiken, tegen de steilte geplant, aangenaam beschaduwd. Aan de regterzijde hoort men de *Gave* in eene diepte, hier en daar door dikke struiken be-

bedekt, ruischen. De bergen worden hooger en steiler, en de diepte hoe langer hoe ontzaglijker. Onze leidsman waarschuwde ons, dat wij welhaast aan een zeer smal padje moesten komen, daar wij, voorzigtigheids halve, wel zouden doen om van de paarden af te stappen. Hij noemde dit *un mauvais pas*. Dit padje was hier en daar geen drie voeten breed, tegen eene zeer steile rots boven eene afgrijslijke diepte uitgehouwen. ANTONIE, onze leidsman, raadde ons om niet rechts te zien, en ik volgde zijn raad. De rotzen, waar de *Gave* bulderende tusschen door loopt, zijn zoo steil, en staan zoo digt bij elkander, dat men tusschen twee hooge muuren zeer eng schijnt ingeslooten; de zonnestraalen hadden hier thans geen toegang; het licht valt 'er alleen van boven loodregt in, en dit alles maakt het nog akeliger. De paarden zelfs, hoewel aan dergelijke wegen gewoon, gaan met den neus op den grond, en voelen eerst met eene soort van huivering, eer zij hunne voeten nederzetten. Men spreekt niet tegen elkander; ieder is hier alleen op zichzelven bedacht; geen wonder, men behoeft slechts te struikelen om in de diepte te morzelen te vallen. En ondertusschen had het gevoel, dat ik in deezen toestand gewaar werd, meer van het aangenaame dan van het onaangenaame. Het grootsche, het ongewoone, en daarbij het lieflijk schoone; want de rotzen zijn veelal van onderen tot boven met boomen en struiken bedekt, veroorzaaken eene streelende bewondering, die de ongerustheid aanmerkelijk verdooft. Nog vreemder vertooningen te gemoet ziende, wordt men door nieuwsgierigheid geduurig aangespoord en opgewakkerd; en laaten wij ter goeder trouw zijn, de hoogmoed en eerzucht heeft aan alle dergelijke onderneemingen ook vrij wat deel. Dit zoo smalle wegje was maar kort, en wij zetten ons weder te paard: nu was het pad zoo breed, dat wij eene vrouw, die een ezel met wol gelaaden voor zich heen dreef, voorbij konden laaten. Zij ging dit voortbrengzel van haare kudde te *Lutz* verkoopen, en spon geduurig op de plaatzen, waar de weg niet al te smal en moeilijk was. Een eind wegs verder heeft men een pad, altijd niet veel breeder dan volstrekt noodig is, boven eene diepte van 80 à 100 voeten in de harde rots uitgehouwen, en hier en daar met stukken steen opeengezet gemaakt; dit werk, dat niet zonder zwaaren arbeid ge-

ſchied is, werd in 1762 uitgevoerd." Dit uittochtje verſchaft den Reiziger veele woeste bergtooneelen, het gezigt van watervallen, en ontzettende vertooningen van de natuur in volſtrekte woestheid.

De twintigſte Brief leert ons *Bagnères*, en inzonderheid de ommeſtreeken, nader kennen. Met den eenen-twintigſten vinden wij den Heer VAN DER WILLIGEN te *Bourdeaux*, naa ons met zijne waarneemende reize derwaards vermaakt te hebben: deels te land, deels te water volbragt hij dezelve. De Stad in het gezigt krijgende, wordt zijn vaderlandsch gevoel wakker; immers hij ſchrijft: „ De ligging van *Bourdeaux* is, van deeze plaats gezien, zeer ſchoon en ſchilderagtig. Haare kaai en ſchoone gebouwen vertoonen zich als een halven cirkel: voor dezelve ligt de rivier zoo vol ſchepen, dat men hier en daar naauwlijks door de masten en touwen heen zien kan. Aan de oevers ziet men ſcheepstimmerwerven, waar verſcheide ſchepen op ſtapel ſtonden. Buitenplaatzen en tuinen, alles kondigt eene welvaarende handelſtad aan. Deeze ſchilderij is vooral treffend voor een Hollander; men verbeeldt zich, *Amſterdam*, *Rotterdam* of *Dordt* te naderen! — ô Mijn Vaderland! wanneer zal die bloeijende ſtaat, waarin ik u in mijne vroege jeugd gekend heb, eens wederkomen? — Of zijt gij voor mij, zoo wel als die jaaren, voor altijd verloren? — Is die aloude deugd, die edele ſtandvastige en ſtoutmoedige aart, gepaard met kloek beleid en weêrgalooze vaderlandsliefde, waardoor wij ſchier wonderen verrigt hebben, dan te eenemaal van onder ons geweeken? — Is het vuur der vrijheid en onafhangelijkheid dan ganschlijk uitgedoofd? — Helaas!" — Te deezer Stede viel veel te zien en op te merken; het een en ander levert ſtoffe tot den twee- en drieëntwintigſten Brieve.

Juist bevondt zich onze Reiziger in 't hartje van den Wijnoogst te *Bourdeaux*. Buiten de Stad, te *Haubrion*, zag hij het drukſte van dien oogst in een der voornaamſte wijnlanden. Kort is dit berigt: „ Den Wijngaarden hieromſtreeks doorloopende, vonden wij 'er eene menigte van mannen en vrouwen, jongens en meisjens bezig met druiven te ſnijden en 'er uit te draagen; zij zongen tusſchenbeide half *Fransch* half *Patois Gascon*, en ſcheenen zeer vrolijk. Een man, met een ſtokje in de hand, was geſteld om de kinderen in order te houden. Buiten den Wijngaard werden de druiven in kuipen of tonnen, op

een kar, met twee osſen beſpannen, gelaaden, en zoo na het pershuis gebragt: bij dit pershuis was eene niet onaartige wooning. De rentmeester van het landgoed, waarvan de eigenaar, naar hij ons verhaalde, te *Parijs* woonde, ontving ons, hoewel wij hem niet kenden, of geen de minſte aanbeveeling aan hem hadden, zeer vriendelijk, en liet ons de wijze, waar op de wijn gemaakt werd, zien. Als veele onzer landslieden zagen hoe daar mede gemorst wordt, zij zouden ligt huiverig zijn om 'er van te drinken (en zeker ging het hier nog op de zindelijkſte wijze toe.) In het pershuis waren twee vierkante *houten bakken*, hebbende naar gisſing tien à twaalf *voeten lengte*, even zoo veel breedte en ongeveer *twee voet diepte*; zij ſtonden eenige voeten van den grond verheven; in deeze bakken werden de druiven geworpen, en vijf of zes menſchen vertreeden die dan met hunne bloote voeten; dit noemt men *Fouler le Vin*; het ſap liep, door een gat aan de voorzijde gemaakt, in kuipen, en twee andere mannen droegen het van daar in eene andere groote en hooge kuip, daar zij met een trap naar toe moesten klimmen. Deeze kuip was nog nieuw, van eikenhout gemaakt, en met ijzeren hoepels omringd. De rentmeester verhaalde mij, dat dezelve L. 1500 gekost had; men verkiest voor dergelijke kuipen het eikenhout hier omſtreeks groeijende, boven het vreemde, omdat het minder hard is. In deeze kuip liet men het ſap en de verpletterde druiven 10 à 12 dagen ſtaan, eer men ze verder uitperſte en op vaten deed. De witte wijn, dien men hier minder teelt dan de roode, was reeds in de vaten en gistte aanhoudend, zoodat de ſchuim door het boorgat, dat openſtondt, uitliep; deze wijn, hoewel pas veertien dagen oud, was reeds zuuragtig. Men liet ons ook wijn van voorleden jaar, en van dien, welke eenige jaaren oud was, proeven: de laatſte vooral was zeer lekker. De wijn van *Haute-brion* behoort tot de beste en fijnſte wijnen, die in deeze gansche landſtreek geteeld worden; doch om goed te zijn, moet men ze ouder laaten worden dan de *Medoc*, en niet eerder drinken voor dat zij 5 à 6 jaaren oud is. De druif is hier klein, donker van kleur, hard van ſchil en niet zeer aangenaam van ſmaak. De wijnoogst was hier over 't algemeen goed; echter hadden de wijngaarden door de voorjaarsvorst nog wat geleden. —— Al wat men in *Holland* voor *Bourdeausche* en *Medoc*-wijnen

nen verkoopt, moet men niet gelooven, dat in die landstreek groeit; een goed gedeelte *Languedocsche* wijnen loopt 'er onder. Al die wijnen verbeteren veel door de reis over zee, en wij hebben daar bij beter slag om ze te bereiden dan de *Franschen* zelve, en welligt is 'er onze lugtstreek ook beter toe geschikt."

Bourdeaux beschrijft onze Reiziger als eene soort van luilekkerland; „ goed vleesch, vooral runderen en schaapen, haperen 'er niet, daar *Gasconje* nog al wat weiland oplevert, zoo min als versche zee- en riviervisch; de ommestreeken leveren ook verscheide soorten van wildbraad en tam gevogelte in menigte op, waarbij men veeltijds de beroemde truffels, die het nabuurig land van *Perigord* oplevert, voegt: de hoofdstad van dat land is beroemd om de patrijzen-pasteijen; en de wijn begrijpt gij dat bij alles niet hapert, hoewel de fijne en lekkere soort 'er gansch niet algemeen en bijna zoo duur is als bij ons. De wijn, dien men in herbergen, zelfs in voornaame, gewoonlijk drinkt, is maar redelijk, en als men een flesje extra wil hebben, moet men 'er 4 à 5 *livres* voor neêrtellen, en dan nog heeft men van den allerbesten niet. Over 't algemeen zijn de levensmiddelen hier duur; zelfs houdt men *Bourdeaux* voor de duurste plaats in *Frankrijk*; het geen ik voornaamlijk aan den overvloed van geld, die 'er althans in vredestijd plaats heeft, toeschrijf. Menschen die *rijk zijn*, en het voornaamlijk om lekker eeten en *drinken te doen is*, zou men deeze Stad wel tot eene woonplaats kunnen aanraaden." —— Liefhebbers van het Tooneel en andere uitspanningen kunnen ook hun genoegen vinden.

Wij zouden, met vermaak, onze Leezers nog het een en ander mededeelen uit den vier- en vijfentwintigsten Brieve, bevattende de terugreize na *Parijs* en de beschrijving der doorgetrokkene Steden; doch genoeg hebben wij, in dit en de voorige berigten, aangevoerd, om de nieuwsgierigheid uit te lokken. Deeze zal zich ook onthaald en voldaan vinden over de Afbeeldingen, in dit Werk voorkomende: *met Plaaten*, staat dikwijls op den Titel der hedendaagsch uitkomende Boeken, wanneer men naauwlijks aan het meervoudig getal voldoet, met 'er twee te geeven; dan in deeze drie Stukjes telt men, behalven de Kaart van *Frankrijk*, één vier-en-twintigtal, en onder deeze zeer aartige. Hij sluit zijn Werk met *iets voor de Reizigers inzonderheid*

door

door *Frankrijk*; men zal, derwaards trekkende, wel doen met die onderrigtingen te raadpleegen.

Met genoegen lazen wij in den laatsten Brief: ,, Welhaast naderden wij de schoone toegangen van *Versailles*, welke plaats, met de omstreeken, ik reeds naauwkeurig gezien had, en waarvan ik u in 't vervolg misschien het een en ander zal mededeelen; gelijk ook over *Parijs* en verdere omliggende plaatzen. Mijne gehouden aantekeningen, geduurende een verblijf van ruim twee jaaren in die Stad, zullen mij daartoe nog al eenige stof kunnen opleveren." —— Wij zien zulks, onaangezien de menigvuldige beschrijvingen van het hedendaagsch *Parijs*, met verlangen van onzen onderhoudenden Landgenoot te gemoet.

Reizen door Rusland, Duitschland, Zwitzerland, Frankrijk en Engeland; door N. KARAMSIN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. IIde Deel. Met Plaaten. Te Leijden, bij* P. H. Trap. *In gr. 8vo.* 246 *Bl.*

Verdiende het vorig Deel dezer Reize, als zeer onderhoudend en leerzaam, alle aanprijzing in ons oog, dit tweede houden wij niet minder, en wij beloven iederen Lezer nut en vermaak. Bijna op iedere bladzijde ontmoeten wij de bewijzen, hoe zeer het hart van den Schrijver voor het schoone van natuur en kunst niet alleen, maar vooral ook voor het zedelijk ware en goede geöpend is; de uitboezemingen van 's mans godsdienstig gevoel zijn ook menigvuldig en treffend; en het geheel wordt daardoor, zoo als ook door menigen aandoenlijken trek voor het hart, aanhoudend verlevendigd.

In dit Deel leidt de Schrijver ons met hem door een goed deel van *Zwitzerland*, en berigt ons het merkwaardigste, en wat hem bijzonder trof. Hij vertrok van *Zurich*, over *Baden* en *Arau*, naar *Bern*, in welke Stad de Bibliotheek, en vooral een *relief*, dat gedeelte der Alpen voorstellende, hetwelk hij voornemens was te bezien, inzonderheid zijne aandacht vestigde; terwijl hij tevens loflijke melding doet van een soortgelijk kunstgewrocht, door den Generaal PFEIFFER, een burger van *Lucerne*, met ongelooflijke moeite vervaardigd, 't welk hetgeen hij hier zag nog ver overtreffen moet. Maar bovenal werd hem *Bern* merkwaardig, door de kennis, die hij daar maakte met den Pred. STAPFER, dien hij te regt eenen zeer edelen Zwitzer noemt, en den geleerden Natuuronderzoeker WIJTTENBACH, wiens werken hij aanstipt. Hij vertrok van *Thun*, en met het veerschip over de Thunerzee.

tee. *Eeuwige wijsheid! welke verscheidenheid is 'er in uwe natuurlijke en zedelijke wereld!* Dezen indruk gaf hem op deze reize de schoone, prachtige natuur. Aan den zuidlijken oever verhief zich het oude slot *Spies*, voorheen een eigendom van eene der oudste familien uit het Canton. De laatste stam van dit huis, het BUBENBERGSCHE, waren LEONARD en AMALIA, een beminlijk paar, en beiden gaven broeder en zuster aan een broeder en zuster uit het huis ERLACH, mede een der aanzienlijkste, de hand. „ Op den dag van de bruiloft, na het middagmaal, deed men een speeltogtjen op de zee. De lucht was zuiver en helder; een zagt windjen verkoelde de wakkere roeijers, en speelde met de blonde hairen der schoonen; kleene golven dartelden om de boot, en hun zagt gemurmel goot eene tedere zwaarmoedigheid in de harten der geliefden, die, sidderend aan elkander gedrukt, zuchteden om de vlam der liefde te verbergen, die in hunnen boezem gloeide, daar haare wederschijn zich op haare gloeijende wangen verriedt. De avond begon reeds te vallen, en niemand dacht aan de terugreis. De zon ging onder, en op eens *brulde* de storm, als losgelaten uit de diepten der holen; de *golven* verhieven zich, en de Stuurman schrikte. Hij *bevlijtigde* zich om den oever te bereiken, maar door de *duisternis* kon hij niets onderscheiden. De riemen ontzonken aan de handen der vermoeide bootslieden, en golf op golf dreigde de boot te overstelpen. Verbeeldt u den toestand der ongelukkige Gelieven! Zij zochten den Stuurman en de roeijers moed in te spreken, en sloegen zelf de handen aan 't werk. Toen zij zagen dat alle hunne pogingen vergeefsch, en hun dood onvermijdlijk was, bevalen zij zich der *Voorzienigheid*, droogden de laatste tranen af, omhelsden elkanderen, en verwagtten zoo hun laatste oogenblik, 't *welk spoedig* daar was. Een hooge baar sloeg de boot om, en allen vonden hun graf in de golven, een eenigen roeijer uitgezonderd, welke gelukkig tot aan den oever zwom, en de tijding van den dood der ongelukkigen bragt. Zoo wierd de oude stam der BUBENBERGEN vernietigd, en hun slot ging over aan die van ERLACH, welke men thands voor de voornaamste stam in *Bern* houdt. Ik bezag," zegt de Reiziger, „ onder treurige denkbeelden dit slot. De wind waaide om de verlatene muuren."

Bij *Untersee* stapte onze Reiziger uit het schip, en begon met eenen leidsman eene reize te voet door de Alpen; spoedig kwam hij bij de beroemde *Stofbeek*, waar het water meer dan 900 voeten hoog van de rots afstort, zonder de helling des bergs te treffen, en zich in den omtrek van honderd schreden als een stofregen op de aarde verspreidt: kort daarop vond hij de *Trummerbeek*, wier donderende waterval onder die woeste schoonheden behoort, welke den beminnaar der natuur verrukken. Eenige volgende Brieven zijn van het gebergte, en eeni-

eenige daar liggende dorpen, gedagtekend. De *Reichenbach* trof hem vooral. „ Ieder gevoelvolle," zegt hij, „ moet altijd de groote natuurverschijnzelen des Rhijnvals en des *Reichenbachs* bewonderen, maar welk penseel, welke pen kan ze voorstellen? betoverd door den mij omringenden donder, stortte ik bijna zinneloos ter aarde." En van het *Haslydal* zegt hij, (want wij kunnen bij iedere bijzonderheid niet stilstaan,) „ Ach! dat ik geen schilder ben! — dat ik niet aanstonds het schoone *Haslydal* op het papier kan brengen, 't geen zich in de gedaante van een treffenden bloeijenden tuin tusschen wilde en hemel-hooge rotzen voorstelt! Lustbosschen van vruchtboomen, en daar tusschen kleine houten huizen, die het dorpjen *Meijringen* uitmaken: de Aar, die het dal in de lengte doorstroomt, eene menigte kleene beeken, die van de steile rotzen storten, en met zilveren schuim tusschen het fluweelen groen voortvlieten: dit alles geeft zulk een romanesk en treffend beeld als ik nog nooit gezien heb."

Na dit togtje door de Alpen geeft ons de Schrijver van het merkwaardigste, dat hij in *Bern* aantrof, berigt, waar hij zich nu nog eenige dagen ophield, en brengt ons vervolgens te *Lausanne*, vanwaar men zijnen uitstap naar het dorpje *Clarens*, niet verre van *Vevay*, het tooneel van de bekende Roman; *de Nieuwe Heloïse* van ROUSSEAU, vooral ook met genoegen lezen zal. Eenen geruimen tijd hield zich onze Reiziger te *Geneve* op, en vergat vooral *Ferney* niet, het voor de bewonderaars van VOLTAIRE altijd zoo belangrijke *Ferney*. Het verblijf van KARAMSIN te *Geneve* werd ook zeer veraangenaamd door dat hij daar een' zijner vrienden vond, Dr. BECHER, die nu voor het vervolg zijn reisgenoot werd. Door hem ontving hij van andere vrienden berigten, en alzoo wordt ook de Lezer aangenaam verrascht door het verhaal van eene toevallige kennismaking van beider vriend, den Dichter BAGGESEN, met de kleindochter van den beroemden HALLER, waaruit dan ook een huwelijk wordt, onder de gelukkigste vooruitzigten. Niet onaardig voor den Lezer is, weinige bladzijden verder, het verhaal van eene minnarij van zijnen vriend den Doctor, die zekere Schoone, die hij op reis ontmoet had, maar niet vergeten kon, vol vertrouwen haar ging opzoeken, maar reeds verloofd vond. Veel belangrijker echter is 's Schrijvers kennismaking met, en zijne herhaalde bezoeken bij den beroemden BONNET, wien hij gansch anders vond, dan hij zich had voorgesteld: hij dacht een zwakken, door den last der jaren neergedrukten, grijsaard te vinden — eene oude hut, wier tijdelijke bewoner, (oorspronkelijk een burger des hemels) de aarde moede, zich alle dagen naar zijn vaderland spoedde — met één woord, de overblijfsels van den *grooten* BONNET: maar hij vond eenen vrolijken grijsaard, in wiens oogen het vuur des levens nog glimde, wiens stem nog zuiver en wellnidend was,

was, die, behalve aan zijn gehoor, nog weinig leed door gebreken des ouderdoms, met één woord BONNET, van wien men nog eene tweede *Palingenesie* verwachten kon. Dit werk en ook 's mans *Wereldbeschouwing* worden door onzen Schrijver in zijne moedertaal overgebragt; en bij het laatste stelde de groote man hem in staat om 'er nieuwe aanmerkingen bij te voegen, waarvan hij hem de mededeeling beloofde. „Ik ben „een mensch, (zeide BONNET) ik heb kunnen dwalen: daar „ik onmooglijk zelf alle proeven kon doen, zoo heb ik „vreemde dwalingen aangenomen, tot ik dezelven eindelijk „ontdekt heb; en dewijl ik mijne werken gaarne tot de „hoogstmooglijke volmaaktheid brengen wil, zoo verbeter „ik aanhoudend de fouten, die ik in dezelve vinde."

Met een woord wordt hier ook van den Heer ULRICH en zijn onderrigt aan Doofstommen gewag gemaakt. In de Cathedraal-kerk bezocht KARAMSIN de gedenkzuil van den Duc de ROHAN, en herinnerde zich aan dit voormalig hoofd der Protestanten in Frankrijk; en TANCREDO, zijn zoon, wiens ligchaam daar ook rust, offchoon het grafschrift op dezen, op aanzoek van den Koning van Frankrijk, is weggedaan. Ook het Pieters-eiland nam onze Reiziger op, en deed in het *Pays de Gex* eenen kleinen uitstap. Hier ontmoeten wij eene en andere, deels grappige, deels aandoenlijke, geschiedenis, en vergezellen voorts onzen Reiziger naar *Lyon*, waar, behalve het merkwaardige der stad, de beroemde Danser van het Parijsche tooneel, VESTRIS, die thans daar zich juist ophield, zijne aandacht trok. Ook maakte hij kennis met den Dichter MATTHISON; deze bragt hem bij eenen beeldhouwer, die zich in Italien, naar de Antieken gevormd had, maar zich in dat tijdstip zeer beklaagde: *Thans*, zeide hij, *werk ik weinig, want ik moet met andere burgers op de wacht trekken. Het gezigt van het onvoltooide werk maakt mij treurig. Ach! mijne Heeren! gij kunt u het hartzeer van een kunstenaar voorstellen, dien men van zijn werk afroept.* In het Hospitaal, de Carthuiser-kerk, bij de overblijfsels der Romeinsche waterleiding, het Nonnenklooster, waar voorheen de Romeinsche baden waren, in den Schouwburg, enz. kunnen wij onzen Reiziger niet volgen. Daar hij met zijnen vriend reizen wilde, moest hij zijn plan, om *Languedoc* en *Provence* te bezoeken, opgeven; met eene boot vertrokken zij op *Chalons*, van daar per as naar *Parijs*. Zijne bespiegelingen op dat watertogtje willen wij, tot eene proeve, voor onze Lezers afschrijven.

„De zon gaat op — de nevel verdeelt zich, en onze boot schommelt op de hemelsblaauwe, met gouden streepen door de morgenzon bestraalde vlakte des waters. . . . . . Ik dacht aan den oorspronglijken toestand van dezen bloeijenden oever. — Hier stroomde weleer de *Saone* tusschen donkere wildernissen. — Het duister bosch ruischte over zijne golven —

de

de menschen, die zijne oevers bewoonden, leefden gelijk wilde dieren, in diepe holen, of onder honderdjarige belommerde eiken. — Welk eene verandering! Hoe veele eeuwen zijn 'er nodig geweest, om alle spooren der oorspronglijke woestheid uit de natuur uit te wisschen!"

„ Maar misschien zullen in den loop der tijden deze schoone oorden weder verouden en verwilderen! misschien ziet men over eenige eeuwen, in plaats van deze schoone meisjens, welke thans voor mijne oogen aan den oever zitten, en hare witte geiten kammen, wilde dieren, die door hun gebrul de woestijn nog vreeslijker maken. — Treurig denkbeeld!"

„ Aanschouwt de omwentelingen der natuur! Leest de geschiedenis der volken! Wendt uwe oogen naar *Syriën*, naar *Egypten*, naar *Griekenland* — en zegt, wat men kan verwagten? Alles rigt zich op, of valt. De volken der aarde zijn gelijk aan de bloemen des velds. Zij verwelken op haren tijd — de wandelaar, welke zich weleer over hare schoonheid verwonderde, komt aan de plaats, waar zij bloeiden, en zijn oog valt op het treurige mos — ja, OSSIAN! gij voeldet levendig dit betreurenswaardig lot aller dingen onder de zon, en daarom roeren uwe zwaarmoedige gezangen mijne ziel."

„ Wie blijft borg, dat *Frankrijk* — het voortreflijkste der Rijken van onzen Aardbol — 't welk met betrekking tot zijn luchtstreek, zijner voortdbrengzelen, zijner beschaving en verlichting zijn gelijken niet heeft, — niet eens het tegenwoordige *Egypten* zal worden? — Dit alleen kan ons troosten, dat, met den val der Natiën, het geheele menschlijke geslagt niet valt. Het eene maakt plaats voor het andere, en wanneer *Europa* verwildert, zoo ontstaan misschien in *Africa* of in *Canada* burgerlijke maatschappijen, onder welke wetenschappen, kunsten en ambagten bloeijen."

„ Daar, waar voorheen HOMERUS en PLATO leefden, wonen thans wilde barbaren — maar daarvoor leeft in het noorden van *Europa* de *Dichter der Messiade*, welke HOMERUS zelfs zijn lauwerkrans ontnomen heeft — daarvoor zien wij aan den voet van den *Jura* BONNET, en in *Koningsbergen* KANT, tegen welken PLATO, met betrekking der wijsgeerte, slechts een kind is."

Eindelijk komt KARAMSIN in *Parijs*; en hier zouden wij gewis te veel, hetgeen bekend is, moeten aanstippen, wilden wij de brieven aan zijnen vriend volgen, voor wien ieder berigt des Reizigers nieuw en belangrijk was, terwijl men toch ook dit gedeelte des Werks met genoegen lezen zal. Het spreekt van zelve, dat de Schouwburgen vooral ook zijne pen onledig houden.

„ *Parijs is tegenwoordig in lang dat niet meer wat het voor-*
„ *heen was*," zegt de Reiziger; hij was daar in het voorjaar 1790,

1790, en wie weet niet hoe het zints dien tijd wederom veranderd is? „ Geloof niet, schrijft hij, dat de geheele Natie aan het groote Treurspel, 't welk thans in *Frankrijk* gespeeld wordt, een werkzaam aandeel neemt. Naauwlijks het honderdste gedeelte behoort tot de *eigenlijke Tooneelspeelers*. De overigen zijn aanschouwers, en oordeelen of twisten, weenen of lachen, klappen of fluiten, nadat het hun bevalt. Zij, welke niets te verliezen hebben, zijn moedig als hongerige wolven: zij daarentegen, welke alles kunnen verliezen, zijn bevreesd als hazen. Gene willen alles hebben, en de anderen zoeken iets te redden," enz. Dan wij leggen de pen neder, den Lezer naar dit onderhoudend Werk zelve verzendende; 'er alleen nog bijvoegende, hoe de Schrijver zijnen tijd in *Parijs* doorbragt, en 'er vrolijk en vergenoegd was, gelijk men het 'er denkelijk nagenoeg op dezelfde wijze nog wezen kan:

„ Men huurt in een der beste *Hotels* eene kamer, waar men echter alleen logement en bediening vindt. Koffij en Thee laat men zich uit een nabijgelegen Koffijhuis, en het eeten van eenen Kok brengen. Des morgens onder de koffij" (*die hier voortreflijker dan ergens wordt toebereid*) „ leest men Journalen en Nieuwspapieren, waarin men altijd iets merkwaardigs, iets om te weenen of te lachen vindt. Terwijl komt de spraakzame, grappige Kapper, welke allerlei haken en oogen" (toen) „ van MIRABEAU en MAURY, van BAILLY en LA FAYETTE" (thans denkelijk van anderen) „ vertelt, terwijl hij de hairen met de lekkerste pomade inbalzemt, en met de witte en fijnste poeder bestrooit. Daarna trekt men een eenvoudigen zindelijken *Frak* aan, en doorkruist de stad. Men gaat in het *Palais Royal*, in de Elyseesche velden, of ergens bij eenen beroemden schrijver, of kunstenaar, in de prenten-winkels, of bij DIDOT, om de kostbare uitgaven der Grieksche en Latijnsche classische Schrijvers te bewonderen. Onderwijl nadert de middag. Nu gaat men ergens bij eenen *Restaurateur* (Kok), waar men voor eenen Roebel vijf of zes goede schotels, en nog een desert heeft. Den tijd tot dat de Schouwburg begint, brengt men door, met het bezien van eene kerk vol gedenkstukken, van eene gallerij met schilderijen, van eene bibliotheek, en met het klokkeslag van zes uren gaat men in de *Opera*, of in eenen anderen Schouwburg, nadat men lust heeft om te schreijen of te lachen. Hierna herhaalt men zich van zijne menigvuldige gewaarwordingen in een Koffijhuis in het *Palais Royal* bij een kom *Bavaroise* — beziet de prachtige verlichting, arcaden en alleën, hoort dikwils de gesprekken der daar tegenwoordig zijnde diepzinnige staatkundigen, en keert op zijne stille kamer terug, waar men den dag overdenkt, zijne denkbeelden verzamelt, en misschien eenige re-

gels in zijn dagboek schrijft. Eindelijk werpt men zich op het zagte bed, en — waarmede zich ieder dag des levens sluit — men sluimert onder vrolijke gedachten tot den morgen in."

Taalkundige Bijdragen tot den Frieschen Tongval; door EV. WASSENBERGH, *Hoogleeraar in de Grieksche en Nederduitsche Taalkunde, enz. te Franeker. IIde Stuk. Te Franeker, bij* D. Romar. 1806. *In gr. 8vo. 240 Bl.*

De kundige en van de *Friesche* Hoogeschool veel verdienende *Hoogleeraar* WASSENBERGH vervolgt hiermede zijnen *Taalkundigen arbeid*, over welks verdienste wij voorheen in ons Maandwerk onze gedagten hebben medegedeeld (*). Van nieuws kunnen wij niet nalaaten onzen dank te betuigen aan den man, die toont voor de opgevatte taak wel te zijn berekend, voor het licht, welk hij hier wederom heeft verspreid over eene taal, zoo rijk, indien niet rijker dan eenige andere, die elders wordt gesproken; taal, die, hoewel nu, in de dagelijksche zamenleeving, merkelijk verbasterd, op eene zeer hooge oudheid mag roem draagen; taal van een Volk, eindelijk, wiens oorsprong zich in de hoogste oudheid verliest, en schier met den naam van *Aborigines* zoude mogen betiteld worden. Laag neder te zien op zulk eene taal, en op de poogingen, 't zij om haare waardigheid te handhaaven, 't zij om over haar eenig licht te verspreiden, dunkt ons met het karakter eenes echten Taaloeffenaars niet te strooken, die de Oudheid doorsnuffelt, of met vreemde Volken te raade gaat, niet om eene geheele nog leevende taal, maar enkele woorden op te spooren, die al voor lang in onbruik zijn gekomen.

Bijdragen noemt de Hoogleeraar de verzameling, in dit Boekdeel voorhanden. Leed doet het ons, de verzameling van *Friesche Spreekwoorden*, die hij voorheen hadt beloofd ten getale van meer dan MDCCC te zullen gemeen maaken, aldaar niet te hebben aangetroffen. Spreekwoorden, zoo als wij dezelve ergens niet onaartig genoemd vinden, zijn als de *wijsheid der Natien*. Omtrent de zeden, gewoonten, smaak, denkwijze, enz. der aloude *Friezen* zoude daaruit niet weinig lichts hebben kunnen geschept worden. In de Voorrede geeft de Heer WASSENBERGH reden, waarom hij het publiek in deszelfs verwagting heeft moeten teleurstellen; dezelve was hoofd-

(*) Zie *Vad. Letteroef.* 1802, I D. I. bl. 612.

hoofdzaakelijk de gebrekkigheid der Handschriften, *tot hem* gekomen; terwijl hij, egter, alle hoop niet verloren geeft, dat de *Friesche* Spreekwoorden van den beroemden GABBEMA wel ergens zullen schuilen, om welke, indien zij onder hen berusten, aan het licht te brengen, hij alle Taal- en Oudheidkundigen ten ernstigste uitnodigt. Mogt zijn Hooggel. daarin gelukkig slaagen, of anders zich opgewekt gevoelen, om althans, zoo veel hij bezit, het licht te doen zien, mèt voegzaame aanteekeningen verrijkt en opgehelderd.

Van de stukken, hier voorhanden, zullen wij een meer of min uitvoerig verslag doen. Aan 't hoofd ontmoeten wij eene *Proeve van Oudheid-, Taal- en Dichtkunde op* GIJSBERT JAPIKS Dichtstuk, ten titel voerende: *Nysgierige Iolle in Haitze-Iem*, of Nieuwsgierige Iolle en Haitze-Oom. Kenners der Friesche taale en Dichtkundigen roemen dit gedicht als een meesterstuk van vernuft en vindinge, als eene echte schilderij der oude tijden en zeden, en te gelijk als blijk *vertoonende* van des Dichters gezond verstand en helder *inzigt* van de natuur der echte godsvrugt; een Dichtstuk, *in één woord*, in fraaiheid gelijk aan dat ander van *Meester* GIJSBERT JAPIKS, *Tjeskmoers Zeeængst* genoemd, *waarvan*, gelijk ook van het tegenwoordige, de geoeffende *Amsterdamsche* Doopsgezinde Leeraar R. KOOPMANS, in zijne fraaie proeve op den straks genoemden Dichter, gedeeltelijk eene vrije vertaaling in Nederduitsche verzen heeft gegeeven (*). Zie hier, met des Hoogl. woorden, den inhoud van het Dichtstuk: „ Men verbeelde zich een Dorp, „ of Buurt, waar langs de Heeren- of Rijdweg *loopt*. Een „ Wagen komt oprijden uit de nabuurige *Stad*, *rijkelijk* ge„ stoffeerd met zwierig gekleede Stedelingen. — Deze vertooning „ trekt de aandacht van IOLLE, een jongen Boeren Zoon; „ die, daarop, de geheele Buurt bij naame in allerijl te za„ men roept, en daar onder ook eenen eerwaardigen en wij„ zen Grijsaart, bij den Dichter HAITZE-Oom gehee„ ten. IOLLE vaart in hevige drift uit tegen de Pracht „ en Praal der Stedelingen, en zou dezelve wel voor eene „ der oorzaaken van 's Lands Rampen willen doen doorgaan! „ Dan hij wordt daar in door den Ouden tegen gesproken, „ die hem aanwijst, hoe ook de Land-jeugd eene haar ei„ gene weidschheid hebbe; hoe dartel en ongeregeld „ ook derzelver gedrag in veele opzichten zij; en uit dien „ hoofde vermaant op zich zelven te zien! — Het gesprek „ is zeer ernstig, en zeer leerzaam: ook wonder wel ge„ schikt, om 'er de klederdracht en zeden van voor omtrent „ *twee* Eeuwen uit op te merken."

Hoe-

(*) Zie *Vad. Magazijn*, bij WARNARS, 1801.

Hoewel ons Maandwerk meestal van der Friesche taale onkundigen wordt geleezen, willen wij, egter, de vrijheid neemen, eenige regels af te schrijven, nevens de vertaaling, door den Hoogl. WASSENBERGH daarvan gegeeven. IOLLE over de klederpracht der Stedelingen weemoedig zich beklaagd hebbende, voert hem *Haitze - Oom* te gemoet:

„ Mar! min feyt 'er fen, mey *Iolle!*
„ Bistu nu so swier fen holle,
„ Datste splinter-sjoghste? Stalck'
„ Yn dyn eyn eag is in balck'.
„ Yn dyn Tuwn iz noagh to wjoeden.
„ Bern, het hettet to betjoeden,
„ Dat me' oors leck in breck beguwcht,
„ In eyn fuwl naet ien reys sjuwcht.
„ Iz 't naet tjoe, dat Minske eagen
„ Wytge' om oor' ljoe quea, lânz pleagen,
„ Lôytse al 't jinge' in oor begiet,
„ Nin lilck, dat uwz selm mis-stiet?"

Thans doet de Dichter den ouden Man den jeugdigen berisper op zich zelven wijzen, en op de praal, die zich ook op zijn eigen gewaad vertoont.

„ Spe'gle dy reys, yn dyn finnen,
„ Fry fen boeyte in djiep fen binne,
„ Tinckste' it tygge oer foore' in ney,
„ Fen dy salm (: Myg :) rinste wey:
„ Bert it naet, korts alle Sneynnen
„ Du in *Duwckje*, *Buwe* in *Heyne*
„ *Jeppe*, *Jackle*, *Jeyp* in *Frans*,
„ In so by de gou ford lanz,
„ Az iemme ynne boerren komme,
„ 't Himd opp' borst benaeyd mey blomme
„ In mey beamke-Letters beyd,
„ Dat den bleat in ypen leyt,
„ d'Himd-rock wyld mey syde sticke:
„ 't Waempis gat oon gat trog-pricke;
„ Lanze Rieme' in Fôle-jacht
„ Lycket dat naet rju ney pracht?
„ Jiette swy ick strypp' in koorde,
„ Lanz dyn wyde broeck om-borde:
„ Fen dyn locken, gjel az waegs,
„ Dy oere' earen hingje az flaegs."

De Heer WASSENBERGH heeft deeze regels aldus vertaald:

„ Maar men zegt 'er van met *Iolle!*
„ Zijt Gij nu zo zwaar van hooft,
„ Dat Gij den splinter ziet? — mijn Vriend,
„ In uw eigen oog is een Balk.
„ In uwen Tuin valt genoeg te wieden,
„ Kind! — wat heeft het te beduiden,
„ Dat men eenes anderen Misvalligheid en Gebrek bespot,
„ En eigen Vuil niet eens ziet?
„ Is 't niet vreemd, dat menschen oogen
„ Wijten aan het kwaad van anderen de plaagen des Lands,
„ Gadeslaan al het geen een ander begaat,
„ En niet het Leelijk, dat ons zelven misstaat.
„ Spiegel U eens in uwe gedachten
„ Vrijelijk van buiten, en diepdoordringend van binnen;
„ Denkt Gij het ter deegen over, voor en na,
„ Van U zelven, Neef, loopt Gij weg.
„ Gebeurt het niet, schier alle Sondagen,
„ Gij en *Doekle*, *Bouwe* en *Hein*,
„ *Jeppe*, *Jakkle*, *Jeip* en *Frans*,
„ En zo voorts bij den regel langs
„ Als Gijl. in de Buurt komt,
„ Het Hembd op de borst benaaid met bloemen —
„ En met boomtjens Letteren allebeiden,
„ Dat dan bloot en open ligt;
„ De Hembdrok wild (zwierig) met *zijde gestikt*,
„ Het Wambes met gat aan gat *doorgeprikt*.
„ Langs den Riem een Veulen-*jacht*: —
„ Gelijkt dat niet vrij *wat naar pracht?*
„ Nog verswijg ik streep (Lint) en koorde
„ Langs uwe wijde Broek omgeboord;
„ Van uwe Lokken, geel als Was,
... „ Die over de Ooren hangen als Vlas."

Verder geeft de Hoogl. WASSENBERGH dikwijls reden van zijne overzettinge, en voegt 'er aanmerkingen nevens, die van 's Mans bedrevenheid ook in de verwante taalen getuigenis draagen. Zoo niet ten aanzien der beteekenisse, immers van de afleidinge zommiger woorden, is ons hier en daar wel iet bedenkelijks voorgekomen; doch plaatsgebrek verbiedt ons hierover uit te weiden. Eene Bijlage, handelende over de *Friesche* naamen van de dagen der Weeke, sluit de Eerste Verhandeling. De Tweede loopt over de Eigen-naamen der *Friezen*, zijnde eene tweede, zeer aanzienlijk vermeerderde

en

en verbeterde uitgave. Den eersten druk thans niet bij de hand hebbende, kunnen wij het onderscheid tusschen beiden niet naauwkeurig beoordeelen; terwijl wij, egter, aan vroegere lekture gedenkende, de mindere uitgebreidheid van de eerst afgegeevene naamlijst ons wel kunnen herinneren. De Verhandeling behelst een onderzoek, hoe het bijgekomen zij, daar bij meest alle andere Volken eene zonderlinge schaarsheid van Eigen-naamen heerschte, dat de *Friezen* van dezelve zeer rijkelijk voorzien waren. De Hoogl. is van oordeel, dat, terwijl elders veele menschen naar Heiligen en Martelaaren zich lieten noemen, waaruit deels eene groote gelijkheid, deels schaarsheid ontstaan moest, de *Friezen* daarentegen zeer zorgvuldig *waren in het* bewaaren van de oude en voorvaderlijke *Eigen-naamen; in dier voege*, dat, hoewel zij, op raad en *aandrang der Geestelijkheid*, zomtijds met *heilige* naamen zich lieten noemen, zij nogtans ten allen tijde zeer zorgvuldig geweest waren om de Vaderlandsche voort te planten. Dit hadt vooral plaats ten platten Lande. „ Want (schrijft de „ Heer WASSENBERGH) hoewel in de Steden, vooral in de „ Hoofdstad, de meeste Burgers zich van Toe- of Geslacht„ naamen voorzagen, *was men* op het Land, onder de Huis„ luiden, altijd van die *nieuwigheid afkeerig*. — De Bur„ gerij der Steden kreeg smaak in den langen en weidschen „ klank der Toenaamen. Men veranderde 's Vaders naam in „ een VAN, en gaf 'er eenen' Frieschen, Griekschen, of La„ tijnschen uitgang aan. — Anderen, zonder zich met den „ Vaderlijken naam op te houden, leiden den Geslachtnaam „ af van hun Beroep, of Handteeringe. Somtijds volgde „ men ook, in het ontwerpen van Toenaamen, het *voor„ beeld* der Nabuuren, *door ze van Steden, Dorpen, Plaat„ zen, of* allerhande voorkomende dingen *af te leiden*." De Hoogl., naa van deeze onderscheidene Naamsveranderingen verscheiden voorbeelden te hebben bijgebragt, gaat aldus voort: „ In de Friesche Dorpen, daarentegen, bespeurde „ men steeds eenen geweldigen en bestendigen afkeer van „ dezen weidschen en vreemden klank. *Zelfs* in onzen tijd „ (voegt hij 'er nevens) durven het, onder de Landluiden, „ nog maar weinigen waagen, om, ten kosten van, bij alle „ gelegenheden, hier over beschimpt te worden, de Grooten, „ Aanzienlijken, en Stedelingen hier in na te aapen. Daar„ enboven zal hij, die onder hen eenen Toenaam heeft aan„ genomen, daarom, op het Land, en onder zijne Beken„ den, even zeer, met achterlaatinge des VANS, bij zijnen „ gemeenen naam genoemd en aangesprooken worden, of„ schoon hij hen ook in Rijkdommen, Jaaren, Gezach, of „ andersins, overtreffe."

Nu volgen vier Bijlagen, waarvan de eerste bevat eene

lijst van Eigen-naamen der *Friezen*, volgens de opgave van HUNDIUS, bij LEIBNITZ, *Collectan. Etym.* p. 235 — de tweede van de zulke, die zij met andere volken gemeen hebben — de derde de groote, en nu merkelijk vermeerderde Lijst, zoo van oude, als hedendaagsche, echte Friesche Mans- en Vrouwen - naamen — en de vierde eene verzameling van echte Friesche Geslacht-naamen, welke van Eigen-naamen oorspronkelijk zijn; waarbij nog eene Bijlage komt, bevattende eene lijst van Steden en Dorpen, welke van Eigen-naamen hunnen oorsprong ontleenen.

Nu volgt nog een Bericht aangaande een oud Handschrift, betrekking hebbende tot de Eigen-naamen der *Friezen*, geheel in het Latijn geschreeven, den Hoogleeraar WASSENBERGH ten gebruike medegedeeld door den Heer J. F. M. HERBELL, bekend door de uitgave van het vijfde Deel van het *Friesche Charterboek*, thans Sekretaris der Stad *Sneek*. Doch ons bestek gedoogt niet, 't geen daarenboven bezwaarlijk zoude vallen, den doorgaanden inhoud mede te deelen. Wij willen dan ons verslag eindigen met onze dankbetuiging aan den Heere WASSENBERGH voor zijne niet *gemakkelijke*, doch welgeslaagde pogingen, om over de *Friesche Landtaale* eenig licht te verspreiden, en derzelver waardigheid te handhaaven. Wij wenschen den kundigen man leeven en welstand, om zijne Friesche Letterkunde verder voort te zetten, en dat dezelve zijn Hooggel. mogen in staat stellen tot de, zoo niet geheele, immers gedeeltelijke afgifte der FRIESCHE SPREEKWOORDEN.

Brieven van Sophië aan Mr. RHYNVIS FEITH. *Door Mr.* J. KINKER. *Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1807. *In gr. 8vo. XXII en 69 Bl.*

Sophië heeft dan door de pen van Mr. J. KINKER geantwoord op de brieven, door Mr. R. FEITH aan haar geschreven over de onvereenigbaarheid der *Critische* Wijsbegeerte met het *Christendom*. Voorzeker kon haar geene geschikter pen dienen, daar zij toch ondersteld werd, geheel overgegeven te zijn aan deze Wijsbegeerte: meermalen kwam Mr. KINKER als *advocaat* dier aangerande Wijsbegeerte op voor de regtbank van het algemeene oordeel, en kon dan geenszins gezegd worden het geding te verliezen. Daarvoor is nu ook geene vrees, indien het oordeel over de brieven van FEITH aan *Sophië* en *hier* en *elders* niet ongegrond is geweest. KINKER acht zelfs den onbezonnen aanval geene ernstige tegenweer waardig, maar tracht den aanrander slechts belagchelijk te maken, hetwelk hij evenwel in eene breede Voorrede noodig acht te verde-

dedigen. Het is maar jammer, dat voorbarige verdedigingen doorgaans gehouden worden voor zelfsbeschuldigingen en de zelfsbewustheid doen blijken van ergernis te geven. *Recensent* is wel geen vijand van scherts, maar vindt bij dezelve geene overredende kracht; ook mishaagt zij hem in ernstige zaken, en de zaak der zuivere Wijsbegeerte zoo wel, als des redelijken *Christendoms*, is hem veel te hoogwaardig voor deze behandeling, daar het om beider eer te doen schijnt. In het karakter van *Sophië* komt hem die scherts nog al onvoegzamer voor, vooral wanneer zij tot dubbelzinnigheden overslaat, welke bij haar aan geene eenvoudige onnozelheid zijn toe te schrijven.

Gij wilt nog vechten, goed, mijn vrind; maar 't is gedaan.
Uw koeltjes, beekjes *en uw klein en* ritzlend *lover*,
Dat eertijds glimde en blonk, was lief; maar nu is 't over.
Het spreidde een *schemer*licht op alles om u heen;
Sentimentaliteit omwapperde uwe schreên;
Zij ademde uit uw borst, blies op uw paden rozen,
En deed natuur voor u met dubblen wellust blozen.
Thans — lacht natuur u uit. Gij blaast wel rozen; ja!
Maar ach, haar geur is weg en volgt u niet meer na.
„ Niets eindigs vuurde *ons* aan? ...." *Neen*, FEITH, *dat zou ik zwijgen:*
Op zulk een wijs zoudt gij mij wel een kleur doen krijgen.
Al te eindig *waarlijk: want die boze zinnenform,*
De tijd, knaagt aan ons hart gelijk een magre worm.

In deze regels schijnt *Sophië* nog te kunnen *kleuren; maar* ongelooflijk wordt dit, wanneer men hare eigene verwijzing volgt op de *noten* achter hare brieven, welke men anders nog aan haren *advocaat* in zijnen eigen persoon zou hebben toegeschreven.

Dat wist gij beter, ja, gij toont het in uw noten. (5)
Lees hier de mijne dan: 't zal 't boekje wat vergrooten,
Maar 't zal zoo dik niet zijn als 't uwe. Kijk, mijn vriend,
Voor dezen trek hebt gij in Prosa wat verdiend.

Na deze verwijzing de aanteekening opslaande, vindt men op het slot: „ Indien dit waarlijk zoo is, dan moge men FEITH met het hoogste recht op zijne twee versjes (*pag.* 6.)

Een KANT scheidde in den mensch, zoo als natuur hem gaf,
Den redelijken van den zinnelijken af.

bij omkeering toevoegen;

Een FEITH scheidde in den mensch, aan deze zij' van 't graf,
Den zinnelijken van den redelijken af.

 „ Hij

„ Hij doet met de afgescheide zinnelijke helft dan 't geen 'er mede gedaan kan worden, en bewaart zeker het redelijke gedeelte tot eene betere gelegenheid.

„ Ik herinner mij ergens gelezen te hebben van eenen moedigen hengst, die in het hevigst van een gevecht in twee stukken gekloofd zijnde, met de voorste helft aan zijnen dapperen ruiter zoo trouw bleef, dat hij hem de overwinning deed behalen. Na den slag zag hij de twee achterste pooten *cum annexis* in eene nabijgelegen weide de gevluchte *merrien* van den vijand naloopen; en de overwinnaar riep, in verrukking over zijn ros, uit: „ Ook daar deedt gij alles wat men van een „ achterënd verlangen kan!"

Onedelmoedig is *Sophië* in hare spotternij met FEITH's geliefde beelden als dichter, maar ongelukkig struikelt zij in den eersten regel, dien zij 'er over schrijft.

Het belge u niet, mijn vriend, uwe on(NB.)*gekerven diertjes,*
Uw sprietjes, *flofjes en uw teêrgeliefde piertjes*
Zijn in de Schepping *op hun plaats; dat 's buiten kijf,*
Maar, met dat al, ik hou dat ontuig van mijn lijf.

Hare scherts verwekt ook bij den *Recensent* eene geheel strijdige aandoening, dan 'er tot lagchen noodig is, wanneer zij de gemoedelijkste betuigingen van FEITH, die haar toch wel tot ernstiger nadenken mogten gebragt hebben, even spotziek en alzoo zeer roekeloos beantwoordt.

„ 'k Nam op den rand van 't graf, de proef van haar waardij."
Nu wordt mij alles klaar: (gij deedt mij waarlijk beven.)
Dien derden Brief hebt ge in ijlhoofdigheid geschreven.
„ Het kunstigst Postulaat voldeed niet in den nood:
„ Ik eischte zekerheid bij 't naadren van den dood."
Bij 't naadren van den dood? — Gij leeft toch wil ik hopen?
De deur der zekerheid ging nog niet voor u open?
Dat laatste vat ik niet. Volkomen zekerheid?.....
Gij spreekt als iemand, die het reeds heeft afgeleid.

Deze *Sophië* is dus eene geheel andere, dan zich FEITH haar had voorgesteld, of moet, buiten zijn vermoeden, eene dartele, schaamtelooze, onedelmoedige en zeer roekelooze deern bij hare *Critische* Wijsbegeerte geworden zijn, het welk den *Recensent* zou smarten, wanneer dit weder aan den invloed dier Wijsbegeerte werd toegeschreven, die hij gaarne gezien had, dat op eene waardiger wijze had gezegepraald over hare onheusche bestrijding.

Even zoo vele brieven als FEITH aan *Sophië* schreef, worden hier in antwoord wedergegeven, in welken overigens de gemakkelijkste inkleeding der *Critische* stellingen, begrippen en denk-

denkbeelden in den potsigen tooi van het hekeldicht plaats heeft, als waren zij de gemeenzaamste voorwerpen uit het dagelijksche leven.

De opdragt van dit dichtwerk geschiedt aan 's Dichters waardigen vriend J. R. DEIMAN, bij wien al mede deszelfs schertzende toon ontschuldigd wordt. Het Voorberigt heeft, behalve deze reeds vermelde verontschuldiging, de belangrijkste tegenbedenkingen tegen FEITH's ongelukkige redeneringen, en slaat alreeds zoo weinig over, hetgeen 'er tegen dat gansche Stuk van FEITH te zeggen is, dat het zelfs het *titelvignet* niet onaangeroerd laat, maar 'er dit van zegt: „Tegen de kindjes in zijn vignet heb ik niets in te brengen. Alleen wenschte ik, dat het kleine Kantiaantje in plaats van een dievenlantaarntje, dat aan de eene zijde digt is, in' zijn linkerhand te houden, een klein flambouwtje in zijn rechterhand hield. Wij mogen dan zoo rechtzinnig niet zijn als het kleine Tollenaartje, dat met de rechterhand op zijn borst klopt, maar linksch zijn wij toch niet. Zelfs op het Titelplaatje kan de Heer FEITH het schimpen niet nalaten: het kleine KANTJE loopt even als een knechtje, dat voor zijn meester wormen zoekt. *Navita de ventis.* Voor wie toch zou de GENIUS der nieuwere Wijsgeerte dit kruipend gedierte willen verzamelen, na de schoone en rijke COLLECTIE, welke de Dichter zich daar van aangeschaft heeft, ten gebruike van allen die 'er prijs op stellen?"

Het (Latijnsch) Hollandsche Spreekwoord: PRACTICA EST MULTIPLEX! zei de Duivel, en hij sneed een' Boer de ooren af, en gebruikte het vel tot achterlappen voor schoenen. *Ironiesch Critiesch verklaard. Door* AREND FOKKE, SIMONSZ. *Met eene Caricatuurplaat. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1806. *In gr. 8vo.* 36 *Bl.*

De gustibus non est disputandum, — maar ons heeft de Verhandeling van den Heer FOKKE over dit Spreekwoord minder dan zijne twee vorigen behaagd; maar die bevielen ons ook bijzonder wel; misschien hebben wij bij den uitlokkenden titel te veel verwacht; misschien ook hield de Schrijver zijne wenken om goede redenen terug, daar wij nog uitbreiding verlangden, — en misschien ook dat menig Lezer zeer van ons verschilt. Deze Verhandeling kort te doorloopen, is ons toch geene onaangename taak. De inleiding onderscheidt de Spreekwoorden in *spreuken* of levenslessen, die juist niet dagelijks over de tong gaan, — *spreekwoorden*, die dagelijks in gebruik zijn, zo als de vorigen, waarover FOKKE reeds verhandeld had, — en *zegswoorden*, (Apophthegmata) zo als de

de Symbola der Vorsten, of ook zodanige gezegden, welke beroemde personen bij bijzondere gelegenheden uiteden. Zodanig een geheugeniswaardige uitroep is het onderwerp van het tegenwoordig stuk. Het Zegswoord wordt dan voorgesteld; het beslaat zijne plaats onder de Hollandsche, hoewel het in eene geleerde taal is gesteld omdat het algemeen belangrijk is; en het is goed Latijn, al is het dan niet uit de gouden eeuw; men versta 'er *inventio* onder, dan moet de letterlijke zin zijn: *'Er is veel uit te vinden dat tot nut in 't werk gesteld kan worden.* Maar hier geldt het vooral: *Men moet hooren wie 't zegt!* Niemand minder dan zijne Uitmuntendheid, *de Duivel*, is de uitvinder van deze spreuk, en FOKKE verzekert dat wij slechts dit ééne *Apophthegma* van deze aanmerkelijke personagie over hebben. (Ons viel echter het: *Huid voor huid*, uit *Hiöb*, in.) *Duivel* is slechts de algemeene naam van zekere Dynastie, even als die van *Pharao*, *Cæsar*, enz. Het getal der Duivels is zeer groot, te meer nog daar 'er *Effective* en *Titulaire* zijn. Onder de Effectiven zijn 'er van allerleije Natiën, de Hebreeuwsche *Satan*, de Persische *Ahrimanes*, enz. — de Schrijver heeft eene aanzienlijke lijst, bij welke wij tot zijn narigt nog voegen, dat hij, indien wij *wel onderrigt* zijn, in 't Maleitsch *Joostje* hiet. Alle deze nu hebben geheele legioenen onder zich. Maar het getal der *titulaire* Duivels is nog veel grooter; alle gevoelige wezens kunnen dien titel krijgen; dus zegt men: *de eene mensch is des anders duivel; — een duivel van een hond, kat*, enz. De geheele bende heeft hare goederen, domeinen, eigendommen; immers zegt men: *duivelsche rok*, *duivelsche assignaten*, enz. Daar het zegswoord van Hollandschen oorsprong schijnt, denkt FOKKE aan een' der zendelingen van den Persischen *Ahrimanes*, die zich in de middeleeuwen ook in de Nederlanden heeft opgehouden, eerst in aanzien, naderhand in verval kwam, enz. Het is althans een *Hollandsche Duivel* geweest, en wel een *Amsterdamsche*, want de jaarboeken en de overlevering melden van zulk eenen vele vindingrijke daden. Eene aanteekening herinnert aan zijne vrijerij met een Amsterdamsch Dienstmeisje, om die reden den 27 Febr. 1555 aldaar levend verbrand; *een arme duivel*, dit blijkt uit zijne œconomische vinding in den tekst vermeld, en daaruit blijkt al mede dat het een *schrandere Duivel* was: die te Leiden het zelfde spreekwoord bezigde, terwijl hij *rijstenbrij met hooivorken at*, moet een domme Duivel geweest zijn. Hij koos den *boer* tot het voorwerp zijner speculatie, omdat de landbouw den groei der ligchamen niet hinderlijk is, en alzo ook de ooren der boeren naar evenredigheid grooter en kloeker zijn dan die der stedelingen. Daar te boven, die naar de tegenwoordige mode *au Babouin* (op zijn Baviaansch) gecoëffeerd is, kan zijne ooren niet missen; en zo lang die zelfde mode medebrengt,

dat

dat jonge heeren van smaak en ton nagenoeg blind zijn, en dus over dag zelfs en bij den weg met een bril loopen, zo zouden deze maar vierkant in 't water loopen, als zij dien niet achter hunne ooren konden vast zetten.

Dit spreekwoord heeft nu ook eene *allegorische* opvatting. *Duivel* is dan een titulaire duivel, en zegt een uitstekend vlug mensch, die van *niets iets* weet te maken. *Boer* is de mensch in zijnen oorspronglijken staat, en beteekent meer bijzonder een nuttig sterk mensch, maar tevens eenvoudig, ongepolijst en natuurlijk; een ronde boer zegt men, en dit is juist het contrast en de tegenhanger van den duivel. De *ooren* zijn 't voornaamste werktuig ter beschaving van den geest; wat zijne geestelijke waarde betreft, beteekenen zij dus 's menschen voornaamste organen. *Affnijden* zegt, iemand van iets ontlasten, *spoedig*, *behendig*, *en zonder pijn*; *amputeren*, zeggen de Chirurgi. *Schoenen* zijn de noodzakelijkste kledingstukken, en beteekenen hier de middelen, die een levend mensch in de Maatschappij noodig heeft om zijn oogmerk te bereiken; *achterlappen* zijn die deelen der schoenen, welke aan de meeste afflijting onderhevig zijn; in dit vernuftig zegswoord zal 'er dan gereed en gemunt geld door bedoeld worden. De zin is dan: „ Een schrander, doch zwak en behoeftig mensch, ontleent van de sterkere en eenvouwdige, „ maar vermogende lieden, die middelen, waardoor hij niet „ alleen in zijne bijzondere oogmerken kan slaagen, maar „ ook de geheele maatschappij kan nuttig zijn."

Nu doorloopt onze des Duivels spreekwoord ophelderaar de standen der menschen, naar zijne reeds bij een vroeger Spreekwoord gemaakte verdeeling. *Practica est multiplex*, zegt de *Staatsman*, terwijl hij de boeren of zulk soort van wezens, die zulk soort van ooren als bij behoeft (Guinjes, Ducaten, Rijders, en grof Zilvergeld) bezitten, daarvan op de minst pijnlijke wijze zoekt te ontleenen, en daarmede zijne telkens afflijtende schoenen (de geldkisten) zoekt te repareren, enz. Het *iemand een vlieg afvangen*, in *Koopmans* stijl zo wel bekend, is het affnijden van de ooren der Boeren. De *Zeeman* doet het zelfde, als hij eene min geslepene Natie aantreft, bij welke hij zijne snuisterijen verruilen kan. De *Landlieden* of eigenlijke *Boeren* doen het elkanderen; zij doen het ook den Stedeling; het ongunstige weder en dergelijke calamiteiten zijn de ooren, die ze der Natuur affnijden, om, door het op prijs houden van boter en kaas, hunne schoenen te lappen. De *Krijgslieden*, nu ja, hun beroep brengt dit eigenlijk regt mede; stratagemata is voor hun het echte woord. *Kunstenaars* gaan tot de Antieken; maar velen zijn wat onhandig, zo dat die antieke achterlappen wat al te zeer bij hunne schoenen afsteken. De *Geleerden* behoeven ook achter-

terlappen; de Wijsgeeren kiezen meest antieke ooren, maar de Romanschrijvers en Dichters, vooral in Duitschland, nemen elkanders ooren, en ook wel de ooren onzer oude Hollandsche auteuren, maar rukken die dikwijls wat ruw en lomp af. De *Muziek-componisten* lappen uit oude Thema's van Italiaansche, Fransche en Duitsche Boeren hunne nieuwe compositien. De *Arbeidslieden*, eindelijk, bezigen al dikwijls de ooren onzer vindingrijke naburen tot hunne nieuwe uitvindingen; en dat te regt: „ De vreemdelingen hebben ons eerst, in alle de vakken van Trafieken en Fabrieken, de ooren afgesneden, het is ons dus niet kwalijk te nemen dat wij eene billijke revenge zoeken, en onze oude, door de Naburen slechts vernieuwde ooren terug nemen. Geschiedde dit maar met de daarbij gepaste behendigheid en smaak, en wilden onze Landgenooten slechts deze ooren met zo veel bewondering en graagte ontvangen, als zij gewoon zijn de vreemde achterlappen te doen, onze Fabrieken zouden allengs, en althans voor zo veel de veranderde tijdsomstandigheden dulden, meer in bloei geraken." — Een versje besluit ook deze Verhandeling, *die, hoezeer dan in ons oog minder dan de vorigen, echter onze* goede verwachting van de nog beloofde geenszins heeft doen ophouden.

Aanleiding tot eene verstandige Opvoeding van Opvoeders. Door C. G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1806. *In* 8*vo*. 199 *Bl.*

Een geschrift voor jonge lieden, die zich bereiden willen voor dit belangrijk vak; geene wijdloopige plannen, of kostbare projecten, die wel altijd plannen en projecten blijven, en waarvan, indien zij altijd tot stand kwamen, de tegenwoordige jeugd toch geen genot kon hebben, en waardoor de Staat met den tijd wel een aantal mannen erlangen zou, die zeer goed over opvoeding spreken en schrijven zouden, maar misschien toch maar zeer weinige regt bekwame opvoeders. *Voedt uzelven op*, is de raad van SALTZMAN aan ieder', die zich aan dit vak toewijdt; na de korte Inleiding geeft hij dit Formulier: „ De opvoeder moet den grond of de oorzaak „ van alle de gebreken en ondeugden zijner voedsterlingen „ in zich zelven zoeken." NB. *Zoeken*; altijd daar *zoeken*; hoewel niet altijd, dikwijls toch is dezelve daar te vinden. „ Wat is opvoeding?" *Ontwikkeling en oefening der jeugdige krachten en vermogens.* Nu volgt het onderzoek: *Wat moet een Opvoeder leeren?* en eindelijk het *Plan voor de Opvoeding*

van

van Opvoeders, van 't welk wij den grondregel reeds opgaven. „*Al het hout is geen timmerhout;*" met dit woord; dat, zo ergens, hier ook volkomen waarachtig is, eindigt dit nuttige boekje. Wij zeggen 'er niets meer van, daar het te rijk is in heilzaam onderrigt en nuttige wenken, om het niet in zijn geheel te lezen, en wij den Opvoeder zijnen post onwaardig houden, die de lessen van eenen man van zulk eene beproefde ondervinding in haar geheel niet ten spoedigste hooren; toetsen en beproeven wil. Geen Huisvader zal zich ook de lezing beklagen, en kan men niet alles, men kan ten minste iets, ja men kan zeer veel doen.

The History of Robinson Crusoe abridged, &c. *De Historie van Robinson Crusoe verkort, verdeeld in lessen, ten einde om door eerstbeginnenden geleezen en overgezet te worden, met eene verklaaring van woorden en spreekwijzen, in ieder les begrepen.* London, printed for G. Robinson, and Rotterdam for J. Hendriksen, C. v. d. Dries en Zoon. *In kl. 8vo. 107 Bl.*

Alwie een Huis wil bezigtigen, zal, eer hij binnentreedt, veelal een oog op den Voorgevel slaan. Zoo gaat het ons Recensenten ook met Boeken; eerst leezen wij de Voorrede, indien, gelijk men spreekt, de Schrijvers niet terstond met de deur in 't huis vallen, voordat wij tot een onderzoek van het Werk zelf ons begeeven. Op den inhoud der Voorrede van dit Stukje zullen wij geene aanmerkingen maaken; dezelve behelst slegts een berigt, wat den Vertaaler van dit Werkje uit het *Fransch* aanleiding gaf, om hetzelve in een *Engelsch* gewaad te kleeden; dezelve was, niettegenstaande hij den post van Gouverneur of Onderwijzer van jonge Heeren, in een der aanzienlijkste huizen te *Rotterdam*, bekleedde, *zich in de taalen te oeffenen*; iets, 't welk, veelligt, zommigen vreemd zal voorkomen, als moetende, volgens den smaak der tijden, eenige, en die wel niet geringe bedrevenheid in het *Engelsch*, zoo wel als in het *Fransch*, in eenen Huisonderwijzer als eene voornaame vereischte beschouwd worden. Eerst viel 's mans keuze op een klein Fransch stukje: *De verbuiging van zelfstandige en bijvoegelijke Naamwoorden.* Op raad van eenen zijner vrienden zag hij daarvan af, en bepaalde zich tot deeze *Verkorte Geschiedenis van Robinson Crusoe*, als zijnde hem geene korte Opstellen bekend, voor eerstbeginnenden berekend, om door hen vertaald te worden. Dit alles lazen wij in de zoogenaamde Engelsche Voorrede; welke inderdaad niets meer of anders is, dan het bovenstaande, in een Nederduitschen stijl,

in Engelsche woorden bevat. Dit deedt ons van de Vertaaling, in verband met het oogmerk, waartoe het Werkje is ingerigt, geene hooge gedagten opvatten. Doch, tot onze verwondering, beviel ons dezelve beter, dan wij verwagt hadden; hoewel het tevens waar is, dat de Hollandsche Engelschman hier en daar zich vrij duidelijk doet kennen. Met dit alles, daar de *Historie van Robinson Crusoe* in den smaak der Jeugd valt, kan dit Werkje zijne nuttigheid hebben, om haar het verdrietig werk van taalleeren eenigzins te veraangenaamen. Om de leerlingen van het telkens toevlugt neemen tot Woordenboeken te bevrijden, heeft de Vertaaler onder elke Les (want de Historie is in zes-en-vijftig Lessen verdeeld) de Nederduitsche overzetting van een aantal woorden en spreekwijzen geplaatst. Mids de eerstbeginnenden allengskens tot een meer gezuiverden en echten Engelschen stijl opklimmen, kan dit Werkje ook al zijne nuttigheid hebben.

Het Jagersmeisje, Tooneelspel. (Getrokken uit de Roman van CRAMER.) *Naar het Hoogduitsch van* C. M. PLUMICKE, *door* M. G. ENGELMAN. *Amst. bij* G. ROOS. *In 8vo. 119 Bl.*

De Roman van den Heer CRAMER, „*het Jagersmeisjen*," beviel ons niet zeer; (*) zij beviel intusschen zeer aan den Heer PLUMICKE, hij trok 'er een Tooneelspel uit; zij beviel aan den Heer ENGELMAN, deze vertaalde dat Tooneelspel; zij beviel ook aan het Nederlandsch Publiek, immers het Voorberigt zegt, zij vond een goed onthaal; en alzoo zal dan ook wel dit Tooneelspel bewonderaars vinden. Wij loopen 'er even weinig hoog mede als met de Roman; echter, misschien deed het de kortheid, misschien meer nog het wegvallen van deze en gene onwaarschijnlijkheid, wij lazen dit stukje met eenig meerder genoegen; maar juist daarom kan het wel zijn, dat het de bewonderaars van de Roman minder zal voldoen. Intusschen wij zeggen „*proficiat*," al wil men nu ook beide de werkjes nuttigen. *Chaqu'un son gout.*

(*) *Letteroef.* voor 1804. No. XI.

In de *Lett.* No. V. bl. 193. reg. 2. v. o. staat *verhoedt*, lees *verhoedt*; en bl. 227. reg. 22. ANTHONIUS, lees AMBROSIUS.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlijken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XXIIIste Deel. Te Haarlem, bij* J. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré. 1807. *In gr. 4to. Behalven het Voorberigt, 295 bl.*

Wanneer de belangrijke Vraag, *Welken dienst hebben de Zendelingen, in de twee jongstverloopene Eeuwen, aan de voortplanting des waren Christendoms gedaan, en welk eene vrucht heeft men van de tegenwoordig werkzame Zendelingsgenootschappen, ten dezen opzigte, te wachten?* ten jaare 1805, werd voorgesteld, hoorden wij, vrij algemeen, dezelve als hoogst gewigtig keuren. Men verlangde dezelve beantwoord te zien, in eenen tijd, dat men, hier te lande en elders, zo veel met het Zendelingswerk ophadt, en 'er zo veel aan te koste lag.

Vreemd, in de daad, dat op dezelve slegts één eenig Antwoord inkwam, welks Spreuk, uit VOLTAIRE ontleend, *Il est difficile de servir un Dieu qu'on ne connait pas, plus difficile encore d'aimer le Dieu de ses Tyrans*, „ Het „ valt bezwaarlijk, eenen God te dienen, welken men „ niet kent, en nog veel bezwaarlijker den God zijner „ Tirannen," reeds bij de bekendmaaking, dat men deeze den Gouden Eerprijs toegeweezen hadt, deedt vermoeden, dat het Antwoord niet ten voordeele der Zendelingen en Zendelingsgenootschappen zou strekken, en eenstemmig luiden met deswegen van elders ingekomene ongunstige berigten. — Vreemd, dat zo veelen, hier te lande en elders, waar de Prijsvraag bekend was, die met de Zendelingen en Zendelingsgenootschappen zo veel betoonen op te hebben, geen Antwoord ten voordeele inzonden.

Het Antwoord, 't welk, bij het openen des verzegelden Briefs, bleek geschreeven te zijn door JACOB HAAF-

NER, te *Amsterdam*, voldeedt, gelijk het Voorberigt ons meldt, ,, wel niet ten volle aan het oogmerk en verlangen des Genootschaps bij het opgeven van dit onderwerp, voor zoo verre hetzelve, althans met opzigt tot het tweede Lid der Vrage, gewenscht hadde, de zaak meer *van voren*, dan *van achteren*, en dus zoo wel *redekundig* als *historiesch*, beschouwd te vinden." —— Naa hierover uitgeweid te hebben, berigt ons het Genootschap: ,, Ondertusschen, niet tegenstaande dezen mangel in de Verhandeling van den Heere HAAFNER, begrepen de Beoordeelaars in 't algemeen, dat dezelve echter als een genoeg voldoenend Antwoord konde beschouwd worden op het *Eerste Lid* der Vrage, *nopens den uitslag der aangewende pogingen, gedurende de twee jongstverloopene Eeuwen, ter voortplanting van het ware Christendom.* Diensvolgens wierd dan ook den Schrijver, met eenparigheid, schoon onder zekere voorwaarde, de Gouden Eerpenning toegewezen, en tot de uitgave van zijn stuk besloten; oordeelende men het op zich zelf volledig genoeg, en als met des te meer vrucht openlijk gemeen te kunnen maken, daar de voorname oorzaken en redenen der algeheele of gedeeltelijke mislukking in dezen, tot hier toe, daarin zoo duidelijk aangewezen als uitvoerig en met nadruk ontvouwd wierden, en dat wel door een man, die, gedurende een veeljarig verblijf in de *Indiën* (*), door eigen ervaring, en grootdeels persoonlijke waarnemingen, op de plaatsen zelve, de vereischte kundigheden daartoe hadde opgedaan; en dat alzoo de tegenwoordig werkzame Zendelingsgenootschappen, bijzonderlijk onze Vaderlandsche, in de handen van welker Leden het stuk mogte komen, daaruit zouden kunnen leeren, die gebreken en misslagen te vermijden, waaraan de mislukkingen van vroegere waren toe te schrijven, en om voortaan eenen beteren weg ter bereiking, zoo mogelijk, van hunne oogmerken in te slaan."

Veel langer tijd, dan gewoonlijk, is de uitgave der Verhandeling naa het bekroonen verwijld; dit wordt deels

(*) De Heer HAAFNER heeft van zijne ondervindelijke kennis onlangs eene Proeve gegeeven, in zijne *Lotgevallen op eene Reize van Madras naar Ceylon*; te *Haarlem*, bij A. LOOSJES, PZ. Zie onze *Letteroef.* hier boven, bl. 27.

deels toegefchreeven aan het *voorwaardelijke*, waarop de Bekrooning gefchied was, 't geen aanleiding gaf tot herhaalde en wijdloopige onderhandelingen en briefwisfelingen met den Schrijver, die, met andere bijkomende toevallige omftandigheden, oorzaaken geweest zijn van het zo lang agterblijven der openlijke uitgave.

Bij de herinnering der bekende verklaaring des Genootfchaps, dat hetzelve geene der in de Verhandelingen beweerde Godsdienftige ftellingen, in bekroonde Verhandelingen, voor de zijne aanneemt, maar geheel voor der Schrijveren eigene verantwoording laat, berust het Genootfchap in deezen niet. „Het wil," zo drukt men zich in het Voorberigt uit, „geenszins ontveinzen, dat 'er in deze Verhandeling van den Heer HAAFNER, in weerwil van de meerdere befchaving en verbetering, door hem aan zijn eerst ingeleverd Handfchrift, op aanwijzing en volgens het verlangen der Leden, gegeven, hier en daar nog wel eenige gewaagde onderftellingen en bedenkelijke wenken zijn overgebleven, waaraan het Genootfchap zoo verre af is van deszelfs goedkeuring te hechten, dat men, om zelfs geen fchijn daarvan te willen geven, gemeend heeft, dezelve hier en daar, bij wege van Aanteekening op de voornaamften, den Lezer te moeten onder het oog brengen, en de meening des Schrijvers, of eenigermate op te helderen, of wel het door hem geftelde regtftreeks te wederleggen."

„Het eenig doel van TEYLER'S *Godgeleerd Genootfchap*, (voegen de Leden 'er ten flot bij) met de uitgave van deze Verhandeling, is, om daarmede den weetgierigen en ongeveinsden vereerer der zuivere Euangelieleer, eene, naar deszelfs oordeel, nuttige en leerzame *Gefchiedkundige Bijdrage* te leveren *tot de latere voortplanting van het Christendom*; als hoedanig alleen men het ftuk der aandacht en ernftige overweging van den Lezer aanbeveelt."

Zo veel meenden wij, uit het meer dan gewoon breedfpraakig Voorberigt, te moeten overneemen, dewijl de voorhanden zijnde Verhandeling eene bijzondere bewerking ondergaan heeft, en wij de gemaakte aanmerkingen doorgaans zeer welgepast oordeelen, en noodig om het Genootfchap tegen verdenking en opfpraak te befchutten, welke het egter misfchien niet zal kunnen ontgaan bij zommigen, die hunne geliefde en welmeenende ontwerpen en bemoeijingen tegengefproken vinden,

den, of althans in eenen ongunstigen dag gezet. — Bij mangel van eene Verhandeling, die ter verdeediginge van het Zendelingswerk strekt, kunnen wij niet nalaaten onze Leezers te herinneren aan den Brief des Hoogleeraars J. HERINGA ELIZA'SZ. voor de *Zendelingsreis na den Stillen Oceaan, onder bevel van* JAMES WILSON (*).

Dan, doen wij den inhoud deezes Antwoords breeder kennen. De Inleiding vaart uit tegen den verkeerden Godsdienstijver, het Bijgeloof en den Vervolggeest der *Mahomethaanen* en *Christenen*. Zeker drukt de Schrijver, ten aanziene van de laatstgemelden, zich te algemeen uit, en herinnert ons eene aanmerking des Genootschaps aan dien misslag; deeze aanmerking is van veelvuldige toepassing op veele plaatzen des Antwoords. — HAAFNER, zijn algemeen plan opgeevende, drukt zich in deezer voege uit; „ dat hij, zijn Antwoord in Hoofdstukken verdeelende, in ieder derzelven eene afzonderlijke en korte beschrijving zal geven van den Godsdienst, de zeden, gebruiken en denkwijze der voornaamste Natien, waaronder de Zendelingen zich gevestigd hebben, waaruit men de hinderpalen en zwarigheden, die hunnen arbeid moeijelijk of vruchteloos maken, zoo veel te beter zal kunnen ontwaren. En dewijl het gedrag en de levenswijze der *Europeanen* in de *Indiën* altijd een groot en onoverwinnelijk beletsel tot de bevordering en voortplanting van den Christelijken Godsdienst onder de *Heidenen* geweest is, en blijven zal, dacht hij het met zijn onderwerp best overeen te komen, om niet alleen, waar het pas gaf, eenige trekken en staaltjes van hunne heerschzucht, dwingelandij en wreedheid aan te halen, maar over het algemeen gedrag der *Europeanen* in de *Indiën*, zoo die van vorige als van onze tijden, een afzonderlijk Hoofdstuk te geven. — Voorts tracht hij, in zijne Verhandeling, alle de vooroordeelen en verkeerde denkbeelden, die onkundige Reizigers door hunne reisbeschrijvingen, en dweepachtige Zendelingen in hunne berigten, ons van deze Volken heb-

(*) Te *Dordrecht* en te *Amsterdam* bij BLUSSÉ en ALLART. Zie onze *Vaderl. Letteroef. voor* 1801 bl. 568, en *voor* 1802. bl. 555. Welk Werk, schoon den arbeid der Zendelingen op het schoonst schetzende, egter ook veel van de bezwaarenissen en hinderpaalen vermeldt.

hebben gegeven, te bestrijden. Men moet grootendeels (merkt hij op) aan deze valsche berigten de gestadige vermeerdering der Zendelingsgenootschappen toeschrijven; dewijl vele brave en godvreezende lieden in *Europa*, door dergelijke onwaarachtige verhalen misleid, uit zuivere menschliefde geld noch moeite sparen, om Volken, die (gelijk men ons wil doen gelooven) erger dan het redelooze vee leven, te redden, en derzelver tijdelijk en eeuwig welzijn te bevorderen."

Het I Hoofdst. loopt over de *Hottentotten*, een volk zo verschillend beoordeeld. De veelvuldige zwarigheden om hun te bekeeren worden ontvouwd, en zo wel uit de Volksbeschrijving als de eigen getuigenissen der Zendelingen beweezen. Uit alles blijkt, dat Brandewijn en Tabak de middelen zijn om hun ter Vergaderinge te lokken; doch dat, deeze verdwijnende, ook geene *Hottentotten* meer in de Zamenkomsten gezien worden. En staat het met de *Boschjesmannen* aldaar even slegt geschapen.

„ Wij willen," dus vangt het II Hoofdst., ten opschrift voerende, *De Negerslaven en vrije Negers in Surinamen en op de Deensche Eilanden*, aan, „ den Atlantischen Oceaan in gedachten overstekende, het Land bezoeken, waar het Menschdom tot het verachtelijkste gedierte wordt vernederd, waar kleine tirannen wonen, wreede handelaars, kooplieden der Vrijgeborenen, uitdeelers van smarten en wee, die voor geld over het lot van anderen beschikken, en voor de vrijheid betalen, om het leven van hunnen evenmensch met rampen en ondragelijken arbeid te mogen verbitteren." — Niet malsch, in de daad, is deeze aanhef, en nog straffer klinkt het vervolg: „ Wij zullen ons eens naar de arme slaven begeven, naar deze rampzalige slagtoffers der gierigheid en der verfoeijelijkste hebzucht — beklagenswaardige voorwerpen van de schandelijkste der winsten. — Ziet! hoe zij ginds, met zweet en bloed bedekt, een vreemd veld beploegen; van verre hoort men reeds het woest geschreeuw der drijvers, en het geklater van hunne zweepen. Op de brandende vleugelen des winds zweven de zwakke klaagtoonen des ouderdoms, vermengd met het doordringend gegil der naakte gegeeselde vrouwen," enz. Dan, eer hij over het werk en den voortgang der Zendelingen onder de Slaaven spreekt, geeft hij eene schets van den Slaavenhandel, en van de rampen, die de-

dezelve aan het Menschdom veroorzaakt heeft; hij toont voorts, uit veelen hoofde, de ongeschiktheid deezer Slaaven, om van der Zendelingen arbeid vrugt te trekken: schuld hebben bovenal de Planters, wier behandeling der Slaaven hier met de schandelijkste voorbeelden afgemaald wordt.

Van de *Indianen of Wilden in America* handelt het III Hoofdst. Vooraf treedt hij eenige eeuwen in 't voorledene terug, en spreekt van de *Roomsche* Zendelingen in de Nieuwe Wereld; hij schildert met ijsselijke trekken derzelver wreedheid, en hoe zij Volken uitrooiden, en het overschot wendig maakten van het *Christendom*. — Voorts vermeldt hij de aangewende poogingen van *Roomsche* en *Protestantsche* Zendelingen, en bewijst, hoe zij niets, of zeer weinig, hebben uitgerigt. Wij kunnen *bij bij*zonderheden niet staan blijven. Het geval in 't algemeen is, dat Geld en Drank hier werken, hun doen *knielen* en zingen, en laaten doopen. „ Van daar," *schrijft* HAAFNER, „ die omslagtige optelling van *het groot ge*tal gelooyigen, die men jaarlijks der *Christelijke* Kerke heeft ingelijfd, die fraaije redevoeringen, aanspraken en geestelijke brieven, door *Negers*, *Hottentotten* en *Groenlanders*, die men allerwegen in hunne berigten vindt. Men kan ligt gissen, door wie dezelve zijn opgesteld en vervaardigd. — Ik zal mij mogelijk den haat en de verontwaardiging der Zendelingsgenootschappen en derzelver voorstanders, door dese Verhandeling, op den hals halen; doch dit zal mij niet beletten te verklaren en staande te houden, dat, in een reeks van drieëntwintig jaren, gedurende welke ik bijna gansch *Indie* heb doorreisd, (terwijl 'er gewis weinige *Europeanen* in die landen geweest zijn, die zich meer dan ik op de kennis van het karakter, de gewoonten, gebruiken en denkwijze der verschillende Natien, die hetzelve bewonen, hebben toegelegd en bestudeerd) ik echter nimmer een gedoopt *Heiden*, van welke Secte ook, gezien heb, die den naam van *Christen* verdiende, of denzelven eer aandeedt." — Zeer uitvoerig handelt hij over de poogingen, bij de Wilden in *America* aangewend; doch die weinig gebaat hebben, om hier breed opgegeevene redenen. Een pleit voor de *Wilden* sluit dit Hoofdstuk.

Het volgende, van de *Hindous in Bengalen en Hindostan*, geeft ons van dit Volk eene allergunstigste beschrijving, op de ondervinding des Heeren HAAFNER grooten-

deels

deels gegrond. Wat hij van derzelver Oudheid en Tijdrekenkunde vermeldt, wordt in eene breede Aanteekening des Genootſchaps getoetst en wederſproken. Wegens hunnen Godsdienst zegt hij kortlijk: „ Buiten den *Christelijken* is 'er geene, die in zuiverheid van Leerſtellingen, omtrent de Eenheid, de Eigenſchappen en de Voorzienigheid van God, de onſtoffelijkheid en onſterfelijkheid der Ziele, den vrijen Wil, de toekomende Straffen en Belooningen enz., bij den hunnen heeft kunnen vergeleken worden." — Wel erkent hij, dat hunne Grondleerſtellingen meest alle zinnebeeldig worden voorgeſteld; dat zij, onder dien geheimzinnigen ſluijer verborgen, veel verbasterd zijn, en de gedaante van Veelgodendienst aangenomen hebben, 't geen hun voor Afgoden- en Duivel-dienaars doet doorgaan. Dit alles wordt uitgelegd en toegelicht. — De handelwijze der *Engelſchen* te hunner Bekeering maakt HAAFNER af, en toont, hoe, bij de *Hindous*, de *Casten*, waarin dit Volk verdeeld is en verdeeld blijft, tot een bijkans onoverkomelijken hinderpaal van derzelver Bekeering tot het *Christendom* ſtrekken. De *Hindous* en *Malabaren* ſtellen de *Europeanen* gelijk met de bij hun allerveragtſte Caste der *Parriahs*. „ De oorzaak, " zegt HAAFNER, „ waarom men die verachting voor hun gevoelt, en hun onder het ſchuim van volk rekent, is toe te ſchrijven aan de ſlechte en ſchandelijke levenswijze, die meest alle *Europeanen* in de *Indiën* leiden, naa hunne dronkenſchap en vechterijen, hun vloeken, hunne ontucht met de Dochteren en Vrouwen der *Harvies*, en meer andere ondeugden, die bij de *Hindous* verfoeid worden." Zij worden uit verſchillenden hoofde als onreinen beſchouwd en geſchuwd; men voege daarbij hunne ongeregtigheden, onderdrukkingen, rooverijen, afpersſingen, trouwloosheid, bedrog, moorden, enz.

De aangehaalde Brieven der Zendelingen wijzen uit, hoe weinig hun Bekeeringswerk bij de *Hindous* beduidt, en voegt de Schrijver 'er nevens, hoe de gehoudene Leerwijze zelfs ten hinderpaal ſtrekt. Heftig vaart hij tegen de *Engelſchen* uit, en toont dat de Inwoonders van *Bengalen* niet vergeeten hebben, hoe der *Engelſchen* gouddorst den ijsſelijkſten Hongersnood veroorzaakte en drie millioenen menſchen aldaar deedt omkomen. Allerverſchriklijkst

is de schilderij, van dit bedrijf opgehangen — te regt besluit hij de beschrijving deezer gruwelen met den uitroep: ,, Die Monsters!" HAAFNER brengt in dit Hoofdstuk het uittrekzel bij van een Manifest, dat CHEIT-SIUG, Radjah of Vorst van *Benares*, aan verscheide andere Vorsten van *Indie* rondzondt, ter uitnoodiging om zich met hem te vereenigen, ten einde de *Engelschen* uit *Bengalen* te verdrijven. Hij laat 'er op volgen: ,, Ziet daar de handelwijze der *Engelschen* in *Bengalen* en andere landen in de *Indiën*, waar zij het gebied voeren, naar het leven afgeschetst; hier ziet men met eene meesterlijke pen en naar waarheid den toestand der ongelukkige en beklagenswaardige Volken, over welken zij hunnen ijzeren schepter zwaaijen, beschreven!"

Het V Hoofdst. geeft verslag van *Otaheite en andere Zuidzee-Eilanden*, en de eerst onlangs aangewende *poogingen* tot Bekeering dier Volken. Van de Zendelingen geeft hij een gestaafd ongunstig berigt, en meent voldoende redenen te hebben, om deeze gansche *Zending* van *Otaheite* voor niets anders aan te zien dan als een geheim werktuig om de arme *Zuidlanders* te verslaaven en onder het juk te brengen. Voorts wordt dezelve met den ongelukkigen uitslag beschreeven.

Keurige en welgestaafde narigten van de *Roomsche* Zendelingen in *Japan* en *China* verschaffen de stoffe voor het VI Hoofdst. Hoe veel slegts en snoods stapelt zich hier opeen! Wij kunnen het niet bij aanstipping opgeeven. Reden geeft de Schrijver, hoe het mogelijk ware, dat de *Jesuiten* eene zo groote menigte tot het *Christendom* hebben kunnen overhaalen; maar toont teffens, welke *Christenen* men daar vormde.

De Europeanen in Indiën, is het opschrift des VII Hoofdst. Wel mogt hij, met MERCIER, uitroepen, deezen titel te nedergezet hebbende: ,, *De Europeanen in Indiën* — welk een Boek om te beschrijven!" — Hoe veel HAAFNER, door deeze geheele Verhandeling heenen, van de boosheden, het snood en schandelijk leevensgedrag der *Europeaanen* in gindsche Landen gezegd hadt, als de hoofdoorzaak, waarom het *Christendom* onder de *Heidenen* zo weinig opgangs maakte, staaft hij hier deeze beschuldigingen uit verscheide geloofwaardige Schrijvers, als BARTHOLOME DE LAS CASAS, MONTESQUIEU, Dr. G. LESS, den Zendeling ZIEGENBALG;

weidt uit over der *Europeaanen* wreedheden, bovenal die der *Engelschen*.

In de Afdeeling, die *Recapitulatie* ten opschrift voert, vonden wij eigenaartig al dit verkeerde en snoode, en het Zendelingswerk verhinderende, bijeengevoegd, alsmede het een en ander, of het voorgaande niet genoeg ware, aangedrongen. ,, Het zoude," merkt HAAFNER tusschen beiden op, ,, boosheid en vermetelheid van mij zijn, indien ik wilde beweren en staande houden, dat 'er onder de *Europeanen* in de *Indiën* geene brave en deugdzame lieden zouden te vinden zijn; ik zelf ken 'er verscheidene achtenswaardige mannen: doch eenige weinige deugdzame lieden kunnen even zoo min ten bewijze van het goed karakter eener gansche Natie verstrekken, als een paar godvreezende Zendelingen in staat zouden zijn, de Heidenen van de echtheid en zuiverheid van onzen Godsdienst te overtuigen, die van zoo velen zijner Belijders wordt verwaarloosd en reeds in verachting is gebragt. — Ik heb (de goeden niet te na gesproken) het algemeen karakter en gedrag der Christenen, daar te lande, als boos, afschuwelijk en ten hoogste godloos afgeschetst; en hierin heb ik de waarheid niet te kort gedaan. Ik heb de *Engelschen* als de wreedsten van allen opgegeven, dat zij ook in de daad zijn. Ik heb eenige van hunne euveldaden aangehaald, die dit onloochenbaar bewezen. — In boosheid en wreedheid overtreffen zij nog verre de hedendaagsche *Spanjaarden* en *Portugeezen* in *Amerika*. — Ik heb dien deugdzamen haat, die mij gestadig tegen de onderdrukkers bezielt, niet geheel kunnen intoomen. Ik heb in deze Verhandeling de gelegenheid niet kunnen laten voorbijgaan, om het snood gedrag der *Europeanen*, in die landen wonende, ten toon te stellen. Dit konde ik, in het beantwoorden der schoone Vraag van het Genootschap, niet vermijden. Dit was mijn pligt. Mogelijk bewerkt het nog iets ten goede — mogelijk kan het nog iets nuttigs te wege brengen tot verbetering der zeden van onze gindsche Medechristenen, tot verzachting der rampen, die de arme Heidenen drukken, en tot verbreiding van het dierbaar Euangelie."

In deeze Afdeeling deelt hij zijne denkbeelden mede over de Zendelingen zelve, en onderzoekt, of men bij hun ook eenige oorzaaken zou kunnen vinden, het zij in

in hun leevensgedrag, of in hun aart en wijze van bekeeren, waarom de Christelijke Godsdienst in de verschillende Werelddeelen zo weinig opgangs maakt. *Roomsche* en *Onroomsche* Zendelingen worden hier als op nieuw in de weegschaale gelegd, en veel te ligt bevonden tot het ondernomen werk.

Het breed opgemaakt *Besluit* heeft veel van de reeds uitvoerige Recapitulatie. De herhaalingen schijnt men, door het om- en weder omwerken der zo lang onderhanden geweest zijnde Verhandeling, 'er niet te hebben weeten uit te haalen; trouwens HAAFNER moest HAAFNER blijven. — Hoe veel hij ook wegens de Zendelingen gezegd hadt, verklaart hij: ,, Ik had veel meer kunnen zeggen, zoo ik niet had gevreesd van te worden aangezien als iemand, die een volslagen vijand van alle Zendelingen was, en deze gelegenheid waarnam, *om het vermaak te hebben van hen te hekelen en te lasteren*, en het prijzenswaardig doeleinde, waartoe *men hen geschikt heeft, in een verachtelijk en belagchelijk licht te stellen*; ja dat ik snood genoeg was, *om door dit geschrift*, ware het mogelijk, tot de vernietiging der Zendelingsgenootschappen en van het gansche Bekeeringswerk der Heidenen bij te dragen. — Verre van daar, de bevordering en verbreiding des Geloofs gaat mij zeer ter harte, en wordt ook zeker alleen bedoeld in de opgegevene Vrage. — Niemand kan met meerder opregtheid, en met meerder ijver dan ik, het geluk en het welzijn van deze onderdrukte en beklagenswaardige Volken wenschen; niemand kan vuriger dan ik verlangen, dat zij in rust en vrede, in vrijheid en in het veilig bezit van hunnen eigendom mogen leven, en dat eene onverbrekelijke vriendschap ons aan hen verbinde, en wij hen, door het aannemen van onzen Godsdienst, als onze Broeders en Deelgenooten van de beloften des Euangeliums mogen aanmerken.

,, Dan zoo lang tegen die Volken vooroordeelen blijven standhouden; zoo lang de *Europeanen*, door Heerschzucht en Gouddorst gedreven, niet ophouden van te veroveren, te plunderen en te onderdrukken; zoo lang wij niet zelven de Leerstellingen van den Godsdienst, die wij hen willen doen aannemen, betrachten en opvolgen — zoo lang is 'er geene de minste nadering en overeenkomst van Zeden en Godsdienst tusschen hen en ons te wachten."

Wij

Wij mogen deeze Aankondiging niet besluiten, zonder onze Leezers uit de Voorrede deezes Boekdeels te doen weeten, dat TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap* begreepen heeft, om, zo al niet regtstreeks, ten minsten zijdelings, eenige nadere toelichting te bekomen omtrent het Tweede Lid der Vraage, of over het te wagten nut der tegenwoordige Zendelingen en Zendelingsgenootschappen. Hiertoe strekt de laatst opgegeevene Vraag des Genootschaps: *In welken opzigte mag men redelijkerwijze onderstellen, en op goede gronden besluiten, dat de verbreiding der Euangelieleere, oorspronkelijk, door God bedoeld zij? in hoe verre is dat doel reeds bereikt? en hoe laat zich, op die wijze, de tegenwerping der Ongeloovigen, ontleend uit de schijnbaar nog zoo onvolkomene uitbreiding dier Leere onder het Menschdom, vergeleken met hetgeen daaromtrent in oude tijden voorspeld is, het beste en meest voldoende oplossen?*

Wij verlangen dat daarop een voldoend Antwoord inkome vóór den bestemden tijd, den Eersten December deezes Jaars.

J. H. PAREAU, *Theol. Doct. et Ling. Orient. atque Antiq. Sacr. Profess. in Acad. Harderv.*, Commentatio de immortalitatis ac vitae futurae notitiis ab antiquissimo Jobi scriptore in suos usus adhibitis.) Accedit sermo Jobi de sapientia mortuis magis cognita quam vivis: sive Jobeidis Caput XXVIII. philologice et critice illustratum. Daventriae, apud *L. A. Karsenbergh.* 1807. 8vo. f. maj. pp. 375.

Alvorens 't geheele boek *Job* af te werken, waaraan de Hoogleeraar PAREAU, sedert een geruimen tijd, veel arbeid schijnt besteed te hebben, vond hij goed, eerst een klein gedeelte in 't licht te geven, en daarmede te beproeven, of en in hoe verre dit goedkeuring vond. Daartoe verkoos hij de vertaling van het *acht-en-twintigste Hoofdstuk*, met bijgevoegde geleerde *Aanmerkingen.* Terwijl hij nu daarin een duidelijk bewijs meende ontdekt te hebben, dat de Schrijver van dit boek kennis gehad heeft van de onsterfelijkheid der zielen, vond hij het niet ongepast, bij deze gelegenheid ook het algemeene resultaat zijner onderzoekingen naar de

denk-

denkbeelden, die Job omtrent het toekomend leven zou gehad hebben, in eene opzettelijk daartoe ingerichte Verhandeling, gemeen te maken. Dit vooraſgaand onderzoek maakt verre het grootſte gedeelte van dit geleerde werk uit, p. 1—252. Wij willen daarvan een kort verſlag geven.

De gezegde *Verhandeling* bevat *twee Afdeelingen*. In de *eerſte* wordt gehandeld over de denkbeelden van onſterfelijkheid en een toekomend leven, die de Schrijver van dit boek heeft *kunnen* hebben, en die hij in zijnen leeftijd aangenomen vond. Zij is verdeeld in zeven Hoofdſtukken, en wel van dezen inhoud: (1) 't Boek heeft wel eene hooge oudheid, zijnde denkelijk van den *tijd* der inwooning van de Israëliten in Ægypte, maar 't is echter niet waarſchijnelijk, dat de Schrijver, die in andere beſchavende kundigheden, en kennis van den *Godsdienst*, zoo zeer heeft uitgemunt, geen denk*beeld* van onſterfelijkheid en een toekomend leven zou *gehad hebben*, daar men toch zoodanig begrip bij *alle oude volken* ontwijfelbaar aantreft. (2) De oude *Arabieren*, op wier grenzen Job gewoond heeft, zullen denkelijk reeds in dien tijd dit begrip gehad hebben. [Hier wordt veel geleerdheid te pas gebragt; maar men mist bewijzen van die verbazende oudheid.] (3) Volgends HERODOTUS, DIODORUS SICULUS en PLUTARCHUS, hebben ook de Ægyptenaars reeds vroeg daaraan kennis gehad. (4) 'Er zijn eenige blijken, dat men, ook alreeds ten tijde van den Dichter, bij de Ægyptenaars dergelijke begrippen omtrent den ſtaat der dooden koesterde, die de genoemde Schrijvers in een lateren leeftijd aan dit volk toeſchrijven. [Deze blijken zijn niet zeer duidelijk.] (5) 't Was bij de meeste oude volken een algemeen denkbeeld, in 't bijzonder in 't Oosten, en wel voornamelijk door de Ægyptenaars opgeſierd, dat 'er eenmaal eene geheele omkeering en ſloping van de zichtbare wereld zal plaats hebben. (6) Van dezelfde oudheid was bij de Ægyptenaars de verwachting van de terugkomst der dooden in eene betere wereld. Daarom wierden bij hun de lijken met zoo veel zorg behandeld, en als 't ware tot die verwachte wederkomst voorbereid. Men vindt dergelijke berichten van de Arabieren, Perſen, Celten en andere volken. [Geen derzelven oud genoeg, om met den inhoud van dit Dichtſtuk te kunnen vergeleken worden. En hoe

groot

groot is dan nog 't verschil tusschen de ongerijmde denkbeelden, die deze volken koesterden, en de verwachte wederkomst van Job, bijaldien men zijne hiertoe bijgebragte gezegden van eene opstanding uit den dood uitlegt?] (7) De hoop op herleving uit den dood is door Goddelijke Openbaringen aan 't menschdom gegeven, en bij de Hebræers allerbest bewaard gebleven. Dit zal genoegzaam blijken uit het verhaal omtrent de wegneming van Enoch, omtrent Gods bijzondere begunstiging van Noach; uit hetgeen zoo van andere Aartsvaders, als in het bijzonder van Abraham vermeld wordt, Hebr. XI: 13, 14, 17—19; uit Gen. XLIX: 18. Exod. III: 6; en uit berichten van lateren tijd, Deut. XXXII: 39. XXXIV: 10. 1 Sam. II: 6 enz. (8) Hiervan zal dan ook Job, die bij dit volk t'huis hoorde, hoogst waarschijnelijk zijne meer opgeklaarde begrippen ontleend hebben. [Nergens evenwel vindt men, in dien ouden tijd, daaromtrent zulke heldere denkbeelden, als Job reeds, volgends deze onderstelling, zou gehad hebben; en 't is waarlijk vreemd, dat een Israëliet, al ware 't ook, dat hij, zoo als de Hoogleeraar PAREAU beweert, niet alleen voor zijne landgenoten, maar ook voor anderen heeft willen schrijven, nergens van de geschiedenis van zijn volk eenige melding heeft gemaakt.]

In de *tweede Afdeeling* worden uit Jobs boek zelven alle zulke plaatzen bijeenverzameld, en naar des Hoogleeraars vooronderstelling verklaard, waarin de Dichter zijne begrippen, over de onsterfelijkheid en het toekomend leven, min of meer duidelijk zal aan den dag gelegd hebben. En wel eerst dezulken, die hij met de oude Ægyptenaars gemeen gehad heeft, en dan ook zijne betere denkbeelden, volgends welke hij zich het toekomende leven als een beteren staat van rust en geluk zal voorgesteld, geene terugkeering tot dit aardsche leven, maar vóór zijne herleving den algemeenen ondergang van de zichtbare wereld, en daarna eerst de heerlijke verrijzenis van zijn ligchaam uit het graf zal verwacht hebben. Naar dien denktrant zijn hier alle door MICHAËLIS en andere daartoe bijgebragte plaatzen, en vooral ook de moeielijke plaats H. XIX: 23—29, uitgelegd. Alwat daarin, betreffende den toekomenden staat, voorhanden is, zal hierop neerkomen: „ 'Er blijft iets van den mensch, bij zijnen dood, over. Alle stervenden komen

men zamen in eene algemeene verblijfplaats, daar zij zich deels bedroeven over 't verlies van 't vorige leven en daaraan verbondene genoegens, deels verblijden over het ophouden van deszelfs rampspoeden. Straffen worden 'er niet geboet voor te voren begaane misdrijven, maar de ondeugenden zijn, ten gevolge derzelven, eenigzins geschandvlekt. Niemand komt van daar in het tegenwoordige leven terug; den vroomen alleen blijft de streelende hoop overig, om eenmaal, na de sloping der wereld, in een beter leven, in de nabijheid van God, die hun altijd goedgunstig blijft, over te gaan." Dat de invoeging van deze denkbeelden met den hoofdinhoud en het doel van het Dichtstuk volmaakt stroken, tracht de Heer PAREAU dan ook nog snedigliik te bewijzen. Hij beweert tot dat einde, dat eene waare geschiedenis, alleen dichterlijk opgesierd, ten gronde ligt, dat ook de *inleiding* (Hoofdst. I. II.) en het besluit (H. XLII: *7–17.*) en alle redenen van Elihu, zoo wel als al *het overige*, *van eene en dezelfde hand is*, en dat *het hoofddoel van het geheele geschrift hierop neerkomt*: „ 't Past stervelingen niet, de Voorzienigheid te berispen, dewijl zij wel eens vroome menschen met zwaare rampspoeden laat worstelen, daar zij Gods bestuur over menschelijke zaken even weinig, als de verbazende bewijzen zijner grootheid in vele natuurverschijnselen kunnen nagaan. Alwat God doet, geschiedt om wijze en billijke redenen, al kunnen wij menschen 'er niets van doorzien." 'Er wordt dan geen gewag gemaakt van 't toekomstige leven, om daarmede 't hoofdonderwerp op te helderen, of 't groote punt van verschil nader aan de beslissing te brengen: deze beslissing heeft de Dichter daargesteld, door aan de omstandigheden van Job nog in dit leven eene andere, allergunstigste wending te geven: hij laat alleen zijnen held van de hoop op een beter leven in de toekomst zoo veel partij trekken, als hij met 't hoofddoel van 't geheele Gedicht bestaanbaar, en daaraan dienstbaar oordeelde. Hierin verschilt de Hoogleeraar PAREAU merkelijk van MICHAËLIS en andere zijner voorgangers.

Of evenwel deze aanmerkingen genoeg steek houden, en of daarmede, en met de voorafgegaane beöordeeling van den gang der denkbeelden, in dit overschoon Dichtstuk uitgedrukt, de gedachten van HUFNAGEL, DATHE, IL-

GEN, H. A. SCHULTENS, MUNTINGHE en anderen, over dèn zin der meest betwiste plaatzen, en wel bijzonder van H. XIX: 23—29, moeten gerekend worden genoeg wederlegd te zijn, willen wij gaarne bevoegde rechters laten beslisfen. 't Heeft ons eenigzins verwonderd, van de bedenkingen dier geleerde mannen naauwlijks eenige melding gemaakt te zien. Die van onzen geleerden Landgenoot MUNTINGHE, die in zijn uitmuntend werk, *Geschiedenis der Menschheid naar den Bijbel*, over dit Dichtstuk zoo veel voortreffelijks gezegd heeft, hadden ten minsten niet moeten voorbijgegaan zijn. Wat daarvan de rede zij, wij vergenoegen ons, een kort overzicht van den inhoud dezer geleerde Verhandeling gegeven te hebben.

Van de *Vertaling van het acht-en-twintigste Hoofdstuk*, en daarbij gevoegde *Aanmerkingen*, kunnen wij, om niet al te uitvoerig te worden, nu geen verder bericht mededeelen. Wij zeggen alleen, dat ook dit stuk met veel behoedzaamheid is bewerkt, en, even als 't geheele boek, allerwege blijken van des Hoogleeraars uitgestrekte geleerdheid, fijn oordeel en gezuiverden smaak, oplevert. Wij nodigen ook, wat ons aangaat, den geleerden man ten sterksten uit, om op dien voet voort te gaan, en ons eenmaal den geheelen Job, alzoo beärbeid, in handen te geven: waarbij wij dan vertrouwen, dat, op 't geen, in de laatste jaren, over dit Bijbelschrift merkwaardigs is in 't licht verschenen, nog wel eenige meerdere acht zal geslagen worden.

HERMANNI BOSSCHA Oratio de Mercatura Humanitatis Matre &c. — Dat is: *Redevoering over de Koophandel, de Moeder der Beschaafdheid* (*). *Uitgesproken den* 19 *Sept.* 1806, *bij het openlijk aanvaarden van het Rectoraat der Amsterdamsche Latijnsche Schoole. In* 4to. 44 *Bladz.*

Hoezeer de Heer BOSSCHA onze Vaderlandsche en Letterkundige Leezers over het geheel niet onbekend kan zijn,

(*) In het vertaalen des oorspronglijken titels deezer Redevoering vonden wij eenige zwaarigheid, dewijl *Koophandel* in onze taal *mannelijk* is, en *Koopvaardije* aan den inhoud van het stuk ons niet scheen te beantwoorden; wij namen dus de vrijheid eener persoonsverbeelding, en hebben ons alzo veroorelofd, het woord *vrouwelijk* te maaken; zo als dit in onze taal met andere woorden gedaan is.

zijn, kan het toch zijne nuttigheid hebben, dat wij den hooggeachten Man, als 't ware, inleiden bij veelen van onze Kooplieden en Stadgenooten, en bij deezen hem aanprijzen in zijne onlangs aanvaarde Bediening, als *Rector* der Latijnsche Schoole alhier. Wij doen zulks met de aankondiging van bovengenoemde Redevoering, en hoopen, dat de zodanigen, die welligt te zeer daarop verslingerd zijn, om, naar den smaak der tijden, de Jeugd toe te vertrouwen aan half ervaaren Fransche Kostschoolhouders of Gouverneurs, met ons gevoelen mogen, dat deeze Beroeping van den geleerden BOSSCHA bewijs draagt, hoe veel betere gelegenheid nu ten minsten elders voorhanden is tot het verkrijgen van grondiger weetenschap en uitgebreider kunde, onder het oog van deezen waarlijk uitsteekenden Leermeester. Van deszelfs smaak en bekwaamheid zal steeds de *keurige* Uitgave der *Levens van doorluchtige Grieken en Romeinen door Plutarchus*, van de Hoogleeraaren WASSENBERGH en onzen BOSSCHA met Aanteekeningen *opgehelderd, en* gedoscht in een bevallig Hollandsch *gewaad, vereerende* proeve toonen. Wij zwijgen, wat 'er toen (in 1783) en meermaalen daarna tot 's Mans lof in ons Maandwerk gezegd is. Trouwens hij wierd in zijne vroegere jeugd van den kundigen SLOTHOUWER op de Leeuwarder Schoole gevormd, en voltooide zijne letteroefeningen met voorbeeldelijken ijver te Franeker, onder het gelukkig toezicht en minzaam geleide van wijlen den grooten SCHRADER en reeds genoemden WASSENBERGH. De verwachting, die hij nu inboezemde van zijne verdiensten, was zo groot, dat het opengevallen Rectoraat der Schoole in de Academiestad zelve daadelijk aan hem wierd opgedraagen, en vervolgens dat van Deventer. Maar te eng was deeze loopkring voor 's Mans bekwaamheid en roem. Ras bood de Geldersche Hoogeschoole hem eenen meer luisterrijken Leerstoel aan; en had hij deezen ook, na verloop van jaaren, te wisselen met dien van Groningen. Van daar riep hem deeze Stad tot het Rectoraat haarer Latijnsche Schoole; een post, minder wel in rang, doch luisterrijk wegens de vermaardheid van beroemde Voorgangeren (*). — Doch komen wij tot de Redevoering, die eigenlijk ons oordeel wacht. Dezelve levert een nieuw en spree-

(*) Sedert verneemen wij, dat hem tevens de post van Hoogleeraar, bepaaldelijk in de *Historia medii ævi*, aan het Athenæum alhier, is opgedraagen.

fpreekend bewijs der vaardigheid, kieschheid en zoetvloeiendheid van BOSSCHA's Latijnfchen ftijl, en legt tevens zijne bedreevenheid aan den dag in menigerlei geleerde Weetenfchap: ook moeten wij dit blijk van bekwaamheid daarom te meer afdoende rekenen, dewijl zich de Redenaar met eene Vaderlandfche rondheid verontfchuldigt van kwalijk den tijd tot eene ftille bewerking van zijn opftel te hebben mogen uitzuinigen. Intusfchen hoe gelukkig 's Mans keuze was, om in eene Koopftad, als Amfterdam, bij zijne Intrede den Handel te prijzen, verdient naauwelijks herinnerd te worden, en liever doen wij gevoelen, met welke kracht en verfcheidenheid van redenen de Rector zijn pleit voldongen heeft; terwijl het ons ondoenlijk is, het welfpreekende van zijne voordragt in ons verflag aan te toonen.

De mensch in den woesten natuurftaat moet, volgens BOSSCHA, wat eenigen, zich Wijsgeeren noemende, daartegen inbrengen, voor den befchaafden mensch, wiens vermogens ontwikkeld zijn, ruim zo veel onderdoen, als hij zelve uitfteekt boven 't redenlooze vee. De zamenleeving van huisgezinnen en maatfchappijen, voorts de band van vereeniging, die Volkeren aan Volkeren fnoert, begunftigt gezegde volmaaking der Menschheid. De Natuur geeft daartoe zelve den wenk en fpoorflag: en, fchoon de eerfte behoeften des leevens door goedertierenheid des Hemels alomme ligt verkrijgbaar zijn, de Schepper toch heeft menige aangenaamheid, verkwikking, en wezenlijke genoegens des beftaans, aan onderfcheiden en wijd van een gelegen wereldoorden toegedeeld, ten einde het menschdom tot werkzaamheid, konften, ontwikkeling van zichzelve, gezellige deugden, en het weerkeerig belang tusfchen Volkeren en Volkeren, op te leiden. Deezen lof daarom, dien CICERO der Wijsbegeerte toezwaait, mag men grootdeels op den Handel overbrengen: en laat zich dit middagklaar uit de Gefchiedenis bewijzen.

Tot de bedoelde vereeniging der Natien baande, voornaamelijk eertijds, het affchuwelijk Oorlog eenigzins den weg; als, naamelijk, die plaage heeft uitgewoed, en geheel een Volk, met de overwonnen landen of zwakkere nabuuren, hebben te bukken onder het juk en den fchepter der overheerfching. De Monarchijen van ouds leveren bewijs van zulken band; die wel, door ophoo-

ping van weelde, aan de konsten aanmoediging verschaft, dan toch de zucht naar Vrijheid smoort, en luttel beschaafdheid teelt. Beter doet dit de andere weg tot vereeniging van Volksbelang, — die des Handels. Het wereldd wingend Babel steeg dus bevoorens, door zijne gunstige ligging tusschen den Indus en de Middellandsche Zee, inzonderheid als Koopstad, ten toppunt van welvaart en luister. Andere steden van Azië hadden daarna derzelver bloei aan gelijke reden dank te weeten. Van hier breidde zich de Handel uit in het harte van Africa; en Ethiopië is bij HOMERUS vermaard wegens Godsvrucht en Regtvaardigheid. Oudtijds, naamelijk, wanneer men naar Indië en door ongebaande wegen of woestijnen met Karavaanen toog, bragt men aldaar het liefste de koopwaaren ter markt, waar de vroomheid den Goden Tempelen en Steden bouwde. Nog spreekt men van het beroemd gesticht ter eere van Jupiter *Ammon*, gelijk van Meroë, alwaar de Hieroglyphen bekend waren, eer nog de Kooplieden den Nijl aftogen naar het vruchtbaar Egypte. De zeden inmiddels zuiverden zich allengs van de voormaalige ruwheid, doch bovenal nadat AMASIS de Koopvaart ter zee uitzettede, en de Pheniciers en Grieken langs de kust van Klein Azië, in den Archipel, en tot aan geene zijde der Straat van Gibraltar, Volkplantingen aanleiden, en de Handel zich van de ontdekte schrijfkonst tot heil der menschelijkheid bediende. Nu trad een onsterfelijke HOMERUS op; nu gaven de wetgeevers SOLON, CHARONDAS, en de ZALEUCUSSEN, aan Steden en Volkeren hunne wijze inzettingen; nu verwierf zich Griekenland, met naame Athene, zulken lof van Geleerdheid en gezellige Deugden, als den luister van de overwinningen, door Rome behaald, verdonkert.

Gaarne vergezelden wij nog, hoewel van verre, onzen Redenaar, bij het schetzen van de opkomende barbaarschheid en den akeligen nacht der Middeleeuwen, waaruit al wederom de Handel het licht der beschaaving en menschelijkheid ten voorschijn bragt. Dit tuigt de ontluiking der weetenschappen in Italië, bijzonder in het bloeiend Florence en andere Zeesteden. Bovenal verlangden wij met BOSSCHA te gewaagen van het nut, door de belangrijke ontdekking van een nieuw en eeuwen achtereen onbekend Werelddeel veroorzaakt. Inzonderheid evenwel heeft hij zijn pleit, onzes inziens, en voor het

oog

oog van zijne Hoorders, voldoegen, bij de melding der uitsteekende voordeelen van rijkdom, konsten, en beschaafdheid, uit de bron van Koopvaardije aan ons Vaderland, en bijzonder de Stad Amsterdam, toegevloeid, nadat hetzelve van uit de golven en omliggende moerassen gewoekerd, tot den hoogsten top van Magt en Grootheid gesteegen is. Maar, behalven dat ons het diep verval deezer dagen eenigzins van zulk eene herinnering terughoudt, zijn wij ook met deeze wellekome Redevoering ons bestek alreede te buiten gegaan. Wij leggen dan onze pen neder, met dit voortreffelijk werk des welspreekenden Mans ter leezinge, en Hemzelven bij onze Stadgenooten aan te prijzen, dien wij, in deezen zetel der Konsten en des Handels, eene gelukkige inwooning, ten loon van zijnen arbeid en nu aangeslaagen schoolwerk, toebidden.

Natuurkundige Verhandelingen van de Bataafsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. IIIden Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, bij J. Allart. 1806. *In gr. 8vo. LX en 352 Bl.*

Dit Deel bevat in de eerste plaats eene zeer uitgebreide de Verhandeling over de Natuurkennis van het Vuur, en over de daar op gegronde spaarzame Stookkunst, door JEAN JOSEPH PRECHTL, te *Brunn* in *Moravie*, geschreven, en met den Gouden Eereprijs bekroond. Zij heeft, naar onze meening, denzelven volkomen verdiend, daar zij in alle opzigten de vraag der Maatschappij beantwoord heeft. De Verhandeling geen uittreksel toelatende, zullen wij liever onzen Lezeren derzelver inhoud kortelijk mededeelen. Zij is in vijf Afdeelingen verdeeld. De eerste, zich tot de warmtestof bepalende, handelt over den aard dezer stoffe; over de veranderingen, welke zij door de ligchamen ondergaat; over hare werking op de ligchamen, op derzelver gedaanten, en eindelijk over hare werking op ons gevoel. — De tweede Afdeeling onderzoekt de verschillende wijze, waarop de warmtestof ontbonden wordt; hoedanig de warmte bij ophooping dezer stoffe voortgebragt wordt, door middel der wijze, waarop andere ligchamen werken; op welk eene wijze zij uit de ligchamen

door middel eener vloeiſtof, uit vaste, uit vloeibare ligchamen, uit luchtvormige vloeiſtoffen, uit de zure gasſoorten, uit het ſalpeterſtofgas ontbonden wordt, en eindelijk hoedanig dit geſchiedt uit het zuurſtofgas, welke ontbinding de gewone verbranding uitmaakt. — In de derde Afdeeling, zich tot de brandbare ligchamen bepalende, handelt de bekwame Schrijver over die ligchamen in 't algemeen en in 't bijzonder, over de water- en koolſtof, en over de zamengeſtelde brandbare ligchamen. — De vierde Afdeeling bevat de ſparing der brandſtoffen in 't algemeen: daarin geeft de Schrijver de algemeene vereischten op tot het bezuinigen der brandſtof; te weten, door de meest mogelijke ontbinding van warmteſtof uit het zuurſtofgas, door de brandſtoffen; door het best mogelijk gebruik te maken van de ontbondene warmteſtof, door middel van rook; en eindelijk door het best mogelijk gebruik te maken van de ontbondene warmteſtof, ter verwarming der ligchamen in 't algemeen. — De vijfde Afdeeling, zich tot de bezuiniging van de brandſtof bij de onderſcheidene inrigtingen van ſtoken en verwarmen bepalende, handelt over de verwarming der vertrekken in 't algemeen, over de opene vuurhaarden, over de kamerkagchels, de fornuizen of kookhaarden, over het ſtoken van ketels, en eindelijk over de beſparing van brandſtof door vereeniging der vermelde toeſtellen, zoo om te ſtoken als om te koken. Het geheel wordt voorts door zes naauwkeurig uitgevoerde Platen opgehelderd.' Onbedenkelijk veel goeds, fraais en wetenswaardigs bevat deze Verhandeling: dezelve vereenigt in zich al het belangrijke, 't geen omtrent de wijze der verbranding reeds zoo veel lichts verſpreid heeft, en waaraan de latere Scheikunde zoo onbegrijpelijk veel, ja ſchier alles heeft toegebragt.

In dit zelfde Deel vinden wij eene waarneming van eene hoogst opmerkelijke overeenkomst van Tweelingen, Meisjes, door den Heer J. BODEL, *Stads Med. Doct. te Dordrecht*, welke wij ook daarom gaarne eene plaats inruimen.

De twee jonge Juffrouwen V . . . . werden van volmaakt gezonde ouders, van middelmatigen leeftijd, in de maand Junij 1793 geboren, zogen, behalve haremoeder, nog eene gezonde minne, en vertoonden reeds in de eerste dagen zoodanige gelijkenis aan elkander, dat de ouders, om haar te kunnen onderkennen, bij de ge-

gegeven doopnamen, de eene een lintje om den arm deden; dat welk verloren geraakt zijnde, het twijfelachtig was, welke dezer Tweelingen bij den doop den naam van M. en welke dien van C. bekwam. Wanneer de eene niesde, (hetgeen dikwijls gebeurde) niesde ook de andere; dit had ook plaats bij het krijgen van den hik, bij het overgeven van zuur, bij de ontlasting, en dergelijke omstandigheden meer; zoo dat het toen reeds de aandacht der ouders opwekte. Voorts bemerkte men, dat beiden, evenmatigen groei bekomende, bruine oogen hadden; op het tijdstip der tandkrijging bekwamen beiden, op denzelfden dag, den eersten tand.

Zeer voorspoedig opgroeijende, en met der woon in den jare 1795 in deze Stad gekomen zijnde, vernam ik, dat de inenting der Kinderpokken bij beiden in het vorig jaar op dezelfde wijze in gemakkelijkheid, tijd van uitbotting en getal van pokken was afgeloopen. Weinig tijds daarna als Arts geconsuleerd zijnde over eene ligte buikpijn, met *diarrhaea* vergezeld en door zuur veroorzaakt, bij het eene kind, werd het andere den volgenden dag door dezelfde ongesteldheid aangetast. Twee der boventanden bij het eene verkeerd uitgroeijende, had juist het zelfde bij het andere op dezelfde wijze plaats. Kreeg het eene eene ligte indigestie met beslag op de tong, zoo werd dit zelfde ook bij het andere waargenomen, en binnen weinige uren waren dezelfde teekenen van ongesteldheid aanwezig. Beiden leerden op denzelfden tijd loopen, en spraken met eene zoo geheele gelijkheid in stem, dat men, de oogen sluitende, het geluid der eene van dat der andere niet konde onderscheiden. Beiden kregen kastanjebruin haar, en bleven gelijkelijk voortgroeijen, zonder eene lijn verschil in grootte of dikte. Vijf jaren oud geworden zijnde, kreeg de eene eene rottige kies aan de regterzijde, terwijl de andere het zelfde bederf gelijktijdig aan dezelfde kies aan dezelfde zijde ook kreeg. — Zeven jaren oud geworden, kreeg een dezer meisjes eene ligte uitzetting van het linker schouderblad, om welk door zeker werktuig voor verdere uitzetting te beveiligen, de ouders eene reis naar Amsterdam deden, wanneer de kundige Heelmeester de eerste beginselen van het zelfde gebrek aan dezelfde zijde bij de andere ook waarnam, hetwelk bij beiden voorts geheel geweken is.

Beiden hadden voorts jaarlijks op denzelfden tijd een zekeren omloop in het aangezigt; beiden hebben een zeer regelmatigen omtrek van hetzelve, het zelfde opflag van een mooi bruin oog, denzelfden omtrek van blos op de wangen, denzelfden kleinen mond en neus; zoodat iedereen, ja zelfs de ouders elk oogenblik de eene voor de andere nemen. Beiden hebben, in één woord, het zelfde geftel, het zelfde postuur, dezelfde beweegbare zenuwen, en, dat meer is, dezelfde neigingen, het zelfde verftand, denzelfden leerlust, en maken dezelfde vorderingen.

Opmerkelijk voorzeker is zoodanig eene overeenkomst, en wij verlangen zeer naar de verdere mededeeling, welke de Heer BODEL ons bij het flot der waarneming belooft. Van waar toch deze zonderlinge overeenkomst? is natuurlijk de vraag, welke men voorzeker den Heere BODEL meermalen, en ook hoogstwaarschijnlijk ieder, bij het lezen, aan zichzelven en anderen *doen zal.* Wij vermeten ons niet, die vraag te *beantwoorden; intusschen* merken wij aan, dat de *opgegevene overeenkomst* zich grootendeels, zoo niet ten volle, tot het ligchamelijke bepaalt: want te algemeen en te onbepaald komt ons het gezegde voor, zij hadden *het zelfde verftand.* — En nu die overeenkomst dan alleen tot het ligchamelijke overbrengende, vragen wij: waren beide meisjes geene Tweelingen? ontvingen zij dus niet beiden hoogstwaarschijnlijk op het zelfde tijdstip de kiemen, de gelijke kiemen, van hun aanzijn? Deze daar zijnde, was hare verdere ontwikkeling tot den tijd harer geboorte niet gelijk? en moest deze ontwikkeling niet (wij fpreken alleen onderftellender-, niet beslisfender-wijze) alzoo evenredig voortgaan? Had bij haar de bewerktuiging niet gelijktijdig plaats, en kon die van het eene dus van die van het andere meisje verschillen? Had 'er niet in haar geftel een gelijke omloop van het zelfde moederlijke bloed plaats? En nu beiden het licht aanschouwd hebbende, zouden wij dan niet kunnen vooronderftellen, dat 'er bij haar, als door de gelijkvormigheid van haar organismus door gelijke prikkels aangedaan wordende, eene gelijke actie plaats hebben, en op dezelve eene gelijke reäctie volgen moest? En moesten, met betrekking tot haren ziekelijken toeftand, dezelfde ongeregeldheden in beider dierlijke huishouding niet plaats grijpen, daar het eene kind door de ziekte voortbrengende oorzaken op geene andere

wijze dan het andere, uit hoofde van de gelijkvormigheid van zamenſtel en bewerktuiging, kon aangedaan worden; te meer, daar beiden aan zoodanige oorzaken gelijkelijk blootgeſteld waren; ofſchoon die ziekelijke toeſtand zelf zich bij het eene iets vroeger of ſterker openbaarde. — Maar, werpt men veelligt tegen, dan behoorden ook alle Tweelingen even zeer aan elkanderen gelijk te zijn, daar beiden toch op een en denzelfden tijd ontvangen worden. Dan wij vragen, of ook niet meest alle Tweelingen, wat het ligchamelijke aangaat, zeer gelijkende aan en overeenkomende met elkanderen zijn? *Is het aantal van Tweelingen niet te klein, of ſterven zij, of een hunner, niet dikwerf te vroegtijdig*, om te kunnen beſlisſen, of zoodanige overeenkomst niet zou plaats gehad hebben, zoodat zij moeijelijk te onderſcheiden waren? — Welligt hebben wij, bij de verdere mededeeling van den Heer BODEL wegens deze Tweeling-meisjes, ook daaromtrent eenige nadere opheldering te verwachten.

Op deze waarneming volgt eene beſchrijving van den Heer VAN MARUM van de *Amaryllis Gigantea*, eene in Europa onbekende plant, welke voor het eerst in den jare 1805 bij *Haarlem* gebloeid heeft. Deze bloem had de Heer ROZENKRANTZ van een Fransch Officier, LA BROUSSE genaamd, 16 jaren geleden, gekocht, die dezelve van de *Kaap* medegebragt en van eenen *Kaffer* aldaar ontvangen had. Dezelve gaf voor het eerst in October 1805 eenige bloemen; de bloemkroon werd zeer ſchoon, en trok door hare grootte zoo wel, als door het groot aantal bloemen, de aandacht en verwondering van elken beſchouwer. De diameter van die kroon was 29 duimen Haarlemmer of Engelſche maat, en in de kroon telde men 61 opene of nog geſlotene bloemen. Zij had ongeveer 13 duimen hoogte, en ſtond op eene ſteng van 22 duimen.

Dit Deel wordt beſloten met het vervolg van de naamlijst van het Naturalien-Kabinet van gezegde Maatſchappij, gelijk ook aan het begin van dit Deel het historiesch berigt wegens de Maatſchappij, van de jaren 1803 - 1805, benevens de naamlijst van Directeuren en Leden, gevonden wordt.

J. H. SASSEN Specimen Juridicum inaugurale, exhibens quaedam ad diversi generis quaestiones juridicas observata. (Dat is:) *Regtsgeleerde Proeve, bevattende eenige aanmerkingen over verschillende Regtsgeleerde onderwerpen.*

De Heer SASSEN, zijne regtsgeleerde studien aan Leijdens Hoogeschool willende besluiten, bleef lang in het onzekere, tot welk een onderwerp hij zich, in het uitwerken van eene proeve van welbesteden tijd, bepalen zou; nu eens bepaalde hij zich tot het een, dan weder tot het ander. Zoo verkreeg hij losse aanteekeningen over verschillende onderwerpen; en, daar hem eindelijk geen tijd overschoot om een bijzonder onderwerp uit te werken, besloot hij, deze verschillende aanteekeningen in orde te schikken; en hieruit ontstonden deze aanmerkingen, welke wij, over het geheel, met genoegen gelezen hebben, en, naar wij hooren, ook met lof door den Schrijver in het openbaar verdedigd zijn. — De onderwerpen, welke hier behandeld worden, zijn zes in getal. Sommigen daarvan behooren tot de stellige Romeinsche, anderen tot de Wijsgeerige Regtsgeleerdheid.

Het eerste onderwerp, dat men hier behandeld vindt, is het onderzoek, in hoe verre de Codex, in geval van verschil, boven de Pandecten behoort gesteld te worden. De Schrijver geeft, in de behandeling van dit vraagstuk, eerst de verschillende gevoelens der meest geachte Schrijvers op, en beantwoordt hetzelve eindelijk in dier voege, dat de Codex boven de Pandecten den voorrang verdient, zoodra 'er werkelijk zoodanig een verschil aanwezig is, hetwelk door geene gezonde uitlegkunde kan opgeheven worden; mits het slechts in zoodanig een geval boven allen twijfel verheven zij, dat de analogie van het oude en nieuwe Regt onderscheiden zij. Dit gevoelen wordt vervolgens met oordeel verdedigd, en met gepaste voorbeelden opgehelderd. Alleen zouden wij zeggen, dat de Schrijver zijne Lezers omtrent een punt niet had behooren onbevredigd te laten. Wij bedoelen de vraag: waaraan men zich dan houden moet, wanneer dit duidelijk verschil van analogie niet aanwezig is, en de be-

bedoelde vastſtelling van den Codex zich echter met de Pandecten niet laat vereenigen.

Het tweede hoofdſtuk handelt over de verſchillende wijze, waarop, volgens Romeinſche Regten, in de *hereditatis petitio* en de *rei vindicatio*, de vruchten van de erfenis of bijzondere zaak, welke men moet afgeven, uitgekeerd behooren te worden, en de verſchillende wijze, waarop de uitkeerder in elk dezer actien zijne onkosten aftrekt. Men vindt ook hier in een kort beſtek bijeen, hetgeen de beste Uitleggers over dit onderwerp geſchreven hebben.

Het derde onderzoek bepaalt zich tot het verband tusſchen Staat- en Zedekunde, en eindigt in een betoog, vooral op gronden van de Critiſche Wijsbegeerte ſteunende, dat ook in de Staatkunde Regtvaardigheid de eerſte en hoogſte wet is, en dat verder, zoo wel wat het materieele als wat het formeele der wetten betreft, tusſchen Zedekunde en Staatkunde eene groote gelijkheid is. Wij zijn het met den Schrijver, wat de hoofdzaak betreft, volkomen eens, dat Staatkunde aan Regtvaardigheid ondergeſchikt behoort te zijn; maar wij gelooven daarom niet, dat de Schrijver de Staatkunde juist bepaalt, wanneer hij zegt, dat zij niets anders is dan de kunst, welke voor het in acht nemen der Regtvaardigheid in den Burgerſtaat zorgt. Op zulk eene wijze verwart men, zonder noodzakelijkheid, de grenzen van onderſcheidene wetenſchappen. Regtvaardig te handelen, is niet het zelfde als Staatkundig te handelen; ſchoon de Staatkunde nimmer onregtvaardig behoort te zijn.

Het vierde hoofdſtuk handelt over de *Condictio Triticaria*, waarover, gelijk bekend is, onder de Regtsgeleerden veel is getwist, en ontwikkelt de natuur dezer actie, vooral op het voetſpoor van den grooten SCHULTING.

De vijfde vraag, welke door den Schrijver behandeld wordt, is deze: of 'er werkelijk, naar Romeinſche Regten, een *Depoſitum irregulare* zij, en zoo ja, wat dan die Regten daaromtrent hebben vastgeſteld. Het eerſte wordt toeſtemmend beantwoord; terwijl de Schrijver omtrent het andere gedeelte der vraag de gevoelens van AVERANIUS en BYNKERSHOEK volgt en met oordeel ontwikkelt.

Het laatſte hoofdſtuk, eindelijk, handelt over het doel der Straffen, en volgt insgelijks de beginſelen der Critiſche Wijsbegeerte; zoodat, volgens den Schrijver, op het

het voetspoor van KANT, de misdaden *alleen daarom* moeten en kunnen gestraft worden, omdat de regtvaardigheid wil dat het onregtvaardige gestraft worde; welke stelling eerst door den Schrijver betoogd wordt, terwijl hij vervolgens de verschillende gevoelens van andersdenkenden tracht te wederleggen; schoon Recensent twijfelt, of deze wederleggingen inderdaad genoegzaam zijn, om alle die andere gronden zoo maar in eens voor het grondbeginsel van KANT te verwerpen.

Doch, hoe het hiermede ook zij, de Schrijver heeft inderdaad, door deze proeven, aanspraak op de algemeene goedkeuring, en wij wenschen zoowel Leijdens Hoogeschool, als het Vaderland, met dergelijke Kweekelingen geluk.

Reize naar de Middellandsche Zee, in de Jaaren 1777, 1778 *en* 1779, *door* CORNELIUS DE JONG, *toen ter tijd dienende aan 's Lands Fregat van Oorlog, Tetis. Met Plaaten. Te Haarlem, bij* F. Bohn, 1806. *In gr.* 8*vo.* 286 *Blz.*

Den smaak zijner Landgenooten te kunnen treffen, en daarvan, door het vertier zijns arbeids, blijk te zien, is ongetwijfeld zeer aanmoedigend voor eenen Schrijver. Dit zeker viel, in geene geringe mate, den Heere DE JONG ten deele. Sterk gezogt waren zijne *Brieven over de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen*, van welke wij, met welverdiende goedkeuring, ten tijde der uitgave gesproken hebben. Onderhoudend, natuurlijk en leerzaam mogten wij ze noemen, en zulks met de stukken bewijzen.

's Mans lot als Zee-capitein is van elders, en bovenal uit zijne Verantwoording, bekend. Nog leeft hij in ballingschap te *Kleef*, uitwijzens het Voorberigt, en verre verwijderd van de gelegenheid tot Zeereizen; dan nog, gelijk hij verklaart, met dezelfde zucht als altoos tot Zeereizen bezield, nog, even als voorheen, als een visch na zijne vloeijende hoofdstof verlangende, vindt hij het in zijne wandelingen, zo wel als op zijne kamer, bijzonder aangenaam, gebeurtenissen van voorige en gelukkige jaaren zich wederom voor den geest te brengen, en de gedaane Reizen nogmaals in gedagten te doen, alles te herhaalen, zich op dezelfde plaatzen

te

te bevinden, dezelve rond te wandelen, zijne vrienden en bekenden aldaar te bezoeken — en waar het geheugen dan te kort komt, helpen hem zijne aantekeningen.

De aandrang van vrienden en bekenden, die wisten, dat hij nog een aantal aantekeningen, op voorige Reizen gemaakt, onder zich hadt, deedt hem zijne papieren doorſnuffelen, en zoeken, of 'er nog iets, ter uitgave geſchikt, te vinden was.

Naar loflijke Zeemans gewoonte, hadt DE JONG, van den aanvang zijns Scheepsleevens, een Dagboek gehouden. *Hij vatte het vroegſte op*, en bearbeidde dit voor de Drukperſe; van hier de oude jaartekening 1777, 1778, 1779. Wij twijfelen geen oogenblik, of hij heeft die wel gemaakte Aantekeningen goeddeels behouden, beſchaafd en vermeerderd; doch zo niet, of dezelve zijn genoegzaam in dien ſtaat gebleeven, dat ze aangemerkt kunnen worden als op dien tijd door hem geſchreeven, toen hij als Kadet ter Zee, of Adelborst, zijn Scheepsleeven aanving.

Eigenaartig behelst de I Brief een verſlag van het hem vreemde Scheepsleeven, hier tot zeer kleine bijzonderheden, die hem toen zeker bij uitſtek troffen, vermeld. — *Plymouth* verſchaft hem ſtoffe tot een volgenden Brief, waar men eenige bijzonderheden dier Zeeſtad aantreft. — Zo vaaren wij met hem, in den III Brief, van *Plymouth* na *Gibraltar*. Onder de bijzonderheden, van daar gemeld, is eene voor den jongen Zeereiziger zeer eigenaartige. Wij neemen ze over. ,, Op een der namiddagen, met een mijner kameraaden aan land zijnde gegaan, kreegen wij 't in 't hoofd om een herberg in te treeden en thee te drinken. Het geval wilde, dat onze eerſte Schrijver, met den Opper-chirurgijn, het huis voorbij gingen, en dus ieder, evenwel al ſtaande, een kommetje dronken; terwijl wij beiden twee kommetjes gedronken hadden Toen onze rekening vraagende, zeide de waard: drie guldens. Wij hadden dus de man voor een Hollandſchen Daalder thee gedronken. De waard zeide: voor thee en zuiker 18 ſtuivers, voor de melk ſlechts 42 ſtuivers te moeten hebben. Dus kwam zijne rekening uit. De rede hiervan was, dat men 'er geen melkdraagend vee heeft, dan geiten en ezelinnen, en dat nog ſpaarzaam, zo dat de waard zeer veel moeite gehad had, om ons de melk, die wij zeker op zijn *Hollandsch*, zonder

der de minste bezuiniging, gedronken hadden, te bezorgen. Wij betaalden en beloofden meteen nooit weder thee te *Gibraltar* te gaan drinken, alwaar wij voor hetzelfde geld een anker wijn zouden gehad hebben."

Uit *Lisſabon* is de IV Brief geſchreeven, en levert ook die Stad ſchrijfſtoffe voor den volgenden op. Geen gunſtig berigt van de *Portugeezen* treft men hier aan. „Of het," is onder andere zijne aanmerking, „aan het warm luchtgeſtel is toe te ſchrijven, zal ik niet beſliſſen; doch hierin komen alle Reizigers overeen, dat geen volk meer tot den wellust geneigd is dan het *Portugeeſche*. Noch tegenwoordige, noch toekomende ſtraffen, kunnen 'er hen van terughouden, en hel en vagevuur en duivel wijken, in weerwil van de dweepagtigſte bijgeloovigheid, voor den glimlach en de lonk eener ſchoone vrouw, wanneer het op het voldoen der lusten aankomt. Ten bewijze zal ik maar alleen de nationaale dans de *Foſſa* aanhaalen, welke op de ſtraaten, in de velden en op het tooneel, met de onbeſchaamdſte gebaarden en beweegingen, en eene zodanige voorbeeldelooze onvoeglijkheid gedanst wordt, dat de wellustige *Fandango* der *Spanjaarden* 'er niet bij in vergelijking komt, en ik mij wel wagten zal dezelve te beſchrijven."

Scheepsziekten en ſtorm gaan de aankomst te *Toulon* voor, en doen hun in het Lazaret te dier Stede verblijven, waar ook DE JONG door rotkoorts wordt aangetast; dit geeft ſtoffe tot den V, VI en VII Brief; dan het treurige daarvan wordt afgewisſeld door de vervrolijkende beſchrijving van *Toulon*, in den volgenden. *Marſeille* krijgt in den IX Brieve eene beurt. „Het vermaak," dus drukt zich DE JONG uit, „lacht hier aan alle zijden toe; allerwegen biedt het den bekoorelijken arm aan, en de welvaard, de weelde, het zagt luchtgeſtel, de menigte van gelegenheden maakt voorzeker deeze ſtad eene der losbandigſte van *Europa*." De bevolking rekent men op ruim honderd duizend zielen, en het getal der geenen, welke men *femmes du monde*, of vrouwen van vermaak, noemt, wordt op tien duizend geſteld.

Op de Zeereis door den *Archipel* worden in den X Brieve veele voorbijgevaarene Eilanden vermeld, en *Zea*, waar zij vertoefden, meer bijzonder beſchreeven; dit valt *Milo* en *Natolien* in de twee volgende te beurt. — *Konſtantinopole* wordt meer ter loops vermeld, in den XIII Brieve,

Uit

Uit *Smyrna* in September is de XIV Brief gedagtekend. Voor *Sestos* het anker laatende vallen, om water in te neemen, hadden zij „ het vreemd gezigt van een groot getal Ooijevaars, die bij koppels van vijftig of zestig en meer kwamen aanvliegen, en op het *Afiatisch* ftrand nedervielen, alwaar wij het getal, toen zij zich allen vergaderd hadden, op meer dan duizend begrootten. Den volgenden morgen, omtrent ten negen uuren, fteegen zij allen te gelijk in de lucht op, en ftelden de koers zuidoostwaards heen, in welke ftrekking *Egypte* voor ons lag. Ik fchrijf u deeze bijzonderheid, daar het misfchien aanleiding zou kunnen geeven tot de oplosfing der vraag, die ik meermaalen bij ons heb hooren voorftellen: *waar blijven toch de Ooijevaars in den winter?*"

De XV en XVI Brieven leezende, onthoudt men zich, met veel genoegen, in het oude *Smyrna*, en doorreist de ommeftreeken op eene vermaaklijke wijze. Verfcheidenheid van fchrijfftoffe behelst de XVII Brief, daar zij onderfcheidene Eilanden aandoen. Te *Coron* trok de veelvuldigheid der Kwakkelen 's Reizigers aandagt. Deeze vogels worden 'er bij menigte ingezouten; „ dit bewijst," merkt hij op „ de groote veelvuldigheid dier vogelen alhier, en tevens met welk een eenvoudig middel een overvloed van Kwakkelen aan het *Israëlitisch* Leger, in de woestijne van *Paran*, waartoe alleen een fterke wind behoefde, kon worden toegezonden. Ik zeg dit niet om het wonderdaadige van het geval te verkleinen, maar alleen om het ongeloof aan die gefchiedenis tegen te fpreeken, het welk bij veelen dikwijls alleen daaruit fpruit, om dat zij, andere landen niet kennende, hun eigen land en derzelver voortbrengzelen in vergelijking ftellen met dat, waarvan zij leezen." — Het *Europisch*, en dat gedeelte van *Aziatisch Turkyen*, door den Reiziger bezogt, dat onder het gelukkigst luchtgeftel ligt, wordt hier befchreeven, doormengd met verfcheide aanmerkingen over de *Turken*.

De Zeereis wordt, in den XVIII Brieve, voortgezet, en *Mesfina* befchreeven; ook melding gemaakt van voorbijgezeilde en niet aangedaane Eilanden. Uit veele waarneemingen blijkt, dat de Heer DE JONG de voorwerpen der Natuurlijke Historie gadefloeg. Van *Smyrna* hadt hij een *Cameleon* medegenomen; twee maanden hadt hij dit diertje aan boord gehad, en koesterde de hoop van het leevend te zullen overbren-

brengen; dan het ontstierf hem. De waarneemingen, welke hij op dit diertje gedaan hadt, met hetgeen vroegere Natuurkundigen des schreeven, maaken den inhoud uit van den XIX Brief.

Een strenge Quarantaine deedt hem te *Livorno* eenigen tijd verblijven. In vrijheid vertoefde hij 'er nog lang genoeg, niet alleen om *Livorno* te bezien en het voornaamste daarvan op te tekenen, maar een reisje na *Pisa* maakt eene aangenaame afwisseling, waarnaa men de verdere bijzonderheden van *Livorno* aantreft. Dit alles is in de drie volgende Brieven vervat. Onze Reiziger woonde 'er de Carnavals-vermaaklijkheden bij. Hij geeft 'er deeze beschrijving van: „ Dit feest, het welk daags na drie Koningen zijn aanvang neemt en tot de Vasten voortduurt, ontleent zijnen naam hoogst waarschijnlijk van *Carnaval*, zinspeelende op de menigte vleeschspijzen, welke als dan verslonden worden, als wilde men vooraf zich schadeloos stellen voor de hier op volgende Vasten, waarin dit versterkend voedzel verboden is. Het wordt nergens zoo, als in *Italie* en dus ook hier, door alle standen gevierd; 'er heerscht eene algemeene vreugde, en deezen avond waren 'er bijzonder veele maskers op de been. Onder anderen, om 'er uit eene menigte slechts eenigen op te noemen, was 'er een bootje op een wagen door vier paarden getrokken, in welks midden een gedekte tafel stondt met keurig gebak, waar zes of acht gemaskerden rondsom zaten te eeten; koetzier, voorrijder en lakeijen, alles was vermomd, en de fles werd lustig rond gegeeven. — Op eene andere plaats zag men eene welgekleede geboeide vrouw, geleid door vier Turken en twee Mooren, de eersten met pijl en boog gewapend, haar als in triumph omvoerende. Sommigen van het gemeen hadden hun hair afgesneden, en het lichaam zwart geverfd om Negers te verbeelden; anderen waren als duivels toegetakeld, en nog anderen hadden figuuren, voor welke bezwaarlijk een naam te vinden is. — De dames, die in koetzen rond reeden, waren alle gemaskerd en door een aantal flambouwen verlicht, zodat het voor ons eene regt vreemde en aangenaame wandeling opleverde. Vervolgens gingen wij na de Opera, alwaar *de onverschillige Man en de wispeltuurige Vrouw* vertoond werd: eene historie, tusschen de vertooners zelve voorgevallen, en door een hunner vervaardigd. Het werd niet kwalijk uitgevoerd; doch het groot aantal ge-

gemaskerden, welke gestadig bij paaren onze loge indrongen om zich te vertoonen, en dan weder na eene andere vertrokken, hinderde onze aandacht. Onder dezelve hadt men de bespotlijkste figuuren; en de algemeene vreugd der menschen, gevoegd bij het vreemde, maakte, dat ik mij niet herinneren kan, ooit een avond vermaaklijker en met meer lagchen te hebben doorgebragt dan deezen. — Waarlijk thans kwam mij niet meer verwonderlijk voor, dat zekere Turksche Gezanten, voor de eerste maal de vreugdebedrijven van de Carnaval ziende, zich verbeeldden en diets maakten dat de Christenen bij afwisseling in vlaagen van dwaasheid vervielen, waarvan zij niet dan door 't strooijen van asch op hunne hoofden genezen werden."

Behalven de voorvallen op reis, treft men, in de XXIV en XXV Brieven, berigt aan van *Alicante* en *Malaga*, welke laatstgemelde Stad 'er niet gelukkig afkomt, noch wat de plaats, noch wat de Inwoonders betreft. De XXVI Brief brengt den jongen Zeeman t'huis van zijne eerste Reize, die, gelijk hij in 't slot betuigt, zo hij hoopt, schielijk van eene tweede zal gevolgd worden, aangezien de Raad der Admiraliteit hem reeds tot het doen der examens hadt opontboden, die, eer men tot Luitenant ter Zee kan bevorderd worden, staan af te leggen.

Een en andermaal vermeldt DE JONG, dat hij zijnen Vriend niets nieuws meldt van vaak beschreevene Plaatzen. Dit is waarheid; maar hij schrijft, gelijk wij reeds bij den aanvang opmerkten, op een zo volkbehaagenden trant, dat wij niet twijfelen of hij zal aanmoedigings genoeg vinden om met zijne andere Reizen even als met deeze te handelen, van de losse aantekeningen Brieven te maaken, de oorspronglijke na te zien en te verbeteren.

G. VAN HASSELT'S *Geldersch Maandwerk voor* 1807. *Iste, IIde en IIIde Stuk. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Junior. *In gr. 8vo. Te zamen* 280 *bl.*

De onvermoeide VAN HASSELT levert ons in dit *Maandwerk* eene nieuwe vrucht van zijnen ijver in het verzamelen en bekendmaaken van alle overblijfselen der Geldersche Oudheden, welke hij weet op te spooren.

Zijn oogmerk schijnt te zijn, maandelijks een dergelijk Stukjen te geeven als de drie, die thans voor ons liggen. Dit moeten wij uit den titel besluiten, schoon hij het niet uitdrukkelijk zegge. En wie zijn de *Stichters* (*) van dit Maandwerk? De Hr. VAN HASSELT zal het ons zeggen. Dus heft hij aan: „ Verstorvene Vorsten en Vorstinnen, hooge en mindere Kollegien, „ lieden van den Tabberd, van den Degen, het „ Altaar, den Kancel, Mannen met lippen der Weten„ schap begaafd, van allerley beroep, handtering, denk„ wijze en lotgevallen en tijden maaken zich in deze „ Stukjens, als werkende Leden van een Genootschap „ bekend, 't welk nooit ontmoete of niet omstandig ge„ noeg of tot dus verre kwalijk verhaalde gebeurtenis„ sen en zaaken van ons Vaderland openbaaren zal...... „ Ik heb den taak van eenen *Amanuensis* deezer Maat„ schappije op mij genomen, enz." — Dat bromt, Leezer! Zoude wel ergens in de waereld een *Tijdschrift* worden uitgegeven, waaraan zo aanzienlijke *Persoonaadjen werken?* Doch dit werken zal de *verstorvene Vorsten en Vorstinnen* niet zeer vermoeien. Het zijn enkel uittreksels uit oude Rekeningen, Privilegien, Schepensboeken, Hofs-Resolutien, Landdags-Recessen en andere Papieren, welke de Hr. VAN HASSELT uit alle hoeken en winkels heeft opgezameld en thans in het licht geeft. Dus komt al de arbeid voor rekening van den *Amanuensis:* de hooge Persoonen, welken als *werkende Leden* worden opgegeven, zijn alleen, — wat? — Toekijkers? — Neen, dit zelfs niet: al zedert eeuwen hebben zij met deeze waereld niets meer te maaken. — Dus blooté Naamen van dit *Genootschap.* — Inderdaad het is jammer, dat iemand van zo groote kundigheden, zo onvermoeide arbeidzaamheid, aan welken de liefhebbers der Geschiedenissen, Zeden en Gewoonten van de vroegere Tijden des Vaderlands zo veel verplichtinge hebben, in zijnen stijl en schrijfwijze eenen zo valschen smaak hebbe aangenomen. — Doch laat ons van den inhoud deezer Stukjens iets zeggen. Achter ieder Stukjen vinden

(*) Een der woorden, waardoor in MEYER's *Woordenschat* het Onduitsche *Auteur* wordt overgezet. De Leezer zal van zelve de redenen zien, waarom de Rec. het hier verkieze boven *Schrijver.*

den wij op het omslag eene lijst der voorkomende onderwerpen. Die van het eerste zullen wij opgeeven.

Dit behelst *Nieuwjaars Geschenken* [der Geldersche Vorsten en Vorstinnen van 1394—1417.] *Van den Vleys-eters te Driel*, bl. 5. [Persoonen die in 1519 op Vastendagen vleesch hadden gegeten, zwaar geboet; één zelfs in het aangezicht gebrandmerkt.] *Vroegste Lutheranen*, bl. 6. [onder Hertog KAREL. Deeze kantte zich, gelijk men weet, met geweldigen ijver tegen de hervorming; waarvan hier ook blijken genoeg voorkomen. Van eenen zijner brieven, bl. 11, zegt evenwel VAN HASSELT te recht, dat men in denzelven althans den onbezuisden KAREL niet vindt.] *Rondgegaane Brief, om onderhoud der vroegste Gereformeerde Predikanten, die tot dienst der Kerken van Gelderland uit Duytsland ontboden waren*, bl. 20. [De brief is van 29 Oct. 1578, spreekt zekerlijk uit naam van ééne of meer Gemeenten, maar is alleen onderteekend J. FONTANUS, *Dienaar am Wort Gottes*] BARBARA BOOTS *nader bekend gemaakt*, bl. 24. [Zie WAG. *Vaderl. Hist.* VIII, 170, 172. Zij werd den 1sten Febr. 1587 uit de Stad en het Schependom van Arnhem gewezen.] *Turfschip van Breda*, bl. 24. [Officieele Berichten, waarin evenwel niets, dat tegenwoordig nieuw is.] *Gepromoveerden te Geneve in Gelderland erkend*, bl. 31. [Een Latijnsch Diploma der Staaten van Gelderland, tot dat einde, op verzoek van den Geneefschen Afgevaardigden JACOB ANJORRANT, afgegeven 18 Febr. 1594.] *Begraafnis van* PHILIPS VAN NASSAU *en* ERNST VAN SOLMS, bl. 35. [Te Arnhem 22 Oct. 1595. De bijgevoegde Brief van WILLEM LODEWIJK bewijst, indien de dagtekening wel gesteld is, dat beider dood ten minsten eenige dagen vroeger is voorgevallen, dan de *Bijvoegsels tot de Vad. Historie* leeren.] *'t Overlijden van den Canceler* LEONINUS, bl. 37. [De reden, waarom die van de Consistorie weigerden bij de begraafnis eene Lijkpredikatie te doen, wordt hier niet gemeld; misschien is zij te vinden in 's Mans gemaatigde denkwijze over den Godsdienst. Vid. *Sylloge Epistolarum ab* ANTON. MATTHAEO *editarum Hagæ Com.* 1740, p. 326.] JOH. FONTANUS, bl. 39. [Eenige bijzonderheden raakende deezen Kerkleeraar.] *Slag bij Nieuwpoort*, bl. 44. [Officieel bericht, maar niets nieuws.] *Blok van Nijmegen*, bl. 48. [Dit Opschrift verstaat Rec. niet recht. Misschien heeft het woord *blok* bij VAN HASSELT eenige hem onbekende beteekenis.] *Synode van Dord*,

bl. 51. [Reekening der Gelderfche Politicke Afgevaardigden tot die Synode.] *Ontkoming van den Heere van* STOUTENBURG, bl. 60. [Ook weinig nieuws van aanbelang.] B. VAN GENT, *Vredehandelaar te Munster*, bl. 79. [Brief over de ongelegenheden, welke 'er uit zouden ontftaan, indien men hem eenen opvolger toefchikte.] *Kruidtoren te Bredevoort gefprongen*, bl. 86. [A°. 1646. 12 Julij, door den blikfem. Tot in de 40 menfchen kwamen daarbij om het leeven, en onder deezen de Droft WILHELM VAN HARKSOLTE met zijne huisvrouwe en acht kinderen. Uit het Confiftorie-Boek van Bredevoort.]

Het tweede Stukjen behelst ophelderingen en bijzonderheden omtrent verfcheiden Heerlijkheden, Dorpen, Heerenhuizen, enz. in Gelderland. Op bl. 101 zegt de Schrijver: „ *De Tegenwoordige Staat van Gelderland* „ blijft een nuttig Werk; maar . . . . voor een doorgaand „ verflag van de oudheid van huizen en dorpen was dat „ werk niet beftemd. En wie zou toen de hulpmiddelen „ voor zo iets aangewezen hebben?" Ons bericht zoude te wijd uitloopen, indien wij ook hier de bijzondere onderwerpen naar vervolg wilden opgeeven en over ieder iets zeggen. Een enkel ftaaltjen zullen wij bijbrengen uit verfcheidene, welke de rechtmatigheid van des Schrijvers zo even aangehaalde woorden en tevens deszelfs befcheidenheid aantoonen. In de kaart van het Graaffchap Zutphen, behoorende tot den Tegenw. Staat van Gelderland, vindt men, in het Scholtampt van Lochem, het huis *Wildenburg*, maar in de befchrijving geen woord van hetzelve. De Hr. VAN HASSELT geeft bl. 141 env. verfcheiden belangrijke papieren, dit huis betreffende. Uit dezelve blijkt, dat JOHAN, Heer tot Wisch, in het jaar 1474 het ter leen ontving van de Bourgondifche partije: dat hij in het jaar 1512 zich verzoende met Hertog KAREL, onder voorwaarden, te vinden in eene verklaaring, op bl. 143. Zijne nakomelingen vielen dien Vorst weder af, welke vervolgens het huis tot den grond deed afwerpen en de bouwftoffen elders gebruikte, bl. 151 env. Verg. ook SPAEN *Inl. tot de Hist. van Gelderland* I bl. 381. alwaar men kan zien hoezeer de Hertog verbitterd was tegen den Kleinzoon van Heer JOHAN. Naderhand (*) moet het huis weder zijn opgebouwd en verfterkt, zo als

(*) Na den dood van KAREL was JOACHIM, Heer van Wisch, eerst weder op den Landdag verfchenen. SPAEN a. b.

als blijkt uit verscheiden stukken, bl. 164 env. voorkomende.

De voornaamste bijzonderheden, in het derde Stukjen voorkomende, betreffen de Stad Amersfoort, zo in vroegeren tijd als onder de Staatsche Regeering, bl. 191-205. Dankbaarheid van Hertog KAREL en deszelfs Moeie aan zijne en zijner Zuster Minnemoeders, bl. 206-210. Eerste beginsels der *Bibliotheek van 't Hof van Gelderland*, bl. 217. Tolvrijheid aan Amsterdam verleend door PHILIPS II, bl. 218-229. Iets over de kwetzing van WILLEM I in 1582 te Antwerpen, en bericht van deszelfs dood in 1584 door den Cantzler LEONINUS, met andere stukken, bl. 229 env. Oprichting der Doorluchtige Schoole te Harderwijk, en derzelver verandering in eene Hooge School, bl. 256 env.

Van het eene of het andere zouden wij nog wel eenig uittreksel willen geeven, indien de bepaaldheid onzer ruimte het niet verbood, en uit het reeds aangehaalde zal de Leezer genoegzaam kunnen oordeelen over de inrichting van dit *Geldersch Maandwerk*.

Theödoor, of de Vondeling. Door AUGUST LAFONTAINE. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1806. *In gr. 8vo. Iste Deel* 324 *bl.*, *IIde Deel* 308 *bl.*

Wederom een dier voortbrengsels van den vruchtbaren geest eens mans, wiens vindingrijk vernuft, naar het schijnt, nooit wordt uitgeput, en die, meer dan eenig ander, aanhoudend den leeslust gaande houdt, en door het vermakelijke het nuttige aan den man helpt bij zijne verdichtselen. Al aanstonds brengt hij ons hier in een huisgezin van menschen, die hunne eigene gebreken en zwakheden hebben, maar zeer menschlievende, zeer edele harten. Reeds op de vierde bladzijde komt de pas geboren Vondeling voor den dag, en veroorzaakt een huwelijk tusschen de zuster en den vriend van het huis, wien men voor vader en moeder van het kind houdt, en die, toen dit gerucht was gelogenstraft, zeer ongaarne zich zouden gescheiden hebben. Gelieven, die vrij natuurlijk de een zich door den ander veracht hielden, en zich schenen te vereenigen enkel uit menschenliefde en edelmoedigheid; terwijl de broeder, de heer van het huis, zich vrij wat aan hun verpligt rekende voor hunne opoffering, en zonderling verrast werd, toen het dan eindelijk duidelijk werd, dat het huwelijk met elkanderen zints lang reeds beider dierbaarste wensch was. Dit gedeelte des over het geheel

 be-

belangrijken verhaals is zoo uitmuntend bewerkt, en legt ons het menschelijk hart, zoo eenvoudig en naar volkomene waarheid, bloot, dat wij dit gelezen en herlezen hebben telkens met een nieuw genoegen, en het voor het beste gedeelte van geheel dit Werk rekenen, vooral wanneer wij den verderen gang des hartstogts en de beschrijving des huisselijken levens van deze gehuwden, door geheel deze Boekdeelen, daar bij voegen, waarin ons geen enkele trek voorkwam, dien wij niet aanstonds voelden, dat door de gesteldheid van het menschelijk hart en den gewonen loop der menschelijke zaken bevestigd wordt.

Men kan vooruit wel gissen (wij lezen toch eene Roman) dat de Vondeling van goeden huize wezen zal, en eindelijk groot en gelukkig wordt; lang intusschen houdt de Schrijver de nieuwsgierigheid gaande, en de ontknooping komt nog onverwacht en waarlijk treffend. Het huisgezin wordt al spoedig vermeerderd door nog eenen zoon, die met onzen Vondeling opgroeit. Het verhaal der wijze van opvoeding is, zoo als in ieder geschrift van LAFONTAINE, dat ons ter hand kwam, van dien aard, dat het telkens en leering en waarschuwing *geeft*; en 't is het huisselijke, en liefde en hart*elijkheid*, *waaraan* men het dankweten moet, dat alles hier *nog goed en voortreffelijk* uitkomt. De karakters van Mevrouw de Barones, in den omtrek, welker dochter al vroeg des jongelings beminde wordt, van haren laffen en in ieder opzigt verachtelijken rentmeester, die met de persoon en het hart zijner beminnelijke dochter den onwaardigsten handel drijft, van den edelen onbekenden, die zich in den omtrek nederzet, van den Vondeling, in één woord van ieder hier voorkomend persoon, schijnen naar het leven geteekend en hebben het leerzaamst doel; terwijl de geschiedenis van des Vondelings ouders voor die van het menschelijk hart zeer keurige bijdragen oplevert, en, tot de familie der Barones behoorende, deze had moeten waarschuwen. Zijne ouders zijn eindelijk schoonzoon en dochter van den onbekenden, de broeder der Barones, Roeds was de echte zoon van het eerstgenoemde gezin met des rentmeesters dochter gehuwd; de Vondeling krijgt nu de Freule zijne nicht, en haar broeder de Baron, wiens ondeugden en verbetering belangrijk verhaald worden, eene van zijne zusters. Deze huwelijken zijn tot algemeen genoegen, en geven de beste vooruitzigten, daar ook de Barones (eene zonderlinge vrouw, die weldoen en heerschen wilde) overtuigd is, dat men alleen door liefde weldoen en heerschen kan. *Goede God! geef alle Familien zulke liefde, zulke vreugde, en de aarde zal een hemel zijn*, is de wensch, waarmede de Roman besluit, en die voorzeker ieder Lezer gaarne herhalen zal.

In stede van een uitvoeriger volgen van de bijzonderheden des verhaals, dat den Lezer van het Werk misschien niet aan-

ge-

genaam wezen zou, en dat wij onnoodig houden, omdat het Werk reeds geheel volledig is, geven wij liever nog eene proeve, ten bewijze dat ook de Vertaling in goede handen gevallen is. Wij kiezen het eerste bezoek van SCHALL (zoo noemde zich de onbekende) in het huis, daar de Vondeling, zijn hem onbekende kleinzoon, werd opgevoed.

„ Misschien is nimmer iemand met ongunstiger oogen aangezien geworden, dan juist die Heer SCHALL; hij merkte dit echter niet, of stoorde 'er zich niet aan. De wereld scheen hem niet aan te gaan. Hij maakte wegen door zijn boschje, leide hier eene rustplaats aan, daar weder een, kocht van zijnen nabuur eenen dorren, rotsachtigen berg achter het boschje, liet dien met boomen beplanten, leide wegen naar de hoogte aan, plaatste 'er een fraai hutje op, liep vervolgens het geheele land rond, en mat, inzonderheid in dat gedeelte van het bosch, dat aan LINDNER behoorde, beklom de boomen, zag door een verrekijker, ging fluitende naar zijn berg, mat daar weder en teekende in de lucht, zoo, dat hem de Lovensteiners voor eenen tooveraar hielden. LINDNER, wien alles werd verhaald, zeide: „ Wat of die grijsrok toch in mijn boschje heeft te meten? Wat mag hij daar zoeken? Ik geloof niets goeds."

„ SCHALL, wien nog niemand van het huisgezin in de nabijheid had gezien, mat bijna dagelijks; en eer LINDNER 'er om dacht, trad 'er een man in eenen grijzen rok met de houding van eenen koning bij hem in de kamer. Zijn gezigt was zeer edel, zijn blik vrij, zijne kleur zacht bleek, en zijn haar wit; voor het overige scheen hij nog in de sterkte van den mannelijken ouderdom te zijn. Hij maakte eene buiging, en wendde zich, nadat hij allen rondom zich had aangezien, tot SABINE. „ Gij zijt de Huismoeder van eene lieve familie, Mevrouw!" zeide hij met eene opregte vrolijkheid, en zag weder op de twee vaders en toen op de jongelingen. LINDNER nam de muts af, en hield die wachtende in de hand. „ Mijn naam is SCHALL." (LINDNER zette de muts weder op, en fronsde het voorhoofd.) „ Wat mij bij u brengt, is een verzoek, welks vervulling u misschien even zoo veel genoegen zal geven als mij. Door aankoop heb ik mij hier nedergezet, om voor mijne laatste dagen de rust van het landleven, of eigenlijk slechts wel het genoegen des tuinbouws, te genieten. *Lovenstein* met zijne rivieren, zijne beken, zijne boschjes en zijne heuvels is een paradijs. Slechts een ding ontbreekt nog, om ook het ongeduldigste hart hier vast te houden; een ruim uitzigt, een uitzigt in de verte. „ Dit ontbreekt werkelijk," zeide THEÖDOOR: „ op den *Jagersberg*, zoo gij dien kent, is 'er wel een, maar slechts zeer beperkt." — „ Zeker te beperkt," hernam SCHALL: „ ik ben reeds op den berg geweest, en mij dunkt, jongeling, dat wij elkander juist door dit schoone plaatsje kennen."

THEODOOR stemde dit toe, en voegde 'er bij: „ Bij gebrek aan een ruim uitzigt is het voor het oog"... — „ als het hart zonder uitzigt van deze aarde, uit dezen tijd in eene andere wereld," viel SCHALL hem in. „ Geene groene heuvels, zij mogen dan met kruisfen of met boomen beplant zijn, mogen de grenzen van het menfchelijk uitzigt uitmaken, maar blaauwe bergen in de verte, eene onmetelijke ruimte. Het oog, dunkt mij, is zoo goed voor de onmetelijkheid gefchapen, als de geest." Deze nadrukkelijke taal, welker bedoeling hij door eenen teederen, als het ware fchertfenden toon wist te verzachten, maakte dat men niet wist wat men aan den man had. SENK en SABINE verftonden maar half wat hij had gezegd; LINDNER echter luisterde en tastte naar zijne muts. — „ Doch, ik vergat wat ik zeggen wilde," begon de Heer SCHALL weder. „ Ik heb hier zulk een uitzigt gevonden in uw boschje: een ruim, uitgeftrekt uitzigt in het dal, langs den ftroom, en daarover heen, tot aan de Boheemfche gebergten." — „ Hm! hm!" zeide LINDNER: „ dat is wat! Ik heb mijn leven lang niets gezien." — „ Men behoeft flechts een paar *dozijn boomen* te laten weghakken, en het heerlijkfte *uitzigt ligt voor* ons open." (LINDNER fchudde het hoofd.) „ *En nu verzoek* ik u, mij en deze twee jongelingen dit *uitzigt te fchenken.*"

„ LINDNER fronsde het voorhoofd nog meer; want het boschje was hem van veel waarde, omdat zijn vader het als zijn oogappel had bemind. „ Mijnheer SCHALL," zeide hij beleefd, „ deze boomen waren mijnen vader zoo lief. Ik zou 'er bijna een geweten van maken, om 'er een van te laten weghakken." SCHALL zag LINDNER aan; en daar hij in zijn gelaat de ongeveinsde eerlijkheid las, zoo zeide hij: „ Naauwgezetheid van geweten is meer waardig, dan alle uitzigten. Ik bid u, vergeet mijnen wensch." — LINDNER, die deze weigering door iets weder moest goedmaken, verzocht den Heer SCHALL om plaats te nemen. Men begon van oorlog te fpreken. „ Wel nu ja!" zeide LINDNER: „ ik lees de nieuwspapiéren; maar van zulk eene heldendaad, als de terugtogt der tienduizend Grieken onder XENOPHON, vinde ik niets." SENK liet zich dezen togt iets nader befchrijven. SABINE verklaarde zich tegen allen oorlog, omdat haar de dood van vele jonge lieden te ijsfelijk was. „ Het graf, zeide zij, is iets verfchrikkelijks, en nog meer voor de jeugd dan voor den ouderdom." LINDNER hernam moedig: „ Dat is waar, maar het is ons Vaderland. Wij ftellen ons den dood maar al te verfchrikkelijk voor. De ouden deden dat niet, zij zeiden: *hij heeft geleefd*, in plaats van: *hij is dood*. Ik blijf 'er bij, het graf is ons eigenlijk Vaderland."

„ Niet ons Vaderland, Mijnheer LINDNER, zeide SCHALL; maar flechts de heilige berg, van welken wij de zee kunnen ontdekken, aan welke ons Vaderland ligt. O, wanneer wij, zoo

als

als die tiendduizend Grieken, het leven vol gevaren, vol nood en ellende hebben doorgewandeld, en nu eindelijk onzen grafheuvel bereiken, welke met regt de heilige berg kan heeten, zoo als die in XENOPHON; dan behoorden wij met tranen van vreugde, even als die tiendduizend, te roepen: de Zee! de Zee! ons Vaderland!"

„LINDNER sprong op, en riep: „Lieve Heer SCHALL, gij zult de boomen hebben, en het uitzigt 'er bij! Gij zijt een braaf man! Niet waar? dat is eene plaats in XENOPHON, waarbij iemand de adem in de borst blijft stilstaan! Men wenscht midden daaronder te hebben gestaan, al ware de marsch ook eenige duizend uren verder geweest." Hij kon niet ophouden, van XENOPHON en CYRUS te spreken."

De grondige kennis van den Heer LAFONTAINE met de Grieksche en Latijnsche letteren geeft den vriend derzelve, bij de lezing zijner Schriften, dikwijls eene treffende herinnering, en telkens een aangenaam oogenblik. In dit opzigt ook verdienen zij boven den grooten hoop der hedendaagsche Romans eene onderscheidende melding.

Lierzang door PIETER VREEDE. *Ten voordeele van 't ongelukkig Leijden. Te bekomen — alom.* 1807. *In gr.* 8vo. 9 *Bl.*

Wij ontvingen ook nog dezen Lierzang van PIETER VREEDE, — een man, die wel bekend is, ook als dichter; dan de uitgave alleen, en niet het zangstuk, heeft betrekking op de ramp, die Leijden trof. Het is een lofdicht, of liever eene welkomstgroete aan onzen Koning LOUIS NAPOLEON, KONING VAN HOLLAND, BIJ ZIJNE KOMST OP DEN TROON. Men ontvangt hier negen coupletten, voor 5½ stuiver, waarvan dus iedere regel juist éénen penning kost; echter heeft men den eersten titel en de fraaije opdragt aan Wethouderen der Stad Leijden op den koop ook toe. De inhoud is: eene opwekking aan iederen dichter; het Vaderland wordt nu gelukkig; storm, orkaan, zorg en schrik, wijken bij de komst van Koning LODEWIJK; door één' zijner wenken worden de diepste scheuren geheeld. Wij deelen in den roem van den Keizer der Franschen; Engeland is nu al moedeloos, onze Zeehandel herleeft, en men juicht reeds: *de Zee is vrij!* Dit is het vooruitzigt, en den Koning wordt een onsterfelijke naam, en aan Hollands Glorie onsterfelijke eer toegezegd. Het slot vermeldt het tegenwoordig gejuich van den Batavier, en het ineenslaan der vrije handen van ons nakroost om LODEWIJKS troon; terwijl Hollands Leeuw, (de Land-Leeuw door PIETER VREEDE genoemd,) daar hem de kroon op zijn kruin wordt vastgestrikt, vol hoop de manen kruit. Op dit laatste beeld hebben wij geene aanmerking; het is, wel is waar, eene poëtische fictie, of

of dichterlijke vinding, maar in ons oog toch wat onnatuurlijk en grof; op den kop van een' leeuw, die vol hoop de manen krult, kan men gemakkelijk in een dichtstuk, maar moeijelijk in de natuur iets vaststrikken; bij een meisje — de Hollandsche Maagd — kon het aankomen. Als de Heer PIETER VREEDE eens *in natura* de proef nam, zou hij zelve erkennen, dat dit laatste beeld eigenaardiger, natuurlijker, gekozen werd.

Deze Lierzang is reeds, zegt de opdragt, in de eerste oogenblikken van 's Konings intrede in ons Vaderland vervaardigd. Maar waarom dan dit stuk zoo lang verdonkerd? de dichter schaamde zich immers zijne gevoelens niet? Maar *nu*, zegt hij, *is het een geschikt tijdstip voor de uitgaaf; nu* zijn alle harten *opgetogen van bewondering*, en *gloeijen van dankbaarheid. Nu* is deze hulde die van iedere *welgestelde ziel.* Maar was dit dan te voren zoo niet? was VREEDE dan bij uitnemendheid of wel *alleen* de man, die zoo veel vooruit kon zien? en verwachtte de Hollandsche Natie, over het algemeen, van den Koning, bij zulk een treffend ongeval, als dat van Leijden, minder menschenliefde, minder edelmoedigheid? — Indedaad dit kan PIETER VREEDE niet bewijzen, en het ware eene zeer onvoldoende verontschuldiging voor zijn talmen en zijne nalatigheid. Ook is dit denkelijk zijne meening niet; het was toch alleen *verbazing* en *vreugd*, waaraan men het achterlijk blijven der Natie, (indien dezelve dan achterlijk bleef, *q. adhuc e. d.*) der Dichters althans, moet toeschrijven, volgens het eerste couplet, dat wij, tot een staal van het rijm, hier wel willen afschrijven:

Vat aan de Lier, ô dichtrenscharen!
Vat aan de welgestemde Lier.
Dat Bato's kroost, met zang en snaren,
Zijn eersten Koning hulde en fier!
Gij zwijgt! Zoo doet verbazing zwijgen,
Eer 't volle hart kan adem krijgen,
Op 't onverwagtst den nood ontvoerd.
Zoo kan de vreugd de lippen binden,
Eer ieder woord zijn plaats kan vinden,
Daar menig zoet gevoel 't verbijsterd harte roert.

Zonderling intusschen, daar VREEDE reeds in de eerste oogenblikken van 's Konings intrede in ons Vaderland zijnen zang vervaardigde, dat hij 'er nu toch min of meer over gromt, dat iedereen zoo veel haast niet had, en niemand hem vooruit was! Hoe lang te voren moest men dan met zijne Lierzangen gereed zijn? Neen, VREEDE verbeelde zich niet, dat hij de eenige man in ons land is, die bij verbazing en vreugd zijne *contenance* houdt, en zich in postuur stellen kan; — maar hij vergat

gat hier, dat niet ieder vaderlandsch man dichten, en niet ieder vaderlandsch dichter aanstonds zoo als hij dichten kon. —.

Dan genoeg hiervan; het zij ons eeniglijk nog gegund, nu ook bij deze ongedwongene gelegenheid ons dankbaar gevoel te betuigen voor zijne Majesteits milddadige en spoedige hulp aan het ongelukkig Leijden; terwijl wij onze vreugde niet kunnen verbergen, dat bij dit treurig ongeval de oude vaderlandsche deugd zoo heerlijk wederom gebleken is. Getuigen die *Tonnen schats*, zoo bereidwillig en oogenblikkelijk bijeengebragt! — Ja, wanneer wij alles bijeensommen, overvalt ons wel een zeer treurig gevoel, bij de herinnering aan vroegere dagen, wanneer misschien eene enkele koopstad meer had aangebragt, daar nu de nood- en spaarpenning van menige weduwe en het speelgeld van het kind mede heeft bijgedragen tot de, in vergelijking van Hollands vroeger vermogen en de grootte van het ongeluk, nog maar geringe som. Maar bij de herinnering van de vele en groote verliezen, de tallooze opofferingen, de vermagering, en de kwijning van bijna iederen handel, waaronder wij nu reeds jaren gebukt gingen, zijn deze *Tonnen schats*, zoo vrijwillig en spoedig gegeven, het sprekend bewijs, dat de echte vaderlandsche man zelfs nog zijne laatste snede broods met den ongelukkigen landgenoot vrijwillig en gaarne deelt. Indedaad deze opoffering beveelt onze Natie, meer dan eenig dichtstuk dat PIETER VREEDE maken kan, den Koning aan, daar het zijne Majesteit (zoo dit anders nog noodig ware) overtuigen zal, dat Hij over een Volk regeert, hetwelk *nog* karakter; een waarlijk goed en edelmoedig, het oude Hollandsche karakter heeft, en hetwelk alzoo Hoogstdeszelfs achting en zorgende liefde volkomen waardig is.

Twee Redevoeringen, gehouden door den Schoolopziener G. BENTHEM REDDINGIUS, *tot sluiting der Algemeene Vergaderingen van het Gezelschap Schoolonderwijzers te Winschoot, in de maand Mei der jaren* 1805 *en* 1806, *en op verzoek van dat Gezelschap gedrukt. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1806. *In 12mo.* 42 *Bl.*

Van belangrijken en doelmatigen inhoud zijn de twee Redevoeringen, in dit boekje voorhanden; een woord op zijn pas gesproken mogen zij wel heeten. De post van Schoolonderwijzer, hoewel niet een der meest aanzienlijken, is, egter, een der gewigtigsten en van de heilzaamste strekking in de menschelijke zamenleeving. Veelen, egter, onder deeze klasse van menschen hebben geen duidelijk inzigt omtrent de natuur en strekking van hun beroep, en van het nut, welk daardoor

kan

kan gesligt worden. De kinderen, aan hun toevertrouwd, in het leezen, schrijven, rekenen, en, indien zij daartoe kunst en aanleg bezitten, in eenige andere kundigheden te onderwijzen, beschouwen zij als de algeheele taak, hun opgelegd; met de zedelijke verbetering zich te bemoeien, en de kinderen tot deugd en goede zeden op te leiden, is iets, 't welk veelen zich verbeelden, niet zoo zeer in hun vak te vallen. Daarenboven is het eene vrij algemeene aanmerking, dat, zoo geene verwaandheid, immers de zucht om te willen gepreezen en toegejuicht worden, onder de Schoolonderwijzers een geenzins zeldzaam zwak is. Het eerste misverstand te keer te gaan, en den anderen waan te bestrijden, is 't geen de achtenswaardige Kerkleeraar en Schoolopziener REDDINGIUS zich ter taake heeft gesteld. Over de vorming van het hart der kinderen, over de noodzaakelijkheid dat zulks op de Schoolen geschiede, en over de middelen, welke daartoe moeten gebezigd worden, loopt de eerste Redevoering. De tweede voert tot opschrift: „Dat de toejuiching van het Algemeen den Onderwijzer der „Jeugd wel zeer nuttig kan zijn, maar geenzins noodzakelijk „voor hem is, om vol moed te volharden in het goede." Beide deeze onderwerpen zijn op een zeer bevattelijken trant behandeld, en de aangevoerde bedenkingen naar de algemeene vatbaarheid berekend. Daar de Toehoorders met de mondelinge voordragt des Spreekers zich niet vergenoegden, maar hun verlangen aankondigden na gelegenheid om het gehoorde nu en dan te kunnen herleezen, twijfelen wij niet, of de Eerw. REDDINGIUS zal zijne loflijke poogingen met een gelukkigen uitslag zien bekroond worden.

Stichtelijke Gezangen en Verzen; door HENDRIK WESTER. *Vijfde Druk; op nieuw beschaafd en veranderd. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1806. *In 12mo. 91 Bl.*

Van den bijval, welken des Heeren WESTERS stichtelijke Gezangen en Verzen bij het zingende of leezende publiek hebben gevonden, kan deeze *Vijfde Druk* ten bewijze dienen, welke de verbeterende hand des kunstminnenden en godvruchtigen Dichters niet onduidelijk aankondigt. Want hoewel herhaalde oplaagen van een Geschrift niet altijd ten bewijze van deszelfs inwendige waarde dienen, wanneer evenwel de algemeene smaak op een Werk van dus een stichtelijken inhoud valt, zoo als hier het geval is, mag daaruit wel een gunstig vermoeden omtrent hetzelve worden opgevat. Dat alles hier niet even fraai, dichterlijk en naauwkeurig is, benadeelt de algemeen nuttige strekking der Verzamelinge niet. *Nihil ab omni parte beatum.* Meestal zijn deeze Gezangen van een stichtelijken inhoud, dienende om den geest ter verheerlijkinge van GOD en JESUS, en tot erkentenis van de wijsheid en groot-

grootheid des Alformeerders, in de werken zijner scheppinge en in zijn aanbiddelijk bestuur, op te wekken. Uit het Vers, getiteld *Christelijk Hofvermaak*, willen wij eenige kouplettten overneemen.

„ 't Bekoorlijk hof- en landgezigt
„ Verwekt een stille vreugd,
„ Tot kweeking van de deugd,
„ Wen 's Heeren Geest het hart verlicht;
„ Dan leert men in Gods werken
„ Zijn eigenschappen merken.

„ De ziel zuigt honig uit een bloem,
„ Wier spraakelooze stem
„ De grootheid roemt van Hem,
„ Wien toekomt alle eer en roem;
„ Zij graast in vrugtbre velden,
„ Die 's Heeren deugden melden.

„ Elk vogeltje, dat om haar zweeft,
„ Elk spruitje in d'hof geplant,
„ Elk sprietje gras op 't land,
„ Ja al wat God geschapen heeft,
„ Is dan voor haar als trappen
„ Om Hemelwaards te stappen.

„ De glans en gloed der Dagvorstin,
„ De ruime Hemelboog,
„ Trekt haar aandachtig oog:
„ Zij ziet 'er 't merk der Godheid in.
„ De zoele wind uit 't zuiden,
„ De dauw uit plant en kruiden,

„ De tuinvrucht, die verkwikt en voedt,
„ Een zilvre waterstroom,
„ Een schaduwrijke boom,
„ Wekt dan een aandachtvol gemoed,
„ Om d'Oorsprong aller dingen
„ Een loflied toe te zingen.

„ Een stil en schuldeloos vermaak
„ Verbetert dan het hart;
„ Het lenigt onze smart;
„ Zoodat wij onzen post en taak,
„ En ook de Godsdienstpligten,
„ Volvaardiger verrigten."

Vierde en laatste Spelboekje; voor Meergevorderde Leerlingen; door H. WESTER. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, 1806. *In* 12*mo*. 63 *Bl.*

Groote verpligting heeft het onderwijs op de lagere Scholen aan den Heere WESTER. Van het eenvoudige tot het

nieuwe

meer zamengestelde als bij trappen de kinderen op te leiden, is ongetwijfeld de rechte manier, om dezelve kunstmatig, dat is, duidelijk en verstaanbaar te leeren leezen. Het leeren spellen en uitspreeken van zamengevoegde medeklinkers, twee of meer in getal, zoo aan het begin als aan het einde der woorden, is het doel van dit Spelboekje, waarmede de Heer WESTER aan de opgevatte taak een einde maakt. Om der Jeugd bij het dorre en drooge spellen tevens iet nuttigs te leezen te geeven, wierdt hij te raade, telkens een paar woorden uit de Spellesjes te neemen, en dezelve in een kort, rollend en bevallig versje of spreukje te vlechten. Zie hier een voorbeeld, zoo als het boekje openvalt.

Bang	Vang	Long.
Gang	Wang	Wrong.
Tang	Drang	Zong.
Lang	Ding	Dwong.
Hang	Kring	Tong.

Eens, als ik een liedje *zong*,
Stond daarin: *bedwing* uw *tong*!
Vader zei: die les is goed!
Zorg maar, dat gij ook *zoo doet*.

Brieven aan Emilia over de Fabelkunde, door C. A. DUMOUSTIER. *Amsterdam, bij* W. Holtrop. 1806. *In* 12mo. *II Deeltjes. Te zamen* 383 *bl.*

Het uitwendige is geheel zoo als dat behoort, bij een boekje voor het Toilet. In Frankrijk vond dit werkje bijval, en willen onze Dames het mede eens lezen, wij mogen het lijden, dat zij op deze wijze met de Goden en Godinnen der Oudheid een weinig *geamuseerd* worden. De Vertaler is wel niet kwalijk geslaagd, maar bij de vertaling moest toch het werkje verliezen, en geheel zijn arbeid was misschien onnoodig; onze Dames, die lust en tijd hebben om zich in de Godenleer te oefenen, verstaan voorzeker ook wel Fransch. Voorts, alles is hier luchtig en vrolijk, doorweven met vloeijende versjes; het zijn brieven aan eene minnares, vol lieve zuikerzoete woordjes, vernuftig en geestig, zeer galant; en bij iedere gelegenheid krijgt Emilia, en iedere schoone Lezeres, een regt aardig complimentje. Dan volledig ontvangt men hier de Fabelleer niet; en hetgeen wij vooral verlangen zouden, ontbreekt, waarvoor zich toch ook wel een bevallig kleed vinden liet: ontwikkeling, namelijk, van de denkbeelden der Ouden en den oorsprong van ieder verdichtsel.

„De Franschen zijn gewoon, alles, dat groot is, op eene „bijzondere en vrolijke wijze te behandelen; en dit is al„les, wat men daar van zeggen kan." TRISTRAM SHANDY.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Uitlegkundig Handboek des Nieuwen Testaments voor Ongeleerden. *Door* GERARDUS BENTHEM REDDINGIUS, *Predikant te Schildwolde. Te Groningen, bij* W. Zuidema., 1807. *In gr. 8vo. Bladz.* 536.

De eerwaardige G. B. REDDINGIUS, door andere Werken met lof bekend, geeft in eene Opdracht of een Voorbericht aan zijne *ongeletterde Lezers* het oogmerk op, waarmede hij dit Boek schreef, en waarnaar hij, met reden, wenscht het te zien beoordeelen. Dat oogmerk was, zijn Werk, zo veel mogelijk, in te richten naar de behoeften en belangen der gemelde Leezeren. ,, Tot dat einde," zegt hij, ,, schreef ik mij zelven ,, voor, vooreerst om weinige regelen en vele voorbeel- ,, den te geven.... Ten tweede, om meer bedacht te ,, zijn op eene gedurige afwisseling, dan wel op het in ,, acht nemen van de striktste logische orde. Ten derde, ,, om alle zoogenaamde geleerdheid te vermijden, als alle ,, aanhalingen van den grondtekst.... en wat meer van ,, dien aard is. En eindelijk, om in allen opzigte zeer ,, kort te zijn, enz." Hij zag wel de hierin liggende zwarigheden, vooral de noodzaaklijkheid van ,, alle beredeneringen der aangevoerde verklaringen" te vermijden, en doorgaans stellig te spreeken, ook dan wel eens, wanneer hij zelve niet volkomen zeker was. Ernstig bidt hij daarom zijne Lezers ,, om geen te groot vertrouwen ,, op zijn Werk te stellen, maar zijne verklaringen aan ,, den inhoud van andere Boeken te toetzen." Maar is dit voor veelen wel doenlijk? vooral voor zulken, welken de prijs des Werks te hoog zoude geweest zijn, indien men het breeder had doen uitloopen? En ware het dan niet beter geweest, dat de Schrijver twijffelachtige uitleggingen had achterwege gelaten, en zich alleen bediend van voorbeelden, waaromtrent hij zeker was? — Doch laat ons voortgaan.

Het Werk is op de volgende wijze ingericht. Vooraf gaan van bl. 1 tot 15 *Algemeene Regelen of Voorbereidselen*, handelende over de *Persoonen* der H. Schrijveren, derzelven onderscheiden *Smaak*, *Gemoedsgestel* (*), *Kunde*, *Oogmerken*, *de Zedelijke en Godsdienstige Gesteldheid*, *Omstandigheden en Belangen der geenen*, *aan welken zij schreeven*, *den Aart der Taale*, enz. alle gewisselijk Bijzonderheden, noodzaaklijk gekend te worden tot het wel verstaan der Schriftuure. Dit gedeelte eindigt met § 21, welke, met de laatste helft van § 20, wij zullen afschrijven, als behelzende de algemeene verdeeling des Werks en het doel des Schrijvers: „ Voor ongeleerden „ schrijvende, zal ik geene uitgebreide bespiegelende re„ deneringen maken, maar in het opgegevene algemeene „ berusten, daaruit eenige der *voornaamste* uitlegkundi„ ge regelen nader uittrekken, die op grootere en klei„ nere plaatsen des N. T. toepassen, deze uit die rege„ len ophelderen, en zoo alles, naar mijn begrip, wat „ voor Ongeleerden *verstaanbaar*, en tevens tot regt „ verstand van het Nieuwe Testament *volstrekt noodzake„ lijk* is, op eene *praktikale* wijze voorstellen. § 21. „ Dat zal, mijns bedunkens, geschieden, als wij in „ eenige Afdeelingen, (1) eerst grootere en kleinere „ plaatsen verklaren uit de denkwijze en omstandighe„ den der menschen, tot welken gesproken, of aan wel„ ken geschreven werd; (2) dan uit de omstandigheden, „ in welke zich de Schrijvers bevonden; (3) daarop uit „ de zeden en gebruiken van dien tijd; (4) hierna uit „ het oogmerk van de geheele rede; (5) vervolgens uit „ den onderscheidenen aard der stukken, perioden en „ berigten; (6) verder uit den zamenhang met het voor„ gaande of volgende; (7) nog verder uit het Joodsche „ Taaleigen; (8) daarna uit het verschillend gebruik „ der spreekwijzen; (9) dan uit de verschillende betee„ kenis der woorden; (10) en eindelijk, om dat Onge-

„ leer-

(*) Van Apostel PETRUS zegt de Schrijver § 7, bl. 5, dat hij *driftig* was, *en in bejaarden ouderdom.... zwartgallig*. Een Vriend bragt hem de ongepastheid der laatste uitdrukking onder het oog, en hij heeft 'er niet tegen dat men daarvoor leeze *zwaarmoedig*. Voorb. bl. VII. Dit is zekerlijk beter. Maar ziet dan de IIde Brief van PETRUS 'er zo veel *zwaarmoediger* uit dan de IIde van PAULUS aan TIMOTHEUS?

„ leerden de grondtaal niet verstaan, uit de gesteldheid
„ der Nederduitsche gewone Overzetting." (*)

Ingevolge van deeze verdeelinge bestaat het overige van het Werk uit Tien onderscheiden Afdeelingen, ieder over één van de opgegeven onderwerpen handelende. Men begrijpt ligtlijk, dat wij deeze alle niet in orde kunnen doorloopen, zonder dit bericht veel langer te maaken, dan de ruimte, waaraan wij bepaald zijn, veroorloft. Wij zullen daarom slechts een algemeen verslag doen van de wijze, waarop de Eerw. Schrijver deeze Afdeelingen behandelt, en dan eenige voorbeelden bijbrengen van bijzondere plaatzen.

Het geheele Werk is verdeeld in 105 paragraphen, (de 21, welke de *algemeene Regels en Voorbereidsels* uitmaaken, daaronder begrepen) welke van het begin tot het einde doorloopen. Aan het begin van elke Afdeelinge vindt men eene of meer paragraphen, behelzende *Aanmerkingen* of *Regels* van Uitlegginge, welke vervolgens worden opgehelderd door *Voorbeelden*, uit de Boeken der Schriftuure genomen, in de orde, waarin die Boeken doorgaans voorkomen. Na die Voorbeelden volgen wederom andere Regels met soortgelijke Ophelderingen. Tot meerdere duidelijkheid willen wij een staaltjen neemen uit de Tweede Afdeeling, loopende over de „ *Verklaring van* „ *plaatsen des N. T. uit de Apostolische bediening, en* „ *uitwendige omstandigheden der H. Schrijveren.*" Zij begint bl. 48 aldus: „ § 28. De bijzondere en zeer „ gewigtige bediening der Apostelen, de voorreg- „ ten, welke daaraan verbonden waren, en de moei- „ jelijke omstandigheden, in welke zij daardoor ge- „ bragt werden, maakten ook dikwijls veel invloed „ op hetgeen door hun geschreven werd. Vele plaatsen „ hunner boeken melden ons hunne gedurige bezigheden „ en verrigtingen, of hebben betrekking op hunne we- „ derwaardigheden, en op de gevaren, aan welke zij „ van tijd tot tijd waren blootgesteld. § 29. Die weder- „ waardigheden en gevaren waren hun al meermalen „ door den Zaligmaker voorspeld, welke hun ook be-

„ stin-

(*) In deeze opgaave heeft Rec. de cijfferletters ingevuld, om de titels der vervolgens voorkomende Afdeelingen kenbaar te maaken.

„ sturingen en troostredenen mededeelde, die daarop betrekking hebben." Hierop volgen dan, uit de vier Euangelien, etlijke voorbeelden van des Zaligmaakers waarschouwingen, vermaaningen en bemoedigingen aan zijne Leerlingen, en bl. 50 gaat de Schrijver in deezer voege voort: „ § 30. Gedurende den tijd, dat de Apostelen de Brieven schreven, ondervonden zij, dat die „ verzekeringen en voorzeggingen van den Heiland bewaarheid werden, waarom zij daarvan ook dikwijls „ gewag maken. Als zij nu van hunne rampen en wederwaardigheden, of ook van hunne ambtsverrigtingen en bezigheden melding maken, dan moeten wij „ ons hunne bestemming en omstandigheden duidelijk „ voorstellen, en daaruit zulke plaatsen verklaren." Nu volgt wederom een aantal van voorbeelden uit de Handelingen der Apostelen en de Brieven van PAULUS, van bl. 50 tot 64. — Aan het einde van sommige Afdeelingen vindt men wel eens eene paragraaph, welke geene voorbeelden volgen, maar die behelst dan eenige *opheldering* van het voorgaande, of eenig daaruit afgeleid *corollarium*. B. v. de derde Afdeeling, tot opschrift hebbende: „ *Verklaring van plaatsen des N. T. uit de zeden en gebruiken van dien tijd*," eindigt bl. 73 in deezer voege met § 93. „ Uit het bijgebragte blijkt duidelijk, hoe „ onontbeerlijk de regte kennis van het Oude Testament „ tot het regt verstand van het Nieuwe is. In het eerste toch worden die godsdienstige en burgerlijke inrigtingen, die onder de Joden en andere Oostersche Volken plaats grepen, en op welke in het laatste gezinspeeld wordt, of van welke daarin slechts met een „ enkel woord melding gemaakt wordt, vollediger en „ breedvoeriger opgegeven." — Het is zo: maar had 'er ook wel niet mogen bijgevoegd worden, dat zedert de overheersching der Romeinen, van den tijd van POMPEJUS af, ook verscheiden nieuwigheden in zwang geraakten, en gebeurtenissen voorvielen, waarop de H. Schrijvers wel eens zinspeelen in plaatzen, die zich uit de gedenkschriften des O. T. niet zo goed laaten verklaaren? Zoude de gelijkenis, voorkomende LUC. XIX: 12 env., voornaamelijk vs. 12, 14 en 15, niet eerder van dien anderen kant moeten opgehelderd worden? In het vervolg worden door onzen Schrijver zelven, schoon met een ander oogmerk, verscheidene plaatzen aangehaald, waarin duidelijk gedoeld wordt op de Grieksche

gen-

ren- en worstelspelen; b. v. bl. 116. I COR. IX: 25, 26. bl. 200. PHIL. III: 14. (*)

De aangehaalde Voorbeelden uit de Schriftuure worden doorgaans opgehelderd door tusschengevoegde aanmerkingen. Meestal zijn deeze aanmerkingen zeer kort en in de Schriftuurplaatzen zelve tusschen haakjens ingevlochten. Hier en daar ontmoet men nogtans eenige meer uitvoerige, b. v. bl. 69, 77, 79 en elders.

De twee grootste Afdeelingen zijn de VIIIste, bl. 254—398, en de IXde, bl. 398—493. De eerste had, misschien, gevoegeljjk in twee kunnen gesplitst worden, welker eerste van bl. 254—288 haar tegenwoordig opschrift had kunnen behouden, en de andere den naam draagen, *Verklaring van plaatsen uit de verschillende beteekenis der Werkwoorden*, wanneer de tegenwoordige IXde (dan de Xde) had kunnen heeten, *Verklaring van plaatsen uit de verschillende beteekenis der Naamwoorden*, waarover zij weezenlijk handelt.

Wij vertrouwen den Leezer met dit ons Bericht eene genoegzaame inlichting in den aart en den aanleg deezes Werks te hebben gegeven. Hierbij konden wij het laaten berusten: maar aan de eene zijde stellen wij eenen te hoogen prijs op den arbeid des geleerden Schrijvers, om 'er niet iets meer van te zeggen, en aan de andere betuigt de Hr. REDDINGIUS (in zijne Opdracht of Voorbericht) voorneemens te zijn „ om in het vervolg nog „ een afzonderlijk stukje uit te geven, ter opheldering „ en verdediging van sommige verklaringen, die ik," zegt hij, „ omhelsd heb.... Doch daarmede wachte ik, tot dat de openlijke beoordeelingen van dit „ Handboek zullen zijn in het licht gekomen." In zedige twijffeling over de waardij zijns Werks, verwacht hij „ in die beoordeelingen vele aanmerkingen en bedenkingen, indien de Beoordeelaars dezelve niet grootendeels verzwijgen, uit zucht, om mijn goede oogmerk „ mede te helpen bevorderen." Recensent, die het Werk met veel genoegen heeft gelezen, oordeelt daartegen tot bevordering van des Schrijvers oogmerk niet beter

(*) De Hr. REDDINGIUS erkent dit stilzwijgende, mag men zeggen, in deeze zelfde Afdeelinge, bl. 71. Het zoude ook onmogelijk zijn, dat hij daarvan onkundig ware. Doch misschien heeft hij alleen van het O. T. gewaagd, dewijl de Leezers, voor welken hij schreef, hetzelve gemaklijkst konden raadpleegen.

ter te kunnen medewerken, dan door eenige zijner aanmerkingen met bescheiden openhartigheid voor te draagen. Geeven dezelve den Heere REDDINGIUS aanleiding om in zijne verdediging Rec. nader te verlichten, het zal deezen aangenaam zijn; oordeelt de Hr. REDDINGIUS integendeel eenige deezer bedenkingen gegrond, ook die zoude, bij eenen volgenden druk des Werks, tot deszelfs volmaaking kunnen dienen.

Vooraf moeten wij betuigen den arbeid van den Eerw. Schrijver zeer geschikt te vinden tot bereiking van het voorgestelde oogmerk, om naamelijk den *ongeletterden*, die geene andere dan zijne moedertaal verstaat, eenige meerdere hulp toe te brengen tot het wel verstaan van onze Gewijde Boeken. Lofwaardig is de pooging des Heeren REDDINGIUS, om waare Schriftuurkennis, en daardoor, Deugd en Godzaligheid onder de menschen te bevorderen, en hij wel berekend voor derzelver uitvoering. Doch tot onze aanmerkingen.

Onzes bedunkens mogt wel ergens aangemerkt worden, dat, door den verschillenden aart der taalen, in onze Overzetting somtijds wel eene dubbelzinnigheid ontstaat, welke in den oorspronklijken tekst geene plaats heeft. B. v. MATTH. VI: 33 kan, naar onze vertaaling, het woord *gerechtigheid* even zo goed gevoegd worden bij *Koningrijk* als bij *God*. In het oorspronklijke behoort het noodzaaklijk bij *God*, en kan tot *Koningrijk* onmogelijk gebragt worden. Rec. merkt dit te eerder aan, omdat zelfs groote Mannen, b. v. CALVINUS in zijnen *Commentarius in Harm.* 3 *Euangelist. Opp. T. VI.* hier heeft misgetast; en twijffelachtig is hem, of ook de Heer REDDINGIUS, bl. 74 en 395, wel op dit onderscheid gelet hebbe. — Hoe menigmaalen is EPH. II: 8. verkeerdlijk opgevat, alsof PAULUS daar zeide, dat *het Geloof Gods gaaf is.* In eenen goeden zin is dit waar; maar de Apostel zegt het hier niet. Wie het Grieksch naleest, ziet terstond, dat de woorden, *het is Gods gaaf*, behooren tot het geheele voorgaande voorstel: *Uit genade zijt gij zalig geworden door het geloof.* Het is waar, de Schrijver wilde, als voor ongeletterden arbeidende, zich liefst onthouden van taalkundige aanmerkingen; en wij geeven hem daarin geen ongelijk. Doch geheel kan men dezelve naauwelijks vermijden. Ook heeft de Eerw. REDDINGIUS 'er zich nu en dan van bediend. B. v. bl. 21, r. 17, en bl. 273, r. 2 v. o., is

wans

want eene waare, schoon juist niet nieuwe, verbetering van de gewoone vertaaling *dat*. Aan het begin van bl. 39, zegt hij ook, dat het woord *Cyria* of *Κύρια*, in den IIden Brief van JOANNES, een eigennaam en verkeerdlijk door *Vrouwe* vertaald is. Hieromtrent zijn wij evenwel zo zeker niet. — De aanmerkingen over MATTH. XVI: 18, 19 zijn onbetwistbaar goed; maar zoude de Zaligmaaker vs. 18. niet aangeduid hebben, dat, na zijne Opstanding, door PETRUS de grondslagen zijner Gemeente zouden gelegd worden, zo onder de Jooden, HAND. II, als onder de Heidenen, HAND. X? — Bl. 23 en 169 wordt bij LUC. II: 49 gevolgd de gewoone vertaaling, *in de dingen mijns Vaders*, en de bijgevoegde opheldering daarnaar ingericht, zonder eenig gewag van de andere, *in het huis mijns Vaders*, die veel beter strookt met de woorden van het oorspronklijke, zo op zichzelven beschouwd, als in den zamenhang. — Bl. 148 en 330 wordt eene uitlegging gegeven van ROM. VIII: 29, 30. Rec. keurt dezelve niet af; maar de volgende schijnt hem toch beter met den zamenhang van des Apostels redeneeringe overeen te komen. Hij wil ze den Heere REDDINGIUS ter overweeginge aanbieden. Vs. 28. *Wij weeten, dat den geenen die God liefhebben, alle dingen* (ook lijden en verdrukking) *medewerken ten goede* (tot hun eindelijk geluk dienen), *naamelijk den geenen, die naar* [*zijn*] *voorneemen geroepen zijn* (t. w. tot het ondergaan van dat lijden ter hunner beproevinge en louteringe; in tegenstelling der zulken, die zich door eigene onbedachtzaamheid rampen op den hals haalen.) *Want die hij te vooren gekend heeft* (als geschikte voorwerpen om hem door lijden te verheerlijken) *die heeft hij ook te vooren verordineerd den beelde zijns Zoons gelijkvormig te zijn* (in het verduuren van verdrukkinge en mishandelinge), *opdat hij de eerstgeboren zij onder veele broederen* (ook daarin een voorbeeld strekke voor zijne navolgeren.) *En die hij te vooren verordineerd heeft*, *deezen heeft hij ook geroepen* (t. w. tot dat lijden) *en die hij geroepen heeft*, *deezen heeft hij ook gerechtvaardigd* (in deezen heeft hij een welgevallen en schenkt hun zijne genade,) enz. Men vergelijke hiermede I PET. II: 20, 21. en zie of COL. I: 24 hierdoor niet eenig licht ontvange. — Bl. 116 brengt de Hr. REDDINGIUS I COR. IX: 26 geheel te huis op de renspelen der Grieken. Voorzeker heeft hij niet gedacht om het oorspronklijke na te zien; daar ziet het laatste

gedeelte van het vers onbetwistbaar op het *vuistvechten*, *pugilatus*. πυκτεύειν kan van niets anders verstaan worden, en ἀέρα δέρειν behoort daar ook toe. — II TIM. IV: 7 wordt meermaalen aangehaald, onder anderen bl. 269, alwaar het laatste gedeelte van het vers: *Ik hebbe het geloof behouden*, verklaard wordt door 'er bij te voegen (in den Heer J. C.) Maar zoude niet eerder de beteekenis zijn: *Ik hebbe de bediening, mij opgedragen, getrouwlijk waargenomen*. Zo begrijpen het veelen, PYLE, BENSON, SCULTETUS, enz. Dat het woord πίστις die beteekenis hebbe, is zeker. De Heer HESSELINK, in zijn *Uitlegkundig Woordenboek*, schijnt ruim zo veel tot de andere zijde over te hellen. Bij Rec. is nog al van gewicht, dat de geheele spreekwijs τὴν πίστιν τετηρηκέναι zo dikwijls voorkomt juist in den zin van getrouwlijk iets waarneemen. Men zie de voorbeelden bij RAPHELIUS en WETSTEIN. — Zoude men ook daardoor geen licht kunnen bijzetten aan ROM. XII: 3 en JAC. II: 1? — Nog ééne aanmerking; onder de woorden, geplaatst in het *laatste gedeelte* der VIIIste en in de geheele IXde Afdeelinge, vindt men meermaalen zeer verschillende Grieksche woorden vertaald door een en het zelfde Nederduitsche. B. v. ἐνδύω bij MARC. XV: 17 en op meer plaatzen, περιτίθημι I COR. XII: 23. παρέχω GAL. VI: 17. deeze allen heeten in het Nederduitsch *Aandoen*. — *Roepen* is het ééne woord dat komt in de plaats der Grieksche κράζω, κραυγάζω, καλέω, φωνέω, προσκαλέω. Mogt de Leezer hiervan wel niet gewaarschouwd zijn?

Doch wij zijn reeds ruim ver genoeg uitgeweid en moeten nu afbreeken met hartelijken wensch, dat de Hr. REDDINGIUS nog lang zijne Gemeente en verdere Medechristenen mag stichten door zijnen arbeid.

Verhandeling van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, opgericht in 's Haege. Voor het Jaer 1804. *Zijnde een met den Gouden Eereprijs bekroond Betoog, dat, volgens de doorgaande Leere des Bijbels, de Heere Jesus in zijne gehoorzaamheid, lijden en sterven, moet worden aangemerkt als Borg van Zondaaren; die daardoor in hunne plaats aan Gods gerechtigheid genoeg gedaan, en hun het eeuwig leven verworven heeft; met wederlegginge van hedendaagsche daar van verschillende gevoelens; door* D. K. HARMSEN, *Predikant te Oegstgeest. Amst. en 's Haege, bij* J. Allart *en* B. Scheurleer. *In gr. 8vo.* 405 *Bl.*

Wederom een geheel Boekdeel van 405 bladz., bevattende niet meer, dan ééne enkelde Verhandeling. Zij behandelt evenwel een zeer gewigtig onderwerp, dat, vooral in de laatste jaren, uit verschillende oogpunten beschouwd is, en waarover dus, naar het doel des Genootschaps, veel te zeggen viel. En, offschoon dit met meer beknoptheid en naauwkeurigheid had kunnen geschieden, willen wij echter den Eerw. HARMSEN den lof niet ontzeggen, van 'er zeer veel over gezegd te hebben, dat niet alleen bij hun, die verlangen bevestigd te worden in 't gevoelen, waarvoor de Bestuurders van 't Haagsche Genootschap zich, bij 't uitschrijven der Vrage, blijkbaar verklaard hebben, regt welkom zal wezen; maar ook nog al opmerking verdient bij dezulken, die eene andere leiding van gedachten omtrent dit stuk meenen te moeten volgen, zoo uit hoofde van de bescheidenheid, waarmede zich de Leeraar over verschillend denkenden doorgaans uitlaat, als uit aanmerking van deze en gene niet onwaarschijnelijke gronden, waarop hij zijne redeneringen bouwt.

Hij begint met eenige aanmerkingen over de woorden, *gerechtigheid*, *borg* en *genoegdoening*, welke in de opgegevene Vraag gebruikt zijn, die hij wel verdedigt en voortaan getrouwelijk volgt, maar waaraan hij nogthans geen groot gewigt hangt. En om dan nu het voorgenomen betoog op een vasten grondslag te vestigen, tracht hij vooraf te bepalen, wat toch wel in 't algemeen voor doorgaande Leer des Bijbels mag en moet gehouden worden. Eene Leer, die niet slechts in 't voorbij-

 gaan,

gaan, maar opzetlijk, en in haar geheel, in duidelijke en bepaalde uitdrukkingen, zoo wel in het O. als N. Verbond, allerduidelijkst evenwel door Jesus en de Apostelen, voorgesteld, menigmalen herhaald, en voor allergewigtigst verklaard wordt, zonder dat de Schrijvers daaromtrent elkanderen immer tegenspreken; dit is dan ontwijfelbare Bijbelleer. Zoodanige Leer is die gene, die in de Prijsvrage bedoeld is. Men vindt dezelve, zoo wel bij Moses en de Propheten, als in de Leer van Jesus en de Apostelen, duidelijk voorgedragen. De Genoegdoening des Middelaars is al vroeg aan Abrahams nageslacht, door zinlijk onderwijs, waarvoor de menschen toen alleen vatbaar waren, bekend gemaakt. De Zoenoffers, namelijk, onderwezen het Joodsche volk, dat de zondaar niet anders met God kan verzoend worden, niet anders vergeving der zonde bekomen, en tot de Godlijke gemeenschap kan toegelaten worden, dan door betooning van Gods gerechtigheid; *zij waren zeer geschikt*, om het Joodsche volk op te *leiden tot de aangenaame hoop op eene waare en geheele verzoening van zonde*, langs den afgeteekenden weg van plaatsbekleedende genoegdoening aan Gods gerechtigheid. Ja het is (naar het oordeel van den Schrijver) volkomen zeker, dat de oude Zoenoffers als teekenen en voorbeelden van 's Middelaars toekomstige Genoegdoening moeten aangemerkt worden. Dit wordt zeer breedvoerig op de gewoone wijze beredeneerd. [Men weet, wat onlangs over dit moeielijk onderwerp, in de Verhandelingen, door TEYLER's *Godgeleerd Genootschap* uitgegeven, is geschreven, waardoor deze zaak een geheel ander aanzien ontvangt.] In het N. T. vindt de Heer HARMSEN nog veel duidelijker deze doorgaande Leer. Eerst beroept hij zich op de geschiedenis van 's Heilands lijden en sterven, die hij oordeelt geheel onverstaanbaar te zijn, ten zij men de Leer der Genoegdoening aanneme. Daarop volgt de Leer zelve, zoo als zij eerst door Johannes den Doper, daarna door Jesus zelven, en allermeest door de Apostelen is voorgedragen. Hier worden alle zulke plaatzen, waarin op den ouden offerdienst gezien wordt, op den voorgrond geplaatst, en daarmede vervolgends anderen vergeleken. Nieuwe bewijzen hebben wij hier niet aangetroffen. Men vindt hier evenwel het voornaamste, in eene geleidelijke orde, bijeen. Beter, echter, had de Schrijver, onzes oordeels, gedaan,

in-

indien hij met de duidelijkste plaatzen had begonnen, om daaruit dan vervolgends te beöordeelen, of en in hoeverre wij ons hier, op beeldrijke voorstellingen en zinspelingen op oude Godsdienstplegtigheden, mogen beroepen. In alles had de kortheid meer kunnen behartigd zijn.

In het tweede Hoofdstuk, dat eene wederlegging behelst van hedendaagsche verschillende gevoelens, komen vele herhalingen, van 't geen reeds in het betoog der Bijbelleer ingevlochten was, voor. Ook is alles, wat hier, tot bestrijding van anders denkenden, wordt bijgebragt, niet even gewigtig. De Schrijver heeft zich bediend van de hulpmiddelen, die hij had. Men ziet wel, dat alle schriften, waarvan hij, dit moeielijk onderwerp grondig willende bewerken, zich met vrucht had kunnen bedienen, hem niet bekend geweest zijn. 'Er is evenwel blijkbaar aan deze Verhandeling veel arbeid besteed. Aan schranderheid ontbreekt het hem ook niet; en men bespeurt, in de geheele schrijfwijze, eene warmte, die het welmeenend doel van dit geschrift, ter bevestiging van eene der voornaamste grondleeringen van het Christendom, buiten alle bedenking stelt.

Het Euangelie naar Paulus; of Leerredenen over Rom. I: 16. Door W. JANSSONIUS. *Te Groningen, bij* A. Groenewolt. 1806. *In gr. 8vo.*

Dit is reeds de *derde* Leerrede van den Eerw. JANSSONIUS over dezelfde stof. In de *eerste* was het *gemoedsbestaan van Paulus omtrent het Euangelie van Christus* beschouwd; in de *tweede* een begin gemaakt met de overweging der *gronden*, die de Apostel, *ter billijking van dit zijn gemoedsbestaan*, bijbrengt. Deze zijn vier in getal. (1) Het Euangelie behelst eene zeer groote *zaligheid* in zich. (2) Het is een *kracht Gods tot zaligheid*. (3) De weg of het *middel*, door welk wij deel aan die zaligheid erlangen, is ook bij uitstek tot dat einde geschikt en heerlijk, namelijk het *geloof*. (4) Het aanbod van die zaligheid is algemeen en onbepaald; het strekt zich uit tot *allerlei rangen en standen van menschen*. Over de eerste is in de tweede Leerrede gehandeld. Nu volgt de tweede: waaromtrent de Prediker (1) *eerst* toont, wat door deze Goddelijke kracht van het Euangelie te verstaan,

ſtaan, en waarin derzelver eigen aart gelegen zij. Zij beſtaat hierin, dat hetzelve in Gods hand, als een allerkrachtigst middel, wordt gebruikt, om alle zulke zalige werkzaamheden in het hart des zondaars voort te brengen, die zich, in zijn geheele volgend leven, in eene vuurige liefde jegens God, zich zelven en zijne medemenſchen naar buiten vertoonen, zoodat hij weder in dien gelukkigen ſtand wordt geplaatst, in welken hij tot eere van God, en als eene dankbare beantwoording van 's Heilands verloſſende liefde, [deze zinſnede is voor ons duiſter] kan leven. Zulk eene Goddelijke kracht tot zaligheid bezit het Euangelie, beſchouwd, zoo ten aanzien van zijn eigen aart, als wel voornamelijk ten opzichte van de invloeden des Geestes, die met de prediking van hetzelve gepaard gaan. Ten aanzien van *zijn eigen aart en natuur*; terwijl het ons een duidelijk bericht geeft, zoo, wat 'er van Gods zijde gedaan is, als wat 'er van onze zijde vereischt wordt, om deel aan die zaligheid te erlangen, de *allerſterkſte ſpoorſlagen* en drangredenen levert, om *op die zaligheid acht te geven*, en dezelve met een ootmoedig hart aan te nemen, en ook alle tegenbedenkingen, beletſelen en hinderpalen uit den weg ruimt, die den zondaar van dien hoogstnoodigen plicht zouden kunnen te rug houden. Inzonderheid echter oefent hetzelve alsdan een Goddelijk alvermogen op de zielen der menſchen, wanneer de *invloeden des Geestes* met de verkondiging van hetzelve gepaard gaan, die het Euangelie in de harten der menſchen levendig maakt, hen ten ſterkſten overreedt, om de ſtem van bemoediging en hope te hooren, en alzoo te wege brengt, dat het verſtand verlicht, de wil en hartstochten geheiligd, het ligchaam van de vuilheid der zonde gereinigd wordt. — (2) *Daarna* wordt uit de geſchiedenis van den voortgang van 't Euangelie onder Joden en Heidenen, en uit de dagelijkſche ondervinding betoogd, dat het Euangelie in waarheid zulk een Goddelijk alvermogen op de harten der menſchen oefent. (3) *Vervolgends* aangetoond, dat Paulus deswegens rede had om zich der verkondiging van zulk een Euangelie niet te ſchamen. (4) En *eindelijk* het verhandelde nader aan het gemoed der Toehoorderen gebragt, en met ernſtige vermaaningen en onderrichtingen beſloten.

Zoo loopt deze Leerrede geleidelijk af. Onder den tekst

tekst zijn eenige Aanteekeningen geplaatst, die tot verklaring of bevestiging van deze en gene gezegden dienen (b. v. over de werkingen van Gods Geest) en, even als de Leerrede, den gemoedelijk-rechtzinnigen niet kwalijk zullen bevallen. In het laatste toepasselijk gedeelte klimt de toon tot hoogen ernst, en heeft de Prediker zich, in de vroome warmte der uitdrukking, verscheidene gezegden laten ontvallen, die den toets van het gezond verstand niet wel kunnen doorstaan. Op bl. 115 leest men onder anderen: „ Jesus Christus legt, als 't ware, zijn eigen ligchaam voor uwe voeten neder op den weg der zonde, om u tegen te houden op het pad der verkeerdheid; zoudt gij nu nog tegenstreven, en den Zoon van God onder uwe voeten vertreden? Zijn bloed stroomt tusschen u en de plaats der pijniging; zoudt gij nu alle moeite aanwenden, om door die stroomen des levens heen te waden naar de onuitbluschbare vlammen van eene verzegelde hel?" En zoo loopt dit verder af. Waar heeft een Paulus, of eenig ander Stichter van het Christendom, alzoo gepredikt?

ΠΑΝΑΚΕΙΟΝ *aan E. S. Dichter van den Lierzang: Leidens Ramp geene Godsstraf. En N. N. Schrijver van het Werkjen: Zijn alle de Christen-geestelijken Huichelaars? Te Amsterdam, bij* H. van Kesteren. 1807. *In gr. 8vo. 15 bl.*

Had toch de Dichter E. S. zijnen Lierzang, en de Predikant VAN VOORST zijne Brieven terug gehouden! — S. v. L*. geeft ons hier een Dichtstuk, hetwelk dan tegen E. S. op zulk eene wijze is ingerigt, dat men het doel niet miskennen kan, en den Schrijver der Brieven, en die het met hem eens zijn, geplaatst ziet in het allerverachtelijkst licht. Dit is 't niet alleen, maar deze Dichter veroorlooft zich tevens eenen zeer onedelmoedigen aanval op een, immers een aantal Christenen zeer gewigtig, leerbegrip, dat tot de zaak in geschil in 't geheel niet behoort, veroorlooft zich hieromtrent zoodanige uitdrukkingen, en over het geheel zulk eenen toon, dat wij met droefheid en de hoogste verontwaardiging zijn stukje uit de hand hebben gelegd; en dat wij met smart de eerwaardige namen van eenige Leeraren uit onderscheidene Christengenootschappen met eenigen

gen lof in de Aanteekeningen gespeld vonden; terwijl wij ons verzekerd houden, dat geen van hun, hoezeer de bijzondere gevoelens van sommigen hunner ook mogten uiteen loopen, zich daardoor eenigzins vereerd zal rekenen.

Iets van een' onpartijdigen Protestantschen Leek aan den Dichter van den Lierzang, getiteld: Leidens Ramp geene Godsstraf. Amsterdam, bij J. G. Rohloff. 1807. *In gr. 8vo.* 29 *Bl.*

Deze onpartijdige denkt almede over den Dichter van den Lierzang ongunstiger dan wij; hij gelooft, dat deze zich verongelijkt zou rekenen, zoo men hem voor een' Christen hield of iemand, die aan eenige Goddelijke openbaring geloofde; en hij wenscht hem alle ware verlichting en meer beschaafdheid en bescheidenheid toe. Met dien wensch kunnen wij ons ook wel vereenigen, hoezeer wij geheel den Lierzang toeschrijven aan misvatting en opwelling van jeugdige drift; wij kunnen toch niet begrijpen, dat deszelfs eigenlijke bedoeling geweest is, iederen Geestelijken verachtelijk te maken, en het ſmaden van allen stelligen Godsdienst; wij vertrouwen, dat de Dichter, met ons, het bestuur eener wijze en goede Voorzienigheid in koelen bloede geenszins zal loochenen. Indien dit onverhoopt het geval niet zij, vreezen wij zeer, dat ook dit *Iets van eenen onpartijdigen Protestantschen Leek* hem niet overtuigen zal. Indedaad, alles, wat men had behooren te doen, was Lierzang tegen Lierzang; „ *Leidens ramp geen toeval,*" of zoo iets, gezongen in den echten Christelijken geest; iets dergelijks zien wij werkelijk aangekondigd in een Nieuwspapier; dan het stukje zelve kwam ons nog niet ter hand. Wij hopen, dat het zal voldoen aan den titel, en dat men daarmede het proces over den Lierzang gesloten zal rekenen. Het wijsgeerig en godsdienstig Publiek moge dan beslissen; en misschien neemt de Dichter, door eene ronde verklaring zijner meening, of eene veranderde en betere uitgave, zijn eerst geschrift eerlang wel edelmoedig terug.

Zijn

Zijn alle de Christen-Geestelijken Huichelaars? of nadere uitnodiging tot een Mondgesprek, aan den Maaker van den Lierzang, getiteld: Leiden's Ramp geene Godsstraf. Door DIRK CORNELIS VAN VOORST, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* W. Brave. *In gr. 8vo. 16 Bl.*

De Amsterdamsche Kerkleeraar, op den titel genoemd, is alzoo de Uitnoodiger tot het Mondgesprek en de Schrijver der Brieven aan E. S., Dichter van den Lierzang: *Leiden's Ramp geene Godsstraf.* Zijn Wel Eerw. schijnt op dit mondgesprek zeer ernstig gezet; trouwens, het getal der Predikanten bij zijne Gemeente is nog grooter dan voorheen, en de Eerw. VAN VOORST mag wel een van die menschen zijn, die (wat woelig van aard) bij meer dan gewonen ledigen tijd gaarne zoo wat weerwerk zoeken. De Heer E. S. heeft zich nog niet genoemd; de Heer VAN VOORST schijnt zelve te twijfelen of hij wel compareren zal, en hoopt dat in dat geval een ieder, en vooral jonge lieden, die anders hoog met hem mogten loopen, hem zullen aanmerken „ als *eenen held, die éénen man tien armen zou afhouwen! — Doch zo dra de eerste de beste (in zijn oog een bloedje) zegt — wel nu, ik wil een kansjen met u wagen — wegdruipt, als of hij reeds voor de broek had gehad.*" Dit is, gelooven wij, zoo wat het voorname van deze *nadere Uitnoodiging.* Dezelve wordt intusschen begeleid door een vrij uitvoerig *Naschrift*, waarin den Maker van het *Παιανισμον*, waarvan wij hier boven berigt gaven, aan het slot een hartig woord wordt toegevoegd, maar hetwelk voor het overige geheel en al ons betreft. Wij deden onlangs verslag van de Leerrede van den Eerw. VAN VOORST over LUC. XIII: 1-5, en kort daarop van het nameloos Stukje, waarvan zijn Eerw. zich nu als Schrijver noemt; hij houdt die beide Recensien van dezelfde hand, en dit is ook volkomen juist; maar al het overige, hetwelk zijn Wel Eerw. 'er bijvoegt, is enkel vergissing en misverstand. Die Recensent is, meent hij, misschien wel de Heer E. S. zelve, of althans iemand, die met hem in dezelfde beurs werkt. Tot nog toe kennen wij den Heer E. S. volstrekt niet, en staan tot hem hoegenaamd in geene betrekking. Hij meent, wij hebben zijn Eerw. als Steller der

der Brieven gekend. Dit is wederom geheel en al mis! wij hebben daar volstrekt niets van geweten, vóór ons het geschriftje in handen kwam, dat nu voor ons ligt; wij deden ook geene de minste moeite om den Schrijver uit te vorschen. Het bewijs, dat zijn Wel Eerw. bijbrengt, gaat ook verbazend mank; „ wij spraken van eenen *Godgeleerden Kampvechter*," (wij wisten niet dat wij eenen Amsterdamschen Kerkleeraar voorhadden, anders hadden wij ons misschien, respectshalve, van die benaming onthouden;) maar is dan de Eerw. VAN VOORST bekend, en dat wel bij uitsluiting, als zulk een voorvechter? — De beoordeeling der Uitnoodiging staat alzoo met die van 's mans Leerrede in hoegenaamd geen verband, en zijn Eerw. vergist zich zeer, daar hij meent, dat wij *daarom* zijne Leerrede vooraf zoo *gehavend* hebben, om den Uitnoodiger tot het Mondgesprek in een belagchelijk licht te stellen, en alzoo den Heer E. S. 'er met eere af te helpen. Nog eens, *wij* kenden den Uitnoodiger niet. Ook hebben *wij* die Leerrede niet *gehavend*, (zij ziet 'er in ons oog zeer *ongehavend* uit;) wij lieten dezelve in hare waarde en onwaarde, en gaven enkel maar op, wat zij zoo al inhield; is dit uittreksel nu *gehavend*, dan moet het stuk zelve door den Steller reeds gehavend geweest zijn. Ons verslag van die Leerrede houdt de Eerw. VAN VOORST voor een uitwerksel van *wraak*; *wij rukten*, meent hij, *alles uit het verband*; *wij lieten af*, *waar het op aan komt*, enz. Zijn Eerw. doet ons intusschen den besten dienst, door het aanbieden van die Leerrede voor eenen verminderden prijs, *opdat men daarmede de Recensie in de Letteroefeningen vergelijke*; zoodanig eene vergelijking toch is voor ons de beste verdediging, en wij vertrouwen dat een onpartijdige onze opgave *naauwkeurig en vrij volledig* zal vinden. Aan wraak (waarover toch?) dachten wij niet; integendeel het smartte ons, dat het stuk geen beter figuur maakte; maar daarvan ligt de schuld niet bij ons. Over dat figuur oordeelt de Schrijver zelve nu toch al te ongunstig; in meer dan één opzigt komt zijn stuk boven het bekende werkje van FRANS BALTENSZ, naar onze opgave, nog al eenigzins voordeelig uit. Met de ernstige uitnoodiging tot een mondgesprek dreven wij een weinig den spot; en indedaad wij vinden nog geheel de behandeling dier zaak, naar het plan van den Eerw. VAN VOORST, belagchelijk. — Een los en wei-

weinig beteekenend dichtstukje, van eenen ongenoemden, maakt den ijver gaande, en 'er volgt aanstonds een uitvoerig tegenschrift en plegtige uitdaging tot een openlijk godgeleerd wijsgeerig twistgeding; en dat wij nu weten dat het een Leeraar is van de grootste en aanzienlijkste Hervormde Gemeente in ons Vaderland, die deze oproeping doet, maakt het in ons oog niet minder belagchelijk. Immers wanneer men des Dichters woorden zoo uitlegt, als men die uitleggen kan, en de Eerw. VAN VOORST die heeft uitgelegd, dan valt hij eene leer aan, die aan alle Christenen gemeen is, en die een maar eenigzins geoefend lidmaat, zoo goed als VAN VOORST, tegen iederen aanval zeer gemakkelijk kan verdedigen. — Jeugd en onbezonnenheid, geene genoegzame kennis van de Christelijke leer, — ziet daar dan alles, waarmede de Heer Dichter zich kan verontschuldigen. Maar wij zijn nog zeer genegen te denken, dat de Heer E. S. deze of gene uitdrukking van een' of anderen Leeraar, die hij misschien nog maar uit de tweede of derde hand had ontvangen, geheel verkeerd heeft opgevat, en hierdoor in drift kwam; dan hij moest wijzer en voorzigtiger zijn, en daarom zeggen wij nu nog eens, dat wij het den Schrijver dier Brieven in het geheel niet kwalijk nemen, dat hij hem den bol een weinig heeft gewasschen. Hoe iemand bij het lezen onzer beöordeeling, en van dat Dichtstukje en van de Brieven, dit ons gevoelen heeft kunnen miskennen, verklaren wij niet te begrijpen; en daarom bevreemdt het ons zeer, dat zijn Eerw. ons oproept, om bij het mondgesprek den Heer E. S. te helpen, met de vriendelijke belofte van ons *in een oogenblik tusschen zijne vingeren te vermalen, even als een nachtvlindertje.* Evenwel, om het zeldzame van het geval, zouden wij wel getuigen zijn willen van het gevecht, en dan ook, na den afloop van de hoofdzaak, ons een weinig door den Heer VAN VOORST laten schoolmeesteren, om alzoo, enkel voor de grap, eene proef te nemen van de Theölogische krachten in zijn Wel Eerw. vingeren; dan beide de volgende redenen doen ons zijn Wel Eerw. liever hartelijk bedanken: 1°. Heeft de Wel Eerw. VAN VOORST den Schrijver van het straks genoemd *Navamuur* mede genoodigd en het woord vergund, en uit dat stukje zien wij genoegzaam, dat wij geen gesprek van dien man over eenig godsdienstig leerstuk zouden kunnen aanhooren, zonder

ons zeer te bedroeven en te ergeren. Onze smaak en ons gevoel ten dezen aanzien verschillen veel, naar het schijnt, van die van den Eerw. VAN VOORST. 2°. En, naar den Lierzang te rekenen, zal zich de Dichter E. S. vrij wat harde woorden veroorloven; en de Eerw. VAN VOORST schijnt ons, uit dit zijn opstel, een man te zijn, wiens wijze van spreken en schrijven, vooral bij eenig verschil, van dien aard is, dat iemand, die maar eenigzins gewoon is aan de taal en gewoonten in eenen beschaafden kring van welopgevoede menschen, zich in zoodanig eene vergadering, waarin zijn Wel Eerw. den toon geeft en voorzit, ellendig vervelen moet.

Overigens berigt de Heer VAN VOORST bij deze gelegenheid, dat onze *Letteroefeningen*, volgens den RECENSENT OOK DER RECENSENTEN, thans *beneden alle censuur zijn*; dat de Recensie van zijne meergemelde Leerrede *een overloop is van vuilaardigen laster*; dat wij, om 'er van af te komen, in de Recensie zijner Brieven ons *met dat lage spotten hebben opgehouden, 't welk de doodelijkste verlegenheid verraadt*; en dat de Uitgever van dit Maandwerk *zijn brood hebben moet, door 'er eene bende van zulk soort van eerroovers op na te houden.* Ons dunkt de Heer VAN VOORST had dit Naschrift aan den RECENSENT OOK DER RECENSENTEN moeten inzenden; onder de Antikritiek in dat Tijdschrift had het wel gevoegd; — wij handelen 'er dan ook eveneens mede, als wij tot nog toe met alles deden, wat wij daar ten onzen aanzien nu en dan hebben aangetroffen. Dan, uit achting voor het eerwaardig ambt, dat de Heer VAN VOORST bekleedt, en uit dankbaarheid tevens voor zijne vriendelijke noodiging, bieden wij hem het onderstaande versje van den Dichter GLEIM aan, in hoop dat het zijn Wel Eerw. eenig nut zal doen; hetzelve gold zekeren ongenoemden Prediker.

Er, Priester Gottes, schilt
Seht, sein Gesichte schwilit
Von Gift, wie eine Hyder!
Er betet ohne Scheu:
Von Uebel uns erlöse!
Sey, Priester Gottes, sey,
Sey, bitt' ich, nicht so böse!

ADOL-

ADOLPHI YPEY Oratio, de praecipuis, quae, nostra in primis aetate, inclaruerunt Medicorum systematibus, &c. Leovardiae apud *D. v. d. Sluis.* 4to. pagg. 44.

Niets brengt voorzeker meer toe tot de beoordeeling der waardije en der voortreffelijkheid eener Wetenschap, dan de ontwikkeling harer Geschiedenis, waardoor wij onder andere ontwaar worden, hoe zij, van geringe beginselen, tot een zekeren trap van volmaaktheid is gekomen. De overweging dezer waarheid heeft, ongetwijfeld, den Franeker Hoogleeraar YPEY, bij zijne aanstelling tot *Professor Medicinae, in primis Pathologiae et Praxeos*, aan de Friesche Hoogeschole, bewogen, om, tot zijne Intredingsrede, eene stof uit dat vak te verkiezen, en, bij die gelegenheid, te spreken *over de voornaamste Leerstelsels in de geneeskundige Praktijk, die, in onze dagen, een zekeren trap van beroemdheid hebben verkregen.* Met een bijzonder genoegen lazen wij deze niet zeer uitvoerige, maar in belangrijke zaken overvloedige Redevoering, als ons beknoptelijk schetsende de voornaamste geneeskundige stelsels, die, na den dood van BOERHAVE, tot op onze dagen, zijn ten voorschijn gekomen; waarom wij vertrouwen, dat het onze Lezers, vooral die genen, welke het stuk in het oorspronkelijke niet kunnen lezen, niet onaangenaam zal zijn, van hetzelve alhier een kort verslag te vinden.

Na den dood van den onsterfelijken BOERHAVE, wierden zijne leerstellingen algemeen geëerbiedigd, tot aan het jaar 1755, wanneer de nieuwe proeven van HALLER, aangaande de Gevoeligheid en de Prikkelbaarheid, de aandacht der Geneesheeren, meer dan voorheen, op de eigenschappen der levende Vezel vestigden, onder andere ook door de aanprijzing van den beroemden GAUBIUS. Omtrent het jaar 1770 kwam 'er voorts een geheel nieuw geneeskundig stelsel in het licht, van C. L. HOFFMAN; doch, omdat hetzelve ras vergeten wierd, wordt het alhier niet nader ontwikkeld.

Een grooteren opgang maakte het stelsel van den Edenburgschen Hoogleeraar W. CULLEN, hetgeen alleen was gegrond op de beschouwing der ziekelijke vaste deelen, met verwerping van de geheele ziektekunde der vochten

ten: ondertusschen laat de Redenaar zich daarover niet verder uit, als alomme genoeg bekend zijnde; even weinig, als over de stellingen van STOLL, die wat later voor den dag kwam, en veel kwaads deed, door de ontlastende Geneeswijze, door braken en purgeeren, te algemeen te maken. Uitvoeriger spreekt de Schrijver over den grooten Klysteermeester KÄMPF, die bijna alle ziekten door het zetten van Lavamenten wilde genezen. Onder andere merkt hij zeer oordeelkundig aan, dat KÄMPF wel eens die verstoppingsziekten der eerste wegen, die hij genezen wilde, deed geboren worden, door, met zijn onmatig klysteerzetten, het maaksel der onderbuiks-ingewanden te veel te verslappen.

Vervolgens verschijnt ten tooneele de Scheikundige Geneeskunde, die gegrond wierd op de ontdekkingen van den onsterfelijken LAVOISIER, aangaande de Zuurstof, de Waterstof enz., en volgens welke alle, of ten minste de meeste, ziekten zouden moeten onstaan uit overvloed of gebrek aan Zuurstof enz. De onvergetelijke *Newton* der Franschen had geen deel aan het misbruik, 't welk van zijne ontdekkingen wierd gemaakt, dewijl hij nooit verder ging, dan zijne keurlijke proeven hem zeer duidelijk aanwezen: maar dit was de schuld van anderen. Want naauwelijks waren dezelve algemeen bekend geworden, of, GIRTANNER en anderen bouwden daarop allerhande luchtkasteelen. Hoe wankel de leere dezer nieuwe Meesters zij, toont onze Redenaar, onder andere, voldoende, uit de hemelsbreed verschillende wijze, waarop zij hun gebouw optrekken. De meesten willen, bij voorbeeld, dat geweldige Koortsen, de Tering, enz. uit een te grooten overvloed van Zuurstof ontstaan. Daarentegen zegt de Berlijner Doctor REICH, die zich onlangs zoo beroemd maakte door zijne bijzondere Geneeswijze in de Koortsen, dat hier overal gebrek aan dat beginsel plaats hebbe, en dat zulks moet hersteld worden door het nuttigen van Zeezoutzuur; schoon, tot hier toe, niemand voldoende heeft kunnen bewijzen, dat 'er Zuurstof in dit Zuur bestaat, of ten minste daaruit losgemaakt kan worden. MITCHEL slaat wederom een geheel anderen weg in, en zoekt, even willekeurig, de oorzaken der meeste ziekten in de Stikstof. Om nu niet te spreken (zegt YPEY) over de nog dwazere stellingen van BEAUMEZ, BEDDOES, GALLINI, SCHARBOCK enz.

In-

Intusschen ontkent de Redenaar geenszins de groote diensten, welke door de nieuwere Scheikunde aan de Geneeskunde zijn bewezen. „En wel vooral (zegt hij p. 22.) is men aan de scheikundige Geneesheeren de lof verschuldigd, dat zij den waren aard der Metaalkalken hebben ontwikkeld, en bewezen, dat zij zamenstelsels zijn uit Zuurstof en uit Metaalstof; alsmede, dat de krachten dier verbindingen voornamelijk afhangen van de hoeveelheid en van de manier der vereeniging van de zoo werkzame Zuurstof met de Metaalbeginsels. Dan daaruit volgt geenszins, dat de schadelijke of geneeskundige kracht van zoodanige bereidsels alleen afhange van de werkzaamheid der Zuurstof op het menschelijk ligchaam, en van derzelver overstorting. Zoo dit het geval ware, zouden de krachten der met Zuurstof vereenigde Metalen alleen in trappen moeten verschillen, hetwelk volkomen strijdig is met de ondervinding. Veel veiliger zal het zijn, te stellen, dat de kracht der Zuurstof in zoo verre de Metalen werkzaam maakt, naar mate zij dezelve door de dierlijke vochten oplosbaar doet worden, en die dus in staat stelt om tot het binnenste van ons maaksel door te dringen," enz.

Na met een woord gesproken te hebben over het Dierlijk Magnetismus, en over het Galvanismus, zegt de Redenaar, dat hij verbaasd staat op het verschijnen van een nieuwen held op het tooneel, die alle zijne voorgangers uitlagcht, en verzekert, dat hij, in plaats van al hun onnutten omslag, de geheele Geneeskunst kan uitoefenen, door eene geschikte toepassing van drie of vier regels op de verschillende gevallen. „En wie is die groote Apollo? — Niemand anders, dan JOHN BROWN, een Schot van Buncle, een man van een scherpen en stouten geest, doorervaren in de Grieksche en Latijnsche tale, een naarstig lezer en bewonderaar van CICERO en van BACO VERULAMIUS, en dus een man, zeer wel berekend voor het onderwijs, en voor het stichten eener nieuwe Secte."

Hierop volgt eene korte verklaring van het kenschetsende, waardoor de leere van BROWN zich eigenlijk van alle andere leerstelsels onderscheidt; welke wij, als minder berekend voor het meerendeel onzer Lezeren, hier stilzwijgende zullen overstappen. Alleenlijk moeten wij aanmerken, dat onze Redenaar niet, gelijk vele Hoogleeraars van zekere jaren, onwrikbaar bij het voorheen ge-

geleerde vast staat, en niets goedkeurt, dan dat gene, 't welk door zijne Leermeesters voor onverbeterlijk wierd gehouden; maar dat hij daarentegen ook niet ligtzinnig met het nieuwe wegloopt, maar een verstandigen middelweg weet te houden, gelijk voldoende uit zijne beoordeeling van het Browniaansch stelsel kan blijken. „ Deze leere (zegt hij onder andere p. 35) beveelt zich voorzeker aan door hare eenvoudigheid, maar, uit die zelfde oorzaak, wordt zij ook gedrukt door geweldige zwarigheden. De verdeeling der ziekten in *Sthenische* en in *Asthenische* is voorzeker fraai en niet onnut. Ook kan men, over het algemeen, de eerstgenoemde gemakkelijk van de laatstgenoemde onderscheiden. Maar wanneer men, in de Praktijk, moet bepalen, of eene Ziekte tot de *directe* of tot de *indirecte* Asthenische behoort, dan geraken wij dikwijls aan den grond. De Browniaansche Schole heeft zich verder met nut verzet tegen het misbruik der Aderlatingen en der Purgatien; maar dikwijls verwaarloost zij ook die hulpmiddelen te veel, en schaadt geweldig, door een ongepast misbruik van Braakmiddelen, van den Koortsbast, van geestrijke middelen, en van Opiaten enz."

Na nog kortelijk, hoewel niet zeer gunstig, over de leerstelsels van DARWIN en van SCHELLING gesproken te hebben, wendt zich de Redenaar tot zijne aanstaande Toehoorders, en maant dezelve aan, om wel alle geneeskundige stelsels te onderzoeken, maar om ook tevens niet te los met een of ander derzelve weg te loopen, om dus niet bedrogen te worden, en ligtelijk eene schaduwe voor een beeld te omhelzen; waarna hij met, bij zulke gelegenheden passende, Aanspraken eindigt.

Onder de Hoogleeraren, die, nadat zij, door de Omwenteling van 1795, hunne Posten verloren hadden, naderhand wederom zijn aangesteld, is onze Redenaar de eenige, die, bij deze gelegenheid, eene openbare Redevoering heeft uitgesproken. Zoo wij, van ter zijden, gehoord hebben, had Z. Ed. zulks zelve begeerd. Ook was zijn geval een weinig van dat der overigen onderscheiden, dewijl hij thans niet wederom in zijn vorig, maar in een ander vak wierd aangesteld. Want voorheen had Z. Ed. geen Ziektekunde en Praktijk, maar Ontleed- en Scheikunde onderwezen; nadat hij vooraf ook, gedurende twee jaren, het Hoogleeraarschap in de Ontleedkunde, met dat der Wiskunde en der Krijgsbouw-

bouwkunde vereenigd, had bekleed. Waarlijk eene zonderlinge vereeniging van Posten! waarvan men denkelijk, in de Jaarboeken onzer Hoogescholen, geen tweede voorbeeld zal aantreffen.

Engeland, Wales, Ierland en Schotland, door C. A. G. GOEDE, *behelzende berigten aangaande deze Landen, verzameld op eene Reize, gedaan in* 1802 *en* 1803. *Met Plaaten. Uit het Hoogduitsch. IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 416 *Bladz.*

Met welverdienden lof mogten wij van dit Werk spreeken, het Eerste Deel aankondigende en beoordeelende, en vinden geene reden om dien in te trekken bij het voor ons liggend Tweede Deel.

Het is 'er verre af, dat de Reizigers in alle opzigten even goede waarneemers zijn, of ten aanziene van de veelvuldige voorwerpen, welke hun ontmoeten, met den zelfden lust en naauwkeurigheid zich tot schrijven zetten: dit blijkt den eenigzins oplettenden Leezer, ook zonder dat de Schrijver des melding maake; en zal dit eenigzins tot verschooning kunnen strekken van het min uitvoerige ten aanziene van een en ander onderwerp. Dit konden wij niet nalaaten te neder te schrijven, naa de leezing van het XI Hoofdst., waarmede dit Deel aanvangt, gaande over den *Godsdienst der Engelschen.* Dit stuk, waarover zo veel te zeggen valt, is in 36 bladzijden begreepen. Dan de Schrijver erkent, *in het gebied der Godgeleerdheid vreemd te zijn:* en waarlijk, 't geen hij des schrijft, is vrij oppervlakkig. Gunstig oordeelt hij niet over de Heerschende Kerk in *Engeland*; de *Presbyteriaanen* komen 'er eenigzins gunstiger af; de *Methodisten* allerslegtst; minlijker worden de *Kwaakers* behandeld. Alleroppervlakkigst is 't geen hij van de *Wederdoopers* zegt. — De Vertaaler heeft zeker *Baptisten* door *Wederdoopers* vertolkt, of de Schrijver (want wij hebben het oorspronglijke niet) hun dien verkeerden naam gegeeven. De zodanigen, die den *Doop der Bejaarden* voorstaan en uitoefenen, heeten in *Engeland Baptisten.* In ééne bladzijde verhaalt hij eene ontmoeting in eene hunner Vergaderingen, die ons geen hoog denkbeeld van de Leeraaren onder die Gezindheid kan geeven: dan wij

 kun-

kunnen niet nalaaten te herinneren, dat Dr. J. FOSTER, met wien weinigen gelijk ftaan, onder deeze Gezindheid Leeraar was: zeer zou het, zedert diens uitmuntenden Mans tijd, kunnen verflimmerd weezen; dan wij mogen, op het getuigenis van een bevoegd oordeelaar, in *Engeland* woonende, verzekeren, dat er onder dit Genootfchap tegenwoordig althans een Leeraar gevonden wordt, die in kunde en welfpreekenheid weinig zijns gelijken heeft. Wij oordeelden dit te moeten vermelden, opdat men, uit zo ééne ontmoeting, geene geheele Gezindheid beoordeele.

Het XII Hoofdft. loopt over de Milddaadigheid der *Engelfchen*, in vergelijking met andere Natien. Dit is vrij uitgewerkter dan het voorgaande Hoofdft., en leert ons die deugd in veele Inrigtingen, tot kleinigheden toe, kennen.

Eene ruime ftof biedt het XIII Hoofdft. aan, loopende over het uitwendig voorkomen der *Engelfchen*, inzonderheid daar de Schrijver hun in *vergelijking brengt met de Franfchen*. Hoe wijdftrekkend en *tevens hoe verfchillend is niet de Mode-heerfchappij! Men* zal die afdeeling met veel genoegen leezen, en wij zouden veele fmaaklijke brokjes daaruit kunnen opdisfchen; men vergenoege zich met het volgende. „ Het is bekend, dat de *Engelfchen* zich, reeds voor meer dan eene halve eeuw, aan het oppergezag der *Franfchen*, in het ftuk der mode, hebben onttrokken; en federt de omwenteling lijdt het geen twijfel meer, of zij de laatften hunne voormaalige heerfchappij over de elegante wereld ontnomen en zich zelve toegeëigend hebben. Ook zal geen vreemdeling, die de hoofdfteden van *Frankrijk* en *Engeland* gezien heeft, een oogenblik kunnen aarzelen, om *Londen*, in dit geval, niet zeer verre den voorrang te geeven boven *Parijs*. De *Franfche* Vrouwen fchijnen nogthans de *Engelfche* de heerfchappij te betwisten, en zij kunnen in der daad, omtrent alles wat den fmaak betreft, op den voorrang aanfpraak maaken. Met welk eene uitneemende bevalligheid zijn niet de *Parijfche* Vrouwen gekleed! Hoe fraai weeten zij alle de omtrekken van ieder bijzondere fchoonheid zich ten nutte te maaken! De *Engelfche* Dames zijn gewoonlijk, wat de kleeding betreft, het tegengeftelde der *Franfche* Vrouwen. Terwijl deze, als *Griekfche* Nymphen, alleen luchtig bedekt daarheen zweefden, en nek en hals en boezem ontbloot

droe-

droegen, hadden zich de *Engelsche* Vrouwen tot over de ooren toe in de kleederen gestopt, en, om het kontrast regt volkomen te maaken, een *Spaanschen* mantel omgeslaagen." —. Veel komt hier voor, het Character der *Engelschen* betreffende. Hetgeen men van der *Engelschen* Koelheid, Nationaalen Trots, en Haat tegen de Vreemdedelingen gezegd heeft, wordt getoetst. Het loopt voor de *Engelschen* niet ongelukkig af, over 't algemeen, met erkentenis van uitzonderingen. Breed is de Schrijver over den *Engelschen* Adel, en gunstig bovenal voor de Vrouwen. Onder de Stadsvermaaklijkheden wordt de *Rout* beschreeven; doch op eene wijze, die, hoe zeer de *Engelschen* dit vermaak zoeken, meer dan eenig bijkans met veelvuldige ongemakken vergezeld gaat. Onverbeeldlijk groot is de *Engelsche* weelde, hier ontvouwd. Bijzonder leert hij ons de *Engelschen* kennen op drie onderscheide openbaare plaatsen, in de *Italiaansche* Opêra, en op de wandelwegen van *Kensington* en *Ranelagh*. De liefhebberijen der *Engelschen*, tot de weelde betreklijk, zijn alle op eene groote schaal geteekend.

De aanvang des XIV Hoofdst. „ Veele bijzondere trekken in het leeven der *Engelschen* schijnen het oordeel te bevestigen van hun, die deze Natie eene onmaatige geldzucht en een laag veragtlijk streeven na winst te last leggen," zou men veelligt voor eenen ongunstigen Tekst neemen, die vervolgens verklaard wordt; immers de Schrijver vaart voort: „ De vraag, welke waardij de mensch bezit, ziet, naar het *Engelsch* spraakgebruik, niet op zijne verdiensten, maar op zijn vermogen. Alles schijnt in *Engeland* zijnen vast bepaalden prijs en waarde te hebben, en geene spreekwijzen worden gemeenzaamer gehoord dan deze: Ik zou zoo veel daar voor niet geeven; of, ik zou niet zoo veel daar voor neemen. Karakter, stand of beroep zijn zeldzaam de dingen, waarnaar een *Engelschman* het eerst vraagt, wanneer hij na eenen onbekenden verneemen wil; maar hij doet zich gewoonlijk vooraf onderrigten omtrent deszelfs tijdlijke omstandigheden. Zelfs de menigvuldige weddingschappen der *Engelschen* schijnen hierin haaren grond te hebben: want wat is wedden anders dan een handel met het waarschijnlijke? Men kan ook niet ontkennen, dat in *Engeland* dikwerf de edelste gaven van den geest, dat kunst en weetenschap naar de maatstaf eens koopmans beöordeeld worden. Bezit men eene verzameling van schilderijen, zoo

kan men dikwijls den waaren naam des kunstenaars niet te weeten komen; doch wel zeer naauwkeurig den prijs, welke voor de stukken is betaald geworden; en misschien speelt de verdienstlijke, doch arme Geleerde in geen land een ellendiger rol dan in *Engeland*. Veel van hetgeen in andere landen voor onkiesch en onedel gehouden wordt, heeft in *Engeland*, waar men het als een geoorloofden handel beschouwt, zijne verachtlijke zijde verlooren." — Dan, schoon de Heer GOEDE voortvaart met dit nader door de stukken te toonen, loopt dit Hoofdst. veel gunstiger voor de *Engelschen* af, dan die aanhef zou doen vermoeden, als hij den Middelstand beschouwt en dien der Handwerkslieden.

Het *Londensche* Gemeen schijnt door onzen Schrijver meer bijzonder waargenomen. Hij hangt des eene allerongunstigste schilderij op, met afbeeldingen naar het leeven, die, door derzelver vreemdheid, zich zeer onderhoudend laaten leezen, in het XV Hoofdst.

Het volgende Hoofdst. schetst, niet *zonder inmengzel ten voordeele der Duitschers*, *de geringe zugt der Engelschen* om de Geleerdheid en Letterkunde te bevorderen; leert ons den tegenwoordigen staat des *Engelschen* Boekhandels, van geene gunstige zijde, kennen: dan, ondanks het verval der Schrijveren, erkent hij Geleerden in *Engeland*. Zo ook vermeldt hij, dat onder de Hoogleeraars te *Oxford* en *Cambridge* zich eenige groote Geleerden als Schrijvers hebben doen kennen, doch dat het grootste gedeelte der overigen geenzins den naam heeft van zeer veel deel te neemen aan 't geen 'er in de geleerde wereld voorvalt. „ De letterkundige oogst op de *Engelsche* Academien is," gelijk GOEDE vermeldt, „ inderdaad zoo buitengemeen gering, dat zulks een onverklaarbaar verschijnzel blijft, wanneer men het groot aantal in aanmerking neemt van hen, die hier, na hunne voleindigde studien, in vrijen lediggang leeven. Behalven de openbaare Hoogleeraars, worden 'er door de stichtingen aan beide Universiteiten acht honderd en veertig *Fellows* onderhouden, wien een gemakkelijker en zorgeloozer bestaan verzekerd is als (dan) veele niet onberoemde Leeraars aan onze Academien. — Deze *Engelsche* Academisten genieten eene groote vrijheid; zij liggen door geene openbaare bediening aan den band, maar hebben geen ander beroep, dan hen door de lief-

liefde tot de weetenschappen wordt opgelegd; daar zij bovendien in den bloei huns leevens zijn, en de letterkundige loopbaan onder de gelukkigste voortekenen intreeden. Men kan ook niet ontkennen, dat uit hun midden verscheide achtenswaardige Geleerden zijn voortgekomen. — Zoo veel is egter gewis, dat men tegenwoordig zeldzaam iets verneemt van de verdiensten dezer acht honderd en veertig werklooze Geleerden, om eenige vorderingen in de weetenschappen te maaken. Vraagt men naar hunne gewoone bezigheden, zoo zal men verneemen, dat zij voornaamlijk den ouden en der oudheid hunne studien wijden; doch bij hunne oudheidkundige onderzoekingen zal het zeker dikwerf gebeuren, dat zij Eiloof voor eenen Lauwerkrans, en menige gedienstige Nymph voor eene van de gewijde Zusteren aanzien!"

De Dichters en Romanschrijvers krijgen over 't algemeen geene gunstige beurte. Niet min dan dertig *Engelsche* Dames houden zich thans met het schrijven van Romans onledig. — Der *Engelschen* Wijsbegeerte wordt laag gesteld, als zich alleen tot het Proefondervindelijke bepaalende. In de Natuur- en Scheikunde, in de Natuurlijke Historie, wordt hun alle lof niet ontzegd. Het Museum van Sir ASHTON LEVER wordt in 't breede beschreeven. In dit breedvoerig Hoofdst. beklaagt zich de Schrijver over den weinigen ingang, dien het leezen van *Duitsche* Werken in *Engeland* vindt.

Het XVII Hoofdst. is ingerigt, om de *Engelschen* ten aanziene der Schoone Kunsten, als Schilder-, Dicht- en Bouwkunde, te doen kennen. Geenzins is de lof hier breed of algemeen; dan in werktuiglijke kunsten steeken de *Engelschen* boven allen uit, en worden de naleezenswaardige oorzaaken daarvan opgegeeven. „Het overwigt van *Engeland* in dit opzigt is," naar onzes Schrijvers voordragt, „ in 't geheel niet te berekenen. Het is het uitwerkzel van het vuurig streeven eener nationaale gezindheid, welke geduurende meer dan een en een halve eeuw op het zelfde doel gerigt was. Gelukte het al den eenen of anderen Vorst op het vaste land, om deze gezindheid op te wekken, zoo wordt 'er toch een zeer geruime tijd vereischt, alvoorens dezelve het groot geheel zoo zeer doordringen kan als in *Engeland* het geval is; en wie kan berekenen, welke groote vorderingen men in dit land, geduurende dien tijd,

tijd, zal gemaakt hebben, daar men nu reeds in het bezit van zoo veele voordeelen is? De gedachte, welke een zeer achtingwaardig Schrijver (de Heer THAER) ter loops geopperd heeft, wordt daarom zeer waarschijnlijk; dat namelijk, in volgende tijden, de mechanische industrie zich welligt bij voorkeur tot *Engeland* bepaalen zal, en het geheel groote Eiland de gedaante zal aanneemen van de eenige verbaazend groote handel- en fabriekstad van den geheelen aardbodem, die ten eenigen dage niet dan van tuinen en weiden zal omringd zijn, en waar de andere natien, die van den landbouw bestaan, de vruchten van haaren grond zullen omzetten tegen waaren, die, of door de vindingrijkheid der industrie aldaar zelve worden voortgebragt, of door den handel met andere waerelddeelen naar deze verbaazend groote stapelplaats worden heengevoerd." — Hoe veel, mogen wij hier op aanmerken, gebeurt 'er niet, 't welk deeze Staatkundige voorspelling in rook kan doen *verdwijnen!* schoon de geslaagenste Vijand van *Engeland aan 't zelve* in dat vak den voorrang niet konne *ontzeggen.*

Was de Heer GOEDE in het Eerste Hoofdst. deezes Deels, gelijk wij aanmerkten, zeer oppervlakkig en kort, *als in het gebied der Godgeleerdheid vreemd*; het laatste of XVIII Hoofdst. toont, dat hij beter t'huis is ten aanziene van het Tooneel, zo wat het Treurspel als Blijspel betreft. In beide opzigten ontbreekt het niet aan scherpe verwijten, en aanwijzingen van groove misslagen, waarop slegts eenige weinige eene gunstige onderscheiding erlangen. Hij brengt het *Engelsche* Tooneel met het *Duitsche* en *Fransche* in vergelijking. De onderscheide Schouwburgen in dit Rijk worden vergeleeken; ook geeft de Schrijver narigt wegens de *Engelsche* Opera's, de *Italiaansche* Opera, en van 't geen verder tot het Tooneel betrekking heeft. Schoon zommigen dit misschien wat gerekt zullen vinden, vertrouwen wij dat anderen hier voldoening zullen smaaken; gelijk het Werk over 't geheel dit genoegen schenkt.

De beloofde Afbeelding van PITT en het Gezigt van de *St. Paulus Kerk* te *Londen*, tot het voorgaande Deel behoorende, vergezellen dit Deel, 't welk voorts opgesierd is met eene vertooning van *Londen*, van den *Teems* te zien.

Proe-

Proeven van Nederduitsche Dichtkunde uit de XVIIde Eeuw, met eene Voorrede uitgegeven door MATTHYS SIEGENBEEK, *Hoogleeraar in de Nederduitsche Letterkunde te Leyden. Te Leyden, bij* L. Herdingh. 1806. *In gr. 8vo. Bl.* 263, *de Voorrede LXXII.*

Wij behoeven zeker niet uitvoerig te zijn in onze beöordeeling van dit Boekdeel; de Voorrede van den Hoogleeraar zoude het meeste zijn, dat onze toetze vereifchen kan; zijn Naam en de vermelding van de XVIIde Eeuw, op den titel, voldingt op eens, dat 'er aan geene flegte keuze van ftukken te denken valt, en het hier geplaatfte Dichtwerk verre boven onzen roem verheven is. De verzameling levert ons uitgeleezene Gedichten, of plaatzen, uit HOOFT, CATS, CAMPHUYSEN, VONDEL, HUYGENS, DE DECKER, G. BRANDT, en ANTONIDES VAN DER GOES. Behalven het algemeenere doel, om, door dusdanigen bundel, den dichterlijken fmaak, die in ons Vaderland verbastert, terug te roepen tot het leezen en de toetze der aloude Hollandfche Kunstgewrochten, te zeer miskend bij het Nageflacht; behalven dit doel, zeggen wij, had de Heer SIEGENBEEK ten oogmerk, zich dus een Lesboek aan te fchaffen voor zijn Letterkundig onderwijs aan de Leidfche Hoogefchool. Uit dien hoofde acht het de Prof. niet noodig, zich te verontfchuldigen wegens het achterlaaten van ophelderende aanteekeningen: hoe zeer wij vertrouwen, dat hier en daar een enkele wenk of toelichting bij moeielijke en meest verouderde gezegden, of bij uitftek fchoone trekken, niet onwelkom zoude geweest zijn voor het Vaderlandsch publiek: en zeker, daar de voorraad tot Academisch onderwijs zo rijkelijk hier voorhanden is, geen merkelijk nadeel had zulks kunnen toebrengen aan het bijzonder en prijsfelijk oogmerk des Uitgeevers. Maar deeze vergoedt eenigzins dit gemis in zijne keurige Voorrede. Daar fchetst ons de welfpreekende pen des Hoogleeraars een kort tafereel der grondlegging van Nederlands Godsdienftige en Burgerlijke Vrijheid, na tachtigjaarigen krijg, tegen het midden der Zeventiende Eeuwe, bevochten op het magtig Spanjen: hij vervolgt op te merken, dat in gezegde tijdvak van onzen Nationaalen roem, zelfs te midden der on-

onlusten, de vermaarde Hoogeschool van Leiden gesticht wierd; en dat, geduurende den loop van weinige zeer luisterrijke jaaren, de beschaavende Konsten, Weetenschappen en Geleerdheid, op ééns, als het ware, ontlooken en in vollen bloei geraakten in dit Gemeenebest. Bijzonder ontwikkelt de kundige Schrijver de redenen van den overvloed aan uitmuntende Vaderlandsche Dichters, en van den hoogen trap van volmaaking, dien hun konstvermogen te bereiken wist, in die gezegde Eeuw onzer vermaardheid. Want, behalven eenen gunstigen aanleg der Natuure, altoos mild in haare bedeelingen, boezemde de geestdrift der tijden, waarin al het Volk zijne krachten inspande tot een verheven doel, eenen onderlingen naarijver in, en gemeenen dorst naar roem, die zich ontwaaren liet, of uitbreidde, in het stil en Burgerlijk leven. Zodanige Vaderlandsgezindheid duldde het geenzins, dat onze luidklinkende heldendaaden onbezongen bleeven, of het Gemeenebest in het vak van beschaafde kundigheden zou moeten *onderdoen voor zijne nabuuren*, die deszelfs opkomst en bloei met verwondering aanstaarden: tevens ontbrak het den Dichteren aan getal of gunst van Mecenassen onder hunne tijd- en landgenooten niet, en de luister van onze wijdvermaarde Geleerden lag grond tot den meestwaardigen lof van hunne verdiensten, gelijk ook die Mannen zelven de beste Meesters en Geleiders waren voor het ontluikend vernuft. Eindelijk, daar nog het licht van de Hervorming door de nieuwigheid van zijnen glans verrukking baarde, en een warm gevoel van Godsdienstige en Burgerlijke Vrijheid de harten doortintelde, bezielde zulks onze Zangers met een vuur en verhevenheid van woorden en gedachten, welke niemand miskennen mag in hunnen volschoonen arbeid, en waardoor deeze boven het werk van laatere dagen inzonderheid uitsteekt.

Van hier de snelle en buitengemeene vorderingen der Dichtkonst in de XVIIde Eeuwe, die nog meer in het oog vallen, wanneer men de rijmelaarijen en slegten smaak in het voorgaande tijdvak daar tegen stelt. Of evenwel „ de Nederlanders” bij het eindigen der XVIde Eeuwe, gelijk de Heer SIEGENBEEK zegt, (bl. XXXI) „ in alle andere opzigten aan de doorluchtigste volke„ ren gelijk, in letterkundigen roem *nog verre* ten ach„ teren waren,” is iets, waaraan wij, zonder een nader betoog, ons verooreloven te twijfelen, indien men slegts

flegts *Italien* uitzondert, op onze Nabuuren, of het Noordelijker Europa, zijn oog vestigt, en bedenkt, dat een SHAKESPEARE en anderen bijkans gelijktijdig met onzen HOOFT, CATS en VONDEL gebloeid hebben. Dan, hoe het hiermede zijn moge, onze Hoogleeraar, tot welken wij wederkeeren, onthaalt ons verder in zijne Voorrede op eene keurige toetze en smaakvolle beöordeeling van de dichterlijke verdiensten der reeds genoemde Mannen, uit wier voortreffelijke Werken bij zijne Proeven genomen heeft. Zodanig een algemeen verslag was zeker te meer noodig bij eene uitgave, die zonder aanteekeningen, of afzonderlijk voorberigt voor de stukken van elk der verschillende Dichters, in druk verschijnt, en tot een Academisch Leerboek bestemd is. Wij vertrouwen nogtans, dat de naamen en werken van HOOFT, CATS, CAMPHUYSEN, VONDEL, HUYGENS, DE DECKER, G. BRANDT, en A. VAN DER GOES, ten overvloede, en in hunne waarde, bij onze dichtlievende Leezers bekend zijn, om ons ontslagen te reekenen van den Heere SIEGENBEEK in deezen voet voor voet te volgen, of eene opgave te doen der stukken in den Bundel, dien hij ons levert. Laat het genoeg zijn te zeggen, dat wij hier wederom eene doorslaande proeve voor ons hebben van 's Mans ervaarenheid in het vak, waarin hij als Onderwijzer aan de Leidsche Hoogeschoole geplaatst is. Noodelooze herhaalingen, intusschen, van hetgeen door hem en anderen, over HOOFT, CAMPHUYSEN, VONDEL, en HUYGENS, in bekende werken geplaatst is, heeft hij door gepaste overwijzing zorgvuldig vermijd. Zijne bedreevenheid daarentegen in de Meesterstukken der XVIIde Eeuwe legt hij ten vollen aan den dag, en niet minder juist is de waardeering van de groote verdiensten en kleenere onvolmaaktheden in de werken van meergedachte onze Dichters, die te regt hun ter eere uitloopt. Kwalijk iets zouden wij aan deeze waarlijk schoone beoordeeling wenschen bijgevoegd; of het moest zijn, dat wij eenige aanwijzing verlangd hadden wegens de Navolging van BUCHANAN's *Psalmen* door onzen beroemden CAMPHUYSEN, waarvan de Eerw. R. KOOPMANS onlangs wel eenen wenk gaf (*), maar die toch eene nadere toetze vordert, om dat voortreffelijk werk des jeugdigen en

(*) Zie het *Mengelwerk* der *Vad. Lett. voor* 1804. bl. 531.

en te vroeg verstorven Dichters naar eisch te schatten, en na te gaan in zijnen oorsprong. Voorts lust het ons niet, met den geachten Uitgeever over zijne keuze der Proeven in dit Boekdeel te redentwisten. Wel overtuigd dat Apollo zelve ten deezen kwalijk aan allen voldoen konde, hangen wij liever ons goedkeurend zegel aan hetgeen ons aangeboden wordt. Altoos immers verlangt het oog van eenen Konstminnaar bij zulke Meesterstukken meer dan voorhanden is; of ontwaart eenige gemelijkheid, dat men proeven, als die uit VONDEL's *Gijsbrecht* en *Palamedes* of *Hekeldichten*, die wel het meest bekend zijn, herdrukt, en deszelfs *Roomsche Gedichten* achterlaat, offchoon van geene mindere schoonheid. Ze zouden wij nu bijkans vraagen: waarom niet liever de eerstgezegde blootelijk *aangehaald*, en liever de zodanige, die bijkans in vergeetelnis zijn, geplaatst, als dat *ter staatzij van Jongkvrouw D. N.* (*Poëzij*, D. II. bl. 521) en soortgelijken? Waarom ook niet, uit HOOFT en anderen, deeze of geene ons bij uitstek behaagende Verzen bovendien overgenomen? *gelijk*, bij voorbeeld, uit DE DECKER dit zinrijke Puntdicht? (B. I. n. 427.)

„ *Het ongezielde goud vermeestert ziel en reden*,
„ *Het maakt, hoe zwdat van wigt, ons ligt van hoofd en zeden:*
„ *'t Verstomt, hoe dom en stom, de redenrijkste taal.*
„ *Het onbederflijk goud bederft het altemaal.*"

Evenwel wij willen dit niet gezegd en beschouwd hebben, alsof wij eenigzins de keuze des Hoogl. te berispen zochten. Neen! Wij wenschen de Dichtkunst geluk met deeze zijne herinnering aan onze groote Meesters. Mogt dit Boekdeel, deeze Proeven, den leeslust aanwakkeren van hunne uitsteekende Werken! Met zulk een doel veroorelofden wij ons ook alleen de laatst ter neergestelde bedenkingen, die anders naar vitterije zweemen zouden. Nu getuigen zij, dat het niet aan voorraad mangelde om deezen Bundel aanzienlijk te doen zwellen. Wij wenschen, ten slotte, den Hoogleeraar, van deeze zijne Uitgave, en zijne Lessen over dit Handboek, het streelend genoegen toe, dat daardoor de leeslust en smaak voor onze Oud-Vaderlandsche Dichtkunde als uit eenen verderfelijken sluimer opgewekt worde. Want op onzen VONDEL en zijne tijdgenooten mag

mag men met volle regt toepassen, wat ook ten aanzien van HOMERUS geldt en geschreeven wierd:

E quo, ceu fonte perenni
Vatum Pieriis ora rigantur aquis.

De Ring van Gyges wedergevonden, of Verzameling van Nederlandsche Karakters. IIde Deel. Met Platen. Niet vertaald. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 330 *Bl.*

Onderhoudend en leerzaam beide mogen wij dit Werk noemen, 't welk onzen onbekenden Landgenoot van de zijde van het hart zoo wel, als des vernufts, eere doet. — Wij lieten hem aan het ziekbedde zijner zuster; thans berigt hij ons hare herstelling, en hoe hij in dien tusschentijd het vorig Deel ter uitgave had gereed gemaakt; waarna hem de lust bekroop, om, door middel van zijnen Ring, ware het mogelijk, de werking van zijn geschrift op het hart zijner Lezeren in persoon eens te gaan opsporen. Dat luistervinken wel eens onaangename waarheid hooren, werd hier in een omgekeerden zin bevestigd; en hoewel het ons een weinig stuitte, eenen Schrijver op die wijze zijnen eigen lof te hooren trompetten, offchoon hij zijn instrument eenen anderen aan den mond houdt, door dezen sprekende in te voeren, zoo moeten wij hem evenwel het regt doen van ten minste geene overdrevene eigenliefde te hebben doen blijken, hoezeer hij de kieschheid, naar ons gevoel, toch min of meer beleedigde.

Het gunstig gevoelen over zijnen arbeid versterkte hem niet weinig in zijne begeerte ter voortzettinge van zijne onbemerkte waarnemingen, zoo te Utrecht, Rotterdam, het Overmaassche, enz. Hij doet zulks in eene verscheidenheid van XX Hoofdstukken, of liever menschkundige Tafereelen, die allen hunne eigenaardige verdiensten hebben, en over 't algemeen kennelijk den stempel van leerzaam onderhoud dragen.

Dit Deel eindigt met des Schrijvers ontmoeting van eenen Vriend, en met beider vertrek naar Parijs, waarbij wel de Ring in een verzegeld papier, onder in eene koffer, wordt nedergelegd, doch die koffer zelve, tot onze blijdschap, naar het schijnt, tot 's Schrijvers pakkaadje behoort.

Het lust ons, onze Lezers, met eenige bekorting, te onthalen op een der grappigste Tooneelen in dit Werk, getiteld: *de grilligheid van het Fortuin.* Vooraf, echter, mogen wij de navolgende fraaije plaats hun niet onthouden, waarin de Schrijver, nog vervuld van blijdschap over het goed onthaal en blijkbaar nut van zijnen arbeid, uitweidt over het genoegen, 't welk een Schrijver heeft, die bespeurt, dat de voort-

brengfelen van zijnen geest eenig nut of troost aan zijne medemenschen hebben aangebragt. „ Duizende menschen immers, welke hij niet kent, welke hij nooit heeft hooren noemen, welke hij met zijne oogen nooit heeft aanschouwd, leert en onderrigt hij, niet alleen op dit oogenblik, maar zelfs jaren achter den anderen.

„ Hij deelt zijne lessen uit aan menschen van verschillenden rang en jaren; de Overheden zelven vermaant hij omtrent het beoefenen van hunnen pligt, en de onderdanen, dat zij billijke wetten eerbiedigen; den afgeleefden grijsaard vertroost hij bij het aannaderen van den dood, of geleidt de onbezorgde jongelingen door de worstelpaden der verleiding; hij roept hen uit de schuilhoeken der losbandigheid en ontucht, en verbindt hen voor het Altaar met het voorwerp hunner onbaatzuchtige liefde.

„ Als met eene betooverende kracht bezield, doet hij den ongevoeligen gierigaard zijne schatkist voor den behoeftigen ontsluiten, of dwingt den onbezonnen verkwister zijne onmatige uitgave paal en perk te stellen; den dronkaard wringt hij den beker uit zijne bevende handen, of lokt den *speler* uit de *holen* des verderfs, waar slechts één worp *zijn geluk beslist*, en dat van eene geliefde echtgenoote en *dierbare kinderen.*

„ Hij vernedert den hoogmoedigen, en geeft den nederigen moed en krachten; hij verzoent broeders met broeders, vaders met hunne kinderen, kinderen met hunne ouders; hij bedwingt de tong der lasteraren; hij verjaagt de nevelen, die het verstand verduisteren; den tragen drijft hij naar den arbeid; den ontevredenen bevredigt hij met zijnen staat; hij vertroost eene verdrukte weduwe, en droogt de tranen af der weerlooze weezen; hij verdedigt de onschuld, en doet daarentegen den schuldigen beven voor het gestoelte van zijnen Regter.

„ Ja, hij voert, als hij zulks begeert, zijne lezers opwaarts naar den Hemel, of daalt met hun af naar den diepen afgrond der zee; hij doet hen de hoogste toppen der bergen beklimmen, of voert hen over onmetelijke oceanen; hij doet hen weenen, of lagchen van vreugde; hij stilt hunne gramschap, of werpt hen, van toorn ontstoken, in eenen dikken drom van woedende vijanden. — Gelukkig hij! die alleen het heil bedoelt van zijne natuurgenooten; die zijne pen niet misbruikt om het onschuldig hart van zijnen medemensch te vergiftigen; maar die zoo schrijft, als hij, wanneer hij zijne loopbaan op deze wereld zal hebben afgeloopen, eenmaal zal wenschen te hebben geschreven."

Nu tot het beloofde Tafereel. — „ Nergens vindt men meer blijken der grilligheid van het Fortuin, dan in groote Koopsteden. — Nogtans, schoon het Fortuin met gesloten oogen zijne schatten uitdeelt, heeft het geen vermogen, om, te gelijker tijd, de ziel der menschen te beschaven.

Terwijl ik langs de voornaamste havens voortwandelde; en mijn oog van tijd tot tijd ophefte om de menschen te beschouwen, die in hunne kostbare *Saletten* naar de voorbijgangeren tuurden, kreeg ik lust om eens in de prachtige woning van zoodanig eenen gunsteling van het Fortuin onzigtbaar in te sluipen, en te zien, op welk eene wijze hij zich tegenwoordig in zijnen gelukkigen toestand gedraagt.

Terwijl ik hier over dacht, zag ik een' Heer in eene prachtige koets naar de Beurs rijden, welken ik mij herinnerde, dat ik, voor weinige jaren, als eenen nietsbeduidenden Kantoorbedienden gekend had, doch die, door een gering burgermeisje te trouwen, dat eenig geld ten huwelijk bragt, en vervolgens door eenige herhaalde, doch zeer gevaarlijke ondernemingen, die allen gelukkig waren uitgevallen, in korte jaren groote rijkdommen had bijeenverzameld.

Ik vroeg naar zijne woonplaats, en begaf mij, zoodra hij wederom van de Beurs vertrokken was, derwaarts. Ik klom zijne hooge stoep op, en volgde twee Heeren, welke ik even te voren op de straat gezien had, met mijnen Ring aan den vinger, naar binnen.

Wij werden in een groot *Salet* gebragt, waar alles schitterde van goud, van zilver, van marmer, van kostbare gordijnen en tapijten, en van prachtige meubels; doch welke of in geene goede orde, of in al te groote menigte, zonder eenigen smaak, als 't ware, op malkanderen waren gestapeld.

De Heer KLAVERBLAD ontving zijne gasten op eene gulle wijze, en zeide, dat hij niet hoopte, dat zij het kwalijk genomen hadden, dat hij hen zoo laat had laten vragen; dat zijne Vrouw ook geen den minsten omslag gemaakt had, en hun eenvoudig zou *reguleren* op een *Sopbaarsje*.

De Heer PATERBORN, die in Coloniale producten, zoo als ik naderhand hoorde, handel dreef, en de Heer ZWANENVOET, die mij toescheen een Makelaar in Effecten te zijn, beiden al mede gunstelingen van het Fortuin, betuigden, dat het hun veel eer was, en dat zij toonen zouden, dat hij geene zieke gasten genoodigd had, dewijl zij reeds zeer grooten honger hadden.

Hoe gaat het, vriend ZWANENVOET! met de papieren? vroeg de Heer KLAVERBLAD, terwijl hij zijne wit bepoederde pruik met zijne linker hand van zijn hoofd ligtte, en met zijne regter hand zijn kaal hoofd met eenen neusdoek, herhaalde reizen, afveegde.

De Makelaar ZWANENVOET, (*met een gefronsd voorhoofd en zeer langzaam sprekende.*)

Het gaat lui, mijn Vriend! echter zijn de *drie percents* wat

williger; die *uit den Vrede* ook wat ſtijver; doch over het algemeen geen lust — in het geheel geen lust, — alles ſlapper.

De Heer KLAVERBLAD.

Ik heb toch *oppinie*, Vriend! dat 'er een luchtje komen zal; de Franſche papieren komen immers hooger af? gij moest nu nog maar wat pakken.

De Heer ZWANENVOET, (*nog langzamer ſprekende.*)

Ik heb mijn bekomst, waarde Vriend! ik heb mijn bekomst; ik kan nu niet meer ſlikken.

De Heer KLAVERBLAD.

Apperopo! Ik heb ook nog eenige *Gelderſche Schavergeedingen* liggen, en nog eene *Actie* in de Oostindiſche Compagnie, wat zijn zij wel waard? Heer en Vriend!

De Heer ZWANENVOET, (*zijn hoofd langzaam ſchuddende.*)

Zij zijn zonder koers — geen gevraag.

De Heer PATERBORN, (*hevig zuchtende.*)

De tijden worden hoe langer hoe ſlechter, alles is daarenboven even duur, en men ſchrikt om 'er zelfs het noodige van te nemen: dit is ook de reden, dat ik geen rijtuig wil houden, of eene buitenplaats koopen: mijne gewoonte is altoos, zoodra als ik een' gouden rijder of zeven, bij voorbeeld, uitgeve, bij mijzelven na te rekenen, dat het bijna de interest is van zoo veel of zoo veel honderd gulden Kapitaal.

Reken nu eens (*dit zeide hij, terwijl hij zijn' voorſten vinger aan de regterzijde van zijn' neus plaatſte*) hoe vele intereſſen van duchtige Kapitalen die hongerige dieren van paarden in een jaar doorzwelgen; en hoe vele penningen 'er noodig zijn om eene Buitenplaats wel te onderhouden, alsmede om luije koetſiers, knechts, meiden en arbeiders den mond open te houden. (*Zijn hoofd met veel wijsheid ſchuddende.*) Ik denk 'er thans anders over, en ik verbeelde mij maar, als ik eens buiten de poort ga wandelen, dat de geheele wereld mijne Buitenplaats is, zonder dat ik 'er een duit voor behoeve op te ſchieten.

De Heer ZWANENVOET.

Ja maar, Vriend PATERBORN! gij zijt nu ook wat al te groot een *Renmeester*; gij rekent het ook wat al te naauw uit: was

wat hebt gij, bid ik u, aan alle uwe schatten, als gij 'er zelf geen gebruik van durft maken? en wat behoeft gij, daar gij reeds een man zijt van hooge jaren, u voor eenige ondankbare erfgenamen zoo af te sloven?

De Heer PATERBORN.

Om mijne erfgenamen denk ik al zeer weinig; alleen de lust om te vergaderen is voor mij eene zielsvreugde; en het vermaak om *Coupons* te knippen, gaat alle mogelijke genoegens dezer verdoemde wereld verre te boven.

Ik bid u, wat baat toch wijsheid? wat baat geleerdheid? wat baten u kunsten en wetenschappen? als gij honger en dorst moet lijden, en uw broos ligchaam door nijpende zorgen verteerd wordt? — Een rijk mensch daarentegen leeft zorgeloos voort; hij rekent, op zijne vingers, uit, dat hij zijne bezittingen niet kan verteren, al leefde hij meer dan duizend jaren; en (*hier zette de Heer* PATERBORN *een zeer vergenoegd gelaat*) ligt hij voor zijne geldkisten neder, dan kan hij immers uitroepen: zie daar! die zakken aan de regter hand bevatten aanzienlijke eertitels, magtige vrienden, eenen grooten Adeldom, en eene beroemde afkomst: in die andere zakken aan de linker hand ligt eene fraaije woning, een heerlijk Landgoed opgesloten: voor dat stapeltje goud kan ik kostbare rijtuigen koopen, en vlugge paarden, die als de wind langs den grond zweven: voor deze blikken doos, die zich daar onder die zakken verschuilt, kan ik eene vrouw verlokken, die voor eene VENUS zelve niet behoeft te zwichten: — voor de inkomsten, welke die andere groote blikken doos, die daaraan grenst, opbrengt, kan men *Frankrijk*, *Engeland*, *Italien* en *Duitschland* bezigtigen, en men kan daarmede van daar terug komen, beladen met het kostbaarste van alle de Landen, die men doorkruist heeft, of, als men te traag of te angstvallig is om te reizen, koopt men daarvoor eene Heerlijkheid; en, even als een Oppermagtig Vorst, stelt men Schouten, Predikanten, Pastoors, Kosters en Vroedvrouwen aan, of men zendt dezelve maar wederom weg, als of men, even als een kind, met houten poppen speelde.

Is men wat weekhartig, (hetgeen, onder ons gezegd, nooit mijn zwak geweest is, want men wordt nooit rijk door weekhartigheid, maar wel door het tegendeel.) dan kan men de traanen van ongelukkigen afdroogen, ja stervende menschen, die van honger en kommer bijna omkomen, van den dood tot het leven terugroepen: ja men zou........

Terwijl hij hier nog eenige dingen wilde bijvoegen, kwam Mevrouw KLAVERBLAD, eene korte, dikke dame, van omtrent zes en dertig jaren, binnen waggelen.

Haar gelaat, houding, gang en manieren gaven te kennen,

pen, dat zij van hare eerste jeugd af aan niet gewoon was geweest zoo prachtige kleederen te dragen; hare ooren torschten zware kostbare juweelen; haar bruine hals was met eenen driedubbelden snoer parels omhangen, en zes groote en schitterende ringen versierden hare dikke, ruwe, berimpelde vingers.

Verexkuseert mij, mijne Heeren! zeide zij, terwijl zij op eene zonderlinge wijze neeg, dat wij zoo laat gaan eten; onze JACOB, die een lompe Mof is, heeft een *Keraf* op een *Bottel* rooden wijn uit zijne handen laten vallen, zoo dat zij beiden aan *morselen* vielen, en de geheele tafel wederom op nieuw moest gedekt worden: nogtans is de visch in de ketel, en de gasten zouden vast aan tafel kunnen gaan zitten.

Daarop werden de Heeren verzocht naar de zaal te gaan.

Was ik verwonderd over de kostbare meubelen die het *Salet* versierden, niet minder stond ik verbaasd toen ik deze Zaal intrad, die bestemd scheen te zijn voor de woonplaats van eenen magtigen Koning.

Echter heerschte 'er wederom dezelfde wanorde en wansmaak, en dit prachtig vertrek was wederom zoodanig opgevuld met *Pendules*; een zeer groot getal *Stoelen*, *Canapés*, en verdere kostbare meubelen van dezelfde soort, dat het eerder scheen een magazijn te zijn van eenen Schrijnwerker, dan eene met smaak toegeruste Zaal.

Schoon 'er slechts vier menschen aan de tafel zaten, werden 'er twee zeer groote porseleinen Vischschotels opgebragt, waarin eenige ponden baars zich onder eene donkere wolk van peterselie verscholen.

Men at met smaak, doch op zulk eene gulzige en onwellevende wijze, en met zulk een gesmak, als of zij, om strijd, het geluid wilden namaken, hetgeen de baarzen in den vroegen morgenstond, wanneer zij zich onder het groene kroos verschuilen, gewoon zijn te laten hooren.

Hoe bevalt u het *Sopbaarsje?* vroeg de bevallige Mevrouw KLAVERBLAD, terwijl zij haar glimmend mondje afveegde.

Deze vraag geeft te kennen, zeide de Heer KLAVERBLAD met eenen vollen mond en al etende, dat mijne gemalin verlangt, dat wij hare gezondheid eens drinken. Hierop werden de kelken tot den rand toe vol geschonken, en bijna in eenen teug, ter eere van Mevrouw KLAVERBLAD, uitgedronken.

Door de zoogenaamde Sopbaars weg te dragen, werd 'er plaats gemaakt voor drie groote Sausbaarzen, die den rang van Kabeljaauwen hadden kunnen bekleeden; alsmede voor twee groote opgevulde schotels met Aardappelen, tusschen welke twee vervaarlijke sauskommen werden geplant.

Ondertusschen sprak men over verschillende onderwerpen; de Heer KLAVERBLAD sprak over een Proces, dat hij uitstaan-

de

de had met zijnen ouden Patroon, en prees bij die gelegenheid zijnen Advocaat ten sterkste; de Heer CARÓLUS LODÓVICUS JUSTINIANUS, zeide hij met eene donderende stem, is een *honnet Avekaat*, en de eenigste regtvaardige man, dien ik onder dat slag van volk heb leeren kennen; hij heeft een *gecultificeerd* verstand, hij is knap in zijn *fak*, en een *ferm* man in de studie van de Regten; daarenboven spreekt hij zijn Latijn zoo vlug en gezwind als een *Socrátes.*

Dat is het eerst in mijn leven, zeide de Heer ZWANENVOET, dat ik een Advocaat om zijne regtvaardigheid hoor prijzen, en als dat waarachtig zoo is, dan is hij een wonder van zijnen tijd, en dan zoude ik hem op Stads kosten laten onderhouden, en aan alle vreemdelingen op de kermis vertoonen, ja zelfs hem, na zijnen dood, doen opzetten, en op de snijkamer voor geld laten kijken.

Wel mijn Heer ZWANENVOET! zeide Mevrouw KLAVERBLAD, nu *ralleert* gij, geloof ik, een beetje; dat zou ook wel eene *comiete* belooning zijn voor zijne eerlijkheid; daar zou hij waarlijk wel *gefeneerd* zitten, ik ten minste zou 'er geen *fenie* in hebben, ja ik zou in *dubo* staan, of ik dat zou moeten beschouwen voor een *afgrond*, dan voor een *honeur.*

Dit gesprek werd afgebroken, nadien de gulle Mevrouw KLAVERBLAD de beleefdheid had van haren buurman nóg een groot gedeelte van eene groote baars op zijn bord te werpen; en hoe zeer de Heer PATERBORN, bij al wat dierbaar was, zwoer, dat hij in geen drie dagen in staat was dien visch *af te kluiven*, moest hij zich echter aan het bevel van zijne vriendin onderwerpen; ja zij voegde 'er nog bij, dat hij ook nog een *holletje* moest openhouden voor een kostelijken kalfskop, dien zij *espres* van *Amsterdam* had laten komen om hare gasten eens *fris* te *regeleren.*

Zoodra de baars met derzelver gevolg was weggedragen, kwam 'er een kalfskop te voorschijn, die den onversaagdsten vraat schrik aan kon jagen: aan de andere zijde werd een stuk van eene gerookte rib, die ten minste dertig ponden woog, geplaatst, en in het midden een schotel met zeven hoenderen, terwijl een douzijn schoteltjes met groenten en gebak den trein sloten.

Hierop stond de Heer KLAVERBLAD op, stopte zijn servet met een punt door een knoopsgat, stroopte de mouwen van zijn' rok hoog op, en, na het groote mes, even als een slagter, eenige malen tegen een ander mes geslepen te hebben, deed hij eenen geduchten aanval op het kalf, en sneed het, al zwoegende en zwetende, in duizend stukken.

Daarna wandelde hij, na zijn mes wederom te hebben gewet, zijne mouwen nog hooger opgestroopt, en het zweet

van zijn voorhoofd afgeveegd te hebben, maar de gerookte ribbe, waarvan hij al mede een groot gedeelte affneed.

Men moest, nadat dit verrigt was, wederom eten, of men wilde of niet, en telkens groote en tot aan den rand toe gevulde glazen uitdrinken, waarin de huisvrouw moedig voorging, die zich, van tijd tot tijd, beroemde, dat zij sterken drank en wijn als water kon drinken, en dat zij, voor eenige weken, het geluk gehad had, twee *Hoesaren Offecieren*, die bij haar *ingebiliëtteerd* waren, van den stoel te drinken.

Toen men niet meer wilde, of liever, konde eten, beval zij met eene mannelijke stem, dat het *Nadesert* zoude opgebragt worden.

Dit verdiende mede opmerking; eensdeels wegens het zeer groot aantal van schoteltjes, en aan den anderen kant wegens het groot getal van Appelen en Peren, welke met kunst, als eene Egyptische Piramide, waren opeengestapeld.

Dat is mijn *fak*, zeide de Heer KLAVERBLAD, op de vruchten wijzende, die voor hem stonden; ik ben als razend gek naar *Pooremadamme peren* en *Pooren Sinjoreperen*; mijn vrouwtje daarentegen houdt meer van *Millioenen*, vooral als zij zoo geel zijn als *safferaan*, en met groote *karrabonkels* rijkelijk voorzien; maar ik gun haar de pret. — Als ik wat moet eten (zeide Mevrouw) ben ik nog al gesteld op *Bellefleuren*, of *Sint Cermijnen*, of *Pippelendooren*, of *Princessen Noobelen*, *excetera*, *excetera*; onder die mits echter, dat ik de koude zoo wat met een *Lakkeurtje* kan verdrijven, anders kwellen mij de winden, daar ik met *premissie*, en onder ons gezegd en gebleven, altoos *copieus* mede te worstelen heb.

Maar *apperopo!* van vruchten gesproken, dus ging zij voort, terwijl zij een snuifje nam, en, al snuivende, met haar beminnelijk neusje een geluid maakte, als of zij *pianissimo* op een schuiftrompet blies: ik heb uit de *Krant* gezien, dat de tuin van den *Appeteker* GROOTENBROEK, die met de zuster van onzen *Surefijn* getrouwd is, verkocht is, om daarmede de *Fokshal* te vergrooten; ik wenschte wel om honderd *Dikketons*, dat wij hem gekocht hadden, dan hadden wij de *Liluminatie* altoos voor niet kunnen zien, en dan hadden wij ook al het volk van de *Fokshal* dagelijks voor ons *phiselemie*.

Om het Muziek geef ik geen oortje; ik hoor de Weeskinderen liever *Salmen* zingen, dan al dat gekras van die speellui. — Ja! de Weeskinderen zingen eerst verrukkelijk! een mensch zijn hart verdaagt, vooral als zij zoo van de lage *Mi* tot de hooge *Ut* opklimmen, of van de hooge *Ci* tot de lage *Ut* wederom afdalen, zoo als zij wel eens doen, en zoo als ik het in mijne jeugd plag te kennen: — maar om weder op den tuin te komen: het is mijn mans schuld, die stond te

stijf

ſtijf op zijn ſtuk, hij moest aan zijnen kant ook iets *gelaxeerd* hebben, toen de *Appeteker* van zijnen kant honderd *dikkaten laxeerde.*"

Nadat de Heer KLAVERBLAD met veel deftigheid zijne beminnelijke Egade had trachten te beduiden, dat de Tuin te groot, te duur verkocht, en te ver afgelegen was, en zij dus dagelijks *afgefatigeerd* zou geweest zijn, dewijl men 'er met geen koetſen kon komen, hervat Mevrouw het woord: „ Voor eerst is mijn hoofdpijn veel minder, ſedert dat de *Cappetein* van den *Uitlegger* mij *aangerecommandeerd* heeft, dat ik dagelijks mijn hoofd met *Olij de Colonje* zoude waſſchen; ten andere zijn 'er nog *Kiperſols* in de wereld, als de zon ſchijnt, en *Perreplus*, als het regent. Daarenboven vind ik, dat, als men rijkelijk geld bezit, men als dan op een duizend goudgulden meer of min niet moet zien; het is goed voor menſchen, die *verobligeerd* zijn het op een ſtuivertje uit te cijferen, maar voor ons is zulks immers maar een peulſchilletje.

Maar *apperopo!* dus viel de Heer KLAVERBLAD zijne echtgenoote in de reden, weet gij wel, JACOMYNTJE! dat de zwager van mijn' koetſier, die loodgieters knecht, die hier zoo dikwijls gewerkt heeft, zoo ongelukkig uit de goot gevallen is, en dat hij zoo dood als een pier naar huis is gedragen?

Dit verhaal verwekte in het begin veel aandoening, te meer, dewijl hij eene ongelukkige vrouw met zes kinderen naliet. — Toevallig, terwijl men nog over dat ongeluk ſprak, liet die ongelukkige weduwe zich aandienen; men liet haar binnen komen: de droefheid belette haar, in het eerst, te ſpreken; eindelijk bad zij met eene bevende ſtem, dat de Heer KLAVERBLAD, die zij wist dat een rijk man was, haar eenige gulden zoude leenen, om haren man te kunnen laten begraven...... Meer was die beklagenswaardige weduwe, die een zuigend kind aan de borst had, en die men duidelijk zien konde dat niet gewoon was dusdanig een verzoek te doen, niet in ſtaat om uit te ſpreken; doch de Heer en Mevrouw KLAVERBLAD namen zulks zeer kwalijk, en vonden hare handelwijze ten uiterſte onbeſchaamd en *asſerant:* wel, lieve mensch! dus heſte Mevrouw KLAVERBLAD aan, terwijl zij hare twee handen in hare heupen zettede: dan was het lot van rijke lieden, waaronder wij, God dank, met regt gerekend kunnen worden, wel ongelukkig, zoo zij alle *povere* en *calemeteuſe* menſchen moesten helpen, en aan iedereen aalmoezen uitdeelen; dan zou het 'er voor ons op het laatst wel beginnen uit te zien; en waarmede zouden wij dan eindelijk zelven ons *feſoen* ophouden?

Ach! lieve Mevrouw! antwoordde de weduwe, terwijl zij hare tranen afveegde, 'er zijn zoo weinige menſchen, aan welken zoo groot een ongeluk te beurt valt, als mij gisteren is overgekomen; zulke ongelukkige weduwen, als ik ben, zullen

u misschien nimmer kunnen lastig vallen; ik smeek u, om Godswil, die ulieden zoo gezegend heeft, dat gij mij slechts voor eenige dagen tien gulden leent; ik zal intusschen de kleederen van mijn man laten verkoopen, en u het geld, zoodra ik het zal ontvangen hebben, in dank terug geven.

Hoor, vrouw! riep de Heer KLAVERBLAD met drift en met eene donderende stem uit, daartoe zijn wij niet gezind; wij hebben een *maxime*, en daar gaan wij niet van af, en die bestaat hier in, dat wij voor eerst nooit geld uitleenen, en ten tweede, dat wij nooit aalmoezen geven, noch aan huis, noch op straat; zoo wij wat geven willen, werpen wij zulks, als wij eens te kerk gaan, in het zakje, en hiermede (*op eene onbarmhartige wijze naar de deur wijzende*) kunt gij opstappen.

De weduwe verbleekte; een vloed van tranen rolde langs hare wangen tot op het hoofd van haren zuigeling, die aan haren boezem lag: het beminnelijk kind keek zijne moeder lagchend aan, even als of het hare droefheid zag, en haar wilde vertroosten.

Dit gezigt trof Mevrouw KLAVERBLAD; zij riep de weduwe terug: kom aan! zeide zij, met eene vertooning van heldhaftige miiddadigheid, ik zal voor u eene *kalekte doen:* daarop nam zij een bord, waarop zij een dubbeltje wierp: dit voorbeeld werd door haren echtgenoot en den Heer ZWANENVOET gevolgd; doch de Heer PATERBORN weigerde volstrekt iets te geven; hij zeide, dat hij, van zijne eerste jeugd af aan, niemand had lastig gevallen of om eenig geld aangesproken, dat hij door grooten arbeid en zorgen zijn geld bijeen had gebragt, dat hij dus ook van zijnen kant het zelfde kon vorderen, en door niemand begeerde aangesproken te worden.

Ik hoorde den knecht binnen 's monds eenen verschrikkelijken vloek uitspreken, en zag, dat hij dien ongevoeligen gierigaard met vergramde en verachtelijke blikken aanzag; daarop tastte hij in zijn zak, en gaf haar heimelijk een schelling.

Na het vertrek der weduwe ontstond 'er eene diepe stilte, die eenige minuten duurde; alle de aangezigten stonden ontevreden, uitgezonderd dat van den braven knecht, die gevoel scheen te hebben, dat hij die verachtelijke en ongevoelige menschen, die alles over hadden voor uiterlijke pracht, of voor hun gehemelte, in edelmoedigheid en in teerhartigheid verre overtrof.

Deze stilte werd afgebroken door de aankomst van eenen Heer, die zich deed aanmelden.

Het zal de Juwelier zijn, JACOB! doe de *Porte brisédeur* maar eens open, en laat hem binnen komen.

Hierop kwam de Juwelier GLINSTER, met den grootsten eerbied, en met herhaalde buigingen, binnen; hij zeide, dat hij nu den schoonsten juweelen ring bij zich had, die 'er ooit in

Rot-

Rotterdam was gedragen, en dat Mevrouw de Weduwe van den oud-Burgemeester STATIG denzelven volstrekt begeerde te koopen, doch daarin te dezer tijd werd verhinderd uit gebrek aan Contanten.

Neen, Heer GLINSTER! zeide de Heer KLAVERBLAD, daar ontbreekt het ons, Gode zij gedankt en geloofd! nog niet aan; en als wij konden overeenkomen, zoude ik denzelven, voor eene verjaring aan mijn lieve JACOMYNTJE, wel willen koopen, al was het maar *espres*, dat ik meer kan doen dan een Burgemeesters Vrouw: dat denkbeeld kittelt mij.

Mevrouw KLAVERBLAD was verrukt door dit gezegde; zij vloog op, waggelde met drift naar haren man toe, en kuste denzelven herhaalde reizen, dat het door de zaal klonk. Na een kort beraad, en na den ring eenige reizen van alle kanten op de mouw van zijn' rok te hebben afgeveegd en bezigtigd, kocht de Heer KLAVERBLAD denzelven voor tweeduizend en zevenhonderd gulden, en telde het geld, terwijl hij een *klein doccumentje van een quitantietje* vroeg, ten deele in *Coupons*, ten deele in Contanten, zoo vrolijk toe, als of hij den ring tot een geschenk had ontvangen."

AMELIA FABRICIUS, *of Delft door buskruid verwoest; Treurspel, door* A. LOOSJES, PZ. *Te Haarlem, bij den Schrijver.* 1807. *In gr. 8vo. 62 Bl.*

Het ongeluk van *Leiden* gaf aanleiding tot dit Tooneelstuk; dan, behalve andere zwarigheden, veranderde de Dichter vooral daarom zijn plan, omdat hij het ten tooneele voeren van nog levende personen, al ware 't dan onder verzierde namen, ongeraden vond. Hij koos daarom het gelijksoortig geval te *Delft*, A°. 1654, tot zijn onderwerp; het omkomen van den schilder FABRICIUS, en het nog levend gered worden van zijn kind, deed hem de hoofdrol geven aan deszelfs echtgenoote. Voor eene en andere afwijking van de geschiedenis, welke de Dichter in de Voorrede aanstipt, zal hij gereedelijk verschooning vinden; en de Raadpensionaris JOHAN DE WITT, daar hij het ongelukkig *Delft* ter hulpe snelt, geeft in dit stuk het Vaderlandsch hart voorzeker aandoenlijke herinnering. Overigens, hoezeer ook dit Treurspel, over 't geheel, het vernuft en de talenten van den Heere LOOSJES eere doet, hebben wij echter onze bedenkingen. Tegen het werktuiglijke der kunst is wel niet gezondigd; dan, immers vooral bij het eerste Bedrijf, is het, in ons oog, geheel onnatuurlijk, dat men bij zulk een ijsselijk ongeval meer praat en declameert, dan wel handelt; dat men met het geven van berigt aan Hollands Staten zoo sammelt, en den Predikant TIGURINUS eerst

oen-

oculaire inspectie liet nemen, en daarvan een vrij omstandig raport doen; en daarenboven nog denken kan om elkander min of meer verschooning te verzoeken over het niet maken van pligtpleging of complimenten. De uit het puin opgedolvene en stervende FABRICIUS is, voor een zoo zwaar gekwetst man, ook al te woordenrijk. In één woord, meer gewoel, verwarring in den eersten oogenblik, daarna en al aanstonds maatregelen en uitvoering op het oogenblik, zouden ons hier natuurlijker zijn voorgekomen; het moest op het Tooneel hier zoo gaan als het indedaad bij het ongeluk te *Leiden* ging. Wij vonden echter meer dan eenen schoonen trek.

„ Wat zie ik, Kindren? ach! geen bliksem treft verwoeder,
„ Dan 't zien van kindren voor een kinderlooze moeder...."

doet in den mond van AMELIA eene aandoenlijke werking.

Misschien is het stuk met wat te veel overhaasting bewerkt, te spoedig althans aan het licht gebragt: Treurspelen willen bij den maker wel eens overwinteren.

Voyage en Zelande, Flandre et Brabant, fait dans les mois de Juillet et d'Aout 1806. Amst. chez *G. Dufour*. 1807. In 8vo. 55 pag.

Een soort van voorberigt zegt ons, dat dit boekje geenszins voor een uur van uitspanning, maar eeniglijk tot een wegwijzer is ingerigt; het geeft toch nog iets meer, hier en daar namelijk eene aanwijzing van eene of andere merkwaardigheid, voorts melding van herbergen, waaronder ook enkele van plaatsen door dezen Reiziger niet bezocht. Het reisje gaat van Amsteldam, op Haarlem enz. tot de Buitensluis; van daar door het land van Over-Flakké naar de Zeeuwsche Eilanden, Zierikzee, Noordbeveland, Walcheren, Goes, Tholen, en zoo over Bergen op Zoom naar Antwerpen; geheel de gewone route; dan door het land van Waas op Gent, Rijssel, Doornik, Leuze, Ath, Enghien, Halle, tot Brussel; terug met de Diligence over Mechelen weder op Antwerpen, en zoo met den gewonen postwagen op Gouda en met de jaagschuit op Amsteldam. Wil men het reisje doen, men kan het boekje in den zak steken, het is juist geen groot bezwaar; maar het behoeft toch niet; men vrage maar iederen avond in zijne herberg, en komt voorzeker, ook zonder dezen wegwijzer, te regt; en de vriendelijke Kastelein zal gaarne het zoo gewone merkwaardige op iedere plaats wel willen aanwijzen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aanmerkingen over de Verhandeling van den Eerw. Heer A. BRUINING, *enz. Medegedeeld in een Brief aan zijn Eerw.*, *door* J. VAN ASSEN, *Predikant bij de Hervormden te Harlingen. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1807. *In gr.* 8*vo.* 36 *Bl.*

Brief aan den Hoogleeraar J. A. LOTZE, *en Antwoord op het Libel, geplaatst in de* Hedend. Vaderl. Bibliotheek voor 1807. N°. 3. *Door* A. BRUINING, *Predikant te Pietersbierum. Te Franeker, bij* D. Romar. *In gr.* 8*vo.* 16 *Bl.*

Leerrede over Rom. V: 11. *uitgesproken* 1 *Maart* 1807, *door* J. A. LOTZE, *Theol. Doct. et Prof. en Akademiepredikar aan de Hoogeschool te Franeker. Benevens een Naschrift over bovengemelden Brief. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. *In gr.* 8*vo.* 52 *Bl.*

't Was wel te voorzien, dat de onlangs uitgegevene Verhandeling van den Predikant A. BRUINING *over de Leer der Verzoening met God naar den Bijbel*, waarvan wij niet lang daarna eenig verslag gedaan hebben (*), op nieuw twist zou doen ontstaan over de verklaring van een leerstuk, dat, hoe duidelijk het anders in de Heilige Schrift schijnt voorgedragen te zijn, nogthans door vele Christenen tegengesproken, en door hun, die 't aannemen, nog steeds op verschillende wijze uitgelegd wordt. De verbintenis van den Schrijver aan het Kerkgenootschap der Hervormden, bij welken hij 't Leeraarambt waarneemt, en de vrij algemeene overtuiging van 't gewigt der Leere, tegen welke hij zich openlijk en onbewimpeld heeft durven verzetten, deed inzonderheid van dien kant veel tegenstand verwachten.

Wij

(*) Zie boven, bl. 148.

Wij willen onzen Lezeren van de voornaamste schriften, die ons daaromtrent zijn bekend geworden, en nog vervolgends mogten voorkomen, een kort bericht mededeelen.

N. 1. De Harlingsche Predikant VAN ASSEN, dien wij hier als een welmeenend man, en warm voorstander van 't algemeen aangenomen begrip, omtrent het voornaam doel van den dood van Jesus Christus, leeren kennen, heeft geene wederlegging der Verhandeling van zijnen Medebroeder willen schrijven, omdat deze, zijns oordeels, in de bekroonde Verhandeling van den Eerw. HARMSEN (*), reeds voorhanden is. Hij schijnt alleen, door het vervaardigen en in 't licht geven van dezen Brief, den toeleg gehad te hebben, om de onrechtzinnigheid, waartoe zijn Ambtsbroeder, zijns oordeels, is vervallen, meer algemeen bekend te doen worden, en alzoo het gezag der Kerkelijke Wetten daartegen in te roepen. Zijne Aanmerkingen behelzen voornamelijk eene vergelijking van de bijzondere stellingen van BRUINING met den Catechismus der Poolsche Gemeenten, *eerst door* JOHANNES CRELLIUS uitgegeven, en vervolgends overgezien en meer dan de helft vermeerderd door JONAS SCHLICHTING, gedrukt te Vrijburg 1667 (†), om daaruit te doen zien, dat dezelven in den geest der leerwijze van SOCINUS ingekleed zijn, en nog verder, dan de gevoelens van dien aanhang, van de Leer der Hervormden en alle overige Protestanten afwijken. Dat BRUINING zelfs SOCINUS voorbijstreeft, meent hij hieruit te blijken, omdat door hem wordt ontkend, dat de zoenofferen bij de Israëlieten afschaduwende voorbeelden van 't volmaaktere zoenoffer van Jesus Christus geweest zijn, en dat de zonden oorzaak geweest zijn van Jesus dood, en omdat het geloof in zijnen dood door hem alleen beschouwd wordt in deszelfs invloed op het zedelijk gedrag, dien hij aandringt met redenen, ontleend van Gods liefde. Hier en daar slechts heeft de Eerw. VAN ASSEN iets, tot wederlegging van de denkbeelden van zijnen Medebroeder, op zijne wijze ingevoegd: waaruit men zich

(*) Zie daarvan ons verslag, boven, *Lett.* bl. 333.

(†) Dat dit slechts eene Overzetting is van den oorspronkelijk Latijnschen Racowschen Catechismus, had wel mogen gemeld zijn. (*Rec.*)

zich geene groote gedachten van 's mans godgeleerde kennis kan vormen. Op de aanprijzing der Verhandeling van den Heer HARMSEN komt hij telkens terug, even als of 'er niets anders van belang over deze stof was geschreven, en nu althans, na derzelver uitgave, de zaak voor uitgemaakt moest gehouden worden. Ondertusschen verwart hij, in meer dan een opzicht, de hoofdstelling, waaromtrent de meeste Protestanten zamenstemmen, met bijzaken, waaromtrent verschillend gedacht wordt, en toont in de Bijbeluitlegging nog geheel achterlijk te wezen. Waartoe ook dit geheele geschrijf? Tot teregtbrenging van zijnen, zoo hij meent, groflijk dwalenden Broeder, is hetzelve althans geenzins geschikt. Of men moest zich zoodanig gevolg van de opeenstapeling van allerheftigste beschuldigingen en verwijtingen voorstellen!

N. 2. De Predikant BRUINING schijnt, bij het vervaardigen van dit stukje, van den bovengemelden Brief nog geene kennis gedragen, of 't anders beneden zich gerekend te hebben, 'er op te antwoorden. Hij verzet zich alleen tegen de Recensie zijner Verhandeling, in de *Hedend. Vaderl. Bibliotheek*, en, bij die gelegenheid, ook tegen den Hoogleeraar LOTZE. Hij wil dezen, die als Schrijver van Recensien, over de werken der Hoogleeraren GREVE, REGENBOGEN, HESSELINK, bekend staat, daarom wel niet gehouden hebben voor den Schrijver van deze Recensie, maar vindt echter, in overeenkomst van tijd, en oogmerk der Recensie, met de beschuldiging, door den Heer LOTZE tegen hem ingebragt, genoegzame reden, om een brief aan denzelven vóór zijne aanmerkingen tegen den genoemden Recensent te plaatzen. Men had hem, namelijk, onderricht, dat de Hoogleeraar, in eene onlangs voor de Gemeente te Franeker gehouden Leerreden, had beweerd, dat de weggaande bok, op den grooten verzoendag, eertijds, de zonden des volks droeg niet alleen, maar ook, als zoodanig, diende tot een voorbeeld van Jesus verzoenenden dood, en bij die gelegenheid zou gezegd hebben, dat deze waarheid ontkend, en, op dien grond, de leer der verzoening door Jesus bloed geloochend wierd, zelfs onlangs door een Leeraar van de Hervormde Kerk, doch welke door den Groninger Hoogleeraar MUNTINGHE grondig was wederlegd geworden. Daar men het nu, in het algemeen, daarvoor hield, dat zijn persoon, en zijne Ver-

handeling over de leer der verzoening met God naar den Bijbel, was bedoeld, en dat dit gezegde alzoo eene beschuldiging van onrechtzinnigheid tegen hem was, kon hij, behoudens de zorg voor zijnen goeden naam en achting, niet stilzwijgen. Hij wil van geene onrechtzinnigheid verdacht worden, verklaart nergens ontkend te hebben, dat die weggaande bok de zonden des volks droeg, en zegt, het hierin met den Heer LOTZE eens te zijn. Dit alleen zou hij ontkend hebben, dat die bok, als zoodanig, tot een voorbeeld van Jesus toekomenden dood gediend hebbe, en kan niet zien, hoe daaruit volge, dat hij de leer der verzoening loochent, zoo als hem door den Hoogleeraar was aangetijgd. Hij verlangt deswegens, dat deze zijne beschuldigingen en verdere gezegden, ten dien opzichte, zal bewijzen.

In de *Aanmerkingen*, tegen den Recensent in de *Vaderlandsche Bibliotheek*, zegt hij, dat deze, hoe buitengewoon omslachtig anders die Recensie zijn moge, den inhoud zijner Verhandeling noch juist, noch oordeelkundig heeft opgegeven, en meent te kunnen bewijzen, dat zijn gevoelen duidelijk noch volledig is voorgesteld, en dat de bedenkingen, daartegen geöpperd, geen steek houden. En nu verklaart hij zich dan ook, over sommige bijzonderheden, eenigzins nader. Hij maakt geen zwaarigheid, om niet alleen, naar de Schrift, te zeggen, *Jesus gaf zich over voor onze zonden, voor ons* enz. maar ook, met velen der voornaamste Godgeleerden van 't Hervormde Kerkgenootschap, te zeggen, *Jesus leed en stierf in onze plaats, hij droeg de straf der zonden voor ons*; en zelfs, op schoolschen trant, doch volgends de Schrift, te leeren, *dat Jesus, door zijne gehoorzaamheid tot den dood, zijns Vaders raad volbragt, zijnen Vader volkomenlijk heeft voldaan, en daardoor zijnen Vader verheerlijkt, Gods deugden in het helderste daglicht heeft gesteld.* Hij wil dan nu schijnen van de rechtzinnige Leer niet zoo wijd meer te verschillen, en zegt, „ *deze zelve zaken zal een oplettend lezer, wel niet* LETTERLIJK, *maar echter* ZAKELIJK, *in onze Verhandeling mede kunnen aantreffen.*" De Rec. had beweerd, dat BRUINING het *ondergeschikte naaste*, en het *einddoel* van Jesus lijden en gehoorzaamheid verward, en niet behoorlijk onderscheiden heeft. Ook dit ontkent hij, in deze zijne verantwoording, zich beroepende op bl. 55, 67 en 51 zijner Verhandeling. 't Verschil zal alleen hierin gelegen zijn, dat

dat hij 't *ondergeschikte naaste doel het naaste, het einddoel aan het einde* plaatst. De wijze, waarop de Heer BRUINING dit bl. 15—17 uitlegt, is ons niet regt helder. Zoo wij zijne meening wel vatten, dan verschilt hij van den Rec. en de meeste Godgeleerden, niet alleen in de rangschikking der verschillende doeleinden van 's Heilands lijden en gehoorzaamheid, maar ook hierin, dat bij hem einddoel is, 't geen zij voor ondergeschikt doel houden.

Hoe het daarmede zij; de schrijfwijze van den Heer BRUINING geeft ons geene groote gedachten van 's mans bevoegdheid, om zich zoo stout en fier in 't strijdperk te begeven, en de geheele Nederlandsche Kerk in het harnas te jagen.

N. 3. Deze Leerreden was reeds voor de pers gereed, en de Voorrede geschreven, toen de Hoogleeraar LOTZE vernam, dat eerstdaags iets tegen zijne Leerreden zou uitgegeven worden. En nu werkelijk, uit naam en op last van den Schrijver, den Brief van Do. BRUINING, aan hem geschreven, ontvangen hebbende, verantwoordt hij zich daarop, in een *Naschrift*, waarvan wij eerst iets willen zeggen. Hij verwondert zich, aangevallen te worden, op losse, onwaare praatjes over zijne Leerreden, ontkent rondelijk, dat gene gezegd te hebben, 't welk men den Heer BRUINING van zijne Leerreden had bericht, en beklaagt zich over de tergende, hatelijke en schimpende schrijfwijze, waarmede deze hem heeft aangevallen. Met opzicht tot de Recensie, in de *Vaderlandsche Bibliotheek*, beroept hij zich op M. DE BRUYN, die zal kunnen getuigen, dat hij nimmer een letter in dat Maandwerk heeft geschreven, en geeft te kennen, over de Verhandeling van den Heer BRUINING eenigzins anders, dan die Recensent, te denken. Hij verklaart dezelve geene opzettelijke beöordeeling waardig te keuren, en als beneden alle kritiek te beschouwen, is het ook daarin niet met den Rec. eens, om des Leeraars Vader, aan wien deze zijne Verhandeling opgedragen had, te vergen, zich over den inhoud te verklaren, en meent eindelijk 't welmeenend oogmerk, dat men aan den Heer BRUINING, in het genoemde Maandwerk, niet had willen ontzeggen, te moeten in twijfel trekken. Zulke hatelijke oordeelvellingen over oogmerken en bedoelingen doen niets ter zake, en verwijderen doorgaans twistende partijen, door verbittering der gemoederen, verder van elkanderen.

En nu zegt de Hoogleeraar vervolgends, dat hij, geplaatst aan eene Academie, welke tot dus verre geene verandering in hare grondwetten ondergaan heeft, en welker Theologische Faculteit, in gevolge van deze, is ingericht, om Leeraren voor den dienst der Hervormde Gemeenten te bereiden, de belijdenis der Hervormden, met ernst en bescheidenheid, openlijk wil voorstaan, dat hij zich daartoe verplicht rekent, en dat hem niemand deze vrijheid kan betwisten. En nu scheen dan ook 't belang der Academie van hem te vorderen, om eene der gewigtigste leerstellingen, door een naburig Leeraar onlangs openlijk tegengesproken, eens opzetlijk voor de Gemeente op te helderen en te bevestigen. Zekerlijk heeft hij niet geschroomd voor de gevolgen, die van zoodanigen stap ligt waren vooruit te zien. Hij is nu in den twist gemengd, en zal vervolgends moeten zien, hoe hij 'er uit rake.

De Leerreden zelve, over de woorden van Paulus, *En niet alleen (dit); maar wij roemen ook in God, door onzen Heere Jesus Christus, door wien wij nu de verzoeninge gekregen hebben*, „ verschijnt," zegt hij, „ zoo als ik ze heb opgesteld, en althans hoofdzakelijk uitgesproken; nimmer trouwens binde ik mij aan de woorden van mijn opstel." Zoo uitvoerig zal dezelve denkelijk wel niet uitgesproken zijn, als dezelve nu aan 't licht komt. Dat 'er evenwel, in 't uitspreken, ook wel eens iets meer gezegd is, dan men in 't gedrukte opstel leest, blijkt uit des Hoogleeraars eigene bekentenis, bl. 17, daar hij, in eene bijgevoegde Aanteekening, zegt: Hier ter plaatze was het, dat ik letterlijk het volgende zeide: „ en nog onlangs is ze met geen ander oogmerk door eenen Hervormden Leeraar bestreden, maar ook onlangs is ze bondig gestaafd door den braven en kundigen Hoogleeraar MUNTINGHE." En dit gezegde was dan ook den bedoelden Predikant van Pietersbierum getrouwelijk overgebragt.

Om nog iets van den inhoud dezer Leerreden te zeggen: na eene korte omschrijving van den zin der tekstwoorden, tracht de Heer LOTZE eerst het waare denkbeeld der *verzoeninge* des zondaars met God in het licht te stellen, en daarna ontvouwt hij de redenen, die wij hebben, om ons over die schikking van God te verheugen, dat hij ons zondaars door den dood van Christus met zich verzoend heeft. Ter bepaling van het Bijbelsch denk-

denkbeeld; van de verzoening der wereld met God; waarmede hij zich voornamelijk bezig houdt, beroept hij zich op het taalgebruik van 't gemeene leven, volgends welk 't denkbeeld van verzoening de herstelling van onderlingen vrede en vriendschap bevat, en op de verwisseling der bewoordingen, *rechtvaardigen* en *verzoenen*, waaruit ontegenzeggelijk zal blijken, dat de oneigenlijke uitdrukking van verzoening beduidt, *bevrijd* of *ontheven te worden van de straf*, niet meer van God als zondaars, als vijanden, maar als vrienden behandeld te worden. Wordt dit nu gezegd geschied te zijn door den dood van Christus, dat wil zeggen, dat Christus 'er de oorzaak van is, en wordt elders dus verklaard, dat hij onschuldig voor schuldigen gestorven is, dat is voor hunne misdaden; hebbende hij dus, door den dood te ondergaan, de straf voor hunne zonden gedragen, opdat zij zouden vrijraken. Hierbij komt dan verder de vergelijking van Christus dood bij een offer, en verscheidene gezegden daaromtrent, allen ontleend van den offerdienst, te berde. 't Verwondert ons eenigzins, dat de Hoogleeraar zich met het opgeven der gewoone, in alle leerboeken voorhanden zijnde, bewijzen vergenoegd, en althans geene melding heeft gemaakt van eene bedenking, waardoor sommigen oordeelen dezen geheelen bewijstrant gemakkelijk te kunnen ontzenuwen; dat, namelijk, Jesus en de Apostelen zich wel in dier voege uitgedrukt hebben, maar dat men bij alle soortgelijke gezegden, waarop de voorstanders van 't meest aangenomen begrip zich vooral beroepen, eene wijze schikking der leerwijze van Jesus en de Apostelen, naar de spreekmanier en dwaalgevoelens van hunne tijdgenoten, dient toe te geven, ten zij men hun ongerijmde denkbeelden wil toeschrijven. Maar welligt heeft de geleerde LOTZE alles, wat hij te zeggen had, niet in eene enkelde Leerreden willen afdoen. Indien evenwel, vervolgends, nog meer over dit onderwerp moet getwist worden, dan ware het toch beter, dit niet te doen in Leerredenen, die, zoo ingericht zijnde, doorgaans meer gelijken naar schoolsche twistredenen, die 't hart onaangeroerd laten, dan naar stichtelijke voorstellen, ter bevordering van waare levenswijsheid.

De aanwijzing van de Godsdienstige denkwijze der Remonstrantsche Broederschap, of de Belijdenis-rede over Efez. I: 22. *verdedigd, door* P. VAN DER BREGGEN PAAUW, *Christen-Leeraar in den Haag. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1807. *In gr. 8vo. 99 Bladz.*

„ Hoe verschillend kan één en hetzelfde stuk beoor„ deeld worden! Het is waar, dat dit mij, als „ Remonstrant vooral, geenszins bevreemdt; maar steil„ der evenwel kunnen geene beoordeelingen tegen elk„ anderen overstaan, dan die van den *Letteroefenaar* en „ van den *Letterkundigen Bibliotheek-Schrijver.* — De „ eerste getuigt: *dat ik alles, wat ter zake te zeggen is, „ heb bijeen gebragt;* de andere zegt: dat mijn geschrift „ *onvoldoende* en *overbodig* is. De laatste schrijft: dat „ hij in mijne Leerrede *lage partijzucht* en *verachtelij„ ken sektengeest* ontdekt; de eerste verklaart: *dat ik „ alles met bescheidenheid heb bijeen gebragt.*" Dit alles, hetwelk de Eerw. VAN DER BREGGEN PAAUW, in zijne verdediging tegen de *Bibliotheek van Theologische Letterkunde* van 1806. No. 5. zegt, heeft den Recensent zijner Leerrede in dit Maandwerk, No. 13 des vorigen jaars, niet minder dan zijn Eerw. in het oog geloopen, en zou hem ligt bewogen hebben, om zijne oordeelvelling tegen die strijdige uitspraak te verdedigen, indien hij te bewegen ware, om als Recensent der Recensenten op te treden. De *Remonstrantsche* Leeraar zelf zou, volgens zijn Voorberigt, zich die ongunstige beoordeeling welligt niet eens hebben aangetrokken, indien de eer zijner Broederschap daarbij onaangerand ware gebleven, aan wier verdediging vooral hij dit breedvoerig tegenschrift heeft toegewijd. De toon, waarin hetzelve is geschreven, is die der ernstige verontwaardiging, overeenkomstig aan de grootheid en bitterheid der grieve van verdacht *Christendom* bij eenen *Christen*-Leeraar, en alzins voegzaam bij de handhaving der geschondene eer van een Godsdienstig Genootschap, hetwelk geenen anderen bijnaam dan dien van het *Christelijke* voor zich eigenaardig acht. Klemmende redenen, welgestaafde bewijzen, onwedersprekelijke voorbeelden

en uitvoerige redeneringen ter ſtavinge van eigene ſtellingen, in de gedachte Leerrede voorkomende, met duidelijke aanwijzingen van misvatting, verdraaijing, partijſchap, onkunde en gebrekkige redenering bij den veroordeelaar dier Leerrede, zijn de gronden en middelen van verdediging door den Leeraar gebezigd, waartegen onze *Confrater* zijne krachten tot wederantwoord beproeve, in geval hem dit alles min klemmend, min bewezen, min onwederſprekelijk, min duidelijk dan ons voorkome, want „ hoe verſchillend kan één en het-„ zelfde ſtuk beoordeeld worden!"

Na eene korte verdediging der gegevene tekstverklaring, waarbij den *Recenſent* zijne taalfouten in het *Nederduitsch* en *Grieksch* beide worden aangewezen (bl. 11, 12.) tast de Leeraar terſtond de eene groote hoofdzaak aan, welke hierin beſtaat, dat zijn Eerw. eenen grondregel zou aangenomen hebben van het *Proteſtantismus*, waarbij *Naturalist* en *Deïst* zich geenszins buitengeſloten zouden vinden, en welke door zijnen *Recenſent* op meer dan eene plaats in dier voege wordt aangedrongen; als ware de ruimheid van dien grondregel bij de *Remonſtranten* doelmatig, om niet belemmerd te zijn met de Goddelijkheid der H. Schrift, maar om hare uitſpraken, even als die van elk ander boek, aan hun eigen oordeel te kunnen onderwerpen. De Leeraar verdedigt zich wegens dien grondregel, welke was, *onderzoek en onderwerp u alleen aan uwe overtuiging*, door redenen te geven, waarom hij denzelven van VILLERS hebbe overgenomen, — door deszelfs zeer juiste beperking aan te wijzen uit den zamenhang in zijne Leerrede, — door het voorbeeld der vrage van TEYLERS Godgeleerd Genootſchap in 1790 naar het bondigst vertoog over den zin en de aannemelijkheid van dien zelfden grondregel, — door bewijs, dat de Goddelijkheid der H. Schrift nooit het punt van geſchil geweest is tusſchen de *Roomſchen* en de *Proteſtanten*, en door de ſterkſte betuigingen van vasthouding der Goddelijkheid van de H. Schrift, in zeer bepaalden zin, zonder hetwelk bij den Leeraar aan geen *Christendom* gedacht wordt. Bij dit gedeelte der verdediging, hetwelk zeer uitvoerig is, (van bl. 12—33) wordt des Recenſents voordragt van 's Leeraars woorden *ondeugend* genoemd, deszelfs eigene bepaling van het *Proteſtantismus* getoetst en als *analogisch* (ſtrijdig met de rede) verworpen, hij zelf geſommeerd, om den Leeraar aan

te wijzen, die in de *Remonstrantsche* Broederschap de Goddelijkheid der H. Schrift niet zou erkennen, en eindelijk op dit punt afgewezen met deze woorden: „Moest „ ik bewijzen, dat de *Remonstranten Christenen* waren? „ Recensent! ik was niet ergdenkend genoeg, om te „ vermoeden, dat iemand ondeugend genoeg zou zijn, „ om 'er aan te twijfelen. Uw geschrift intusschen doet „ mij blijken, dat gij 'er aan twijfelt. Ja, even als of „ gij niet reeds genoeg meendet gezegd te hebben, om „ mijne ziel en die van mijne Mederemonstranten diep „ te bedroeven, door ons Christelijk geloof verdacht „ te maken; gij schijnt het nog noodig geoordeeld te „ hebben, om uwe verdenking, hoewel op eene alleżins lage wijze, te moeten doen blijken, door, op „ de volgende bladzijde van uw schrift, achter de, uit „ mijne Leerrede overgenomene, woorden: *de Remonstranten als Belijders des Euangeliums*, twee vraagteekenen (??) te plaatsen. — Waartoe toch deze uwe vraagteekenen? — Is dit een geestige trek uwer scherts om „ uwen Lezer meer te laten gissen of nadenken, dan „ gij schrijft? Doch zulk eene scherts betaamde geenen „ Leeraar, waarvoor ik u meen te mogen houden. Of „ was het een veroordeelende trek van uw hart? Maar „ deze zoude onchristelijk zijn. Dit wil ik *niet* beslissend beoordeelen: beoordeel gij zelf het oogmerk, „ waarmede gij dit ter neder steldet. Dat God en uw „ geweten alhier uwe regters zijn! — Intusschen wete „ mijn Beoordeelaar, dat, gelijk ik het, wanneer ik „ daaraan al gedacht mogt hebben, ongepast zou geoordeeld hebben, in eene Belijdenis-rede, ter aanwijzing van de Godsdienstige denkwijze eener Christelijke Gezindte, derzelver geloof in den grondslag „ des Christendoms, in het breede, te betoogen, ik „ het, hier ter plaatse, beneden mij oordeel, mijn „ Christelijk geloof aan te dringen; en dat ik het, boven al, beneden de waardigheid der *Remonstrantsche* „ Broederschap reken, van derzelver geloof te dien opzigte, een enkel woord ter neder te stellen."

De andere hoofdzaak, op welke zich de Leeraar verdedigt, betreft zijne verzekering van de onmogelijkheid, om eene juiste opgave te doen van de gevoelens der *Remonstranten*, en zijne algemeene opgaaf echter van die waarheden, aan wier geloof bij hun niet mag worden getwijfeld. In dit gedeelte wordt de aard van het *Remonstrantis-*

tismus naauwkeurig ontwikkeld, en daaruit de regtmatigheid der gedane voordragt aangewezen, maar ook de *Recensent* lijnregt tegengesproken, daar hij beweerd had, dat den Leeraren der *Remonstranten* geenszins dezelfde vrijheid der bijzondere Leden hunner Gemeenten zou mogen gebeuren, en zich beroepen had op hetgeen den Leeraar der vereenigde Gemeente van *Remonstranten* en *Doopsgezinden* onder den naam van de *Christelijke* te *Dokkum* was voorgeschreven geworden ten aanzien der doopbediening aan kinderen en bejaarden. Na de voorbeelden aangehaald te hebben van den Hoogleeraar J. KONYNENBURG, die in den voorleden jare aan drie van zijne kinderen den doop der bejaarden openlijk in de *Remonstrantsche* Kerk te Amsterdam, tot zeer groote stichting der *Remonstrantsche* Gemeente, heeft toegediend, en van den Leeraar W. GOEDE te Rotterdam, die zijne kinderen niet in de kindsheid heeft gedoopt of laten doopen, — welke voorbeelden dezelfde vrijheid der Leeraren als die der bijzondere Leden bij de *Remonstranten* in schitterend licht stellen, — deelt de Leeraar de punten zelve der vereeniging te *Dokkum* mede, ten blijke van zijns Recensents onkunde of kwade trouw. Zij zijn dezen: „ De vereenigde Gemeente zal geen' anderen „ naam dragen, dan die(n) van Christelijke. — Het hoofd„ doel der Gemeente moet zijn aansporing tot en bevor„ dering van deugdbetrachting. — Te dien opzigte zal „ de Heilige Schrift de eenige Regel zijn voor het ge„ loof en leven van de Leden dezer Gemeente. — Om„ trent punten van bespiegeling, zoo verre dezelve geen' „ nadeeligen invloed hebben op deugd en goede zeden, „ worden de gevoelens der Leden volkomen vrijgelaten, „ dewijl alle bepalingen daaromtrent nadeelig zijn voor „ de ontwikkeling van het verstand, en een iedet zelf „ voor zijne begrippen verantwoordelijk is. Hiertoe „ behooren ook de onderscheidene gevoelens omtrent „ den Bejaarden of Kinderdoop, welks bediening niet „ zal mogen geweigerd worden *aan hun, die, of zelve* „ *gedoopt willen worden, of hunne kinderen begeeren te* „ *laten doopen.*"

De laatste hoofdzaak geldt het gevoelen van den Leeraar over kerkelijke formulieren, als niet onmisbaar voor de rust der Genootschappen. Bij de verdediging van hetzelve komt 'er de Leeraar voor uit, in zijnen *Recensent* eenen *Doopsgezinden* ambtgenoot te vermoeden, „ om

„ dat

„ dat hij het mogelijke en, volgens hem, reeds dadelijk „ plaats hebbende diep verval van vele Doopsgezinde „ Gemeenten aanvoert met eenen nadruk, dat hij hem „ daarom, al ware het — zegt hij — dat hij daar„ voor ook geene andere redenen had, voor eenen „ Doopsgezinden Leeraar zou meenen te mogen hou„ den, schoon hij tevens bekenne, dat hij nimmer „ van een' *Doopsgezinden Leeraar* zulk eene behande„ ling der Remonstrantsche Broederschap noch zulk „ eene verdediging van formulieren verwacht had, „ als waartoe de beoordeelaar van zijne Leerrede, „ ongetwijfeld tot groot leedwezen van zeer vele „ Doopsgezinde Leeraars en Leeken, zich in staat ge„ toond en verledigd heeft." (bl. 92.)

Daar de afkeuring zoo wel den form als den inhoud dezer Leerrede had betroffen, wordt in den loop dezer verdediging niet min krachtig beantwoord al, wat daarover door den *Recensent* ongunstigs gezegd was. Zij was van *overtolligheid* veroordeeld op grond eener *uitweiding*, welke aangewezen wordt geene *uitweiding* geweest te zijn, daar zij in eene bloote aanroering had bestaan van een onderwerp, waarover de Leeraar verklaard had *niet te willen uitweiden*. Zij was tevens veroordeeld als *onvoldoende*, vindende men in haar *weinig* van hetgeen ter zake diende: nu wordt de Recensent gesommeerd, om 'er *meer* van te zeggen. „ Ik verstoute mij zelfs — zijn „ des Leeraars opmerkelijke woorden — u daartoe „ uit naam van alle mijne Medeleeraars bij dezen „ dringend uit te noodigen." (bl. 66.) De beschuldiging, eindelijk, van *lage partijzucht* en *verachtelijken sektengeest* wordt, als zonder eenig bewijs of schijn zelfs van bewijs ter neder gesteld, niet slechts afgeweerd, maar, met veel meer blijk van grond, op den beschuldiger terug gekaatst.

Nadere Juridicque Memorie, ter verdediging van ARY BOER cum suis, *enz. Door Mr.* DIRK HOOLA VAN NOOTEN, *Advocaat te Schoonhoven. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1807. *In gr. 8vo.* 192 *Bl.*

De Schoonhovensche Advocaat HOOLA VAN NOOTEN, kwalijk te vrede, zoo over onderscheidene Recensien

sien van zijne, in 't voorleden jaar uitgegevene, *Juridicque Memorie*, ter verdediging van ARY BOER c. s., als over den Predikant J. F. BARENDS, die eenige *Aanmerkingen* tegen dezelve had in 't licht gegeven (*), heeft niet kunnen goedvinden, om het over en weder geschrevene aan de beoordeeling van het lezend Publiek over te laten. Wij ontvangen van hem deze *Nadere Memorie*, waarin hij zijn hoog ongenoegen over de Recensenten in de *Bibliotheek van Theol. Letterkunde*, de *Hedend. Vaderl. Bibliotheek*, den *Recensent ook der Recensenten*, en ook in ons Maandwerk, op eenen meesterachtigen toon aan den dag legt, en inzonderheid de magteloze vervolging van den vrijgesprokenen Predikant van Giessendam en Nederhardinxveld op nieuw met bitterheid voortzet. Zoodanig geschrift is niet geschikt om 'er een behoorlijk uittrekzel van te geven. Die naar den inhoud begeerig is, moet het geheel lezen. Of hij daaruit meer inlichting in deze zaak zal verkrijgen, en wel, naar 't verlangen van den Heer HOOLA VAN NOOTEN, zijne Clienten, door deze *Nadere Memorie*, gunstiger zal leeren beoordeelen, willen wij daarom niet gezegd hebben. Zoo veel 's mans pleitgeding ons aangaat, verklaren wij, niets daarin gevonden te hebben, dat ons gebieden zou, eenen enkelen letter van 't geschrevene terug te nemen. Anderen mogen, zoo zij het noodig keuren, voor zich antwoorden. Niets heeft ons meer behaagd, dan 't geen wij aan 't slot gelezen hebben: „ Ik meene," zegt de Advocaat, „ genoeg gezegd te hebben, om *mijne eerste* Memorie te zuiveren van alle die objectien, welke tegen dezelve, zoo door *Ds.* BARENDS, als door de *Recensenten*, zijn gemaakt. Ik late het een en ander gaarne aan het oordeel van den lezer over, en legge met die gerustheid mijne pen ter neder, dat ik ten klaarsten heb aangetoond, dat ik in het karacter van mijne Clienten niet heb gedwaald, dat ik, ten aanzien van sommige zaken, niet verkeerd ben geinformeerd geweest, en dat ik geene ongegronde defensie op mij genomen heb." Wie zou den Schrijver deze rust misgunnen? Wij hopen dan ook maar, dat hij woord zal houden.

(*) Zie ons verslag van beiden in de *Alg. Vad. Letteroeff.* 1806, bl. 341, 382.

Ge-

Geschiedenis des Christendoms, der Hierarchie en der Ketterij, volgends derzelver oorsprong, uitbreiding en werking in de elf eerste Eeuwen. Door F. J. KUTSCHER, *Prediker te Afferden bij Hameln. Iste Stukje. Te Nijmegen, bij* J. C. Vieweg. 1806. *In gr.* 8vo. 64 *Bl.*

Die, door de uitgebreidheid der meeste voorhanden zijnde schriften, over de Kerkelijke Geschiedenis, afgeschrikt van 't lezen, alleen een kort overzicht verlangt van de voornaamste bijzonderheden, die 'er toe behooren, en wel in zoodanig oogpunt geplaatst, waarin de bekwaamste en oordeelkundigste Schrijvers dezelven hebben leeren beschouwen, dien kunnen wij dit beknopt werkje van KUTSCHER, uit de beste werken over deze wetenschap; met goed overleg, zamengetrokken, wel aanprijzen; en dat te meer, dewijl 't gelukkig eenen goeden Vertaler gevonden heeft, die 't ook, door vele korte aanteekeningen, nog merkelijk verbeterd en meer bruikbaar gemaakt heeft.

Dit Stukje bevat slechts de Eerste Afdeeling. Men vindt daarin de volgende onderwerpen: — eene korte schets van het leven van Jesus, en van zijne Apostelen. — Geschiedenis der eerste, door de Apostelen gestichte, Gemeenten, en derzelver doorgestane vervolgingen. — Geschiedenis der zoogenoemde Ketters, in de twee eerste eeuwen. — Eenige berichten omtrent de zoogenoemde Kerkvaders, en derzelver nog voorhanden zijnde schriften. — Geschiedenis der verdere uitbreiding van het Christendom. — Deszelfs door hunne schriften bekende vijanden. — Vervolgingen. — Ontstane scheuring door de Novatianen en Donatisten. — Twist over het Pascha. — Het van langzamerhand ingevoerd onderscheid onder de leden der Gemeenten. — Mystiken, Asketen en Eremiten. — Oorsprong der Kerkvergaderingen. — Verdere beschaving der Christelijke Leer, deels door den geheel veranderden toestand van het Genootschap, deels door de ontstane Ketterijen, deels door den invloed van eenige bijzondere vermaarde Mannen. — Dit gedeelte der Geschiedenis loopt zoo voort tot de regering van Diokletiaan, of wel tot 't jaar 300. De Vertaler zegt, bijaldien dit eerste wel bevalt, de twee overige, nagenoeg van gelijke grootte, spoe-

ſpoedig te zullen laten volgen: waartoe wij hem gaarne aanmoedigen. Sommigen zullen mogelijk op dit geſchrijf, als veel te oppervlakkig, met minachting nederzien. Wij zijn integendeel van begrip, dat het regt geſchikt is, om den lust tot nader onderzoek van een breedvoeriger verſlag der aangeſtipte merkwaardigheden op te wekken.

De Aanteekeningen van den kundigen Vertaler betreffen voornamelijk het Aardrijkskundige, om daardoor den minkundigen Lezer in ſtaat te ſtellen, om te kunnen weten, welke plaats men hedendaags onder die oude namen, welke hier telkens moesten gebruikt worden, te verſtaan hebbe. Kleine onnaauwkeurigheden daaromtrent, zoo als ook in deze en gene andere Letterkundige ophelderingen, zullen den ongeoefenden Lezer weinig ſchaden.

Geneeskundig Magazijn, *door* A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, C. G. ONTYD *en* M. J. MACQUELYN. *IVden Deels 2de Stuk. Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. 1806. *In gr. 8vo. Te zamen* 382 *Bl.*

Wij verheugen ons, dat het aangekondigde Werk ſteeds, al is het dan ook langzaam, wordt voortgezet, daar zulks het eenige bijna is, dat, mogen wij er niet bijvoegen, ter oneere onzer Geneeskundigen, in onze moedertale over geneeskundige onderwerpen opzettelijk handelt. Wij hopen toch niet, ſchoon ons dit reeds van ter zijde is te kennen gegeven, dat de Uitgevers, door het gering vertier, eerlang zullen genoodzaakt zijn, de uitgave te ſtaken. Neen, daartoe is deszelfs ſtrekking te belangrijk, daar het vele dier zoo hoog geroemde, meest zich met beſpiegeling ophoudende, buitenlandſche Journalen overtreft, waarin wij, in meer dan een opzigt, dien waren practiſchen geest misſen, die in dit Magazijn zoo menigmaal ſchittert.

Het voor ons liggend Stuk wordt begonnen met een Rapport der Departementale Commisſie van Geneeskundig Onderzoek in Friesland, aan het Departementaal Beſtuur van voorm. Departement, inhoudende het verſlag van een gedaan onderzoek naar zekere verzweringen, welke aan de uijers der Koeijen, bij een Huisman in de omſtreek der Stad *Sneek*, waren waargenomen, met eene

eene daarop gevolgde uitbotting van Koepokken bij diegenen, welke deze Koeijen melkten; en waarvan het besluit, na genoegzame proefnemingen, hierin bestond, dat die verzweringen eene en dezelfde soort van pokken zijn geweest, als welke men in Engeland waarneemt, en met welker stof men tot dus verre, in ons Vaderland en elders, gewoon is, de inentingen te doen ter beveiliging voor de natuurlijke Kinderziekte.

Eene waarneming van den Heer BODEL omtrent eene genezene longtering; — iets over de *Hydrops peritonaei*, (waterzucht van het buikvlies) naar het Hoogduitsch van MULLER, en met aanteekeningen van den Geneesheer G. TRESLING, te Groningen, verrijkt; — eene bijdrage tot de nadere kennis van die soort van lammigheid, stijfheid of onbruikbaarheid der onderste ledematen, welke door den Heer POTT beschreven is; medegedeeld door den Geneesheer VAN STIPRIAAN LUISCIUS, te Delft, en met drie fraaije ophelderende Platen voorzien; — waarneming omtrent het *Semen Phellandrii Aquatici*, door den Geneesheer SCHUURMAN, te Steenwijk, benevens deszelfs gebruik in verscheiden ziekten, door den Hoogleeraar THOMASSEN A THUESSINK: zijn de hierop volgende belangrijke stukken.

Een groot aandeel in dit Stuk heeft genoemde Hoogleeraar. Deze bekwame man levert ons eenige waarnemingen, getrokken uit de briefwisseling, met zijne voormalige toehoorders gehouden, en hier en daar met zijne aanmerkingen begeleid: zij handelen over de vergiftiging door de *Nux vomica*; over de *morbus maculosus Haemorrhagicus*; en over de *paralysis musculorum faciei rheumatica* en *Prosopalgia*. — Hierop volgen, van dezen zelfden Hoogleeraar, eene aanwijzing over de voorbehoeding van de *Scarlatina* of het Roodvonk, en de waarnemingen omtrent de ziekten in het *Nosocomium Academicum* te Groningen, op welke die van den Geneesheer BODEL gevonden worden. Voorts bevat dit Stuk eenige waarnemingen over de vermenging van de *Cortex Peruv.* met de *magnesia*, door Doctor KOPP, — eenige belangrijke Recensien over verscheidene Akademische Verhandelingen, benevens die over de *Pharmacopoea Batava*, waarbij gevoegd zijn de antwoorden door deszelfs vervaardigers op de gemaakte aanmerkingen der Fransche Scheikundigen DEJEUX en PARMENTIER, en eindelijk de eigene aanmerkingen van de

Schrij-

Schrijvers van dit Geneeskundig Magazijn op die *Pharmacopoea* zelve; wordende dit Stuk met eenige korte berigten en uittreksels besloten.

Den algemeenen inhoud thans opgegeven hebbende, bepalen wij ons meer opzettelijk tot een en ander gedeelte van dit Stuk.

Belangrijk en tegenwoordig als zeer gepast kwam ons de aanwijzing voor van den Hoogl. THUESSINK, omtrent de voorbehoeding van de *Scarlatina*, of het Roodvonk. Dat deze ziekte thans boosaardiger is dan voorheen, gelooven ook wij met den Hoogl.; en het is deze aanmerking, die Recensent reeds meermalen hoorde maken, en waar men, in 't oppervlakkige beschouwd, niet ongegrond bijvoegde, of niet deze menigvuldig- en boosaardigheid aan de algemeen plaats hebbende Koepok-inenting ware toe te schrijven. Dan, deze aanmerking veld winnende, zouden daaruit voorzeker vele nadeelige gevolgtrekkingen tegen de zoo heilzame Koepok-inenting worden afgeleid. Als eenvoudige bespiegeling genomen, kon men aanvoeren, dat, de vatbaarheid voor eene ziekte, in ons geval dus voor de natuurlijke pokken, weggenomen zijnde, daardoor eene voorbeschiktheid, als 't ware, tot andere ziekten wordt bewerkt: maar te besluiten, dat de vermeerdering en de boosaardigheid van het Roodvonk een gevolg dier kunstbewerking zijn zou, mag voorzeker als roekeloos beschouwd worden.

De Hoogl. THUESSINK geeft de middelen op ter voorkoming en wering dezer ziekte, daartoe in 't algemeen brengende eene afsnijding van alle gemeenschap met besmette plaatsen, waar het Roodvonk heerscht; voorts het beletten van gemeenschap tusschen zieken en gezonden. In het bijzonder wil hij, dat men de besmetting ontga door afzondering; door het ligchaam voor de smetstoffe onvatbaar te maken; door dezelve uit te drijven, voor dat zij de ziekte zelve heeft te weeg gebragt; en eindelijk, door de smetstoffe zelve aanstonds te vernietigen of te verdelgen, de middelen daartoe tevens aanwijzende. Tot dezulken, welke het ligchaam onvatbaar maken om de smetstoffe of op te nemen of te assimileren, brengt de Hoogl. de bladen van de *Atropa Belladonna*, waarvan men reeds in het Mengelwerk der *Letteroeff.* (*) een

(*) Zie de *Lett. voor* 1802. bl. 55.

een breedvoerig verslag vindt; vooral het gebruik aanradende van poeijers uit een zestiende of achtste grein *Calomel* en *Sulphur auratum* met Magnesia of Suiker, welke, naar mate der jaren, twee, drie of viermaal daags toegediend kunnen worden. Onder die middelen, welke de smetstoffe zelve buiten het ligchaam vernietigen en onwerkzaam maken, roemt de Hoogl. te regt het gebruik van zoutzure dampen. Men neme een lood gewoon Keukenzout, wrijve hetzelve in een mortier met een vierde lood gewonen Bruinsteen, menge dit in een theekopje met een half lood water, en giete daar op drie vierde lood sterk Vitrioolzuur; men zette dit in een bakje met heet zand, en sluite deuren en vensters digt, — binnen 24 uren is alle besmetting het vertrek ontnomen; alle die genen, welke met de zieken in het Akademisch Nosocomium omgingen, zijn op zoodanige wijze voor de besmetting vrij gebleven. Mogt zulk een onkostbaar en reeds menigwerf aangeprezen middel in het Roodvonk niet alleen, maar in vele andere besmettelijke ziekten, gebezigd worden, en plaats maken voor de zoodanige, die niet zelden zonder eenig wezenlijk nut worden aangewend (*)! — De Hoogleeraar vergunne ons eene kleine aanmerking; de vraag, namelijk, of het Roodvonk *altijd* door eene aangebragte smetstoffe ontstaat, en of 'er niet vele voorbeelden voorhanden zijn, even als zulks ook plaats heeft met de natuurlijke Pokken, dat menschen door Roodvonk aangetast wierden, zonder dat 'er eenige Epidemie, en dus ook geene door deze aangebragte smetstoffe, plaats had en voorhanden zijn kon.

De ziekten, in het *Nosoc. Acad.* te Groningen waargenomen, en in dit Stuk medegedeeld, zijn de Tusschenpoozende Koortsen; een belangrijk gedeelte voorwaar! Omtrent derzelver genezing vinden wij zeer veel lezenswaardigs opgeteekend. Wij voor ons zijn het met den Hoogl. volkomen eens, dat men de genezing dezer Koortsen het meest aan het vlijtig gebruik van den Koortsbast te danken hebbe, wat ook de lateren, en onder de-

(*) Onder de korte berigten en uittreksels vinden wij, dat Prof. AUGUSTIN, te Berlyn, en de Redacteur van dit Magazijn bevonden hadden, dat de besmettende kracht van het Roodvonk door de zure berookingen weggenomen wierd.

dezen de driftige aanhangers van BROWN, daartegen mogen zeggen. Met genoegen zien wij, dat de Hoogl. het gebruik van dezen bast in kleine giften, kort voor het *acces*, in die Tusschenpoozende Koortsen, welke niet verouderd zijn, heeft aangeprezen; dit voldeed dikwijls aan zijn verlangen, en ook wij houden ons van de nuttigheid overtuigd, om van de Kina op deze wijze in die gevallen gebruik te maken, vooral daar dezelve tot zulk een hoogen prijs gestegen is. Wij schroomden altijd, in Tusschenpoozende Koortsen, het *Opium*, hetgeen zoo zeer geprezen wordt, toe te dienen: de geneeskundige geschiedenis levert vele voorbeelden op van de geheel verkeerde en nadeelige gevolgen dezer toediening; en ook de waarneming des Hoogl. toont duidelijk, van hoe weinig nut hem het Opium is geweest. Met genoegen zien wij, hoezeer de Hoogleeraar die gewaagde stellingen van latere Geneeskundigen, omtrent de Tusschenpoozende Koortsen, en derzelver genezingen, door zijne eigene practische ondervinding wederlegt: dit meer algemeen behartigd wordende, zou men niet zelden ten klaarste bespeuren, dat in vele opzigten de geneeswijze van vroegere Geneeskundigen niet zoo geheel te verachten zij, als men, helaas, thans te dikwerf ziet gebeuren.

Allezins lezenswaardig is dat gedeelte van dit Stuk, hetwelk op de Bataafsche Apotheek betrekking heeft, te meer, daar het de antwoorden der Commissie aan de Fransche Beoordeelaars van deze Apotheek vervat, die ook ons voldoende zijn voorgekomen tot wederlegging hunner aanmerkingen. Dat 'er niets op die Pharmacopoea zou te zeggen vallen, ware een wezenlijk wonder te achten: waar toch is het Werk, zoo geheel volledig, dat niet hier en daar, en meermalen gegronde, aanmerkingen te maken zijn? De Schrijvers van dit voor ons liggend Magazijn, schoon met het grootste regt hulde doende aan de bekwaamheden der Opstelleren, toonen duidelijk, dat zulks ook met betrekking tot de Pharmacopoea kan plaats hebben, daar ook zij bedenkingen op dezelve aanvoeren, met welke wij ons gaarne vereenigen. Zij geven hunne verwondering over de uitgebreidheid der Pharmac. te kennen, en brengen daarmede in vergelijking het in 1796 te Leyden uitgekomen Werkje, eene Lijst der Geneesmiddelen bevattende, door het Bureau van Gezondheid uitgegeven; ten voorbeelde tevens, hoe wei-

weinige geneesmiddelen in den eigenlijken zin behoefden gebruikt te worden; en wij zijn dit met hun in zoo verre eens, dat 'er, met betrekking tot de uitgebreidheid, zeker uit de Pharmacopoea eèn en ander, vooral onderscheidene *Unguenta* en *Emplastra*, hadden kunnen wegvallen; maar dat ook, aan den anderen kant, het zoo even genoemd Werkje ons altijd onvolledig is voorgekomen, daar wij uit hetzelve geneesmiddelen weggelaten zien, die in de Geneeskunde met veel nut kunnen gebruikt worden. De aanmerking der Schrijveren, dat de Geneesheer, in plaats van het *Vinum Antimonii Huxhami*, liever, om van zijn voorgeschreven geneesmiddel zeker te zijn, van eene ontbinding van de *Tartris Stibiata Antimonii* in wijn moet gebruik maken, nemen wij als de onze aan, en houden tegen de Schrijvers der Pharmacopoea staande, dat deze laatste in hare werking veel zekerder is dan het eerste.

Wij prijzen, eindelijk, de lezing der Recensie over het Werk van ROSCHLAUB over het *ontstaan der Krankheid*, benevens die over de Akademische Verhandeling van den Jongen Geneesheer KEUCHENIUS, den driftigen en onberaden ijveraar voor het *Brunonianisme* ten ernstigste aan; welligt vindt hij daar iets ter zijner leering, maar wij hopen ook ter overtuiging, hoe verkeerd men niet zelden met theoretische bespiegelingen uitkome, en hoe weinig magtspreuken in de practijk der Geneeskunde gelden.

Reis door Holland, in het jaar 1806. *(Naar het Fransch.) Met Afbeeldingen. Iste Deel. Amsterdam, bij* E. Maaskamp. *In kl.* 8*vo.* 250 *Bl.*

Niet dan met veel lofs kunnen wij van dit Werk gewaagen. Inhoud en inkleeding wedijveren hier als tegen elkander om den hoogsten prijs. Naauwkeurigheid is wel eene hoofdverdienste in eene Reisbeschrijving; en nooit, voor zoo veel wij ons herinneren, ontmoetten wij, in de berigten aangaande ons Vaderland, die vereischte in een zoo treffend licht, vooral wanneer zij uit de pen eenes uitlanders gevloeid waren. Doch wanneer netheid van taal en bevalligheid van stijl zich daar nevens paaren, moet dit de lektuure zoo veel te meer veraangenaamen. Wie toch, zoo als wijlen de Weleer-

waardige *Amsterdamsche* Kerkleeraar SCHUTTE zich ergens uitdrukt, wie zal eene fraaie schilderij niet met een zeker bijkomend genoegen beschouwen, wanneer dezelve in eene fraaie lijst gekast is? Een meesterlijke hand moet hier bij de vertaaling de pen gevoerd hebben. Want, daar, bij het overbrengen uit de eene in de andere taal, het oorspronkelijke veelal hier of daar zich verraadt, moeten wij bekennen, bij eene aandagtige leezing niets daarvan bespeurd te hebben. De stijl, de ronding der perioden, alles is zoo zuiver Nederduitsch, dat wij wel eens de twijfeling hoorden opperen, of het wel mogelijk ware, eenen Franschman in die gekunstelde zuiverheid eene andere taal te doen spreeken.

Het Werk, in den vorm van Brieven gegoten, bevat tien in getal; de negen eerste zijn uit *Amsterdam*, alleen de laatste uit *Utrecht* geschreeven. Alwat in eene stad, vooral als *Amsterdam*, de opmerking van een kundigen en weetgierigen vreemdeling kan wekken, wordt hier naauwkeurig beschreeven; zoo naauwkeurig, dat wij dikmaals ons verwonderden, dat een leevendige Franschman omtrent zichzelven het geduld konde oeffenen, tot eene menigte kleinigheden, zoo als hij doet, neder te daalen. Over 't geheel genomen spreekt hij met grooten lof van de *Hollandsche* Natie, zoo wel met opzigt tot derzelver smaak en geschiktheid voor Geleerdheid, Kunsten en Weetenschappen, als omtrent het algemeen zedelijk Karakter. Daar een doorloopend verslag te lang zou vallen, willen wij de moeite des overschrijvens van den Inhoud der Brieven ons getroosten, als het meest dienstig middel om de Leezers met het geheel eenigzins bekend te maaken. Brief I. Indruk der eerste aankomst in deze Stad. Karakteristieke trekken der Hollanders. Beschouwing van den handel. Gezigt van den Ystroom, en op het Tolhuis. Trek voor de Zeevaart. Br. II. Netheid en zindelijkheid. Fraaiheid der grachten. Beschouwing van het Stadhuis. Bloemmarkt. Pinksterbloem. Zeilpartijtje naar Nieuwendam. Gezigt uit het Y op de Stad. Moddermolen. Kameelen. Br. III. Over de openbare verkeering. Beschrijving van het *Musæum*. Het Gezelschap *Concordia et Libertate*. Maatschappij van Taal- en Dichtkunde. De Maatschappij *Felix Meritis*, en het Gebouw, alwaar zij vergadert. Het letterkundig Genootschap *Doctrinâ et Amicitiâ*, en deszelfs Vergaderplaats. Br. IV. Al-

Algemeene beschouwing der leefwijze, zeden en welvaart. *Coquetterie.* Hollandsche Vrouwen. Onderscheidene Vrouwelijke Kleeding. Aansprekers. Tappers. Wijnhuizen. Br. V. Toonkonstig Gezelschap *Harmonica.* Italiaansch *Opera*-Gezelschap. *Benefit*-Concerten. Hollandsche Schouwburg. Fransche en Hoogduitsche Schouwburgen. Praalgraf van DE RUITER. Gedenkteeken voor VAN VONDEL. Nieuwe Kerk. Oude Kerk en hare geschilderde glazen. Br. VI. Gezigt van den *Amstel.* Hooge Sluis. *Berebijt.* Gedaante der Stad, van de land-zijde. Boeren-stand. Landleven. Beschrijving der Plantaadje. De Stads Kruid-tuin. Het Badhuis. Aantal van Herbergen. Kolf-spel. Diemer-Meer. Uitspanning van Visschen. Voorraad van Visch. Br. VII. Togt naar *Zaandam.* Deszelfs beschrijving, Bedrijf. Kleeding aldaar van Mannen en Vrouwen. Woning van Czaar PETER. Noordhollandsche Jufferschap. Beschrijving van *Broek.* Ongemeene zindelijkheid aldaar. Kerkglazen. Avondvertooning van de Kalverstraat. Br. VIII. Konst-gallerij in het *Trippen*-huis. *Athenaeum.* Deszelfs Gehoorzaal. Stads Boekerij. De Boekerij der *Remonstranten* en *Doopsgezinden.* Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen.* Koffijhuizen. Beschrijving van de Beurs. Spoedig brandblusschen. Kweekschool voor de Zeevaart, en hare beschrijving. 's Lands Magazijn en Werven. De herberg *Zeeburg.* Joodsche Schoenpoetzers. *Venus-Nymphen.* Br. IX. Beschrijving van het Werkhuis. Aalmoezeniers Weeshuis. Maatschappij van Drenkelingen. Proeve van Dr. SCHRAGE. Voormalige en nog levende Konstenaars in teeken-, schilder- en graveer-konst. Konst-kabinetten. Br. X. Vaart langs de rivier de *Amstel.* Porcelein-fabriek. Het Dorp *Loenen.* De Vesting *Nieuwersluis.* De Lustplaats *Rupelmonde.* Slot van *Breukelen.* *Maarsfen.* Aantal van Joden aldaar. Verrassend gezigt op *Utrecht.* Zijde-Baalen, Katoenspinderij. Komst binnen *Utrecht.* De *Malie*-baan. Het maliën. *Zeist.* *Hernhutsche* Broeders en Zusters. Houding en Kleeding van beiden. Winkels. Legerkamp bij *Zeist.* Piramide met de Opschriften. Avond-kerkdienst der *Hernhutters.* *Gooiland.* Het Dorp *'s Graveland.* De Lustplaats *Trompenburg.* Het Dorp *Hilversum.* Voortreffelijk gezigt.

Om onze Leezers niet met eene bloote opgave van den algemeenen inhoud, welks uitvoerigheid zij nevens

ons zullen bewonderen, af te zetten, willen wij iets ter proeve leveren. Daartoe valt onze keuze op des Reizigers berigt wegens de openbaare verkeering te *Amsterdam*. „ De menschen (zoo schrijft hij in den Derden Brief) leven hier, gelijk in alle beschaafde Landen, van de vruchten hunner dagelijksche nijverheid of van hunne overgewonnene of geërfde schatten. Zoo hoogst natuurlijk deze overeenkomst is, zoo verschillende echter zijn in sommige opzichten hunne zeden, gewoonten en gebruikelijkheden. Meer dan in eenig Land, nogtans, is in dezen de vrijheid van elken inwoner of reiziger vrij en onbepaald. De wellevendheid moge den laatstgenoemden, die in de deftige gezelschappen wordt toegelaten, eenige opoffering kosten, maar in de dagelijksche verkeering is zulks geenszins het geval. Van der jeugd aan den omgang met vreemdelingen gewoon, schikt men zich gereedelijk naar hunne manier van leven, en in den vollen zin kunnen zij gezegd worden ook hier t'huis te zijn. In de openbare bijeenkomsten, vindt schier iedere landaard altoos eenigen zijner Landgenooten, of door middel der Fransche taal gelegenheid om in gesprek te treden. De publieke tafels, de Schouwburgen, de Beurs, en vooral de Koffijhuizen, zijn daartoe bij uitnemendheid geschikt: bijzonder de laatstgenoemde, alwaar men geduriglijk de Engelsche, Fransche, Hoogduitsche, Italiaansche, en meermalen de Spaansche en Portugeesche talen hoort spreken; en, eere hebbe de Koophandel! zelden mangelt het aldaar aan inboorlingen, die ook eenige derzelven verstaan. Oók hier ontbreekt het niet aan hetgeen de lieden van de groote waereld beschaving heeten, die echter altijd door zekeren karakteristieken trek van stijve, doch gulle, opregtheid gewijzigd wordt. In een woord, men vindt hier in een kort begrip alles, wat ter verademing van het maatschappelijk leven kan verstrekken: jammer slechts dat de verteringen zoo kostbaar zijn. De huishuren vooral, en de levensbehoeften van de eerste noodzakelijkheid, gevoegd bij de gewone en buitengewone belastingen, vorderen zulke aanzienlijke inkomsten en uitgaven, waarvan het thans verbroken evenwigt, door vlijt en spaarzaamheid, voor velen naauwelijks te herstellen is."

Eene naauwkeurige afbeelding zullen, vertrouwen wij, allen, die in de *Amsterdamsche* groote waereld eenig-

zins bekend zijn, in deeze teekening ontmoeten. Dezelfde naauwkeurigheid hebben wij meestal door het geheele Werkje aangetroffen. Alleenlijk meenen wij eene zeer ongetrouwe opgave ontmoet te hebben in het verslag, welk wij hier van de *Doopsgezinden* vinden. Onze Reiziger, een man van smaak niet alleen, maar ook van geleerdheid, bezogt, onder andere ook, de voornaamste Boekerijen. Die der *Remonstranten* gezien hebbende, waarvan hier met zeer veel lofs wordt gesproken, gaf hij zijnen Leidsman zijn verlangen te kennen om ook die der *Doopsgezinden* te gaan zien. Doch zijn Leidsman verklaarde, daartoe een vruchteloos aanzoek gedaan te hebben; „ en hij zelf," voegt 'er onze Reiziger nevens, „ scheen weinig belang te stellen in „ eene kerkelijke *Secte*, die, zoo als hij aanmerkte, „ zich zelve vernedert, door niemand Christen te noe„ men, dan die bij haar bejaard gedoopt is, en de gees„ telijke wapenen tegen het overheids-ambt, het degen „ dragen en den wereldlijken krijg aangordt." *Vergeefs* voerde de Schrijver voorbeelden aan van veele mannen, leden dier gezindheid, die hij in zijn verblijf te *Amsterdam* hadt leeren kennen, als ten eenemaale vervreemd van de dweeperij der oude Wederdoopers, en zelfs regeeringsposten bekleedende. De Leidsman bleef bij zijn gevoelen, beweerende, dat zulks nog de Kerkleer deezer Gemeente was, waaraan de Leeraars stiptelijk gehouden zijn, terwijl de leeken slegts bij oogluiking zondigen. — *Recensent* doet het leed, in een waarlijk schoon Werk deeze vlek te hebben aangetroffen; en hij kan niet nalaaten, zijne hoogste verwondering te betuigen, dat de Leidsman van onzen Reiziger, die van alwat in zijne geboortestad eenige opmerking verdient zoo wel onderrigt was, omtrent eene Gezinte, die, hoewel niet zeer talrijk in leden, nogtans, om veele redenen, tot opmerking en hoogachting geregtigd is, den bal zoo deerlijk heeft misgeslagen. Voor de *Doopsgezinden* zoekt *Recensent* geen partij te trekken; doch de liefde tot de waarheid, op kennis van zaaken gegrond, verpligt hem, te beweeren, dat de bovengemelde opgave ten eenemaale bezijden de waarheid is. Dit zoude den *Amsterdammer* blijken, indien hij, zoo als *Recensent* meermaalen deedt, de openbaare zamenkomsten der *Doopsgezinden* ging bezoeken, met naame dezulken, in welke de Doop en het Avondmaal bediend, alsmede de Belijdenispredikatien,

tien, in welke, naar de heerfchende denkwijze deezer Gezinte, de hoofdwaarheden van den Godsdienst in een kort beftek worden voorgedraagen. Dit zoude hem van de ongegrondheid zijner opgave overtuigen, en over eene, in veele opzigten achtenswaardige Gezinte, gunftiger leeren oordeelen. *Recenfent*, door zijn beftek tot eene zekere ruimte bepaald, kan hier in geene bijzonderheden uitweiden; voegende hij alleen 'er nevens, dat, de *Doopsgezinden*, althans die van *Amfterdam* en veele anderen, aan geene verbindende Geloofsbelijdenisfen verbonden zijnde, geheel t' onregt van eene Kerkleere wordt gewaagd, *waaraan de Leeraaren* ftiptelijk *zouden gehouden zijn*. — Dit weinige vondt *Recenfent*, uit liefde tot de waarheid, zich verpligt, aan te merken; terwijl hij, verder, den Heere MAASKAMP, of wie anders het opzigt over de uitgave van dit fraai en leezenswaardig Werk heeft, in bedenking wil geeven, of, om de aangevoerde redenen, de regtvaardigheid niet zoude gebieden, bij eene *cafu quo* nieuwe oplage van dit, of wel bij de uitgave van een volgend Deel, aan de gegispte plaats eene meer met de waarheid overeenkomftige rigting te geeven.

De afbeeldingen, met welke dit Werk verfierd is, zijn, over 't geheel genomen, vrij wel uitgevoerd. Op eene en andere zoude egter nog wel iets vallen aan te merken. Zoo leezen wij onder eene derzelven: *Amfterdam uit het Y te zien*, terwijl ondertusfchen van die Stad op de afbeelding zeer weinig te zien is, althans niet dan zeer fchaduwagtig. Een Oorlogfchip, wanneer het op Kameelen rust, ligt nooit midden voor de Stad; gezweegen nu, dat, alvoorens die ligting gefchiede, ftengen en raaën meestal worden weggenomen. Ook ontmoet men, al zints geruimen tijd, bij de Hofftede *Rupelmonde*, de Berceau's aan den kant der Vegt niet meer, welke voorheen deeze Lustplaats, naar dat zulks in iemants fmaak valt, verfierden of ontfierden.

Een blik op Holland, of Schilderij van dat Koningrijk in 1806. *Iste Deel. Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1807. *In gr. 8vo.* 135 *Bl.*

Wanneer in eenig Werk veelvuldig ſchoons gevonden wordt en de gebreken weinig zijn, vindt de Recenſent een aangenaame taak in die ſchoonheden te vermelden en aan den dag te brengen, terwijl eene korte aanduiding volſtaan kan om 't gebrekkige te doen kennen, en elken heuſchen Schrijver, wien het om de waarheid te doen is, in de gelegenheid te ſtellen om het aangeweezen gebrek bij eene voorkomende gelegenheid te verbeteren; maar wanneer in eenig Werk de gebreken de ſchoonheden te boven gaan, of liever wanneer deeze laatſte 'er geheel niet in gevonden worden, volbrengt hij zijn leestaak met tegenzin, daar hij niets overhoudt dan ſtoffe van berisping; en kan deeze zo *overvloedig zijn*, dat hij met reden opziet om dat *werk aan te vangen*.

Dit laatſte was ons geval bij het boven vermelde Boekdeeltje. Te veel zou het misſchien zijn, hier neder te ſchrijven: „ zo veele bladzijden, zo veele misſlagen;" niet te veel: „ zo veele Hoofddeelen, zo veele misſtellingen;" aangezien 'er in de Drieëndertig Hoofddeelen, waarin het afgedeeld is, en die weder hunne onderdeelen hebben, een veel grooter aantal grove fouten ons ontmoet.

De Schrijver, dien wij uit een aan de Poorten aangeplakt groot Bekendmaakingsbillet hebben leeren kennen dat BRYER heet, is een *Franschman*, „ die niet," gelijk het Voorberigt ons te leezen geeft, „ dan zeer kort „ in *Holland* vertoefd heeft, maar," zo als hij 'er bijvoegt, „ zijnen tijd beſteed, om alles, zo veel hem „ mogelijk was, van nabij te zien:" dit laat zich met een *blik* niet best overeenbrengen; dan „ hij heeft veel „ geraadpleegd, veel onderzocht:" zeker heeft hij geene bevoegde onderrigters aangetroffen, en is zijn onderzoek zeer gebrekkig geweest. In veele gevallen zou men op hem het Hollandsch ſpreekwoord kunnen toepasſen: *hij heeft de klok hooren luiden, maar weet niet waar de klepel hangt*.

Het Eerſte Hoofddeel voert ten opſchrift: *Algemeene beſchouwingen over het Koningrijk Holland*. Dit is waarlijk

lijk een *blik*: die algemeene beschouwing beslaat groote vier bladzijden. Van den *Munsterschen Vrede* in 1648 gesproken hebbende, vaart hij voort: „ Omtrent honderd „ jaren later, in 1747, viel 'er in deze gewesten eene „ omwenteling voor, die eene verandering in het be„ stuur ten gevolge had. Het volk, moede van onder„ worpen te zijn aan regeeringen, welker plaatsen zij „ als erfelijk en geweldaadig beschouwden, eischte, „ dat het Stadhouderschap zou hersteld worden. De „ Prins, WILLEM VAN NASSAU, bekend onder den naam „ van WILLEM DEN DERDEN, werd eenparig verkoren, „ en men stelde vast, dat het Stadhouderschap in zijn „ geslacht erfelijk zou zijn, en zelfs tot op de vrouwelij„ ke afstammelingen overgaan. — WILLEM DE VIJFDE, „ kleinzoon van den evengenoemden, bekleedde deze ho„ ge waardigheid tot aan het jaar *zeventienhonderd vijf-en„ negentig*, het tijdstip, waarin *Holland* door de Legers „ der *Franschen* bezet werd." — Hoe kan men in 't *Hollandsch* dit schrijven en drukken? Hoe durft men zulke grove misstellingen onder 't oog der Leezeren brengen! Terstond na dit vermeldde komt hij op het tegenwoordig Koninglijk Bestuur, en geeft de *Constitutioneele Wetten van het Koningrijk* op, en een *Afschrift van het Tractaat, den 24 Meij 1806, tusschen Zijne Majesteit den Keizer der Franschen en Koning van Italie, en hun Hoogmogenden, de Staaten van Holland.*

In de *Beschouwing van Batavie* vinden wij als iets bijzonders opgetekend: „ De scheepvaart op het *Haar„ lemmermeer* is gevaarlijk door stormen of sterke win„ den." De gesteldheid der *Duinen* wordt even fraai als die des *Haarlemmermeers* beschreeven. — Over het klimaat, en het water om te drinken, is alles hoogst oppervlakkig. — In het berigt wegens de voortbrengzelen van den grond heeft 's Schrijvers *blik* zich niet op de daadlijke gesteldheid, maar op verouderde bescheiden geslaagen. — Hadt hij BERKHEY over het *Rundvee* geraadpleegd, hij zou van het „ groot aantal Hoornbees„ ten uit *Jutland*, die de *Hollanders* jaarlijks krijgen," niet gesproken hebben. — Het verslag van de Boter en Kaas is vol misslagen; men oordeele uit dit weinige, hoe wél hij met zijn *blik* gekeeken heeft: „ *Holland* „ levert aan *Frankrijk* gezouten boter, en deze is veel „ beter dan die van *Engeland* en *Ierland*; maar de handel „ in dezelve is niet groot. De *Hollanders* gebruiken het „ grootste gedeelte van hunne melk tot het maken van

„ kaas,

„ kaas, en houden bijna al de boter, die zij maken, „ voor zich zelven." — 'Er gaat dan geen Boter na *Engeland*! — Hadt hij wegens de Paarden met BERKHEY's *Natuurlijke Historie* geraadpleegd, zijn berigt zou niet van fouten grimmelen. — Van het Wolvee spreekende, is zijn *blik* niet gevallen op het verbeteren der Wolle, thans door *Spaansche*-Rammen daargesteld. Alles is oud en hoogst gebrekkig, 't geen wij hier aantreffen.

Van de Leevenswijze in *Holland* helpt hij zich kort af, doch zo onvolkomen als kort. „ De *Brouwerijen* in *Haar*„ *lem* zijn zeer beroemd;" hij hadt 'er moeten bijvoegen, *geweest*: thans is 'er in die Stad niet meer dan *ééne* Brouwerij. — Wij twijfelen zeer, of de Schrijver eene *Azijnmaakerij* bezogt hebbe. — Wegens de Turf is hij slegt onderrigt. — Omtrent de Molens heeft hij mis gekeeken, wanneer hij de Watermolens beschrijft „ als „ voor het grootste gedeelte van Steen gebouwd."

In twee bladzijden den *Buitenlandschen Handel* te beschrijven, kan niet veel om 't lijf hebben. — De buitenlandsche Visschvangst, schoon breedvoeriger, is zeer onvolkomen. — Van de Oost- en West-Indische Maatschappijen treffen wij een verslag aan, dat op het jaar 1789, en niet op den tegenwoordigen tijd, slaat.

Vrij breedvoerig, in evenredigheid tot het overige, is de voordragt wegens de Manufactuuren en Fabrieken, maar krielt van misstellingen. Wij schrijven, als zeer kort, geheel af, wat hij vermeldt onder *Blaauwzel in Linnen*. „ In *Languedoc* geeft men den naam van Blaauw„ zel in linnen of zakken aan lompen, bevochtigd en door„ trokken met eene roode kleur of vocht, bereid met „ het sap van de zonnebloem en een weinig pisachtig „ vocht. Van deze Blaauwzel, die *Frankrijk* aan „ de *Hollanders* verkoopt, maken deze een blaauwzel „ in deeg." — Hetgeen hier gezegd wordt aangaande eene blaauwe Verfstof is gedeeltelijk waar; dan het is geen *Blaauwzel*, maar het *Lakmoes*, 't geen met het Blaauwzel niets gemeen heeft. Het komt egter ook niet van het Zonnebloemszap, maar van het *Heliotropium* of van het *Croton*-zap. Deeze zappen worden, in geverfde lompen, overgezonden, en daaruit bereidt men hier de Lakmoeskoekjes, of ook, gelijk anderen willen, uit den *Lichen Rocilla*. — Hoogst gebrekkig is ook, hetgeen hij onder het Artikel *Smalt* schrijft; van welk woord niets ter verklaaring wordt gezegd. Het Smalt, intusschen, is het Metaalglas van het Cobalt, het welk, in

Saxen,

Saxen, met verschillende hoeveelheden van zand, op nieuws gebrand, de verschillende kleurzoorten van ons gewoon Blaauwzel oplevert.

Zo kort als gebrekkig is het te nedergestelde wegens den uitvoer naar *Frankrijk* in 't jaar 1789, alsmede wegens het Stelzel der Maaten en de Geldspecien.

Wij zouden naauwlijks een einde vinden, wilden wij het verkeerde aantekenen, voorkomende in het Hoofddeel, 't welk ten opschrift voert: *Van den Godsdienst en de verschillende Secten in Holland.* Waarom de Schrijver verkiest *Anabaptisten* of *Mennoniten*, in stede van den bekenden algemeen aangenomen naam van *Doopsgezinden* te schrijven, blijkt ons niet; wel, dat hij in derzelver Geschiedenis ervaaring mist. Dan, wie, in *Amsterdam*, den zo zeer met roem bekenden STUART onder de *Mennoniten* rangschikt, kan de lompste misslagen begaan.

Schoon in zeker voege niet ongunstig over de *Hollandsche* Taal oordeelende, blijkt het dat hij dezelve niet verstaat.

Zo oppervlakkig als vol misslagen is het vermeldde wegens het openbaar Onderwijs, en de onderscheide takken van Weetenschap en Letterkunde. — Van lachen konden wij ons niet onthouden, toen wij, van de *Latijnsche Dichtkunde* leezende, aantroffen: „ JAN DE „ TWEEDE, voor den ouderdom van vijf-en-twintig ja„ ren aan de Muzen ontrukt, heeft, in het begin der „ *Zestiende* Eeuw, eene soort naar hem gevormd. Wie „ kent niet zijne *Kussen*, (baisers) van welke MON„ TAIGNE reeds een vereerend gewag maakt." — Omdat wij de hier bedoelde *Bassa* kenden, wisten wij dat JAN DE TWEEDE JANUS SECUNDUS was.

't Berigt der Fraaije Kunsten is zo oppervlakkig als vol misslagen: dit zelfde mogen wij verklaaren, wegens de Stichtingen, toegewijd aan de ondersteuning en verkwikking der lijdende Menschheid; wegens de Burgerlijke Regeering, Regtspleeging, Zeden en Gewoonten. Uit elke deezer Afdeelingen zouden wij voorbeelden van soortgelijken aart als de reeds vermeldde kunnen bijbrengen. Dan wij hebben genoeg gedaan, om het alzins gebrekkige van dit Werk te doen opmerken, en daardoor te staaven, 't geen wij in den aanvange gezegd hebben.

Wij kunnen niet schrijven na het Tweede Deel te verlangen.

Gelderſche Oudheden, verzameld door Mr. G. VAN HASSELT. *Iſte Deel. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Junior. 1806. *In gr. 8vo. 578 Bl.*

De titel van dit Werk behoorde eigenlijk te zijn: *Verzameling van meer en minder gewichtige Stukken, betrekkelijk tot de Geſchiedenis, Gewoonten en Oudheden van Gelderland, uit oude Charters, Aanteekeningen en Rekeningen bijeengebragt door Mr.* G. VAN HASSELT. — Men behoeft ſlechts de bonte lijst van LXII Hoofdſtukken, aan het einde van dit Eerſte Deel gedrukt, na te zien, om van de gegrondheid deezer aanmerkinge overtuigd te worden. Te vergeefs zoude men hier eene aaneengeſchakelde en beredeneerde Verhandeling over de Oudheden van Gelderland zoeken, te vergeefs eene geregelde orde in de opvolginge der Hoofdſtukken. Deeze kunnen wij niet anders beſchouwen, dan als van tijd tot tijd vergaderde bouwſtoffen, van zeer onderſcheiden natuur en waarde, door den Heere VAN HASSELT hier en daar, waar hij een ledig plaatsjen vond, nedergelegd; misſchien om ze in het vervolg eens nader te ſchiften, en 'er een voegelijk gebouw van te maaken. Inderdaad, de Hr. VAN HASSELT is een bij uitſtek ijverig en onvermoeid Verzamelaar van oude Stukken, en bedient zich vlijtiglijk van de gelegenheid, waarin hij is, om dezelve te kunnen naſpooren. Ongetwijffeld kunnen zijne Verzamelingen toekomenden Geſchiedenisſchrijveren, Onderzoekeren van oude Zeden en Gewoonten, Liefhebberen der vroegere Taale, zo als zij in de onderſcheiden Departementen onzes Vaderlands plagt geſproken te worden, van grooten dienst zijn in hunnen arbeid, als ſtoffen, waarvan men allengskens een meer volkomen gebouw kan optrekken. Of, voor het overige, de Hr. VAN HASSELT eenig oogmerk hebbe, om, in vervolg van tijd, zelve dat werk aan te ſlaan, zegt hij ons nergens; en of hij de rechte man zij om het wel uit te voeren, ſtaat ons niet te beoordeelen. In andere door hem uitgegeven Stukken, waarin hij meer zelve ſpreekt, b. v., in zijne *Bijdragen voor den Burg van Nymegen* — en *voor de oude Gelderſche Maaltijden* — in zijne *Stof voor eene Gelderſche Historie der Heidenen*, hebben wij meermaalen eene bedoeling opgemerkt, om aardig, boertig, of zelfs koddig

te

te zijn, en zijne Leezers te doen lachen, maar welke bij ons haar oogmerk juist daardoor miste, dat de pooging te duidelijk doorstraalde, en zekerlijk, wat het laatste betreft, bij een deftig Werk niet te pas komt. Zelfs hier, waar enkel de Opschriften der Hoofdstukken van zijne hand zijn, schijnt hij niet altijd deeze zucht in toom te houden. Zo is het Opschrift van het VIde Hoofdstuk, bl. 66. *Praesente de Consilio solo ob defectum aliorum.* Wat betekent dit? Wilt Gij het weeten, Leezer? — Het is eene verklaaring van Hertog REINOUD IV. (wiens naam evenwel in het Stuk zelve niet voorkomt) waarbij aan eenige Nymeegsche Burgeren eene somme gelds wordt toegewezen uit des Hertogen tollen te Lobede, ter betaalinge van geleverde wijnen. Maar wat heeft nu het Opschrift te doen met het Onderwerp? Niets anders dan dat in de onderteekening staat: *Praesente de Consilio solo* UDONE DIE BOSE *ob defectum aliorum Consiliariorum.* — Dan wat men hierover moge denken, de bouwstoffen moeten in allen gevalle eerst opgezocht en bijeengebragt worden, eer men het huis kan stichten. En van deezen kant verdient de Hr. VAN HASSELT buiten tegenspraak den dank zijner Landgenooten.

Dat wij van een Werk, als hetgeene wij nu onderhanden hebben, geen geregeld uittreksel kunnen geeven, begrijpt de Leezer van zelve. Uit sommigen der Hoofdstukken iets aan te stippen en tot een staaltjen aan te bieden, is alles wat wij vermogen. Dit willen wij dan doen, zonder ons juist over de keuze veel te bekommeren.

Het Eerste Hoofdstuk, *over de opvolging der Geldersche Vorsten*, is van weinig aanbelang: de papieren, daarin voorkomende, zijn van te laaten tijd, zonder naam, zonder aanwijzing der bronnen, waaruit de aanteekeningen geschept zijn.

Van meerder gewicht is een Brief der Raaden van het Hof van Gelderland aan den Hertog van Alva, van den 8 Junij 1569, voorkomende in het Tweede Hoofdstuk, bl. 8. Doch ongelukkiglijk ontbreeken de acht Bijlagen, waarop de Brief zich beroept, en welke deszelfs grootste waarde zouden uitmaaken.

In het jaar 1603 moet men zeer veel belang gesteld hebben in het weder bekomen van eenen origineelen Pandbrief van Nergena, daar men besloot „ mit eine „ provisioneele vereeronge van sess hondert gulden de-

„ voir

„ voir te doin, dat men deselve Bryeven macht meg„ tigh syn, ende deselve hebbende dat men soude mo„ gen handelen op eene zekere vereeronge, die gege„ ven soude worden, als de Landtschap dair doir tot „ het besit van haere intentie soude gecommen syn ;" dus nog boven de 600 guldens; bl. 40. De 600 guldens werden betaald; maar van de tweede vereeringe vindt men hier niet verder gewaagd.

Nog in het zelfde Hoofdstuk bladz. 42 env. is een Brief van Cantzler en Raeden van Gelderland van Maij 1621, denkelijk aan Ridderschap en Steden van dat Landschap; want het opschrift ontbreekt; waarin ernstig wordt geklaagd over eene inbreuk door de Staaten Generaal gemaakt op de Hoogheid des Furstendoms, in het vatten van misdaadigers op Gelderschen bodem, het vervoeren derzelven na den Haag en daar te recht stellen, tegen het *privilegium de non evocando*. Zo schielijk had men vergeten, hoe men zelve, pas drie jaaren geleden, omtrent Holland had gehandeld.

In het Derde Hoofdstuk, getiteld *Afstand van Charteren en Afschriften*, wordt gesproken van verscheiden merkwaardige papieren. Bl. 51. wordt genoemd „ een „ Transsumpt off Vidimus van een Bryef Keysers FRI„ DERICI 3, daerin d'olde Priuilegien der Vriessen wor„ den geconfirmeert, in dato 1479." Deeze Brief is van den 1sten April des gemelden jaars en te vinden in het *Charterboek van Vriesland* I, 682 env. — „ Den „ Verdrachbrieff tusschen Greve WILHEM van Hollant „ ende die van Westergoe, op dach Translationis Mar„ tini [den 4den Julij], in den jaere 1310 opgericht," gemeld bl. 63., vindt men in het zelfde Charterboek I, 149. — Op dezelfde bladzijde wordt gesproken van „ de Confirmatie-Bryeven van de Keyseren SIGISMUND „ ende FREDERICH, respective van den jaere 1417 ende „ Anno 19." Dien van SIGISMUND van 30 Sept. 1417 kan men leezen in het Charterb. v. Vr. I, 396 env. en bij andere daar aangehaalde Schrijveren. Eenigzins twijffelachtig kan het schijnen, welke Brief van Keizer FREDERIK bedoeld worde. Het Jaartal 19 [voor 1419] is vast verkeerd. Keizer SIGISMUND regeerde tot 9 Dec. 1437, wanneer hij stierf. Zijn Opvolger was ALBERT, die den 27sten October 1439 stierf, en in wiens plaats, in het volgende jaar, FREDERIK DE III werd verkoren, en den 17den Junij tot Roomsch-Koning gekroond. Hij re-

regeerde ruim 53 jaaren, als zijnde eerst overleden den 19den Augustus 1493. Maar tot welk jaar behoort dan de Brief, welke hier gemeld wordt? In het Friesche Charterboek vindt men verscheiden Stukken van deezen Vorst, betrekkelijk tot de Friesche zaaken en de rechten der Friezen, waarvan hier in aanmerking zouden komen kunnen, 1°. een Brief van den 10den Augustus 1457. *Charterb.* I, bl. 593. 2°. een Decreet, of eene Verklaaring van des Dingsdags na den Zondag *Judica* van het jaar 1479, dat is in dat jaar den 1sten April. *Charterb.* I, 682. 3°. Een Brief van den 5den Julij 1493. *Charterb.* I, 758; waarbij aan die van Groningen wordt verboden zich eenig recht of gezach over Friesland aan te maatigen. De Tweede is zekerlijk de hier bedoelde (*), en 19 bij onzen Schrijver eene drukfeil voor 79. — „ D'originale volmacht mit soeven wthangende segelen by de „ Staeten van Fryeslant gegeven onder date den 10 „ Septembris 1515," insgelijks gemeld op bl. 63, is den Rec. tot nog toe niet voorgekomen.

Niet onaartig, uit hoofde der oude taale, zeden en gewoonten, is de rekening van den Land-Rentmr. ERCKILENS, de anno 1518, raakende Hertog KARELS reize „ nae den Hertoigh van Lunenburch toe 't Zell „ omb Synre gnaeden Furstyn toe beslaepen," bl. 125 env. t. w. „ dat Vrouken ELISABETH genant, Dochter „ van synre genaeden Heeren HENRICK, Hertoughen toe „ Brunswyck, &c." Het verzoek des huwelijks en de voorwaarden, waarop het gesloten werd, komen voor bladz. 167 env.

Het schijnt, dat ook de Vrouwen somtijds gewapend te voorschijn kwamen. Ten minsten leest men bl. 321, in eene rekening van het jaar 1399: „ Enen Man, die „ den Dieff hinck, die ons Vrouwen Pantscher gestalen „ had, gegeven enen gulden:" en, bl. 327, in eene re-

(*) [Dezelfde Stukken komen ook voor bij anderen, tot welken de Uitgeever van het Charterboek overwijst. Den laatsten zegt Keizer FREDERIK gegeven te hebben in het 42ste jaar zijns Keizerrijks, te weeten gerekend van zijne Krooning te Rome door Paus NICOLAAS V. op den 19den Maart 1452. Want als Roomsch-Koning was hij bijkans 12 jaaren vroeger gekroond. — Bij SCHOTANUS, *Friesche Historie*, bl. 397, staat, door eene drukfeil, 24, in plaats van 42.]

rekening van 1467: „ Item myns gen. Joufferen Arm„ borsten doen vermaken, costen VII vl."

Staaltjens van den buitensspoorigen woeker, welken men den Jooden betaalde, hier *Joeden schaiden* of *Joodenschade* geheten, vindt men bl. 540 env. Indien Rec. de hier en daar niet zeer duidelijke wijze van voorstellen wel begrijpt, steeg die woeker somtijds wel tot op 40 ten honderd: op andere tijden bedroeg hij 20 of 14, ja daalde wel eens tot 10 ten honderd.

Wij waren eerst voorneemens dit bericht te sluiten met eene lijst van een tamelijk aantal verouderde woorden, welke zelfs bij KILIAAN niet voorkomen, en welker beteekenis veeltijds moeielijk te gissen valt. Maar wij zijn reeds uitvoerig genoeg geworden, en moeten afbreeken. Eéne bijzonderheid, evenwel, moeten wij met een enkel woord aanstippen, het menigvuldige gebruik van de A, of AE, somtijds ook wel AI, voor O. Zo leezen wij veelmaalen *Bade*, *Baghe*, *Baven*, *Kaker*, (*gestalen* hebben wij reeds aangehaald) *Provase* voor *Provoost*, *Baeding*, *Laeven* voor *belooven*, *Verlaeren*, *Handbaige*, *Vaecht*, *Vaight*, *Vaidt*, *Vaidyen* voor *Voogdij*, en meer dergelijke. Waarschijnelijk is dit een gevolg van de Geldersche uitspraak.

Beschrijving van de Verwoesting te Leyden, op den 12 *van Louwmaand* 1807, *door* J. ROEMER, *Christen-Leeraar in dezelve Stad. Te Leyden, bij* de Gebroeders Murray. 1807. *In gr.* 8*vo.* 156 *Bl.*

Ten zijnen tijde deeden wij verslag van des Heeren ROEMERS eerste geschrift, raakende het ongelukkig *Leyden*, getiteld: *Leyden in hare Ramp, op den* 12 *Januarij* 1807; een Werkje, hoewel nog al eenige bladzijden beslaande, binnen den tijd van zestien dagen naa de verschrikkelijke gebeurtenis, begonnen, voltooid, gedrukt en in 't licht gegeeven; een Werkje, aangaande hetwelk, niet te onregt, zoude kunnen vermoed worden, zonder dat zulks den Schrijver tot oneere konde gedijen, dat in hetzelve nog al eenige misslagen, door verkeerde opgave ontstaan, waren ingeslopen. En nogtans verzekert de Heer ROEMER, dat de verkeerde opgaven zich slegts tot een tweetal bepaalen. Wat hem bewogen hebbe, op zijn eerste dit tweede Werkje te laaten volgen, meldt hij in het *Voorberigt:* eéne soort van geschil, naamelijk, met de Boekhandelaars HERDING en DU MORTIER, welke bij

de

de aankondiging van het Werkje *Leyden in hare Ramp*, buiten weeten des Schrijvers, in de Nieuwspapieren hun voorneemen berigtten ter uitgave van eene *volledige Beschrijving der voor Leyden rampvolle gebeurtenis van den* 12 *Januarij*, *opgemaakt uit de beste bescheiden*, *met Platen*. Dit mishaagde den Heere ROEMER te meer, naardien de aankondiging eenen zijdelingschen wenk inhieldt, als hadde hij slegts *om de eerste drift der nieuwsgierigheid te voldoen* geschreeven. Dit deedt hem het plan vormen, om een nader verhaal der noodlottige gebeurtenis op te stellen, en, met agterlaating van het reeds door hem gemelde, door nadere beschouwing van de puinhoopen te *Leyden*, de nog niet openbaar gemaakte, maar nader bekend gewordene berigten mede te deelen, niet (die uitdrukking kan ROEMER niet verduwen) *om de eerste drift der nieuwsgierigheid te voldoen*, maar om daardoor zijn eerst uitgegeeven Werkje te voltooijen, en hetzelve met het thans afgegeeven Stuk één geheel te doen uitmaaken.

Eer de Schrijver tot hoofdzaake treedt, de opgave van nadere bijzonderheden, laat de Heer ROEMER eenige godsdienstige en wijsgeerige bespiegelingen voorafgaan, in een bevalligen en vloeijenden stijl voorgedraagen, welken hij ook hier doet blijken, zoo volkomen tot zijnen wil te hebben. De bespiegelingen hebben inzonderheid ten oogmerke, de leezers tot eerbiedige aanbidding der Voorzienigheid op te leiden, en deeze van alle verkeerde, haar onteerende, aantijgingen vrij te pleiten. Hoewel niets ongemeens behelzende, laaten zich dezelve, als die van eenen verstandigen Godsvereerder, met genoegen en stigting leezen.

Zonder ons thans in te laaten tot eene reeks bijzonderheden, welke in de daad deeze Beschrijving zeer belangrijk maaken, maar die ons verslag te wijd zouden doen uitdijen, willen wij ons bepaalen tot het overneemen van 't geen ROEMER schrijft, daar hij, zich verbeeldende als staande op de plaats der verwoestinge, zich herinnert, wat de thans ledige grond voormaals bevatte, en tevens deszelfs tegenwoordige gedaante met eene fiksche hand en leevendige kleuren teekent. „ Deze plek," zoo schrijft hij, „ thans een woest, verlaten oord, kon „ twee honderd en zevenëntwintig bewoonde huizen binnen „ derzelver omtrek tellen: van alle zijden zag men niets dan „ digt naast elkander gebouwde woningen, de verblijven der „ geleerdheid, nuttige werkzaamheid en onderscheidene be„ zigheden — de zetels van huisselijk geluk, vriendschappe„ lijk genoegen, stille tevredenheid — vele uitgezochte ver„ blijven, om uit te rusten van de werkzaamheden van den „ dag, en de vruchten van met vlijt vergaderde schatten, van „ jaren arbeids, dankbaar te genieten — vele verzamelplaat„ zen van kostbare boekerijen, van gedenkwaardige hand„ schriften in allerlei talen, van uitmuntende verzamelingen

„ van

„ van *Naturalia*, van aanzienlijke kabinetten van schilde-
„ rijen, en andere gedenkstukken der oude en hedendaagsche
„ tijden. Van alle deze woningen werden 'er bij de schrik-
„ kelijke uitbarsting dadelijk achtënzestig tot puin verbrij-
„ zeld, meer dan tachtig van binnen geheel verwoest, de
„ overige gansch onbewoonbaar. — Het verschiet vertoont op
„ alle andere overgeblevene gebouwen de teekens der ver-
„ woesting door de ingeslagene ramen, de vernielde of mid-
„ den door gespletene of uit de schernieren gerukte voordeu-
„ ren, de geknakte balken, de gescheurde muren, de gebar-
„ ste schoorsteenen, de verwoeste daken, de ontbloote spar-
„ ren. —— Nog doen de stralen der zon, of het licht der
„ mane, of het schijnzel der lantaarnen, de straten van het,
„ tot het fijnste gruis verpletterde, glas glinsteren. —— Op
„ de plaats, waar het Schip gesprongen is, is schier geen' be-
„ straten grond te ontdekken — alles is daar met puin en
„ vergruisde scherven bedekt, en het geheel levert eene ver-
„ schrikkelijke vertooning. De zware boomen, welke aan
„ den waterkant stonden, en des zomers door een aangenaam
„ lommer den wandelaar aanlokten en verkwikten, zijn ge-
„ deeltelijk met wortel 'en al uit den grond gerukt, midden
„ door geslagen, of geheel van den bast beroofd, en schijnen
„ hun anders zoo bevallig groen met eene eeuwige dorheid
„ verwisseld te hebben — ja! wanneer ik dezen gansch
„ verwoesten oord aanstaarde, bij het vliegen van sneeuw-
„ vlokken, het loeijen der winden, vertoonde zich alles
„ aan mijn oog, als een schrikkelijk verheven winterge-
„ zigt," enz.

Grooter dan waarvan de verbeelding zich een denkbeeld kan vormen, moet het geweld en de kragt der uitbarstinge geweest zijn. Zie hier daarvan eenige weinige voorbeelden. Zeker Rijdtuigverhuurder, een welgezet man, wiens stal op de Garenmarkt stondt, in eene schuine rigting van de plaats, waar het Kruidschip hadt gelegen, zat, in het heilloos oogenblik, in een afgeschoten kamertje van het koetshuis, bezig met iets te schrijven. Hij wierdt, te gelijk met het inslaan van het raam, van zijnen stoel opgenomen, en door het beschot boven de deur, 't geen wel acht voeten van den grond is, heengesmeten naast den trap, welke in het koetshuis was, waar hij, zeer sterk gekwetst en gekneusd, ter neder lag, en zich geen begrip deezer vervaarlijke opening kon vormen, dewijl hij niets dan de schittering van eene vlam hadt opgemerkt. —— De gracht wierdt voor de huizen van Prof. RAU en Ds. BROES bijna tot aan de stoepen van gemelde huizen in een halven cirkel weggerukt. — Volgens verhaal van een geloofwaardig vriend van den Heere ROEMER, hadt dezelve, terwijl hij zich in het oogenblik der uitbarsting op zijn buitenverblijf even buiten de Marepoort bevondt, gezien, dat de Haar-

lem-

-hemsche trekschuit, welke daar juist voorbij voer, uit het water is opgeslagen en weder in hetzelve neergesmakt. — Brokken van ongemeene zwaarte van het Schip vloogen brandende door de lucht, en zijn door de daken, op de zolders, in tuinen, of op binnenplaatzen nedergevallen. Het anker is zonder ring op een Bleek buiten de Hoogewoerdspoort gevonden. Het lood, hetgeen onder aan de mast van het Schip voor de zwaartekragt doorgaans met ijzeren banden vastgenageld wordt, was diep in den grond van het bosch aan de plaats *Groenhoven* op den Singel tusschen de Koe- en Wittepoorten geslagen. — Een groot stuk van een stoepsteen is over de Hooglandsche Kerk gevlogen, en op de gracht van dien naam gevonden.

Een ooggetuige van zeer nabij, die egter nog gelukkig het leeven behieldt, deedt den Heere ROEMER het volgende eenvoudige verhaal van de uitbarsting zelve. 't Is zekere JAN OVERDUIN, die spreekt. „Ik lag achter het Schip, welks voor„steven naar de Vliet gekeerd was, omtrent de Langebrug te „baggeren. Ik wist niet, dat 'er kruid in dat Schip was; maar „eensklaps hoorde ik in hetzelve een gepaf, zoo dat 'er twee „luiken van het dek afvlogen, waaruit eenige hoepels spron„gen: het water uit het Rapenburg drong zich rondom het „Schip als opeen: toen zag ik vuur, hetwelk terstond door „eene dikke duisternis gevolgd werd; de sluisdeuren van de „Langebrug sprongen open: ik werd als op zijde gerukt en „viel in het water, waaruit ik, niet wetende wat het was, „geworsteld ben, na dat een zware slag de huizen deed in„storten, en het geroep: *ô God! wat is dat?* verdoofde. — „Kort te voren had ik nog gezien, dat een knecht aardappe„lenschillen over boord wierp, en, zoo het mij voorkwam, „nog had gesproken tegen andere, die beneden waren."

Zie hier nog een treffend voorbeeld van als uit de kaaken des doods geredden bij het deerlijk ongeval. „De Heer VAN „STAVEREN, wonende naast het gebouw van den Heer VAN „NOORT, hetgeen op den hoek van het Rapenburg en „de Nieuwsteeg luisterrijk praalde, zat in zijne zijdkamer „voor de glazen te schrijven. Zijne Echtgenoote, eene „dochter van den eerwaardigen Leeraar PROPER, was met „haar eenig Kind en de Min in dezelfde kamer bij het vuur, „gereed om thee te drinken. Eensklaps wordt hij door een „vervaarlijk licht omscheenen en onder het puin bedolven. „Geprangd tusschen steenklompen, denkt hij, dat de bliksem „hem getroffen heeft. Met meer dan gewone kracht tracht „hij den grooten steenklomp, waaronder hij lag, op te „beuren. Het gelukt hem, maar nu ontdekt hij, die niets „anders dan eigen ongeval vermoedde, de akeligste omstan„digheden. Hij vindt zijne jeugdige Gade onder een bint „gekneld, met steenhoopen overdekt, in haar bloed wente-

„ lende, voor het vuur liggen. De Min ligt aan de andere „ zijde insgelijks gekneld, gekneusd, gillende van weedom „ en vervaarlijk om hulp schreeuwende. — De Moeder roept „ om haren zuigeling: zij wist niet dat de Eenige reeds „ verpletterd was! De Klerk was met den grond van het kan- „ toor naar beneden gestort. — Hij bevindt zich op den „ puinhoop. De menigte schiet toe, om te helpen. De balk, „ waaronder de Vrouw ligt, kan niet getild worden. Elke „ opheffing vermeerdert de drukking. Het bloed, 't geen „ uit ontelbare wonden vloeit, verzwakt de lijderesse, „ welke eindelijk, maar schier levenloos, van onder den balk „ en steenen gehaald, en, nevens de deerlijk gewonde Min- „ ne, eindelijk nog gelukkig hersteld is."

Zoo werd ook een Kind, als 't ware uit een graf van puin, waaronder 12 zijner jeugdige Schoolmakkers ellendig omkwamen, leevend opgedolven, terwijl hij afgemat riep: *help mij! ik wil mijn horlogie aan mijnen redder geeven* — en, schoon zwaar gewond, gered, hetzelve ook gulhartig aanboodt.

Volgens naauwkeurige opgave, zou het getal der omgekomenen aldus kunnen berekend worden:

Mannen		19 Lijken.
Vrouwen . . .	47	
——— onbekende	6	
	———	53
Kinderen . . .	40	
——— onbekende	3	
	———	43
Onbekende bejaarde Lijken . . .		36
		———
	In 't geheel	151 Lijken.

Welk getal, egter, door gestorvenen aan hunne wonden, of aan de gevolgen van den schrik omgekomenen, nog merkelijk zal moeten vermeerderd worden; hoewel ROEMER, die zoo wel het bijzonder gelukkige als noodlottige bij de algemeene ramp met waarheidsliefde vermeldt, aanteekent, dat van de 2000 gewonden, *meest alle* hersteld zijn.

Leiden's Ramp geen toeval, of Weêrklank op den Lierzang van E. S.: Leidens Ramp geene Godsstraf. *Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1807. *In gr. 8vo. 39 Bl.*

Wij behoren onder dezulken, waarvan de Dichter in het Voorberigt melding doet, die naamlijk meenen dat dit stukje vroeger had behoren te verschijnen, maar evenwel die tevens oordeelen dat het nog niet geheel en al te laat komt.

De

De Ophelderingen achter dezen zang hadden wij niet verlangd: wij laten dezelve in hare waarde; dan de Lierzang, waarop deze de weerklank is, had ze niet. Veel is 'er in, dat men met genoegen lezen zal; veel, dat nog al wat afdoet. Eene is 'er, die wij vooral willen aanstippen: de Dichter van den beruchten Lierzang had het gevoel van zijne Majesteit onzen Koning, bij het ongeluk, aangevoerd, en Hoogstdeszelfs stemming, als veel edeler dan die der Leeraren, tegen wien zijn zang was ingerigt, hoog geroemd. Vrij algemeen vond men dezen trek zeer onedelmoedig; sommigen vonden zelfs, dat dezelve de hatelijkste strekking had. Deze zang roemt mede den Koning, maar tevens ieder Christelijk hart; en ziet hier iets van de noot: *Hoe veel eer Gij Zijne Majesteit den Koning van Holland aandoet, met te onderstellen dat Hoogstdezelve in uwe grondbeginselen staat, kan uit den loop dezer aanteekeningen blijken. Gij dwaalt, mijn Vriend! anders zouden wij reden hebben te vreezen, dat Hij ons in 's Hemels ongunst mogt gegeven zijn!* — Verder. *En nu! waarin heeft dan hun hart* (het hart van Neerlands dus genaamde Geestelijkheid) *in tegenstelling van dat des Konings onedel geslagen? Of is het daarin, dat, volgens U, de Koning slechts de diepe wonden van Leiden gevoelde, en zij, bij hun gevoel van de ellende dier ongelukkige Stad, tevens aan God dachten?* enz. Over het algemeen beviel ons toch de toon in deze Aanteekeningen; 'er valt hier en daar een woord, waarbij het „*mijn Vriend!*" niet zeer voegzaam eene plaats zou vinden, naar ons gevoel, en het moest toch overal geschikt geplaatst kunnen worden in eene Christelijke verdediging. De discipel is niet meer dan zijn meester. Doch schuiven wij de Aanteekeningen ter zijde. — Het Zangstuk zelve voldeed ook in alles aan ons verlangen niet; wij hadden, namelijk, gaarne een stuk gehad, even zo ingerigt alsof geheel de bewuste Lierzang nooit het licht had gezien; een voortreflijk Christelijk dichtstuk op Leidens ongeluk, en waarvan alleen de titel of het voorberigt aan dien Lierzang herinnerde. Intusschen verkoos nu deze Dichter dit niet, en wij moeten zijn stuk beoordeelen zo als hij het goedvond te geven. Hij volgt den Lierzang op den voet, en ieder couplet wordt hier omgekeerd. Alhoewel nu daardoor de Dichter als aan eenen leiband loopt, en zekere stijfheid alzo onvermijdelijk was, zo is hem zijn plan toch wel gelukt, en meer dan eenen trek geeft hij regt meesterlijk terug. Wij geven ter proeve juist het zelfde, 't welk wij bij den eersten Lierzang opgaven.

Neemt God van 't zeedlijk kwaad geen kennis?
Gij loochent dit; o heiligschennis!
Beef, worm! God hoort uw lastertaal.
„Ik schep in 't straffen geen behagen:"
Zweert God: zoo zweert geen aartstijran; enz.

En, als, door 't bliksemvuur getroffen,
De tak eens eiks, in 't nederploffen,
Het dartelende wichtje plet,
Wat meent ge, heeft dan d' Albehoeder
Niet even zeer op kind en moeder,
Als op het groot geheel gelet?

De Toren van de Leydsche Saai- of Festijnhalle sprekende ingevoerd, bij gelegenheid van zijne slooping, veroorzaakt door de ramp van Leyden, 12 Jan. 1807. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. *Te Leyden, bij* P. H. Trap. 1807. *In gr. 8vo. 8 Bl.*

Ook dit Stukje zal men gaarne bij de overige Dichtstukjes ter gelegenheid van Leidens jongste ramp willen voegen; de zeer oude Toren, die nu ter afbraak geslecht zal worden, voert het woord, en verblijdt zich mede over de komst van Hollands Koning tot den troon, en zijnen ijver tot herstel der ongelukkige Stad. De dichttrant van den grijzen BERKHEY is bekend genoeg.

De Toren van de Leydsche Saai- of Festijnhalle andermaal sprekende ingevoerd, bij gelegenheid, dat na de verkooping van denzelven tot afbraak, deszelfs slooping is opgeschortst: met eenige historische Aanteekeningen. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. *Te Leyden, bij* P. H. Trap. 1807. *In gr. 8vo. 16 Bl.*

Het is met mij nog niet gedaan;
Ik zal herbouwd, nog blijven staan.
Alschoon ik was ter koop gesteld,
'k Ben echter nog niet neergeveld.

Zo begint nu deze Toren zijnen vreugdezang, en wederom, zo als dat zulk eenen ouden Toren voegt, in den ouden trant; wie vergt toch van zulk een oud gedenkstuk, dat het met de eeuwen, die het doorleeft, in smaak en dichttrant dezelfde stappen doet? Het Voorberigt meldt ons, dat dit gedenkstuk der oudheid nog niet zal worden gesloopt, maar zo wel tot geheugenis van de ramp, als tot gedachtenis van de zorg van den Koning, de trouw van den Magistraat, en de weldadigheid van de Ingezetenen van het Koningrijk, misschien wel in wezen gelaten zal worden. Eenige weinige nodige Ophelderingen, die den beminnaar van oudheden welkom zijn, vergezellen dit Stukje, hetwelk men gaarne bij het vorige van BERKHEY voegen en bewaren zal.

Brief van Sophia aan Mr. J. KINKER, *de brieven, door denzelven, op haren naam, aan* Mr. R. FEITH *geschreven, betreffende. Uitgegeven door derzelver* (van KINKER en FEITH? of door *haren?*) *broeder* CHRISTIANUS. *Te Utrecht, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. 1807. *In gr. 8vo.* 22 *Bl.*

SOPHIA zelve, hoogst ontevreden, dat Mr. KINKER in haren naam de brieven van Mr. FEITH heeft beantwoord, zendt hem dezen brief te huis, die, onder hare toestemming, uitgegeven en met aanmerkingen begeleid is door haren broeder CHRISTIANUS. Zij zegt, nimmer KINKER als haren briefschrijver gebruikt te hebben, en vermoedt, dat eene lichtekooi zich voor haar bij den Advocaat zal aangediend hebben.

„ Neen! 'k heb U nooit gevraagd, (zegt zij)
„ Om dat, voor mij, te doen, wat ge, op mijn naam, nu waagt.
„ SOPHIA zou gewis haar zaak U niet vertrouwen;
„ Welligt kwam eene Vijandin
„ Van 't reine Christendom, een schandvlek aller Vrouwen,
„ Uw kamer in (*).

„ Die ligtekooi, misschien,
„ Heeft, onder mijnen naam, die taak U willen bién,
„ Een taak, geheel voor U en naar uw kunst berekend.
„ Welaan! zij worde zelfs uw Bruid!
„ Was uw geschrijf maar niet met mijnen naam geteekend;
„ Ik lachte luid."

Haar broeder geeft van haar eene karakterschets, welke zoo veel hatelijkheid van SOPHIA niet zou hebben doen verwachten, als 'er in den wensch van eene hoer tot iemands bruid en in het luid gelach om eenes menschen verderf gelegen is. „ Mijne zuster SOPHIA (zegt hij) is eene vrouw van den ouden „ stempel. Zij heeft weinig met uitwendig versiersel op, dat „ in het vlechten des hairs, ombangen van goud en aan„ trekken van kleederen, bestaat; en is, integendeel, zeer „ gezet op de inwendige schoonheid des harte en het onver„ der-

(*) „ Ook mij komt het niet onwaarschijnelijk voor, dat de eene of „ andere APHROSYNE, hoedanig 'er Spreuken IX: 13—18. beschreven „ wordt, zich bij KINKER vervoegd heeft. Gemelde Heer schijnt mij„ ne SOPHIA van hemelschen aard zelfs in het geheel niet gekend te heb„ ben; want anders zou hij toch ligt hebben kunnen begrijpen, dat zij, „ de Vriendin van FEITH en eene wélopgevoede Christelijke Vrouw, „ zulke brieven niet kon doen schrijven. Ἡ γὰρ ἄνωθεν ΣΟΦΙΑ „ ἁγνή ἐστιν, εἰρηνικὴ, ἐπιεικὴς καὶ ἀδιάκριτος. — DE UITGEVER."

„ derfelijk sieraad van eenen stillen en zachtmoedigen geest,
„ die kostelijk is voor God. En gelijk zij dus geene slavin
„ der Mode is; maar het onverschillig aanziet, of men den
„ hoed op zijn KANTS, of hoe ook, optoome, zoo laat zij
„ zich ook door allerleijen wind van leering niet slingeren;
„ maar, alles beproevende en het goede zoekende te behou-
„ den, blijft zij bij haar oud gevoelen, dat *de vreeze des Hee-*
„ *ren het beginzel der wijsheid is.*"

Gelijk broederlijke teederheid CHRISTIANUS verblindt voor de gebreken zijner zuster, zoo heeft Mr. FEITH zich bedrogen omtrent zijne vriendin, haar veel meer zucht voor wijsgeerige onderzoekingen toeschrijvende, dan haar ooit blijkt bezield te hebben.

„ Wees ijverig Kantiaan,
„ Beroem U op een taal, die niemand kan verstaan.
„ Ik jaag naar geenen naam, dien 'k U niet wil betwisten."

Dus spreekt SOPHIA, en haar broeder zegt: „ Een Wijsgeer en
„ Christen te zijn is zeker geene *tegenstrijdigheid.* Velen wa-
„ ren dat; het dagboek van een' *Christen Wijsgeer heeft ons*
„ dikwerf geleerd en gesticht, en *ik zelf wenschte wel, dat*
„ beide ook te zijn; maar daarom is nu alle Wijsbegeerte, of
„ wat men zoo noemt, nog geen Christendom."

Maar zou zich Mr. FEITH zoo zeer bedrogen hebben in SOPHIA, welke hij zich heeft voorgesteld als eene vrouw, welke, ten minste, gevaar liep, van zich geheel over te geven aan de *Critische* Wijsbegeerte? Deze verdenking is waarlijk geene pligtpleging voor 's Dichters oordeel over zijne vrienden, en het is echter dit verwijt, hetwelk hem openlijk in dezen Brief geschiedt, die anders vol is van hulde voor zijne jaren, godsvrucht en dichtvermogen. — Wie het dan zijn mag, die nu de pen voor SOPHIA en op naam van haren broeder gevoerd heeft, hij is gansch en al buiten haar karakter gegaan, zoo als Mr. FEITH het zich had voorgesteld, en heeft ook daardoor zoo groot gebrek aan oordeel verraden, als 'er noodig is, om, bij de openhartige betuiging van geen Wijsgeer te zijn, hoezeer men het wenscht te wezen, zich in wijsgeerige geschillen te mengen. Evenwel moet *Recensent* dezen Dichter het regt laten wedervaren, van zijn oordeel in een ander opzigt te erkennen, voor zoo ver hij, namelijk, in deze voor hem zoo vreemde bemoeijing, ook wel gezorgd heeft, om de *Critische* Wijsbegeerte zelve onaangeroerd te laten; indien men het hem nu slechts wil ten goede houden, dat hij zoo veel te meer in persoonlijke bitterheden, scheldnamen en vertellingjes doet.

Aurora, een romaniek Tafereel, uit den voorleden tijd. Door den Schrijver van Rinaldo Rinaldini. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Met Plaaten. Te Amsteldam, bij* G. Roos. *In 8vo. Iste Deel,* 204; *IIde Deel,* 242 *bladz.*

Rinaldo Rinaldini, hier de groote, de edelmoedige roover genoemd, speelt naast Aurora in deze boekjes de hoofdrol; zij behoren daarom bij 's mans geschiedenis, daar zij *anecdoten behelzen*, zegt de Voorberichter, *van gevallen, welke hem schijnen bejegend te zijn, vóór de Schrijver zijner levensgeschiedenis dezelve aanvangt, of wel dezulken, welke in het plan des eerstgenoemden Schrijvers geen plaats konden vinden.* Daar hij nu aan het slot dezes verhaals, na het nemen van eenen goeden teug vergifts, zich met eenen dolk in het hart steekt, en met zijn dametje of vrouw wel en wettig wordt ter aarde besteld, zo gaat dit wel een weinig boven onze bevatting; dan geheel vreemd is ons dit in dit werkje toch niet, daar wij reeds eenmaal ontdekten, hoe gemaklijk het in eene Roman als deze gaat, om Aurora in het openbaar te doen onthoofden, en naderhand den lezer te berichten, dat men een arm meisje, dat tamelijk op haar geleek, om ontdekkingen voor te komen, de tong uitgesneden, en daardoor het geëerd publiek, zo wel als de rechters, bedrogen had. Het terugroepen van dooden gaat op zulk eene wijze nog al ligt.

Aurora, de schoone Aurora, hield zich voor de dochter van den Hertog van Ferrara, door hem bij eene danseres geteeld, en had nu het oog op dezen kleinen Staat; zij verwierf zich eenen ontzettenden aanhang, een groot en geheim verbond, waarvan zij alle de leden aan een touwtje leidde, zonder dat bijna iemand wist, waarvoor hij moordde en werkte, en wat de bedoeling was; deszelfs leden werden eenige letters op den linker arm ingebrand, zodat niemand gemaklijk terug kon; ook Rinaldo, dien zij slim en geheimzinnig genoeg tot zich had gelokt, önderging die kuur, nadat hij reeds vroeger, (het is duidlijk op een plaatje afgebeeld) op de knieën voor haar liggende, heuren ontblooten betoverenden witten arm had gezien, — haar dien met een dolk had zien kwetsen, — het bloed in den gouden, half met cyprus-wijn gevulden, beker opgevangen, — eene soortgelijke operatie aan zichzelven verricht, — en dezen alzo gemengden drank met haar had opgedronken; terwijl hij dien nacht verder op eene aangename wijze met haar *verdroomde.* — Nu gaat het spel met het geheime verbond geheel de boekjes door zijnen gang, en 'er wordt gemoord dat iemand de hairen te berge rijzen. Hij kwam ook zelf in dienst van de Republiek van Venetie; want die werd 'er mede in betrokken, denklijk zonder te weten

waar-

waarom, of het bondgenootschap trok van eenen toevalligen oorlog partij; doch bij de doodlijke ziekte van den Hertog haren vader, zo als zij meende, kiest Aurora de partij van zich aan hem te vertonen, opdat hij haar erkennen mogt; dan men legde haar, gelijk men meende, doch gelijk wij reeds gezien hebben een onschuldig meisje, voor deze vermetelheid het hoofd voor de voeten. Nu was 't verbond ten einde? hola wat! Aurora had verzoeken of bevelen nagelaten, en gaf haren geest en Rinaldo een *rendezvous*; eerst spookt zij zo wat, en eindelijk wordt het de nog levende Aurora zelve; — het moorden gaat dus den gang, tusschenbeiden ook brandstichting; doch eindelijk zijn Rinaldo en Aurora verblijd eene schuilplaats te vinden bij eenen ouden vriend harer moeder; doch ook hier raakt men hen op 't spoor, en de vriend kan hen niet langer verbergen; hij beproeft of zijn gezag en invloed hen redden kan, vertrekt ten dien einde, en ontdekt hen schriftlijk dat hij eigenlijk de vader van Aurora en de zuster der danseres hare moeder was. — Eerst waren zij nu nog wettig getrouwd; kort daarop komt de tijding dat men hen zo zo vatten zal, en, bij het onvermijdlijk uitzicht op beul en *schavot*, *kiezen zij* *zu* den dood, dien wij reeds boven *gemeld hebben*, en rusten in hun graf, — tot dat de een of andere Romanschrijver goedvindt hen nogmaals op te wekken. *Gods vrede zij met ons allen!* zo eindigt dit stichtelijk werk.

De Autheur is *geheel niet vreemd in de kleinere Staaten en Vorstenhoven van Opper-Italien*, zo zegt het Voorbericht, en die dit dan oorbaar en nuttig acht, moge daaromtrent in dit verhaal zijne leering zoeken: hem, dien de boekjes bevallen, zullen de plaatjes denklijk dan ook wel behagen; voor beiden wordt, naar ons gevoel, het zelfde soort van smaak vereischt.

Courte Introduction à la connoissance des Corps celestes et du systeme du Monde, ou contemplation de la Nature et de ses Phenomenes. Traduction posthume du Hollandois de J. P. JUNGST, par O. BYRDE, Maitre de Pension à Amsterdam, avec plusieurs notes du même. à Zutphen, chez *H. C. A. Thieme.* 1807. 8vo. 91 pag.

Beknoptheid en volledigheid prijzen het oorspronkelijk werkje aan; de Heer BYRDE vond het echter voor sommige onderwijzers nuttig, eenige ophelderende aanmerkingen aan den voet der bladzijden 'er bij te voegen, en daarenboven heeft hij 'er nog iets over de *hoozen* bijgevoegd. Wij vonden alle zijne aanmerkingen doelmatig, en gelooven dat hem menig onderwijzer daarvoor dank verschuldigd is.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

PAULI ERNESTI JABLONSKII Opuscula, quibus Lingua et Antiquitas Ægyptiorum, difficilia Librorum Sacrorum loca et Historiae Ecclesiasticae Capita illustrantur; magnam partem nunc primum in lucem protracta, vel ab ipso Auctore emendata ac locupletata. Tomus II. Edidit atque animadversiones adjecit JONA GUILIELMUS TE WATER. Lugd. Batav. apud *A. et J. Honkoop.* 1806. 8vo. pagg. 494.

Het Eerste Deel deezer keurige Verzamelinge hebben wij in het laatstverlopen jaar onzen Leezeren aangekondigd (*); van het Tweede, thans door den Heere TE WATER der geleerde waereld medegedeeld, moeten wij nu eenig verslag doen.

I. Het eerste, dat ons hier voorkomt, is eene Verhandeling, getiteld: REMPHAH, *een God der Ægyptenaaren, door de Israëlieten in de Woestijne geëerd*, enz. (†). Men weet, dat STEPHANUS (HAND. VII: 43.) daarvan spreekt in eene aanhaalinge van AMOS V: 25, 26. Maar deeze heeft, in het Hebr., eenen geheel anderen naam כִּיּוּן, *Kiun* of *Kijun*. De Grieksche Overzetting, welke STEPHANUS volgt, leest Ῥαιφὰν, in een enkel Handschrift Ῥομφᾶ of Ῥεμφᾶ. De zwaarigheid is hier — 1°. Hoe kan men zeggen, dat de Israëlieten, geduurende hunne omzwerving in de woestijne, Gode geene offeranden toegebragt, maar de Afgoden gediend hebben? Van het laatste heeft

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1806. I Stuk, bl. 49 env. Uit de Voorreden des Uitgeevers gaven wij een bericht van des Schrijvers Leeven in ons *Mengelwerk* voor het zelfde jaar, bl. 379 env.

(†) REMPHAH, *Ægyptiorum Deus, ab Israëlitis in Deserto cultus, nunc ex Linguâ et Antiquitate Ægyptiacâ erutus et illustratus.*

heeft men blijken in de Boeken van MOSES: van het eerste spreekt de Schrijver § 2. bl. 8. en brengt meer dan éénе gisfing van verfcheiden Geleerden te berde. Misfchien zoude men kunnen zeggen, dat wel de openbaare offerdienst, welke op kosten van den Staat gefchiedde, waargenomen, maar de offeranden van bijzondere perfoonen verwaarloosd wierden, waartoe en des Volks neiging tot afgoderij, en de mindere voorraad van offervee kunnen zamengewerkt hebben. — 2°. Over de groote vraag, hoe toch de LXX van *Kiun* of *Kijun* konden maaken *Raiphan*, *Remphan*, *Rempha* of *Rompha*, begint JABLONSKI te handelen § 4. bl. 13. Sommigen meenen, dat het woord כִּיּוּן oudtijds bij AMOS gelezen is כֵּיוָן of *Kevan*, en de LXX, of misleid door een gebrekkig handfchrift, of bij overijlinge, gefteld hebben *Revan* of *Raiphan*: van welke verwisfeling der letteren כ en ר de Schrijver zelve, bl. 24, een voorbeeld bijbrengt. Dit gevoelen, eerst door DRUSIUS, naderhand door VITRINGA (*den Vader*) *en anderen* verdedigd, komt onzen Schrijver niet aanneemelijk voor, om redenen, welke men kan vinden § 5-7. bl. 15—25. Zijne eigene gedachten, in de volgende §§ voorgefteld, en met veel geleerdheid en oudheidkunde verdedigd, komen hierop uit, dat *Remphan* een Ægyptisch woord is en uit geene andere Oosterfche Taale kan verklaard worden; dat de Israëlieten in Ægypte de Afgoden gediend hadden, zo als blijkt uit de gebeurtenis van het gouden Kalf, uit JOS. XXIV: 14 en EZECH. XX: 7, 8; dat RE of RO in het Ægyptisch eenen *Koning* beteekent, en PHEH den *hemel*, terwijl de M een teeken is van den zogenaamden *status constructus*, of, dat het woord PHEH in den tweeden naamval wordt genomen; dat, gevolgelijk, *Remphah*, of *Romphah*, is de *Koning des Hemels*, d. i. de *Zon*, welke onder het zinnebeeld van het gouden Kalf geëerd werd, gelijk dus, in Ægypten, de gewijde Osfen, *Apis* en *Mnevis*, zinnebeelden der Zonne waren; dat bij de Ægyptenaaren de Zon inderdaad de *Koning des Hemels* genoemd werd, en zelfs in de gemeene taal PH (*Re* of *Rhe*) de Zon beteekent; dat wel het woord *Remphan* bij geene andere Schrijvers voorkomt, maar dat meer andere woorden flechts eenmaal gevonden worden, en dat men, eindelijk, van *Remphan* nog hier en daar fpooren ontmoet. — Met deeze verklaaringe, waardoor JABLONSKI, zo als

VALC-

VALCKENAAR zich plagt uit te drukken (*), de waarheid uit den put getrokken heeft, wilden wij ook den Nederduitschen Leezer bekend maaken, en hebben ons daarom bij deeze Verhandeling wat langer opgehouden, te meer daar zij ten uiterften zeldzaam was geworden, gelijk de Hr. TE WATER aanteekent bl. 231 van het Ifte Deel deezer *Opuscula*, welken men dus te grootere dank verschuldigd is voor deeze nieuwe uitgaaf.

II. In de tweede plaats ontmoeten ons *Acht* Verhandelingen *over het Land* GOSEN, zo beroemd in de Schrifttuure, de woonplaats der Israëlieten, geduurende hun verblijf in Ægypten. Onze ruimte gedoogt geen uitvoerig verflag hiervan. Alleen zullen wij trachten den Nederduitschen Leezer met den hoofdinhoud en den loop des Werks eenigzins bekend te maaken. — De *Eerste* Verhandeling fpreekt van de verschillende gevoelens onder de Geleerden over de ligging deezer Landftreek. Dat zij behoorde tot de vruchtbaarfte van Ægypten blijkt uit het verhaal van MOSES, en wordt algemeen erkend, § 2. bl. 79. De meesten hebben haar geplaatst in Neder-Ægypten, of de zogenaamde *Delta*, § 3. bl. 81; maar verfchillen evenwel omtrent de juiste plaats. Sommigen zoeken haar nabij het oude *Pelusium*, of tegenwoordig *Damiate*, (§ 4. bl. 83.) anderen omftreeks *Heliopolis*, bij MOSES *On*, dat wel buiten de Delta lag, maar evenwel tot Neder-Ægypten behoorde, § 5. bl. 85. VITRINGA poogde beide gevoelens te vereenigen, door te ftellen, dat Gofen zich uitftrekte langs den rechter oever des Nijls van Pelufium tot Memphis, § 6. bl. 88. — De *Tweede* Verhandeling bevat een onderzoek der redenen, waarop deeze gevoelens rusten; als 1°. de vruchtbaarheid des Lands, § 2. bl. 92. waarop aangemerkt wordt, dat deeze niet aan Neder-Ægypten bijzonder eigen is, maar tot geheel Ægypten behoort, zover het door den Nijl bevochtigd wordt. 2°. De onderftelde nabijheid van Gofen aan het land van Canaän, in de gedachten, dat JOSEPH zijn verblijf gehouden hebbe te *Tanis*, of *Tzoan*, zo als de Schriftuur het noemt, en vandaar zijnen Vader JAKOB zij te gemoet gereisd; van welke ftelling

(*) Dat niet alle Geleerden zo gunftig over het gevoelen van JABLONSKI denken, kan men ondertusfchen zien uit de Aanteekening van den Heere TE WATER bij het eerfte Deel, bl. 231. *Rec.*

ling de zwakheid wordt aangetoond, § 3, 4. bl. 94 env. 3°. Dat de LXX Overzetters, GEN. XLV: 10, Gosen noemen *Gesem van Arabie*, of *het Arabische Gesem*; waarop wordt aangemerkt, dat allen, die ten Oosten van den Nijl, zelfs in Opper-*Ægypten*, woonden, den naam van Arabiërs droegen, § 5. bl. 98. 4°. Dat *Tanis*, of *Tzoan*, de Hoofdstad van Ægypten was; waartoe men zich beroept op PSALM LXXVIII: 12, 43. Dan de Schrijver merkt aan, dat *Tzoan* aldaar niet de Stad *Tanis*, maar geheel Neder-*Ægypten* beteekent, terwijl het volgende *Ægypten* het Oppergedeelte des Lands boven *Memphis* aanduidt, § 6. bl. 101 env.

De *Derde* Verhandeling is de eerste van Vier, waarin de Schrijver zijn eigen gevoelen voordraagt. Dit is, dat Gosen moet gezocht worden in den ouden *Nomos Heracleopolitanus*, een door den Nijl gevormd eiland, en omstreeks hetzelve, in de Landstreek, die tegenwoordig den naam *Fioum* (of, zo als POCOCK spelt, *Faiume*) voert, boven het hedendaagsche *Kairo*, § 2. p. 108. Ook anderen, voor hem, waren 'er niet vreemd van, § 3. bl. 111. Hij begint het hier te verdedigen uit de zonderlinge vruchtbaarheid deezer landstreek, § 4 en 5. bl. 112 env. waartoe hij zich beroept op het getuigenis van STRABO; § 6. bl. 116. op eenige uitdrukkingen der Schriftuure, en § 7. bl. 122. op de berichten van andere Schrijveren (*). — In de *Vierde* Verhandeling gaat de Heer JABLONSKI over tot het bewijs, afgeleid uit de ligging van Gosen, waartoe hij zich den weg baant door vooraf te onderzoeken, welke, ten tijde der Israëlieten, de Hoofdstad van Ægypten was. Hij spreekt bij die gelegenheid van eene Verhandeling, waarin hij, boven het reeds aangevoerde in de Tweede Verh. § 6, nader wilde toonen, dat het *Tanis*, of *Tzoan*, niet kan geweest zijn; maar welke Verhandeling nooit voltooid, immers niet tot kennis van den Heere TE WATER is gekomen, § 2. bl. 127. Na het overweegen van verscheidene redenen, welke voor *Heliopolis*, en van andere, welke voor *Memphis*, aan de Westzijde des Nijls (†), pleiten, tracht

(*) In het opschrift van deeze paragraaph staat, vermoedelijk door eene schrijffeil, *Plinii* in plaatze van *Strabonis*. *Rec.*

(†) POCOCK, SHAW en NIEBUHR verschillen omtrent de juiste plaatzing deezer oude maar nu geheel verwoeste Stad.

Da

tracht hij de gevoelens daaromtrent overeen te brengen door de onderstelling, dat de Ægyptische Koningen, even gelijk de Persische, voor verschillende jaargetijden onderscheiden verblijfplaatzen kunnen gehad hebben, § 3, 4, 5. bl. 128 env. In de volgende §§ onderscheidt hij het Land van *Ramses* of *Rameses*, dat *Gosen* zelve is (GEN. XLVII: 11) van de Stad van dien naam (EX. I: 11) volgens hem *Heliopolis* of *On*, welke de Israëlieten, door PHARAO gedwongen, wel niet van den grond af bouwden, maar door dijken versterkten, tegen de overstroomingen van den Nijl beveiligden, en bekwaam maakten tot het bewaaren van koorn, enz. § 6—9. bl. 134 env. — § 1 der *Vijfde* Verhandeling dient tot naderen aandrang der stellinge, dat *Memphis*, ten tijde van MOSES, de Hoofdstad van Ægypten was; waarbij de Schrijver met lof gewaagt van eene Verhandeling van den Jesuit SICARD, over *den doortocht der Israëlieten door de Roode Zee*, in de *Nouveaux Memoires des Missions* T. VI; en gaat, met § 2. bl. 144, over tot drie bewijzen voor zijn gevoelen. 1. Het oogmerk van God, dat de Israëlieten afgezonderd van de Ægyptenaaren zouden leeven; waartoe het tegenwoordige *Fioum* zeer geschikt was, als zijnde, hoe vruchtbaar in zichzelve, door woestijnen omringd, en van het overige des Lands afgescheiden. 2. De plaag der Sprinkhaanen, welke door eenen Westenwind in de Roode, of Schelfzee (ים סוף, *mare algosum* (*)) gedreven werden, EX. X: 19. 3. Den weg, langs welken de Israëlieten uit Ægypten trokken. Doch hier kunnen wij hem niet volgen. — Even weinig kunnen wij ons ophouden bij de *Zesde* Verhandeling, waarin de Hr. JABLONSKI zich beroept op sommige overleveringen der Ægyptenaaren en van anderen, welke, gelijk hij erkent, op zichzelve niet veel afdoen, schoon zij, gevoegd bij andere bewijzen, derzelver gewicht vermeerderen.

De twee laatste Verhandelingen over dit onderwerp be-

De eerste plaatst haar omtrent het tegenwoordige *Sakara* of *Metrahenne*; de tweede wat noordelijker tegen over *Cairo*, daar nu *Giza* of *Dsgize* ligt. De derde houdt het meest met den eersten. Zie de Aant. (**) van CRAMERUS bij POCOCK's *Beschrijving van het Oosten* enz. I D. bl. 70. *Rec.*

(*) Dat *Schelf* oudtijds eene *bies* beteekende, vindt men bij KILIANUS en bij MEYER. *Rec.*

bevatten een verder bewijs, afgeleid uit den naam *Gosen*. Dit is, volgens den Schrijver, (§ 1 der *Zevende* Verhandeling, bl. 186) een Ægyptisch woord, over welks rechtschrijving en uitspraak gehandeld wordt § 2. bl. 188. Door uitlanders werd het, gelijk veelal gebeurt, somtijds zeer misvormd. Bij de LXX is het Γεσὲμ (*Gesem*) bij ARTAPANUS Καισὰν (*Kaisan*) en Κεσσὰν (*Kessan*) bij MANETHO Κωχωμη (*Kochome*) en Κωχώνη (*Kochone*) § 3. bl, 190. Volgens den Schrijver beteekent het *Heracleopolis* of de *Stad van Hercules*, en de Grieksche naam is eene vertaaling van den Ægyptischen, § 4. bl. 193. Het woord, naamelijk, is zamengesteld uit *Kahi* of *Kah*, *eene Stad*, en *Shom* of *Shoom* (*), *dapperheid*, *sterkte*, *macht*, en vandaar HERCULES, § 5. bl. 195. De §§ 6 en 7 dienen tot verdere opheldering en aandrang deezer beteekenis. — De *Achtste* Verhandeling is geschikt tot beantwoording der vraage, of ten tijde van JOSEPH de Ægyptenaars reeds met Afgoderij besmet waren, hetgeen sommigen ontkennen, § 1,2. bl. 203 env. De Schrijver is van een ander gevoelen, en brengt § 3. bl. 205 eenige, zijns oordeels, waarschijnelijke redenen bij. Van meer gewicht is bij hem POTIPHERA, de Schoonvader van JOSEPH, die GEN. XLI: 45 en elders *Priester* (†) *van On* genoemd wordt, schoon sommigen, en onder deezen onze Nederduitsche Overzetters (waarschijnelijk om JOSEPH niet aan de dochter van een afgodspriester te doen huwen) hier כהן vertaalen door *Overften*. Maar de naam POTIPHERA zelve beteekent, volgens den Hr. JABLONSKI, eenen *Priester der Zonne*, § 4. bl. 209. De overige paragraaphen spreeken van den Ægyptischen HERCULES, veel ouder dan den Griekschen, en alleen eene symbolische voorstelling der godlijke kracht, volgens sommigen de *ongeschapen eeuwige Godheid*; volgens anderen de *krachtig werkende* en alles verleevendigende *Zon*, enz. waaraan de Grieken, die hunnen HERCULES beschouwden als een voorbeeld zonder we-

(*) De *Sh* is in het Ægyptisch een klank, welken de Grieken door geene hunner letteren kunnen uitdrukken, en waarvoor zij nu hun γ dan hun χ stellen. Hij komt, volgens JABLONSKI, overeen met de Fransche *g* voor eene *e* of *i*.

(†) MICHAËLIS, die anders der stellinge van onzen Schrijver omtrent het land Gosen niet was toegedaan, is hierin met denzelven van één gevoelen.

wedergade van *sterkte* en *dapperheid*, ook deszelfs naam hebben gegeven. Dit alles is met veel geleerdheid en op eenen inneemenden trant voorgedragen; maar heeft evenwel geenen algemeenen bijval gevonden. Zie de Aant. (z) van den Heere TE WATER, in het Iste Deel deezer *Opuscula*, p. 57.

(*Het slot hierna.*)

Het ongegronde van sommige vooroordelen tegen het Euangelisch Gezangboek en het onbetamelijke van den tegenstand bij deszelfs invoering aangewezen, enz. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer. 1807. *In gr.* 8*vo.* 67 *Bl.*

Dat 'er op de onlangs bij de Hervormden ingevoerde Gezangen, zoo met opzicht tot het dichtkundige, als anderzins, vrij wat aan te merken valt, is, gelijk door anderen, zoo ook in ons Maandwerk, onbewimpeld gezegd; en 't ware in de daad te wenschen geweest, dat dit werk met minder overhaasting toegegaan ware, en dat de eenmaal opgestelde en verzamelde Gezangen door eene tweede Commisfie nog eens nader overgezien waren geworden, eer men dezelven, als algemeen goedgekeurd, door 't gezag van Clasfen en Synoden, had in trein gebragt. Maar nu zij eenmaal zijn ingevoerd, is 't grootelijks af te keuren, dat men ginds en elders, door uitmeting van derzelver waare of vermeende gebreken, uit onderscheidene oogmerken, 't rustig gebruik derzelven in de Gemeenten tegenwerkt; en dat wel te meer, omdat 'er toch in de daad veel goeds in dezen bundel wordt gevonden, waarvan men zich met nut kan bedienen, en men geenzins kan ontkennen, dat voor hun, die bij elk gedeelte der openbare Godsvereering niet dan redelijke stichting zoeken, waarlijk eene groote behoefte was aan zoodanige Gezangen, die 't wel niet gemakkelijk zou vallen, vooreerst en op beteren voet aangenomen te krijgen, indien men eens, onder 't voorwendsel van noodige herziening, te rade wierd, tot tijd en wijle dat hetzelve zou zijn verbeterd, van 't verder gebruik van 't eenmaal met openbaar gezag goedgekeurd Gezangboek af te zien.

Wij prijzen overzulks elke poging, om domme en bevooroordeelde menschen van hunne verkeerde begrip-

 pen,

pen, omtrent deze Gezangen, terug te brengen. En, in dat opzicht, verdient ook het hier aangekondigde boekje lof. Drie Ledematen, GODARD, PETRUS en BERNARDUS, zeggen en verdedigen hunne gedachten, ieder op zijne wijze. De eerste is eigenlijk de voorstander van het Gezangboek, die de bedenkingen van PETRUS, die 't niet eens heeft gelezen, en van BERNARDUS, die zich wat meer geoefend vertoont, met bescheidenheid tracht op te lossen. Hij doet hen opmerken, dat zij, die hunnen afkeer van de Gezangen toonen, door uit de kerk te loopen, of althans niet mede te zingen, openbare ergernis geven, en andere gezindten stof tot lastering geven, door de verdeeldheid en verwarring, die zij veroorzaken; terwijl zij hunne onkunde en voorbarigheid aan den dag leggen, door zoodanige misprijzing van een werk, waaraan zoo vele verstandige en regtzinnige mannen gearbeid, en zoo vele anderen, met lof en roem bekende Kerkleeraars, alom hunne goedkeuring gegeven hebben. Hij tracht *hen vervolgends* te overtuigen, dat zij, die zich *tegen de besluiten en verordeningen* der Kerkenraden, Klassen en Synoden verzetten, zich aan muiterij schuldig maken; dat zulke vergaderingen wel geen recht hebben, om iemands geweten aan banden te leggen, maar dat het ook niemand vrij staat, de vastgestelde orde naar willekeur te storen, en verwarring aan te richten. Op de vordering, dat men eerst het goedvinden van alle bijzondere Gemeenten had moeten vragen, wordt, uit het voorbeeld van 't geen men in 't burgerlijk bestier heeft zien gebeuren, aangetoond, dat daardoor de grootste verdeeldheid en verwarring zou veroorzaakt geweest zijn, en dat dit, eenmaal tot eenen algemeenen regel aangenomen zijnde, ook in andere opzichten, de nadeeligste gevolgen zou na zich slepen. Op soortgelijke wijze worden andere bedenkingen, deels ontleend uit eene ongelukkige vergelijking van de Gezangen, als menschelijke opstellen, met de Psalmen, die door Gods Geest zijn ingegeven, deels uit deze en gene uitdrukingen, waaraan men zich stoot, onmeestal met goede redenen uit den weg geruimd. Onder de aanstotelijke uitdrukkingen wordt gerekend, dat men de Christenen, in hun gezang, wil laten zeggen, dat God *werelden* geschapen heeft. GODARD geeft zich veel moeite, om BERNARDUS aan 't verstand te brengen, dat dit een goeden zin heeft, en tegen de Bijbelleer geenzins aanloopt. Eenigzins meer verlegen maakt hem

eene

eene uitdrukking in het achtënnegentigste Lied, volgends welke de Christenen gezegd worden, met hun kroost, door den doop *herboren* te zijn: 't geen meer met de Leer der Roomsche Kerk, dan met de belijdenis der Hervormden, schijnt te stroken. Hij bekent rondelijk, dat dit met de hedendaagsche leerwijze, bij de Hervormden vrij algemeen aangenomen, geenzins overeenstemt, maar dat dit evenwel toch waarlijk de oude Gereformeerde Leer is, die in de Formulieren van Eenigheid is begrepen, wier opstellers, in de Roomsche Kerk geboren en opgevoed, het een en ander uit de denkwijze en den spreektrant, waaraan zij gewoon waren, zullen overbehouden hebben, waarvan men naderhand wijslijk is teruggekomen. Dat men, in het gantsche Gezangboek, allen, die medezingen, als Christenen laat spreken, was gemakkelijker op te lossen, omdat in alle meest gebruikte Psalmen soortgelijke toon heerschend is. En hier beroept zich GODARD ook zeer gepast op de Formulieren en zoogenaamde Liturgie, waarin men de thans gebruikelijke schifting der gemeente in geloovigen en ongeloovigen, bekeerden en onbekeerden, geenzins aantreft.

Vele lieden, van den denktrant van PETRUS en BERNARDUS, zullen waarschijnelijk dit geschrift niet lezen. Hier en daar valt het echter mogelijk nog wel dezen of genen, die voor overtuiging vatbaar is, in handen. Anderen, die 't in de hoofdzaak met den Schrijver eens zijn, kunnen 'er zich ook, bij voorkomende gelegenheden, tot teregtwijzing van zwakken, met nut van bedienen. De wijze der zamenspreking en geheele schrijfstijl is ons niet best bevallen. Welligt oordeelde de Opsteller deze manier van onderricht voor hun, die hij voornamelijk op 't oog had, meest gepast. Maar dan hadden wij evenwel verlangd, bij 't einde te vernemen, dat PETRUS en BERNARDUS werkelijk, door de bijgebragte redenen, tot betere gedachten waren gekomen. De uitkomst is geene andere, dan dat beiden, na eene langwijlige redewisseling, nog even stout, als bij den aanvang, op hun stuk blijven staan.

Adres, aan alle de respective Hoog-eerw. Synodale Vergaderingen der Herv. Nederd. Gemeenten dezer Landen, die dezen jare zullen gehouden worden: tot redres van de voorkomende gebreken, in de nieuwe Euang. Gezangen, zoo ten aanzien van de Herv. Leer, als die der Taal- en Dichtkunde, enz. Te Amsterdam, bij W. Brave. 1807. *In gr. 8vo. 40 Bl.*

De steller of stellers van dit zoogenaamd *Adres*, dat men doet voorkomen, als herkomstig van *een aantal Leeraren, Ouderlingen, Diaconen en Leden der Gemeenten in ons Vaderland*, behooren ook al tot de misnoegden over de invoering der Euangelische Gezangen bij 't Hervormde Kerkgenootschap, en zouden wel gaarne zien, dat men daarvan terug kwame. Wie zij zijn, zeggen zij vooralsnog niet; ook hebben zij zich dit jaar nog niet schriftelijk, en met name, aan eene bijzondere Synode willen aanmelden. *Liever wilden zij eerst* beproeven, of zij door dit openlijk uitgegeven Adres, welk nu door alle de Synoden dezer Landen, en derzelver Committenten, kan beöordeeld worden, hun oogmerk konden bereiken, terwijl zij 'er de stoute bedreiging bijvoegen, van zich anders, in een volgend jaar, meer bepaald, met bijvoeging hunner namen, ter plaatse, daar zulks geschieden kan, te zullen aanmelden.

Intusschen bedienen zij zich listiglijk van 't gezag van den zoo algemeen hooggeschatten Utrechtschen Leeraar HINLÓPEN, die in eenen kort voor zijnen dood uitgegeven brief, door AHAZ. VAN DEN BERG geplaatst in 't *Vervolg op zijne Gedachten over Geestelijke Oden en Liederen*, had te kennen gegeven, hoe huiverig men voormaals, van den tijd der Kerkhervorming af, tegen het invoeren van nieuwe Gezangen bij den openbaren Godsdienst was geweest, en den voorslag had gedaan, om, als 'er dan evenwel bij de Psalmen nog Gezangen verlangd wierden, een en ander gedeelte van Gods Woord, en wel bepaald des Nieuwen Testaments, in poëzij te brengen, met bijvoeging van verscheidene voorbeelden, die men daartoe zou kunnen kiezen. Zij beklagen zich te meer, dat dit voorstel is in den wind geslagen, omdat men werkelijk, ten gevolge van zeker *Programma*, desaangaande in de *Maandelijksche Boekzaal* geplaatst,

eeni-

eenige Gezangen van zoodanigen Bijbelſchen inhoud [toen het reeds te laat was] had beginnen te verzamelen. 't Doet hun dan grootelijks leed, dat men nu, en in 't vervolg, bij de NB. *van God ingegevene Pſalmen*, Liederen zal moeten zingen, die, ten aanzien van derzelver inhoud en zamenſtelling, *enkel voortbrengſels des menſchelijken vernufts* zijn. Zij beroepen zich verder op vele gebreken tegen de regels der Dichtkunde, die men 'er in aantreft. 't Mishaagt hun, dat 'er zoo vele Gezangen zijn zaamgebragt, ook vele over één onderwerp. Zij zijn vooral te onvrede, dat men dezelven uit onderſcheidene Gezangboeken van verſchillende Godsdienſtige Genootſchappen gekozen heeft. Vandaar meenen zij, dat verſcheidene afwijkingen van de Leer van het Nationale Dordſche Synode ontſtaan zijn, en bewijzen het, op hunne wijze, onweerſprekelijk, dat de Leer der *algemeene voldoening*, en der *algemeene genade*, maar in al te vele Liederen gevonden wordt. Zij willen wel niet ontkennen, dat men alle daartoe behoorende gezegden in een *goeden* zin zou kunnen verklaren, maar kunnen niet dulden, dat 'er uitdrukkingen in zijn, die een bedenkelijken zin hebben. [En hoe zullen zij het dan toch ook, met hunne berijming van het Nieuwe Testament, maken?]

't Voorſtel is, om, in navolging van 't geen in de Nationale Synode van Dordrecht was gearreſteerd, te beſluiten, *dat alle Gezangen, buiten de weinigen in het Pſalmboek voorkomende, uit de Kerk geweerd, en daar 'er eenige albereids ingevoerd zijn, deze met de gevoegelijkſte middelen zullen afgeſteld worden.* Kunnen de Synoden daartoe niet komen, dan is althans het eerbiedig verzoek, dat door de Hoog-Eerw. Christelijke Kerkvergaderingen dezer Landen *eene nadere Commisſie* benoemd worde, *om deze Gezangen te verminderen en te verbeteren, en uit dezelven weg te nemen alles, wat voedſel geven kan aan begrippen, met de Leer onzer Formulieren van Eenigheid niet overeenkomende, alles, wat ſtrijdt tegen de regels der taal en dichtkunde, en het ſchoone daarvan, tot zulk eene hoogte gekomen, in deze dagen, en in ſommige Gezangen zoo treffend voorkomende.*

Men vindt, in dit *Adres*, al wederom een merkelijk aantal, zoo van waare, als vermeende gebreken van 't nieuwe Gezangboek, deels dezelfde, die reeds door dezen en genen opgenoemd waren, deels ook nog eenige andere,

aan-

aangewezen. Soms vragen wij bij ons zelven, waarom verzet men zich toch zoo heftig tegen dit nieuwe Gezangboek? Zou 't minder gemakkelijk vallen, een even groot aantal van dergelijke of andere gebreken aan te toonen, in verre de meeste Gezangboeken, die zoo in ons Vaderland, als elders, bij andere Gemeenten van onderſcheidene gezindten, ook bij de Hervormden, zonder zoo veel tegenſpraak zijn ingevoerd, en ongeſtoord, tot algemeene ſtichting, in gebruik blijven? Zingt niet dat beſchaafd gedeelte der Natie, dat onze Walſche Kerken gewoon is te bezoeken, in verre de meeste Gemeenten, zonder dergelijken tegenſtand, ſtil en rustig de onlangs bij dezelven ingevoerde *Cantiques*, waarop anders, zoo ten aanzien van het dichtkundige, als leerſtellige, ook vrij wat valt aan te merken? — Dat niet alle aanmerkingen, in dit *Adres*, even gewigtig zijn, kan, dunkt ons, uit deze ſtaaltjes blijken. In het 31ſte Lied, moest de mensch niet opgewekt *zijn*, *om zijne waarde te gevoelen*, omdat de ellendige en doemwaardige zondaar geene waarde heeft; *in het 33ſte*, wordt dit gezegde berispt: *Verſterk mijn kracht tot alle goed*, omdat dit van den in zich zelven krachtelozen zondaar niet kan gezegd worden. Zoo wordt ook als een groot gebrek uitgemeten, dat 'er dan eens van *de wereld*, en van *de zon*, en dan weder van *werelden* en *zonnen*, van *duizend werelden* en *duizend zonnen* wordt geſproken. Wie zal 't zulken Keurmeesters van pas maken?

Door ééne misdaad vielen wij,
Door één Verlosſer zijn wij vrij.

Dit is hun nog niet rechtzinnig genoeg. 't Strijdt met de Dordſche Leer der *eeuwige verkiezing van eenige weinigen*. Wij vragen nog eens, hoe zouden deze lieden over Paulus oordeelen, wanneer eens uit het N. Test. het 5de H. uit diens Brief aan de Rom. tot een Kerkgezang berijmd werd? Zij beklagen zich over het al te groote getal van bijeengebragte Liederen; maar des te ruimer is dan nu de keuze. Men heeft met rede geöordeeld, en, in onderſcheidene uitgekomene Schriften en Maandwerken, ook in 't onze, aangetoond, dat ſommigen 'er ſlecht in voegen. Laat verſtandige Leeraars die allen, en nog meer anderen, vrij uitmonſteren. Hoe velen blijven dan nog overig, die met ſtichting kunnen gebruikt worden?

En,

En, al ware 'er dan geen een Gezang, dat in zijn geheel door den beugel kon, hoe vele kleinere en grootere gedeelten, en onder dezen niet weinige, die waarlijk roerend en schoon, en geheelenal regt gepast zijn, kunnen dan evenwel nog met meer nut, in onze Christelijke Vergaderingen, gezongen worden, dan de meeste berijmde Psalmen? Mettertijd vervangt wel eens eene verbeterde uitgave van 't nieuwe Gezangboek deze eerste, zeker geenszins volmaakte, proeve. 'Er ware geen einde te zien aan de verwarring, die gewisselijk ontstaan zou, indien men nu reeds de in het Adres voorgeslagene herziening ging te werk stellen.

Verzamelde Gedachten over het recht gebruik van de Leere van de Ommagt (Onmagt). Het oude en nieuwe in de Godsdienstleere. Het Onderwijs der Kinderen en der Jeugd. Het recht gebruik van den Bijbel. Het Zedekundig Onderwijs. Den Doop. Het Avondmaal. Voorgedragen in Gesprekken. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer. 1806. *In gr. 8vo.* 197 *Bl.*

Deze *verzamelde Gedachten* loopen over dezelfde onderwerpen, die, sedert eenigen tijd, in verscheidene geschriften, door een Schrijver, die nog niet verkozen heeft zijn naam openlijk te noemen, op soortgelijken trant zijn behandeld (*). Zij zijn of van dezelfde hand, of van iemand, die 't daarmede geheel eens is, met denzelfden toeleg, om den gemeenen man redelijker begrippen over de Godsdienstleer in te boezemen, vervaardigd. Uit de Voorrede, die deze dagteekening heeft, *Leijden* 1. *Aug.* 1799, zou men schier opmaken, dat dit boekje al vroeger gedrukt is geweest, en nu nog eens weder, onder een nieuwen titel, te voorschijn komt. Wij erinneren ons evenwel niet, het in dien vorm gezien te hebben. Mogelijk is die geheele onderteekening wel verdicht.

Hoe het daarmede zij, die uit het bekende, en nog bij zeer velen hooggeschatte, Katechiseerboekjen van

HEL-

(*) *Proeve over het Euangelie. Het Avondmaal eenvoudig gemaakt. Over eenige Volksbegrippen in de Gereformeerde Kerk. Gedachten over de regte behandeling van eenige Leerstukken. Gedachten over 't Predikambt*, en nog meer anderen.

HELLENBROEK, en de Schriften van BRAKEL, VAN DER KEMP en dergelijken, velerlei verkeerde, voor de regte beoefening van het Christendom zeer nadeelige Volksbegrippen, omtrent de Christelijke Leer, ingezogen hebben, kunnen, indien zij niet al te zeer bevooroordeeld zijn, uit dit geschrift veel teregtwijzing ontvangen. De inhoud der behandelde stukken is op den titel vermeld.

Redevoering, ter gelegenheid van de Derde Jaarlijksche Vergadering van het Amsterdamsch Genootschap ter bevordering der Koepok-inenting voor minvermogenden, gehouden in de Engelsche Kerk, 1 Nov. 1806, door den Voorzitter G. VROLIK. *Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1807. *In gr. 8vo.*

Gaven wij in onze vorige aanprijzende beoordeeling der Verhandelinge van den Geneesheer A ROY, over de voorbehoedmiddelen tegen de Kinderziekte, te kennen, dat wij in die Verhandeling de wederlegging van eenige tegenwerpingen, tegen de Koepok-inenting gemaakt, en zich tot eene optelling bepalende van de nadeelige gevolgen, welke na dezelve zouden kunnen plaats hebben, gaarne gewenscht hadden; wij vinden daaraan in het algemeen voldaan door deze Redevoering des Hoogleeraars VROLIK, welke de aanwijzing van *het veilige, dat in de Koepok-inenting ook voor het volgend leven gelegen is, en haren voordeeligen invloed op de sterfte*, ten oogmerke heeft. Zij onderzoekt wel niet opzettelijk alle die nadeelige gevolgen, welke men niet zelden tegen genoemde kunstbewerking aanvoert, maar zij wijst ons nogtans het verkeerde aan van zulk eene onbillijke en met de ondervinding geenszins overeenkomende toerekening aan die inenting; zoo dat wij met de algemeene hoofddenkbeelden, en de daarop gevestigde gronden, in deze Verhandeling voorkomende, gemakkelijk de tegen de Koepokinenting aangevoerd wordende bezwaren kunnen wederleggen.

De vergelijking der Sterflijsten van vroegere met latere jaren, om daardoor het voordeel aan te toonen, door de Koepok-inenting, in het verminderen van den dood, als gevolg der Kinderziekte, te weeg gebragt, maakt in

deze Verhandeling den grondslag uit voor het bewijs van den voordeeligen invloed der Koepok-inentinge op de sterfte.

Dat men toch, met opzigt tot de Koepok-inenting, zich van bespiegelingen, besluiten en gevolgtrekkingen ten haren nadeele onthoude: want het is immers de ondervinding, welke daaromtrent in het vervolg zal moeten en alleen kunnen beslissen; en deze leert ons reeds, dat, sedert de uitvinding van dit middel ter uitroeijing der Kinderpokken, de sterfte aan deze aanmerkelijk is verminderd. Men leze slechts deze Verhandeling, voor welker uitgave Recensent, daar hij niet in de gelegenheid was om derzelver openlijke voordragt mede bij te wonen, den Hoogleeraar dank zegt, geen oogenblik twijfelende, of zij zal algemeen met genoegen, en zoo hij vertrouwt met nut, gelezen worden.

Parijs, in den aanvang van de Negentiende Eeuw; door A. VAN DER WILLIGEN. *Iste Stuk. Met Plaaten. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1806. *In gr. 8vo. 244 Blz.*

Bij de beoordeelende Aankondiging van het Derde of laatste Deel der *Reize door Frankrijk, in gemeenzaame Brieven, door* A. VAN DER WILLIGEN, *aan den Uitgeever* (*), hebben wij niet nagelaaten, den wenk, in den Slotbrieve gegeeven, op te merken, dat de Schrijver misschien het een en ander over *Parijs* en verdere omliggende plaatzen aan ons zou doen geworden. Wij betuigden, zulks, onaangezien de menigvuldige beschrijvingen van het hedendaagsch *Parijs*, met verlangen van onzen onderhoudenden Landgenoot te gemoete te zien. De gunstige wijze, waarop men zijne Reizen wel heeft willen ontvangen, strekte hem, boven het aanzoek van verscheide Vrienden en Bekenden, ten spoorslag, om op nieuw ons op de vrugten zijner waarneemingen te onthaalen, en zich daarvan niet te laaten afschrikken door de onlangs ook in 't *Nederduitsch* vertaalde beschrijvingen van een' KOTZEBUE en REICHARDT, die, ten gelijken tijde, met hem, schoon veel korter, te *Parijs* geweest waren. Hij doorlas dezelve, en vergeleek ze met zij-

(*) Zie hier boven, bl. 256.

zijne eigene aantekeningen. Het kon niet uitblijven, of hij ontmoette waarneemingen, gelijkfoortig met de zijne. Dan, wel verre van tot herhaalingen van het reeds befchreevene te vervallen, vermijdde hij die gelijkvormigheden, en geeft zijne veelvuldige aantekeningen over zaaken, die men bij gemelde Schrijvers niet aantreft. VAN DER WILLIGEN doet zulks daarenboven op zijnen eigen trant, zeer van de opgemelde Schrijvers verfchillende, fchoon hij dezelfde ftukken aanroert; en bij de vergelijking zal het door hem medegedeelde gewis wel mogen monfteren, en bovenal bevallen aan onze Landgenooten, die, met ons, doorgaande de kennelijkfte fpooren zullen aantreffen, dat de *Nederlander*, door een lang verblijf in zo ligt befmettende Hoofdftad, zijn egt Vaderlandsch character behouden hebbe.

Briefswijze is thans de voordragt niet, maar alles onder voeglijke Afdeelingen gerangfchikt. Volgen wij hem met de pen in de hand; ftippen wij hier en daar iets aan: breede overneemingen duldt ons beftek niet. Het is van aanbelang, den tijd te weeten, wanneer de waarneemingen op een tooneel, zo wisfelbaar als dat van *Parijs*, gedaan zijn. Het was met den aanvange van 't jaar 1802, dat onze reisgezinde Landgenoot derwaards afreisde; door *Antwerpen*, *Brusfel*, *Valenciennes*, *Peronne* enz. heen toog. Niet dan met een opmerkzaam oog bezogt hij die plaatsen, en tekent het bijzonderfte op.

PARIJS maakt eene Hoofdafdeeling uit, en wordt deeze Hoofdftad in haare voornaamfte bijzonderheden befchreeven, doorvlogten met volkskundige en huishoudelijke aanmerkingen, op ons Land nu en dan toegepast, met wenken, die alle inagtneeming verdienen: zo geeft, bij voorbeeld, de zeldzaame ftookwijze in *Parijs* hem aanleiding om te fpreeken over het houtplanten in ons Vaderland.

Wie zou de Afdeeling, KLEEDING ten opfchrift voerende, niet zeer breed verwagten? Ondertusfchen is dezelve zeer kort. Daar het kleed den man maakt, volgens ons Vaderlandsch Spreekwoord, merkt VAN DER WILLIGEN op, hoe men in *Parijs* uit de kleeding niets kan befluiten. In eene aantekening geeft hij eene aanmerking over de benaaming van *Mevrouw*, waarmede men hier te lande zo kwistig is en zo vreemd omfpringt; zij verdient geleezen en betragt te worden, opdat des Schrijvers

vers flotaanmerking: „ wat ziet men niet al zotheden ; „ en men mag 'er nog niet altijd overluid om lagchen! " het regtmaatig verwijtende niet meer doe gelden.

De BADEN in *Parijs* worden zo uitlokkend beschreeven, dat men lust zou krijgen in die verfrissende en versterkende reiniging.

Der *Parijzenaaren* LEEVENSWIJZE wordt ontvouwd; het goede en kwaade vermeld; men zou uit het ophaalen van hun eeten en drinken mogen opmaaken, dat onze Reiziger ook in dit opzigt van een goeden smaak is. Daar komt een *Almanak der Lekkerbekken* uit. — Het Spel, en vooral het Dobbelspel, is 'er zeer gemeen in gebruik, en wordt de vreemdeling dikwijls door valsche speelers bedroogen. — De Muzijk heeft haare minnaars. — Man en Vrouw leeven dikwijls zeer afgescheiden; dan de onverschilligheid in dit stuk behoort tot de *bon ton*. De ongetrouwde Meisjes, die prijs op een goeden naam stellen, zijn 'er ruim zo ingetoogen als bij ons; „ niet," zo als onze Reiziger opmerkt, „ uit eer„ baarheid, maar uit vrees van niet, door een goed huwe„ lijk, tot een staat van vrijheid en onafhankelijkheid, „ daar zij zoo na verlangen, te zullen geraken." — Hoog geeft hij niet op van der *Parijzenaaren* Lectuur. — Kwaadspreekenheid roert 'er de tong zo sterk niet als bij ons, 't geen egter niet als een gevolg van een beter zedelijk beginzel mag worden aangemerkt.

Breed zijn de aanmerkingen over de LEEVENSMIDDELEN. Wij schrijven het toelichtend slot af. „ Natuurlijk ontstaat bij een opmerkend vreemdeling, die eenigen tijd op deze, naar evenredigheid van de bevolking zoo kleine, plek gronds heeft doorgebragt, en de handelingen en levenswijze harer bewoonderen nog maar oppervlakkig heeft gadeslagen, de vorschende gedachten, hoe toch dat aantal van omtrent 650,000 menschen, waaronder zoo vele ledigloopers en doenieten, aan de kost geraakt: want immers de koophandel, fabrijken en trafijken, die men hier heeft, schijnen van te weinig belang om dezelven voor de voorname bron te houden. Ondertusschen ziet hij aanhoudend zoo veel pracht, zoo vele ontzaggelijke verteringen, zoo vele onmatige geldverspillingen — waar mogen die, zoo het schijnt, onmetelijke schatten van daan komen? Zonder een groot financier te zijn, of zonder deskundigen in 's Lands of Stadsbestuur met zijne vragen lastig te vallen, moet hij, met

een weinig oplettendheid en gezond oordeel, op de volgende wijze deze zijne bedenking opgelost vinden. De zetel van 's Lands opperbestuur, en eene groote menigte van hoogere en lagere Staatsdienaars, burgerlijke en tot den krijgsdienst behoorende Ambtenaren, is te *Parijs* gevestigd. Vervolgens verteert een groot aantal bezitters van land- en andere goederen, renteniers en dergelijken hunne inkomsten in deze Stad. Hier komt bij de ontzaggelijke toevloed van vreemdelingen, die vooral door het vermaak en de weelde hier na toe worden gelokt, en die alzoo wel moeten zorgen dat hunne beurzen wel voorzien zijn. Het overige, eindelijk, komt van den handel, fabrijken, trafijken, en wel voornamelijk van hetgene door dezen algemeenen modewinkel aan de praalzucht, zoo in de overige deelen van dit, als in zoo vele andere Landen, bij aanhoudendheid, geleverd wordt, en van welke waren de voornaamste waarde dikwijls slechts in de nieuwigheid bestaat."

Het bovenschrift ZEDEN EN GEWOONTEN doet ons eene uitvoerige Afdeeling te gemoete zien, en, in de daad, deeze is dusdanig. Hoe weinig men, op eene voegelijke wijze, voor de Kinderen zorgt, ziet men hier leevendig afgemaald. De Huwelijksverbintenissen verdienen geen lof. Zedert het jaar 1775 is het getal der openlijk aan den wellust verpachte Vrouwlieden te *Parijs* aanmerkelijk toegenomen: want men vindt aangetekend, dat 'er toen bij de Politie omtrent 28000 opgetekend stonden, en thans telt men 'er tusschen de 35000 en 40000. Het Reglement op die Nymphen-bende wordt uitvoerig opgegeeven, met toepassing op 't geen in eenige Steden van ons Vaderland plaats vindt. Zo veel de welvoeglijkheid gedoogt, vermeldt onze Reiziger van het gedrag deezer Vrouwlieden, en het bedrijf der *Parijsche* Wellustelingen. De opligters en beurzensnijders krijgen rijkelijk hun aandeel, gepaard met raadgeevingen tegen dit gespuis. Het verslag van de Dobbelspelen, Loterijen, Waarzeggerijen, verdient opmerking. Zelfmoord is in *Parijs* niet zeldzaam, noch ook de Tweegevegten. Der *Franschen* krijgszugt lijdt geen twijfel; doch merkt onze Schrijver op, dat *Parijs* in het opleveren van roemrugtige Helden niet heeft uitgeblonken. Te deezer gelegenheid geeft hij berigt van het Gedenkteken, voor den Generaal DESAIX kortlings opgerigt.

VAN DERWILLIGEN's menschkundige aanmerking op der *Franschen* vrolijkheid kunnen wij niet nalaaten af te fchrijven. „ Men fpreekt veel van de *Fransche* vrolijkheid, en meent vooral dat de *Parijzenaars* daar in uitmunten; doch als men door vrolijkheid verftaat die kalmte van ziel, dat zachte genoegen, die levendige tevredenheid, die aangenaamfte wijze van beftaan voor onszelven en voor anderen, welke, hoe zeer 'er een gezond en welgefteld ligchaam, benevens eene zekere mate van voorfpoed, toe moet medewerken, de eigenlijke vrucht is van een rein geweten en een goedhartigen aard; dan, zeg ik, zijn de vrolijke menfchen te *Parijs* dun gezaaid. Maar wil men door vrolijkheid verftaan hebben eenen woeligen, ongedurigen en luidruchtigen aard, dan vindt men hier die foort van menfchen fchier overal. Ondertusfchen fchijnt deze gemoedsgefteldheid veeleer het tegengeftelde der ware vrolijkheid te zijn. Men zoekt aanhoudend naar vermaak; men is gedurig begeerende, zeldzaam genietende; onbekend met vriendfchappelijke en huisfelijke genoegens, loopt en draaft men gedurig naar woelige vermaken; men is, om zoo te fpreken, onverzadelijk in het verflinden van allerlei middelen ter verftrooijing, die men vermaak noemt; men zingt en fpringt uit verveling, en is men flechts verpligt, om zich, gedurende eenigen tijd, op dezelfde wijze, op dezelfde plaats, of in de eenzaamheid, bezig te houden, dan verveelt men zich vreesfelijk, ja doodelijk (*je m'ennuie a la mort*, hoort men hier gedurig in het midden van allerlei vermakelijkheden) en in der daad de zelfverveling, op zoo menig vergeten dorpje onbekend, heerscht in het groote, weelderige en prachtige *Parijs* als eene doodelijke pest." — Hij ftaaft dit zijn oordeel met de gezegden van den in menfchenkennis uitmuntenden Wijsgeer LA BRUYERE, en voegt, aan den voet der bladzijde, 'er deeze waarfchuwende aanmerking bij: „ Hoe meer wij de *Parijsche* zeden en gebruiken trachten te volgen, gelijk velen onder ons daarmede al ver gevorderd zijn, hoe meer de aanmerking van LA BRUYERE ook op ons toepasfelijk zal worden — en is dat wenfchelijk?"

Van inhaaligheid en baatzugt kent de Schrijver de *Parijzenaars* geenzins vrij. Het geeven van fooitjes aan de Dienstboden is 'er verre van algemeen; en krijgt dit gebruik bij ons eene welverdiende berisping. Tusfchen

de oude en nieuwe Rijken doet zich een groot onderscheid op. Zeer gepast is 's Reizigers aanmerking, dat men de zedebeschrijving van *Parijs* niet op de Inwoonders van *Frankrijk* moet toepassen; het eene gedeelte der Stad zelve verschilt veel van het andere. Dan het dansen behoort tot de geliefkoosde uitspanningen der *Franschen* in 't algemeen; en ontgaat het wellustig dansen zijne welverdiende gisping niet. Volksliedjes zijn algemeen in zwang. Het Schoolweezen heeft 'er niets vooruit bij het onze, zints de verbeteringen, door het *Nut van 't Algemeen* bewerkt.

De laatste Afdeeling, GODSDIENST getiteld, is zeer belangrijk, en levert blijken op, dat, hetgeen daartoe behoort, meer dan ter vlugt door VAN DER WILLIGEN is waargenomen. Toen hij te *Parijs* kwam, werd de Eerdienst der Roomschgezinden in 't openbaar door beëedigde, en ter sluik door onbeëedigde Priesters verrigt. De Protestanten hielden openlijk hunne Godsdienstige bijeenkomsten; de Jooden deeden zulks desgelijks; doch den Theofilantropynen, welke, zedert eenige jaaren, in de meeste Departementen en voornaame Steden van *Frankrijk*, hunnen Godsdienst vrijlijk uitoefenden, en in *Parijs* alleen twaalf Kerken hadden, was nu, zedert eenige maanden, het verder waarneemen van denzelven verboden; en hebben zij vergeefs aanzoek tot het hervatten der Godsdienstoefening te *Parijs* gedaan. Het Volk is niet ijverig in 't bezoeken der Kerken; en vormt de Schrijver geen gunstig denkbeeld van der *Parijzenaaren* Godsdienst in 't algemeen. — Met blijkbaar genoegen vermeldt hij het verbeterd lot der *Protestanten*. Derzelver getal in *Parijs* wordt op vijf-en-twintig of dertig duizend begroot; en vinden wij deswegen veele keurige bijzonderheden vermeld. In eenige Departementen van *Frankrijk* treft men ook *Doopsgezinden* aan, doch geene *Hernhutters* of *Kwaakers*. De *Gereformeerden* zijn niet verdeeld in zogenaamde *Remonstranten* en *Contra-Remonstranten*.

Beklaagenswaardig, in de daad, dat, zo veel 'er omtrent den Godsdienst gebeurd is, de verlichting zo weinig veld gewonnen heeft. De verbeterde smaak ten opzigte van de Kerksieraaden is niet zeer algemeen; „ in sommige," vermeldt onze Schrijver, „ vindt men nog zonderlinge beelden; onder andere heb ik, in de Kerk van de gewezene Abdij van *St. Germain des Prez*,

een

een L. V. Beeld gezien, waaraan men eenige trosfen rijpe druiven als eene offerande gehangen had. — In de Kerk van het Gasthuis, *les Incurables* genaamd, zag ik ook twee fchilderijen, waarvan het onderwerp nog al zonderling was: op het eene ziet men ST. JOSEPH bezig met een plank door te zagen, terwijl het Kind JESUS het einde daarvan vasthoudt. Op het andere wordt dat Kind verbeeld, een ftrengetje garen voor MARIA op te houden. Deze twee ftukken hingen aan beide zijden van het Altaar aan de regter hand, als men van buiten inkomt: zij waren redelijk wel, en, naar het fcheen, door een modern meester gefchilderd."

In *Parijs*, en in de Steden waar een Konfiftoriaale Kerk der *Protestanten* is, mogen geene *Procesfien* plaats hebben; dan elders zijn ze geoorlofd en grijpen plaats. Niet zonder afkeuring zal men hier aantreffen, dat de zo ongerijmde Vastenavondsvermaaklijkheden ook te *Parijs* weder opkomen, en de Vastenavondszotten bij duizenden weder voor den dag treeden. Hiervan geeft VAN DER WILLIGEN eene zeer leevendige befchrijving, alsmede van den belachelijken optocht met den vetten Os door de Slachters. — Tot een tegenhanger hiervan kan dienen de zonderlinge wijze, waarop men den Kersnagt viert. Wij zouden dit gaarne affchrijven; maar het reeds uitgebreid geworden berigt besluiten wij met de vermelding, dat vier Plaaten dit eerfte Stuk verfieren, verbeeldende *Peronne*, een nieuwmodisch Bed, het Volkje van de Halle, en het Gedenkteken voor DESAIX.

Verhaal van eene Ontdekkingsreize na Nieuw-Zuid-Wales, door den Luitenant JAMES GRANT, *met zijner Majesteits Schip de Lady Nelson, in de Jaren* 1800, 1801 *en* 1802. *behelzende Aanmerkingen omtrent de Kaap-Verdische Eilanden, de Kaap de goede Hoop, de tot nog toe onbekende gedeelten van Nieuw-Holland, door hem ontdekt op zijnen doortogt (den eersten, die ooit uit Europa ondernomen wierdt) door de Straat, die het Eiland van van Diemens-Land scheidt; en verder Berigten wegens zijne onderhandelingen met de Inboorlingen van Nieuw-Zuid-Wales; Aanmerkingen omtrent den grond, natuurlijke voortbrengzels, enz. onbekend, of door vroegere Zeevarenden slegts ter loops vermeld; nevens zijne Thuisreize langs de Kaap de goede Hoop, en berigt wegens den tegenwoordigen staat der Falkland-eilanden. Uit het Engelsch. Met eene Kaart en Plaat. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr.* 8vo. 260 *Bl.*

Een zo breede Titel ontslaat ons van de opgave des Inhouds. Ontdekkingsreizen waren voorheen veel zeldzaamer dan in den laatsten tijd. Zij behouden egter haare waarde. Veelal heeft men daarin te bejammeren, dat zij, zo veel reeds *bekends* doorzeilende eer zij tot het *onbekende* komen, ons het geheele Reisverhaal geevende, buiten een en ander voorval, den Tochtelingen bejegend, ons niets nieuws vermelden. Dit mag, in zekere maate, toegepast worden op het Verhaal des *Engelschen* Scheepsluitenants GRANT.

Tot de benaaming van Ontdekkingsreize heeft 's Mans Reisverhaal eenig regt; naardemaal hij een gedeelte zag van de Kust van *Nieuw-Holland*, 't welk geen *Europeaan* vóór hem gezien hadt, en hij teffens door den Gouverneur van *Nieuw-Zuid-Wales* gebruikt werd om andere deelen van de Kust op te neemen.

Dan het voornaam oogmerk deezer Reize was de proef te neemen van het voordeel, 't welk *losse* of *schuivende Kielen* der Zeevaardije konden aanbrengen. In het oorspronglijk *Engelsch* heeft de Schrijver een breed Voorberigt geplaatst, waarin hij de uitvinding, en het nut van platbodemde Schepen, met dusdanige Kielen voorzien, aantoont. De *Nederduitsche* Vertaaler heeft het hoofdzaaklijke daarvan in zijn Berigt overgenomen, strek-

ken-

kende om ons eenig denkbeeld te geeven van die uitvinding voor Zeeschepen; en komt de Zeereiziger, in den loop zijner beschrijvinge, dikwijls terug op deeze uitvinding, en de voordeelen, daaraan verknogt. Hij is 'er geheel mede ingenomen, en meet ze zeker ten breedsten uit. Zo veel wij des kunnen oordeelen, kunnen opgemelde Kielen in veele gevallen van dienst zijn voor platbodemde Schepen, en 'er voordeelen aan schenken, tot nog toe alleen aan scherpgebouwde Schepen eigen.

Om van het Reisbeloop iets te melden. Het Schip, door den Luitenant GRANT gevoerd, zeilde in Maart 1800 uit *Engeland* met de uitgaande *Oost-Indische* Schepen. Welhaast bleek het, dat men den bodem, op welken hij gescheept was, niet wel bezorgd hadt. Het Schip kon de Vloot niet bijhouden, en werd op het sleeptouw genomen en eenige dagen medegevoerd; dan hij liet dit sleeptouw slippen, en hieldt men het daarvoor, dat des Luitenants oogmerk was na *Spithead* terug te keeren, houdende het voortzetten van de reis voor onmogelijk. Behalven dat de *Lady Nelson* slegt zeilde, was dit Schip lek, en men hieldt het voor ongeschikt om in stormagtig weer zee te bouwen. Maar GRANT bevondt dat het in staat was de hevigste stormen en hoogste zeeën te verduuren, en hij volbragt 'er zijne reize mede na *Port Jackson* in *Nieuw-Zuid-Wales*, zonder eenig weezenlijk ongemak te ontmoeten, in de maand December.

Het verhaal, 't welk hij geeft van zijn zeilen door *Bass-Straat*, kan door Zeelieden, die deezen weg vaaren, met voordeel geraadpleegd worden; het gaat vergezeld van eene Kaart van een gedeelte der kust, door hem gezien.

Het een en ander willen wij nog vermelden, om GRANT's denk- en schrijftrant onzen Leezeren te ontdekken. Schoon hij zich voor geen Natuurkenner uitgeeft, en zijne berigten, de Natuurlijke Historie betreffende, vrij kort en niet van de volkomenste zijn, geeft hij omtrent den *Eenhoorn* iets op, 't geen wij niet willen nalaaten te boeken. Uit BARROW's *Reizen na de Binnenlanden van het Zuidelijk deel van Africa* hebben wij, des verslag doende, iets gemeld van de vermoedens wegens het daadlijk bestaan deezes Viervoetigen Diers, opgemaakt uit de tekeningen der Inwoonderen: ten deezen opzigte schrijft onze Reiziger: ,, De Eland, wiens hoorns veel gelijk-

 heids

beide hebben met den enkelen hoorn, voor dien des Eenhoorns uitgegeeven, als zeer digt bij elkander geplaatst zijnde, en zoo goed als in 't geheel niet zijdelings uitsteekende, kunnen, van ter zijde gezien zijnde, door eenen onkundigen beschouwer ligtlijk voor één hoorn worden aangezien. Dit verneemt men menigmaalen op de kleine stokken, door de Hottentotten gemaakt, op welke deeze dieren gekrast zijn. Ook kan men hieruit eene voldoende reden geeven van de afbeeldingen, welke men in de holen der Boschmannen vindt, welke ten bewijze der aanweezigheid des Eenhoorns zijn bijgebragt."

De Beschrijving van *Port Jackson* en van de gesteldheid dier zeldzaame Volkplanting, meest uit Misdaadigers bestaande, verdient opmerking. Hoe zeer steekt het goed character der Inboorelingen, waarvan wij hier verscheide staalen ontmoeten, af bij de derwaards gevoerde *Engelschen*, het uitschot dier Natie, die wel van lugtstreeke, maar niet van aart veranderen! Men zal dit gedeelte met veel genoegen leezen.

Van *Port Jackson* deedt GRANT *verscheide togten*; van een deezer geeven wij eenig verslag, als zonderling genoeg om hier plaats te vinden; eenigzins bekort, komt het hier op neder. — Luitenant GRANT kreeg bevel om den Luitenant-Gouverneur Kolonel PATERSON aan boord te neemen en na *Hunter-rivier* over te voeren, welke, ter oorzaake der menigte Koolen, die haare oevers opleveren, den naam van *Kool-rivier* heeft bekomen. Het oogmerk deezes togts was, de rivier in oogenschijn te neemen, waarneemingen te doen omtrent haare natuurlijke voortbrengzels, en 't geen zij verder merkwaardigs mogt opleveren. Op den 10 Junij gingen zij onder zeil, nevens den Schooner *Francina*, die eene laading Koolen moest inneemen. Behalven gemelden PATERSON, kreeg hij aan boord Dr. HARRIS, den Vaandrig BARRILLIER, een aantal werklieden, benevens een inbooreling, BANGARRE geheeten. — 's Anderendaags was het weer veranderlijk; daar hij een man als loots aan boord hadt, die onlangs van *Sydney* eenen togt na de Rivier om Koolen gedaan hadt, dagt hij zich op diens kunde te mogen verlaaten; doch hierin bedroog hij zich. „ Dewijl wij," dus luidt verder het verhaal, „ 17 vademen water peilden, en het schoon weer was, deed ik de boot uitzetten, waarmede Dr. HARRIS na land voer, om den oord te verkondschappen. Middelerwijl hield ik het

krij-

drijvende, en zette mijn volk aan 't visfchen; het hadt eene zeer goede vangst. — Bij mijne wederkomst bragt Dr. HARRIS eenen Inbooreling mede, die, de boot ziende, derwaards was geloopen, verfcheide maalen roepende *Walvisch-boot!* en *Budgerie Dick!* een naam, onderftelden wij, hem gegeeven door de manfchap, uitgezonden om het volk te zoeken, 't welk met de *Norfolk* was gevlugt. Deeze man hadt eenige visch bij zich, welke hij eerst in de boot wierp, waarnaa hij zelf, zonder eenigen fchroom, daar in ftapte. Het berigt van Dr. HARRIS hieldt in, dat 'er geen de minfte fpoor van eenige Rivier was te vinden, maar dat de zee in eenen inham agter het Eiland zwaar brandde.

„ Onze nieuwe kennis DICK, zoo dra hij aan boord kwam, hieldt aan met roepen *Walvisch-boot!* en, om te verneemen wat hij daarmede bedoelde, bragt ik BANGAREE bij hem, met last om hem deswegen te ondervraagen. BANGAREE beduidde hem om te gaan zitten, zoo veel betekenende als dat een vreemdeling met vriendfchap wordt ontvangen. Vergeefs verzogt ik BANGAREE, in zijne ondervraagingen voort te gaan; nog eene andere etiquette mogt niet verzuimd worden, en dit was een tijdlang diep zwijgen. Dit duurde ongeveer twintig minuuten, waarnaa zij allengskens zamen begonnen te fpreeken, allengskens nader aan elkander fchikkende. Nogthans werden wij door DICK weinig wijzer, naastdenkelijk omdat BANGAREE hem niet kon verftaan; 't welk mij te waarfchijnlijker voorkwam, omdat eenigen van mijn volk, welke de taal, die de landzaaten rondom *Sydney* fpreeken, best verftonden, in 't zelfde geval waren."

In 't einde bereikten zij de landingsplaats bij de Koolmijnen. De Koolbeddingen vertoonen zich als ruitwerk. Het kan niet misfen of de Volkplanting op *Nieuw-Zuid-Wales* moet groot voordeel raapen van eene zo nabij gelegene Koolmijn, die zo gemaklijk kan bewerkt worden. „ Ligt," fchrijft onze Reiziger, „ zal men begrijpen, dat hier kool in overvloed moet voorhanden zijn, daar de Schooner, elf dagen naa de aankomst, met veertig tonnen kool vertrok, en dat 'er flegts één man was, die het mijnwerken verftondt." — Hij voegt 'er bij: „ De plaats, alwaar deeze kool wordt gevonden, bevat hout met kreupelbosch, in eene uitgeftrektheid van eenige mijlen gronds, die met een kort fijn gras bedekt is, zeer be-

bekwaam om 'er schaapen op te weiden; de grond heeft eene langzaam opgaande glooijing, van dalen doorsneeden, in welke overvloedig hout groeit, tegen de winden beschut; het geheel levert een bekoorelijk gezigt uit. Tot een hoofdverblijf konde deeze plaats dienen voor koolgraavers en houthakkers; zij levert weiden voor schaapen; de grond is over het geheel goed."

Des. Schrijvers algemeene aanmerkingen omtrent de Volkplanting op *Nieuw-Zuid-Wales*, alsmede zijn berigt wegens *Nieuw-Holland*, laaten zich met genoegen leezen. Hij liet de *Lady Nelson* te *Port Jackson*, en voer met een ander, bevragt met Koolen en Sparren, *Kaap Horn* om na de *Kaap de goede Hoop*. In 't voorbijvaaren deeden zij de *Falkland*-Eilanden aan. Hier vonden zij Ganzen zonder eenigen vischsmaak, daar zij van gras en zeewier leefden. Niet alleen dienden deeze tot spijze voor dien tijd, maar ook op reize. Om ze te bewaaren, maakten zij eene insnijding in den rug, waschten ze uit met zout water, sprengden ze met klipzout, hingen ze in de open lugt om te droogen, en pakten ze voorts in vaten, met eene genoegzaame hoeveelheid zouts bestrooid om ze voor de reis te bewaaren.

Op de *Falkland*-Eilanden ontmoette hij een Capitein van een *Americaansch* Schip, welke hem eene onderrigting mededeelde, die misschien nut kan doen, waarom wij dezelve hier plaats geeven; naamlijk, dat de *Americaansche* Matroozen ontdekt hadden, dat Aardappelen, raauw gegeeten zijnde, een zeer kragtig scorbut-weerend middel waren; en dat hunne Walvischvangers zich altijd van een goeden voorraad tegen de reize voorzagen, om ze raauw te eeten, als een goed tegengift tegen de schurft. Hij hadt hier een tuin aangelegd, zo als alle Capiteins deeden, welke deeze Eilanden bezoeken, en bragt eenige versch gerooide Aardappelen mede, hem verzoekende dezelve te proeven, na vooraf hem daarin te zijn voorgegaan. Hij deedt zo, en moest bekennen, voorheen wel onsmaaklijker geneesmiddelen gebruikt te hebben.

Het bijgebragte zal genoegzaam zijn, om onze Leezers dit Reisverhaal eene plaats te doen vergunnen bij andere Reisberigten van soortgelijken aart.

Es-

Essai Historique sur les anciens ordres de Chevalerie, institués dans les Pays-Bas, par W. H. J. VAN WESTREENEN, *Directeur de l'Academie Littéraire de Zélande et Membre de celle de Leyden.* à la Haye, chez *P. van Daalen Wetters.* 1807. pagg. 33.

Dit is eigenlijk een gelegenheids-stukjen, waartoe de verwachte, en zedert ook gebeurde, instelling eener nieuwe Ridderorde in ons Vaderland den Schrijver aanleiding gaf. Hij zelve geeft dit niet onduidelijk te kennen op bl. 7 en in het slot van zijne Verhandeling. Dit laatste willen wij afschrijven. „ Met deeze bladen „ het publiek aan te bieden, verbeelde ik mij niet mijne „ Leezers iets nieuws te leeren: overtuigd, dat veelen „ uit hun er meer van weeten, heb ik geen ander oog- „ merk dan hun de vroegere tijden te herinneren in de „ gelijksoortigheid der gebeurtenissen." Van een zo klein Werkjen, dat men in een half uur kan doorleezen, en waarin de Maaker zelve zo weinig belang stelt, eene breedvoerige Recensie, te schrijven, zoude niet passen. Ten gevalle van Leezers, welken het Fransch niet gemeenzaam is, willen wij evenwel den hoofdzaaklijken inhoud kortlijk opgeeven.

Na met weinige woorden iets gezegd te hebben van de eereteekenen van oude dagen, en van elders opgerichte Ridderordes, komt de Hr. VAN WESTREENEN tot die, welke in vroegere tijden hier te lande zijn ingesteld. Tot deeze rekent hij 1°. die van *St. Jacob*, welke Graaf FLORIS DE V, volgens sommigen, omtrent het jaar 1290, zoude ingevoerd hebben, doch omtrent welke anderen twijffelen, of zij wel ooit bestaan hebbe; terwijl de doorkundige VAN WIJN zijn oordeel schijnt op te scharten, en noch het ééne noch het andere durft verzekeren. bl. 7—11. — 2°. Zekerder is men omtrent die van *St. Antonius*, waarvan Hertog ALBRECHT van Beijeren, Graaf van Holland, de insteller was in het jaar 1382, en welker ordesteeken was een gouden halsband, met een afhangend gouden of zilveren kruis, of letter T (de eerste letter van den Hollandschen naam *Teunis*) en daaraan een zilveren klokjen. bl. 11—14. — 3°. Vervolgens komt in aanmerking de orde van *den Tuin* of *Hegge*, zo als WAGENAAR, DE BEKA, schrijft, door

door WILLEM DEN VI ingesteld in het jaar 1405, wanneer hij Hagestein en andere Sloten wilde belegeren. Dan deeze is zekerlijk ouder en bestond reeds ten tijde van Hertog ALBRECHT, den Vader van WILLEM. De Hr. VAN WIJN heeft zulks duidelijk getoond in zijne *Bijvoegselen tot* en *Naleezingen op de Vaderl. Historie*, in de plaatzen door onzen Schrijver aangehaald. De Ordesteekens waren, naar het schijnt, nu eens van goud, dan eens van zilver; waaromtrent de Hr. VAN WESTREENEN de niet verwerpelijke gissing maakt, dat de eerste, misschien, eene onderscheiding zullen geweest zijn van gelijke soort als men nu *Groote Kruissen* noemt. bl. 14—21. — 4°. De tot nu toe gemelde Orden zijn reeds voorlang verdwenen, maar niet de Vierde, de beroemde Orde van *het Gulden Vlies*. Welke ook de aanleiding der oprichtinge of de beduidenis van het ordesteeken moge weezen, PHILIPS van Bourgondie, DE GOEDE bijgenaamd, stelde ze in te Brugge in Vlaanderen in het jaar 1430, den 14den van Januarij, ter gelegenheid van zijn huwelijk met ISABELLA van Portugal. Hij bepaalde eerst het getal der Ridders op 24, buiten het Hoofd der Orde, vermeerderde het naderhand tot 30, en gaf hun Wetten en Inzettingen, enz. De Schrijver spreekt nog van eenige bijzonderheden, onder volgende Grootmeesters voorgevallen, waaromtrent wij hem niet kunnen volgen. Men weet, dat het Grootmeesterschap deezer Orde, door het huwelijk der Kleindochter van PHILIPS, MARIA, met MAXIMILIAAN van Oostenrijk, in het laatstgemelde Huis, en wel in den oudsten Tak van hetzelve, den Spaanschen, overging. Dit teekent de Schrijver aan. Hij had er kunnen bijvoegen, dat, na den dood van KAREL DEN II, de beide mededingers na de Spaansche Kroon, KAREL van Oostenrijk en PHILIPS van Anjou, zich dit Grootmeesterschap aanmaatigden, en bij het sluiten van den vrede het beiden behielden. Zie TOZENS *Staatkunde van Europa* I D. bl. 138.

Wij zullen alleenlijk nog zeggen, dat de Schrijver overal de Werken aanhaalt, waaruit hij zijne verhaalen en stellingen ontleend heeft, en dat zijn stukjen uitneemend wel geschikt is ter bereikinge van het oogmerk, hetgeen hij, zo als wij gezien hebben, zich voorstelde.

Je-

JOSIA, ANTONINUS PIUS *en* HENDRIK IV *met elkander vergeleeken*, *door Mr.* JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. In 's Graavenhaage*, *bij* de Gebroeders van Cleef. 1807. *In gr. 8vo.* 126 *Bl.*

Het heeft den Heere MEERMAN behaagd, de drie op den titel genoemde Vorsten met elkander te vergelijken voor de Haagsche Maatschappij van Natuur- en Letterkunde, en deze vergelijking door den druk gemeen te maken. Geen bijzonder doel dier vergelijkinge en harer gemeenmakinge is den *Recensent* gebleken. De Schrijver zegt wel, na aangemerkt te hebben, hoe men van de tijden van PLATO en ARISTOTELES af getwist heeft over de voorkeur tusschen eene éénhoofdige en gemeenebest-regering: „ zoo zal het ons be„ lang zijn, onder eene Staatsregeling, op duurzaamer gron„ den [dan de laatste] gevestigd, ons voortaan ook zulke „ regelen voor te schrijven, welke aan dezelve geëvenre„ digd zijn;" maar te vergeefs heeft de *Rec.* deze regelen in de Verhandeling gezogt, welke zich, zonder eenige toepassing of afleiding, enkeld bezig houdt met den lof der drie genoemde Vorsten. De Schrijver herinnert daarop wel, dat hij in vroegere dagen drie beroemde Republikeinsche Volksverbindtenissen met elkander vergeleken heeft, de *Achaische*, de *Zwitsersche* en de *Nederlandsche*, en noodigt de aandacht nu bij de vergelijking van de drie beste Monarchen, van welken de Geschiedenis gewaagt; maar laat het twijfelachtig, of zulk eene keusbepaling als een dier regelen aan te merken zij. — 1) Hoe vonden deze Vorsten hun Rijk? 2) Hoe vond het Rijk hun? 3) Welke waren hunne personeele hoedanigheden als Mensch? 4) Welke waren hunne deugden en ondeugden als Volksbestuurders? 5) En eindelijk: hoe verlieten zij het Rijk? — De beantwoording dezer vragen regelt het beloop en den ganschen inhoud der Verhandeling.

In verval van Godsdienst en zeden stonden de drie Rijken gelijk bij de komst dezer Vorsten tot den troon, doch waren overigens naauwelijks voor eenige vergelijking vatbaar. De Schrijver zelf erkent dit, maar merkt te regt aan, dat het voornamelijk op de vergelijking der Vorsten aankomt. In *Recensents* oog is echter hier maar weinig minder verschil dan in de drie Rijken zelve. JOSIA kwam vroeg, ANTONINUS en HENDRIK laat ten troon; den eersten en laatsten volgden snoode, den tweeden brave Vorsten op; JOSIA herstelde den eerdienst van JEHOVA en werd alzins door ijver voor den waren Godsdienst gedreven, ANTONINUS vergoodde zelfs zijne overspelige gemalin FAUSTINA; HENDRIK was driemaal in zijn leven *Roomsch* en tweemaal *Protestantsch* geweest; JOSIA was de strengste vervol-

te maken van vreemde woorden, en zelfs volslagene *Gallicismen* in de moedertale te brengen: of zouden het geene *Gallicismen* zijn, *sulke waren de zeden van dien tijd*, — *niets was nu dringender*, *dan* enz.? — Partijgeest in den Godsdienst *Godsdienst-haat* en *Godsdienst-afkeer* te zien noemen, is ook niet min stuitende bij het minste nadenken, als het nieuwe woord in onze taal, *onderdaanliefde*, door den Heere MEERMAN gebruikt, geweldig hard in *Recensents* ooren klinkt.

Aan Mr. JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren*, *ten antwoord op zijnen Brief*, *over de Vokaalverdubbeling in het Nederduitsch*; *door* MATTHYS SIEGENBEEK, *Hoogleeraar in de Nederduitsche Letterkunde te Leyden*. *Te Amsterdam*, *bij* J. Allart. 1807. *In gr. 8vo.* 93 *Bl.*

De Hoogleeraar SIEGENBEEK is niet in gebreke gebleven, om zijne spelling der Nederduitsche tale te verdedigen tegen de bedenkingen, door den Heer Mr. J. MEERMAN ingebragt en door ons aangekondigd en ook gedeeltelijk beoordeeld in No. XI. van de *Letteroefeningen* des voorleden jaars. Wij prezen des Heeren MEERMAN's geschrift aan als een voorbeeld van beschaafdheid en bescheidenheid in het voeren van letterkundige geschillen, en vinden ons nu verpligt den Hoogleeraar zoo veel hooger te roemen in zijne even beschaafde en bescheidene beantwoording, als Hij toch bij de verdediging meer gevaars van driftvervoering moest loopen, dan men doorgaans bij den aanval heeft; de klem van redenen, met welke hij alle de gemaakte bedenkingen wederlegt, maakt deze ingetogenheid van stijl zoo veel te opmerkelijker in *Recensents* oog. Gelijk de uiterste beleefdheid echter den schijn wel eens aanneemt van onwelmeenendheid, zoo kan het vermoeden eener bloote welgemaniërdheid niet wel geheel wegblijven, wanneer men den verdediger, die niet één punt heeft moeten opgeven, zijnen aanvaller den lof van eenen *bondigen bestrijder* ziet geven. Des Heeren MEERMAN's bedenkingen tegen de wijze der invoering dezer spelling worden in het breede wederlegd; die tegen de voorbeelden uit verwante talen, als niet ter zake zijnde, afgeweerd, en het beroep op de Actrice ZIESENIS *geparodiëerd*; zijne onderscheiding tusschen *etymologische* en *analogische* spelling wordt ganschelijk omgekeerd; de bewijzen voor zijne eigene spelling worden alleen ontzenuwd — en nogtans „ zou de verdediger zich zon„ der verwaandheid niet kunnen vleijen, zijnen Bestrijder door „ het voorgedragene van de gegrondheid zijner gevoelens te „ overtuigen, maar het zich genoeg rekenen, indien het hem „ gelukt ware, zijnen Bestrijder daardoor te verzekeren van

„ den

„ den diepen eerbied, waarmede hij voor deszelfs geleerd„ heid en verdiensten doordrongen is, en het gevoel van „ erkentelijkheid, hetwelk de kiesche en vereerende toon van „ deszelfs Brief bij hem heeft opgewekt." — Belangrijk is het, bij deze aankondiging op te teekenen, dat de Hoogleeraar wel wil toegeven in de spelling van *heir* en *meir* in plaats van *heer* en *meer*, schoon de gronden vasthoudende, waarop hij de laatste spelling had aanbevolen, omdat toch eene gelijke verbastering in den uitgang *heid* is doorgedrongen, hetwelk oudtijds *hede* was, en alzoo regelmatig *heed* zou moeten geschreven worden. — Te veel belang, eindelijk, hebben alle Vaderlandsche Letteroefenaars bij des Heeren MEERMAN's invloed op den staat der letteren, wetenschappen en kunsten in het Koningrijk, om zich met den *Recensent* niet te vereenigen in des Hoogleeraars hartelijke bede; „dat de Hemel Hem, ten nutte der wetenschappen, welke in Hem eenen voortreffelijken handhaver en uitbreider vinden, ten nutte van het Vaderland, waaraan Hij tot sieraad strekt, nog lang gezondheid en krachten leenen moge; met de bede in het bijzonder, dat HIJ de volbrenging der gewigtige taak, Hem onlangs door een' verlicht en letterminnend Vorst opgedragen, met zijnen besten zegen achtervolge, en de uitbreiding van bondige geleerdheid, en echte, deugd en godsvrucht kweekende wijsheid daarvan de heilrijke vrucht doe wezen!"

Redevoering, ter nagedachtenisse van JAN NIEUWENHUYZEN, *door* JAN DE KRUYFF. *Te Leyden, bij* Herdingh *en* du Mortier. 1806. *In gr.* 8*vo.* 56 *Bl.*

Dat de Maatschappij *Tot Nut van het Algemeen*, bij derzelver Groote Vergadering in Augustus des voorigen Jaars, de Nagedachtenis van haaren Stichter, den zaligen JAN NIEUWENHUYZEN, met ongemeene pracht en staatelijkheid vereerd heeft, is, vertrouwen wij, bekend aan alle Vaderlandsche Leezers. Dit, echter, belet ons niet, om met hooge goedkeuring van deszelfs Lof- en Lijk-redenaar JAN DE KRUYFF te spreeken, die bevoorens, *op verzoek van het Leidsch Departement der Maatschappije*, het spreekgestoelte beklom, en voorzeker aan zijnen afgestorven Vriend eene zo aanzienlijke en regtmaatige hulde toebragt, dat wij twijfelen of wel een beter en waardiger Gedenkstuk voor deezen waardigen Man staat in het licht te komen. Hoe het zij, zonder gedachte weldaadige stichting der Maatschappije, die het ander en belangrijk deel uitmaakt van deeze Redevoering, mogt de Nagedachtenis van Zijn Eerwaarde, onder den kleenen kring zijner Familie en Bekenden, lange in zegening zijn gebleeven, maar zoude toch zijn

thans onsterfelijke Naam, ondanks den prijs van des Leeraars zedelijke verdiensten, bereids met hem voor den Volke in de vergeetelnis van het graf zijn nedergedaald. „ Immers," met volle waarheid en regt, merkt DE KRUYFF aan, „ wat heeft „ het vreedzaam, stil, eenzelvig bedrijf van een Christen „ Wijsgeer, in zijnen engen huisselijken kring, gemeens met „ de onrust, woelingen en beroeringen eener door duizend „ strijdige belangen geschokte wereld? of wat, om, van uit „ dien bedwelmenden maalstroom, het zinnelijk oog tot zich „ te trekken?" Neen! vervolgt onze Redenaar, (doch voor ons te uitvoerig, om zijne welspreekende taal letterlijk over te neemen;) terwijl de schitterende werkkring van den Staatsman, of de nog rusteloozer en hagchelijker loopbaan van den Held, aller aandacht boeit aan tooneelen, die men mag vergelijken bij eene stormende zee; boezemt de eenpaarige levensloop van den menschlievenden Christen, bij de wereld, maar niet bij God, vergeeten, slechts eenen stillen eerbied, zachte verwondering en verheven gevoel van reinen wellust in, even als de majesteit der natuure op eenen liefelijken zomeravond. Gelukkig de Grijsaard, die, den langen *dag van eenen ruim een-en-tachtigjaarigen leeftijd met eere en deugd,* tot nut des naasten, besteed hebbende, *en nu in het graf rustende,* eenen Redenaar *ontmoet* heeft, die, eer hij tot de hoofdzaak toetreedt van zijnen lof, ten vollen hulde doet aan het Character van zijnen overleeden Vriend. „ De Gods„ dienst, de verheven Godsdienst van Jesus is," volgens DE KRUYFF, en zulks beäamen wij hartelijk, „ de eenige on„ bedriegelijke toetssteen van roemwaardige Grootheid." Hieraan beproefd, schijnt NIEUWENHUYZEN volheerlijk, glansrijk uit, als het echte gezuiverde goud. In deeze beginselen wierd hij, zonder eenigen luister van geboorte, opgevoed van deugdzaame Ouders, en voorts bij uitstek gesterkt en aangekweekt, bij de toenmaalige *Schriftuuroefeningen* in de Doopsgezinde Gemeente te Haarlem, in welke hij zelf, meer volwassen zijnde, zich als *spreeker* hooren liet. Schoon opgeleid en met er daad geplaatst in den Boekhandel, lag echter 's Mans zucht voor het Predikambt, door gedachte *oefening* aangevuurd, den grond van zijne bevordering tot eenen nuttigen Leeraar, en nam hij alzo, met achterstelling van meerdere tijdelijke voordeelen, het opgedraagen Beroep in de Gemeente van *Middelharnis* aan, welk hij vervolgens voor dat van *Aardenburg*, en laatstelijk voor zijne Standplaatze te *Monnikendam*, verwisselde. Dus vond hij, in eenen bijna 48 jaarigen dienst, rijke gelegenheid, om, naar zijnen wensch en vroome verkiezing, veelvuldig goed en Godsvrucht te stichten. In voorbeeld bovenal betoonde hij zich bij uitneemendheid getrouw aan de verheven Leer des grooten Meesters, wiens Dienaar hij was; en levert ons daarvan de Hr.

DE KRUYFF onder anderen deeze fchoone proeve. Uit zijnen ruim 40 jaarigen echt, was NIEUWENHUYZEN, na het verlies van zijne Gade, behalven eene Dochter, een éénige Zoon overgebleeven, en deeze volwasfen, gehuwd en Vader, nuttig en verdienftelijk in zijnen eerlijken werkkring, met één woord de vreugd en fteun van deszelfs ouderdom, en van zijn eigen Huisgezin. De dood evenwel ontzag dien Waarden niet, en weenend ftaat onze Grijsaard daar, fpraakeloos en in peinzenden weemoed, bij een zo dierbaar lijk. Nu krijgt zijn boezem lucht, en berst hij uit in deeze Godverheerlijkende woorden: „ Ja, Vader! Gij, die in alles liefde zijt, Gij „ „ zijt ook hier liefde! wij buigen onder uwen wille, wij „ „ eerbiedigen uwe altijd wijze, altijd goede befchikkin- „ „ gen; ja, hemelfche Vader! Gij hebt gegeven, Gij hebt „ „ genomen; geloofd, eeuwig geloofd zij uwe Naam!" „ Zoo fprekende, verlaat hij het fomber doodsvertrek, wordt „ de trooster van alle de weenenden, en geheel zijn verder „ leven getuigt van zijne Christelijke onderwerping. ô Gij, „ wien het ouderlijke hart immer gebloed heeft aan zulk „ eene wonde! Gij alleen bezeft, wat het zij, in dien „ zielverfcheurenden toeftand, zoo te fpreken, en zoo te „ zwijgen. Gij alleen gevoelt hier de volheid der zegepraal „ van verlicht Geloof en gelouterde Godsvrucht." Niet minder treffende en ftichtende fchetst onze Redenaar de voorbereiding van zijnen Christelijken Vriend tot den dood, die, op den 25 Febr. 1806, hem zachtelijk wegnam.

Te lang, intusfchen, hebben wij ftilgeftaan op het Leven des Mans, om met gelijke uitvoerigheid den Spreeker te vergezellen in deszelfs keurigen lof van NIEUWENHUYZEN als Stichter der Maatfchappije *Tot Nut van het Algemeen.* Trouwens men kent het weldaadige dier Inrichting, wier dubbel doel het is, den arbeidsman en laageren ftand des gezelligen levens te verlichten, en tevens tot hervorming der Schoolen werkzaam te zijn; men weet ook bij ervaarenis haaren fnellen opgang, en het goede, dat zij, in beiderleien zin, in ons Vaderland mogt daarftellen; en ligt valt hier uit op te maaken, hoezeer de vorming en doorzetting van zulk een ontwerp deezen Christen-Menfchenvriend en warmen Minnaar zijner Medeburgeren in den geest vallen konde, en, wel gelukkende, onzen NIEUWENHUYZEN vereeuwigen zoude. Zodanige wending nu gaf DE KRUYFF aan zijne Rede, dat hij de echte Vaderlandsliefde, die waarlijk de Godsdienst van Jesus ftilzwijgend wettigt of gebiedt, in het voorbeeld van zijnen grijzen Vriend verdeedigt en luisterrijk fchetst; terwijl hij vervolgens de zwaarigheden, den laster en de hindernisfen meldende, die NIEUWENHUYZEN te overwinnen had om zijne Maatfchappij tot ftand te brengen, daardoor zich eenen voegelijken weg baande, om het veelvuldig heil en verheven doel dier ftichtinge in een

voordeelig licht te plaatzen, en aan den inhoud van haare voornaamere Prijsverhandelingen, of uitgegeeven stukken, zijne Hoorders te herinneren. Wij sluiten met den Redenaar en zijnen wensch over den Afgestorvenen. „ Nu dan, Za„ lige! verlustig u voor eeuwig in het vol genot der goed„ keuring van de Hoogste Liefde, wier eer Gij in en boven „ alles zocht, en laat onder ons, die hier nog, in onvolmaakt„ heid, aan de voltooijing van het door u begonnen werk ar„ beiden; laat onder de beweldadigden, die eenmaal, op „ hunne beurt, uwe gelukzaligheid zullen vergrooten; laat „ onder allen, die, even als Gij, het heil hunner medemen„ schen ter harte nemen, de navolging van uwe Christelijke „ deugden de hoogste vereering uwer nagedachtenisse zijn!"

Gedichten en Liederen van D. VAN DER LOO, *Predikant in de Avezathen. Te Utrecht, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. 1806. *In gr. 8vo. 88 Bl., behalven een Voorberigt.*

Dat zich de beoefening van Dichtkonst en Welspreekendheid gelukkiglijk laat huwen, en het handelen der liere voor den Christenleeraar, als nuttige uitspanning, bijzonder voegzaam zij, ontmoet, zo ver wij weeten, in deezen tijd, geene bedenking. Althans tegen ouderwetsche stijfzinnigen, die zulks wraaken mogten, zouden wij niemand aanraaden het harnas aan te gespen. De zaak bepleit zichzelve, en is bovendien uitgemaakt door het gezag van de Gewijde Voorbeelden, of Profeeten van ouds. Liever maaken wij, den kleenen bundel des Eerw. VAN DER LOO aankundigende, in het voorbijgaan melding van eenigen zijner Vaderlandsche Voorgangeren, bij het huidige Geslachte ruim zó veel broemd en in hoogachting om hunnen Dichterlijken als Godgeleerden arbeid. De naamen toch van eenen D. R. KAMPHUISEN, G. BRANDT, J. VAN VOLLENHOVE en A. MOONEN, mogen den Gelderschen Dorpsleeraar ten spoorslag zijn, om de verlustiging in zijne ledige uuren te blijven aanhouden, en zich de kracht en bevalligheden van deeze met regt vermaarde Mannen meer eigen te maaken in zijne Dichtstukjes. Hadden wij den *eersten* bundel van onzen VAN DER LOO ter hand, wij zouden gaarne deezen *tweeden* daarbij vergelijken, om zijne vorderingen in de konst te toetzen: nu willen wij afgaan op hetgeen zijn Eerw. ons hieromtrent in een Voorberigt goedvond te zeggen, en meenen ook daaruit met grond een gunstig besluit te kunnen opmaaken. Immers, zo niet de waardigheid van zijn beroep, boezemt ons 's Mans bescheidenheid de beste verwachtingen van zijn werk en hoogachting in voor zijn persoon: weshalven wij, ontwaarende dat hij den

raad

raad van kundige Beoordeelaars niet veracht, of vlijt en moeite ter beschaaving van deezen nieuwen bundel ontzien heeft, hem durven gelukwenschen met zulk eene meerdere waarde van deeze laatere *Gedichten en Liederen*, als hem noopte en regt gaf, om het woord *Proeve*, op den voorigen titel bijgevoegd, van den tegenwoordigen weg te laaten. Hoe het zij, in een getal van 25 kleene en losse Dichtstukjes, doorgaans gestemd op eenen vrolijken, ook wel meer ernstigen toon, treffen wij hier eene aangenaame verscheidenheid van behandelde stoffen aan. Het ongezochte rijm en de zoetvloeiendheid der verzen van verschillende maat en gang, getuigt de bedreevenheid des Opstellers in het werktuigelijke der Poëzij. Aan vinding en bevalligheid van voordragt ontbreekt het desgelijks niet, zo men al vermoeden konde of hem wel de Natuur begunstigde met dien rijkdom van verbeelding en die sterkte van gevoel, die berekend is voor de stoutste vlugt, en voorraad geeven kan voor stukken van eenen langeren adem. Wij ontzeggen evenwel aan eenen beminnelijken BOOT zijne hooge waarde niet, en meenen iets van deszelfs zachten trant bij onzen VAN DER LOO te hebben waargenomen. Inzonderheid geeft hem de keuze der onderwerpen en geheel de inhoud van den bundel volmondige aanspraak op onzen lof, dewijl wij niets aantroffen, of het is den Christen-Leeraar waardig, ja vereerende beide voor zijne godsdienstige gevoelens en hart. Om nog een woord van een en ander deezer Gedichten en Liederen in het bijzonder te zeggen: de *Cantate op het Kersfeest*, waarover de Schrijver zich verontschuldigt, als niet ervaaren in de muzijk, en bij het opstellen verstoken van de gelegenheid om met eenen Componist te raadpleegen, heeft altoos als Dichtstuk in onze oogen veel goeds, en zal, zo verre ons oordeel ten deezen gaat, bij eene goede uitvoering der maat en beurtgezangen, eene stichtende verrukking en heilige vreugde den Hoorderen inboezemen. Alleen heeft het ons bevreemd, dat de Tekst, Joan. III: 16, gelijk dezelve in onzen Bijbel prosaisch staat uitgedrukt, aan het Choor wierd in den mond gelegd; terwijl wij zulks beter omtrent den bekenden *Lofzang der Engelen* billijken mogen. Voorts lazen wij met genoegen de overige minder uitvoerige Gedichten en Liederen, tot verheerlijking van het Opperwezen, bespiegeling der schoone Natuur, of schetzing van het geluk des Levens, aanprijzing des Huwelijks, van stille Deugd, vergenoegen met zijn Lot, en wat van deezen aard meer is, bevallig ingerigt. De *vergenoegde Hutbewooner*, en deszelfs tegenhanger de *klagende Landman*, het laatste zo wel gepast bij de huidige verwoestingen des Oorlogs, verdienen ook bijzondere opmerking. Ja deeze treurtoonen, gelijk die *op het graf eener Christen-Vrouwe*, maaken eene niet ongevallige afwisseling van den blijderen zang, die doorgaans in den bundel voorhanden is. Doch wij bedriegen ons zeer, indien

de weinige *Vertaalingen* uit het Hoogduitsch, welke de Eerw. VAN DER LOO geplaatst en wel behandeld heeft, den hoogen lof aanduiden, dien hij aan het oorspronglijke wenscht te geeven. Niet dat zij ons geheel onwelkom waren, of geheel ontbloot schijnen van dichterlijk sieraad; maar wij missen daarin eene bondigheid of kracht van taal en volheid van gepaste en treffende schildering, die verdienen zouden, dat wij de Meesters, waarvan wij de Copijen hier voor ons hebben, als Raphaëls en Rubbensen onder de Dichters rangschikken. Trouwens wij meenen over het geheel aan jeugdige Liefhebbers het navolgen, en inkleeden vooral van Duitsche stukken in Hollandsch gewaad, te moeten afraaden, daar zulks den echten Vaderlandschen smaak en zuiverheid van ons taaleigen dreigt te verbasteren, en toch de Proefstukken der Oudheid, benevens een aantal oorspronglijke Werken uit de twee laatstverloopen roemrijke Eeuwen, de beste Leerboeken zijn der Nederlandsche Dichtschool, of wel het overzetten uit Engelsche, Fransche, en minder met de onze vermaagschapte taalen, de smet van uitheemschen spreektrant veel ligter weeren kan. Omtrent de *inlassching*, eindelijk, van weinige *Gelegenheids-Gedichten* had zijn Eerw. zich, *althans bij ons*, en, onzes inziens, *bij niemand zijner Leezeren*, behoeven te verdeedigen, daar nimmer het misbruik ons regt geeft een maatig gebruik te veroordeelen, en wij gereed zijn om den dwaas te belagchen, die een vers ter zijde legt op het inzien van den titel. Wij sluiten met aanmoediging van den Eerw. VAN DER LOO, om zijne Dichtoefening voort te zetten, en geeven nu ter proeve uit deezen bundel, zo als hij openvalt,

'T GEBROKEN ZING-GLAS.

Ja! Zing-glas! gij waart lief en schoon;
Gij gaaft een trilling aan den toon,
Dien mijne Laura, langs uw teder vlak, deed beven.
Dan ach! uw schoonheid was een korte zonne-schijn,
Een lelij, die één dag ziet worden en ziet sneven;
Het beeld van 't geen wij zijn.

Mijn Laura, ach! verganklijkheid
Is zoo op al het heil verspreid,
Dat ons omringen zal op deze wisslende aarde;
De zoetste, beste vreugd is, als het broze glas,
Dat, hoe uw teedre zorg angstvallig het bewaarde,
Zoo ligt gebroken was.

Ik dwaas, die, uit een water-bel,
Mij vaak bestendig heil voorspel,
En van deze aarde wagt dat de aarde niet kan schenken!
Hoe vaak heeft ijdle hoop mijn zinlijk hart misleid!
Och! leerde ik, bij al 't heil, dat me immer streelt, gedenken
Aan zijn verganklijkheid!

De

De wereld is geen rampwoestijn;
Maar zij moet ook geen Eden zijn;
VergankIijk moet deze aard', met al haar goed'ren, wezen:
Zoo 't heil bestendig was, 't geen ons hier juichen doet,
Wat vormde ons dan tot deugd? wat zou ons hart genezen
Van waan en overmoed?

Och! dat, in alles, dan ons oog
Bemerken, 't hart gevoelen moog':
„ *De wereld gaat voorbij, met haar begeerlijkheden*,"
En onze geest zich vorm' voor Godsvrucht, Liefde en Deugd,
Dan vrezen wij geen dood; maar smaaken eens, in Eden,
Bestendig hemel-vreugd.

De Predikants-Dochter, naar het Hoogduitsch van A. VON KOTZEBUE, *door* J. S. van Esveldt-Holtrop. *Tweede en laatste Boek. Amsterdam, bij* Gartman, Smit *en* Holtrop. 1807. *In gr. 8vo.* 169 *Bladz.*

Wij verlieten de beminnelijke CHARLOTTE (*) in den hevigsten strijd tusschen IJdelheid en Kinderpligt. Een Graaflijke onderhandelaar van den Vorst aan Amor's hof, (een Koppelaar zou het gemeen hem noemen) door zijne Gemalin gesterkt, hielp der eerste de overwinning boven den laatsten verkrijgen, en wist haar, door zijne wereld- hof- en vrouwenkennis, over te halen, om een lang beloofd bezoek bij hare verlangende Ouders op te geven voor het bekleeden van de schitterende rol van Godin des Vredes op zeker feest. Zoo dra zij nu haar woord gegeven had, verscheen de hof-kleêrmaker, die zijn handwerk als Kunstenaar oefende, en in de Fabelkunde, trots den besten Dichter, ervaren was; en CHARLOTTE vond zich eensklaps, en dat wel zonder haren Echtgenoot, in eenen kring gewikkeld, te gevaarlijker voor haar, die nog zoo menige deugd van haar Dorpje, ook het vertrouwen op menschen, in haren zuiveren boezem koesterde. De ongelukkige! Weinig dacht zij, dat, bij de voorstelling van de Godin des Vredes, *haar* vrede voor altijd moest verloren gaan. Want het was om hare Eer te doen; zij was bestemd tot Minnaresse van den Vorst, die nu van eene vorige juist verzadigd was. — Het helsch ontwerp gelukte. Het lust ons niet, den loop van *alle* de intrigues te volgen, waardoor de schoone Vrouw door Bals en Sledevaarten, en wat niet al, in eenen gedurigen zwijmel gehouden, — de eerzuchtige Man door vleijerij en ambtsbevordering begoocheld, en eindelijk in eenen

(*) Zie onze *Lett.* des vorigen Jaars, I. bl. 602.

eenen gewaanden post naar eene grensplaats werd gezonden; terwijl de arme Vrouw, in het huis van den verachtelijken Graaf SCHMIEG en zijne onwaardige Echtgenoote achtergelaten, aan de fijnste verleiding ter prooije werd. Want met eene CHARLOTTE ging dit zoo gemakkelijk niet; spoedig zagen zij, dat hare deugd langs den gewonen weg niet te ondermijnen ware; een gansche keten van vervloekte aanslagen werd derhalve gesmeed; en wanneer de Vorst, ongeduldig over een zoo lang vertraagd genot en zoo hardnekkig eenen tegenstand, te middernacht om zijn' Vertrouwde zond, en deze binnen vijf minuten diep gebukt voor den allergenadigsten stond, dan klaagde de allergenadigste den allerverworpensten zijn leed, die terstond pligtschuldig afklom in den diepen afgrond van zijn hart en eene hulprijke intrigue aan het daglicht bragt. Ô Hoe ellendig is het Volk, dat zulk een' Vorst, — hoe rampzalig de Vorst, die zulke Hovelingen tot zijne Vertrouwden heeft! — Van lieverlede echter werd CHARLOTTE aan de taal der Liefde in 's Vorsten mond gewoon; dan haar hart was nog steeds rein, hare verbeeldingskracht volkomen onbevlekt (welligt slechts een gevaar te meer!); altijd zocht zij hem dan *zachtaardig* tot de Rede terug te leiden, en 't kwam niet *bij haar op, dat, in zulke omstandigheden*, elk gesprek *over* de Liefde een *stap nader is tot* de Liefde! — Aanzienlijke geschenken ontving zij van den Vorst... Hoe! nam zij die aan?.., Zij nam ze; niet zoo zeer hare IJdelheid, als wel haar Hart, nam deel aan het verraad; zij verkocht ze weder, en zond het geld heimelijk aan haren studerenden Broeder en aan hare Ouders, beiden onbewust van haar tegenwoordig lot. Zoo dra haar hart dus eenmaal den weg had gevonden om 's Vorsten geschenken in schijn te veredelen, werden schaamte en tegenzin door ontwerpen van weldadigheid verdrongen. Ach! zij bedacht niet, dat de verleider reeds veel heeft gewonnen, wanneer hij de onschuld zoo ver heeft gebragt, dat zij nog alleen de *verleiding-zelve*, maar de *middelen* tot dezelve niet meer schroomt. Ook hare teergevoeligheid en menschenliefde werden op de snoodste wijze dienstbaar gemaakt tot haren val; en de Vorst liet zich telkens door haar alleen bewegen tot vergiffenis aan ongelukkige overtreders; dan zocht zij gelegenheid om met hem alleen te zijn, en bad en smeekte zoo roerend, dat de Vorst zich eindelijk, als tegen wil en dank, wel moest laten overhalen; — eene kleine gunst van hare, telkens grootere vrijheden van zijne zijde, wat was natuurlijker dan zulk een loon der dankbaarheid van den eenen, en der toegevendheid van den anderen kant? — Zoo werd de arme CHARLOTTE door opgelegde verpligtingen van onderscheiden aard bestreden, haar hart verzwakt en haar gevoel bestormd; thans trachtte men ook hare grondbeginselen te ondermijnen, en, onder schijn van de verhevenste zelfopoffering, hare deugd te doen bezwijken. De ondeugende Gra-

vin,

vin, namelijk, zocht haar listiglijk in te boezemen, dat de Vorst door haar geheel herschapen was. ô Welk een Engel, zeide zij, zoudt gij voor dit gedrukte Land kunnen worden, indien gij wilde! Door eene grootmoedige opoffering van den *schijn* der Eere slechts (de *ware* Eer berust toch immers in onze eigene bewustheid, niet in het oordeel der wereld!) zou zij het welzijn van duizenden kunnen bewerken, duizendvoudigen zegen op zich doen nederdalen, — hoe groot, hoe edel! het offer zelf verhoogde de waardij, enz. Ook de verdichte ontrouw van haren Man werd met gevloekte list te baat genomen, door onderschepten briefwisfel waarschijnlijk gemaakt, en door het snoodst bedrog tot zekerheid verheven. Den Vorst zelven vuurde men aan door de valsche voorstelling, dat CHARLOTTE thans reeds meer dan half gewonnen was. „ Zij worstelt nu niet meer met de Schaamte," zeide de sluwe Graaf, „ maar alleen met de *beschaamdheid*. Gene is eene hoedanigheid van de ziel, deze slechts eene gewoonte van het ligchaam; gene kan reeds lang verdwenen zijn, wanneer deze nog altoos de welvoegelijkheid tot beschermster heeft. Zij is eene opgezette *ledige* wapenrusting, of een muur, die de stem slechts wederkaatst, maar van welken dezelve niet afkomstig is." Dan 's Vorsten ongeduld liet zich niet langer paaijen. De Graaf, in 't naauw gebragt, verzocht nu nog slechts eenige dagen geduld, vertrouwende op de vonk, die hij, gelijk PROMETHEUS van den Hemel, van de Helle had geroofd; en de Satan, grootmoediger dan JUPITER, verliet hem niet!

Den braven Predikant, CHARLOTTE's grijzen Vader, ontsnapte op den kansel wel eens een onregtzinnig woord, dat hem van het Opper-consistorie reeds eenmaal een scherp verwijt had op den hals gehaald. Aan luistervinken en wachters voor de dus genaamde reine leer ontbreekt het nergens, die het snel vervliegend woord opvingen, uit zijn verband rukten, het naakt en afgetrokken nederschreven, en, wanneer zij de maat vol dachten te zijn, het, van vrome zuchten verzeld, naar de Hofplaats zonden, om dáár door de lamp der regtzinnigheid, welke eeuwig brandend voor het graf der rede moet hangen, beschenen te worden. Van deze kundschap bediende zich de Graaf. Nu werd, op hoog bevel, een vonnis geslagen, waarbij de Predikant van zijn ambt ontzet, en hem openlijk mantel en kraag zouden ontrukt worden. Met dit nog onbekrachtigd vonnis in den zak, trad de Vorst, op zekeren avond, onaangemeld in CHARLOTTE's kamer, vast besloten, dat hare Eer de prijs zijn zou der vernietiginge van het onregtvaardig gevelde vonnis. Hij deelde het haar mede. Zij viel op hare kniën, en snikte luid: „ Mijn arme Vader! — dit vonnis geeft hem den dood!" — Vergeefs: de bekoorlijke Vrouw was in haren angst zoo schoon! „ Wees geheel de mijne, en het von-

vonnis ligt verscheurd aan uwe voeten." — „ Nooit! nooit!" — Hij nam eene pen op. — „ Om Gods wille, ontferming!" — De Vorst omvatte het ranke lijf, — de bewustheid verliet haar, — en, toen zij weder tot zichzelve kwam, bevond zij zich alleen, en.... *het vonnis lag verscheurd voor hare voeten!* ——

Hare wanhoop grensde aan zinneloosheid. Met haar schreijend kind in de armen, ontvlood zij, in het holste van den nacht, dit gevloekte huis, en bereikte uitgeput hare eigen woning, waar eene heete koorts haar op het ziekbed wierp. De Vorst was woedende om deze vlugt. De Graaf verzekerde hem, dat het rotsachtig voetpad, welk Hoogstdeszelfs liefde tot hiertoe had moeten bewandelen, eerstdaags op den grooten landweg van gewone boelering zoude uitloopen. — Voor FERNAU, CHARLOTTE's Man, was intusschen eensklaps het verschrikkelijkste licht opgegaan; hij kwam als een krankzinnige te huis; eene zware ziekte hield ook hem weken lang aan zijne legerstede gekluisterd; hij vroeg naar Vrouw noch Kind; en zij — ach! zij had den moed niet, zij gevoelde zich onwaardig, om voor hem te verschijnen: *en dat, na het verlies van hare onschuld, eene hereeniging met haren Man nog mogelijk* ware — die zoete hoop bevlekte haar berouw niet. Het ongelukkigst misverstand verhinderde voorts eene verzoening, die beiden nog gelukkig had kunnen doen zijn, daar geen eigen misdrijf, maar dat van anderen alleen, haar ten val gebragt, en haar Man zelf den grond gelegd had tot die IJdelheid, het éénige, welk het onpartijdig oordeel haar kon verwijten. Dan op het onverwachtst beroofde een wreede brief van FERNAU zelf de Ongelukkige van Man en Kind; hij was verdwenen met hunne Dochter, en berigtte haar, dat hij aan haren Vader had geschreven, *dat zij gestorven was!* —— Dit was het juist, wat de Graaf en zijne Gemalin verwacht, en waartoe zij ook het hunne hadden gedaan. Zoo dra kwam niet den Vorst de verlaten en hulpelooze toestand van CHARLOTTE ter oore, of hij zond op nieuw zijne spionnen tegen de Onschuld uit: want dat CHARLOTTE dit kleinood zelfs in zijne echtbrekende armen had bewaard, konde hij voor zichzelven niet loochenen; en dit kwelde den wellusteling, die daarin het kind gelijkt, dat niet eerder rust, dan nadat zijn liefste speelgoed in stukken is. Hoe verhard ook in het booze, naderde echter de Gravin niet zonder vreeze de ongelukkige CHARLOTTE; dan de eenvoudigheid van goede menschen werkt, helaas! de slechten in de hand; ware het anders, ondeugd zoude zeldzaam geducht wezen, meestal naakt staan; dan de goedhartige bedrogene is gewoon haar zelfs met zijn kinderlijk vertrouwen op de menschheid te bedekken. CHARLOTTE had dus ook het verfoeijelijk weefsel van schelmerij nog niet ontdekt, en in haren tegenwoordigen wanhopigen toestand was het haar eene dringende behoefte, *iemand goed te wanen:* wat won-

wonder, dat haar de verschijning der Gravin als die van eenen Engel was? — Zoo zag die snoode Vrouw het Offerlam, als 't ware, gebonden, weder in hare handen overgeleverd!

Daar zat nu de lieve Onnoozele in een eenzaam vertrekje van dat zelfde huis, haar ongeluk beweenende, terwijl zij, op haar uitdrukkelijk beding, voorts de huishouding waarnam. Angstig vermijdde zij den Vorst; die haar nog even driftig zocht: dan hier was het fijnste beleid noodig; één overhaaste stap konde alles bederven. Eindelijk waagde hij het, voor haar te verschijnen. — „Ik vergeve u, alhoewel gij mij zeer ongelukkig hebt gemaakt," was het eindelijk antwoord op zijne eerbiedig-dringende bede; en van nu af aan deed de Gravin haar bijtend vergif dagelijks drupswijze op de ziel van CHARLOTTE vallen, en van elken druppel bleef een indruk over. „Gij zijt nu immers *vrij*. Uw goede naam is buitendien verloren. Al leeft gij nu als eene Heilige, de wereld laat hare prooi niet los. Verhef u dan boven haar, en maak, door den Vorst, een ganasch Volk gelukkig," enz. Deze en dergelijke listen verschalkten eindelijk de arme bedrogene; en nu worstelde zij reeds met gevoelens, die zij weleer der bestrijding niet eens waardig keurde. — Pijnigend is 't voor het menschelijk gevoel, dien zielestrijd verder na te gaan, en de helsche kunstgreepen te volgen, te werk gesteld om de ongelukkige CHARLOTTE ten val te brengen: want, hoewel onteerd, was zij niet eereloos; en werd dit niet, ook bij den tweeden val: want ontelbare edele daden ontsprongen, door haar beleid, uit den nog onverzadigden hartstogt van den Vorst, even als een troebele vloed goudstof medevoert, tot daar, waar hij in zee uitloopt. Eene onbegrijpelijke kieschheid bleef haar bij in hare vernederende verhooging: hardnekkig weigerde zij nu alle geschenken: „Ik heb mijne onschuld niet *verkocht*; ik heb haar aan verhevene bedoelingen opgeöfferd," was steeds hare taal.

Dan nu trok het vreesselijkst onweder zamen, om met verpletterende kracht los te barsten op het hoofd der rampzalige CHARLOTTE. Hare Ouders had zij nimmer durven schrijven, wel gevoelende, dat FERNAU gelijk had, wanneer hij het ligter achtte, de *overledene* Dochter te beweenen, dan de *gevallene* te vloeken. Door haren Broeder wel te doen, wilde zij nu hare eigen gemoedsrust bevorderen. Zij bezorgde hem, die niet ongaarne de pen voor den degen verwisselde, eenen post in den Krijgsdienst; dan, onbewust aan wien hij toch die onverwachte gunst verpligt was, ontving hij deswegen inlichting van eenen Edelman; hetwelk den driftigen Jongeling in een tweegevecht wikkelde, dat voor hem ongelukkig uitviel. Gevaarlijk in de long gekwetst, herkreeg hij echter, na verloop van zes weken, zoo vele krachten, dat hij zich naar zijne Ouders kon begeven, alwaar zijn toestand en verhaal den dood ga-

gaven aan de zwakke Moeder, die hij spoedig volgde in het graf. De Grijsaard leed geduldig, zonder morren; dikwijls herhaalde hij met den Psalmdichter: *Zeventig, of, zoo wij zeer sterk zijn, tachtig jaren.* — „Gode zij dank!" liet hij dan daar op volgen, „ik ben reeds nabij de tachtig jaren." —— CHARLOTTE had, door eenen wreeden brief van haren Broeder, die haar het hart verscheurde, vernomen, dat hij in de Maitresse van den Vorst zijne Zuster had ontdekt; en nu was het uit met hare bovendien gekunstelde rust. Wakende en droomende zag zij het grijze hoofd haars Vaders, gebukt van de schande, welke zij daarop had geladen; wakende en droomende zag zij hare Moeder op het sterfbed, en haren Broeder, die haar met woeste gebaren het bloed van hare Moeder toonde. Door deze vreesselijke tafereelen omgeven, door gewetensangst gefolterd, die spoedig hare schoonheid verslond, konde zij der verzadigde begeerte van den Vorst weldra niets meer aanbieden, dat in staat ware geweest hem langer gekluisterd te houden. — „Met Mevrouw FERNAU is het uit; men geve haar eene somme gelds!" was nu het harde woord, door eene opzegging van *het verblijf ten huize van* den Graaf onmiddellijk gevolgd. *Een Jaargeld* wees zij van de hand; niets dan een *weinig zakgeld* nam zij mede. Door niemand beklaagd, door armoede en schande verzeld, verliet zij in den avond 's Graven paleis, werd nog dien zelfden nacht in eene ellendige herberg van eene zware ziekte overvallen, die haar weken lang van kennis beroofde; eindelijk eenigzins bekomen, was hare beurs uitgeput, en.... nu zag zij naar eenen bedelstaf rond: want zij had thans het besluit genomen, in hare geboorteplaats vergiffenis of den dood te vinden! — Het was reeds schemeravond, toen CHARLOTTE haar Dorpje bereikte, met gewaarwordingen, die niemand schetsen kan. Zij steeg, buiten het Dorp, aan den heuvel af, waar haar Vader eens haar kind, in haren schoot, gezegend had. Dáár viel zij op de knieën, kuste den grond, op welken destijds haar Vader stond, en besproeide dien met hare tranen. Vervolgens ging zij naar het Dorp, nu door angst gejaagd, straks door denzelven teruggehouden. Zij waagde het echter niet, zich dadelijk naar het ouderlijk huis te begeven; zij berekende, dat hare komst in den avond de zieke Moeder van den slaap konde berooven, (want, dat deze reeds zoo vast sliep, vermoedde zij niet!) zij wilde liever wachten tot den volgenden morgen. Met dit besluit trad zij in de herberg, welke aan den weg lag, en vroeg eene kamer. Eene schoone, jonge vrouw, door twee bloeijende kinderen omringd, kwam haar vriendelijk te gemoet — het was MARIA — *hare* MARIA! de speelgenoote van hare jeugd, hare zusterlijke vriendin, die reeds zints eenige jaren in den genoegelijksten echt gelukkig leefde. CHARLOTTE had moeite

om

om niet luid te gillen; dan MARIA herkende de verwelkende vriendin niet, en deze schaamde zich, om zich te doen kennen. Zij had hier berigten van hare Ouders willen inwinnen; dan nu konde zij dit niet, uit vrees dat hare spraak haar zoude verraden. — Tot middernacht lag zij schreijende uit het venster, en beschouwde, in den helderen schijn der volle maan, de welbekende huizen, boven welke het onderlijk dak uitstak, en de linden van het kerkhof, welke hare speelplaats overschaduwden. Toen alles in huis in de rust was, konde zij der begeerte niet langer wederstaan, de plaats te naderen, waar zij hare schoone kindsheid had gesleten. Zij sloop stil ten huize uit, en ging met wankelende schreden naar het kerkhof. Daar stond zij nu; tegenover de woning van hare Ouders, waar alles stil en donker was, en bad God dat Hij haar niet geheel mogt verstooten, dat Hij haar mogt veroorloven voor hare Ouders te bidden.

Eensklaps schoot een oude hofhond uit de pastorij op haar toe. Zij ontstelde; maar toen de hond nader kwam, herkende hij zijne oude oppaster en jankte van blijdschap. Dit gaf harer tranen eene zachtere aandoening. „Kent gij mij nog, mijn oude, trouwe hond? ô dan zullen mijne Ouders mij ook nog wel kennen!" — Nu viel haar oog op twee nieuwe zerken, welke de maan bescheen. Zij naderde bevende, zag een tuintje er om henen geplant, en hooge bloemen zich in den koelen avondwind wiegen. Naauwelijks echter had zij het vreesachtig oog op den eersten steen geworpen en den naam van *hare Moeder* herkend, of zij zeeg magteloos op de bloemen neder.

De avondwind woei koel — zij ontwaakte niet! Er kwam een onweder op, de donder rolde — zij ontwaakte niet! De van hagel zwangere wolken stortten stroomen op haar uit — zij ontwaakte niet! Eerst toen de blijde morgenzon reeds hoog gerezen was, en derzelver warme stralen haar troffen, sloeg de Rampzalige de oogen op. — Zie, er stond een kind voor haar, dat gekomen was om naar zijne bloemen te zien, of het onweder dezelven ook beschadigd had. Het kind beschouwde haar nieuwsgierig en ontsteld. Een bliksemstraal ging door de ziel van CHARLOTTE.

Wie zijt gij, lieve kleine? riep zij het kind toe. Het antwoordde niet.

Wie rust hier onder deze bloemen? zeide zij bevende. *Mijne Grootmoeder*, hernam het kind en liep weg: want een angstgeschrei van de vreemde vrouw, welke de armen naar haar uitstak, maakte het bevreesd.

Vader! Grootvader! riep het aan de deur van het huis, *er ligt eene vreemde vrouw op Grootmoeders graf, en weent en breekt alle mijne bloemen.*

FERNAU spoedde ontsteld naar buiten — de Grijsaard volgde

met wankelende schreden. Op het zien van haren Echtgenoot verborg CHARLOTTE het gezigt in hare natte haren. Hij stond als versteend voor haar.

Maar toen ook de Vader aan de hand van het beschroomde kind nader trad — toen hij rillende zijne Dochter herkende, en uit zijnen mond de vreesselijke woorden gingen: *zijt gij het, moeder- en broeder-moordenaarster!?* — toen raakte de dood haar mededoogend aan — zij viel neder op de zerk van hare Moeder, en werd begraven onder de bloemen van haar Kind. —

Wie waagt het, eenen steen op de Ongelukkige te werpen?

FREDERICA WEISZ *en hare Dochters. Uit het Hoogduitsch. Door* E. M. OVERDORP, *geb.* POST. *Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1806. *In gr. 8vo.* 318 *Bl.*

Ons kwam in lang geen geschrift ter hand, dat ons meer beviel; het is vooral voor jongedochters uit den minvermogenden burgerstand van het uitnemendst belang; en echter vreezen wij dat het bijna in het geheel geen nut zal doen. Ja — bijaldien het in de woningen der geringeren kwam, het huis- en handboek werd van zoodanige ouders, welker kinderen voor den dienstbaren stand opgroeijen, bijaldien het in de kinderkamers enz. vlijtig gelezen werd; maar wie durft dit hopen? Indien intusschen alleen gehuwde en ongehuwde Dames het lezen, hare dienstmeisjes met die in dit boek vergelijken, en nu nog al meer verlangen, nog minder dan voorheen te voldoen zijn, — eilieve! wat werkt het dan? het eene meisje wordt weggezonden na het andere; en de Dame leert tot hare schade, dat alle verandering geene verbetering is. — De Lezer voelt onze bedoeling wel; maar, mijn Hemel! bij de zoo groote vermeerdering van noodzakelijke uitgaven, en de verbazende drukte, — wie zal het vergen dat men eene Roman voor zijne dienstboden koopt, en op de beste wijze, zoo als het wezen moet, zal zij zonder vooroordeel gelezen, zal zij beoefend worden, die in de keuken of kinderkamer brengt, en daar eens op denkt; en vooral, dat men, zonder eenig uitzigt op eigen nut, op zijn best althans ten nutte van het aankomend geslacht, door het uitdeelen van zoodanig geschrift, goede dienstboden zoekt te vormen! En als dan nog maar de godsdienstige zin, en het reine zedelijke, bij velen geen lusteloosheid en tegenzin verwekt! de mindere standen rigten zich toch veelal naar den smaak en toon der hoogere; en is het ook wel billijk, dat men godvruchtige, zedelijk naauwgezette dienstboden verlangt, wanneer de Dame eeniglijk voor de weelde en hare vermaken leeft? en zou dikwijls het dienstmeisje hare jonge meesteres niet gevoegelijk ook wel eens een

boek-

boekje met lessen van levenswijsheid mogen aanprijzen? — Dan zoo ver is het, Gode zij dank! in het Koningrijk Holland in 't algemeen nog niet; en mogt dit werkje, waaruit de Dames zelve nog al iets kunnen opmerken en leeren, mede iets toebrengen, dat het nimmer alzoo hier worde, — indedaad dan zou onze verdienstelijke Landgenoote, aan welke wij de weluitgevoerde vertaling te danken hebben, den daaraan besteden tijd onder de beste uren van haar leven mogen rekenen.

Het zal niet noodig zijn, dat wij veel van den inhoud zeggen. FREDERICA WEISZ, eene zeer brave, verstandige, maar arme moeder, geeft door lessen en voorbeeld hare dochters de uitmuntendste opvoeding, en deze worden alle regtschapene en in haren kring zeer gelukkige menschen; eene slechts uitgezonderd, welke door een huwelijk te zeer boven haren staat, doch waartoe zij zich niet opdrong, maar veeleer door een zamenloop van omstandigheden gedrongen werd, bij al den glans der grootheid, het grievendst hartzeer had, en onder dat hartzeer bezwijken moest; hetwelk alles door de waardige moeder vooraf was berekend en vooruitgezien. Ook dit deel van het verhaal is voortreffelijk, en wij wenschen zeer hartelijk, dat geheel het werkje, tegen onze verwachting, (dit kunnen wij helaas! niet ontveinzen) zeer vele en wel de regte lezeressen vinde. Wij willen iets van de laatste woorden der stervende ongelukkige dochter tot hare jonge vriendinnen hier eene plaats inruimen: „ Weent niet over mijnen dood, gij lieve „ vriendinnen! eert Gods voorzienigheid door geduldige on„ derwerping, en, gelooft mij, mijn leven is een gansch „ bijzonder bewijs van Gods wijze inrigting, naar welke „ de lotgevallen der menschen, meestendeels, uit hunne „ eigene handelingen voortvloeijen. — Toen mijn on„ vergetelijke lieve GROSSE mijne genegenheid zocht, acht„ ten alle meisjes mij zeer gelukkig; velen benijdden mij; „ niemand kon begrijpen waarom ik zijn aanzoek niet aan„ stonds aannam, en zeker wenschte ieder in haar hart zich „ geen beter geluk dan het mijne; maar, lieve kinderen, de „ loop der natuur en van het menschelijk hart was u onbe„ kend, anders zoudt gij mijn volgend lot vooraf gezien, en „ mij niet benijd hebben: thans, nu ieder weet dat mijn huwe„ lijk, zoo wel mijnen man als mij, ongelukkig maakte, thans „ beklaagt gij mij, en houdt het voor een zeer ongelukkig „ lot dat mij getroffen heeft: dit is het niet, het is een na„ tuurlijk gevolg van onze dwaze verbindtenis; wij waren zeer „ onderscheiden opgevoed, dachten dus onderscheiden, en „ hadden geheel verschillende neigingen: die innige hartelijk„ heid, die huisselijke stilte, die ingespannen vlijt, waaraan „ ik zoo geheel gewend was, en welke mijn grootste geluk „ uitmaakten, zijn in de groote wereld, waarin mijn man is „ opgevoed, zeer belagchelijk: hij kon zich daaraan niet ge-

„ wen-

„ wennen: uit liefde tot hem, en als pligt, zoude ik hem
„ gewillig in de groote gezelschappen zijner klasse gevolgd
„ zijn, en mij naar den aldaar heerschenden toon gevoegd
„ hebben, zoo ver dezelve onschuldig is; doch daar verstiet
„ men mij. — Grosse beminde mij te zeer om mij te verlaten en alleen in de groote wereld te willen leven; hij beminde toch ook de gewoonten en de vreugde zijner jonkheid te zeer, om zonder dezelve bij mij gelukkig te zijn: dit verbitterde hem en mij het leven, scheidde ons van elkanderen, en bragt mij zoo vroeg naar het graf; en nogtans, lieve meisjes! zie ik heden in, hoe goed het was dat het zoo gebeurde. — Ware ik wezenlijk die gelukkige vrouw gebleven, die ik in het eerste vierdedeeljaars was; hadde het lot mij, in mijne standsverheffing, bij rijkdom, overvloed, grootheid, gemak, ook *huisselijke rust* gegeven, dan zouden vele meisjes zich een gelijke loopbaan wenschen; zij zouden, misschien, in eene bedriegelijke hoop op dezelve, de bescheidene liefde van een braaf burger afwijzen; zij zouden ongelukkige en verachte zottinnen worden; en menig jongeling, die *eene even zoo groote neiging voor* een meisje, uit een' *lager' stand dan de zijne, voedde*, zou, door Grosse's *voorbeeld vervoerd, zich boven alle* gewoonte heengezet, zijne ouders en familie beleedigd, en zijne beminde getrouwd hebben: alzoo zouden deze onvoegelijke echtverbindtenissen, die even daarom doorgaans ongelukkig uitvallen, dewijl zij met de natuur onzer gezellige inrigtingen niet overeenkomen, vermenigvuldigd zijn, met alle de ellenden, welke zij doorgaans over twee familiën brengen. — Gij ziet dus dat Gods schikkingen ook in dit geval zeer wijs zijn. — Hoort nu mijne laatste bede aan u! — Blijft allen in den stand, in welken gij geboren en opgevoed zijt: vereert dien stand door uwe deugd, uwe nuttigheid." enz.

„ Mijne moeder! mijne voortreffelijke moeder! wie ik alles te danken heb, ook het geluk van zoo rustig te kunnen sterven heb ik u te danken, moeder! gij hebt mij tot deugd en godsvrucht opgevoed, en nu zal ik, door dezen, eeuwig gelukkig zijn. Ach! in den dood verliest alles, buiten dit, zijne waarde. — Wat acht ik thans op rijkdom en eere, op pracht, sieraad en schoonheid!" enz.

Kon men dit boek op sommige Scholen invoeren! Men geve het althans aan zoodanige jongedochters, voor welke het geheel is ingerigt, als zij de school verlaten, tot prijsjes; dit immers kan men doen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

PAULI ERNESTI JABLONSKII Opuscula. Tomus II.

(Tweede Bericht.)

III. Hierop volgen drie Verhandelingen, welker *twee eerste* (van bl. 227 tot bl. 273) de *Proef* behelzen *eener nieuwe Verklaaringe van de Tabula Bembina, of, zo als zij gemeenlijk genoemd wordt, Isiaca* (*). Voor den enkel Nederduitschen Leezer willen wij hier bijeentrekken hetgeen de Schrijver zegt aan het begin zijner eerste Verhandelinge, en hetgeen men leest bij KEYSZLER, tot welken hij wijst (†). De *Tabula Bembina* is eene tamelijk groote, langwerpig vierkante, koperen *Tafel*, waarop veele Ægyptische Afgodsbeelden en Hieroglyphen, met zilver, en een blaauw, misschien vermengd, metaal, dat eene staalkleur heeft, zijn ingelegd. Waar deeze tafel in vroegere tijden gevonden wierd, is den Rec. onbekend: maar wanneer in den jaare 1527 Rome door de Keizerschen stormenderhand veroverd en geplonderd wierd, geraakte zij in handen van eenen ijzersmid, die haar verkoft aan den beroemden Kardinaal BEMBUS. Van deezen Geleerden ontleende zij den naam van *Tabula Bembina*. Vervolgens kwam zij aan den Hertog van *Mantua*. Bij de plondering dier Stad door de Keizerschen, in het jaar 1630, geraakte zij weder verloren; de Kardinaal PAVA bekwam haar eindelijk, en schonk ze aan den toenmaaligen Hertog van *Savoien*, wiens nakomelingen in de bezit-

(*) *Specimen novae Interpretationis Tabulae Bembinae, vel, uti vulgariter vocatur, Isiacae.*

(†) In eene Aanteekening op bl. 228, alwaar de Schrijver noemt *Part.* I. *Itiner. p.* 194. zekerlijk eene der Hoogduitsche Uitgaaven bedoelende; in de Nederduitsche Vertaaling van KEYSZLER's *Reizen* vindt men de beoogde plaats D. I. bl. 274. *Rec.*

zitting van dit kostbaare overblijfsel der oudheid waren toen KEYSZLER schreef, en waarschijnelijk gebleven zijn tot op de laatste omwentelingen in Italie. Of het toen na Frankrijk gevoerd zij, weet Rec. niet te zeggen. LAURENS PIGNORIUS gaf er in 1604 eene afteekening van in het licht, met eene Verklaaring, waaraan onze Schrijver bl. 228 dit getuigenis geeft. „ Dat PIGNORIUS door „ eene geleerde en uitmuntende Verklaaring deeze Tafel „ heeft uitgelegd, is algemeen bekend. Die geleerdheid „ op den rechten prijs weeten te schatten, erkennen ge„ reedlijk, dat hij tot recht verstand der figuuren van „ deeze Tafel, en tot opheldering van derzelver letter„ lijken zin, om het zo te noemen, veele dingen uitstee„ kende heeft aangemerkt. Maar dat hij de geheime be„ teekenis, zo der geheele Tafel, als der bijzondere „ deelen, niet doorgrondde, erkent hij zelve met die „ openhartigheid, welke zijne geleerdheid verzelde." De vermetelheid van KIRCHERUS verdient geene aanmerking. Volgens onzen Schrijver, *bl. 229 env.*, *behelst* de Tafel eene Lijst en *Volgreeks der godsdienstige Feesten*, welke door het geheele jaar in Ægypte gevierd werden, verdeeld in drie Afdeelingen volgens het gebruik der Ægyptenaaren, welken slechts drie jaargetijden telden, de Lente, den Zomer, en den Winter, onder welken laatsten zij ook den Herfst begreepen. De Schrijver staaft deeze gedachten door zijne uitleggingen van een gedeelte der afbeeldingen, en besteedt daaraan deeze beide Verhandelingen; waarvan wij alleenlijk nog zullen zeggen, dat, naar zijne gedachten, bl. 231, de Tafel niet vroeger kan gemaakt zijn, dan in de tijden van CARACALLA, of ten hoogsten in die van M. AURELIUS (*). — De *derde* Verhandeling is *over de Ægyptische Dagen in eenen ouden Roomschen Almanak* (†). T. w. men heeft nog een oud Roomsch *Kalendarium* van de tijden van Keizer CONSTANTIUS, omtrent het jaar 354. In hetzelve zijn etlijke dagen geteekend met den naam *Dies Ægyptiacus*. De vraag is, wat men door deeze benaaming te verstaan hebbe? De meesten zijn van gedachten, dat *Ægyptische da-*

(*) De naam van *Tabula Isiaca*, of *Tafel van Isis*, is daaruit ontstaan, dat men haar beschouwde als tot het heiligdom in den dienst dier Godinne behoorende. *Rec.*

(†) *De Diebus Ægyptiacis in vetusto Kalendario Romano commemoratis.*

dagen zijn *ongelukkige dagen* (*dies infausti*) waarop men, volgens de bijgeloovige bepaalingen der Starrewichelaaren, niets met hoope van goeden uitslag konde beginnen. De Schrijver ontkent niet, dat de benaaming somtijds dien zin hebbe, maar is ten opzichte van dit *Kalendarium* van andere gedachten. Hier duidt zij, naar zijn gevoelen, de *Ægyptische Feestdagen* aan, welke niet slechts in het bedoelde Land, maar ook door de Ægyptenaaren, die zich te Rome onthielden, gevierd werden. De voorstelling, verklaaring en verdeediging van dit gevoelen maaken het onderwerp deezer Verhandelinge van bl. 274 tot bl. 308.

IV. Van hetgeene ons hier in de *vierde* plaatze voorkomt, zullen wij alleenlijk spreeken met de woorden van den Hooggel. Uitgeever: „ Behalven...... bevat dit „ tweede Deel der kleine Werken van JABLONSKI de „ aanmerkingen en verbeteringen, welke hij met eigene „ hand in een exemplaar van zijn *Pantheon Ægyptiorum* „ en de *Prolegomena* daarvan had bijgeschreven. Daar „ ik, niet lang geleden, in Duitschland dit exemplaar „ gekoft hebbe van den Heer, in wiens handen het was „ gekomen, wilde ik dit bijvoegsel tot een allergeleerdst „ Werk niet voor mijzelven behouden en de geleerden „ van deszelfs gebruik versteeken. De bekwaame gele„ genheid, welke zich aanbood, om deeze *nadere be„ denkingen*, waartoe JABLONSKI in zijne *Ægyptische „ Woordenlijst* (*) meermaalen den Leezer wijst, aan te „ koopen, hebbe ik gretig aangegrepen, en niemand, „ naar ik denke, zal zich het vergelijken derzelve met „ het *Pantheon* beklaagen." Niemand, voegen wij er bij, zal ook weigeren met dankbaarheid den dienst te erkennen, welken de Hr. TE WATER door deeze uitgaave der geleerde waereld gedaan heeft. Het spreekt van zelve, dat deeze Bedenkingen niet vatbaar zijn voor een uittrekfel; en, indien men er enkele staalen van wilde geeven, zoude men zich niet doen verstaan, indien men er de plaatzen uit het *Pantheon* niet bijvoegde, waartoe de Aanmerkingen behoorden; iets, hetgeen onze weinige ruimte niet toelaat.

V. Nu moeten wij nog een woord zeggen van *vier Verhandelingen*, dienende *ter opheldering e van eenige moeielijke plaatzen der Schrifture*. Met die Verhandelingen wordt

(*) *Glossarium Ægyptiacum.*

wordt dit Deel gesloten. De meeste zijn, volgens den titel, door den Schrijver verbeterd en vermeerderd. — De eerste dient tot opheldering der bekende plaatze, JOB XIX: 25. De Schrijver verdeedigt ijverig het gevoelen, dat JOB inderdaad de Opstanding uit den dood en den grooten Verlosser des menschdoms bedoelde. Men weet hoe verschillende hieromtrent de gedachten zijn. Van harte maaken wij die van den Heere TE WATER de onze, wanneer hij in eene aanteekening aan het einde deezer Verhandeling zegt: „ Welk verstandig man zal kwalijk „ neemen, dat deeze uitlegging niet de goedkeuring „ hebbe van HUFNAGEL, DATHE, DOEDERLEIN, EICH„ HORN, MORUS, H. A. SCHULTENS (*)... Maar „ het spijt mij, dat iemand het verklaaren van JOB's „ woorden van de hoop op een beter leeven na den dood „ onverdraagelijk genoemd heeft en onwaardig geleerden „ Uitleggeren, onder welken nogtans PEARSON, WIT„ SIUS, A. SCHULTENS, J. D. MICHAËLIS... hunne „ plaatzen wel zullen behouden." — De tweede Verhandeling is *over de eigenlijke beteekenis van het woord* ΔΙΑΘΗΚΗ *in de Schriften des N. Testaments*. De Schrijver wil, dat het overal niet een *Verbond*, maar eenen *Uitersten Wil*, of *Testament*, aanduide; ten minsten, dat het laatste denkbeeld altijd het voornaame en heerschende zij. Ons bericht wordt te lang om hierover uit te weiden. Wij moeten nogtans aanmerken: 1°. Dat *διαθήκη* wel in het gewoone Grieksch een *Testament* beteekene, maar door de LXX Overzetters menigmaalen in den zin van *Verbond* genomen worde, zo als de Schrijver zelve erkent, bl. 400. — 2°. Dat de Schrijvers des N. T. in de beteekenis der woorden veel van de LXX hebben overgenomen, waarvan de voorbeelden niet ontbreeken. — 3°. Wanneer de heilgoederen des toekomenden leevens onder het zinnebeeld eener *erfenisse* worden voorgesteld, is GOD de *Erflaater*, CHRISTUS en de geloovigen zijn de *erfgenaamen*, ROM. VIII: 17, en men dwaalt van dit denkbeeld te eenemaal af, wanneer men LUC. XXII: 29. hierop toepast; zie bl. 407. — 4°. Er zijn plaatzen, welke het denkbeeld van een *Testament* geheel niet dulden, b. v. waar van eenen *Borg* (HEB. VII: 22.) eenen *Middelaar* (*ald.* VIII: 6.) het *vergieten* van *bloed* (LUC. XXII:

(*) Hij had er kunnen bijvoegen STINSTRA, *oude Voorspellingen opgehelderd*, I D. bl. 520 env. *Rec.*

XXII: 2*) wordt gesproken, welke allen bij een *Testament* niet te pas komen, maar bij het sluiten van een *Verbond*, en de daarbij gebruikelijke *offeranden*, natuurlijk hunne plaats vinden. En hoe zal men het stellen met LUC. I: 72? Het is waar, het woord *Verbond* wordt hier figuurlijk genomen. Maar zo zal JABLONSKI ook *Testament* neemen. De vraag is alleenlijk, welke figuurlijke beteekenis in de bijzondere plaatzen best te pas kome? Onzes bedunkens, de éene hier, de andere daar. — Doch wij schrijven eene Recensie, niet eene wederlegging. — Van de twee laatste Verhandelingen zullen wij alleen de onderwerpen melden. De éene onderzoekt, welke *woorden* het zijn, die JESUS (MATTH. XII: 36.) *ijdel* noemt: de andere behelst eene uitlegging der duistere plaatze MARC. IX: 49.

Achteraan zijn door den Uitgeever Registers gevoegd. 1. van opgehelderde Schriftuurplaatzen. 2. van aangehaalde Grieksche en Latijnsche Schrijveren. 3. van voorkomende Hebreeuwsche, Grieksche en vreemde woorden. 4. van de voornaamste zaaken. Weinige drukfeilen zijn ons voorgekomen; eene hebben wij boven aangeteekend. Maar op bladz. 172 is eene zonderlinge verwarring in de Aanteekeningen, en bladz. 206, laatsten regel, staat 304. lees 204.

De aanmerkingen van den Hooggel. TE WATER zijn bij dit Deel natuurlijk minder talrijk dan bij het eerste; zij worden door de teekens (*) of [ ] onderscheiden van het Werk van JABLONSKI.

Het derde Deel deezer Verzamelinge, met welker uitgaave de waardige Hoogleeraar der geleerde waereld eenen weezenlijken dienst bewijst, zien wij met verlangen te gemoet.

Leerredenen over de Opwekking van LAZARUS, *van* ABRAHAM LEDEBOER, *Predikant te Hellum. Met eene Voorrede van* G. B. REDDINGIUS, *Predikant te Schildwolda. Te Groningen, bij* W. Zuidema, 1807. *In gr. 8vo. Voorr. VI, overigens* 315 *bladz.*

Dat jonge Dorpsleeraars onder de Hervormden in ons Vaderland, gepreezen door hunne Gemeente, en bovendien van nabuurige Ambtgenooten en Vrienden

hoog gezet, ligt den stap waagen, om door den druk voor al den Volke op te treeden, is bij den kenner van het menschelijk hart geen wonder, en verdient eenigzins toegeevendheid. Allen nogtans onder hun, vooral die prijs stellen op vrijheid van onderzoek en leere, moeten wij tot ons leedwezen waarschuwen, om in zo verre althans hunne anders prijzelijke roemzucht te onder te houden, dat zij niet *met bijgevoegden Naam* hunne opstellen in druk zenden. De Eerw. BRUINING, van wien wij onlangs gewaagd hebben (*), zij den Leeraaren van zijne Kerk ten afschrikkend voorbeeld. Zijne buitengewoone vrijmoedigheid immers en ruimere denkwijze gaf aanstoot onder zijne Geestelijke Broeders; een stijfzinnig Grijsaard en Hooggeleerde Drijver trokken de alarmklok tegen de afpadigheid van het jeugdige loshoofd (†); en geheel eene Classis schoolde zamen, om de schier vermolmde Leerbegrippen met allen nadruk te handhaaven. Met betere voorzichtigheid nogtans waarborgt zich de Eerw. LEDEBOER tegen zulken geest van vervolging, door zich en zijne gevoelens, naar oud gebruik, te doen wettigen met den stempel eener Classicale goedkeuring. Maar wij *Letteroefenaars*, afkeerig van alle banden des geloofs, wij vreezen, op het gezicht van dat doorslaande merk van Regtzinnigheid, schoos van den beangsten Schrijver, dat hij de heiligste Waarheden van den Godsdienst niet anders beschouwen *durfde*, dan met een Dordschen bril: want ook, zo wijd onze ervaarenis reikt, zeer zeldzaam gebeurde het ons, dat wij ten deezen mistasteden. En, helaas! hoe weinig de behandeling der Geschiedenis van *Lazarus Opwekking* ons dacht gemeen te hebben met eenigerleie geschilpunten onder de Christenen, wij vinden toch deeze Leerredenen met eenen smaak van Kerkgevoelens doortrokken, die zeker aan een ander en grover gehemelte beter gevallen zal, dan aan het onze, verlekkerd als wij zijn op keuriger spijze, en die meer voedsel geeft aan ons verstand en hart. Leed doet het ons intusschen, dat wij over deezen arbeid van den Eerw. LEDEBOER min gunstig oordeelen, dan deszelfs Vriend en Ambtgenoot REDDINGIUS, met wiens overleg deeze Leerredenen zijn uitgegeeven, niet zonder eene

(*) Zie boven, bl. 148. 369 enz.

(†) Verg. de Recensien, in de *Bibl. van Theol. Lett.* 1807, bl. 432 enz.; gelijk mede in onze *Lett.* No. 9, bl. 369 enz.

eene *aanprijzende Voorrede* zelfs van dien ervaaren en door zijne fchriften bij ons geachten Man. Echter het zij de nieuwigheid der ftoffe, het zij eenige andere vooringenomenheid, of vriendfchap, hem vervoerd hebbe, bezwaarlijk kunnen wij toeftemmen, dat vooral in deeze Leerredenen een regt Euangelifche geest (*) doorftraale; „ nog minder, dat de *fchetzen* van dezelve," aan Hem en twee zijner Ambtgenooten vóór de uitgave vertoond, „ in meer dan één opzigt *voortreffelijk* verdienden gekeurd te worden." Het gemis toch van *Eénheid van onderwerp*, in elke deezer Leerredenen, is, onzes inziens, een al te wezenlijk gebrek, dat het zijn Eerw. en andere kundige Ambtgenooten niet had behooren in het oog te vallen, die liever dan hunnen jongen Vriend hoog te zetten, en hem den druk aan te prijzen, denzelven moesten verweezen hebben tot het *Zevental fchoone Lesfen van* onzen WAGENAAR *over het verhandelen der H. S.*, of wel terugzenden tot de beroemde Leerredenen van eenen HOADLY, WERENFELS, FOSTER, STINSTRA, BLAIR, ZOLLIKOFER, of wie daar meer Vraagbaaken zijn omtrent eenen *regt Euangelifchen prediktrant*, bij wien onze LEDEBOER, naar wij meenen, fchier eene eeuw ten achteren is, en nog wel eens zou mogen fchool gaan. — Hoe het zij, onzen Leezeren kunnen wij geen beter verflag doen van den Inhoud van dit Boek, dan met hun de naleezing te vergen der Gefchiedenis van Lazarus Opwekking, in den aanvang van het XIde H. door Joännes geboekt, en door de mededeeling van iederen Tekst der IX Leerredenen van LEDEBOER. Ziet hier derhalven de gedachte Lijst: I. behandelt vs. 1—6. II, vs. 7—10. III, vs. 11—16. IV, 17—24. V, vs. 25—27. VI, vs. 28—37. VII, vs. 38—44. VIII, vs. 45 en 46, de IXde of laatfte vs. 1—46. Daar mangel is aan éénheid van doel, en geene zelfs deezer Leerredenen eene bepaalde ftelling ten opfchrift draagt, houde het ons de Eerw. LEDEBOER ten goede, dat wij omtrent den inhoud der onderfcheiden zaaken en ftoffen, van Hem bewerkt, geene

(*) Hier, vermoeden wij, zou *Gereformeerd-Calvinistifche* geest ruim zo goeden zin hebben. Trouwens men bezigt het woord *Euangelisch* in die beteekenis, blijkens het *Gezangboek* der Kerke, zeer onlangs onder dien titel uitgegeven.

ne andere opgave doen, dan de Teksten kunnen aanduiden.

Gelijk van ouds de Predikwijze in ons Vaderland geweest is, neemt LEDEBOER den draad en afgeleezen woorden des Bijbels ten geleide zijner rede, en na eene breedspraakige uitbreiding of verklaaring, in deelen, onderdeelen, en nog eens onderdeelen gesplitst, kondigt Hij ons ten laatsten de Toepassing aan; zonder dat wij in den eentoonigen stijl en voordragt schier ooit eenige verandering ontwaarden, die ons herinnerde, dat wij niet *eene Verhandeling*, maar een getal van *Leerredenen* voor ons hadden.

Wij betwisten den Eerw. REDDINGIUS zijn getuigenis niet, dat deeze Leerredenen „ veel nut en stichting hebben aangebragt," voor zo veel de stem en voordragt des Spreekers, en de geest der Gemeente zelve daartoe konden medewerken; maar onze aandacht verwart en verbijstert zich, waar *zij verscheidenheid* van stukken draagen moet, geene *geleidelijke overgangen aantreft*, en geene bevalligheid van stijl en orde haar leevendig houden, maar zij, door de menigte van smaldeelen afgemat, aan het einde gevaar loopt te vergeeten, wat zij in den beginne las, of hoorde.

Veel, intusschen, dat wij voor bewijzen eener jeugdige overhaasting houden kunnen, zullen wij niet ongaarne in den Eerw. LEDEBOER over het hoofd zien. Hij zelve wil zich verontschuldigd hebben wegens zinstoorende drukfouten, die hij ten deele (*) aanwijst, en op rekening stelt van de afgelegenheid der Groninger persse. Andere onnaauwkeurigheden, in taal, betoog en gewaagde stellingen, als daar is wegens der Jooden geloof in de onsterfelijkheid der ziele (†) bl. 190, laaten wij onaangeroerd. Ja kortheidshalve zijn wij verpligt, tot staaving onzer gemaakte aanmerkingen, tot eene beknop-

te

(*) Zo staat, onder menigte anderen, *geweed zwaard* op bl. 90 voor *gewet*, en *Bethanien* bl. 145, reg. 14, voor *Bethabara*.

(† De Leeraar stelt, naamelijk, met uitzondering der *Sadduceërs*, dit geloof der Jooden *zeer algemeen*. Echter kwam het bij *veelen* op eene *Zielsverhuizing* neder, volg. JOSEPHUS L. II *de Bello Jud.* C. 12. Verg. MATT. XVI: 14. JOAN. IX: 3.

te fchets van een gedeelte flegts eener Leerrede onszelven te bepaalen. Wij ontleenen die proeve uit de VIIIfte, die handelt over vs. 45 en 46 van het gezegde Hoofdftuk.

Vooraf zendt zijn Eerw. eene korte herinnering aan het ongemeene wonder, door hem in de voorige Leerrede overwoogen; en daar hij nu op het punt ftaat te fpreeken over de zeer uiteenloopende uitwerking, die Lazarus opwekking had bij de omftaande Jooden, acht hij te moeten letten

„ I. Op het goede getuigenis dat Joännes te deezen aanzien aflegt van velen, volg. vs. 45. — En

„ II. Ten tweede heeft men zijne aandacht te vestigen op de tegenovergeftelde uitwerking van dit wonder op fommigen, volg. vs. 46."

I. Eerst, derhalven, bepaalt hij zich tot hun, *die geloofden*; en fchetst hij den gevoeligen en meêwaarigen toeftand deezer Jooden, als eene voorbereiding, die hun in eene ftemming bragt, om de opwekking van Lazarus, voor hunne oogen door Jefus gedaan, in het waare daglicht te befchouwen, zodat zij, gelijk Joännes zich uitdrukt, *in Jefus geloofden*. Daarom dan vermeent zijn Eerw. wat nader te moeten ftilftaan op dit getuigenis, en zegt

„ A. Wij willen hierbij onderzoeken, wat het zegt (zegge) wanneer Joännes betuigt, dat velen in Jezus geloofden?

„ B. Terwijl wij vervolgens zullen ftilftaan bij de gevolgen en den invloed welke(n) dit geloof voor en op hen (hun) zal gehad hebben."

A. Joännes betuiging nu licht onze Schrijver te regt toe uit LUC. VIII: 16. — Maar, als waren er geene genoegzaame verdeelingen alreede gemaakt voor zijne Hoorders, oordeelt hij nog eenige bijzonderheden te moeten overweegen, en ontwikkelt dus de vier navolgende ftukken:

„ 1°. Dat deze Joden, met verlating van hun ongeloof, overreed waren, dat hier waarlijk een wonder had plaats gegrepen." (Maar dit leidt den Leeraar terug tot het reeds gezegde, dat zij ooggetuigen waren, en deelneemers geweest in den zusterlijken rouw.)

„ 2°. Dat zij overtuigd waren, dat Jezus het wonder verrigtte in den naam des Vaders." (Wederom

eene herhaling en terugwijzing tot 's Heeren gebed vs. 41 en 42.)

„ 3°. Dat zij *met aflegging hunner vooroordeelen* Jezus erkenden voor den Messias." (Dit wordt, onzes inziens, wel van zijn Eerw. gesteld, doch niet beweezen; doordien de H. S. ons te weinig omtrent dit onderwerp voorlicht.)

„ 4°. Dat zij God verheerlijkten *in den Zoon*." (Dit kunnen wij in den Joodschen zin toestaan; schoon wij het daarom niet met LEDEBOER eens zijn, als hij zegt, „ dat deze Joden, schoon zij alles nog niet konden doorzien en begrijpen, geloovig amen zeiden NB. op alle de uitspraken van den Verlosser." Wij twijfelen toch, of wel de Jooden een ingewikkeld geloof kenden, zelfs of de eerste Christenen „ dingen die zij niet doorzien en begrijpen konden" hebben toegestemd. Men zie *Heb.* XI: 1.)

B. Overweegende „ welke *gevolgen vóór, en welk* eenen invloed, dit hun *geloof op die Joden gehad heeft,*" stelt LEDEBOER,

1°. Dat zij deelden in de vreugde, als kort te vooren in den rouw van Lazarus huis; voortaan de Vrienden waren en bleeven van dit Godsdienstig gezin, en zo gelegenheid hadden om uit den omgang met deeze Geliefden van Jesus veele voordeelen of stichting te trekken. (Doch, zo wij dit ook aanneemen met onzen Schrijver, het is en blijft eene vroome gissing; de Euangelist spreekt er immers geen woord van)."

2°. „ De invloed," gaat zijn Eerw. voort, „ van dit hun geloof bestond voorzeker daarin, dat *zij* den Verlosser voortaan al dien eerbied en die hulde zullen bewezen hebben, welke zij hem verschuldigd waren."

„ Gelijk zij zich te voren tegen den Heiland en zijne leer hadden verzet, en ook het hunne bijgedragen om hem *te vervolgen* en *zijn rijk te helpen uitroeien.* Zoo waren zij er nu op uit, om integendeel Jezus, als een achtbaar persoon, als den besten der menschen, als den grootsten Profeet, als den Zoon van God door woord en daad te eerbiedigen; om hem, zoo veel in hun was, in alle opzigten hunne liefde en achting te bewijzen. Ja ook nu konden zij niet anders, dan NB. al het hunne toebrengen *ter uitbreiding van Jezus Koningrijk*," enz. (Doch, moeten wij wederom vraagen, waarop rusten toch deeze stellingen? Of redeneert LEDEBOER

als Godgeleerde uit een *Systema*, en niet uit den *Bijbel*?)

3°. „Zij geloofden," leezen wij verders, „in Jezus, wierden alzo gevormd tot deszelfs ware leerlingen, — en even daardoor *bevrijd* van vele zoo lastige als drukkende uiterlijke Godsdienstplegtigheden." (Vreemd zeker! daar Jesus, en na hem de Apostelen, Paulus niet uitgezonderd, in het Joodsche Land zich altoos hielden aan Moses Wet.) — Eindelijk beweert zijn Eerw.

4°. „Het was dit hun geloof, dat ook ten aanzien van hunne uitzigten in de eeuwigheid, den heerlijksten invloed, op hun hart moest hebben." (Maar zouden dan deeze *geloovige* Jooden, omtrent de leer der Onsterfelijkheid, de ijverigste navolgers van Jesus, zijne leerlingen, zijn voorbij gestreefd? Deezen althans verwachteden, *na* 's HEEREN *Opstanding*, van hem nog *tijdelijk* heil en aardsche grootheid, tot op het oogenblik der *Hemelvaart. Hand.* I: 6.)

II. Aangaande het tweede gedeelte deezer Leerrede, dat over vs. 46, en dus *over het ongeloof* van sommige wederbarstige en baatzuchtige Jooden handelt, vergenoegen wij ons aan te teekenen, dat hetzelve op eene en dezelfde leest, hoewel in eenen omgekeerden zin, geschoeid is, en gesplitst in gelijk getal van deelen en onderdeelen; waarna dan eene Toepassing, in drie gevolgen onderscheiden, zonder de minste verheffing van stijl, 's Mans *drooge* Leerrede besluit.

Meer dan noodig was hebben wij ons misschien met den Eerw. LEDEBOER onledig gehouden, om de waarde van dit zijn werk aan onze Leezers te leeren kennen, en deezen bundel vooral niet boven *het middelmaatige* aan te slaan; een woord, dat bij ons ten aanzien van Predikatien weinig gunstiger beteekenis heeft, dan omtrent Dichtstukken van gedacht allooi; waarover men HORATIUS hooren kan, *A. P.* vs. 372 & 373. — Hierom, schoon niemand immer, zo veel wij weeten, beweerd heeft, dat er eene *Roepinge* is, die Leeraaren dringt, om hunnen *middelmaatigen* kanselarbeid in druk te geeven, herinneren wij ten slotte zijn Eerw. aan zeker algemeen gezegde, in eene zijner Toepassingen op bl. 98 gebezigd: „Christelijk prijzenswaardig is uw besluit, om Jezus uwe liefde, en aan zijn rijk alle uwe krachten toe te wijden; maar *loop niet, waar Jezus u niet roept!*"

Chris-

Christelijk Huis- en Handboek, behelzende: overdenkingen over de voornaamste waarheden van den Godsdienst, voor elken dag des jaars, door Dr. J. G. ROSENMÜLLER, *Superintendent te Leipzig. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Heij. 1806. *In gr. 8vo. X en 378 Bl.*

'T Schijnt, dat een aanzienelijk deel onzer Natie nog steeds behagen schept in 't gebruik van zoodanige Godsdienstige Huisboeken, zoo als nu reeds verscheidene, uit 't Hoogduitsch overgebragt, voorhanden zijn. De Harderwijksche Hoogleeraar CLARISSE, aan wiens arbeidzaamheid wij ook de uitgave van dergelijk werk van EWALD te danken hebben, treedt nu wederom, met dit van den beroemden Leipziger Superintendent en Hoogleeraar ROSENMULLER, te voorschijn. Het onderscheidt zich daardoor van alle anderen, dat het voornamelijk ten doel heeft, de *godsdienstige kundigheden te verbeteren* en uit te breiden, door zeker soort van leerboek, 't welk de geheele Geloofs- en Zedenleer, op eenen praktikalen trant bearbeid, bevat, inzonderheid ten dienste van hun, die geene Godgeleerden, of eigenlijk gezegde Geleerden zijn, en bepaaldelijk ten oogmerke heeft, overal op de overeenstemming van het Christendom met de gezonde Rede opmerkzaam te maken: iets, 't welk den Schrijver, in onze dagen, eene dringende behoefte toeschijnt: maar ook te gelijk aan te toonen, dat wij onze beste en zekerste kundigheden, aangaande den Godsdienst, oorspronkelijk toch aan eene hoogere Openbaring verschuldigd zijn.

De achtingwaardige ROSENMULLER behoort niet tot die Duitsche Godgeleerden, die aan 't geheele Christelijke leerstelsel eene andere gedaante geven, en de voornaamste voorheen erkende leerbegrippen daarvan uitmonsteren. Men vindt bij hem nog hoofdzakelijk 't voormalige Kerkgeloof der meeste Protestanten, gezuiverd van deze en gene misstellingen en bijvoegsels, die onder opgeklaarde Godgeleerden geene voorstanders meer vinden, in eene bekwame orde en bevalligen stijl, met oordeel en smaak, voorgedragen. Sommigen, evenwel, zal hij nog te nieuwerwetsch toeschijnen. De Vertaler is het ook, in alle verhandelde bijzonderheden, niet met hem eens. Echter heeft hij niet goedgevonden, om in het oorspron-

kelijke eenige verandering te maken, zoo als hij hier en daar deed bij EWALD, omdat hem zoodanige verminking van een vertaald werk, in zeker binnenlandsch Journaal (*), is kwalijk genomen. Wederleggende Aanteekeningen heeft hij er ook niet willen bijvoegen, om niet, door dezelven overal te plaatzen, waar zulks geschieden kon, zich in verdenking van verwaande meesterachtigheid te brengen, of, door dit alleen te doen op sommige plaatzen, het vermoeden van volkomene toestemming in de overigen, tegen zijne bedoeling, te doen opvatten. Deze redenen laten zich nog wel hooren. Of evenwel de Heer CLARISSE wel gedaan heeft, met dit werk, zoo als het door ROSENMULLER voor zijne Land- en Kerkgenoten geschreven is, den Nederlandschen Lezer, zonder eenige verandering, in handen te geven, en of hij niet, door hier en daar iets weg te laten, of eenigzins anders voor te dragen, het algemeener gebruik en uitgestrekter nut van dezen arbeid zou bevorderd hebben, mogen anderen oordeelen.

Zie hier den inhoud der Verhandelingen, die in dit eerste Deel, geschikt ter lezing in de maanden *Januarij* en *Februarij*, voorkomen: De bestemming van den mensch. Wat ben ik? Van waar ben ik? De kennis van God uit zijne werken. De inrichting der aarde tot heil en welzijn der levende wezens. De starren, een bewijs van de grootheid en majesteit van God, den Schepper der wereld. Hoe heb ik mij den Schepper der wereld, die ook mijn Schepper is, voor te stellen? Waartoe heb ik mijn leven, mijnen aanleg en krachten ontvangen? En wat is, over het geheel, het voorname einddoel, waartoe het menschelijke geslacht aanwezig is? Wat zal er van mij worden? Mijn geest zal, na den dood van mijn ligchaam, met zelfbewustheid, eeuwig voortduuren. Gronden en bewijzen, welke mij recht geven, om dit te gelooven. Hoe kan ik worden, hetgeen ik zijn en worden moet? Over den zoogenaamden Natuurlijken Godsdienst. Over den Geopenbaarden Godsdienst, en de boeken, waarin deszelfs Leer begrepen is. Over het Bijbellezen. Regelen, daarbij in acht te nemen; en wel bijzonder, bij het lezen der Schriften, zoo des Ouden, als des Nieuwen Verbonds. Hoe kan men zich van de waarheid en Goddelijkheid van den Christelijken Godsdienst

(*) *Bibliotheek van Theol. Letterkunde.*

dienst overtuigen? — Dit laatste onderwerp zal zeker, in 't volgende deel, nog verder voortgezet worden. Wij kunnen toch niet denken, dat de Schrijver het, bij hetgeen de drie laatste Vertogen van dit eerste deel behelzen, zal gelaten hebben. Zeer ongepast eindigt dan hier dit afzonderlijk uitkomend deel. En dit is, onzes oordeels, over 't geheel een wezenlijk gebrek van dit werk, dat 't wel afgedeeld wordt in zoo vele bijzondere stukken, als er dagen in 't jaar zijn, en echter de meeste dezer afdeelingen zoo zamenhangen, dat men er, op éénen dag, verscheidene, soms tot acht toe, dient te lezen, om een geheel, op zich zelven staand stuk te kunnen afdoen. Daartoe ontbreekt velen, die anders zoo iets nog wel lezen willen, tijd en lust. Zeer veel goeds evenwel bevat dit voortreffelijk Huis- en Handboek, waardoor wij hartelijk wenschen, dat zeer veel nut zal gesticht worden.

Weekblad over den Bijbel. IIIde en IVde Deel. Te Groningen, bij W. Zuidema. *In gr. 8vo. Elk Deel 416 bl.*

De Schrijvers en Verzamelaars van dit Weekblad vervolgen, in deeze Deelen, hunnen arbeid, die met den naam van nuttig wel mag bestempeld worden. Want, indien het verspreiden van licht over het belangrijkste boek, ten behoeve der zodanigen, wien het veeltijds aan gelegenheid ontbreekt, om, ten dien einde, tot andere bronnen de toevlugt te neemen; indien het wegruimen van vooroordeelen of verkeerde begrippen, die in verkeerd opgevatte of kwalijk toegepaste schriftuurtexten hunnen grondslag hebben: indien dit en nog veel ander nuttig zij, wie moet dan niet den arbeid prijzen van hun, die, om opgeklaarde denkbeelden onder hunne tijdgenooten te verspreiden, tijd en vlijt aanwenden? Lieden van kunde, en wien de toegang tot uitgebreide Uitlegkundige Werken over den Bijbel openstaat, kunnen gewisselijk dit Weekblad ontbeeren. Maar maakt niet de klasse der ongeoeffenden en minvermogenden de meerderheid onder het menschdom uit? En is het niet van belang, dat ook die klasse redelijke denkbeelden worden ingeboezemd? Hiertoe kennen wij geen voegzaamer middel, dan de aanwijzing

zing van de waare meening van spreekwijzen en bewoordingen in de Schrifture, die, voetstoots en tegen de meening der Schrijveren opgevat, van zonderlinge en hoogstnadeelige wanbegrippen den grond gelegd hebben. De volgende woorden, onder andere, tot de nu bedoelde klasse behoorende, trokken onze opmerking, nevens den doorgaans redelijken en schriftuurlijken zin, die daaraan gehegt wierdt: *Gerechtigheid*, *rechtvaardigheid*, *rechtvaardigen*; *roepen*, *roeping*, *geroepenen*; *zonde*, *zondigen*, *zondaar*; *dood*, *leeven*; *eeuwig*, *eeuwigheid*; *zoeken*, *bezoeken* en *verzoeken*; *bekeeren*, *bekeering*; *heilig*; *vreezen* en *beeven*, en meer anderen. Want, hoewel niet alles, wat, ter opheldering van den zin deezer woorden, wordt voorgedraagen, onze onbepaalde goedkeuring wegdraagt; en hoewel wij hier en daar nog wel iets meer zouden verlangd hebben, dan de Schrijvers misschien geraaden oordeelden ter neder te stellen: prijzen wij, egter, hunnen arbeid, dien wij wenschen dat het, om denzelven verder voort te zetten, aan gepaste aanmoediging niet zal ontbreeken.

Offchoon zich allezins voordoende als voorstanders en aankleevers van de leere der Hervormde Kerke, doen zulks, egter, de Schrijvers met gemaatigdheid en oordeel, vervreemd van het gebruik van in laatere dagen uitgevondene benaamingen en spreekwijzen; alsmede van het gedrag der zulken, die, om eenige onderstelde waarheid te staaven, meer de bewijzen *tellen* dan *weegen*, meer zomtijds op den klank van zommige woorden en uitdrukkingen afgaan, dan dat zij de aangevoerde texten, in derzelver oogmerk en zamenhang, uitleg- en oordeelkundig beschouwen. Tot een voorbeeld daarvan, en tevens tot eene proeve, mogen wij Vertoog 35, in het IVde Deel, aanvoeren, loopende over de Bijbelleer van God den Vader, Zoon en H. Geest. Zoo verklaart zich de geachte Schrijver tegen het gebruik der woorden *wezen*, *persoon* en *drieëenheid*, als, aangaande dit onderwerp, niet voorkomende in den Bijbel: weshalven, zijns achtens, de zulken niet van Onrechtzinnigheid moeten verdagt worden, welke die woorden liefst niet gebruiken, maar het beter oordeelen, zich alleen aan de eigen uitdrukkingen der Schriftuure te houden. Ook raadt hij, zich geene te menschelijke voorstellingen van het Opperweezen te maaken, waartoe men zoo ligt vervalt, wanneer men alles, wat dit Leerstuk betreft,

treft, naauwkeurig wil uitpluizen. „Hetgeen (schrijft hij) „ door veelen (weinig overeenkomstig met den Bijbel) „ aangaande de Goddelijke huishouding, of de betrek„ king, in welke Vader, Zoon, en H. Geest, tot elkan„ der staan, geleerd is, heeft hier voornamenlijk bij „ eenvoudigen en kortzichtigen veel nadeel veroorzaakt, „ door hen zulke begrippen aangaande het Opperwe„ zen te doen vormen, als of hetzelve aan de men„ schen gelijk ware." Voorts eenige plaatzen uit het O. Verbond, die gemeenlijk ten bewijze van dit Leerstuk worden aangehaald, afgekeurd en verworpen hebbende, verklaart hij, over 't algemeen genomen, van meening te zijn, de bewijzen liefst alleen uit het N. Verbond te willen ontleenen, naardien omtrent de plaatzen des O. Verbonds, welke de waarheid, dat God bestaat als Vader, Zoon, en H. Geest, schijnen te bevatten, altoos wel het een en ander kan aangemerkt worden, om het twijfelagtig te maaken, of aldaar inderdaad van deeze waarheid gesproken worde. *Wat wijders de gemeenlijk aangevoerde bewijsteksten uit het N. Verbond aangaat;* ook deeze voldoen allen den Schrijver niet. De vermaarde text 1 *Joan.* V: 7. wordt stellig voor onecht verklaard. „ De Geschiedenis van den Doop des Hei„ lands, *Matth.* III," dit willen wij nog overneemen, „ is ook dikwerf bijgebragt, om ten bewijze van dit „ Leerstuk te strekken; maar ik kan daarin hoege„ naamd geene kracht vinden. Men zegt: daarin „ komt God de Vader uit den hemel spreekende voor; „ JESUS wordt daarin als de Zoon van God aangekon„ digd, en de H. Geest verschijnt daarbij in de gedaan„ te van eene duive — zoo dat wij 'er de drie persoo„ nen in de Godheid duidelijk in aantreffen. — Doch, „ merkt onze Schrijver aan, zoo wij niet van elders „ wisten, dat KRISTUS Gods Zoon zij, in den verhe„ venlten zin van het woord, als der Goddelijke na„ tuur deelachtig, zouden wij het dan wel uit deze „ Geschiedenis alleen kunnen besluiten? Moeten wij „ dan niet denken, dat Hij welligt voor Gods Zoon „ verklaard wierd, in dien zin, dat Hij, voor een „ Leeraar van God gezonden, of de Messias en Zalig„ maker, wierd uitgeroepen? En kan het zeggen: *dat* „ *de Geest Gods nederdaalde, gelijk eene duive, en op* „ *Hem kwam*, niet veel beter dus verklaard worden, „ dat iets, aan eene duive gelijk, zich op JESUS hoofd

„ ver-

„ vertoonde, tot een blijk, dat Hij met buitengewoone
„ gaven der Godheid, tot de bediening van zijn Leer-
„ aarambt, wierd uitgerust, dan dat wij het zouden
„ uitleggen, als of de persoon des H. Geestes (om nu
„ ook deze spreekwijs te gebruiken) zich bij JESUS
„ Doop, doch onder de gedaante van eene duive ver-
„ borgen, vertoond hebbe?"

Brieven over de beoefening en het gebruik der aloude en hedendaagsche Geschiedenis; behelzende aanmerkingen en bedenkingen, over de oorzaaken en gevolgen van die Gebeurtenissen, welke aanmerkelijke veranderingen hebben te weeg gebragt in de gesteldheid der Waereld en den algemeenen zedelijken toestand van het Menschdom. Door JOHN BIGLAND. *Uit het Engelsch vertaald. Iste Deel. Te Amsteldam, bij* P. J. Uijlenbroek. 1806. *In gr.* 8*vo.* 251 *Bl.*

Wijd, zeer wijd is het veld der Geschiedkunde; dan 'er zijn bijzondere paden, door 't zelve heen loopende; paden, die men, zints zeer onlangs, meer dan voorheen, bezogt heeft. Op dit oogenblik herinneren wij ons de *Lessen over de Geschiedkunde*, van PRIESTLEY; den *Geest der Algemeene Geschiedenis van de achtste tot de achttiende Eeuw*, door GEORGE THOMSON; het *viertal Brieven ter bevordering van het beoefenen der Geschiedkunde*, door J. G. MULLER; en het *Tafereel der Oude Geschiedenis, bevattende de vorderingen der Kunsten en Fraaije Weetenschappen*, door W. RUTHERFORD.

Van soortgelijken aart, doch in wijziging eenigzins verschillende, is het boven aangekondigd Werk, 't geen in Twee Deelen zal voltooid zijn. BIGLAND merkt te regt op, dat de Geschiedenis der Wereld in een Werk van zulk eene beperkte uitgebreidheid te bevatten, eene belachlijke onderneeming zou zijn; dan dat mogelijk zo veel, als in geheugen verdient te blijven, binnen een eng bestek kan gebragt worden. Hij telt op, wat al kan wegvallen zonder nadeel: wat verdient bewaard en in 't geheugen gehouden te worden, te vermelden, is zijn doel. — Briefswijze geeft hij verslag van de voornaamste trekken uit de aloude en hedendaagsche Geschiedenis, naar tijdorde opgemaakt, en verdeeld in tien onderscheidene tijdvakken. Hij heeft de schranderste Geschiedschrij-

vers, zo *oude* als laatere, geraadpleegd. — BIGLAND's voorneemen met dit Werk was, gelijk hij te verstaan geeft, *om het* dienstbaar te maaken ter onderrigting van die *geenen*, die weinig in de Geschiedenissen ervaaren zijn, *en* geene gelegenheid of lust hebben om de talrijke en langwijlige Geschiedverhaalen te doorbladeren, zo wel als hetzelve tot een nuttigen herinneraar te maaken voor hun, die in de Geschiedenis bedreeven zijn, en omstandiger bijzonderheden geleezen hebben aangaande hetgeen hier in 't algemeen wordt voorgedraagen. — Het voornaame oogmerk is, een zamengedrongen tafereel te leveren van de Geschiedenis des Menschdoms, en den toestand te schetzen van 's menschen verstand onder alle deszelfs wijzigingen, voortspruitende uit uitwendige en toevallige oorzaaken.

Dat wij de Brieven deezes Deels doorloopen, 'er iets uit aanstippen, en hier en daar het aangestipte met eene aanmerking vergezellen. De *IIte Brief behelst* algemeene bedenkingen nopens den aart *en het gebruik der Geschiedenis*. Bijzonder staat de Schrijver *stil* op de agteloosheid der oude Geschiedschrijveren ten aanzien der belangrijkste voorwerpen, de vorderingen van Kunsten, Weetenschappen, Koophandel, enz. ,, Indien," dus luidt het slot, ,, de Geschiedschrijvers, inzonderheid die van oude tijden, hunne oplettendheid op deze belangrijke bijzonderheden gevestigd hadden, in plaats van hunne boekdeelen met weinig meer dan de verhaalen van oorlogen, gevechten, belegeringen, moorden, overweldigingen en bloedvergietingen op te vullen, wij zouden eene veel naauwkeuriger en belangrijker geschiedenis van het menschlijk verstand bezitten, dan die waarop wij ons tegenwoordig kunnen beroemen, of welke wij kunnen verwagten immer te zullen verzamelen; maar de oude Geschiedschrijvers hebben, tot ons ongeluk, verzuimd, deze belangrijke onderwerpen na te spooren; terwijl zij de jaarboeken van moord en verwoesting zorgvuldig hebben medegedeeld, als of zij begreepen hadden, dat de tafereelen van moord en bloedvergieting de eenigste voorwerpen waren, waardig het menschdom bezig te houden, en de eenige zaaken, welke hunne Leezers genoegen konden verschaffen. Indien zij hunne met bloed bevlekte bladeren met kleuren van een aangenaamer tint, en met belangrijke afschetzingen der vorderingen van den koophandel, weetenschappen en fraaije let-

letteren aangevuld hadden, de Geschiedenis zou oneindig leerzaamer, gewigtiger en aangenaamer zijn."

Dit geeft den Schrijver aanleiding, om, in den IIden Brieve, te onderzoeken, of de beoefening der Geschiedkunde eene strekking hebbe om eene zugt tot Oorlog in te boezemen, uit hoofde dat zulks somtijds deeze uitwerking op jeugdige gemoederen heeft. Hij deelt hier keurige aanmerkingen mede over dit stuk en het oogpunt waaruit men de meeste Helden beschouwen moet, en zal zulks dienen om die gevreesde zugt eer te verdooven dan op te wakkeren.

Kortlijk maar treffend schetst de IIIde Brief de nuttigheid der geschiedkundige kennis, ter uitrooijing van schadelijke vooroordeelen, door het ontvouwen van den invloed van stelzels en gevestigde begrippen op het menschlijk gemoed. Uit de verstandige beoefening der Geschiedenisse „ ontstaan," zijns oordeels, „ uitgebreide inzigten en zuivere denkbeelden, met welke de geest van vervolging en onverdraagzaamheid onbestaanbaar is. Terwijl de dweepzieke Protestant, misschien zonder onderzoek, veroordeelt wat hij de ongerijmdheden der Roomsche Kerk noemt, en de dweepzieke Katholijk den Protestant vervloekt, die gehoorzaamheid weigert aan 't geen de ander de onfeilbaare Kerk acht; terwijl de Calvinist den Arminiaan, de Arminiaan den Calvinist veroordeelt, omdat zij verschillend denken ten aanzien van het onbegrijplijk ontwerp der verlossinge en de godlijke besluiten; terwijl dweepers van allerlei aanhang elkander onderling veroordeelen en vervolgen: ziet de verlichte menschenvriend, wat benaaming hij ook moge draagen, in ieder mensch een' broeder, en beschouwt de gansche menigte des menschdoms als een uitgestrekt huisgezin, als kinderen van een zelfden Vader. Terwijl de dweeper slechts onverdraagzaamheid en vervolging ademt tegen hen, die met hem van gevoelen verschillen, beschouwt de verstandige en weldenkende Christen de onderscheiden Natien als leevende onder verschillende bedeelingen, en beveelt hen allen in de hand van het Godlijk wezen, hetwelk alles naar deszelfs goedvinden regelt en bestiert op eene wijze, die onze zwakke rede niet in staat is te bevatten."

Hoe veele voordeelen de beoefening der Geschiedenis ook oplevere, gaat dezelve met moeilijkheden vergezeld; deeze draagt BIGLAND in den IVden Brieve voor; als het

het bezwaarlijke om waarheid en verdichting te onderscheiden. Hij draagt middelen voor, ten dien einde aan te wenden. Dit wordt toegelicht door aanmerkingen wegens de Historische Schriften der *Grieken* en *Romeinen*, vergezeld van bedenkingen, de Kerklijke Geschiedenis raakende; alles kort, doch zeer onderrigtend.

Dit zelfde mogen wij zeggen van den inhoud des Vden en VIden Briefs, loopende over de noodwendigheid, om, in het leezen der Geschiedenis, stipt op Tijd en Plaats te letten, en de daaruit volgende noodzaaklijkheid der Aardrijks- en Tijdrekenkunde; en beslaat de Geschiedenis zulk een weezenlijk gedeelte in het vak der Fraaije Letteren, „dat geene letterkundige bekwaamheid zonder de kennis van dezelve volkomen zijn kan. „De redenaar," schrijft hij, „de dichter, de zedeleeraar, en de godgeleerde, maaken dikwijls toespeelingen op historische onderwerpen, vermaarde verrigtingen, merkwaardige gebeurtenissen of *instellingen*, *gewoonten en gebruiken van verschillende tijden en gewesten*. *Waarom* iemand, die in de Geschiedenis onervaaren is, niet wel de voortbrengzelen van welspreekendheid en dichtkunst kan verstaan, zo min als de werken van den zedelijken wijsgeer of godgeleerden."

Voorbereidend mogen deeze Brieven aangemerkt worden, en die menigte van stoffe heeft BIGLAND in ruim 40 bladzijden zamengedrongen. De VIIde Brief vangt aan met een algemeen overzigt van de Geschiedenis des Menschdoms. Strikt genomen, oordeelt hij, is 'er niets, 't welk den naam van *Grieksche* Geschiedenis kan draagen, vóór den Peloponnesischen Oorlog. De *Joodsche* Geschiedenis moet, ten aanzien der vroegere tijdperken, ons te stade komen. Zeer verre van die Schriften met klein- of minagting te behandelen, of 'er slegts ter loops van te gewaagen, houdt hij het daarvoor, dat de *Joodsche* Jaarboeken, van alle die tot ons gekomen zijn, verreweg de oudste moeten geagt worden, en, zonder eenig voordeel te trekken van derzelver godlijke egtheid, in den grond redelijkst en waarschijnlijkst. Hij gaat daarop het schriftuurlijk verhaal der Scheppinge na, noemt hetzelve onvergelijklijk meer redelijk dan de ongerijmde Scheppingsleer der *Grieken*, met bijvoeging „, dat het, „ uit elkander gezet, niet alleen waarschijnlijk, maar „ ook strikt wijsgeerig bevonden wordt." — De Boeken, behelzende de Schriftuurlijke Geschiedenis, worden

onderscheiden beschouwd, in deezen Brieve tot den tijd van DAVID voortgezet, en doorvlogten met voor die Geschiedenis zeer vereerende aanmerkingen; om welke af te schrijven wij wel lust, maar geene plaats hebben. — Aan die zelfde Geschiedenis is de VIIIste Brief gewijd; en wordt die met de Wereldlijke Geschiedenis in verband gebragt. De beschouwing van 't geen NEBUCHADNESAR en CYRUS ten opzigte van de *Jooden* volvoerden, doet den Schrijver opmerken, ,, dat, offchoon zij beiden slechts door hunne eigene staatkundige oogmerken gedreven werden, deze uitzigten en daaruit voortspruitende onderneemingen nogtans op eene voor hen onzigtbaare wijze bestuurd werden. — De Geschiedenis der Wereld is niets minder dan de Geschiedenis van Gods eeuwige Voorzienigheid, en offchoon eenigen van haare bladeren buiten het bereik van ons begrip mogen zijn, is het niet min onze pligt om dit geheimvol en belangrijk boekdeel te beoefenen."

Met den IXden Brief wordt ons de algemeene beschouwing des Menschdoms geopend, geduurende het tijdvak in de gewijde Geschiedenis vermeld, de toestand der Letteren en des Koophandels bij *Jooden*, *Egyptenaaren*, *Tyriers*, enz. Te deezer gelegenheid betoont de Schrijver op nieuw zijne hoogagting voor de Geschiedverhaalen, de Dichtstukken en de Propheetische Schriften in den Bijbel. De algemeene aanmerkingen over de *Egyptenaaren* en *Babyloniers*, de oorsprong van het *Zabaïsmus* of den dienst der Hemelsche Lichaamen in *Babylon*, met de bron der Starrewichelarij aldaar, en wat hier aan paalt, wordt keurig ontvouwd. De duisterheid der *Assyrische* en *Babylonische* Geschiedenis vindt men met de stukken aangeweezen; van den Geest en nationaale Zeden der *Babyloniers* hebben wij meerder lichts, 't geen in deezen Brieve uitschijnt. Breeder, dan men in een alles zo beknopt voorstellend Werk zou verwagten, is hetgeen hij wegens den Tempel van BELUS, het *Babylonische* Observatorium en de Stad zelve vermeldt. De val deezes Rijks met deszelfs oorzaaken is treffend te boek gesteld.

Voorts merkt BIGLAND op, ,, dat geduurende het tijdvak, waarin de boorden van den *Nyl*, den *Tigris* en den *Eufraat* het groot tooneel verstrekten van menschelijke bedrijven, en de landen waren, alwaar beschaving, weetenschap en weelde haaren zetel gevestigd hadden, geheel

heel *Europa*, uitgezonderd *Griekenland*, in eene woeste onweetendheid was bedolven, zonder kennis van eenige kunst of de voordeelen eener beschaafde zamenleeving." Dit voert de *Grieksche* Geschiedenis ten tooneele, waarmede de *Romeinsche* aanvanglijk zich paart.

In den voorgaanden Brief getragt hebbende, het langduurig en duister tijdvak der Geschiedenis, hetwelk eigenlijk de kindschheid der Weetenschappen mag genaamd worden, in een zo duidelijk tafereel, als de duisterheid van het onderwerp toeliet, voor oogen te stellen, komt de Schrijver met den Xden Brieve tot de beschouwing van een belangrijker zo wel als opgeklaarder tijdperk, beginnende en eindigende met het *Persisch* Rijk. Hier komen DARIUS HYSTASPES, XERXES, MARDONIUS en FILIPPUS te voorschijn, gepaard met zeer leezenswaardige aanmerkingen wegens den algemeenen toestand, en het gewigt der oorlogen tusschen de *Grieken* en *Persiaanen*. — ALEXANDER treedt ten Krijgstooneele, en sterft te *Babylon*. Hierbij paaren zich algemeene aanmerkingen wegens de vorderingen in Kunsten, Weetenschappen, Letteren enz. bij de *Persiaanen*, *Egyptenaars*, *Jooden* en *Grieken*, geduurende het hier beschreeven Tijdvak; alsmede *Romes* toestand: alles, naa eene opmerking van den woesten staat van *Europa* in deezen tijd, besloten met algemeene en leerzaame bedenkingen over de wisselvalligheid der ondermaansche zaaken en de verwonderlijke schikking der Godlijke Voorzienigheid.

Het tijdvak, 't geen de Schrijver met den XIden Brieve intreedt, komt de beschouwing der hedendaagsche wereld eenigzins nader bij; het begint met den Dood van ALEXANDER en eindigt met de Geboorte van CHRISTUS. De gebeurtenissen neemen toe in talrijkheid en aanbelang. Wij zullen 'er geene lijst van geeven; maar alleen aanmerken, dat in deezen Brief, naa de opgave van der *Jooden* staat in dit tijdvak, *Romes* aanwassende grootheid als eene Republiek, en de vestiging van het Keizerlijk Bestuur, beschreeven wordt. Den staat der *Romeinen* onder het Republikeinsch stelzel draagt hij als hoogst ongelukkig voor, en roemt de dagen van AUGUSTUS. De vorderingen in Weetenschappen en Fraaije Letteren gingen gepaard met toeneemende zedeloosheid. De overweeging van der menschen gemoedsgesteldheid en Godsdienstbegrippen leidt hem

op,

op, om in 't ſlot ſtil te ſtaan op de noodwendigheid eener Godlijke Openbaaring, en de invoering des *Christendoms* te vermelden. — Hoezeer veelen van BIGLAND's begrippen, wegens den ſtaat der *Romeinen* onder de Republikeinſche Regeering en die der Keizeren, wijd zullen verſchillen, zullen de voorſtanders van het *Christendom* allen bijval geeven aan 't geen hij vermeldt, naa een overzigt van de Wijsbegeerte en den toeſtand der zedelijke en verſtandige wereld, van de noodwendigheid eener Godlijke Openbaaring, die aan de zwakke poogingen der menschlijke Rede eene bovennatuurlijke hulp verleende; gelijk de ontvouwing van het oorſpronglijk *Christendom*, hier beſchreeven, aantoont.

De XIIde en laatſte Brief deezes Deels is gewijd aan eene beſchouwing van het *Romeinſche* Rijk, van de voornaamſte gebeurteniſſen onder het Keizerlijk Bewind, op nieuw verre boven het Republikeinſche verheven; terwijl de grootheid van *Rome* onder de Keizers in de voornaamſte opzigten wordt aangetoond. De invallen der *Quaden*, *Allemannen* en *Gothen* enz. De vervolging der *Christenen* tot den tijd van CONSTANTYN wordt vermeld, en BIGLAND beweert, dat weinig Keizers uit neiging vervolgers waren; dat, wanneer men de vervolgingen der *Christenen* tot in haare oorſpronglijke bron naſpoort, dezelve aan drie voornaame oorzaaken kunnen toegeſchreeven worden — aan den bijzonderen haat en afgunst van lieden, die de magt bezaten, of tragteden te verkrijgen — aan de baatzugtige inſtookingen der Heidenſche Priesters en anderen, die belang hadden bij de inſtandhouding des *Heidendoms* — en eindelijk aan het Bijgeloof des Volks. Niemand, zeker, zal die oorſprongen, hier breeder ontvouwd, lochenen; doch 'er blijft ten aanzien van eenige Keizers, onzes inziens, iets anders over, 't geen men in derzelver heersch- en dwangzugt te zoeken hebbe. Dan wij kunnen ons hierover thans niet uitlaaten.

Breeder dan wij voorhadden is de opgave van dit Boekdeel uitgeloopen; het Werk is overwaardig om meer dan met een enkel woord te worden aangekondigd. De weinige plaatzen, die wij 'er uit hebben aangetoogen, kunnen ten blijke ſtrekken, dat de ſtijl des Schrijvers aan het verheevene, zo verre de aart des Werks toelaat, grenst; en elk zal moeten toeſtemmen, dat hij een gelukkigen Vertaaler heeft getroffen. — Wij zien het Tweede Deel met verlangen te gemoet.

De Verhandeling van Dr. INNOCENSA DELLA LENA, *over de buitengewone eigenschappen zijner vaste ontvlambare aarde, ontwikkeld, en ter toetse der gezonde Rede gebragt, door* DANIEL CRAANEN, *Doctor in de Geneeskunde te Rotterdam. Te Leijden, bij* D. du Saar. 1807. *In gr. 8vo. 73 Bladz.*

Wij hebben noch van de eerste uitgave der Verhandeling zelve van Dr. DELLA LENA, in 1802 uitgegeven, noch van die, welke met het jaartal 1807 opnieuws is uitgekomen, eenig gewag gemaakt, daar zij, naar ons inzien, beneden alle kritiek is; wij zouden haar, indien wij ons Recensent ook der Recensenten noemden, onder de lijst dier boeken geplaatst hebben, welke niet hadden behooren gedrukt te worden. Wij hadden ook niet kunnen denken, *dat eenig Geneeskundige zich opzettelijk zou verledigd hebben om het* voortbrengsel van DELLA LENA's verward brein *te wederleggen*, terwijl nogtans de voor ons liggende Verhandeling onze gedachte wederspreekt. Wij blijven echter bij ons gevoelen, dat meergemelde Verhandeling niet had moeten wederlegd zijn; dan, daar er toch nu iets het licht ziet, dat daaraan bijzonder is gewijd, willen wij er ons gevoelen van zeggen.

Het oogmerk van den Heer CRAANEN is dus, om de Verhandeling van DELLA LENA te ontwikkelen en ter toetse der gezonde Rede te brengen; dat is, om, onder toepassing van het gezond verstand, te beproeven, *in* hoe verre die met de beproefde grondwaarheden van Genees- en Scheikunde overeen te brengen of te verwerpen zij. Alle wederleggingen, daartoe gebezigd, den Lezer mede te deelen, gedoogt ons bestek niet; de slotsom van alles komt hoofdzakelijk hier op neder: dat de door den Heer DELLA LENA aan zijne vaste ontvlambare aarde, als werkzaam beginsel, gegevene benaming van vast Phlogiston, geheel onberedeneerd is en niet in het minste overeen te brengen zij met de gezonde begrippen eener hedendaagsche Scheikunde; dat, naar leiding van gezonde Physiologische en Therapeutische waarheden en denkbeelden, aan geen geneesmiddel, van welk eenen aard hetzelve dan ook zij, uit hoofde of van onontleedbaarheid of van bijzondere eigenschappen, eenige ver-

meerdering van geneeskundige waardij, hoe ook genaamd, kan nooit mag toegekend worden, en de Heer DELLA LENA zeer ten onregte dus, om reden van eenige buitengewone hoedanigheden zijner *vaste ontvlambare aarde*, aan dezelve bij uitsluiting eene hooge voortreffelijkheid van geneeskundige waardij wil toegeschreven hebben; terwijl eindelijk de Heer CRAANEN hoopt, dat het verband zijner redenering in dezen den verderen voortgang der nieuwe geneeswijze van DELLA LENA stuiten, en dus daardoor den invloed zijns geschrijfs, beschouwd als een gewrocht van onzin en kwakzalverij, verminderen, en als 't ware van onzen Vaderlandschen bodem keeren mag.

Gelijk ook wij gaarne ons zegel hangen aan dezen wensch van Dr. CRAANEN, en daardoor tevens onzen afkeer van alle kwakzalverij te kennen geven, zoo zijn wij geene mindere vijanden van alle praal van geleerdheid, en wel te grooter, naar gelange dezelve minder ter zake afdoet. Of nu de Heer CRAANEN in dit opzigt niet eenige berisping verdiene, is eene vraag, welke de onpartijdige toestemmend zal moeten beantwoorden: wie immers zou, bij de enkelde lezing van den titel zijner Verhandeling, kunnen vermoeden, dat men in dezelve, ter wederlegging van DELLA LENA, een mengsel vinden zou van allerlei geneeskundig betoog, zoo wel uit oude als nieuwe bronnen geput, hetwelk, op zich zelve genomen, hier en daar veel goeds bevat, maar tot het eigenlijk onderwerp niet dienstig, en alzoo als overtollig beschouwd moet worden; en zonder welke bijvoegselen de Verhandeling van DELLA LENA gemakkelijk had kunnen wederlegd en ontzenuwd worden, op zoodanig eene wijze als zijn geschrijf verdiende; terwijl die wederlegging zelve daardoor beknopter en duidelijker zou geweest zijn. Daarenboven vroegen wij onszelven, bij de lezing der voor ons liggende Verhandeling, voor wien de Heer CRAANEN dezelve schreef. — Voor de gezonde Rede? — Nu goed, maar voor wier gezonde rede? — Voor die der Geneeskundigen? — Dan mogen wij toch vooronderstellen, dat de meesten hunner van het geneeskundig betoog, door den Heer CRAANEN gebezigd, geen nut kunnen trekken, daar hetzelve den Geneesheer, die gezonde rede bezit en van dezelve een behoorlijk gebruik maakt, niet onbekend zijn kan. —

 Schreef

Schreef de Doctor dan ook voor de gezonde rede van het algemeen? — Dit moeten wij uit zijne eigen woorden opmaken, daar hij zich op bl. 40 en 69 dus uitdrukt: „ Ik zal zoodanig een voorbeeld aanvoeren, dat de „ minstkundige zich in staat zal bevinden, zoo wel om het „ onbestaanbare der stelling van DELLA LENA te bevatten, „ als om mijne oordeelvelling te regtvaardigen. — Ik „ heb mijne voordragt zoodanig ingerigt, dat daardoor „ het verband der Verhandeling van DELLA LENA onder „ het oordeelend bereik van den minstkundigen komen, „ en dus *algemeen* ter toetse der gezonde rede gebragt „ worden kan." Het zou voorwaar zeer onwellevend zijn, het algemeen van gezonde rede ontbloot te achten; maar, al bezit men deze, dan nog kan men niet in staat geöordeeld worden, om, zonder behoorlijke wetenschappelijke kennis, zaken te bevatten, waartoe eene bijzondere geneeskundige oefening vereischt wordt; en dus gelooven wij, dat de *Verhandeling* van CRAANEN duidelijker, beknopter, *en hier en daar met minder Latijnsche* woorden had moeten doormengd zijn. Ook dat Latijn wordt niet algemeen door de gezonde rede begrepen; het moge bij den Schrijver al eens tot een blijk van geleerdheid verstrekken, de *minstkundige* verstaat de taal niet. Zonder nu eens van de kunstwoorden te gewagen, vragen wij, wat het ter zake afdoe, op bladz. 5. *ut vulgari utamur sermone*, bl. 38. *per sequelam*, bl. 42. *sub debitis conditionibus*, bl. 43. *consideratis considerandis*, bl. 49. *licet veri speciem praeseferat*, bl. 53, 54. *cura symptomatica indicationibus vitalibus respondens*, — *latiori et habita ratione ad corporis, ejusque partium habitum*, en meer anderen, te bezigen, daar de Schrijver dit even goed in onze moedertale had kunnen uitdrukken? — Vraagt men ons nu, of de Verhandeling van den Heer CRAANEN die van DELLA LENA wederlegge, zoo moeten wij antwoorden, dat wij voor ons, die eigenlijk geene wederlegging behoefden, door dezelve in onze reeds opgevatte meening wegens hare nutteloosheid zijn versterkt geworden.

Niets ter zake afdoende is dat gedeelte der voor ons liggende Verhandeling, welk DELLA LENA beschouwd wil hebben, als geene de minste aanspraak op den naam van Geleerde hebbende, en nog oneindig minder regt bezittende, om den eertitel van Geneesheer, veel min

dien

dien van Hoogleeraar, te dragen. Waarom zou men zoodanig iets den man ontnemen, indien hij werkelijk den laatstgenoemden post bekleede? Zou hij dan de eenigste Geneesheer of Hoogleeraar zijn, die zich (om ons van Dr. CRAANEN's woorden te bedienen) niet dan zeer onvolkomen bedreven toont in den omvang der verschillende geneeskundige wetenschap, zoodanig dat hij zich de verwardste en zinneloosste denkbeelden deswegen heeft eigen gemaakt, die als met de ondervinding strijdig, als onbestaanbaar met de hoofdwaarheden eener beredeneerde Geneeskunde moeten aangemerkt worden? Voorbeelden hiervan uit vroegere en latere, uit deze tijden zelfs aan te voeren, zou niet moeijelijk vallen.

Wij vernemen, dat de Heer CRAANEN dezelfde is, die zich in verscheiden opzigte, zoo wel in ons land als elders, zeer gunstig, bijzonder in het scheikundig vak, heeft doen kennen; hierom verwondert het ons te meer, dat hij geen belangrijker werk onder handen nam, of zich ten minste eens opzettelijk bezig hield met eene scheikundige ontleding van het geneesmiddel van DELLA LENA.

De Verhandeling is vrij van taalfouten; op bladz. 44 vonden wij het woord *ziektestaten*; dit bevalt ons in het meervoudige niet.

De Æneas van VIRGILIUS, *eerste en tweede Zang, in Nederduitsche verzen gevolgd, door* N. C. BRINKMAN, *Wed.* C. VAN STREEK. *Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1806. *In gr. 8vo. Met de Aanteekeningen (zonder het Voorwerk)* 122 *bladz.*

Wij moesten van de stoutmoedige onderneming en den welgeslaagden arbeid dezer Dichteresse onzen Lezeren reeds voorlang berigt gegeven hebben; doch het heeft niet aan beöordeelaars en recensenten ontbroken, die zich meer gespoed hebben hunne gedachten hierover publiek te maken, en vooral, door eene menigte van voorbeelden en vergelijkingen, hunne verschillende denkbeelden te staven; waardoor wij ons dan ook van de moeite ontslagen achten, bij onze

aan-

aankondiging zoo breedvoerig te worden, als anderzins het onderwerp en deszelfs behandeling zou vereischen.

Bekend is het, dat de Heer P. VAN WINTER NSZ., ten gelijken tijde met de Wed. C. VAN STREEK, (onder andere, door hare vertaling van den *Veldeling*, naar 't Fransche van DELILLE, niet ongunstig bekend) zonder dat zij van elkander iets wisten, op de gedachte gevallen is, om den Latijnschen VIRGILIUS in een Nederduitsch kleed, meerder naar het nieuwerwetsche van onze dagen dan dat van Vader VONDEL gefatsoeneerd, te steken. De Heer VAN WINTER had het oorspronkelijke van VIRGILIUS voor zich; ook verstond hij dat oorspronkelijke door en door, gelijk men dit van eenen man, die ons zulk eenen HORATIUS heeft geleverd, kan verwachten. De Wed. VAN STREEK, der Latijnsche tale niet magtig, bediende zich daartoe van de Fransche vertaling, door den Abt DELILLE vervaardigd, door zoo veel lof als blaam in de oordeelvellingen der beide Natien geteekend. Wij zouden dus weder eene vertaling van eene vertaling, en dat wel in verzen, ontvangen hebben. De Dichteres heeft, toen zij den eersten Zang van den Heere VAN WINTER in handen kreeg, die zich zoo na mogelijk aan zijn origineel gehouden heeft; ten regten tijde waargenomen, dat haar dichtstuk te veel uitgebreidheid zou bekomen hebben; en waarlijk DELILLE is te breedvoerig geworden. Hij heeft, in zijne poëtische vlugt, zulke groote kringen gemaakt, wanneer hij zich in dien æther wel bevond, dat hij niet dan met weerzin naast VIRGILIUS scheen neder te strijken: ook zijne Landgenooten hebben hem dit verweten; en kundige beöordeelaars, die tegen zijne vertaling den gewrongenen, verminkten en al te stijven GASTON vergeleken, konden niet nalaten, hierover, in den Franschen smaak, te satyrizeren. Recensent herinnert zich het volgend Epigram, dat, bij die gelegenheid, in omloop geraakte.

Admirez l'attentat d'une muse complice
A VIRGILE *qu'ils ont tour a tour immolé;*
Les bourreaux n'ont laissé que le choix du supplice,
Il est noyé par l'un, par l'autre étranglé.

het-

hetgeen hij dus vertaald heeft gevonden:

Roem vrij de schenddaad aan VIRGILIUS bedreven,
Door Fransche beulen', in der Zanggodinnen taal,
Door GASTON en DELILLE op nieuw hem deden sneven,
Dees door verdrinken, die door worgen aan de paal.

En niet alleen het al te breedvoerige, maar ook het ongelijkstaltige, het ongelijkmatige in den Franschen Dichter, zou onze Nederlandsche Dichteres, bij hare navolging, niet weinig gehinderd, en zelfs gestuit hebben. DELILLE heeft zekerlijk, hier en daar, plaatsen van VIRGILIUS zoo gelukkig gevolgd, is zelfs in eenigen zoo uitmuntend geslaagd, dat men zou kunnen zeggen: gewisselijk zou VIRGILIUS zoo, en niet anders, in het Fransch geschreven hebben: maar hij is ook weder, in andere plaatsen, er zoo snel over heen geloopen, als wel niet anders plaats kan hebben bij werken van zulk eenen langen adem, en waartoe men zich niet verkiest eenen aanhoudenden en onvermoeiden arbeid te getroosten. Dank zij derhalve het oordeel en de goede keuze van de Wed. VAN STREEK, dat zij dien voorzeiler heeft verlaten, en zich liever aan den oorspronkelijken Dichter gehouden! Doch, hoe kan men zeggen, den oorspronkelijken Dichter te volgen, wanneer men hem niet in zijne eige taal kan lezen? en hier moet ons wel voor den geest komen het onderscheid bij de twee vertalingen van VIRGILIUS, die onlangs het licht zagen. De Dichteres VAN STREEK heeft wel, in haar Voorberigt, gezegd, dat de kundige Heer FOKKE, ten haren gevalle, op zich heeft genomen, hare vertaling met het Latijn te vergelijken, en haar vervolgens aan te wijzen, hoe de meest schitterende en beroemdste plaatsen, zoo getrouw als mogelijk aan het oorspronkelijke, moesten overgebragt worden: doch, en dit gevoelt elk, er is een merkelijk onderscheid, wanneer men eene gemaakte vertaling vergelijkt met het oorspronkelijke, zoo men die taal zelf niet meester is, om dan, naar het oordeel van den taalkundigen kenner, die naar het oorspronkelijke te verbeteren; of dat men, het oorspronkelijke zelf door en door verstaande, reeds van het eigenaardige in die taal doorzuld is, eer men het in de onze overbrengt. Van hier is het dus niet te verwonderen, dat, waar het eigenlijk op de manier van zeggen in het oorspronkelijke

aan-

aankomt, de Heer VAN WINTER hierin bij onze Dichters veel vooruit had, en daarom ook in zijne poëtische beschrijvngen, in de dichterlijke wendingen en uitdrukkingen, somtijds iets heeft, waarvan men het bijzonder eigene en schoone gevoelt, zonder dat men juist het waarom met den vinger kan aanwijzen. Het is toch in het vertalen van Dichters, gelijk een schrander Oordeelkundige heeft aangemerkt, niet alleen te doen om de Grammatikale, maar veel meer om de Oratorische en Poëtische juistheid, welkers naauwkeurigheid ons den Dichter, in zijne eige Physiognomie, doet beschouwen; en dit gaat zelfs zoo verre, dat alleen zeker gevoel van de dichterlijke uitdrukkingen, ontstaande uit de woordvoeging en bevallige wending, ons in die mate meester van den geest des oorspronkelijken Dichters maakt, dat het hierdoor opgewekte gevoel van den Vertaler wonderen kan verrigten. De vertaling van HOMERUS, die POPE zijnen Landgenooten bezorgde, *is en zal altoos een meesterstuk* blijven; dat is te zeggen, *wanneer men te vreden is met* de denkbeelden en dichterlijke verhalen van HOMERUS, zoo men die slechts in bevallige verzen als 't ware kan inzwelgen: maar er is toch iets anders, iets eigendommelijks in HOMERUS, hetgeen POPE, zoo hij het bij alle zijne taalkennis al gevoeld heeft, niet heeft kunnen overbrengen; kortom er is, gelijk iemand zich uitdrukte, vrij wat van de *Homeriteit* verloren gegaan. Het was niet alleen de taalkennis en het oordeel van den geleerden ESSCHENBERG, die hem omtrent de vertaling van SHAKESPEARE verdienstelijk maakten: neen; WIELAND, *die dezelfde* taak ondernam, slaagde oneindig gelukkiger, schoon hij veel minder Engelsch verstond dan ESSCHENBERG; dewijl hij volmaakt voor zichzelven bekwaam was, zich in den geest van SHAKESPEARE te verplaatsen, in den geest van SHAKESPEARE te denken. Wij willen hier echter niet te streng zijn, of aanleiding geven, over onze Dichteres, bij deze hare bearbeiding, te ongunstig te denken. Wij maakten altoos een merkelijk onderscheid tusschen de Dichters der Ouden, welke men vertaalde; het is toch veel moeijelijker, den oorspronkelijken man te volgen, wiens verdienste in de manier van zeggen en uitdrukken bestaat; en tusschen den man, bij wien het voornamelijk op de zaken en de algemeene houding aankomt. Bij CATULLUS, LA FONTAINE en WIELAND komt het gewisselijk meer op het eerste aan,

dan

dan bij VIRGILIUS en RACINE; en waarom? omdat de trekken van een fijn vrouwengezigt moeijelijker te treffen zijn, dan van een vast mannelijk gelaat. Bij VIRGILIUS komt het er toch voornamelijk op aan, om hem in zijn verhaal (zijne gelijkenissen maken eenige uitzondering) getrouwelijk en in eenen deftigen ftijl te volgen. Wat het eerfte betreft, hebben wij ons niet zelden verwonderd over het kunstvermogen van onze Dichteres, om ons het oorfpronkelijke dikwijls als eene overgedrukte prent of teekening te geven; en dit is eene verdienfte op zichzelve, mits dat die getrouwheid niet in ftijf- en ftroefheid ontaarde; en dan verbeelden wij ons, dat de Dichteres ten dezen opzigte, federt haren vroegeren arbeid, merkelijk is gevorderd. Misfchien heeft hare oefening naar het bevallig model van den Abt DELILLE, in zijn *Homme des Champs*, haar hiertoe niet weinig geholpen; misfchien ook wel het beoefenen van dien Schrijver, volgens haar eerfte ontwerp; althans hieraan fchrijft Recenfent het toe, dat hem, bij vergelijking van haren arbeid met dien van den Heere VAN WINTER, fommige plaatfen, met betrekking tot perfonen en plaatfelijke omftandigheden, op de eerfte lezing, duidelijker zijn voorgekomen, en elken Nederduitfchen leek klaarder zullen voorkomen, omdat zij, door de uitvoerigheid van den Franschman, het oorfpronkelijke denkbeeld zoo klaar gegrepen heeft, als de Heer VAN WINTER misfchien ook wel eens bij den Nederduitfchen Lezer wat te veel van zijne eigen Latijnfche kundigheden onderftelde.

Wij hebben reeds in den beginne gezegd, dat wij ons zouden onthouden van eene vergelijking der twee Nederduitfche vertalingen met het oorfpronkelijke; hier zou zich een al te wijd veld voor aanmerkingen van allerlei aard opdoen. Dit is ook reeds door anderen gefchied, en welk een Recenfent dit ook onderneemt, zal het hem moeijelijk vallen, zich van alle eenzijdigheid in zijn oordeel vrij te pleiten; genoeg is het, dat de oordeelkundige Lezer dit, zonder de aanmerkingen van anderen, voor zichzelven doe.

Het is ons onbekend, of de Wed. VAN STREEK haren arbeid voortzet, hetgeen wij echter vermoeden; zoo min als wanneer wij eene tweede proeve van hare hand te wachten hebben; doch wij weten, dat, door het overlijden van den Heere VAN WINTER, diens arbeid geftaakt, en er geen verdere voorraad voorhanden is: dit

dunkt

dunkt ons eene nieuwe gewigtige drangreden en aanspoering, om de Dichteres tot het verder affpinnen van hare gewigtige en nutte taak ernstig aan te moedigen. VIRGILIUS was toch, gelijk de Drosfaard HOOFT reeds aanmerkte, het hoofd der Dichteren, gelijk TACITUS dat der Historieschrijvers. VIRGILIUS was de man, dien men bijna vergoodde, en op wiens verschijning in den openbaren schouwburg, misschien vijftig duizend menschen, even als voor den Keizer, met eerbied oprezen. VIRGILIUS was de man, dien alle nageslachten, om strijd, met hunnen lof vereerden; en zouden wij dan niet wenschen, dat onze Landgenooten het onsterfelijk werk van dien onsterfelijken Dichter, zoo na mogelijk, in voor hen verstaanbare taal en krachtige verzen overgebragt, eenmaal in zijn geheel kunnen lezen? — Wij moeten er nog eene aanmerking bijvoegen: VIRGILIUS heeft zulk een klassikaal gezag, dat Wijsgeeren, Historieschrijvers, Regtsgeleerden, en *zelfs raisonable Theologanten*, er hunne geschriften, *als zoovele fraaije tekften*, mede opsierden. *Hoe dikwerf komt dit onzen Vertaleren*, in het overbrengen van de beste werken, te pas? en hoe aangenaam is het dan voor den Nederduitschen Lezer, bij die aanhalingen eene goede dichterlijke vertaling te mogen aantreffen? Wij beroepen ons hier op de ondervinding, welk gebruik men namelijk reeds van de dichterlijke vertalingen van HUYDECOPER en van VAN WINTER, bij dergelijke plaatsen van HORATIUS, (wij zouden bijna zeggen even klasfiek vertaald) dagelijks maakt, en nog verder zal kunnen maken. Wij vertrouwen, dat deze bedenkingen bij onze Dichteres *gewigts* genoeg zullen hebben, om haar niet te doen verflaauwen in den moeijelijken arbeid; te meer, daar wij ten dezen opzigte alles goeds van haar kunnen verwachten, en zij zich althans niet door verhaasting, maar door het wijze *festina lente* getoond heeft onze achting waardig te wezen. Ja, het zou zelfs Recensent niet vreemd voorkomen, indien zij, bij zulk een zamenloop van omstandigheden, mogt goedvinden zich nog eenmaal bij het publiek aan te melden, of zij niet ligt door een aanmerkelijk aantal van nieuwe Inteekenaren zou aangemoedigd en ondersteund worden; dat wij haar immers hartelijk toewenschen.

Men-

Mengeldichten van Laborando prodesse *te Alkmaar. Te Alkmaar, bij* H. Coster. 1807. *In gr. 8vo.* 143 *Bl.*

Alkmaar en deszelfs omtrek schijnt den zangkunst bijzonder gunstig; en het is in de daad eene zeldzaamheid, dat juist alle de Nederduitsche Gereformeerde Predikanten in die Stad zangers zijn: de Predikant van het daar nabijgelegene *Heilo* ademde, naar het schijnt, dezelfde inspireerende lucht; — en ziet daar de Leden van het Gezelschap, hetwelk ons hier eenige Gezangen aanbiedt. De laatstgenoemde Kerkleeraar is intusschen naar elders veroepen. Indien nu de genotene voordeelige invloed blijvende is, en zich misschien aan anderen ook mededeelt; indien de Heeren Predikanten van Alkmaar dan ook nog eens verplaatst werden, — zo mogen wij een aantal soortgelijke Gezelschappen en soortgelijke Verzamelingen met vertrouwen te gemoet zien; en Alkmaar en deszelfs omtrek is alsdan de streek, welke zich iederen jongen Kerkleeraar, die gaarne zodanig een Dichter werd, bij voorkeur moet aanbevelen.

Uit het Voorberigt schijnt te blijken, dat het Gezelschap de spelling van den Hoogleeraar SIEGENBEEK zich heeft ten wet gesteld, maar dat de Leden nog werkelijk bezig zijn met het aanleeren daarvan en zich daarin nog oefenen; het zou alzo niet edelmoedig zijn, wanneer wij ten dezen aanzien de onnaauwkeurigheden en afwijkingen wilden aanwijzen; door den tijd mogen wij hier het meer volmaakte hopen.

De stukjes zelve zijn meestal van godsdienstigen inhoud, en vrij uitgebreid; wat dichterlijke waarde betreft, behooren zij, naar ons oordeel, onder de middenmatigen; en wij wenschen dat zij velen mogen stichten. Tot eene proeve kiezen wij, uit de *Cantate, de Morgenstond*, den volgenden Beurtzang:

Duo omni Piano.

A. Het Beekjen ruischt;
Het Muschjen pluist
Zich, op het afgeknotte hakjen.
Het Sijsjen zwiert,
En zingt en tiert,
Op 't buigend schuddend Elsentakjen.

B. De Leeuwrik rijst,
Hij dankt en prijst,

En stijgt op fladderende wieken,
Naar 't luchtgewelf,
En acht zich zelf
Gelukkig, bij het morgenkrieken.

A. De Zwaluw snelt,
Langs 't vlakke veld,
Op schoon gepluimde en teedre vleuglen;
Haar snelle vlugt
Doorklieft de lucht,
Wie zal haar in haar vreugd beteuglen?

B. Het Vischjen speelt,
Daar 't leeft en teelt,
In vlakgekemde blanke stroomen,
't Is louter vreugd,
Geheel verheugd,
En aast aan 's oevers ruime zoomen.

A. B. Zoo toont Natuur,
In 't zaligst uur,
Haar kracht, haar invloed, haar vermogen;
De eenstemmigheid,
Die zij verspreidt,
Moet ons Gods liefde en zorg betoogen,
ô Ja, in dank nooit uitgeleerd,
Roept zij ons toe dat God regeert.

ZELUCO, *door* JOHN MOORE, *M. D. IIde of laatste Deel. Te Amsterdam, bij* J. W. Yntema en Comp. 1807. *In gr. 8vo.* 393 *Bl.*

Indien wij op het vermaakelijke en nuttige zien van dit meesterstuk der penne van wijlen den beroemden MOORE, dan moeten wij verlangen, dat hetzelve geleezen en beoefend worde, door onze Vaderlandsche Jeugd van beiderleie sexe, door een aantal Gehuwden onder ons, en in het algemeen door Lieden van welken rang ook en jaaren. Langdraadigheid immers en gerektheid, eene beschuldiging die zelfs een RICHARDSON niet ontgaan mogt, zal niemand hinderen in dit Werk, slechts uit een tweetal Deelen bestaande, en waar toch geenerlei gebrek, maar overvloed en verscheidenheid is van bearbeide stoffe; van tooneelen uit het dagelijksch leven, van veele gepaste waarneemingen, charakterschetsen, en leerrijke boert of ernstiger lessen, zo als ten deezen de vernuftige Schrijver met roem bekend is bij onzen Landaard uit zijne voorgaande

Wer-

Werken. Met vermaak ook zal men hier den Reiziger, den Menschkundigen, den Wereldkenner, den Man van rijke ervaarenis, geleerdheid en schranderheid, gelijk MOORE was, erkennen mogen, en nergens eenige scherts ontmoeten, die de kieschheid beleedigt. Voorts, terwijl andere Romans doorgaans eindigen met het Huwelijk van den Held, levert ons dit Deel een uitvoerig en doorwrocht verhaal van eene bij uitstek rampzalige Echtverbindtenis, die veelen, vreezen wij, ten waarschuwenden spiegel zal mogen dienen, en de gevolgen der Ondeugd, benevens de verhevenheid en eindelijke zegepraal der Deugd, in klaaren dag stelt. Niet ongevallig, eindelijk, is deeze Geschiedenis, die beurtelings medelijden en verontwaardiging inboezemt, door invlechting van onderscheiden bijwerk (of *episoden*) afgewisseld, zodat de leeslust opgewakkerd, en op keur van welgeschakeerde tafereelen vergast wordt. Het is wel zo, de Anecdoten raakende den zonderlingen Engelschen Heer N. TRANSFER, de Vaderlandsche strijd tusschen twee Schotsche bedienden BUCHANAN en TARGE, alsmede de verwonderlijke Brief van dien BUCHANAN over Italien, en een andere van zekeren stalknecht JACKSON over Frankrijk, staan in geen onmiddelijk verband met den Held der Geschiedenis, of diens lotgevallen; zeer ongaarne, nogtans, zouden wij deeze en andere *naïve* bijsieraadien in deezen bundel missen, en wij zijn vaardig, die weelderigheid en uitstappen van een rijk vernuft in MOORE, even goed als in den *Tomas Jones* van FIELDING, over het hoofd te zien, zo anders gestrengheid van oordeel zulks wraaken konde. Intusschen; daar, volgens ons verlangen, Vertaaler en Drukker zich haasteden met de spoedige uitgave van dit Deel (*), en wij hun deswege onzen dank betuigen, zullen wij onze Leezers niet ophouden in den wensch naar deszelfs voornaamen inhoud, offchoon zij nu althans zich vergenoegen moeten met een zeer onvolledig overzicht van het vervolg der Hoofdgeschiedenis, en eene enkele door ons (bl. 181) beloofde proeve uit dit voortreffelijk Werk. Bij het openen des boeks groeit daadelijk onze kommer wegens de waardige LAURA, ten doel staande aan de onderneemingen van den rijken maar zedelooren ZELUCO, haaren vermeenden Verlosser, (bl. 180) die minder haar op eerlijke voorwaarden verlangde, dan hij haare schoonheid en deugd te verlaagen zocht en ten val te brengen. Mevr. VAN SEID-

(*) Wij hadden geene gelegenheid om het Oorspronglijke in te zien, doch voeden omtrent de juistheid der Vertaalinge geenen twijfel; wij herkenden MOORE steeds aan zijnen ongedwongen, eenvoudigen en zinrijken stijl, die heerscht in alle deszelfs Werken: ook is de spoedige uitgave aan de naauwkeurigheid der perse niet hinderlijk geweest; wij herinneren ons maar ééne zinstoorende fout: op bladz. 21. Hoofdst. XIV. reg. 4. staat zijne moeder — lees *haare*.

SEIDLITS, haare praalzieke Moeder, die bereids in schulden stak, ontvangt het grievend berigt uit Frankfort, wegens wanbetaaling en gevreesde bankbreuk van een Comptoir, waaraan zij geheel de nalaatenschap van wijlen haar' Man vertrouwd had: dit noodzaakt haar tot verkoop haarer juweelen, en veroorzaakt eene kwijning, terwijl zij echter het deerlijk ongeval voor LAURA verheelt. ZELUCO verneemt haaren kommer uit den listigen PEDRO, die, den Juwelier met de kleinoodiën ontmoet hebbende, bij een' van deszelfs bedienden het geheim van de verkoop had uitgevorscht; waardoor hij nu zich vleit met schoonere kans voor zijn wellustig doel. Dus herhaalt hij spoedig zijn aanzoek bij LAURA; maar, buiten staat om zijnen laagen voorslag bij haar te uiten, wijst zij, in haare onschuld niets aanstootelijks gissende, nogmaals den Echtgenoot af, van welken zij den diepsten afkeer gevoelt. Op nieuws dus bedient hij zich van den vertrouweling PEDRO, die vrugteloos de Moeder te overreeden zoekt, om, tegen haar gegeeven woord, drangmiddelen bij haare Dochter te bezigen om ZELUCO te huwen, hoezeer zij dit voor zich ten sterksten wenschte. De looze Monnik, derhalven, *randt nu het edelaardig Meisjen van de zwakste zijde aan, meldt haar de bankbreuk en verkoop der juweelen, en schrijft inzonderheid de blijkbaare* kwijning der Moeder toe aan kwelling en verkropt leed wegens het stijfzinnig afslaan van ZELUCO door haar, de tedergeliefde Dochter. Niet bestand tegen dien aanval van den Geestelijken, geeft zich dan LAURA over, haaren gezetten afkeer van ZELUCO een vooroordeel waanende, dat zij uit Dankbaarheid jegens den belangeloozen Minnaar en Verlosser, doch bovenal uit Moederliefde verwinnen moest en tot zwijgen verpligten. De aandrang des Mans tot verhaasting, dewijl hij de tusschenkomst van Mevr. SPORZA en het teruggaan vreesde van LAURA; gelijk mede haar eigen wantrouwen van zichzelve, die *huiverig* en met herleevend afgrijzen tegen de verbindtenis *beeft*; bespoedigden eene heimelijke voltrekking van dit *noodlottig* Huwelijk. Bij deszelfs sluiting herinnerden wij ons de onheilspellende teekenen, die VIRGILIUS verhaalt dat de wetteloze trouw van ÆNEAS met DIDO vergezelden (*). Menig alledaagsch Romanschrijver, verbeelden wij ons, had hier schoon spel,

(*) Laat ons, tot gemak der Leezeren, de bedoelde verzen afschrijven, die te vinden zijn *Æn.* L. IV. v. 166 &c.

„ Prima & Tellus, & pronuba Juno
„ Dant signum: fulsere ignes & conscius æther
„ Connubiis: summoque ulularunt vertice Nymphæ.”

De overzetting van VONDEL gevalt ons hier niet genoeg, om aan dezelve eene plaats te ruimen: zij doet ons hoopen, dat, na de, door deszelfs dood, gestuite Vertaaling van den kundigen VAN WINTER, die van de verdienstelijke VAN STEEK gelukkig moge voltooid worden.

ſpel, om de armoede van zijn vernuft te dekken, onder eenen gezochten tooi van akelige verſchijnſelen en ijsſelijke tooneelen: dan MOORE, wel overtuigd, dat lucht en weder, of ijdel voorgeſpens, niets gemeen hebben met den gang der zedelijke wereld, ſtelt zich de Natuur zelve ter leidsvrouwe, vergenoegt zich met eenvoudigheid en waarheid zijne menschkundige tafereelen te ſchetſen, en heeft het overgedreevene eener weelderige verbeelding voor de Dichtkunst overgelaaten.

Door het ophouden van den brief, had Mevr. SPORZA te Rome eerst laat de tijding bekomen van de bankbreuk te Frankfort; hoe vaardig derhalven en edelmoedig haare Vriendſchap, en tevens die van den Hr. N., ter hulpe toeſchoot der Wed. SEIDLITS, het lot van LAURA was beſlist, en zij vernam met verbaazing uit het antwoord der Moeder, dat de knoop met ZELUCO gelegd was.

„Twee hoedanigheden," zegt MOORE, „had deeze ellendige mensch, die nooit in het karakter eens echtgenoots zich voegzaam vereenigen: hij was overmaatig jaloersch en overmaatig trotsch op zijn vrouws ſchoonheid. De laatſte zette hem aan, om, naar gelang zijner rijkdommen, de ſchoonheid zijner echtgenoote op alle openbaare plaatſen van vermaak te willen ten toon ſpreiden; de andere maakte hem tevens onbekwaam om de bewondering te verdraagen, die zij verwekte."

Van zodanigen aard en leven zijnde, mangelde het dus LAURA niet aan ſchitterende pracht, weelde, en verſcheidenheid van tallooze genietingen of uitſpanningen, die Napels verſchaffen konde: maar te huis bragt haar Echtgenoot zijne luimen, gemelijkheid en tergzieke inborst mede; zodat zij weldra in zijne afwezigheid van haar en ſtilleren kring zich meest gelukkig vond. Dra vestigde zich zijne jaloersheid tegen zekeren Italiaanſchen Edelman, die haar met eene beſchaafde oplettendheid bejegende, waarom ZELUCO niet miste zijne Vrouw door harde aanmerkingen en eene aanſtootelijke bedilzucht wegens haare onſchuldige heuschheid te gispen en te bedroeven. Kort hierna keerde Mevr. SPORZA, benevens den Hr. N., terug naar Napels, alwaar voor weinige dagen, ZELUCO van huis zijnde, LAURA het genoegen had, den Capitein SEIDLITS, haaren Broeder, en deszelfs Vriend, den Baron CARLOSTEIN, uit Duitschland, te mogen verwelkomen. De Jong-gehuwde nogthans ontving deeze Heeren niet zonder angſtigen kommer, dat haare oude vooringenomenheid voor den Baron, waarvan de jeugdige indruk nimmer was uitgewischt, door gemeenzaamen omgang met hem aanwakkeren, en het oog van ZELUCO, wiens jaloersheid haar gebleeken was, niet ontgaan zoude. Ook bedroog zich de uitmuntende LAURA met opzicht tot zichzelve niet; haare genegenheid voor dien welgemaakten, dapperen en waardigen Man groeide ras tot eene volkomen liefde; en was 't er verre af, dat zij hem onverſchillig was: dan juist de waar-

neeming van hun wederzijdsch zwak deed hunne Deugd zichzelve wantrouwen, en hielden zij zich alzo op dien betaamenden afstand, dat beider aandoeningen zeer lang onbekend bleeven voor hunne vrienden en bij de wereld. Intusschen ZELUCO's achterdocht, altijd den Italiaanschen Edelman, als gunsteling van zijne Vrouw, bespiedende, blindhokte hem nu geheel omtrent CARLOSTEIN. Op zekeren avond, bij het scheiden van een talrijk gezelschap, ontstond er twist tusschen die Edellieden; en wierd aan ZELUCO en LAURA, kort te vooren naar huis gekeerd, van eenen knecht geboodschapt, „ dat „ beide deeze Heeren gevogten hadden, zodat de eene zwaar „ gekwetst, en de andere op de plaats zelve gedood was;" waarop de Baron, benevens SEIDLITS en Mevr. SPORZA, ter kamer intrad op het oogenblik, dat LAURA, door de tijding geschokt, in flaauwte en van haar' stoel viel. Ongemeen, nogtans, sterkte die dubbelzinnige bezwijming den verkeerden argwaan, door ZELUCO opgevat.

Om LAURA te kwellen, noemt en behandelt hij CARLOSTEIN als *zijnen* Vriend, met wien, als het voorwerp van *haaren* afkeer, hij haar te verkeeren dringt, sterker dan *zij* voor de rust van haar gemoed zulks wenschte. *Eens ziet zij zich* verpligt, om, tegen de begeerte van ZELUCO aan, het gezelschap van den Baron in de koets te vermijden, door de hand te reiken aan haaren Broeder, niet zonder dat deeze voorkeuze haaren Echtgenoot belgde. Ook was het de onschuld zelve van LAURA, die hem tot woedenden toorn opwond, wanneer hij haar in zeker gesprek opdringen wilde, dat zij den gekwetsten *Italiaan* beminde, maar CARLOSTEIN, door wien de Edelman gewond was, haatede; zodat zijne hevigheid in het oor eener huisbediende klonk, en hij in zijne vervoering eenen spiegel met de rotting aan stukken sloeg. Dit voorval, aan Mevr. SPORZA van de meid geboodschapt, en door haar aan CARLOSTEIN medegedeeld, opent deezen verders de oogen omtrent ZELUCO, en LAURA's nu zeker ongeluk; terwijl zij zelve bevordert, dat deeze huisselijke twist niet aan haare Moeder of Broeder medegedeeld worde, en zij het gebeurde in zachter daglicht te plaatsen zoekt. Veel, nogtans, had de beminnelijke Vrouw van zulken Echtgenoot te verduuren, en wel het meest van de zotte vlaagen van verliefdheid, die vooral zijne verbolgenheid opvolgden. Afkeer van hem schoot zeker bij haar de diepste wortelen, en onmogelijk was het, dat zij den wellustigen booijen konde, die zich te huis verveelde, en, verzadigd van haare uitwendige schoonheid, geen gevoel bezat, berekend voor de uitneemender begaafdheden zijner Vrouwe. Maar, hoewel zij, nu zwanger zijnde, het menigvuldig afzijn diens Mans met stille gelaatenheid verdroeg, en zelfs in de eenzaamheid genoegen vond, haar dreigden toch van den kant zijner ontrouw de grievendste wonden.

Ze-

Zekere NERINA, eene fchoone, doch baatzuchtige en afgevegte Vrouw, weet hem aan het fnoer te krijgen, aazende op het goud van eenen zo rijken Minnaar, als ZELUCO was; en de mimmenijd, veel meer dan toegenegenheid, van naamelooze Vriendinnen onderrigt de jeugdige Echtgenoote al vroeg van die overfpelige verkeering; waardoor nu LAURA vuuriglijk om eene fcheiding wenfchen zoude, zo niet de tederheid voor haare Moeder, de gevreesde onftuimigheid van eenen Broeder, en haar eigen gezegde toeftand, die ongelukkige Vrouw geboden om daarvan af te zien, en haare fchande, die zij lijden moest, te zwijgen. Niet zonder oogmerk intusfchen van Mevr. SPORZA, en kort na het doorftaan van eene zeer brutaale behandeling van haaren Man, bevond zich LAURA, ten huize dier Dame, op eene zeer glibberige baan gevoerd; wordende zij van haar alleen gelaaten met CARLOSTEIN, en door hem in een aandoenlijk mondgefprek ingewiegd, dat gevaarlijk te worden ftond voor de verraschte Deugd. Dan nu hun beider drift en tederheid zichzelven vergeeten konde, brengt een toevallige oogwenk van LAURA, op het pourtrait van haaren Vader geflaagen, haare rede tot indenken; en neemt zij voortaan het befluit om alle afzonderlijke verkeering af te fnijden met deezen te zeer geliefden Man en fchier onmisbaaren Vriend, ter zaake van zijnen invloed op Capitein SEIDLITS, haaren Broeder. Dit kiesch maar tevens hard befluit vervreemdt nogthans in geenen deele den edelmoedigen Baron van LAURA's belangen, of wederhoudt hem ooit van zich haar ongeluk aan te trekken: zo ras zij toch aan hem door Mevr. SPORZA eenen wenk geeft omtrent de hevige verbolgenheid, die de Capitein, ZELUCO's ontrouw gehoord hebbende, getoond had, leent hij zich, naar het verlangen der Zuster, om SEIDLITS, zijnen Vriend, ter neder te zetten, en tot een uitftapje met hem naar Sicilien te helpen overreeden. NERINA inmiddels vaart voort met haare helfche listen door bitfen fchimp en boozen laster van de baatzucht der aangehuwde bloedverwanten poogt zij ZELUCO van zijne Vrouw geheelijk af te troonen, en haar ten val te brengen. Hoezeer zij evenwel de Deugd van LAURA en haar ingetoogen leven befpiedt, de woorden van den Man zelven arglistig opvangt, en daaruit gif en alfem tracht te zuigen, zij mist geruimen tijd haar doel om vat te krijgen aan de voorzichtigheid en onfchuld dier braave. In het einde opent zijne losmondigheid zelve haar den weg, om eene affchuwelijke jaloersheid hem in den boezem in te ftorten tegen den Broeder van LAURA, wiens toorn op hem, en hartelijkheid voor haar, hij kende en onbedachtelijk uitftoot.

Nog meer benaarftigt NERINA zich om dien heilloozen gloed te ftooken, nadat zij zelve op ZELUCO's Echtgenoote minijvrig geworden was, en tegen haar in felle gramfchap blaakte. De jeugdige Kraamvrouw, naamelijk, van eenen Zoon verlost en her-

hersteld zijnde, was in dezelfde Kerk verscheenen, waar juist NERINA praalde; en had toen haare bevalligheid en zedige godsvrucht de afgunstige Mededingster geheel verduisterd. Dit zet haar nijd tot felle wraakzucht aan, en doet haar de opgeraapte gelijkenis van het Zoontje op deszelfs Oom, ZELUCO aanspreeken; hetgeen vervolgens uit vleierij door de Min hem toegestemd, en van dezelve stijf en sterk tegen eene der Meiden volgehouden zijnde, aan zijnen helschen argwaan voedsel geeft, en hem tot felle woede opwindt. Terwijl hij zwanger gaat met eenig moorddaadig ontwerp bij zichzelven te beraamen, leert LAURA hem nader kennen, uit eene boodschap van Mevr. SPORZA, die van den knecht ZELUCO's voorigen toeleg op haar leven, (bl. 180) en deszelfs vreeze vernomen had voor het gevaar, dat haare Vriendin van eenen Echtgenoot dreigde, de speelbal geworden der ondeugende NERINA. Nog evenwel, daar zij nu Moeder is, vermag de edelaardige LAURA, om 's kinds wille, niet, tot eene Echtscheiding te besluiten. Maar middelerwijl dat de bedrukte Gade raadeloos in haare binnenkamer zucht en zich bekommert over het broeiend onweder, vergist ZELUCO zich met *eenen ouden bekende, dien hij in* Madrid zijn geld afwon, *en nu ontmoet, vergezeld van eenen* galeiboef: want niets *minder* dunkt hem deeze BERTRAM, *dan* een berooide dobbelaar en stoute ligtmis, gereed om hem, voor eene handvol gouds, tot in zijne bloeddorstige aanslagen, een dienst te staan; maar na gezegd verlies was de Man teruggekeerd tot regtvaardigheid, bezuiniging, en de deugdzaame gronden eener opvoedinge, gelegd door BERTRAM's Vader; en had hij juist wanneer ZELUCO hem aantrof een' trouwen knecht van de galei verlost, waarop de ongegronde aanklagte wegens moord deezen onschuldig had doen verbannen. Op loodenschoenen evenwel bespiedt de argdochtige ZELUCO steeds *zijne* eigen Vrouw; een brief van den Capitein, onder adres van Mevr. SPORZA haar toegezonden, zet hem aan, om den *inhoud*, en haare zamenspraak met deeze bij hem gehaate Dame, te beluisteren; terwijl de navolgende uitroep van LAURA: „O! mijn waardste Broeder, waart gij eenige weinige weeken vroeger te Napels gekomen, nooit ware ik met deezen laagen trouweloozen Man vereenigd geworden," zijn dol besluit voltooit. In arren moede dus, en na het vertrek van Mevr. SPORZA, begeeft hij zich, langs eenen omweg, naar de kraamkamer, wenkt de Min om heen te gaan, rukt voorts, na korten doch hevigen woordwisfel met de ontroerde LAURA, het kind uit haare te zwakke liefdeärmen, en wurgt hetzelve; terwijl ijlings de Moeder, van schrik uitzinnig, en in verbijstering der wanhoop, ter aarde nederzijgt.

Veel moeite en gekwel kostede het den booswigt, zich droevig te veinzen, zijne misdaad onder den titel van eenen plotzelijken dood des kinds te bemantelen, en, daar zijne

en-

ondeugd nu van allen raad verstoken was, zich tegen den argwaan en de vervolging te hoeden, die hij van den kant zijner Gade vreesde. De bezoeken van haare Bloedverwanten en derzelver oppassing, eenen Arts, en den Broeder, nu huiswaarts wedergekeerd, kon of durfde hij niet weeren; de eenzaamheid en de onrust van zijn eigen harte folterde hem; en NERINA zelve, onkundig van het ijsselijk geheim, belgde zich over zijn langduurig wegblijven, waartoe de voorgewende rouw hem drong; gelijk zij daarna de neerslagtigheid, die hem, ondanks de scherts der bijzit, meermaalen bij haar beving, voor eene zegepraal van LAURA's liefde aanzag, en hem alzo tegen haar, de rampzalige Vrouwe, geweldig opwond.

Niets anders dan een gil en beangstheid *voor den boozen vijand*, ontviel LAURA in haare ziekte, die haar van alle herinnering aan het gebeurde scheen beroofd te hebben. Maar tot zo verre in krachten gewonnen hebbende, dat haar Broeder en Mevr. SPORZA goedvonden op een bovenvertrek haar te verlustigen met een gezicht der ommestreeken van Napels, slaat zij op eens haare oogen op eene schilderij, den Bethlehemschen Kindermoord verbeeldende, staart zekere groep in dezelve onbeweegelijk aan, en wordt ijlings door stuiptrekkingen en eene gevaarlijke instorting aangegreepen, die haaren vrienden bitteren angst, den haatelijken ZELUCO een heimelijk verlangen aanjoeg, dat zij mogt wegsterven. Dan het gebruik van bedaarende geneesmiddelen, en vooral een gezonde slaap, herstelt haar van dit toeval, en schenkt haar het vol gebruik weder van haar verstand en geheugen. Mevr. SPORZA en SEIDLITS, wat zij gehoord en gezien hadden, te zamen nu verbindende, beginnen zichzelven wegens den gepleegden kindermoord en den daader overtuigd te houden, en vangen aan met LAURA van verre omtrent hunne vermoedens te polsen. Maar zij, hoewel beraaden tot eene Echtscheiding, wil de Aanklaagster niet worden zelfs van den afschuwelijken Man. Zijn geveinsd aanzoek om haar te begroeten, nu hij zulks niet langer onder eenigerleien schijn ontgaan mogte, wijst zij af in eenen brief, die hem de Scheiding voorsloeg op eene wijze, dat hij, uit eigen veiligheid, niet af konde daarin te stemmen, offschoon hij een zeer kort uitstel verlangde.

Inmiddels gaat SEIDLIDS, die den Baron het gebeurde verhaald had, met deezen de bewuste groep in het schilderstuk nogmaals zien; en onthoudt hij zich niet, den naam *Zeluco* boven het hoofd van den *Soldaat* te schrijven, die een kind moordzuchtig bij de keel gevat hield. Bij het uitgaan uit zijn huis ontmoet hun de Man, die onkundig was van de aanleiding tot LAURA's jongste instorting. SEIDLITS spreekt hem voorbijgaande toe, en verwijst hem met bitsheid naar de *ge-*

tee-

teekende groep: dan CARLOSTEIN, om het gevaar eener ligt te voorziene ontmoeting, van LAURA's Broeder, den voormaaligen behouder van zijn leven, op zichzelven grootmoedig af te leiden, fluistert ongemerkt ZELUCO het denkbeeld in, dat de Naam met een potlood geschreeven is, dat *hij* toonde. Hevige schrik trof nu den Moordenaar, en wierp hem ter neder, zichzelven dus ontmaskerd ziende. Zijne vreeze zelve gebiedt hem, hoe ongaarne, om CARLOSTEIN tegen den volgenden dag uit te daagen; en zal de Heer N. denzelven, hem BERTRAM vergezellen, terwijl hij altoos hoopt de rede van hun geschil bedekt te houden. Dien avond ontvangt hij een brief van NERINA, vol van geveinsde liefde, wegens zijn doen afzeggen van bij haar te komen. De beschrijving van den nacht, waarin hem zijne eigen onrust foltert, zijne misdaad aanvliegt, is der meesterlijke pen van MOORE waardig; trouwens dit zeggen wij ook van zijnen nu naderenden dood. Al vroeg jaagt hem de schrik, en zijne grievende verbeelding, ten bedde uit, naar het voorwerp van zijnen *onkuischen* lust. Eene meid berigt hem het ontijdige zijner komst; en het indringen in *de slaapkamer der hoere* komt hem zeer duur te staan. *Zeker Venetiaansch Koordedanser*, haar gewaande knecht, *is half gekleed daar, wondt hem met* eenen dolk het ingewand, en vlucht. Ter nederliggende op NERINA's bed, de trouwlooze vloekende, die zich versteekt, en beroofd van alle hulp en troost, wentelt zich de Ondeugd op het harde dons van zijne schande. De bezoeken van BERTRAM, gevolgd door die van CARLOSTEIN en SEIDLITS, wonden hem tot aan het harte; losfen, binnen de weinige dagen zijns lijdens, allen argwaan tegen LAURA volkomen op; ontsluiten zijn gemoed voor de aanklagte van zijn onderdrukt geweeten; bezaaien dus zijn sterfbed met bitter zelfsverwijt en de brandende doornen der wroeging: maar voltooien tevens de schoonste zegepraal der Deugd. De Onverlaat *zelve* legt vrijwillig voor SEIDLITS zijne eigen schuldbelijdenis af, en regtvaardigt zijne wreed gehoonde Gade; aan welke hij meerendeels zijne verbaazende rijkdommen bij uitersten wille nalaat, het vaderlijk erfgoed alleen en weinige legaaten uitgezonderd, waarvan de aanzienlijksten waren aan SEIDLITS en BERTRAM. LAURA, van ZELUCO's gevaar verwittigd, komt, weinige oogenblikken na zijn versterven, daar; doch beweent zijne gedachtenis, bekommerd over den dood des *zondigen* Mans. Haare edelmoedigheid toont zij, door NERINA, onschuldig bevonden aan deszelfs moord, te doen slaaken, en meer dan regt te bewijzen aan zijne verwaarloosde bloedverwanten. Haare kieschheid schijnt uit jegens CARLOSTEIN; hoewel de Leezer met ons niet twijfelen zal, of zij hem eerlang haare hand zal schenken bij eene tweede en zeker hartelijke Trouwverbindtenis. — Wij neemen afscheid

van

van MOORE, met de beloofde proeve, waartoe wij kortheidshalve moeten kiezen de uitboezeming van ZELUCO na het reeds aangeduide bezoek van den braeven BERTRAM. Toen ZELUCO alleen was — „ Gelukkig mensch ," zeide hij, met een diepen zucht, „ die met genoegen en zelfvoldoening kan terug, en met kalmte en hoop voorwaarts zien! — Hoe verkeerd berekenen de menschen de waarde der dingen! Deezen BERTRAM zullen zij voor een ongelukkig mensch aanzien; nogtans was hij nooit ongelukkig, en heeft veele bronnen van genietinge gevonden, mij onbekend. Ik wierd als meer dan gemeen gelukkig geschat, hoewel ik nooit heb geweeten, wat geluk ware. — Zijn leeven was aan pligt, en het mijne aan genot gewijd; evenwel is het klaarblijkelijk, dat hij in zijne naajaaging meer, dan ik ooit in de mijne heb genoten: ik begin te denken, dat vermaak het meest wordt gevonden, terwijl wij in eenige meer waardige naajaaging onledig zijn, en door de zulken wordt misgeloopen, die niets anders zoeken. — ô Dwaaze! dwaaze! die de duurzaame vergeldingen der deugd opoffert, zonder het eenig verlokzel der ondeugd te genieten. Naa mijn leeven tot hiertoe in rusteloosheid te hebben doorgebragt, lig ik nu uitgestrekt op het bed des gevaars, zonder eenen vriend, of eenig' mensch, wien ik kan vertrouwen, behalven deezen vreemdeling, BERTRAM, op welken ik geene aanspraak heb dan die der menschelijkheid en goedwilligheid, welke ik zelf zoo weinig heb betragt."

MICHIEL DE VRIES, *eene Hollandsche Zeemans-geschiedenis. In Brieven, door* C. F. BAUNACH. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. 1806. *In 8vo.* 219 *Bl.*

Reeds als roman heeft dit boekje in ons oog eene uitstekende waarde, en wekt geene andere dan brave, edelmoedige neigingen, grootmoedige vriendschap, zuivere hoogachting en eerbied voor zijne ouderen, kuische liefde, trouw in zijn beroep, gevoel voor den redelijksten besten Godsdienst; ziet daar wat deze zeer onderhoudend geschrevene brieven onze jonge lieden aanbeveelt. — Het heeft daarenboven nog een ander doel; het kan den lust voor den ons vaderland zoo noodigen zeedienst opwakkeren; het werkje is voor jonge lieden, die zich daartoe schikken, opzedijk ingericht, geeft de nuttigste zedelessen, en leert hoe men zich bij voorkomende, dikwils ongewone en moeilijke voorvallen, braaf en voorzichtig houden kan. Het is dus indedaad een aangenaam geschenk, en wij wenschen zeer hartlijk, dat de Schrijver met hetzelve zijne bedoeling bereiken, en velen onzer aankomende zeelieden het voorbeeld van zijnen MICHIEL DE VRIES

VRIES voor oogen houden en volgen mogen, en dat zij, die onder hen reeds op eenen dwaalweg mogten zijn, in dit boekje zodanig een vriend en raadsman opmerken en hoogschatten, als JAN JANSEN in dezen DE VRIES vond, en even als hij zich tot tijdige verbetering en alzo tot hun geluk en fortuin laten leiden. Kwam nu dit boekje maar in de regte handen!

Hippoliet en Roswida, Tooneelspel, door den Schrijver van Aballino. Gevolgd naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij G. ROOS. *In 8vo.* 114 *Bl.*

Met dit product van zijne pers mogen wij den Heer ROOS geluk en van hetzelve eenen goeden aftrek wenschen. De geschiedenis is wel onwaarschijnelijk, maar onmogelijk toch niet. Het stuk is wel bewerkt en aandoenlijk. Het geeft menigen goeden indruk, menige goede les. De gelukkige ontknoping aan het slot doet vooral eene goede werking.

Veldgesprek, tusschen Vreesaard, Oudlief, Dichtlief, Goedsmaak en Stijfhoofd, door Hoorgraag bijgewoond en door Zwijgniet verteld. In VI Afdeelingen. Ter gelegenheid der Nieuwe Psalmberijming voor de Hervormde Kerk van Nederland, in den Jaare 1773 uit drie Berijmingen gekozen. In Dichtmaat opgesteld, door D°. J. V. S...., *en nu bij de invoering van de Euangelische Gezangen, voor het eerst in druk uitgegeven en aan het licht gebracht. In 's Hage, bij* W. Klis de Bert. 1807. *In gr. 8vo.* 31 *Bl.*

Bedriegen wij ons niet, zo is dit stukje zints jaren bekend; het: „ *nu — voor het eerst in druk uitgegeven en aan het licht gebracht*," op den titel, zou dus eene openbare leugen zijn; en daarom vergeve ons de Uitgever, dat wij aan het: „ *en word verkogt, ten voordeele der ongelukkig gewordene Inwoonders van Leijden, op den* 12 *Januarij deezes Jaars*," op de laatste bladzijde, mede geen geloof geven. —

Onthoud dit, Vriend! een leugenaar
Wordt nooit geloofd, al spreekt hij waar.

Bl. 465. reg. 1. staat LUC. XXII: 22. lees LUC. XXII: 20.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Leerrede van den Hoogleeraar J. A. LOTZE, *over* Rom. V: 11. *getoetst, aan de gezonde Rede en aan de Hervormde Belijdenis, enz. Door* J. H. REGENBOGEN. *Te Franeker, bij* D. Romar. 1807. *In gr. 8vo. XIV en 68 Bl.*

De Verhandeling van den Predikant BRUINING, *over de Leer der Verzoening*, heeft nog al meer nasleep, dan wij ons eerst voorgesteld hadden. Van eene, door den Franekerschen Hoogleeraar LOTZE in 't licht gegevene Leerreden, die, tot wederlegging van derzelver hoofdinhoud, voornamelijk is ingerigt, hebben wij onlangs verslag gedaan (*). Nu mengt zich ook de andere Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan deze Akademie, J. H. REGENBOGEN, in dit geschil, en wel als voorstander van den, naar zijn inzien, mishandelden Leeraar BRUINING.

In eene, in dit Stukje, gemeen gemaakte *Missive aan de E. Clasfis van Franeker*, van welke hij, als voormalig Predikant van Franeker, tot hiertoe *Honorair Lid* was gebleven, neemt hij van dezelve voor altoos afscheid, als kunnende niet langer lid blijven van eene Vergadering, welker handelingen omtrent Do. BRUINING hij, als geheel ongepast, onregtvaardig en liefdeloos, ten sterksten veroordeelt, en wier gehouden gedrag, in alle opzigten, met zijne denkwijze strijdt. „ Het gezag der formulieren, voor het vrije onderzoek der waarheid allezins nadeelig, kan," zegt hij, „ in deze dagen van toenemend onderzoek, bezwaarlijk staande gehouden worden, alzoo zoo velen zich afwijking veroorloven, de eene in meerdere, de andere in mindere mate, waaromtrent nog door geen Synodus eenige bepaling is gemaakt geworden. Is BRUINING in dezen wat meer openlijk en rondborstig, dan anderen, te werk gegaan, hij mag des-

(*) Boven, bl. 369.

deswegen geenszins meer, dan anderen, het voorwerp zijn van kerkelijke poursuites." En een weinig verder: „ BRUINING heeft voor de geleerde wereld het oude gevoelen ter toetse gebragt. Dit mogt hij doen, volgens het onbetwistbaar regt, dat elk Protestant heeft, zonder hetwelke geene reformatie ooit was mogelijk geweest; zonder hetwelke geen stap in het rijk der waarheid ooit voorwaards zou kunnen geschieden: en hij kan, even zoo weinig als iemand, gerekend worden, door zijne onderteekening van formulieren, van dat onbetwistbaar regt afstand gedaan te hebben. Zijne onderteekening, die hem alleen in zijne prediking voor zijne gemeente bepaalt, beneemt hem nimmer het regt, om, in Theologische geschillen, eenige bedenkingen en twijfelingen voor deskundigen ter toetse te brengen." 't Geheele stuk is op een hoogen toon gestemd, en heeft, zoo als men uit de *Boekzaal* van de maand Julij bl. 73. zal gezien hebben, den *geesel der verontwaardigde* Broederschap niet kunnen *ontgaan.*

't Geschrift zelf, *waarvan* deze *Missive slechts aanhangsel* is, bevat een openbaren, allerheftigsten aanval op 's mans ambtgenoot LOTZE, met wien hij, van 't begin van deszelfs komste te Franeker af, niet op den regten voet moet geweest zijn. „ Ik heb," zegt hij in het Voorberigt, bl. IX, „ LOTZE, bij het aanvaarden van zijn Hoogleeraarambt, toen ik in hem mijnen Recensent gevonden had, ernstig gewaarschuwd, mij in rust en vrede te laten. Nu, lang genoeg getergd, moet ik spreken." Van deze tergingen geeft hij, in dat Voorberigt, eenige staaltjes. LOTZE zal aan zekeren *Student* gezegd hebben, dat hij REGENBOGEN niet hield voor een lid van de Hervormde Kerk. Hij zal goedgevonden hebben, eene door REGENBOGEN gehoudene redevoering, op den navolgenden Zondag, op zijne manier te wederleggen. Hij zal de gewoonte hebben, in de collegien, smadelijk van zijnen ambtgenoot te spreken. In zeker billet, door REGENBOGEN uit het rondgaande houten boek gecopieerd, en nu aan 't licht gebragt, zal hij, onder anderen, gezegd hebben: „ Tusschen Prof. REGENBOGEN en mij is geene harmonie, en kan die niet zijn. Prof. REGENBOGEN voedt gevoelens, en doceert die, en zegt en schrijft ze in het openbaar, die ik stellig afkeure, en bij elke gepaste gelegenheid wederspreek, omdat ze, naar mijne overtuiging, ten

eenemaal ongegrond zijn. Dit is door het gansche land bekend; en zou men dan niet, door eene wederlegging van disharmonie (onder de tegenwoordige Professoren); niet alleen de waarheid te kort doen, maar ook zich op nieuw bloot geven? Daarteboven, uit zoodanige wederlegging zou men kunnen afleiden, dan is LOTZE ook eens met Professor REGENBOGEN. Dat nooit! — mij ligt te veel gelegen aan mijn karakter als Leeraar der Hervormden, die geene andere Discipelen heeft noch vormt, dan die zich voor den dienst der Hervormde Gemeente voorbereiden, dan dat ik zou kunnen gedoogen, dat ook van verre eenige aanleiding zou worden gegeven tot de gedachte, dat ik sta in de gevoelens van Prof. REGENBOGEN." Hierbij kwamen onlangs verscheidene, op zijnen ambtgenoot, zoo als deze meent, doelende, geheel en al stekelachtige gezegden, in het *Naschrift* der uitgegevene Leerreden van LOTZE. En nu kan dan REGENBOGEN niet langer zwijgen. De voornoemde Leerreden geeft hem aanleiding, om zijnen ambtsbroeder eens aan de kaak te stellen. Hetgeen zijnen stap verhaast heeft, is een zwaar krakeel, onlangs in de Senaatkamer tusschen beide Heeren voorgevallen; ter gelegenheid van zekere gezegden, in welke LOTZE den Prof. A. CHAUDOIR met den welbekenden FICHTE (die, wegens Atheïsme beschuldigd, deswegens is gedeporteerd, met order, om binnen twee maanden Jena te ontruimen) scheen te hebben willen vergelijken; waarover REGENBOGEN zich hooglijk gebelgd getoond hebbende, door LOTZE grovelijk was geinsulteerd. 't Moet daar al zeer heet toegegaan zijn, en, zoo lang men REGENBOGEN alleen leest, schijnt deze, althans destijds, geen ongelijk gehad te hebben; maar wij willen ons oordeel opschorten. Hij zegt thans, op zijne beurt, zijnen Collega vele harde dingen; verwijt hem zigtbaar kwaadaardige oogmerken, hatelijke trekken, onbeschofte laagheden en dergelijken. Hij legt er zich voornamelijk op toe, om uit de Leerreden van LOTZE te bewijzen, dat deze, hoezeer hij, als openbaar voorstander der Hervormde leer, zich heeft opgeworpen, van dezelve, in vele opzigten, is afgeweken. Had hij zich aan 't leerstelsel der Hervormden, uit hoofde zijner vrijwillig aangegane verpligting, willen houden, dan had hij de gevoelens van SOCINUS en ARMINIUS, en ook dat van GROTIUS; die bij de Remonstranten 't huis

hoort, moeten vermijden en verwerpen, en dat van GOMARUS alleen volgen. En dan had hij ons ook niet moeten wijsmaken, dat, bij zulk eene verbindtenis aan ontworpene formulieren en belijdenisfen, de vrijheid van denken niet zou aan banden gelegd zijn. 't Is onverdragelijk, dat hij voorgeeft, de belijdenis der Hervormden met overtuiging en van harten toegedaan te zijn, en die openlijk voor te ftaan. Dit is zoo niet; hij draagt, in zijne Leerreden, het gevoelen der Remonftranten voor, en wel zoo verminkt, zoo verbasterd, dat, al wat het deugdelijks heeft, er aan ontnomen is, en dat het maar weinig verfchilt van dat der Socinianen. Dit tracht REGENBOGEN te bewijzen, en maakt hieruit het befluit op, dat LOTZE of het gevoelen der Hervormde Kerk niet kent, of dat hij onnoozelen zand wil in de oogen werpen.

Hij doorloopt, tot dat einde, de ganfche Kerkelijke Redevoering van zijnen ambtgenoot, wijst hem vele afwijkingen van de wijze, *waarop men oudtijds het leerftuk*, waarover hij *gehandeld heeft, gewoon was uit te* leggen en uit te pluizen, misverftand van Schrijvers, waaruit hij zijne denkbeelden heeft ontleend, blijken van domheid of trouweloosheid, ongerijmde gevolgtrekkingen, en allerlei valfche en tegenftrijdige redeneringen aan, befchuldigt hem van wanfchapene en allerverderfelijkfte gevoelens, waardoor de Christelijke leer misvormd, en het Euangelie uit het Euangelie weggenomen wordt, van eene in zijn oog helfche leer, over welke de Duivel zich verblijden mag, en doet allerwege het ouderwetfche Hervormde leerftelfel, als meer gegrond, *beter* zamenhangend, en allezins aannemelijker voorkomen, dan het zijne. De voornaamste punten, waarover LOTZE onderhouden wordt, zijn de ontkenning van het zoogenaamde typifche uitzigt der zoenöffers bij de Israëliten, de ftelling, dat de zondaar met God verzoend is, al is 't dat deze nog geene boetvaardigheid betoond hebbe, de erkende algemeenheid der vrucht van het offer van Christus voor het ganfche menfchelijke geflacht, en de voorftelling van God, in het verzoeningswerk, niet als Regter, die van de wet niet afgaan kan, en volkomene voldoening aan de Goddelijke regtvaardigheid vordert, maar als Regent, die gunst en gratie verleenen kan, wien het echter wijslijk en vrijwillig behaagd heeft, de vergeving met eenige ftrafoefening, aan Jefus, tot affchrik

van

van anderen, gepleegd, te doen gepaard gaan, opdat zoo de zorg voor 't regt bewaard bleef, en bij de genade Gods tevens zijne regtvaardigheid zigtbaar wierd. Hier verwijst REGENBOGEN naar CURCELLÆUS, LIMBORCH, en EPISCOPIUS, om aan te toonen, dat LOTZE niet met de Hervormden, maar met de Remonstranten, instemt, alleen met dat verschil, dat deze consequenter redeneren, hun gevoelen beter voorstaan, en dat zij er voor de bevordering van deugd een beter gebruik van weten te maken. En nu is het facit van alles: hij, die zelf zoo verre van de leer der Hervormde Kerk afwijkt, had tegen zijnen medebroeder BRUINING niet zoo zeer moeten ijveren. Er is door geen Synode bepaald, hoe ver men mag afwijken. Geene Synode heeft vrijheid gegeven, om twee of drie stappen van de Formulieren af te wijken; zoodat hij, die er nog eenige duimen bijvoegt, of liever dezelfde stappen wat meer zijdelings, of in eene andere rigting doet, deportabel zou zijn. Er zijn thans velen in de Hervormde Kerk, die het leerstelsel der oude Hervormden niet in alles aankleven. De Heer REGENBOGEN gunt aan elk gaarne daartoe de vrijheid, gelijk hij ze voor zichzelven bemint; maar hij wil niet, dat zulke als beschuldigers optreden tegen iemand, die nog wat verder gaat. Zij moeten zwijgen, anders treft hen de schande. Hem ontbreken regte uitdrukkingen, om het bestaan van LOTZE, naar verdienste, af te schetsen. Zijn aanval op de moraliteit van BRUINING, wien hij een welmeenend oogmerk ontzegt, noemt hij zulken lagen handel, zulk eene vervloekte dwingelandij, waarvan hij zich geen denkbeeld kan maken.

Dat de ongunstige beoordeeling van 't oogmerk van BRUINING, in 't Naschrift van LOTZE, de verontwaardiging van 's mans vriend gaande maakte, en dat hij zich daarover een hartelijk woord liet ontvallen, dit zou niemand hem ten kwade geduid hebben; wij hebben ook onzen afkeer van die hatelijkheid getoond. Dat ook de Heer REGENBOGEN, ten onregte, zoo hij meende, door zijnen ambtgenoot in verdenking gebragt en benadeeld, zich daarover, met ernst en nadruk, des noods openlijk verantwoordt, ook dit stond hem vrij. Maar van een man van letteren, die ook Leeraar van den Godsdienst is, en 't eerwaardig Hoogleeraarambt in de Godgeleerdheid bekleedt, hadden wij zoodanige ruwe en onchristelijke wijze van zelfsverdediging niet verwacht,

als de Hoogleeraar, in dit strijdschrift, tegen eenen ambtgenoot, ook Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, zich veroorlooft. Bij gelegenheid, dat deze de grove afwijking van een derden, op zijne wijze, had willen tegengaan, vindt zijn ambtgenoot goed, eens met hem openlijk af te rekenen over oude en nieuwe grieven, met welke het publiek niets te maken heeft. En bij deze zelfde gelegenheid vermaakt zich een man, die anders zoo sterk ijvert voor vrij onderzoek en overziening van 't gewone Hervormde leerstelsel, met allen, die daarvan beminnaars en voorstanders zijn, in het Nederlandsche Kerkgenootschap, te gelijk bij de bevooroordeelde en onkundige menigte zwart te maken, en al het nut, dat voorname mannen, jaren lang, tot opklaring hebben zoeken te stichten, met éénen pennetrek als 't ware uit te wisschen. Neen, Professor, dat behoort niet alzoo te geschieden! Scheld en raas vrij ook op ons, omdat wij uwe wijze van doen niet goedkeuren! Niet ons, maar u zal de schande treffen.

Aanmerkingen over den Brief, van den Wel Eerw. Heer JOH. VAN ASSEN, *over de Leer der Verzoening met God naar den Bijbel, door* A. BRUINING, *Predikant te Pietersbierum. Iste Stukje. Te Franeker, bij* D. Romar. 1807. *In gr. 8vo. 37 Bl.*

Weder een *Stukje* van den Predikant A. BRUINING, voornamelijk ingerigt tegen den *Brief* van den Harlinger Predikant VAN ASSEN, van welken *wij boven* verslag gedaan hebben (*), waarin evenwel de Hoogleeraar LOTZE ook niet ongemoeid blijft. Het is geschreven in den tijd der suspensie van zes weken, welke den Schrijver door de Klassis van Franeker in zijnen dienst was opgelegd, en moet niet lang het licht gezien hebben voor de teekening van het Declaratoir, welk hij zich reeds 29 Junij bij dezelve Klassis heeft laten welgevallen, waarvan in de *Maandelijksche Boekzaal* van Julij wordt melding gedaan. Zonder aanmerkingen te maken over het vreemd contrast tusschen het voornoemde Declaratoir, en dit kort te voren vervaardigde Ver-

(*) Bladz. 369.

Verdedigschrift, willen wij alleenlijk den inhoud aan onze Lezers mededeelen.

Het is opgevuld met scherpe verwijtingen aan VAN ASSEN, als hebbende tegen hem de alarmklok willen luiden, om hem even haastig uit de Kerk te stooten, als hij eenen BREIJL (wegens ergerlijk gedrag bij de Klassis van Hoorn gedeporteerd) daarin geholpen heeft, als eenen kwaadaartigen lasteraar, die eenen vuilen blaam op zijn persoon en leer geworpen heeft, en dergelijken. Voorts behelst het eene verdediging van deze en gene gezegden en stellingen, die zijn Tegenschrijver voor Sociniaansch had uitgekreten, en die BRUINING nu, gelijk hij reeds begonnen had in zijnen brief aan LOTZE (*), zoo uitlegt, dat het verschil tusschen zijn gevoelen en 't meer heerschende niet zoo heel groot meer schijnt. Nergens zegt hij van gevoelen veranderd te zijn, hoewel somtijds de overeenstemming van vorige gezegden en redeneringen met derzelver tegenwoordige verklaring moeijelijk te vinden is. Opmerkelijk inzonderheid is ons voorgekomen zijne gegevene verklaring van de leenspreukige uitdrukkingen *rantzoen* en *zoenoffer*, van de voorstelling van den *dood van Jesus*, als '*t offer voor de zonden*, van de spreekwijzen, *dat Jesus onze zonden gedragen heeft*, en *dat hij voor ons zondaars*, en *voor onze zonden gestorven is*.

Om er iets van over te nemen: de Schrijver betuigt, bl. 32, geenszins te ontkennen, dat Jesus *in onze plaats* heeft geleden, dat God, in stede van ons te straffen, zijnen geliefden Zoon de straf van den kruisdood heeft laten ondergaan, en dat Jesus alzoo voor ons en in plaats van ons gestorven is, dat hij alzoo eene straf ondergaan heeft, welke wij verdiend hadden. Door zichzelven over te geven voor onze zonden, om ons te trekken uit deze tegenwoordige wereld, naar den wille Gods des Vaders; daardoor, zegt hij bl. 35, heeft hij zijnen Vader volkomen *voldaan*, Gods zorg voor heiligheid en regt, zijne genade en liefde tot de menschen beiden op het luisterrijkste geopenbaard. Te belijden *de leer der verzoening gegrond in de voldoening, of hoe men het anders noemen wil, gegrond in de herstelling van de eere des Godde-*

(*) Zie boven, bl. 372.

lijken wetgevers, *in de eere zijner heiligheid*, *zijn afkeer van het zondenkwaad en zijne straffende regtvaardigheid*, dit verklaart hij, bl. 36, even zeer als VAN ASSEN, voor eene grondwaarheid van den Christelijken Godsdienst te houden. Desniettemin houdt hij, ter zelfde plaats, staande, dat beider denkbeelden over de wijze *hoe?* eenen verschillenden loop hebben. Trouwens hij had, bl. 29, overeenkomstig het gestelde in zijne voorgaande Verhandeling, nog beweerd, dat Jesus, om onzer zonden wil, leed en stierf, niet, om Gode daardoor betaling te geven voor het ongelijk, dat wij hem door onze zonden hadden aangedaan, maar om ons door dat lijden te verbeteren, en langs dien weg vergeving bij God te doen vinden; en bl. 21 het gevoelen van hun tegengesproken, die stellen, dat Jesus in het zware lijden, dat hij leed, als het zoenoffer voor het menschdom, dat strafbevrijding te wege bragt, gediend heeft tot een middel ter gerustitelling voor den mensch, door hetwelk hij verzekerd wordt, dat de *straf der zonden opgeheven is*, zoodat nu allen zich van *Gods vaderlijke gunst en liefde* verzekerd mogen houden. Voor zijn gevoelen laat hij, bl. 20, liever dit doorgaan, dat Jesus onder Gods toelating en bestuur, naar zijn raad, de straf van den kruisdood, om onzer zonden wil, voor ons ondergaan heeft, opdat wij daarin ons zondig bestaan zouden zien, en van de straf dieswegens, bij gebreke van bekeering te wachten, verzekerd worden; om zoo van de noodzakelijkheid der bekeering overtuigd, en tot eenen verbeterden wandel naar Jesus voorbeeld gewekt, en ter zelver tijd, door de verzekering van eene gunstrijke uitkomst van zulken wandel, daartoe gesterkt zouden worden: opdat wij alzoo God, die regtvaardig en genadig beide is, zouden eerbiedigen en dienen met ontzag en vreeze, en gehoorzamen door dankbaarheid en liefde.

Wij meenen, uit dit geheele geschrift, vergeleken met het vorige, te moeten opmerken, dat de Schrijver of 't onderhanden genomen stuk niet behoorlijk doorgedacht heeft, en zelf niet weet, wat hij wil, of dat hij, door angstvallige vreeze, is terug gehouden en belemmerd, om onbewimpeld voor zijne ware gedachten uit te komen, en die vol te houden. Maar waartoe dan met zoo veel ophef begonnen? Hoe veel onnutte moeite zou Do. BRUINING zich en anderen bespaard hebben, indien hij

had kunnen goedvinden, zijne onbekookte geheel ontijdig geboren herfenvrucht t' huis te houden! Verlichte Godsdienstkennis wordt zeker, door zoodanige twistvragen en hairkloverijen, geenszins bevorderd.

De Leer van den Christelijken Godsdienst terug gebragt tot hare eerste eenvoudigheid, om te strekken tot een grondslag van vereeniging voor alle Christelijke Gezindheden. Door D. C. 1807. *In gr.* 8*vo.* 87 *Bl.*

Is de leer van het *Euangelie* in dit geschrift tot hare eerste eenvoudigheid terug gebragt, en kan dit geschrift alzoo strekken tot een grondslag van algemeene vereeniging der Christenen? — Ten aanzien van den persoon van JEZUS komt de Schrijver rond uit voor het gevoelen van ARIUS, die, in de vierde eeuw, zijne begrippen meer van de *Platonische* Wijsbegeerte, dan uit de eenvoudige lezing van het *Euangelie* ontleende. Ook is bij hem de CHRISTUS geen ander dan de *Engel van Jehovah* bij MOZES, waarvan het *Euangelie* zelf niets zegt, zijnde de plaats van 1 Cor. X: 9, door hem ten bewijze aangehaald, dat PAULUS ons leert, dat JEHOVAH CHRISTUS was, van eene zeer betwiste lezing en voor eene veel eenvoudiger verklaring vatbaar. — Zoo weinig als in deze gevoelens van den Schrijver de eerste Euangelie-eenvoudigheid herleeft, even min is de stellige verklaring van die gevoelens over dat onderwerp, hetwelk de *Christelijke* Kerk juist het allereerst verdeeld heeft, geschikt om den grondslag der algemeene vereeniging der *Christenen* te kunnen leggen. Het smart den *Recensent*, deze, in zijn oog, afdoende bedenkingen te moeten maken tegen een geschrift, welks doel zoo edel is, en welks inhoud voor het overige alle blijken draagt van bescheidenheid. Het is in den form van eenen *Catechismus* opgesteld, en loopt over Gods bestaan, eigenschappen en wil, met zorgvuldige onderscheiding van uiterlijke Godsvereering en inwendige heiligheid, — voorts over het gebrekkige en verdiensteloozе, maar Gode welgevallige in der menschen deugd, — over den redelijken zin der regtvaardigmaking door het geloof, — over het eigen werk bij de bekeering en het gevaarlijke van misvatting hieromtrent, — daarna over den persoon van CHRISTUS, met volslagene verwerping van het leerstuk der drieëenheid, — eindelijk over het H. Avondmaal en den H.

Doop; waarbij de geschiedenis der vereering van den H. Geest vermeld wordt. — De hoop op de algemeenheid van de Christelijke Kerk over de geheele wereld is het slot, hetwelk nog meer in voorspellenden, dan wel in wenschenden toon afloopt. „ Wij hebben reden — volgens „ den Schrijver — om te verwachten, dat wij nog in de „ eerste helft van de eeuw, die wij thans beleven, Gods „ voorzeggingen (?) zullen vervuld zien, dat de standaard van MAHOMET zal omvergeworpen worden, en „ de naam van *Mekka* verdwijnen voor het licht des „ *Euangeliums*." In de inleiding tot dit geschrift, vinden wij wegens den Schrijver het volgende: „ In mijne „ jeugd was mij de Godsdienst zeer onverschillig, — „ ik leerde denzelven, even als de *Latijnsche* taal, zonder eenigen indruk." Het geheel is opgedragen aan den Eerw. W. A. VAN VLOTEN, met verzoek om teregtwijzing in mogelijke dwaling.

Memorie voor de Klassis van Zevenwouden in cas van Revies contra H. BREIJL, *ingeleverd aan de Hoog Eerw. Synode van Vriesland op den* 21 *Julij* 1807. *Te Leeuwaarden en Franeker, bij* J. W. Brouwer *en* D. Romar. *In gr.* 8*vo.* 76 *Bl.*

H. BREIJL, voorheen Predikant te Ursem, onder de E. Klassis van Hoorn, was in 1801 wegens grove misdrijven *gedeporteerd*. Een jaar later werd dit vonnis, op betoond berouw, in zoo verre *gemitigeerd*, *dat de* Klassis, om zich zelve gelijk te blijven, uit hoofde van eene daarin gevonden *clausule*, in de noodzakelijkheid was, het deportement in eene soort van *dimissie* te veranderen, waarbij echter H. BREIJL onberoepbaar en onbekwaam verklaard werd, om eenig deel van den Euangeliedienst waar te nemen, bij de respective Gemeenten, sorterende onder de Klassis van Hoorn. Sedert leed hij een zwervend leven, en begaf hij zich in dienst op 's Lands Galei *de Zeeduivel*. Van daar te Harlingen aan land komende, werd hem door eenen der Predikanten aldaar de predikstoel toegestaan, waarop eene beroeping tot gewoon Herder en Leeraar te Terkaple en Akmarijp, onder de Klassis van Zevenwouden, volgde, in April 1805. De Klassis wees, na alles onderzocht te hebben,

de

de verzochte approbatie dezer beroeping van de hand, 4 Sept. 1805. Zij besloot ter zelver tijd, om H. BREIJL, tot zoo lang hij gerehabiliteerd was, onder de Klassis van Zevenwouden voor onberoepelijk te verklaren, en alle Kerkeraden onder dezelve Klassis te verbieden, hem eenige deelen van het H. dienstwerk te laten verrigten. Noch BREIJL, noch de Gemeente van Terkaple appelleerde van die sententie naar de Deputaten van 't Friesche Synode; maar hij werd 27. Nov. 1805. bij dezelfde Gemeente andermaal beroepen. De op nieuw gevraagde approbatie der Klassis wordt wederom geweigerd, dewijl men BREIJL nog even onberoepelijk beschouwde, als te voren. Nu appelleert BREIJL naar de Deputaten, onder welken L. NAPJUS, W. D. GROMME en J. C. METZLAR (de laatste Predikant te Harlingen) in de Bijlagen genoemd worden. Dit Collegie neemt 8 Januar. 1806 het vreemd besluit, om, te niet doende de dispositie der E. Klassis van Zevenwouden, gevallen op de beroeping door de Gemeente van Terkaple en Akmarijp uitgebragt op H. BREIJL, en bij sententie regt doende, de beroeping voor wel en regt gedaan te verklaren, dienvolgens dezelve, als conform de Kerkelijke Resolutien, te approberen, en de Klassis van Zevenwouden te gelasten, om den Appellant als wettig beroepen Predikant van Terkaple en Akmarijp te erkennen, en als zoodanig onder hare Klassis aan te nemen, compenserende evenwel om redenen de kosten, over deze procedures in cas de Appel gevallen. De Klassis moest dan gedoogen, dat een, naar hunne overtuiging, onberoepelijk persoon werkelijk aan deze Gemeente werd opgedrongen. Zij verzettede zich echter tegen deze wederregtelijke handelwijze, zoo veel zij konde. Deputaten, denkelijk beducht voor den uitslag, zoeken hun wel het Appel tot de Synode, of verzoek van Revisie, op allerlei wijzen moeijelijk te maken, maar kunnen evenwel niet beletten, dat de zaak in Julij 1806 bij deze hooge Kerkvergadering, gehouden te Bolsward, aanhankelijk gemaakt wordt. Men laat ondertusschen den aldus in dienst gestelden BREIJL, nog een vol jaar, in de waarneming van 't eerwaardig leeraarambt voortgaan. Zoo veel tijd moest er verloopen, eer de Klassis van Zevenwouden hare Memorie, *in cas van Revies contra* H. BREIJL, kon inleveren bij de Synode, onlangs vergaderd te Franeker. Zoo dit de kerkelijke wetten van Vriesland alzoo vorderen, dan dienen zij in de

daad,

daad, met toepassing op het tegenwoordig geval, nog wel eens overgezien te worden. Wat daarvan zij, deze nu in 't licht gegeven Memorie strekt de Klassis van Zevenwouden, wat den zakelijken inhoud betreft, tot eer. Zij legt daarin de zaak in geschil, met alle bescheidenheid, open, verdedigt haar gehouden gedrag mannelijk, en bepleit de deugdelijkheid van hare besluiten, tegen de schandelijke handelwijze en geheel onwettige sententie der Deputaten, met zulke overtuigende en onwederlegbare redenen, dat deze, zoo zij, bij het voorlezen van dit stuk, tegenwoordig geweest zijn, van schaamte hebben moeten blozen. 't Blijkt daaruit middagklaar, dat den door hun geweerden BREIJL de vereischte bewijzen van Lidmaatschap en goed Christelijk gedrag ontbraken, en dat er eene uitdrukkelijke wet exteert, die zoo iemand onberoepbaar verklaart. Wij vernemen daarom ook met genoegen, dat het besluit der Klassis door de Synode, met eenparigheid van stemmen, *is bekrachtigd*, en dienvolgens H. BREIJL van *zijnen dienst in de Gemeente van Terkaple en Akmarijp terstond ontzet.*

T. VAN SWINDEREN, Disputatio Juridica inauguralis de Legibus. (Dat is) *Regtsgeleerde Verhandeling over de Wetten.*

De Heer VAN SWINDEREN, welken de Vaderlandsche Tijdschriften reeds meermalen als een der sieraden van Groningens Hoogeschool hebben doen kennen, toen hij eerst zijne wijsgeerige Verhandeling *over den invloed der Atmospheer op de Kleuren*, en vervolgens zijne regtsgeleerde, onder voorzitting van den Hoogleeraar VAN TWIST, verdedigde, Proeve *over het regt omtrent de Dienstboden, vooral naar Groninger regten*, had uitgegeven, eindigde met het openbaar verdedigen dezer Verhandeling, waarop hij, naar voorouderlijk gebruik, den 19 Nov. van het vorig jaar met de kap gepromoveerd is, zijne regtsgeleerde studien aan Groningens Hoogeschool, en met lof kunnen wij ook van deze proeve verslag geven.

Zij is in drie Hoofddeelen verdeeld. Het eerste handelt over de wetten in het algemeen, over de beteekenissen, waarin dit woord voorkomt, over de verdeeling der wetten en derzelver verschillende bepalingen, alsmede over de vragen: of er oorlovende wetten zijn; of straf-

ſtraffen tot het denkbeeld eener wet behooren; en of het denkbeeld van wet noodzakelijk het denkbeeld van een meerderen in zich bevat. Het tweede Hoofdſtuk handelt over de natuurlijke wetten in het bijzonder, over de menſchelijke natuur, het beſtaan, de eigenſchappen, het grondbeginſel, de zekerheid en de ſchijnbare tegenſtrijdigheid der natuurlijke wetten; en het derde, eindelijk, over de ſtellige wetten in den burgerſtaat, zoowel die, welke de inrigting van den Staat in het algemeen, als die, welke de onderlinge regten tusſchen burger en burger bepalen.

Wanneer wij bij elke dezer bijzonderheden, bij alle de gewigtige onderwerpen, welke in deze Verhandeling uitmuntend behandeld worden, afzonderlijk wilden ſtilſtaan, zouden wij zelven eene Verhandeling ſchrijven, en ons beſtek verre te buiten gaan. Ook bedoelden wij ſlechts, onze Lezers door dit kort verſlag op eene Verhandeling oplettend te maken, die geheel en zamenhangend moet en verdient gelezen te worden; terwijl wij hier nog alléen den wensch bijvoegen, dat weldra eene eervolle ſtandplaats den Heere VAN SWINDEREN het loon moge geven, waarop zijne vlijt en uitſtekende verdienſten zoo billijk eene aanſpraak hebben.

SJEERPII GRATAMA Oratio de honesta aemulatione inter homines doctos inprimis et doctorum hominum corpora, excitanda ad commune humanitatis civitatisque bonum — ut et THEODORI VAN SWINDEREN Oratio de Platone, optimo in legibus condendis magistro. (Dat is) *Redevoering van* S. GRATAMA *over het opwekken des naijvers tusſchen geleerden en geleerde ſtichtingen, ter bevordering van het geluk der menschheid en des ſtaats — gelijk ook Redevoering van* T. VAN SWINDEREN *over Plato als den besten leermeester in het geven van wetten.*

Bij eene promotie met de kap is het de gewoonte, dat zoowel de Hoogleeraar, welke den nieuwen Doctor bevordert, als de nieuw bevorderde, eene Redevoering doet. Aan deze gewoonte zijn beide deze Redevoeringen hun beſtaan verſchuldigd.

De onderwerpen van beide zijn met oordeel gekozen: voor dat van den Hoogleeraar ſpreekt de gelegenheid

zelf

zelve; en de zoo even genoemde Verhandeling van VAN SWINDEREN staat in een te naauw verband met deze Redevoering, dan dat niet iedereen de gepastheid der keuze zoude kunnen beöordeelen.

Over de Redevoering van den Hoogleeraar GRATAMA behoeven wij ons oordeel niet te zeggen; zij behelst alles, wat men over dit onderwerp goeds zeggen kan, en de stijl van den Hoogleeraar is uit zijne overige stukken, welke in aller handen zijn, overbekend. Hetzelfde vuur, dezelfde kracht van voordragen heerscht ook hier, en een bekende schotel behoeft geene aanprijzing.

De Redevoering van den Heere VAN SWINDEREN is uitmuntend; geleerdheid, oordeel en zuiverheid van stijl strekken dezelve bijna overal tot aanbeveling; en zoo zijne Verhandelingen bewijzen, dat hij met vrucht de eigenlijk gezegde wetenschappen beoefend heeft, dan bewijst deze Redevoering, dat hij ook in de heiligdommen der Grieksche en Latijnsche letterkunde geen vreemdeling is.

Overzigt over de Gewervelde Dieren, *door* JOHANNES MULDER, *Professor te Franeker. Te Franeker, bij* D. Romar. 1807. *In gr. 8vo.* 143 *Bl.*

Dit Werkje, schoon eigenlijk tot eenen leiddraad voor Akademische Lessen, ten dienste der studerende jeugd te *Franeker*, ingerigt, zal den liefhebberen en beoefenaren der Natuurlijke Historie zeer welkom *zijn*. De verdienstelijke Hoogleeraar MULDER, te regt meenende, dat het Handboek van BLUMENBACH, door de Geleerden BENNET en OLIVIER vertaald, aan den eenen kant te uitvoerig was tot eene handleiding voor zijne lessen over de Dierkunde, en niet zoo volledig kon beschouwd worden als het tegenwoordig zijn kon, verlangde eene korte opgave van die kenteekenen, door welke alleen die Dieren, welke men nu Gewervelde noemt, van elkander onderscheiden kunnen worden, en dit van alle geslachten, tot nu toe meer of min bekend. Het fraaije Werk van CUVIER, gevoegd bij de *Annales du Museum de l'Histoire Naturelle*, zijn de bronnen, waaruit de Hoogleeraar geput heeft, de Natuur tevens zoo veel mogelijk raadplegende, en daartoe, ten opzigte van de meest zeldzame Dieren, het kostbaar Kabinet van den beroemden CAMPER, door de

goed-

goedheid van diens Zoon voor den Hoogleeraar openstaande, als de schoonste gelegenheid bezigende.

De Schrijver verdeelt de Dieren in Gewervelde, *Vertebrata*, en Ongewervelde, *Invertebrata*. — Tot de eerste brengt hij de *warmbloedige*, met twee holligheden in het hart, en de *koudbloedige*, die in dat ingewand slechts ééne holligheid hebben; de eerste hebben *rood bloed*; de *warmbloedige* brengen *levende jongen* voort en hebben *borsten*, of leggen *eijeren* en hebben *geene borsten*; de eersten zijn de Zoogende Dieren (*Mammalia*), de laatsten de Vogels (*Aves*). — De gewervelde koudbloedige Dieren hebben *longen en somtijds tevens kieuwen*, of hebben *kieuwen zonder longen*. De eersten maken eene *slepende beweging*, dat is eene plaatsverandering, bij welke de buik geheel of ten naasten bij den grond raakt, en dragen den naam van kruipende (*reptilia*); de laatsten zijn de Visschen (*Pisces*). — De ongewervelde zijn *met bloedvaten voorzien*, of *niet*; het bloed heeft bij hun bijna geene kleur, maar is *witachtig*. De met bloedvaten voorziene hebben *een enkelvoudig ruggemerg en niet gelede ledematen*; of *een ruggemerg met knoopen en niet gelede ledematen*; of *een ruggemerg met knoopen en gelede ledematen*: deze zijn de zachte Dieren (*Mollusca*), de Wormen (*Vermes*), de Schaaldieren (*Crustacea*). — De ongewervelde Dieren zonder bloedvaten bezitten *een ruggemerg met knoopen en gelede ledematen*, of *geen ruggemerg en geene gelede ledematen*; de eersten zijn de gekorvene Dieren (*Insecta*), de laatsten de Plant-dieren (*Zoophyta*).

Over de Gewervelde alleen handelt in dit Stukje de Hoogl., bepalende zich aldus tot de Zogende Dieren, tot de Vogels, tot de kruipende Dieren en de Visschen. Wij lazen hetzelve met zeer veel genoegen, en twijfelen niet, of het zal, aan het verlangen der studerende jeugd voldoende, ook buitendien aan anderen nut verschaffen.

Ge-

Geschiedenis van het Leven, Character en Lotgevallen van wijlen WILLEM DEN VIJFDEN, *Prinse van Oranje en Nassau. Uit echte bronnen en bescheiden bijeengebragt, en in eene voegzame orde opgesteld door* C. VAN DER AA. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1806. *In gr. 8vo.* 470 *Bladz. behalven de Voorrede, enz.*

Het is ongelukkig, wanneer men, een huis intreedende, terstond op den drempel struikelt. Zo ging het ons hier. Wat eene Geschiedenis van iemands *Leven* zij, is ons bekend: maar wat is de *Geschiedenis van een Character*, waarvan de titel des Boeks, welken wij hebben opgegeven, melding maakt? Eenig denkbeeld zouden wij ons daarvan kunnen vormen, indien hier het character genomen wierd voor den persoon zelven; maar van deezen wordt het duidelijk onderscheiden. *Beschrijving* zoude bij *character* (en inderdaad bij den geheelen titel) beter gepast hebben dan *Geschiedenis*. — De Schrijver begaat wel eens meer dergelijke misslagen tegen de zuiverheid van den stijl. Doch deeze zijn kleinigheden, waaraan niet alle Leezers zich zullen stooten. Van veel grooter aanbelang is, of de Schrijver in de uitvoering getrouw is gebleven aan hetgeen hij betuigt in zijne Voorrede, bl. VII. „ Ik weet," zegt hij, „ dat „ ik geen ander doelwit bij het schrijven van dit Werk „ had, dan *de waarheid hulde te bewijzen*; een *meerder* „ *licht over de Algemeene Geschiedenis van mijn Vader-* „ *land, geduurende het tijdperk van des Vorsten le-* „ *ven, te verspreiden*; en *Willem den Vijfden te doen* „ *kennen zoo als Hij was*," enz. Had hij dit metterdaad in het oog gehouden, genoegzaame kundigheid van zaaken, en bekwaamheid gehad om eenen goeden historischen stijl te schrijven, hij had een waarlijk belangrijk Werk kunnen leveren. Maar, helaas! *Sunt verba et voces, praetereaque nihil*! De stijl is doorgaans ontbloot van die edele eenvoudigheid, welke den Geschiedenisschrijver zo wel staat. Dan dit is het geringste. Van veel ergeren aart is des Mans overal doorstraalende partijdigheid. Hij schijnt niet te begrijpen, of niet te willen begrijpen, dat twee en meer menschen over het zelfde onderwerp op verschillende wijzen kunnen denken, en

nogtans eerlijke luiden zijn, ter goeder trouwe handelen, en zich nuttige einden voorstellen. Allen, die van den Prins verschilden, die in het bestuuren van Staatszaaken niet altijd den weg des Erfstadhouders bewandelden, die zich verstoutten eenige van deszelfs daaden af te keuren, zijn bij C. VAN DER AA slechte menschen, *openbaare* of *geheime Vorstenhaaters*. Het lust ons niet, ons met dit haatelijke Werk op te houden; maar wij moeten, om den schijn niet te geeven, dat wij den Man te onrecht beschuldigen, onze Leezers tot eene en andere plaats van zijn Boek overwijzen. Men leeze dan, indien men er lust toe hebbe, wat bladz. 113 env. in de aanteekening gezegd wordt van den Advokaat VAN OLDENBARNEVELD, van JOHAN DE WITT, bl. 118. Men zie, welke slechte en verraderlijke oogmerken, bl. 296, hun te last gelegd worden, die niet in alles met den Erfstadhouder instemden. Allen, welken de Souverainiteit der bijzondere Provintien voorstonden, zijn hier, bl. 300, „ Lieden, die met den ouden zuurdeesfem „ van den Loevesteinschen aanhang als opgevuld wa„ ren." De Eed, door de Staaten van Holland den Hertoge VAN BRUNSWIJK afgevorderd, en door deezen gedaan, dat hij in alles (t. w. in zaaken den Godsdienst, Politie, Finantie en Justitie betreffende) hunne orders en die der Gecommitteerde Raaden zoude volgen, *al ware het, dat dezelve tegen zijn sentiment genomen, en daarmede strijdig waren*, wordt hier (bl. 302) voorgesteld als onwaardig eenen eerlijken man, die nooit *tegen zijn geweeten* handelen mag; even als of *geweten* en *sentiment* het zelfde ware. Doch dit is niets in vergelijking van het volgende. Aangemerkt hebbende, dat de Hertog VAN BRUNSWIJK geene zorg droeg om zijnen Pupil *eene Theoretische Kunde van den Oorlog ter Zee* te doen verkrijgen (bl. 223); waarvan almede, kwaadaartig genoeg, de schuld gegeven wordt aan de Staaten van Holland, als welken den Vorst *in de Theorie van het Zeewezen gaarne onkundig wilden houden*; zegt de Schrijver, bl. 225 env., dat de Stadhouder, dit gebrek in zijne opvoeding bezeffende, besloot, zijne beide Zoonen zowel in de Weetenschappen, welke tot het Zeewezen behooren, als in het militaire te Lande, grondig te doen onderwijzen; dat hij dit, ten opzichte van het eerstgenoemde, opdroeg aan den Ridder VAN KINSBERGEN, enz. „ dan, de uitkomst beantwoordde, tot

„ zijne en aller Welmeenenden smart, in geenen deele „ aan de verwachting, want (NB) *de geheime intrigues* „ *van sommigen zijner benijderen; en de verborgene bedoe-* „ *lingen van anderen, om 's Lands Zeemacht in deszelfs* „ *vervallen toestand te houden; om dusdoende de nadeelen* „ *daarvan op rekening van den goeden* WILLEM DEN VIJF- „ DEN *te kunnen stellen en hem en zijn Huis den voet te* „ *ligten*, deedt het loffelijk Plan van de VORSTELIJKE „ OUDEREN, van den GOUVERNEUR *der beide Prinsen*, „ en, van den verdienstvollen KINSBERGEN, ten eenen- „ maale in duigen spatten," enz. Het geheele Werk is vol van dergelijke partijdigheid, haatelijke aantijgingen, en kwaadaartigen laster. Niemand is goed, dan de Stadhouder, deszelfs Gemalin en zeer enkele uitverkorenen. De Hertog VAN BRUNSWIJK zelve, welken WILLEM DE VIERDE en de GOUVERNANTE zo hoog schatteden, en welken men dus zoude beschouwen als in blaakende gunst bij de partij des Prinsen, komt hier voor, als de belangen en rechten des Stadhouders opofferende aan zijne eigene Eerzucht en Gouddorst, (bl. 318 en op veele andere plaatzen.)

Onopgemerkt kunnen wij ook niet laaten, dat de Schrijver zich dikwijls, en wel in zaaken van aanbelang, beroept op hem *medegedeelde berichten*, zonder eenige aanwijzing vanwaar, of door wien hij die berichten heeft ontvangen. Zie, b. v., bl. 67, 93, 94, 100, 129, 131, 218, 262, 428, 463.

De Schrijver erkent evenwel, dat WILLEM DE V een ZWAK had, hetgeen men dient „ te kennen, om over „ des Prinsen daaden en bedrijven te kunnen oordeelen," enz. bl. 86. En welk was dit ZWAK? Na veel omhaals zegt de Schrijver (bl. 124, en hier willen wij, schoon de plaats wat lang is, zijne eigene woorden gebruiken) niets anders te bedoelen „ *dan dien bijna Characteriatigen zwaai tot veranderlijkheid of besluiteloosheid, in 's Vorsten maniere van denken en handelen,* „ *ten aanziene van sommige belangrijke Onderwerpen of* „ *Persoonen, het welk eenigen zijner kundigste Vrien-* „ *den met leedwezen hebben opgemerkt.* Met andere „ woorden, die dikwijls waargenoomene gewoonte, *dat* „ *wanneer de Prins, over een of ander gewichtig geval* „ *of voorstel, de delicaatste belangen van het Land of zijn* „ *Bestuur concerneerende, den raad en het advis van een* „ *kundig en belangeloos Persoon ingenomen had, en uit*

„ *heeft*

" *hoofde van zijne kunde en gezond oordeel, diens advis* " *als juist en billijk goedkeurde, en daar mede instemde,* " *het echter in veele gevallen gebeurde, dat men Z. H.,* " *naa verloop van weinig dagen of uuren*, (vooral in " zaaken, die op zijne waardigheden betrekking hadden) " *aanmerkelijk van gedachten veranderd zag.*" Kan men wel van iemand, welken men geen zedelijk flecht gedrag te last legt, duidelijker zeggen, dat *men geenen staat op hem kan maaken*? en dat hij althans tot het behandelen en bestuuren van zo gewichtige zaaken als de algemeene belangen des Lands ongeschikt is? — De Leezer neeme wel in aanmerking, dat de Recensent dit enkel opgeeft als een duidelijk gevolg van des Schrijvers zeggen, zonder over de zaak zelve te willen beslissen.

Nog eene kleine aanmerking, en daarmede neemen wij afscheid van C. VAN DER AA. Achter de lange lijst van meer dan 1200 Inteekenaaren (welker meesten, indien zij niet geheel verblind zijn door partijdigheid, hun geld zullen beklaagen) vinden wij het Afbeeldsel van WILLEM DEN V. Van hetzelve zegt de Schrijver, dat hij hetzelve plaatst " *met geen ander oogmerk, dan om den* " *Lezer, op de zichtbaarste wijze te doen zien,*" (wat is *op eene zichtbaare wijze zien?*) " *welke veranderingen de veele* " *rampen en wederwaardigheden op het Gelaat van den besten* " *Vorst veroorzaakt hebben, derwijze dat sommigen in twijf-* " *fel zijn geraakt, of het de Afbeelding van* WILLEM DEN " V *mogt geheeten worden.*" Rec. wil het gerustlijk aan ieders oordeel overlaaten, of in dit Afbeeldsel zo duidelijke spooren van kommer en verval zijn te vinden; of de bolle en vleeschige tronie zelfs den Man van 58 jaaren niet eerder aan den jeugdigen kant vertoone. Waartoe dan deeze *Jeremiade?*

Bijdraagen tot eene meer naauwkeurige kennis der Spaansche Bezittingen in America, door CH. AUG. FISCHER. *Uit het Spaansch in het Hoogduitsch overgezet, en met eenige Aanmerkingen voorzien.* (*Uit het Hoogduitsch.*) *Te Leijden, bij* D. du Mortier en Zoon. *In gr. 8vo.* 220 *Bl.*

De Heer FISCHER, die sterk op zijne kamer reist, en zijne Landgenooten op het verhaal dier Reizen toeft, hadt hun eene Reis beloofd door de *Spaansche Bezit-*

tingen in America. Deels hadt hij het Werk, 't geen hij ten oogmerk hadt te vertaalen, ontvangen, en van dien arbeid een begin gemaakt; dan hij zag zijn werk op eenmaal afgebroken, daar het pakket, de laatste twintig stukjes bevattende, tusschen *Madrid* en *Parijs* weggeraakte. Hierom ontvingen zijne Landgenooten geene *volledige Reisbeschrijving*, maar slegts *Bijdraagen tot eene meer naauwkeurige kennis dier Landen*; en wij moeten ons met de Vertaaling daarvan vergenoegen, wier aankondiging toevalliglijk duslange agterbleef.

De Eerste Afdeeling behelst vijf *Brieven over de Havana*, waarin men de bijzonderheden tot Plaats- en Volksbeschrijving aantreft; doch niet zeer breedvoerig: want die Brieven loopen tot bl. 42. — De Tweede Afdeeling gaat over *Mexico*, en geeft alleen een overzigt van Handel aldaar in 't jaar 1798. — De Derde Afdeeling betreft *Buenos Ayres*: schoon deels den Handel betreffende, gaan die opgaven met *narigten van een algemeenen aart* vergezeld: zo geeft hij met de *woorden zijns Spaanschen* voorgangers op: „ In de Stad *Buenos Ayres* is de lucht voortreffelijk: wanneer men de zoogenoemde *Pamperos*, of hevige zuidweste winden, en den gewoonen nevel, die in de maanden Junij, Julij, Augustus en September meestal plaats heeft, uitzondert, dan hebben de Ingezetenen weinig over de luchtstreek te klaagen." Het maakt egter, onzes inziens, eene vrij groote uitzondering! Met dit allés moet het 'er gezond weezen: want, volgens eene aantekening van den *Spaanschen* Schrijver, „ vindt men op de Dorpen bij *Buenos Ayres* tachtigjaarige grijsaarts, die nog zeer sterk en gezond zijn. Men weet hier in 't geheel niet van Epidemien of andere gevaarlijke ziekten. Indien niet veele Inwoonders hier aan gevaarlijke wonden, welke zij van de Stieren of Paarden bekomen, stierven, dan zouden honderdjaarige grijsaarts in dit land geene zeldzaamheid zijn." — Zedert de handel en werkzaamheid van *Buenos Ayres* zo aanzienlijk is toegenomen, is het getal der Ingezetenen tot 20,000 vermeerderd. De streeken rondsom de Stad zijn met schoone buitenhuizen en boomgaarden bedekt; de huizen munten van binnen uit door zindelijkheid en een overvloed van goede meubelen. De Vrouwen alhier behooren tot de schoonste van *Zuid-America*, en kleeden zich wel niet zo kostbaar, maar echter met meer smaak, dan die van *Lima*; in 't algemeen volgt men alle modes van *Cadix*, hee-

hoewel men echter altijd eenige jaaren ten agteren is. De leevensmiddelen zijn hier uitmuntend en in grooten overvloed, zo dat voornaamlijk het vleesch aan de meer arme klasse van Ingezetenen om niet gegeeven wordt. Men hebbe zich des niet te verwonderen in een land, waar men, volgens eene Aantekening van FISCHER, kudden van vijf tot tien duizend sterk bijeen vindt, altijd de een na den anderen, zo verre het oog kan reiken. Zo is het ook met de Paarden gelegen; daarom kan men een schoonen Stier voor éénen, en een heerlijk Paard voor twee Piasters koopen. — De *Consuldo* van *Buenos Ayres* heeft zich door verscheide patriottische schikkingen en inrichtingen bij uitstek verdienstlijk gemaakt. 'Er is eene school opgericht tot het bevorderen van kunsten en het veredelen van nuttige handwerken. Prijzen worden 'er uitgeloofd en gegeeven tot het voortzetten en aanmoedigen van den Landbouw. — In een land, waar zo veel vees is, wordt menig beest alleen om de ribben-stukken, de mergpijpen en de tong geslagt, en van het overige doorgaans geen gebruik in 't geheel gemaakt.

Tacuman is het voorwerp der Vierde Afdeeling, deeze grootste Provincie der *Spaansche Americaansche* Bezittingen. Dezelve zou, volgens eene maatige berekening, wel twintig millioen Inwoonders rijklijk kunnen voeden; hoewel 'er thans naauwlijks één in dezelve gevonden wordt. *Cordova*, de Hoofdstad, telt, volgens de hier gedaane opgave, slegts zes honderd vrije Inwoonders. De *Spaansche* Beschrijver van die Provincie reisde na de Stad *Salta*, waar een aanzienlijke handel in vee gedreeven wordt. De ommestreeken zijn zeer moerassig; aan deezer uitwaassemingen moet men de wanstallige kropgezwellen toeschrijven, die men aldaar bij de Sexe vindt. Ongelukkig lot in de daad: want „ hoe schoon hier de Vrouwen, door haare schoone kleur en weelderige hairlokken, ook zijn mogen, hebben zij echter naauwlijks haar vijf-en-twintigste jaar bereikt, of haare halzen worden steeds dikker en dikker, tot dat eindelijk die afzigtige uitwassen ontstaan, welke men zich zonder verdere beschrijving wel kan voorstellen. Om dit gebrek te verbergen, hullen deeze arme Vrouwen zich, tot aan de kin toe, in groote halsdoeken." Aartig is de beschrijving van de Zeden der Volkplanters, die genoegzaam Patriarchaal is. De Schrijver woonde een Landfeest bij. Veel goeds wordt hier volstrekt verwaarloosd.

Peru beslaat de Vijfde Afdeeling, en bestaat dezelve uit zeven lange Brieven, die ons dit Gewest in 't algemeen en de Hoofdstad *Lima* bijzonder doen kennen. Niet zeer voordeelig is die schets; en mag de Schrijver, naa het optellen van veele bijzonderheden, daartoe betrekking hebbende, vraagen: „Hoe zou men in zulk eene Stad aan eene groote bevolking kunnen denken? Wie zal 'er trouwen? Wie zal eene huishouding beginnen, wanneer hij zichzelven naauwlijks kan voeden?" Verscheide inrigtingen hebben 'er plaats, oorspronglijk goed en te prijzen, doch meest in verval. Een voortreflijk Werk, aldaar uitgegeeven, doch wegens het terugkeeren der voornaamste Schrijveren na *Europa* gestaakt, geeft den *Spaanschen* Schrijver de stoffe op van hetgeen hij verder omtrent *Peru* heeft te zeggen. — De tweede Brief loopt over den Handel van *Peru* met *Europa*; de volgende over dien met de Havens van de *Zuidzee*. — De vierde Brief vangt de Beschrijving der bijzondere Provincien aan, en loopt over *Truxillo*; de vijfde Brief geeft berigt van de Provincie *Tarma*; de zesde verslag van eene der rijkste en schoonste Provincien van *Peru*, onder den naam van *Piaza* bekend. De luchtstreek, wordt ons berigt, is hier voortreffelijk, en wel voornaamlijk in de laagere streeken, waar eene altoosduurende Lente heerscht. De grond is ook vrugtbaar, daar de Provincie van drie groote Rivieren doorsneeden wordt, welker water, omdat de regen hier zeldzaam is, (zo zeldzaam, volgens eene aanteekening van FISCHER, dat 'er dikwijls zes, acht en tien jaaren verloopen, eer van den, hier altijd helderen, hemel een dropje regen valt; doch dan vloeit ook het water stroomswijze, eenige weeken lang, na beneden,) gebruikt wordt om de velden te bevogtigen. Wanneer de aarde hier maar eenig vocht na zich kan trekken, dan komen Bloemen, Kruiden, Meloenen, Kalabassen en Katoen-Heesters van zelve voort. Gewaagden wij zo even van overvloed van vleesch in de Provincie *Moyobama*, in *Peru* is hetzelve zo schaars, dat de Inwooners ook Aapenvleesch eeten, en wel met veel smaaks. In een groot gedeelte van *Peru* willen de Inwoonders, zegt de *Spaansche* Schrijver, liever arm en ellendig dan vlijtig en werkzaam zijn. Hij beklaagt zich deswegen ten hoogsten, en oordeelt dat het geheel Bestuur der Volkplantingen eene *grondhervorming* noodig heeft; doch welk eene, durft hij niet beslissen. — De zevende Brief beschrijft

de Provincie *Chichas y Tarya*; eene Provincie, welke den meesten Aardrijksbeſchrijvers naauwlijks bij naame is bekend geweest. De arbeid is hier beter dan veelal elders in deezen oord. „ Veelligt," voegt de Schrijver 'er ten ſlot bij, „ zou deeze Provincie in bloei toeneemen, wanneer niet zo veele *Indiaanen* gedeeltlijk *vrijwillig* na de Mijnen van *Condoroma*, *Arequipa*, *Condeſuos* en *Caylomma*, en gedeeltlijk *gedwongen* na *Potoſi* gingen. Het is een treurig ſchouwſpel, wanneer men het afſcheidneemen van deeze laatſten ziet. Zij weeten, in eenen zekeren zin, dat zij den dood te gemoete gaan; in dit vooruitzigt ſcheuren zij zich van hunne vrouwen en vrienden af, met eene plegtigheid, die het hart doet bloeden."

De Zesde Afdeeling is aan *Montana Real* gewijd. Dit gedeelte des Lands is langen tijd even onbekend geweest als het binnenſte van *Africa*. Hieruit moeten dan ook de fabelagtige verhaalen, wegens de onmeetelijke ſchatten van deeze gewesten, — het gelukkig *Dorado*, — de Stad *Manoa*, — den grooten Staat *Paytili*, — de Goud- en Zilver-rijke *Enim*, en alle de geographiſche vertelzeltjes van bedrog of eenvoudigheid, die zedert de nieuwſte ontdekkingen verdweenen zijn, afgeleid worden.

Dan, ſchoon *Montana Real* geene Goud-aarde, noch rotzen van Zilver bezit, is echter dit Land, in veele andere opzigten, een zeer merkwaardig, ja buitengewoon gewest; de ontelbaare en ongemeen ſchoone Rivieren, onder welke de *Maranhon* of *Amazonen*-Rivier, in welke zich alle de andere uitſtorten, boven aan. Voorts moeten de zeldzaame en kostbaare voortbrengzels der Natuur, en de merkwaardige Inwoonders van 't zelve, de geheele opmerkzaamheid van den wijsgeerigen beſchouwer tot zich trekken. Vogtig en hoogst ongezond is de lugtsgeſteltenisſe; doch de kragten der groeiende natuur vertoonen 'er zich in de grootſte volkomenheid. Veele Volksſtammen zijn in dit Gewest verſpreid. Van deeze ontvangen wij hier korte narigten, aan welker volkomenheid ons veel ſchijnt te ontbreeken.

In de laatſte of Zevende Afdeeling treft men eenige *Mengelingen* aan, deels ſtrekkende om bijzonderheden, reeds vermeld, te ſtaaven; deels, eenige nieuwe te vermelden. — De agter aan geſtelde lijst van verbeteringen zou, is ons bij het doorleezen gebleeken, nog aanmerkelijk hebben kunnen vermeerderd worden.

Het Geluk, in zes Zangen, naar het Fransch van HELVETIUS; *en het Geluk, Dichtstuk, naar het Fransch van* LEONARD: *beiden door* L. STOPPENDAAL PZ. *Te Amsteldam, bij* P. J. Uylenbroek. 1805. *In gr. 8vo.* 117 *Bl.*

Ondanks onszelven is de beoordeeling van dit Boekdeeltje langer uitgebleeven, dan wij bedoeld hadden. Het verslag van dit Werk, door Recensent ontworpen, was uitgeloopen buiten het bestek, en vereischte dus eene herziening en bekorting, die de uitgave vertraagd heeft. Intusschen hoopen wij niet, dat veelen onzer Landgenooten omtrent de waarde van dit Boek zich vergaapt zullen hebben aan den uitlokkenden titel, of de naamen van een tweetal vermaarde Fransche Dichters. Want, zo min *alles geen goud is wat er blinkt*, zo weinig heeft men ook voor *Geluk aan te zien*, wat onder dien naam door menigen *Wijsgeer van den hedendaagschen* stempel kan worden uitgevent. Maar vooral vleien wij ons, dat Vaderlandsche Liefhebbers, doorgaans niet onbekend met de taal van het beschaafd Europa, zich geenzins zullen gehaast hebben met den aankoop eener Vertaaling, in ongebonden stijl van den *Helvetius*, en van eene zeer middelmaatige in verzen van den bevalligen LEONARD. Dit oordeel immers moest hun, vertrouwen wij, daadelijk in het oog vallen, in eenen tijd, waarin men nog al bedacht is, en zijn moet, op kleenere uitgaven. Doch wat hiervan zij, onze taak is het, hoewel spade, ons gevoelen te zeggen over het aangekondigd Boek. Reeds is het blijkbaar, dat wij, hoewel in verschillenden zin, niet hoog loopen met de Vertaaling van een en ander deezer Dichtstukken. Hoedanigen lof van vermaardheid HELVETIUS zich mogt verwerven, wij houden hem voor eenen Schrijver, zeer gevaarlijk voor Godsdienstige begrippen en voor de Zeden beide. Het verbreiden dus van zijne leere onder een Volk, dat anders maar ten deele het gif van zijne schriften in staat is in te zuigen, maakt ons misnoegen gaande. Van wraakbaare onvoorzichtigheid althans kunnen wij den Hr. STOPPENDAAL ten deezen niet vrijpleiten. Zijne waarschuwing, in een Berigt, „, dat de Leezer *zeker* niet met „, HELVETIUS, ten aanzien van *sommige* denkbeelden in „, dit zijn gedicht verspreid, zal instemmen," is bij ons

ons niet genoeg, en verraadt veelmeer 's Mans volkomene bewustheid der gevaarlijke fpijze, die hij ging toedienen. Daar moest voor het minst eene aanwijzing, zo niet duchtige tegenfpraak zijner onzalige ftellingen, zijn toegevoegd, indien men, ter zaake van het fchoone en voortreffelijke in HELVETIUS Gedicht, onzen meer ernftigen Landaard op Hem onthaalen wilde. Geene vooringenomenheid intusfchen bezielt ons tegen HELVETIUS, welken zijne beruchte Verhandeling *over het Verftand (de l'Esprit)* veele onaangenaamheden en - vervolgingen in Frankrijk zelve berokkend heeft. Wij beroepen ons, naamelijk, omtrent deezen Wijsgeer, op MARMONTEL, die gemeenzaam met hem verkeerde, en zijne perfoonlijke hoedanigheden en deugden bij uitftek roemt, in zijne onlangs uitgegeeven *Gedenkfchriften*. „ HELVETIUS was zeer „ gehecht aan zijn ftelfel, en een misleidend drogrede„ naar in zijne fchriften, waarin eene voorbedachte en „ gemaakte eigenzinnigheid heerscht. Maar in zijn hart „ was hij geheel anders, dan hij fchreef. Nooit was er „ beter man dan HELVETIUS, gulhartig, edelmoedig, „ zonder praalzucht, en weldaadig, vermits hij goed „ was: hij lag zich echter, naar eene vreemde opvat„ ting, toe, om al wat braaf is en zichzelven te laste„ ren, door geen ander beginfel van zedelijkheid te er„ kennen dan Zelfsliefde. Buiten aanmerking van zijne „ fchriften, beminden wij hem gelijk hij wezenlijk „ was (*)." Niet minder, intusfchen, dan de Fransche Geleerde, wraaken wij in het ftuk, nu voor ons liggende, den *Epicurifchen* leertrant, en losheid van Godsdienftige beginfelen, daarin te ontdekken, hoezeer bemanteld en bedekt onder dichterlijken tooi, en het kleed van befchaafden ftijl. — Ten einde nu de Leezer voor zichzelven oordeelen moge, bieden wij hem een kort begrip der Zangen, en een enkel ftaal ter toetzinge aan, van den geest, waarin dit wijsgeerig ftuk gefchreeven is.

Na eene aanroeping der Wijsheid, begeeft zich de Dichter, of liever wordt hij, onder haar geleide, telkens in zijne verbeelding heenen gevoerd, „ naar de on„ derfcheiden verblijven, bewoond door de(*n*) wellust, „ de trotfche eerzucht, den fchraaperigen rijkdom; en „ ziet hij, dat, in deeze plaatzen, de dwaas niet anders

„ nie-

(*) Voyez *Les Memoires de* MARMONTEL, Tome II.

„ najaagt, dan de ijdele schaduw van een geluk, dat hem „ ontrent." De Wijsbegeerte zelfs (waarvan in Zang II) heeft almede haare dwaalbegrippen, zoekt of vindt niet altoos het waar geluk, verliest zich vaak in duistere bespiegelingen, of neemt, met de trotsche Stoicynen, de ongevoeligheid aan voor het opperst goed. Echter prijst de Wijsheid (Zang III) het beoefenen aan der weetenschappen en konsten, die nut stichten, de zelfsverveeling verbannen, door verscheidenheid van *vermaak* den besten waarborg geeven tegen het driftig najaagen van eenen enkelen lust, en alzo het verlies draagelijk maaken van eenig bijzonder en nu niet te zeer geliefkoosd genoegen. Voorts kant HELVETIUS zich met nadruk (in Zang IV) tegen de luiheid en haare verachtelijke taal, die het aanbelang der Weetenschappen voor de Maatschappij durft wraaken, of haare verdiensten miskent: ja, zo men wil, dat handel en konsten weelde stichten, beweert hij daarentegen, zonderling en duister genoeg, „ *dat het kwaad, dat eene* „ schaamtelooze *weelde den Volken berokkent, NB. niet* „ aan de *weelde zelve moet toegeschreeven* worden, „ maar veeltijds niets anders is dan eene vrucht van el„ lende, het voortbrengsel van eene eigenwillige en „ bloeddorstige magt, en eene oorzaak, waarvan (nog „ eens NB.) de weelde het *uitwerksel* is. — Zonder het „ *vermaak* (volgens HELVETIUS) oorzaak der beweeging, „ is de geest zonder veerkracht en 't heelal levenloos." Op deezen voet gaat hij voort (in den volgenden *Vden* Zang) de zalige en onzalige gevolgen van *zijn* beginsel, de *Eigen-*(of beter *Zelfs-*)*liefde*, te ontwikkelen, en, uit een overzicht der Wereldgeschiedenis, aan te toonen, hoezeer Dwingelandij en Priesterbedrog het goede van 's menschen aanleg en wetgeeving bezwalkt hebben. Terwijl hij ten laatsten (Zang VI), na eene ons bevreemdende aanroeping der Waarheid, en voorts met zinspeeling op den Persischen Fabel der tweë Beginselen, en op de verwachte zegepraal van hunnen *Oromazes* over den *Arimanes*, het heugchelijk uitzicht opent, dat eindelijk van voortgaande en wezenlijke verlichting te verhoopen is, wanneer het kwaad ten val komen, en „ niet „ meer de hel, maar de hemel zijn zal op aarde."

In zo beknopt een uittrekfel, alleen geschikt om de hoofdsom en den loop van des Wijsgeers redeneeringen te doen kennen, moest gewis al het schoon der dichterlijke inkleeding gemist worden. Gaarne, intusschen, laa-

ten wij HELVETIUS het regt wedervaaren, van eene meesterlijke uitvoering, stoute verbeelding, rijkdom van geleerdheid en beleezenheid, benevens overvloed van sieraadien, in deezen zijnen konstarbeid op te merken, in zo verre zich een en ander uit deeze vertaaling *in prosa* laat beöordeelen. Gaarne wenschten wij ook eene proeve hier aan te voeren van den dichterlijken trant, en de kracht of keurigheid van Tafereelen, waardoor zich HELVETIUS kenschetst, zelfs in dit uitheemsch en minder sierlijk, zo niet in veele berispelijk, gewaad. De kortheid evenwel van ons bestek gebiedt ons hiervan af te zien. Alleen de beschuldiging van MARMONTEL tegen de schriften van HELVETIUS, door ons overgenomen, vereischt van ons een nader bewijs van die laage konstgreepen der drogredenkunde, waarvan hij zich bediende. Een enkel staal nu van deeze soort is reeds van ons in het gegeeven uittreksel aangeduid; ziet hier nog een tweede, dat het gevaarlijke van deezen Schrijver voor onbedachte Leezers getuigen zal. Onze verontwaardiging, naamelijk, zwelt, wanneer wij (op bl. 47) dit antwoord in den mond der WIJSHEID gelegd vinden tot verdeediging dier Wijzen, „ die, onder het digt geboomte, den „ wellust der zinnen stelden in de plaats der vermaaken „ van den geest." — „ Zij zijn in die gelukkige jaa„ ren, waarin de blaakende *Venus* hen door haar vuur „ ontgloeit: moeten zij als *kuische zotten*, dat in hunnen „ boezem smooren?" &c. &c. — Maar onze pen weigert meer af te schrijven van de vuile leere eens Mans, die elders (bl. 60) predikt om „ beurtelings den Parnasfus „ en *Cytheré* te bezoeken; die beveelt in den lentetijd *op*„ *lettend* te zijn om de vruchten der reden, en de *bloe*„ *men van het vermaak* te plukken." Zulke dartele voorschriften mogen voor eene lekkernij hebben doorgegaan in de Hofstad der Bourbons, en in eenen kring van *Epicurische* Wijsgeeren; wat ons aangaat, wij walgen van dien draf, en vertrouwen, dat onze Landgenooten niet zo geheel vervreemd zijn mogen van de *kuischheid*, waarop hunne Vaderen roem droegen, of het zal hun ten aanstoot zijn, de vereerders dier heilige deugd, door de *Wijsheid*, dat meer is, voor *Zotten* te hooren uitmaaken. — Maar wij bedriegen ons, Leezers, en Gij gewisselijk met ons. De Dichter, het aangehaalde antwoord vervolgende op den begonnen toon, breekt eindelijk af met te zeggen: „ Kunt Gij, *ô Wijsheid*, zeide

„ ik,

„ ik, deeze redenen aanhooren? Dusdanig was de taal „ van den *verkeerden wellust.*" — Waartoe nu, vraagen wij, deeze laage konstgreep der drogredenkunde? die blijkbaar gezochte perfoons-verbijstering? waartoe anders is zij ingerigt, dan tot verdeediging of aanprijzing der ondeugd aan ligtzinnige Leezers, die kwalijk oplettend genoeg zijn om te ontwaaren, dat hun *de Wellust* in den slaap wiege onder den naam en titel der *Wijsheid.*

Weinig beter houdt HELVETIUS eenen ftevigen gang in hetgeene hij voor Godsdienftige beginfelen aanflaat. Doch laat het ten deezen voldoende zijn, eene bloote herinnering te doen aan den laatften Zang, alwaar hij, terftond na het aanroepen der *Waarheid*, eene leugen opdischt, of wel de Oosterfche Fabel uitkraamt, die toch in ons werelddeel zelfs niet voor *eene dichtkundige waarheid* mag doorgaan (*).

Dan

(*) Niet ongevallig zal het, zo wij achten, onze Leezers zijn, dat wij, in tegenwigt van hetgeen bij HELVETIUS gevonden wordt, hun de vernuftige gisfing van den geleerden LEIBNITZ mededeelen omtrent de meergedachte Fabel, een voornaam deel uitmaakende van Zoroasters, of der Perfiaanen, Godgeleerdheid. Dus uit zich hierover die Wijsgeer, in zijn beroemd Werk, *Esfais de Theodicée* betiteld, Tom. II. § *138.* „ Wanneer ik overwoog dat groote Vorften van *Afien* den „ naam droegen van *Hormisdas*" (nagenoeg dezelfde met *Oromazes* of *Oromasdes*, gelijk men ook en beter fchrijft), „ en dat *Irmin* of *Hermin* de naam eener Godheid of van „ eenen ouden Held geweest is onder de Celtifche Scythen, „ dat is Germaanen; ben ik op het denkbeeld gekomen, dat „ deeze *Arimanius* of *Irmin* welligt een zeer oud en magtig „ Veroveraar kon geweest zijn uit het Westen, gelijk zulks „ *Chingis Chan* en *Tamerlan*, die uit het Oosten opkwamen, „ daarna geworden zijn. *Ariman* zou dus uit het Noordwes„ ten, dat is te zeggen uit Germanien en Sarmatien, door de „ landen heen der Alaanen en Masfageeten, eenen inval ge„ daan hebben in de Staaten van eenen der Hormisdas, zeer „ magtigen Koning van Afien; eveneens als hierna andere „ Sythen, ten tijde van Cyaxares, Koning der Meden, hunne „ veroveringen tot daartoe uitftrekten, volgens verhaal van „ HERODOTUS. De Oppervorst, die het bewind voerde over „ de befchaafde Volkeren, en hun poogde te verdeedigen te„ gen de Barbaaren, zou bij de nakomelingfchap dier Volke„ ren voor den goeden God gehouden zijn; maar het hoofd

„ der

Dan wenden wij nu het oog naar het Dichtstuk van LEONARD, door onzen Vertaaler in Nederduitsche verzen overgebragt. In het oorspronkelijke draagt het den titel van *Herderszang*, dien wij nogtans, ter zaake der wijsgeerige Natuurbeschóuwingen daarin voorkomende, met volle regt zien achtergelaaten door den Heer STOPPENDAAL. Voor het overige moeten wij deezen Franschen Dichter den lof niet weigeren eener eenvoudige voordragt en juistheid van bewoordingen, noch ook van eenen zoetvloeienden stijl en ongedwongen gang der verzen, waarin, dat meer is, eene nette bevalligheid van beelden en verlokkende schoonheid van tafereelen gevonden wordt. Bij uitstek leed is het ons, derhalven, dat onze Landgenoot in zijne bewerking maar luttel aanspraak heeft op eenige van *deeze* verdiensten; en dat hij waarlijk, door onnaauwkeurigheid omtrent de taal, veel duisterheid over zijn gedicht verspreid heeft, waar alles duidelijk is bij zijnen Voorganger. Genoeg, vertrouwen wij, zal 's Mans zwakheid in het oog vallen, zo wij alleen den aanhef des werks overneemen, en het oorspronkelijke hier onder plaatzen

tot

„ der woeste veroveraars zal bij hun het zinnebeeld geworden zijn van het kwaad Beginsel: immers is niets natuurlijker dan dit.

„ Voorts blijkt uit deeze Fabelgeschiedenis zelve, dat beide die Vorsten langduurigen strijd gevoerd hebben, maar dat geen hunner de overwinnaar geworden is. Dus hielden zij beiden zich in hunne streeken staande, gelijk ook de twee Beginselen het gebied over de Wereld te zamen gedeeld hebben, volgens de Godsdienstleere aan *Zoroaster* toegeschreeven door de aloude Grieken en hedendaagsche Oosterlingen."

Met een woord zeggen wij nog, dat dit gevoelen, hetwelk eene zeer hooge waarschijnlijkheid (die alleen in deeze duisternissen der oudheid te erlangen is) voor zich heeft, almede omhelsd wierd van den gel. MOSHEIM op CUDWORTH's *Syst. Int.* Vol. I. Cap. 4. § 16. p. 328, en BRUCKER *in Hist. Phil.* Tom. I. L. II. C. 3. § 11. p. 171. Mannen, wier gezag in dit vak van Geleerdheid niet twijfelachtig is, en wier opregtheid voorzeker tegen de drogredenen van eenen HELVETIUS dubbel opweegt.

tot vergelijking (*).

„ Gelukkig, die, *ontrukt* aan 't dwaas gedrag der menschen,
„ Een wederhelft, een boek, een waaren vriend *bezit!*
„ Die onder 't erflijk dak *vrij* leeft *van ijdle wenschen!*
„ De Hemel is voor hem altoos *gedoseht in 't wit.*
„ De blanke Deugd versiert zijn zachte wezenstrekken.
„ De Waarheid licht hem voor, en daalt tot in zijn hart.
„ Natuur, zijn trouwe gids, doet hem het pad ontdekken
„ Naar 't *onvervalscht* geluk, *dat hem behoed(t) voor smart.*"

Den Heere STOPPENDAAL, vertrouwen wij, zal geen ondienst geschieden, indien wij onze bedenkingen op de aangeweezen uitdrukkingen achterwege laaten: en gelukkig voor den Man, wij moeten onze beöordeeling niet verder uitbreiden.

(*) *Heureux, qui des mortels oubliant les chimères*
Possède une compagne, un livre, un ami sûr,
Et vit indépendant sous le toit de ses peres!
Pour lui, le ciel se peint d'un éternel azur;
L'innocence embellit son front toujours paisible;
La vérité l'éclaire, & descend dans son coeur;
Et par un sentier peu pénible,
La nature, qu'il suit, le conduit au bonheur.

P. H. PEERLKAMP, Carmina quinque, pertinentia ad calamitatem Leidensem, quae fuit a. d. XII. Jan. MDCCCVII.

De Heer PEERLKAMP, reeds met lof bekend door zijne *Vitae excellentium aliquot Batavorum*, doet zich door deze proeven ook als Latijnsch Dichter kennen. Het eerste gedicht heeft Leijdens ramp in het algemeen ten onderwerp; het tweede betreurt den dood der Hoogleeraren KLUIT en LUZAC; het derde is aan de schim van DOUSA gerigt; het vierde verheft de menschlievendheid, waarmede de Nederlander, ondanks het algemeen verval, de ongelukkigen is bijgesprongen; en het vijfde bezingt den lof van den Heere KINSBERGEN, wiens menschlievendheid bij deze gelegenheid ook bij den Dichter de achting nog vergroot heeft, waarin deze verdienstelijke man bij zijne landgenooten staat, en verdient te staan. De verzen zelve zijn schoon en vloeijende, en wij durven de lezing daarvan gerust aan alle beminnaars der Latijnsche poëzie aanbevelen. Op pag. 13. vs. 5. leest men *viam*, dit moet ongetwijfeld *iram* wezen.

Ne.

Nederland in 't Miniatuur. Te Haarlem, bij A. Loosjes, Pz. *In* 12*mo*. 112 *Bl.*

Het *Multum in Parvo*, zo dikmaals en niet altoos in den volstrektsten en waaren zin gebruikt, mag op dit Boeksken, met alle regt, worden toegepast; en mag het even zo, gelijk op den Omslag-titel staat uitgedrukt, *Zakboekje voor Reizigers* heeten.

Wij willen wel bekennen ons door dit Stukje misnomen gevonden te hebben. 't Zelve opvattende, dagten wij, in een zo klein bestek, van *Brabant* en alle de Gewesten des Vaderlands, voor den Leezer in een zeer beknopt Voorberigt opgeteld, gewaagd te vinden, zal zeer oppervlakkig weezen, en zich ligt laaten doorbladeren. Dan voortleezende, ontdekten wij, dat het met vlugtig leezen niet te doen was. De voorwerpen zijn als opeengehoopt. Oudheidkunde, wisseling van toestanden, laatere, nieuwe, hedendaagsche Geschiedenissen, jok en ernst, komen bij beurten, met eene wonderbaare afwisseling, voor. Wenken op en aanwijzingen van Schrijvers, vermeldingen van Afbeeldingen, volgen elkander zo onmiddelijk, en dikwijls met zo weinig uitgedrukte onderscheiding, dat men dikwijls wel op te letten hebbe om den Schrijver te verstaan; schoon dit niet altoos het geval is, en men nu en dan met vlugger vaart kan voortleezen. Over het geheel hebben wij het een lief *Zakboekje* gevonden. Het is den Reizigeren een Gids, om op elke der beschreevene Plaatzen te weeten, wat 'er zonderlingst en meest bezienswaardig is. Hier en daar komt 'er een versken, meest uit oude Dichters, tusschenbeiden schieten.

Wil onze Leezer, behalven deeze aanduiding, welke wij, op een zo kort Werkje, dat egter veel bevat, niet breeder verkiezen te maaken, een voorbeeld; hij vervoege zich met den Schrijver na de *Beverwijk*. — „ Van 't open stedeken, de Wijk, ten einde van den schoonen geboogen weg, ook bij LUICIUS wel te onderscheiden van Wijk aan Zee, even gelijk Noord- en Katwijk en de Egmonden van bijliggende Zeedorpen, welks kersen, aalbessen, peulen en azijn men kent, zijn veele bijzonderheden in *Batavia sacra* te vinden. JUNIUS prees reeds de vermaaklijkheid der bijliggende hoeven. Volgens WAGENAAR verbondt het zich eens met Amsterdam tegen Deventer. 't Geregtshof heeft 'er gezeten. Zie bij TIRION en bij OUDENHOVEN in zijn *Heusden*. De Notaris en Historieschrijver BOR woonde 'er zoowel als te Haarlem en elders. Dat dezelfde prenten in meer dan één boek niets nieuws is, kan bij hem, HOOFT, DE GROOT en LE CLERCQ blijken. De groote tooren is verre te zien, gelijk die bij de oude Kerk te

Am-

Amsterdam 240 voeten hoog. Verschillende gezindheden waren 'er lang vredelievend. Van den Bakker AUGUSTIJN leest men bij VAN BRACHT, en de plaats van zijn uiterste wordt nog aan den houtweg aangeweezen. Geduurende de Spaansche beroerte en Haarlems ramp, was de Wijk laatst door verbranding bij haaren ondergang. Haare groote Kerk werd bij gedeelten herbouwd. Men leest daarin:

Hier ligt in 't graf een jonge maagd
Die levend ieder heeft behaagd,
Maar sints zij smaakte 't stervens lot
Behaagt zij niemand dan haar God.

't Kerkje der Doopsgezinden heeft aan de Breestraat en de Meir een toegang. Ten raadhuize, waar men nog oude steenen ziet, bewaarde men blazoenen der Rederijkeren. Een hunner, geen beminnaar van lange redenvoeringen, waarover gij u BURNET in Zwitzerland te herinneren hebt, de Amsterdammer ROEMER VISSCHER, schreef aan zijn vriend, kunst- en stadgenoot HENRIK LAURENSZ SPIEGEL:

In de kerk soudt ghy al te langh zitten kycken,
Buyten op den dyk soudt ghy u zeer beslycken,
Gezont t' huys blyven can ick so qualyk doen als ghy.
Weet ghy nergens te gaan? so kom dan bij my.

Dien SPIEGEL kent gij uit zijn schrijven „ luttel onderwinds maakt groote rust; winnen is 't zoetst, en de waarheids winst de grootste."

Die wyslyk ieder een kan laten soo wat wils,
Die houdt zich zelf gerust, en voorkomt veel geschils.

Daar en te Westzaan verkoos men het beeld der gerechtigheid niet blind. 'Er is, gelijk te Delft, meer dan gewoone gelegenheid tot bezorging van krankzinnigen en 't geneezen van zenuwziekten, zoo op den Driesprong, met een grooten Engelschen tuin, bij eene kerk der Roomschgezinden, niet weinig pronkende met een beeld der Martelares sinte AGATHA, als op Graaswijk, aan den achter of konings weg, bij eene kerk der Lutherschen, aan een zwaan, tot een windwijzer, wel kennelijk. Waskaarsen vervingen het menschen offer. Zie de Duitschlandsche Oudheden. 't Klooster Sion en een Doele werden lustplaatzen. Pompen en putten geeven 'er, gelijk elders, frisch water. Beeken zijn 'er overdekt. Zaagt gij 'er het rieten kluisje niet? Een BLOYS VAN TRESLONG, 's Brielenaars afstammeling, koos bij de Wijk zijn vast verblijf, sedert hij den 11 van Wijnmaand 1797, dag waarop de Zeeslag van

BOS-

BOSSU verjaarde, den arm verloor, hebbende op dien grond eene oude betrekking. Gij kent zijne verdediging. Hij bewaart een beeld van SOCRATES, over wien gij XENOPHON en BELISARIUS kunt hooren en *Hollands Arcadia* inzien. Wij kennen 'er ook eene REINALDA, 's Frieschen Poteſtaats afkomelinge. Achter een bekend veelmaal aangehaald handvest van Graaf JAN den Eerſten des jaars 1298 onder oude beſchreevene gewoonten en keuren, vindt men voor aanplakking aan Stede poorten. In de jaaren 1786 en 1787 was 'er een gezelſchap voor „eendragt en vrijheid." Te vooren en ſedert leerde men 'er, dat de hut van den eerſten Landbouwer den tempel van den wijsten Koning niet te wijken hadt. Zie ook gezangen, te Amſterdam bij GROENEWOUD in 't jaar 1790 uitgegeeven. Sedert werd alom, ook onder den Landbouwer, verlichting verſpreid, door de Maatſchappij t. n. v. 't a. en 't bewind zeer bevorderd en aangemoedigd. De Wijk-aan-zeeër Schilder RIJK MET DE STELT, jong zijn been verbrand zijnde, van wien AMPZING ſpreekt, noemde zich rijk en welgeſteld."

Welk eene grillige zamenvoeging en opeenſtapeling van anders goede bouwſtoffe! roepen wij, onzes ondanks, uit.

De Schrijver onderrigt de Leezers, „ dat men deeze Brieven niet ſchreef om uitgegeeven te worden; men onderneemt het egter ze u aan te bieden."

Legaat aan Helene, van haren Vader, G. F. NIEMEIJER. *Uit het Hoogduitsch. Met Platen. Te Amſterdam, bij* J. Allart. 1806. *In gr. 8vo.* 327 *Bl.*

Alleenlijk woorden van eenen vriend zult gij vinden, welke alle bedoelen, om den adeldom van uw hart te bevestigen, waartoe ik met zo veel moeite den kiem gelegd heb, juist toen gij begont, in de groote werken der Schepping eenen God te vinden, en het edelst gedeelte van uw Wezen, uwen Geest of uwe Ziel voor onſterffelijk te houden. — Denk niet, mijne HELENE! *dat ik u de volgende lesſen heb toegewijd, omdat ik een wantrouwen ſtell' in de reinheid van uw hart, of omdat ik vreez', dat gij de geſprekken, welke zo dikwerf onder ons voorvielen, in 't vervolg van tijd vergeeten zult. Dan zoudt gij waarlijk zeer mistasten. Ik geef u dit geſchenk daarom, dewijl een' vaderlijke zorglijkheid omtrent uw toekomend geluk, mij aanſpoorde, om u hetzelve na te laaten, alzo ik liever al te zorglijk ſchijnen, dan na mijn' dood aanleiding geeven wil tot de beſchuldiging, dat ik een van mijne vaderlijke pligten verzuimd heb. — Even zo als ik mij in de verkeering met u gedraagen heb, zult gij mij in dit geſchenk ook nog na mijnen dood vinden. Gij weet, beste Kind! dat ik uw Leeraar nooit geweest ben met ſtrengheid, met bedilzucht, of met gedurig te berispen; maar alleen om u gelukkig te maaken. Nimmer heb ik iets van u ge-*

vischt, nimmer iets van u verzocht, waarbij ik niet de zwakke zijden van het menschdom over het algemeen, en de vrouwelijke zwakheid in 't bijzonder, in aanmerking heb genomen. Als Grijzaard heb ik mij naar u gevoegd met van het ernstige tot het blijgeestige over te gaan. Gaarne heb ik u vergeeven, wanneer gij eenen misslag begaan had, hartelijk heb ik mij verheugd, wanneer gij edel gehandeld en blijken gegeeven had van eenen goeden inborst: kortom ik heb u altijd zo behandeld, als betaamelijk was voor eenen Vader, die niets anders beoogde, dan zijne Dochter zonder vooröordeelen op te voeden, en zo veel mogelijk haar geluk te grondvesten. Ik kan u heilig verzekeren, dat het ook thans nog mijn oogmerk is, om de wezenlijke geneugten des levens voor u belangrijker te maaken. Ik heb elken regel met de pen doorgehaald, waarvan ik vreesde, dat dezelve meerder zwaarmoedigheid, dan blijgeestigheid bij u zou veröorzaaken, enz.

Zie daar, Lezer! met des Schrijvers eigene woorden, het oogmerk en de strekking van dit boek, waaraan wij gaarne het getuigenis geven dat het aan dit oogmerk voldoet, en, van wegen deszelfs belangrijken en bruikbaren inhoud, een lees- en handboek behoort te zijn van wel opgevoede Jonkvrouwen, voor welker behoefte in toon en stijl vooral ook gezorgd is, en die, bij eenig gevoel van Godsdienst, dit onderhoudend en hartelijk geschrift met genoegen en aandoening zullen lezen. Het bevat tweeëntwintig afzonderlijke Hoofdstukken, of lieven Vertoogen, waarvan elk zeer nuttige lessen oplevert van heilzame levenswijsheid, en waarvan wij het afschrijven der opschriften onnodig rekenen, alzo wij geheel het werk met al ons hart aanprijzen, en liever eene enkele bladzijde, tot eene uitlokkende proeve voor onze Lezeressen, willen naschrijven. Wij slaan juist, uit het negende Hoofdstuk, („ *Zielerust, gegrond op godsdienstige denkbeelden.*") het volgende op:

„ Ik ken het hart en den Geest van de goede netsem, met „ welke ik spreek. Ik ben wel verzekerd, dat zij niet be„ hoort onder de vrouwelijke schepselen, die uit een' buiten„ spoorige neiging om verstandig te schijnen, met zekere Ka„ menier de belijdenis afleggen: zo waarachtig als God leeft! „ ik ben een Godverzaakster! en dan vervolgens uit waanwijs„ heid den zetel van haaren geest in het bloed meenen te vin„ den, die door een' aderlaating afgetapt, en zo doende door „ de hand van den Heelmeester het venster uitgetransporteerd „ kan worden. Ik heb derhalven niet noodig, diep uitge„ dachte bewijzen voor de waarheden, welke ik thans ver„ handel, met moeite op te zoeken. Waartoe zullen ook daar „ sluitredenen en bespiegelingen dienen, waar het onbedorven „ gevoel, hetwelk de Schepper het menschelijke hart inge„ boezemd heeft, het beste bewijs oplevert? Zonder de min„ ste twijffel zal ik dus onderstellen, dat gij zo wel een' Voor-

„ zie-

„ zienigheid des hemels, als een onsterffelijkheid uwer ziel
„ gelooft, en mijne voorstelling in een zeer natuurlijk beloop
„ vervolgen."

„ Is 't dan waar, dat onze Ziel onsterffelijk is, dan waakt
„ ook ontegenzeggelijk een' Voorzienigheid over ons leven.
„ Wij kunnen daarvoor volstrekt geen beter bewijs wenschen.
„ In die geheimvolle uure, in welke het onbegrijpelijkste van
„ alle wonderen, de schepping van den mensch geschiedde,
„ wierd de kiem gelegd tot een Wezen, hetwelk zich *onverdelgbaar* door eeuwigheden heenen zoude ontwikkelen. Dit,
„ dat wij onsterffelijk, onnoemelijke tijden zullen voortleeven,
„ is mij nooit als zulk een groot wonder voorgekomen, dan
„ dat wij wezenlijk bestaan en leeven. Het menschelijk ge-
„ slacht kan niet van eeuwigheid af bestaan hebben; het heeft
„ zeer zeker een begin genomen. Doch geen sterveling heeft
„ dit begin gezien. Een ondoorzichtig, heilig voorhangsel ver-
„ bergt de uuren der schepping voor onze oogen. Deeze uuren
„ waren 'er, maar hoe of wanneer? Zulks weet alleen Hij, die
„ ons schiep, en tot zekere eindens bestemde, welke even zo
„ duister voor ons zijn, als onze eerste oorsprong voor ons is.
„ Beschouw uw geheel Wezen, mijn Kind! plaats' u voor den
„ spiegel en bezie uwe gestalte. Hou u scherp in 't oog. Zie
„ hoe de spiegel een Wezen vertoont, hetwelk geen spraak
„ noodig heeft, om gekend en bewonderd te worden. Onder-
„ zoek vervolgens de vermogens van uwen Geest, en de ge-
„ voelvolle kracht van uw hart; onderzoek uw geheel Wezen
„ met dien ernst, met die oplettendheid, welke de waarde van
„ uw Wezen vereischt, gewisselijk, gij zult over uzelven in
„ verbaazing weggerukt worden, en het onbegrijpelijk vinden,
„ hoe het mogelijk was, een Wezen met zo menigvuldig-sa-
„ mengestelde krachten en vermogens te vormen — hetzelve
„ zodanig te vormen, dat door onberekenbaare duizende van
„ jaaren, millioenen afdrukselen van hetzelve konden ontstaan,
„ die even zo schoon, even zo volmaakt, en even zo onsterf-
„ felijk zijn, als het eerste Oorspronkelijke!"

Bij de ons overigens zeer aangename lezing van dit boek viel het ons wel eens in, of niet Vader NIEMEIJER wat al te wijs was met zijne HELENE, en misschien blind voor de gebreken van zijn Dochtertje. Men geeft eenen Vader, eenen ouden Vader, hier gaarne wat toe; evenwel verwachtten wij, bij alle die hartelijke liefde en den bescheidenen voegzamen toon, voor het lieve meisje toch minder *menagement* — hoe moeten wij zeggen? minder overdrevene, al te schroomvallige, terughouding van eenen Vader, dan van den beschaafden man, die aan een lief, maar hem toch geheel vreemd, wel opgevoed meisje schrijft. Aan een' Vader is zeer veel geoorloofd en kiesch, hetgeen een ander vermijden zou. Doch onze jonge Dames lezen dit boek slechts als door eenen vreemden aan haar ge-

richt, en dan zal dit haar niet hinderen. Het slot, „*Vaar nu wel, en vergeet hem niet, die u boven alles lief heeft, en die ook, na zijnen dood, u en uwe Kinderen als een beschermengel omzweeven en bewaaken zal,*" is dichterlijk; en wij twijfelen daarom ook geenzins, of de waardige Vader heeft zijne Dochter de les, „Heb God boven alles lief," al vroeg en aanhoudend ingescherpt, en zal haar ook in dezen met een goed voorbeeld zijn voorgegaan.

Tafereelen der Menschelijke Hartstochten. Iste Deel. Te Amsterdam, bij J. Allart. 1806. *In gr. 8vo.* 418 *Bl.*

Dit Werk wordt waarschijnlijk in vele Deelen voortgezet, en wij verlangen nog eenige vervolgen te zien, alvorens wij over deszelfs waarde stellige uitspraak doen. Men leest vele Romans; vele voldoen niet aan de verwachting; een onbekende belooft nu eene verzameling van de beste Werken van dien aard; tafereelen van het gevaar en treurig gevolg van overdrevene hartstochten; tweestrijd tusschen liefde en pligt; belangrijke huislijke tooneelen, met natuurlijke en gloeijende verwen getekend; en dat alles met een zedelijk doel. Voor onze landgenoten, vooral echter aan beminnelijke vrouwen en meisjes, wordt de verzameling, waarvan wij nu de eerste proeve aankondigen, ingericht. De geschiedenis, in dit Deel begonnen, is, bedriegen wij ons niet, een voortbrengsel van uitheemschen grond; zij zal in het begin van het volgend Deel treurig eindigen, en dit einde zien wij met een nieuwsgierig verlangen te gemoet, omdat ons aan het slot der geschiedenis de opgave van het zedelijk doel van dit verhaal wordt toegezegd, hetwelk wij vooralsnog met geene zekerheid kunnen gissen, en waarvan ons oordeel afhangt over de waarde van dit geschrift.

Dit Deel geeft ons eene Roman in Brieven, en tekent *de ongelukkige gevolgen der Jaloezie.* Wij vonden intusschen eene onnatuurlijk overdrevene jaloezie, eene dwaze aanhoudende verdenking, en wel zonder eenigen schijn, jegens het zagtste, braafste, openhartigste en getrouwste meisje, en dat tegen den verstandigsten en aandoenlijksten raad der waarschuwende vriendschap. En hetgeen ons nog het meeste hindert, is, dat deze dolle ontembare jaloezie, die aanhoudend kwetst en beledigt, het lieve meisje in het geheel niet tot inkeer brengt, hetwelk, door eene bij uitstek dwaze liefde jegens den dollen man, maar doof blijft voor de verstandige waarschuwingen der meest bezorgde tederheid; terwijl zij zich dood zal laten martelen door den bespotlijksten dwingeland, die zich het allerdolste veroorlooft en alle welvoeglijkheid met den voet trapt, hoewel hij op haar nog ter wereld geene rechten heeft, voorwendt

wendt haar hartelijk lief te hebben, maar haar intusschen recht hatelijk het leven verbittert. Moet de zedeles zijn: „de liefde is blind, en stelt het meisje bloot voor iedere zotheid"? Maar in zo verre, als deze geschiedenis dat opgeeft, is dit toch hier te lande onwaarachtig. Wij houden ons verzekerd geen vaderlandsch meisje zou zich ook maar half zo veel (wel te verstaan vóór het huwelijk) laten Judasfen en martelen; en ware er zodanig eene, zij verdiende, in plaats van beklag, spot en verachting.

De Schrijver of Verzamelaar verontschuldigt, wel is waar, dit overdrevene; zijne redenering komt hier op neer: „Geene „hartstocht door de reden bestuurd, is schadelijk, maar 't „zijn alleen de uitersten, waartoe de mensch dezelve over„drijft, welke schadelijke gevolgen hebben; wil men dus „die nadeelige gevolgen schetsen, zo moet men overdrijven." Maar, met respect gezegd, het zijn niet alleen de *uitersten*, die nadeelig zijn; *al het overdrevene* heeft schadelijke gevolgen; en als men zo onnatuurlijk ver overdrijft, verliest de waarschuwing indruk en kracht. In dit boek vindt geen Jaloersche onder ons zijn beeld, en wordt er alzo niet door verbeterd. Wij schorten dan ons oordeel op tot het volgend Deel, en willen de volgende, in ons oog goede, aanmerking, over de hier bestredene zwakheid of ondeugd, voor onze Lezers afschrijven, uit den 55sten Brief:

„Er is eene jaloezie, welker uitsporigheid niets dan dwin„gelanden en slachtoffers maakt. Zij verteert het hart van „den ongelukkigen die er mede besmet is, wapent zijne „hand met den dolk, en baart niets dan misdaden; doch „deze wrede hartstocht, ontstaande uit hoogmoed en eigen„belang, kan slechts in eene snode ziel huisvesten, en den man „die zich hier door laat overheerschen, kan nooit iemand, „wie het ook zij, gelukkig maken: men moet de jeugd en „onschuld van hem verwijderen, en haar wapenen tegen den „indruk, welken zulk een man op haar zou kunnen maken: „ja 't is in zulk een geval, dat de strenge wijsheid, waarme„de de ouderen de tederste wenschen der liefde te keer „gaan, een heilige pligt wordt; waar door zij hunne kinde„ren voor een zeker ongeluk behoeden."

„Doch de jaloezie heeft niet altoos zulke ongelukkige ge„volgen. Er is eene jaloezie, welke uit zedigheid en schroom„vallige kieschheid ontstaat, en die, wel verre van het beminde „voorwerp als een dwingeland te behandelen, hetzelve in„tegendeel door zijn nederig wantrouwen vergoodt, en zich „nooit deszelfs bezit waardig acht. Deze soort van neiging „schijnt mij veeleer eene zwakheid dan eene ondeugd te zijn; „schoon ik niet ontkenne, dat dezelve altoos strijdig is met „het geluk eener tedere ziel, vermids het diep treurig is, „om ondanks zichzelven het voorwerp dat men hartelijk be-

„ mint ongelukkig te maken : terwijl men, door zich aan
„ dezen hartstocht over te geven, nooit een duurzaam geluk
„ kan genieten."

De briefschrijver gelooft, en wij met hem, dat men deze laatste soort van jaloezie overwinnen kan.

Beknopte Handleiding tot de kennis van het Zonnestelsel, benevens een Aanhangsel over de Verwisseling der Saisoenen, de Schijngestalten der Maan en de Eclipsen; door CORNELIS CÓVENS. *Met Plaaten. Te Amsterdam, bij* C. Cóvens. 1806. *In kl. 8vo. 56 Bl.*

Menigvuldig zijn de blijken van de Almagt en Grootheid des Scheppers op onzen aardbol, *doch nog ongelijk* menigvuldiger zijn die blijken in de uitgestrektheid, *die aan* alle zijden onzen aardbol omringt; dat dezelve niet worden opgemerkt en naar den eisch bewonderd, ontstaat of uit onoplettendheid, of wel inzonderheid uit gebrek aan gepaste aanleiding voor de Jeugd, om tot de kennis van eene der edelste en ter verheerlijkinge van den grooten Formeerder aanspoorende weetenschap, de Starrekunde, te worden opgeleid. Al lang stonden wij in het denkbeeld, en worden er meer en meer in bevestigd, dat, zonder eenige kennis van de werken der natuure, en van het wijze en grootheerlijke, in dezelve blijkbaar, nimmer het gemoed zich zal verheffen tot die eerbiedige hulde, welke aan het Hoogste Weezen om zoo veele redenen moet worden toegebragt, en tot welke wij in de gewijde Schriften zoo veele opwekkingen ontmoeten. *Welkom* zijn daarom ons alle geschriften, welke daartoe iets *kunnen* bijdraagen. De Heer CÓVENS ontvange ook deswegen onzen dank, in naam van dezulken onder het leezende publiek, die in de kennis van de Werken des Almagtigen eenig belang stellen. 's Mans voordragt, hoewel beknopt en niets nieuws bevattende, verdient, egter, om haare zaakelijkheid en veelbevattenden inhoud, opmerking. Hij toont, in de laatere ontdekkingen omtrent de Starrekunde wel bedreven te zijn, en heeft aan zijn beknopt opstel die volledigheid gegeeven, welke den eerstbeginnenden ter gepaste aanleidinge tot verdere vorderingen kan dienen. Misschien was het niet onnut, dat dit Werkje in eenen vorm wierdt gegoten, om te kunnen dienen ten gebruike op de zodanigen onzer gelukkig verbeterde Schoolen, op welke, behalven het onderwijs in de meest noodige kundigheden, de Jeugd, onder voorlichting van kundige Onderwijzers, tot hoogere Weetenschappen wordt opgeleid. — *Daar* het Werk van den Heere CÓVENS voor een doorloopend berigt onvatbaar is, moeten wij met deeze algemeene aanprijzende aankondiging ons vergenoegen.

Het

Het Leven van BENJAMIN FRANKLIN; *een Leesboek voor Kinderen, door* W. G. REDDINGIUS, *Predikant te Dronrijp. Te Groningen, bij* W. Zuidema. *In kl. 8vo. 77 Bl.*

De Eerw. REDDINGIUS, een arbeidzaam man, ijverig voorstander der Maatschappije *Tot Nut van 't Algemeen*, ook door andere schriften, ten nutte van Kinderen opzettelijk vervaardigd, met lof bekend, vondt zich opgewekt, ten laatstgemelden oogmerke, den beroemden Amerikaanschen, eerst Boekdrukker, naderhand Staatsdienaar, FRANKLIN, in een beknopt tafereel te schetsen. Ten voegzaamen leiddraad daartoe diende hem: *Het Leven van* BENJAMIN FRANKLIN, *door hemzelven beschreeven*. Uit het verhaal, hier voorhanden, blijkt, dat FRANKLIN veel overeenkomst met onzen MICHIEL ADRIAANSZOON DE RUITER hadt, in zoo verre zij, beiden van eene geringe afkomste, door kunde, deugd en vlijt, eenen trap van aardsche grootheid beklommen, die weinigen ten deel valt. Voor Jongelingen van meer dan gemeenen aanleg kan dus, gelijk het voorbeeld onzes doorluchtigen Landgenoots, dat des Amerikaans tot een spoorslag dienen, om, in de hoop op bevordering, de vermogens, met welke zij zich begaafd gevoelen, te ontwikkelen en uit te breiden. De Eerw. REDDINGIUS verzuimt niet, de schoone trekken in FRANKLIN's karakter zijne jeugdige Leezers te doen opmerken, om daardoor een vuur van naijver in hunne ziel en hart te ontsteeken. Het lust ons, hier plaats te geeven aan het zoo geestig als godvrugtig Grafschrift, door den Heer FRANKLIN op hemzelven vervaardigd. Het is van deezen inhoud:

Het ligchaam
van
den Boekdrukker BENJAMIN FRANKLIN
ligt hier, als de band van een oud boek,
wiens bladen verscheurd zijn,
en van zijn sieraad en verguldsel beroofd,
tot voedsel voor de wormen;
doch het werk zelf zal niet verloren gaan:
want eens (zoo als hij geloofde) zal het weder verschijnen,
in een nieuwe
en schoonere uitgaaf,
door
den Autheur
overgezien en verbeterd.

Gel

Gemakkelijk en Aangenaam Onderwijs in de Beginselen der Fransche Taal. Zevende Druk. Aanmerkelijk verbeterd en veel vermeerderd door J. VAN BEMMELEN, *Kostschoolhouder te Leijden. Met twaalf Platen, of tweehonderd acht-en-tachtig Afbeeldingen. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon. 1806. *In kl. 8vo.* 122 *Bl.*

De voorgaande uitgaven dezer Fransche Spraakkunst hebben wij niet bij de hand, en bevinden ons alzoo niet in de gelegenheid, om, door vergelijking, wat in deeze uitgave verbeterd of vermeerderd zij, op te maaken. De naam van den Heere VAN BEMMELEN, wiens bedrevenheid en ijver omtrent het School-onderwijs genoeg bekend is, zet aan deezen Zevenden Druk geen klein gezag bij. Daar de beoefening der taalen in 't algemeen, en der Fransche in 't bijzonder, thans eene behoefte is geworden, beschouwen wij het als een welkom geschenk voor onze Vaderlandsche Jeugd, zo dikmaals haar een werkje, 't welk de dorre taalstudie kan verligten, of dezulken onder haar, die eene hooger vlugt willen neemen, in hunne poogingen kan schraagen, in handen wordt gegeeven. Het *segnius irritant animos, &c.* laat zich ook op het hier afgegeeven groot getal van *tweehonderd acht-en-tachtig Afbeeldingen* toepassen; men ontmoet er de meeste voorwerpen, die in het dagelijksche leeven voorkomen. Boven elke afbeelding staat de Fransche benaaming; als eene soort van Woordenboek mogen alzoo deeze prentverbeeldingen worden aangemerkt.

Oefeningen voor de Jeugd, om het Fransch te leeren schrijven. Uit het Hoogduitsch van ALBERT CHRISTIAAN MEINEKE, *door* J. VAN BEMMELEN, *Kostschoolhouder te Leijden. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1807. *In kl. 8vo.* 165 *Bl.*

Dit Themaboekje, hetwelk te gelijk de eerste gronden der taal opgeeft, immers herinnert, doet deszelfs vervaardiger eer aan; en ook in dit Hollandsch gewaad, durven wij het, voor de Fransche Schooljeugd, met alle vrijmoedigheid aanprijzen.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Proeve eener Verklaring van den eigenlijken zin der Profetische Gezigten in de Openbaring van JOANNES; *door* JACOBUS JOANNES LE ROY, *Predikant te Sprang. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1806. *In gr.* 8vo. *199 Bl. en XVI Voorberigt.*

Geen Boek is er in den bundel, welken wij Christenen doorgaans het Nieuwe Testament noemen, omtrent welks Schrijver men meer in het onzekere is, dan de Openbaaring, die den naam van JOANNES draagt; geen Boek, welks Echtheid en Godlijk gezag van oudsher sterker betwist is, en nog betwist wordt, ook door waarlijk geleerde Mannen en oprechte Christenen; geen Boek, waaraan men veelvuldiger en meer van elkander verschillende Uitleggingen heeft gegeven. De twee eerste punten laat de Schrijver van het Werk, welks titel wij hebben opgegeven, geheel onaangeroerd, en spreekt er niet meer van, dan of daaromtrent nooit eenig verschil geweest, maar de *Openbaaring* ten allen tijde, door allen, als het echte Werk van den Apostel JOANNES, ware erkend en aangenomen. Die punten kunnen wij, derhalven, ook stilzwijgende voorbijgaan, en het derde komt hier alleen in aanmerking. Te beoordeelen of de Eerw. LE ROY den waaren zin der Openbaaringe hebbe getroffen, erkent Rec. boven het bereik zijner kundigheden te zijn. De Echtheid des Boeks ondersteld zijnde, blijft hem de inhoud nog zeer duister. Het Boek moet dan voorspellingen behelzen van gebeurtenisen, die nog toekomende waren toen de Schrijver zijn Werk opstelde. Zijn zij dit nu nog? of zijn die voorspellingen reeds vervuld? Stelt men het laatste, dan moet men die vervulling kunnen aantoonen in de Geschiedenisfen der waereld. Men weet, dat verscheiden Geleerden getracht hebben zulks te doen. Derzelven uitleggingen kunnen wij hier niet aanhaalen; maar geene derzelve is ten minsten zo duidelijk of een-

voudig, dat zij niet onderhevig zij aan groote, en, in het oog van den Recensent, onoplosbaare zwaarigheden. — Maar zijn de voorspelde gebeurtenissen nog toekomende, dan moet de voorspelling zelve natuurlijk haare duisterheid hebben, welke eerst volkomen kan opgeklaard worden door de vervullinge. De aart toch der Voorzeggingen is, dat zij wel de gemoederen opwekken tot de verwachting van gewichtige voorvallen, maar veel overlaaten, hetgeen eerst door de uitkomst volkomen kan opgehelderd worden. Voorbeelden hiervan vindt men in overvloed in de Propheetische Boeken des O. V. Intusschen heeft men een ruim veld, waarin de verbeelding wijd en breed kan gaan speelen. *Zij* blijft ook niet in gebreke van zulks te doen, maar speelt ongelukkiglijk dikwijls blindemannetje, tast en grijpt, stoot nu en en dan misschien op eenige waarheid, maar slaat meermaalen mis. Dit blijkt uit zo menigvuldige uitleggingen, welke men aan dit *zelfde Boek* der Openbaaringe in vroegeren en laateren tijd heeft gegeven. Veeler ongegrondheid heeft de ondervinding reeds aangetoond, en of andere vaster staan, zal de tijd moeten leeren. Tot de laatste behoort de *Proeve*, welke ons aanleiding geeft tot het maaken deezer aanmerkingen. Zijner onkunde en kortzichtigheid bewust, zal Rec. zich wel wachten van een beslissend oordeel te spreeken over derzelver waardije, en zich bepaalen tot een bloot verslag van den hoofdzaakelijken inhoud. Ondertusschen moet *hij den* Eerw. Schrijver het recht doen van te erkennen, dat dezelve zijne gedachten zeer geleidelijk voordraagt, met eene duidelijkheid, welke men niet aantreft bij de meesten, welken aan dit Boek hunnen tijd en vlijt besteed hebben. Voorzichtiglijk vermijdt hij ook de klip, waarop zo veelen zijner voorgangeren schipbreuk hebben geleden, de begeerte om *te weeten de tijden en gelegenheden, welke de Vader in zijne eigene macht gesteld heeft.* Ook moeten wij des Schrijvers bescheidenheid prijzen, die zijn Werkjen niet als eene volledige *Verklaring*, maar enkel als de *Proeve eener Verklaring* wil beschouwd hebben (bl. 2.) — Doch laat ons tot het Stuk zelve overgaan.

Hij begint (bl. 1.) met de onderstelling, „ dat de Le„ zer, eer hij deze verklaring inziet, het voorberigt „ zal gelezen hebben, en zoo niet," zegt hij, „ ver„ zoek ik dit te voren nog te doen, wijl ik zulks, tot

Z „ be-

„ beter verstand en beoordeeling van deze mijne verkla-
„ ring, noodig keure." Dit Voorbericht dan begint genoegzaam met den grondregel, „ dat *de Bijbel in alle*
„ *deszelfs boeken en gedeelten een waren letterlijken zin*
„ *heeft, en daarom ook alles, wat in denzelven voorkomt,*
„ *ten volle eigenlijk moet verstaan worden, alleen zulke ge-*
„ *zegden en voorstellen uitgezonderd, welke klaarblijkelijk*
„ *zinnebeeldig of dichtkundig zijn.*" Volgens deeze grondstelling betuigt de Schrijver den Bijbel gelezen te hebben. In het eerst vond hij vrij veel moeite in dezelve te bewaaren, vooral bij het leezen van de Propheetien des O. T. „ Doch ... ik bleef," zegt hij bl. IV, „ mijne
„ grondstelling ook hier aankleven; en zij geleidde mij
„ tot vele nieuwe en hartverheffende inzigten .... Zeer
„ vele nieuwe uitzigten in de toekomst werden mij ge-
„ opend, welke mijn hart met een reikhalzend verlangen
„ naar de uitkomst vervulden .... Deze uitzigten be-
„ troffen voornamelijk de oprigting van Christus heer-
„ lijk Koningrijk op aarde ... de daarmede gepaard gaan-
„ de wederinleiding van het Joodsche volk in hun land,
„ de herstelling van deszelfs Burgerstaat, en de weder-
„ oprigting van eenen nieuwen, hoewel meer gezuiver-
„ den Tempel- en Offer-dienst; waaruit dan ook een
„ naauwkeuriger denkbeeld van Jezus laatste toekomst
„ voortvloeide," enz. — Het gevoelen van eene toekomende bekeering des Joodschen Volks niet alleen; welke Apostel PAULUS duidelijk schijnt te voorspellen Rom. XI: 25—28; maar ook van deszelfs herstelling in het Land hunner Vaderen, begint in onze dagen, naar het schijnt, vrij grooten opgang te maaken; met hoeveel recht, behoeven wij hier niet te onderzoeken. Liever vervolgen wij ons bericht. — Het Boek der Openbaaringe van JOANNES volgens de bovengemelde grondstelling leezende, „ be-
„ merkte ik al ras," zegt de Schrijver bl. IX, „ dat
„ dit boek, althans naar deszelfs letterlijken en eigen-
„ lijken zin, geene zoodanige reeks van gebeurtenissen,
„ waarvan nu reeds de meesten zouden voorbij zijn," gelijk de meeste uitleggers denken, „ kon bevatten, maar nood-
„ zakelijk, van het begin tot het einde, eene schakel
„ van gebeurtenissen voorstelde, welke, zoo niet al-
„ len, althans bijkans allen nog toekomstig zijn; want
„ niet alleen in het midden of op het einde, maar reeds,
„ in het begin dier gezigten, vond ik zulke dingen voor-
„ speld, welke, eigenlijk opgevat, tot hiertoe, nog

 „ nooit

„ nooit gebeurd zijn." Vervolgens worden, van bl. X tot XIII, twee tegenbedenkingen aangevoerd en beantwoord. Het slot van het laatste antwoord geeft vrij veel inziens in des Schrijvers hoofdstelling. Wij zullen het daarom overneemen: „ Ik hoop," zegt hij, „ in
„ de verklaring zelve .... te toonen, dat de gebeurte-
„ nissen, door de zeven bazuinen afgebeeld [Hoofdst.
„ VIII—XI] niet dezelfde tijdperken als die, onder de
„ zeven zegelen vertoond, [Hoofdst. VI en VII] betref-
„ fen, en dus niet gelijktijdig met dezelve voortloopen,
„ maar alle te zamen den inhoud van het zevende zegel
„ uitmaken, met hetzelve in *een onmiddellijk verband*
„ staan, en dus op de zes *eerste zegelen volgen*." Langen tijd bleef, ondertusschen, het hoofdoogpunt, waaruit alles moest beschouwd worden, voor den Schrijver moeielijk te vinden, tot dat hij, na jaaren onderzoeks,
„ eindelijk ten volle bemerkte," wij gebruiken wederom zijne eigene woorden bl. *XIV*, „ *dat*, *in dit* boek, naar
„ deszelfs *eigenlijken zin verstaan*, die reeks van ge-
„ beurtenissen werd afgeschilderd, welke kort voor de
„ laatste komst van onzen Heer en Zaligmaker zullen
„ voorvallen, dezelve voorbereiden en verzellen, en dat
„ dan nog daarenboven, in een afzonderlijk gedeelte, de
„ voornaamste dier gebeurtenissen, namelijk de woe-
„ dende en duivelsche strijd van den laatsten en *groot-*
„ *sten* vijand van God en Christus, zijne *overwinning*
„ door Christus, en de daarop volgende *oprigting van*
„ Christus heerlijk Koningrijk, eerst voor, *vervolgens*
„ na de algemeene opstanding, op eene meer uitvoerige
„ wijze, beschreven werd; en zoo kwam hieruit die
„ verklaring dezer gezigten voort, welke ik hier den Le-
„ zer aanbiede."

Op deezen voet, en volgens deeze beginselen, is dan deeze Proeve ingericht. Onze Leezers zullen niet verwachten, dat wij den Schrijver door het geheele Werk zullen volgen, of een aaneengeschakeld bericht van den inhoud geeven. Alleenlijk willen wij nog iets zeggen van eene soort van Inleiding, welke op het Voorbericht volgt, en dan, indien onze ruimte het toelaat, een enkel staaltjen bijbrengen van des Schrijvers verklaaringe. In die Inleiding wederlegt de Eerw. LE ROY, bl. 6–9, het gevoelen, dat de Historie van het Boek met zeven zegelen met Hoofdst. VIII: 1 een einde neemt, en de zeven bazuinen een afzonderlijk gezicht uitmaaken.

Hier-

Hiervan hebben wij reeds iets gezegd. Ook verwerpt hij de stelling, dat tot den inhoud van het verzegeld boek zouden behooren „ alle de Profetische gezigten „ tot aan het einde der Openbaring, en alle te zamen „ slechts eene onafgebrokene reeks van gebeurtenissen „ uitmaken," bl. 5. Hij geeft zijne redenen op, en besluit bl. 10, „ dat met het einde van het XIde „ Hoofdstuk ook de achtervolgende reeks van gezig- „ ten, welke den inhoud van het verzegeld boek .... „ aan Joannes vertoonen, is afgeloopen, en ... met „ het XIIde Hoofdstuk gezigten volgen, welke tot die „ volgreeks niet meer onmiddellijk behooren." Die laater beschreven gezigten hebben wel alle betrekking tot elkander, maar echter „ meer het voorkomen van „ losse en op zich zelven staande stukken, die, ieder, „ voor zich, een geheel uitmaken, en zoo in eenen „ bundel zijn te zamen gevoegd, dan dat zij zouden „ schijnen eene onafgebroken volgreeks met elkanderen, „ veelmin dus met de vorigen uit te maken."

Lang hebben wij te vergeefs gezocht naar een staaltjen om onzen Leezeren aan te bieden. Alles, wat ons anders daartoe geschikt voorkwam, was, zelfs met alle mogelijke verkorting, voor ons bestek te uitvoerig. Eindelijk bepaalden wij ons tot een gedeelte van des Schrijvers aanmerkingen over het gezicht der twee Beesten, waarvan OPENB. XIII wordt gesproken. Na eenige korte bedenkingen, dat het eerste deezer Beesten eenen machtigen, woesten, trotzen en wreeden Vorst aanduidt, het tweede meer bijzonder eenen valschen Messias, of den eigenlijken Antichrist, vervolgt de Heer LE ROY, bl. 80. „ Deze beide Tegen- „ standers ... zullen elkanderen ... tot hunne ver- „ derfelijke oogmerken ondersteunen, alzoo dat de eer- „ ste als een wereldlijk Oppervorst, door kracht en „ geweld, de zaak van God en Christus zal bestrij- „ den, en zich als God laaten aanbidden, terwijl de „ laatste meer door verleidelijke leeringen en schijnba- „ re wonderteekenen de heerschappij en Goddelijke ver- „ eering van den eersten zal bevorderen, enz.

„ Voorts zal deze laatste Tegenstander, volgens „ vers 16 en 17, ook eene valsche gemeente van aan- „ bidders van den eersten ..: Tegenstander Gods „ verzamelen; en die door een bijzonder merkteken „ onderscheiden, enz.

,, Doch opdat niemand zich mogt laten misleiden,
,, wordt hier reeds vers 18 dit merkteeken opgege-
,, ven, namelijk *het getal zes honderd zes en zestig*, het-
,, welk *het getal des naams des Beestes* (*) genoemd wordt,
,, dat is, volgens de oudste en eenvoudigste verkla-
,, ring, een getal, hetwelk door de letteren van den
,, naam des eersten Tegenstanders, als getalletters aan-
,, gemerkt, en bij een gerekend zijnde, zal worden uit-
,, gemaakt," enz.

Men weet, welke moeite veelen zich hebben gegeven, om dit getal in deezen of geenen naam, en langs deezen weg den Antichrist uit te vinden (van den haatelijken schimp van twistende partijen onder de Godgeleerden wil Rec. niet spreeken). De Heer LE ROY onderscheidt zich hier van veelen door eene voorzichtige bescheidenheid. Met hetgeen hij over dit onderwerp zegt, zullen wij ons bericht eindigen.

,, Doch om nu voor te komen alle vruchtelooze moei-
,, te, welke men misschien zou willen doen, om nu
,, reeds dezen naam uit te vinden, bedenke men, dat
,, dit van voren niet geschieden kan, want schoon men
,, al alle mogelijke namen bedacht, welker letteren dit
,, getal 666 uitmaken, men zou nog niet weten, welke
,, dezer namen de bedoelde ware. — Dit is ook nog niet
,, noodig. — Zoodra deze vijand van God zal daar zijn,
,, zal men ook zijnen naam te weten komen, en men zal
,, dan van zelve zien, dat de letters van dien naam
,, zamen opgerekend, dit getal 666 uitmaken, en dit
,, zal dan, met de overige omstandigheden, vergele-
,, ken en zamengevoegd, een onfeilbaar teeken zijn,
,, waaraan men hem zal kennen," enz.

(*) [OPENB. XV: 2.]

Pro Evangelii Ioannei ΑΥΘΕΝΤΙΑ. Dissertatio Critico-Theologica. Auctor G. H. VAN GRIETHUYSEN, *Isselsteiniensis*. Hardervici, typis *E. Tyhoff*. 1807. 8vo. pp. 166.

In dit Akademisch Strijdschrift, onder voorzitting van den Hoogleeraar CLARISSE, aan de Geldersche Hoogeschool openlijk verdedigd, ontvangen wij eene lofwaardige proeve van den ijver, waarmede ook deze Vaderlandsche Geleerde zich, in navolging van andere Hoogleeraars in de Godgeleerdheid, op onderscheidene Hol-

Hollandsche Universiteiten, toelegt, om regtschapene en in de Bijbelverklaring welgeoefende Godsdienstleeraars aan de Nederlandsche Kerk te leveren.

De bekentenis van den Steller, dat hem de bronnen, waaruit hij geschept heeft, door zijnen Leermeester zijn aan de hand gegeven, en dat hij zich, in het vervaardigen van het geheele stuk, van diens raad en hulp aanhoudend heeft bediend, was voor ons, bij het verder doorleezen dezer Verhandeling, des te aangenamer, naar mate wij anders ongunstiger zouden hebben moeten oordeelen over de richting zijner werkzaamheden en letterkennis. Wij althans zouden toch den jongen beoefenaar der Godgeleerdheid, aan eene Hoogeschool, niet gaarne den raad geven, om van het lezen der meeste, in deze Verhandeling telkens aangehaalde Schrijvers zijn voornaam hoofdwerk te maken, 't geen men van hem, zonder de gezegde inlichting, zou moeten vooronderstellen. Van eenen Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, die, met al hetgene tot den geheelen omvang der Godgeleerde Wetenschappen behoort, dient bekend te zijn, mag men billijk verwachten, dat hij steeds lette op alle, van tijd tot tijd gemaakte voortgangen en verbeteringen, in elk bijzonder vak, en niet onkundig blijve van alles, wat, zoo buiten als binnen de grenzen van 't land, welk hij bewoont, daaromtrent wordt in 't werk gesteld. En 't is deswegens den Heer CLARISSE niet ten kwade te duiden, dat hij zich ook steeds met zulke schriften bekend maakt, waaruit anders niet veel wijsheid te halen is, en die veeleer de strekking hebben, om 't nuttig gebruik der gewijde Schriften, voor het verstand en hart, geheel weg te nemen, dan om dit te bevorderen. Deze vooronderstellen wij dan, dat den aankomenden Godgeleerden, zonder benadeeling van zijne hoofdstudie, het een en ander uit den voorraad zijner wijduitgestrekte lectuure, ook in nieuwe, meestal Hoogduitsche schriften, heeft medegedeeld, waaruit zoodanig verdedigschrift, door eigen arbeid, met hulp van den Leermeester, kon worden zamengebragt: 't geen de Heer VAN GRIETHUYSEN ook loffelijk volvoerd heeft.

Zeer moeielijk was de opgegevene taak niet, als bestaande in de wederlegging van los opgevatte gevoelens, die wel, met eenige vertooning van geleerdheid en schranderheid, ter bane gebragt zijn, maar in de daad, met geene waarschijnelijke gronden, kunnen voorgestaan worden, en die, in Duitschland zelf, daar men ze, nevens zoo

vele andere *paradoxen*, met veel ophef had geöpperd, weldra gegronde tegenspraak gevonden hebben. Daar 't evenwel reeds verdienste genoeg is voor een eerstbeginnenden Schrijver, 't geen, in vele schriften, vóór en tegen zeker gevoelen is te berde gebragt, in geregelde orde voor te dragen, en met welwikkend oordeel het beste te kiezen, kan men VAN GRIETHUYSEN geenzins den lof weigeren, van zich, ten dien aanzien, door dezen arbeid niet ongunstig bekend gemaakt te hebben; en dat wel te meer, daar hij niet alleen doorgaans, in het voordragen van 't geen anderen vóór hem gedaan hebben, wel geslaagd is, maar ook nog al deze en gene goede aanmerkingen heeft in 't *midden gebragt*, welke men bij anderen, die *over 't zelfde onderwerp* regtstreeks gehandeld hebben, te vergeefs zal zoeken.

Vooraf gaan eenige Aanmerkingen, over de groote waarde en voortreffelijkheid van het Euangelie van Johannes, zoo uit hoofde van de getrouwheid en naauwkeurigheid der door hem *gegevene berichten*, als wegens deszelfs eenvoudigen en innemenden schrijfstijl. Daarop volgt een historisch verslag van oude en nieuwe gevoelens over dit geschrift, voorheen vrij algemeen voor een onbetwistbaar gedenkstuk van den Apostel Johannes erkend, en alleen door weinigen, wien de inhoud tegenstond, in vroegere eeuwen, zonder een eenigen genoegzaamen grond, verworpen, doch in onzen tijd, *op onderscheidene wijzen*, voor onecht verklaard, *en opzettelijk* bestreden door E. EVANSON, J. C. R. ECKERMAN, een *ongenoemden*, en G. K. HORST, wier stoute magtspreuken hier en daar vrij wat bijval gevonden hebben (*).

Tegen de genoemde Schrijvers is de Verhandeling ingerigt, niet zoo zeer om de geloofwaardigheid en het goddelijk gezag van het Euangelie van Johannes te verdedigen, als wel, om de echtheid van dit geschrift te handhaven. *Eerst* worden de onderscheidene gisfingen der gemelde Schrijvers, over den oorsprong van dit, zoo zij meenen, ondergeschoven stuk, met bedachtzaame

scherp-

(*) Dat de Kielsche Hoogleeraar ECKERMAN, in latere schriften, en wel bijzonder in zijne *Erklarung aller dunkeln stellen des Neuen Testaments*, erster und zweijter band, de echtheid der vier Euangelien, ook met name van dat van Johannes, heeft erkend, schijnt den Steller niet bekend geweest te zijn.

ſcherpzinnigheid, ter toetſe gebragt, en, op goede gronden, bewezen, dat het geenzins uit verſchillende ſtukken en brokken van onderſcheidene Schrijveren van ſtrijdigen inhoud is zamengeflanst, dat het niet eerst in de tweede eeuw, maar in den leeftijd van Johannes opgeſteld is, dat de Schrijver noch voor een aanhanger der Platoniſche Wijsbegeerte, noch voor eenen Alexandrijner kan gehouden worden, en dat de aangenomen vooronderſtellingen, om te verklaren, hoe dit onecht ſtuk in den rang der Kanoniſche Schriften gekomen zij, even zeer van allen grond ontbloot zijn. — *Daarna* worden alle bedenkingen, die tegen de echtheid van dit Bijbelſchrift zijn voortgebragt, onderſcheidentlijk in overweging genomen; en wel eerst dezulken, waarmede men tracht te bewijzen, dat hetzelve van geen Apostel kan vervaardigd zijn, en dan ook nog anderen, die men voorgeeft dat het voor uitgemaakt moeten doen houden, dat Johannes er althans de Schrijver niet van kan geweest zijn. Men beweert, dat de Apostelen geene geſchriften hebben willen nalaten, dat zij er ook niet toe in ſtaat geweest zijn, en dat in dit Euangelie dingen voorkomen, die geen Apostel heeft kunnen ſchrijven. Met dezelfde ſtoutheid houdt men ſtaande, dat Johannes vóór de vervaardiging van dit geſchrift reeds zal geſtorven zijn, dat hij, hebbende willen ſchrijven, dit veel vroeger zou gedaan hebben, dat hij ook niet zoo veel Grieksch verſtaan heeft, om dus te kunnen ſchrijven, dat de Griekſche ſtijl en geheele ſchrijfwijze van Johannes in zijne Openbaring te veel verſchilt van den ſchrijfſtijl in het Euangelie, om beiden aan denzelfden Schrijver toe te kennen. Alle deze bedenkingen worden, door gepaste, doorgaans wel doordachte antwoorden, uit den weg geruimd. Niet minder overtuigend worden eindelijk de bekende geſchiedkundige bewijzen, die voor de echtheid van dit Apostolisch ſchrift niet minder ſterk, dan voor eenig ander overblijfſel der oudheid, pleiten, tegen de weinig beduidende tegenbedenkingen der gemelde Schrijvers, ſtaande gehouden.

Wij wenſchen hartelijk, dat deze geleerde Verhandeling vooral dezulken, die zich, door halsſtarrige twijfelzucht, tot ontkenning van de zekerſte daadzaken hebben laten vervoeren, moge in handen komen, en ook anderen, die al ligt gevaar loopen, om door derzelver

bedriegelijke voorgevens op het dwaalspoor te geraken, eenmaal de oogen mogen opengaan, om zich, door grondig onderzoek, tegen dat allerschadelijkst soort van ligtzinnigheid, dat de meest ontwijfelbare gronden van het Christelijk geloof los en wankel maakt, te wapenen en te sterken.

Niet alles, evenwel, wat VAN GRIETHUYSEN voor zijne zaak bijbrengt, is even richtig en bondig; maar over 't geheel heeft hij dezelve wel bepleit. Over taal en stijl willen wij geene aanmerkingen maken. De jeugdige Schrijver zal zich, vertrouwen wij, mettertijd de taal der geleerden meer eigen maken, en dan ook, zoo wel op kortheid en juistheid, als duidelijkheid en fraaiheid der uitdrukking, nog wat meer toeleggen: waartoe wij hem eene gezette beoefening van de schriften der Ouden aanbevelen. Er straalt, in deze Akademische Verhandeling, te veel door van den goeden aanleg van deszelfs lofwaardigen opsteller om geleerde Schriftverklaarders eenmaal op zijde te komen, dat wij niet gaarne zijnen voorbeeldigen ijver, op alle wijzen, zouden aangemoedigd zien, en allezins verlangen, dat hem dan ook niets moge ontbreken, om zoodanig edel doel te bereiken.

LUD. CASP. VALCKENAERI Diatribe de Aristobulo *Judaeo*; Philosopho Peripatetico Alexandrino. *Lugd. Bat.* apud *S. & J. Luchtmans.* 1806. 4to. pp. *154.*

Een uitmuntend gedenkstuk van twee uitmuntende mannen, waarmede wij de geleerde wereld geluk wenschen. De wijdberoemde VALCKENAER een verbazenden schat van schriften nagelaten hebbende, die onder deszelfs eenigen Zoon, J. VALCKENAER, en Schoonzoon E. LUZAC berusten, waren eenigen derzelven, of geheel of ten deele, afgewerkt en alzoo voor de drukpers geschikt, aan deszelfs voortreffelijken Opvolger J. LUZAC ter hand gesteld, om in het licht gegeven te worden (*). Onder deze was, behalven de reeds voor ze-

(*) De Utrechtsche Hoogleeraar C. SAXE hed zich vergist, toen hij in zijn *Onomasticum* schreef, dat de Hoogleeraar LUZAC, na het overlijden van VALCKENAER, erfgenaam of bezitter was geworden van alle diens nagelatene geleerde schriften.

even jaren uitgegevene *Fragmenta Callimachea*, deze eleerde Verhandeling over den Peripatetischen Jood *Aristobulus*, die de Hoogleeraar LUZAC nog kort voor ijnen noodlottigen dood, op den verschrikkelijken waalfden van Louwmaand laatstleden voorgevallen, heeft kunnen laten in het licht verschijnen, met bijvoeging van eene gewigtige bijdrage, betreffende onder anderen ook 't zelfde onderwerp. Zij bestaat in eene Voorlezing van den beroemden P. WESSELING, door den Hoogleeraar TYDEMAN aan den Uitgever medegedeeld, waarin 't zelfde gevoelen omtrent *Aristobulus*, dat VALCKENAER in zijne Verhandeling breedvoerig bepleit, op soortgelijke wijze beweerd wordt. Vooraf gaat eene lezenswaardige Opdracht van deze nalatenschap van VALCKENAER aan den roemvollen Curator der Koninklijke Universiteit, JERONIMO DE BOSCH, en den doorkundigen E. H. VAN ELDIK, eenen van de weinige overgeblevene echte voedsterlingen der Valckenaeriaansche School.

Met de hem eigene allesomvattende Grieksche geleerdheid en buitengemeene scherpzinnigheid heeft de groote VALCKENAER, in deze overschoone Verhandeling over *Aristobulus*, alles bijeenverzameld, wat hem dienstig scheen, om dien geleerden Alexandrijnschen Jood te doen voorkomen, als schandelijken verdichter van vele, op naam van Linus, Homerus, Hesiodus, Euripides en andere oude Grieksche Dichters, bij verscheidene Grieksche Kerkvaders, aangehaalde stukken en brokken uit derzelver, zoo men meende, geheel of ten deele verlorene schriften. De vroome Kerkvaders zullen zich door dit gepleegd bedrog, waarvan hij niemand hunner wil verdacht gehouden hebben, uit lichtgeloovigheid hebben laten misleiden; Clemens de Alexandrijner zelf, de geleerdste van allen, had zich dien trek laten spelen, en door hem zijn ook de beroemdste Geleerden van latere tijden, een BENTLEY zelfs niet uitgezonderd, op 't dwaalspoor geraakt. 't Fijn gevoel van VALCKENAER en diens grondige kennis der tale heeft hem 't waare van het valsche, met snedig oordeel, doen onderkennen. Ook meent hij 't eigenlijk doel van dit soort van verdichting ontdekt te hebben. De schrandere Jood zal zich, ter meerdere bevestiging van de voortreffelijkheid der Mosaische Wet, over welke hij een geleerden *Commentarius* heeft nagelaten, van dit kunstje bediend hebben,

ben, door namelijk aldus aan te toonen; dat ook het beste, dat de meest geroemde Heidensche Schrijvers hebben, uit den geest der Mosaische Wetten is overgenomen.

't Zij voor ons Maandwerk genoeg, door deze korte opgave van den hoofdinhoud der aangekondigde Verhandeling, alle liefhebbers der oude geleerdheid oplettend gemaakt te hebben op dit keurig Lettergeschenk, dat den langverkregen roem van eenen Vaderlandschen Geleerden van den eersten rang zal helpen vereeuwigen.

De Christelijke Menschenvriend in Verhalen voor Burgers en Boeren, door Dr. JOHANN HEINRICH JUNG, *genaamd* STILLING, *Hofraad van den Markgraaf van Baden, te Heidelberg. Uit het Hoogduitsch. Iste Stuk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1806. *In* 8*vo*. 152 *Bl.*

De Maatschappij *ter verspreiding* van stichtelijke geschriften, in Engeland gevestigd, ziet, naar den aard der Christelijke liefde, zodanige weldadige inrichtingen gaarne ook elders tot stand gebragt; derzelver Bestuurders hadden ook JUNG aangezocht, toen nog Hoogleeraar te Marburg. Dan het ontbrak in die streken van Duitschland aan de daartoe benodigde *gelden*; dit gebrek kwam Engeland te hulp; men zond *den* Schrijver zekere som, tot aankoop van stichtelijke *boeken*, om dezelve *geheel om niet*, of althans *voor zeer weinig gelds*, aan onvermogende burgers en boeren uit te reiken. In de daad eene edele Christelijke poging ter bevordering van waarheid, deugd en geluk! Prof. JUNG nam zelve de pen op, en leverde al spoedig dit eerste Stukje van den *Christelijken Menschenvriend*; de ons onbekende Vertaler bragt hetzelve over, met het zelfde oogmerk, op onzen Vaderlandschen grond, en zal ons, bij eene genoegzame aanmoediging, ook de volgende leveren; hetgeen wij niet afkeuren, onder voorwaarde, echter, dat dezelve dan, meer nog dan het tegenwoordige, berekend zijn voor onze behoeften, en de Vertaler zorgvuldiger het bijzonder taaleigen der Duitschers vermijden zal, waardoor dit eerste Stukje op meer dan eene plaats wordt ontsierd; hetgeen wij menen dat geschieden kan behoudens den naïven stijl en schrijftrant van JUNG, waaraan wij voor het overige ook in dit Geschrift deze

en gene andere sierlijkheid van taal en uitdrukking, zonder dat dit ons eenigzins hindert, wel gaarne opgeofferd zien.

Wat nu het Stukje zelve betreft, in de daad het is in den volkstrant en recht voor het volk geschreven, met dat zelfde warme, godsdienstige gevoel, dat in ieder Geschrift van STILLING zo beminnelijk uitkomt, zich als van zelve mededeelt, en alles, wat van dezen Schrijver komt, met genoegen lezen en herlezen doet, al is 't dan ook dat men somtijds zeer veel van den Schrijver verschilt, en overigens niet veel aantreft, dan hetgeen men ook elders, en dikwijls beter, gelezen heeft. De sterke, edele geestdrift van JUNG, voor het Christendom en het zedelijk goede, moet zelfs den ligtzinnigen, en van dien Godsdienst anders afkerigen mensch, medeslepen, Deugd en Christendom doen bewonderen, en, immers voor eenige oogenblikken, het hart daartoe neigen; terwijl de vereerer van het zedelijk goede, en de vriend van echte Christelijke beginselen, overal in den Schrijver zijnen waardigen broeder vindt, al is die hem dan ook hier of daar een waarschuwend voorbeeld, hoe gemaklijk men op een bijpad komt, en al moet men hem over het geheel een weinig meer verdraagzaamheid toewenschen.

Wij zien hier in deze geschiedenis, hoe de onnoemlijke, maar door onrecht verkregene schatten, van eenen godvergeten deugniet, bij deszelfs dood, in waardige Christelijke handen komen, en eeniglijk besteed worden tot werken van Christelijke weldadigheid, die vruchtbaar zijn in de gezegendste gevolgen; en vooral ook besteed werden tot het herstellen van ongelijk en de door den overledenen gepleegde onrechtvaardigheid. Werkdadige deugd, het herstellen van ieder bedreven kwaad, het volstrekt noodzakelijke daarvan, zodat zonder dit iedere hoop, op toekomende zaligheid door ons Christendom, ijdel en ongegrond is, wordt den burger en boer en iederen lezer door dit boekje ingescherpt; en hartelijk wenschen wij, dat het deze allen roeren, en van deze echte Euangelische waarheid op het krachtigst overtuigen zal. Wij vereeren iedere poging tot het verspreiden van zodanige Christelijke beginselen: „ Troost u vooral „ toch niet daarmede, dat Christus voor de zondaren „ gestorven is, en dat Hij ook uwe zonden door zijn „ lijden en sterven hebbe uitgedelgd. Ja, Hij heeft

„ ook

„ ook uwe zonden door zijn lijden en sterven uitge-
„ delgd, maar dan eerst wanneer dezelve u van harte
„ leed zijn en gij u bekeert. Nu kan men immers on-
„ mogelijk zeggen, dat men over bedrog of diefstal
„ leedwezen heeft, of dat men zich bekeerd heeft,
„ wanneer men nog steeds in bedrog en diefstal volhardt,
„ en datgene blijft behouden, hetwelk men op zulk
„ eene onrechtvaardige wijze verkregen heeft." enz.

Eene andere stelling, intusschen, die in dit boekje de schering en inslag is, zo als men zegt, is voorzeker aan meerder twijfel onderworpen, blijkens den Vertaler, die dezelve een *vreemd* en *ongegrond* begrip noemt, en zijne pogingen aanwendt om die te wederleggen. Deze aantekeningen had de Vertaler kunnen terughouden, zo hij, hetgeen zeker eenige moeite had gekost, geheel de paradoxe uit het opstel had uitgeligt, hetwelk geschieden kon zonder de geschiedenis te verlammen; en in de daad dan had de onbetwiste zedeles krachtiger gewerkt op het hart, naar ons gevoel althans, daar wij nu vrezen, dat dezelve bij velen, met hetgeen de Vertaler *vreemd* en *ongegrond* vindt, wordt uitgemonsterd. Deze stelling is, dat men op zodanig eene wijze een *zondenuitdelger* ook voor anderen, reeds overledenen en aanvanglijk verdoemden, worden kan, *omdat dan alle die zuchten, alle die klagten, al dat geschrei tot God, om wraak over hen, ophoudt.* Grotendeels, intusschen, neemt de Schrijver zelve dit zijn gevoelen aan het slot terug, als hij zegt: *Ik denk echter niet, dat u hierbij deze gedachte zal invallen, — nu welaan dan! laat ons ook zo zondigen, opdat daarna ook zulk een zegen daaruit konne worden voortgebracht! — God beware u! dat zou schriklijk zijn: en de zondaar is en blijft verdoemd, en wordt naar evenredigheid zijner zonden gestraft, indien hij niet bij zijn leven nog zoveel weer goedgemaakt heeft, als hij kan, en zich bekeert. Wat naderhand anderen voor hem goedmaken, dat kan misschien zijne verdoemenis eenigzins verligten, maar met geene mogelijkheid hem zalig maken. Men moet geen kwaad doen opdat er goed uit voortkome. Wanneer echter het kwaad geschied is, dan is het iets Goddelijks, aan deszelfs gevolgen eene wending ten beste te geven.* Door deze zijne stelling, intusschen, die overal uitkomt in dit Geschrift, dit voelden wij al aanstonds, wil de Schrijver het leerstellig begrip der verzoening met God door Jesus Christus ophelderen; dan de zo straks aangehaalde

waarschuwing aan het slot van zijn boekje moet daarbij dan ook toch worden toegepast, en verzwakt in ons oog de kracht van het bewijs, dat men in die opheldering vinden mogt, aanmerkelijk; offchoon Prof. JUNG dit zelve niet schijnt te voelen, daar hij terstond daarop laat volgen: „ Had *Fifferling*," (dit was de naam van den overledenen booswicht) „ door zulke schreeuwende „ onrechtvaardigheden, zulke grote sommen niet op „ een gestapeld, zo zouden alle die heerlijke inrichtin„ gen niet ondernomen zijn. Even zo als het hier in „ 't kleine is, is het ook met de zonden der gehele „ Wereld in 't grote. Christus regeert door zijn Woord „ en Geest zo Goddelijk wijs, dat eindelijk al de ge„ volgen der zonden in enkel zegen veranderd worden, „ en de in Adam gevallene Menschheid door Christus „ eindelijk gelukkiger, veel heerlijker en zaliger wordt, „ dan wanneer zij niet gevallen was."

Dat men alle dingen beproeve en het goede behoude! Het is er ook zeer ver van daan, dat wij iemand zijn gevoelen zouden betwisten, of het geloof aan Gods vergevende genade door Jesus Christus ook maar eenigzins willen verzwakken: ook wij houden dit geloofsartikel belangrijk; en daarom trekt alles, wat wij daaromtrent vinden, altijd onze bijzondere opmerking. In zeker gesprek, intusschen, met eenen Geestelijken, die het met 't gezond verstand niet rijmen kon: *dat God de zonden niet anders zou kunnen vergeven, dan wanneer een hoogst onschuldig mensch den smertelijksten dood daar voor leed: dat God dan dezen dood zoude willen aanzien, als of de zondaar dien zelve had doorgestaan*: vinden wij, tot wegneming van dit bezwaar, nog deze gelijkenis: *Gesteld eene moeder hadde een kind, 't welk nog aan de borst lag, maar dit kind wordt zeer ellendig, en ongeneesbaar ziek. De Moeder meent van hartzeer te moeten omkomen; echter geen Dokter kan het kind op eene andere wijze helpen, dan alleen door eene zeer smertelijke kunstbewerking, die de Moeder zelve aan haar eigen lichaam ondergaan moet, opdat hare melk daardoor eene genees-kracht krijge, waardoor het kind gezond kan worden*: en dit moet bewijzen, dat de leer der *voldoening* van Christus zich ook, wanneer het daar op aan komt, redenmatig en wijsgerig laat verklaren: *want, indien men aanneemt, dat Christus, door zijn geheel leven, lijden en sterven, zich zelven, door ondersteuning zijner Goddelijke Natuur, daartoe gepast*

past gemaakt, en in staat gesteld hebbe, dat hij nu, door zijnen Geest, der menschen verlorene krachten ten goede vernieuwen en versterken, en bij gevolg ieder, die zich maar getrouw daar van bedient, heilig en zalig kan maken, en dat Hij nu, door denzelfden Geest, ook zo wijs regeert, dat de gevolgen der zonden voor en na tot enkel nuttige einden uitlopen, — dan kan de reden daar tegen niets inbrengen. Onze zaak is het niet, als Godgeleerden dit gevoelen des Schrijvers hier te toetsen; wij stippen het eeniglijk aan, opdat men den geest gevoele van dit Geschrift, in hetwelk wij vooral ook der overweging wel durven aanprijzen hetgeen ter overtuiging van den jongen Geestelijken ook in andere opzichten voorkomt; *der overweging*, zeggen wij opzettelijk; hoewel wij het zeer veel meer eens zijn met den Schrijver, dan met dien Heer Candidaat, als hij aan een ziekbed niet anders te zeggen wist, dan, *dat de ziekte het zo met zich bragt, — en dat elk onheil eindelijk een einde nam.* Geheel die episode, intusschen, van den Heer Candidaat en zijne verandering, vinden wij in een *volksboekje* voor onze Natie ongepast. De Heer JUNG, namelijk, vond goed, op het Dorpje, waar de geschiedenis voorvalt, eenen braven en, zo als men zegt, nog oud-orthodoxen Emeritus-Predikant te plaatsen, en hem zijnen zoon toe te voegen als Adjunct; dit is de straks gemelde Candidaat, een nieuwe verlichter, althans die daar al vrij wat van weg had, maar echter in den loop der geschiedenis geheel en al overtuigd, *of liever veranderd* wordt. Veel droeg hier ook onze goedkeuring weg en lazen wij met groot genoegen; evenwel hier te lande zijn zodanige verhalen nog geene behoefte, en geven, helaas! aanleiding tot de schadelijkste misvatting en zeer ongegronde liefdeloze verdenkingen, die menigen waardigen Geestelijken den moed en lust benemen en zijne dagen verbitteren.

Bijdragen ter bevordering van eene verstandige Opvoeding der Kinderen. In een viertal Redevoeringen, door G. J. PETSCHE. *Te Groningen, bij* W. ZUIDEMA. 1807. *In gr. 8vo. 102 Bl.*

De aandacht van den arbeidzamen Predikant van Dronrijp, W. G. REDDINGIUS, is, niet zonder rede, gevallen op de Kerkelijke Redevoeringen van den waardigen

gen PETSCHE, ter bevordering van eene verstandige opvoeding der kinderen; en hij verdient dank voor de moeite, welke hij op zich genomen heeft, om dezelven, ten nutte zijner landgenoten, in 't Nederduitsch over te brengen. Ze zijn niet woordelijk door hem overgezet, maar vrij vertaald, en wel hier en daar met merkelijke veranderingen, uitlatingen en bijvoegsels, en komen dus niet, zoo als in 't oorspronkelijke, in den vorm van Leerredenen, maar als Redevoeringen voor den dag, die eene rijke stof van belangrijke aanwijzingen behelzen over een onderwerp, dat wel dikwijls behandeld, maar hier in zoodanig licht geplaatst is, dat wij ons van deszelfs verstandig gebruik, ten nutte van het opkomend geslacht, veel goeds beloven.

A. SIEWERTZ VAN REESEMA, Dissertatio Juridica inauguralis de praesumtione doli in delictis. (Dat is) *Regtsgeleerde proeve over het vermoeden van boos opzet in misdaden.*

De Heer VAN REESEMA heeft door het schrijven dezer Akademische Verhandeling, welke door hem in het openbaar verdedigd is, inderdaad aanspraak op lof en goedkeuring; de stof is allergewigtigst, en de wijze van behandeling doet den Schrijver als een man van oordeel en belezenheid kennen.

In de meeste misdaden komt het vooral op het *boos opzet* aan; en evenwel is het zoo moeijelijk, in vele gevallen, daarover te oordeelen: geen wonder, derhalve, dat men zich de vraag doet, of dit boos opzet uit den aard der zaak ondersteld, of te gelijk met de daad door den aanklager moet bewezen worden.

De Schrijver heeft, om deze vraag te beantwoorden, zijn onderwerp in drie Hoofddeelen gesplitst.

Het eerste Hoofddeel handelt over *opzet* in het algemeen, en men vindt inderdaad de leer van het regt over dit onderwerp hier met oordeel uit elkander gezet; waaruit de Schrijver eindelijk deze bepaling opmaakt, dat *boos opzet* in de lijfstraffelijke regtsgeleerdheid de door onszelven bepaalde wil is, om datgene te doen, wat de bij de wet bepaalde misdaad uitmaakt.

Het tweede Hoofddeel onderzoekt de leer van het Ro-

meinsch regt omtrent de onderstelling van dit boos opzet, en is wederom in drie Afdeelingen gesplitst.

De eerste onderzoekt, op wat wijze de Romeinsche regtsgeleerden en wetgevers van onderstellingen gebruik hebben gemaakt, en verdedigt op goede gronden het beginsel des Romeinschen regts, volgens hetwelk de wetgever zich rigt naar datgene, hetwelk meestal plaats heeft.

De tweede Afdeeling toont aan, dat het Romeinsch regt in sommige daden zoo zeer boos opzet onderstelt, dat het zelfs de bewijzen van het tegendeel niet toelaat; en dit wordt vervolgens door voorbeelden bevestigd. Doch wij moeten echter van den Schrijver verschillen. Het is waar, de wet straft *sommige daden, ook wanneer* het boos opzet niet bewezen is; maar volgt *daaruit*, dat zij het boos opzet stilzwijgend onderstelt? Wij voor ons gelooven dit niet, en hebben ook hier geen enkel bewijs voor de stelling gevonden, dat daar, waar boos opzet door de wet *als een bestanddeel* der misdaad gevorderd wordt, *immer* boos opzet *zoo* volstrekt *zeker* ondersteld wordt, dat de bewijzen van het tegendeel nimmer zouden aangenomen worden. Wanneer de wet, gelijk bij PAULUS *Sentent. lib.* 5. *in* SCHULTINGII *Jurispr. ante Justinian. p.* 509, eene straf bepaalt voor den misdadiger *etsi dolo non faciat*, hoe kan men dan zeggen, dat zij in dat geval straft, omdat zij *den dolus* onderstelt?

De derde Afdeeling onderzoekt, of in die *gevallen*, waar het op boos opzet aankomt, dit boos *opzet* door den aanklager, of het tegenovergestelde door den aangeklaagden, volgens Romeinsche regten, moet bewezen worden; en hier betoogt de Schrijver inderdaad zoo uitnemend het laatste, dat wij niet inzien, wat daartegen nog zoude kunnen gezegd worden.

Het derde Hoofddeel behelst eene vergelijking tusschen de leer van het Romeinsch regt, zoodanig als die door den Schrijver is voorgesteld, en de gevoelens van anders denkenden. Na eene korte inleiding over het doel der maatschappij en der straffen, spreekt de Schrijver het eerst over de *absolute* onderstelling van boos opzet, welke hij verdedigt; doch zoo min als wij het aanwezen eener zoodanige onderstelling erkend hebben, zoo weinig gelooven wij ook dat zij ooit zou kunnen verdedigd worden, mits men slechts tusschen eene blijvende wetgeving

en

en een' oogenblikkelijken staatkundigen maatregel onderscheide; doch dit schijnt de Schrijver over het hoofd te hebben gezien. Beter bevalt ons zijne verdediging van de leer, dat de aangeklaagde, zoo de daad eenmaal bewezen is, de onschuld zijner bedoeling bewijzen moet; de Schrijver heeft hier inderdaad alles gezegd, wat daarover te zeggen valt; en wij herhalen het hier op nieuw, dat wij deze Verhandeling, over het geheel, met het grootst genoegen gelezen hebben.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap ter bevordering der Heelkunde te Amsterdam. Isten Deels 1ste en 2de Stuk. Te Amsterdam, bij J. S. van Esveldt-Holtrop. 1807. *In gr. 8vo. Te zamen 264 bladz.*

Wij verheugen ons, zoo dikwerf wij in het genees- of heelkundig vak eigene Vaderlandsche voortbrengselen zien uitkomen, en nemen des te gretiger de gelegenheid waar, om dezelve te doen kennen. — Niets bevordert tevens de Genees- en Heelkunde meer, dan naauwkeurig genomene waarnemingen, en op goede gronden in 't werk gestelde proeven. Derzelver mededeeling kan niet anders dan belangrijk en nuttig zijn. Ook dan wordt derzelver nuttigheid, naar ons inzien, te meer bereikt, wanneer zulke waarnemingen en proeven zich bepalen tot zoodanige heelkundige gebreken, over wier geneezingswijze men zoo vaak verschillende denkbeelden koesterde, terwijl nogtans eene, met een' gelukkigen uitslag bekroonde ondervinding, de voortreffelijkheid van de eene wijze van genezing boven de andere beslissen moet.

Welkom zijn ons dus deze Nieuwe Verhandelingen. In het eerste Stuk bepalen zij zich tot waarnemingen wegens de achteroverbuiging der zwangere baarmoeder; tot die eener volkomene opstopping der urin en afgang; door deze achteroverbuiging veroorzaakt; tot proeven op het achteruitwijken des heiligbeens, zoo in ongeschonden bekkens, als na het doen der schaambeensscheiding; en eindelijk tot eene verhandeling over het uitvallen van de navelstreng des kinds, gedurende de verlossing.

Belangrijk vooral komen ons de twee laatste in dit Stuk behandelde onderwerpen voor; de in het werk ge-

ſtelde proeven op het achteruitwijken des heiligbeens; door den Hoogleeraar G. VROLIK, en de verhandeling over het uitvallen van de navelſtreng des kinds, gedurende de verlosſing, door JACOBUS DE PUYT Jz. te *Middelburg*. De proeven, door den Hoogleeraar genomen, moeten iederen onbevooroordeelden duidelijk doen zien, dat het heiligbeen, zelfs bij ſterk aangewende kracht, om het terug te drijven, in ongeſchonden, niet verminkte bekkens, onveranderd van plaats blijft, en voor zoo verre, aan de intrede van het hoofd, ook na de ſchaambeensklieving, van geenen dienst wezen kan.

Reeds onder de lezing der genomene proeven kwam bij Recenſent de vraag op; of er dan bij de verwijdering der ſchaambeenderen geene verandering van plaats van het heiligbeen voorviel; hij vond op dezelve een voldoenend antwoord, daar de Hoogleeraar zeer duidelijk aantoonde, dat, bij de doorklieving der ſchaambeenderen, het heiligbeen van plaats veranderde, en dat deze plaatsverandering *ten nadeele* moest komen van de inwendige ruimte des bekkens, en wel bepaaldelijk van de bovenſte regte doormeting; dat het heiligbeen, na de volbragte bewerking, voorwaarts binnen het bekken dringt, en deze voorwaartswijking in eene ongelijke rede klimt, zijnde naar evenredigheid des te grooter, naar mate de ſchaambeenen ſterker van elkander verwijderd raken. Wij voor ons, die wel eens, onder zekere bepalingen, het achteruitwijken des heiligbeens, *na de* doorklieving der ſchaambeenderen, als *waarſchijnlijk* beſchouwden, moeten den Hoogleeraar *dank zeggen* voor zijne ten dezen opzigte genomene proeven, met de verzekering dat zij zeer veel hebben toegebragt om onze te voren opgevatte gedachte vaarwel te zeggen.

Het uitvallen der navelſtreng gedurende de verlosſing kan voorzeker meermalen den dood des kinds ten gevolge hebben. Deze ſtelling, op ondervinding gegrond, moest voorzeker den Vroedkundigen opmerkzaam op zoodanige middelen maken, om, bij dit plaatshebbend ongemak, den met den dood bedreigden te redden en te verlosſen. Daartoe gaven velen ook verſcheidene middelen aan de hand; het is de bekwame Vroedmeester JACOBUS DE PUYT, die ons eene Verhandeling levert, waarin hij de manier opgeeft, welke hij daartoe in het werk ſtelt, hierin beſtaande, dat

men

nen de uithangende ſtreng zoo verre moet trachten in
e brengen, dat dezelve over eene der handen of voeten
geplaatst worde, om dezelve alzoo als aan een haak te
doen blijven hangen, en alle gevaar van weder uit te vallen
volkomen te doen verdwijnen. Dit middel voldeed op de
Fantome, en niet lang daarna bood zich de gelegenheid aan
om zulks bij eene levende vrouw te beproeven. Hij
plaatſte ten dien einde de vrouw iets hoog op den kant van
haar bed, bragt de hand in de baarmoeder, gaande bezijden het hoofd van het kind, latende inmiddels de
ſtreng tusſchen zijn voorſten en middelſten vinger rusten; en al ras een arm van het kind ontwarende, bragt
hij daar over heen de ſtreng, en haalde daar op zijne
hand terug. Het gevolg was zeer gelukkig; het hoofd
des kinds zakte door, en de vrouw verloste, eenige
uren daarna, van eenen levenden zoon. Ook in drie
dergelijke gevallen van uitvalling der navelſtreng handelde de bekwame man op dezelfde wijze, en met een
even gelukkig gevolg. Wij voor ons vinden geene reden,
waarom wij deze manier niet zouden kunnen aanbevelen; te meer, daar de Heer DE PUYT er eenige aanmerkingen bijvoegt en zwarigheden oplost, welke eerſten
als zeer nuttig, en welke laatſten als genoegzaam wederlegd kunnen beſchouwd worden; waarom wij dus
ook deze verhandeling als zeer belangrijk opgaven, en
den Heere DE PUYT daarvoor den verdienden lof toezwaaijen.

Het tweede Stuk van dit eerſte Deel bevat onderſcheidene waarnemingen en proeven over de genezing
der Waterbreuken door de inſpuiting; waarnemingen
omtrent de pisopſtopping en doorboring der blaas boven de ſchaambeenderen; die eener aanmerkelijke uitzakking der baarmoeder bij eene zwangere vrouw, en
derzelver genezing; die van eene weggenomene en genezene vleeschprop der ſchede; eene verzameling van
waarnemingen over het afhalen der nageboorte; en
eindelijk een berigt eener verlosſing, door de zoogenoemde keizerlijke ſnede. Wat de genezing der Waterbreuk aangaat, door middel der inſpuiting, zij het
verre van ons, dat wij de nuttigheid daarvan zouden in twijfel trekken. Wij hebben reeds in eene onzer vorige Recenſien te kennen gegeven, dat zoodanige inſpuiting in eene niet zamengeſtelde hydrocele
van zeer veel nut zijn kan, vooral ook dan, wan-

 neer

neer men vooraf de ontsteking, welke geboren moet worden, en zonder welke geene genezing kan verkregen worden, berekenen kon; maar wij blijven evenwel bij ons gevoelen, dat de geheele doorsnijding van de schederok de veiligste en zekerste manier is om de Waterbreuk radicaal te genezen.

De medegedeelde waarnemingen omtrent de genezing der pisopstopping, door de doorboring der blaas boven de schaambeenderen, welke die van de Heelmeesters BRINK, ENGELTRUM en KERBERT zijn, hebben ons bijzonder bevallen; wij zien tevens daaruit, dat de methode van MERY boven die van FLEURANT verkozen is, en met reden; de eerste *verdient* voorzeker boven de laatste den voorrang, vooral dan, wanneer er eene oprijzing van de pisblaas boven de schaambeenderen plaats heeft, welke oprijzing of uitpuiling door deze Heelmeesters zeer wel is waargenomen en opgegeven. Wij hopen van *tijd tot tijd* meer zoodanige waarnemingen te *ontvangen*, en *twijfelen* niet of de methode van MERY zal voorzeker in de meeste gevallen den voorrang verkrijgen.

Mogten allen, wien het om het heil hunner natuurgenooten en de uitbreiding der heelkundige kennis te doen is, zich aangespoord gevoelen, om met de grootste naauwkeurigheid zoodanige waarnemingen *en* proeven te werk te stellen! Hartelijk wenschen wij *den bloei* van het Genootschap ter bevordering der *Heelkunde te Amsterdam*, en verlangen verlang de uitgave van een derde Stukje, waartoe wij den Uitgever het noodige vertier toewenschen.

Nieuwe Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Iste Deel. Te Middelburg, bij S. van Benthem. 1807. *In gr.* 8vo. *Behalven het Voorwerk, 184 bl. bestaande,* 353 *bl.*

Wij zagen nieuw op bij het ontvangen van dit Boekdeel. Naa een tijdsverloop van veertien jaren zwijgens een Genootschap weder te hooren spreeken, is iets vreemds en treffends. Wij verheugden ons intusschen over de herleeving van het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 't welk voorheen met ande-

dere Maatschappijen van dien aart in ons Vaderland wedijverde.

Billijk verlangden wij naricht van deeze zeldzaame Gebeurtenis. De tegenwoordige Secretaris, J. DE KANTER PHIL. Z., voldeedt daaraan. Onze Leezers zullen waarschijnlijk met ons dat zelfde verlangen gevoelen, en dus genoegen scheppen in de mededeeling van 't geen wij des vermeld vinden. — Met den aanvange des Voorberichts schrijft gemelde Secretaris: „ Alle Maatschappijen en menschlijke inrichtingen hebben, gelijk de ondervinding door alle tijden leerde, haare bijzondere tijdperken: zij worden, wassen, werken, bloeijen, neemen af, kwijnen, en worden hersteld — of gesloopt. — Ook dit ondervond het *Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen* in de laatst verloopene veertien jaaren, binnen welke geene bekroonde of onbekroonde Stukken van 't zelve zijn in het licht gekomen. — Bij de uitgave des XVden Deels van 's Genootschaps Werken, bloeide het; doch ongunstige lotwisselingen, en de voor den bloei van Kunsten en Weetenschappen zoo zeer nadeelige tijdsomstandigheden, deeden het kwijnen, en bragten het nabij deszelfs geheele slooping; doch de doodlijke slag, die deszelfs aanzijn scheen te zullen vernietigen, werd, dank zij der goede Voorzienigheid, en der ieverige poogingen van Heeren Directeuren! niet alleen nog tijdig afgekeerd, maar het Genootschap herleefde, hernam zijne krachten, en is thans weder wat het behoort te zijn, om, overeenkomstig het hoofddoel van deszelfs oprichting, *God op het hoogst te verheerlijken, het gansche Menschdom, en voornaamlijk den Landgenooten, voordeelig te zijn, en allerleie nuttige Kunsten en Weetenschappen aan te kweeken.*"

Voorts geeft de Heer DE KANTER 's Genootschaps Lotgevallen op, zints den jaare 1792, tot welk jaar de vroegere Berichtgeevingen liepen. Wij mogen niet nalaaten stil te staan bij het jaar 1801, wanneer het Genootschap, door aanhoudende verliezen van Directeuren, zeer verzwakt, en ten aanziene van deszelfs financieelen toestand zodanig kwijnende en in eenen zo veegen toestand was, dat men eene Commissie benoemde om den financieelen en moreelen staat des Genootschaps te onderzoeken, en, zo mogelijk, middelen tot behoud en herstel der Maatschappije aan de hand te geeven. — Ongunstig was het verslag; het raadde de slooping aan, alsmede het

verkoopen van 's Genootschaps Bibliotheek, de Kabinetten van Hoorens, Schelpen, Naturalia en Medailles. — Men kwam egter niet tot dien stap, en besloot, vóór het doen van denzelven, alle de Directeuren, bij rondgaanden brieve, uit te noodigen, om zich, in eene bepaald daartoe aangelegde Vergadering, des te verklaaren. De voor het Genootschap beslissende dag verscheen. Niemand der tegenwoordig zijnde Directeuren raadde de slooping aan, en van de afweezende Directeuren kwamen de ernstigste tegenverklaaringen in. Men werd het eens, middelen tot herstel aan te wenden, ten dien einde het Huis des Genootschaps te *Vlissingen* te verkoopen, de Bibliotheek, Kabinetten en verdere eigendommen over te brengen na het *Museum* te *Middelburg*, en de jaarlijksche Algemeene Vergadering te *Vlissingen* te houden. — Dan laater is, gelijk ons bericht wordt, om gewigtige redenen, beslooten, ook de Algemeene Vergaderingen voortaan, immers voor eerst, in het *Museum Mediburgense* te houden.

Door alle deeze *lotwisselingen heen*, wordt ons bericht, zijn 's Genootschaps Boekerij, de Verzameling van Naturalia en Zeldzaamheden, en het Kabinet van Medailles, aanmerkelijk vermeerderd. — 's Genootschaps Werkzaamheden geduurende dit Tijdvak worden vervolgens voorgedraagen. Uit die opgave blijkt, dat deeze Maatschappij, in weerwil van haaren kwijnenden *toestand*, altijd zo veel mogelijk ten algemeenen nutte *werkzaam* was en bleef; zo hoopt dezelve te blijven; en *wij wenschen*, dat de hoop der Maatschappije, dat *ook* haare buitenlandsche Leden zich met vernieuwden ijver zullen toeleggen, om eens eindelijk aan hunne bij de aanvaarding van het Lidmaatschap op zich genomene verpligting te voldoen, om ten minsten alle zes jaaren eene Verhandeling over een onderwerp ter hunner keuze in te zenden, vervuld worde, en dat zo veelen, als, in weerwil der telkens herhaalde klagten en aanmaaning, agterlijk zijn gebleeven, dit gebrek verbeteren.

Met dit Deel vangt een nieuw Werk aan, en de uitvoering overtreft het voorige wijd en verre. Ook zullen de door dit Genootschap bekroonde Antwoorden op voorgestelde Prijsvraagen, en andere ingekomene en der uitgave waardig gekeurde Verhandelingen, voortaan afzonderlijk te bekomen zijn. — Zo veel oordeelden wij noodig, uit het Voorbericht eens als herleevenden Ge-

nootschaps

ootſchaps, niet minder dan 81 bladz. beſlaande, te noeten ontleenen.

Eene Lijkreden over ISAAC WINCKELMAN, die zedert le eerſte oprigting der Maatſchappije, geduurende den ijd van vijf en twintig jaaren, in zijne betrekkingen van Directeur en Voorzitter, ten hoogſten welverdiend heeft, loor den toenmaaligen Secretaris DRIJFHOUT in 1796 uitgeſproken, opent dit Deel.

't Zelve bevat vervolgens eene Naamlijst van Heeren Directeuren en Leden. De eerst hier voorkomende Verhandeling gaat over het *Brandkoorn*. Aan drie Verhandelingen over dit ſtuk hadt de Maatſchappij aan elk der Schrijveren de Zilveren Eermunt toegekend; dan vondt het Genootſchap goed, een Uittrekzel uit deeze drie Verhandelingen te doen opmaaken en in druk te geeven, met aanbieding van de Gouden Medaille aan hem, die de beste en met oordeelkundige bewijzen geſtaafde Proeven mededeelde, in hoe verre de middelen, in de drie onderſcheide Verhandelingen van SCHORTINGHUIS, PLEYTE en PAULUS opgegeeven, bevonden zouden zijn te beantwoorden aan het oogmerk, 't geen men zich in die opgegeevene Vraag hadt voorgeſteld. HENDRIK PONSE, Huisman te *Geervlied*, ſtreek den Gouden Eerprijs. Zijne Verhandeling draagt alle blijken van een oordeelkundig Waarneemer, en is, zo verre ons voorſtaat, het beste over dit voor den Landbouw zo belangrijk onderwerp. Hoezeer op de *Zeeuwſche* Gronden rechtſtreeks toepasſelijk, kan de overbrenging op andere gereed gemaakt worden. De ondervinding, de beste Leermeestresſe, was ſteeds zijn gids.

Het tweede Vraagſtuk, in dit Deel beantwoord, luidt: *Is er eenig middel, om het Kram- en Matwerk aan de Zeedijken, het zij met daartoe geſchikte kruiden, heesters of andere gewasſen tusſchen hetzelve te planten, het zij op eenige andere wijze, duurzaamer en tegen den ſlag van het water meer beſtand te maaken?* — ANDRIES SCHRAVER, 's Lands Inſpecteur, woonende te *Zierikzee*, behaalde den Zilveren Eerprijs. Schoon ook deeze Beantwoording mede het meest op *Zeeland* ziet, is dezelve ook elders van veel toepasſing, en verdient de gezette leezing van alle belanghebbenden bij de Zeedijken, de bolwerken van ons Vaderland tegen de wateren, waaruit hetzelve als getoogen is.

MANS, Lieutenant-Ingenieur in dienst des Vaderlands, heeft, behalven eenige Drukfouten, ook zommige rekenkundige misslagen ontdekt, die verbetering behoefden, welke in een Bijvoegzel worden opgegeeven. — Voor een uittrekzel is dit stuk niet vatbaar. Hij besluit de Verhandeling met deeze lesgeevende taal: „ Hiermede meen ik het gewigtig stuk van de berekening der loozing van Sluizen in deszelfs hoofdbijzonderheden, zoo kort en eenvoudig als de aart van het onderwerp gedoogde, verklaard te hebben: zoo veel blijkt uit dit alles, dat het onderwerp, van welk eene zijde ook beschouwd, altijd ingewikkeld blijft, en niet, gelijk men zegt, met ongewasschene handen moet worden *aangevat*; maar het is ook, even daarom, en uit *hoofde van het aanbelang*, de onvermijdelijke pligt van elk, die in eenige betrekking tot Waterweeringen staat, zich met allen ijver op dit belangrijk stuk toe te leggen, waar toe zeker iets meer dan gewoone kunde noodig is, en vooral zich kennis van *plaatzelijke omstandigheden* aan te schaffen: en als dan zal waarneeming, gevoegd bij eene gezonde Theorie, en beide op goede gronden toegepast, zekerlijk daadzaaken aan de hand geeven, en juiste gevolgen leeren afleiden; terwijl men, in tegendeel, bij nalaatigheid hier van, zichzelven moet misleiden en mistrouwen, en in het werkdaadige zich bloot geeft, om zeer onaangenaame teleurstellingen te ontmoeten."

Het laatste stuk, in dit Deel voorkomende, is het Antwoord van eenen Oudheidkundigen, die zich niet heeft verkoozen met naam bekend te maken, op de Vraag betreffende de DEA BURORINA, op een Steen, binnen de Stad *Domburg* in 't jaar 1756 gevonden. De Steen is omtrent tien duimen hoog, zeven duimen breed, vier duimen dik. Dezelve is door den Heer Mr. N. C. LAMBRECHTSEN, 's Genootschaps Voorzitter, aan 't zelve geschonken, en wordt in het Kabinet der Zeldzaamheden bewaard. Eene zeer naauwkeurige en fraai uitgevoerde Afbeelding, in natuurlijke grootte, is hier bijgevoegd, en stelt den Leezer in staat om die met het daar over verhandelde te vergelijken. Het opschrift luidt:

DEAE

DEAE
BURORI
NAE QVOD
VOTUM
ESIT MALI
US PROS
E SVISQVE.

'S Genootschaps oordeel over deeze Verhandeling is ons geheel regtmaatig voorgekomen, en neemen wij het over; naamlijk, „ dat deeze Verhandeling in veele opzigten wel blijken opleverde van 's Schrijvers beleezenheid en naarstigheid, bijzonder ten aanzien van het tweede deel der vraag: *of de naam van* BURORINA *ook elders op eenige opschriften of overblijfzels der Oudheid voorkomt?* doch dat, vermits dezelve niet voorzien was met een verzegeld billet, ingevolge de voorwaarde der uitlooving in het *Programma*, en vooral, wijl, naar het oordeel van des Genootschaps Gecommitteerden, de Schrijver zijn gevoelen aangaande *den oorsprong der Godheid* BURORINA, *en de ontleening van haaren naam*, niet stellig hadt aangedrongen of waarschijnlijk gemaakt, de uitgeloofde Zilveren Medaille aan den verdienstlijken Schrijver niet kon worden toegeweezen." Voorts werd besloten, deeze Verhandeling, als ten aanzien der hoofdzaak van de Vraag eene geleerde gissing, en ten aanzien van het tweede deel een zeer voldoend onderricht in zich behelzende, door den druk gemeen te maaken. — De echte Aftekening van den Steen en deszelfs Opschrift, het eenige Monument, het welk, zoo veel men weet, *van deeze Godin* gewag maakt, kan oudheidkundige Naavorschers in staat stellen om nadere gedagten hierover te berde te brengen.

Het Genootschap, met de Uitgave der bij 't zelve ingekomene en drukkenswaardig gekeurde Stukken meer algemeen nut dan bijzonder voordeel bedoelende, maakt bekend, dat de door 't zelve bekroonde Antwoorden op voorgestelde Prijsvraagen en andere ingekomene en der Uitgave waardig gekeurde Verhandelingen voortaan ook afzonderlijk zullen te bekomen zijn; waardoor dan elk, die van 's Genootschaps Verhandelingen begeert gebruik te maaken, niet meer zal genoodzaakt zijn, om, als

hem

hem slegts een eenig stuk tot nut kan strekken, zich een geheel Boekeel, waarvan het overige voor hem van geen het minste belang is, aan te schaffen.

Aan zijne Majesteit LOUIS NAPOLEON, Protector des Genootschaps, is dit Boekdeel opgedraagen.

Wij wenschen, dat de hervatte poogingen deezes lofwaardigen Genootschaps met het gezegendst gevolg bekroond mogen worden, en veel nuts stichten.

Verdediging van WILLEM PASCHEN GTZ., *Drost van Breedevoort, tegen* CORNELIS VAN DER AA, *Schrijver der Geschiedenis van den jongstgeëindigden Oorlog. Te Deventer, bij* G. Brouwer. 1807. *In gr. 8vo.* XXIV *en* 110 *Bl.*

Nadat de beruchte CORNELIS VAN DER AA meer dan *zeven deelen* eener zoogenoemde *Geschiedenis van den Oorlog* afgeschreven, *zijne* pen in gal gedoopt, de braafste Mannen, in wier *schaduwe hij niet* waardig is te staan, en aan *welken de onpartijdige* Hollander den roem van wijsheid en eerlijkheid nimmer onthield, met den vuigsten laster bezwadderd, en de gevoelens van wrok en wrevel, tegen de verklaarde oogmerken des Gouvernements, en dus met verachtinge van dit edel doel, jaren lang heeft levendig gehouden, en nog bij *voortduring* levendig houdt, zonder dat zich bijkans eenig *voorwerp* zijner lasteringen verwaardigd heeft, *tegen zulk* een prulschrijver en lasteraar in het veld te *treden, vindt* zich de Recensent ongemeen verrast met de *uitgave* der *verdediging* van eenen Man, die, ondanks *alle* de verachting, welke hij tegen zijnen lasteraar gevoelt, het van zijnen pligt heeft geacht, in dezen niet te zwijgen, maar die genen der Natie, die niet willens en wetens blind zijn en blind willen blijven, met de lastertaal des beruchten kwakkenschrijvers bekend te maken. En inderdaad, de Recensent betuigt den Heer PASCHEN zijne openbare erkentenis, niet voor den dienst, in dezen aan hem zelf gedaan, maar voor den dienst, bewezen aan de Natie, aan het Gouvernement, dat belang heeft om zulk eenen lasteraar van nabij te kennen, omdat hij tot allen kwaad in staat en alzoo gevaarlijk is, aan de Nakomelingschap, ten einde deze geenszins misleid worde in hare oordeelvellingen omtrent gebeurde zaken, en bijzonder aan de waarheid, welke bij iederen eerlijken

man

man boven alles heilig, het sieraad van den mensch, en de waarborg is van het maatschappelijk verdrag.

De Heer PASCHEN, Drost van Breedevoort, in den jare 1799, bij de Landing der Engelschen, en de woelingen der Hollandsche Uitgewekenen, met voorkennisse en onder begunstiging van Pruissen, aan de grenzen, blootgesteld aan alle de onzinnigheden des oproers, waartegen hij in zijne regterlijke hoedanigheid moest waken, wordt door VAN DER AA, in het 8ste Deel zijner zoo gezegde *Geschiedenis*, afgemaald, als „ een Mennonite Tapper, een man van snode handelingen, ontzettende velen zijner Mededorpelingen van hunne vrijheid, zijnde tot alles in staat, wanneer het maar met zijne overdrevene revolutionaire begrippen strookte, of dienstbaar konde zijn, om zijnen haat tegen de Oranjegezinden den teugel te vieren, hebbende opzetelijk eene lijst geformeerd van onbekwame Leden eener Militaire Regtbank, ten einde dezelve aan het woeden en vervolgen te zien; een man dus van dien stempel, dat de administratie der Justitie aan geene ergere handen, dan de zijne konde worden toebetrouwd." Deze is de vuige beschuldiging van VAN DER AA; en de *verdediging* daarentegen van den Heer PASCHEN is eenvoudig, krachtig, en beslissende, zoodanig, dat de Recensent, na de zaken met de volkomenste onpartijdigheid te hebben overwogen, voor het geachte Publiek durft verklaren, dat hij den beschuldigden Drost houdt voor een Man van de grootste braafheid, die, aan den eenen kant getrouw aan zijne beginselen en de pligten van zijnen stand, van de andere zijde nimmer zijn gezag misbruikt, nimmer zijne waarde als patriot of als burger verloochend, nimmer wraak gezocht, veel min geoefend, maar, integendeel, alle toegevendheid jegens de Orangisten bewezen, allen wrok ter zijde gesteld, en als mensch en als regter alleredelst heeft gehandeld.

De aard van dit geschrift laat geene breedvoeriger opgave of ontvouwing toe. In het korte beloop van 134 bladzijden, behelst zulks loutere geschiedenis van het gebeurde, door echte stukken van onderscheidenen aard bevestigd, zoodanig, dat het oordeel deswege aan den Lezer zelf verblijft. Bij enkele gelegenheden ontmoet men een bewijs van des Drosten gevoeligheid jegens eenen openbaren Schrijver, die hem zoo schrikkelijk veron-

ongelijkte, en wiens levenswijze, gedragingen, beginselen en karakter hij daarom zoodanig voordraagt, als hij oordeelt, dat zulks aan de Natie, naar waarheid, kenbaar kan en behoort te wezen. Van ter zijde ontmoet de Lezer eenige opheldering omtrent andere gebeurtenisfen van dien tijd, door VAN DER AA tegen alle waarheid aan jammerlijk misvormd, als daar is de geschiedenis der beruchte zoogenoemde Freule VAN DORTH, het gedrag van den Franschen Generaal GIROD, de zonderlinge edelmoedigheid van den Heer PASCHEN, die, bij den eisch van gijzelaars door den gen. Generaal, daartoe in de allereerfte plaats zichzelven en zijne Bloedverwanten aanbood, en andere *ftukken meer*, welken men niet verder behoeft op te *geven.*

De Recenfent, uitermate gevoelig voor de *herftelling* van de gefchondene eer eenes braven Mans, wenscht dit ftukje in handen van allen, die befef hebben van de waarde dezes eigendoms *in* de maatfchappij, en houdt zich van de eerlijkheid *zijner Landgenooten* genoegzaam verzekerd, om *ook ten dezen opzigte* te durven vastftellen, dat de Natie den Man, den Burger, den Regter, den Vader, den Vriend, tegen wien VAN DER AA haten vloek heeft willen uitdagen, en in wien dezelfde Schrijver alle die Gouvernementen heeft beleedigd, *die* denzelven Man met hun vertrouwen, en dus ook *met het* vertrouwen der Natie zelve, hebben begiftigd, *en nog* bij aanhoudendheid blijven begiftigen (*), na *deze zijne verdediging*, zal goedkeuren, vereeren en *beminnen*, *als* den getrouwften waarnemer van alle zijne *burgerlijke* verpligtingen, en hem, als zoodanigen, tegen alle de verguizingen van den laster, zoo wel voor dezen tijd, als voor de Nakomelingfchap, zal waarborgen.

(*) Ten bewijze van dit laatfte ftrekke, dat federt de invoering van de nieuw verordende Departementale Administratien, waarbij de kleinere Drost-ampten waren afgefchaft, de Heer PASCHEN echter in zijnen vorigen post gecontinueerd is, fchoon onder den veranderden titel van *Baljuw.*

Nacht-

Nachtgedachten, gevolgd naar het Engelsch van EDUARD YOUNG, door A. C. SCHENK. IVde Zang. In den Haag, bij Immerzeel en Comp. 1807. In gr. 8vo. 92 Bl.

Na de uitgave der drie eerste Zangen van YOUNG's *Nachtgedachten*, in éénen bundel, is de Heer SCHENK in zo verre van bestek veranderd, dat hij zijne Dichterlijke Navolging van den *vierden* afzonderlijk in het licht zendt, met voorneemen om dus stuksgewijs zijne moeielijke onderneeming voort te zetten. Spoediger, dan wij verwachten konden, voldoet onze Landgenoot aan den wensch, waarmede wij onze voorgaande en gunstige aankondiging van deezen belangrijken arbeid (zie *Lett. voor* 1806. D. I. bl. 222-230) geëindigd hebben: en groeit nu onze hoope op het vervolg, te gelijk met ons verlangen, niet weinig aan. Bereids is dat geheel van onzen Dichter afgewerkt, welk Dr. YOUNG bij de eerste uitgave in 1742 der wereld aanbood, wanneer deeze 4de Nacht de troostrijke *Slotzang* was van zijn voortreffelijk Gedicht. Hij draagt dit welgepast Opschrift: „ *De Christelijke Triomf*; „ behelzende, de eenige geneezing van de vreeze des doods, „ en de behoorlijke aandoeningen der ziele over dien on„ waardeerbaaren zegen." In de Hollandsche uitgaven, zo die van SCHENK als die van den Heere LUBLINK, is bovendien de benaaming van *Klaagzang* geplaatst op den aangehaalden titel. Op welk gezag en om welke rede zulks geschied zij, bevroeden wij echter niet: want in onzen druk van YOUNG (in het Engelsch) vinden wij die benaaming niet; en weinig voegt dezelve ook, naar ons inzien, aan eenen *Lofzang*, of *Zegelied*, waarvoor men toch, volgens de Aanteekening der Uitgeevers zelve, deezen *Nacht* te houden heeft, om nu den *Inhoud*, het gezegde *Opschrift*, en de bedoeling des Dichters, die *troosten*, veelmeer dan *klaagen* wilde, niet aan te voeren ter staaving van onze gemaakte bedenkinge.

Het *kruis van Christus*, den Verlosser, heilrijk wegens de verzoening der zondige en diep gevallen wereld met God, en zaligend in zijne gevolgen, door de overwinning van de vreeze des doods, en de uitzichten ten eeuwigen leven door den verhoogden Heiland voor de zijnen geopend, wordt hier bezongen in eenen zeer verheven en warmen stijl. Dit *kruis*, nog heden eene ergernis bij de vijanden van Jesus, eene dwaasheid in het oog van ligtzinnige wereldlingen en vermetele wijshoofden, maar bij uitstek gezegend voor Christenen, die daarin roemen, en de kracht en wijsheid Gods vereeren; welk eenen rijkdom en verscheidenheid van dichterlijke bespiegelingen en treffende tafereelen moest hetzelve niet aanbieden aan eenen YOUNG? Ongelukkig is er verschil in denk-

 wij-

wijze, zo hier te Lande, als elders, heerschende, over de Leer der Verzoening en het werk der Verlossing, het Hoofdonderwerp van deezen waarlijk uitmuntenden Zang! — Uitdrukkingen als deeze:

„ *Zou, voor den worm, een* GOD *zijn bloed ten offer geven?*" (*)

om niet te zeggen geheele Voorstellingen en Bespiegelingen in dit keurige Gedicht, staan hierdoor deezen bij uitstek te stichten, anderen schier evenzeer te ontstichten. Wij voor ons wenschten gaarne, dat YOUNG zich ten deezen liever aan de taal der Schrift, dan wel der Godgeleerdheid, gebonden had. Doch over het hoofd ziende in den Dichter, wat wij anders, als indruischende tegen het gezond verstand, en strijdig met de leer des Bijbels, *naar ons begrip, in eene Godgeleerde Verhandeling* met nadruk gispen zouden, onderschrijven wij volvaardig dit vereerend oordeel van den schranderen MELMOTH, „ dat YOUNG in het bezingen van Christus kruis al„ le zijne kunstgenooten overtroffen heeft." (†)

Uit het gezegde valt op te maaken, hoe bezwaarlijk het zij, de volheid en rijkdom van gedachten, de verhevenheid en kracht van taal en schilderinge, behoudens de bondigheid en duidelijkheid, die in het oorspronkelijke heerscht, en ondanks het bijkomend bedwang van rijm en maat, in vloeiende Nederduitsche verzen over te brengen of na te volgen. Maar tevens ontwaart men hieruit de hooge waarde, die men heeft toe te kennen aan des Heeren SCHENK's uitheemende bewerking van zijnen Dichter. Laat het zijn, dat de ingeslaagen weg hem meerdere vrijheid en afwijking van zijnen Voorganger, ja ook omzettingen en kleene veranderingen in het werk, veroorlofd hebbe, die kwalijk in eene *Vertaaling* zouden te dulden zijn. Echter wij kennen het doel en de grenzen van dusdanigen arbeid niet, of hij bleef onder de verpligting om ons YOUNG te leveren in een uitheemsch en vervormd, maar toch kennelijk gewaad. Ook heeft hij, durven wij daar bijvoegen, aan deezen eisch zeer loffelijk beantwoord. Niet te verwonderen is het, derhalven, dat hij, onder eenen arbeid van

(*) Ruim zo schriftuurlijk zoude het klinken, indien men, voor *zijn bloed* ter deezer plaatze *zijn Zoon* geschreeven vond. Zie JOAN. III: 16. Echter valt de Heer SCHENK niet te beschuldigen wegens zijne *Navolging*, die zeer getrouw is aan het oorspronkelijke; want bij YOUNG leest men:

„ *If a God bleeds, he bleeds not for a worm.*"

Bij LUBLINK vertaald: „ *Sterft een God, hij sterft niet voor een worm.*"

(†) Verg. Aant. (2) achter deezen Nacht bl. 63 en 64.

van langeren adem, en bij deeze schier onuitvoerlijke taak, wel hier en daar eenen faalgreep deed. De onzijdigheid eens Beoordeelaars vordert hier van te gewaagen; en wij mogen dit zonder aanstoot vermelden, nadien 's Mans welgeplaatste Zedigheid, ter plaatze, alwaar YOUNG, met eene verdienste, gelijk aan die van MILTON, den lof van het Opperwezen bezongen heeft, het zwakke en gebrekkige van zijne Navolging rondborstig beleden, en door eene uitgebreide aanhaaling van het oorspronglijke voor deskundigen heeft blootgelegd. Bovendien is ons eene en andere onnaauwkeurigheid voorgekomen, die wij noode den naam van misslag geeven kunnen, hoezeer de rondborstigheid vereische, dat wij haar aan den dag brengen, of mogelijk de Heer SCHENK eenmaal besluiten mogte om deeze kleene gebreken te verhelpen.

Wanneer YOUNG, van de jagt en onderlinge vervolging der Eerzuchtigen spreekende, ten slot, naar LUBLINK's vertaaling, daarbij voegt, „ *tot de* DOOD, *die geweldige Jaager, hen allen in den grond bedelft*," drukt de Heer SCHENK dit denkbeeld met geene volkomen duidelijkheid uit in deezen regel, (bl. 9.)

Tot hij, die 't vreeslijkst jaagt, hun woede in 't graf bepaalt.

Wat immers belet, of wijst den Leezer aan, dat hij aan geenen anderen *Nimrod* hier denken *kan*, dan aan den *Dood*? Eveneens, in den volschoonen aanhef bij het kruis van Christus, dunkt ons het laatste vers te verflaauwen, en minder krachtig en klaar te zijn, dan wij zulks wenschen zouden. (bl. 21.)

Hoe wordt mijn ziel bestormd door 's Hemels rijksten zegen,
Die boven 't heilig kruis zich berghoog zamendringt,
En plotsling neergestort, haar insluit en omringt!
Verbaasdheid grijpt mij aan, GEKLUISTERD IN DIEN KERKER.

In welken kerker? vroegen wij onszelven; *in dien van 's Hemels rijksten zegen?* Dit luidt vreemd, maar schijnt toch wel de bedoeling te zijn. O! versmaat en rijm, dat, meer of minder, bij wijlen den besten onzer Dichteren kluistert. *The pris'ner of amaze*, „ *als de gevangene der verbaasdheid*," staat enkel bij YOUNG, en wij voor ons hadden liever op Deszelfs voorbeeld éénen regel hier onvoltooid gezien, dan zo aangevuld.

Spoor eener onvolledige Navolging, en gemis van een voornaam denkbeeld, door YOUNG uitgedrukt, treffen wij wederom aan in deeze verzen (bl. 31.)

... Ik, op aarde een stofje in zonde en stof verloren,
Zing ik een onderwerp te hoog voor 's Hemels koren!

LUBLINK heeft hier: „ *Zal een stofje van deeze wereld*, DIE ZELF MAAR EEN STOFJE IS, *zal dat in stof en zonde, hemelsche onderwerpen stamelen?*" Wat *hier* ontbreeke, is middagklaar uit de vergelijking.

Voorts achten wij (op bl. 50) het woord *leger* zeer te onregte voor *doodsbedde* gebezigd te zijn; en brengt dit veel toe, dat men aldaar de Navolging van SCHENK kwalijk verstaan kan, zonder of YOUNG of de *Vertaaling* te openen.

't Geloof beschermt en pleit voor dat onschuldig leger,
Hoe schreeuwend aangeklaagd door elken onregtpleger.

De zamenhang moge iets toelichten; maar niet zoveel als dit gezegde bij LUBLINK, waarop gedoeld wordt: „ *Het Geloof alléén* (ontwapent het verderf) en *spreekt het onschuldige graf vrij tegen alle schreeuwende aanklagten.*"

Eindelijk, waar YOUNG, in eene tusschenrede, aangaande de Wijsgeeren, of LORENZOOS onzer eeuwe, zegt: *Van dien verheven roem* (den roem naamelijk van zo wijs als SOCRATES te zijn) *willen zij ongaarne iets missen*; heeft de Heer SCHENK deeze stelling, onzes inziens niet zonder eenige dubbelzinnigheid, dus uitgedrukt (bl. 54.)

(*En dien verheven roem mag niemand hen betwisten.*)

Maar welke is hier de bedoelde meening? *Kunnen en willen de Ongeloovigen niet dulden dat die roem aan hun betwist worde*, — of, *mag niemand deswege met hun naar regt en rede in eenig geding treeden?* Het aangevoerde uit LUBLINK's Vertaaling heeft die twijfelachtigheid niet.

Wij eindigen onze aanmerkingen, met onzen *opregten* raad aan den Heere SCHENK te herinneren, van *zich* door geene bedenking of drang te laaten vervoeren tot eenige overhaasting met de uitgave der volgende Zangen, hoezeer wij die reikhalzend te gemoet blijven zien. Vlug moge zijn jeugdige Dichtader vloeien; maar toch de taak, welker moeielijkheid hij beter dan iemand kent, vordert een taai geduld, langzaamen voortgang, herhaalde beschaaving, herziening, en omwerking van het gebrekkige, dat noode van een vaderlijk oog in eigen hersenvrugten erkend wordt. Het *Nonum prematur in annum* schrijft hem de Nederlandsche Zangberg ten wet voor, zal dezelve op zijnen arbeid blijven roem draagen.

Leed doet het ons, dat wij, na de volledigste aanprijzing, onze Leezers met eene enkele proeve, uit menigte anderen om haare kortheid gekoozen, tot het Werk zelve en dit uitsteekend Gezang moeten heenen wijzen tot eigen voldoening. Wij zijn evenwel verzekerd, dat de volgende verzen (bl.

(bl. 12 en 13) onzen lof billijken, en hunne begeerte naar dit Meesterstuk uitlokken zullen.

o Gij, mijn Opperheer, Beslisser van mijn dagen,
Van dood en leven beide, o nooit geschapen bron
Van alles; eindelooze, onstoffelijke zon
Der wereld; Gij, wier gloed, wier koesterende luister,
Toen ik bewustloos sliep in 't alomzwachtlend duister,
Geringer dan 't gewormte en 't nu betreden stof,
Ook mij dien nacht ontrukte, om, eeuwig U ten lof,
De stralen van den dag, den gouden dag te drinken;
Te juichen dat ik leve en uwen glans zie blinken (*);
Gij schiept mij voor 't geluk; ja, liefde zonder peil!
Voor de eindlooze aanwas(†) zelfs van eindloos klimmend heil;
Gij kent geen ander doel dan mijn geluk en zegen.
Welaan dan, wat mij hier, in 't pelgrims dal bejegen,
Ik trek langs dezen weg, gewenkt door uwe hand,
Zoo blijde als Abraham naar 't onbekende land.
'k Berust in uw belofte, o rots van mijn vertrouwen!
En 'k weet op welk een rots mijn hopend hart mag bouwen;
'k Zie onverschillig neer op 't leven en den dood;
Slechts dit, dit is voor mij belangrijk, edel, groot, —
Zoo lang ik leve, o God! geheel voor U te leven.

(*) Van de veelheid der aangeweezen schoone Navolgingen of Toespeelingen van YOUNG op den Bijbel, en aantal ongewijde Schrijvers en Dichters, onder LUBLINK's Vertaalinge, heeft onze Uitgeever, als gezegd is (*Lett. voor* 1806. D. I. bl. 224.) niet verkoozen gebruik te maaken. Dit evenwel was, onzes oordeels, geene rede, die ons hinderen mogte, om eene plaats uit OVIDIUS, elders niet bijgebragt, hier aan te voeren, waarop wij vermoeden dat de Engelsche Dichter het oog had. Wij vinden dezelve *Met.* I. vs. 85.

Os homini sublime dedit, coelumque tueri
Jussit, & elatos ad sidera tollere vultus.

(†) *Aanwas* is manlijk: doch laaten wij den Heere SCHENK, om de schoonheid van den regel, eene taalfout kwijtschelden.

Over de Katholijken in Ierland. Naar het oorspronglijk Fransch, uit den Moniteur van den 11 *Meij* 1807. *Alom. In gr.* 8*vo.* 16 *Bl.*

Het geagte Dagblad de *Moniteur* bevat zomtijds geheele Vertoogen of Verhandelingen van eenen Geschied- en Staatkundigen aard. Zommige deezer zijn waardig, op eene onderscheidender wijze daar uit overgenomen, voor de vergetelnisse bewaard, en ook in andere taalen bekend te worden.

Een stuk, de *Catholijken* in *Ierland* betreffende, over wien tot zo veel geschreeven en zo zwaar geschil gevoerd is, bovenal in *Engeland*, ten deezen Jaare, in dit Dagblad geplaatst, oordeelde men eener *Nederduitsche* Vertaaling en afzonderlijke Uitgave waardig.

In 't zelve komt een kort berigt voor van de Lotgevallen der *Catholijken* in dat Rijk, van de vroegste tijden af tot den tegenwoordigen. De Verdrukkers worden met schande gebrandmerkt, de Verdeedigers vereerd.

Volgens de opgave, hier voorkomende, telde men aldaar, in 't Jaar 1731, over eene bevolking van 2,500,000 zielen, 1,309,400 *Catholijken*. Thans verzekert men, dat de geheele bevolking met 2,000,000 zielen vermeerderd is, en men telt 3,550,000 *Catholijken*. Vier vijfde gedeelten der Bevolking vinden zich van alle staatkundige regten verstoken en leeven in verdrukking. Hunne Bedienaars van den Godsdienst leeven er arm en veragt; terwijl de *Angelikaansche* Aartsbisschoppen en Bisschoppen, groot in aantal, rijke jaarwedden trekken, ruime en weinig bezogte Kerken hebben, terwijl men in Steden vol *Catholijken* naauwlijks eenige Kapellen bestemd ziet.

Wij schrijven het wel te wagten slot af. „ De tijd is gekomen, waarin niets meer de ondoordringbaare verschansing van de vrijheid des harten bedwingen moet. De Keizer NAPOLEON heeft met dezelfde hand, waarmede hij de *Protestanten* in *Frankrijk* de openbaare uitoefening van hunnen Godsdienst heeft vergund, de *Catholijken* in *Saxen* vrij gemaakt. Hij leeraart de Vorsten, dat hen, in zaaken den Godsdienst betreffende, in onze dagen, niets overblijft, dan de heilzaame instellingen, die krachtdaadig op de gemoederen werken, te beschermen; dan aan alle de burgers de vrije uitoefening van den Godsdienst, dien zij belijden, te waarborgen; dan de beweeggronden, welke hen daar aan mogten hechten, te vermenigvuldigen; en dan hen door deeze vermogende banden in de uitoefening der algemeene Zedekunde te houden, zonder welke er geene Maatschappij bestaat, en waarvan de Godsdienst alleen het heilzaam gebied, in den grond der harten, kan handhaaven."

Re-

Redevoering ten betoge dat de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen onafhankelijk is van de bijzondere Staatsgesteldheid, en hare weldadige strekking bescherming en aanmoediging verdient onder allen Regeringsvorm. Uitgesproken in de Kerk der Doopsgezinde Gemeente te Utrecht, bij gelegenheid van het Verjaarfeest des Utrechtschen Departements, gevierd den 27sten van Bloeimaand 1807, *door den daar toe benoemden Voorzitter*, F. VAN TEUTEM. *Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon. 1807. *In gr.* 8*vo.* 40 *Bl.*

Van tijd tot tijd, om de vijf jaren meenen wij, viert het Utrechtsch Departement *Tot Nut van 't Algemeen* den jaardag van deszelfs oprigting; het houden eener Redevoering ter dezer gelegenheid viel den Eerw. VAN TEUTEM ten deel, en wij twijfelen geen oogenblik of het is zijn Eerw. gelukt, door deze eenvoudige maar hartelijke Feestviering, gelijk hij zich uitdrukt, de belangneming en het dankbaar gevoel voor die belangrijke Maatschappij te verlevendigen en uit te breiden, gelijk het aanzoek tot de uitgave van zijn opstel voor hem het vereerend bewijs was van de welverdiende goedkeuring van zijn talrijk gehoor. Het onderwerp der Redevoering doet eer aan het gevoel van den opsteller; en 's mans welbekende talenten, en de hem eigene wijze van behandeling en voordragt, gaven ons vooraf reeds de verzekering, dat wij bij de lezing niet alleen genoegelijk onderhoud, maar vooral ook nuttige waarschuwende wenken zouden vinden, waarvan wij de behartiging met gerustheid verwachten van dat zoo uitgebreid en algemeen nuttig ligchaam, met welks voortdurend bestaan, getrouwheid aan deszelfs doel en beginselen, en ijverige werkzaamheid, wij den bijzonderen en algemeenen welstand onzes Vaderlands, de zedelijkheid en het huisselijk geluk van duizenden onzer Landgenooten, op het naauwst verbonden rekenen. Na eene gepaste inleiding, bevattende den lof en voorspoed dezer Maatschappij, betoogt de Redenaar zijn onderwerp 1.) uit het verklaarde doel dezes Genootschaps; 2.) den aard van deszelfs werkzaamheden; 3.) en uit de uitkomsten, welke hetzelve tot hier toe heeft opgeleverd; en alzoo wordt voldingend aangetoond voor iederen onpartijdigen, *dat de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen onafhankelijk is van de bijzondere staatsgesteldheid, en dat hare weldadige strekking bescherming en aanmoediging verdient onder allen regeringsvorm.* In de daad, „ welk wijs en billijk regent," (deze woorden willen wij overnemen) „ waar en „ hoedanig in aanzien en magt verheven, zal deze loflijke „ werkzaamheden niet toejuichen; ja ook daarvan het geluk en den bloei zijner staten niet gerust verwachten? —

„ Wat ooit voor of tegen het belang der *Volksverlichting*
„ moge gedacht of gefproken wezen, van die verlichting,
„ welke de Maatfchappij tot Nut van 't Algemeen voorftaat en
„ bewerkt, heeft de rust geenes lands, onder wat beheer of
„ wetgeving gebragt, iets te vrezen. Wijsheid is hare voedfter,
„ orde hare gezellin; ftille deugd en nederige welvaart zijn
„ de zuivere planten, die elken grond toekomen, en onder
„ haren wasdom welig groeijen. — Niets moge dan voorts den
„ fchoonen bloei beletten, waarmede zij nu reeds hare vrucht-
„ bare takken en hare milde fchaduw alom verfpreidt! Gerust
„ ga zij voort, gelijk zij is begonnen, haar weldadig licht,
„ haar koesterend fchijnfel, haren helderen glans tot op de
„ donkere wanden der ongeziene woning van den geringften
„ daglooner in huisfelijken vrede en gezellige vreugde te doen
„ fpelen! Gerust ga zij voort, door hare leerzame verha-
„ len, gefprekken en redenen, naar zijne vatbaarheid en zij-
„ nen fmaak berekend, zijnen arbeid te verpoozen en zijne
„ ziel te verkwikken! Gerust ga zij voort, hem haren zeld-
„ zamen en belangrijken boekenfchat, zoo ver haar vermo-
„ gen reikt, om niet te *ontfluiten*, en niet flechts de midde-
„ len te beramen, maar *ook dadelijk in het* werk te ftellen,
„ tot zijne *befchaving* en *veredeling!* Gerust — ja moedig
„ en onverzettelijk ga zij voort, wat zij bij bejaarden niet te
„ vergeefs beproefde, voor het aankomende geflacht *voluit*
„ te ontwikkelen, en door haren heerlijken invloed op de
„ opvoeding en het onderwijs volkomen tot ftand te bren-
„ gen! Zij breidt dan het rijk der befchaving in alle har-
„ ten uit, doet menfchengeluk en menfchenwaarde op
„ eenen lagchenden bodem overal ontfpruiten, *maakt het*
„ volk, waarvoor zij bloeit en werkt, geëerd, *gezegend en*
„ bemind, en verdient de openbare hulde van, *wie bij*
„ ook zij, dien de eer toekomt over dit volk *het bewind*
„ te voeren."

De versjes, door den Redenaar zelven voor deze pleg-tigheid vervaardigd, zijn wel en doelmatig.

RICHARD FLEMMING, *of de Deugdzame Staatsdienaar. IIIde Deel. Naar het Hoogduitsch. Te Amfterdam, bij* G. ROOS. 1806. *In gr. 8vo.* 491 *Bl.*

Eene Roman, waarvan het eerfte Deel reeds voor 15 jaren bij ons het licht zag, en het tweede in 1793 volgde. De gedurige vrage nog naar dit onvoltooide Werk, een bewijs hoezeer het in den fmaak onzer Natie viel, bewoog den Uitgever, de tegenwoordige bezitter van het regt der Copie, er dit derde en laatfte Deel bij te voegen. Dit meldt ons het

Voor-

Voorberigt. De vroegere Deelen zijn op hun tijd in ons Maandwerk vermeld. Met dit derde loopen wij niet hoog; leerzaams vonden wij maar weinig; doch den bezitteren der vorige Deelen zal het denkelijk vermaak doen, dat de oude FLEMMING nog herstelde, en in eer en grootheid komt; terwijl men de liefdesgeschiedenis van 's mans Dochter, enz. ook met genoegen lezen kan. Het spijt ons, dat de vertaling niet beter, en de uitvoering zo tamelijk slordig is.

BRIEF VAN DEN HEERE G. J. VAN WIJ, TE ARNHEM, AAN DEN HEERE B. HUSSEM, TE AMSTERDAM, WEGENS EEN MEER DAN WAARSCHIJNLIJK ONTDEKT KANKERMIDDEL.

Wel Ed. Heer en Vriend!

Onder andere mij twijfelbaar voorkomende gevallen van Kankergenezingen door den *Med. Doctor* F. H. KATZENBERGER, wonende te *Warendorff*, in 't Munstersche, zoo door mondelinge berigten, als bij annonçe in de Couranten en andere Tijdschriften, zag ik ook onlangs de bejaarde Juffrouw V. O., welke zes jaren te voren mij wegens hare carcinomateuse borst geraadpleegd had, doch aan mijne raadgeving, welke ik toen heilzaam achtede, geenen zin had, en nu eindelijk ruim zes maanden te *Warendorff* ter genezing zich opgehouden heeft, als hersteld teruggekeerd is naar hare woonplaats, doch bevonden hebbende dat nog aanmerkelijke overblijfsels aanwezig waren, zich zelve het Kankermiddel (zekere roode zalf) geappliceerd heeft, met het zelfde effect, als onder vorige behandeling des Heeren KATZENBERGER aan haar gebleken was, en met volkomen vertrouwen op de radicale genezing, waaraan ik echter zeer twijfele, aangezien onder andere haar zwakke toestand, aanhoudende koortsen en zeer verzwakkende buikloop, verplaatsing van Kankergift, in de voehten heerschende, denoteeren.

Deze Lijderesse heeft (volgens verhaal) langs geschikte wegen, en met veel beleid, het bij haar Ed. zoogenaamde Geheim, uit het zelfde kanaal, waar langs de Heer KATZENBERGER 't zelve magtig geworden is, weten te bekomen; en niettegenstaande zij 't zelve op zeer hoogen prijs waardeert, ben ik bij gelegenheid, in hare woonstad geroepen zijnde, (bij eenen Lijder, wien ik, om reden eenes afgrijsselijken Tongkankers, geene andere dan palliative hulpmiddelen konde aanraden) volkomen geslaagd, om van haar Ed. en *'t middel* en *'t voorschrift*

schrift ter bereiding, en verdere behandeling ter beproeving, magtig te worden.

De verpligting van geheimhouding des voorschrifts, voor-alsnog, mij opgelegd, is van zoodanigen aard, indien ik er, in geval van *waren Kanker*, mede slage, (waaraan ik alsnog wantrouwe) dat ik, aan de belofte voldoende, 't zelve, ten nutte van het Menschdom, aan mijne Kunstgenooten zal kunnen mededeelen.

Nadat ik nu in het geachte Maandwerk, de *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen voor* 1807. *No.* XII. van de mededeeling door den *Med. Doctor* CLÈVE, het volgende gelezen had: „ Daar welligt vele uwer Lezers, en vooral die van de „ beminnelijke sexe, zullen getroffen zijn door het voorbeeld „ van onzen Kunstbroeder, den schranderen KATZENBERGER, „ in 't genezen van den Kanker, onlangs uit menschenliefde „ medegedeeld door den Heer J. DE HEER, in No. 9. voor „ 1807. van uw geacht Maandwerk; heb ik het niet ondienstig „ gedacht, UEd. of liever uwe Lezers, met de nevensgaande „ eenvoudige Methode om den Kanker in de Borsten in vele „ gevallen voor te komen en te genezen, in het *Journal der* „ *Practischen Heilkunde*, 23 Band, 4 Stuck, van den beroemden HUFELAND, en door hemzelven medegedeeld, bekend „ te maken, enz." voelde ik mij (met voorbijgaan der beoordeeling van HUFELAND's voorschrift ter *afwending* of *verligtingskuur* tegen den Kanker, 't welk iederen ervaren Heelkundige, die de lecture van HUFELAND's schriften niet onverschillig acht, bekend is, en door hen naar waarde kan, maar nimmer door de Lijderesse zelve ter aanwending behoort beoordeeld te worden) verpligt, om wegens de Heelmethode, in navolging van den Heer KATZENBERGER, aan mijne Kunstgenooten zoo veel mede te deelen, als ik tot nog toe vrijheid heb te mogen bekend maken; terwijl ik tot aan den tijd, dat ik door proeven, wegens de geneeskracht des middels tegen waren Kanker, proefondervindelijk en volkomen overtuigd ben, mij aanbiede, om dat Kankermiddel, (met de manier van behandeling *in scriptis*) 't welk mij voor het echte Kankergeneesmiddel des Heeren KATZENBERGER (en, zoo als het mij ook duidelijk toeschijnt, op ontwijfelbare gronden) medegedeeld is, aan ieder ervaren Heelarts ter beproeving toe te schikken, in hoop dat ik spoedig in staat zal zijn, om het voorschrift zelve bekend te maken, zoo als ik het uit de hand van zekere edelmoedige Juffrouw, Nichte der voorbedoelde Lijderesse, ontvangen heb, die de behandeling (op voorschrift en onder opzigt van den Heer KATZENBERGER) harer Tante te *Warendorff* heeft bijgewoond, ten zelfden tijde der behandeling van de Lijderesse, waarvan de Heer J. DE HEER met zoo veel (althans tot hier toe en zoo veel daar van bekend is) verdienden lof, en als waren alle

Heel-

Heelkundigen van die behandelingsmethode ongelukkig geheel en al onkundig, gewag gemaakt heeft.

Dat ondertusschen de edelmoedige Heer J. DE HEER, ten opzigte der onbekendheid van het middel des Heeren KATZENBERGER aan de Heelkunstoefenaren, gedwaald heeft, zal blijken, zoo dra ik het genoegen zal kunnen hebben, om openlijk de Heelmethode van laatstgemelden Heer mede te deelen. — Dit is mij voorloopig geoorloofd te zeggen, dat het voornaame doel dier geneeswijze gelegen is in de geheele vernietiging der Kankerklieren door het *Arsenicum:* en dat men voorlange, onder andere door WILHELM REINHARD LE FEBURE, op soortgelijke wijze een aanmoedigenden wenk ter genezingsbeproeving gekend heeft, blijkt uit zijne openlijke mededeeling zelve, of kan men ook aangeteekend vinden in mijne bekroonde Prijsverhandeling, beantwoordende de Vraag, voorgesteld door het Genootschap onder de Zinspreuk *Servandis Civibus*, IVde Deel, in 't jaar 1779, bladz. 138. enz. De Vraag is van den volgenden inhoud:
„ Kunnen wij ons overtuigd houden, dat een ware Kanker
„ zonder de afzetting tot genezing is gebragt? Welke onge-
„ makken zijn het veelal, die zich onder de gedaante van
„ deze woedende kwaal vertoonen, en onder dien naam of
„ genezen, of door nog erger dwaling, als ongeneeslijk be-
„ handeld worden? Hoe velerlei is de oorsprong van dusda-
„ nige misslagen, naar de verscheidenheid der lijdende deelen,
„ naar de onderscheiden soorten van Kankers, of naar den
„ bijzonderen aard van het bedriegelijk ongemak, 't welk
„ men er te onregt voor aanziet? En kan, eindelijk, ook
„ zoodanig een ongemak ooit wel tot wezenlijken Kanker
„ ontaarden?" — Het zal er dan nu maar alleen op aankomen, om te doen zien, (wij hopen tot heil der lijdenden) dat, schoon de Heelartsen meestal op den weg geweest zijn, om met dit middel voordeel te kunnen doen, zij echter, en met reden, te beschroomd geweest zijn, om alsnog zulk een nog niet genoeg beproefd, gevaarlijk, en, onbedreven bestierd, doodelijk middel aan te wenden; tot dat nadere proefnemingen, door meer kloekmoedige uitoefenaars der behandelingen van Kankergebreken, meer zekerheid en licht verspreid, en de genezingsbehandeling meer veilig uitgeoefend zouden hebben.

In hoe verre nu ons bedoelde zoogenaamde Kankermiddel den voorrang boven dat van LE FEBURE en anderen verdiene, zal nader moeten blijken; terwijl wij intusschen zeker stellen, dat de Kankerbehandeling, welke wij in navolging van den Heere KATZENBERGER gezien hebben, niet op welberedeneerde, maar op Empirische gronden gevestigd is, en hartelijk wenschen, dat deze Empirische behandeling, gelijk alle vooronderlijke geneeskunstbehandelingen, den weg moge banen tot volkomen zekere genezing van dat afgrijsselijk, schrikbarend en doodelijk venijn, de *Kanker.*

Ik

Ik behoef hier niet op nieuw er voor uit te komen, dat i het anders, ten opzigte der ware Kankers, ten meesten opzig te met Uw Ed. en alle Heelkundigen van den besten ſtemp eens ben, daar ik er in mijne voorgemelde Prijsverhandelin zeer uitvoerig en zoo ik meen voldingend voor uitgekomen ben en in mijne verſchillende gevallen, in latere tijden medegedeeld ja zelve meermalen beredeneerde Kankergenezingen vruchteloo beproefd heb; maar met dat al zijn er gevallen, waarin men naar mijn inzien, veilig kan en behoort te beproeven, wa men met het Kankermiddel voornoemd ter behouding de lijders kan uitrigten, in die gevallen bijzonderlijk, waarin wi op eene andere wijze niets ter genezing, in onzekerheid va den waren *ſcrophuleuſen*, *kankerachtigen* of *veneriſchen* aan des gebreks, durven aanwenden, en naar ons beste weten eene gewisſen kort aanſtaanden dood te wachten hebben; althan het zijn die gevallen, waarin ik het middel voorgenomen hel te beproeven, terwijl ik met hetzelve zoodanige inwendig middelen paren zal, als mij naar omſtandigheden toeſchijnen, en met den aard des gebreks meest nuttig voorkomen zullen, te behooren.

En, dewijl het voor Heelkundigen hoogst wenſchelijk is, dat de waarheid van het *al of niet* geneeskrachtige dezes middels ſpoedig ontdekt worde, en er bovenal het lijdend menschdom veel belang bij heeft, dat men allerwegen, waar zich Kankerlijders bevinden, zulk eene begeerlijke hulp, zonder van eenen enkelen Heelarts alleen af te hangen, kan bekomen; zoo biede ik mij nogmaals, ten ſlotte van dezen Brief, aan (en dit was de reden vooral, waarom ik Uw Ed. in het openbaar dezen deed toekomen) aan alle zoodanige Kunstgenooten, wier kunde en ervarenheid in de Heelkunde den toets der ondervinding hebben doorgeſtaan, ter bezorging van het middel; ten einde hetzelve met die behoedzaamheid als daarbij vereischt wordt, en met die oplettende waarneming als tot de verzameling van echte proeven ſtrekken kan, gebruikt zoude kunnen worden.

Intusſchen wenſche ik, dat mijne heilbedoelende pogingen gelukken mogen; terwijl ik, mij ſteeds in uwe voortdurende vriendſchap aanbevelende, ben

Wel Ed. Heer en Vriend!
Uw Eds. zeer dienstv. Dienaar

G. J. VAN WIJ.

Arnhem,
21 October 1807.

In No. XI. *Letteroef.* bl. 489. reg. 4. ſtaat *Door*, lees *Daar*. En in No. XII. bl. 532. reg. 6. van ond. *Sythen*, in plaatſe van *Scythen*.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Interpretatio Epistolæ Pauli ad Galatas. Auctore E. A. BORGER, *Theol. Doct.* Lugd. Batav. apud *Haak et Soc.* 1807. 8vo. pp. 400.

Onder dezen titel is nu verschenen de Akademische Verhandeling, of het *Specimen Hermeneuticum inaugurale, exhibens interpretationem epistolæ Pauli ad Galatas*, door den Heer BORGER in het openbaar verdedigd. De berigten, zoo van deze verdediging, als van de gansch ongewone plegtigheden, welke daarbij, ter vereering van BORGER, hebben plaats gehad (*), deden ons ten aanzien der bekwaamheden en het karakter van den Heer BORGER de allergunstigste denkbeelden vormen, en ontstaken het verlangen, om met deze Verhandeling van nader bij bekend te worden. Aan dit verlangen is voldaan; en dat wij in onze hooge verwachting geenszins zijn te leur gesteld, zal het volgend beknopt verslag kunnen leeren.

In de Voorrede zien wij, dat de Hoogleeraar J. VAN VOORST den Schrijver tot het opstellen dezer Verhandeling en het kiezen der stoffe heeft aangespoord; terwijl hij het volgen van diens wil en gezag zediglijk wil hebben aangemerkt als eene verschooning wegens het moeijelijke des onderwerps. Hoewel groote mannen de verklaring dezes Briefs ondernomen hadden, stond dit echter, naar het gevoelen van BORGER, niet gelijk met het schrijven eener *Iliade* door Homerus; welke te willen navolgen of verbeteren, steeds voor eene vermetelheid werd gehouden: — eene aanmerking, waarmede hij het vermoeden van vermetelheid, in iets te ondernemen, 't geen beroemde mannen vóór hem gedaan hadden, van zich wilde weren. De Heer BORGER heeft ge-

(*) Zie *Algemeene Konst- en Letterbode* dezes Jaars, No. 24.

getoond, dat deze onderneming zeer wel berekend was voor zijne krachten, en geen onpartijdig beoordeelaar zal hem van roekeloosheid beschuldigen.

Het ligchaam der Verhandeling bevat drie deelen: 1°. Eene inleiding tot den Brief aan de Galatiërs; 2°. Oordeelkundige aanmerkingen over, en 3°. De verklaring of uitlegging van denzelven.

De Inleiding loopt over Galatië en deszelfs bewoners — over de Christelijke Gemeente in Galatië — over degenen, die deze Gemeente meermalen verontrusteden — vermelding van den inhoud des Briefs — onderzoek naar tijd en plaats, wanneer en waar dezelve geschreven zij.

Over de herkomst, regeringsvorm en lotgevallen der Galatiërs, uit Gallië, 300 jaar vóór onze telling, in Klein Azië zich nedergezet hebbende, verspreidt, nevens de aanmerkingen van BORGER, een aanmerkelijk licht de, tot hiertoe, onuitgegeven Brief van den beroemden P. WESSELING aan den geleerden *Middelburgschen* Kerkleeraar J. PLEVIER; welken Brief wij hier gedrukt vinden, met voorkennis van den Hoogleeraar J. G. TE WATER, aan wiens heuschheid de Heer BORGER dezelve verschuldigd is.

Schoon er tot de Gemeente in Galatië ook Christenen uit de Joden behoord hebben, zoo bestond het meerendeel echter uit die van Heidensche afkomst, welken de Apostel, zoo veel mogelijk, tracht bestand te maken tegen ontijdige ijveraars voor de plegtige instellingen van Mozes; hetwelk in de 2de §. der inleidinge getoond wordt.

Wie de verkeerde ijveraars voor de Wet waren, die de Gemeente beroerden, is niet bekend; doch 't komt BORGER voor, dat het listige veinsaards waren, die het Christendom beleden hebben, om dies te gemakkelijker hetzelve bij de Galatiërs te vernietigen. De Schrijver leidt het slecht karakter dezer menschen vooral af uit den toon van hardheid, waarop de Apostel hen tegenspreekt, daar hij in de Brieven aan de Romeinen en Corinthiërs de voorstanders der Mozaische instellingen, die tevens welmeenende Christenen waren, met zachtheid gewoon is te behandelen. Daarenboven bleek hun kwaad oogmerk uit de beschuldigingen tegen den Apostel aangevoerd, om op diens waardigheid en gezag inbreuk te maken — al hetwelk beknopt en oordeelkundig § 3 wordt ontwikkeld.

De

De inhoud des Briefs wordt § 4 opgegeven als drieledig, bevattende I. Betoog van 't Goddelijk gezag der leere door den Apostel verkondigd. II. Verdedigingen tegen den laster der boven bedoelde tegenstrevers. III. Bewijs, dat de Apostel nu dezelfde leer staafde en predikte, die hij voorheen reeds had verkondigd. Na deze opgave wordt weder elke bijzonderheid, met aanhaling van hoofdstuk en vers, uit den Brief, naauwkeurig aangewezen.

Breedvoeriger is het onderzoek over den tijd en de plaats, waar deze Brief geschreven zij. Dit met zekerheid te beslissen, is onmogelijk; waarschijnlijkst komt het BORGER voor, denzelven te brengen tot het jaar 51 of 52 onzer telling, 't zij men dan Thessalonica, of Beroea, of Athene, of Corinthe, al hetwelk niet met zekerheid te bepalen is, voor de plaats houde, waar de Apostel denzelven geschreven heeft.

Gelijk in deze *Inleiding* alles naauwkeurig, oordeelkundig en schrander beredeneerd is, tevens blijken dragende van ongemeene belezenheid, zoo kunnen wij dit zelfde getuigen van de *Animadversiones Criticae*, welke het tweede deel der Verhandeling uitmaken, en ten doel hebben, de ware lezing, op veelvuldige plaatsen, in het licht te stellen, en uit de vergelijking van verschillende handschriften te staven. Hetgeen hier geleverd wordt, is uit de beste Schrijvers, waaronder WETSTEIN en GRIESBACH eene voorname plaats bekleeden, met veel zorgvuldigheid getrokken. Het bijeenverzamelde is oordeelkundig getoetst, en, naar gelange van het gewigt der plaats, meer of min uitvoerig uiteengezet.

Het derde en, gelijk natuurlijk is, het uitgebreidste deel dezer Verhandeling bevat de Verklaring van den Brief. Niet alleen elke spreekwijze, maar ook elk woord, 't welk uitlegging behoeft, wordt opgehelderd, zoo uit de eigenaardige beteekenis, als uit de vergelijking van gelijkluidende plaatsen der H. S.; terwijl dan de meening des Apostels, of door eenvoudige vertaling, of door meer of min uitvoerige omschrijving, wordt aangeduid. Bij moeijelijke en betwiste plaatsen worden de verschillende gevoelens der Uitleggeren voorgesteld en getoetst. De beste Schriftverklaarders van vroegere en latere dagen zijn door den Heer BORGER geraadpleegd, en is inzonderheid gevolgd de methode van den beroemden KOPPE. Gelijk er fraaije uitweidingen in deze Verhande-

 ling

ling voorkomen, als bij voorb. over 't gebruik en de toepassing der Allegorien door den Apostel Paulus, en bij die gelegenheid te regt wordt getoond, dat men uit zekere *overeenkomst* niet tot het *voorafschaduwende* of *Profetische* besluiten mag, — zoo vindt men ook over zulke woorden of spreekwijzen, welke door den Apostel veelmalen gebruikt worden, en die van bijzonder gewigt zijn, tot beter verstand van dezen Brief, en om noodelooze herhalingen te vermijden, belangrijke uitweidingen. Hiertoe behoort vooral hetgeen gezegd is over de doorgaande beteekenis der woorden δίκαιος, δικαιοῦν, δικαιοῦσθαι, ἔργα νόμου, πίστις en πιστεύειν, waarvan wij hier, tot eene proef, het hoofdzakelijke zullen mededeelen.

Apostel Paulus, zoo in dezen, als in den *Brief aan de Romeinen*, die met dien aan de Galatiërs in de hoofdzaak veel overeenkomst heeft, der Joden waan om uit hunne Wet geregtvaardigd te worden, en de verachting, waarmede zij de *Heidensche zondaars* behandelden, als hoogst ongepast verklarende, wijst aan de onmogelijkheid voor de Joden, om uit hunne Wet te worden vrijgesproken. Dit was alleen 't geval van hem, *die bleef in 't geen geschreven was om het te doen* — deze zou *leven*, terwijl de *overtreder* met *vervloeking* of straf bedreigd wordt. Niemand der Joden zich op het eerste kunnende beroemen, stonden zij daarin gelijk met de zondaars uit de Heidenen, dat zij veroordeeling te wachten hadden, ten ware zij als *vrijgesprokenen van straf* behandeld werden door den Allerhoogsten. Δικαιοῦσθαι en ἔχειν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν worden onderling verwisseld. Evenwel bepaalt zich de beteekenis van het eerste niet alleen tot *het kwijtschelden van straf*, maar is ook naauw verbonden met de beteekenis der woorden εὐλογεῖσθαι en ζῆν. Zoodat Δικαιοῦσθαι niet alleen te kennen geeft, *vrijgesproken*, maar ook, *der zaligheid deelachtig worden*. Want, „ iemand „ als regtvaardig houden, hem, als zoodanig, voor „ belooning vatbaar verklaren, en hem dadelijk vergel„ den," waren denkbeelden, die den Apostel voor den geest zweefden, en welke hij door het woord δικαιοῦν wilde te kennen geven.

De δικαίωσις, de *Regtvaardiging*, hier uit volgende, was, naar 's Apostels leere, niet *uit de werken der wet* (ἔργα νόμου). Offchoon 't woord *wet* door den Apostel wel in ruimer beteekenis gebezigd wordt in zijne Brieven, geeft het echter in dezen Brief te kennen *de Mozai-*

zaische wet, en vooral derzelver *plegtige Instellingen*. De waarneming van dezelve is dus, 't geen door *de werken der wet* verstaan moet worden. Maar dit kon niet aanbrengen de bovengemelde *Regtvaardiging*. Langs welken weg kon men dan tot dezelve geraken? De Apostel leert: *door het geloof in Jezus Christus*. (Hoe juist anders over 't geheel de voordragt is van den Heere BORGER, schijnt dezelve minder naauwkeurig, waar hij bl. 150 zegt: *Itaque cum Cæremoniarum usus eximium illud* δικαιωσεως *beneficium comparare nobis nequeat, quæritur ecqua via ac ratione hac felicitate potiri, et amissum Dei favorem recuperare possimus? solam fidem, docet Apostolus J. C. habitam, eo ducere, solumque* τον πιστεύοντα *Deo gratum esse atque acceptum*. Hoezeer, wij herhalen het, de juistheid in de voordragt doorgaans de zuiverheid en fraaiheid van den echten Latijnschen stijl evenaart; zou het naauwkeuriger geweest zijn, indien de Heer BORGER hier had aangeduid, „ dat de waarneming der Mo„ zaische wet, *zoo als de Jood dezelve waarnam*, die „ δικαιωσις niet kon aanbrengen." Immers, hadde hij die wet naar eisch waargenomen, hij zou uit dezelve geregtvaardigd zijn geworden, gelijk de Heer BORGER ook boven met duidelijke voorbeelden uit de leere der Apostelen toont.)

Πιστευειν, *gelooven*, beteekent in 't algemeen, iets, 't geen iemand zegt, voor waarheid houden; *in Jezus gelooven*, 't geen Hij van zichzelven, en anderen van Hem, getuigde, bepaaldelijk wegens zijne Messiaansche waardigheid, toestemmen. De Messias moest zich kenmerken door *zijne leere*, en door *zijnen dood voor anderen*. De discipelen en tijdgenooten eenen aardschen Koning verwachtende, was hun geloof in Hem als den Messias zeer gebrekkig. Dit moest naderhand weder te regt gebragt worden; en van daar dat Paulus, als hij spreekt van 't geloof in den Christus, niet meent dat Joodsch en gebrekkig geloof, maar de erkentenis van den Messias, in zijne tweeledige betrekking, als *leerende*, en *stervende voor anderen*. 't Meest spreekt de Apostel van den Christus, als *stervende voor anderen*, en van de geloovigen, als hebbende de verlossing door zijn bloed. Het geloof in Christus is dus eene vaste overtuiging, dat Jezus in der menschen plaats (want dit geeft het woord λυτρον te kennen) gestorven is, of, „ dat de menschen daar„ door vergeving van zonden, wier straf zij anders

„ zelven zouden moeten lijden, ontvangen." Nu is dit geloof *Theoretisch* en *Practisch*. Het eerste, 's menschen verkeerdheid niet wegnemende, kan de *Regtvaardiging* niet bevorderen; dit kan alleen geschieden door het laatste, 't welk verbasterde zeden, verkeerde lusten en flechten wandel verbetert. Deze verbetering ontstaat door te denken, dat Jezus niet alleen *voor anderen*, maar ook *voor ons* den dood ondergaan heeft: uit welk alles volgt, dat de bepaling van 't *Geloof*, naar de leer van Apostel Paulus, deze is: „ de overtuiging of erkentenis, dat Jezus de zaligheid, door de zonde verloren, voor ons weder hersteld heeft; en dus, dat niet „ de betoonde gehoorzaamheid aan de Mozaische wet, „ noch onze deugd, maar alleen de genegenheid van „ Jezus Christus, waardoor Hij den kruisdood niet „ ontzien heeft, oorzaak en voortbrengster is onzer „ zaligheid."

Offchoon wij over 't geheel wel in deze bepaling kunnen berusten, en ook geenszins willen ontkennen, dat hetgeen de Apostel bijzonder ten aanzien van Joden en Heidenen leert, *per analogiam*, op later levenden en ons kan worden toegepast; zoo had hier toch, daar alles in deze Verhandeling zoo ruim behandeld is, een kort onderzoek kunnen plaatse vinden, in hoe verre de leere des Apostels, aangaande de Regtvaardiging uit het Geloof, alleen tot de Joden en Heidenen van zijnen tijd moet worden thuis gebragt; en in hoe verre dezelve even bruikbaar blijft voor Christenen van opvoeding, die zoo min geacht kunnen worden, aan 't geen de afgodische Heidenen als zoodanig bezoedelde, als aan de overtreding van Mozes wetten, zich schuldig te maken, en daarvoor amnestie of absolutie te behoeven. — Zoo hadden wij ook gaarne gewenscht — niet dat wij het als een noodzakelijk vereischte rekenen in eene uitlegkundige Verhandeling, doch 't geen had kunnen bijdragen tot regt verstand der Brieven van den Apostel — het schrander oordeel van den Heer BORGER bij deze gelegenheid te mogen lezen over de vrage, in hoe verre men deze spreekwijzen moet stellen op de lijst der zoogenaamde schikkingen naar de toen heerschende, vooral Joodsche denkwijze; — iets, 't welk, in een ander opzigt, bij de verklaring van H. III: 1, door den Heer BORGER aangevoerd, en toen ook de Verhandeling des Heeren P. VAN HEMERT, bij *Teylers*

Godgeleerd Genootschap bekroond, aangehaald is. — Hoe moeten wij verstaan, dat Jezus — of zijne *benevolentia, qua mortem cruentam non extimuit* — de oorzaak van de eeuwige zaligheid is der geloovigen? Moet de overtuiging zoodanig zijn, dat wij gelooven, dat Christus waarlijk in de plaats des zondaars *gestraft* is ('t welk als het gevoelen van BORGER schijnt te moeten opgemaakt worden uit zijne verklaring van Gal. III: 13)? — Is het noodig ter zaligheid, te gelooven, dat de Allerhoogste dezen dood, voor zich, ter aanbieding van vergiffenis behoefde; of dat God denzelven wilde ten onzen nutte, en de voorstelling van zijnen Zoon, als gestorven in onze plaatse, alleen daartoe moest dienen, om ons, uit wederliefde voor zoo groot eene genade en genegenheid, tot betering en heiligheid des levens op te wekken? — Naarmate deze overtuiging gesteld is, moet ook de uitwerking dezes geloofs op verstand en hart verschillen; zoodat het nasporen dezer vragen vandaar kan gerekend worden meer te zijn dan een nutteloos onderzoek naar onvruchtbare bespiegelende geloofspunten.

Wij eindigen dit ons verslag met betuiging, dat wij ons voor het overige allezins vereenigen met de zoo fraaije als den Heer BORGER vereerende Recensie dezer Verhandeling, te vinden in No. 38 van de *Algemeene Konst- en Letterbode* voor dit jaar; naar welke wij, om herhaling te vermijden, de vrijheid nemen onze Lezers te verwijzen. Gelijk wij de weinige tegenbedenkingen (behalve die, welke tegen de aanhaling der *Iliade* in het Voorberigt gemaakt is, en waaruit, onzes oordeels, blijkt, dat men, tegen de bedoeling van den Heer BORGER, in die vergelijking te veel gezocht heeft) gegrond achten; zoo stemmen wij van heeler harten in met den lof, toegekend aan de zuiverheid en fraaiheid van den stijl, het levendige en klare van de voordragt, het belangrijke der aanmerkingen, en het aannemelijke van de wijze, waarop ook de moeijelijkste plaatsen van dezen Brief zijn uitgelegd; terwijl wij ook de wenschen, in het slot van 't nu bedoeld verslag uitgeboezemd, gaarne de onze maken.

Kleine Schriften, meestal strekkende ter uitlegging van de H. Schrift; bijeenverzameld en uitgegeven door W. G. REDDINGIUS, *Predikant te Dronrijp. Iste Bundel. Te Groningen, bij* W. Zuidema, 1807. *In gr. 8vo. 136 Bl.*

De Eerw. W. G. REDDINGIUS levert, in dezen Bundel, eenige vruchten van zijne Bijbelstudie, en die van eenigen zijner Vrienden. Hij heeft ten oogmerke, er meer te laten volgen, indien hij tot eene verdere voortzetting van dit werk, door een gunstigen aftrek en goedkeurende beoordeeling, mogt aangemoedigd worden, en indien bekwame Bijbeluitleggers de goedheid hebben, om hem de noodige Bijdragen toe te voegen, zoo als er hier reeds eenige geplaatst zijn.

De eerste aflevering bevat acht kleine Stukjes en eenig Mengelwerk; alles meestal strekkende ter uitlegging der H. Schrift, en alleen zulke onderwerpen behelzende, die daarmede in verband staan.

N. I. *Het karakter van den Propheet Samuel verdedigd*, door den *Uitgever*. Dit stukje is ingericht tegen een uittreksel uit een schrift van BELLERMAN, 't welk ten titel heeft, *der Theologe*, en behelst eene gegronde wederlegging van de onbekookte beschuldigingen, tegen Samuël ingebragt. Het gaat verzeld van eenige geleerde aanteekeningen, tot opheldering en bevestiging van het gestelde.

N. II. *Over de uitdrukking*, OVERSTE DEZER WERELD, *in 't Euangelie van Johannes*; ook van den *Uitgever*. 't Gewoon gevoelen, ook door ROSENMULLER en BRINK nog onlangs gevolgd, naar 't welk er *het hoofd der booze Geesten* door verstaan wordt, wordt hier tegengesproken, en de spreekwijs verklaard van *Cajaphas*, of wel van de *Joodsche Regenten in 't gemeen*. 't Spraakgebruik en de heerschende begrippen, waarnaar zich de Zaligmaker gewoon was te schikken, laten, onzes oordeels, zoodanige uitlegging van zijne gezegden, bij Joh. H. XII: 31. XIV: 30 en XVI: 11, geenszins toe.

N. III. *Over* 2 *Cor.* XIII: 5, (niet 1 *Cor.* XIII: 5, zoo als hier verkeerdelijk gedrukt staat;) door den Eerw. RADSMA. Door 't *geloof* verstaat hij de *Euangelieleer*, en neemt den zin der geheele zinsnede, *onderzoekt u zelven, of gij in het geloove zijt, beproeft u zelven*, in dier-

voo-

voege op: keert maar eens tot uzelven in, en fpoort de wondergaven, die in u werkzaam zijn, maar eens oplettend na. Zoekt alzoo de verlangde proeve, dat de van mij u overgegevene leer de leer van Christus is, in uzelven. Eene zeer aannemelijke, echter niet geheel nieuwe gedachte.

N. IV. *Over het lijden van Jefus in Gethfemane, en het gebed, dat Hij, bij die gelegenheid, uitfprak;* door een *Ongenoemden.* Er wordt door dat lijden eene allerfterkfte ontroering over, en vrees voor het allertreurigst lot, dat Hem, als nabij zijnde, dreigde, verftaan, en het gebed van Jefus geoordeeld alleen een verzoek te behelzen, om bevrijd te worden van de benaauwdheid, waarin Hij zich thans bevond. Ook dit gevoelen is dikwijls door anderen beweerd, en met foortgelijke redenen bekleed.

N. V. *Over Spreuk.* III: 18, door een *Ongenoemden.* Dat hier niet flechts, in 't algemeen, een gelukkig leven, maar bepaaldelijk eene zalige onfterfelijkheid wordt beloofd, wordt met zwakke gronden verdedigd tegen MUNTINGHE en VAN HAMELSVELD.

N. VI. *Over Spreuk.* XXV: 21, 22, en *Rom.* XII: 20, door den *Uitgever.* De zin zal niet zijn, gij zult vuurige koolen OP zijn hoofd hoopen, maar BIJ, of VOOR zijn hoofd, zoo dat hij van fchaamte gloeije. Er zijn, naar ons gevoel, gemakkelijker verklaringen voorhanden.

N. VII. *Iets over Pred.* XI: 1, door een *Ongenoemden. Werp uw brood uit op 't water*, wordt, met VAN HAMELSVELD, niet kwalijk uitgelegd van gezaaid graan in zulke ftukken land, die nabij het water zijn gelegen.

N. VIII. *Over Jef.* XXIII: 10, 12, door den *Uitgever.* Eene nieuwe verklaring, die, indien zij met 't taaleigen genoeg overeenftemme, de voorkeur fchijnt te hebben boven die van HENSLER en VAN DER PALM.

In 't *Mengelwerk* komen drie *Ontwerpen* van Leerredenen, een en ander *Dichtftuk*, en andere *kleine ftukjes* voor, niet allen van even veel belang.

Kleine Schriften, enz. door W. G. REDDINGIUS. *IIde Bundel.* 132 *Bladz.*

Deze tweede Bundel verschijnt, door vertraging der uitgave van den vorigen, gelijktijdig met denzelven in 't licht. Zij bevat de volgende stukjes:

N. IX. *Over Joh.* VII: 8, door G. B. REDDINGIUS. Een oordeelkundig betoog, dat 't gezegde van Jesus, door Joh. vermeld, en wel, als men met GRIESBACH dus leest, *ik gaa niet op tot dit feest*, 's Heilands waarheidliefde geenszins in verdenking brengt.

N. X. *Over Rom.* V: 7, 8, door *denzelfden*. 't Onderscheid tusschen een *rechtvaardigen* en *goeden* wordt dus opgegeven, dat door den eerstgenoemden iemand verstaan wordt, die zeer naauwgezet is in de waarneming van de wetten van Moses, waarvan hij nimmer opzetlijk afwijkt; door den laatsten een menschenvriend, die zijn voornaamste werk maakt van weldoen. Wij vinden met den Eerw. REDDINGIUS deze uitlegging veel gepaster en meer gegrond, dan die van VORSTIUS, SCHLEUSNER en BOSVELD, die hij met goede redenen tegenspreekt.

N. XI. *Korte wederlegging van eenige gezegden van den onlangs overledenen Heidelbergschen Hoogleeraar* BAUER *over Genes.* IV: 2—5; door den *Uitgever*. Voor hun, die gevaar loopen, om, door de magtspreuken van verscheidene Duitsche Schrijvers, tot kleinachting van de Bijbelsche verhalen, uit den vroegsten leeftijd, vervoerd te worden, is dit stukje lezenswaardig.

N. XII. Een uitvoerig stuk, tot aanwijzing van de merkwaardige *overeenstemming tusschen Lukas en Joh. in hunne verhalen, aangaande Martha en Maria*; door *denzelfden*. Men zal het regt geschikt vinden, ter bevestiging van beider geloofwaardigheid.

N. XIII. Eene uit 't Hoogduitsch vertaalde Verhandeling van J. G. CRELL *over de Accommodatien in het N. T.*, die overweging verdient.

't Bijgevoegd Mengelwerk bestaat weder grootendeels uit *Ontwerpen* van Leerredenen, met een *Fragment* eener Leerrede, eene *Anecdote* (betreffende den tegenstand der

der invoering van 't Evangelisch Gezangboek), en een *Dichtftukje* van den *Uitgever*.

Veel lof verdient 's Mans onderneming, die wij hartelijk wenfchen, dat op alle wijzen zal aangemoedigd worden.

Iets over de Bekeering. Door JAN VAN EYK, *Predikant te Loosduinen. Te Rotterdam, bij* Cornel *en* van Baalen. 1807. *In 8vo.* 87 *Bl.*

In weerwil van onderfcheidene bedenkingen, die men tegen de uitgave van een boekje over de *Bekeering*, als waarfchijnelijk door niet vele menfchen zullende gelezen worden, zou kunnen maken, vond de gemoedelijke Schrijver zich, met de ftreelende hoop van er eenig nut mede te zullen ftichten, opgewekt, om hetzelve in 't licht te geven. Hij ftelt vooraan het ernftig *verzoek aan de Lezers van dit boekje*, om hun oordeel op te fchorten, en hetgeen hier voorkomt van het begin tot het einde door te lezen, daarover te denken, en God te bidden, dat Hij hen leere, wat waar en goed zij. — Men kan het als een leesboekje voor den gemeenen man aanmerken, en wel bijzonder gefchikt voor dat godsdienftig gedeelte der natie, welk de Belijdenis der Hervormden toegedaan is, en zoodanig iets tot ftichting wel wil lezen, of althans, naar het verlangen van den Eerw. VAN EYK, behoort te lezen. En, als zoodanig, verdient het, onder de zoogenaamde praktikale Schriften, geene geringe plaats. Het is in eene geregelde orde opgefteld, en vrij van die wonderlijke begrippen, welke vele menfchen van de bekeering hebben, en die ook nog fteeds door fommige Volksleeraars, of uit onkunde, of uit lage oogmerken, gevoed en voortgeplant worden; maar desniettemin, zoo veel mogelijk, gefchikt naar den aangenomen denk- en fpreektrant onder hun, voor welken de Leeraar heeft willen nuttig zijn.

Wat *bekeering* zij, weet de Schrijver niet beter uit te drukken, dan met de woorden van Jefaia: *Laat af van kwaad doen, leert goed doen.* Dit denkbeeld wordt vervolgends, uit verfcheidene woorden en fpreekwijzen der H. Schrift, en daaromtrent gebruikte gelijkenisfen, opgehelderd, 't onderfcheid tusfchen eene waare en valfche

ſche bekeering aangewezen, en getoond, wat er bij iemand, die bekeerd wordt, inwendig plaats heeft, en hoe zich dat naar buiten vertoont. Hierbij komen nog eenige bijzondere aanmerkingen: Het is zeer moeielijk te bepalen, wanneer de bekeering bij iemand begint; de bekeering is bij alle menſchen niet even zigtbaar; bekeerde menſchen zijn in dit leven niet volmaakt; de bekeering duurt het geheele leven door. Dan volgt een betoog van de noodzakelijkheid der bekeering, van de wenſchelijkheid der bekeering, dat er geene de minſte reden is, om de bekeering uit te ſtellen, maar wel tot het tegendeel, dat wij onszelven niet kunnen bekeeren, maar dat het echter niemand *hopeloos behoort op te geven*. Ten ſlotte worden verſcheidene *gemoedelijk ernſtige* vermaaningen bijgevoegd, aan de genen, die met de bekeering ſpotten, of dezelve niets achten, aan onbekeerden, aan hun, die meenen, dat zij de bekeering niet noodig hebben, aan *zulken*, die niet weten, wat zij van zichzelven *denken zullen*, aan menſchen, welker bekeering voor *verſtandigen* twijfelachtig is, en aan bevestigde Christenen.

Men ziet uit deze algemeene opgave, wat men hier zoo al vindt, en voor welke Lezers dit *Iets over de Bekeering* beſtemd is.

Leerrede over den Honderdſten Psalm, uitgeſproken bij gelegenheid van de invoering der Euangeliſche Gezangen, op de Meeden in het Oldambt, den 1ſten van Louwmaand 1807. *door* W. J. WICHERTS ABRESCH PZ., *Euangeliedienaar aldaar. Te Groningen, bij* N. Veenkamp en Zoonen. 1807. *In gr. 8vo. 52 Bl.*

De Heer ABRESCH is een vriend en voorſtander van het godsdienſtig gezang, en dit te regt; hij is zeer ingenomen met het Euangelisch Gezangboek, en deze Leerrede dient alzoo om vooral ook het nuttig gebruik daarvan aan te prijzen. Dezelve is wel geſteld, en wij twijfelen geenszins of zij vindt bijval. Ter voorbereiding van het invoeren dier Euangeliſche Liederen hield de Leeraar eene Zangoefening, die bij uitnemendheid ſtichtelijk moet geweest zijn, en welkers mededeeling alhier waarlijk nut kan doen. Zoodanige goede voorbeelden wekken anderen op, en wij hopen dat de Heer ABRESCH vele navolgers zal vinden.

Brief van R. SPEELMAN, *Predikant te Hardinxveld, ter wegneming van eenige bedenkingen over de onlangs ingevoerde Euangelische Gezangen. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. 1807. *In gr. 8vo.* 39 *Bl.*

Men verwondert en bedroeft zich bij de lezing van dit opstel, niet omdat hetzelve onbescheiden of slecht is; integendeel, het is bescheiden, eenvoudig en hartelijk; maar het is bedroefd dat er zulke geschriftjes noodig zijn. Niet dat wij iedere bedenking tegen de Euangelische Gezangen, bij de Hervormden onlangs ingevoerd, voor smaak- en kracht-loos houden; maar de zoodanige, als hier worden te keer gegaan en opgelost, zijn meerendeels beneden alle kritiek. En echter vreezen wij, dat dit geschriftje, naar de behoefte van de Gemeente, aan welke hetzelve gerigt werd, maar al te wel berekend is, en dat de uitgave, ten behoeve van een aantal anderen, niet geheel onnoodig zal zijn. Bij deze en soortgelijke Gemeenten der Hervormden is het alzoo nog *nacht*; en wij beklagen van harten iederen braven Prediker, die zijn tijd en arbeid besteden moet aan het vervaardigen van zoodanige boekjes; en dit te meer, daar het doorgaans toch, zoo als men zegt, *de Moriaan gewasschen is.*

Catechismus ten gebruike voor de Jeugd van alle *Christelijke Gemeenten; door* JACOB VERNES, *Predikant. Uit het Fransch. Te Amsterdam, bij* P. den Heugst en Zoon. 1807. *In 8vo.* 194 *Bl.*

Het woord *alle* op den titel heeft eene bepaalde beteekenis; de Schrijver bedoelt alleen de *Roomsch-Catholijken*, *Lutheranen*, en *Hervormden*. Maar zal dan nu de, zich noemende, *alleen zaligmakende* Kerk dit leerboek toereikend houden? zal zij het eveneens uitleggen als de Protestant? of zal deze zich schikken naar een aantal bijvoegselen? gesteld al eens, dat en Hervormde, en Lutheraan, en Roomsch-Catholijke het boekje, zoo als 't is liggende, zou willen onderschrijven; waaraan wij hierendaar nog zouden twijfelen. De Schrijver veroorlooft nog nader en bijzonder onderrigt

bij

Zoon F. HEMSTERHUIS aan RUHNKENIUS medegedeeld die dezelve bij zijne uitgave van het *Elogium* van 178 heeft gevoegd. Zij zijn betrekkelijk tot zekere plaats in het *Elogium*, en behelzen verbeteringen van verzen, ui verloren geraakte *Griekfche* Blijfpelen, door POLLUX aangehaald. Men raadplege over het vernuft en de geleerdheid, gelijk ook over de trotschheid van dien *Engelfchen Ariftarch*, die in deze brieven doorftralen, het oordeel van WYTTENBACH, *Bibl. Crit.* V. III. P. II. pag. 12 feqq. Om de verwondering weg te nemen, die de Lezer, op het eerfte gezigt, billijk gevoelen moet, van deze brieven hier te vinden, dient het berigt der Uitgevers, dat hun eerfte oogmerk alleen geweest is, het *Elogium* met de brieven op nieuw uit te geven, doch dat zij van plan veranderd zijn, toen beide de ftukken reeds waren afgedrukt. Dit berigt verklaart tevens de reden, waarom de tijdorde der ftukken niet in acht is genomen, dat anders de twee volgende Redevoeringen voor het *Elogium* hadden moeten ftaan. Nu daarentegen volgt tot bladzijde 104,

III. *Oratio, de Graecia, Artium ac Doctrinarum inventrice*, door RUHNKENIUS uitgefproken in het jaar 1757. bij de aanvaarding van den post van *Lector* in de *Griekfche* taal aan *Leijden's* Hoogefchool. Men zie over dezelve het oordeel van WYTTENBACH *in Vita Ruhnkenii* p. 74, en ieder bevoegd beöordeelaar zal met hetzelve inftemmen. Zij loopt over eene *locus communis*, doch die zoo behandeld is, dat dezelve geheel nieuw fchijnt.

IV. Tot bladzijde 134. *Oratio de Doctore umbratico*, gehouden in 1761, toen RUHNKENIUS het Hoogleeraarambt in de Gefchiedenis en Welfprekendheid aan gemelde Hoogefchool aanvaardde. Welke ongunftige gevolgtrekkingen uit deze Redevoering gehaald zijn door dezulken, die waanden, dat zij daarin ten toon waren gefteld, vooral door eenige *Rectoren* van *Latijnfche* fcholen, die het deden voorkomen, als of hun ftand door RUHNKENIUS belagchelijk was gemaakt, en welken haat de goedhartige man, die niets dergelijks, maar integendeel alle letter-pedanten, het zij *Profesforen*, *Rectoren*, of anderen, bedoeld, en zelfs bepaald zijne achting voor den genoemden ftand betuigd had (bl. 113), zich hierdoor op den hals heeft gehaald, wordt in het breede vermeld door WYTTENBACH *in V. R.* p. 91, die zelfs de

min-

andere talrijkheid der Collegien van RUHNKENIUS aan e pogingen van deze zijne haters voor het grootste geeelte toeschrijft.

V. Tot bladzijde 213. *Dissertationes duae de Galla Placidia Augusta*, in 1743 op de *Wittebergsche* Hoogeschool door RUHNKENIUS, toen twintig jaren oud, penlijk verdedigd; van welke SAXE in zijn *Onomast. tter.* Part. VIII. p. 69. getuigt, dat RUHNKENIUS daarn een onbedriegelijk teeken van zijne toekomstige veraardheid gegeven heeft. Deze stukken waren schaarsch, n maar aan zeer weinigen bekend.

VI. *Dissertatio de Antiphonte, Oratore Attico*, tot bladijde 256. Deze Verhandeling is niet het werk van RUHNKENIUS zelven, maar van een' zijner leerlingen, namelijk P. VAN SPAAN, die dezelve in het jaar 1765 onder voorzitting van RUHNKENIUS openlijk verdedigd heeft. Acht jaren daarna is dezelve door REISKE overgenomen in de uitgave der *Oratores Attici*, Vol. VII. p. 795.

VII. *Dissertatio de tutelis et insignibus navium*, tot bl. 305. Dit is mede een werk van een' leerling van RUHNKENIUS, namelijk JOANNES ENSCHEDÉ, en door dien, onder voorzitting van zijnen leermeester, in het jaar 1770 openlijk verdedigd. Wat beide deze stukken betreft; daar dezelve zeer schaars te bekomen zijn, is het niet af te keuren, dat zij eens weder herdrukt worden: doch Rec. had ze liever afzonderlijk uitgegeven gezien, dewijl RUHNKENIUS, schoon hij zeker zijnen leerlingen het een en ander aan de hand gedaan, en hen in het zamenstellen dezer schriften geholpen zal hebben, echter geen schrijver van dezelven is, en ze altijd als het werk dergenen, wier naam zij voeren, heeft willen beschouwd hebben. Zij komen dus in eene Verzameling der Werken van RUHNKENIUS min te pas: en, dewijl de Uitgevers zich in de Voorrede op het aanmerkelijk deel beroepen, 't welk RUHNKENIUS, naar het oordeel van REISKE, en volgens de dankbare betuiging der schrijvers, in het opstellen dezer Verhandelingen gehad heeft, kan het niet anders, of men moet schijnen, hem als den eigenlijken Schrijver te willen doen voorkomen. Hoe uitmuntend nu ook beide de stukken zijn, zou RUHNKENIUS zeker ten aanzien van zulk eene poging gezegd hebben, 't geen WYTTENBACH in zijn laatstuitgegeven stuk der *Bibliothe-*

Critica p. 52., aangaande de *diatribe de Aristoxeno* van
n' leerling MAHNE, zegt: *qui nobis scriptionem tribuunt, nobis nimium honorem habent, nostrum opus cum opere uis confundentes.* Geheel anders is het gelegen met t laatste stuk dezer Verzameling, namelijk

VIII. *Dissertatio de vita et scriptis Longini*, schoon :zelve in het jaar 1776 op naam van PETRUS SCHAARM uitgekomen, en door denzelven, onder voorzitting a RUHNKENIUS, verdedigd is. Dat dit echter het werk n den laatstgenoemden is, valt den kundigen in het g, zoodat het verwondering moet baren, dat TOUP 1778 bij zijne uitgave van LONGINUS, deze Verhandeg overnemende, die als het geschrift van P. SCHAARM heeft doen drukken. RUHNKENIUS zelf was geon, daarom te grimlagchen. WYTTENBACH heeft, o in de *Bibliotheca Critica* Vol. I. Part. I. p. 116-131. rt. III. p. 33 seq. en in *Vita Ruhnkenii* p. 169 seqq. waarde van dit *onsterfelijk* geschrift meesterlijk doen nnen, en het aan den regten eigenaar toegewezen.

De Uitgevers verklaren, aan het slot hunner Voorre:, dat er nog andere stukken van RUHNKENIUS voornden zijn, hem allezins waardig, die zij misschien op n' ander' tijd zullen laten volgen. In hoe verre deze lofte in verband staat met die van WYTTENBACH, die het laatste stuk der *Bibliotheca Critica* eene uitgave der ieven en *dictata* van RUHNKENIUS aangekondigd heeft, ggen zij niet. Dat WYTTENBACH de hand in de uitve dezer *Opuscula* niet gehad heeft, komt Rec. duidek voor; doch hij wenschte wel, dat geen volgend el zonder het opzigt van dien waardigen opvolger van JHNKENIUS wierd uitgegeven, dewijl hij anders vreest, t, gelijk met de *opera posthuma* van groote mannen maar te veel plaats heeft gehad, rijp en groen, om zoo te eken, in de wereld komen, en dus minder nut aan letteren, dan oneere aan de nagedachtenis van RUHNNIUS zal gedaan worden.

Je-

JOANNIS MELCHIORIS KEMPER Oratio &c. (Dat is) *Redenvoering van* J. M. KEMPER, *over de Wetten der Volken, als de beste bewijsstukken van hunne toe- of afneemende menschelijkheid. Uitgesproken, op den 3 Nov. 1806, bij de openlijke aanvaarding van het gewoon Hoogleeraarsambt in het Burgerlijk Regt aan het doorluchtig Athenæum te Amsterdam. Ter Stadsdrukkerije. 1807. In 4to. 40 Bl.*

Onder de uitneemende Latijnsche Redenvoeringen, waarop ons Vaderland met zo veel regt boven ndere Gewesten van Europa, vooral in deezen tijd, rem draagt, kunnen wij die van den Amsterdamschen oogleeraar KEMPER rangschikken. Het zij men de uiverheid van taal, of de welspreekendheid en be:haafden stijl des Redenaars aanmerke; het zij men de ette en keurige behandeling gadeslaa, waarmede hij et aangeduid belangrijk onderwerp der Wijsgeerige .egtsgeleerdheid bewerkt en voldongen heeft; wij moen hem in beiderleien zin onzen welverdienden lof niet weigeren. Met vermaak deelen wij dus onze Leezers enig, hoe kort, verslag mede van deezen letterarbeid, ie het Amsterdamsche Athenæum veel goeds belooft an den nieuwen Hoogleeraar, buitendien in ons Vaerland vermaard door zijne bevoorens uitgegeeven chriften (*). Alleen de zeer nederige aanhef, en het iitvoerige verhaal zijner ontroeringe, waarmede hij te preeken aanving, geviel ons het minste in eenen Man an erkende verdiensten, en bij deszelfs aanvaarding an den *tweeden* Leerstoel; offchoon hij ook voor zijne andoening eenige gepaste redenen bijbrenge. Bij uittek geleidelijk verders is de loop der gedachten, die onen Redenaar tot zijne stoffe nader brengt. Zie hier lezelve met een enkel woord aangeweezen. — De vorleringen der menschelijke Rede tot volmaaking in veeerleie kennis leveren een voorwerp op, wel waardig, van

(*) Onder deeze verdient inzonderheid genoemd te worlen de Verhandeling in het XXste Deel van *Teylers Godeleerd Genootschap*, bij hetzelve met eenen tweeden Zilveren Eerpenning beschonken.

van God, onzen Schepper, beschouwd te worden. Spooren van deezen voortgang doen zich overvloedig voor; maar geene andere weetenschap heeft zo duidelijken invloed op het dagelijksch leven als de Regtsgeleerdheid. De natuurkennis der Wijsgeeren is toch niet zelden verlicht, terwijl domheid en vooroordeel of bijgeloof onder de menigte blijft heerschen. Maar de menschelijkheid en wetten gaan bestendig hand aan hand in wederzijdsche vorderingen: en deeze waarheid is het, die zich de Heer KEMPER, blijkens den titel, nader te overweegen en te voldingen gekoozen heeft. Hij doet een redeneerend en allezins duidelijk betoog vooraf gaan ten bewijze, dat Wetgeevers, die op het gezegde onderling verband geen acht geeven, en alzo wetten of verordeningen daarstellen, die in voortreffelijkheid boven de zeden uitsteeken, of bij de maate der beschaaving en menschelijkheid der Volkeren niet haalen mogen, in beiderlei geval, niet slegts vergeefschen arbeid doen, dan ook den Staat veel onheils brouwen. Strenge Wetten dus houden geen stand, vermits men daarvoor geenen eerbied gevoelt, en overtuiging van schuld, veel meer dan willekeurige strafoefening, het kwaaddoen stuit. Dwingelandij derhalven, zulks mogen Philippus en Alva getuigen, verliest haar ontzag, en eindigt in algemeene verwarring, zo waarlijk niet slegts enkele Mannen van Naam, maar geheel eene Natie, gelijk onze braave Voorouders, genoeg verlicht zijn, om daartegen op te komen. Eveneens is het met Wetten, die boven het peil der algemeene Volksbeschaaving te zeer verheven zijn om hen in bedwang te houden, die haare nuttigheid niet bereiken mogen. Dit echter wordt niet zo gereed toegestemd van Wijsgeeren, wier wensch altijd daar heenen strekt om een Platonisch Gemeenebest te willen stichten. Dan zeer gepast voert KEMPER aan, dat de droevige ervaarenis der jongste tijden leeraarde, welk een sleep van onheilen en woeste baldaadigheid daaruit ontstond, dat men Rijken en Staaten te zeer naar eene denkbeeldige voortreffelijkheid inrigten of vormen wilde. Niet dat de schuld dier dwaaling aan de Rede of Wijsbegeerte zij toe te kennen; dezelve ontstond daarentegen hieruit, dat de waare trap van vordering der Maatschappije, niet rijp zijnde voor zulke verheven Wetten, miskend wierd. Beter derhalven handelde Solon, hierom ook met regt onder het Zevental der Griekfche

Wij-

Vijzen gerangschikt, wanneer hij betuigde, dat *zijne* Vetten voor Athenen, niet in eenen volstrekten zin de *este* waren, die men ontwerpen konde, maar wel, ijns oordeels, het *best berekend* voor gezegde Stad. Met alle aanprijzing nu van Wijsgeerige en Regtsgeleere navorschingen, valt het besluit des Redenaars, dat Wetgeevers zich van inneemende ontwerpen niet met overhaasting bedienen mogen; en het hunne taak is, cht te slaan, hoedanige verordeningen en tucht, die voor de kindsheid of mannelijken staat geschikt is, de Maatschappij vereische, bij uitstek langzaam vorderenle in zich te volmaaken: want zo niet het evenwigt daar s tusschen de beschaaving of menschelijkheid eens Volks, en de wetten, zal de schaal met hevige schokken en lingeringen aan deeze of gene zijde overslaan, en geheel een ommekeer van den Staat is daar welligt het gevolg van. Niet genoeg evenwel was het den Heere KEMPER, de voorgestelde waarheid door enkele redenkaveling aan te toonen; hij wilde haar ook, in het vervolg van zijnen arbeid, uit de ondervinding der eeuwen blijkbaar maaken voor zijne Hoorders. Daartoe bepaalt hij zich, wegens den overvloed van stoffe, tot den voortgang in het lijfstraffelijk regt, als die volkomenlijk geëvenredigd was aan der Volkeren gelijktijdigen aanwas in menschelijkheid. Van de eerste vorming derhalven en opkomst der Maatschappijen, tot op dien trap van beschaaving, welken zij daarna bereiken mogten, schetst onze Redenaar, in een algemeen tafereel, de vroegste bronnen van het lijfstraffelijk regt, en wat tot deszelfs gewigtige verbeteringen bij herhaaling aanleiding gaf; de langzaame opklimming naamelijk in verlichting en zeden. Ook vergenoegde zich hiermede deeze welspreekende Wijsgeer niet, maar licht hij alvoorts zijne stellingen toe, en staaft dezelve, in een breed uitgewerkt verhaal van den veranderden toestand der strafgerigten in Europa, zedert den val van het Westersch Keizerrijk, geduurende de barbaarschheid der middeleeuwen, na de herbooren weetenschappen, en tot op den huidigen leeftijd. Wij behoeven naauwelijks aan te merken, hoe zeer 's Mans beleezenheid, echte Geschiedkundige smaak, gezonde Wijsbegeerte en Regtskunde in geheel deeze Redenvoering uitschijnen. Want leed doet het ons te moeten zeggen, dat wij van haaren inhoud geen behoorelijk verslag, maar blootelijk eenen wenk geeven konden,

den, om niet de grenzen van ons bestek te overschreeden. Wij verzenden dus den Taalkenner tot het oorspronglijke, en eindigen met de hoop van eerlang eene welvolbragte Overzetting onze Hollandsche Letterminnaars te zullen mogen aankondigen, waartoe wij in het bijzonder den Professor uitnodigen. Intusschen van het slot deezer Inwijingsreden, en de gewoone Pligtpleegingen, waarmede zij eindigt; of ook van het vers ter *Gelukwensching* achter dezelve, zo vereerende voor KEMPER, als het deszelfs voormaaligen en tegenwoordigen Ambtgenoot BOSSCHA waardig is; zal het voldoende zijn, ons genoegen wegens de hartelijkheid, die daarin spreekt, betuigd te hebben.

A. A. GANDERHEYDEN Specimen Juridicum inaugurale &c. (Dat is) *Regtsgeleerde Proeve, behelzende de eerste afdeeling van proeven uit de lijfstraffelijke, vooral wetgevende Regtsgeleerdheid, over de straffe van Tucht- of Werkhuizen, en handelende over de Straffen in het algemeen.*

Het oogmerk van den Heer GANDERHEYDEN was, na het eindigen zijner Akademische oefeningen *te Groningen*, als eene proeve zijner vorderingen, eene Verhandeling te geven over de straffe van Tucht- of Werkhuizen; doch daar hij hiertoe een nader onderzoek naar den oorsprong, den grond, het doel en de waardij der Straffen in het algemeen meende vooraf te moeten doen gaan, en dit voorloopig onderzoek boven zijne gedachten uitliep, terwijl intusschen de tijd, welken hij voor zijne Akademische loopbaan had bestemd, ten einde liep, besloot hij alleen dit eerste deel zijner proeven uit te geven; terwijl hij ons echter, waarschijnlijk ten bewijze dat dit niet de gewone uitvlugt is, waarvan men zich zoo menigwerven bij dergelijke gelegenheden bediend heeft, de volledige schets geeft, volgens welke hij zijn onderwerp zoude behandeld hebben. — Wij voor ons zien echter niet in, waarom juist de Schrijver zijn onderwerp zoo hoog behoefde op te halen; en eene Verhandeling over het onderwerp, hetwelk de Schrijver zich eerst had voorgesteld, zou ons ongetwijfeld aangenamer geweest zijn: doch dit ophalen uit den grond, uit

't vrees dat men gebrek aan ſtoffe zal hebben, is maar te gemeen bij jonge lieden, en wij moeten nu deze Verhandeling nemen gelijk zij is.

Men ontvangt dan hier eene proeve over de Straffen in het algemeen. Dit onderwerp wordt in vier Hoofdſtukken behandeld.

In het eerſte Hoofdſtuk, over den oorſprong der burgerlijke ſtraffen, handelt de Schrijver over de burgerlijke maatſchappij, de burgerlijke wetten, de oorzaken van derzelver overtreding, (welke door hem in het zedenbederf, ongodsdienſtigheid, bijgeloof, onkunde, en in de belemmering van het zorgen voor eigen beſtaan, gevonden worden) de middelen om dit kwaad voor te komen, en de ſtrafwetten; omtrent alle welke onderwerpen de Schrijver met de beste ſchriften toont bekend te zijn.

Het tweede Hoofdſtuk handelt over den grond der burgerlijke ſtraffen, welke door den Schrijver gezocht wordt in de verpligting der regering om het algemeen welzijn te handhaven en te bevorderen; bij welke gelegenheid echter de Schrijver, daar hij nu toch dit alles uit den grond ophaalt, wel met een enkeld woord van de gevoelens der andersdenkende Schrijvers had kunnen ſpreken.

Het derde Hoofdſtuk handelt over het doel der ſtraffen in de maatſchappij, waaromtrent de Schrijver het gevoelen dergenen volgt, welke het doel der ſtrafwetten en der ſtraffen onderſcheiden, ſtellende het eindelijk doel der ſtrafwetten in het algemeen geluk, terwijl zij de handhaving des eerbieds voor de wetten als het doel der ſtrafwetten, en, voor zoo verre de dadelijke ſtraf eene bevestiging der wetten is, ook der ſtraffen beſchouwen.

Het vierde Hoofdſtuk eindelijk handelt over de waardij der ſtraffen; en nadat de Schrijver de gebreken van alle andere ſoorten van ſtraffen, ook van de gevangenis-ſtraffen, zoo als die thans zijn, kortelijk heeft ontwikkeld, beſluit hij eindelijk met eene welingerigte gevangenisſtraf als de beste en meestgeſchikte ſtraf van allen aan te bevelen.

Wat zaken betreft, behelst deze Verhandeling zeer veel goeds, en voor hun, die met de gevoelens der latere Duitſche Schrijvers minder bekend zijn, kan de lezing derzelve veel nut hebben. De vorm heeft Recenſent niet bevallen. De ſtijl van den Heer GANDERHEYDEN is

 ſtroef,

ftroef, en niet altijd zuiver, terwijl het gedurig tusschen invoegen van plaatfen uit andere Schrijvers van allerlei foort, landaard en leeftijd, het geheel tot eene bonte bedelaarsdeken maakt, welke Recenfent nimmer heeft mogen lijden.

Volledige Inleiding tot de Algebra, aan de hand gevende, eene gemakkelijke oplosfing, van alle foorten van Rekeningen; zoo in de Wiskunde, Koophandel als andere zaken. Door LEONHARD EULER. *Uit het Hoogduitsch. Waarbij gevoegd is, een zeer eenvoudig middel, om zelfs blinde menfchen de Rekenkunde, ja mogelijk het Schrijven en het componeren van Muzijk te leeren beöefenen. Tweede Uitgave. Door* M. I. S. BEVEL. *In II Deelen. Te Dordrecht*, bij A. Blusfé en Zoon. 1807. *In gr. 8vo.* 402 *en* 556 *Bl.*

Het hier aangekondigde *Werk is* bekend bij allen, die op eene *grondige kennis der Rekenkunde* zich toeleggen. Van de graagte, met welke het, bij de eerfte uitgave, is ontvangen, dient ten bewijze, dat, na verloop van niet zeer veele jaaren, eene tweede uitgave noodzaakelijk is geworden; iets, hetwelk met foortgelijke Werken zeldzaam het geval is. De voornaamfte verandering, welke de Nederduitfche Vertaaler in deezen Druk gemaakt heeft, heeft haare nuttigheid; *zij is* daarin gelegen, dat hij de bijgevoegde voorbeelden *tot* oeffening liever aan het einde van elke Afdeeling, dan agter elke bijzondere *Theorie*, heeft willen plaatzen. Daarenboven heeft men zorge gedraagen, om deeze uitgave van verfcheiden drukfeilen te zuiveren, welke in de voorgaande waren ingeflopen. Van een nuttig bijvoegzel gewaagt voorts de Titel. — Met de betuiging van ons genoegen over de vroegere gunftige ontmoeting van het Werk van den Heere EULER bij onze Landgenooten, als blijk vertoonende, dat, even als van ouds, de Rekenkunde nog in waarde wordt gehouden, willen wij deeze Inleiding tot de voor veelen onmisbaare kennis der Algebra met den meesten ernst hebben aangepreezen.

Het Leeven van GEORGE WASHINGTON, *uit deszelfs oorspronglijke Papieren zamengesteld door* JOHN MARSHALL, *Opperrichter in de Vereenigde Staaten. IVde Deel. Te Haarlem*, *bij* A. Loosjes Pz. *In gr. 8vo.* 324 *Bl.*

Met Held WASHINGTON's gunstig vooruitzigt in de toekomst slooten wij onze aankondiging van het III Deel zijns leevens, en mogen die des IV Deels met de vervulling daarvan aanvangen: immers het XIV H., waarmede 't zelve begint, vermeldt ons de overgave der Armée onder bevel van BURGOYNE, 't welk de *Americaanen* zo zeer bemoedigde als den vijand ontmoedigde: behalven de drieduizend en vijfhonderd weerbaare Mannen, die bij de Capitulatie 't geweer nederlagen, vertreegen de *Americaanen* een uitmuntenden Artillerietrein, zevenduizend volkomene wapenrustingen, kleeding voor zevenduizend Recruten, die men voorneemens was uit de *Americaansche* Inwoonders aan te werven, behalven tenten en andere krijgsbehoeften. De vreugde daarover was in *America* zo groot, als de neerslagtigheid bij het *Britsche* Ministerie en de *Engelsche* Natie.

Verre was de strijd voor de Vrijheid van volstreeden te zijn. Veel gewaagde onderneemingen werden aangeraaden; „ dan WASHINGTON bezat," om met zijn Leevensbeschrijver te spreeken, „ te veel gezond verstand, „ om zich door den valschen diamant te laaten verblin„ den, welken zij, die op de noodzaaklijkheid aandron„ gen om *Philadelphia* te bestormen, ten einde zijn ei„ gen roem en dien van zijne Armée te vermeerderen, „ hem voor oogen hielden; hij bezat ook te veel stand„ vastigheid van geest, te veel deugd en vaderlands„ liefde, om zich door het luid geschreeuw van partij„ zuchtigen, of door de misnoegdheden der onkundi„ gen, van zijn voorneemen te laaten afbrengen, het „ welk hij zich overtuigd hieldt, dat goed was. Het „ aanhouden zijner verbijsterde vrienden in den wind „ slaande, op de aanbitzingen zijner vijanden en de ver„ wagtingen der kwalijk onderrigten niet lettende, vol„ hardde hij in zijn vast besluit om geenen aanslag op „ *Philadelphia* te doen. Hierdoor behieldt hij zijne „ Legermagt, en was naderhand in staat den vijand in

„ het veld onder de oogen te zien, terwijl het luid ge„ schreeuw van dien tijd in de lucht verdween."

Van eenen anderen kant werd WASHINGTON in moeijlijkheden ingewikkeld; een aanslag tegen hem als Opperbevelhebber zag men smeeden, waarin verscheide Leden van het Congres, en ook eenige weinige Officieren van de Armée, geloofd werden deel te hebben. De glans, waarmede de Capitulatie van BURGOYNE te *Saratoga* schitterde, en waardoor de roem van den Generaal GATES zulk eene hoogte bereikt hadt, gaf aanleiding, dat veelen dagten, *America* zou gelukkiger zijn, indien die Krijgsbevelhebber tot Opperhoofd verheven werd. Men onderstelde ook dat die *Generaal daartoe* niet ongenegen was, ja *zelfs sommige staalen van zijn* gedrag gaven genoegzaame aanleiding om te *toonen*, dat hij, indien die zaak van hem zelven haaren oorsprong niet genomen hadt, egter geenzins onder de laatsten zou zijn om dezelve te bevorderen. — Zeer verdient zij het des gebeurde *geleezen te worden*; en zal men, dit gedaan hebbende, *instemmen* met deeze taal van WASHINGTON's *Leevens*beschrijver: „ De kunstgreepen, „ die mogelijk met goede oogmerken aangewend wierden, om den welverdienden roem van den Opperbevelhebber te verminderen, konden zijne aandacht geenzins ontsnappen. Zij maakten evenwel geenen onbehoorelijken indruk op zijnen vasten geest, en *veroorzaakten* hoegenaamd geene verandering in *zijne maatregelen*. Zijne gevoeligheid droeg meer *blijken van* Vaderlandsliefde en kommer voor zijn *Vaderland* dan van gekwetsten hoogmoed. Zijne *begeerte* om aan het hoofd des Legers te blijven, scheen eerder uit overtuiging, dat zijn aanblijven in dien post nuttig voor zijn Vaderland was, dan uit eene voldoening zijner eerzugt, die hem deeze hooge post aanbrengen kon, voort te vloeijen. Wanneer hij aan zijne bijzondere vriednen zijne gedachten hieromtrent verklaarde, behelsden zijne uitdrukkingen een gevoel en gemoedsgesteltenis, die een WASHINGTON waardig waren. Zij waren bewijzen van de zuiverheid zijns harten en van de juistheid zijns oordeels." — Hij verpligtte door verstandige en kloeke maatregelen het zeer behoeftig Leger aan zich ten hoogsten. — In dit tijdsgewrichte komt de Marquis DE LA FAYETTE op het

et tooneel, die zich met eene jeugdige drift aan den Op- erbevelhebber verbondt, die desgelijks voor den *Franschen* Marquis eene warme en opregte vriendschap koesterde. — Dit alles, met veele tusschenvallende gebeurtenissen, geeft het XV H. te leezen.

Het XVI H. behelst, behalven 't geen omtrent wederzijdsche krijgsgevangenen voorviel, een verslag eens Ontwerps van Bevrediging met *America*, in het Parlement aangenomen. WASHINGTON's duchten voor een nadeeligen invloed hiervan zette hem aan om alle middelen ter weeringe daarvan aan te wenden, waarin zijn beleid en schranderheid op het schitterendst doorstraalen. — In dit eigenste tijdperk dat men allen aanzoek van *Engeland* van de hand wees, kwam in *America* de gewigtige tijding aan, dat een Tractaat van Alliantie en Koophandel gesloten was tusschen de Vereenigde Staaten van *America* en *Frankrijk*. Deeze gebeurtenis, welke in *America* een bron was van bijkans algemeene vreugde, geeft den Schrijver ruime en belangrijke stoffe. In het gedrag ten opzigte van de krijgsgevangenen laat WASHINGTON zich als de verstandige en gevoelige Menschenvriend zien met kennelijke en keurlijke trekken.

Krijgsbedrijven vullen het XVII H. De Generaal HOWE, het bevel over 't *Engelsch* Leger nedergelegd hebbende en na *Engeland* terugkeerende, werd door den Ridder H. CLINTON opgevolgd. Billijkheid bestuurt de pen des Schrijvers, die, gelijk elk weet, het geheele beloop des *Americaanschen* krijgs in Held WASHINGTON's Leeven invlegt. Een voorbeeld hiervan strekt zijne beoordeeling van het krijgsgedrag des eerstgemelden vijandlijken Veldheers.

Het aandeel, 't welk *Frankrijk* in den Oorlog nam, toen CLINTON het bevel over het *Britsche* Leger aanvaardde, deedt de maatregelen van wederzijden veranderen. WASHINGTON wilde nu een Veldslag waagen. Des viel veel overweegings. De Opperbevelhebber toonde, te midden van dit alles, steeds zijne sterke begeerte om den vijand aan te grijpen, en, zich onderschraagd ziende door den heimlijken wensch van zommige Officieren, waarin hij veel vertrouwen stelde, besloot hij verder zijne eigen gedagten te volgen, zonder op nieuws eenen Krijgsraad te beleggen. Het gevolg hiervan was de overwinning bij *Monmouth* door hem bevogten: beslissend was dezelve niet, doch deedt den *Americaanen* en hunnen

Aan-

Aanvoerder eere aan, en fchraagde de Vrijheidspoogingen niet weinig.

Groote verandering in de Krijgsverrigtingen baarde het opdaagen der *Franfche* Vloot onder den Graaf D'ESTAIGN, die zich beijvert om de *Engelfche* Vloot, onder Lord HOWE, te bevegten. Dan beide de Vlooten worden door ftorm verfpreid. De Generaal SULLIVAN, *Newport* belegerende, dagt onderfteuning van de *Franfche* Vloot te krijgen; doch de *Franfche* Bevelhebber begaf zich, tegen de dringende verzoeken van SULLIVAN, na *Boston*, tot herftel van de fchade door den ftorm geleden. Dit deedt den *Americaanfchen* Bevelhebber, zijns ondanks, het beleg voor *Newport* opbreeken, en na het vaste land terug trekken. Misnoegd, maakte hij, in eenige zijner bevelen, gebruik van uitdrukkingen, waardoor die *Franfche* Graaf zich hoogst beledigd rekende. Om dit gereezen misnoegen te dempen, en de geenen, die zich de zaak der *Americaanen* hadden aangetrokken, des niet wendig te maaken, en den daar van verwagten fteun te behouden, was de invloed noodig van eenen WASHINGTON: een invloed, die met beleid moest aangewend worden, zou dezelve iets uitwerken. Doch wat mag men van den Man, die eene zo groote maate van Volks- en Menschkunde bezat, niet verwagten? Wij fchrijven een gedeelte zijns Briefs over dit onderwerp af uit het XVIII of laatfte H. deezes Deels, 't welk de opgemelde zaaken bevat. — In deezen Brieve, aan SULLIVAN gerigt, fchrijft hij onder andere: „ *Het mis-* „ verftand tusfchen de krijgsmagt onder *uw* bevel „ en de *Franfche* Vloot heeft mij veel ongerustheid ver- „ oorzaakt. *Europa* deelt over 't algemeen in onze hart- „ lijke geneigdheid, en door alle mogelijke middelen, „ beftaanbaar met onze eer en ftaatkunde, moet dezel- „ ve worden opgehouden. De eerfte indrukken blijven „ fomtijds, zo als gij weet, het langfte bij, en zullen „ ftrekken om in eene groote maate ons nationaal cha- „ racter omtrent de *Franfchen* te bepaalen. In ons ge- „ drag jegens hen, moeten wij ons fteeds herinneren, „ dat zij een Volk zijn, grijs geworden in den oorlog, „ zeer gezet op militaire etiquette, en gereed om vuur „ te vatten, waar anderen flegts warm worden. Vergun mij, dat ik u op eene ernftige wijze aanbeveel, „ de goede verftandhouding en eensgezindheid te be- „ waaren, en alle uwe poogingen aan te wenden, om

alle wrevelmoedigheid, die onder uwe Officieren ontftaan mogt, te verbannen. Het is ook van het uiterfte belang, dat de Soldaaten en het volk niets weeten van dit misverftand; of, zo het reeds bekend mogt zijn, dat alle middelen bij de hand genomen worden, om deszelfs loop te ftuiten en alle ongunftige uitwerkingen voor te komen."

Reize door Duitschlands Noordlijke Helft en de nieuwe Fransche Departementen, in den Zomer van 1806, *door* A. J. BONGARDT. *Ifte Deel. Met Plaaten. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1807. *In gr. 8vo.* 284 *Blz.*

Genoegen fchenkt het ons, in het vak der *Reisbefchrijvingen*, niet alleen Vertaalingen van Buitenlanderen aan te treffen, maar oorfpronglijke eigene opftellen van Medevaderlanderen te ontmoeten. Een VAN DER WILLIGEN, een POTTER, wier Reiskundige Werken nog aan den gang zijn, krijgen een Medegenoot in den Heere BONGARDT, die ons het Eerfte Deel zijner Reize door de op den titel gemelde ftreeken biedt. Het laatstverloopen Jaar, in 't welk deeze Reis gedaan is, zet aan dezelve eene bijkomende waarde bij, de jongfte berigten fchenkende van eene en andere Stad, die in den krijg, in 't najaar des jaars 1806 en ten deezen jaare gevoerd, zeer groote veranderingen ondergaan hebben. De Heer BONGARDT geeft zijne Reize, zo als hij dezelve gedaan en gefchreeven heeft, en doet ons die Steden in derzelver vollen luister kennen. Eenige der *Aantekeningen*, dit Eerfte Deel betreffende, wijzen ons, met een kort woord, de door den Oorlog veroorzaakte zeer groote veranderingen aan.

De Reis na *Hanover* opent het tooneel. Over *Hanover* is onze Reiziger zeer voldaan. In *Brunswijk*, fchoon vlugtig bezogt, ziet hij het een en ander. Van daar na *Berlijn* reizende, wordt *Maagdenburg* in 't voorbijgaan befchreeven. Van *Potsdam*, eene Militaire Stad, van *Sans-Souci*, het *Nieuwe* en het *Marmeren* Paleis, vinden wij narigten. Een algemeen denkbeeld van het voornaamfte, dat *Potsdam* en deszelfs omtrek zo merkwaardig maakt, gegeeven hebbende, laat hij er op volgen: „ Niemand zal hier den weldaadigen invloed en het alles bezielend verblijf van het *Pruisfifche* hof verken-

kennen (beter *miskennen*), en zeker met geene mindere voldoening dan wij weder vertrekken; doch tevens zal eene ongunstige opmerking waarschijnlijk niemand ontsnappen, die ik algemeen heb hooren bevestigen, en hierin bestaat, dat *Potsdam*, niettegenstaande dat alles, ondanks eene bevolking van omtrent 27000 zielen, zulk eene doodsche vertooning maakt! Men is als in eene woestenij, en ziet, behalven de militairen, naauwlijks menschen op den been; het is ook daarom dat ik geloove dat het garnizoen onder het voorgemeld getal begreepen is. Alleen bij gelegenheid der groote revuën, die doorgaans in deezen omtrek gehouden worden, of bij de groote gelegenheden ten Hove, is het hier zeer leevendig en de toevloed der vreemdelingen buitengewoon."

De Hoofdstad *Berlijn* wordt van binnen bezogt; de Koninglijke Verblijven, de Beurs, de Kerken, de Bibliotheek en andere inrigtingen beschreeven. Onder andere merkt BONGARDT op: „Een der uitmuntendste, niet alleen van *Berlijn*, maar van *Duitschland*, zelfs van geheel *Europa*, is zonder twijfel het Veeärtsenijkundig School, het welk in *Holland*, dat bij het vee zoo veel belang heeft, niet minder verdiende tot stand te komen." Dit leezende, herinnerden wij ons de werkzaamheden, ten deezen einde, door de *Hollandsche Huishoudelijke Maatschappij*, zints eenen geruimen tijd aangewend, en hoe men aanvanglijk geslaagd is, om ook die heilzaame inrigting hier met den tijd in te voeren. — Van het Tooneel viel, wegens het Zomersaisoen, weinig te zeggen. Gelegenheid tot vermaak en uitspanning biedt *Berlijn* in de ruimte aan, zo binnen als buiten de Stad. Zulks heeft, naar 's Reizigers opmerking, „eenen grooten invloed op de manier van leeven en denken der beschaafde wereld. Men is hier zeker spoedig t'huis, bespeurt met vermaak de gezellige vrije verkeering, die hier heerscht, en iedereen noopt, om overal waar het te pas komt, en geheel vrijwillig, den vreemdeling van dienst te weezen, gaarne mededeelend, behulpzaam, gul en gastvrij jegens hem te zijn. — Eene opmerking, welke ik tot dus ver veel gemaakt heb, vond ik nergens meer bevestigd dan hier; naamelijk, dat men hier te lande weinig om den Zondag geeft, hetgeen met *Holland*, nu nog, vreeslijk veel verscheelt. Zonder eens te spreeken, dat alle vermaaken, hoe ook genaamd, ongehinderd voortgaan, waar onder de Comedie dien dag zeker

den

en minsten toeloop niet heeft, kan men nog sterker bewijzen bekomen; veele winkels zijn open, overal ziet men ambachtslieden druk aan 't werk, de trompetten van het paardenspel knetteren onderwijl door de Stad, en, behalven de kleeding der menschen, vooral der beau monde, ziet men naauwlijks eenig kennelijk teken van den Zondag. Daar nadert eene groote menigte van menschen; van tijd tot tijd wijken regts en links eenige af, die zich na de eene of andere kerk begeeven; doch de groote hoop dringt onophoudelijk voorwaarts en vult langzamerhand de lange wandellaan der Linden; reeds stroomt alles door de onderscheidene kolonades der Brandenburger poort uit." — Onder die Kerkwaards afwijkenden behoort onze Reiziger niet, maar gaat met den stroom mede; dit geeft hem gelegenheid om *Berlijn* van buiten te beschrijven, waar hij alles verlustigends aantreft. „ Niemand" zegt hij, „ zal hier zeker zonder genoegen vertoeven, en niet dan met spijt vertrekken. Met dit al zijn de omliggende streeken van *Berlijn* in geenen deele met die van *Potsdam* te vergelijken."

De Heer BONGARDT laat niet na, bijzondere reisontmoetingen en kleine voorvalletjes te vermelden: wij willen er een buiten *Berlijn* met hem bijwoonen. „ De vreemdelingen, die in *l'Hotel de Russie* logeren, moeten, in de nabijheid van het Koninglijk Buitenverblijf *Schönhausen*, een klein landgoed van de Kasteleinesse van het voornoemd Logement, Madame OBERMANN, gaan opneemen. Een lieve tuin, vol broeikassen, een zeer fraai bosch, vol aardigheden van allerhanden aard, en vrij wat bouwland, omringen eene eenvoudige wooning, die zo van binnen als van buiten het voorkomen van een kloosterkerk heeft, en weezenlijk een allerliefst verblijf vormt. De Kasteleinesse gaf juist, geduurende ons verblijf, haar gewoon jaarlijksch feest aan haare gasten, begunstigers en bekenden, waar allen uitmuntend onthaald worden, zonder andere kosten te hebben als (*dan*) een fiksche fooi voor de bedienden, ten wier behoeve ook het feest voornaamlijk wordt aangelegd. Door ons toevallig verblijf daar mededeelgenooten van geweest zijnde, zal er ons zeker zeer lang de herinnering van bijblijven. Ach! leefde men in *Holland* ook zoo vrij, zoo vrolijk, zoo ongestoord genietend! Hier vonden geen etiquettes plaats, geen complimenten, geen zucht om in kleeding of kostbaarheden boven anderen uit te blinken. Ieder was geheel onafhangelijk om te doen, wat hij verkoos,

mits

mits alles slechts tot één oogmerk, tot aller vergenoegen naamelijk, zamenliep. Adelijk, burgerlijk, militairen, commedianten, kortom alles wat door behoorlijke beschaafdheid regt verkreeg om zich in fatzoenlijk gezelschap te bevinden, leefde en zweefde onder elkander, en liet zich het genot van muziek, spel en dans niet ontbreeken. Een deftig collation, met keur van wijnen naar ieders verkiezing, vereenigde de aanweezenden voor eenige oogenblikken in de onderscheidene vertrekken der ruime wooning, om ras evenwel tot de vrolijke Walsen en leevendige Anglaises in de danszaal te rug te komen; en dit, terwijl in- en uitwendig alles helder dag scheen te weezen, door de ontelbaare *overal brandende lampions*, door te zetten, tot de *morgenzon* de *Illuminatie* deedt verflaauwen, en allen moede en mat, doch in de vrolijkste stemming, na de woelige stad te rug riep."

Berlijn verlaatende, lag de reis na *Dessau*: dan *de* reistogt derwaards wordt beschreeven als zo ellendig, *dat de* uitlokking van *zulk eene belangrijke* plaats alleen kan opweegen tegen *de lengte en zwaarte* van den weg, *de* nietsbeduidende plaatzen, waar men doorkomt, *de* naare verblijven, waar men zich ophouden moet. *Het* ongevallige der reize wordt door *Dessau* vergoed, en het aangenaame, 't welk *Woerlitz* en *Luisium* aanbieden. Die vergoeding werd den Reiziger weder ontzegd op *zijnen* weg na *Halle*, zonder dezelve te dier Stede *weder te* vinden.

Tot duslange hadt de Heer BONGARDT zich *meest alleen* in Residentien opgehouden; de Koopstad *Leipzig* deedt hem de kragt en aangenaamheden der verscheidenheid voelen. — De Reistocht na *Dresden* gaf zo veel voldoenings, dat hij dezelve dus aanvangt: „Wie eene aangenaame reize doen wil, en het genoegen, dat keurige wegen, groote spoed, afwisseling van aangenaame en geduurig in waarde rijzende, ja eindelijk zelfs onbeschrijflijk wordende gewaarwordingen, opleveren kunnen, in éénen genieten wil, die reize van *Leipzig* naar *Dresden*, en getuige dan, of ik dien toer niet met het hoogste regt roemen moge! Welk een overheerlijk land *Saxen* is, behoeve ik niet met veele woorden te zeggen; en hetgeen dit land zoo veel aangenaamer maakt, is, dat zelfs, waar groote vlakte en onafmeetelijk bouwland aan geen keurige gezigten kunnen doen denken, het genoegen evenwel altijd gaande gemaakt wordt, door de steeds

voort-

voortduurende waarneeming van den bloeienden landbouw, van den fchoonen ftaat des lands, en van de groote volkrijkheid. Eene oneindige reeks van dorpen en fteedjes, die men of doortrekt, of van alle kanten in 't gezigt heeft, brengt niet weinig toe tot de verfcheidenheid van genoegens."

Van welk een kant men *Dresden* naderen en inkomen moge, overal zal men, volgens onzen Reiziger, zeker dezelfde gewaarwordingen ondervinden, en over de onbegrijplijke fchoonheden verftommen. Geen grootfpraak zal men dit vinden, als men zich verledigt om met hem *Dresden* van binnen en van buiten te bezigtigen. De Stad op zichzelve geeft *Dresden* die vermaardheid noch zo veel verrukkends niet. Het zijn de vermaaken, de kunstbefchouwingen, uitftappen in den omtrek, opneemingen van merkwaardigheden, die den bezigtiger immer tijd doen te kort komen. De opgegeevene aanduidingen der bezienswaardigheden wettigen die verklaaring des Reizigers, daar hij *Dresden* van binnen befchrijft. Dan wel inzonderheid zal men zich verlustigen in het vijfdaagsch toertje in de ommeftreeken. Men vergezelle hem na *Pirna*, *Königftein*, *Saxifche Schweitz*, en terug over *Pilnitz*, waartoe hij drie en een halven dag befteedde, na *Moritzburg*, dat hem een halven dag kostte, na den *Pflauenfchen-grund*, na *Tarant* een vollen dag; en men zal reden vinden om te gelooven, dat BONGARDT „ die vijf dagen onder de gelukkigfte zijns leevens rangfchikt, daar ze vergezeld gingen van een genot, dat onuitfpreekelijk en door niemand te berekenen is." De ftijl in deeze befchrijving is meer bezield dan het overige der Reize; een eigenaartig gevolg van het verrukkend gevoel.

De reis na *Weymar*, *Erfurt*, *Gotha* en *Casfel*, befluit het overige deezes Eerften Deels, waaruit wij genoeg ontleend hebben om den fchrijftrant deezes Reizigers te doen kennen.

Naardemaal de Heer BONGARDT in de Inleiding het verzoek doet, „ dat men het gebrekkige, 't geen hier en daar mogt gevonden worden, zoo veel te eerder over het hoofd moge zien, daar hij nimmer te vooren in eigen opftel voor het publiek de pen gevoerd heeft, met verklaaring dat van eene gunftige aanmoediging veelal zijne verdere werkzaamheden zullen afhangen," willen wij aan geene geftrenge berisping hier plaats geeven. Dan zal hij het ons niet euvel duiden, dat wij in de be-

woordingen meer *Hoogduitsch* hebben aangetroffen, dan wij in een onvertaald Werk verwagten: wij zullen een woordenlijst daarvan hier niet ophangen. — Gelijkaartigheid van voorwerpen brengt gelijkaartigheid van denkbeelden voort, alsmede van bewoordingen om die denkbeelden uit te drukken: te deezer oorzaake heeft een Schrijver zorg te draagen, om, zo veel mogelijk, wisselwoorden te vinden; en wordt dit, in verre na, door onzen jeugdigen Schrijver, niet altoos in acht genomen. Wien loopt het veelvuldig *knap*, *allerliefst*, *beeldig lief* en *godlijk* niet in 't ooge! behalven dat deeze gemeenzaame stopwoordjes in een Werk als dit ons in 't geheel niet bevallen. —— *Het laatste gedeelte* van dit Stuk is egter des beter *dan het eerste; en wij* hoopen, dat *Hoogduitsche*, dat veelvuldig gebruiken van 't zelfde woord, vermijd te zullen vinden in het Tweede en laatste Deel, 't welk wij nog dit jaar te gemoete zien.

Twee fraaije *Plaaten verfieren dit* Deel. De eene verbeeldt *het Slot te Meissen*; de andere stelt ons de Stad *Dresden* voor oogen.

Ontwaakte Zanglust van E. M. OVERDORP, *geb.* POST. *Te Amsterdam*, *bij* J. Allart. 1807. *In gr. 8vo. Behalve het Voorwerk*, 160 *bladz.*

Het was van ouds, bij de Persianen, aan de *vrouwen niet* vergund, zich met de edele poëzij te bemo*eijen*. Vandaar ontstond bij hen het bekende spreekwoord: „ wanneer „ de hen wil kraaijen als een haan, moet men haar den hals „ omdraaijen.” Men behoeft zich ondertusschen over die harde gevoelens en uitspraak niet te verwonderen bij een volk, dat zich van de dichtkonst zulke hooge denkbeelden vormde, daarvan zooveel werks maakte; terwijl tevens de minachting, waarmede de Oosterlingen gewoon waren de sekse te behandelen, hun de reden aan de hand gaf om te veronderstellen, dat de vrouwelijke geest, althans voor de hooge vlugt der poëzij, niet geschikt was. Bij de Europeanen is het hiermede geheel anders gesteld. De beschaafdste vernuften onder dezelven geloofden toch, dat het vernuft der vrouwen, uit zijn' eigen aard, waar het op geestigheid, snelle bevatting en delicatesse in de uitdrukking aankomt, althans voor dat der mannen niet behoeft te wijken. Mevrouw DE POMPADOUR schreef, in eenen harer vertrouwelijke brieven: *l'Esprit n'a point de sexe*; en dit gezegde, zoo zeer door de ondervinding ge-

geſtaafd, verdiende als een ſpreekwoord bewaard te blijven. Zij telde toch onder hare landgenooten vrouwen, die zich niet alleen door uitſtekende geleerdheid, maar ook door bevallige poëzij, en vooral door zeer naïve en geestige brieven, als modellen voor de geheele beſchaafde wereld, met roem bekend maakten. En ook ons Vaderland mag zich, wat het vak der dichtkunde aangaat, misſchien boven alle andere natien, op dicheresſen beroemen, wier namen niet ligt in vergetelheid zullen geraken. De Heer VAN ALPHEN moge, op zijne wijze, betoogd hebben, dat de vrouwen minder in ſtaat zijn om de dichterlijke lier te behandelen, dan de mannen: wij laten dat betoog in zijne waarde en voor 's mans rekening; en hadden wij ſlechts zoo weinige voorbeelden aan te wijzen, dat men die onder de uitzonderingen zou moeten tellen, wij zouden minder zwarigheid maken om zijne ſtelling over te nemen; maar een geheel heer van Nederlandſche Muſen, die te regt dien naam verdienen, geeft ons daartoe geenszins de vrijheid.

Onze Vaderlandſche Dichter NIEUWENHUIZEN (*) zingt te regt:

Woont ergens op heel de aarde een volk, dat, met meer regt,
De lauweren der kunst om 't hoofd der vrouwen vlecht,
Kan wel één natie zoo veel kloeke zangſters melden;
Der zegepraal gewoon in 't perk der letterhelden,
Dan 't kunſtenkweekend volk, dat Nederland bewoont?
Geen wonder dat ge uw trots op haar bezitting toont,
En, Belgen! op dien ſchat altoos met regt zult roemen.

En nog eens:

Ja, in die kunst, die ſlechts door tranen en gevoel
Tot zachte harten ſpreekt, die zeldzaam 't hooge doel
Van haar beſtemming mist, op wondren vaak mogt roemen,
Kan Nederland een reeks van kunstheldinnen noemen,
Die, Saffo volgende op de grootſche gloriebaan,
Den naam des Belgs naast dien van Griekenland doen ſtaan.

(*) In zijn Dichtſtuk: *de verdienſten der Vrouwen*, gedeeltelijk gevolgd naar 't Franſche van den Heere LEGOUVÉ, die van zijn werk, in eenen korten tijd, acht onderſcheidene uitgaven, met gretigheid, zag vertieren. Het heeft ons verwonderd, dat dit dichtſtuk bij onze Schoonen niet meerder opgang heeft gemaakt, daar zij er zich immers, als een ſlangenhoofdig Minervaas-ſchild, van konden bedienen, om de jaloerſche benijders harer begaafdheden, onder de mannen, te doen afdeinzen: een werk, dat indedaad eene plaats moest beſlaan op het toilet van elke Nederlandſche vrouw, door hooger eerzucht bezield, dan om als eene Coquette of mode-pop te ſchitteren.

Na deze hulde aan het andere geslacht bewezen te hebben, zal men ons wel vergunnen, dat wij ook de *ontwaakte zanglust* van de Zangeresse OVERDORP, geb. POST, met eenige aanmerkingen, onzen landgenooten aankondigen; vooral, daar het verlies van verscheidene onzer beroemdste Dichteressen, sedert weinige jaren, ons doet wenschen, dat verlies door andere waardige vernuften der schoone sekse vergoed te zien. En gelijk wij onlangs de Wed. VAN STREEK, in hare verdienstelijke vertaling van den *Eneas*, meenden regt te doen, kan het ons ook niet dan aangenaam wezen, hare waardige mededingster, in een ander vak, van naderbij te beschouwen.

Genoegzaam onbekend met al den vorigen arbeid van onze Schrijfster, en dus niet gezwaaid door vooroordeel omtrent hare vroegere verdiensten, meenden wij te onpartijdiger dit poëtisch werkstuk te kunnen beoordeelen. Wij namen het boekske met lust ter hand; wij vonden het keurig uitgevoerd, en moesten de opgegeven aanleiding, in de hartelijke Opdragt aan haren Echtgenoot, ten hoogsten billijken. Edel en zuiver was in allen opzigte hare bedoeling. „Zoo ik" zegt ze „bij dezen of genen mijner medemenschen de vreugde aan „de schoone natuur, *de liefde en het vertrouwen op God en* „onzen Heiland, *de hoop op een beter leven*, onder al de „verdrietelijkheden van het tegenwoordige, mag opwekken, „en hun, in hun aanwezen, zaligheid doen gevoelen, zal „ik mij de min gunstige beoordeeling van hooger zwevende „geniën wel te vreden getroosten." Bij dit slot, echter, kon Recensent niet nalaten zich den Vliegenwaaijer van Prof. LICHTENBERG te herinneren. Het is zeer gewoon, dat Schrijvers met soortgelijke wendingen de gispende aanmerkingen hunner beoordeelaars zoeken te ontduiken. Bij de Vrouwen is het althans niet vreemd, zich achter het schild der voorgewende minderheid hunner sekse te verschuilen, om, als 't ware, de galanterie der mannen eenen wenk te geven, of die behendiglijk om te koopen, om haar met toegevendheid te behandelen: doch, met alle achting, die wij reeds verklaard hebben het schoone geslacht toe te dragen, verbeelden wij ons, dat dit hier niet te pas komt. Zeker Schrijver heeft, onzes oordeels, niet zonder grond aangemerkt: dat de vrouwen te onregt, in dit geval, onze toegevendheid vorderen; vermits zij daardoor, dat zij, hunne roeping en bestemming vergetende, binnen de grenzen der mannen treden, en dat ze juist daarom dit voorgewende regt hunner sekse verbeuren, en veel eerder een scherper kritiek zouden verdienen, dewijl niet dan alleen uitmuntende talenten zulk eenen uitstap kunnen verontschuldigen.

Hoe dit ook zij, het is en blijft altoos de pligt van eenen Recensent, om de geestprodukten, onder zijne behandeling, zonder aanzien van persoon of sekse, in de schaal van het ge-

gezond verstand, met onvervalscht gewigt, door onpartijdige oordeelkunde geëikt, naauwkeurig te wegen, en daarnaar derzelver echte waarde en gehalte te beslissen. Ook wij zullen, in het voorhanden zijnde geval, ons van dezen pligt trachten te kwijten.

Behalve eene *Ode aan mijne Lier*, bij wijze van inleiding, die met eene zeer bevallige wending eindigt, geven eene menigte van stichtelijke gedichten, zedelijke beschouwingen, natuurbeschrijvingen en landtafereelen, aan dezen bundel eene aangename verscheidenheid. De eerste dier soorten behaagt ons het minste, de laatste verre het meeste. De gedichten, betiteld: *Blijdschap des geloofs* — *Roem van Jezus liefde* — *Klagt aan Jezus* — *Herdenking aan de dagen van ouds*, behelzen alle beschrijvingen en schilderingen van den oorsprong, voortgang en voleinding der bekeering, volgens het gewone stelsel. Zoo zingt onze Dichteres in het eerstgenoemde gedicht, na zich als eene arme ziel, neergezeten bij hare schuld, die, op ootmoedstranen, door Jezus vergiffenis is aangeboden, beschouwd te hebben, bladz. 6.

'k Weigerde eerst, 't is waar, te hooren
  Naar zijn noodigende stem;
Ongevoelig voor zijn liefde,
  Koud als ijs, weerstreefde ik hem;

Doch, hoe slecht, hoe dwaas, afkeerig,
  Sloeg zijn zoekend oog mij ga;
Ik, verloor'ne, wierd gevonden,
  'k Wierd begeerig naar gena.

Zoo heet het ook in het gedicht: *Roem van Jezus-liefde*, van den Heiland, bl. 38.

Die me in verdre levensdagen
  Noodigde, om mijn heil, tot hem;
Om mijn weig'rend hart bleef vragen,
  Schoon 'k mij doof hield voor zijn stem.
    Die mij eind'lijk overreed,
    Ootmoedstranen weenen deed,
  En met diep berouw beklagen,
    Al dien schoonen levenstijd,
    Aan onzuivre vreugd gewijd.

Die mij door haar licht bestraalde,
  En 't gejaagd, benaauwd gemoed
Bij de zaal'ge kracht bepaalde
  Van zijn God'lijk offerbloed;

Blijde tijd! 'k vergeet u nooit.
Ik, die arm was, en berooid,
IJd'le troost bij schepsels haalde,
Kreeg toen 't rijkst, het heerlijkst lot,
Wierd een kind, geliefd van God.

Een volgend gedicht: *Klagt aan Jezus*, begint ook weder in dien neerslagtigen kermenden toon, bl. 96.

Zal ik al mijn levensdagen
Om mijn slechtheid blijven klagen?
En de lasten moeten dragen,
Met een moedelooze smart,
Van mijn onverbeterd hart?

Eindelijk: in de *Herdenking aan de dagen van ouds*, herinnert zij zich wel eens, bl. 101.

Die dagen toen God lichtte,
Dat al het duistre zwichtte
Rondsom mijn blijde tent;
Toen mij zijn hand behoedde,
Met hemelman' mij voedde,
Aan aarde en stof ontwend:

Toen 'k met de reinste vreugde
Mij in zijn gunst verheugde,
En, juichende in mijn lot,
Zoo zalig wel te vreden
Op 't pad der deugd mogt treden,
Zoo rijk en sterk in God:

Toen ootmoed mij bezielde,
Als ik voor Jezus knielde
Vol liefde en dankbaarheid.
Toen 'k zonden af mogt zweren,
En hem als Koning eeren;
O! Dat was zaligheid!

En nog eens:

In welke zaalge tijden
Mogt zich mijn geest verblijden!
'k Sleet menig hemelsch uur
Op aard, ook soms met and'ren,
We ontvonkten in elkand'ren
Den gloed van 't reinste vuur.

Doch

Doch welhaast verandert de toon weder in het vorig beklag:

Helaas! ô stof tot weenen!
Die tijden zijn verdwenen;
Thans moet ik keer op keer
Bedroefd en moed'loos klagen:
Waar zijn die vroeger dagen?
Ik ben dat mensch niet meer!

Ik voel geen liefde gloeijen,
Maar dagglijks laauwheid groeijen
In 't loome matte hart.
Mijn ijver is verdwenen;
Mijn licht heeft uitgeschenen;
't Is alles om mij, zwart.

Dit is alles zoo, volgens den koers der wedergeboorte, naar de gewone windstreek, gelijk zeker Theologant het plagt te noemen. En hiermede gaan dan ook gepaard zekere uitdrukkingen, die men zich anders in den verheven dichtstijl niet zou veroorlooven: gelijk b. v. bl. 9.

'k Voel het, ja, met vaderliefde
Neemt hij tot zijn kind mij aan,
En ik mag voor Jezus reek'ning,
Hopend door dit leven gaan.

Doch dit betreft alleen gevoelens en zekere wijze van uitboezeming. Wij willen met niemand hierover twisten. Zij, die aan zulk eene leiding van gedachten en dien stijl gewoon zijn, zullen dit met nut en stichting lezen. Het is inzonderheid onze taak, dit werk van de poëtische zijde te beschouwen; en hiertoe willen wij ons nu ook liefst alleen bepalen.

Verre het grootste gedeelte van deze gedichten is in rijmlooze verzen, het zij dan geheelenal of om den anderen regel, vervat: het is hier de plaats niet, om te onderzoeken, in hoeverre het rijm wezenlijk tot de poëzij behoort, en in hoeverre het, als streelend voor het gehoor, behulprijk voor het geheugen, en zich door bevalligheid aanprijzende, een vereischte der gedichten kan uitmaken. Zeker is het, dat zich onze natie aan dien trant, alware het ook in de keurigste *Klopstocksche* Hexameters, ondanks den moeijelijken arbeid van eenen MEERMAN, nog niet kan gewennen. Het is bekend, dat POPE door VOLTAIRE gevraagd zijnde, waarom MILTON zijn heerlijk dichtstuk, „*het Paradijs verloren*," niet in gerijmde verzen gebragt had, er enkel op antwoordde: omdat hij niet kon. Doch dit is het geval niet bij onze Dichteres; zij heeft in de-

ze verzameling getoond, dat ze ook dat werktuigelijke gedeelte der poëzij, niet alleen kende, maar meesterlijk wist te hanteren: getuigen hiervan zijn, *De stervende Christen* — *De schoone Avond* — *Nachtlied* — *Klagte* — *In een Bosch* — *Klagt aan Jezus*: in welker drie laatsten de drieklanken met zekere losheid en ongedwongenheid zijn gebezigd, welke der kunst eer aandoen. Het is wel waar, dat, nu en dan eens, door de gedwongenheid van het rijm, de zuiverheid der taal onregt wordt gedaan; of, ten minsten, dat er woorden en uitdrukkingen voorkomen, waarvoor men zich in goed prose wel zou wachten. Zoo vinden wij, b. v. in het gedicht *De Storm*, *eiken* gerijmd op *wijken*, *tapijt* op *spreid* (*tapijt* kan toch niet *ei* zijn) en in *De schoone Avond*, *Philomele* op *kwelen*; hetgeen ten minsten niet naauwkeurig is. Zoo zou men ook niet zeggen, na het afzweren van de vriendschap der wereld, bl. 39.

En daar niets mijn keuze *kliefde*.

in plaats van *verdeelde*: ook bl. 41, 't onsterflijk *lijf*, voor *ligchaam*: of bl. 42.

Ja, de reine vreugd en dank
Voor die liefde, zal den klank
Uit de hemelharpen *wringen*.

dat zeker gewrongen is: gelijk mede ook niet, bl. 70.

Dan sterft mijn *schepselmin*.

dat toch *schepselenmin* moet wezen, gelijk het onze Dichteres, bl. 8, buiten den dwang van het rijm, gebruikt; ten zij zij van gedachte ware, dat deze intrekking geoorloofd is; gelijk wij nog eens van haar gebruikt vinden, bl. 75, *menschgeslachten*, in plaats van *menschengeslachten*, gelijk aldaar, kort te voren;

Sints hoe veel *menschenlevens*.

Doch wij merken dit alleen aan ter liefde van onze zuivere taal, die door geen bekwame dichtpennen mag verminkt of mishandeld worden; want wie zou, bij zulk een dwang van het rijm, alles zoo ongedwongen als in prose willen vergen? wie zou zich niet integendeel over een' FORIOSO verwonderen, die, met gebonden voeten, nog zoo los op de koord kan dansen?

Nog een enkel woord over de rijmlooze verzen. Hoezeer wij moeten getuigen er voor onszelven geen bijzonde-

ren smaak in te vinden, willen wij daarom niet beweren, dat men ook daarin geen fraaije verzen zou kunnen maken; daar het mogelijk een louter vooroordeel is, onze taal daartoe ongeschikt te verklaren. Het ongewone en min geslaagde in verscheiden proeven, heeft daartoe misschien niet weinig geholpen; en wij vertrouwen dat onze Dichteres velen van hunne dwaling proefondervindelijk overtuigd zal hebben; doch dan moet men ook het werk volkomen meester wezen. Het fraaije gedicht *Het Dorpje*, en dat *Ter verjaring van mijn lieven Overdorp*, strekken hiervan ten bewijze; en behoeft men zich niet te verbeelden, dat deze verzen die natuurlijke vloeijendheid ontvangen hebben door de afwisseling van eenen staanden en slependen voet; dewijl zij ook hiervan in het gedicht *Aan . . . . bij den dood van haar Dochtertje* — *Bij een Eikeboom op de Veluwe* — *Het Schaap*, en *De Zandlooper*, het tegendeel heeft getoond; in welke vier gedichten drie slepende regels telkens door eenen staanden worden gevolgd; hetgeen misschien daarom des te bevalliger in de ooren klinkt. Doch al weder, gelijk wij nog eens gezegd hebben, dan moet men het werk door en door verstaan.

Over de zedelijke schilderingen en bedenkingen van onze Dichteres hebben wij niets aan te merken. Zij hebben alle eene nuttige strekking en fraaije toepassing, welke zoo zeer den vromen en waardigen zangtoon voegt; en dit doet gewisselijk zoo wel eer aan haar hart, als aan haar verstand. Onder de rubriek van landtafereelen zouden wij plaatsen: *Aan een Beek* — *Aan mijn Hutje* — *Bij een Eikeboom op de Veluwe* — *In een Bosch* — *Het Dal*, en *Op een Heuvel*. Elk van deze gedichten heeft zoo veel schoons, dat wij niet weten aan welk derzelven wij den voorrang zouden geven: dit maakt ons ook huiverig, om er een, ten voorbeelde, van bij te brengen; dewijl wij ons dan niet voor de verzoeking zouden kunnen bewaren, om er het bijzondere schoone, in eenige plaatsen, van aan te wijzen: en dan zou onze recensie welligt tot eene verhandeling uitloopen. Nog eens, in dezen arbeid is onze Dichteres voortreffelijk geslaagd, en de manier van behandeling boven onzen lof verheven. Men mag van haar getuigen, dat zij de Natuur gezien heeft, zoo als men die moet zien; dat ze zoowel hare kloeke trekken als hare fijnste schakeringen op het dichterlijk paneel heeft weten over te brengen; dat ze, bovenal, in de kunst van waarnemen uitmuntend geoefend is, om ook de geringste omstandigheden, de kleinste deelen, zoo te doen werken, als alleenlijk het volkomen geheel der schoone natuur uitmaakt. Sedert THOMSON kwam ons geen dichtstuk onder het oog, hetgeen aan deze zonderlinge vereischte naauwkeuriger vol-

 deed.

deed. THOMSON ontving hiervoor ook den grootsten lof; en herinnerde ons aan een uitvoeriger betoog van deze bijzonderheid, in de Voorrede der Nederduitsche vertaling voor zijne *Jaargetijden*; alwaar wij, met betrekking tot dit uitvoerige en deze kleinigheden, in het waarnemen en beschrijven, het merkwaardige gezegde van den oordeelkundigen HUYDECOPER vinden: „ dan strekken deze kleinigheden ten getuigen van „ een' grooten geest; terwijl zij tevens aantoonen, dat de „ man, die zoo naauwkeurig zag en waarnam, hetgeen wij „ bij anderen vruchteloos zoeken, ook zelf gedacht, zelf ge„ schreven heeft, en zich niet te vreden hield, met ons dezelf„ de denkbeelden en beschrijvingen, die wij reeds honderd „ malen bij andere dichters vonden, weder voor den geest te „ brengen." Hierbij moet het iedereen in de oogen vallen, hoe het doorgaans onze Dichters met eenige *zwellende* gemeenplaatsen (*loci communes*) zoeken goed te maken; en hoe zij zich verbeelden, wanneer zij hunne landtafereelen met zwangere wolken, zilveren golfjes, amberkoeltjes, balsemgeuren, parelendaauw, en dergelijk poëtisch rinkelgoed, weten te stofferen, dat zij dan de *regte* sieraden gevonden hebben. Geheel anders is het *gesteld* bij onze Dichteres, die niet met fraaiklinkende woordjes schildert, maar ons de echte beelden der natuur voor oogen houdt, en ook daardoor van zelven die contrasten vindt, welke anders met zoo veel kunst gezocht worden. Hoe gaarne wenschten wij dit met voorbeelden te bewijzen, en hoe ligt zou ons dit vallen! doch waar zouden wij dan ook henen dwalen? Zie hier een staaltje uit *Het Dorpje*.

Hier graaft en pikt het pluimvee,
Kalkoenen, ganzen, hoenders;
De moeders met hun kiekens.
Zij klokken, roepen, piepen;
Zij schreeuwen, kraaien, kaak'len.
Daar knort een bruine zeuge;
Een troepje blanke biggen
Loopt hupp'lend haar op zijde:
Zij knorren zachtjes mee.

En nog een ander uit het gedicht *Op een Heuvel*:

Daar ligt een blaauwe bergenrij,
Begroeid met boom, en struik, en purpren hei;
De herder weidt
't Wollig vee daarop, en leit
Zich daarbij neer, en zingt of fluit;
Men hoort van ver 't geblaat. Wat lief geluid!

Schaap-

Schaapjens, rijk van vlokken,
Uw bemoste hokken
Ziet men eenzaam aan
Der heuv'len helling ſtaan.

Hier moet men het ſchoone en treffende kunnen gevoelen, of men zal er door het aanwijzen en ontleden niet achter komen. Maar wil men nog iets zien, om overtuigd te worden wat het contrasteerende kan uitwerken, men leze, in dezen bundel, de overheerlijke *Elegie*, waarin het bevallige Gelderſche dorpje zoo verrukkelijk tegen het Noordwijkſche zeeſtrand affteekt. En dit zij genoeg over onze Dichteres en dezen haren loffelijken arbeid.

HENRIETTA BELLMAN. *Een Tafereel van ſchoone harten. Door* AUGUST LAFONTAINE. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo. Iſte Deel*, 292. *IIde Deel*, 298 *bl.*

Bij geene der geſchriften dezes uitmuntenden Schrijvers zou het ons moeilijker vallen, een kort en volledig verſlag te doen van den inhoud des verhaals, hetwelk het voertuig is voor het roerendst zedelijk onderricht, dan juist bij deze Roman, niet zo zeer van wege het ingewikkelde of het minder geleidelijke van den loop der geſchiedenis, als wel van wege het roerende en treffende, dat ons gedurig bij de lezing doet ophouden, daar het opgewekt enthuſiasme voor het waarlijk edele en goede zo telkens iedere andere gedachte, en zelfs het letten op de geſchiedenis, verdringt, zodat wij ons het hart van den mensch naauwlijks kunnen voorſtellen, die enkel om de geſchiedenis dit leerzaam en onderhoudend boek in éénen adem lezen kan. Dan, daar ieder voortbrengſel van dezen Schrijver, wiens vernuft in dit vak nimmer ſchijnt uitgeput, ook bij ons publiek telkens met nieuwe graagte ontvangen wordt, zo kunnen wij wel volſtaan met onze lezers te verzekeren, dat zij hier eene zeer goede vertaling ontvangen van eene zeer goede Roman, welke, naar ons oordeel, voor geene van 's mans overige geſchriften, waarvan een zo groote voorraad ook bij onzen landgenoot voorhanden is, in eenig opzicht onderdoet.

Verlangt men intusſchen des Schrijvers bedoeling: — *het verſtand moet bij den mensch ſlechts raadgever en leidsman van het hart zijn; wordt het meer, dan gaat het wezenlijk geluk verloren: het hart is van het menschlijk geluk de zetel en de eenige bron.* HENRIETTE BELLMAN hield ſchranderheid voor alles, en het hart voor niets; — en offchoon haar niets ontbrak, wat de wereld grootheid en geluk noemt, zij werd niet ge-

gelukkig. *Een koud, stijf, onbemind hart klopt onder dezen schitterenden opschik; ik heb slechts willen schitteren; daardoor zijn de harten van alle menschen voor mij zoo koud en hard geworden als steenen. Vaarwel, gij gelukkige! zoo gelukkig als gij had ik zelve kunnen zijn.* Dit waren in 't eind hare woorden tot de echtgenote van den waarlijk edelen man, die haar van kinds af aan innig en hartelijk had lief gehad. Hare opvoeding had de schuld, eene tedere zorgvuldige opvoeding, eene recht fraaie verstandige opvoeding volgens grondregelen, bij welke niets werd gespaard, maar waarbij het hart te kort schoot, of liever bijna geheel was veronachtzaamd.

Geheel anders ging het in het waardig huisgezin, daar WILLEM KRAUSE werd opgevoed. De jongen groeide, wel is waar, op, nagenoeg *comme il plaisoit à Dieu*, en genoot geen geregeld onderwijs, dan alleen in de wiskunde; de overige kundigheden kreeg hij slechts als bij geval; er lagen wel twintig plannen voor onderwijs op tafel, maar die kwamen nimmer in werking: dan, hij zag en beminde van jongs af aan het edele en goede, en groeide onder de braafste menschen, de voortreflijkste harten, het edelste voorbeeld, in den schoot van het huislijk geluk, voorspoedig op, en werd edel en groot, zodat hij als een vorst had kunnen optreden, wanneer de mensch, die de minste zonden op zijn geweten heeft, ware opgeroepen; en in zijn volgend leven bereikte hij het toppunt van huislijk geluk.

Indedaad gaat toch altijd het een en ander nog al eenigzins anders in de werklijke wereld, dan in een boek; en als men alles ten strengsten toetsen en uitpluizen wilde, vond men zeker hier en daar wel aanleiding tot eene niet geheel en al ongegronde berisping; dan over het algemeen, en wij durven wel zeggen in iedere bijzonderheid, zal men waarheid vinden, bijaldien men slechts niets misbruikt en overdrijft, bij de toepassing van den grondregel, dien deze Roman ons wil inscherpen. Indien huislijk geluk het beste en edelste is, en smaak voor hetzelve de waarborg van het geluk der Maatschappij en de beschermengel der deugd, dan kan dit soort van geschriften bij uitnemendheid veel goeds stichten: en daar wij van dit gevoelen zijn, zo durven wij de lezing en herlezing van dit zedelijk verhaal van goeder harte aanprijzen.

Gelijk wij meermalen gedaan hebben bij dezen Schrijver, zo willen wij ook nu iets overnemen, hetwelk in ons oog nadenken verdient, en, hoe paradox het ook schijne, bij de tegenwoordige verlichte wijze van opvoeden, voor het minst eenen nuttigen wenk bevat, dat men zich voor uitersten wachte.

„ De Voorzanger BUCHLING was een zeer eerlijk man, met een vurige ziel, wier onstuimigheid hem in zijne jeugd tot groote onbezonnenheden gebragt had. Ondertusschen hoe bont ook zijne levenswijze geweest was, had hij zich toch vrij gehouden van alle misstappen, van alle ondeugden, ja zelfs dikwijls

wijls zeer edel gehandeld, en aan de deugd de grootste offers gebragt. Niet zelden was hij zeer nabij aan den rand van een misdrijf geweest, en toch nimmer daartoe vervallen. De Godsdienst, dacht hij, had hem alle verzoekingen helpen overwinnen; en dit was de grond, waarom hij sterk gehecht was aan het leerstellige, hetwelk men hem in zijne jeugd had ingeprent. Zoo leerde hij dan ook de stadsjeugd juist, het gene hij wist, en het gene hem van zooveel nut geweest was. Men denke evenwel niet, dat de oude man zijne scholieren de verborgenheden van het leerstelsel, met onverstandigen ijver, voordroeg. Neen, het gene hij leerde, was eene hartelijke, eenvoudig edele zedekunde, doch welke hij, ouder gewoonte, *alleen* uit den Bijbel, en van den onmiddelijken wil van God afleidde, en met welke hij voor het overige in de twintig jaren, welke hij nu als Voorzanger in dat Stadjen geleefd had, reeds zeer goede menschen gevormd had."

„ BELLMAN (de Predikant) prees den ouden man, maar gaf hem toch een paar boeken, met verzoek, om zich daarvan bij zijn onderwijs te bedienen. BUCHLING gaf die terug, zonder er iet van te zeggen, en bleef bij zijne leerwijze. Nu sprak BELLMAN met hem over verscheidene punten in den Godsdienst, en maakte daar tegen met veel vriendelijkheid eenige kleine tegenwerpingen. BUCHLING zweeg, omdat hij meende niet alles te verstaan. De Predikant, die zeer goed wist, dat zijn Voorzanger niet uit vrees of ontzag zweeg, hield zijn zwijgen voor toestemming, voornamelijk dewijl het hem niet ontslipt was hoeveel geest en scherpzinnigheid de oude man bezat. Thans begon hij in persoon in school te onderwijzen, waarbij hij zoo geleerd was, dat hij met de kinderen zelfs de leere van den *canon*, en van de oudheid der Bijbelboeken, begon te onderzoeken. Hierover schudde BUCHLING het hoofd, en terwijl de Predikant daar geen acht op sloeg, sprak hij scherp en met vuur. Dat alles, zeide hij, mag waar zijn; ik begrijp het niet; maar al was het ook *niet* waar, dan begrijp ik toch wel, dat reeds de twijfelingen op zichzelven aan eenen geleerden, zoo als uw Weleerwaarde, genoegen kunnen geven, omdat hij daardoor gelegenheid tot onderzoek bekomt. Ook hebt gij, lieve Heer Predikant, daar volmaakt gelijk in, dat het voor de meeste menschen volmaakt hetzelfde is, van waar men hun dat alles aankondigt, wat zij geloven moeten. Voor zoo veel ik de kinderen en de menschen in het algemeen kenne, (en beiden geloof ik ze vrij wat te hebben leeren kennen,) is het hun om het even, of men hun zegt: dat heeft onze lieve Heer bevolen, of dat heeft — hoe heet toch uw man ook? — SOCRATES of LEIBNITS gezegd; alhoewel, bij slot van zaken, het bevel van God toch wel meer indruk maakt, dan dat van een zwak mensch; maar laat dat nu al eens hetzelfde wezen, dan moet men er de menschen

maar

maar niet bij zeggen: SOCRATES of LEIBNITS is een bedrieger geweest, of hij heeft gedwaald, en dergelijken. Ik zeg: God wil dat gij uwen naasten lief zult hebben als uzelve: dat staat hier, hier in dit godlijk boek! Ik zou ook anders kunnen zeggen; maar *als* ik het nu eenmaal zoo gezegd heb, dan mag ik daarna geene twijfeling opperen, of dit boek ook godlijk zij, dan niet; want, Heer Dominé, anders twijfelt de gemeene man ook aan de heiligheid en waarheid van de leer. Heb uwen naasten lief! Voor de geleerden is twijfelen een genoegen, maar voor den gemeenen man eene plaag. De minste twijfeling aan de echtheid van den *canon*, zoo als gij den Bijbel noemt, kan den gemeenen man tot een volslagen ongelovigen maken. Hier schiet slechts één weg over, Heer Predikant; of men moet den *Bijbel deszelfs volkomen gezag* laten, of men moet hem *geheel en al wegnemen*, en enkel zeggen, dat wil onze lieve Heer. *Zekerlijk zal een ongeleerde zelden vragen*: vanwaar weet gij dat? De verzekering van den Leermeester is hem, en voornamelijk den kinderen, bewijs genoeg."

„ Heel goed gezegd, lieve BUCHLING. Men kan zien, dat gij over uw ambt *gedacht hebt*; *doch juist* daarom *kan ik* van u verlangen, *hetgeen ik misschien* aan honderd anderen niet zou kunnen *toebetrouwen*, de kinderen tot zelfdenken op te leiden." Hier kreeg de Voorzanger eene kleur en zweeg; want hij stelde er juist zijne eer in, dat hij zijne scholieren leerde denken. De Predikant vervolgde: „ De kinderen moeten zich de gronden der deugd, en van hun geheel zedelijk bestaan, weten voor te stellen."

„ Weet gij dan, Heer Predikant, vraagde de *Voorzanger* fier, eenen anderen behalven dezen: Het Heilige *Opperwezen*, hetwelk ons geschapen heeft, wil, dat de *mensch heilig zal* wezen, zoo als hij zelf? Wel nu, *dezen* kennen *mijne* scholieren ook, en tegen dezen moet bij hen geene *twijfeling* opkomen. *Hoe* men hun dat aan het verstand bragt, is toch hetzelfde, als het bij hen maar *zekerheid* blijft. Ik, Heer Predikant, geloof aan den Bijbel; en daarom zeg ik: in dit heilig Boek staat, dat onze lieve Heer dit, of dat, bevolen heeft."

„ De Predikant, alhoewel hij meesmuilde, was er toch een weinig verdrietig over, dat de oude man hem zoo koen vraagde, of hij eenen anderen grond voor de deugd kende? Hij sprak nu nog veel over de oefening van het verstand, en over de nadeelen, welke menig leerstellig begrip voor het volk had. Wijs mij, hernam de oude man ijverig, wijs mij het schadelijke van hetgeen ik in mijn onderwijs gewaag, en ik wil er oogenbliklijk van zwijgen. Maar te zeggen; dit of dat in den Bijbel is schadelijk; — daartoe kan ik niet besluiten. Mijne geheele kunst bestaat daarin, dat ik van alles zwijge, wat den kinderen niet van nut kan wezen. Met geleerdheid, die ner-

geas

gens toe dient, zou ik niet voor den dag komen, al bezat ik die ook." enz.

Nog eene les van den broeder aan den broeder, nopens de opvoeding van WILLEM, slaan wij daar op, en zal hier op hare plaats staan: „ Gij wilt niet als de *Jesuiten* in *China* met het geloof handelen. Maar ik bid u, lieve broeder, als gij onkruid uitroeit, dat gij ook de tarw niet mede uitrukt. Nu, *dit* zult gij ook buiten mijne herinnering niet doen. Maar is er een aardig bloempje onder het onkruid, dan bid ik ook *daar* voor. Waar het de waarheid geldt, zijt gij toch menigmalen een beetje te schielijk; dan bedenkt gij niet altijd, dat gij juist niet naar de waarheden handelt, welke gij kent, maar dat drift, liefde, haat, vrees, en dergelijken, u drijven, even als elk ander mensch. Ik denk toch, de sprookgeschiedenissen van onze jeugd komen nog wel eens in uw hart op." enz.

Nieuwjaars-boekje, of leerzame Voorbeelden tot het ordelijk schrijven van Nieuwjaars-brieven aan Nabestaanden en Vrienden, als ook Huwelijks-, Kraam- en Rouw-brieven, benevens derzelver Antwoorden. Alles geschikt tot eene gemakkelijke Handleiding in de daarvoor dienende gelegenheden. Mitsgaders verdere gemeenzame en vertrouwelijke Brieven. Tweede Druk. *Te Amsterdam, bij* J. Tiel. 1807. *In* 8*vo.* 72 *Bl.*

Eene handleiding tot dat alles wat de titel vermeldt, en welke, uit hoofde der goedkeuring van het Publiek, (waarvan eene zoo spoedige tweede uitgave ten bewijze strekt) door eene *Handleiding tot zedige Verkeering- of Vrijagie-Brieven, Liefde-verklaringen, enz. met toestemmende en afwijzende Antwoorden van het schoone Geslacht*, zal gevolgd worden. Wij hebben het boekje doorbladerd; natuurlijk zijn alle deze modellen van zeer algemeenen inhoud, en wij vonden er nog al een en ander onder, hetwelk wij, in het meest toepaslijke geval, het liefst vrachtvrij zouden ontvangen. Over het geheel zijn wij van oordeel, dat het vormen van den briefstijl, en de oefening door daartoe benoodigde voorbeelden, tot het school-onderwijs behoort, en dat het werkje der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, waarvan hier ook loflijke melding geschiedt, daartoe genoegzaam berekend is. Die de scholen verlaten heeft, stelle zijne eigene brieven! — *Mag men geene Formulier-gebeden gebruiken?* vonden wij onlangs in een godsdienstig onderwijsboekje gevraagd; — *o ja wel!* was 't antwoord; *maar het is beter, zoodanige hulpmiddelen niet noodig te hebben.* En dit is ook aangaande dit boekje ons gevoelen.

ADRIAAN BROUWER *en* JOOST GRAASBEEK, *of de vrolijke Nederlandsche Kunstschilders; Origineel Blijspel, met Zang, door* C. A. VAN RAY. *In den Haag, bij* Belinfante en Comp. 1806. *In 8vo. 56 Bl.*

Het smartede den Heer VAN RAY, dat de Franschen *alleen het genoegen* zouden *hebben om de nagedachtenis hunner waarlijk groote mannen door eene Vaudeville te vereeuwigen.* Daarom stichtede hij voor zijne helden, op den titel vermeld, eene soortgelijke *vereeuwiging!* Indien het nu indedaad bij de Franschen mode is, hunne waarlijk groote mannen te doen kennen van hunne slechtste zijde, en dezelven, eeuwen na hunnen dood, nog als zwier- en losbollen, en als bedriegers daarenboven, op het Tooneel aan de Kaak te zetten, zoo gunnen wij hun dit genoegen, en hunnen grooten mannen die eer; doch blijven liever bij onze oude Vaderlandsche zeden en gewoonten, en wenschen zeer hartelijk, dat het „*Fuimus Troës*" ten dezen aanzien nog in lang op ons Holland niet zal toepasselijk zijn.

Behalve eenen enkelen zet, die nog al aardig is, heeft het stukje geene waarde. De Lezer proeve:

Ten slotte vertoont zich BROUWER op 't Tooneel, en zegt of zingt tot het Publiek:

Vól angst, ziet gij mij voor u staan;
Voor u die de kunst roemrijk schragen;
Ach! mogt dit stuk, uw kiesche smaak behagen,
's Schrijvers doelwit wierd dan op 't schoonst voldaan!
Wilt onze geringe bekwaamheden,
Uw' gunst, als steunzel hier aanbiën.
En komt somtijds tot verlustiging zien:
Een HOLLANDSCH *tafreel rein van zeden.*

ALLEN.

Wilt onze geringe bekwaamheden, enz.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Beoefeningsleer, of de kennis der middelen, om als een waar Leerling van J. C. getroost en heilig te leven, enz. Door EWALDUS KIST, *Predikant te Dordrecht. IIden Deels Iste Stuk. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1807. *In gr. 8vo. 502 Bl.*

Over de beide Stukken van het vorige Deel hebben wij voorheen onze gedachten rondelijk gezegd (*). De Eerw. KIST zet nu, zonder er op nieuw eenig Voorbericht bij te voegen, zijnen begonnen arbeid voort. In het *eerste* deel had hij gehandeld over de middelen, om tot de waare beoefening van het Christendom te komen. Nu volgt dan het *tweede* over de middelen, om in de waare beoefening van het Christendom te volharden en te vorderen. Het wordt verdeeld in *vier Hoofdstukken.* Het *eerste* stelt den Christen voor, in zijne meeste volkomenheid hier op aarde, zoo als hij namelijk, in de beoefening van het Christendom, standvastig volhardt en gelukkig vordert. Het *tweede* beschrijft de middelen, om aan deze volkomenheid te naderen, of wel de genoemde volharding en vordering te bereiken. Deze twee Hoofdstukken zijn alleen in dit Boekdeel afgehandeld. Het *derde* zal de krankheden van geloovige Christenen, die hen van deze volkomenheid nog verwijderen, in derzelver natuur, oorzaken en geneesmiddelen, te beschouwen geven. Het *vierde* zal raadgevingen en bestieringen bevatten voor gevorderde en bevestigde Christenen, die in het naderen aan deze volkomenheid anderen voorbij streven.

In het *eerste Hoofdstuk*, bl. 5—144, bewijst de Schrijver *vooreerst*, dat de volkomenheid, die een Christen hier op aarde bereiken kan, geenszins bestaat in volmaakt-

(*) *Algem. Vad. Letteroef.* 1805. bl. 49. 1806. bl. 7.

maaktheid. [Zou dit niet eenigzins anders hebben *kunnen* uitgedrukt zijn? 't Onderscheid tusschen *volkomenheid* en *volmaaktheid* wordt willekeurig aangenomen.] Bewijzen voor de onvolmaaktheid der heiligsten hier op aarde worden ontleend (1) uit verscheidene uitspraken der H. Schrift. [Dit drukt de Eerw. KIST op zijne wijze dus uit, *dat zij door God, in zijn woord, niet als volmaakt beschouwd worden.* Daartoe brengt hij een gezegde van Salomo, bij gelegenheid van de inwijding van den tempel, 1 Kon. VIII: 46. een uit diens Spreuken, Spr. XX: 9. een van Eliphas, Job IV: 18. twee uit Davids Psalmen, Ps. CXLIII: 2. CXXX: 3. en één van Jo. 1 Br. I: 8, bij. Wij voor ons *twijfelen, of deze bewijzen wel allen den toets van een meer verlicht oordeel* kunnen doorstaan.] (2) *Uit het oordeel, dat de vroomsten* gewoon zijn over zichzelven te vellen. (3) Uit hunne daden. (4) Uit de omstandigheden, waarin zij, die tot God bekeerd zijn, in dit leven verkeeren. Hier wordt de bekende *verdeeling der verzoekingen, waaraan godvruchtige menschen in dit leven zullen bloot gesteld zijn,* gevolgd, *en onderscheidentlijk* gehandeld over de verzoekingen der wereld, de verzoekingen van den duivel, en die van het inwoonend bederf. De Leeraar blijft daarin aan het heerschend stelsel van 't Kerkgenootschap, waartoe hij behoort, ook wel bijzonder in de ijverige verdediging van de leer omtrent de steeds voortdurende werkingen van den duivel op de menschen, allezins getrouw, hoewel hij het overdrijven derzelve door de oude praktikalisten niet goedkeurt. Beter zal mogelijk aan sommige Lezers bevallen, 't geen hij er op laat volgen, omtrent den noodlottigen invloed, welken het ligchaam op de ziel heeft, waardoor de deugd des Christens doorgaans aanmerkelijk wordt verhinderd, en over den strijd tusschen vleesch en geest. — In eene *tweede* Afdeeling wordt dan nu bepaald, waarin die volkomenheid gelegen zij, die een Christen hier op aarde kan bereiken. Hij moet vorderen in kennis, geloof en heiligmaking. — De *derde* beschrijft de drangredenen, die eenen Christen tot vordering in het beoefenen des Christendoms moeten bewegen. Vooraf gaan deze stellingen: zoo te vorderen, is mogelijk; het stemt overeen met Gods doel, en dit doel wordt dadelijk door sommigen bereikt; het is van zelfs eigen aan het geestelijke leven. De drangredenen zelve worden ontleend van het pligtmati-

-ge, om naar vordering te staan, van de eer van God en het nut van anderen, welke daardoor bevorderd worden, en van des Christens eigen geluk en waaren troost in leven en sterven.

In het *tweede Hoofdstuk*, bl. 145—502, wordt uitvoerig gehandeld over de middelen, om tot de volkomenheid, die op aarde bereikbaar is, te geraken. Er wordt begonnen met God voor te stellen, als de eerste oorzaak van de volharding en vordering in het Christendom; daarna de algemeene middelen opgegeven, waarvan God zich gewoonlijk tot dat einde bedient, en van welken de Christen daarom ook een ijverig gebruik behoort te maken. Er is een naauw verband tusschen vordering in de eene gave des Christendoms en andere. Dit wordt vooraf aangetoond, zoo met opzicht tot de kennis, als middel om toe te nemen in geloof, als met opzicht tot het geloof, als allergeschiktst om ook in heiligheid te vorderen. De aangeprezene middelen tot vordering zijn (1) Het woord van God: dat te lezen en in het hart te bewaren. (2) Nuttige waarneming van den openbaren Godsdienst, en godvruchtige besteding van elken geheelen zondag. (3) Regt gebruik van doop en avondmaal; (4) van de inwooning en werking van den H. Geest; (5) van den toegang tot God door het gebed. Hier wordt ook nog in het bijzonder gehandeld over verborgene Godsdienstoefeningen, over den huisselijken Godsdienst, en het godsdienstig zingen. (6) Nuttig gebruik van de gesprekken, het voorbeeld en de schriften van wijze en godvruchtige menschen. Hier wordt ook opzettelijk gehandeld over het bijwoonen van zoogenaamde stichtelijke gezelschappen, en hoe men die best inricht. (7) Oplettendheid op de natuur. (8) Waarneming van de wegen der Voorzienigheid. (9) Opmerking van de leiding en besturing der Voorzienigheid omtrent onze eigene lotgevallen.

Men vindt dus hier veel verscheidenheid van onderwerpen, waaromtrent gemoedelijke Christenen, aan den godgeleerden denktrant van den Eerw. KIST gewoon, gaarne het onderricht van zulken geachten Kerkleeraar zullen willen vernemen. Over 't geheel is ons dit Boekdeel beter bewerkt toegeschenen, dan de voorgaanden. Wij zien ook 't nog ontbrekende met verlangen te gemoet.

Het Christendom geen vrucht van Vooroordeel of Bijgeloof, maar der proefhoudende Waarheid, aangetoond, in eene Redevoering, gehouden in het Genootschap Verscheidenheid en Overeenstemming, *te Rotterdam*, 20 *Junij* 1806, *door* S. DE VISSER, *Predikant te Aalsmeer, en Lid van Verdiensten dezer Maatschappij. Te Rotterdam, bij* Cornel *en* van Baalen. *In gr.* 8*vo. XI en* 65 *Bl.*

Wij hebben de eere niet, bijzonder bekend te zijn met het Rotterdamsche Genootschap, *Verscheidenheid en Overeenstemming.* 't Schijnt evenwel, volgens den aanhef der Redevoering van den Eerw. DE VISSER, een achtbaar aanzien te hebben. „ *Ik zie*," zegt hij, „ beroemde *Dichters*, peinzende *Wijsgeeren*, vermaarde *Godgeleerden*, schrandere *Natuuronderzoekers*, Mannen *van smaak*, *oordeel* en *eenen onderzoeklievenden geest* onder u." Een der *Bestuurders*, de Heer N. VAN DER HULST, *die 't oog over de uitgave heeft gehad*, bericht, *in de Voorrede*, dat de Leden eenparig deze Voorlezing ter persse begeerd hebben, en voegt er een en ander bij, tot aanprijzing van het stuk, als in zich bevattende eene bondige verdediging van het Christendom tegen de voornaamste algemeene tegenbedenking van het ongeloof, die de wijsgeerige Deist gerust, zonder het voorhoofd te kreuken, zonder zich aan een bijzonder Godgeleerd systema te ergeren, kan lezen, schoon dezelve voor hem niet overtuigend ware, en waaraan de Christen, dien het om waarheid te doen is, zonder zijn Kerkgenootschap in aanmerking te nemen, zijn zegel zal hangen, terwijl de man van smaak in de wijze van uitvoering, over het geheel, behagen zal scheppen, om den vrijen, losfen, aangenaamen, ongedwongen toon, en omdat hij hier den weg der waarheid als met bloemen gestrooid vindt.

Wel verre van den lof, aan den Redenaar wegens deze Voorlezing toegezwaaid, te willen verkleinen, erkennen wij, dezelve ook over het geheel met genoegen gelezen te hebben. Het gewigtig onderwerp is vervat in deze vraag: Is de voortduuring van het Christendom in de wereld eene vrucht van ligtgeloovigheid, van het vooroordeel der opvoeding, en slaafsche navolging der Voorvaderen? Of, moet men deszelfs instandhouding

toekennen aan de vastigheid der grondvesten, waarop het rust, en de zich altoos aanprijzende, innerlijke waardigheid van hetzelve, aan elk, die het met eenen onbevooroordeelden en waarheidzoekenden geest beschouwt? 't Overgroot belang van deze vraag, vooral in onze tijden, waarin velen nog steeds voortgaan, het Christendom, als alleen rustende op dwaas vooroordeel, te verwerpen, wordt eerst, in eenen bloemrijken stijl, aangetoond, en dan de vraag nader bepaald door eene beschrijving van 't geen de Redenaar, over 't Christendom sprekende, daardoor verstaat. Niet dezen of genen vorm of wijziging van hetzelve, die afhangt van tijd, plaats en omstandigheden, niet tot deszelfs wezen behoort, en ook anders zijn konde, zonder de zaak zelve te benadeelen; maar den reinen eerdienst van het hoogste en beste Wezen, den eenigen waaren God, zoo als dezelve ons in al zijn omvang geleerd wordt, door Jesus Christus, den hoogstgeliefden en welbehagelijken Zoon van God, of, op zijn gezag, door zijne verlichte gezanten; zonder dat wij eenig eigendunkelijk bijvoegsel aan den eenen, noch ook eenige moedwillige verminking en misvorming aan den anderen kant, hierbij plaats mogen geven. Als men nu de zaak oppervlakkig beziet, zou men welligt meenen, het eerste te moeten vaststellen; terwijl men toch de meeste menschen ziet aannemen, voor waar en goed houden, en ook blijven aankleven, 't geen hun met de moedermelk is ingegeven, door opvoeding tot eene gewoonte gemaakt is, en door den dagelijkschen omgang steeds dieper ingescherpt wordt: hoedanig beginsel, in het Christendom, over 't geheel genomen, op dezelfde wijze, en even zoo sterk werkt, als bij de onchristelijke natien. Maar de Heer DE VISSER beweert met grond, dat men deze waarneming niet mag misduiden of misbruiken, alsof de zaak des Christendoms den toets van een scherpzinnig onderzoek niet zou kunnen doorstaan, en niet van tijd tot tijd ondergaan moest. Onder de duizende gewone menschen, die zich op de boven-gezegde wijze laten te vrede stellen, vindt men er hier en daar één, die zelf nadenkt, en niet vraagt, wat hebben mijne voorvaders geleerd en geloofd? maar, wat is waarheid? Zulken komen somtijds regelregt, zonder omzwerven, op het regte spoor; maar anderen zijn zoo gelukkig niet. Deze raken wel eens te voren op gevaarlijke zijpaden verdwaald, en wor-

worden met meerder of minder moeite te regt gebragt. De wijze, waarop zoo wel de eene als de andere tot vaste overtuiging komt, wordt dan op eene bevallige wijs geschilderd, en wel voornamelijk het overige en groot te deel der Redevoering besteed aan de dichterlijke beschrijving eener onderhandeling, die de Hemelsche Wijsheid, in eene verschijning, waarvan de Redenaar zegt oor- en ooggetuige geweest te zijn, eens zou gehad hebben met eenen edelen, waarheid zoekenden, maar 't spoor misgetreden Jongeling, die, in eene schemerige vallei door droefgeestige twijfelingen gefolterd, treurig omdwaalde. In deze verdichte onderhandeling worden verscheidene bedenkingen tegen de *waarheid en den goddelijken oorsprong van het Christendom*, op eene *oordeelkundige* en overtuigende wijze, uit den weg *geruimd*.

Wij willen gaarne gelooven, dat deze wijze van voorstelling aan hun, die bij het uitspreken der Redevoering tegenwoordig geweest zijn, een aangenaam uur verschaft, en niet alleen *warme vrienden* en voorstanders van den *Christelijken Godsdienst* zeer behaagd, maar ook *bij dezen of genen twijfelaar* de gewenschte uitwerking gehad heeft, en vereenigen ons gaarne met de hartelijke bede van den Uitgever, dat de aandachtige lezing en herlezing van dit stuk nog veel meer goeds, tot beschaming van bijgeloof en ongeloof, moge stichten. Soms dachten wij, onder 't lezen, bij onszelven: heeft dan evenwel de eenvoudige waarheid zoodanig optooisel wel noodig? En, zullen zij, die, op wijsgeerige gronden, het Christendom verwerpen, zich, om 't bevallige van 't voorstel alleen, wel laten winnen?

Het Euangelie naar Paulus, of Leerredenen over Rom. I. 16. Door W. JANSSONIUS, *Euangeliedienaar in de Hervormde Gemeente te Uithuizen. Te Groningen, bij* A. Groenewolt. 1807. *In gr. 8vo.*

Nu hebben wij dan een bundel van vier lijvige Leerredenen van den Eerw. JANSSONIUS over dezelfde stof. In de *eerste* wordt het gemoedsbestaan van Paulus omtrent het Euangelie van Christus overwogen, zoo als dat uitgedrukt is in de woorden: *Ik schame mij het Euangelie van Christus niet.* In de *tweede* gaat hij over ter beschou-

schouwinge van de gronden, die de Apostel voor de billijkheid van zijn gemoedsbestaan bijbrengt; en wel eerst van dezen grondslag: *Die leer behelsde voor vloekwaardige zondaren een tijding van* ZALIGHEID *in zich*. In de *derde* wordt gehandeld over een tweeden grond van dit gemoedsbestaan, welke hierin gelegen was: *Deze leer was volkomen in staat, om den mensch dat heil te beschikken; het Euangelie was* EEN KRACHT GODS TOT ZALIGHEID. In de *vierde* over nog twee andere gronden: *Deze leer predikte een Godebetamenden weg, een onschatbaar heerlijk middel, om deelgenoten van die Zaligheid te worden, namelijk het* GELOOF IN DEN HEERE JESUS CHRISTUS; en: *Haar aanbod van Zaligheid was* ONBEPAALD *en* ALGEMEEN; *het strekte zich uit tot allerlei rangen en standen van menschen.*

Onder den tekst zijn hier en daar eenige Aanteekeningen geplaatst, tot verklaring of bevestiging van sommige gezegden, die, even als de Leerredenen, den gemoedelijk rechtzinnigen niet kwalijk zullen bevallen. In de zoogenaamde Toepassingen klimt somtijds de toon tot hoogen ernst, en heeft zich de Prediker, in de warmte der uitdrukking, wel eens gezegden laten ontvallen, die den toets van 't gezond verstand niet wel kunnen uitstaan. Wij voor ons kunnen 't ook niet goedkeuren, om over eenen en denzelfden tekst, en wel in zoodanigen trant, zoo dikwijls te prediken. Er is geene geringe maate van geduld noodig, om niet minder dan 184 bladzijden achtereen te lezen. En daarmede is evenwel 't geheele stuk eerst afgeloopen.

De Toets van den Hoogleeraar J. H. REGENBOGEN *aan de waarheid en Christelijke liefde getoetst, door* J. A. LOTZE. *Te Amsterdam*, *bij* W. Brave, *en te Leeuwaarden*, *bij* J. W. Brouwer. 1807. *In gr. 8vo.* 24 *Bl.*

De Hoogleeraar LOTZE, op de toetze zijner Leerrede over Rom. V: 11. aan de gezonde Rede en Hervormde Belijdenis, door zijnen Ambtgenoot REGENBOGEN in 't licht gegeven, niet wel hebbende kunnen zwijgen, toetst dezelve nu, op zijne beurt, aan de waarheid en Christelijke liefde. Hij doet dit op eenen hoogen toon; zegt, geene verdediging voor zijne wijze van denken en onderwijzen bij de Hervormde Kerk, in ons

Vaderland, noodig te hebben, en dat hij zich evenmin behoeft te doen kennen, als eenen *liberalen* Godgeleerden, die alle kettermakerij, onder wat naam of voorwendsel ook, verfoeit, als staande ook daarvoor algemeen bekend. De toets zelf zijner Leerrede oordeelt hij geene replike waardig. Evenwel hebben deze en gene omstandigheden hem gedrongen, iets te antwoorden. En uit dit antwoord verneemt men op nieuw, dat het van het begin af met beide Heeren niet goed gezeten heeft, en dat REGENBOGEN al vroeg zeker soort van oorlogsverklaring schijnt gedaan te hebben, waarover LOTZE zich ook toen reeds bij Curatoren had beklaagd; dat echter de misnoegdheid des *eerstgenoemden* merkelijk is aangegroeid, toen *zijn Ambtgenoot hem van onrechtzinnigheid* begon te verdenken, en de *houding* aannam, van zich daartegen ijverig te willen verzetten. LOTZE komt er op nieuw openlijk voor uit, dat hij REGENBOGEN gevoelens toeschrijft, die van de vastgestelde Leer afwijken, dat *hij hem dezulken* openlijk op den predikstoel heeft *hooren voordragen*, *en* wel in 't bijzonder ook *diegenen*, *die hij* in het vierde stuk der *verstrooide Gedachten* vragenderwijze heeft voorgesteld, dat hij geene Leerrede hield, die niet meer of min gericht was, althans scheen gericht te zijn, tegen onze Belijdenis, of andere paradoxe en gewaagde stellingen behelsde, die veel opziens baarden en een kwaad gerucht van de Akademie verspreidden, en dat hij deswegens niet geschroomd had, de studerende Jongelingschap daartegen te waarschouwen en te beveiligen.

Op de beschuldiging van onrechtzinnigheid, waarmede REGENBOGEN hem nu onlangs, om voor zichzelven, zoo 't schijnt, ruimer spel te hebben, getracht heeft zwart te maken, antwoordt hij: 1) REGENBOGEN, die het geheele Land van zijne openbare bestrijding van de Hervormden, wier brood hij eet, en bij welken hij eer geniet, doet gewagen, is onbevoegd, om als aanklager en beschuldiger in dezen op te treden. 2) Hij LOTZE heeft 't zelfde, waarover REGENBOGEN hem van onrechtzinnigheid beschuldigt, beweerd in Verhandelingen, die, met approbatie van de Theologische Faculteit der Leidsche Hoogeschool, zijn in 't licht gegeven. 3) REGENBOGEN heeft zich hierin aan kwade trouw schuldig gemaakt, en de woorden van LOTZE verdraaid. 4) Hij heeft zijne beschuldiging niet bewezen. — Vervolgens zoekt LOTZE

zich dan ook te verdedigen tegen de grieven, door REGENBOGEN tegen zijne wijze van handelen ingebragt. 't Lust ons niet dit uit te schrijven. Wij erinnerden ons, onder 't lezen, 't oude spreekwoord, *de pot verwijt den ketel dat die zwart is.* Men diende, om te oordeelen, wie de waarheid meest aan zijne zijde heeft, wel bij 't een en ander tegenwoordig geweest te zijn, en alle gezegden en tegengezegden in vergelijking te brengen. Wij laten dit over aan anderen.

Allermeest heeft ons, in dit stukje, de verzekering behaagd, waarmede LOTZE eindigt, dat hij namelijk op alles, wat REGENBOGEN nog mogt goedvinden te schrijven, niet zal antwoorden. REGENBOGEN zal toch ook denkelijk wel rekenen, genoeg gezegd te hebben. 't Is maar jammer, dat er van weerskanten zooveel gezegd en geschreven is, hetwelk men, bij bedaard nadenken, zal moeten wenschen niet gezegd en geschreven te zijn, en waarover men zich zal moeten schamen, als men er zich de volgende, aan Hoogleeraars in de Godgeleerdheid niet onbekende, Apostolische beschrijving der Christelijke liefde zal bij te binnen gebragt hebben: *De liefde is langmoedig, zij is goedertieren: de liefde is niet afgunstig: de liefde handelt niet ligtvaardiglijk, zij is niet opgeblazen, zij handelt niet ongeschiktelijk, zij zoekt zichzelve niet, zij wordt niet verbitterd, zij denkt geen kwaad, zij verblijdt zich niet in de ongeregtigheid, maar zij verblijdt zich in de waarheid: zij bedekt alle dingen, zij gelooft alle dingen, zij hoopt alle dingen, zij verdraagt alle dingen.* 1 Korinth. XIII: 4—7.

Prijsverhandelingen, bekroond door het Genootschap ter bevordering der Heelkunde, te Amsterdam. VIden Deels IIde Stuk. Te Amsterdam, bij J. S. van Esveldt-Holtrop. *In gr. 8vo. 94 Bl.*

In een vorig Nommer van dit Maandwerk de *Nieuwe Verhandelingen* van het hier boven genoemde Genootschap aangekondigd hebbende, willen wij ook van dit gedeelte der Prijsverhandelingen gewag maken; bevattende hetzelve eene Verhandeling over het afhalen der Nageboorte, door G. J. VAN WY, *Lector in de Ontleed-, Heel- en Verloskunde te Arnhem*, ten antwoord op de vraag: Is het kunstig afhalen der Nageboorte al of niet

 nood-

noodzakelijk? Welke gevallen, door de ondervinding bevestigd, kunnen er zijn, waarin het kunstig afhalen derzelve noodzakelijk wordt. En in welke gevallen kan men de ontlasting derzelve, met meerder veiligheid, aan de Natuur overlaten? — Het vroedkundige Leerstuk over de afhaling der Nageboorte heeft voorzeker jaren lang eene bron van twist en veelvuldig verschil opgeleverd; bijna ieder Vroedkundige, die door zijne geschriften nuttig aan zijne medekunstgenooten zijn wilde, schreef over de al of niet noodzakelijkheid der afhalinge, zoodat meest altijd de keus bepaald werd, of tot eene volkomene overlating aan de Natuur, of tot eene dadelijke afhaling, en welke *niet te spoedig in 't werk gesteld konde worden*: *uitersten, die altijd afkeuring verdienen.* Hij alleen is de verstandige Vroedkundige, die zich aan geen van beiden dezer uitersten bindt, maar overeenkomstig de omstandigheden handelt; welke ongetwijfeld meermalen de afhaling der Nageboorte niet vereischen, maar echter *in bijzondere gevallen* hare uitdrijving door de *Kunst noodzakelijk maken*; zoodat de Vroedkundige *niet altijd* de dienaar der Natuur, even min haar vooruitlooper, maar meermalen volger zijn moet.

De waarheid dezer aanmerkingen heeft ook de Schrijver der voor ons liggende Verhandeling volkomen gevoeld, en als verstandig Vroedmeester de beantwoording der voorgestelde vraag in dier voege ingerigt, dat hij de niet-noodzakelijkheid van het kunstig afhalen der Nageboorte, gevoegd bij de al-noodzakelijkheid, *door ondervinding* bewezen, aanwijst en voorstelt; betoogende wijders, in welke gevallen men de ontlasting *derzelve* met meerdere veiligheid aan de Natuur kan overlaten. — Een leerstuk daargesteld te zien, dat, op rede en ondervinding gebouwd, alle dolingen, onzekerheden en onwaarheden wegneemt, en de beste en zekerste partij doet kiezen, moet het oogmerk geweest zijn, waarom het Amsterdamsch Heelkundig Genootschap de opgegevene Prijsvraag uitschreef; en wij kunnen, na eene naauwkeurige en onpartijdige lezing van dit bekroonde Antwoord, niet anders dan iederen Vroedkundigen geluk wenschen met deszelfs uitgave, en den Heere van wy den welverdienden lof toezwaaijen.

Daar, waar de Natuur werkzaam is, behoort de Kunst ter afhaling der Nageboorte niets te doen; dit is onnoodig, daar men weet welk een geregeld en sterk spier-

ver-

vermogen de baarmoeder bezit; terwijl de vrees voor toesluiting van den mond der baarmoeder, en aankanting van denzelven tegen den uittogt der aanhangselen, die afhaling even min noodzakelijk kan maken: deze zijn de hoofddenkbeelden, die meer ontwikkeld worden ter overtuiging, dat de afhaling veelal aan de Natuur zelve moet overgelaten worden.

Niet minder gevaarlijk is het, wanneer men altijd en in alle gevallen de slaafsche volger of werkelooze dienaar van deze zelfde Natuur blijft. Er kunnen gevallen voorkomen, waarin het kunstig afhalen noodzakelijk wordt; zoo als bij aanmerkelijke en gevaarlijke bloedstortingen, die door eene gedeeltelijke losraking, voor, onder of na de geboorte van 't kind, ontstaan, wanneer zich de baarmoeder zamentrekt, of kenbare teekenen tot geneigdheid zich daartoe opdoen, vooral wanneer zich dezelve bij wijze van een bal of klomp doet voelen; — in die gevallen, wanneer de mond der baarmoeder, na de verlossing van het kind, zich om de navelstreng naauwkeurig toesluit, of door een bloedprop zoodanig gestopt wordt, dat zich geen of maar zeer weinig uitzijpelend bloed door de *vagina* ontlasten kan, en daarop eene verborgene bloedstorting volgt; — wanneer de *Sectio Caesarea* ter verlossing van het kind heeft moeten geschieden, en de Nageboorte niet terstond daarop van zelfs uitgedreven wordt; of wanneer dezelve, voor een gedeelte los geraakt zijnde, zorgelijke bloedstorting veroorzaakt, en het overige gedeelte geene loslatende teekenen en natuurlijke uitdrijvingspogingen vertoont, of terstond van zelfs uitgeworpen wordt; — ook dan, wanneer de onvolkomene *Sectio Caesarea* heeft moeten geschieden, in gevallen, waarin het kind in de holligheid van den buik, evenveel waar ook, gelegen is, omdat er dan zeer veel vrees voor het leven van de vrouw is, zal de kunstige afhaling der Nageboorte, om der gevolgen wille, onvermijdelijk noodzakelijk worden; en offchoon men, waar ook de Nageboorte ingeplant gevonden wordt, bij het afhalen eene gevaarlijke, zoo niet doodelijke bloedstorting te wachten heeft, moet men liever eene gevaarlijke kunstbewerking doen, dan een gewissen dood werkeloos en onverantwoordelijk afwachten; althans in die gevallen, waarin men van de magtelooze Natuur geene heilzame uitwerkingen wachten of berekenen kan; — ziet daar de gronden tevens, waarop de Heer VAN

WY, in de opgegevene gevallen, de afhaling der Nageboorte noodzakelijk oordeelt.

Over 't algemeen kan men, buiten deze gevallen, de ontlasting der Nageboorte met meerdere veiligheid aan de Natuur overlaten; is het laatste betoog van den bekwamen Schrijver; wederleggende daarbij de leerstellige afdeeling van den grooten BAUDELOCQUE over de kunstige afhaling der Nageboorte, waar deze zich uitdrukt, ,, dat de raad ,, om dezelve aan de werking der Natuur over te laten, ,, zeer wijs zou zijn, indien men van het achterblijven ,, van den moederkoek niets te vreezen had; maar dat ,, vele vrouwen de slagtoffers van die toevallen geworden ,, waren, die van de verrotting *of alleen van het aanwezen* ,, van dit ligchaam in *de baarmoeder bijna onafscheid-* ,, *baar zijn*;" meenende de Heer VAN WY, en te *regt*, dat men zich tegen hetgeen BAUDELOCQUE op het oog heeft, zoo wel door inwendige welgekozene middelen, als met de naar tijdsomstandigheden geschikte, *ontlasting* bevorderende, *afspoelende en rottingwerende inspuitingen in de baarmoeder wapenen* kan; eindigende zijne *Verhandeling* met het betoog, dat het tevens veiliger is, de Nageboorte van tweelingen of van meerdere kinderen aan de Natuur over te laten, dan dezelve door Kunst af te doen. — Wij herhalen het, allezins aan het doel beantwoordende, beknopt, en wij vertrouwen alles afdoenend, zal deze Verhandeling, welke bovendien van eenige belangrijke *waarnemingen*, op onderscheidene gevallen betrekking hebbende, *voorzien is*, iederen onbevooroordeelden *voorkomen*; en wij kunnen onze geliefde levensgezellinnen *niet* dan met het volkomenst vertrouwen aan zoodanige Vroedkundigen overlaten, die met den kundigen VAN WY niet altijd de onderdanige dienaars der Natuur, even min als hare vooruitloopers, maar veelal hare volgers zijn.

Als eene Bijdrage, om de Natuur in hare heilzame werking, in gevallen van bloedstorting, den behoorlijken tijd ter uitdrijving der Nageboorte te verschaffen, als om in alle gevaarlijke bloedstortingen der baarmoeder eenen gewissen dam tegen de uitvloeijing van bloed te leggen, en de bloedklontering op de zekerste wijze te bevorderen; voegt de Heer VAN WY de wijze zijner bereiding van sponzen, ten gebruike voor *tampons*.

pons. Om hare nuttigheid ruimen wij daarvoor eene plaats in.

Ik bereide die sponzen op de volgende wijze. Nadat dezelve doornat gemaakt, en door de handen weder uitgedrukt zijn, perse ik dezelve, door middel van eene gewone linnenpers, tot schijven zeer vast en plat te zamen, en laat ze zoo lang geperst blijven, tot dat ze volkomen tot platte schijven, van verschillende grootte, gedroogd zijn; waarna ik ze ten gebruike beware, en tot zoodanige grootte en gedaante voorbereide en gereed make, als ik mij in voorkomende gevallen kan voorstellen benoodigd te kunnen zijn.

Sommige der aldus bereide sponzen rolle ik in onderscheidene dikte en lengte zeer vast ineen, en omwinde die met zeer fijn, meer dan half versleten lijnwaad, terwijl ik door het midden van deze omkleede spons eenen sterken langen draad heenvoere en vastmake, zoo dat dezelve even binnen den mond der baarmoeder ingevoerd zijnde, daarmede des noodig (en offschoon voor het overige de geheele *vagina* met pluksel, werk of vlas opgevuld is) kan weggenomen worden. — Ik make dezen bereiden dam, kort voor de inbrenging, in azijn zoo veel nat, dat alleen het linnen doortrokken is, opdat mijne sponsdam niet eerder uitzetten zoude, voor dat zulks, om den uitloop des bloeds tegen te gaan, noodig is, en 't welk terstond aanmerkelijk gebeurt, zoodra dezelve met bloed bevochtigd wordt.

In andere gevallen, waarin ik verpligt ben, om alleen tegen, en niet binnen den mond der baarmoeder de bloedstorting te stuiten, gebruik ik, naar omstandigheden, eene minder of meerder groote, platte, insgelijks met dun doorsleten lijnwaad bekleede, en met azijn bevochtigde sponsschijf, door welker midden een genoegzaam lange en sterke draad vastgemaakt is, voerende dezelve zoodanig naar binnen, als men gewoon is de moederringen te doen, bezorge verder de *vagina* naar behooren, en late het een en ander door de aansluitende hand van eenen oplettenden helper of helpster ondersteunen.

handeling over de ontploffing van het Buskruid, enz. Door L. A. VAN MEERTEN, *Secretaris van het Geneeskundig Bestuur over de Koninklijke Armée*, enz. *In 's Hage*, *bij* de Gebroeders van Cleef. 1807. *In gr. 8vo. 55 Bladz.*

Volgens den Titel blijkt, dat deze Verhandeling voorgelezen is in de Maatschappij van Natuur- en tterkunde in 's Hage. Dezelve geeft verslag van de be- nddeelen, waaruit het Buskruid bestaat, om langs :n weg reden te geven van *deszelfs geduchte uitwerk*- s, toegepast op het *jammerlijk onheil, op 12 Januarij* l. de stad Leijden overgekomen. Alles is naauwkeu- overwogen en oordeelkundig ontvouwd. - Te meer rd de Schrijver tot dusdanig een onderzoek aange- ord, dewijl, volgens inhoud van het Voorberigt, na nieuwste *ontdekkingen in de Scheikunde*, weinig over ontploffing *van het Buskruid is geschreven*. — Wij llen *van het* beloop dezer Verhandeling en van eenige zonderheden een kort verslag geven; terwijl wij den efhebberen der Chemische Natuurkunde de lezing de- s opstels veilig durven aanprijzen, zich aanbevelende or duidelijkheid en goede orde.

De Schrijver beschouwt afzonderlijk de deelen, *waar-* dit mengsel bestaat, als *kool*, *zwavel* en *salpeter*, en it stukswijze aan, wat elk derzelve door *bijkomende* : tot de ontploffing toebrengt. Hij merkt voorts , dat het Buskruid zonder aanzijn der *dampkrings-* t kan ontstoken worden, tegen het algemeene gevoe- door J. H. WINKLER, den Abt NOLLET en anderen proeven bevestigd, doch waarvan de begane misslag den Schrijver wordt aangewezen. De ontzettende rking van het Kruid moet inzonderheid toegeschre- vorden aan de groote hoeveelheid van het ontwik- *az*, hetgeen er bij de verbranding plaats heeft. Uit in kruid verkrijgt men, volgens genomene proef, veg 20 cubiek-duim lucht, zijnde een mengsel van cheide *gaz*-soorten. Volgens deze berekening zou- , in de veronderstelling, dat er van de 37,000 pon- skruid, te Leijden voorhanden, 20,000 ontsto- n, 118,518 cubiek-voeten lucht voortgebragt Volgens gedane proeven zoude het Buskruid

zich

zich 480 malen uitzetten. — Schoon het in den eersten opslag eenige verwondering mogt baren, dat 20,000 ponden Kruid zoo weinig *gaz* opleveren, is zulks echter genoeg, om daaruit de geweldige uitwerkingen te verklaren, die hetzelve heeft voortgebragt; omdat dezelve minder door de hoeveelheid *gaz*, dan wel door de snelheid der losbarstinge, veroorzaakt worden; daar het eene bekende wet in de Natuurkunde is, dat de kracht vermeerdert in evenredigheid van het vierkant, waarmede een ligchaam bewogen wordt.

Na de uitwerksels aldus verklaard te hebben, worden dezelve op het gebeurde te Leijden toegepast. De Schrijver merkt aan, dat de slag in de Stad en nabij de ontploffing zoo sterk niet is waargenomen, als op meerderen afstand; 't geen hij meent daarin gelegen te zijn, dat verder af het geluid op de gewone wijze in de lucht, die hare natuurlijke gesteldheid had, werd verspreid; terwijl nabij het voorval de voor een oogenblik plaats hebbende verijdelde en in verwarde rigtingen snel bewogene lucht de overvoering van het geluid verhinderde. — Verder wordt opgemerkt, dat verscheide voorwerpen in strijdige rigtingen naar de plaats toe, waar de ontploffing gebeurde, met groot geweld verplaatst zijn; 't geen verklaard wordt uit den stroom lucht, welke de door uitbarsting ijlgemaakte plaats weder vervulde. Uit deeze zeer verijdelde lucht verklaart voorts de Schrijver de aldaar plaats gehad hebbende verschijnsels; als het naar buiten slaan van daken en glasramen, het breken van glazen stolpen over pendules, het afspringen van glazen stoppen op karaffen, enz.; al hetwelk aan de uitzetting der binnenlucht wordt toegeschreven.

D. JOHAN GEORG ROSENMULLER'S *Beschouwing van eenige voor Godsdienst en Zedelijkheid merkwaardige Gebeurtenissen der XVIIIde Eeuw. Uit het Hoogduitsch vertaald en met eenige Aanmerkingen vermeerderd door* P. KOUMANS BROUWER, *Predikant te Donkerbroek. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1807. *In gr. 8vo. Behalven het Voorberigt, 287 bladz.*

Met wezenlijk genoegen kondigen wij wederom eene Wijsgeerige en tevens Geschiedkundige Beschouwing aan der jongstverloopen Eeuwe, en ontvangen wij

deeze in ons Vaderland, geschreeven door eenen te regt beroemden Hoogduitschen Godgeleerde. Zo merkwaardig een tijdvak, als wij zagen afloopen, en met den titel van de *Eeuw der Verlichting* bestempelen, kon kwalijk missen de opmerking veeler denkende en geleerde Mannen te trekken. In ons Vaderland schreef de vermaarde Hoogleeraar YPEY de *Kerkelijke Geschiedenis* dier Eeuwe, in VI Boekdeelen; en mogt de Eerw. BROUWER, in zijne Aanmerkingen op ROSENMULLER, daaruit niet weinig overneemen, meermaalen ook zijne Landgenooten terugwijzen tot deeze rijke bron.

TEYLERS *Tweede Genootschap* loofdé bij herhaaling het Eermetaal uit op eene Vergelijking *ten aanzien van den staat der Verlichting en Zedelijkheid tusschen beide de 17de en 18de jongstverloopen Eeuwen; waarna het zich* in staat bevond, eene bekroonde Verhandeling, die van den Eerw. JAN BROUWER, Doopsgezind Leeraar te *Leeuwarden*, in 1805 uit te geeven. Dan spaarzaamlijk, hoewel op eene vereerende wijze, vonden wij dit Werk zijns naamgenoots van den Vertaaler aangehaald; zelfs niet *ter plaatze*, waar men zulks anders wegens verschil van gevoelens verwachten zoude. Uit eene korte aankondiging van ROSENMULLER's oorspronglijk Werk in de *Bibl. van Theol. Letterk.* D. IV. bl. 295. was bekend, dat die Godgeleerde zijne Beschouwingen over meergedachte tijdvak, van den kansel, in een *twaalftal Leerredenen*, voordroeg, die hij, verrijkt met zijne ophelderende Aanmerkingen, reeds in 1801 in het licht zond, en waarvan *negen* meer bepaaldelijk op gezegde onderwerp doelden. Deezen nu deelt ons de Eerw. P. K. BROUWER thans mede, hoewel in de gedaante van Verhandelingen verkleed; en belooft hij *twee* der overigen, spoedig misschien, uit te geeven, onder den titel van *Bijdragen ter bevordering van huisselijk geluk.* Wegens het schoon en zeer leezenswaardig stuk, dat voor ons ligt, zal het niet ongepast zijn, aan het hoofd onzer beoordeeling een algemeen overzicht te plaatzen van den inhoud der IX Afdeelingen, gelijk wij dien aan het slot der Inleiding uitgedrukt vinden. ,, I. Zal hier overwogen worden, wat er in de XVIIIde Eeuw gedaan is ter vermindering van het heerschend bijgeloof en de *toeneemende* dweeperij (*). II. Zal ik mij be-

(*) Uitneemend worden de bewijzen en onderscheiden gedaanten, zo van het bijgeloof als van de dweeperij, die zich in

bepalen bij het onder de Christenen gedurende dit tijdvak hand over hand aangewasfen ongeloof (*). III. Is mijn

in de XVIIIde Eeuwe vertoondeñ, ja ook, hoezeer gekortwiekt en beftreeden, nog immer voortduuren, en dreigen ftand te houden onder de Volkeren, in weerwil van hunne Verlichting, in deeze Afdeeling van den Schrijver en Vertaaler beiden uiteengezet en geteekend. Wij vinden dus ten deezen niets aan te merken. Alleen ftoot ons hier het woord *toeneemende*, bij dat van *dweeperij* gevoegd. Want gaat dezelve meest eigenaardig vergezeld met onkunde, dwaaling en domheid in zaaken van den Godsdienst; dan is zij van de tijden der middeleeuwen af, althans zedert de Hervorming, voorzeker *niet* toegenomen, hoewel zij meermaalen onder een ander voorkomen optrad en zich wortelde. Ook dit zelfde leeraart, zo wij meenen, de Gefchiedenis; fchoon wij ons thans in derzelver onderzoek niet mogen inlaaten.

Voorts deed het ons wonder, in deeze Afdeeling en bijgevoegde Aanmerkingen, geene melding te vinden van de Secte der *Hernhutters*, die wij toch, hoe achtenswaardig de nijvere Broederfchap *thans* zijn moge, in haaren eerften oorfprong en ftichting door ZINZENDORF van buitenfpoorige dweeperij niet mogen vrijkennen, en met aanftootelijke *myftieke* denkbeelden bezoedeld moeten achten. In al te gunftig licht derhalven plaatst hun de Eerw. BROUWER vervolgens in zijne noot 97: en fchijnt hij ten eenemaal onkundig van STINSTRA's Werkje *over de Geestdrijverij*, en van de fchoone Voorreden des Franfchen Vertaalers van dien uitmuntenden Brief. Verg. hiermede MOSHEIM's *K. G.* D. X. bl. 35. en aldaar noot *l*; of zelfs de aangehaalde Verdeediging, om niet te zeggen ophemeling, deezer Secte in de *Bibl. van Theol. Lett.* D. III. bl. 603 &c.

(*) Of waarlijk het *Ongeloof* in het laatfte honderdtal jaaren *hand over hand zij aangewasfen*, gelijk ROSENMULLER en BROUWER onderftaan te voldingen, beflisfe voor ons de onzijdige Leezer, na behoorlijke overweeging tevens van hetgeen, tegen dit heerfchend denkbeeld aan, bevoorens van den Eerw. J. BROUWER, in diens Verhandeling bij TEYLER's *2de Gen.* D. XIV. bl. 106-122, beredeneerd wierd, en eenigzins ten minften tot verzwakking van het algemeen gevoelen dienen mag. Op de Vraage toch van TEYLER's *Godg. Gen.*, dat in 1805 de betwistbaare daadzaak *des Vervals* vooruitftelde, zijn geene voldoende Antwoorden ingekomen of bekroond. Wij blijven dus met verlangen uitzien naar eene grondiger en opzettelijke toetze van deeze voor den Godsdienstvriend belangrijke daadzaak; waartoe onder anderen dit Werkje, met oordeel gebezigd, veele gefchikte bouwftoffen behelst.

mijn voornemen; te overwegen, welke vorderingen men gemaakt heeft in het laatste honderdtal jaren in het uitleggen van den Bijbel (*) en deszelfs doelmatig gebruik. IV. Zal gehandeld worden over de in de XVIIIde Eeuw meer uitgebreide kennis der Natuur, over derzelver waardij en nuttigheid (†). V. Wil ik de pogingen, die men in dit tijdperk met een goed gevolg aangewend heeft ter vermindering van Godsdiensthaat en vervolging, nader beschouwen. VI. Zullen eenige nieuwigheden, welke in de Protestantsche Kerk omtrent den Godsdienst gedurende deze Eeuw ingevoerd zijn (‡), aangewezen; en ten VIIden eenige merkwaardi-

(*) *Hoeveel de Uitlegkunde des Bijbels verpligt zij* aan den arbeid, door MILL, WETSTEIN, KENNICOTT, ROSCIUS en andere Geleerden besteed aan het nazien en vergelijken van de overgebleeven Handschriften, is te zeer bekend, om ons niet eenigzins te verwonderen, *dat* en ROSENMULLER en BROUWER de verdiensten *deezer Mannen alhier met stilzwijgen zijn voorbijgegaan, en niet een enkel woord gewaagd* hebben van het *vooroordeel omtrent* de oude leezing, door hun inzonderheid ontworteld.

(†) Behalven van meer gewigtige ontdekkingen, is ook in deeze Afdeeling gewaagd van de uitvinding des Luchtbols; en schijnt ROSENMULLER niet geheel vreemd te zijn van de mogelijkheid, dat men eerlang denzelven zou leeren bestuuren. *Zeer gepast* nu had de Vertaaler, die kortelijk herinnert dat de *ondervinding* tot hiertoe de ijdelheid deezer verwachtingen *aantoont*, ook de wiskundige redeneeringen van wijlen onzen *beroemden Land*genoot DAMEN tegen gezegde mogelijkheid van *het bestuur des* Luchtbols kunnen inroepen, om de ijdelheid *van zulk* een poogen en het gezwets van baatzuchtige volksmisleiders krachtiger te logenstraffen. Zie 's Mans *Natuur- en Wiskundige Beschouwing van den Luchtbol*, reeds in den Jaare 1784 door hem geschreeven, en gedrukt te *Utrecht*.

Voorts was het hier de plaats geweest, aangaande de Maatschappij van *Drenkelingen*, en van de heilzaame uitvinding der *Inenting* van de Kinderziekte te spreeken, en bovenal een woord te zeggen van de laatere gezegende ontdekking der *Vaccinatie*. Wij kunnen hierom deeze Afdeeling, hoe wél voor het overige behandeld, geenzins volledig noemen: ook hebben wij onder de aangehaalde Schriften van Naam te vergeefs gezocht naar BAYLE's Meesterstuk *sur les Cometes*, dat aan het Bijgeloof zo geweldigen en beslissenden slag gegeeven heeft.

(‡) Hier ontmoeten wij het meeste verschil tusschen Schrijver en Vertaaler; en, gelijk te voorzien was in een Werkje, met

dige veranderingen vermeld worden, welke in dit tijdvak bij de Roomschgezinden te dezen aanzien gemaakt zijn. Terwijl ik ten VIIIften zal handelen over de uitbreiding van het Christendom ftaande de XVIIIde Eeuw (*); en eindelijk ten IXden de verbeteringen opgeven, welke toen omtrent het Schoolwezen en de Opvoeding der Kinderen gemaakt zijn (†)."

Bij

met het zegel van *Kerkelijke Goedkeuring* beftempeld; verdeedigt dezelve doorgaans de Vaderlandfche Hervormden, als getrouwer aan de Leere van CALVINUS gehecht, dan ROSENMULLER dit wegens de Hoogduitfchen beweerd heeft. Wij laaten dit gefchil over daadzaaken liefst in het midden, en der Kerke de zorg aanbevolen, dat haare *aloude* Regtzinnigheid, bij den voortgang der verlichting, geenzins ondermijnd worde. Maar wanneer de Eerw. BROUWER tegen den Hoogleeraar ftaande houdt, (op bl. 230) dat de Synode van Dordrecht de Remonftranten niet als Ketters veroordeeld, maar flegts van de waarneeming des Leeraarambts hier te lande verftoken heeft; verzacht hij, onzes oordeels, het vonnis dier Vergaderinge te veel, om hem niet terug te wijzen tot de *Acta Synodi Dordraceni* Sesf. 127 en 128. p. 323 enz. en den Nederduitfchen Leezer tot BRANDT's *Hist. der Reform.* D. III. bl. 560, 561.

(*) Beiden de Hoogleeraar en onze Landgenoot, afgaande op de *berigten der Zendelingen* en het gezag van beroemde Mannen, door deezen geblindhokt, vijzelen den ijver, vooral der Protestanten, tot uitbreiding van het Christendom onder de Heidenen, en deszelfs gelukkig flaagen, veel hooger op, dan, onzes oordeels, de zaak gehengen mag. Recenfent ten minften, indien hij eenigzins af kan op de berigten van geloofwaardige Mannen, die jaaren achtereen in de *Indiën* vertoefd hebben, vreest maar al te zeer, dat de fchoone Verhandeling van den Hr. HAAFNER, door TEYLER's *Godg. Gen.* (D. XXII) bekroond en uitgegeeven, deezen zo hoogen lof en breed uitgemeeten verdienften op goeden grond wederfpreekt en grootendeels vernietigt. Wij twijfelen niet, of deeze Verhandeling zal den Eerw. BROUWER te laat in handen zijn gekomen, om zijne gunftige Aanteekeningen op deeze Afdeeling van ROSENMULLER daaraan te toetzen, en veele derzelven, die bij ons kwalijk fteek houden, als de vrugt van een vooringenomen oordeel, door te ftrijken; zeker is het, dat wij hier geenerlei aanhaaling van dezelve ontmoeten. Wij melden dit hierom te meer, ten einde den onzijdigen Leezer in ftaat te ftellen om voor zichzelven te ontdekken, wat *waarheid* is.

(†) Onder de fchoonfte Inrigtingen, waarop de XVIIIde Eeuw met volle regt zich beroemen kan, verdient het onder-

 wijs

Bij uitstek kort en beknopt, gelijk zulks eigenaardig op den Predikstoel zijn moest, zijn ROSENMULLER's bespiegelingen over ieder van deeze zeer aangelegen onderwerpen; naauwelijks meer behelzen zij dan wenken en toespeelingen op menigte Geschiedkundige daadzaaken omtrent eene Eeuw, zo bij uitstek rijk in gewigtige verschijnselen, ontwikkelingen en voorvallen, als de XVIIIde was. Te regt heeft hij dus goedgevonden, bij de uitgave van zijnen voortreffelijken arbeid, onder den tekst eenen schat van ophelderende en geleerde Aanteekeningen te plaatzen, meest evenwel op Duitschland toepasselijk. Deeze, van den *kundigen Vertaaler* uitgebreid, of met zijne *eigene toelichtingen verrijkt*, dijgden uit tot meer dan *eens de grootte van* ROSENMULLER's predikwerk, of eigenlijke Verhandelingen; en *vinden* wij dus om goede redenen aan het slot van dit Boekdeeltje deeze dubbele aanmerkingen te zamengevoegd, van hetwelk zij, *met kleenere letter* gedrukt, nagenoeg *de* helft der bla*dzijden vullen. De veelheid* derhalven *van de* waarlijk *ontelbaare bijzonderheden*, bespiegelingen, redeneeringen en aangelegen betoogen, die wij hier aantreffen, laat zich onmogelijk in een kort begrip den Leezer voor oogen brengen. Ten einde ons evenwel van den pligt eener onzijdige beoordeeling te kwijten, hebben wij eenige aanmerkingen omtrent sommige stukken, die onze aandacht voornaamelijk tot zich trokken, *en waar*over wij van de geëerde Schrijvers meest verschilden, aan den voet der bladzijden plaats gegeeven. *Voor het overige* de bevallige en nuttige pennevrugt *van eenen* RO-

SEN-

wijs der Blinden, door HAUY, te *Parijs*, met den besten uitslag begonnen, genoemd te worden. Wij rangschikken deeze nuttige Schoole naast die der Doofstommen van den Abt DE L'EPÉE. Echter heeft daarvan de Hr. ROSENMULLER in 't geheel niet, en zijn Vertaaler niet dan ter loops gewaagd. Mogten wij eerlang ons Vaderland, gelijk met het bloeiend Instituut van den Hre. GUIOT te *Groningen*, dus ook met soortgelijke Leerschool der Blinden geluk wenschen! Wij vleien ons bij voorraad hiermede, indien, volgens een berigt bij ons ingekomen, de Loge der Vrijmetzelaaren in *'s Hage* daartoe met er daad werkzaam zijn zoude. Wij wenschen zulks hartelijk, tot eere dier Societeit en tot heil van het ongelukkigste deel der Menschdoms: zo treede ten deezen althans de nieuw begonnen Eeuw spoedig voort op den loffelijken weg, dien de XVIIIde voor haar gebaand heeft.

SENMULLER, in goeden en vloeienden ſtijl in onze taal overgebragt, behoeft naauwelijks onze aanprijzing bij het Vaderlandsch Publiek; dat meermaalen zich vergastede op zijn geleerd onthaal; en wij erkennen gaarne de moeite, door den beſcheiden Vertaaler met lof beſteed tot verrijking van ROSENMULLER's arbeid; ja, om ten vollen regt te doen aan zijne menigerlei bijvoegſels, willen wij hier inlasſchen, wat wij omtrent zijn drieledig oogmerk in het Voorberigt leezen. „ Mijn oogmerk," zegt BROUWER, „ was; *deels* hetgeen bij ROSENMUL-„ LER beknopt verhaald, en met een enkel woord aan-„ geſtipt was, met weinigen nader uit te breiden; of „ ten minſten hem, die begeerig is over de vermelde „ ſtukken iets uitvoerigers te lezen, daartoe op den weg „ te helpen, door de aanwijzing dier bronnen, waaruit „ zijn leerlust met een goed gevolg verder onderrigt „ putten kan: *deels* bedoelde ik, om daar, waar Schrij-„ ver en Vertaler niet eenſtemmig dachten, vrijmoedig, „ doch zoo veel mogelijk beſcheiden en zedig daarvoor „ in 't openbaar uit te komen, maar ook de redenen „ voor dit verſchil zonder achterhoudendheid op te „ geven: *deels* eindelijk beöogde ik aan te toonen, dat „ ons *Vaderland*, in de vermelde bijzonderheden, voor „ *Duitschland*, naar evenredigheid van deszelfs mindere „ uitgeſtrektheid, in geenen deele, gedurende de „ XVIIIde Eeuw, heeft behoeven te zwichten, maar „ allerwege mannen voortbragt, die in dit tijdperk aan „ de bevordering van Godsdienst en Zedelijkheid hun-„ nen tijd en vlijt, niet zonder zegen, gewijd had-„ den." Over het geheel nu kweet zich de Vertaaler uitneemend van deeze driedubbele taak, zo dat wij twijfelen of 's Mans regtſchapen gezindheid voor Vaderland en Kerk, dan wel zijne kunde en beleezenheid den meesten lof verdiene. — Wij kiezen, tot eene kleine proeve uit het Werk zelve, eene aanmerking, die ons tevens eenen wenk geeft, wat ROSENMULLER zelve ruim zo nuttig keurt als de moeite en kosten, ook onzes inziens te veel verkwist aan Zendelingsgenootſchappen. „ Het is op zich zelfs prijswaar-„ dig, dat men moeite aanwendt, om het Christendom „ onder Heidenſche volkeren uit te breiden. Het is een „ kenteeken van eenen vromen ijver voor Gods eer en „ der menſchen heil, als rijke en begoedigde menſchen „ in Duitschland niet minder dan in andere landen van

 „ Eu-

„ Europa, aanzienelijke sommen ter ondersteuning der
„ Geloofsboden zamenbrengen. Maar ik weet evenwel
„ niet, of het niet beter ware, als dit geld ter verbete-
„ ring van het School- en Kerkwezen in Christelijke
„ landen wierd aangewend. Men is wel in onzen tijd,
„ ten minsten in sommige landen en steden, op de ver-
„ betering der Scholen ijverig bedacht; en dat is lofwaar-
„ dig. Maar het is reeds ten overvloede genoeg ge-
„ zegd, — iets dat den opmerkzamen waarnemer van
„ zelve in de oogen moet vallen, — dat deze verbete-
„ ringen zeer langzaam voortgaan zullen, dat zij veel-
„ ligt geheel te niete zouden kunnen gaan, als de
„ Schoolonderwijzers bij hunnen moeielijken en zwaren
„ arbeid van honger en kommer versmachten moeten,
„ en naauwelijks in staat zijn, de nooddruftigheden
„ dezes levens te bekomen; als menig onderwijzer der
„ Jeugd, in de dorpen, niet de helft van het loon ont-
„ vangt, dat aan den knecht of aan de dienstmaagd
„ gegeven wordt (*). Wat *zullen alle, zelfs de bes-*
„ *te*, voorslagen ter verbetering helpen, indien in de-
„ ze kwaal niet voorzien wordt? Welk edelaardig Jon-
„ geling zal zich aan een beroep willen toewijden, waar-
„ bij hij gebrek en armoede moet lijden?"

Genoeg hebben wij gezegd omtrent dit Werkje, om nu de pen neder te leggen; daar wij hetzelve rangschik-
ken

(*) Om ten minsten eene kleene proeve te geeven uit de Aanteekeningen zo van ROSENMULLER als van den Vertaaler, zullen wij de *Noot*, waarop hier geweezen wordt, overschrijven.
„ In onderscheidene dorpen bekomt de onderwijzer der
„ Jeugd jaarlijks twaalf rijksdaalders, schrijft twaalf daalders
„ loon, moet van week tot week van het eene boerenhuis
„ naar het andere loopen, daar schoolhouden, en bekomt van
„ den landman de kost. — [Sober, zeer sober is voorzeker
„ de besoldiging, welke de Schoolonderwijzers in ons Vader-
„ land, bijzonder ten platten lande, ontvangen; maar hun be-
„ staan is nog ruim, als men dezelve (*dat*) met hetgeen hier
„ aangeteekend staat desaangaande in Duitschland vergelijkt.
„ Met dit al ware het te wenschen, dat in ons midden ook
„ indedaad handen aan het werk geslagen wierden, ter verbe-
„ tering van de uitwendige omstandigheden dier nuttige leden
„ der Burgerlijke Maatschappij, en dat men de meer dan eens
„ herhaalde beloften te dezen aanzien in vervulling bragt. *V.*]"

ken naast de reeds genoemde Vaderlandsche Geschriften over de XVIIIde Eeuwe, en deszelfs leezing en overdenking volmondig onze weetgierige Landgenooten aanprijzen.

St. Domingo, of het Land der Zwarten in Hayti en deszelfs Omwenteling. Door MARCUS RAINSFORD. *Naar het Engelsch. Met Plaaten en Kaarten. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr.* 8*vo. Behalven het Register, 400 blz.*

Onze beoordeeling van het Eerste Deel des opgemelden Werks (*) wijst genoegzaam aan, dat de Heer RAINSFORD niet onder de *daaglijksche* Schrijvers te tellen is. Wij willen hiermede zeggen, dat hij zich niet vergenoegt met algemeen bekende bijzonderheden, *Hayti* betreffende, den Leezer op te disschen. Zijn Werk is veeleer *zonderling*. De voortzetting, welke wij in dit Tweede en laatste Deel voor oogen hebben, staaft dit gevoelen. Wij kunnen en behoeven, ten bewijze daarvan, niets meer te doen, dan eenige hoofdtrekken aan te voeren.

In het voorgaande Deel sprak RAINSFORD reeds voordeelig van TOUSSAINT L'OUVERTURE, aan wiens gunstige uitspraak hij zijn leeven verschuldigd was. In het V Hoofdstuk, waarmede dit Deel aanvangt, en ten opschrift heeft, *Beschouwing van de Krijgsmagt der Zwarten; Oorlog tusschen de Fransche Repuliek en de onafhanglijke Zwarten in St. Domingo*, doet hij ons deezen zwarten Held nader kennen, en hangt van hem de gunstigste Beeldtenis op. Wij tekenen alleen eene verzameling van hoofdtrekken na. „ Toevallige bedrijven van regtvaardigheid en goedertierenheid kunnen bij wijlen het bewind der regeringloosheid zelve optooijen, en het genoegen verzacht somtijds het norsche gelaat van den grimmigsten dwingeland: maar, als een man, die, gedurende een aanzienlijk tijdvak, met eene onbepaalde magt bekleed was, [terwijl er geen veil dagbladschrijver gevonden werd om zijne goede daden uit te bazuinen; maar duizenden, integendeel, wedijverden om zijne dwalingen bekend te ma-

(*) Zie hier boven, bl. 163.

honderd omsingeld, en toen zij tegenweer wilden bieden, werden zij op de plaats geslagt, en dagelijks vielen er, in de nabuurschap van *Kaap François*, zoo groote slagtingen voor, dat de lucht door de verrottende ligchamen besmet werd. En dewijl ter zelfder tijd de *Fransche* troepen uit het veld gedreven en genoodzaakt werden om zich in de voornaamste steden te versterken, verspreidde zich de besmetting alom, en werd de ellende en schrik algemeen. Tot het uiterste voortschrijdende, en om de maat der buitensporigheden vol te meten, nam men de toevlugt tot het gebruik der Bloedhonden, dat verschrikkelijk hulpmiddel, welks aanwending voor eenen tijd, in eene naburige Volkplanting reeds de *verontwaardiging* der Mogendheden van *Europa had gaande gemaakt.*" — Wij geeven slegts, wat wij vinden. *Welk een verschrikkelijk* Monster is de Krijg!

De Generaal en Chef LE CLERC, elf maanden op *St. Domingo* die waardigheid bekleed hebbende, overleedt, en kreeg den *Generaal* ROCHAMBEAU *ten* Opvolger, *die* dien Krijg *voortzette. Wreedheden stapelden* zich opeen. *Naa het wederzijdsch* versterken der Legermagten, viel *het* gevegt van *Acul* voor. Naa 't zelve werd de wreedheid der *Franschen* door het Leger der Zwarten vergolden. Oogenblikkelijk zag men eene menigte van galgen oprigten. De Generaal koos uit zijne gevangenen de Officiers uit, vulde het ontbreekende getal met Gemeenen aan, en hing hun, met het aanbreeken van den dag, in onderscheidene kwartieren op, in het gezigt van de Legerplaats der *Franschen.* — Daarop stortten de Zwarten, met de verbaazendste onverschrokkenheid *en geregeldste* orde, van hunne bergen af, tastten de legerplaats zelve aan, wierpen de geheele linie overhoop, en dreeven de *Fransche* krijgsmagt tot digt onder de wallen van *Kaap François.* ,, Zulk eene vergelding, schrijft RAINSFORD, verkreeg de bloeddorstige maatregel; eene vergelding, waarvan de billijkheid, hoe zeer betreurenswaardig zij ook is, niet in twijfel kan getrokken worden." — Men bedenke, dat de Schrijver een *Engelschman* is.

De hervatte Oorlog tusschen *Groot-Brittanje* en *Frankrijk* gaf eene wending aan al dit bedrijf. ROCHAMBEAU hieldt zijn verblijf aan de *Kaap*, waar DESSALINES hem naauw insloot. Der *Franschen* wreedheid nam, naar onzes Schrijvers vermelding, naar gelange hunne magt verminderde, toe. De afschuwlijke Bloedhonden en Men-

schen-

fchenjagt kwamen weder te voorfchijn. De komst van een *Engelsch* Esquader deedt alles van gedaante veranderen. De *Franfche* Generaal werd tot overgave genoodzaakt, en geraakte bij de *Engelfchen* gevangen. De Eilanders zegepraalden onder het Opperhoofdfchap van DESSALINES. Met den aanvange des Jaars 1804 hernam het Eiland den ouden naam van *Hayti*, en kreeg eene nieuwe Staatsregeling. DESSALINES vermeldt, „ dat door verdrinken, flagten, ophangen en doodfchieten meer dan zestigduizend Eilanderen onder de onmenfchelijke regeringen van LE CLERC en ROCHAMBEAU waren om 't leven gebragt." — Men berekende, dat er binnen tien maanden naa de aankomst der *Franfchen* omtrent veertigduizend man hunner troepen waren omgekomen.

DESSALINES werd met den post van Gouverneur van *Hayti* voor zijn leeven bekleed, en vervolgens *Hayti* onder JAN JACOB DESSALINES tot een Keizerrijk verheven. „ Of dit befluit," voegt er onze Schrijver nevens, „ uit de foortgelijke gebeurtenis, die in *Frankrijk* had plaats gegrepen, voortkwame, dan of het zijnen oorfprong hadde in de grootfche denkbeelden, welke in eenen Staat ontftaan, die eensklaps uit de nevelen des tegenfpoeds in heerlijkheid te voorfchijn treedt, is onbeflist; maar zeker is het, dat het op een verhevenen grondflag rustte, en ten uitvoer gebragt werd op eene wijze, met de eenvoudigheid der vroegfte inftellingen, en tevens met de befchaafde deftigheid der hedendaagfche hoven, overeenkomende." Deeze wordt, ten flot deezes Hoofdftuks, befchreeven.

Het VI en laatfte Hoofdftuk, ten opfchrift voerende, *over de Oprigting van een Keizerrijk van Zwarten, en de waarfchijnlijke gevolgen van deze Omwenteling eener Volkplanting*, vangt hij, in verband met het voorgaande, dus aan: „ Zoodanig was dan, aan het flot van het jaar 1804, het einde dezer Omwenteling, zoo rijk in gebeurtenisfen, en waarin de Keizerlijke waardigheid de belooning was van den moed en de ervaring des Bevelhebbers, die, met de ongelukken van zijn braven en goeden voorganger voordeel doende, zijne vijanden met beteren uitflag beftreden had."

Het vervolg deezer leezenswaardige befchouwing van het mogelijk lot diens nieuwen Keizerrijks rust op 's Schrijvers voorige bevindingen, door de uitkomst bewaar-

waarheid, en verdere mensch- en staatkundige gronden; dan het moet in den zamenhang geleezen worden. — De tijd, zints dit schrijven verloopen, en de jongste lotgevallen deezes Rijks, elk uit de Nieuwsmaaren eenigzins bekend, heeft reeds aangeweezen de gegrond- of ongegrondheid van eenige hier aangevoerde stellingen.

Bijkans de helft deezes Boekdeels bestaat uit een *Aanhangsel* in XIX Afdeelingen. Het heeft betrekking tot het geheele Werk, en behelst oorspronglijke Stukken, te lang om in het Werk zelve te worden ingevlogten, gepaard met Aanmerkingen. Deeze bijgevoegde Stukken staaven de egtheid van 's Schrijvers berigtgeevingen, en hebben veel bijzonders.

De Etsnaald geeft ons in dit Deel eene Afbeelding van TOUSSAINT L'OUVERTURE; alsmede het *Fac simile* van eenen Brief diens Bevelhebbers. Voorts heeft dezelve zich bezig gehouden met de hoogst afzigtige vertooning van de Middelen, bij de *Franschen* gebruikt om de Zwarten te verdelgen, en, tot een tegenhanger, de Wraakneeming der Zwarten tegen de *Franschen*; de vernieling door Bloedhonden van eene Familie in een bosch overvallen, waarvan men zich in de *Americaansche* Volkplantingen bedient, en, tot slot dier akeligheden, de manier van aanfokking der Bloedhonden. — Waarlijk wij zien de kunst liever uitgeoefend in min schriklijke vertooningen!

Landreis door Griekenland, met name den Peloponnesus, naar Konstantinopel, Albanien, en andere gedeelten des Turkschen Rijks; door F. C. H. L. POUQUEVILLE. *Met Platen. IIde Deel. In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jr. 1807. *In gr. 8vo. 236 Bl.*

Bij het eindigen van ons uitvoerig en niet ongunstig verslag wegens het Iste Deel deezer Landreize, lieten wij den Heer POUQUEVILLE met de zijnen in Konstantinopel, opgeslooten in de Turksche Staatsgevangenis, het Kasteel *de Zeven Torens*, aldaar. Van deeze opsluiting in dit befaamde kerkerhol, ten dage hunner aankomst, op den 16 Junij 1799, had hij een woord gezegd, en opent thans dit Deel met een breeder verhaal derzelve. De poorten nogtans deezer toenmaalige *Bastille* voor zo veele Franschen, als in Turksche handen vervielen, hadden voor onze gevangen Reizigers minde-

dere akeligheid, wegens de hoope van ongelukkige Landgenooten daar te zullen aantreffen: ja het was hun eene streelende aandoening, onmiddelijk begroet en omhelsd te worden door de Heeren BEAUVAIS en GERARD, die zij den 25 Nov. 1798 in handen van den Barbarijschen Zeeroover hadden achtergelaaten, en van wier lot zij zedert niets verneemen mogten. Ook was het de Heer RUFFIN, voormaalig Zaakgelastigde der Franschen, en andere zijner lotgenooten, die POUQUEVILLE een aangelegen verslag mededeelden van de wreede en onmenschelijke vervolging tegen hun, eene menigte onschuldige koopliedén, en al wat den Franschen naam droeg, in Turkije aangerigt, zedert de landing van BUONAPARTE in Egypte. Deeze gebeurtenis toch had de vijandelijke Gezanten schoon spel gegeeven om den Divan tot eene Oorlogsverklaaring tegen Frankrijk op te winden, en voorts den Sultan en het Gemeen in de Hoofdstad in felle woede te ontsteeken, zodat weldra de Zeven Torens en *bagno* aldaar, benevens de Kasteelen aan de Zwarte Zee, met een aantal rampzalige slagtoffers van den gezetten volkshaat vervuld wierden. Wij behoeven niet te zeggen, hoe veelen er omkwamen onder de strenge mishandelingen van gierige Slotvoogden, anderen wegkwijnden in den ongezonden kerker; de Heer BEAUCHAMP, die, volgens POUQUEVILLE, na zijne slaaking uit *Fanaraki*, op den terugtogt naar het Vaderland, te *Nizza* den geest gaf, levert, onder menigte anderen, een enkel doorslaand bewijs, zo van de baldaadigheid der Engelschen, die hem opzonden, als van Turksche wreedheid en diepgeknakte welvaart. Met één woord, boven hetgeen deeze Reize merkwaardigs heeft, ten aanzien der Landen, Steden en Gewoonten, waarvan dezelve gewaagt, verdient zij ook geleezen te worden, als een volledig Gedenkschrift der harde en geheel barbaarsche mishandeling, in de jaaren, op den titel vermeld, den Franschen in het Turksche Rijk bejegend, zonder eenige onderscheiding van hunne schuld of onschuld, of de minste opmerking op rang en bedrijf der Krijgsgevangenen.

Bij POUQUEVILLE's aankomst in de Zeven Torens hadden bereids de Heeren BEAUVAIS en GERARD geduurende een half jaar de akeligheid ondervonden van gezegde kerkers, waarin zij nog benevens hem en de overige ongelukkige lotgenooten den tijd van 25 maanden verblijven

ven moesten. Nadat de oorlog tusschen Frankrijk en Turkije was uitgeborsten, zocht de Kaper-Kapitein OROUCHS zijne meergenoemde gevangenen aan den Turkschen Admiraal uit te leveren, woonden zij het beleg van Corfu bij, en wierden ten laatsten te Patras ontscheept, aan de westkust van Morea, om naar de Hoofdstad opgezonden te worden. Een breed verhaal van hunne meestal bittere ontmoetingen, zo te water, als te lande op gezegden hunnen togt naar Konstantinopel, maakt eene belangrijke bijdrage uit tot POUQUEVILLE's *reizen*. Onder een Turksch geleide, naamelijk, zetteden gedachte Heeren, na de overvaart van den *Corinthischen*, nu Lepantschen, Zeeboezem, *hunnen weg van Lepante* voort, en trokken zij *eerst Laodien (het oude Phocis*, Locri en Beotien), vervolgens het vermaarde Thes*salien* door; en is het dus uit hunnen mond, dat wij berigt erlangen van den huidigen toestand dier gewesten, door onzen Reiziger *zelven niet bezocht*. Met vermaak *zal* men hier de *beschrijving aantreffen van den* Parnassus, de Ther*mopylen*, *Pharsalische vlakte*, en andere aangelegen *oorden*, met naame ook van het Thessaalsche Tempe. *Dit* verhaal (van H. II tot H. VIII loopende) wettigt dus eenigzins het bovenschrift van *Reis naar Konstantinopel*, dat wij aan den top van iedere bladzijde van dit Deel geplaatst vinden, schoon eigenlijk onze *Schrijver* zich aldaar onthield, en na het slaaken zijner *boeien*, behalven eenen en anderen uitstap in de omgelegen oorden, ons ten slotte het wellekoom berigt *mededeelt van* zijnen terugtogt naar het Vaderland.

Inzonderheid was POUQUEVILLE berekend, *om* zijne gevangenis, het Kasteel der Zeven Torens, gelijk mede deszelfs geschiedenis, inwendig bestuur, en de levenswijze der opgeslootenen aldaar, uitvoerig en naauwkeurig te beschrijven; en houdt hij zich daarmede in meer dan een Hoofddeel (IX—XII) onledig. Voor de getrouwheid evenwel der afbeelding van dien kerker, welke bij dit Deel gevoegd is, durven wij onze Leezers niet instaan, en vinden wij daarop zelfs het getal van *torens* niet, waarvan 's Mans schetze spreekt, en die de benaaming ook aanduidt. Nu, dit in het voorbijgaan. —— Vervolgens meldt ons POUQUEVILLE een aantal gewigtige bijzonderheden aangaande de Hoofdstad en derzelver Voorsteden; laat hij zich in het breede uit over de zeden, kleeding, vermaaklijkheden, luchtsgesteltenis, en

staat

ſtaat der beſchaaving van haare inwoonders, van onderſcheiden rang, landaard en ſexe; en doet hij ons van meer nabij Sultan SELIM III en deszelfs Familie, den toeſtand van het Turkſche Rijk in 1799 en 1800, zo wel als den ſtaat der gevangenen kennen in den *bagno*, en in de Kasteelen aan de Zwarte Zee, van hem bezocht, na zijn bekomen ontſlag. Ter ſluik, en onder geleide van den Tuinman des Grooten Heers, met naame JAQUES, een Duitſcher van geboorte, verkreeg ook onze Reiziger den toegang in de Tuinen des Sultans; en genoot hij bovendien het zeldzaam geluk van den ledigen Zomer-Harem in te ſluipen en te bezichtigen. Het mangelt dus aan geene verſcheidenheid en rijkdom van ſtoffe, waarmede de Schrijver zijne Leezers van het midden nagenoeg tot aan het einde van dit Boekdeel (van Hoofd. XIII—XXXI) op eene gevallige en nuttige wijze onderhoudt. Meermaalen vindt hij gelegenheid, de wangevoelens en overgedreeven denkbeelden, met naame omtrent het Turkſche Hof en den luister van het Serail, te beſtrijden, tegen de berigten aan van Mad. MONTAGUE en anderen. Dan even zeer doet hij hulde aan de verrukkende ligging der Hoofdſtad, en van haare bekoorlijke, doch met weinig of geenen ſmaak verſierde ommeſtreeken. Terwijl hij voorts de domheid en werkeloosheid, de inhaaligheid en woestheid, de dronkenſchap en het misbruik van wijn en opium, te gelijk met de onbeſchaafdheid en den wellust der Turken, nadrukkelijk tekent; de zwakheid van dit Colosſaal en Despotiek Bewind ten ſterkſten gevoelen doet; en over het geheel omtrent de zeden des Volks niet dan ongunſtige denkbeelden inboezemt. Met vermaak dan ook leest men tegen het einde, dat zich de ſtaatkundige hemel voor de krijgsgevangen en deerlijk vervolgde Franſchen opklaart, de hoop op hunnen terugtogt aanwast, en zij ten laatſten, na langwijligen toeſtel, met een Cephalonisch vaartuig, de moeielijke zeereis onderneemen, ja ook, na eene hagchelijke vaart van eenënvijftig dagen, gelijktijdig met het blijde nieuws des Vredes te Amiens geſlooten, in Marſeille aanlanden. (H. XXXII-XXXV.)

Onmogelijk was het ons, in dit algemeen overzicht, van de tallooze en leezenswaardige bijzonderheden, die men bij POUQUEVILLE aantreft, zelfs met een enkel woord te gewaagen. Ook zouden wij door zodanig een uittrekſel de allezins naauwkeurige berigten van dien er-

vaa-

vaaren ooggetuige te zeer verminkt hebben. Genoeg achten wij den inhoud van dit Deel te hebben aangeweezen, om de opmerking en de aandacht van weetgierigen derwaarts te lokken; terwijl hetgeen omtrent de vertaaling in ons voorig verslag gezegd is, ook hier geldt, en wij het herhaald gebruik van veele, te schaars vertolkte, Turksche benaamingen, duister als zij zijn of minder bekend bij den Hollander, inzonderheid afkeuren. Met verlangen zien wij het Derde Deel te gemoet, dat *Albanien* ten onderwerp hebben zal, en POUQUEVILLE's beschrijving van Griekenland voltooien moet.

Intusschen verdoolen wij schier in onze keuze, om eene proeve te leveren der aangelegen onderwerpen, hier verhandeld. Dan laaten wij ons bepaalen tot het verhaal van een Turksch besnijdenisfeest der kinderen van een voornaam Heer, door POUQUEVILLE bijgewoond in Pera; en doen wij daarop eenen enkelen trek volgen, wegens den Zomer-*Harem des Sultans*. Wij hoopen toch, onze Leezers hiermede te zullen vermaaken, die vermoedelijk van beiden zich geheel iets anders voorstellen, dan hij ons teekent.

„ De trein bij het besnijdenisfeest wierd ook (gelijk „ bij de Turksche bruiloft) door hansworsten voorafgegaan, op welke schermers volgden, die op hun schild „ sloegen. Deze belagchelijke personaadjen waren de „ *pions* of voorloopers, na hen kwam een troep Janitsaren, wier *saka* geenzins het minst uitgedoscht „ was. Zijn kleed van zwart Hongaarsch leder, hetwelk geschikter scheen voor den hemel van een rijdtuig, dan voor het gewaad van een' mensch, en „ waaraan nog geweldige metale(n) knopen waren, „ werd door twee man opgehouden, ten einde den last „ daarvan te verligten.

„ Na deze groep zag men een' kunstig bewerkten „ boom van goudpapier, die beschilderd, met linten „ en gouddraad versierd was, en de hoogte eener eerste „ verdieping bereikte. Ik telde er vijf van dat soort, „ tusschen welke *Derwischen*, *Oulémás*, en een troep „ Ruiters gingen. De kinderen, op pragtige opgeschikte paarden gezeten, stonden versteld over al dat „ fraais. De trein had meer dan een uur werk om door „ Pera te trekken, en begaf zich naar den kant van *Dolma Bakché*, waar men tenten had opgeslagen. Des „ avonds

„ avonds was er beerendans, *dgerid*-ſpel, marionetten,
„ concerten, en andere vermakelijkheden in den ſmaak
„ van dat land:"

Wij eindigen ons berigt met eenen oogwenk in een der vertrekken van gezegden Zomer-Harem, en wel in dat der Sultane VALIDÉ, Moeder des Sultans. „ Het
„ vertrek ſtaat gedeeltelijk op den *keosk*, die naar haar
„ genoemd wordt, en waarvan men de marmeren ko-
„ lommen, die men buiten op de kaai ziet, bewondert.
„ Het op de plaats uitziende gedeelte verſchilt weinig
„ van de kamer, die wij verlaten hadden, (die der
„ eerſte Sultane, een groote vierkante kamer, waar-
„ van het beſchot verguld, en de muren met ſpiegels
„ voorzien waren) behalven door de meubelen. Ik zag
„ aldaar twee *Secretaires* met leliebloemen verſierd,
„ eene zware glaskroon in een' ouderwetſchen ſmaak;
„ de wanden waren met ſpiegels, ſopha's en *Lyonſche*
„ goudſtof voorzien; in eenige porceleine(n) vazen zag
„ men bloemen. Het op zee ziende gedeelte was zes
„ trappen hooger dan het andere, en die trappen waren
„ bedekt met rood ſcharlaken, aan de hoeken gebor-
„ duurd. Om hoog was een verheven bidvertrek voor
„ de Sultane, met een verguld hek omringd. Van bui-
„ ten behoort tot dit vertrekje een kleine vergulde *Mi-*
„ *naret* of Turkſche Torenſpits, van waar men een heerlijk
„ uitzigt over den ganſchen *Bosphorus* geniet. Het zal
„ niet noodig zijn, alle de kleine bijzonderheden van
„ ſieraden, die men hier vindt, te beſchrijven. Over
„ 't geheel is alles in dezen *Harem* armhartig; de ver-
„ trekken zelve zouden eene Europiſche burgervrouw
„ geene fatſoenlijke huisvesting kunnen geven; een
„ overvloedig bewijs, dat *Lady* MONTAGUE nimmer tot
„ hiertoe was doorgedrongen; want zij bezat te veel
„ oordeel, om iets zoo gebrekkigs en onaanzienlijks,
„ wanneer zij het gezien had, door eene prachtige be-
„ ſchrijving op te vijzelen."

Over de Staatkunde en den aangroei der Magt van Rusland, van PETER DEN GROOTEN, *tot den jongst geëindigden Oorlog, enz. Door het Fransch Gouvernements-Blad* LE MONITEUR *in Mei* 1807 *medegedeeld. Uit het Fransch vertaald. In den Haag, bij* Belinfante en Comp. 1807. *In gr. 8vo. 96 Bl.*

Ten tijde van de plaatzing deezer Aanmerkingen en Bedenkingen over *Rusland*, in de op den Titel gemelde betrekkingen, in den *Moniteur*, was de Oorlog tusfchen dat Rijk en *Frankrijk* nog aan den gang. De vertaaling, toen vervaardigd, zou men veelligt kunnen geoordeelen overbodig geworden te zijn, zints den getroffen Vrede. Een Voorberigt gaat dit denkbeeld te keer, en geeft gronden op, waarom de Uitgeevers veronderftellen, dat het *Hollandsch* Publiek nog eenig nut en genoegen zal kunnen trekken uit de doorleezing van dit Tractaatje.

't Zelve is blijkbaar ingerigt om een ontzettend Tafereel te maalen van de vermeerdering en uitbreiding des *Rusfischen Rijks*, in de jongst verftreeke Eeuwe. Inzonderheid worden de Staats- en Krijgsbedrijven van Czaar PETER DEN I en van CATHARINA DE II voorgedraagen, en zeker in den allerongunftigften dag gefteld. Wij troffen dit meermaalen aan, inzonderheid ten opzigte van de gemelde Alleenheerfcheresfe aller *Rusfen*. Het valt ligt, iets eenigzins berispelijks met zeer zwarte kleuren te fchilderen; en hoe veel ligter, bedrijven, waarop zo veel te zeggen valt, in den affchuwelijkften dag te zetten! Ontwikkelde Staatkunde levert veelal een gedrochtlijk beeld op; en ontbrak het den Steller van dit Stukje aan geene voorwerpen, om ze zwart, zeer zwart te kleuren. Wie lust heeft in eene zo donkerverwige Schilderij, leeze dit Boekske. — Wij fchrijven, om den geest te doen kennen, het flot af. „ Het was tijd, *Europa* gerust te ftellen tegen de gedurige voortgangen eener Magt, die in den vrede meer overweldigt dan zij in den oorlog verovert; die, het doel bereikt hebbende, waarnaar hare Staatzucht fcheen te ftreven, daarom niet ftille ftond; die noch perken aan het gebruik harer krachten ftelt, noch zedelijkheid in de bedoelingen harer Staat-

Staatkunde; die, even als de *Hunnen*, de woeste horden, die zij op haren weg ontmoet, met zich voortsleept; die alle de hulpmiddelen der beschaving in haar kabinet, en alle de krachten der barbaarschheid in hare volken bezit; die met de dweepzucht der slavernij alles durft ondernemen, wat vroegere veroveraars door het heilig gevoel van eer en vrijheid verrigt hebben; die het achtste deel van den Aardbol beslaat, alle de Zeeën begrenst, alle de Rijken bedreigt, en welke geen dezer Jaatsten alleen kan stuiten. — *Frankrijk* heeft de roemrijke bestemming om de verblinding en rampen eener geheele eeuw te herstellen: binnen geduchte grenslinien beperkt, door hechte verbonden onderschraagd, heeft het geene andere Staatzucht, dan de onafhankelijkheid en veiligheid van allen. De gewoonte van strijd, gevaren en roem, geeft het de middelen om deze loopbaan vol te houden. Doch de ontzaggelijke opofferingen, welke het voor de gemeene zaak moet doen, kunnen niet gedurig lijk herhaald worden. *Rusland* heeft hulpmiddelen, die ten allen tijde aanwezig zijn, om het wargaren van bedriegelijkheden en rampen, waarmede het zijne naburen omgeven heeft, weder op te vatten. — Een groot Veldheer en onvergelijkbare Legers kunnen den Kolosfus van het Noorden een oogenblik doen beven; doch de opregte eendragt aller Mogendheden van het Vasteland, de herleving van een beter Staatkundig Stelsel, zijn voortaan alleen in staat om aan de Natien vrede en veiligheid te verschaffen."

Om *Ruslands* veroveringen zedert den jaare 1721, en vooral zedert dertig jaaren, op één in 't oog te doen vallen, dient een Tafel, welke de Naamen der buiten bezit gestelde Mogenheden, de Dagtekeningen der Tractaaten, Acten van Afstand of Onderwerping, de aanwijzing der aangewonnen Provintien, de uitgestrektheid des aangewonnen Grondgebieds, en de Bevolking aanwijst. Het geheel der aangewonnen uitgestrektheid des Grondgebieds komt in vierkante mijlen neder op 16,765, en het gansche getal der Inwoonderen op 8,938,210.

De zoogenaamde Verdediging van WILLEM PASCHEN, GTZ. *Drossaard van het Ampt Bredevoort, aangaande zijne bedrijven ten jaare 1799, als Commissaris van de Militaire Rechtbank, aan den proefsteen der waarheid, en des gezonden verstands getoetst; door* CORNELIS VAN DER AA. *Eene Bijlage tot opheldering van het VIII D. zijner Geschiedenis van den Oorlog. Te Utrecht, gedrukt bij den Schrijver.* 1807. *In gr. 8vo.*

Niets bekommert eenen Recensent meer dan het doorlezen en beoordeelen van Twistschriften, omdat, zelfs vooronderfteld zijnde, dat de twistende partijen ter goede trouwe te werk gaan, het oogpunt, waaruit zij dezelfde zaak beschouwen, doorgaans zeer verschilt, en dus ook de gevolgtrekking zeer zeker verschillen moet. Maar nog grievender wordt deze taak, wanneer hij te midden van zulk eenen twist eenen Schrijver ontmoet, die zegt te betoogen en niets betoogt, die zegt te wederleggen en niets wederlegt! Juist dit laatste is het geval met het Stuk van den alom bekenden V. D. AA; welks breedsprakige titel hiervoor is opgegeven. Met allen mogelijken geduld heeft Recensent dit Stuk van 124 bladzijden, behalve het Voorbericht, gelezen. Hij hoopte daarin iets te vinden, waaruit eenige schijn van wederlegging mogt opdagen; maar hij moet rondborstig betuigen, daarin niet éénen enkelen grond te hebben ontmoet, waarop de beweering der tegenpartij op eenigerhande wijze, het zij rechtstreeks, het zij van ter zijde, verzwakt wordt. De Verdediging van den Heer PASCHEN was, naar het oordeel des Recensents, waarin hij zich door voorname Rechtsgeleerden versterkt vond, een meesterstuk van wederlegginge, ter handhavinge van geschondene eer. Dat Stuk was alleszins bescheiden gesteld, en partij werd niet verder ten toon gesteld, dan wanneer de Schrijver daartoe verpligt werd, niet om den persoon des lasteraars, (want deze was reeds bij alles, wat eerlijk denkt, genoegzaam geteekend) maar om den laster zelf, die de braafste mannen niet ontziet, te doen verstommen. Maar nu dit Tegenschrift van VAN DER AA? Ja, het is zijnen Meester waardig. De Recensent — en hij beroept zich op het oordeel van ieder onpartijdigen, die dit schrift in handen heeft genomen, — heeft na de lezing alleen dit resultaat gevonden, dat VAN DER AA, met een aantal van afwijkingen, welke niets ter zake doen, het oordeel zijner Lezers heeft willen afwenden van de zaak, welke hij op den titel beloofde, *aan den proefsteen der waarheid en des gezonden verstands* te zullen toetzen; dat hij heeft willen betoogen, dat de Hr. PASCHEN telken reize door uitweidingen van den staat des geschils is afgeweken; dat dit voornemen om te betoogen is uitgeloopen op schelden en lasteren, en dat dus deze gansche

Bij-

Bijlage tot opheldering een fchandfchrift is van de allereerfte foort, waardig te behooren tot VAN DER AA's *Gefchiedenis van den Oorlog*, als welke, even als dit Stuk, een zamenweeffel is van fchandelijke hijzonderheden, die ten allen tijde beneden elken Gefchiedfchrijver zijn.

Daar nu in dit Stuk een eigenlijk wederleggend betoog ontbreekt, kan de Recenfent zijne taak niet voldingen met hetzelve aan zijne Lezers te doen kennen. Dan, daar VAN DER AA zijne partij van uitweidingen befchuldigt, wil zich de Recenfent wel verledigen, om zijnen Lezeren te doen zien, hoe meesterlijk deze man dat konstje verftaat.

Het gansche *Voorbericht* bevat niet één enkel denkbeeld ter zake, en is dus geheel uitweiding. Alleenlijk verdient de vlugheid van den Schrijver geroemd te worden, dat hij *bijna vier kostbaare dagen* tot het fchrijven van dit Stukje befteed heeft. Welk eene fchranderheid! Maar welk onpartijdige beoordeelt juist uit dezen fpoed niet het voortbrengzel zelf? Welligt, indien VAN DER AA vier maanden daaraan befteed had, zoude zulks rijper van beoordeelinge hebben mogen voorondersteld worden. Nu is *drift* misfchien de grond der papierbekladding.

Het tweede zonderlinge, dat in deze voorberichtende uitweiding doorftraalt, is, dat de Man, die zich (bladz. 72.) een *Vriend van orde* noemt, te veld trekt tegen niet minder, dan *agt* geduchte Partijen, als 1°. tegen de halve Stad *Haarlem*, welke hem diep veracht; 2°. tegen den Hr. PASCHEN; 3°. tegen den *Konst- en Letterbode*; 4°. tegen den *Recenfent der Recenfenten*; 5°. tegen den *Deventerfchen* Drukker van PASCHEN's Verdediging; 6°. tegen den *Haarlemfchen Courantier*; 7°. tegen diens afgeftorvenen Broeder, en 8°. tegen al wat zich van 1795 tot 1806 Patriot noemde, welk laatfte aantal nog al niet gering is. En zulk een *Vriend van orde*, die nooit woelig, nooit onbefcheiden was, werd helaas! in het tuchthuis opgefloten! Zulk een man, die thans op vrije voeten loopt, zoo lang hij flechts, gelijk hij hoopt, zijne fchuldeifchers zal kunnen bevredigen, moet in het jaar 1807 nog tegen agt geduchte vijanden fchermen! Inderdaad, waar kan er grooter onzin zijn, dan in zulk een voorkomen, waarmede de woelige, de onbefcheidene, de lasteraar zich eenen ieder tot vijand maakt?

Voorts levert het Voorbericht van agt bladzijden de volgende lijst van niet minder dan 12 uitgezogte Scheldwoorden van *lasterfchrift*; *eer- en faamroovend libel*; *fchotfchrift*; *vrijheids-gal*; *vuilaartigen fcribent*; *helfche onderneming*; *verachtelijk ras*; *fpinrag eener dolle democratie*; *fnorkende Goliath*; *bloeddorftige Satelliten*; *politieke Inquifitie-meesters*; *laster en bloeddorst*. En, daar dit voorportaal zoo heerlijk geftoffeerd is, wat zal men dan niet van het binnenfte des heiligdoms

kunnen verwachten? Ja, ook dit is zijnen bezitter volkomen waardig. Van bladzijde tot bladzijde is dit gansche Stuk doorzaaid met zulke bitterheden. Op bladz. 20 zelfs worden de dooden niet ontzien, en in een geschil gesleept, waaraan zij toch geen het minste deel hadden. Immers, de Heeren BOSCH en STAAL zijn, voor zoo ver men meent, reeds overleden. Of de Hr. VAN DER KEMP nog leeft, weet men niet. Welk eene edelmoedigheid! De Heer WIJBO FIJNJE leeft nog. Of deze zijne geschondene eer zal handhaven, zal de tijd moeten leeren. Zelfs op bladz. 88 wordt de edele CAPELLEN TOT DEN POLL, miskend alleen bij diegenen, die zijne hooge waarde noch konden, noch wilden erkennen, op de onedelmoedigste wijze geschandvlekt.

Een bijzondere trek van die *naauwkeurigheid, welke tot den* echten Geschiedschrijver *behoort, onderscheidt* VAN DER AA, daar hij (bladz. 21.) *de verwarring van eenen uitlandigen Correspondent* omtrent den persoon van den Hr. PASCHEN rondborstig opgeeft; maar deze zelfde Correspondent, die hem misleid had, wordt in éénen adem als een *accuraat en met de waarheid volmaakt overeenstemmend berichtschrijver* opgevijzeld. Even *zoo waardiglijk neemt hij al den arbeid* (van den Hr. PASCHEN) *aan voor notificatie*, en zweeft waarschijnlijk *met zijnen* vluggen geest rond in dien grooten raad, waarin de Midas-ooren met eene muts met bellen pronken, omdat men gewoon is te *notificeeren*, in plaats van te betoogen. En hij, die op den Heer PASCHEN smaalt, omdat dezelve 25 bladzijden ter zijner verdediging besteedde (bl. 23), bezigt thans 124 bladzijden, waarin volstrekt geen het minste betoog te vinden is. En hij, die (bl. 15) vraagt: *wat connectie* (welke grootsche stijl!) *is er met eene verdediging tegen mijn geschiedverhaal, en de vertelling* (van den Hr. PASCHEN) *dat hij in 1795 van een* fabrikeur *in een* drossaard *gemetamorphoseerd werdt*? hij zelf spreekt van de bijzonderheid van MENNO SIMONS op den Postwagen, gewaagt ter dier plaatse van eene *Mennisiste streek*, en roemt, ten behoeve zekerlijk van Reizigers, die gewis deze *Bijlage* als een leesboek op reis met zich voeren, in éénen adem (bl. 21) den *Castelein te Apeldoorn* als een *juweel van een Man! (alschoon hij een Herbergier is.)* En hij geeft zich zelf (bl. 71) het edele getuigenis, dat hij, *nog geen* 10 *jaren oud zijnde*, door zijnen Schoolonderwijzer verklaard wierd, *dat hij in zijn vak volleerd was.* Welk eene spijt voor de halfgeleerde wereld, dat de *volleerde* VAN DER AA geen Schoolmeester is geworden! Hoe zoude hij de Hollandsche taal en den stijl verbeterd, en ons zekerlijk geleerd hebben, dat de lompste fouten tegen de Conjugatie, zoo als wij onnozelen bijkans op elke bladzijde van dit geschrift meenen te vinden, inderdaad de grootste volkomenheden zijn! En hij, die in den Hr. PASCHEN het gebruik van het woord *Kwakkenschrij*-

ver

ver gispt, (bl. 96) bedient zich zeer complaisant van dat zelfde gegispte stopwoord. En hij, die den Heer PASCHEN ten kwade duidt het oordeel over zijne præsumtive handelwijze, (bl. 43) hij schaamt zich niet, om zijn oordeel tot in den Hemel uit te strekken, en alzoo in den post *des Eeuwigen en Opperften Richters van Hemel en Aarde te treden*, door te verzekeren, dat de (zoo als hij het noemt) *misérabele uitvlucht* van PASCHEN hem alsdan geenszins zal te stade komen. En hij, die elke gelegenheid te baat neemt, om het vonnis der Freule VAN DORTH als bloeddorstig te doen voorkomen, gevoelt niet, dat hij hiermede zich vergrijpt tegen de *wettige authoriteit*, welke hij op andere plaatsen zoo zeer verheft, daar de groote NAPOLEON den Hertog VAN ENGHIEN, om dezelfde misdaad van buitenlandsche zamenspanning, zonder form van proces, tot den dood veroordeelde; terwijl VAN DER AA, in plaatse van de onschuld der Freule te bewijzen, geen enkel woord daarvan gewaagt.

Doch laat ons niet langer ronddwalen in een geschrift, dat vol is van de schromelijkste onzinnigheden. Wij laten gaarne het oordeel deswege vrij aan ieder Lezer, die zulks met eenige doorbladering mogt verwaardigen, en willen nog ten laatste doen opmerken, hoe VAN DER AA zich kenmerkt als eenen Man, die aan de voormalige *Orangepartij* nog bij voortduring verbonden blijft, om daardoor het mededogen gaande te maken, zijn brood te winnen en zijne schuldeischers te voldoen. Dus zal gewis een ieder moeten vonnissen, die dezen arbeid van VAN DER AA op nieuw onpartijdiglijk gadeslaat, en daarbij dan den eigen lof, dien hij zich zelf toezwaait, dan de geringheid zijner bekwaamheden, dan de schampere recensien zijner boeken, dan de uitboezemingen over den zaligen Vorst, (bl. 109 tot 112) vergelijkt met de ongerijmdheden, welke reeds hiervoor bij menigte zijn opgegeven.

De Recensent schaamt zich, om bij zulk eene papierbekladding, als die van VAN DER AA, gebruik te maken van enkele plaatsen der gewijde Bladen, zoo als hij tot een *motto* op den rugtitel en elders bezigt. Maar, zo VAN DER AA zich zelf ooit nadrukkelijker heeft gekenmerkt, dan is het in die door hem aangevoerde plaats uit den Brief van Apostel JUDAS, alwaar wij lezen: *Maar dezen, hetgene zij niet weten, dat lasteren zij; en hetgene zij natuurlijk, als de onredelijke dieren, weten, in hetzelve verderven zij zichzelven. — Zij zijn waterlooze wolken, die van de winden omgedreven worden. Boomen in het afgaan van den herfst, tweemaal verstorven en ontwortelt. Wilde baren der zee, hare eigene schande opschuimende. Dwalende sterren, denwelken de donkerheid der duisternisse tot in de eeuwigheid bewaard wordt.*

Het Hollandsche Spreekwoord : Bij 't scheiden van de Markt leert men de Kooplien kennen, *Historiesch*, *Allegoriesch en Mimiesch Comiesch verklaard. Door* A. FOKKE SIMONSZ. *Met eene Caricatuurplaat. Te Amst. bij* A. B. Saakes. 1807. *In gr. 8vo.* 40 *Bl.*

Ook dit geschrift van onzen snaakschen Schrijver verdient eene plaats bij zijne vorigen: met dat al, bij eenen zoo rijken voorraad nog, zou het ons niet bevreemden, dat hij de bij hem ter markt komende koopers nog eenigzins nader leerde kennen, nog vóór het scheiden van deze zijne markt. Om geheel voor de zoodanigen te schrijven, voor welke hier het slot, de beschouwing der eigenlijke Koopmarkt, is ingerigt, is de Heer FOKKE de man toch niet, en zou daarbij ook zijne andere koopers verliezen. Dit volkje is ook met eenige bladzijden niet te vreden, maar verlangt zoo wat, dat zijn gading is, door geheel het boekje; de overige lezer verheugt zich ook altijd, wanneer, hetgeen voor hem bijzonder is geschreven, toch ook voor het andere soort onderhoudend en leerzaam is; dit geeft ook, naar ons gevoel, de beste waarde aan dit soort van geschriften, en zal den Koopman, gedurende geheel de markt, het best van het aanhoudend goed vertier zijner waren verzekeren. Ook leest bijna een ieder zoodanige Verhandelingen genoegzaam alleen tot uitspanning en vermaak, en heeft dan ook gaarne het geheel genoegzaam in denzelfden geest gekruid en gezouten. Intusschen voelen wij, hoe moeijelijk het den Koopman vallen moet, om altijd met nieuwe waar een' ieder' te voldoen: en hoezeer de Heer FOKKE de man is, wien wij te dezen aanzien, vooral ook wegens zijn welgevestigd krediet in dit vak van negotie, nog geene assurantie zouden weigeren, zoo kwam ons deze zijne Verhandeling toch minder geschikt voor iederen lezer voor, dien hij verlangt. Ver af is evenwel het eerste en grootere deel van vervelend of droog te zijn, en de Markt der Staatkunde bewandelden wij met hem vooral met genoegen; terwijl wij de waarheid, in zijn Spreekwoord vervat, *Geschied- Zede- en Characterkundig* door hem ontwikkeld, in navolging van THEOPHRASTUS en LA BRUIJERE, *op onzen tijd en zeden toegepast*, waarop hij in het Voorberigt hoop geeft, verlangend te gemoet zien; ons verzekerd houdende, dat wij alsdan in dezen Koopman, ook bij 't scheiden van de markt, ons niet zullen bedrogen vinden.

De Familie-papieren, of de Gevaaren der Verkeering. Door A. LAFONTAINE. *Iſte Deel. Met de Silhouette van den Autheur. Amſterdam, bij* L. A. C. Hesſe. *In 8vo. 291 Bl.*

Vooraf gaat een kort berigt van des Schrijvers levensloop, hetwelk wij overnemen. „AUGUST HEINRICH JULIUS LAFONTAINE werd geboren te *Brunswijk*, den 20 October 1758. Zijne Grootouders, Franſche Refugiés, hadden zich aldaar met der woon nedergezet. Zijn Vader, Leeraar bij eene Franſche Hervormde Gemeente, ſtelde alles in het werk, om hem eene goede opvoeding te geven en met beoefenende levenswijsheid uit te rusten, waarbij hij hem, van der jeugd af aan, inzonderheid de zucht voor de Ouden zocht in te boezemen. Het geſtadig beſtuderen derzelven, gevoegd bij eene naauwkeurige kennis van de beste Engelſche, Franſche en Italiaanſche Schrijveren, tot de lezing van welke hij vroegtijdig werd aangeſpoord, gaven zijnen geest eenen hoogen graad van beſchaving, en tevens zulk eene juiste oordeelskracht, dat hij zich wist te beveiligen tegen die vooroordeelen, welke zoo dikwerf de beste verſtanden in de vlugt van hunnen geest tegenhouden, en hun met *Illiberaliteit* (het nadeeligſte voor waarheid en menſchelijkheid) beſmetten. Na volbragte ſtudien op de Hoogeſcholen van *Göttingen* en *Halle*, verzelde hij eenen Jongeling van adel op zijne reize door *Frankrijk*, *Italie* en *Zwitſerland*; waardoor hij zijne eigene kennis van landen en menſchen tot dien graad van volkomenheid bragt, welken hij later in alle zijne geſchriften zoo meesterlijk ontvouwt.

„Na zijne terugkomst werd hem de zorg aanbevolen voor de zedelijke opvoeding van de kinderen des Pruisſiſchen Generaals VAN THADEN, en hij vervolgens Veldprediker bij het Regiment van dezen Generaal. In den jare 1801 leide hij deze bediening neder, na van de Koningin van *Pruisſen*, voor de Opdragt van zijnen *Herman Lange*, ten bewijze dat zij verdienſten weet te waarderen en te beloonen, eene Domheers Præbende in *Maagdeburg* te hebben ontvangen. Thans leeft hij ſtil in burgerlijke welvaart, ja men zou kunnen zeggen in vermogen, dewijl zijne vlugge veder eene rijke goudmijn voor hem is geworden; beſchenkende het letterkundig publiek van tijd tot tijd met de vruchten van zijnen geest."

Onder zijne vele Romans, door welke 's mans roem reeds ook onder ons zoo wel gevestigd is, wordt door deze de verwachting van zijne vrienden gewis ook niet te leur geſteld; ons althans beviel dit geſchrift, en in het bijzonder het zoo uitnemend fraai geteekend karakter van een' der Broederen, den

den Voorzanger LEEUWENBERG, zoo zeer, dat wij ook bij de herhaalde lezing innig geroerd werden; trouwens het is de man, van wien de waarlijk edele, beminnenswaardige Broeder nog leeren moest *gelukkig te zijn*; een man, die de heerlijke kunst verstond, om, gelijk de bije, honig te zuigen uit iedere bloem. Wat van de Familie-papieren nog worden moet? Van deze vernemen wij nog weinig. Het schijnt dat daaruit nog eenmaal een oude adel de familie blijken zal; maar vooralsnog bekreunen zich de Broeders LEEUWENBERG daar weinig om, en laten die zorg voor hunne nakomelingen over, daar zij ook zonder dien adel te vreden en gelukkig zijn. Ziet hier de geschiedenis: Juist op het oogenblik dat de Kamersecretaris, een der Broeders, zijn nog zeer jong kind verliest, brengt men hem de tijding, dat hij (omdat hij een braaf man is) van zijnen post wordt *ontzet; en eenige uren* daarna brengt hem een oud Geneesheer *een pas geboren dochtertje*, met eene aanzienlijke som gelds, en *onder het sterkst* verband van geheimhouding, zonder dat hij iets van het raadsel weten mag. Hij voedt het kind als het zijne op. Jaarlijksche aanzienlijke giften stellen hem in staat tot een onbezorgd leven, zoo wel als tot eene beschaafde opvoeding. ELIZA groeit op met zijnen *Zoon* KAREL; *van beide* deze *kinderen* wordt iets uitmuntends; en zij hechten hunne harten zeer vast aaneen. ELIZE intusschen kreeg vermoeden; zij merkte toch zeer duidelijk bij hare liefhebbende ouders zekere bezorgdheid voor haar volgend *lot*; *dit bragt* haar tot nadenken en eene gespannene *opmerkzaamheid*. Zij raakt daardoor nagenoeg tot zekerheid, en meldt nu haren KAREL *dat zij zijne* Zuster *niet* is. Zeker toevallig gesprek bragt haar echter weder in de war. Intusschen wisten de gelieven nu reeds, dat zij voor elkander iets meer dan broeder en zuster *gevoelden*. Eindelijk toch, ELIZE, wie weet van welk eenen *rang*, *komt* aan het hof, wordt Gravin HOHENFELS, en krijgt een *zeer aanzienlijk* landgoed, als de erfenis harer ouders, welker naam en lotgeval haar nog altijd een raadsel blijft. Wat van dit edele meisje worden zal, hoe het zal afloopen, daar zij haren KAREL zoo hartelijk bemint, het gevoel van afhankelijkheid haar zoo zeer tegen de borst *is*, zich niet dan door verstand en hartelijkheid leiden laat, en, bij haren natuurlijken aanleg daartoe, haren geest tot mannelijke vastheid gevormd heeft, vooral zints zij merkte dat er over hare afkomst en hare volgende bestemming een donkere sluijer lag, — wat er van het achttienjarige meisje worden zal, dat zich vast bepaald heeft over haarzelve meesteres te zijn, moet het volgend Deel ons leeren, hetwelk de Lezer met ons voorzeker spoedig verlangt.

Dit is ook bij LAFONTAINE eene in 't oog loopende verdien-

ste,

ste, dat zijne personen, hoewel men weet een verzierd verhaal te lezen, het levendigst belang inboezemen; zijne deugdzame personen vooral. Ook deze Roman geeft menige goede zedeles.

De Veldslag van Jena, of de zes vlugtende Vorstinnen. Historisch Tooneelspel, in drie Bedrijven. Te bekomen — alom. In 8vo. 72 Bl.

Wat al veranderingen die Veldslag van Jena niet ten gevolge had! veel daarvan is reeds zigtbaar, maar nog lange ontdekken wij daarvan onverwachte gevolgen. Deze althans, waarvan het Tooneelstuk voorhanden de bewijzen met zich brengt, was niet vooruit te zien; het algeheel verval namelijk van iederen regel en wet in het vak der schoone kunsten. Het komt toch (zints dezen Veldslag en als een gevolg daarvan?) dezen Tooneelspeldichter voor, dat *de bepalingen ten aanzien van strikte éénheid van tijd en plaats, door gestrenge vernuften voorgeschreven, zeer wel kunnen overschreden worden, zonder het gevoegelijke te kwetsen, de aandacht af te leiden of het bedrijf te doen kwijnen. De Schilderkunst* zondert hij alleen nog uit; deze *alleen*, zegt hij, *lijd naauwe beperkingen, omdat ze slechts eene oogenbliklijke daad vertoont.* Het kwam, onzes inziens, den man almede voor, dat de taal des Tooneeldichters zich nu wel, zonder het gevoegelijke te kwetsen, tot laffe rijmelarij verlagen mag, en dat men, zonder het bedrijf te doen kwijnen, zeer wel tusschen wel opgevoede Vorstinnen een kijfpartij als tusschen Vischwijven voorstellen kan. *De zes knorrende, kijvende, scheldende, tierende en razende Vorstinnen*, konde ook de Titel zijn. Ten bewijze slechts eenige *douceurs.* — In het Eerste Bedrijf zijn wij te *Petersburg in de Hofzaal;* in het Tweede in *de Alexander-straat te Berlijn;* kort daarop in eene zaal aldaar aan *'t Hof;* en in het Derde Bedrijf in *een Woud in het Meckelenburgsche.* En hier zeggen onder andere de Vorstin van Fulda en de Hertogin van Brunswijk elkanderen de volgende zoetigheid:

Vorstin van FULDA.

Had uw Gemaal bij ons een andre rol gespeeld,
En als gemeen soldaat in 't plundren niet gedeeld,
Geen kist en kast verkracht, geen huizen afgebroken;
Aan wie hem tegenstond, zich niet barbaarsch gewroken,

Het

Hen niet op 't allerwreedst als dieren voortgezweept,
Door slijk en modder achter paard of kar gesleept,
Of onbarmhartig hen gesleurd naar kerkerholen.

Hertogin van BRUNSWIJK.

Daar 's niets gedaan, Mevrouw! of 't was door u bevolen.

Vorstin van FULDA.

Die order werd door ons u nooit ter hand gesteld.
Ook zijn ons d'euveldaan eerst lang daarna vermeld.
Maar 't Brunswijks huis had reeds te voren klaar doen blijken
Hoe 't zich, ons ten bederf, wist schandlijk te verrijken.

Hertogin van BRUNSWIJK.

En wie gaf in den Bosch 't bevel tot d'euveldaad?
Dat allersnoodst bedrijf dat op uw rekening staat,
Kundt gij aan mijn Gemaal, noch aan den Dikken wijten.

Ziet daar wat dezen Dichter voorkwam, deels naar zijne eigen getuigenis, deels naar ons vermoeden, met eene proef gestaafd. Maar daarenboven komt het ons ook nog voor, dat het *vrij wat*, hetwelk de Pruisschen, toen zij in ons land de rust kwamen herstellen, hem hebben afgenomen, volgens het Voorbericht, *één van de vijf zal geweest zijn*; en dat het *vrij wat*, hetwelk hij bij de Revolutie van Frankrijk verloren heeft, ook zoo iets zal geweest zijn; terwijl hetgeen hij daarvan nog overig had, door den Veldslag van Jena geheel schijnt op den hol geraakt; en dat het daar van daan komt, *dat hij, die nooit een Tooneelstuk maakte, op zich heeft durven nemen een Tooneelstuk op te stellen.* — De Lezer ontslaat ons, vertrouwen wij, van zelve, om dit ons vermoeden door eene nadere proef te bevestigen.

In het vorige No. XIV. *Lett.* bl. 624. van ond. reg. 7. 9. 17. staat *hunner*, lees *harer*; en bl. 625. reg. 2. *gelikt*, in plaatse van *geijkt*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Simeön, of Handboekje voor bejaarde Christenen; nagelaten door den beroemde(n) JOHAN(N) KASPER LAVATER; *uitgegeeven door* GEORG GESZNER, *Hoogleeraar en Predikant te Zurich. Uit het Hoogduitsch vertaald door een Hervormd Leeraar.* (*Waarom niet Leeraar der Hervormden?*) *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. *In gr. 8vo.* 1807. *Behalven korte Voorberigten,* 94 *bladz.*

Dat wij Letteroefenaars niet zeer besmet zijn met de *Lavateromanie*, of eene blinde vooringenomenheid voor wijlen dien beroemden Zwitserschen Godgeleerde, zal zich de Vaderlandsche Leezer herinneren uit onze vroegere Recensien van 's Mans nagelaaten schriften, waarmede een kwalijk beraaden ijver van Drukkers en Vertaalers ons scheen te willen overlaaden, zonder eenige keuze, en op het enkel wijdklinkend gezag van zijnen geachten Naam. Intusschen vreesden wij schier, of mogelijk ons herhaald ongunstig oordeel wegens de voortbrengselen van LAVATER's weelderig en alzo wel eens buitenspoorig vernuft, of al te rijke pen, bij veelen niet voor *eenzijdig* mogt worden aangezien, zodat ons Maandwerk daardoor gevaar liep in achting te daalen bij een aantal onzer Landgenooten, te zeer misschien overhellende om met den vroomen Dweeper te dweepen.

Hartelijk verblijdt het ons derhalven, thans dit Stukje van zijne hand ten minsten in zo verre te kunnen aanprijzen, als genoeg is, om ons van gezegde partijdigheid vrij te pleiten, en van eene blaam te zuiveren, waarvan wij vermeenen vrij te zijn.

In deezen *Simeon*, een Godsdienstig *Handboekje* voor *bejaarde Christenen*, na LAVATER's dood van den Hoogleeraar GESZNER uitgegeeven, heerscht zekerlijk die ernstig vroome toon eener blijgeestige en opbeurende Godsvrucht, welke tot eene gepaste voorbereiding tegen het naderend sterfuur en den dag der eeuwigheid

Leerrede om, bij het gebruiken van de Evangelische Gezangen vrede te stichten, in de Hervormde Gemeente te St. Maartensdijk. *Door* J. HOOGENDORP, *Bedienaar van het H. Evangelie aldaar. Uitgesproken* 31 *Mei* 1807. *Te Rotterdam, bij* J. Hendriksen. *In gr.* 8vo. 67 *Bl.*

De Eerw. HOOGENDORP, Predikant te Maartensdijk, onder de Klassis van Tholen, schijnt het aldaar met eenigen uit de Gemeente, omtrent 't gebruik der Evangelische Gezangen, niet goed te kunnen vinden. Er moeten onlusten ontstaan zijn, bij het invoeren en gebruiken derzelven. Daarna hield hij deze Leerrede, of wel deze Redewisseling met zijne Gemeente, gelijk hij ze gelieft te noemen, met het goede oogmerk, om dezulken, die nog tegen dezelven ingenomen blijven, tot inkeer te brengen, en alzoo met het grootste en verstandigste gedeelte der Gemeente te doen zamenstemmen. Dat oogmerk is niet bereikt, en 't schijnt, uit de Voorrede, dat sommigen aan den inhoud dezer Leerrede zelve er min of meer de schuld van geven, dat deze poging is mislukt. Hij meent dan niets beter te kunnen doen, om de menschen tot bedaardere, billijkere en godsdienstigere gedachten te brengen, dan hun de Leerrede zelve in handen te geven. En dit doet hij dan nu, met eerbiedig verzoek om verschooning over de vrijmoedigheid, die hij neemt, om dezelve, zoo als zij door hem uitgesproken is, onvoorziens in 't licht te geven. Meer uitbreiding was ook in de daad onnoodig, tenzij de Leeraar een geheel boek, in de plaats der gehoudene Leerrede, had willen geven.

Over de welgepast gekozene tekstwoorden, *God is geen God van verwarringe, maar van vrede, gelijk in alle de Gemeenten der heiligen*, 1 Kor. XIV: 33, wordt maar weinig gezegd, en weldra tot de hoofdzaak overgegaan, de afmaning namelijk van verderen tegenstand tegen het gebruik der Gezangen. Zie hier de stellingen, die hij tracht aannemelijk te maken. *Het is allerbetamelijkst en allernuttigst, God met Gezangen in zijn heiligdom te loven. — De onlangs ingevoerde Gezangen zijn op Gods Woord gegrond, hebben betrekking op zaken, waarin wij groot belang hebben, en zijn geschikt, om op de regte wijze te worden uitgeoefend.* Vervolgends doet de Leeraar zijn

uiter-

uiterste best, om de ingebragte bedenkingen tegen 't gebruik der Gezangen uit den weg te ruimen. ,, Het is eene nieuwigheid, de tijd is daarvoor niet gunstig, wij hebben 't zoo lang met Davids Psalmen gedaan, deze zijn Goddelijk, de ingevoerde Gezangen daarentegen niet meer dan menschenwerk, elk kan die taal niet voeren, welke men er in voert, er zijn zoo vele Leeraars, zoo vele vromen tegen, zij zijn wel goed in huis, maar niet in de Kerk, sommige uitdrukkingen zijn strijdig met de vastgestelde Leer, zij worden al te vrolijk gezongen, en het is moeielijk om de wijzen te leeren." De meeste van deze bedenkingen worden op soortgelijke wijze, als reeds door anderen gedaan is, beantwoord; wij hopen, tot genoegen en teregtwijzing van zulken, over welken de Leeraar zich beklaagt, en ook van anderen, die elders min of meer oorzaak tot twist en verwarring geven. Echter willen wij niet ontveinzen, dat de onderrichtende toon in deze Leerrede ons niet zeer geschikt toeschijnt, om sterk bevooroordeelde tegenstanders der Gezangen tot staan te brengen, vooral niet, om onkundige en onbeschaafde menschen er voor in te nemen. Dezelfde aanmerking hebben wij bij onszelven gemaakt, onder 't lezen der deftige vermaningen, waarmede de Leerrede wordt besloten.

In eene bijgevoegde aanteekening op bl. 57 bericht ons de Heer HOOGENDORP, dat hij zich de moeite heeft gegeven, om nog, bij de Kerk- of eerste stem, eene tweede en Bas-stem te componeren; dat hij daarin eenigen heeft geoefend, en dat dit de oorzaak is, dat men daar de Gezangen grondtónig, dat is harmonisch in accoord zingt, en alzoo een welgeregeld Godsdienstig Koraal-gezang heeft. Zou ook, dachten wij, deze anders welgemeende bemoeijing 't misnoegen tegen de Gezangen niet wel wat vermeerderd, en althans de gehoopte vrucht van 's mans Leerrede en andere pogingen niet gehinderd hebben?

De Hervormde Nederduitsche Kerk van ons Vaderland in gevaar wegens de Euangelische Gezangen, of Winterreis van Jan Regtzinnig, enz. Een Leesboek voor Mingeoeffenden. Alom. *In kl. 8vo.* 138 *Blz.*

Uit den titel van dit boekje, zonder naamteekening of aanwijzing van tijd en plaats der uitgave in 't licht gegeven, zou men al ligt in 't vermoeden kunnen vallen, dat hetzelve een nieuw tegenschrift tegen de onlangs ingevoerde Evangelische Gezangen in zich behelst. Maar uit den inhoud wordt men ontwaar, dat het veeleer ter verdediging der Synodale besluiten, tot handhaving van eenmaal uitgegevene bevelen, daartoe betrekkelijk, is ingericht. De hoofdstelling, waarop alles neerkomt, is deze: De Kerk is in gevaar, als men zich tegen Klassen en Synoden *verzet*, *oproer stookt*, en zich, onder 't *voorwendsel van ijver* voor den Godsdienst, openbare onrechtzinnigheid en snoodheid veroorlooft.

Een voornaam ingredient, om tot bewijs te dienen, is een tweetal preeken, of wel schetzen van preeken, over *Kolosf.* III: 16. en *Openb.* V: 9, 10. In deze schetzen, en voorts ginds en elders, in onderscheidene gesprekken, worden de voornaamste bedenkingen, tegen het openbaar gebruik der Gezangen, met meermalen aangevoerde redenen weggenomen. Alles wordt ingekleed in een verdicht verhaal, waarin zekere boerenknecht, *Jan Rechtzinnig*, de hoofdpersonagie is, die, in 't rondreizen, met allerlei menschen in gesprek komt over dit onderwerp, 't welk aanleiding geeft, dat veel voor en tegen gezegd wordt, en bij 't flot de noodzakelijkheid beweerd, om er bij te blijven. 't Kan wel zijn, dat de eene of andere Predikant in Vriesland of Groningen, in dien omtrek, daar hij woont, deze manier van schrijven gepast vindt, om bevooroordeelde menschen aan 't lezen te krijgen, en alzoo, door gepast onderricht, voor de Gezangen te winnen. Ons komt anders die groote omslag van dingen, die er niet toe behooren, en de gedwongene invoering van allerlei, veelal laffe en verveelende verhalen, niet gepast voor, om lieden van gezond verstand in te nemen; terwijl wij vreezen, dat

de

de domme hoop, die naar geene redenen gewoon is te luisteren, zich, even min door zoodanig geschrift, als door ronde en mannelijke verdedigschriften, zal laten tot staan brengen.

Vade-Mecum, of Zakboek voor de Genees- en Heelkundigen, inhoudende de Geneeskundige Staatsregeling van het Koningrijk Holland, enz. enz., Tweede verbeterde en vermeerderde Druk, tot den 3den April 1807. *Te Amsterdam, bij* L. van Es. *In gr. 8vo.*

Met genoegen zien wij, dat het gebrekkige en onvolledige in den eersten druk van dit Werkje in dezen tweeden hersteld en aangevuld is. Hetzelve is zeer gemakbevorderend, en doet ons, in eene Alphabetische orde, met een opslag van het oog den ganschen omvang der Geneeskundige Staatsregeling overzien. Jammer, intusschen dat de stipte uitvoering van al het hier in voorkomende onder de *pia desideria* behoort! Der zake onkundigen mogen, bij het inzien van dit Werkje, hunne goedkeuring aan de zorg geven, waarmede men volgens hetzelve de Geneeskunde schijnt ter harte te nemen; deskundigen weten, dat er op goede gronden nog veel verwacht kan worden, en twijfelen niet aan eene nog grooter nuttigheid van hetzelve, indien alles eens in werking kome. Wij hebben geene onnaauwkeurigheden van eenig belang gevonden. De Voorrede is stroef; hier en daar mist men een woord. Deze druk prijkt ook met eene Opdragt aan den Heere SANDIFORT: waar wordt al niet eene Opdragt voor gezet!

Het Leven van J. K. LAVATER, *door deszelfs Schoonzoon* G. GESSNER. *Uit het Hoogduitsch. IVde en laatste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo.* 248 *Bl., en een Register van* 118 *bl.*

Nog één Deel hadden wij van het Leeven des in veele opzigten zonderlingen Mans, LAVATER, te wagten, 't geen ons deezen Geleerden zou schetzen, geduurende de *Zwitsersche Staatsomwenteling.* Wij hebben, de voorige Deelen aankondigende, ons oordeel

 over

over dit Werk geveld (*); en schoon de stoffe, hier verwerkt, eenigzins van eenen anderen aart zij, gaat de wijze van bewerking ziek aan de kwaalé van langdraadigheid.

Een Man van LAVATER's character en denkwijze kon in de gebeurtenissen, die in zijn Vaderland bij de Staatsomwenteling voorvielen, geen ledig aanschouwer blijven; hij nam er een zeer werkzaam deel in met spreeken, prediken en daaden; 't geen hem veel leeds berokkende. De opgave van den inhoud der Hoofdstukken, met vermelding van eene en andere bijzonderheid, zal ons dit laatste Deel doen kennen.

Menig eene Predikatie van deezen Leeraar maakte meer dan gemeenen indruk; doch geene een zo sterken, als die, welke hij deedt om zijne Gemeente de gevaaren der *Fransche* Omwenteling onder 't oog te brengen. Een gedeelte dier Redevoering, in het I H. opgegeeven, zal elk Leezer doen beseffen, hoe de Leden van den toenmaaligen Raad zich met de uitgave van *dit stuk, schoon gedeeltlijk*, verlegen vonden. — *Met schrijven* vervoegde hij zich tot den toenmaaligen Spreeker der Nationaale Vergadering te *Parijs*, ten einde men zich over de ellenden der Uitgeweekenen mogt ontfermen.

In het begin der Omwenteling van *Zwitserland*, en de onlusten aldaar, zogt hij de woelingen tot bedaaren te brengen; hij betoonde mannenmoed, gepaard met liefde tot regtvaardigheid, zo in zijne daaden als in zijne schriften en leerredenen. Gaarne hadt men hem tot zwijgen gebragt; doch zulks was onmogelijk. Hij schreef *Het woord van een vrijen Zwitser aan de groote Natie*, en vervoegde zich met een Brief aan REWBEL, dit stukje zendende, „waarin hij," volgens zijne eigene betuiging, „zonder eenige wederhouding de waarheid „zeide over de Hemelschreeuwend onregtvaardige han„delwijze omtrent zijn Vaderland." Een uittrekzel van dit *woord* geeft de Leevensbeschrijver. LAVATER gaf ook in 't licht *een Christlijk Weekblad voor den tegenwoordigen tijd*. De ontvouwing van dit alles maakt het II en III H. uit.

On-

(*) Zie wegens het Iste Deel onze *Vaderl. Letteroeff. voor* 1803, bl. 252; wegens het IIde, die *voor* 1804, bl. 332, en het IIIde D. *voor* 1806, bl. 499.

Ondanks zijne lichaamszwakheid was hij onophoudelijk bezig met de belangen zijns Vaderlands, naar zijn inzien, te bevorderen. Bij de Deportatie van verscheide zijner Medeburgeren gaf hij vrijmoedige Brieven deswegen in 't licht. Het voornaamste daaruit is hier te vinden. Van den kansel liet hij zich deswegen hooren. In 't einde werd hij zelve weggevoerd na *Bazel*. Hoe aandoenlijk wordt dit tafereel geschetst! Hoe vrijmoedig schreef hij aan de Burgers Directeurs, zich ondertekenende J. K. L. *inconstitutioneel gedeporteerde Predikant!*

Het IV H. dit vermeld hebbende, geeft het volgende ons de Verhooren te leezen, waarin LAVATER eene rustigheid en openheid van Character aan den dag legt, gevolgd van zijne in vrijheid stelling. Zijne terugreize na *Bazel* heeft veel onderhoudends. In eigen persoon droeg hij een en ander verzoek aan den Generaal MASSÉNA voor, 't welk de Oppergeneraal inwilligde. Te *Knoau* zich onthoudende, beklom hij den predikstoel, wanneer de Leeraar, door eene beroerte overvallen, van den kansel gedraagen was, en nam er eenigen tijd den predikdienst waar. Teleurstellingen te *Bazel* en ophoudingen deeden hem besluiten zich te bedienen van een middel ter ontkoming, door eenigen gewraakt, doch door hem verdeedigd.

Diep getroffen was 's Mans geest over die wegvoering en ontkoming; hiervan geeft het VI H. blijk in Proza en in Dichtmaat aan zijn Vriend PFEFFEL. Zijne eerste preek te *Zurich* is vol van aandoening. Treffend is zijne ontmoeting bij den Aartshertog KAREL; dan zonderling de beschrijving van dien Vorst: „ Zoekt gij zeld„ zaame menschen, dan zoek den zeldzaamen Vorst, „ KAREL. Te gelijk een lam, jongvrouw, kind, man, „ leeuw en held!"

Hoe zeer LAVATER geloofde, dat, daar lichaamlijke pijn een kwaad was, 't geen hij niet zou kunnen verdraagen, GOD hem daarmede (liever *van*) zou verschoonen, bleek het dat het anders over hem was besloten, gelijk zijn Leevensbeschrijver zich uitdrukt bij den aanvang des VII H., 't welk de kwetzing vermeldt, LAVATER bij het weder inneemen van *Zurich* toegebragt. Welk een voorbeeld van gelaatenheid en vergeeflijkheid gaf hij in die oogenblikken! welk eene werkzaamheid betoonde hij onder de geneezing! Wanneer de won-

de gelukkig scheen te willen geneezen, betradt hij den *Zurichschen* kansel weder. Welk een vuur in zijne Leerrede, die hier gedeeltlijk voorkomt. Men moet zich verwonderen over 's Mans werkzaamheden, in een nog niet geheel geneezen staat, en zelfs in een weder verslimmerenden; gewis hij hieldt zichzelven en zijne omstandigheden te weinig in 't oog. Met ongelukkigen goed te doen, was hij te midden der pijnen onledig.

Bij vermindering van pijn, schoon de wonden niet geheel geneezen waren, vermeerderde hij zijne, bijkans niet dan in den uitersten nood gestaakte, bezigheden. Onledig hieldt hij zich ter ondersteuning der zodanigen, die door den Oorlog geleden hadden en zich in druk bevonden, en als uitdeeler der gaven, hem als een menschenvriend ter hand gesteld, in welker uitdeeling hij met eene voorbeeldlijke beraadenheid te werk ging. — Weder in het ziekbedde gestort, was hij egter blijgeestig, en een voorbeeld van gelaatene onderwerping. In die omstandigheden vervaardigde *hij een Gebedenboek.* — Geene hulpmiddelen verzuimde hij aan te wenden; zijn verblijf te *Baden* en *Schinznach* kan hiervan getuigen. Ook daar zette de steeds onvermoeide man zijnen letterarbeid voort; dit wordt ons in het VIII H. vermeld.

Het IX H. vaart voort met LAVATER's werkzaamheden te beschrijven, staande zijn verblijf te *Erlenbach.* Het deelt ons mede zijne laatste aanspraak aan zijne Gemeente, uitgesproken in eene zwakheid, welke anderen zou terughouden: het was thans uitgemaakt, dat niet alleen de kwetzing van zijne borst van buiten, maar de aangetaste long zijne kwaal was. — De overgang des Graven VAN STOLBERG tot de Roomsch-Catholijke Kerk gaf hem gelegenheid, om wel zijne Verdraagzaamheid aan den dag te leggen, maar tevens de verdenking van eene geheime aankleeving aan het Catholicismus tegen te gaan. Zijn Brief aan dien Graaf strekt hiervan ten blijke. Het slot was: „Ik geloof dat de barmhartige *Samaritaan* „naderbij was aan het Rijk GODS, dan menig rechtzinnig Priester der *Aartskatholijke Joodsche* Kerk, welker „Paus KAJAPHAS, met zeventig Kardinaals, CHRISTUS „kruiste. Laat ons, mijne dierbaaren, onze rechtgeloovigheid door de volkomenste liefde bewijzen. *Wie goed* „*doet, is uit* GOD, *en die in de Liefde blijft, die blijft in* „GOD, *en* GOD *in hem!*" Een gedicht op het begin der

der Negentiende Eeuw, waarvan wij ten flot van dit Hoofdftuk een gedeelte vermeld vinden, was de laatfte fchrijfarbeid deezes onvermoeid fchrijvenden Mans.

Eene verzameling van lichaamskwaalen, met den aanvang des X H. opgegeeven, maakte zijn laatfte lijden uit. Zijne fteeds te bewonderen werkzaamheid bleef hem bij. In oogenblikken wanneer de pijnen aflieten hem te folteren, fprak hij: „Het gaat thans heel wel: mijne zes kwaalen zwij„gen een poosje; ik kan ze weder optellen; de hoest, de „beide kwetfuuren, de opengelegen wonden, de pijn „op 't water, de duizeling!" Welk een voorbeeld van vergeeflijkheid aan die hem kwetfte, betoonde hij te midden van zijn lijden! „'s Mans geest," luidt de taal zijns Leevensbefchrijvers, oor- en ooggetuige van die laatfte dagen, „hadt, bij al zijn lijden, bij de zigt„baarlijk toeneemende verzwakking zijns lichaams, niet „geleden; hij fprak in een helderen zamenhang over el„ke godsdienftige, wijsgeerige, ftaatkundige, gelaat„kundige ftoffe, op welke het gefprek geleid werd; en „wanneer hij fomtijds verfcheide minuuten door de he„vige pijn belet werd, zo voer hij echter, in den eer„ften oogenblik van verligting, weder in denzelfden „zamenhang met eene volkomene juistheid voort." — Bij alle de opgemelde kwaalen voegden zich eindelijk nog ten uiterften hevige jichtpijnen. Zijn geduld bezweek niet. Half ftervende, kon men hem niet wederhouden, zich bij zijne ftervende Zuster te laaten brengen. — Toeneemende verzwakking baarde tusfchenpoozen van werkeloosheid en van ijlen; in dit laatfte was de ftrekking van zijnen geest nog altoos zigtbaar. — Hoogst treffend zijn de tooneelen van LAVATER's uitgang, waarmede deeze Brief en het Werk befluit. Ruim zestig jaaren hadt hij bereikt.

In onze herhaalde Aankondigingen hebben wij deezen uitvoerigen arbeid, aan LAVATER's Leeven befteed, genoegzaam doen kennen. Menigmaalen hebben wij over gebrek aan Registers op thans uitkomende Werken geklaagd; dan hier ontmoeten wij een allerbreedvoerigst van 118 bladzijden over de vier Deelen.

Reize van het Gezantschap der Hollandsche Oostindische Compagnie naar den Keizer van China, in 1794 en 1795. Getrokken uit het Dagverhaal van A. E. VAN BRAAM HOUCKGEEST, *Opperhoofd der Nederl. Directie in China, enz. Door* M. L. MOREAU DE SAINT-MERY. *IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo. 267 Bl.*

Genoegzaam hebben wij, toen het eerste Deel deezer Reize het licht zag, den Reiziger, alsmede de wijze, op welke dit Werk in 't *Fransch* verscheenen is, doen kennen (*). Wij verlieten onzen Reiziger ten tijde dat het Gezantschap, ten blijke van ongemeen vriendschapsbetoon, door den Keizer van *China* uitgenoodigd werd om hem na diens prachtige Lustplaats *Tsen-ming-yuen* te volgen. Reden te over hadt hetzelve, om over dien uitstap voldaan te zijn. Dermaate getroffen was VAN BRAAM over 't geen hij daar zag, dat hij, naa eene opgave van 't waargenomene, zich in deezer voege uitdrukt: „ In plaats van, op eene vermetele wijze, te onderneemen, met mijne zwakke pen uit te drukken, *wat mijne oogen bewonderden*; in plaats van te tragten bij mijnen leezer de menigvuldige en buitengewoone aandoeningen voort te brengen, die het tafereel van zoo veele voorwerpen, waarin zich zonderlingheid, pragt, stoutheid van onderneeming en volmaaktheid van uitvoering vereenigden, agtervolgens in mijnen geest deedt ontstaan; vind ik het natuurlijker, en vooral eenvoudiger, mijn onvermogen te bekennen. Het penseel van een groot meester zou vereischt worden, om zoo veele bijeenverzamelde wonderen, zoo te zeggen, op nieuw te scheppen, en ik durf verklaaren, zonder daardoor mijne eigenliefde te willen redden, dat de kopij nooit het oorspronglijke zou gelijken."

Onder het bezien van al dat vreemde kreegen zij van den eersten Minister verzekering, dat zijne Majesteit, hoogst voldaan over het *Hollandsch* Gezantschap, des blijk hadt willen geeven, door hun meer toe te staan dan eenig ander vreemdeling, alzo nog nooit te vooren een andere voet, uitgenomen de *Chineesche*, de bijzondere vertrekken van zijne Majesteit betreeden hadt, en nog nooit een *Europisch* oog hadt mogen bespeuren, 't geen hun vergund werd te aanschouwen; dat weinig inboorelingen gelukkig genoeg waren om deeze plaatzen te mogen naderen. Dan dit voorregt viel alleen den Gezant en VAN BRAAM, als Tweeden bij deeze Ambassade, ten deele. De *Chineesche* agterdogt sloot de overigen uit. Meer agterdogts mogt de Keizer wel hebben op zijne Mandarijns; gelijk hier met de stukken beweezen wordt.

Be-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef. voor* 1805. bl. 69.

— Bezoeken ten Hove, onthaalen, vuurwerken, zijn onderhoudend. Wij zijn, gelijk gelukkig de meeste menschen, omzigtig met vuur; dan verregaander omzigtigheid hebben wij nooit aangetroffen, dan die des Keizers van *China*: die Vorst is zo bevreesd voor brand, dat hij de vuurwerken bij dag laat afsteeken, en dan nog stonden er twee kleine Europische Brandspuiten gereed, benevens een aantal kuipen vol water en emmers, om terstond, na het slaan der voetzoekers, het brandend papier te blusschen."

Beschikking tot de terugreize verschafte veel bezigheids. Verpoozing vonden zij op een dag van Maanverduistering, wanneer de Keizer en de Rijksgrooten zich in het binnenste hunner wooningen afzonderen, den rouw aanneemen, en veele bijgeloovige plegtigheden verrigten; ten blijke strekkende van gehegtheid aan oude bijgeloovigheden. De Reiziger geeft hiervan de reden op: terwijl een geval, hunne *Chineesche* Bedienden te *Peking* overgekomen, hem eene reden opgeeft van de behoedzaamheid, om geen vreemdelingen vrij te laten gaan. Men wil hun voor de baldaadigheden des gepeupels bewaaren. Dit geeft ons geen gunstig denkbeeld van de Politie."

Het Afscheidsgehoor was zeer staatlijk. Allezins werd het hun moeilijk gemaakt, met de Zendelingen eenige gemeenschap te hebben. „Het moet zijn," schrijft VAN BRAAM deswegen, „dat de Mandarijns, van den hoogsten tot den laagsten rang, zich voor zeer schuldig houden, daar zij het noodig oordeelen om het mistrouwen zoo verre te drijven. Men ziet hieraan duidelijk, welk een invloed de regeering van *Canton* op de voornaamste Persoonaadjen van het Rijk bezit; als hebbende dezelve het zoo verre gebragt, om tusschen ons en de Zendelingen eene gemeenschap te beletten, welke haar nogthans niets nadeeligs zou veroorzaaken." Alleen vergunde men het Gezantschap met den *Franschen* Zendeling ROUX een half uur onderhouds, geduurende welken korten tijd alle oogen van twaalf Mandarijns waakten om te zien of zij hem eenig papier toestaken, of elkander wederzijds iets mededeelden. Nog eens mogten zij zich twee uuren met hem onderhouden."

Alvoorens VAN BRAAM *Peking* verliet, maakte hij eenige aanmerkingen omtrent de gewoone bouworde der *Chineesche* Huizen in het Noordlijk gedeelte van het Rijk, en de wijze, op welke de *Chineezen* hunne vertrekken verwarmen. „Door geheel *China* zijn de huizen enkel boven op den grond geplaatst, en zonder eenigen kelder daaronder. De vertrekken zijn er met platte steenen gevloerd, 't geen geduurende de warmte zeer aangenaam, doch in het koude jaargetijde daarentegen zeer ongemaklijk is. — Om zich tegen de scherpe koude te beveiligen, die zij in het Noordlijk gedeelte ondervinden, hebben de *Chineezen* onderaardsche fornuizen uitgedagt, die buiten de huizen in daartoe gegraavene kuilen geplaatst zijn. Uit dee-

len van verscheide speeltuigen onderwijzen, opdat haare bekoorelijkheden en begaafdheden haar aangenaam zouden maaken bij die geenen, waarvoor het lot haar bestemd heeft. — De schoonste deezer jongedogters worden gemeenlijk voor het Hof en de Mandarijns van den eersten rang gekogt. Eene, die schoonheid met bevalligheid vereenigt, wordt met vierhonderd en vijftig tot zevenhonderd *Fransche Louis d'Or* betaald; terwijl 'er ook zijn, die men voor minder dan honderd *Louis d'Or* kan bekomen." Veel geeft de Schrijver ons verder over de *Chineesche* Vrouwen te leezen.

Op zekere plaats nam hij het verbranden der Lijken waar; iets, 't geen hij nog nergens, in de zesendertigjaarige inwooning in *China*, gezien, of er iets bij anderen van vernomen hadt.

Hij ontdekte, dat men de Zijdewormen *niet met de bladen van den witten Moerbezienboom, maar met die donkerpaarsche vrugten draagt*, voedt.

Eerebogen, voor Burgerdeugden opgerigt, trokken 's Reizigers aandagt, en droegen zijne hoogste goedkeuring weg.

Bij eene herhaalde goedkeuring des Keizers en een onthaal genooten zij het voorregt van de Stad *Vong-tcheou-fou* te bezigtigen; hetwelk hun in staat stelde om deeze een zeer leezenswaardig verslag te geeven, alsmede van het Klooster *Tsah-aun-hauy-fou-tsi*.

VAN BRAAM merkt op, de groote ongelijkheid in taal, kleeding, landbouw, scheepstimmeren en scheepsbestuur in de onderscheidene Provintien; terwijl dezelfde bouworde heerscht in tempels, kloosters en bijzondere gebouwen.

Schilderagtige gezigten troffen de Reizigers veele aan, en sommige zijn treffend beschreeven. De Schrijver hadt gemeend, dat eenige Landen geen Rijst gaven; doch bevondt, dat dezelve, nu met Graan bezaaid, in een ander jaarsaisoen Rijst opleverden. Hij brengt bijzonderheden van de vordering der *Chineezen* in den Landbouw bij; eene bij hun overoude kunst, niet alleen in praktijk, maar ook in de theorie.

Agteraan vinden wij Aantekeningen en Verklaaringen van den *Franschen* Uitgeever, volgens de orde van het Alphabeth, om te dienen tot verstand van verscheide *Chineesche* woorden, en eenige bijzonderheden, in het Werk voorkomende.

Twee Plaaten versieren dit Deel; de eene verbeeldende 's Gezants afscheid van den Keizer, en de andere het Klooster *Tsah-aun-hauy-fou-tsi*.

W.

W. STAATS EVERS, de matribus, quae prolem suam interfecerunt. Dat is: *Verhandeling over moeders, welke haar kroost hebben omgebragt.*

Er is misschien geene misdaad, waartegen de natuur en het hart zich luider verheft, dan Kindermoord; en echter is dezelve nog zoo menigvuldig; en echter wordt dezelve maar al te dikwijls begaan door voorwerpen, welke men meer beklagen dan verfoeijen moet! Geen wonder derhalve, dat zij, zoowel om deze schijnbare tegenstrijdigheid, als om het groot belang, hetwelk de maatschappij bij hare beteugeling heeft, sedert eenige jaren de aandacht van verlichte Wetgevers en Regtsgeleerden heeft naar zich getrokken.

Wij ontvangen in de zoo even genoemde Verhandeling van den Heer STAATS EVERS, welke door hem als een bewijs van zijnen welbesteden tijd aan Utrechts Hogeschool uitgegeven, en, zoo wij hooren, met lof in het openbaar verdedigd is, eene nieuwe proeve over hetzelfde onderwerp, en kunnen dezelve gerust aan elk beoefenaar van het lijfstraffelijk regt ter lezing aanbevelen, daar zij niet alleen zeer vele goede gedachten over dit onderwerp behelst, maar ook zeer vele bewijzen draagt eener oordeelkundige en niet algemeene belezenheid. Het onderwerp wordt door den Schrijver in drie Hoofddeelen gesplitst. — Het eerste Hoofddeel handelt over de verschillende gevoelens en wetten omtrent deze misdaad bij onderscheidene Volken van vroeger en later tijd. De wetten der Grieken, Romeinen, oude Germanen, Franken, Chineezen en andere Volken over dit onderwerp worden oordeelkundig opgegeven; en zoo wij hier eenige aanmerking moesten maken, zoude het deze zijn, dat de oorsprong, voortgang en ontwikkeling der wetgeving over dit onderwerp, vooral ook bij de hedendaagsche Volken, meer zamenhangend en volledig had kunnen opgegeven zijn. De bijzonderheden der wetgeving, gelijk zij nu door den Schrijver zijn opgegeven, zijn goede bouwstoffen, maar zij vormen geen geheel, en dit mag men toch ook van eene *geschiedenis* der wetgeving vorderen.

Het tweede Hoofddeel handelt over de wijzen, waarop de misdaad van Kindermoord kan gepleegd worden, en over de vereischten, welke, naar regten, tot een volledig bewijs van het aanwezen dezer misdaad gevorderd worden. Alles, waardoor eene moeder willens en wetens den dood van hare, het zij geboren, het zij ongeboren vrucht, veroorzaakt, is bij den Schrijver Kindermoord; doch deze twee zaken, boos opzet, en werkelijke vernietiging van een aanwezig leven, zijn ook zoo noodzakelijk, dat er ja wel eene ligtere straf, maar geenszins de straf van Kindermoord plaats kan hebben, wan-

neer flechts voor eene dezer zaken, en niet voor beide zaken te gelijk, genoegzame bewijzen voorhanden zijn. Dit Hoofdstuk vooral hebben wij met genoegen gelezen, en kunnen wij ook, bij voorkomende gevallen, gerust ter lezing aanbevelen.

Het derde Hoofddeel handelt over de meest geschikte straf dezer misdaad. Na eenige algemeene aanmerkingen over het doel der Straffen, en derzelver maatstaf, waaromtrent de Schrijver het gevoelen van PUTMAN volgt, gaat hij tot deze misdaad in het bijzonder over, en betoogt, dat het inderdaad een te ver getrokken medelijden is, wanneer men in het algemeen de Doodstraf voor moeders, welke hare pas geboren kinderen ter dood brengen, voor onregtvaardig verklaart, daar toch inderdaad deze misdaad met de *zwaarste misdaden verdient* gelijk te worden gesteld, en niet *altijd schaamte en wanhoop* de aanleiding tot dezelve *is. Hij verdedigt dus de Doodstraf als de ordinaire* straf van Kindermoord, en wil alleen dán deze straf verzacht hebben, wanneer het bewezen is, dat wanhoop en razernij deze misdaad hebben doen begaan, op een oogenblik, waarin de lijderesse geen meesteresse over zichzelve en hare daden is; terwijl *hij op het verlaten van pas geboren kinderen*, wijl hier *geen onmiddellijke moord* aanwezig *is, altijd* eene mindere *straf wil* gesteld hebben. Dit Hoofddeel draagt inderdaad bewijzen van een juist oordeel; en wij wenschen Utrechts Hoogeschool met dergelijke Kweekelingen geluk.

Nuttig en aangenaam Leesboek voor het Vrouwelijk Geslacht, bestaande in kleine Verhalen en zedekundige Lessen. Door A. LAFONTAINE. *Uit het Hoogduitsch. IIde en IIIde Deel. Te Groningen en Amsterdam, bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. *In gr. 8vo. Te zamen* 539 *bl.*

Wij gaven bij de aankondiging (*) van het eerste Deel genoegzaam berigt van den aard van deze verzameling, en waarom wij aan dezelve boven andere soortgelijke geschriften van onzen tijd waarde hechtten. Wij blijven nog bij dat zelfde gunstig gevoelen, offchoon wij voor een en ander verhaal niet ongaarne nog een zedekundig vertoog of nuttige onderrigting zouden inwisselen. Wij erkennen intusschen, dat het wel noodig en doelmatig wezen kan, dezelve in deze mengelingen niet al te zeer te vermenigvuldigen, en dat de Deelen, die thans voor ons liggen, mede in het geheel niet arm zijn aan zoodanige nuttige opstellen en onderrigtingen; terwijl ieder verhaal onderhoudend geschreven, en sommigen daarvan bij uitnemendheid leerzaam zijn. Als zoodanigen mogen wij vooral het

(*) *Lett. voor* 1806. *No.* 9.

het 8ste uit het IIde Deel, (*De zwakheid van het menschlijk hart. Eene ware Geschiedenis.*) en het 17de uit het IIIde Deel, dat in ons oog evenwel een weinig overdreven is, (*IJdelheid en wraak.*) opgeven. Hier en daar ontmoetten wij eene oude bekende; maar deze kleedt de Schrijver dan toch in een eenigzins nieuw, niet minder bevallig gewaad; en voor vele Lezeresfen zal alles wel nieuw zijn, en daarom haar dan ook niet minder behagen. Het eerste verhaal in het IIde Deel herinnerden wij ons aanstonds gelezen te hebben, zoo wij ons niet bedriegen, in de *Adele en Theödoor* van Mevr. DE GENLIS; en zoo wij het ons wel herinneren, dan heeft dat toch juist niet gewonnen bij het nieuwe gewaad. Intusschen, zoo als wij reeds zeiden, dit Werk geeft leerzaam en aangenaam onderhoud; meerendeels herleest men het een en ander nog eens met genoegen, in een anders verloren oogenblik; voor genoegzame afwisseling en verscheidenheid is al mede gezorgd, en alzoo voor iederen smaak, die maar binnen de palen blijft van het zedelijke en welvoegelijke; zoo dat wij dan ook deze beide Deelen onze Dames met eenig vertrouwen durven aanprijzen. Waar wij het Werk openslaan, vinden wij ons uitgelokt tot het geven van eene aangename proeve; dan, het tijdstip, waarin wij dit ter nederschrijven, bepaalt onze keuze; ziet hier dan het hoofdzakelijke uit het opstel, NIEUWJAAR getiteld.

Wees welkom, Nieuw-Jaar! welkom met uwe verwachtingen en genoegens, met alle smarten, die gij voor mij in uwen schoot draagt! Wees welkom! Ik ken u wel; gij zijt gelijk uwe broeders. Zij gaven mij met zulke vriendelijke gelukwenschende gebaren duizend nieuwe verwachtingen; zij lieten mij duizend vervulde wenschen vermoeden; zij schenen mij zoo vlijtig tot den bouw mijner kleine luchtkasteelen te willen helpen, en — als zij vertrokken, dan hadden zij mijne verwachtingen vernietigd, mijne wenschen niet vervuld, en mijne luchtkasteelen waren, gelijk zij bij hunne komst waren — lucht; zij verwezen mij naar hunnen komenden broeder, en die was gelijk zij. En waarom zoudt gij zoo niet zijn? Wat zijn wij toch kinderen, en verlangen van u onmogelijkheden!

Zoo wees mij dan welkom met uw bedriegelijk voorhoofd, Nieuw-Jaar! Misleid mij, zoo gij kunt en durft, gedurig met eene nieuwe verwachting, gelijk eene te teedere moeder haar kind met de hoop eener onmogelijkheid van dag tot dag vervrolijkt, en zijne kleine moeijelijkheid met een sprookje wegvertelt, tot dat hij het vergeet, — en moet uw hand droevige wolken over mijn hoofd brengen, zoo verguld ten minsten haren rand, opdat ik mij over de spoedig doorbrekende zon verheugen kan.

Wat gij mij ook aanbrengt, breng het mij van lieverlede, en laat ons vrienden zijn! Ik zal u niet verwenschen, hoe ruw ook

ook uw blik, hoe zwaar ook uw gang voor mij mag zijn; ik zal alle kleine bloemen, welke gij mij biedt, aannemen, dezelve verzamelen, in een tuiltje te zamen binden, al zijn het dan ook maar weinige en gemeene bloemen, en mij met dezelve verkwikken, en zeggen: het was toch een goed Jaar! En zoo gij ook in het geheel geene bloemen der vreugde voor mij mogt hebben, dan zal ik nog eenmaal de halfverwelkte bloemen uwer voorbijgegane broeders vergaderen, mij daarmede kransen, tot dat gij voorbij zijt, en daarna zeggen: het was toch een goed Jaar! het liet mij de bloemen zijner broeders behouden. Zoo wees mij dan welkom, Nieuw-Jaar! hoe gij ook zijn moogt.

Welk een zonderling ding is de Tijd der menschen! *Hij draait zijn rad onophoudelijk over de aarde, en bij iederen omdraai heeft de aarde, met alles wat er op is, eene nieuwe gedaante gekregen.* Het *menschelijke hart* is aan dezelfde *veranderingen* onderworpen, als de jaargetijden.

Een Jaar! en een Volk heeft zijne staatsinrigting, en met dezelve zijne zeden en alles veranderd. De reiziger vertrouwt zijne ooren, *zijne oogen niet.* — Een Jaar! welke veranderingen bij enkele *menschen!*

Voor een *Jaar lag op deze sponde* een stervende; *een hoop* kinderen *stonden om* de legerstede, en bevochtigden dezelve met *hunne* tranen, en thans — staan om hetzelfde bed een *hoop* jongelingen en meisjes, en lagchen en schateren; en midden onder hen staat eene jonge maagd met schaamroode wangen: het is een bruidsbed, — en nog een Jaar! en *het is* wederom een sterfbed geworden. Eén Jaar! en alles *verandert:* waar de vreugde luid juichte, daar jammert thans de ellende. Ellende en vreugde hebben slechts van plaatsen gewisseld; *zij* bezoeken beurtelings elken dag. De Nieuw-jaarsdag behoorde ons tot wijsgeeren te maken, die weinig *wenschen, en hij* maakt ons tot kinderen; wij laten zelfs *millioenen* wenschen drukken!

Dertig millioenen menschen sterven in een Jaar; welk eene menigte veranderingen moeten deze sterfgevallen onder de menschen veroorzaken! Meer dan dertig millioenen menschen worden in een Jaar geboren; welke veranderingen zullen dezen voortbrengen? Welke menigte van verwachtingen, wenschen, welke vreugde, welk lijden, welke angst, welke ontelbare menigte van plannen worden met genen in den grond ter neder gelegd, en met dezen op de aarde geboren!

De hevige liefde sterft door een bevallig lagchen; de reinste vriendschap herschept zich door eene spotternij in onverschilligheid; een onbeduidend toeval breekt het koelbloedigst voornemen; de deugd zelve, hoe goddelijk zij is, bezwijkt voor eenen blik, voor een woord, in eene zwakke minuut. Een Jaar is een reuzentijd voor de bouwvalligheid van alle menschelijke voornemens.

Zeld-

Zeldzaam ding, dat Mensch heet, hoe kunt gij u verheugen, hoe u bedroeven, daar eene minuut uwe smart eindigt, en uwe vreugde verstoort! Hoe moogt gij hopen en wenschen, daar de vervulde hoop, de verkregene wensch juist datgene is, wat u wensch en hoop onverschillig maken? De verwachtingen uwer kindschheid zijn verdwenen; de liefde van den jongeling is vergloeid; de trotsche eergierige ontwerpen van den man belacht de grijsaard; en de grijsaard verzamelt goud, en ziet het graf niet, dat de Dood zoo haastig voor zijne voeten graaft!

En zullen wij klagen, dat wij zoo zijn? dat ons de Natuur met zichzelve in deze raadselachtige tegenstrijdigheid stelde? Neen, welkom zij ons de Tijd met zijne duizendvoudig misleidende verwachtingen; wij zien zijne bonte verwachtingen, en vergeten hem daardoor zelven. Het zien van zijnen doodenden arm zoude ons verschrikt, zoude ons ellendig gemaakt hebben. Hij besuikerde, gelijk eene beminnende moeder, den rand van den beker, waarin hij den bitteren drank mengde; hij omwond de keten, die wij dragen zouden, met liefelijke bloemen.

En toch weder zeldzame Mensch, dien ieder Jaar zijns Levens te lang; en wien het Leven zelf, dat toch uit Jaren bestaat, te kort is! Het Jaar heeft geene vleugels genoeg, als het tot u komt; en gij klaagt over zijne snelheid, als het voorbij is. Kondet gij slechts matig in het genot zijn; maar gij moet den tijd tusschen genot en genot dooden! de verwachtingen zijn u niets, en toch moesten zij u alles zijn; gij speelt, gij loopt, gij arbeidt, gij kwelt u, om den last der driehonderd en vijf-en-zestig dagen van het Jaar van uwen rug af te schudden: en is de laatste dag daar, dan klaagt gij. Gij zijt den verkwister gelijk, die met het laatste oortje een gierigaard werd, en liever van honger sterven, dan het uitgeven wilde!

Het Leven is zoo kort, en een derde deel verkwist gij met de dwaasheden van dat ding, hetwelk gij levenswijze, mode noemt; het tweede derde deel met niets te doen, en het laatste met slapen, wenschen en lasteren: wat blijft u overig, om te leven? — Zoudt gij meer leven, indien gij duizend jaren oud wierdt? ik twijfel er aan! en moet de Natuur zoo velen duizenden het leven ontzeggen, omdat gij meent, na honderd jaren wijzer geworden te zijn, en leven te weten? Gij kunt niet blijven; gij moet voor volgende Geslachten plaats maken, als gij niet meer bekwaam zijt, aan de werkzaamheid der Natuur, leven voort te brengen, deel te nemen. Welk eene Wereld moest het zijn, die duizendjarige menschen met hunne nakomelingen van duizend jaren bevatten konde! De Natuur kan niet allen verwaarloozen, om alleen uwe dwaze wenschen te bevredigen.

Thans is het 1808. Hoe dikwijls zal dit getal geschreven worden! Onbeduidend getal, millioenen malen geschreven, millioenen malen overgezien! — Beduidend getal! van dit jaar af zal de ellende van zoo vele duizenden gerekend worden. — 1808, bij een doodsvonnis, bij een pardon geschreven; deszelfs trekken zijn vlammen! — Doodsjaar van dertig millioenen; Geboortejaar van even zoo velen! En hoe heilig zou dit getal zoo velen duizenden zijn, als het bij het Vredesverdrag der krijgvoerende Magten van Europa geschreven wierd!

Sofia van Norman, *door* AMALIA BERG. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1807. *In gr. 8vo.* 287 *Bl.*

Van dit onderhoudend, welgeschreven Verhaal kunnen wij weinig meer zeggen dan het korte Voorberigt. *Een zoogenaamd bekeerd ligtmis is geen goed echtgenoot.* Dit schijnt de voorname les te zijn, die men met deze Roman wil inscherpen; het boek leert hier en daar nog menige andere waarheid; en *de zachtheid van gevoel en de fijne teekening van vrouwelijke deugd* kenmerkt sprekende het opstel van eene Vrouw, al gaf ook de titel daarvan geen berigt: en vooral stemmen wij toe, dat *de fabel schijnbaar kunsteloos en evenwel de uitvinding bij uitnemendheid kunstig is.* Boven zeer vele andere komt dit werkje alzoo zeer voordeelig uit; bij de lezing verveelt men zich geen oogenblik, en herhaalt die na eenigen tijd nog wel eens met genoegen. Niets is er, dat blozen doet, en nu en dan ontmoet men eene verstandige les. Wat zal men bij dit soort van geschriften veel meer nog wenschen! — SOFIA NORMAN schijnt in den beginne de dochter van achtingswaardige lieden uit den middenstand; zij had voor dien stand eene te groote opvoeding; de vader mispree dit, tot dat de moeder lang daarna hare goede redenen daarvoor ontdekte. Intusschen had dit den grond gelegd tot SOFIA's ongeluk. Zij was namelijk het kind van onbekende aanzienlijken, door de pleegmoeder, bij het verlies van haar eigen nog zeer jonge kind, in afwezigheid van haar echtgenoot, op sterken aandrang, tot kind aangenomen, en werd als eene eigene dochter hartelijk bemind. Lieden van rang intusschen hielden haar in 't oog, en dit was de reden dat de vermeende moeder het plan van haren echtgenoot, om haar aan zijnen aangenomen, edelen zoon uit te huwen, niet in de hand werkte. SOFIA, van hare geboorte onderrigt, offchoon omtrent hare ware ouders nog in 't onzekere, geeft hare hand, helaas! aan eenen geslepenen huichelaar, die 't niet om haren persoon, maar om hare betrekkingen en midde-

len

len te doen is, en voorzeker onder de laaghartigste wezens behoort. Gaarne had hij zijne waardige echtgenoote tot de maitres van den Vorst verlaagd gezien. Haar gedrag jegens den waarlijk edelen Vorst, voor en na haar huwelijk, is uitmuntend; en hoe ingewikkeld de geschiedenis ook zij, hoe akelig hare vooruitzigten, alles wordt opgelost; spoedig ontslaat de dood haar van haren onwaardigen man; zij vindt hare moeder in haar, die met den vader van dien onwaardigen naderhand gehuwd was; wordt bijna met deze te gelijk weduwe; vindt haren eigenen vader, wiens geluk dan nu volkomen wordt door de hereeniging met de eerste beminde zijner jeugd; terwijl zij haren edelmoedigen minnaar en vriend, voor wien haar pleegvader haar bestemd had, nu, met opoffering van een huwelijk met den Vorst, met hare hand beloont; en de gelukkigste dagen mag vooruitzien. — Zoo schikt zich alles in eene Roman spoedig en gemakkelijk!

Zedekundige Prentebijbel van K. F. LOSSIUS, *Schrijver van* Gumal en Lina. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Met Platen. Isten Deels 2de Stukje. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet *en* J. van der Heij. 1806. *In gr. 8vo.* 138 *Bl.*

Deze tweede Afdeeling van dit nuttig en aangenaam Werkje voor ieder Christelijk huisgezin bepaalt zich nog enkel tot de gewijde geschiedenis, en loopt van den Zondvloed tot op Mozes tijd. De Platen vertoonen: Noachs offer en dankzegging voor zijne redding. — Abraham op het punt om zijnen Zoon te offeren. — De verzoening van Ezau en Jacob. — En Joseph zoo als hij zich aan zijne Broeders ontdekt. Intusschen erlangt de jeugd over het geheel der gebeurtenissen in dit tijdvak een algemeen overzigt. Nadat men gekomen was tot de verstrooijing van het menschdom, na het mislukken van den torenbouw te Babel, vervolgt LOSSIUS dus: „Van hier af gaat de algemeene geschiedenis des menschelijken geslachts tot de bijzondere Volks- en Staatsgeschiedenis over; want nu vormden zich verscheidene Rijken en Staten, van grootere en kleinere uitgestrektheid, wier geschiedenis, veranderingen en lotgevallen gij, mijne jonge Lezers! in de zoogenaamde Wereld- of Staatsgeschiedenis aangeteekend vindt. Hier, in het vervolg dezer verhalen, zullen wij *den mensch zelven* in het oog houden, en zorgvuldig de voortgangen opmerken, die hij in zijne zedelijke beschaving heeft gemaakt, en welken invloed de uiterlijke omstandigheden, waaronder hij leefde, de regeringsvorm, de openbare wetten, gebruiken en zeden, de tijdsomstandigheden en dergelijken op zijn zedelijk gedrag gehad hebben. Met dit oogmerk zullen wij hier eenigen der merkwaardigste personen, die zich in de geschie-

denis van alle tijden en volken, door hun zedelijk gedrag, hebben doen uitmunten, uitkiezen, en u ter navolging voorstellen." — Naar ons inzien moet ieder Vader des huisgezins, bij het doorbladeren van dit Werkje, immers tot nog toe, volkomene voldoening vinden; hij ziet het gaarne in handen zijner Kinderen, en het geeft aanleiding tot menig onderhoudend en leerzaam gesprek, en ook tot uitvoeriger onderrigtingen, waarvoor deze fraai bewerkte Prentebijbel de aandacht opwekken, en waaraan hij tevens de echte zedelijke wending geven zal.

Moeder ANNA *en hare Kindertjes; een Schoolboekje. Door* M. VAN HEYNINGEN BOSCH. *In II Stukjes. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1806 *en* 1807. *In* 12*mo.* 92 *en* 88 *Bl.*

Een Vervolg op *Vader* JAKOB *en zijne Kindertjes*, van den zelfden werkzaamen en kinderlievenden VAN HEYNINGEN BOSCH, en in den zelfden geest geschreeven. En gelijk het daar even genoemde boekje door veelen van onze Vaderlandsche Jeugd met graagte is geleezen, twijfelen wij niet, of het thans afgegeeven werkje zal dezelfde nutte uitwerking hebben. Wij beveelen het als zodanig aan alle Ouders en Onderwijzers, die hunne Kinderen en Kweekelingen tot eene aangenaame en nutte lekture wenschen op te leiden.

De Nieuwe Moeder de Gans, of aangenaame Vertellingen voor Kinderen. Opgesteld uit mondelijke Verhaalen. Met Plaaten. De Vierde Druk. Te Amsteldam, bij G. Roos. 1807. *In* 8*vo.* 151 *Bl.*

Zoo als de ouden zongen, piepen de jongen! Dit Spreekwoord is omtrent deze Dochter van *Moeder de Gans* waarachtig; de appel viel hier niet ver van den boom. Meer zou het ons spijten, indien dit bij het gros onzer Natie ten aanzien van de Opvoeding waarachtig was. Dit boekje beleeft reeds den 4den Druk, naar den titel. Dat het der Jeugd bevalt, is niet vreemd. Maar bij onzen tegenwoordigen voorraad! — Ouders en Opvoeders moesten wijzer zijn.

RE-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrijmoedig verhandeld worden.

Met derzelver Prijzen.

A.

B.

Ont-

Lim-

Moore,

R.

R.

Amst.

T.

U.

V.

Voorst,

Y.

Z.

